

วิวัฒนาการงานเขียนที่เป็นภาษาบาลีในประเทศไทย :

ประเภทวิเคราะห์ธรรมในพระสุตตันตปิฎก

รองศาสตราจารย์ ดร.สุภาพรรณ ฌ บางช้าง

ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
เงินทุนอุดหนุนงบประมาณแผ่นดิน พ.ศ. 2529

๐๖๐๓๕๐

๖๖๐๓๕๐

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีเป้าหมายที่จะศึกษาวิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีที่แต่งในประเทศไทย ซึ่งมีเนื้อหาวิวัฒนาการในสายพระสุตตันตปิฎก ผลการศึกษาพบว่า มีผลงานบาลี 35 เรื่อง จำแนกตามลักษณะเนื้อหาและรูปแบบการเสนอเนื้อหาได้เป็น 5 ประเภทคือ **ชาดก พุทธประวัติ ธรรมประวัติ สารธรรม และอรรถวิวัฒนาการ ผลงานเหล่านี้มีวิวัฒนาการตามลักษณะร่วมของวรรณคดีบาลีแต่ละสมัย** คือ

- ผลงานที่แต่งในล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 มีลักษณะเขียนแบบเนื้อหาและวิธีการเสนอเนื้อหาจากคัมภีร์บาลีของลังกา สารกษัตริย์ชั้น เน้นการสื่อธรรมระดับศีลธรรม โดยอาศัยศรัทธาเป็นตัวนำ และแฝงคติเรื่องกรรม

- ผลงานที่แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 ทางล้านนาเป็นงานขยายเนื้อหาของผลงานในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 ให้มีรายละเอียดขึ้น มีโครงเรื่องซับซ้อนขึ้น คติความเชื่อที่ปรากฏเด่น คือ เรื่องพระเมตไตรยพุทธเจ้าในอนาคต ทางฝ่ายอยุธยา ผลงานเน้นการอธิบายความหมายทางธรรมในเรื่องที่เป็นคติความเชื่อของประชาชน มีลักษณะเป็นงานสร้างสรรค์ที่มีความเป็นตัวของตัวเองพอสมควร

- ผลงานที่แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22 ทางล้านนาเป็นช่วงยุคทองของวรรณคดีบาลี ผลงานประเภทสารธรรมและอรรถวิวัฒนาการ มีความเด่นในด้านความรู้ภาษาบาลีและคัมภีร์บาลีของผู้แต่ง ผลงานมีลักษณะเป็นวิชาการ ส่วนผลงานประเภทพุทธประวัติ มีความเด่นด้านวรรณคดี ทางอยุธยา ผลงานมีลักษณะเป็นงานวิชาการ แต่ไม่เด่นและมีความคุ้มค่าไม่เท่าผลงานของล้านนา

- ผลงานที่แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 29 ผลงานส่วนใหญ่แต่งในอยุธยา มีลักษณะเปลี่ยนไปเน้นสาระที่เป็นคติความเชื่อและเรื่องสนุกสนานนอกหลักธรรม ที่เป็นงานวิชาการก็ไม่แสดงความรอบรู้ของผู้แต่งมาก แสดงความเสื่อมของการสร้างสรรค์งานวรรณคดีบาลี อย่างไรก็ตาม ได้มีผู้พยายามแต่งผลงานที่ประสานสารธรรมเข้ากับรูปแบบการนำเสนอที่เป็นความนิยมของประชาชน

- ผลงานที่แต่งในสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 9-4 ผลงานส่วนใหญ่มีลักษณะเด่นในด้านเนื้อหาที่เน้นความเข้าใจธรรมด้วยปัญญา ทั้งลักษณะการสื่อธรรมที่ผ่านกระบวนการศรัทธาตามแบบผลงานบาลีที่ผ่านออกมาออกไป อีกทั้งมีปฏิกริยาตอบโต้วิธีการสื่อธรรมแบบลัทธิธรรมปฏิบัติด้วย

ลักษณะคำประพันธ์ ขึ้นอยู่กับประเภทของผลงาน กล่าวคือ ผลงานชาดกและ
พุทธประวัติแต่งเป็นร้อยแก้ว มีคาถาร้อยกรองแทรก ผลงานธรรมประวัติแต่งเป็นร้อยกรอง
ทั้งหมด ผลงานอรรถกถาแต่งเป็นร้อยแก้วทั้งหมด ยกเว้นผลงานสารธรรมแต่งเป็นร้อย
แก้วหรือร้อยกรองตามความสอดคล้องระหว่างคำประพันธ์กับเนื้อหา และตามความถนัดและ
ความพอใจของผู้แต่ง

ลักษณะภาษา ผลงานที่แต่งในล้านนาและอยุธยา มีลักษณะภาษาบาลี-ไทยแฝงอยู่
ส่วนผลงานในสมัยรัตนโกสินทร์รักษารูปแบบภาษาตามแบบภาษาบาลีมาตรฐาน

ผลงานภาษาบาลีเหล่านี้สะท้อนให้เห็นลักษณะของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย
ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-23 เริ่มตั้งแต่การวางรากฐานพระศาสนาด้วยกระบวนการ
ศรัทธาที่มีปัญญารองรับ มีการรับสารธรรมทั้งจากพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและมหายาน
ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 มีความเลื่อมใส เพราะเน้นคติความเชื่อนอกแก่นพุทธธรรมมาก
ละเลยส่วนปัญญาออกไป ในสมัยรัชกาลที่ 3 - 4 มีความพยายามจะวางรากฐานความ
เข้าใจธรรมที่อาศัยปัญญานำ

การศึกษาในงานวิจัยนี้ เป็นการศึกษาแบบสำรวจ เพื่อให้เห็นภาพรวมของ
วรรณคดีบาลีในสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทยตลอดสาย เป็นงานศึกษาที่มีลักษณะ
กว้าง ควรจะได้มีการศึกษาวรรณคดีแต่ละเรื่องให้ละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น รวมทั้งควรศึกษา
ผลงานบาลีที่แต่งในประเทศไทยประเภทอื่นเพิ่มขึ้น เพื่อช่วยกันอนุรักษ์และเผยแพร่มรดก
ทางวัฒนธรรมด้านวรรณคดีบาลีของบรรพชนไทยให้ยั่งยืนเป็นที่รู้จักและเกิดการนำประโยชน์
มาใช้ให้สมค่าสืบไป

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง "วิวัฒนาการงานเขียนที่เป็นภาษาบาลีในประเทศไทย: ประเภท
วิเคราะห์ธรรมในพระสุตตันตปิฎก" นี้ ทำขึ้นด้วยความสำนึกในหน้าที่ของนักวิชาการไทย
ที่ควรพัฒนาความรู้ให้กว้างขวาง และลึกซึ้งยิ่งขึ้นตามรากฐานภูมิปัญญาไทย ผลงานวิจัย
ได้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยความสนับสนุนช่วยเหลือจากสถาบันและบุคคลหลายฝ่าย กล่าวคือ

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดสรรทุนงบประมาณ
ประมาณแผ่นดินประจำปีงบประมาณ 2529 เพื่อสนับสนุนการทำวิจัยเรื่องนี้

ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ศาสตราจารย์ วิสุทธิ บุษยกุล
ศาสตราจารย์ ดร.มงคล เดชนครินทร์ รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา
รองศาสตราจารย์ ดร.ประคอง นิมมานเหมินท์ รองศาสตราจารย์ ดร.นิยะดา เหล่า
สุนทร ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปราณี นานาณิช ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุานิสร์
ชาคริตพงษ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ทศนีย์ สิ้นสกุล นายมนิพันธ์ จารุศล
ดร.วอลต์มาร์ ซี โซเลอร์ ได้ให้ข้อเสนอแนะทางวิชาการและเอื้อเฟื้อเอกสารประกอบการ
วิจัย

นายปลิว อาภาลัยย์ ได้ช่วยอ่านต้นฉบับคัมภีร์บาลี ตัวอักษรขอม ที่เก็บรักษา
ไว้ในหอสมุดแห่งชาติ

เจ้าหน้าที่ฝ่ายเอกสารโบราณ และห้องศาสนา หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร
และเจ้าหน้าที่ของสถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้อำนวยความสะดวกใน
การศึกษาค้นคว้าเอกสารต่างๆ อย่างดีมาก

หน่วยทดสอบและบริการ ภาควิชาวิศวกรรมไฟฟ้า คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุญาตให้ใช้เครื่องไมโครคอมพิวเตอร์ในการจัดพิมพ์รายงานการวิจัย

อาจารย์ยงยุทธ โรจนวรเกียรติ ได้ช่วยจัดทำรูปเล่มต้นฉบับ และ นางวิมล
ประทักษ์กุล ได้ช่วยจัดพิมพ์ต้นฉบับ ด้วยความมีน้ำใจยิ่ง

ผู้วิจัยขอขอบคุณทุกท่านที่มีส่วนร่วมในงานวิจัยนี้

สารบัญ

		หน้า
บทที่ 1	บทนำ	1
	1 ปัญหาที่มา	1
	2 ผลงานที่ทำมาแล้วเกี่ยวกับโครงการวิจัยที่เสนอ	2
	3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	5
	4 วิธีดำเนินการวิจัย	5
	5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	6
บทที่ 2	วรรณคดีชาดก	8
	1 ปัญญาสชาดก	9
	2 สัมโมหนิทาน	77
	3 ดินपालชาดก	99
	4 ราโฆวาทชาดก	109
	5 ฉนัญชัยบัณฑิตชาดก	110
	6 สีวิชัยชาดก	117
	7 วิวัฒนาการชาดกบาลีที่แต่งในประเทศไทย	123
บทที่ 3	วรรณคดีพุทธประวัติ	131
	1 สัมภารวิบาก	134
	2 สัมปิณฑิตมหานิทาน	149
	3 ปฐมสมโพธิ	156
	4 พุทธานุประวัติ	171
	5 ชินมหานิทาน	177
	6 ทลโพธิสัตตทเทศ	188
	7 วิวัฒนาการวรรณคดีพุทธประวัติบาลีที่แต่งในประเทศไทย	202
บทที่ 4	วรรณคดีธรรมประวัติ	214
	1 กัณฑ์ชาตุนิธาน	215
	2 ลัทธิมสังคหะ	223
	3 จุลลัทธิมสังคหะ	241
	5 วิวัฒนาการวรรณคดีธรรมประวัติบาลีที่แต่งในประเทศไทย	251

	หน้า
บทที่ 5 วรรณคดีสารธรรม	256
1 สารสังคหะ	256
2 พุทธบาทมงคล	280
3 ฎีกาพาหุ	297
4 มาลัยยวัตตเถรวัตถุ	312
5 สังขยาปกาสกปกรณ์	324
6 วชิรสารัตถสังคหะ	333
7 พระบรมราโชวาทภาษามคธ	353
8 คาถาธรรมบรยาย	359
9 จตุมนุสสซัมโม	363
10 พระคาถาสรรเสริญพระธรรมวินัย	367
11 วิวัฒนาการวรรณคดีสารธรรมบาลีที่แต่งในประเทศไทย	372
บทที่ 6 วรรณคดีอรรถวิภานา	385
1 เวสสันดรทีปนี	386
2 จกกวาฬทีปนี	407
3 สังขยาปกาสกฎีกา	422
4 มังคลัตถทีปนี	427
5 วชิรสารัตถสังคหฎีกา	466
6 มาลัยยวัตถทีปนีฎีกา	473
7 โลกัณฐานโชตรตนคณฐี	485
8 ปริตตสังเขป	492
9 วิวัฒนาการวรรณคดีอรรถวิภานาที่แต่งในประเทศไทย	503
บทที่ 7 วิเคราะห์และสรุป	518
1 วิวัฒนาการตามประเภทของผลงาน	518
2 วิวัฒนาการตามสมัย	527
3 โครงสร้างคำภีร์ คำประพันธ์ และภาษา	531
4 ลักษณะพุทธศาสนาในสังคมไทยที่สะท้อนจากวรรณคดีบาลี ที่แต่งในประเทศไทย	539
บรรณานุกรม	542

บทที่ 1

บทนำ

1. ปัญหาที่มา

ในช่วงเวลามากกว่าพันปี นับแต่ที่มีหลักฐานเกี่ยวกับผู้คนและอาณาจักรบนแผ่นดินไทยจนมาถึงปัจจุบัน นักปราชญ์บนผืนแผ่นดินนี้ได้ผลิตผลงานเขียนที่เป็นภาษาบาลีต่อเนื่องกันมาในลักษณะต่างๆ มีทั้งผลงานประเภทเอกสารทางประวัติศาสตร์ในรูปจารึก พงศาวดาร ตำนาน ประวัติ ล่าสน์ ประกาศ ประเภทวิเคราะห์ธรรมสารในรูปทีปนี อรรถโยชนา สังคหะ ประเภทตำราไวยากรณ์ และประเภทงานประพันธ์เบ็ดเตล็ด เท่าที่สำรวจในหอสมุดแห่งชาติ ประมาณว่ามียานเขียนที่เป็นภาษาบาลีที่แต่งในประเทศไทยไม่น้อยกว่าร้อยเรื่อง ผลงานเหล่านี้เป็นที่ประมวลความรู้เกี่ยวกับประวัติและสารัตถธรรมในพระพุทธศาสนาตามความเข้าใจของคนไทยในแต่ละสมัย อีกทั้งเป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ นับเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่ายิ่งของไทย

ในปัจจุบัน ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับงานเขียนที่เป็นภาษาบาลีในประเทศไทยยังมีน้อยมาก เพราะผลงานเหล่านี้ส่วนใหญ่อยู่ในรูปคัมภีร์ใบลานหรือเขียนอยู่ในสมุดไทยคำด้วยอักษรขอมและมอญ ผลงานที่แปลเป็นภาษาไทยแล้วก็มักอยู่ในรูปแบบการแปลที่มีสำนวนภาษาแบบที่เรียกว่าสำนวนวัด และมีจำนวนการพิมพ์เผยแพร่จำกัด การศึกษาผลงานเหล่านี้เท่าที่ทำอยู่ แม้ในระดับอุดมศึกษา ยังเป็นไปอย่างค้ำเค้นในรูปของการอ่านแปลและศึกษาเชิงประวัติผลงานบางเรื่อง ยังขาดแคลนความรู้เรื่องวิวัฒนาการผลงานที่เป็นภาษาบาลีของไทยในลักษณะที่ต่อเนื่องเป็นภาพรวม นักวิชาการแขนงนี้ยังไม่อาจตอบปัญหามูลฐานได้อย่างชัดเจนว่ามีผลงานเขียนที่เป็นภาษาบาลีในประเทศไทยจำนวนเท่าไร อะไรบ้าง ผลงานเหล่านี้แบ่งเป็นกี่ประเภท แต่ละประเภทมีลักษณะเฉพาะอย่างไร มีวิวัฒนาการต่อเนื่องกันอย่างไร ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่ควรศึกษาวิจัยหาภาพรวมหรือวิวัฒนาการงานเขียนเหล่านี้ เพื่อนำมรดกที่มีคุณค่าจากผลงานออกมาเผยแพร่เพิ่มพูนความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากผลงานเหล่านี้มีจำนวนมาก ต้องอาศัยระยะเวลาอันหลายปีที่จะศึกษาให้เห็นวิวัฒนาการทั้งหมด ในเบื้องต้น ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาเฉพาะผลงานประเภทเอกสารทางประวัติศาสตร์ ซึ่งครอบคลุมผลงานภาษาบาลีในรูปจารึก ตำนาน

พงศาวดาร ลาลัน ประกาศ ผลการศึกษาระยะแรกนั้นได้สำเร็จลงและจัดพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2529 ชื่อว่า " วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย : จารึกตำนาน พงศาวดาร ลาลัน ประกาศ "

งานวิจัยข้างต้น ใช้คำว่า " งานเขียนภาษาบาลี " ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายกว้างกว่าคำว่า " วรรณคดีบาลี " เพื่อครอบคลุมผลงานประเภทจารึก ลาลัน ประกาศ ซึ่งอาจมีปัญหาทางวิชาการว่ามีใช้ผลงานวรรณคดี

สำหรับงานวิจัยฉบับนี้ เป็นการศึกษาผลงานภาษาบาลีที่แต่งในประเทศไทยต่อจากการวิจัยข้างต้น เพื่อให้เป็นการวิจัยต่อเนื่องเป็นชุดจึงใช้ชื่อการวิจัยอย่างเดียวกันเพียงแต่เปลี่ยนประเภทของกลุ่มผลงานบาลีที่จะทำการศึกษา

ประเภทของผลงานบาลีที่จะทำการศึกษาในงานวิจัยนี้ คือ " ประเภทวิเคราะห์ธรรมในสายพระสุตตันตปิฎก " มีความหมายครอบคลุมผลงานบาลีที่แต่งในประเทศไทยซึ่งมีเนื้อหาวิวัฒนาการในสายพระสุตตันตปิฎกทั้งหมด คำว่า " ในสายพระสุตตันตปิฎก " ในที่นี้หมายรวมทั้งคัมภีร์บาลีพระสุตตันตปิฎก คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์พิเศษต่างๆ ที่มีเนื้อหาต่อเนื่องเกี่ยวข้องกับพระสุตตันตปิฎกตลอดจนอรรถกถา หรือฎีกาของพระสุตตันตปิฎก ผลงานบาลีสายนี้มีความแตกต่างไปจากผลงานบาลีสายพระวินัยปิฎก และสายพระอภิธรรมปิฎก ตัวอย่างเช่น มังคลัตถกปิณี มีเนื้อหาต่อเนื่องจากมงคลสูตร ในขุททกปาฐะ ขุททกนิกาย และจากอรรถกถามงคลสูตร เวลสันตรกปิณี มีเนื้อหาต่อเนื่องจากเวลสันตรชาดก และอรรถกถาเวลสันตรชาดก เป็นต้น

ผลงานบาลีเหล่านี้มีคุณค่าควรแก่การศึกษา นอกจากจะเป็นการขยายความรู้ด้านวรรณคดีบาลีในประเทศไทย ซึ่งเป็นความรู้ที่ยังน้อยและคับแคบให้กว้างขวางขึ้นแล้ว ยังเป็นการรักษาและเผยแพร่มรดกทางวัฒนธรรมของบรรพชนไทย และเป็นประโยชน์ต่อความรู้ในเรื่องพระพุทธศาสนาในสังคมอีกโสดหนึ่งด้วย

2. ผลงานที่ทำมาแล้วเกี่ยวกับโครงการวิจัยที่เสนอ

จำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือ

ประเภทที่ 1 เป็นผลงานศึกษาวรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทยอย่างกว้างหลายประเภทคละกันไป กล่าวถึงผลงานเหล่านั้นอย่างสั้นๆ ไม่ได้จัดประเภทของผลงานไม่ได้วิเคราะห์รายละเอียดเรื่องเนื้อหา วิธีการเสนอเนื้อหาและลักษณะภาษาของผลงานแต่ละเรื่องอย่างลึกซึ้ง รวมทั้งไม่ได้ศึกษาวิเคราะห์ภาพรวมของผลงาน และความต่อเนื่องของผลงานในเชิงวิวัฒนาการ ได้แก่

- บทความเรื่อง " *Note sur les ouvrages pali composés en*

pays Thai " ของ G. Coedes' บทความนี้มีความยาว 8 หน้า กล่าวถึงคัมภีร์บาลีบางเรื่องที่ตั้งในประเทศไทยอย่างสั้น นับเป็นผลงานที่เขียนถึงวรรณคดีบาลีที่ตั้งในประเทศไทยเป็นครั้งแรก

- บทความเรื่อง " Pali Literature of Thailand " ของ H. Saddhatissa ชาวลังกา มีความยาว 11 หน้า เป็นการเสนอให้ทราบว่าในประเทศไทยมีงานเขียนที่เป็นภาษาบาลีอะไรบ้าง ใครเป็นผู้แต่ง แต่งในสมัยใด โดยกล่าวถึงผลงานเท่าที่ผู้เขียนพอติดตามได้ จากรายชื่อคัมภีร์บาลีที่มีอยู่ในทะเบียนของหอสมุดแห่งชาติ และที่มีการพิมพ์เผยแพร่ เช่น สิหิงคินทาน จามเทวีวงศ์ ชินกาลมาลี มังคลัตถกัปปนี

ถึงแม้ว่า บทความทั้ง 2 บทความข้างต้นจะมีได้แสดงรายละเอียดมากนัก ก็ต้องนับว่าเป็นผลงานที่มีคุณค่า เพราะได้ช่วยทำให้ชาวต่างประเทศได้รู้จักผลงานภาษาบาลีที่ตั้งในประเทศไทย อนึ่ง นอกจากบทความทั้ง 2 แล้ว ก็ยังไม่มีบทความหรือผลงานศึกษาเรื่องวรรณคดีบาลีในประเทศไทย ที่ได้รับการพิมพ์เผยแพร่ในต่างประเทศเช่นนี้

- วิทยานิพนธ์เรื่อง " The Pali Literature of Thailand " ของ พระมหาลิขิต ลิขิตานนท์ เสนอต่อมหาวิทยาลัษมคช ประเทศอินเดีย เมื่อ พ.ศ. 2512 ความยาว 412 หน้า ตอนแรกของผลงานเสนอรายละเอียดประวัติศาสตร์ชาติไทยตั้งแต่อยู่ในประเทศจีนจนถึงเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาตั้งมั่น และเจริญรุ่งเรืองในสมัยสุโขทัยและล้านนา ในส่วนที่เกี่ยวกับผลงานเขียนภาษาบาลีอยู่ในตอนที่ 2 กล่าวแยกเป็น 4 บท คือ

บทที่ 1 ปราชญ์ภาษาบาลีในยุคล้านนา

บทที่ 2 ผลงานภาษาบาลีในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18-19 (ยุคล้านนา)

บทที่ 3 ผลงานภาษาบาลีในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-23 (ยุคอยุธยาและรัตนโกสินทร์)

บทที่ 4 ผลงานเขียนที่เป็นภาษาบาลีของปราชญ์ไทย จัดหมวดหมู่ตามเนื้อหาที่เนื่องด้วยพระสูตร พระวินัย พระอภิธรรม คำนาน พงศาวดาร และไวยากรณ์

รายละเอียดที่เสนออยู่ในรูปการเสนอเชิงประวัติ กล่าวถึงผู้แต่งสมัยที่แต่ง และเนื้อหาโดยสังเขปของคัมภีร์บาลีแต่ละคัมภีร์ ไม่มีการวิเคราะห์ประเมินคุณค่าของคัมภีร์ในด้านเนื้อหาและภาษา และไม่มีการวิเคราะห์ลักษณะที่เป็นภาพรวมของคัมภีร์เหล่านั้น

อย่างไรก็ตาม กล่าวได้ว่างานศึกษานี้มีคุณค่ามาก อย่างน้อยก็เป็นงานศึกษาที่กว้างและละเอียดชิ้นแรกในด้านนี้ ผู้ศึกษาได้ใช้ความอุตสาหะพากเพียรมาก แต่เนื่องจากผู้ศึกษาประสงค์จะศึกษาผลงานที่มีจำนวนมากในคราวเดียว จึงไม่อาจศึกษาวิเคราะห์ระดับลึกได้ ปัจจุบัน ผลงานนี้ยังไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่ ในประเทศไทยมีต้นฉบับอยู่ที่ผู้ศึกษาเพียงฉบับเดียว ผู้ศึกษาได้เอื้อเพื่อให้ผู้วิจัยอ่านผลงาน นับว่าเป็นผลงานบุกเบิกที่มี

ประโยชน์มาก ช่วยให้ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาต่อโดยสะดวกยิ่งขึ้น

- เอกสารประกอบการอภิปรายเรื่อง " วรรณคดีในประเทศไทยในรอบสองศตวรรษรัตนโกสินทร์ศก " ของ ศาสตราจารย์ นาวาอากาศเอก(พิเศษ) แยม ประพันธ์ทอง* บรรยายออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2525 มีลักษณะทำนองเดียวกันกับบทความของ G. Coedes และ H. Saddhe-tissa คือกล่าวถึงผลงานบาลีที่แต่งในประเทศไทยอย่างสั้นๆ สิ่งที่เพิ่มขึ้น คือ การวิเคราะห์คุณค่าของผลงานบาลีบางเรื่องที่ตั้งในสมัยรัตนโกสินทร์

ประเภทที่ 2 เป็นงานศึกษาในรูปวิทยานิพนธ์เฉพาะเรื่อง ไม่มีการศึกษาในลักษณะที่โยงความสัมพันธ์เพื่อรู้ถึงวิวัฒนาการที่เกี่ยวข้องกับผลงานบาลีเรื่องอื่นๆ งานศึกษาเหล่านี้มีคุณค่ามากในด้านการนำเสนอผลการตรวจสอบชำระต้นฉบับคัมภีร์ แต่มักมีปัญหาเรื่องความถูกต้องของบทวิเคราะห์ในเรื่องประวัติการแต่งคัมภีร์ เพราะเป็นการวิเคราะห์ที่พิจารณาจากคัมภีร์ที่ศึกษาเท่านั้น ไม่มีโอกาสได้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคัมภีร์ที่ศึกษากับคัมภีร์อื่นๆ ที่เป็นงานร่วมสมัยและต่างสมัย ผลงานเหล่านี้ได้แก่

- จักกภาพทีปนี ปริจเจทที่ 1, 2, 3^๑
- จักกภาพทีปนี ปริจเจทที่ 4^๒
- จักกภาพทีปนี ปริจเจทที่ 5^๓
- จักกภาพทีปนี ปริจเจทที่ 6^๔
- มาเลยยเทวัตถะวัตถุ^๑
- อนาคตวงศ์^๑
- สังขยาปากสกปกรณัมและฎีกา^{๑, ๒}
- ทันทชาตุนิธาน^{๑, ๒}
- นุทธชาทมวงคล^{๑, ๒}

โดยสรุป ผลงานที่ทำมาแล้วตามที่เสนอข้างต้น เป็นผลงานที่ให้ความรู้พื้นฐานของงานเขียนที่เป็นภาษาบาลีในประเทศไทยอย่างกว้างๆ หรือเฉพาะเรื่อง ยังไม่มีผลงานศึกษาในลักษณะที่เจาะลึกถึงกลุ่มผลงานในสายพระสุตตันตปิฎกโดยเฉพาะ ยังไม่มีผลงานศึกษาที่วิเคราะห์หาภาพรวมของลักษณะเนื้อหา วิธีการเสนอเนื้อหา และภาษาของวรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทย และยังมีผลงานที่ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของวรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทยแต่ละยุคแต่ละสมัยในเชิงวิวัฒนาการ

สำหรับผลงานของผู้วิจัยเองเรื่อง " วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย : จารึก ตำนาน นางสาวคาร สาส์น ประกาศ " ถึงแม้ว่าจะเป็นงานวิจัยผลงานภาษาบาลีที่แต่งในประเทศไทยในแง่มุมที่ไม่ปรากฏในผลงานอื่น ก็มีขอบเขตจำกัดเฉพาะ

ผลงานที่อาจเรียกรวมว่าเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ ยังไม่ได้ศึกษาผลงานที่มีสาระทาง
ธรรม

3. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อสำรวจรวบรวมและศึกษาผลงานประเภทวิเคราะห์ธรรมในพระสุตตันต
ปิฎก ที่เขียนเป็นภาษาบาลีของไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา
- 2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์วิวัฒนาการ ลักษณะร่วมและลักษณะเฉพาะของผลงาน
ข้างต้นในลักษณะที่สัมพันธ์กับผลงานประเภทเดียวกันที่เป็นภาษาบาลีในอินเดียและลังกา
- 3) เพื่อให้ผลงานข้างต้นซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่ายิ่งของไทยได้รับการ
ศึกษาและนำออกเผยแพร่เป็นประโยชน์ต่อวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

4. วิธีดำเนินการวิจัย

4.1 สถานที่เก็บข้อมูล : หอสมุดแห่งชาติ - แผนกตัวเขียน, ศูนย์ค้นคว้า
พุทธศาสนาแห่งประเทศไทย วัดสระเกศ, สถาบันวิทย์บริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
ศูนย์วัฒนธรรม จังหวัดเชียงใหม่

4.2 ขั้นตอนและวิธีการเก็บข้อมูล

ขั้นตอนแรก รวบรวมผลงานเขียนที่เป็นภาษาบาลี ซึ่งแต่งในประเทศไทย
ประเภทวิเคราะห์ธรรมในพระสุตตันตปิฎกทั้งหมด

ขั้นตอนที่สอง ตรวจสอบความถูกต้องของต้นฉบับของผลงานบาลีที่จะศึกษา
ผลงานที่มีการตรวจชำระแล้ว หากมีข้อสงสัยใดก็จะตรวจสอบกับคัมภีร์ต้นฉบับโบราณ ส่วน
ผลงานที่ยังไม่มีการตรวจสอบชำระ จะได้คัดเลือกต้นฉบับที่เห็นว่ามีลักษณะสมบูรณ์มากที่สุด
ตามหลักการคัดเลือกคัมภีร์ในสาขาวรรณคดีบาลี

ขั้นตอนที่สาม ปรึวรรตต้นฉบับของผลงานเขียนที่อยู่ในรูปคัมภีร์โบราณ
อักษรขอม หรือมอญออกเป็นภาษาไทย

4.3 ขั้นตอนวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

ขั้นตอนแรก นำข้อมูลที่รวบรวมและปรึวรรตแล้วมาศึกษาเชิงประวัติและ
เชิงวรรณคดีวิจารณ์ คือ การตีความและวินิจฉัยคุณค่า

ขั้นตอนที่สอง จัดจำแนกข้อมูลตามเนื้อหาและตามรูปแบบวิธีการวิเคราะห์

วรรณคดีในแต่ละส่วน แล้วทำการศึกษาแบบสังเคราะห์ คือ หาภาพรวมของผลงานทั้งหมด
ในด้านเนื้อหา วิธีการเสนอเนื้อหา ลักษณะคำประพันธ์ และลักษณะการใช้ภาษาบาลี
ขั้นตอนที่สาม ศึกษาวิเคราะห์วิวัฒนาการโดยพิจารณาทั้งวิวัฒนาการที่ต่อ
เนื่องมาจากผลงานภาษาบาลีของอินเดียและลังกา และวิวัฒนาการของผลงานในประเทศไทย
ไทยเอง

ขั้นตอนที่สี่ นำผลการศึกษาวិวัฒนาการผลงานดังกล่าวมาวิเคราะห์ภาพ
สะท้อนของลักษณะพุทธศาสนาในประเทศไทย

5. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1) งานวิจัยนี้จะให้ความรู้ใหม่เกี่ยวกับวิวัฒนาการงานเขียนที่เป็นภาษาบาลี
ประเภทวิเคราะห์ธรรมในพระสุตตันตปิฎกของไทยว่ามีลักษณะในด้านเนื้อหาและรูปแบบการ
นำเสนออย่างไร มีความเหมือนและความแตกต่างจากผลงานประเภทเดียวกันของอินเดีย
และลังกาอย่างไร อันเป็นเรื่องที่ยังไม่มีผู้ศึกษามาก่อน

2) สถาบันการศึกษาที่ทำการสอนภาษาและวรรณคดีบาลี สามารถนำไปใช้
ประโยชน์ในด้านการเรียนการสอนและการวิจัยได้โดยตรง

3) นักวิชาการสาขาปรัชญา ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมไทย สามารถนำไปใช้
ประกอบการเรียนการสอนและการวิจัยได้

เชิงอรรถ

¹ G. Coedès, " Note sur les ouvrages pāli composés en
pays Thai " *Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême Orient* 15,3
(1915).

² H. Saddhatissa, " Pali Literature of Thailand, " *Buddhist Studies in Honour of I.B. Horner* (Holland : D. Reidel
Publishing Company, 1974).

³ Likhit Likhitanon, " *The Pali Literature of Thailand,* " *(Ph.D Thesis Submitted to Faculty of Arts, Magadh University, 1969.*

⁴ แยม ประพันธ์ทอง, " วรรณคดีบาลีในประเทศไทยในรอบสองศตวรรษ
รัตนโกสินทร์ศก, " 2515. (เอกสารโรเนียว)

⁵ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, *วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย : จารึกตำนาน พงศาวดาร สาส์น ประกาศ* (กรุงเทพฯ : มุลินีนิพนธ์มหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2529).

⁶ สดกคุณ จังกาจิตต์, " *จักรกวางทวิปนี กัณฑ์ที่ 1, 2, 3* " (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520)

⁷ วรศักดิ์ ศรีบุญ, " *จักรกวางทวิปนี กัณฑ์ที่ 4* " (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522).

⁸ บาลี พุทธรักษา, " *จักรกวางทวิปนี กัณฑ์ที่ 5* " (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523).

⁹ นพพร เกล้าดี, " *จักรกวางทวิปนี กัณฑ์ที่ 6 : การตรวจสอบชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์* " (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523).

¹⁰ สุภาพร มากแจ้ง, " *มาเลยยเทวดาเถรวัตถุ : การตรวจสอบชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์* " (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521).

¹¹ ผ่าน วงษ์อ้วน, " *คัมภีร์อนาคตวงศ์ อุเทศที่ 1-10 : การตรวจสอบและการศึกษาเชิงวิเคราะห์* " (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522).

¹² บุญหนา สอนใจ, " *สังขยาปกาสกปกรณ์และฎีกา : การตรวจสอบชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์* " (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523).

¹³ วิชัย กุลชาบาล, " *กัณฑ์ธาตุไธวาน : การตรวจสอบชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์* " (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525).

¹⁴ อัญชลี ปิ่นรอด, " *คัมภีร์นุทบาทมงคล : การตรวจสอบชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์* " (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525).

บทที่ 2

วรรณคดีชาดก

คำว่า *ชาดก* แปลตามรูปศัพท์ว่า *เรื่องที่เกิดขึ้นแล้ว* ในทางวรรณคดีบาลี มีความหมายเฉพาะถึงเรื่องพระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้า หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *เรื่องของพระโพธิสัตว์*

ชาดกในพระไตรปิฎก จัดเป็นคัมภีร์เล่มที่ 9 ในขุททกนิกาย สุตตันตปิฎก มักเรียกกันว่านิบาตชาดกเพราะได้จัดเนื้อเรื่องออกเป็นหมวดๆ ซึ่งเรียกกันว่านิบาต ตามจำนวนคาถาของแต่ละเรื่อง กล่าวคือ ชาดกที่มีเนื้อเรื่องเพียงคาถาเดียว ก็จัดอยู่ในเอกนิบาต ที่มี 2 คาถา ก็อยู่ในทุกนิบาต ที่มี 3 คาถา ก็อยู่ในตักนิบาต เป็นเช่นนี้จนถึงนิบาตที่ 13 นิบาตที่ 14 เรียกว่า ปกิณณนิบาต ประกอบด้วยชาดกที่มีเรื่องประพันธ์เป็นคาถาร้อยกรอง จำนวนต่างๆ กัน ต่อจากนั้นมีวิธีเรียงลำดับอีกแบบ ชาดกที่มี 20 คาถารวมอยู่ในนิบาตที่ 15 ชาดกที่มี 30 คาถารวมอยู่ในนิบาตที่ 20 ชาดกที่มี 80 คาถารวมอยู่ในนิบาตที่ 21 นิบาตที่ 22 ซึ่งเป็นนิบาตสุดท้ายเรียกว่า มหานิบาต มีชาดกทั้งหมด 10 เรื่อง อย่างที่รู้จักกันในภายหลังว่า ทศชาติ แต่ละชาดกประกอบด้วยคาถาจำนวนต่างๆ กัน ตั้งแต่ 80 คาถาขึ้นไป ชาดกเรื่องสุดท้าย เวสสันดรชาดก มักกล่าวกันว่ามีพันคาถา แต่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุฒินันต์ ได้นับคณวามีเพียง 852.1 คาถาเท่านั้น

เนื้อหาของชาดกในนิบาตนี้มีเป็น 2 ลักษณะ ลักษณะหนึ่งมีแต่คาถาที่เป็นคำพูด ไม่มีเนื้อเรื่องอธิบายประกอบไม่ทราบว่าเป็นคำพูดนั้นเป็นคำพูดของใคร เหตุใดจึงพูดเช่นนั้น ชาดกลักษณะนี้มักถูกเป็นคาถาร้อยกรองสั้นๆ อีกลักษณะหนึ่งมีเรื่องเล่าประกอบ สามารถเข้าใจเนื้อเรื่องได้มากกว่าชาดกลักษณะแรก ชาดกลักษณะนี้มักมีเนื้อหายาว ส่วนใหญ่เป็นชาดกในมหานิบาต'

ในสมัยอรรถกถา พระพุทธโฆสะได้เพิ่มเติมเนื้อเรื่องของชาดกในนิบาตให้สมบูรณ์ โดยเฉพาะเรื่องที่มีแต่คาถาสั้นๆ ไม่สามารถเข้าใจความเป็นมาของคติธรรมในคาถาได้ ก็จะเล่าเรื่องอย่างละเอียด โดยเริ่มต้นว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้เล่าเรื่องอดีตชาติของพระองค์เอง ในระหว่างเรื่อง เมื่อเนื้อเรื่องมาถึงตอนที่ยกคาถาในนิบาตชาดกขึ้นแสดงแล้ว จะแทรกคำอธิบายความหมายของคำและความในคาถานั้น ตาม

แบบวิธีการอธิบายของอรรถกถา ตอนสุดท้ายเป็นส่วนที่เรียกว่า ประชุมชาดก พรรณนาว่าบุคคลที่อยู่ในเรื่องได้กลับชาติมาเกิดเป็นใครในสมัยพุทธกาล ผลงานดังกล่าวนี้เรียกว่า *ชาตกัฏฐกถา*

ภายหลังผลงานอรรถกถา พระธรรมपालแห่งลังกาได้แต่งคัมภีร์ *ชาตกัฏฐกถาย ลินดถปกาสินี* หรือมักเรียกกันว่า *ชาตกฏีกา* ขยายความชาตกัฏฐกถา ของพระพุทธโฆสะ

นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์บาลีเกี่ยวกับชาดกซึ่งแต่งในลักษณะทำนองอรรถกถาและฎีกา ขึ้นในลังกาอีก 2 เรื่อง คือ *ชาตวิวิธนี* ของพระอริยวงส์ และ *ชาตัตตกนิทาน* ของพระจูฬพุทธโฆสาจารย์

ในประเทศไทยได้พบว่ามี การแต่งคัมภีร์บาลีประเภทชาดกขึ้น เท่าที่รวบรวมได้มี 6 เรื่อง คือ *ปัญญาสชาดก* *สัมโมหนิทาน* *ติณपालชาดก* *ราวีชวาทชาดก* *ธัญชัยบัณฑิตชาดก* และ *สิวิชัยชาดก* ชาดกเหล่านี้โดยส่วนใหญ่แสดงเรื่องของพระโพธิสัตว์ ซึ่งพระภิกษุในประเทศไทยได้แต่งขึ้นใหม่ ถือว่าเป็นชาดกนอกนิบาต หรือชาดกที่อยู่ออกไปจากชาดกในพระไตรปิฎก ผลงานเหล่านี้มีความน่าสนใจควรแก่การศึกษา นอกจากจะเป็นพัฒนาการของวรรณคดีบาลีประเภทชาดก ซึ่งเป็นผลผลิตใหม่ในประเทศไทยแล้ว ยังสะท้อนถึงคติความเชื่อ ค่านิยมเชิงจริยธรรมและศาสนธรรมของคนไทยในสมัยที่แต่ง ทั้งที่เป็นคติความเชื่อค่านิยมของผู้ปกครองและของประชาชน

1. ปัญญาสชาดก

1.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง จากผลงานศึกษาเกี่ยวกับปัญญาสชาดกที่ผ่านมา มีแนวคิดเกี่ยวกับประวัติการแต่งปัญญาสชาดกต่างกัน 5 แนวคิด

แนวคิดที่ 1 เห็นว่าปัญญาสชาดกเป็นผลงานของพระภิกษุชาวเขียงใหม่ แต่งเมื่อประมาณระหว่าง พ.ศ. 2000 - 2200 แนวคิดนี้เริ่มต้นจากพระมติในสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรงอธิบายไว้ในพระนิพนธ์ค่านำของหนังสือปัญญาสชาดกแปลภาษาไทย ซึ่งจัดพิมพ์เป็นครั้งแรกว่า

"หนังสือปัญญาสาตกนี้ คือ ประชุมนิทานเก่าแก่ที่เล่ากันในเมืองไทย แต่โบราณ 50 เรื่อง พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่รวบรวมแต่งเป็นชาดกไว้ในภาษามคธ เมื่อพุทธศักราชประมาณราวในระหว่าง 2000 จน 2200 ปี อันเป็นสมัยเมื่อพระสงฆ์ชาวประเทศนี้พากันไปเล่าเรียนมาแต่ลังกาทวีป มีการรู้ภาษามคธแตกฉาน เอาแบบอย่างของพระภิกษุสงฆ์ในลังกาทวีปมาแต่งหนังสือเป็นภาษามคธขึ้นในบ้านเมืองของตน แต่งเป็นอรรถกถาธรรมาธิบาย เช่น คัมภีร์มังคลาทิปิน เป็นต้นบ้าง แต่งเป็นเรื่องศาสนประวัติ เช่น คัมภีร์ชินกาลมาลินี เป็นต้นบ้าง ตามอย่างเรื่องมหาวงศ์พงศาวดารลังกาบ้าง แต่งเป็นชาดก เช่น เรื่องปัญญาสาตกนี้เอาอย่างนิบาตชาดกบ้าง โดยเจตนาจะบำรุงพระศาสนาให้ถาวร และจะให้หนังสือซึ่งแต่งนั้นเป็นหลักฐานมั่นคงด้วยเป็นภาษาเดียวกับพระไตรปิฎก แต่หนังสือปัญญาสาตกนี้เห็นจะแต่งในตอนปลายสมัยที่ผ่านมา เพราะความรู้ภาษามคธถูกละทิ้งลงไม่ถึงหนังสือแต่งขึ้นก่อน"

แนวคิดข้างต้นนี้ได้รับการยอมรับจากนักวิชาการและผู้สนใจเป็นส่วนใหญ่

แนวคิดที่ 2 Dr. Dorothy Helen Fickle เห็นว่าปัญญาสาตกเป็นผลงานของพระภิกษุชาวเชียงใหม่แต่งในยุคที่พุทธศาสนาของล้านนารุ่งโรจน์ คือ ในสมัยของพระเจ้าติโลกราช และพระเมืองแก้ว ระหว่าง พ.ศ. 1985 - 2068"

แนวคิดที่ 3 ดร.ลิขิต ลิขิตานนท์ มีความเห็นทำนองเดียวกับแนวคิดที่ 2 แต่กระชับเวลาที่แต่งให้แน่นอนขึ้นเป็นในช่วงสมัยของพระเมืองแก้วเท่านั้น ระหว่าง พ.ศ. 2038 - 2068"

แนวคิดที่ 4 ดร.นิยะดา สาริกภูติ (เหล่าสุนทร) เห็นว่าปัญญาสาตกน่าจะเป็นผลงานของพระภิกษุชาวหริภุชชัย แต่งก่อน พ.ศ. 1808 หลักฐานที่ ดร.นิยะดา ใช้สนับสนุนความคิด คือ ศิลปจารึกของพม่าซึ่งจารึกเมื่อ จ.ศ. 627 หรือ พ.ศ. 1808 มีข้อความตอนหนึ่งเป็นคำสาปแช่งว่า

"ขอให้การพลัดพรากจากภรรยาที่รักและบุตรจงเกิดขึ้นแก่เขาเหมือนกับที่พระเจ้า Thombameik ต้องพลัดพรากจากพระมเหสีและพระโอรส"

มีการตีความว่าพระเจ้า Thombameik ที่กล่าวถึงนี้ คือ พระเจ้าสุภมิตต์ ในสุภมิตตชาดก อาศัยหลักฐานนี้ทำให้ U San Tun ผู้เชี่ยวชาญวรรณคดีพม่ากล่าวว่า เชียงใหม่พัฒนาสเป็นที่แพร่หลายในสมัยพุกาม"

อย่างไรก็ตาม ดร.นิยะดา ได้เสนอด้วยว่า ผลงานปัญญาสาตกที่เป็นของเดิม คงมีชาตก 50 เรื่องตามชื่อ ต่อมาได้มีการแต่งเพิ่มเติมจนปัญญาสาตกฉบับที่พิมพ์เผยแพร่ ของไทยในปัจจุบันมีชาตก 61 เรื่อง จากการวิเคราะห์โครงเรื่อง ความคิดในเรื่อง ลักษณะและบทบาทของตัวละคร ดร.นิยะดา เห็นว่า ชาตกที่มีลักษณะแต่งขึ้นในสมัยหลัง ซึ่งคงอยู่ในสมัยอยุธยา มี 9 เรื่อง คือ วรวงสชาตก (ลำดับที่ 45) วนาวนชาตก (ลำดับที่ 49) สีหนาทชาตก (ลำดับที่ 52) สุวรรณสังขชาตก (ลำดับที่ 53) เทวันธชาตก (ลำดับที่ 56) สุนันชาตก (ลำดับที่ 57) สุวรรณวงสชาตก (ลำดับที่ 58) วรรณุชชาตก (ลำดับที่ 59) และจันทคาธชาตก (ลำดับที่ 61) *

แนวคิดที่ 5 ประคอง นิมมานเหมินท์ เห็นว่า ปัญญาสาตกน่าจะไม่ได้แต่ง ในยุคสมัยเดียวกันทั้งหมด และน่าจะมีผู้แต่งหลายคน เหตุผลคือ ลักษณะของเรื่องในชาตก ต่างๆ ในปัญญาสาตกมีทั้งคล้ายคลึงกันและแตกต่างกันออกไป บางเรื่องก็เป็นกาแต่ง เลียนแบบอีกเรื่องหนึ่ง ทั้งนี้ น่าจะเป็นไปได้ว่า ชาตกบางเรื่องแต่งตั้งแต่สมัยศรีอยุธยา ชาตกที่มีหลักฐานว่าน่าจะมียุ่ก่อนสมัยอาณาจักรล้านนา คือ วัฏฏังคุลีชาตก (ลำดับที่ 20) ในพงศาวดารโยนก และ ตำนานมั่นเมืองเชียงใหม่ เล่าตรงกันว่า พระมหากัลสปลเถระ ได้เทศนาชาตกเรื่องนี้ถวายพระยามังรายในคราวที่พระยามังรายตีเมืองศรีอยุธยาได้ และประทับอยู่ที่เวียงกุมกามเมื่อ พ.ศ. 1831 *

จากการศึกษาต้นฉบับโบราณคัมภีร์ปัญญาสาตกภาษาบาลีที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ การวิเคราะห์โครงเรื่อง เนื้อเรื่อง และการแพร่กระจายของปัญญาสาตกในประเทศ ต่างๆ ผู้วิจัยเห็นด้วยกับแนวคิดที่ 5 ว่า ปัญญาสาตกน่าจะเป็นผลงานที่แต่งหลายสมัย และน่าจะมีผู้แต่งหลายคน ทั้งนี้คงจะได้แต่งต่อเนื่องกันระหว่างสมัยศรีอยุธยาสมัยล้านนา และสมัยอยุธยา ประมาณ พ.ศ. 2000 พระภิกษุรูปหนึ่งหรือคณะหนึ่งคงจะได้รวบรวมชาตก ที่แต่งหลากหลายอยู่แต่สมัยศรีอยุธยา และในสมัยล้านนา เข้ามารวมเป็นหนังสือชุดเดียว ประกอบด้วยชาตกที่ประมวลมาได้ หรือตั้งใจประมวลมา 50 เรื่อง ตั้งชื่อว่า ปัญญาสาตก (ชาตก 50 เรื่อง) เนื่องจากหนังสือนี้รวบรวมขึ้นที่เชียงใหม่ จึงเป็นที่รู้จักกันในประเทศ พม่าว่า ยวนปัญญาส และ ซิมเมปัญญาส (คือ เชียงใหม่ปัญญาส) แต่เรียกว่า โลกียปัญญาส ก็มี ในสมัยที่รวบรวมครั้งแรกนั้น อาจมีผลงานชาตกมากกว่า 50 เรื่องก็ได้ ที่แน่นอนก็คือ ภายหลังการรวบรวมครั้งแรกแล้ว ยังมีความนิยมแต่งชาตกมาเรื่อย ทั้งในประเทศไทยและประเทศพม่า เขมร ลาว

ปัญญาสาตก ที่พิมพ์เผยแพร่และรู้จักกันในหมู่คนไทยนั้น เป็นฉบับแปลภาษาไทย ซึ่งกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครได้จัดทำเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2466 ตามพระประสงค์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรินทร์ ในการจัดทำ กรรมการหอพระ

สมุดสำหรับพระนครต้องสืบหาต้นฉบับคัมภีร์ปัญญาสชาดกภาษาบาลี จากวัดหลายแห่งมารวมกันเข้าให้เป็นเล่มที่สมบูรณ์แล้วจัดทำคำแปล ทั้งนี้เพราะไม่ปรากฏว่ามีต้นฉบับโบราณคัมภีร์ปัญญาสชาดกภาษาบาลีที่มีจำนวนชาดกครบ 50 เรื่องแม้แต่ฉบับเดียว อย่างไรก็ตามเมื่อรวมกันเข้ามา ปรากฏว่ามีจำนวนชาดกมากกว่า 50 เรื่อง และยังมีเรื่องปกิณณกะที่ไม่ใช่ชาดกรวมอยู่ในต้นฉบับโบราณบางฉบับด้วย ในการจัดพิมพ์ได้แยกพิมพ์เป็น 2 เล่ม เล่มที่ 1 มี 48 เรื่อง คือ

1. สมุททโฆลชาดก	2. สุชนชาดก	3. สุณฺุชาดก
4. รัตนปโชตชาดก	5. ลีรีวิบูลกิตติชาดก	6. วิบูลราชชาดก
7. ลีริจตุมาณีชาดก	8. จันทราชชาดก	9. สุกุมิตตชาดก
10. ลีริธรรชาดก	11. ทูลกบัณฑิตชาดก	12. อาทิตชาดก
13. ทุกัมมานิกชาดก	14. มหาสุรเสนชาดก	15. สุวรรณกุมารชาดก
16. กนกวรรณราชชาดก	17. วิริยบัณฑิตชาดก	18. ชรรวมโสมตกชาดก
19. สุกุสนชาดก	20. วัฏฏังคูลิชาดก	21. โปราณกบิลราชชาดก
22. ชรรวมบัณฑิตราชชาดก	23. จาคทานชาดก	24. ชรรวมราชชาดก
25. นรชิวชาดก	26. สุรูปชาดก	27. มหาปทุมชาดก
28. กัณฑาคารชาดก	29. พหุลดาวิชาดก	30. เสตบัณฑิตชาดก
31. ปุปผชาดก	32. พาราณสีราชชาดก	33. พรหมโฆลราชชาดก
34. เทวรุกขกุมารชาดก	35. สลภชาดก	36. สิทธิสารชาดก
37. นรชิวสูนชาดก	38. อติเทวราชชาดก	39. ปาจิตตกุมารชาดก
40. สรรพสิทธิกุมารชาดก	41. สังฆปัตตชาดก	42. จันทเสนชาดก
43. สุวรรณกัจฉปชาดก	44. ลีโลธราชชาดก	45. วรวงสชาดก
46. อรินทมชาดก	47. รตเสนชาดก	48. สุวรรณสิริสาชาดก

เล่มที่ 2 มีค่ออีก 2 เรื่อง รวมกับภาคที่ 1 เป็น 50 เรื่อง คือ เพิ่มเรื่อง

49. วนาวนชาดก	50. นากุลชาดก

นอกจากนี้ มีปัจฉิมภาคอีก 11 เรื่อง คือ

51. โสนันทชาดก	52. สิหนาทชาดก	53. สุวรรณสังขชาดก
54. สุรัพพชาดก	55. สุวรรณกัจฉปชาดก	56. เทวันธชาดก
57. สุปินชาดก	58. สุวรรณวงสชาดก	59. วรรณชชาดก
60. ลีริสาชาดก	61. จันทคาธชาดก	

และผนวกเรื่องปกิณณกะ (เบ็ดเตล็ด) เข้ามาอีก 3 เรื่อง คือ ปัญจพุทธพยากรณ์ ปัญจพุทธศักราชวรรณนา และ อานิสงส์ผ้าบังสุกุล

ชาดกทั้ง 61 เรื่องข้างต้น อาจจำแนกตามสมัยที่แต่งได้เป็น 3 ส่วน คือ

ชาดกส่วนที่ 1 ชาดกที่แต่งในทริภุชชัยและล้านนา (เชียงใหม่) ประมาณระหว่าง พ.ศ. 1800 - 1950 ประกอบด้วยชาดก 38 เรื่อง (ลำดับที่ 1 - ลำดับที่ 38 ตามฉบับพิมพ์ของหอสมุดแห่งชาติ) ชาดกเหล่านี้ถูกจัดรวมอยู่เป็นชุดเดียวกันในคัมภีร์โบราณปัญญาสาธิตชาดกภาษาบาลีในหอสมุดแห่งชาติหลายฉบับ ฉบับที่เก่าที่สุด คือ ฉบับล่อง-ชาดกรงธนบุรี ชาดกเหล่านี้ส่วนใหญ่มีโครงสร้างเนื้อหาตามแบบอรรถกถาชาดกของลังกา และมีการแพร่กระจายไปสู่ประเทศต่างๆ โดยเฉพาะประเทศพม่า ชาดกเหล่านี้อาจจำแนกย่อยได้เป็น 2 กลุ่ม

กลุ่มที่ 1 มี 5 เรื่อง มีลักษณะร่วมกัน คือ มีเนื้อเรื่องยาว โครงสร้างเรื่องสมบูรณ์ ประกอบด้วยปัจจุบันวัตถุ-เหตุที่นำมาสู่การเล่าเรื่องชาดกของพระนุทธเจ้า เนื้อเรื่อง และสโมธาน-การสรุปว่าบุคคลในเนื้อเรื่องเป็นใครในสมัยพุทธกาล พระโพธิสัตว์ในทุกเรื่องเป็นโอรสของกษัตริย์ เนื้อเรื่องเกี่ยวกับการหาและการพบคนรัก ภายหลังเกิดการพลัดพรากกัน อันมีเหตุมาจากผลกรรมในอดีตชาติ มีการผจญภัย มีเทพยดาหรือบุคคลพิเศษมาช่วย จนที่สุดกลุ่มคนที่เป็นตัวเอกได้พบกัน ชาดกเหล่านี้มีเนื้อเรื่องสนุก จึงเป็นที่รู้จักกันกว้างขวางมีอิทธิพลต่อวรรณคดีไทย และมีการแพร่กระจายไปสู่ประเทศพม่า ลาว เขมร ชาดกเหล่านี้ได้แก่

1. **สุกมิตตชาดก (ลำดับที่ 9)** ในศิลาจารึกของพม่า พ.ศ. 1808 ได้กล่าวเปรียบเทียบเรื่องการพลัดพรากกับชีวิตของพระเจ้า Thombameik ซึ่งมักมีการวิเคราะหว่า หมายถึงพระเจ้าสุกมิตตในสุกมิตตชาดก ถ้าเป็นไปตามการวิเคราะห์นี้ก็หมายความว่า ชาดกเรื่องนี้เป็นที่รู้จักกันดีแล้วก่อน พ.ศ. 1808 นอกจากนี้จะแพร่กระจายไปสู่ประเทศพม่าแล้ว ยังแพร่กระจายสู่ประเทศเขมร ลาว ด้วย มีวรรณคดีไทยที่ได้รับอิทธิพลจากชาดกเรื่องนี้ 6 เรื่อง คือ ศกุนตมิตตคำกาพย์ 4 ส่วนวน และศกุนตมิตตรกลอนอ่าน 2 ส่วนวน¹¹

2. **สมุททโฆษชาดก (ลำดับที่ 1)** วรรณคดีไทยสมัยอยุธยาตอนต้น คือ กำศรวณโคลงคั่น ซึ่งน่าจะแต่งประมาณสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991 - 2031) หรือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พ.ศ. 2034 - 2074)¹² และทวาทศมาสโคลงคั่น ซึ่งน่าจะแต่งระยะเวลาเดียวกับกำศรวณโคลงคั่น ได้นำเรื่องราวในชาดกนี้มาดัดเป็นบทเปรียบเทียบ นอกจากนี้ยังมีชาดกพื้นเมืองของเชียงใหม่ เรื่อง สมุททโฆษชาดก ต้นฉบับโบราณอยู่ที่วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ ระบุว่าพระรัตนปัญญาได้ดัดแปลงแก้ไขจากภาษาบาลีมาเป็นภาษาล้านนา พระรัตนปัญญาที่กล่าวถึงนี้เข้าใจว่า คือ พระรัตนปัญญาผู้แต่งชินกาลมาลี เมื่อ พ.ศ. 2060¹³ ชาดกเรื่องนี้มีการแพร่กระจายกว้างขวางทั้งในปัญญาสาธิตชาดกฉบับพม่า เขมร ลาว และมีอิทธิพลต่อวรรณคดีไทย 1 เรื่อง คือ สมุทโฆษคำฉันท์

3. *สุธนชาดก (ลำดับที่ 2)* กวีผู้มีชื่อเสียงของพม่าระหว่าง พ.ศ. 2023 - 2044 ได้นำชาดกเรื่องนี้มาแต่งเป็นบทประพันธ์ร้อยกรอง นิราศหริภุญชัย ซึ่งแต่งสมัยอยุธยาตอนต้น อาจประมาณระหว่าง พ.ศ. 2060 - 2180 ได้แสดงความเปรียบเทียบเรื่องการปลัดพรากของตัวเอกในเรื่อง กับการปลัดพรากของพระสุธนกับนางกินรีในชาดกเรื่องนี้ การแพร่กระจายมีอยู่ในปัญญาชาดกทั้งฉบับพม่า เชียงตุง เขมร ลาว มีวรรณคดีไทยที่ได้รับอิทธิพลจากชาดกเรื่องนี้ 4 เรื่อง คือ พระสุธนคำกานย์ พระสุธนคำฉันท์ พระสุธนคำกลอน และพระสุธนบทละคร¹

4. *สุธนชาดก (ลำดับที่ 3)* กวีพม่าข้างต้นได้นำชาดกเรื่องนี้มาแต่งเป็นบทประพันธ์ร้อยกรองพร้อมกับสุธนชาดก มีการแพร่กระจายในปัญญาชาดกฉบับเชียงตุง เขมร ลาว และมีอิทธิพลต่อวรรณคดีไทย 3 เรื่อง คือ สุธนคำกานย์ 2 เรื่อง สุธนคำฉันท์ 1 เรื่อง²

5. *สิทธิสารชาดก (ลำดับที่ 36)* มีการแพร่กระจายในปัญญาชาดกฉบับพม่า เชียงตุง เขมร ลาว และมีอิทธิพลต่อวรรณคดีไทย 1 เรื่อง คือ สิทธิสารคำฉันท์³

กลุ่มที่ 2 มี 33 เรื่อง เนื้อเรื่องสั้น โครงสร้างเรื่องไม่ซับซ้อน มักเป็นลักษณะโครงสร้างเดี่ยว เน้นคุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งของพระโพธิสัตว์ชัดเจนกว่าชาดกกลุ่มแรก ลักษณะโดยรวมเป็นลักษณะอย่างเดียวกับชาดกอรรถกถา ข้อควรสังเกต คือ

1) ชาดกที่มีหลักฐานเกี่ยวกับระยะเวลาที่ปรากฏเรื่อง คือ *วัฏกัณฑ์ชาดก (ลำดับที่ 20)* ใน*พงศาวดารโยนก* กล่าวว่า พระกัศสปเถระได้แสดงธรรมเทศนาชาดกเรื่องนี้ถวายแด่พระยามังราย ภายหลังที่พระยามังรายตีเมืองหริภุญชัยได้ และเสด็จประทับที่เวียงกุมกามใน พ.ศ. 1891 มีข้อความเล่าว่า

"ลุดักราช 650 ปีชวด สัมฤทธิศก เจ้าเมงรายให้เอาคืนที่ที่ขุดหนองต่างมาทำอิฐก่อเจดีย์กู่คำไว้ในเวียงกุมกาม ให้เป็นที่ไหว้ที่บูชาแก่ชาวเมืองทั้งหลาย ครั้งนั้นมีพระมหาเถระเจ้าตนหนึ่งชื่อว่า กัศสปเถระ เป็นผู้ปฏิบัติเคร่งครัด มีศิษย์สงฆ์ 5 รูป มาสถิตสำราญบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ ณ รุกขมูลร่มไม้มะเดื่อใหญ่ต้นหนึ่ง เป็นที่สงัดและเป็นที่พักผ่อนแห่งรุกขเทวดามาแต่ก่อน อันมี ณ ที่ไม่ไกลนักจากเวียงกุมกาม พระยามังรายได้ทราบว่ามีพระเถระ 5 รูป มาสำนักอยู่ ณ ที่นั้น ก็เสด็จไปกระทำนมัสการพระมหาเถระเจ้านั้น แต่ตรัสปราศรัยไต่ถามด้วยปริยายหลายประการ พระเถระเจ้าก็แสดงธรรมในวัฏกัณฑ์ชาดกแก่เจ้าเมงรายฯ มีใจเลื่อมใสศรัทธาในศีลาคุณแห่งพระมหาเถระเจ้านั้นเป็นอย่างยิ่ง จึงให้สร้างอารามที่นั่นถวายพระผู้เป็นเจ้าและให้หล่อรูปพระพุทธรูปปฏิมากร

5 พระองค์ นิ่ง 3 ขึ้น 2 สูงใหญ่ขนาดเท่าส่วนองค์ของเจ้า
เมงรายประดิษฐานไว้ในอารามนั้น" ¹⁷

ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์นี้เช่นกัน ออกชื่อชาดกว่า
ปฏิสังขลิก ดังข้อความว่า

"เจ้าพระยามังรายก็เข้าไปไหว้มหาเถระเจ้าแล้ว เจียรจาปราศรัย
ด้วยปริยายหลายประการต่างๆ มหาภักสลปเจ้าก็เล่านิยายพระยา
ปฏิสังขลิกแก่พระยามังรายว่า พระยาปฏิสังขลิกได้ต่อนิ้วมือพระเจ้า
มีเศษธาตุมากนัก อาจผจญแม้พระยาร้อยเอ็ดคน" ¹⁸

หลักฐานข้างต้นแสดงว่า วัฏสังขลิกชาดก น่าจะมีอยู่ก่อนแล้วในเมืองหริภุญชัย
เมื่อ พ.ศ. 1831

อนึ่ง ในโบราณกบิลราชชาดก (ลำดับที่ 21) ได้กล่าวถึงการสร้างพระไตรปิฎก
ของพระโพธิสัตว์ว่า เพื่อยังพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ตลอด 5,000 ปี คติเรื่องพุทธ
ศาสนาจักดำรงอยู่ 5,000 ปีนี้ เป็นคติที่รับมาจากลังกา และเป็นคติที่น่าจะนิยมในล้านนา
แต่ประมาณ พ.ศ. 1900 เป็นต้นมา หลักฐานเก่าสุดเท่าที่ตรวจสอบได้ คือ สิทฺธิคนิทาน
ของพระโพธิรังสี แต่งในสมัยของพระเจ้าวิไชยดิศมหาราช กษัตริย์แห่งหริภุญชัยระหว่าง
พ.ศ. 1945 - 1985, ในสรุปชาดก (ลำดับที่ 26) กล่าวถึงทศนिरาชธรรมของกษัตริย์
คติเรื่องทศนिरาชธรรมมีปรากฏในจวมเทววิงส์ ผลงานของพระโพธิรังสีเช่นกัน การที่
ชาดกทั้ง 2 เรื่อง กล่าวถึงคติดังกล่าวนับเป็นเรื่องน่าสนใจ อาจจะสันนิษฐานกว้างๆ ว่า
บางที่ชาดกทั้ง 2 เรื่อง จะเป็นผลงานร่วมสมัยกับสิทฺธิคนิทาน และจวมเทววิงส์ ก็เป็นไปได้

2) มีชาดก 5 เรื่องที่ไม่มีปัจจุบันวัตถุ คือ วิริยบัณฑิตชาดก (ลำดับที่ 17)
ธรรมโสณกชาดก (ลำดับที่ 18) สุตฺตสนชาดก (ลำดับที่ 19) พาราณสิราชชาดก
(ลำดับที่ 32) พรหมโฆสชาดก (ลำดับที่ 33) ก็เป็นข้อคิดว่าผู้แต่งชาดกเหล่านี้ น่าจะ
เป็นบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ต่างไปจากบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่แต่งชาดกที่มีปัจจุบันวัตถุ

3) พระโพธิสัตว์ในพหุลาควิชาดก (ลำดับที่ 29) เกิดเป็นโค ในเสตบัณฑิต
ชาดก (ลำดับที่ 30) เกิดเป็นหมู เป็นชาดกเพียง 2 เรื่องในปัญญาสาชาดกที่พระโพธิ-
สัตว์เกิดเป็นสัตว์ แสดงลักษณะชาดกตามแบบฉบับดั้งเดิมชัดเจน

4) สิริวิบุลกิตติชาดก (ลำดับที่ 5) เป็นชาดกเรื่องเดียวในกลุ่มนี้มีอิทธิพล
ต่อวรรณคดีไทย คือ มีอิทธิพลต่อสิริวิบุลกิตติกลอนอ่าน 4 เรื่อง และสิริวิบุลกิตติคำฉันท์ 1
เรื่อง นอกจากนี้ สันนิษฐานว่า ทักขมมานิกชาดก (ลำดับที่ 13) น่าจะมีอิทธิพลต่อ สุต-
กรรมคำกาพย์ ¹⁹

5) ซาคกกกลุ่มนี้ที่ไม่ปรากฏในปัญหาสาตกฉบับพม่า มี 4 เรื่อง คือ กนกวรรณ
ซาคก (ลำดับที่ 16) ภัณฑาคารซาคก (ลำดับที่ 28) เทวรุกขกุมารซาคก (ลำดับที่
34) และอติเทวราชซาคก (ลำดับที่ 38)

ซาคกส่วนที่ 2 มี 10 เรื่อง คือ สรรพสิทธิซาคก (ลำดับที่ 40) สังขัตต
ซาคก (ลำดับที่ 41) จันทเสนซาคก (ลำดับที่ 42) สุวรรณกัจฉปซาคก (ลำดับที่ 43)
อรินทมซาคก (ลำดับที่ 46) พากุลซาคก (ลำดับที่ 50) โสนันทซาคก (ลำดับที่ 51)
สุรัมภซาคก (ลำดับที่ 54) สุวรรณกัจฉปซาคก (ลำดับที่ 55) ลีรสซาคก (ลำดับที่ 60)

ข้อควรสังเกต คือ

1) สุวรรณกัจฉปซาคก เป็นซาคกเรื่องเดียวในส่วนนี้มีโครงเรื่องไม่ซับซ้อน
เน้นทานบารมีของพระโพธิสัตว์ว่า พระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นเต่าทอง ได้สละชีวิตเป็นอาหาร
แก่บรรดาพ่อค้าที่เรือแตกแล้วหลงมาติดอยู่ที่เกาะที่พระโพธิสัตว์อาศัยอยู่ ลักษณะโครง
เรื่องเช่นนี้เป็นลักษณะทำนองเดียวกับโครงเรื่องของซาคกส่วนใหญ่ในส่วนที่ 1 อย่างไรก็ตาม
ตามเนื้อเรื่องตอนท้ายแล้วว่า บรรดาพ่อค้าสำนึกในบุญคุณของพระโพธิสัตว์จึงนำกระดอง
ที่เหลือกลับไปด้วย พระเจ้าพรหมทัตทรงทราบเรื่องจึงโปรดให้นำกระดองนั้นไปประดิษ
ฐานไว้ในที่ใกล้เมือง กระดองนั้นได้กลายเป็นภูเขาทองเป็นสถานที่สักการบูชาของประชา
ชน สันนิษฐานว่า ผู้แต่งคงจะได้นำตำนานสถานที่ของชุมชนมาแต่ง และคงแต่งขึ้นหลัง
จากซาคกส่วนที่ 1 จึงไม่จัดรวมอยู่ในต้นฉบับโบราณปัญหาสาตกบาลีของไทยที่รวมซาคก
ส่วนที่ 1 ไว้เป็นชุดเดียวกัน

2) สรรพสิทธิซาคก เป็นซาคกเรื่องเดียวในส่วนนี้มีอิทธิพลต่อวรรณคดีไทย
คือ มีอิทธิพลต่อสรรพสิทธิคำกาพย์ 1 เรื่อง สรรพสิทธิคำกลอน 1 เรื่อง และสรรพสิทธิ์
คำฉันท์ 1 เรื่อง ซาคกที่เหลือนอกจากสุวรรณกัจฉปซาคกแล้ว มีเนื้อเรื่องคล้ายกับ
สุกมิตตซาคก สุนซาคก สุนุซาคก สมุททโฆสซาคก และสิทธิสารซาคก ในส่วนที่ 1
คือ พระโพธิสัตว์เป็นโอรสกษัตริย์ ได้พบคนรัก ภายหลังมีการพลัดพรากจากกัน มีเทพยดา
หรือบุคคลพิเศษมาช่วย แล้วได้พบกัน แม้รายละเอียดจะแตกต่างกันไปบ้าง แต่ก็เป็นเรื่อง
ทำนองเดียวกัน จึงมีลักษณะซ้ำซาก เป็นสาเหตุให้ซาคกเหล่านี้ไม่มีอิทธิพลต่อวรรณคดีไทย
ส่วนสรรพสิทธิซาคกไม่มีเรื่องการพลัดพราก จุดเด่นอยู่ที่การใช้ปัญญาของพระโพธิสัตว์ที่
ทำให้พระราชธิดาผู้ซึ่งไม่ยอมพูดได้เปลือยออกมา เนื้อเรื่องในซาคกนี้จึงมีอรรถรสต่าง
ต่างไปจากเรื่องที่มีมาแล้ว ทำให้มีผู้นับมาแต่งเป็นวรรณคดีไทยขึ้น

3) ซาคกในส่วนนี้ที่ไม่ปรากฏในปัญหาสาตกฉบับพม่า มี 5 เรื่อง คือ สรรพ
สิทธิซาคก (ลำดับที่ 40) จันทเสนซาคก (ลำดับที่ 42) สุวรรณกัจฉปซาคก (ลำดับที่
43) สุรัมภซาคก (ลำดับที่ 54) สุวรรณกัจฉปซาคก (ลำดับที่ 55)

ชาดกส่วนที่ 3 มี 13 เรื่อง คือ ปาจิตตกumarชาดก (ลำดับที่ 39) ลีโลสรชาดก (ลำดับที่ 44) วรวงสชาดก (ลำดับที่ 45) รถเสนชาดก (ลำดับที่ 47) สุวรรณสิทธชาดก (ลำดับที่ 48) วนาวนชาดก (ลำดับที่ 49) สีหนาทชาดก (ลำดับที่ 52) สุวรรณสังขชาดก (ลำดับที่ 53) เทวันธชาดก (ลำดับที่ 56) สุนินชาดก (ลำดับที่ 57) สุวรรณวงสชาดก (ลำดับที่ 58) วรรณชชาดก (ลำดับที่ 59) จันทคาชชาดก (ลำดับที่ 61)

ชาดกเหล่านี้มีลักษณะที่ร่วมกัน คือ

1) มีโครงเรื่องซับซ้อนมาก ไม่ได้มุ่งให้ความสำคัญในเรื่องการบำเพ็ญบารมีหรือคุณสมบัติที่ประเสริฐของพระโพธิสัตว์ มากไปกว่าความเก่งกล้าสามารถในการรบนองของพระโพธิสัตว์ โครงเรื่องมีความแตกต่างจากโครงเรื่องแบบฉบับ กล่าวคือ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวของพระเอกซึ่งมีเหตุจำต้องออกจากเมืองตั้งแต่เยาว์วัย มีการผจญภัยในต่างแดนจนได้นางเอกเป็นชายา ต่อมามีการพลัดพรากจากกัน ระหว่างการติดตามนางเอกนั้นพระเอกจะได้นางอื่นเป็นชายา และเมื่อพบกันแล้วจะชักชวนกลับสู่เมือง เหตุการณ์ทำนองเดียวกันนี้อาจเกิดขึ้นแก่โอรสของพระเอกนางเอกอีกเป็นคำรบสอง³¹

2) ไม่มีชาดกเรื่องใดในกลุ่มนี้ที่แพร่กระจายไปสู่ประเทศพม่า ให้ข้อคิดว่าชาดกเหล่านี้ น่าจะแต่งภายหลังจากที่พระภิกษุชาวเชียงใหม่รวบรวมปัญญาสาธกอันเป็นฉบับที่มีอิทธิพลต่อ ขวนปัญญาสา หรือ ชิมเมปัญญาสา ในประเทศพม่าแล้ว

3) ยกเว้นสีหนาทชาดกและสุนินชาดกแล้ว ชาดกที่เหลือในส่วนนี้ล้วนมีอิทธิพลต่อวรรณคดีไทย ดังสรุปกว้างๆ ได้ดังนี้³²

คำกาพย์ คำกลอน คำฉันท์ ลิลิต บทละคร ขับไม้ มโหรี รวม

ปาจิตต์		3						3
สังขปัตต์	2							2
ลีโลสร	2	1						3
วรวงส์	1							1
รถเสน	1	3	3		3	1	1	12
สุวรรณสิทธา		1						1
วนาวน	1							1
สุวรรณสังข์	2		1					3
เทวันธ	1	1						2
สุวรรณวงส์	1							1
วรรณช	1		2		1			4
จันทคาช	1	1						2

4) ชาดกที่มีหลักฐานเรื่องระยะเวลาที่แต่ง คือ ลีโลรชาดก ในพระลี
เสาร์คำกาพย์ วรรณคดีไทยซึ่งได้รับอิทธิพลจากชาดกเรื่องนี้ มีข้อความว่า

"นิทานมิ่งแปลใหม่ ตักราชในพระบามิ สองนันทสองร้อยปี หกลีบ
บาทพระเวษา"

ดร. นิยะดา สารีภุติ ตีความว่า ข้อความข้างต้นแสดงปีที่แต่งพระลีเสาร์คำ-
กาพย์ แต่ก็ตั้งข้อสงสัยเกตว่า

"ปีพุทธศักราช 2266 ที่ได้แจ้งไว้ นั้น เป็นปีในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัว
ท้ายระในสมัยอยุธยา แต่ผู้วิจัยสงสัยเกตว่า ลักษณะภาษาใหม่กว่า
ลักษณะภาษาที่ปรากฏในศุภมิตรคำกาพย์สำนวนที่ 1 ซึ่งแต่งในสมัย
รัชกาลที่ 1 ดังนั้น คำกาพย์นี้น่าจะแต่งหลังสมัยรัชกาลที่ 1"^{๑๖}

ข้อวิเคราะห์ของ ดร. นิยะดา สารีภุติ ที่ว่าพระลีเสาร์คำกาพย์มีลักษณะเป็น
ผลงานในช่วงต้นรัตนโกสินทร์นั้นน่าจะถูกต้อง ปี พ.ศ. 2266 ที่ระบุขึ้นไม่น่าจะหมายถึงปี
ที่แต่งพระลีเสาร์คำกาพย์ วิธีที่ว่า "ตักราชในพระบามิ" มีความหมายชัดเจนว่า พระ
ลีเสาร์คำกาพย์เป็นผลงานแปลจากต้นฉบับลีโลรชาดกภาษาบาลีซึ่งแต่งเมื่อ พ.ศ. 2266

ถ้าใช้ปีที่แต่งลีโลรชาดกนี้เป็นหลัก อาจกล่าวได้ว่า ชาดกในปัญญาสาชดกส่วน
ที่ 3 นี้ น่าจะแต่งขึ้นประมาณระหว่าง พ.ศ. 2000 - 2300

5) พัฒนาการอีกประการหนึ่งของชาดกส่วนนี้บางเรื่อง คือ การนำตำนานพื้น
เมืองที่มีอยู่เดิมมาผูกเรื่องให้เป็นชาดก ได้แก่ ปาจิตตกุมารชาดก เอาเนื้อเรื่องมา
จากตำนานเมืองนิมาย วรวงสชาดก เอาเนื้อเรื่องมาจากตำนานเมืองสุราษฎร์ รดเสน
ชาดก เอาเนื้อเรื่องมาจากตำนานเมืองเหนือ สุวรรณสังขชาดก เอาเนื้อเรื่องมาจาก
ตำนานเมืองทุ่งยั้ง (อุตรดิตถ์)

6) ชาดกบางเรื่องรับอิทธิพลจากชาดกกระยะแรกๆ กล่าวคือ จันทคาชชาดก
รับอิทธิพลมาจากสมุททไสยชาดก แต่ชาดกบางเรื่องรับอิทธิพลจากชาดกในกลุ่มของตัวเอง
กล่าวคือ สุวรรณสิโรชาดก รับอิทธิพลจากสุวรรณสังขชาดก สุวรรณวงสชาดก รับอิทธิ
พลมาจากเทวันธชาดก

7) ในนิราศหริภุญชัย ซึ่งเป็นวรรณคดียุคอยุธยาตอนต้น ได้กล่าวเปรียบเทียบ
เทียบเรื่องการปลัดพรากของตัวเองในเรื่องกับเหตุการณ์ปลัดพรากของรตนกับนางกินรี^{๑๗}
ซึ่งจะเป็นหลักฐานที่แสดงว่า รตนชาดกน่าจะเป็นเรื่องที่แต่งในหริภุญชัยหรือล้านนา
ยุคต้น อย่างไรก็ตาม โครงเรื่องของรตนชาดก แสดงให้เห็นว่า รตนชาดกควรจะ

แต่งในช่วงเดียวกับชาดกส่วนที่ 3 โดยนำเอาเรื่องรถเสนที่เป็นตำนานพื้นเมืองซึ่งมีชื่อเสียงมาแต่งเป็นชาดกบาลี การกล่าวถึงเรื่องรถเสนในนิราศหรือกวีนิพนธ์จึงน่าจะเป็นการกล่าวจากอิทธิพลที่ได้รับจากตำนานพื้นเมืองไม่ใช่จากชาดก

จากข้อวิเคราะห์ต่างๆ ข้างต้น สรุปได้ว่า ปัญญาสชาดกเป็นผลงานของผู้แต่งหลายคน ในช่วงเวลาตั้งแต่สมัยทวารวดี สมัยล้านนา และสมัยอยุธยา ประมาณระหว่าง พ.ศ. 1800 - 2300 ราว พ.ศ. 2000 พระภิกษุเชียงใหม่รูปหนึ่งได้รวบรวมชาดกที่แต่งกระจัดกระจายเข้ามาเป็นคัมภีร์ชุดเดียวกัน ประกอบด้วยชาดก 50 เรื่อง ให้ชื่อว่า ปัญญาสชาดก อย่างไรก็ตามในเวลาที่เหมาะสมชาดกนั้น อาจจะมีชาดกมากกว่า 50 เรื่อง ที่แน่นอนคือ หลังจากประมวลแล้ว ความนิยมการแต่งชาดกบาลีมิได้ยุติ ความที่มีชาดกมากกว่า 50 เรื่อง ทำให้ต้นฉบับโบราณของปัญญาสชาดกที่จารในสมัยต่างๆ มีชาดกและจำนวนชาดกแตกต่างกัน จนกล่าวได้ว่า ไม่มีคัมภีร์ปัญญาสชาดกฉบับสมบูรณ์ดั้งเดิมในประเทศไทย (รวมทั้งในประเทศอื่นด้วย) ดังนั้น เมื่อคณะกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครคิดจัดพิมพ์ปัญญาสชาดกฉบับแปลภาษาไทยในปี พ.ศ. 2466 จึงจำเป็นต้องรวบรวมต้นฉบับที่มีอยู่มาจากหลายวัด แล้วทำการคัดเลือก ที่สุดได้ชาดกมาทั้งหมด 61 เรื่อง แถมด้วยเรื่องปกิณฑกะอีก 3 เรื่อง

ชาดก 61 เรื่องดังกล่าว จำแนกตามระยะเวลาการแต่งโดยพิจารณาจากต้นฉบับโบราณ โครงเรื่องและเนื้อเรื่องได้เป็น 3 ส่วน :

ชาดกส่วนที่ 1 มี 38 เรื่อง เป็นชาดกที่เชื่อได้ว่ารวมอยู่ในปัญญาสชาดกชุดแรก แต่งในทวารวดีและเชียงใหม่ ประมาณระหว่าง พ.ศ. 1800 - 1950

ชาดกส่วนที่ 2 มี 10 เรื่อง แต่งในเชียงใหม่ประมาณ พ.ศ. 1900 - 2000

ชาดกส่วนที่ 3 มี 13 เรื่อง แต่งในเชียงใหม่ระยะหลัง และบางเรื่องแต่งในอยุธยา ระหว่าง พ.ศ. 2000 - 2300

อนึ่ง ในต้นฉบับโบราณปัญญาสชาดกบาลีของหอสมุดแห่งชาติบางฉบับ มีชาดกที่กรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครมิได้คัดเลือกมาอ่านแปลและพิมพ์เผยแพร่ 4 เรื่อง คือ มหาภักป็นราชชาดก วสิษฐชาดก นัทธีรชาดก สิลชาดก ในชาดกทั้ง 4 เรื่อง ชาดก 2 เรื่อง คือ นัทธีรชาดก และสิลชาดก ปรากฏรวมอยู่ในปัญญาสชาดกบาลีฉบับของพม่าที่เรียกว่า ชิมเมปัญญาส ด้วย

ต้นฉบับตัวเขียน ต้นฉบับโบราณคัมภีร์ปัญญาสชาดกที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ มี 55 ฉบับ ต้นฉบับเหล่านี้ที่ระบุปีที่จารหรือสมัยที่จารมี 3 ฉบับ คือ

1. ฉบับล่องชาด สมัยอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระจันท
ปัญญากิจสุขเป็นผู้สร้างเมื่อ พ.ศ. 2229 มีจำนวน 1 ผูก เลขที่ 6285
2. ฉบับล่องชาด สมัยกรุงธนบุรี ความยาว 16 ผูก เลขที่ 6187
3. ฉบับล่องชาด สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ-
หล้านภาลัย พ.ศ. 2356 ความยาว 13 ผูก เลขที่ 6118

ที่เหลืออีก 52 ฉบับ คือ

1 - 4	ฉบับทองทึบ ฉบับละ	1 ผูก	เลขที่	5107, 5342, 11278,
11348
5 - 17	ฉบับล่องชาด ฉบับละ	1 ผูก	เลขที่	813, 2999, 5159, 7592,
8135, 9456, 10439, 11347, 11386,
11408, 11449,
11473, 11496
18	ฉบับทองทึบ	2 ผูก	เลขที่	5248
19	ฉบับทองทึบ-ล่องชาด	2 ผูก	เลขที่	6586
20 - 23	ฉบับล่องชาด ฉบับละ	2 ผูก	เลขที่	5179, 6112, 11213,
11398
24	ฉบับล่องชาดลานคืบ	3 ผูก	เลขที่	11490
25	ฉบับทองทึบ	4 ผูก	เลขที่	6122
26 - 27	ฉบับล่องชาด ฉบับละ	5 ผูก	เลขที่	6121, 7893
28 - 29	ฉบับล่องชาด ฉบับละ	6 ผูก	เลขที่	6111, 6146
30	ฉบับทองทึบ	8 ผูก	เลขที่	6037
31	ฉบับทองทึบ	9 ผูก	เลขที่	6039
32	ฉบับล่องชาด	9 ผูก	เลขที่	6042
33	ฉบับทองทึบ-ล่องชาด	11 ผูก	เลขที่	6262
34	ฉบับล่องชาด	11 ผูก	เลขที่	10196
35	ฉบับทองทึบ	13 ผูก	เลขที่	6036
36	ฉบับล่องชาด	13 ผูก	เลขที่	6106
37	ฉบับทองทึบ	14 ผูก	เลขที่	6033
38 - 39	ฉบับล่องชาด ฉบับละ	14 ผูก	เลขที่	6109, 6117
40 - 41	ฉบับทองทึบ ฉบับละ	15 ผูก	เลขที่	6035, 6038
42 - 44	ฉบับล่องชาด ฉบับละ	15 ผูก	เลขที่	6041, 6113, 6115
45 - 46	ฉบับทองทึบ ฉบับละ	16 ผูก	เลขที่	6034, 6101
47	ฉบับล่องชาด	17 ผูก	เลขที่	6102
48	ฉบับล่องชาด	18 ผูก	เลขที่	6181

49	ฉบับล่องชาด	19	ผูก	เลขที่ 61141
50	ฉบับทองทึบ-ล่องชาด	21	ผูก	เลขที่ 7003
51	ฉบับล่องชาด	22	ผูก	เลขที่ 6040
52	ฉบับล่องชาด	23	ผูก	เลขที่ 6100

มูลนิธิภูมิปัญญาโลกิกษุ-ศูนย์ค้นคว้าพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย มีต้นฉบับปัญญาสาชาคก
ได้มาจากวัดบวรนิเวศวิหาร อายุราวสมัยรัชกาลที่ 3 - รัชกาลที่ 4 และได้ทำการปริ-
วรรตต้นฉบับดังกล่าวจากอักษรขอมเป็นอักษรไทย

อนึ่ง ตามเอกสาร "ประมวลรายชื่อคัมภีร์ใบลานและสมุดข่อยในเขตอำเภอ
เมืองจังหวัดเชียงใหม่" ของคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปรากฏบัญชีรายชื่อ
ชื่อต้นฉบับใบลานคัมภีร์ปัญญาสาชาคกภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนาเก็บรักษาอยู่ตามวัดต่าง
ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ จำนวนมาก กล่าวคือ :

		(ลำดับที่)			ต้นฉบับ
1	สุนชาคก	(ลำดับที่ 2)	พบ	14	
2	สุนชาคก	(" 3)	"	13	"
3	สิริวิบูลกิตติชาคก	(" 5)	"	3	"
4	สิริจุฑามณีชาคก	(" 7)	"	2	"
5	สุมิตตชาคก	(" 9)	"	14	"
6	สุวรรณกุมารชาคก	(" 15)	"	1	"
7	วิริยบัณฑิตชาคก	(" 17)	"	1	"
8	วัฏฏังคลีชาคก	(" 20)	"	5	"
9	โบราณกบิลราชชาคก	(" 21)	"	1	"
10	นรชีวะชาคก	(" 25)	"	5	"
11	สุรูปชาคก	(" 26)	"	2	"
12	มหาปทุมชาคก	(" 27)	"	2	"
13	พรหมโฆลชาคก	(" 33)	"	1	"
14	สิทธิสารชาคก	(" 36)	"	1	"
15	สังขปัตตชาคก	(" 41)	"	7	"
16	สุวรรณกัจฉปชาคก	(" 43)	"	1	"
17	อรินทมชาคก	(" 46)	"	4	"
18	โสนันทชาคก	(" 51)	"	2	"
19	สุวรรณสังขชาคก	(" 53)	"	10	"
20	สิริลาชาคก	(" 60)	"	7	"
21	จันทคาธชาคก	(" 61)	"	9	"

นอกจากนี้ยังมีการนำต้นฉบับชาดกในปัญญาสาชดกมาถ่ายเป็นเอกสารไมโครฟิล์ม เก็บไว้ที่สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 6 เรื่อง ประกอบด้วย²⁶

1	สมุททโฆสชาดก	3	ชุด
2	สุชนชาดก	2	ชุด
3	สุชนุชาดก	6	ชุด
4	สิริจุฑามณีชาดก	1	ชุด
5	สุกมิตตชาดก	1	ชุด
6	สิทธีสารชาดก	1	ชุด

การนิมฟ์เผยแพร่ กรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครได้รวบรวมต้นฉบับคัมภีร์โบราณปัญญาสาชดกจากวัดต่างๆ ซึ่งไม่มีฉบับใดเป็นฉบับสมบูรณ์มาคัดเลือกชาดก รวมกันเข้าเป็นปัญญาสาชดกฉบับรวบรวมของหอพระสมุดสำหรับพระนคร ประกอบด้วยชาดก 61 เรื่อง แล้วมอบหมายให้ผู้รู้ภาษาบาลีแปลชาดกบาลีเหล่านั้นเป็นภาษาไทย **ปัญญาสาชดกฉบับแปลภาษาไทย** นี้ นิมฟ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2466 ผู้รู้ภาษาบาลีที่แปลปัญญาสาชดกครั้งนั้น เท่าที่ระบุพระนามและนามในการจัดนิมฟ์ปัญญาสาชดกแปลภาษาไทยครั้งแรก มี 8 ท่าน²⁷ คือ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ แปล	สมุททโฆสชาดก	(ลำดับที่ 1)
หลวงธำรงเจดีย์รัฐ (เทศ วิริยรัต)	" สุชนชาดก	(" 2)
พระราชาภิรมย์ (แจ่ม บุรณนถ์)	" สุชนุชาดก	(" 3)
หลวงธำรงเจดีย์รัฐ (เทศ วิริยรัต)	" รัตนปโชตชาดก	(" 4)
" "	" สิริวิบูลกิตติชาดก	(" 5)
" "	" วิบูลราชชาดก	(" 6)
" "	" สิริจุฑามณีชาดก	(" 7)
" "	" จันทรราชชาดก	(" 8)
" "	" สุกมิตตชาดก	(" 9)
" "	" สิทธิธราชดก	(" 10)
" "	" ทูลกบัณฑิตชาดก	(" 11)
" "	" อาทิตชาดก	(" 12)
" "	" ทุกัมมานิกชาดก	(" 13)
นายยิ้ม (เปรียญ 6 ประโยค) วัดมหาธาตุ	" มหาสุรเสนชาดก	(" 14)

พระราชกริรมย์ (แจ่ม บูรณนันท)	แปล	สุวรรณกุมารชาดก	(ลำดับที่ 15)
"	"	กนกวรรณราชชาดก	(" 16)
"	"	วิริยบัณฑิตชาดก	(" 17)
"	"	ธรรมโสณทกชาดก	(" 18)
พระญาณวิจิตร (สิทธิ โจนานนท์)	"	สุทนต์ชาดก	(" 19)
พระราชกริรมย์ (แจ่ม บูรณนันท)	"	วิภูฏังคลีชาดก	(" 20)
พระญาณวิจิตร (สิทธิ โจนานนท์)	"	โบราณกบิลราชชาดก	(" 21)
พระราชกริรมย์ (แจ่ม บูรณนันท)	"	ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก	(" 22)
พระญาณวิจิตร (สิทธิ โจนานนท์)	"	จาคทานชาดก	(" 23)
"	"	ธรรมราชชาดก	(" 24)
"	"	นรชีวะชาดก	(" 25)
"	"	สุรูปชาดก	(" 26)
"	"	มหาปทุมชาดก	(" 27)
"	"	ภัณฑาคารชาดก	(" 28)
"	"	พหลาคาวิชาดก	(" 29)
"	"	เสตบัณฑิตชาดก	(" 30)
"	"	ปุปผชาดก	(" 31)
หลวงธำรงเจดีย์รัฐ (เทศ วิริยรัต)	"	พาราณสีราชชาดก	(" 32)
"	"	พรหมโมไลราชชาดก	(" 33)
"	"	เทวรุกขกุมารชาดก	(" 34)
"	"	สลภชาดก	(" 35)
"	"	สิทธิสารชาดก	(" 36)
"	"	นรชิวกรฐันทานชาดก	(" 37)
พระราชกริรมย์ (แจ่ม บูรณนันท)	"	อติเทวราชชาดก	(" 38)
"	"	ปาจิตตกุมารชาดก	(" 39)
นายพรหม ขมาลา	"	สรณสิทธิ์ชาดก	(" 40)
หลวงธำรงเจดีย์รัฐ (เทศ วิริยรัต)	"	สังขปัตตชาดก	(" 41)
พระราชกริรมย์ (แจ่ม บูรณนันท)	"	จันทเสนชาดก	(" 42)
"	"	สุวรรณกัจฉปชาดก	(" 43)
"	"	สิโลรชาดก	(" 44)
ไม่ปรากฏนามผู้แปล	"	วรวงสชาดก	(" 45)
"	"	อรินทมชาดก	(" 46)
"	"	รถเสนชาดก	(" 47)

พระราชกรณียกิจ (แจ่ม บูรณนันท)	แปล	สุวรรณเสีรสาชาค	(ลำดับที่ 48)
"	"	วนาวนชาดก	(" 49)
"	"	พากลชาดก	(" 50)
ไม่ปรากฏนามผู้แปล	"	โลนันทชาดก	(" 51)
หลวงธำรงเจดีย์รัฐ (เทศ วิริยรัต)	"	สีหนาทชาดก	(" 52)
"	"	สุวรรณสังขชาดก	(" 53)
"	"	สุรัพชาดก	(" 54)
"	"	สุวรรณกัจฉปชาดก	(" 55)
"	"	เทวันธชาดก	(" 56)
"	"	สุบินชาดก	(" 57)
"	"	สุวรรณวงสชาดก	(" 58)
"	"	วรุณชาดก	(" 59)
นายบุญ แสงฉาย	"	สิรสาชาค	(" 60)
"	"	จันทคารชาดก	(" 61)

นอกจากปัญญาสชาดกฉบับแปลภาษาไทยแล้ว สมาคมบาลีปกรณ์แห่งอังกฤษ (The Pali Text Society) ยังได้จัดพิมพ์ปัญญาสชาดกภาษาบาลีด้วย แต่เป็นปัญญาสชาดกฉบับเผยแพร่ในพม่าที่เรียกว่า *ชิมเมปัญญาส* ประกอบด้วยชาดก 50 เรื่อง^{๒๙}

การศึกษา มีผลงานศึกษาเรื่องปัญญาสชาดกทั้งที่เป็นภาษาต่างประเทศ และภาษาไทย และมีทั้งที่เป็นวิทยานิพนธ์และที่เป็นบทความ เรียงลำดับตามปีที่พิมพ์เผยแพร่ ผลงาน คือ

1. "Samuddagghosajataka : conte pali tire du Pannasajataka" ของ G. Terrel พิมพ์อยู่ในวารสาร *Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extreme Orient* ฉบับที่ 48 ปี ค.ศ. 1956 (พ.ศ. 2499)^{๓๙}

2. "The Story of Sudhana and Manohara : an analysis of the texts and the Borobudur reliefs" ของ P. S. Jaini พิมพ์อยู่ในวารสาร *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* ฉบับที่ 29 ปี ค.ศ. 1966 (พ.ศ. 2509)^{๔๐}

3. "An Historical and Structural Study of the Pannasa Jataka" ของ Dr. Dorothy Helen Fickle วิทยานิพนธ์คหุฎิบัณฑิต เสนอต่อ University of Pennsylvania เมื่อปี ค.ศ. 1978 (พ.ศ. 2521)

4. "ปัญหาสาตก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย" ของ นิยะดา สาริกฤติ วิทยานิพนธ์คุฏฐบัณฑิต เสนอต่อ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2524

5. "การศึกษาเชิงวิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคในปัญหาสาตก" ของ เอื้อนทิพย์ นีระเสถียร วิทยานิพนธ์คุฏฐบัณฑิต เสนอต่อ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2529

1.2 สารสังเขป

ปัญหาสาตก เริ่มต้นด้วยบทปณามคาถา กล่าวนมัสการพระรัตนตรัย ต่อจากนั้นเป็นสารสาตกแต่ละเรื่องตามลำดับไปจนจบ ไม่มีนิคมคาถาและคำลงท้าย

ในการเสนอสารสังเขปปัญหาสาตกในที่นี้ จะได้เสนอสรุปสารสาตกโดยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มตามสมัยที่แต่ง ในแต่ละกลุ่มจะจัดสาตกที่มีเนื้อหาทำนองเดียวกันไว้ด้วยกัน เพื่อประโยชน์ต่อการวิเคราะห์เนื้อหาของสาตกที่แต่งในประเทศไทยต่อไป

สาตกส่วนที่ 1 ประมาณว่าแต่งระหว่าง พ.ศ. 1800 - 1950 ประกอบด้วยสาตก 38 เรื่อง แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรก 5 เรื่อง เป็นสาตกที่มีโครงร่างเรื่องซับซ้อนกว่าอีกกลุ่มหนึ่ง สาตกกลุ่มแรกประกอบด้วย สุกมิตตสาตก สมุททโฆลสาตก สุจนสาตก สุณุสาตก และสิทธิสารสาตก มีสารสังเขปดังนี้คือ

1. สุกมิตตสาตก (ลำดับที่ 9)

ปัจจุบันวัตถุ - พระพุทธเจ้าทรงปรารภถึงความออกัตถุญฺของพระเทวทัต

อดีตวัตถุ - พระเจ้าสุกมิตตกับพระนางเกลสินี ครองนครจัมปาก ทรงมีพระราชโอรส 2 องค์ ทรงพระนามว่า ชัยเสน และชัยทัต พระอนุชาของพระเจ้าสุกมิตตนามว่า อสุกมิตต ดิดชบถ พระเจ้าสุกมิตตจึงพาพระมเหสีและพระราชโอรสหนีออกจากเมือง ถึงแม่น้ำใหญ่ ลงเรือข้ามปากได้ครึ่งละ 2 คน เกิดการพลัดพรากจากกัน พระนางเกลสินีไปกับเรือพ่อค้า พระเจ้าสุกมิตตติดตามหาพระราชโอรสมาถึงเมืองตักสิลา เป็นเวลาที่กษัตริย์แห่งตักสิลาสวรรคต อำมาตย์ปล่อยบุษยราชรถเสี่ยงทาย ราชรถมาหยุดที่พระเจ้าสุกมิตต พระเจ้าสุกมิตตจึงขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งตักสิลา เทวดาคลไฉให้พ่อค้าล่องเรือไปตักสิลา นำเครื่องราชบรรณาการถวายพระเจ้าสุกมิตต ชัยเสนและชัยทัตซึ่งพรานแหและพรานเบ็ดนำไปเลี้ยง ได้มาที่เรือ พบพระมารดา นายสำเภาแกล้งบอกว่าสองกุมารรังแกภรรยาตน พระเจ้าสุกมิตตทรงทราบเรื่องสั่งฆ่า 2 กุมาร ปุโรหิตเตือน

สติ สอบถามจึงรู้ว่า เป็นพระราชโอรส กษัตริย์ทั้ง 4 ได้พบกัน
สโมธาน

2. สมุททโฆสชาดก (ลำดับที่ 1)

ปัจจุบันวัตถุ - พระภิกษุสนทนากันเรื่องพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งที่ เป็นเจ้าชาย
สิทธิัตถะทรงสละพระราชบิดาพระราชมารดาและสิริราชสมบัติ เพื่อจะได้ นางนิมพายโฆสรา

อดีตวัตถุ - สมุททโฆส เป็นพระโอรสของพระเจ้าอินททัตและนางเทพธิดา
แห่งพรหมบุรณคร นางวิณฑุมวดี เป็นพระธิดาของพระเจ้าสิริสีหนรคตและนางกนกวดีแห่ง
รัมมบุรธานี นางวิณฑุมวดีทราบข่าวความงามของสมุททโฆส ปราารถนาได้พระองค์เป็น
ภัสคา พรหมณ์ส่งข่าวความงามของนางวิณฑุมวดีถึงสมุททโฆส สมุททโฆสเดินทางไปหา
นางวิณฑุมวดี ได้อภิเษกสมรสกัน วันหนึ่ง สมุททโฆสช่วยวิทยากรที่บาดเจ็บ วิทยากรจึง
ให้พระขรรค์วิเศษเหาะได้ สมุททโฆสเหาะพานางวิณฑุมวดีเที่ยวป่าหิมพานต์ ขณะนอน
หลับถูกวิทยากรลักพระขรรค์ จะต้องเดินทางหาทางกลับเมืองด้วยพระบาท ถึงมหาสมุทร
เกาะขอนไม้ข้ามสมุทร เกิดพายุ พัดขอนไม้ขาดเกิดพลัดพรากรัน นางวิณฑุมวดีขึ้นฝั่ง นำ
อำมรงค์ไปขาย สร้างโรงงาน วาควาพอดีตของตนกับสมุททโฆส นางเมขลาช่วยสมุทท-
โฆสขึ้นจากน้ำ สมุททโฆสเดินทางมาถึงโรงงาน เห็นภาพเกิดความเศร้าโศกจึงได้พบ
กับนางวิณฑุมวดี พวกเขาเดินทางกลับรัมมบุรณครและพรหมบุรณครตามลำดับ

สโมธาน

3. สุทธชาดก (ลำดับที่ 2)

ปัจจุบันวัตถุ - พระภิกษุไปบิณฑบาตพบหญิงรูปงามนิกรักใคร่หลงใหล พระ
พุทธเจ้าตรัสเรื่องความรักในอดีต

อดีตวัตถุ - พระสุธนเป็นพระโอรสของพระราชาอาทิจวงค์และนางจันทา
เทวีแห่งอุตรปัญจาล นาคราชขมมุจิดซึ่งอาศัยอยู่ที่สระใหญ่ด้านทิศปาจีนของเมืองช่วยให้
บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ เมืองมหาปัญจาลเกิดความแห้งแล้ง ผู้คนพากันอพยพมาอยู่เมือง
อุตรปัญจาล พระเจ้านันทราชผู้ครองมหาปัญจาลจึงสั่งพรานไปฆ่านาคราช พรานบุณฑริก
ฆ่าพรานจากมหาปัญจาล

พรานบุณฑริกพบนางกินรี ไปขอนาคบาทจากนาคราชมาคล้อง จับได้นางกินรีคน
สุดท้าย ชื่อ มโนห์รา นำนางไปถวายพระสุธน มีข้าศึกยกทัพมาตีคชายุคแดน พระสุธนเสด็จ
ออกไปรบศึก พระเจ้าอาทิจวงค์ทรงพระสุบินว่ามีหนองไหลออกจากอุระไปกระหวัดวงรอบ
ชมพูทวีป 3 รอบแล้วกลับมาเข้าพระอุระดังเก่า ปุโรหิตซึ่งไม่พอใจพระสุธนแกล้งทำนาย
ฝันว่า ราชสมบัติจะพินาศ แต่แก้ได้ด้วยวิธีบูชาญฆ่าสัตว์สี่เท้าสองเท้า สัตว์ที่หามาได้
ขาดนางกินรี ปุโรหิตจึงยุยงให้น่านางกินรีมาบูชาญ

นางมโนห์ราขอเครื่องประดับปีกหางก่อนตาย ได้โอกาสบินหนี ถึงอาศรมกัศสพ
ฤาษี ฝากของไว้ให้พระสวณแล้วกลับไปเขาไกรลาส พระสวณกลับมาทราบเรื่องเสด็จออก
ติดตามนางมโนห์รา มาพบกัศสพฤาษีได้ของฝากของนางมโนห์ราเดินทางติดตาม ได้
พบอุปสรรคต่างๆ ได้แก่ นกหัสติลิงค์ ช้างต่อสู้กัน กูเขา 2 ลูกยกกำลังชนกัน หมูผี-
เลื่อน้ำ ป่าหญาคา กูเขาทอง กูเขาเงิน ป่าหญาคม ป่าไม้ไผ่ ป่าดงอ้อ ที่รกชัฏ
สระน้ำลึกมีงูหลายพรรณ ยักษ์สูง 7 ซ้าว้าตาล งูเหลือม ป่าหวยรกทึบ พระสวณทรง
แก้ไขปัญหาได้ทั้งหมด เพราะนางมโนห์ราได้บอกวิธีแก่ไว้ให้ ที่สุดได้ซ่อนตัวในขนปีกพญา
นกมาถึงเขาไกรลาส ได้พบกับนางมโนห์รา

บิดาของนางมโนห์ราให้พระสวณทดลองศิลปศาสตร์ ครั้งที่ 1 ยิงลูกศรผ่าน
สิ่งต่อไปนี้ คือ ล้ำตาล 7 ต้นเรียงกัน ต่อด้วยกระดานมะเดื่อ 7 แผ่น ต่อด้วยเสาศิลา 7
เสาดังไว้หน้าต้นมะเดื่อ ต่อด้วยแผ่นเหล็ก 7 แผ่น แผ่นทองแดง 7 แผ่น ครั้งที่ 2
ยกบัลลังก์ศิลา ครั้งที่ 3 เลื่อนางมโนห์รา พระสวณทดสอบผ่านทั้งหมด โดยเฉพาะ
ในครั้งที่ 3 พระอินทร์ได้ช่วยโดยปลอมเป็นแมลงวันทำประทักษิณรอบศิระษนาง พระสวณ
นำนางมโนห์รากลับเมืองอูตรปัญจาล ได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ

สโมธาน

4. สุนัขชาดก (ลำดับที่ 3)

ปัจจุบันวัตถุ - พระพุทธเจ้าทรงปรารภเรื่องพระองค์สละราชสมบัติออกแสวง
หาคุณธรรม ทรงปราบพญามารและหม่อมมารให้ปราศัย

อดีตวัตถุ - พระสวณเป็นโอรสของพระเจ้าพรหมทัตและพระนางเกศินีแห่ง
เมืองพาราณสี ทรงเชี่ยวชาญศิลปศาสตร์การยิงธนู อายุ 16 ปี พระบิดาสวรรคต ได้
ขึ้นครองราชสมบัติ

พระเจ้าเสตราชแห่งเสตนครมีพระธิดารูปงามชื่อนางจิริปภา พระบิดาให้นาง
อยู่บนปราสาท 7 ชั้น ให้หญิงค่อมเป็นบาทบริจาริกา พระสวณทราบข่าวความงามของนาง
จึงขึ้นมาหาไปชมโฉม ลักลอบได้เสียกัน พระเจ้าเสตราชทราบเรื่อง ทรงพิโรธ จัด
ให้มีพิธีทดลองความสามารถ สวณยิงธนูผ่านสิ่งต่อไปนี้ คือ ไม้มะเดื่อหนา 8 นิ้ว 7 แผ่น
ตั้งเป็นตับ ต่อด้วยแผ่นเหล็กหนา 8 นิ้ว 7 แผ่น และแผ่นทองแดงหนา 2 นิ้ว 7 แผ่น
ตั้งต่อจากแผ่นเหล็ก ต่อด้วยเกวียน 7 เล่ม บรรทุกทรายเต็ม ต่อด้วยต้นตาล 7 ต้น
และสุดท้ายธนูปรมาณูชนิดหมุนเวียนผัดผัน พระสวณยิงธนูผ่านสิ่งเหล่านั้นได้ทั้งหมด จึงได้
อภิเษกกับนางจิริปภา

พระสวณพานางจิริปภาหาးกลับมาเยี่ยมมารดา ระหว่างทางม้าถูกยักษ์จับไปยัง
สวณกับนางจิริปภาเดินป่ามาถึงแม่น้ำ อาศัยลำเภอาพาณิษ เกิดพายุ เรือแตก ทิ้ง 2
เกาะไม้กระดาน ไม้กระดานขาด พลัดพรากจากกัน นางจิริปภาขึ้นฝั่งที่เมืองอินทปัตถาย

ห้ามรงค์เอาเงินมาสร้างโรงงาน วดภาพแสดงเรื่องราวของตนกับพระสุธน

พระสุธนขึ้นฝั่งเมืองยักษ์พบนางกเรณูดีและธิดาเมืองต่างๆ อีก 16 เมือง ถูกยักษ์จับมารับใช้น้องสาว แอบได้น้องสาวยักษ์เป็นภรรยา นางกเรณูดีพาม้ามเผือกขะมาช่วยเหาะหนี เดินทางมาถึงนครอินทปัตต์ พบโรงงาน มีอาคารเคร้าโคก จึงได้พบนางจีรปภา พวกมันกลับเมืองพาราณสี แล้วขึ้นมาเหาะกลับมารับนางยักษ์ นางกเรณูดีและธิดาเมืองต่างๆ กลับไป เสด็จขึ้นเสวยราชย์ครองเมืองพาราณสี

สไมชาน

5. ลิตธิสารชาดก (ลำดับที่ 36)

ปัจจุบันวัตถุ - พระภิกษุปรารภเรื่องพระโพธิสมภารของพระพุทธเจ้า

อดีตวัตถุ - พระลิตธิสารเป็นโอรสของพระเจ้าพรหมทัตและพระนางวิมลมา

เพื่อนสนิทของพระลิตธิสารชื่อนุญสารเป็นบุตรของธัญชัยเศรษฐี ลิตธิสารและนุญสารชอบเล่นรังแกกุมารอื่นๆ พระเจ้าพรหมทัตจึงลงโทษให้เนรเทศ

ทั้งสองเดินทางมาพบเทพารักษ์ระหว่างทาง เทพารักษ์บอกทางและสั่งว่า ถ้าพบดวงทองให้กินลูกตากวางนั้น สองกุมารทำตาม ลิตธิสารกินตาขวางจะได้เป็นจักรพรรดี นุญสารกินตาขวางจะมีแก้ว 7 ประการหล่นจากปากเวลาหัวเราะ

สองกุมารแยกทางกัน ลิตธิสารเดินทางมาถึงเมืองมิลิลา พระราชาเมืองมิลิลา สวรรคต ไม่มีรัชทายาท อำมาตย์จัดบุษยราชรถเสด็จตาย รถมาหยุดที่ลิตธิสาร ลิตธิสารจึงได้ครองเมืองมิลิลา

นุญสารเดินทางไปถึงกุสมภบุรี ได้อภิเษกกับพระราชธิดาของเจ้าเมืองกุสมภบุรี เจ้าเมืองคิดฆ่านุญสารหวังเอาแก้วในท้อง นุญสารถูกวางยาพิษแล้วถูกนำไปทิ้งนอกเมือง ยักษ์ 3 ตนจะกินนุญสาร เทวดามาช่วย นุญสารได้ของวิเศษที่ยักษ์ทิ้งไว้ เหาะกลับเมืองกุสมภบุรี เจ้าเมืองอยากได้ของวิเศษของนุญสาร ให้นุญสารและธิดาไปเที่ยวป่าหิมพานต์ แล้วให้ธิดาขโมยของวิเศษหนักกลับมา เทวดาช่วยนุญสารให้ผลไตรวิเศษกินแล้วแปลงร่างได้ นุญสารกินผลไตรแปลงร่างเป็นนกยางบินกลับเมืองกุสมภบุรี ให้เจ้าเมืองและชาวเมืองกินผลไตรแล้วกลายเป็นลิง

นุญสารไปหาลิตธิสาร แบ่งตากวางที่เหลืออยู่แก่กัน ลิตธิสารสวรรคต นุญสารเป็นจักรพรรดีแทน

สไมชาน

ชาดกกลุ่มที่ 2 ในส่วนที่ 1 มี 33 เรื่อง จัดกลุ่มตามเนื้อหาได้ดังนี้

เรื่องการทำทาน 14 เรื่อง

ชาดก	ปัจจุบันวัตถุ	ฐานะพระ- โณสิลค์	ตั้งความปรารถนา	การกระทำ	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ
1. วิบูลราชชาดก (ลำดับที่ 6)	ตถาคตมีบุญและ ปัญญา	กษัตริย์	-	ให้พระมเหสี นระยิดา และบ้านเมืองเป็นทาน	นระอินทร์แปลง เป็นพราหมณ์มาขอ	นระอินทร์คืนทุก อย่างให้
2. สิริจุทามยชาดก (ลำดับที่ 7)	ตถาคตไม่อ้อมใน ทาน	โอรสกษัตริย์	-	ยอมให้เงินกายเป็น ทาน	"	นระอินทร์คืนเลือด เนื้อ(ชีวิต)ให้
3. จันทราชชาดก (ลำดับที่ 8)	ตถาคตปลดเปลื้อง สิลค์ให้พี่น้อง	เศรษฐี	เป็นพระนุทเจ้า ในอนาคค	ปล้อสิลค์	เมขลาช่วยให้ น้นจากการจมน้ำ	ได้เป็นกษัตริย์
4. สิริธรรชาดก (ลำดับที่ 10)	คนตั้งใจทำบุญ	"	"	ถวายทานแก่ พระปัจเจกโณ	-	ร่ำรวยขึ้น ตายแล้ว ไปเกิดเป็นเทวราช
5. ทูลกมิตตชาดก (ลำดับที่ 11)	พระนุทเจ้าปรารถ เรื่องทานขารมี	"	หวังพระ โณอิฎฐ	ให้ทองได้ตัวภิกษุ ยอมตายแทนสามเณร	เทพธิดาช่วยให้ น้นจากถูกฆ่า	ได้เป็นเสนาบดี
6. อาภิตชาดก (ลำดับที่ 12)	ตถาคตไม่อ้อมในทาน	กษัตริย์	"	ให้พระมเหสีเป็นทาน	นระอินทร์แปลง เป็นพราหมณ์มาขอ	นระอินทร์คืนพระ มเหสี และให้พร

ชาดก	ปัจจุบัณวัตถุ	ฐานะพระ- โพธิสัตว์	ตั้งความปรารถนา	การกระทำ	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ
7. มหาสุรเสนชาดก (ลำดับที่ 14)	พระภิกษุรูปหนึ่งทำ ทานจากสิ่งของเก่า ที่มี ทำให้เกิดใน เทวโลก	กษัตริย์	หวังพระโพธิญาณ	ศกพระเคียรเป็นทาน	พระอินทร์แปลง เป็นคนหัวขาคมา ขอพระเคียร	พระอินทร์คืนพระ เคียร และกล่าว สรรเสริญ
8. วิริยบัณฑิตชาดก (ลำดับที่ 17)	-	ยาก	-	ขายชีวิต เจือนเนื้อ ให้นายช่างทอง	พระอินทร์แปลง เป็นนายช่างทอง	พระอินทร์คืนชีวิตให้ ได้เป็นกษัตริย์ เมื่อ สิ้นอายุ เทพเจ้า บุษบกมารับ อยู่ใน คูสิทสวรรค์ ขาง ครั้งเกิดเป็นมนุษย์ ที่สุดเกิดเป็นเจ้า ชายสิทธัตถะ
9. ธรรมิกบัณฑิต ชาดก (ลำดับที่ 22)	ภกมณีคนหนึ่งขอให้ พระนุททเจ้าเล่า เรื่องเกี่ยวกับมหา ทาน	กษัตริย์	เป็นพระนุททเจ้า ในอนาคต	ถวายทานแก่พระนุทท เจ้า	-	พระอินทร์พาไปชม เทวโลก

ชาตก	ปัจจุบัณัตถุ	ฐานะพระ- โณธิตร์	ตั้งความปรารถนา	การกระทำ	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ
10. จาคพาวนชาตก (ลำดับที่ 23)	พระราชเทวีของ พระเจ้าอริศมมหา- ราชถวายผ้าแก่ พระนุททเจ้า ผ้าทั้ง หมดลอยในอากาศ พระนุททเจ้าตรัสว่า อัครรรยัณมีมาแล้ว ในอดีต	มาณพ	อย่าเกิดเป็นคนจน ขอให้มียาทิพย์ใน ชาตินี้และชาติหน้า	ถวายผ้าสาฎกแก่พระ- ปัจเจกนุททเจ้า	พระอินทร์ช่วยโยน ยาทิพย์มาให้	เกิดยาทิพย์จำนวนมาก ถวายยาทิพย์ แก่พระปัจเจกนุทท- เจ้า
11. ธรรมราชชาตก (ลำดับที่ 24)	พระนุททเจ้าตรัสถึง อานิสงส์การสร้าง ศาลา	กษัตริย์	เป็นพระนุททเจ้า	สร้างศาลาและให้ ทองคำแสนตำลึงเป็น เครื่องไทยธรรม	-	พระอินทร์นำไปชม เทวโลก
12. เสตบัณฑิตชาตก (ลำดับที่ 30)	พระนุททเจ้าทรง ปรารถนาเรื่องทาน บารมี	พญ	-	รักษาศีล 5 มั่นคง, ให้นราหณเเอาตัวไป ขาย เพื่อช่วยเหลือ นราหณเ. สอนธรรม แก่กษัตริย์และประชา- ชน. โคกลงในหลุม เพลิงสละชีวิตเป็น อาหารแก่นราหณเ ที่มาขอ	พระอินทร์แปลง เป็นนราหณเมาขอ เนื้อหมูเป็นอาหาร	ตายแล้วไปเกิดใน เทวโลก

ชาคก	ปัจจุบัณวัตถุ	ฐานะพระ- โพธิสัตว์	ตั้งความปรารถนา	การกระทำ	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ
13. นรวิวกฐินทาน ชาคก (ลำดับที่ 37)	พระเจ้าปเสนทิ- โกศลถวายน้ำกฐิน แก่พระภิกษุจายน- เถระ	คนธากจน	เป็นพระพุทธเจ้า ในอนาคต	แนะนำให้กฐินถวายกฐิน กฐินหีบอกนุสรหลายทั้ง 4 ก็ลกนผู้เดียวร่วมทำ บุญด้วย	-	พระโพธิสัตว์ตาย แล้วไปเกิดใน สวรรค์ กฐินหีบเป็น เทวดา ก็ลกนเป็น พ่อค้า ช่างรถเป็น เลื่อโครง นราน- เนื่อเป็นยักษ์ นราน นกเป็นนกกระเด็น มีเหตุการณ์ที่ได้พบ กัน เทวดาช่วย พ่อค้าให้เป็นเศรษฐี

ชาติ	ปัจจุบันวัตถุ	ฐานะพระ- โษณสิทธิ์	ตั้งความปรารถนา	กรรมในอดีต	การกระทำ (ปัจจุบัน)	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ
1. สุวรรณกุมารชาติ (ลำดับที่ 15)	พระนุทเจ้าเทศนา เรื่องอดีตของพระ- องค์	โอรสกษัตริย์	-	เกิดเป็นบุตรเศรษฐี มั่นคงในรัตนตรัย ถวายภัตตาบาสภิกขุรูป หนึ่งเสมอ	เป็นผู้มีบุญญาธิการ มาก พระเจ้า สิ่งหลยกัทหมชาติ สุวรรณกุมารปราบ กองทัพพระเจ้า สิงหลได้	พระอินทร์ถวายอนุ และศร. เทนแห่ง สมุทรอำนวยความ สะดวกในการเดิน ทางไปปราบกองทัพ ของพระเจ้าสิงหล	เมืองต่าง ๆ ในชมพู ทวีปพากันอ่อนน้อม ได้ ครองราชย์ สิ้นพระ- ชนม์แล้ว ไปเกิดใน เทวโลก
2. กนกวรรณชาติ (ลำดับที่ 16)	ภิกษุสรเสริญพระ- นุทเจ้าเรื่องภักต- ทาน	กษัตริย์	ขอให้พ้นจากอุปัท วภัยในทุกชาติ และ ได้ตรัสรู้ในที่สุต	-	โหรทำนายว่าจะ เกิดข้าวยากหมาก แพง 12 ปี พระเจ้ากนกวรรณ จึงโปรดให้ละสม อาหารแล้วนำแจก ประชาชน ได้ ถวายข้าวส่วนสุด- ท้ายของตนแก่พระ ปัจเจกโพธิ	-	ฝนตกปะปนด้วยสมบัติ ต่าง ๆ มากมาย แก้ไข ปัญหาความเดือดร้อน ของประชาชนได้

ลำดับ	ชื่อกษัตริย์	พระนาม	ปีปัจจุบัน	เรื่อง	ความปรารถนา	กรรมในอดีต	การกระทำ (ปัจจุบัน)	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ
3.	สุทนต์ชาคค (ลำดับที่ 19)	-	-	จักรพรรดิ	-	เกิดในตระกูลเศรษฐี สร้างบรรณศาลาถวายพระเถระตลอดชีวิต เป็นเหตุให้ได้เกิดในสวรรค์ แล้วจึงมาเกิดเป็นจักรพรรดิ	บริบูรณ์ด้วยแก้ว 7 ประการ มีอายุ 3 แสน 3 หมื่น 6 พันปี ประชาชนมีความสุข	-	สวรรคตแล้วไปเกิดในดาวดึงส์
4.	วิภูษิตชาคค (ลำดับที่ 20)	พระนุทเจ้าศรีสรีระสังขาร	-	กษัตริย์	ในอดีตชาติได้ตั้งความปรารถนาเป็นพระนุทเจ้าในอนาคต	เกิดเป็นพ่อค้า ได้ข้อมนีนุทพระนุทรูป	เป็นผู้มีนิวคัคคี่สิทธี ไปยังสัตว์ใด สัตว์นั้นจะล้มลง กษัตริย์ร้อยเอ็ดยกทัพมาตี พระองค์ขึ้นปราบศัตรูได้	-	พระอินทร์พยากรณ์ว่าต่อไปจะได้ตรัสรู้เป็นพระนุทเจ้า
5.	โอรานกนิลราชชาคค (ลำดับที่ 21)	พระนุทเจ้าศรีสรีระสังขาร	-	จักรพรรดิ	-	เป็นอำมาตย์ ได้สร้างพระไตรปิฎกเนื้อคำทรงคำสอนของพระปูลาด โศคนพระนุทเจ้าไว้ตลอด 5,000 ปี	เป็นจักรพรรดิ มีรูปงาม มีกำลังความสามารถ มีโอรสนั่นองค์	-	-

ชื่อบุคคล	ปัจจุบันวัตถุ	ฐานะพระ- โอรสองค์	ตั้งความปรารถนา	กรรมในอดีต	การกระทำ (ปัจจุบัน)	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ
๘. อติเทวาราชชาดก (ลำดับที่ ๓๘)	พระนารถเถระชวน หมู่ญาติถวายกฐิน พระนุทโธเจ้าศรี เล่าเรื่องในอดีต	จักรพรรดิ	ในอดีตตั้งความ ปรารถนาเป็น พระนุทโธเจ้าใน อนาคต	ถวายทานแด่พระนุทโธ- เจ้าโอรสทิชชช ได้รับ คำทำนายว่าจักเป็น พระนุทโธเจ้าในอนาคต	เสด็จไปยังทวีป ต่างๆ สอนมหาชน ให้ตั้งอยู่ในความดี	-	เกิดเป็นพระอินทร์ อัครมหาเสนาบดี อัครปุโรหิตาจารย์ และอัครมหาเศรษฐี อย่างละ ๘ หมื่น ๔ พันชาติ

ชาดก	ปัจจุบันวัตถุ	ฐานะพระ- โอรสสัตว์	ถึงความปรารถนา	การกระทำ	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ
1. รัตนปวิศชาดก (ลำดับที่ 4)	ภิกษุรูปหนึ่งบิณฑบาต เลี้ยงมารดา พระนุทเจ้าศรีส เรื่องในอดีต	โอรสกษัตริย์	-	มารดาถูกยักษ์จับ พระ โอรสสัตว์จึงฆ่าหัวใจตน เองให้ยักษ์แลกกับชีวิต มารดา	พระอินทร์ชู้ยักษ์ ช่วย ชุบชีวิตพระโอรสสัตว์ และพากลับบ้านเมือง	กลับมารองเมือง ภายหลังออกบวช
2. สิริวิมลภิกษุชาดก (ลำดับที่ 5)	"	"	-	ขอตาแทนบิดาที่ถูกจับ	แผ่นดินสุบนาหิรราช ที่จับบิดาไป	กลับมาได้เป็นกษัตริย์ ที่จับบิดาไป
3. มรริวีชาดก (ลำดับที่ 25)	"	คนจน	-	มารดาถูกงูกัด ฆ่า หัวใจให้พราหมณ์นำไป ทำยาชุบชีวิตมารดา	พระอินทร์แปลงเป็น พราหมณ์	พระอินทร์สรรเสริญ
4. มหาปทุมชาดก (ลำดับที่ 27)	พระนุทเจ้าศรีส เรื่องการให้ชีวิตตน เพื่อช่วยชีวิตบิดา- มารดา	โอรสกษัตริย์	-	"	"	"
5. มหลควิวชาดก (ลำดับที่ 29)	พระนุทเจ้าปรารภ เรื่องความกตัญญู ต่อบิดามารดา	ลูกโค	-	ยกชีวิตตนให้เสือโคร่ง กินแทนแม่	เสือโคร่งเปลี่ยนใจ เพราะเห็นความ กตัญญูของลูกโค	พระอินทร์นำแม่โค ลูกโค และเสือโคร่ง ไปชมเทวโลก

เรื่อง การฟังธรรม 2 เรื่อง

ชาดก	ปัจจุบันวัตถุ	ฐานะพระ- โณธัสถ์	ตั้งความปรารถนา	การกระทำ	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ
1. ธรรมโสณฑกชาดก (ลำดับที่ 18)	-	กษัตริย์	-	ปรารถนาจะฟังธรรม ยอมกระโดดจากยอด- เขาลู่ปากยักษ์ ระหว่างนั้นให้ยักษ์ กล่าวธรรมให้ฟัง	พระอินทร์แปลงเป็น ยักษ์ผู้รู้ธรรม	พระอินทร์คืนชีวิตให้ นาไปดาวดึงส์ แสดง ธรรมให้ฟัง และ ทำนายว่า พระเจ้า ธรรมโสณฑกจักเป็น พระนุทธเจ้าในอนาคต
2. สुरुปราดก (ลำดับที่ 26)	พระนุทธเจ้าไม่ลืม ด้วยทาน	กษัตริย์	-	เป็นกษัตริย์ที่ตั้งอยู่ใน ทศนिरาชธรรม ยอม มอบชีวิตพระองค์ พระมเหสี และ พระกุมารให้ยักษ์ เมื่อ ให้ยักษ์แสดงธรรม	"	พระอินทร์คืนชีวิตให้ พระเจ้าสุรูปะสวรรคต แล้วไปเกิดในเทวโลก

ชาติ	ปัจจุบัณวัตถุ	ฐานะพระ- โพธิสัตว์	ตั้งความปรารถนา	การกระทำ	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ
1. กุทัมมานิกชาดก (ลำดับที่ 13)	พระนุทเจ้าปรารถ ว่า ความทุกข์และ อายุในการหนีทุกข์ มิได้มีเฉพาะในชาติ นี้	บุตรกมุณี	-	บิดาสอนเรื่องการคบคน แต่ไม่เชื่อฟัง คบหญิง สามชั่วเป็นภรรยา คบชายสามโบลก และ คบพระราชาผู้กระทำ โดยไมไตร่ตรอง ที่สุด มีเรื่องจนถูกพระราชา สั่งประหาร ได้เล่า นิทานแสดงโทษของการ คบคนประเภทนั้น ๆ ให้ นายประคอง จนกระทั่ง พ้นจากการถูกประหาร	-	ได้เป็นกษัตริย์
2. นารานิลีราชชาดก (ลำดับที่ 32)	-	กษัตริย์	ขอให้ได้บำเพ็ญ บารมี 30	ให้อำมาตย์ผูกข้อมให้ หงส์ทองซึ่งกายศึกลกัน มี 2 หัว หมางใจกัน ทะเลาะกันจนตัวแยก ออกจากกัน พระเจ้า นารานิลีราชสลดพระทัย สอนประชาชนให้ตั้งอยู่ ในความสามัคคี	-	สวรรคตแล้ว ไปเกิดใน เทวโลก ต่อมาเกิดเป็น พระเวสสันดร เกิดใน คูสิทสวรรค์ แล้วมาเกิด เป็นเจ้าชายสิทธัตถะ จบเรื่องแล้ว พระนุท- เจ้าครุสเทศนาเรื่องการ คบคน

เรื่องปัญหา 2 เรื่อง

ชาดก	ปัจจุบันวัตถุ	ฐานะพระ- โณสีลสัตว์	ตั้งความปรารถนา	การกระทำ	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ
1. กัณฑ์ชาดก (ลำดับที่ 28)	พระนุทเจ้าปรารภ เรื่องความมีปัญญา	โอรสกษัตริย์	1 ขอให้พระบิดามี ใจโสมนัส 2 ขอให้พระองค์ อย่าเบียดเบียน ผู้อื่น 3 ขอให้ประชาชน นึ่งพระองค์ได้ 4 ขอให้พระองค์ ทำแต่สิ่งดีงาม	ช่วยพระบิดาคอบัญญา แก่พระอินทร์ที่แปลงตัว มาถามปัญหา	พระอินทร์แปลงตัวมา ถามปัญหา เพื่อให้ กัณฑ์ชาดกumarแสดง ปัญญา	ได้รับพรจากพระอินทร์ให้ ความปรารถนาที่คิดไว้ สำเร็จ เมื่อสิ้นพระชนม์ แล้วไปเกิดในเทวโลก
2. สลภชาดก (ลำดับที่ 35)	พระนุทเจ้าปรารภ เรื่องพระองค์ทรง คอบัญญาของกา และหอน	กษัตริย์	-	ออกบวช ช่วยค้ำแทน และครุฑคอบัญญา	-	-

เรื่องผลการนมัสการพระนุทธรูป 1 เรื่อง

ชาติภค	ปัจจุบัณวัตถุ	ฐานะพระ- โณธลลว	ตั้งความปรารธนา	การกระทำ	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ
1. เทวรุกขธการรชาดก (ลลาคัษที่ 34)	บุรุษหนึ่งถวางถอก ไม้อึง ถักถาหาร แก่พระนุทธรเจ้าแล้ว ร่ำรวยขึ้น	คนเข้ใจ	ขอให้พระนุทธร- เจ้า (อถลชิน) และ ได้เกิดในตระกูล ที่มั่นคง มีปัญญา	พระโณธลลวนมัสการ พระนุทธรูปหลังตั้งความ ปรารธนา พระอินทร์ ช่วยให้แต่งงานกับหญิงที่ นมัสการพระนุทธรูปและ ตั้งความปรารธนาอย่าง เดียวกัน ได้เสวยทิณธ- สมบัติ พระราชาถกถัน มาตี พระโณธลลวรับ ชนะ ลั้งลอนพระราชา ให้ประนฤคิคนในธรรม	พระอินทร์ช่วยให้ แต่งงานและเสวย ทิณธสมบัติ	ได้ทิณธสมบัติอยู่ในปราสาท ได้ดำรงตำแหน่งอุปราชา เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วไปเกิด ในเทวโลก

ชาคส่วนที่ 2 ประมาณว่าแต่งระหว่าง พ.ศ. 1900 - 2000 ประกอบ
ด้วยชาค 10 เรื่อง ดังต่อไปนี้ คือ

1. สรรพสิทธิ์ชาค (ลำดับที่ 40)

ปัจจุบันวัตถุ - พระภิกษุปรารภเรื่องความฉลาดของพระพุทธเจ้า

อดีตวัตถุ - พระเจ้าอุสุภราชแห่งเมืองศิริราชนคร มีพระธิดาชื่อสุวรรณ-
โลภา พระราชาทั้งหลายประสงค์จะขออภิเษกกับพระราชาธิดา พระเจ้าอุสุภราชจึงวาง
กติกากว่า ใครสามารถทำให้พระนางตรัสตอบได้ จะได้อภิเษกกับพระนาง ปรากฏว่าไม่มี
ผู้ใดกระทำได้ พระโศภิตร์เป็นพระราชโอรสของท้าววิชัยราช ทรงศึกษาวิชาถอดดวงจิต
ณ เมืองตักสิลา ได้เดินทางไปขอพระนางสุวรรณโลภา ทรงใช้อุบายถอดดวงจิตของ
อำมาตย์ แล้วเล่านิทานปัญหาตามจิตอำมาตย์ จิตอำมาตย์ตอบผิด พระนางสุวรรณโลภา
ซึ่งเป็นผู้ฉลาดทนต์ไม่ได้ ก็ตรัสแก้ปัญหา เช่นนี้ ถึง 4 ครั้ง สรรพสิทธิ์ราชกุมารจึงได้
อภิเษกกับพระนางสุวรรณโลภา

สโมธาน

2. สังข์ขบัตตชาค (ลำดับที่ 41)

ปัจจุบันวัตถุ - พระภิกษุปรารภเรื่องทานบารมีของพระพุทธเจ้า

อดีตวัตถุ - สังข์ขบัตต์เป็นพระราชโอรสของท้าววยล และพระนางสุตตภิกคิ
แห่งโปตบุรี ท้าวองกุระแห่งโลมานทวีป ซึ่งเป็นคู่เขยกับท้าววยล ได้ยกพระธิดาชื่อว่า
รัตนวดีให้สังข์ขบัตต์ โดยทำแหวน 2 วง ส่งมาถวาย สังข์ขบัตต์เดินทางไปโลมานทวีป
ระหว่างทางเรือแตก สังข์ขบัตต์เกาะกระดานได้ แต่เมื่อเห็นคนจะจมน้ำตายก็ประทาน
แผ่นกระดานให้ ส่วนพระองค์ว่ายน้ำต่อไป

ตรงนี้มีนิทานแทรก เล่าเหตุที่สังข์ขบัตต์ต้องจมน้ำกลางสมุทรว่า ในอดีตชาติ
สังข์ขบัตต์และภรรยากระทุมน้ำให้เป็นคลื่น ล้อลามแฉกผู้พายเรืออยู่ เป็นเหตุให้เรือล่ม
ลามแฉกจมน้ำ สังข์ขบัตต์อุ้มลามแฉกขึ้นและกู้เรือได้

ต่อจากนั้นเข้าสู่เนื้อเรื่อง โดยกล่าวถึง ท้าววยลและพระนางสุตตภิกคิทรงทราบ
ข่าวเรื่องเรือแตก ทรงเสียดพระทัยถึงกับสลบ เมื่อทรงฟื้นขึ้นได้ให้ปุโรหิตบวงสรดวงาม
เทวดา เทวดารับจะเป็นผู้ช่วยให้สังข์ขบัตต์พบนางรัตนวดีราชาธิดา นางรัตนวดีทรงทราบ
ข่าวเรื่องเรือแตก เสียดพระทัยคิดจะผูกคอตาย พระนี่เลี้ยงพากันปลอมโยน นางรัตนวดี
จึงข่มพระทัย รักษาศีล 5 ฝ่ายสังข์ขบัตต์ว่ายน้ำมาจนถึงโลมานทวีป พบพราหมณ์ผู้หนึ่งคิด
ฆ่าตัวตาย สังข์ขบัตต์จึงเข้าห้าม พราหมณ์นั้นได้ขอแหวนสังข์ขบัตต์ไปทั้ง 2 วง และยัง
ควักลูกตา 2 ข้างของสังข์ขบัตต์ด้วย โจร 500 ปล้นพราหมณ์ควักลูกตาทั้ง 2 แล้วนำตัว
พราหมณ์ไปถวายพระราชาองค์หนึ่ง พราหมณ์ 2 คนพาสังข์ขบัตต์ไปอยู่ด้วยที่บ้านโกสิอุทธาน

สังขปัดต์ได้มีโอกาสพบนางรัตนวดี จึงได้แต่งงานกัน ฝ่ายพระราชาก็ส่งพราหมณ์ตาบอด และแหวน 2 วง มาเป็นบรรณาการแก่ท้าวอังกุระ รัตนวดีไปคืนพราหมณ์ สังขปัดต์ตามหา นางไม่พบก็โกรธ นางรัตนวดีทำสัตยาธิษฐานว่า ถ้าตนไม่ได้แกลึ่งนี้เมื่อสามีเรียกขอให้ ตาชายของสามีหายบอด สังขปัดต์ทำสัตยาธิษฐานว่า เมื่อถูกควักลูกตาตนมิได้โกรธพราหมณ์ ขอให้ตาขวาของตนหายบอด ในเวลานั้น ท้าวสลกับปุโรหิตมาถึงโลมานทวีปด้วยบุพผิวนาม ของเทวดา พราหมณ์ตาบอดถูกนำตัวมาถวายต่อสังขปัดต์ สังขปัดต์จำได้ ทำสัตยาธิษฐาน ว่าไม่ได้โกรธพราหมณ์ ขอให้ตาพราหมณ์หายบอด สังขปัดต์ตอบแทนพราหมณ์ว่า และขึ้น ครองโลมานทวีป

สโมธาน

3. จันทเสนชาดก (ลำดับที่ 42)

ปัจจุบันวัตถุ - พระพุทธเจ้าทรงปรารภเรื่องอาณิสสแห่งแกกขัมมะ

อดีตวัตถุ - พระโพธิสัตว์เป็นคนเข็ญใจ เก็บฝืนขายเลี้ยงตัวและภรรยา

วันหนึ่ง ช่วยกันกับภรรยาเอาดินเหนียวขยำหอมแซมพระพุทธรูปซึ่งชำรุดแตกหัก ต่อมา ปรารภนาจะบิตทองหลังพระ ภรรยาจึงแนะนำให้นางไปขาย พระโพธิสัตว์จึงขายภรรยา นำเงินมาซื้อทองคำเปลวบิตพระ ตั้งปณิธานขอเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ส่วนภรรยาตั้ง ปณิธานขอให้เกิดมามีกายสีทองคำธรรมชาติ เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว พระโพธิสัตว์ไปเกิดในคฤศิต สวรรค์ จุตติจากคฤศิตสวรรค์แล้วมาเกิดเป็นโอรสของพระเจ้าพาราณสี ทรงพระนามว่า จันทเสนกุมาร พออายุ 16 ปี พระบิดาให้เลือกคู่ จันทเสนไม่ชอบใจธิดาที่กษัตริย์ร้อย เอ็ดคนครส่งมาให้เลือก ขอพระบิดาเดินทางไปหาตัวเอง ได้พบกับนางอุบลวาเทวี พระ ราชธิดาของเจ้าเมืองอัมพวงคนคร สามารถชนะกติกาก่อนที่เจ้าเมืองอัมพวงคนครตั้งไว้ คือ สามารถยิงนกยูงยนต์ที่สร้างไว้บนปราสาท 7 ชั้น อันเป็นที่อยู่ของนางอุบลวาเทวี จันทเสน จึงได้อภิเษกกับนางอุบลวาเทวี ต่อมาเดินทางพร้อมด้วยนางกลับกรุงพาราณสี ระหว่าง ทางถูกยักษ์จับ จันทเสนขอผิดไปเยี่ยมพระบิดาและพระมารดา ก่อนแล้วจะกลับมาให้ยักษ์กิน จันทเสนเมื่อไปถึงกรุงพาราณสีก็กลับมหายักษ์ตามสัญญา ยักษ์เห็นผิววรกายของจันทเสน รุ่งเรืองก็กลัว ปฏิญาณว่า จะไม่กินเนื้อมนุษย์ต่อไป จันทเสนพายักษ์มากรุงพาราณสี พระเจ้าพาราณสีสวรรคต จันทเสนครองราชย์ ต่อมาได้มอบราชสมบัติให้มเหสีแล้วเสด็จ ออกบรรพชา

สโมธาน

4. สุวรรณกัจฉปชาดก (ลำดับที่ 43)

ปัจจุบันวัตถุ - พระภิกษุกล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่าทรงเป็นผู้ไม่เบื่อหน่าย
ในการบำเพ็ญบารมี

อดีตวัตถุ - พระโพธิสัตว์เป็นเต่าทองอยู่เชิงเขา ๗ เกศาใหญ่กลางสมุทร
พ้อค้า 500 ลงเรือสำเภามา ระหว่างทางเรือแตก เต่าทองได้ยินเสียงมนุษย์ร้องขอความ
ช่วยเหลือ ก็ช่วยอนุเคราะห์นำพ้อค้าเหล่านั้นขึ้นมาพักบนเกาะ พ้อค้าเหล่านั้นอ่อนเพลีย
เพราะอดอาหาร เต่าทองจึงบอกให้พ้อค้าแล้วเนื้อของตนบึ่งกิน เอากระดูกทำเรือ พ้อ
ค้าไม่ยอมทำเพราะสำนึกในบุญคุณ เต่าทองจึงตั้งปณิธานขอเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตแล้ว
โคตรลงมาจากเขา พ้อค้าทำตามที่เต่าทองบอก กลับมารุงพาราดสีได้ พระเจ้าพรหมทัต
ให้ประดิษฐานกระดูกของเต่าทองไว้ทางใต้ของเมือง เหมือนดังภูเขาทอง

สโมธาน

5. อรินทมาชาดก (ลำดับที่ 46)

ปัจจุบันวัตถุ - พระภิกษุสรรเสริญพระพุทธเจ้าเรื่องทานบารมี

อดีตวัตถุ - พระเจ้าอรินทมาราชเป็นกษัตริย์แห่งสุจิรวคิมหานคร ทรง
โปรดให้ตั้งโรงงาน พระราชทานทรัพย์วันละ 6 แส่น ต่อมาทรงดำริใคร่จะบริจาคเลือก-
เนื้อและชีวิต พระอินทร์แปลงเป็นพราหมณ์ชราขอเงิน 1,000 กหาปณะ แล้วฝากพระเจ้า
อรินทมาราชไว้ แล้วพระอินทร์แปลงเป็นพราหมณ์หนุ่มมาขอราชสมบัติอีก พระเจ้าอรินทมา-
ราชพระราชทานราชสมบัติ ตั้งปณิธานขอเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ต่อจากนั้นทรงพา
พระมเหสีขึ้นรถม้าออกจากเมือง ตรัสสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท พระ
อินทร์แปลงเป็นพราหมณ์มาขอรถ พระเจ้าอรินทมาราชและพระมเหสีเดินทางต่อด้วยพระบาท
พระอินทร์แปลงเป็นพราหมณ์ชราขอเงิน 1,000 กหาปณะ พระมเหสีทูลให้ชายพระนาง
พระเจ้าอรินทมาราชชายพระเทวีแก่เศรษฐีเป็นเงิน 500 กหาปณะ และชายตัวเองเป็นคน
เฝ้าประตูบ้านเศรษฐีเป็นเงิน 500 กหาปณะ พระราชทานเงินทั้งหมดแก่พราหมณ์
พระมเหสีทรงคลอดโอรสในคืนฝนตก โอรสที่วงศ์ต พระมเหสีร้องไห้คร่ำครวญ นาง
พราหมณ์เจ้าของบ้านได้ยินเสียงร้อง จึงไล่นางออกจากบ้าน พระนางหอบพระโอรสไป
ยังประตูบ้านเศรษฐี ขอให้อาศัยต่อพระเจ้าอรินทมาราช พระเจ้าอรินทมาราชจำพระมเหสีได้
พานพระมเหสีมาที่ป่าช้า ทรงทาสัตยาธิษฐานขออาณิสสแห่งการทำความทานของตนช่วยให้พระ
โอรสพ้นจากความตาย พระโอรสก็กลับมีชีวิต พระอินทร์กล่าวอนุโมทนาแล้วพาพระเจ้า
อรินทมาราชกลับบ้านเมือง และคืนราชสมบัติให้พระอรินทมาราชทรงครองเมืองดังเดิม
ทรงบริจาคทานเป็นนิจ

สโมธาน

6. พากลชาดก (ลำดับที่ 50)

ปัจจุบันวัตถุ - พระพุทธเจ้าทรงปรารภเรื่องพระเทวทัตคิดว่าพระองค์แต่ไม่สำเร็จ

อดีตวัตถุ - ในเมืองพาราณสี เศรษฐีคนหนึ่งไม่มีบุตรและฐานะกำลังยากจนลง บิดาของเศรษฐีตายไปแล้วไปเกิดเป็นพระอินทร์ ได้ัญญาเชิญพระโพธิสัตว์มาปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาของเศรษฐี ภรรยาเศรษฐีฝันเห็นต้นจำปาต้นหนึ่งเอารากหยั่งลงในอ่างทอง 2 ใบ 10 ปีต่อมาอ่างทองใบที่ 1 แตก อีก 5 ปีอ่างทองใบที่ 2 แตก ต้นจำปาสูงขึ้นไปในอากาศแล้วกลับมาประดิษฐานท่ามกลางพระนคร พราหมณ์ทำนายฝันว่า นางจะได้บุตร เมื่อบุตรอายุ 10 ปี นางจะตาย เมื่อบุตรอายุ 15 ปี เศรษฐีจะตาย ภายหน้าบุตรจะได้เป็นเจ้าของเมืองพาราณสี เหตุการณ์เป็นไปตามคำทำนาย

เมื่อเศรษฐีใกล้ตายได้สั่งเสียพากลกุมารลูกของตนซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์มาเกิดว่า ให้เอาศพของตนทิ้งไว้เป็นทานแก่สัตว์ เก็บแต่กะโหลกมารักษาไว้ แล้วให้ลากกะโหลกศิระเสี้ยงหาทำเลทำกินที่เหมาะสม กะโหลกศิระติดอยู่ที่ใดที่นั้นก็เหมาะ พากลกุมารทำตาม กะโหลกติดอยู่บนที่คอน พากลกุมารจึงหักล้างดวงพงทำไร่อยู่ที่นั่น บำเพ็ญศีลตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต และปรารถนามีภรรยา

ท้าวสักกราชช่วยให้เทพธิดาผู้หนึ่ง จุติมาเกิดเป็นพระธิดาของพระยาลัตตกฏราช เมื่อนางอายุ 16 ปี ท้าวสักกราชลงมาขอนางจากพระยาลัตตกฏราช แล้วเนรมิตไข่มวงใหญ่เท่าผลพิกให้นางอยู่ในนั้นพร้อมของทิพย์ต่างๆ แล้วนำไข่มวงไปไว้ในไร่ของพากล พากลก็ได้นางเป็นภรรยา นางได้ชื่อว่า นางสุขุมมาอันตา

คามโกชกกราบทูลยุยงให้พระเจ้าพาราณสีมาแย่งนางสุขุมมาอันตา คามโกชกคิดอุบายกับพระเจ้าพาราณสีเพื่อให้ได้นางมา ครั้งแรกให้พากลหาไก่ ม้า ช้าง มาแข่งกับไก่ ม้า ช้าง ของหลวง นางสุขุมมาอันตาเอาไก่ ม้า ช้าง จากฟองไข่ ให้พากลนำไปแข่งขันได้ชัยชนะ

ครั้งที่ 2 พระเจ้าพาราณสีบังคับพากลให้เอามือจุ่มลงในอ่างน้ำเดือด พากลอมหมากซึ่งนางสุขุมมาอันตาเอามาจากฟองไข่ น้ำร้อนก็กลายเป็นน้ำเย็น

ครั้งที่ 3 พระเจ้าพาราณสีเอาคนเข้าไปอยู่ในกลองใหญ่ ส่งกลองไปไว้ที่บ้านพากล คอยฟังคำสั่งทนาย ทราบว่าถ้าพากลกินฟองไข่ของสัตว์ทั้งหลาย นางสุขุมมาอันตาต้องหนีกลับเมือง พระเจ้าพาราณสีก็สั่งให้ทำอาหารเจือไข่มวงให้พากลกิน นางสุขุมมาอันตาเกิดความเร่าร้อนหนีกลับไปด้วยฝักแหวน 3 วง ให้ลูกสุนัขขาวเก็บไว้ให้พากล

พากลและสุนัขออกติดตามนาง ระหว่างทางสุนัขตาย ญาติของพากลซึ่งเกิดเป็นเทพอยู่บนดาวดึงส์แปลงเป็นแร้งกา แมลงวันทองมาช่วย ท้าวสักกเทวราชก็มาช่วยพากลเดินทางจนมาถึงสระโบกขรณีที่นางสุขุมมาอันตาอยู่ ได้พบกับนางสุขุมมาอันตา

พระเจ้าลัตตกฏราชลองกำลังและความสามารถของพากลด้วยวิธีต่างๆ ที่สุดให้

พากลอุกิเชกกับนางสุขมาอันตา และขึ้นครองราชย์

พระเจ้าพาราณสียกทัพมาฆ่าพากล พากลรบชนะ ได้ครองกรุงพาราณสีอีกเมืองหนึ่ง ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยความสุข สิ้นพระชนม์แล้วไปบังเกิดในดาวดึงส์ สโมธาน

7. โสนันทชาดก (ลำดับที่ 51)

ปัจจุบันวัตถุ - พระพุทธเจ้าปรารภเรื่องนางฉัญจมานวิกากล่าวโทษพระองค์ในชาติก่อน

อดีตวัตถุ - เริ่มต้นเล่าประวัติของนางปทุมวดีตั้งแต่เรื่องบิดามารดาของนาง จนนางได้รับความช่วยเหลือจากพระอินทร์มาเกิดในดอกบัว และได้รับการเลี้ยงดูจากวิสุทธิดาบส พระโสนันทกุมารเสด็จประพาสป่า เทพบุตรแปลงเป็นกวางทองล่อพระโสนันทกุมารให้ไล่ตามจนมาถึงที่อยู่ของนางปทุมวดี พระโสนันทกุมารได้นางเป็นภรรยา พานางกลับไปอุกิเชกเป็นชายอยู่ในเมืองพาราณสี

นางกาลกัณเณี ชายาของพระกบิลราชกุมารผู้เป็นพระเชษฐาของพระโสนันทกุมาร ได้วางยาพิษฆ่าพระกบิลราชกุมาร และทำอุบายให้คนทั้งหลายเข้าใจผิดว่านางปทุมวดีเป็นรากษส พระเจ้าธรรมศรราชผู้เป็นพระราชบิดาของพระโสนันทกุมาร จึงสั่งให้อำมาตย์พานางกลับคืนไปอยู่กับดาบส นางกาลกัณเณีอุกิเชกสมรสกับพระโสนันทกุมาร

นางปทุมวดีอธิษฐานต่อแม่พระธรณีให้เกิดสวนขึ้น นางกลายร่างเป็นศาลา ในศาลามีลูกนกแขกเต้าตัวหนึ่ง แม่กกแขกเต้าตัวหนึ่ง พุคภาษามนุษย์เล่าเรื่องนางปทุมวดี ความรู้ไปถึงพระเจ้าธรรมศรราช ที่สุดทุกคนก็รู้ว่านางกาลกัณเณีเป็นผู้กระทำแผนชั่วร้ายทั้งหมด จึงลงโทษให้นางกลืนกินยาพิษ

นางปทุมวดีกลับมาอยู่กับพระโสนันทกุมาร ต่อมาพระเจ้าธรรมศรราชได้ยกราชสมบัติให้พระโสนันทกุมาร แล้วออกบวช พระโสนันทกุมารครองราชสมบัติโดยธรรม เมื่อทรงชราก็ทรงมอบราชสมบัติให้พระราชโอรส พระองค์และพระนางปทุมวดีออกบวชเป็นฤาษีอยู่ในป่าหิมพานต์ มรณภาพแล้วไปเกิดในพรหมโลก

พระโอรสครองราชสมบัติโดยธรรมเช่นกัน สวรรคตแล้วเสด็จไปสู่เทวโลก สโมธาน

8. สุรภชาดก (ลำดับที่ 54)

ปัจจุบันวัตถุ - พระพุทธเจ้าทรงปรารภเรื่องความมีปัญญาของพระองค์

อดีตวัตถุ - กษัตริย์แห่งโกยนครกาลิกราษฎร์ มีพระราชโอรส 2 พระองค์ ทรงพระนามว่า สุรภะ และอสุรภะ สุรภะเมื่อในโลกีย์วิสัย ได้เดินทางไปสู่ป่าหิมพานต์เพื่อบรรพชา ระหว่างทางได้ช่วยตัดสินคดีให้ชาย 2 คน และให้อิวาทโดยตรัสเล่า

เรื่อง (ทำนองนิทาน) 4 เรื่อง คือ เรื่องโทษของการคบคนพาล เรื่องประโยชน์ของการคบนักปราชญ์ เรื่องประโยชน์ของการคบบัณฑิต เรื่องนางสนมผู้มีปัญญาฉลาดหลักแหลมในการเจรจา ในเรื่องนางสนมยังมีนิทานซ้อนนิทาน คือ นางสนมได้เล่าเรื่อง อำมาตย์ผู้กตัญญูและซื่อตรงสามารถช่วยพระราชินีให้พ้นจากอันตราย

สุรพงษ์ให้โอวาทแก่ชายทั้ง 2 แล้ว เดินทางต่อมาพบภิกษุผู้ดี กับภุมมณีสุจินตะเลาะกัน สุรพงษ์ก็ช่วยพิจารณาคดี ต่อจากนั้นเดินทางต่อมาถึงศาลาซึ่งท้าวลักกเทวราชให้วิสสุกรรมเทพบุตรเนรมิตถวายใกล้กับศาลา ปูทองถามปัญหาธรรมกษะกา 20 ข้อ กาตอบไม่ได้ สุรพงษ์ได้ช่วยตอบปัญหาทั้ง 20 ข้อ ต่อจากนั้นสุรพงษ์ได้บวชเป็นดาบสบำเพ็ญฌาน มรณภาพแล้วไปเกิดในพรหมโลก

สโมธาน

9. สุวรรณภักก์จลปชาดก (ลำดับที่ 55)

ปัจจุบันวัตถุ - ในกรุงราชคฤห์ เศรษฐีผู้หนึ่งไม่มีลูก ไปขอลูกคนยากจนมาเลี้ยงโดยไม่ฟังคำทัดทานของญาติ เมื่อเด็กโตขึ้นได้ประพฤติดนเป็นพาล เป็นเหตุให้เศรษฐียากจนลงต้องรับจ้างเขาเลี้ยงชีพ

อดีตวัตถุ - พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นเต่าทอง สองตายายนำมาเลี้ยงไว้ เต่าทองบอกต่าว่า น้ำจะท่วมเมืองพาราณสี ให้ต่อแพไว้ พอน้ำท่วมเมืองสองตายายและเต่าทองได้อาศัยแพรอดชีวิตได้ เต่าทองแนะนำว่าหากมีสัตว์เคี้ยวจางมาขออาศัยอยู่จงให้อยู่ หากมีมนุษย์มาขออาศัยให้ไล่ เลือโครง งูเห่า และลิงมาขออาศัยอยู่ในแพ ตายายบอกเต่าทองแล้วอนุญาตให้สัตว์เหล่านั้นอยู่ด้วย อำมาตย์ผู้หนึ่งมาขออาศัยอยู่ด้วย ตายายอนุญาตให้อยู่โดยไม่บอกเต่าทอง เมื่อน้ำลด ตายายเข้าป่าได้รับความช่วยเหลือจากเสือโคร่ง งูเห่า และลิงอย่างดี คราวหนึ่งพระเจ้าพาราณสีเสด็จประพาสล่าเนื้อ พนักงานเชิญเครื่องต้นนลัดหลงถูกเลือกกัดตาย เลื่อนำเตียบทองคำของพระราชามาให้ตายาย ต่อมาในเมืองพาราณสีเกิดข้าวยากหมากแพง อำมาตย์มาหาตายาย ตายายจัดอาหารใส่เตียบทองคำมาให้ อำมาตย์จึงนำความกราบทูลพระเจ้าพาราณสี ตายายถูกจับ ภายหลังพระเจ้าพาราณสีทราบความจริง จึงแต่งตั้งให้ตาเป็นเสนาบดี ส่วนอำมาตย์ถูกถอดให้เป็นทาสของตายาย เต่าทองสอนตายายให้ตั้งอยู่ในศีลและทาน แล้วกลับไปอยู่ป่า พระอินทร์ต้องการให้เกียรติคุณของพระโพธิสัตว์ปรากฏ จึงถามปัญหาธรรมพระเจ้าพาราณสี 5 ข้อ พระเจ้าพาราณสีตอบไม่ได้ เสนาบดีไปรับเต่าทองมาช่วยตอบ เต่าทองแสดงธรรมแก่พระเจ้าพาราณสีและเสนาบดีทั้งปวง

สโมธาน

10. สิริสาชาตก (ลำดับที่ 60)

ปัจจุบันวัตถุ - พระพุทธเจ้าทรงปรารภเรื่องพระเทวทัตมุ่งร้ายต่อพระองค์มาเสมอแต่อดีตชาติ

อดีตวัตถุ - พระโพธิสัตว์สิริสากุมารเป็นพระราชโอรสองค์สุดท้ายของพระเจ้าวัสสวดีและพระนางสุริสี พระองค์ประสูติทางพระโอษฐ์ พอพระชนมายุ 9 เดือน ได้เสด็จเข้าไปรักษาศีลอยู่ในหีบแก้วที่เขาล้นกญแจไว้ มัชชทายกพราหมณ์อ้างเอาเหตุการณ์กราบทูลพระเจ้าวัสสวดีว่า พระโอรสเป็นกาลกิณี พระเจ้าวัสสวดีจึงให้นำพระโอรสไปทิ้งกลางสมุทร

อัยยกะ อดีตพราหมณ์ของพระเจ้าวัสสวดี กลับมาเยี่ยมเมือง รู้ข่าวจึงกราบทูลพระราชาวา พระโอรสเป็นผู้มีบุญจะกลับมาภายหลัง ด้วยแรงอธิษฐานของอัยยกะพราหมณ์ เรือที่นำสิริสากุมารไปได้ลอยทวนน้ำ ไปถึงเมืองของอัยยกะพราหมณ์ อัยยกะพราหมณ์จัดงานสมโภชพระโอรสสิริสา พระเจ้าวัสสวดีทราบเรื่องจึงเสด็จมาในงานอภิเษกเพื่อสร่งน้ำพระโอรส มัชชทายกพราหมณ์พาบริวารมาด้วย แต่ด้วยอำนาจของสิริสากุมารทำให้น้ำเต้าที่พราหมณ์เหล่านั้นถือมาแตกกระฉวยไม่อาจสร่งน้ำพระองค์ได้ ชาวเมืองพากันขับไล่พราหมณ์เหล่านั้นออกไป นางเทพธิดา 2 องค์ มาเชิญสิริสากุมารไปสู่ทิพย์วิมาน เมื่อเสด็จกลับมา สิริสากุมารตั้งปณิธานที่จะบำเพ็ญบารมี พระเจ้าวัสสวดีและพระนางสุริสีเสด็จกลับเมือง สั่งให้จับมัชชทายกพราหมณ์และบริวารลอยแพ แพแตกคนเหล่านั้นตายแล้วไปเกิดในนรก พระสิริสาได้ขึ้นครองราชสมบัติ เมื่อย่างเข้าสู่วัยชราได้มอบราชสมบัติให้แก่พระโอรส แล้วเสด็จออกบวชเป็นฤาษี มรณภาพแล้วไปเกิดในพรหมโลก

สโมธาน

ชาดกส่วนที่ 3 ประมาณว่าแต่งระหว่าง พ.ศ. 2000 - 2300 ประกอบด้วยชาดก 13 เรื่อง คือ

1. ปาจิตตกุมาร (ลำดับที่ 39)

ปัจจุบันวัตถุ - พระภิกษुकกล่าวถึงพระนางพิมพาว่าเมื่อเป็นภิกษุณีแล้วก็ยังคงงาม พระพุทธเจ้าจึงเล่าถึงพระนางพิมพาเมื่อดำรงเพศบรรพชิตในอดีต

อดีตวัตถุ - พระโพธิสัตว์ปาจิตตกุมารเป็นพระโอรสของพระเจ้ามหาธรรมราชาแห่งพรหมพันธันคร พออายุได้ 16 พรรษา พระเจ้ามหาธรรมราชามีสาส์นถึงนครร้อยเอ็ดให้ส่งพระธิดามาให้ปาจิตตกุมารเลือกเข้าสู่พิธีสมพร พระปาจิตตกุมารไม่พอใจในพระธิดาเหล่านั้น กราบทูลพระราชบิดาขอไปหาชายาเอง โหระพาทนายว่าคู่ของปาจิตตกุมารเป็นเบญจกัลยาณีอยู่ในครรภ์หญิงหม้าย ซึ่งทำนามักลดเป็นเงากันศิระหะแต่ไม่มีใครเห็น ปาจิตตกุมารได้เดินทางไปพบหญิงมีครรภ์ตามลักษณะโหระพอก จึงกล่าวขอบุตรในครรภ์โดย

ยอมทำนาตอบแทน หญิงหม้ายว่า ถ้าบุตรเป็นหญิงจะยกให้ หญิงหม้ายคลอดบุตรหญิง
เมื่อถึงอายุ 16 ปี ได้เป็นภรรยาของปาจิตตกุมาร คราวหนึ่งปาจิตตกุมารลางไปเยี่ยม
พระบิดาและพระมารดา ระหว่างที่ปาจิตตกุมารไม่อยู่ พรหมทัตกุมารโอรสของพระเจ้า
พาราณสีได้ลุดนางไปยังปราสาท พอเข้าใกล้นางแล้วร้อน ปาจิตตกุมารกลับมาติดตามไป
ยังปราสาท นางอรพิมพ์มอมเหล่าพรหมทัตกุมารแล้วตัดคอของพรหมทัตกุมาร พระอินทร์
แปลงกายเป็นม้ามารับปาจิตตกุมารและนางอรพิมพ์หนีออกจากปราสาท

ปาจิตตกุมารพานางอรพิมพ์เดินทางกลับบ้านเมือง ระหว่างทางพรานป่ายัง
ปาจิตตกุมารตายด้วยหน้าไม้ แล้วพานางอรพิมพ์ไป นางอรพิมพ์ทำอุบายใช้ดาบฟันนาย
พรานตาย หลังจากนั้นกลับมาคร่ำครวญอยู่กับคนปาจิตตกุมาร พระอินทร์ช่วยให้นางอรพิมพ์
ได้แต่งงานวิเศษเอามาเคี้ยวพ่นใส่ปาจิตตกุมาร ปาจิตตกุมารก็ฟื้นขึ้น ต่อจากนั้นเดินทาง
ต่อมาถึงแม่น้ำแห่งหนึ่ง ได้ขออาศัยนั่งเรือของสามเณรข้ามฝั่ง สามเณรให้ข้ามทีละคน
ส่งปาจิตตกุมารแล้วรับนางอรพิมพ์พานางหนีไป นางอรพิมพ์วางอุบายหนีจากสามเณรได้
แล้วตั้งสัตยาธิษฐานกลายเป็นชายใช้ชื่อว่าปาจิตตกุมาร ปาจิตตกุมาร(แปลง)เดินทาง
ถึงเมืองจัมปาก ช่วยชีวิตพระธิดาเมืองจัมปากที่ตายให้ฟื้นขึ้น ท้าวจัมปากยกธิดาและราช
สมบัติ ปาจิตตกุมาร(แปลง)ถวายเป็นสัจจราช แล้วออกบวชได้เป็นสังฆราช สร้างศาลาเขียนรูป
แสดงเรื่องตนกับสามเณร ปาจิตตกุมารเดินทางมาถึงศาลาเห็นรูปในศาลาก็ร้องไห้ ปาจิตต
สังฆราชบอกว่าถ้าอยากพบภรรยาให้บวช ปาจิตตกุมารบวช ภายหลังปาจิตตสังฆราช
เปิดเผยว่าตนคือนางอรพิมพ์ อธิษฐานขอเป็นหญิงตามเดิม ทั้งสองจึงลาเพศบรรพชิต
เดินทางกลับพรมนันทนคร เมื่อถึงนครแล้ว ปาจิตตกุมารได้กระทำพิธีราชาภิเษกขึ้นเป็น
กษัตริย์

สโมธาน

2. ลิลีสรชาดก (ลำดับที่ 44)

ปัจจุบันวัตถุ - พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องอำนาจแห่งกรรมวิบากที่ทำให้พระองค์
ได้รับความทุกข์แสนสาหัสในอดีตชาติ

อดีตวัตถุ - พระเจ้าลิลีสรราชเป็นกษัตริย์แห่งอนันตนคร มีพระมเหสีทรง
พระนามว่า อนันตเทวี ทรงปกครองบ้านเมืองโดยทศนิชราชธรรม คินหนึ่งทรงลอบ
ยอกปราสาทที่อยู่ของพระองค์หักตกลงมา พรหมณ์ทั้งหลายพยากรณ์ว่า ในอีก 7 วัน
พระเสาร์เทนบุตรจะเสด็จมาร่วมราชาภิเษกของพระองค์ ขอให้พระองค์ทำพิธีกรรมรับ
พระเสาร์ พระเจ้าลิลีสรราชกลับนิโรธ ใช้พระขรรค์ไล่แทงพระเสาร์ ทรงอาชานัย
ออกจากเมือง มาถึงต้นไทรต้นหนึ่งในเวลาเย็น ทรงได้รับความทุกข์เป็นอันมากเนื่องจาก
การกระทำของพระองค์เอง รุ่งเช้าเสด็จเดินทางต่อ ระหว่างทางถูกชวานา 2 ราย
ประทุษร้ายร่างกายและเอามงกุฏและพระขรรค์ของพระองค์ไป ต่อมาได้รับความช่วย-

เหลือจากสามเณร จึงคิดจะบรรพชา วันหนึ่งทรงนำผ้าจีวรของพระภิกษุไปซัก ถูกโจรทำร้าย พระภิกษุให้ความช่วยเหลืออีก เมื่อรักษาบาดแผลแล้ว ได้เดินทางต่อมาขออาศัยอยู่กับสองสามภรรยาผู้เฒ่า ด้วยอำนาจปาฏิหาริย์ทำให้สองสามภรรยาเข้าใจผิดว่าพระเจ้าสิโลราชขโมยเมล็ดนิชผักของตน จึงทุบตีขังใส่พระพระเจ้าสิโลราช

พระเจ้าสิโลราชเสด็จมาถึงจลนนคร ปลอมพระองค์เป็นคนขอทาน เจ้าเมืองจลนนครดูดวงชะตาของพระราชธิดา ทรงทราบว่านางจะได้แต่งงานกับคนขอทาน จึงขังใส่ นางไปอยู่นอกเมือง พระเจ้าสิโลราชได้พบพระราชธิดา และได้อยู่เป็นสามภรรยากัน พระราชธิดาเกิดความสงสัยทลอบหลายประการจนทราบว่าพระเจ้าสิโลราชเป็นกษัตริย์

พระราชธิดาประสูติพระกุมาร เจ้าเมืองจลนนครโปรดปรานพระราชธิดา แต่คิดจะฆ่าพระเจ้าสิโลราช คอยหาเรื่องจะประหาร ต่อมาทรงทราบความจริง จึงยกราชสมบัติให้แก่พระเจ้าสิโลราช พระเจ้าสิโลราชทำการตอบแทนพระภิกษุและสามเณร ที่ช่วยเหลือพระองค์ ทรงกราบทูลลาเจ้าเมืองจลนนครกลับบ้านเมืองตน เมื่อมาถึงได้แต่งตั้งให้นางอนันตเทวีเป็นอัครมเหสีฝ่ายขวา นางสุทนต์ขัตติยกัญญาพระราชธิดาแห่งจลนนครเป็นมเหสีฝ่ายซ้าย ปกครองบ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข กระทำกุศลเป็นอันมาก สวรรคตแล้วไปบังเกิดในสวรรค์

สไมทาน

3. วรรณสาตก (ลำดับที่ 45)

ปัจจุบันวัตถุ - ไม่มี

อดีตวัตถุ - พระเจ้าวงศาธิราชแห่งกุสานครมีพระมเหสี 2 พระองค์ พระอัครมเหสีทรงพระนามว่า พระนางวงศ์สุริยาราชเทวี มีพระโอรส 2 พระองค์ พระโอรสองค์โตทรงพระนามว่า วงศ์สุริยามาศกุมาร เป็นพระเมตไตรยบรมโพธิสัตว์มาบังเกิด พระโอรสองค์เล็กทรงพระนามว่า วรรณศรีราชกุมาร เป็นพระโพธิสัตว์ผู้จะเป็นพระพุทธเจ้าสมณโคดมในอนาคตมาบังเกิด พระมเหสีอีกพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระนางกาไวยเทวี มีพระโอรสทรงพระนามว่า ไวยทัตถกุมาร

พระนางกาไวยเทวีกระทำอุบายกล่าวหาว่า วงศ์สุริยามาศ และวรรณศรีชัมเหงตน พระเจ้าวงศาธิราชหลงเชื่อ สั่งให้ลงอาชญาพระราชโอรสทั้งสอง แต่พระนางวงศ์สุริยาราชเทวีเอาทองคำให้เพชรฆาต สองกุมารจึงได้รับการปล่อยตัว เดินทางออกจากเมือง ระหว่างทาง วงศ์สุริยามาศได้สวยเนื้อหัวใจไก่สีขาวซึ่งมีคำพยากรณ์ว่า ผู้กินจักได้เป็นพระบรมจักรพรรดิราช ล้วนวรรณศรีสวยเนื้อหัวใจไก่สีดำ ซึ่งมีคำพยากรณ์ว่า ผู้กินจะสามารถยกหลักศิลาขึ้นแล้วฆ่ายักษ์ ภายหลังจะได้เป็นบรมกษัตริย์

พระโอรสทั้งสองเดินทางมาถึงอัยมานคร เจ้าเมืองทิวศค ไม่มีรัชทายาท อำมาตย์จึงเสี่ยงบุศยราชรด รดมาหยุดที่ศาลาที่พระโอรสทั้งสองบรรทมอยู่ อำมาตย์นำ

ตัววงศ์สุริยามาศไปกระทำพิธีราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ ทำให้พระโอรสทั้งสองพลัดพรากกัน
พระเจ้าวงศ์สุริยามาศได้สร้างศาลาเขียนรูปภาพ เล่าเรื่องของพระองค์ตั้งแต่
ต้นจนได้เป็นกษัตริย์ เพื่อให้วรวงศ์เห็น

ส่วนวรวงศ์เดินทางตามหาพระเชษฐามาถึงบ้านของโลกันตเศรษฐี มีความรัก
กับนางคารวิจิตาของเศรษฐีนั้น คราวหนึ่งเดินทางพร้อมกับเศรษฐีและนางคารวิมาถึง
ชุนคร เจ้าเมืองเล่าเรื่องยักข์จะมาจับเจ้าเมืองไปกิน วรวงศ์จึงอาสาฆ่ายักข์ ได้ตั้ง
สัตยาธิษฐานว่า หากจะได้เป็นพระสันตปาณฑุเจ้าในอนาคต ขอให้สามารถถอนเสาศีลาที่ยักข์
อยู่ขึ้นมาได้ และขอให้ได้พระขรรค์เล่มหนึ่ง และถ้าจะได้เป็นกษัตริย์แห่งชุนคร ขอให้
แก้แวมณีที่พระองค์โยนลงไปใต้น้ำอย่าได้จมลง ทุกสิ่งเป็นไปตามสัตยาธิษฐาน พระวรวงศ์
ขึ้นครองราชย์แล้วอภิเษกกับมกุฏเทวีจิตาของเจ้าเมืองชุนคร และได้แต่งตั้งนางคารวิเป็น
พระมเหสีองค์หนึ่ง

พระวรวงศ์ออกเดินทางตามหาพระเชษฐาร่วมกับนางคารวิ ถือแก้วมณีเหาะ
เดินทางโดยทางอากาศ ระหว่างทางพบพระดาบส ๆ ลักเอาแก้วมณีไป ทั้งสองจึงเดิน-
ทางด้วยพระบาทต่อ หลงทางไปพบยักข์ รุ่งหน้ายักข์เกิดการพลัดพรากจากกัน

ดาบสผู้ลักแก้วมณีไป ได้เหาะขึ้นไปบนอากาศสูงเกินประมาณ ถูกลมกรดพัดตีระช-
ขาด พวกพ่อค้าเก็บแก้วมณีได้นำไปถวายพระเจ้าวงศ์สุริยามาศ ๆ โปรดให้นำไปประดิษ-
ฐานในโรงทาน

พระวรวงศ์เดินทางมาถึงโรงทาน ได้เห็นภาพเขียนก็รำให้ พระโอรสทั้งสอง
ได้พบกัน พระวรวงศ์ได้แก้วมณีแล้วกลับไปยังชุนคร พานางมกุฏเทวีมาไหว้พระเชษฐา
ฝ่ายนางคารวิได้รับความช่วยเหลือจากพรานป่า นางพันธุสาภรรยาพรานป่า
ริษยานาง จูงนางซึ่งขณะนั้นมีครรภ์แก่ไปขาย แต่ไม่มีใครซื้อนาง นางคารวิประสูติพระ
โอรส นำแก้วมณีมาผูกหัตถ์พระโอรส นางพันธุสานำพระโอรสไปทิ้งใกล้โรงทาน พระ
เจ้าวรวงศ์มาพบพระโอรสนั้น

พระเจ้าวงศ์สุริยามาศ โปรดให้สร้างศาลาจาริกภาพแสดงเรื่องตั้งแต่พระเจ้า
วรวงศ์อุ้มนางคารวิเหาะขึ้นไปบนอากาศจนพลัดพรากกัน

นางพันธุสาไล่ นางคารวิ ๆ เดินทางมาถึงศาลาเห็นภาพจาริกก็รำให้ ที่สุดได้
พบพระเจ้าวรวงศ์

พระเจ้าวรวงศ์เสด็จพร้อมนางคารวิ และนางมกุฏเทวี และเหล่าทหารไปยัง
ภูพานคร ได้กระทำมหายุทธนาการกับพระไวฑูรย์กุมาร ๆ สิ้นพระชนม์ พระเจ้าวงศ์สุริยา-
มาศตามมาขอพบพระราชบิดาและพระราชชนนี ทุกคนก็ได้พบกัน ถึงแก้วมณีรูปภาพ พระ
อินทร์บันดาลให้ฝนลูกเห็บตกลงมา บรรดา กษัตริย์จึงพินิตินสติ พระเจ้าวงศ์สุริยา-
มาศทรงทราบความจริง นางกาไวราชเทวีกลืนยาพิษสิ้นชีวิตแล้วไปเกิดในอเวจีมหานรก พระ

เจ้าวงศ์ราชอภิเชกษพระเจ้าวรวงศ์ให้ครองราชสมบัติสืบแทนพระองค์ พระเจ้าวงศ์ลูริย
มาศเสด็จกลับอัยมาคนคร

พระเจ้าวรวงศ์ครองราชสมบัติโดยธรรมจนทรงพระชราภาพ จึงอภิเชกษพระ
ราชบุตรขึ้นครองราชสมบัติ พระองค์ออกบรรพชา เมื่อมรณภาพแล้วไปบังเกิดในดุสิตเทว
โลก

สโมธาน

4. รถเสนชาดก (ลำดับที่ 47)

ปัจจุบันวัตถุ - ไม่มี

อดีตวัตถุ - สมัยพระกัศปพุทธเจ้า นนทเศรษฐีอยากมีบุตร จึงนำกล้วย
12 ผล ไปถวายพระกัศปพุทธเจ้า อธิษฐานขอมีบุตร ภรรยา นนทเศรษฐีตั้งครรรค์ตลอด
ธิดา 12 คน นนทเศรษฐีจากจนลงจึงนำธิดา 12 คน ไปปล่อยไว้ในป่า

สันธมารักษ์พบนาง 12 จึงนำไปเลี้ยง พี่คนโตเห็นสันธมารักษ์กินมนุษย์จึง
ชวนน้องทั้งหมดหนี นาง 12 หนีไปอยู่ในท้องช้าง ท้องม้า ท้องโค สันธมารจึงตามหา
ไม่พบ นาง 12 เดินทางมาถึงกุดารนคร ขึ้นไปอยู่บนต้นไทรริมสระ นางค่อมทาสีของ
ท้าวรถสิทธิ์มาพบ จึงกราบทูลให้ท้าวรถสิทธิ์ทรงทราบ ท้าวรถสิทธิ์เสด็จไปรับนาง 12 เข้า
เมือง แล้วอภิเชกษนาง 12 เป็นพระมเหสี

นางสันธมารู้ข่าว ก็ติดตามมา ขึ้นไปนั่งบนต้นไทร นางค่อมพบ ไปกราบทูลให้
ท้าวรถสิทธิ์ทรงทราบ ท้าวรถสิทธิ์เสด็จออกมารับนางเข้าเมืองแล้วอภิเชกษนางเป็นพระ-
มเหสีเอก

นางสันธมารวางอุบายควักลูกตานาง 12 ส่งไปที่เมืองคชปุระให้นางกังรี ธิดา
ของตน นางสุดท้องเหลือตาข้างเดียว

นาง 12 ตั้งครรรค์ พระอินทร์เชิญพระโพธิสัตว์ลงไปปฏิสนธิในครรรค์นางสุดท้อง
พระเจ้ารถสิทธิ์ให้นาง 12 ไปอยู่ในอุโมงค์ นาง 11 กินเนื่อบุตรของตน ส่วนนางสุดท้อง
คลอดรถเสน เฝ้าพุ่มผักรักษา พระอินทร์เอาเครื่องประดับและผ้าทิพย์มาให้และสอนอุบาย
การเล่นการพนัน

รถเสนออกไปเล่นพนันชนไก่ ชนะได้อาหารมาเลี้ยงแม่และป้า รถเสนแสดง
ธรรมแก่แม่และป้าและถามแม่เรื่องพ่อ จึงได้ทราบความจริง

รถเสนเล่นชนไก่ขณะจวนเป็นที่เลื่องลือ ท้าวรถสิทธิ์ให้ตามตัวรถเสนมาเล่นสกา
ท้าวรถสิทธิ์แพ้ เมื่อไต่ถามความเป็นมาจึงทราบว่า รถเสนเป็นพระโอรสของพระองค์

สันธมารแกล้งป่วย บอกว่าต้องการยาที่เมืองคชปุระขอให้รถเสนไปเอายา
นางสันธมารเขียนจดหมายฝากรถเสนไปให้นางกังรี เนื้อความในจดหมายสั่งให้ฆ่าผู้ที่ถือ
จดหมายมา ระหว่างทางรถเสนได้หักไถ้อาครมของฤาษี ในขณะที่รถเสนหลับ ฤาษีอ่าน

จดหมายแล้วเปลี่ยนข้อความในจดหมายเป็นว่า ให้นางกังวรีอภิเษกสมรสกับผู้ที่ถือจดหมายมา
รถเสนเดินทางต่อถึงคชปุระ เมื่อแสดงจดหมายแล้วก็ได้อภิเษกสมรสกับนางกังวรี ขึ้นปก-
ครองเมืองคชปุระ

รถเสนมอมเหล่านางกังวรี ถามหาห่อลูกตานาง 12 และห่อยา เมื่อได้แล้วก็หนี
ออกจากเมือง นางกังวรีติดตามจนที่สุดไม่สามารถตามได้ ออกแตกตาย รถเสนกลับมาถึง
กุตารนคร นางสันธมารตาย รถเสนรักษาตาแม่และป่า ท้าวรณสิทธิ์รับนาง 12 มาอยู่
ด้วย แล้วยกราชสมบัติให้รถเสน

สโมธาน

5. สุวรรณสิรสาชาคก (ลำดับที่ 48)

ปัจจุบันวัตถุ - ภิกษุพรรณาคณของพระพุทธเจ้าเรื่องการเลี้ยง कुमारคา

อดีตวัตถุ - พระโพธิสัตว์เป็นลูกของนางจันทาลนัณฑิตคนเชื้อใจอยู่นอกกรุง
นารานลี พระโพธิสัตว์คิดว่าเพื่อไม่ให้ลำบากจะปรากฏแต่หัว แล้วอธิษฐานของให้กายซ่อน
อยู่ในหัว นางจันทาลอายุจึงให้บุตรอยู่แต่ในห้อง เวลานั้นนางจันทาลไปเลี้ยงวัว พระโพธิ
สัตว์ออกจากหัวมาช่วยทำความสะอาดบ้าน จัดเตรียมอาหารไว้คอยแม่ วันหนึ่งนางจัน-
तालเอาลูกใส่ถาดไม้ไปวางไว้โคนไม้ ถาดไม้ก็กลายเป็นทองคำ และเงาไม้ได้เคลื่อนที่
ยังร่มให้พระโพธิสัตว์

เมื่อพระโพธิสัตว์อายุได้ 7 ขวบ ได้ขอแม่ไปค้าขาย นายบ้านให้ทอง 500 ลี้ม
ไปเป็นทุนด้วยบุญญาภิธานของพระโพธิสัตว์ นางจันทาลไปบอกพวกพ่อค้าขอฝากลูกที่มีแต่หัว
ไปค้าขายด้วย พ่อค้าเห็นหัวทองก็เลื่อมใสให้ชื่อพระโพธิสัตว์ว่า สุวรรณสิรสา

สุวรรณสิรสาลงเรือสำเภาเดินทางไปถึงเกาะवालुทวิปก็ขอยู่ที่เกาะนั้น เมื่อ
พวกพ่อค้าไปแล้วก็ออกจากหัว เพาะพันธุ์พืช ศึกษาค 2 ตนขึ้นมาเที่ยวบนเกาะเห็นพืช
พันธุ์ก็หักเล่น จึงกลับไปขอทรัพย์บิดามารดามาใช้พระโพธิสัตว์คนละ 108 โกฎิ พ่อค้า
กลับมาดูที่เกาะ พระโพธิสัตว์ก็หลบเข้าไปในหัว ขอให้พ่อค้าขนเงินลงเรือแบ่งปันผลผลิตให้
พ่อค้า กลับถึงบ้านเล่าเรื่องให้แม่ฟัง และคืนทอง 500 แก่นายบ้าน

พระโพธิสัตว์อายุได้ 16 ปี อ้อนวอนให้แม่ไปสู่ขอนางสุวรรณคันธา พระราชธิดา
องค์สุดท้ายของพระเจ้าพรหมทัตแห่งกรุงนารานลี พระเจ้าพรหมทัตตรัสว่า ถ้าสร้าง
สะพานทองตั้งแต่เรือนมาถึงวังได้จะยกนางให้ ถ้าทำไม่ได้จะถูกลงอาชญา พระอินทร์สั่ง
ให้พระวิษณุกรรมช่วยสร้างสะพาน พระเจ้าพรหมทัตจึงยกนางสุวรรณคันธาให้สุวรรณสิรสา

นันทะเสนาบดียุยงให้พระเจ้าพรหมทัตฆ่าหรือขังสุวรรณสิรสา พระอินทร์ช่วย
โดยลงมาถามปัญหา 4 ข้อ กับพระเจ้าพรหมทัต ถ้าตอบไม่ได้ภายใน 7 วัน จะต้องตาย
ถ้าตอบได้จะได้เล่นคลี่กัน นักปราชญ์ราชบัณฑิตในพระนครไม่สามารถตอบได้ สุวรรณสิรสา
รับอาสา ตอบถูกต้อง 4 ข้อ แล้วตีคลี่ชนะพระอินทร์ พระเจ้าพรหมทัตจึงยกราชสมบัติ

ให้สุวรรณเสีรสลา สุวรรณเสีรสลาตั้งโรงงาน 6 แห่ง แจกทานแก่คนยากจน
สโมธาน

6. นวนวนชาดก (ลำดับที่ 49)

ปัจจุบันวัตถุ - พระพุทธเจ้าทรงปรารภเรื่องนางจิญจมานวิกาผู้เอาไม้ประกับ
ท้อทำให้เหมือนกับหญิงมีครรภ์เพื่อไล่ไคล้ว่าตั้งครรภ์เพราะพระองค์

อดีตวัตถุ - พระเจ้าโกมลราชแห่งเมืองโกฏิมหานคร มีพระมเหสี 2 องค์
ทรงพระนามว่า วลีกาเทวี และกัณห์หลิมาทะวี เมื่อพระมเหสีตั้งครรภ์ พราหมณ์ทำนายว่า
โอรสของวลีกาเทวีมีบุญญาธิการ มีปัญญาความสามารถมาก แต่จะได้รับความลำบาก
ภายหลังจึงได้ครองเมือง ส่วนโอรสของกัณห์หลิมาทะวีบุญน้อย ไม่ฉลาด จะได้ครองราชย์
3 ปี แล้วสิ้นพระชนม์พร้อมพระมารดา

นางกัณห์หลิมาริษา ตัดสินบนให้คนใช้ชโมยโอรสของนางวลีกานำมาใส่หีบฝังใต้
ต้นไม้ แล้วเอาท่อนไม้ไปถวายพระราชาแทน พระเจ้าโกมลราชทรงพระพิโรธที่พระราช-
บุตรเป็นท่อนไม้ ให้เอานางวลีกาไปประหาร แต่นางกัณห์หลิมาริษาแสร้งทูลขอโทษให้เอานาง
วลีกาเป็นทาสีตักน้ำใช้ในโรงครัว

นางกัณห์หลิมาริษาเจ็บท้องใกล้คลอด แต่คลอดไม่ได้เพราะเทวดาลงโทษ แม่มด
บอกสาเหตุและวิธีแก้จึงคลอดได้ พระโอรสทรงพระนามว่า กัณห์หลิมกุมาร เมื่อพระชนมายุ
16 พรรษา พระเจ้าโกมลราชโปรดให้ขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า พระกัณห์หลิมราช

รุกขเทวดาช่วยชีวิตโอรสของนางวลีกา ตั้งชื่อว่า นวนวนกุมาร พออายุได้ 7
ขวบ ได้ทราบเรื่องราวของตนจากเทวดานั้น จึงเดินทางไปศึกษาศิลปศาสตร์กับดาบส
อายุ 8 ขวบ จึงเดินทางมาหามารดา ระหว่างทางถูกนางยักษ์จับ นวนวนกุมารแสดง
ธรรมให้ยักษ์ฟัง ยักษ์ปล่อยตัว

นวนวนกุมารเดินทางมาถึงเมืองกาลิงรัฐ พระราชาเจ้าเมืองสุวรรณคต พระ
ราชาเทวีแห่งกาลิงรัฐจัดบุษยราชรถเสด็จหาพระราชา ราชรถมาหยุดที่นวนวนกุมาร ซึ่ง
ประทับอยู่ใต้ต้นไทรนอกเมือง นวนวนกุมารจึงได้เป็นกษัตริย์แห่งกาลิงรัฐ ทรงพระนามว่า
พระเจ้านวนวนราช พระราชาเทวีเอ็นดูรักพระเจ้านวนวนราชตั้งบุตรในอุทร

พราหมณ์ปุโรหิตคิดฆ่าพระเจ้านวนวนราชเพราะเห็นว่าอายุน้อย จึงออกอุบาย
ให้พระเจ้านวนวนราชขึ้นไปบนภูเขาแล้วผลัดพระองค์ตกเหว แต่พระเจ้านวนวนราชรอด
ชีวิตได้เพราะหล่นลงมาติดอยู่บนยอดไม้ร้าง

เทวดา 2 องค์ แปลงกายเป็นมนุษย์มาถามธรรมกับพระเจ้านวนวนราชและช่วย
ยกพระองค์ขึ้นจากเหว

พระเจ้านวนวนราชเดินทางไปถึงสระโบกขรณี ถูกยักษ์เฝ้าสระโบกขรณีแล้วจับ
ไปถวายพระยาकिनร พระยาकिनรสั่งให้โบกขรณี แล้วขังไว้ในถรงเหล็กเป็นเวลา 3 ปี

ระหว่างนั้นพระเจ้าวรวเรนราชไม่ได้เสวยอาหาร แต่ไม่สวรรคตเพราะดื่มน้ำในสระ

วันหนึ่งพระยาภินทรพานว่า มีสมณะแสดงธรรมให้ฟัง เมื่อตื่นขึ้นประกาศหาคนมาแสดงธรรม ที่สุดพระเจ้าวรวเรนราชมีโอกาสดแสดงธรรมเรื่องศีล 5 ให้พระยาภินทรพานฟังแล้วเกิดความเลื่อมใส ยกธิดาชื่อ นางสุวรรณคีรี และแต่งตั้งเป็นอุปราช

พระเจ้าวรวเรนราชระลึกถึงมารดาจึงเดินทางไปพร้อมกับนางสุวรรณคีรี บินมาทางอากาศได้ 7 วัน ลงพัก ณ อาศรมของดาบส ดาบสทำไฟไหม้บึงหางของพระเจ้าวรวเรนราชและนางสุวรรณคีรี ทั้งสองจึงเดินทางต่อด้วยพระบาท ระหว่างทางพบนักขัตติย จิงวึงหนี แยกพลัดทางกัน หลังจากนั้น 7 วัน ได้พบกันที่อาศรมของฤาษีคนหนึ่ง 4 เดือนต่อมาได้เดินทางมาถึงเมืองกาลิงครัฐ

นางสุวรรณคีรีไปขออาศัยอยู่กับหญิงขับร้องถวายนางภักจา วันหนึ่งมีโอกาสขับร้องถวาย ได้ขับร้องเรื่องราวของพระเจ้าวรวเรนราช นางภักจาจึงออกมารับพระเจ้าวรวเรนราช เมื่อทรงทราบความจริง ได้สั่งลงโทษทั้งพราหมณ์ปุโรหิตลงในเหว ต่อจากนั้นได้ยกราชสมบัติให้พระเจ้าวรวเรนราช

พระเจ้าวรวเรนราชระลึกถึงมารดา จึงออกเดินทางต่อโดยปลอมตัวเป็นพ่อค้ามาพบนางวลิกาเทวีผู้เป็นมารดาตักน้ำที่ท่าน้ำเมืองโกฏินคร หญิงทั้งหลายเห็นนางวลิกาเทวีสวมกอดกับหนุ่มน้อยจึงไปฟ้องพระเจ้าโกมลราช นางวลิกาเทวีและพระเจ้าวรวเรนราชถูกขโมยตีและจองจำ

พวกพ่อค้าที่เดินทางมาพร้อมกับพระเจ้าวรวเรนราช นำความกลับไปบอกพระนางภักจา ๆ จึงส่งปริศนาธรรมถามมายังเมืองโกฏินคร พระเจ้าโกมลราชแก้ปริศนาธรรมไม่ได้ พระเจ้าวรวเรนราชช่วยตอบจึงได้รับการปล่อยตัว เดินทางกลับเมืองกาลิงครพร้อมกับนางวลิกาเทวี แล้วยกกลับมารบกับเมืองโกฏินคร

พระยาภัณฑหวิราชอาสาออกรบ ตายในที่รบ พระเจ้าโกมลราชทรงทราบความจริง จึงลงโทษนางภัณฑหวิ พระเจ้าวรวเรนราชอภิเษกให้นางวลิกาเป็นอัครมเหสีที่ 1 พระนางภักจาเป็นอัครมเหสีที่ 2 ของพระเจ้าโกมลราช ส่วนพระองค์พานางสุวรรณคีรีไปครองเมืองกาลิงคร ตั้งมั่นอยู่ในคุณธรรม เมื่อสวรรคตแล้วไปเกิดในดาวดึงส์

สโมธาน

7. สีหนาทชาดก (ลำดับที่ 52)

ปัจจุบันวัตถุ - พระพุทธเจ้าทรงปรารภถึงอดีตกรรมของพระภิกษุรูปหนึ่ง

อดีตวัตถุ - กุณมินุหนึ่งมีทรัพย์ 18 โกฏิ ภายหลังยากจนลงเหลือทรัพย์

เพียง 1 พัน พระพุทธมารดาจุติจากเทวโลกมาปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาของกุณมินุนี้ ได้ชื่อว่าสุญภาติ นออายุได้ 10 ปี บิดามารดาตาย นางอาศัยอยู่กับนายคามโกชกใจร้าย เมื่ออายุได้ 20 ปี ได้แย่งที่นาส่วนหนึ่งของนายคามโกชกมาทำเอง วันหนึ่งนางดื่มน้ำ

จากรอยเท้าข้างซึ่งเป็นเวลาหกเทพบุตรแปลงกายลงมา ขณะนั้นท้าวลักกเทวราชเชิญพระ
โนธิสัตว์ลงมาปฏิสนธิในครรภ์ของนาง นายคามโกชกลั่นนางออกจากเรือนเพราะนางมี
ครรภ์โดยไม่สามารถบอกได้ว่าชายใดเป็นสามี นางคลอดบุตรชายให้ชื่อว่า หัตถิบุตร

หัตถิบุตรอายุ 7 ปี จะถูกยักษ์จับกิน จึงหวาดด้วยเสียงอันดัง สามารถจับยักษ์ได้
สอนยักษ์ไม่ให้ฆ่ามนุษย์อีก แล้วปล่อยยักษ์ไป นางสุภาคีจึงเปลี่ยนชื่อบุตรเป็น สิหนาท

เมื่อสิหนาทอายุ 15 ปี ทราบเรื่องราวการเกิดของตนจึงนำมารดาไปฝากไว้ใน
ราชสำนักของพระเจ้าพรหมทัต ส่วนตนเองออกติดตามหาบิดามาถึงเมืองลังกนคร ได้
ประลองกำลังกับพลังกุมารบุตรอำมาตย์ พลังกุมารแพ้ยอมเป็นทาส เดินทางต่อมาด้วยกัน
ได้ประลองกำลังกับเดชกุมาร เดชกุมารแพ้ยอมเป็นทาส ทั้ง 3 เดินทางต่อ พบยักษ์
ปราบยักษ์ได้และได้ไม้วิเศษจากยักษ์ มาถึงเมืองเขมรบูรนคร ได้ช่วยชาวเมืองปราบยักษ์
พระราชามอบราชสมบัติให้สิหนาท แต่สิหนาทไม่รับ พระราชาจึงมอบราชสมบัติให้พลัง-
กุมาร

สิหนาทและเดชกุมารเดินทางมาถึงเมืองรัมมปุรนคร ช่วยกันปราบยักษ์ที่นครนั้น
เดชกุมารได้เป็นพระราชกรรมาธิบดี

สิหนาทเดินทางต่อตามลำพังมาถึงเมืองพาราณสี ช่วยปราบยักษ์ที่เมืองนั้น จึง
ได้อภิเษกสมรสกับพระราชธิดา และได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ครองเมืองพาราณสี

พระเจ้าเชษฐราชและนลิ่งราชยกทัพไปเมืองพาราณสีเพื่อทูลขอราชธิดา เมื่อพบ
พระสิหนาท ก็ยกทัพกลับ

พระเจ้าพรหมทัตและนางสุภาคี ยกทัพไปเมืองพาราณสี เพื่อขอพระราชธิดา
เตรียมไว้ให้สิหนาท จึงได้พบกับสิหนาทที่เมืองพาราณสี ทุกคนตั้งมั่นอยู่ในความดี ท้าวลักก-
เทวราชและเทวดาพากันมาเฝ้าพระเจ้าสิหนาทเพื่อฟังธรรม

สโมธาน

8. สุวรรณสังฆชาดก (ลำดับที่ 53)

ปัจจุันตฤ - พระพุทธเจ้าทรงปรารภเรื่องพระเทวทัตพยายามปลงพระชนม์
พระองค์

อดีตวัตฤ - พระโนธิสัตว์ปฏิสนธิในครรภ์ของนางจันทาเทวีพระมเหสีฝ่าย
ขวาของพระเจ้าพรหมทัต นางสุวรรณจำปากเทวีโล่ร้ายนางจันทาเทวีว่าเสพกามคุณกับชาย
อื่น นางจันทาเทวีจึงถูกขับไล่ออกจากเมืองไปอาศัยอยู่กับ 2 ตายาย

พระโนธิสัตว์ขณะอยู่ในครรภ์มารดา ได้อธิษฐานแปลงกายเป็นหอยสังข์ เพื่อมิ
ให้มารดาลำบากในการเลี้ยงดู นางจันทาเทวีก็คลอดลูกเป็นหอยสังข์ เมื่อนางออกไปป่า
สุวรรณสังข์ก็ออกจากหอยมาช่วยทำงานบ้าน นางจันทาเทวีสงสัยแอบดูเห็นโอรส จึงทุบ
หอยสังข์แตก

ประชาชนพากันรำลือถึงความงามของพระสุวรรณสังข์ พระเจ้าพรหมทัตจึงรับ
นางจันทาเทวีและพระสุวรรณสังข์กลับเมือง

นางสุวรรณจัมปากเทวีกราบทูลยุยงว่านางจันทาเทวีเป็นกาลกิณี เพราะคลอด
โอรสเป็นหอยสังข์ พระเจ้าพรหมทัตจึงลอยแพนางจันทาเทวีและพระสุวรรณสังข์

ระหว่างทางเกิดพายุแพแตก นางจันทาเทวีขึ้นฝั่งที่มัททราชบุรี รับจ้างขนูชีย
เศรษฐีเป็นแม่ครัว ส่วนสุวรรณสังข์ได้รับความช่วยเหลือจากพญานาค และได้พบดาบส
ช่วยบอกทางไปเมืองพาราณสี

สุวรรณสังข์ถูกยักษ์จับ นางยักษ์รับเลี้ยงสุวรรณสังข์เป็นบุตรบุญธรรม วันหนึ่ง
นางยักษ์ออกไปจับสัตว์กินเป็นอาหาร สุวรรณสังข์เข้าไปในสวนพบบ่อทอง จึงอาบน้ำทิพย์
ในบ่อทอง ลวมเกราะเงาะ ไล่เทือกทองเหินพระขรรค์ด้ามแก้ว เหาะหนี นางยักษ์
ติดตามไปอ่อนวอนขอให้พระสุวรรณสังข์กลับมาอยู่กับนาง พระสุวรรณสังข์ไม่ยอม นาง
ยักษ์จึงสอนมนต์ทิพย์เรียกเนื้อเรียกปลาแก่พระสุวรรณสังข์

พระสุวรรณสังข์ไปอาศัยอยู่กับคามโกชกใกล้เมืองพาราณสี มีหน้าที่เลี้ยงโค คน
ทั้งหลายเรียกว่าเงาะ เพราะลวมเกราะเงาะซ่อนรูปทองไว้ภายใน

เจ้าเมืองพาราณสีมีพระธิดา 7 องค์ นางคันธาเทวีซึ่งเป็นพระธิดาองค์สุดท้าย
ยังไม่ได้สมรส เจ้าเมืองพาราณสีจึงจัดพิธีเลือกคู่ นางคันธาเทวีไม่ชอบใคร เจ้าเมือง
พาราณสีก็รีบสั่งให้นำตัวเงาะมา นางคันธาเทวีเสียดวงมัลลย์ไปลวมมือเงาะ เจ้า
เมืองพาราณสีจึงขับไล่คนทั้งสองให้ไปอยู่ตามลำพัง

เจ้าเมืองพาราณสีคิดฆ่าเงาะ สั่งให้เจ็ดเขยหาเนื้อมาถวายคนละตัว สุวรรณ
สังข์ถอดรูปเงาะร้ายมนต์เรียกเนื้อ หกเขยหาเนื้อไม่ได้ เห็นสุวรรณสังข์นึกว่าเป็นเทวดา
จึงเข้าไปขอเนื้อ สุวรรณสังข์ให้แลกเนื้อกับไขหูของหกเขยคนละชนิด เจ้าเมืองพาราณสี
หาอุบายให้เจ็ดเขยหาหมูมาถวาย เหตุการณ์ก็เกิดทำนองเดียวกัน โดยสุวรรณสังข์ขอ
แลกหมูกับนิ้วมือของหกเขยคนละหน่อย เจ้าเมืองพาราณสีหาอุบายให้เจ็ดเขยหาปลา
มาถวาย เหตุการณ์ก็เกิดทำนองเดียวกัน คราวนี้สุวรรณสังข์ขอแลกปลากับปลายจุมกของหก
เขย เจ้าเมืองพาราณสีไม่อาจทำอะไรแก่สุวรรณสังข์ได้

พระอินทร์ลงมาถามปัญหากับเจ้าเมืองพาราณสี 2 ข้อ ไม่มีใครตอบได้ พระ
มเหสีของพระเจ้าพาราณสีเสนอให้เอาตัวเงาะมาแก้ปัญหา พระสุวรรณสังข์ถอดรูปเงาะ
เหาะขึ้นบนอากาศ พบพระอินทร์ ตอบปัญหาของพระอินทร์ได้ และตติลีขนะพระอินทร์

หกเขยกล่าวหาว่าสุวรรณสังข์หลอกลวงเอาสมบัติของเจ้าเมืองพาราณสี สุวรรณ
สังข์จึงเปิดเผยเรื่องหกเขยมาขอเนื้อ หมู ปลา จากตนแลกกับไขหู นิ้วมือ ปลายจุมก หก
เขยละอายใจขอโทษสุวรรณสังข์ เจ้าเมืองพาราณสีทรงมอบราชสมบัติให้สุวรรณสังข์

พระสุวรรณสังข์ราชาละเลิกถึงมารดา ออกติดตาม จนได้พบนาง รับตัวมาอยู่ที่
เมืองพาราณสี ชาวเมืองพรหมบุรีรู้ข่าว จึงพากันมาขอหนึ่งโพนธสมภารอาศัยอยู่ที่เมือง

พาราณสี พระเจ้าพรหมทัตทราบเรื่องจึงขอให้พระสุวรรณสังข์กลับมาครองเมืองพรหมบุรี
นางจันทาเทวีและนางสุวรรณจำปากเทวีลुขไฟนิสัจจนว่าใครเป็นคนผิดคนถูก นาง
จันทาเทวีมีคอกบัวผูกขึ้นรองรับ พันคำครหาว่าเป็นนางกาลกิณี นางสุวรรณจำปากเทวี
ตายในกองไฟ ตกนรกอเวจี

ปากลกเสนาบดีซึ่งคบคิดกับนางสุวรรณจำปากเทวีหนีไปเมืองปัญจาลธานี ยุง
ให้พระเจ้าปัญจาลราชยกทัพมาตีเมืองพรหมบุรี พระสุวรรณสังข์ขึ้นไปขอให้นางยักษ์ซึ่งตาย
แล้วไปอยู่เทวโลกช่วย นางยักษ์ให้พระขรรค์ทิพย์ชื่อสิริชัย พระสุวรรณสังข์ออกรบ พัน
ปากลกเสนาบดีตกจากคอกข้าง ธรณีสูบปากลกเสนาบดีจมลงไปในอเวจี

พระสุวรรณสังข์ให้โอรสเข้าศึก ปกครองบ้านเมืองโดยธรรม สวรรคตแล้วไป
บังเกิดในเทวโลก

สโมธาน

9. เทวันธชาดก (ลำดับที่ 56)

ปัจจุบันวัตถุ - พระอานนท์กล่าวว่า ชาดกนี้พระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องนี้ให้
ภิกษุทั้งหลายฟัง ณ เขตวัน

อดีตวัตถุ - เทวันธกุมารโพธิสัตว์เป็นโอรสของพระเจ้ากาลสิกราชและพระ
นางวิมลมาเทวีแห่งกรุงพาราณสี มีพระกนิษฐาามว่าจันทนกุมารี วันหนึ่งพระเจ้ากาลสิกราช
เสด็จประพาสป่า ถูกนันทยักษ์จับ ม้าของพระราชาออกอุบายให้นันทยักษ์แปลงกายเป็นพระ
ราชาเข้าสู่นคร จะได้กินชาวเมืองทุกวัน ต่อมาม้าก็นำความมาบอกแก่เทวันธกุมารและ
จันทนกุมารี และช่วยพาคนทั้ง 2 หนีออกจากเมือง นันทยักษ์ตามไปจับม้าหักคอกิน ล้วน
เทวันธกุมารและจันทนกุมารีหนีไปหลบอยู่ในโพรงไม้ไทร พระอินทร์มาช่วย 2 กุมารให้หนี
จากสลบ ให้หาดีระชะราชสีห์มาต่อหัวม้า ช่วยชุบชีวิตม้าและให้พร 4 ประการแก่เทวันธ-
กุมาร

สองกุมารเดินทางมาถึงเมืองร้าง ชาวเมืองถูกนกกอินทรีย์ยักษ์จับกินหมด เหลือ
รอดแต่เพียงอภัยราชกุมาร ซ่อนตัวอยู่ในกลองใหญ่ จันทนกุมารีพบอภัยราชกุมาร ลอบ
ได้เสียกันจนนางจันทนกุมารีทรงพระครรภ์

อภัยราชกุมารเกรงว่า ถ้าเทวันธกุมารรู้เรื่องจักทำอันตรายตน จึงวางอุบายฆ่า
ถึง 4 ครั้ง แต่เทวันธกุมารก็รอดชีวิตและยังได้ฝูงลิง ฝูงหมี และกุมภัณฑ์เป็นทาสด้วย
ทรงให้อภัยอภัยราชกุมาร

เทวันธกุมารพาบริวารไปยึดเมืองคืนจากนันทยักษ์ ฆ่านันทยักษ์ตาย พระราชา
ร้อยเอ็ดพระนครส่งพระราชธิดามาให้เทวันธกุมารเลือก เทวันธกุมารไม่พอใจ กราบทูล
ลาพระมารดาออกไปหาคู่ครอง

เทวันธกุมารได้พบพระดาบส เรียบมนต์มณีจินดาจากพระดาบส แล้วเดินทาง
ต่อ ระหว่างทางพบยักษ์ เกิดการสู้รบ เทวันธกุมารฆ่ายักษ์ตาย แล้วร้ายมนต์มณีจินดา
ซึ่งหลังปลาข้ามปากแม่น้ำ ไปอาศัยกับหญิงชราในสวนของนครโกสัย ได้พบกับนางสุวรรณ
เกสร พระราชธิดาซึ่งมาเที่ยวที่สวนนั้น ทั้งสองได้แสดงท่าทางและสนทนากัน จึงรู้
ว่าต่างคนต่างเป็นผู้มีปัญญา จึงเกิดความรักต่อกัน

เทวันธกุมารพานางสุวรรณเกสรหนีออกจากเมือง ระหว่างทาง ขณะที่เทวันธ
กุมารให้นางพักอยู่บนต้นไทร ส่วนพระองค์กลับเข้าเมือง เพื่อนำขบวนเกียรติยศมารับนาง
นางยักษ์ณีได้ทูลตักนางสุวรรณเกสรจนสลบ ลากไปทิ้งในแม่น้ำ แล้วแปลงกายเป็นนาง
สุวรรณเกสร นางสุวรรณเกสรฟื้นขึ้นแล้ว ไปอาศัยอยู่กับสองตายายนอกเมือง

เทวันธกุมารลงลี้ในกิริยาของนางสุวรรณเกสรแปลง คืนหนึ่ง เทวดามา
เข้าฝัน แนะนำให้พระองค์ประกาศให้สตรีมาแสดงธรรม จะได้พบกับนางสุวรรณเกสร
เทวันธกุมารกระทำตามคำแนะนำ จึงได้พบกับนางสุวรรณเกสร นางยักษ์ณีสารภาพ
กราบทูลขอชีวิต เทวันธกุมารจึงยกนางยักษ์ณีให้เป็นภรรยาของกมุภัณฑ์ทั้งสี่

ต่อมาอีก 7 ปี นางสุวรรณเกสรต้องการกลับไปเยี่ยมบิดามารดา ทั้งสองจึง
เดินทางไปโดยเรือ ระหว่างทางนางสุวรรณเกสรประสูติโอรสให้นามว่า สมุทรลาคร
เมื่อไปถึงเมืองโกสัยนคร พระราชาทรงมอบราชสมบัติให้เทวันธกุมาร

ต่อมานางสุวรรณเกสรประสูติพระโอรสอีกองค์หนึ่งทรงพระนามว่า สหัลสระ
พระโอรสทั้งสองเมื่อโตขึ้นได้ไปศึกษาวิชาที่เมืองตักสิลา ระหว่างเดินทางกลับบ้านเมือง
ถูกยักษ์จับตัวไป สมุทรลาครได้อภิเษกกับนางอสุรินทา ธิดายักษ์ ต่อมาทำสงครามกับยักษ์
ได้ชัยชนะ เดินทางกลับโกสัยนคร แล้วกลับมาครองเมืองภูฏันต์ดังเดิม

พระเจ้าเทวันธทรงตั้งให้สหัลสระเป็นอุปราชโกสัยนคร นางสุวรรณเกสรามี
พระราชธิดาอีกองค์ทรงพระนามว่า สุวรรณประภา เมื่อนางโตขึ้น ความงามของนางเป็น
ที่เลื่องลือ เหล่ากษัตริย์ยกทัพมาล้อมเมืองเพื่อชิงนาง แต่ฝ่ายแพ้นักครวีเศษของสหัลสระ
ต้องยกทัพกลับไป สหัลสระได้อภิเษกกับนางสุวรรณประภา

สโมธาน

10. สุมินชาดก (ลำดับที่ 57)

ปัจจุบันวัตถุ - พระภิกษุพากันปรารภถึงบุญสมภารของพระพุทธรเจ้า

อดีตวัตถุ - เศรษฐีชั้นตรีคนหนึ่ง เห็นว่าลูกชายกินอาหารมากจึงนำไปทิ้ง

ในป่า พระเถระรูปหนึ่งฝันว่ามีลูกข้างเผือกมาอยู่ในอาราม รุ่งเช้าไปพบเด็กผู้นั้น จึง
นำมาเลี้ยงให้ชื่อว่า สุมินกุมาร

สุมินกุมารอายุได้ 7 ปี บวชเป็นสามเณร อายุครบ 20 ปี บวชเป็นพระภิกษุ
คืนหนึ่งสุมินภิกษุฝันว่าตนเองเอื้อมมือขวาจะไปจับดวงอาทิตย์มาวางไว้ที่ฝ่ามือขวาและเอื้อม

มือซ้ายไปหยิบดวงจันทร์มาไว้ที่ฝ่ามือซ้าย พระราชาและมหาชนนำเครื่องบูชามาคารวะอยู่
แทบเท้า พระเถระนำตัวสุมินภิกษุไปเฝ้าพระเจ้าปรีติปะ เล่าความฝันและทำนายฝันว่า
สุมินภิกษุจะได้เป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ในชมพูทวีป พระราชาเกรงว่าสุมินภิกษุจะชิงราชสมบัติ
จึงสั่งให้จับสุมินภิกษุและนำไปขังไว้ในเรือนจำ

พระราชาทราบจากพระยาวานรว่า พระราชาแห่งเมืองโขมรัฐมีพระธิดารูปงาม
จึงสั่งให้จัดทัพไปเมืองโขมรัฐ เมื่อไปถึงพบกษัตริย์ร้อยเอ็ดนครยกทัพออกมารบ เสนาบดี
ของพระเจ้าปรีติปะจึงยกทัพกลับ พระเจ้าปรีติปะจึงให้สุมินกุมารไปนำพระธิดาแห่งโขม
รัฐมา สุมินกุมารเดินทางไปพบพระธิดาแห่งโขมรัฐทรงพระนามว่า นางปทุมวดี ทั้งสอง
เกิดความรักต่อกัน พวกกันหนีออกจากเมือง นางปทุมวดีทำห่อเครื่องเพชรหล่นในน้ำ
สุมินกุมารดำน้ำไปค้นหา นวกอำมาตย์ก็ออกเรือนำนางปทุมวดีไป ทิ้งสุมินกุมารไว้

สุมินกุมารเดินทางมาพบพระยาวานร ได้ของวิเศษจากพระยาวานรมา 5 อย่าง
ภายหลังได้มณีรัตน์จากลูกกร ได้ไม้เท้าวิเศษจากพระเจ้าทัณฑกะ ได้กลองทิพย์จากราชา
นครเกร็ดละ ได้ดาบวิเศษจากราชาอสิตนะ เดินทางมาถึงเมืองโกสัมพี ขณะที่เรือที่พา
นางปทุมวดีมาถึงพอดี

พระเจ้าปรีติปะไม่อาจแต่ต้องตัวนางปทุมวดีได้ เมื่อทราบว่าสุมินกุมารกลับ
มาอยู่ที่อาราม ก็ยกกองทัพไปจับ แต่ฝ่ายแพ้อำนาจของสุมินกุมาร ขอมยกราชสมบัติให้ และ
ให้นางปทุมวดีอภิเษกเป็นพระมเหสีของพระสุมิน

ทางเมืองโขมรัฐ ทราบว่านางปทุมวดีมาอยู่ที่เมืองโกสัมพีก็ส่งคนมาติดตาม
พระสุมินมอบเครื่องบรรณาการและพระราชสาส์นไปยังเมืองโขมรัฐ นางปทุมวดีเดินทาง
ไปเมืองโขมรัฐ ประสูติพระโอรสองค์แรกทรงพระนามว่า สิหนรกุมาร องค์ที่ 2 ทรงพระ
นามว่า กุญชรกุมาร สิหนรกุมารได้อภิเษกกับนางสิริมาครองกรุงโขมรัฐ พระสุมินพา
นางปทุมวดีและกุญชรกุมารกลับเมืองโกสัมพี กุญชรกุมารเดินทางออกหา

กินรีไปดื่มน้ำที่สระน้ำที่พระดาบสเคยดำยไว้ นางจึงตั้งครรภ์ ไปไขว้ไว้ใกล้
อาคารของฤาษี ไข่แตกมีเด็กหญิงอยู่ใน ฤาษีนำมาเลี้ยงไว้ให้ชื่อว่า นางปาลีตา นาง
ปาลีตา ร้อยพวงมาลัยแขวนไว้บนยอดไม้ อธิษฐานให้เนื้อคู่มาพบ กุญชรกุมารมาพบมาลัย
ของนางปาลีตา ติดตามไปจนถึงอาคารของฤาษี ฤาษียกนางปาลีตาให้กุญชรกุมาร ทั้งสอง
เดินทางกลับเมือง ระหว่างทางได้สู้รบกับกษัตริย์เมืองต่างๆ จนที่สุดถึงเมืองโกสัมพี
พระสุมินอภิเษกนางปาลีตา กับกุญชรกุมาร

สโมธาน

11. สุวรรณวงศ์ชาดก (ลำดับที่ 58)

ปัจจุบันวัตถุ - พระพุทธเจ้าทรงปรารภเรื่องพระเจ้าสุปปพุทธอุกกาชาติพระองค์แต่อดีตชาติ

อดีตวัตถุ - สุวรรณวงศ์โพธิสัตว์เป็นพระราชโอรสของพระเจ้ามหายาญจและพระนางสุวรรณวงศ์เทวี เมื่อพระบิดาสวรรคต สุวรรณวงศ์ได้ยกราชสมบัติให้ท้าวจิตตวงศ์ผู้เป็นอา พระองค์เองเสด็จเข้าป่าหาช้างมงคล

พระเจ้ายสกะเมาริ้วนางปฐวีพระธิดาด้วยเหตุที่นอนตื่นสาย จึงขับไล่นางออกจากเมือง นางมาอาศัยอยู่กับตาบส ต่อมาตาบสไปอยู่กับมนุษย์ ตาบสให้มนต์จินตคามณีและขรรค์ทิพย์แก่นาง นางปฐวีพบยักษ์ 2 ตน ข่ายยักษ์ตนหนึ่งตายด้วยพระขรรค์ ยักษ์อีกตนหนึ่งหนีไป

รุกขเทวดาแปลงกายเป็นเนื้อทรายทองล่อสุวรรณวงศ์ให้ติดตามจนมาพบนางปฐวี สุวรรณวงศ์จึงพานางกลับนครทำการอภิเษก ท้าวจิตตวงศ์ต้องการนางปฐวี ขอแลกกับธิดาของพระองค์ชื่อนางสุจิตตา สุวรรณวงศ์ไม่ยอม ท้าวจิตตวงศ์จึงคิดฆ่า ใช้สุวรรณวงศ์ให้ไปนำดอกบัวมาจากเมืองพระยานาคเพื่อมารักษานางสุจิตตา

นางปฐวีมอบพระขรรค์ทิพย์ให้แก่สุวรรณวงศ์ สุวรรณวงศ์เดินทางมาพบนางสุวรรณปัญจา พระธิดาของเมืองฯ หนึ่งในซึ่งถูกผีเสื้อน้ำฆ่าผู้คนจนหมด เหลือแต่นางผู้เดียว สุวรรณวงศ์ได้นางสุวรรณปัญจาเป็นภรรยา ช่วยฆ่าผีเสื้อน้ำ และใช้แก้วมณีในท้องนางผีเสื้อมาช่วยชุบชีวิตพระราชบิดาและพระราชมารดาของนางสุวรรณปัญจาและชาวเมือง

สุวรรณวงศ์มาถึงเมืองร้างอีกแห่งหนึ่ง ได้พบนางสุวรรณเกรีในกลอง ได้ช่วยฆ่านกหัสติลิงค์ เอาแก้วมณีในศิระษณมาช่วยชุบชีวิตพระราชบิดาและชาวเมือง

สุวรรณวงศ์เดินทางต่อ ได้ช่วยชีวิตท้าววรุณนาคราชจากพระยาครุฑ ท้าววรุณนาคราชยกนางสุวรรณนาคีธิดาของพระองค์ให้แก่สุวรรณวงศ์ พร้อมทั้งมอบดอกโกมุทให้

สุวรรณวงศ์พานางสุวรรณนาคีเดินทางต่อ มาพัก ณ ป่าหิมพานต์ วิชาธรมาลักพระขรรค์ นางสุวรรณนาคีตกใจกลัว แทรกแผ่นดินหนีกลับไปนาคนิภพ

พระอินทร์นำพระขรรค์จากวิชาธรมาคืนสุวรรณวงศ์ พระอินทร์แปลงเป็นม้ามาถามปัญหาธรรม แล้วพาสุวรรณวงศ์ไปยังรัตนวิมานให้อยู่กับนางเทพอัปสร นางสุวรรณนาคีตามหาสุวรรณวงศ์มาพบที่รัตนวิมาน พระอินทร์มอบพิณทิพย์ให้สุวรรณวงศ์ สุวรรณวงศ์ไปรับนางสุวรรณเกรีและนางสุวรรณปัญจากลับเมืองไชยวงศ์

ท้าวจิตตวงศ์ขึ้นไปบนรัตนวิมานเห็นเหล่าชายาของสุวรรณวงศ์ นึกอยากได้ คิดจะฆ่าสุวรรณวงศ์ จึงตกลงมาจากรัตนวิมาน จมลงในแผ่นดิน

นางปฐวีหนีภัยจากท้าวจิตตวงศ์ไปคลอดโอรสในป่า สุวรรณวงศ์ติดตามหาจนพบ นางผีเสื้อน้ำแปลงกายเป็นหญิงชราให้สุวรรณวงศ์นางปฐวีและโอรสโดยสารเรือ ระหว่างทาง นางผีเสื้อน้ำจับนางปฐวีโยนน้ำ แล้วแปลงกายเป็นนางปฐวีเข้าเมืองกับสุวรรณวงศ์

ส่วนนางปुरुณี เทวดารักษาสุมุทราได้ช่วยชีวิตไว้ และยังได้มากราบทูลให้สุวรรณวงศ์ทราบความจริง สุวรรณวงศ์ไปรับนางปुरुณีเข้าเมืองและผ่านางผีเสื้อน้ำ

นางปुरुณีกลับไปททลองใจท้าวยสกะพระบิดา เมื่อเห็นว่า พระบิดามีได้รังเกียจก็พาสุวรรณวงศ์เข้าเฝ้า มีสัมพันธ์ไมตรีต่อกัน

เมื่อโอรสสุวรรณวงศ์อายุ 16 ปี ได้เดินทางไปศึกษาศิลปศาสตร์กับดาบส ได้พบนางมาลัยของนางสุวรรณเกตกาที่ห้อยไว้ตามกิ่งไม้ จึงติดตามไปพบว่านางสุวรรณเกตกาเป็นเด็กที่ดาบสนำมาเลี้ยงไว้ จึงเล่าเรียนกับดาบส เมื่อสำเร็จวิชา ดาบสได้มอบนางสุวรรณเกตกา ลูกม้าและพระขรรค์แก่ปुरुวงศ์

ระหว่างการเดินทางกลับบ้านเมือง กายักษ์ได้ลักพานางสุวรรณเกตกาไป ปुरुวงศ์ตามไปรบกับยักษ์ ได้นางสุวรรณคีรีธิดายักษ์เป็นภรรยา เมื่อรบชนะแล้วได้พาชายาทั้งสองกลับเมืองอรัญญบุรี ได้ขึ้นครองราชสมบัติที่เมืองอรัญญบุรีนั้น

สโมธาน

12. วรรณชชาดก (ลำดับที่ 59)

ปัจจุบันวัตถุ - พระภิกษุสนทนากันถึงเรื่องความกตัญญูของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงเล่าอดีตนิทาน

อดีตวัตถุ - นางกนิษฐภัททาไปเที่ยวเล่นน้ำในป่าหิมพานต์ ถูกพรานป่าขโมยปีกหาง บินกลับเมืองไม่ได้ ได้พบกับพระเจ้าเจตราชได้เป็นพระอัครมเหสีที่พระเจ้าเจตราชโปรดปรานจนนางสนมอื่นๆ ริษยา นางสุภัททาคลอดโอรสแฝด นางเขมาเทวีมเหสีองค์หนึ่งให้คนใช้น้ำโอรสองค์หนึ่งใส่ลงหีบไปฝังไว้ที่โคนไม้ เอาโอรสอีกองค์หนึ่งใส่หม้อลอยน้ำไป แล้วเอาเลือดทาที่โคนไม้ไปมอบให้นางสุภัททา บอกว่าเป็นลูกของนาง พระเจ้าเจตราชจึงให้นางนางไปลอยแพ

นางสุภัททาไปถึงเกาะแห่งหนึ่ง บวชเป็นดาบสนิอยู่ในอาศรมที่เทวดาเนรมิตให้โอรสองค์โต เทวดาที่โคนไม้เลี้ยงไว้ ให้ชื่อว่าวรเนตร โอรสองค์เล็กอยู่กับดาบสชื่อว่าวรรณช

กัศลปดาบสพบกุมารีในดอกบัว จึงเลี้ยงไว้ให้ชื่อว่า นางบุษบา

วรเนตรอายุ 16 ปี ได้เรียนวิชากับกัศลปดาบส เมื่อเรียนจบ กัศลปดาบสได้ยกนางบุษบาให้วรเนตร วรเนตรลากัศลปดาบสไปหามารดาจนได้พบกัน ได้สร้างเมืองขึ้นชื่อว่าสากนนคร

ส่วนวรรณชกุมารเล่าเรียนวิชากับอัคคีเนตรดาบส เมื่อเรียนจบได้ลาอัคคีเนตรดาบสไปหามารดา อัคคิลิขัยกษราชได้มอบม้ามโนมัย พระแสงขรรค์และพระแสงศรให้แก่วรรณช

ระหว่างทาง ได้นางสมุททชาธิดาท้าววรรณนครราช และนางสุวรรณคันธธิดา
พระยายักษ์เป็นภรรยา ต้องต่อสู้กับเหล่ายักษ์ ฝ่ายกษัตราชาติ ได้ขึ้นครองเมืองยักษ์

ม้ามโนมัยเตือนวรรณุชให้ติดตามหามารดา จึงออกเดินทางจนมาพบวเรนทรและ
นางสุกัทยาที่เมืองสากจนคร ได้รับการอภิเษกให้เป็นอุปราช รับนางสมุททชาและสุวรรณ
คันธธามาอยู่ด้วย

กุกกุญชักราชชายกทัพมาตี แต่ฝ่ายแพ่แก้ววรรณุช วรรณุชเดินทางไปหาข้างเผือก
ไปพบที่เมืองกาลิกรรัฐ เป็นข้างที่พระราชาจับไว้ พระเจ้ากาลิกรราชและวรรณุชต่อสู้กัน
แต่ไม่มีใครเป็นอันตราย ครที่พระเจ้ากาลิกรราชแผลงมากลายเป็นขนมผลไม้ ครที่วรรณุช
แผลงไปกลายเป็นพวงมาลาดอกไม้ธูปเทียน เมื่อไต่ถามกันจึงรู้ว่าเป็นพ่อลูกกัน

วรรณุชพาพระราชบิดาไปยังสากจนคร กษัตริย์ทั้งหลายได้พบกับ พระเจ้ากาลิกร
ราชกลับมาสำเร็จโทษนางเขมาเทวี อภิเษกวรรณุชเป็นกษัตริย์ครองกาลิกรรัฐ ส่วน
พระวเรนทรไปครองเมืองสากจนครต่อไป เมื่อพระราชโอรสโตขึ้น ได้มอบราชสมบัติให้
พระราชโอรสแล้วเสด็จออกบวช เมื่อสวรรคตแล้วไปอุบัติในพรหมโลก

สโมธาน

13. จันทคาชชาดก (ลำดับที่ 61)

ปัจจุบันวัตถุ - พระพุทธเจ้าทรงปรารถถึงความไม่มีอันตรายของพระองค์

อดีตวัตถุ - ณ เมืองจัมปาก มีตระกูลชดสนอาศัยอยู่นอกเมือง มีบุตร 2
คน ชื่อสุริยคาช และจันทคาช สุริยคาชจับปูได้ 4 ตัว นำมาเผา ตั้งใจจะแบ่งให้พ่อแม่
2 ตัว แต่จันทคาชรบเร้าขอกินหมด บิดามารดาจึงไล่เด็กทั้งสองออกจากบ้าน ทั้งสองได้
หาเลี้ยงชีพด้วยการขอทาน วันหนึ่งสุริยคาชได้ยาชุบชีวิตซึ่งพระอินทร์และพระวิฆณกรรม
แปลงกายมาทำอุบายให้ได้ สุริยคาชพบกาดตายช่วยชุบชีวิตกา ต่อมาทั้งสองถูกยักษ์จับตัว
พาไปเผ้าศพนภรรยายักษ์ สุริยคาชช่วยชุบชีวิตนางยักษ์ ยักษ์ 2 ฝ่ายรบกันเพื่อต้องการ
เนื้อ 2 กุมาร ท้าวเวชสุวรรณมาไกลเกลี้ย กุมารทั้งสองจึงปลอดภัย

นางสุชาตดิงลา พระราชธิดาของพระเจ้าธรรมสุตะ ถูกงูพิษกัดสิ้นพระชนม์
พระราชาประกาศหาผู้มีความรู้มารักษา สุริยคาชช่วยชุบชีวิตพระราชธิดา พระเจ้าธรรม
สุตะยกนางสุชาตดิงลาให้สุริยคาช

สุริยคาชและจันทคาชเดินทางไปหาพ่อแม่ นำทรัพย์สินเงินทองใส่กระบอกลังไม้ไผ่
บรรทุกไปทางเรือ พ่อแม่ของ 2 กุมาร นำแดงโมมาแลกกับไม้ไผ่ 4 ปล้อง พ่อผาคูพบ
สมบัติ คิดจะนั่งฟัง เอาเรือเล็กออกตาม แต่ไม่ทัน

พระเจ้าสุธรรมชาตะเสด็จสวรรคต สุริยคาชได้ขึ้นครองเป็นกษัตริย์

จันทคาชช่วยชุบชีวิตบุตรพ่อค้าซึ่งถูกเสือโคร่งกัดตาย พระธิดาแห่งเมืองอินท-
ปัตต์ ถูกมิดซึ่งทำด้วยเขี้ยวเสือกตกลงมาสู่หลังพระบาทเป็นแผลลูกกลมจนสิ้นพระชนม์ พ่อค้า

กราบทูลว่า จันทาคสามารถช่วยชีวิตพระราชธิดาได้ พระราชาให้พ่อค้าเชิญจันทาคมา
จันทาคชุบชีวิตนางได้ พระราชายกพระราชธิดาให้จันทาค จันทาคพานางกลับเมือง
กาลิ

ระหว่างทางเรืออัปปาง จันทาคและนางเทวธิดาสังกาพระราชธิดาพลัดพราก
จากกัน นางเทวธิดาสังกาไปอยู่กับชายปริศนาคี พระราชาสุทนต์สมจักรมาเห็นนาง ต้องการ
นางเป็นนมเหลืองค์ใหม่ จึงให้นำนางพรหมจารีพระนมเหลืองค์แรกไปลอยแพ บริเวณของ
นางพรหมจารีพากันยกพวกเผาเมือง นางเทวธิดาสังกาหนีไปบวชเป็นชี

จันทาคได้ช่วยชุบชีวิตนาค นาคมอบแก้วมณีให้ เมื่อเอาใส่ปากจะมองเห็นทุก
สิ่งในโลก จันทาคช่วยเหลืวิทยาธรที่ขาดเจ็บ วิทยาธรมอบพระขรรค์กับเกือกแก้วให้
ได้นบลูกสาวเศรษฐีเมืองสังกัสสนคร 3 คน ถูกยักษ์จับ จึงช่วยนางทั้งสาม แล้วเดินทาง
พร้อมกับนางทั้งสามต่อไปยังเมืองปาตลีบุตร

ข้างพระที่นั่งของกษัตริย์ปาตลีบุตรหายไป จันทาคแนะนำให้ทำพิธีบวงสรวง
เทพารักษ์ ได้ข้างกลับคืน ได้ช่วยเศรษฐี 5 คน ขุดหาทรัพย์ ช่วยพราหมณ์ผู้หนึ่งซึ่งเวลา
จับทองจะต้องอยากกินของโสโครกเพราะภูตผีเข้าสิง ให้หายเป็นปกติ นอกจากนี้ยังได้นบ
กับยักษ์ จันทาคฆ่ายักษ์สามภรรยาตาย ให้นางทั้งสามลงอาบน้ำในอ่างน้ำทิพย์ ทำให้รูป
กายสวยงาม พานางค้ำน้ำข้ามป่ามาถึงเมืองสังกัสสนคร เศรษฐีทั้งสามต่างยกลูกสาวตน
ให้จันทาค

จันทาคลาเศรษฐีไปตามหานางเทวธิดาสังกา ระหว่างทางได้นบนางพรหมจารี
พานางพรหมจารีเหาะไปเมืองปัญจาลนคร พบกับนางสุริยโยธามารดาเลี้ยง นางพรหมจารี
เล่าเรียนวิชาการรบกับนางสุริยโยธา

จันทาคพานางพรหมจารีมาถึงเมืองอนูราชบุรี พระราชาธรรมขันธ์จัดการ
อภิเษกจันทาคและนางพรหมจารี ราชากาวินทะยกทัพมาเมืองอนูราชบุรีจะชิงตัวนาง
พรหมจารี นางพรหมจารีทำการต่อสู้กับราชากาวินทะ จนที่ลุดชนะราชากาวินทะ บังคับ
ให้พระเจ้ากาวินทะไหว้และให้ไปล้างเท้าเหล่าหญิงกษัตริย์

จันทาคติดตามหานางเทวธิดาสังกา จนพบนางลิกมาอยู่กับชายปะขาว พระเจ้า
สุทนต์จักรส่งทูตไปขอนางอุตมธานีจากพระเจ้าพุทธโฆสะ นางพรหมจารียกทัพมารบกับ
พระเจ้าสุทนต์จักร จับพระเจ้าสุทนต์จักรได้ บังคับให้พระองค์ตักน้ำล้างเท้านาง
ให้ขนอจจาระปัสสาวะของนาง และให้มากราบเท้านางทุกวัน พระเจ้าสุทนต์จักรตรอม
พระทัยจนสิ้นพระชนม์

นางพรหมจารีส่งคนนำราชรถไปรับนางอุตมธานี จันทาคได้กับนางอุตมธานี
พระเจ้าเตชคตลีปยะส่งทูตมาขอนางอุตมธานี ถูกปฏิเสธ จึงยกทัพมารบ ฝ่ายนั้นถูกลง
โทษให้ไปเลี้ยงม้า นางอุตมธานีประสูติโอรสตั้งพระนามว่า ทศคตขัตติยวงศ์ จันทาค
มอบราชสมบัติให้ทศคตขัตติยวงศ์ ทศคตขัตติยวงศ์พอใจธิดาเมืองใดก็เหาะไปร่วมอภิรมย์

ด้วย ได้ต่อสู้กับพลวิชชราชกุมารซึ่งตัวนางสุวรรณนิมพา พลวิชชราชกุมารนำนางไปซ่อนไว้ในถ้ำ ทศกัณฐ์ตีขบวนไปชิงตัวนางมาได้ นางนางสุวรรณนิมพาไปยังอินทปัตถนคร ต่อมาพานางไปเฝ้าพระชนกชนนีของพระนาง ณ เมืองมิลิลา นางสุวรรณนิมพามีโอรส 4 องค์ ส่งไปครองเมืองต่างๆ

สโมธาน

เรื่องปกิณณะ

ต้นฉบับปัญจนาสาตกบาสี ที่จารึกในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มักจบท้ายคัมภีร์ด้วยเรื่องปกิณณะ 3 เรื่อง คือ เรื่องปัญจพุทธพยากรณ์ เรื่องปัญจพุทธศักราชวรรณา และเรื่องอานิสงส์ผ้าบังสุกุล

1. ปัญจพุทธพยากรณ์

เริ่มต้นด้วยการกล่าววามัสการพระรัตนตรัย ต่อจากนั้นเป็นเนื้อเรื่องว่า

- พระโพธิสัตว์ 5 พระองค์ คือ กุกกุสันโธ โกนาคมน์ กัสสป โคตม ครีอาริยเมตเตยยะ ต่างบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า ภายหลังได้มาพบกันและสัญญากันว่าถ้าใครได้เป็นพระพุทธเจ้าต้องมาบอกให้รู้ ณ ที่นี้
- พระกุกกุสันโธ ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เสด็จมาประทับบนแผ่นดินลา ณ กัณฑบรพต ทรงลูบพระเศียรประทานเส้นพระเกศาแก่หมู่พระอรหันต์
- พระอรหันต์มอบเส้นพระเกศาไว้กับพระเจ้าอโศกมหาราช ๆ นำมาประดิษฐานไว้ที่เมืองท่งยี่ง และพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ ก็ทรงกระทำเช่นเดียวกัน
- พระอานนท์เชิญพระพุทธเจ้า (โคตม) ไปประทับภายนอกนครท่งยี่ง มียักษ์นำน้ำใส่คนที่แก้วมาถวาย ยักษ์เหยียบมดง่าม 4 ตัว
- พระพุทธเจ้าทำนายว่า มดง่าม 4 ตัว จักได้เป็นกษัตริย์มาครองพระนคร เหล่าสัตว์ป่าที่มาเฝ้าขณะนี้จะ เป็นมนุษย์ ช่วยกันยกย่องพระศาสนาไว้ ณ ท่งยี่งนี้
- ในยุค 2,000 ปี จะมีกษัตริย์ 2 องค์ คือ สรรีราชวงศ์ และจิงโกธิบดี กษัตริย์เมืองละโว้ กษัตริย์ 2 องค์นี้จะช่วยกันชะลอนพระพุทธรูป "คงคา" จากแม่น้ำน่าน ขึ้นมาประดิษฐานไว้ในกัณฑบรพต
- พระเจ้าธรรมมาโคกราชทรงฝังผอบบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ ณ ท่งยี่ง
- มหาเถรกาลิเทยเถระ ได้เห็นปาฏิหาริย์ของพระบรมสารีริกธาตุ จึงก่อเจดีย์ขึ้นไว้ ณ ที่นั้น

2. ปัญจพุทธจักราชวรรณา

- ปฐมกัปป์ พระกุกกุสันธพุทธเจ้าเสด็จปฏิสนธิในครรภ์นางพราหมณ์ชื่อ วิสาขา มีพระชนมายุ 4 หมื่นปี มีพระวรกายสูง 14 คอก ตรัสรู้ภายใต้ไม้ซีก(ไม้ราชพฤกษ์) ประชาชนทำแต่ความดี
- พระโกนาคม ปฏิสนธิในครรภ์ของ นางอุตรพราหมณ์ มีพระชนมายุสามหมื่นปี มีพระวรกายสูง 30 คอก ตรัสรู้ภายใต้ไม้มะเดื่อ คน 3 ส่วนไปเกิดในอบายภูมิ คน 2 ส่วนไปเกิดในสุคติภพ
- พระกัศสป ปฏิสนธิในครรภ์ของนางธรวดีพราหมณ์ มีพระชนมายุ 2 หมื่นปี มีพระวรกายสูง 20 คอก ตรัสรู้ใต้ไม้ไทร
- พระโคดม ปฏิสนธิในครรภ์พระนางมหายา มีพระชนมายุ 80 ปี มีพระวรกายสูง 8 คอก ตรัสรู้ใต้ต้นโพธิ์
- พระพุทธเจ้าทรงทำนายว่า คาลนาของพระองค์จักอยู่ถึง 5,000 ปี เมื่อล่วงไป 500 ปี ภิกษุณีจะหมด คาลนาล่วงไป 1,000 ปี พระอรหันต์หมด ล่วงไป 2,000 ปี จะมีราชาผู้ปราศจากกรรม เกิดกสิยัค ล่วง 2,250 ปี มีผู้มีบุญเกิดขึ้นแล้วก็หมดไป ล่วง 3,000 ปี การประชุมของสงฆ์จะหมดไป ล่วง 4,000 ปี พระวินัยเสื่อมสิ้นไป ล่วง 5,000 ปี ไม่มีพระโสดาบัน จะมีแต่โคตรกุศลสงฆ์ มีเพียงผ้าเหลืองห้อยหูให้รู้ว่าเป็นเพศบรรพชิต
- พระบรมสารีริกธาตุในที่ทั้งหลายจะมารวมกันเปล่งฉัพพรรณรังสี และมีไฟมาเผาไหม้ให้มลายไป
- จะมีพระพุทธเจ้าองค์ใหม่ในอนาคต คือ พระเมตตรัยพุทธเจ้า

3. อานิสงส์ผ้าบังสุกุล

- เศรษฐี ชิดาตาย อยากรู้ความเป็นไปของชิดาตน คนใช้แนะนำให้ไปหาพระพุทธรเจ้า
- เศรษฐี ถวายผ้าราคาแสนหนึ่ง นำผ้าหมักไว้กับสิ่งโสโครกจนหนอนขึ้น นำไปทอดไว้ในอุรุเวลประเทศ
- พระพุทธรเจ้าทรงเข้าพระทัยว่าเป็นผ้าบังสุกุล จึงนำมาซักข้อมตากและนุ่งห่ม
- เศรษฐี ตายแล้วได้ไปเกิดในสวรรค์
- พระพุทธรเจ้าทรงแนะนำให้พระกัศสปและสาวกใช้ผ้าบังสุกุล
- พระพุทธรเจ้าทรงเล่าถึงเรื่อง ผ้าบังสุกุล อันมีมาแต่อดีตชาติในสมัยพระกัศสปพุทธเจ้า มีชายเห็นใจแบ่งผ้าถุงของตนครึ่งหนึ่งถวายพระสงฆ์ โดยนำไปวางไว้ในที่ที่พระเถระนั้นจะมาถึง เมื่อพระเถระมานบ เข้าใจว่าเป็นผ้าบังสุกุล จึงนุ่งผ้าชิ้น อานิสงส์นี้ทำให้ชายนั้นไปเกิดในดาวดึงส์

- พระพุทธเจ้าทรงแสดงอานิสงส์ของผ้าบังสุกุล

ข้อควรสังเกตุ คือ เรื่องปัญจพุทธพยากรณ์นั้น ตรงกับเรื่องประวัติเมืองทุ่งยั้ง ในบัญชีรายชื่อตำนานพงศาวดารบาลีในหอสมุดแห่งชาติมีชื่อ "ทุ่งยั้งวิส" แต่ตัวต้นฉบับหายไป จากการศึกษเปรียบเทียบเรื่องประวัติเมืองทุ่งยั้งในตอนท้ายของคัมภีร์ปัญญาสาชคกับประวัติเมืองทุ่งยั้งที่มีในเอกสารและประวัติจากคำบอกเล่า³ ผู้วิจัยขอเสนอข้อสันนิษฐานเป็นเบื้องต้นในที่นี้ว่า เรื่องเมืองทุ่งยั้งในตอนท้ายคัมภีร์ปัญญาสาชคนี้อาจจะเป็นส่วนของคัมภีร์ทุ่งยั้งวิสที่หายไปก็เป็นได้

1.3 เป้าหมายการแต่ง

จากการวิเคราะห์เนื้อหาสาระของปัญญาสาชค กล่าวได้ว่า เป้าหมายการแต่งปัญญาสาชคมีความแตกต่างไปตามช่วงสมัยที่แต่ง

ชาดกส่วนที่ 1 38 เรื่อง ประมาณว่าแต่งระหว่าง พ.ศ. 1800 - 1900 มีเป้าหมายเพื่อการสอนธรรมโดยตรง ธรรมะที่มุ่งสอนในชาดกเหล่านี้จำแนกได้เป็น 2 ระดับ

1) **ธรรมะระดับสังฆธรรม** ที่เน้นแฝงเป็นพื้นฐานของแนวคิดและการดำเนินเรื่องในชาดกทุกเรื่อง คือ สังฆธรรมเรื่องกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว กรรมและผลแห่งกรรมเป็นกระแสต่อเนื่องในชีวิต ผ่านจากอดีตมาสู่ปัจจุบัน และผ่านจากปัจจุบันไปสู่อนาคต บางชาดกยังได้เน้นสังฆธรรมอนิจจตา - ภาวะที่ไม่คงที่แน่นอนของสิ่งทั้งหลายด้วย

2) **ธรรมะระดับศีลธรรม** แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ คุณธรรมพื้นฐานระดับศีลธรรมสำหรับบุคคลทั่วไป และราชธรรมสำหรับผู้ปกครอง

คุณธรรมพื้นฐานระดับศีลธรรมสำหรับบุคคลทั่วไปที่เน้นในชาดกเหล่านี้มากที่สุด ก็คือ **กัรทำทาน** ทั้งที่เป็นการทำเพื่อทำนุบำรุงส่งเสริมพระศาสนา การบริจาคสิ่งของบุคคลและแม้ร่างกายชีวิตแก่บุคคลที่มาขอ ร้องลงมา คือ **ความกตัญญู** เน้นเป็นพิเศษถึงการแสดงความกตัญญูต่อบิณฑมารดาถึงขั้นสละชีวิตยอมตายแทนบิดามารดาได้ และการคบคนดี เว้นจากการคบคนชั่ว รวมไปถึงการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในหมู่มิตร

เห็นได้ว่าคุณธรรมที่เด่น 3 ลำดับแรกในชาดกเหล่านี้ คือ การทำทาน ความกตัญญู และสำนึกของการคบคนดี และการเป็นมิตรสหายที่ดีต่อกัน เป็นคุณธรรมที่เป็นค่านิยมของคนไทยแต่อดีตมาเป็นลำดับ เป็นคุณธรรมที่มีผลต่อความเจริญผลาสุกของสังคมไทย กล่าวคือ

ทาน - การให้ การแบ่งปัน เป็นคุณธรรมที่เป็นเครื่องมีขัดเกลาความตระ-

หนี้ ชำระจิตใจให้เกิดความเสียสละ ทำให้เกิดระบบการสนับสนุนส่งเสริมอำนวยความสะดวกในด้านปัจจัยที่จำเป็นแก่พระศาสนา ทำให้ผู้คนในชุมชนมีความเอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน และลดช่องว่างทางเศรษฐกิจ

ความกตัญญู - การรู้ตอบแทนบุญคุณแก่ผู้มีคุณแก่ตน โดยเฉพาะแก่บิดามารดา เป็นคุณธรรมที่ช่วยประสานความสัมพันธ์อันดีในครอบครัว สร้างความอบอุ่น ความรัก ความเคารพและการปฏิบัติต่อกันอย่างเหมาะสม

การคบคนดีและการเป็นมิตรสหายที่ดีต่อกัน - เป็นรากฐานสำคัญอีกประการหนึ่งที่ช่วยเกื้อหนุนให้ชีวิตของบุคคลในระดับศีลธรรมมีความปลอดภัย ไม่ลุ่มหลงประพฤติชั่ว

สำหรับคุณธรรมหรือราชธรรมสำหรับผู้ปกครองหรือพระมหากษัตริย์นั้น มุ่งเน้นให้เห็นว่า บารมี ความมีอำนาจ และความสามารถในการปกครองบ้านเมืองให้รุ่งเรืองสงบเย็นของพระมหากษัตริย์ เกิดขึ้นจากการที่พระมหากษัตริย์หมั่นบำเพ็ญคุณธรรมความดีที่เป็นประโยชน์ต่อพระศาสนาและสังคมต่อเนื่องมาแต่อดีตเป็นลำดับมาจนถึงปัจจุบัน ความดีที่ทรงบำเพ็ญนี้ ยังจะส่งผลให้พระองค์ได้เสวยจักรพรรดิสมบัติและทิพยสมบัติเป็นอันมากในอนาคตด้วย

ชาดกส่วนที่ 2 10 เรื่อง ประมาณว่าแต่งระหว่าง พ.ศ. 1900 - 2000 ชาดกเหล่านี้มีเป้าหมายที่จะเสนอเนื้อหาที่สนุกตามอย่างชาดกส่วนที่ 1 หัวเรื่องที่ได้รับความนิยมสำเร็จเป็นที่รู้จักกันมากทั้งในประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้าน คือ สกมิตตชาดก สมุททโฆษชาดก สุชนชาดก สุณฺุชาดก และสิทธอิสารชาดก ชาดกเหล่านี้จึงมิได้เน้นสารธรรม ถึงแม้ว่าจะมีสารธรรมแฝงอยู่ ไปตามรูปแบบชาดกก็ตาม

ชาดกส่วนที่ 3 13 เรื่อง ประมาณว่าแต่งระหว่าง พ.ศ. 2000 - 2300 ชาดกเหล่านี้มีเป้าหมายที่เน้นการเสนอเนื้อเรื่องที่สนุกสนาน โลกโฉม ผจญภัย ตามแบบนิทานพื้นบ้านของไทย สารธรรมที่แฝงอยู่ในชาดกเหล่านี้ เป็นสารธรรมที่ได้รับอิทธิพลแนวคิดคตินิยมจากสังคมเข้ามากำหนด มากกว่าจะเป็นความตั้งใจของผู้ที่ต้องการจะสื่อธรรมสู่สังคมเหมือนดังชาดกส่วนที่ 1

1.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

จากจุดมุ่งหมายการแต่งที่แตกต่างกันทำให้ชาดก 3 ส่วนในปัญญาสาชาดกมีลักษณะการเสนอเนื้อหา โดยเฉพาะโครงเรื่อง แตกต่างกัน

ชาดกส่วนที่ 1 มีลักษณะโครงเรื่องตามแบบฉบับของชาดกลังกา คือ ประกอบด้วยปัจจุบันวัตถุ - แสดงเหตุที่มาซึ่งทำให้พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาชาดกนั้นๆ ตัวเรื่องชาดก และสโมธาน - แสดงการกลับชาติของบุคคลในเรื่องในสมัยพุทธกาล ทั้งนี้มีลักษณะเด่นว่า ส่วนใหญ่เป็นเรื่องสั้น โครงเรื่องไม่ซับซ้อน แสดงบารมีเด่นของพระโพธิสัตว์ด้านใดด้านหนึ่ง ตัวละครในเรื่องมีจำนวนระหว่าง 2 - 5 ตัว เหตุการณ์ (อนุภาคภายในเรื่อง) ระหว่าง 2 - 13 เหตุการณ์หรืออนุภาค ยกเว้นชาดก 5 เรื่อง คือ สกมิตตชาดก สุนชาดก สุนุชาดก สมุททโฆสชาดก และลิตทิสารชาดก ที่เป็นเรื่องยาว มีตัวละครมากขึ้นเป็นระหว่าง 7 - 12 ตัว เหตุการณ์หรืออนุภาคมีจำนวนมากขึ้น คือ สมุททโฆสชาดก มี 9 เหตุการณ์ สุนุชาดก มี 10 เหตุการณ์ สกมิตตชาดก มี 13 เหตุการณ์ สุนชาดก มี 27 เหตุการณ์ และลิตทิสารชาดก มี 28 เหตุการณ์^{๖๖} ตัวละครและเหตุการณ์จำนวนมากขึ้นนี้ทำให้เนื้อเรื่องในชาดกทั้ง 5 ซึ่งเป็นเรื่องความรัก การพลัดพรากกันและการผจญภัย ดำเนินไปอย่างสนุก ตื่นเต้น ชวนติดตาม มีผลทำให้ชาดกเหล่านี้มีอิทธิพลต่อวรรณคดีไทย และยังเป็นที่ยึดถือในประเทศพม่าแต่สมัยแรกๆ เช่น จารึกของพม่า พ.ศ. 1808 กล่าวถึงพระนามพระเจ้าแผ่นดินซึ่งหมายถึง พระเจ้าสกมิตตในสกมิตตชาดก

ชาดกส่วนที่ 2 รับโครงเรื่องจากชาดกเรื่องยาวในชาดกส่วนที่ 1 ไปขยายความเลียนแบบ ชาดกเหล่านี้จึงมีตัวละครระหว่าง 5 - 12 ตัว เหตุการณ์หรืออนุภาคภายในเรื่องประมาณ 11 - 20 เหตุการณ์ทำนองเดียวกับชาดกเรื่องยาวในส่วนที่ 1 ความที่มุ่งหมายเลียนแบบโครงเรื่องและเนื้อหาของชาดกที่ประสบผลสำเร็จมาแล้ว ทำให้ชาดกในชุดหลังนี้ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะขาดจินตนาการสร้างสรรค์เฉพาะของตนเอง โครงเรื่องและเนื้อหาซ้ำกับเรื่องที่มีมาแล้วและเป็นที่ยึดกันแพร่หลาย ชาดกส่วนนี้ส่วนใหญ่จึงไม่มีอิทธิพลต่อวรรณคดีไทย ยกเว้นชาดกที่มีเนื้อหาแปลกออกไป เช่น สรรพลิตทิสชาดก มีความเด่นในเรื่องการใช้ปัญญาของพระโพธิสัตว์

ชาดกส่วนที่ 3 มีโครงเรื่องยาวซับซ้อนมาก พ้นไปจากลักษณะชาดกแบบฉบับของลังกามาเป็นชาดกตามแบบนิทานพื้นบ้านของไทย ชาดกเหล่านี้มีพัฒนาการแบบ "ทรงเครื่อง" เป็นเรื่องจักรวาล วงศ์ๆ ตัวละครมีจำนวนมากระหว่าง 12 - 17 ตัว เหตุการณ์หรืออนุภาคภายในเรื่องมีอย่างต่ำสุด 20 เหตุการณ์ มากขึ้นไปจนถึง 82 เหตุการณ์ ชาดกเหล่านี้แต่งขึ้นภายหลังจากที่มีการรวบรวมปัญญาสาชดกเสร็จเรียบร้อยแล้ว ชาดกเหล่านี้จึงไม่ได้แพร่กระจายไปสู่ประเทศอื่น แต่มีอิทธิพลต่อวรรณคดีไทยอย่างมาก

1.5 ความแตกต่างของชาดก 3 ส่วนในปัญหาสาตกในด้านที่มาของเรื่อง

การที่ชาดกทั้ง 3 ส่วนในปัญหาสาตกมีเป้าหมายและวิธีการเสนอเนื้อหาแตกต่างกัน มีเหตุจากการรับอิทธิพลของเนื้อหาจากที่มาจากที่ต่างต่างกัน

ในวิทยานิพนธ์เรื่อง "ปัญหาสาตก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย" ดร.นิยะดา สาริกภูติ ได้ศึกษาที่มาของเนื้อเรื่องชาดกในปัญหาสาตก แล้วจำแนกออกเป็น

- ชาดกที่ลอกมาจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลี
- ชาดกที่ลอกมาจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤต
- ชาดกที่ได้เค้าโครงเรื่องมาจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลี
- ชาดกที่ได้เค้าโครงเรื่องมาจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤต
- ชาดกที่ได้เค้าโครงเรื่องบางตอนมาจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลี
- ชาดกที่ได้เค้าโครงเรื่องบางตอนมาจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤต
- ชาดกที่ได้รับแนวคิดมาจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลี
- ชาดกที่ได้เค้าโครงเรื่องบางตอนมาจากปัญหาสาตกด้วยกัน
- ชาดกที่มาจากเรื่องพื้นเมือง

ถ้านำผลการศึกษาข้างต้นมาจัดลงในแผนผัง โดยจัดแบ่งออกเป็นกลุ่ม คือ ชาดกที่รับอิทธิพลจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลี ชาดกที่รับอิทธิพลจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤต ชาดกที่รับอิทธิพลจากปัญหาสาตกด้วยกัน และชาดกที่รับอิทธิพลจากเรื่องพื้นเมือง แล้วพิจารณาความสัมพันธ์ของที่มาทั้งสามที่ต่าง 3 ระยะข้างต้น จึงได้ข้อสรุปดังนี้

ชาดก	อิทธิพลวรรณคดีบาลี			อิทธิพลวรรณคดีสันสกฤต			จากปัญญาส	จากเรื่องพื้นเมือง		ไม่ทราบที่มา
	ลอก	รับเค้า โครง	รับเค้า โครง บางตอน	รับแนว คิด	ลอก	รับเค้า โครง		รับเค้า โครง บางตอน	พงศาวดาร	
<u>ส่วนที่ ๑</u>										
สุมิตตชาดก (๑)			ชาดก-๑							
สอุณชาดก (๒)					มหาวิมล					
สอุณชาดก (๓)							สมุททไพล			
สมุททไพลชาดก (๑)			"							
สิทธินิสารชาดก (๓๖)			"							
วิบุลราชชาดก (๖)		ชาดก-๑								
สิริจุฑามณีชาดก (๗)		"								
จันทราชชาดก (๘)			"							
สิริธรรมาชาดก (๑๐)				บุพทก- นิกาช						
ทุลลภินิตตชาดก (๑๑)										✓
อาทิตชาดก (๑๒)		"								
มหาสุรเสนชาดก (๑๔)		"								
วิริยนิมิตตชาดก (๑๗)				ชาดก-๑						

ชาดก-๑ คือ ชาดกอรรถกตา

ชาดก	อิทธิพลวรรณคดีบาลี				อิทธิพลวรรณคดีสันสกฤต			จากปัญหาส	จากเรื่องพื้นเมือง		ไม่ทราบที่มา
	ลอก	รับเค้าโครง	รับเค้าโครงบางตอน	รับแนวคิด	ลอก	รับเค้าโครง	รับเค้าโครงบางตอน		พงศาวดาร	ตำนาน	
ธรรมิกนันทชาดก (22) จาคทานชาดก (23)		ชาดก-อ		บุพทก-นิกาย							
ธรรมราชชาดก (24) เสตน์นันทชาดก (30) นเรศวรชาดก (37)			ชาดก-อ	"							
สุวรรณกุมารชาดก (15) กนกวรรณชาดก (16)		"			ทินยวาทาน						
สุทนต์ชาดก (19) วิภูษิตชาดก (20) โบริณณิลราชชาดก (21) ปุปผชาดก (31)		ทินนิกาย		"							
พรมโฆสชาดก (33) อติเทวราชชาดก (38) รัตนปโชตชาดก (4) สิริวิบูลยคติชาดก (5)		ชาดก-อ		"							

ชาดก-อ คือ ชาดกอรรถกถา

ชาดก	อิทธิมลวรรณคดีบาลี				อิทธิมลวรรณคดีสันสกฤต			จากปัญญาส	จากเรื่องพื้นเมือง		ไม่ทราบที่มา
	ลอก	รับเค้า โครง	รับเค้า โครง บางตอน	รับแนว คิด	ลอก	รับเค้า โครง	รับเค้า โครง บางตอน		พงศาวดาร	ตำนาน	
นรขีวชาดก (25) มหาปฐมชาดก (21) นพคาวีชาดก (29)				ชาดก-อ "							✓
ธรรมโสฬสชาดก (18) สุรูปชาดก (26)					เลวาทินี "						
ทุฬิมานิกชาดก (13) นาราดลีสราษ (32)							หิโตป- เทศ				✓
ภัณฑาคารชาดก (28) สลกชาดก (35) เทวรุกขกุมารชาดก (34)				" " "							

ชาดก-อ คือ ชาดกอรรถกถา

ชวคก.	อิทธิพลวรรณคดีบาลี			อิทธิพลวรรณคดีสันสกฤต			จากปัญญาส	จากเรื่องนั้นเมือง		ไม่ทราบที่มา
	ลอก	รับเค้า โครง	รับเค้า โครง บางตอน	รับแนว คิด	ลอก	รับเค้า โครง		รับเค้า โครง บางตอน	พงศาวดาร	
ส่วนที่ ๒										
สรรพสิทธิ์ชาดก (40)						ท้าววิ- กรม				
สังข์ขี้คตชาดก (41)										✓
จันทเลนชาดก (42)			ชาดก-๑							
สุวรรณกัจจลปชาดก (43)						อวทาน ปฺราณะ				
อรินทมชาดก (46)										
พากลชาดก (50)								สุชนา		
โลนันทชาดก (51)						มหาวิสตุ				
สุรัมภชาดก (54)				ชาดก-๑				ภัณฑาคาร		
สุวรรณกัจจลปชาดก (55)		ชาดก-๑				อวทาน กัลปะ				
สิรสาชาดก (60)									พงศาวดาร เมือง - สุวรรณ- โคมค้ำ	

ชาดก	อิทธิพลวรรณคดีบาลี			อิทธิพลวรรณคดีสันสกฤต			จากปัญญาส	จากเรื่องพื้นเมือง		ไม่ทราบที่มา
	ลอก	รับเค้าโครง	รับเค้าโครงบางตอน	ลอก	รับเค้าโครง	รับเค้าโครงบางตอน		พงศาวดาร	ตำนาน	
ส่วนที่ ๑ ปาจิตกumarชาดก (39) สีโลรชาดก (44) วรวงสชาดก (45) รถเสนชาดก (47) สุวรรณสิทธชาดก (48) วนาวนชาดก (49) สีหนาทชาดก (52) สุวรรณสังขชาดก เทวันธชาดก (56) สุนินชาดก (57) สุวรรณวงศ์ชาดก (58) วรรณุชชาดก (59) จันทคาชชาดก (61)			ชาดก-๑ " " " ชาดก-๑ ธรรมบท-๑				สุวรรณสังข์ เทวันธะ ปุราณะ+ เวตาล เวตาล+ กถาสรีตสาดร เทวันธะ มหาวัสตุ รามเกียรติ สมุททโฆส		นิมาຍ สุราษฎร์ เหนือ (จามเทวี วงส์) ทุ่งยั้ง	✓

ธรรมบท-๑ คือ ธรรมบทอรรถกถา

ผลการศึกษาข้างต้นสรุป เปรียบเทียบในเชิงปริมาณได้ดังนี้

ชาดก	วรรณคดีที่เป็นแหล่งที่มาของเนื้อเรื่อง						
	บาลี	สันสกฤต	บาลี+สันสกฤต	ปัญญาส	บาลี+ปัญญาส	พื้นเมือง	ไม่ทราบที่มา
ส่วนที่ 1 (38 เรื่อง)	29	5	-	1	-	-	3
ส่วนที่ 2 (10 เรื่อง)	-	4	2	1	1	1	1
ส่วนที่ 3 (13 เรื่อง)	1	-	3	3	1	4	1

เห็นได้ว่า : ชาดกส่วนที่ 1 มีการรับอิทธิพลจากวรรณคดีบาลี และวรรณคดีสันสกฤตโดยตรง โดยส่วนใหญ่จะรับจากวรรณคดีบาลีทั้งจากพระไตรปิฎกและจากอรรถกถา

ชาดกส่วนที่ 2 ไม่มีการรับอิทธิพลจากวรรณคดีบาลีโดยตรงเลย มีการรับอิทธิพลจากวรรณคดีสันสกฤตมาก นอกนั้นรับอิทธิพลผสมระหว่างวรรณคดีบาลีและวรรณคดีสันสกฤต อิทธิพลจากปัญญาสชาดก อิทธิพลจากวรรณคดีบาลีและปัญญาสชาดกรวมกัน และอิทธิพลจากพงศาวดารพื้นเมือง

ชาดกส่วนที่ 3 ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีบาลี 1 เรื่อง นอกนั้นรับอิทธิพลจากปัญญาสชาดกด้วยกัน จากอิทธิพลผสมของวรรณคดีบาลีและวรรณคดีสันสกฤต จากอิทธิพลผสมของวรรณคดีบาลีและปัญญาสชาดก และหลายเรื่องรับอิทธิพลจากตำนานพื้นเมืองของไทย

ที่มาหรืออิทธิพลดังกล่าว มีผลทำให้โครงเรื่องของชาดกในปัญญาสชาดกแต่ละสมัยมีความซับซ้อนมากขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะชาดกส่วนที่ 3 มีการผสมผสานที่มาหลายที่เข้ามาในเรื่องเดียวกัน

2. สัมโมหนิทาน

2.1 ประวัติ

ประวัติการรวบรวมคัมภีร์ คัมภีร์สัมโมหนิทานมิได้เป็นผลงานที่แต่งขึ้นใหม่ แต่เป็นผลงานประมวลนิทานหรือชาดกที่มีอยู่ในคัมภีร์ต่างๆ เข้ามารวมกัน 45 เรื่อง คำว่า "สัมโมห" ในที่นี้น่าจะมาจากคำว่า "สมุห" (เวหุ ธาตุ) ที่แปลว่า การรวบรวม การประมวล

ชาดก 45 เรื่อง ในคัมภีร์สัมโมหนิทาน จำแนกตามที่มาได้เป็น 3 กลุ่ม

- กลุ่มที่ 1 มี 7 เรื่อง มีที่มาจากคัมภีร์ปัญญาสชาดกของไทย
- กลุ่มที่ 2 มี 36 เรื่อง มีที่มาจากชาดกอรรถกถาหรือชาดกัฎฐกถา ของพระพุทธโฆสะแห่งลังกา

- กลุ่มที่ 3 มี 2 เรื่อง ยังไม่ทราบที่มา เข้าใจว่าจะมาจากอรรถกถา และชาดกอรรถกถาแต่ต่างกันโดยชื่อ แต่เท่าที่ตรวจสอบยังหาที่มาที่ชัดเจนไม่ได้

ชาดกทั้ง 45 ปรากฏในสัมโมหนิทานตามลำดับดังนี้ คือ

ลำดับที่	1	มหาสลกชาดก	ตรงกับปัญญาสชาดกฉบับไทยลำดับที่ 35
"	2	วิสิฐฐราชชาดก	ไม่มีอยู่ในปัญญาสชาดกฉบับไทย แต่รวมอยู่ในต้นฉบับโบราณคัมภีร์ปัญญาสชาดกภาษาบาลีบางฉบับ
"	3	ลัณพลีธาชาดก	ตรงกับปัญญาสชาดกฉบับไทยลำดับที่ 40
"	4	มหาสุรเสนชาดก	" " 14
"	5	จันทเสนชาดก	" " 42
"	6	สุวัตถกุมารชาดก	" " 15 ซึ่งมีชื่อว่า ภัณฑคารชาดก
"	7	วิริยชาดก	ไม่มีอยู่ในปัญญาสชาดกฉบับไทย แต่รวมอยู่ในปัญญาสชาดกฉบับพม่า ชื่อว่า ลีลชาดก
"	8	มหากบิชาดก	ตรงกับอรรถกถาชาดกที่ 407
"	9	กรุงคชาดก	" " 206
"	10	มหาอุกกุสชาดก	" " 489
"	11	ปัญจอุโบสถชาดก	" " 490 ชื่อปัญจอุโบสถชาดก
"	12	ตุนทิลชาดก	" " 388
"	13	สิริกภาพักคณิชาดก	" " 382
"	14	อุงคชาดก	" " 354 ชื่ออุงคชาดก
"	15	มัญญกณทลีชาดก	" " 449

"	16	อนุโลเจยยชาดก	ตรงกับอรรถกถาชาดกที่	328	ชื่ออนุโลเจยยชาดก
"	17	สุชาตชาดก	"	352	
"	18	มโนชชาดก	"	397	
"	19	ทัพพปุปผชาดก	"	400	
"	20	ตักกสิลาชาดก	"	96	
"	21	สกนฺธชาดก	"	521	ชื่อเตสสกนฺธชาดก
"	22	อโยฆรชาดก	"	510	
"	23	สขังกัมมวัตถุ	ยังไม่ทราบที่มา		
"	24	กุมมาลปิณฑชาดก	ตรงกับอรรถกถาชาดกที่	415	
"	25	สุวณฺณเมคชาดก	"	359	
"	26	รुरुคชาดก	"	482	ชื่อรुरुคชาดก
"	27	ลสชาดก	"	316	
"	28	อาทิตตชาดก	"	424	
"	29	สังฆพราหมณชาดก	"	442	
"	30	วิฬารโกสิยชาดก	"	535	ชื่อสุธาโกชนชาดก
"	31	กัณฑชาดก	"	440	
"	32	กัณฑกิกชาดก	ยังไม่ทราบที่มา		
"	33	กโปตชาดก	ตรงกับอรรถกถาชาดกที่	42	
"	34	กัฏฐวาหนชาดก	"	7	ชื่อกัฏฐหาวิชาดก
"	35	คามณีจันทชาดก	"	257	
"	36	เสนกชาดก	"	402	ชื่อลัตถกัสนตชาดก
"	37	ปทุมราชชาดก	"	193	ชื่อจุมปทุมชาดก
"	38	อุทยภัททาชาดก	"	458	ชื่ออุทยชาดก
"	39	บุปผรัตตชาดก	"	147	
"	40	ลุปัตตชาดก	"	192	
"	41	สังวรชาดก	"	462	
"	42	ทุตชาดก	"	260	
"	43	มตกภัตตชาดก	"	18	
"	44	อายาจิตภัตตชาดก	"	19	
"	45	กุกฺกวาณิชาดก	"	18	

ในคัมภีร์ลัมโหมหนิทาน มิได้กล่าวถึงผู้รวบรวมชาดกเหล่านี้ และมีได้กล่าวถึงประวัติการรวบรวม อย่างไรก็ตาม การที่ชาดกเหล่านี้ประกอบด้วยชาดกที่มาจากปัญญาส

ชาดกของไทย 6 เรื่อง ทำให้สรุปได้ว่า คัมภีร์ลัมโหมหนิทานนี้เป็นผลงานที่รวบรวมขึ้นในประเทศไทย ทั้งนี้มีข้อสังเกตเกี่ยวกับสมัยและสถานที่ที่รวบรวมดังนี้ คือ

1) ชาดกที่มาจากปัญญาสาชดก 5 เรื่อง ซึ่งตรงกับปัญญาสาชดกฉบับไทยหรือฉบับของหอสมุดแห่งชาติ เป็นชาดกในปัญญาสาชดกซึ่งประมาณว่า แต่งขึ้นที่เชียงใหม่ระหว่าง พ.ศ. 1900 - 2000 ชาดกทั้งหมดนี้รวมอยู่ในปัญญาสาชดกที่รวบรวมที่เชียงใหม่เมื่อประมาณ พ.ศ. 2000

2) วิสิฐฐราชชาดก (ลำดับที่ 2) ถึงแม้จะไม่ได้รวมอยู่ในปัญญาสาชดกฉบับของหอสมุดแห่งชาติ และอาจมิใช่ชาดกที่รวมอยู่ในปัญญาสาชดกชุดที่รวบรวมครั้งแรกที่เชียงใหม่ เมื่อประมาณ พ.ศ. 2000 แต่จากลักษณะโครงสร้างเรื่องและเนื้อเรื่อง ซึ่งไม่ซับซ้อน แสดงคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ชัดเจน ทำให้สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นชาดกที่แต่งขึ้นในช่วงประมาณระหว่าง พ.ศ. 1900 - 2000 เช่นกัน หรือถ้าจะแต่งหลัง พ.ศ. 2000 ซึ่งมีการรวบรวมปัญญาสาชดกแล้ว ก็คงแต่งหลังจากนั้นไม่นาน

3) วิริยชาดก (ลำดับที่ 7) รวมอยู่ในปัญญาสาชดกฉบับพม่า ถ้าถือว่าเป็นผลงานที่แต่งขึ้นในประเทศพม่าแล้ว ก็คงแต่งหลังจาก ปี พ.ศ. 2000 ที่รวบรวมปัญญาสาชดกที่เชียงใหม่ไม่นาน เพราะโครงสร้างและเนื้อเรื่องมีลักษณะร่วมกับชาดกในปัญญาสาชดกที่แต่งระยะแรกของไทย อย่างไรก็ตาม การที่วิริยชาดกประมวลอยู่ในลัมโหมหนิทานก็อาจแสดงว่า วิริยชาดก เป็นงานแต่งของไทยที่เผยแพร่เข้าไปในพม่าก็เป็นไปได้

โดยสรุปแล้ว คัมภีร์ลัมโหมหนิทานเป็นผลงานรวบรวมชาดกจากอรรถกถาชาดกและปัญญาสาชดก 45 เรื่องเข้าด้วยกัน ไม่มีหลักฐานว่าผู้รวบรวมเป็นใคร เข้าใจว่าการรวบรวมนี้เป็นการกระทำที่ได้อิทธิพลจากการรวบรวมปัญญาสาชดก โดยน่าจะทำภายหลังการรวบรวมปัญญาสาชดกไม่นาน เพราะไม่ปรากฏชาดกที่มีโครงสร้างซับซ้อนแบบชาดกส่วนที่ 3 ของปัญญาสาชดก ส่วนสถานที่รวบรวมก็น่าจะอยู่ในดินแดนล้านนาอาจเป็นที่จังหวัดเชียงใหม่ เพราะเป็นการสร้างสรรค์ที่มีระบบแนวคิดทำนองเดียวกับปัญญาสาชดกทั้งนี้ สิ่งที่สนับสนุนข้อสันนิษฐานในเรื่องระยะเวลาการรวบรวมและสถานที่รวบรวมอีกประการหนึ่ง คือ ชาดกหลายเรื่องที่อยู่ในลัมโหมหนิทานนี้ ก็รวมอยู่ในมังคลัตถกปิณีของพระสิริมังคลาจารย์ ซึ่งแต่งเมื่อ พ.ศ. 2067 ด้วย แสดงให้เห็นถึงความนิยมของการเล่านิทานแบบชาดกที่สูงมาก ในล้านนาในเวลาประมาณ พ.ศ. 2000

ต้นฉบับตัวเขียน ต้นฉบับโบราณคัมภีร์ลัมโหมหนิทานเท่าที่สำรวจพบแต่ที่หอสมุดแห่งชาติ มี 13 ฉบับ ความยาวตั้งแต่ 1 ผูก ไปจนถึงฉบับที่สมบูรณ์มีความยาว 13 ผูก เรียงลำดับตามลักษณะต้นฉบับ จำนวนผูกและหมายเลขทะเบียนดังนี้ คือ

1-2	ฉบับทองทิบ	ฉบับละ	9	ผูก	เลขที่	4715, 10088
3	ฉบับล่องชาด		1	ผูก	เลขที่	5107

4	ฉบับล่องชาด	5	ผูก	เลขที่	5295
5	ฉบับล่องชาด	8	ผูก	เลขที่	4431
6-7	ฉบับทองทึบ ฉบับละ	9	ผูก	เลขที่	4425, 6576
8	ฉบับทองทึบ-ล่องชาด	9	ผูก	เลขที่	10100
9-10	ฉบับล่องชาด ฉบับละ	9	ผูก	เลขที่	6605, 6794
11	ฉบับล่องชาด	11	ผูก	เลขที่	6521
12	ฉบับทองทึบ	12	ผูก	เลขที่	10576
13	ฉบับล่องชาด	13	ผูก	เลขที่	4077

การพิมพ์เผยแพร่ ขุนโลกิตอักษรการได้พิมพ์คัมภีร์ลัมโหมหนิทานฉบับแปลภาษาไทยเผยแพร่เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2457 โดยให้นายแชง เป็นผู้เรียบเรียง และ นาคประทีป (พระสารประเสริฐ) เป็นผู้ตรวจสอบชำระ ทั้งนี้มีคำนำในการพิมพ์ครั้งแรกว่า "หนังสือลัมโหมหนิทานนี้เดิมเป็นมคธภาษาคัมภีร์หนึ่งมีอยู่ 13 ผูก ในหนังสือคัมภีร์นี้มีนิทานแปลกๆ มาก แต่ว่านับเข้าในสังคายนาบ้าง ไม่นับเข้าในสังคายนาบ้าง เห็นว่าเป็นเรื่องแปลก หากนับที่เป็นภาษาไทยไม่ได้ จึงได้จ้างนายแชงให้เรียบเรียงเป็นภาษาไทย จนจบฉบับ 13 ผูก แล้วพิมพ์จำหน่ายเพื่อจะให้เป็นที่ประโยชน์แก่ประชาชน ซึ่งจะใคร่ทราบเรื่องนิทานในอดีตกาลต่างๆ บ้าง"^{๑๔}

หนังสือลัมโหมหนิทานฉบับเรียบเรียงเป็นภาษาไทย ซึ่งพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2457 นี้ ได้พิมพ์ครั้งที่ 2 (ไม่ทราบปีที่พิมพ์) และครั้งที่ 3 ใน พ.ศ. 2501

อนึ่งชื่อหนังสือลัมโหมหนิทานได้รวมอยู่ในหนังสือ **คัมภีร์สงเคราะห์** ซึ่งพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2468 ว่า

"ลัมโหมหนิทาน - ว่าด้วยเหตุอัศจรรย์แห่งพระโพธิสัตว์ เมื่อทรงบำเพ็ญบารมีต่างๆ"^{๑๕}

2.2 สาระสังเขป

คัมภีร์ลัมโหมหนิทานเริ่มต้นด้วยบทปณามคาถา กล่าวนมัสการพระรัตนตรัย และระบุว่า จะกล่าวคัมภีร์ลัมโหมหนิทาน ต่อจากนั้นเป็นชาดกเรียงลำดับ 45 เรื่อง ไม่มีนิคมคาถาตอนท้าย

การนำเสนอสาระสังเขปชาดกทั้ง 45 เรื่อง ของคัมภีร์ลัมโหมหนิทานในที่นี้ จะเสนอโดยแบ่งกลุ่มตามสารธรรมที่นำเสนอ เพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาวิเคราะห์ต่อไป

ชื่อก	ปัจจุบัณว้ตดู	ฐาณะพระ-โพธิสัตว้	การกระทำในอดีต	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ	ที่มาของเรื่อง
1. มหาสลดชวาคก (ลำดับที่ 1)	กากับพอนเถียงกันเรื่องปัญหา 4 ข้อ มาขอให้พระนุทธเจ้าช่วยแก้คลีน	คายนล	ครุฑกับช่วมคทะเลาะกันเรื่องปัญหา 4 ข้อ พระโพธิสัตว้เป็นคายนลช่วยทอบปัญหา แล้วสอนให้สัตว้ทั้ง 2 ตั้งอยู่ในคิล 5	-	-	ปัญหาลชวาคก (ลำดับที่ 35)
2. วสิฐฐวราชชวาคก (ลำดับที่ 2)	-	กษัตริย์	พระเจ้าวสิฐฐวราชสลับินว่า พระกาลมาบอก ว่าพระองค์จะสวรรคตใน 7 วัน โหรแนะนำให้บูชาพระวิคตนครีและทำกุศลต่างๆ ผ่านไป 3 เดือน พระเจ้าวสิฐฐวราชนิคโกธระพระกาล ให้อุชุกบุรุษไปหาตัวพระกาลมา ระหว่างทางราชสีห์ฝักอุชุกบุรุษให้ดามพระกาลถึงเหตุที่คณไปหา กินที่อื่นไม่ได้ นรานมณฝักดามถึงเหตุชุดบ่อ้ำไม่ได้ ฤาษีฝักดามถึงเหตุการณ้ที่คณต้องกินใบค้ะนิกุลเป็นอาหาร จระเชฝักดามถึงเหตุที่คณจมลงไปใน้ำไม่ได้ เมื่ออุชุกบุรุษนบพระกาล พระกาลได้ทอบปัญหาทุกปัญหาที่ฝักดามมา อุชุกบุรุษได้ภรรยาและทรัพย์สินสมบัติกลับมา	-	-	ปัญหาลชวาคก (ฉบับโบราณ)

ชาดก	ปัจจุบันวัตถุ	ฐานะพระ- โณสีลตัว	การกระทำในอดีต	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ	ที่มาของเรื่อง
3. สัมผัสอิชาดก (ลำดับที่ 3)	พระนุทธเจ้าปรารภ ความเป็นผู้มีปัญญา ของพระองค์	โอรสกษัตริย์	พระโณสีลตัวใช้ปัญญาทำให้เจ้านกยูงผู้ไม่ ยอมพูด นุคและแต่งงานกับตน	-	ได้แต่งงานกับเจ้าหญิง ตามความต้องการ	ปัญหาสชาดก (ลำดับที่ 40)
4. สวัสดิ์นภมารชาดก (ลำดับที่ 6)	พระสงฆ์สรเสวีญ พระปัญญาคุณของ พระนุทธเจ้า	โอรสกษัตริย์	พระมารดาของพระโณสีลตัวตั้งพระครรภ์ พระเจ้านรหมทัตพระบิดาของพระโณสีลตัว ระแวงว่านางลอบร่วมประเวณีกับชายอื่น สั่งให้นางไปฆ่าเพศฆาตกลับนางไป เลี้ยง นางได้ประสูติพระโณสีลตัว เมื่อ พระโณสีลตัวโตขึ้น เทวดาสร้างถามปัญหา 10 ข้อ กับพระเจ้านรหมทัต ไม่มีใครตอบ ปัญหาได้ พระโณสีลตัวอาสาตอบ	เทวดา	ได้ราชสมบัติ สวรรคต แล้ว ไปเกิดอยู่ใน วิมานทองในคฤ สวรรค์	ปัญหาสชาดก (ลำดับที่ 15)
5. สกษชาดก (ลำดับที่ 21)	พระนุทธเจ้าปรารภ เรื่องกษัตริย์แต่ปาง ก่อนปกครองบ้าน เมืองโดยทศนिरาช ธรรม	นกแก้ว	พระเจ้านาราดสีได้ฟ้องนก 3 ฟองมา เลี้ยงออกมาเป็นนกเต้านกสาลิกาและนก แก้ว เมื่อนกโตขึ้นได้แสดงราชธรรมโปรด พระเจ้านาราดสี นกทั้ง 3 จึงได้รับยก ย่องเป็นเสนาบดี เมื่อนพระเจ้านาราดสี สวรรคต อำมาตย์พร้อมกันเชิญนกแก้วขึ้น ครองราชย์ นกแก้วได้สอนให้ประชาชน และข้าราชการตั้งมั่นอยู่ในศีล ได้เขียน หมายลงในลานทองเพื่อให้กษัตริย์องค์ ต่าง ๆ ไปได้ใช้	-	-	ชาดกอรธกถา (ลำดับที่ 521)

ชาดก	ปัจจุบันวัตถุ	ฐานะพระ- โณสีลทร์	การกระทำในอดีต	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ	ที่มาของเรื่อง
6. ความดีเงินชาดก (ลำดับที่ 35)	พระลงฆ์สรเสริญ พระปัญญาบารมีของ พระนุทเจ้า	โอรสกษัตริย์	พระเจ้านรหมทัตสวรรถ พระโณสีลทร์ เป็นราชกุมารอายุ 7 ขวบ เหล่าอำมาตย์ ทดลองปัญญาจนเห็นว่าพระโณสีลทร์เป็นผู้มี ปัญญายิ่ง จึงอภิเษกเป็นกษัตริย์ เมื่อขึ้น ครองราชย์แล้ว พระโณสีลทร์ได้ตัดสิน ความและตอบปัญหาของความดีเงิน 10 ข้อ	-	ได้รับการเคารพ ยกย่อง	ชาดกอรรถกตา (ลำดับที่ 257)
7. เสนกชาดก (ลำดับที่ 36)	พระนุทเจ้าปรารภ เรื่องพระปัญญาบารมี ของพระองค์	พราหมณ์	พราหมณ์แก่ผู้หนึ่งมีภรรยาชื่อย ภรรยา หลอกให้พราหมณ์ออกไปชอทาน ตัวเองมีชู้ พระโณสีลทร์ใช้ปัญญาช่วยพราหมณ์จับชายชู้ ได้	-	-	ชาดกอรรถกตา (ลำดับที่ 402)
8. กุฎวาณิชาดก (ลำดับที่ 45)	พ่อค้าคนหนึ่งคดโกง พระนุทเจ้าปรารภ ว่า แม้ในอดีต พ่อค้า คนนี้ก็คดโกง	พ่อค้า	พระโณสีลทร์ถูกเพื่อนผู้เป็นพ่อค้าโกง แต่ แก้ปัญหาได้ด้วยปัญญา	-	-	ชาดกอรรถกตา (ลำดับที่ 98)

ชาตก	ปัจจุบัณวัตถุ	ฐานะพระ- โณสิลค์	การกระทำในอดีต	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ	ที่มาของเรื่อง
1. มหาสุรเสนชาตก (ลำดับที่ 4)	พระพุทธเจ้าปรารภ เรื่องการถวาย บริขาร 8 ของพระ ภิกษุรูปหนึ่ง	กษัตริย์	พระเจ้ามหาสุรเสนโณสิลค์คักพระเคียร ให้เป็นทาน	พระอินทร์แปลง เป็นคนหัวขาคมา ขอพระเคียร	พระอินทร์คืนพระเคียร และถวายพระพรให้ ได้สำเร็จพระโณสิฐาณ	ปัญญาสชาตก (ลำดับที่ 14)
2. จันทเสนชาตก (ลำดับที่ 5)	พระพุทธเจ้าปรารภ ว่า ผู้ใดทำทานและ การกุศลต่างๆ เช่น การปฏิสังขรณ์พระ พุทธรูป ตายแล้วจะ ไปเกิดในวรรค์	ครั้งแรกเกิด ในตระกูลคน เข็ญใจ ตาย แล้วเกิดเป็น โอรสกษัตริย์	พระโณสิลค์เกิดในตระกูลคนเข็ญใจ ได้ ช่วยกันกับภรรยาปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปเต็ม ตามกำลังที่มี ตายแล้วเกิดเป็นโอรส- กษัตริย์นามว่า พระจันทเสนกุมาร โคธิน ออกแสวงหาคู่ครองมัจฉกษัตริย์ต่างๆ ที่ลุดกลีบ มาครองเมือง	เทวดา	ผลการปฏิสังขรณ์พระ พุทธรูป ทำให้ได้เกิด เป็นโอรสกษัตริย์ ได้ พบกับภรรยาผู้เคย ทำบุญร่วมกัน	ปัญญาสชาตก (ลำดับที่ 42)
3. กุมมาสบิณฑชาตก (ลำดับที่ 24)	พระพุทธเจ้าปรารภ เรื่องการถวายขนม กุมมาสของนาง มัลลิกา	คนเข็ญใจ	พระโณสิลค์ถวายขนมกุมมาสเท่าที่มีแต่ พระปัจเจกโณสิ ตายแล้วไปเกิดเป็นโอรส กษัตริย์ ภายหลังได้ครองราชย์ สอน มหาชนให้ตั้งอยู่ในสุจริตธรรม	-	ได้เป็นกษัตริย์	ชาตกอรตถกา (ลำดับที่ 415)

ชาดก	ปัจจุบันวัตถุ	ฐานะพระ- โณสีลัตว์	การกระทำในอดีต	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ	ที่มาของเรื่อง
4. สัสราดก (ลำดับที่ 27)	พระนุทเจ้าปรารภ เรื่องบริหารทานของ กฏมณี	กระต่าย	กระต่ายโณสีลัตว์สอนให้วานร สุนัขจิ้งจอก และนาคคั่งมันในคิลและทาน พระอินทร์ แปลงตัวมาขออาหาร กระต่ายกระโดด เข้ากองไฟให้ชีวิตเป็นทาน	พระอินทร์แปลง เป็นนราหมณ์มา ล่องใจพระโณสี ลัตว์ ช่วยให้พระ โณสีลัตว์ได้ทำทาน อุทิศชีวิต	ไฟไม่ร้อน พระอินทร์ สรรเสริญด้วยการบิณฑ เอาน้ำในภูเขามา เขียนรูปกระต่ายไว้บน ดวงจันทร์	ชาดกอรรถกตา (ลำดับที่ 316)
5. อาภิศชาดก (ลำดับที่ 28)	พระนุทเจ้าปรารภ เรื่องความฉลาดของ พระเจ้าโกศลในการ เลือกผู้รับทาน	กษัตริย์	พระเจ้าเกรวราชโณสีลัตว์เลือกถวายทาน แก่พระปัจเจกโณสี	พระปัจเจกโณสี ช่วยให้พระโณสี ลัตว์ได้ทำทาน	สวรรคตแล้ว ไปเกิด ในสวรรค์	ชาดกอรรถกตา (ลำดับที่ 424)
6. สังขนราหมณชาดก	พระนุทเจ้าปรารภ เรื่องการถวาย รองเท้าเป็นทาน	นราหมณ์	สังขนราหมณ์โณสีลัตว์ไปแสวงหาทรัพย์ที่ เมืองสุวรรณภูมิ ระหว่างทางได้ถวาย รองเท้าและร่วมแก่พระปัจเจกโณสี	เรือแตก นางมณี เมขลาเนรมิต นาวาเต็มด้วยแก้ว 7 ประการ มารับ สังขนราหมณ์กลับ บ้านเมือง	ได้ทรัพย์สมบัติจำนวน มาก	ชาดกอรรถกตา (ลำดับที่ 442)

ชาติ	ปัจจุบันวัตถุ	ฐานะพระ- โณสีตว์	การกระทำในอดีต	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ	ที่มาของเรื่อง
7. วิศวารโกสิยชาติ (ลำดับที่ 30)	พระพุทธเจ้าปรารภ เรื่องการให้ทานของ พระภิกษุรูปหนึ่ง	พระอินทร์	พระโณสีตว์เกิดในตระกูลเศรษฐี กระทำ ทานเป็นอันมาก ตายแล้วไปเกิดเป็นพระ อินทร์ บุตรได้ทำทานต่อกันมาจนถึงบุตรคน ที่ 6 ชื่อ วิศวารโกสิยเศรษฐี เป็นคนตระหนี่ พระอินทร์โณสีตว์จึงวางอุบายช่วยให้ วิศวารโกสิยเศรษฐีเห็นคุณของการทำทาน	-	วิศวารโกสิยเศรษฐี กลับใจ จัดตั้งโรงทาน สำหรับมหาชน	ชาคอรรถถา (ลำดับที่ 535)

ชาตก	ปัจจุบันวัตถุ	ฐานะพระ- โณสิลค์	การกระทำในอดีต	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ	ที่มาของเรื่อง
1. มหาภิกษวคค (ลำดับที่ 8)	พระพุทธเจ้าปรารภ เรื่องการประพฤติให้ เป็นประโยชน์แก่หมู่ ญาติ	พญาวานร	พระเจ้าพาราณสีพาทหารออกมาห่ม่วงรล อร้อย นพฝูงวานรอยู่บนคัมภีระม่วง จึงสั่ง ให้ทหารยิงด้วยกระสุน พญาวานรโณสิลค์ ทอดตัวเป็นสะพานให้ญาติและสหายวานร ไล่หนีก็พอ พระเทวทัตซึ่งเป็นวานรตัวหนึ่ง แกล้งกระโดดเหยียบหลังพระโณสิลค์ อย่างแรง จนพระโณสิลค์ดวงหทัยแตก ตาย	-	พระนาราดสีหะยุคล่า วานร สรรเสริญปัญญา และความสามารถ ของพระโณสิลค์	ชาตกอรรถถา (ลำดับที่ 407)
2. กุรุรคชาคค (ลำดับที่ 7)	พระพุทธเจ้าปรารภ เรื่องพระเทวทัต ทำร้ายพระองค์	เนื้อ	พระโณสิลค์เกิดเป็นเนื้อ วันหนึ่ง คิดบ่วง นายพราณ นกกระโณและเต่าผู้เป็นสหาย มาช่วย	นกกระโณและเต่า	-	ชาตกอรรถถา (ลำดับที่ 200)
3. มหาอกกุสชาคค (ลำดับที่ 10)	พระพุทธเจ้าปรารภ เรื่องการผูกมิตร	ราชสีห์	เหยี่ยว 2 ตัวเมียดูกไม้ตรีกับราชสีห์โณ สิลค์ พญานกออกและเต่า วันหนึ่งคนลุ่ม ไฟโตคั้นไม้ที่เหยี่ยวอาศัยเนื้อเอาลูกนก เหยี่ยว สหายทั้ง 3 มาช่วยชีวิตลูกนก เหยี่ยวไว้ได้	-	-	ชาตกอรรถถา (ลำดับที่ 486)

ชาดก	ปัจจุบันวัตถุ	ฐานะพระ- โณสีลค์	การกระทำในอดีต	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ	ที่มาของเรื่อง
4. สิวณมิตราดก (ลำดับที่ 25)	พระพุทธเจ้าปรารภ เรื่องพระภิกษุรูป หนึ่งช่วยผู้เคยเป็น สามีให้พ้นจากบ่วง กิเลส	พญาเนื้อ	พญาเนื้อโณสีลค์คิดขังนายพราหมณ์ เป็นผู้ เป็นภรรยาอ่อนวอนให้ปล่อยพระโณสีลค์ ด้วยการสรรเสริญคุณ มีความเป็นผู้ทรง ศีลจรรยาวัตร เป็นคณของพระโณสีลค์	นางเนื้อ	นายพราหมณ์ปล่อย พระโณสีลค์	ชาดกอรตถกถา (ลำดับที่ 359)
5. สุปัตตชาดก (ลำดับที่ 40)	พระพุทธเจ้าปรารภ เรื่องพระสารีบุตร ถวายภัตตาหารแก่ นางนิมพาเถรี ช่วย ให้นางนิมพาเถรีหาย จากโรค	พญากา	นางกาภรรยาพระโณสีลค์ปรารถนาจะกิน เครื่องเสวยของพระเจ้านาราดลีส กา เสนชาติอาสาไปเอามาให้ กูกราชบุรุษจับ ได้ พระเจ้านาราดลีสพอพระทัยในความ กตัญญูของกามุเป็นเสนชาติ ทรงมอบ เครื่องเสวยให้พญากาและเชิญพญากามา แสดงธรรม	กามุเป็นเสนชาติ	พระโณสีลค์ได้รับ เครื่องเสวยจาก พระเจ้านาราดลีส	ชาดกอรตถกถา (ลำดับที่ 292)
6. สิงวรชาดก (ลำดับที่ 41)	พระพุทธเจ้าปรารภ เรื่องพระภิกษุผู้คลาย ความเนือร	อำมาตย์	อำมาตย์โณสีลค์แนะนำให้สังวรกุมาร โอรสองค์สุดท้ายของพระเจ้านรทนต์ได้ ครองราชสมบัติ พระเชษฐา 98 พระองค์ คิดชิงราชสมบัติ พระโณสีลค์แนะนำให้ สังวรกุมารแบ่งราชสมบัติให้พระเชษฐาทุก พระองค์เท่ากัน พระเชษฐาเห็นความดีจึง ยินยอมมอบราชสมบัติทั้งหมดให้สังวรกุมาร	-	-	ชาดกอรตถกถา (ลำดับที่ 462)

เรื่อง การระงับความกลัวตายและการไม่เสร์้าโลกเพราะความตาย 5 เรื่อง

ชาตก	ปัจจุบันวัตถุ	ฐานะพระ- โณสิลัตว์	การกระทำในอดีต	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ	ที่มาของเรื่อง
1. <i>คฤทิลชาตก</i> (ลำดับที่ 12)	พระนุทธเจ้าปรารภ เรื่องพระภิกษุผู้กล้า- ตายรูปหนึ่ง	สุกร	นักเลงสุรามอมเหล้าหญิงคนเลี้ยงสุกร ขอ ชื่อสุกร 2-ตัว คือ พระโณสิลัตว์และน้อง ของพระโณสิลัตว์ สุกรตัวนี้องกลัวตาย มาก พระโณสิลัตว์ตั้งเมตตาบารมี กล่าว แสดงธรรมเลี้ยงคังไกล 12 โยชน์ นักเลงสุรา หญิงคนเลี้ยง และมหาชนพา กันสาธุการ	-	ช่วยชีวิตตนและน้อง และทำให้คนทั้งหลาย ตั้งอยู่ในสุจริตธรรม	ชาคกอรรถกตา (ลำดับที่ 388)
2. <i>อุงคชาตก</i> (ลำดับที่ 14)	พระนุทธเจ้าปรารภ เรื่องภุมณีผู้หนึ่ง ร้องไห้อาลัยลูกที่ตาย	ชาวนา	พระโณสิลัตว์เป็นชาวนา สอนคนในบ้านให้ ระลึกถึงความตายเสมอ วันหนึ่งบุตรคน หนึ่งตาย ทุกคนในบ้านจัดการงานศพโดย ไม่มีใครร้องไห้ พระอินทร์แปลงร่างมา ถามถึงเหตุที่ไม่เสร์้าโลก	พระอินทร์	พระอินทร์ประทาน สมบัติให้	ชาคกอรรถกตา (ลำดับที่ 354)
3. <i>มัญจุกถาลิชาตก</i> (ลำดับที่ 15)	พระนุทธเจ้าตรัสสอน ภุมณีผู้ร้องไห้อาลัย บุตรที่ตาย	เทนบุตร	พระโณสิลัตว์เป็นบุตรของนราหมณ์ผู้หนึ่ง ตายแล้วไปเกิดเป็นเทนบุตร ได้กลับมา เคื่อนลตินนราหมณ์ผู้เป็นบิดาซึ่งร้องไห้อาลัย บุตรที่ตายทุกวัน	-	ดับความโศกของบิดา ได้	ชาคกอรรถกตา (ลำดับที่ 449)

ชาดก	ปัจจุวัตต	ฐานะพระ- โหสิสัตว์	การกระทำในอดีต	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ	ที่มาของเรื่อง
4. อนุโลมเจยชชาดก (ลำดับที่ 16)	พระนุทเจ้าศรีสลอน ภกณินผู้ร้องไห้อาลัย บุตรที่ตาย	นราทมณี	พระโหสิสัตว์ไม่เคร่าโคกเมื่อภรรยาตาย	-	-	ชาดกอรรถกตา (ลำดับที่ 328)
5. สุชาตชาดก (ลำดับที่ 17)	พระนุทเจ้าศรีสลอน ภกณินผู้ร้องไห้อาลัย บุตรที่ตาย	บุตรภกณิน	ปู่ของพระโหสิสัตว์ตาย บิดาพระโหสิสัตว์ ร้องไห้อาลัยทุกวัน พระโหสิสัตว์ทำอุบาย ให้บิดาเห็นความไร้ประโยชน์ของการ เคร่าโคกเสียใจเช่นนั้น	-	ด้วยความโศกของบิดา ได้	ชาดกอรรถกตา (ลำดับที่ 352)

ชาตก	ปัจจุมันวัตถุ	ฐานะพระ- โณสีลว์	การกระทำในอดีต	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ	ที่มาของเรื่อง
1. วิริยชาตก (ลำดับที่ 7)	พระนุทเจ้าปรารภ เรื่องอาณิสสฺสของศีล	มหาคเล็ก	พระโณสีลว์มั่นคงในศีล ไม่ฆ่าสัตว์ตาม คำสั่งของราชกุมาร แม้ว่าจะถูกลงโทษ โยนให้กระเชกึ่งก็ตาม	เทวดาแรมมีต ปราสาททองมา รองรับช่วยให้นัน จากกระเช	กษัตริย์เชิญขึ้นครอง- ราชย์ แต่พระโณสีลว์ ขอออกบวช สำเร็จ อภิษุสาสมาบัติ สวรรคตแล้วไปเกิดอยู่ ในพรหมโลก	ปัญาสาชาตก (ฉบับพม่า)
2. บิฎจอุโบสถศีล- ชาตก (ลำดับที่ 11)	พระนุทเจ้าปรารภ เรื่องโบราณบัญญัติ รักษาอุโบสถศีลเพื่อ ข่มกิเลส	ฤาษี	พระโณสีลว์และสัตว์ต่างๆ นากันรักษา อุโบสถศีล เมื่อระจับกิเลสภายในตน เพราะได้เห็นโทษของกิเลส กล่าวคือ พระโณสีลว์แสดงมานะต่อพระปัจเจกโณ จึงเห็นโทษของมานะ, ขกนิรายเลียดใจที่ถู กถูกเหยี่ยวจับไปกิน จึงเห็นโทษของความ รัก, งูฆ่าโค เห็นโทษของความโกรธ, สุนัขจึงจอกเข้าไปกินหนองในท้องข้างต่าย เกือบออกมาไม่ได้ เห็นโทษของความโลภ หมึกกินโคลนหมูบ้าน ถูกทำร้าย เห็นโทษ ของความประมาทตนเอง	พระปัจเจกโณ แลรังมาลงใจ เพื่อให้พระโณ สีลว์เห็นมานะของ ตน	พระโณสีลว์ได้ दानสมาบัติ	ชาตกอรอดกถา (ลำดับที่ 490)

ชาดก	ปัจจุบันวัตถุ	ฐานะพระ- โณธัสถ์	การกระทำในอดีต	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ	ที่มาของเรื่อง
3. สิริภามภังคชาดก (ลำดับที่ 13)	พระลงษ์สรเรวัญ อนาถบิดตักเศรษฐีว่า มีศิลปะวิเศษ	เศรษฐี	ธิดาท้าววิรูปักษ์และธิดาท้าวชตรฐแก่งแย่ง กันลงทำอาบน้ำ ตกลงกันไม่ได้ จึงมาให้ เศรษฐีผู้เป็นพระโณธัสถ์ตัดสิน เศรษฐี เป็นผู้รักษาศิลม้นคง จึงให้ธิดาทิ้ง 2 แสดงศิลปะธรรม ธิดาท้าวชตรฐแสดงได้ เศรษฐีกล่าวยกย่องนาง	-	-	ชาดกอรรถกตา (ลำดับที่ 382)
4. อุทยภัททชาดก (ลำดับที่ 38)	พระพุทธเจ้าปรารภ เรื่องภิกษุผู้มีความ กระสัน	โอรลษัตรีย์	พระโณธัสถ์อภิเษกกับนางอุทยภัททา ภาย หลังได้ครองราชสมบัติ ลวรรคคแล้วไป เกิดเป็นพระอินทร์ แสร้งมาลองใจนาง อุทยภัททาในทางชั่วสาว นางลามารดรักษา ใจตนเองไว้ได้	-	นางอุทยภัททาได้ออก บวช มรณภาพแล้วไป เกิดเป็นบาทบริจาริกา ของพระอินทร์ในดาว ดึงส์	ชาดกอรรถกตา (ลำดับที่ 458)

เรื่อง การสำราวมอินทรีย์ เนกขัมมะ และการเจริญงาน 3 เรื่อง

ชาดก	ปัจจุบันวัตถุ	ฐานะพระ- โณสีลัตว์	การกระทำในอดีต	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ	ที่มาของเรื่อง
1. ตักกสิลาชาดก (ลำดับที่ 20)	พระนุททเจ้าตรัส แสดงอาณิสงส์ของ การสำราวมอินทรีย์	โอรลกษัตริย์	พระโณสีลัตว์เดินทางไปเมืองตักกสิลาพร้อมกับบุรุษ 5 นาย ระหว่างทางยักขิณได้มาล่อลวงให้บุรุษเหล่านั้นเกิดความโลภในทรัพย์สินสมบัติ บุรุษเหล่านั้นหลงคำลวง ถูกยักขิณกินตายหมด พระโณสีลัตว์สำราวมอินทรีย์ไม่โลภ ช่วยชาวตักกสิลาปราบยักขิณได้	-	พระโณสีลัตว์ได้เป็น กษัตริย์ครองเมือง ตักกสิลา	ชาดกอรรถกกา (ลำดับที่ 96)
2. อโยมรชาดก (ลำดับที่ 22)	พระนุททเจ้าปรารภ เรื่องเนกขัมมะบารมี	โอรลกษัตริย์	ยักขิณกินพระราชบุตรของพระเทวีเพราะ ผูกเวรกัน พระเจ้ามาราณสีสั่งให้ทำเรือน เหล็กป้องกัน พระโณสีลัตว์ประสติดและ เติบโตในเรือนเหล็กนั้น เมื่อโตขึ้นทราบ เรื่องราว เกิดความสังเวช เห็นคุณของ การออกจากที่คุมขังแห่งสังสารวัฏ จึงออก บวช	พระอินทร์ให้พระ วิษณุกรรมช่วย สร้างอาคารมให้	ออกบวชพร้อมกับบิดา และข้าราชบริพาร สวรรคตแล้วไปเกิดใน พรหมโลก	ชาดกอรรถกกา (ลำดับที่ 510)
3. กัณหาชาดก (ลำดับที่ 31)	พระนุททเจ้าปรารภ เรื่องกัณหาชชีสำเร็จ งาน จนอาสน์พระ- อินทร์ร้อน	ฤาษี	พระโณสีลัตว์เป็นฤาษีบำเพ็ญงานจนอาสน์ พระอินทร์ร้อน พระอินทร์สร้างมาถลองดู ความมั่นคงในการปฏิบัติธรรมของ พระโณสีลัตว์	พระอินทร์	พระอินทร์ประทานพร ให้ตามที่พระโณสีลัตว์ ปรารถนา	ชาดกอรรถกกา (ลำดับที่ 96)

โทษของความชั่วต่าง ๆ

โทษของการฆ่าสัตว์ 3 เรื่อง

ชาดก	ปัจจุบันวัตถุ	ฐานะพระ- โณสิลัตว์	การกระทำในอดีต	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ	ที่มาของเรื่อง
1. สยงกัมมวัตถุ (ลำดับที่ 23)	พระนุทเจ้าปรารภ เรื่องสัตว์ยอมเป็นไป ตามกรรม	-	ชาย 4 คน ฆ่าปลา ตายแล้วไปเกิดใน นรก ต่อมาได้เกิดเป็นมนุษย์ กินเห็ด กระถอกโล้นิตตาย ภรรยาให้สัปเหร่อ จัดการศพ ชายคนหนึ่งผ่านมากลับเหว จับเผ่าทั้งเป็นเพราะคิดว่าเป็นคนตาย ชายนั้นถูกเผาเพราะในอดีตชาติเคยเผา ไก่ทั้งเป็นกิน	-	คนต้องตายอนาถ เพราะเคยฆ่าสัตว์ใน อดีตชาติ	ไม่ทราบที่มา
2. มตกภักตชาดก (ลำดับที่ 43)	พระนุทเจ้าปรารภ เรื่องการฆ่าสัตว์ ทำบุญให้ผู้ตาย	รุกขเทวดา	พราหมณ์ผู้หนึ่งสั่งให้ศิษย์ไปเอาแหมาจะ ฆ่าทำมตกภัก แหหว่าเราะแล้วร้องให้ พราหมณ์ถาม แหตอบว่าที่หว่าเราะเพราะ ในอดีตชาติตนเคยฆ่าแห เป็นเหตุให้ต้อง เสวยกรรมเกิดเป็นแหถูกเชือดคอ 500 ชาติ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ที่ร้องให้ เพราะสลดใจว่า พราหมณ์ฆ่าตนแล้วก็จะ ได้รับกรรมอย่างที่เคยได้รับ พราหมณ์ ฟังแล้วกลับใจ ให้ศิษย์ดูแลแหอย่างดี รุกขเทวดาโณสิลัตว์ปรากฏตนแสดงโทษ ของการฆ่าสัตว์	-	ผลของการฆ่าแห เป็น เหตุให้เกิดเป็นแหถูก เชือดคอ 500 ชาติ	ชาดกอรทกถา (ลำดับที่ 18)
3. อายาจิตภักตชาดก (ลำดับที่ 44)	พระนุทเจ้าปรารภ เรื่องการฆ่าสัตว์ ขวงสรวงเทวดา	รุกขเทวดา	กฏมนิผู้หนึ่งฆ่าสัตว์เป็นจำนวนมากเนื้อแก่ บน รุกขเทวดาโณสิลัตว์ปรากฏตัวแสดง โทษของการฆ่าสัตว์	-	พระโณสิลัตว์ช่วยให้ กฏมนิเว้นจากการฆ่า สัตว์ มารักษาศีล	ชาดกอรทกถา (ลำดับที่ 19)

ชาดก	ปัจจุบันวัตถุ	ฐานะพระ- โณสีลัตว์	การกระทำในอดีต	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ	ที่มาของเรื่อง
1. มโนชราดก (ลำดับที่ 18)	พระนุทเจ้าปราชญ์ เรื่องพระภิกษุรูปหนึ่ง คบกับศัตรู	ราชสีห์	มโนชราชสีห์บุตรของราชสีห์โณสีลัตว์คบกับ สุนัขจิ้งจอก พระโณสีลัตว์ห้ามบุตรก็ไม่ เชื่อ สุนัขจิ้งจอกชวนไปจับม้ากินเป็น อาหาร มโนชราชสีห์ถูกยิง พระโณสีลัตว์ ติเตียนการคบผู้ที่ไม่ควรคบ	-	-	ชาดกอรรถกตา (ลำดับที่ 397)
2. รุรุงครวคก (ลำดับที่ 26)	พระนุทเจ้าปราชญ์ เรื่องความอกตัญญู ของพระเทวทัต	เนือทราย	บุตรเศรษฐีทำสมบัติของตระกูลล้มจ่อม ไป กระโดดน้ำตาย เนือทรายโณสีลัตว์ช่วย ชีวิตไว้ ต่อมาพระเทวทัตของพระเจ้า พาราณสีปราชญ์เนือทราย บุตรเศรษฐี มีความโลภ อาสาแสดงที่อยู่ของเนือทราย โณสีลัตว์ พระโณสีลัตว์กล่าวติเตียนคน อกตัญญูประทุษร้ายมิตร	-	พระเจ้าพาราณสีเลื่อม ใสในพระโณสีลัตว์ ขอ ให้พระโณสีลัตว์แสดง ธรรม	ชาดกอรรถกตา (ลำดับที่ 482)
3. คังทกชราดก (ลำดับที่ 32)	พระนุทเจ้าปราชญ์ ความใจร้ายของ พระเทวทัต	นญาข้าง	นญาข้างโณสีลัตว์มีจิตเอ็นดูช่วยดูแลรักษา ลูกนกไส้ พระเทวทัตเป็นข้างก็อิจฉาใจ ร้ายเหยียบลูกนกไส้ตาย นางนกเคียดแค้น วางอุบายลวงข้างคือเดินตกภูเขาตาย	-	-	ไม่ทราบที่มา

ชาดก	ปัจจุบันวัตถุ	ฐานะพระ- โอรสัศว	การกระทำในอดีต	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ	ที่มาของเรื่อง
1. ปฐมราราชาดก (ลำดับที่ 37)	พระนุทเจ้าปรารภ เรื่องพระภิกษุผู้มี ความกระสัน	โอรสภักษัตรีย์	พระเจ้าพรหมทัตขับไล่พระโอรสทั้ง 7 ออกจากเมือง พระโอรสฆ่าพระชายาของ ตนกินเป็นอาหาร พระโอรสัศวนำพระ- ชายาของตนหนี ระหว่างทางได้ช่วยชีวิต โจรจากการตกลงโหม่งน้ำ พระชายา ปฏิบัติกับโจร ลวงพระโอรสัศวไปฆ่า เหยี่ยวใหญ่ช่วยพระโอรสัศวให้หนีจากความ ตาย พระโอรสัศวได้กลับมาเสวยราชย์ เป็นภักษัตรีย์ พระชายาแค้นโจรผู้เป็นชาย คู่เที่ยวขอราน พระโอรสัศวสั่งให้ขับไล่ พระชายาและชายคู่ออกจากเมือง	เหยี่ยว	-	ชาดกอรณกถา (ลำดับที่ 193)
2. ปุပ္ผริตตราดก (ลำดับที่ 39)	พระนุทเจ้าปรารภ เรื่องพระภิกษุผู้มี ความกระสัน	อากาศเทวดา	ภรรยาคนเห็นใจอยากได้ผ้าดอกคำของ หลวงมาไล้ไปเที่ยวงานนักขัตฤกษ์โลมเอา ให้สามีไปขโมย สามีก็ไปเพราะหลงรัก ภรรยา ถูกจับประหาร รำพันถึงภรรยา จนสิ้นชีวิต พระโอรสัศวเป็นอากาศเทวดา เห็นเหตุการณ์จึงกล่าวเตือนโทษแห่ง ราชา	-	-	ชาดกอรณกถา (ลำดับที่ 147)

ปกิณณกะ - ไม่แสดงสารธรรมชัดเจน 1 เรื่อง

ชาคก	ปัจจุบันวัตถุ	ฐานะพระ- โณสิลัตว์	การกระทำในอดีต	ผู้มาช่วย	ผลการกระทำ	ที่มาของเรื่อง
1. กัฏฐรวาหนชาคก (ลำดับที่ 34)	พระนุทธเจ้าปรารภ เรื่องพระนางवासก ชัตติยา	โอรสกษัตริย์	พระโณสิลัตว์เกิดเป็นลูกของหญิงเก็บพินกับ พระเจ้านรหมทัต เมื่อโตขึ้นแม่ให้มาเฝ้า พระเจ้านรหมทัต แสดงตนว่าเป็นพระ ราชโอรส พระเจ้านรหมทัตทรงยินดี เมื่อพระเจ้านรหมทัตสวรรคต พระโณสิ- ลัตว์ได้ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์แทน	-	-	ชาคกอรรถถา (ลำดับที่ 7)

2.3 เป้าหมายการรวบรวม

สาระของชาดกที่รวมอยู่ในคัมภีร์ลัมโหมหนิทาน แสดงให้เห็นชัดว่า ผู้รวบรวมชาดกทั้ง 45 เรื่องเข้ามารวมกัน มีเป้าหมายที่ประมวลชาดกหรือนิทานธรรมเพื่อสื่อธรรมที่ผู้รวบรวมเห็นว่าสำคัญมีคุณค่า ฉะนั้นเป้าหมายหลักจึงอยู่ที่การสื่อธรรม ส่วนเรื่องชาดกซึ่งให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินเป็นเพียงเครื่องมือเพื่อการสื่อธรรม เป้าหมายนี้เป็นเป้าหมายร่วมกับเป้าหมายการแต่งปัญญาสชาดกระยะแรก

ธรรมะที่ผู้รวบรวมต้องการสื่อ เรียงลำดับตามจำนวนชาดกได้ดังนี้ คือ

1. ปัญญา มี 8 เรื่อง
2. การทำงานและการบำรุงพระศาสนา มี 7 เรื่อง
3. มิตรและคนดี มี 6 เรื่อง
4. ศิล มี 4 เรื่อง
5. การสำรวมอินทรีย์ เนมข้มมะและการเจริญฌาน มี 3 เรื่อง
6. โทษของการฆ่าสัตว์ มี 3 เรื่อง
7. โทษของการคบคนชั่ว มี 3 เรื่อง
8. โทษของความโลภ มี 3 เรื่อง
9. โทษของราคะ มี 2 เรื่อง

เห็นได้ว่า :

- ธรรมะเหล่านี้เป็นธรรมะระดับศีลธรรม ที่มีคุณค่าความสำคัญต่อการนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันสำหรับบุคคลทุกระดับ

- หลักธรรมภาคปฏิบัติที่เน้นมาก 3 ระดับแรก คือ ปัญญา การทำงานและการคบคนดี โดยเฉพาะปัญญาซึ่งเป็นการใช้เหตุผลเอาความรู้ทางธรรมเข้ามาช่วยแก้ไขปัญหาให้แก่บุคคลและสังคมนั้น ส่วนใหญ่เป็นชาดกที่นำมาจากปัญญาสชาดก

- ธรรมะที่แฝงพร้อมไปกับธรรมะระดับศีลธรรม คือ สัจธรรมเรื่องกรรมและผลแห่งกรรม อันเป็นฐานความรู้เรื่องกฎธรรมชาติที่ก่อสำนึกหิริโอตตปยะ ความละอายชั่วกลัวบาป นำไปสู่การประพฤติที่ถูกต้อง ถ้าพิจารณาว่าธรรมะในข้อ 6-9 เป็นเรื่องกรรมและผลแห่งกรรมโดยตรงก็ต้องถือว่า สาระเรื่องกรรมเป็นหลักธรรมที่ได้รับการเน้นมากที่สุดในการประมวลชาดกเล่มนี้

- กลุ่มเป้าหมายที่ผู้รวบรวมต้องการสื่อธรรมให้เป็นคนทั่วไปทุกระดับ ไม่มีลักษณะความจงใจที่จะสื่อธรรมเพื่อผู้ปกครองโดยเฉพาะเหมือนกับการแต่งชาดกในปัญญาสชาดกบางเรื่อง เช่น วัฏฏังคลีชาดก หรือชาดกเรื่องอื่นๆ เช่น ราโชวาทชาดก ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

2.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

เนื่องจากคัมภีร์ลัมโหมหนิทานเป็นหนังสือประมวลนิทานหรือชาดกที่มีผู้แต่งแล้วและมีการเผยแพร่แล้วในรูปของปัญญาสาชคกและชาดกอรรถกถา การเสนอเนื้อหาของแต่ละชาดกจึงไม่มีความเด่นแปลกใหม่ ข้อที่ควรสังเกต คือ ชาดกในปัญญาสาชคกมีลักษณะโครงสร้างเรื่อง การดำเนินเรื่อง และเนื้อเรื่อง ทำนองเดียวกับชาดกอรรถกถาที่นำมารวมกันคือ โครงเรื่องไม่ซับซ้อน มุ่งแสดงคุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งชัดเจน มีลักษณะเป็นวรรณกรรมคำสอนของพุทธศาสนาโดยตรง ไม่มีลักษณะวรรณกรรมพื้นบ้านของไทยเข้าไปผสม

ในการเรียงลำดับชาดก ผู้รวบรวมใช้วิธีนำชาดกที่มีที่มาจากปัญญาสาชคกขึ้นต้น 7 เรื่อง ตามต่อด้วยชาดกอรรถกถาและเรื่อง que เข้าใจว่ามาจากอรรถกถาอีก 38 เรื่อง รวมเป็น 45 เรื่อง ทั้งนี้ไม่มีความจงใจที่จะเสนอชาดกตามลำดับสารธรรมชัดเจน

3. ตินपालชาดก

3.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง ในต้นฉบับตินपालชาดกไม่ปรากฏหลักฐานเรื่องผู้แต่งและประวัติการแต่ง อย่างไรก็ตาม พอมีข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับประวัติการแต่งตินपालชาดกได้ว่า ตินपालชาดกน่าจะเป็นผลงานที่แต่งขึ้นที่เชียงใหม่ ประมาณระหว่าง พ.ศ. 1900 - 2000 ในช่วงที่มีการแต่งปัญญาสาชคก และมีการรวบรวมลัมโหมหนิทานด้วยเหตุผลว่า โดยที่จริงตินपालชาดกไม่มีลักษณะเป็นคัมภีร์ชาดก เพราะไม่ใช่เรื่องพระโพธิสัตว์ เป็นแต่นิทานธรรม แสดงอานิสงส์ของกฐินทาน โครงเรื่องไม่ซับซ้อน เป็นเรื่องสั้นๆ อย่างเดียวกับชาดกในปัญญาสาชคกส่วนที่ 1 อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้เป็นที่รู้จักกันในนามว่า ชาดก ดังปรากฏพบต้นฉบับ ตินपालชาดก ที่วัดเชียงมั่น อำเภอเมืองจังหวัดเชียงใหม่ การถือเอานิทานเป็นชาดกด้วยนี้เป็นแนวคิดเกี่ยวกับการรวมเอาเรื่องสยงกัมมวัตถุ ซึ่งไม่ใช่ชาดก ไว้กับชาดกอื่นๆ อีก 44 เรื่อง รวมเป็น 45 เรื่อง ในลัมโหมหนิทาน ความที่ตินपालชาดกมีต้นฉบับที่เชียงใหม่ มีโครงเรื่องร่วมลักษณะกับปัญญาสาชคกส่วนที่ 1 ของไทย และพบหลักฐานเกี่ยวกับเรื่องนี้เฉพาะในประเทศไทยจึงสรุปได้ว่า ตินपालชาดกเป็นผลงานเขียนภาษาบาลีขึ้นเล็กๆ อีกชิ้นหนึ่งของไทย แต่งที่เชียงใหม่ระหว่าง พ.ศ. 1900 - 2000 ตินपालชาดกไม่ได้รับการรวมเข้าไว้ในปัญญาสาชคก เพราะมิได้มีลักษณะเป็นชาดกอย่างแท้จริง ส่วนผู้แต่งตินपालชาดกนั้นไม่มีหลักฐานใดกล่าวถึง

ต้นฉบับตัวเขียน ในด้านต้นฉบับโบราณเรื่องตีแผ่ลาลชาดก นอกจากต้นฉบับที่พบที่วัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่ แล้ว ยังได้พบต้นฉบับในหอสมุดแห่งชาติอีก 6 ฉบับ ทุกฉบับมีความยาว 1 ผูก เรียกชื่อต่างๆ กันดังนี้

1. **ตีแผ่ลาลกฐินทานชาดก** ฉบับทองทิพย์ เลขที่ 4782 และฉบับล่องชาด เลขที่ 813
 2. **ตีแผ่ลาลวัดฤ** ฉบับทองทิพย์ เลขที่ 4649 และฉบับลานดับ เลขที่ 6095
 3. **ตีแผ่ลาลสุดต** ฉบับล่องชาด เลขที่ 10595
 4. **ตีแผ่ลาลสุดตชาดก** ฉบับล่องชาด เลขที่ 3817
- นอกจากนี้ยังมีต้นฉบับโบราณ **ตีแผ่ลาลชาดก** ฉบับแปลภาษาไทย 1 ฉบับ เป็นฉบับล่องชาด เลขที่ 7343

การพิมพ์เผยแพร่ มีการพิมพ์ตีแผ่ลาลชาดกฉบับแปลภาษาไทยเผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2470 ผู้พิมพ์ได้พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในการทอดกฐิน เพื่ออุทิศส่วนกุศลสนองคุณมารดาและบิดา^{๑๖}

3.2 สารสังเขป

ตีแผ่ลาลชาดก ไม่มีบทปณามคาถา นิทานนำเรื่อง สโมธาน - การแสดงการกลับชาติของบุคคลในเรื่องมาสู่ยุคพุทธกาล รวมทั้งไม่มีรายละเอียดลงท้ายเกี่ยวกับผู้แต่งและประวัติการแต่ง มีแต่เนื้อเรื่องดังนี้ คือ

ในสมัยของพระพุทธเจ้ากัลสยะ ในเมืองพาราณสี ชายคนหนึ่งรับจ้างเศรษฐีรักษาไร่หญ้าแลกอาหารวันละหม้อ จึงได้ชื่อว่าตีแผ่ลาล แปลว่า ผู้รักษาหญ้า วันหนึ่งตีแผ่ลาลคิดว่า ชาตีก่อนเราคงมิได้ทำทานสั่งสมบุญกุศล ชาตินี้เราจึงเป็นคนเข็ญใจ จึงตั้งใจชวนชายในการทำทาน เมื่อได้อาหารมาก็แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ อีกส่วนหนึ่งเอาไว้บริโภคนคร เศรษฐีทราบเรื่องจึงให้อาหารเพิ่มขึ้น ตีแผ่ลาลก็แบ่งอาหารออกเป็น 3 ส่วน ส่วนหนึ่งถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ ส่วนหนึ่งให้เป็นทานแก่ยากจน ส่วนหนึ่งเอาไว้บริโภคนคร

วันหนึ่งเป็นวันออกพรรษา เศรษฐีชักชวนประชาชนมาร่วมทำกฐินทาน ตีแผ่ลาลคิดเอาผ้าถุงผืนเดียวของตนไปเป็นส่วนในกองกฐิน พอจะเปลื้องผ้าออก ก็คิดตระหนี่เสียดายผ้าถุง 2-3 ขณะ ที่ลุดใช้ปัญญาพิจารณาเอาชนะความตระหนี่ได้ จึงเปลื้องผ้าออก ถุงใบไม้แทน แล้วนำผ้าถุงไปขายในตลาด ได้ทรัพย์มา 5 มาสก นำไปมอบแก่

เศรษฐี เศรษฐีบอกว่า ขณะนี้ยังขาดของอยู่อย่างเดียว คือ ค่าย จะเอาเงินที่ตีตโปลาให้ไปซื้อค่าย ตีตโปลาที่ยินดี ทันใดนั้น เทวดาทิ้งหลายพากันร้องสาธุการสรรเสริญการทำทานของตีตโปลา เสียงสาธุการนั้นดังจนเจ้าเมืองนาราดลิตกพระทัย ตรัสไต่ถามสาเหตุเมื่อทรงทราบเรื่อง จึงโปรดให้ราชบุรุษนำตีตโปลาเข้าเฝ้าโปรดพระราชทานโค กระบือ ช้าง ม้า รถ ชาย หูยิง สิ่งละ 100 แก่ตีตโปลา แล้วตั้งตีตโปลาเป็นเศรษฐี
ตรงนี้แทรกพุทธภาษิตเข้ามาว่า

- มวามณฺเณถ ปุณฺณสุส น มตฺตํ อากมฺมึสุสตี
- คนไม่ควรดูหมิ่นต่อบุญ ว่าบุญมีประมาณน้อยจักไม่ได้ผล
อุทฺทินฺทฺธิปาเตน อุทฺทมฺโภปิ ปุริตี
- แม้หม้อน้ำยัง เต็มได้ด้วยหยาดน้ำที่ตกลง
อาปุริตีโร ปุณฺณสุส โลกํ โลกํปิ อาจัน
- ผู้มีปัญญาสั่งสมบุญอยู่แม้ทีละน้อยๆ บ่มเต็มได้ด้วยบุญ

มีคำอธิบายว่า ถ้าตีตโปลาละลายผ้านุ่งเป็นทานได้แต่ขณะจิตแรก ท้าวสักกะจะเนรมิตปราสาทแก้ว 7 ประการให้ ถ้าตีตโปลาละลายผ้านุ่งเป็นทานได้แต่ขณะจิตที่ 2 จะได้เป็นกษัตริย์ แห่งเมืองนาราดลิต แต่เพราะตีตโปลาละลายผ้านุ่งได้ในขณะจิตที่ 3 จึงได้สมบัติเพียงเป็นเศรษฐี

หลังจากนั้น ท้าวสักกะเสด็จมาประทานพรแก่ตีตโปลาตามแต่ตีตโปลาจักปรารถนา ตีตโปลาขอพร 4 ประการ คือ

1. ขออย่าพบพานภรรยาที่มีใจตระหนี่
2. ขออย่าพบพานภรรยาที่มีใจพาล ไม่มีศีล
3. ขออย่าให้ตนยินดีคบคนชั่วเมา
4. ขออย่าให้ตนมีใจพาลตระหนี่ในทรัพย์สิน

เมื่อท้าวสักกะเสด็จกลับไปถึงดาวดึงส์ บรรดาเทพอัปสรอยากให้เห็นตีตโปลา เศรษฐี ท้าวสักกะจึงให้พระมาตุลีเอามหาเวชยันตราขรกลงมารับตีตโปลาขึ้นมาชมดาวดึงส์สถาน เมื่อตีตโปลากลับมาจากดาวดึงส์แล้ว ก็บริจาคตานแก่คนยากจนวันละแสน (กหาปณะ) เมื่อสิ้นชีวิตแล้วได้ไปเกิดเป็นเทพบุตรอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น

ในสมัยของพระพุทธเจ้าสมณโคตม พระมหาโมคคัลลานะได้พบกับตีตโปลาเทพบุตรบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เมื่อทราบอดีตกรรมแห่งการทำทานของตีตโปลาเทพบุตรแล้ว ก็กลับมากราบทูลพระพุทธเจ้าถึงอาณิสสส์ของกฐินทาน พระพุทธเจ้าตรัสว่ากฐินทานมีผลานิสงส์ยิ่งใหญ่ ยังให้สำเร็จสมบัติ 3 ประการ คือ มนุษยสมบัติ สวรรคสมบัติ และนิพพานสมบัติทรงยกตัวอย่างตีตโปลาเทพบุตรว่า ผลของการเปลื้องผ้านำไปจำหน่ายเอาเงินร่วม

ทานกฐิน โดยตัวเองยอมนุ่งไบไม้ ทำให้ติดपालได้เป็นเศรษฐี สิ้นชีวิตแล้วได้เป็นเทพบุตรในดาวดึงส์ ต่อไปจักได้เกิดในสวรรค์ชั้นสูงยิ่งขึ้นไป และจะได้ออกบวชในสมัยของพระศรีอริยเมตตรัย ต่อจากนั้น ทรงแสดงอานิสงส์ของการทำกฐินทานอย่างละเอียดเป็นต้นว่า

ยลุล ทาเนน สีเลน สกฺขเมน ทเมน จ
นิธิ สุนฺหิต โหติ อิตฺถิยา ปฺริสสุล วา
- ขุมทรัพย์อันสดรหรือบุรุษเก็บไว้ดีแล้วด้วยทาน - การให้ ด้วยศีล - การรักษาภาวะปรกติของกาย วาจา ด้วยสัญญา - การระวางความชั่วมิให้เกิดขึ้นด้วยทมะ - การรู้จักข่มใจ ขุมทรัพย์นั้นชื่อว่า มั่งไว้ดีแล้ว

3.3 เป้าหมายการแต่ง

ถึงแม้ว่าในติดपालชาดกจะมีได้ระบุเป้าหมายการแต่งโดยตรง แต่จากเนื้อหาเห็นได้ชัดว่า ผู้แต่งได้แต่งชาดกเรื่องนี้ขึ้นเพื่อแสดงอานิสงส์ของการทำกฐินทานโดยเฉพาะ และยังน่าจะมุ่งหมายแสดงคุณค่าของการพัฒนาจิตใจและการพัฒนาพฤติกรรมใน ส่วนการทำทาน เพื่อการสละออก ขัดเกลาคความตระหนี่ในทรัพย์สินสมบัติ

3.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

โดยที่จริง ติดपालชาดกไม่ใช่เรื่องชาดกเพราะตัวเอกของเรื่องไม่ใช่พระโณสีลัตว์ และไม่มีโครงเรื่องแบบชาดก คือ ไม่มีปัจจุบัณวัตถุ และลโมธานหรือประชุมชาดก ติดपालชาดกมีลักษณะเป็นเพียงนิทานธรรมเรื่องสั้นๆ โครงสร้างเรื่องไม่ซับซ้อน มุ่งแสดงหลักธรรมเพียงประการเดียว คือ อานิสงส์ของการทำทาน

การที่เรื่องติดपाल ซึ่งไม่ใช่ชาดก ได้รับการเรียกว่าเป็นผลงานประเภทชาดก แสดงให้เห็นถึงแนวคิดของคนไทยที่มองเรื่องชาดกเป็นนิทานธรรม เป็นวรรณกรรมคำสอนทางพุทธศาสนาที่มีคุณค่าน่าสนใจ เป็นสื่อธรรมที่เหมาะสมกับประชาชน แต่มิได้มองชาดกในฐานะที่เป็นเรื่องพระโณสีลัตว์อันเป็นชีวิตอดีตชาติของพระนุทธเจ้าในลักษณะที่เป็นประวัติบุคคล ฉะนั้นนิทานธรรมที่ดีมีลักษณะทำนองเดียวกับชาดก ก็ถูกจัดเป็นชาดกในทัศนะของคนไทยด้วย ดังที่พบว่ามีการจัดเรื่องสังกัมมวัตถุซึ่งเป็นเรื่องนิทานเข้าไปในสัมโมหนิทานพร้อมไปกับเรื่องอื่นๆ อีก 44 เรื่อง ที่เป็นชาดกทั้งหมด การจัดติดपालนิทานเป็นชาดก ก็มีพื้นฐานแนวคิดทำนองเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ความที่เรื่องติดपालไม่ใช่ชาดก หน้าลานของต้นฉบับตัวเขียนที่พบบางฉบับจึงไม่เรียกว่า ติดपालชาดก แต่เรียกว่า ติดपालวัตถุ และติดपालสุดตะแทน

4. ราโชวาทชาดก

4.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง การศึกษาผลงานเรื่องราโชวาทชาดกในงานวิจัยนี้ได้อาศัยผลงานที่จัดพิมพ์เป็นรูปเล่มเรื่อง ราโชวาทชาดก. จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2456 และเรื่อง วิภินชาดกว่าด้วยราชธรรม 38 ประการ จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2470 ทั้ง 2 เรื่องพิมพ์ภาษาไทยมีภาษาบาลีประกอบ

ในหนังสือ ราโชวาทชาดก ที่จัดพิมพ์มีคำนำของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ตอนหนึ่งว่า

"ราโชวาทชาดกนี้เป็นผลงานของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดเดิม แผลและเรียบเรียงในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อจุลศักราช 1037 ปีเถาะ สัปตศก"^{๑๗}

ต่อจากนั้นแสดงข้อความที่อยู่ในบานแผ่นเดิมของต้นฉบับราโชวาทชาดกไว้ดังนี้

"ราโชวาทคาถา พรรณาวัดปฏิบัติ อันเป็นพระราชกิจสำหรับสมเด็จพระบรมมหาราชรัจฉาอันมีในพาทิรนิบาต สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์อธิการวัดเดิม ขอถวายไว้ประดับพระราชตระกูล เพื่อจะให้จำเรี่ยพระบัญชาญาณบารมีอันประเสริฐดี แต่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์บรมธรรมิกราชาธิราชเจ้าผู้ประเสริฐดี ขอถวายพระพรเจ้าเจริญพระราชศรีสวัสดิ์นิพนมมงคลพระชนมสุขจรทุกประการ สารสิทธิ์สวัสดิ์นี้รันตรงง คักราช 1037 ปีเถาะ สัปตศก"^{๑๘}

และมีข้อความขึ้นต้นเรื่องว่า

"สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ญาณคัมภีร ศิลวิสุทธิ ลุณิธินิบุลย อุดลยนิมลพหุผลสัมฤทธิ วิจิตรคุณาธารธิก ลิกขณศกคัมภีรสัมวาที อรัญวาสี อธิการบดีโบราณาราม ขอถวายเนื้อความในพาทิรนิบาต ราโชวาทชาดกแต่โดยสังเขป"^{๑๙}

ข้อความต่างๆ ข้างต้น โดยเฉพาะในบานแผนกเดิมและในตอนต้นของเรื่อง แสดงให้เห็นว่า ราโชวาทนั้นเป็นผลงานเรียบเรียงของสมเด็จพระนุทโฆษาจารย์ เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญวาสี แห่งถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2199 - 2231) เมื่อ จ.ศ. 1037 หรือ พ.ศ. 2218

สำหรับต้นฉบับตัวเขียนราโชวาทชาดกทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย ไม่ปรากฏพบว่ามีเก็บรักษาไว้หอสมุดแห่งชาติปัจจุบัน และไม่ปรากฏอยู่ในบัญชีรายชื่อคัมภีร์ตามการสำรวจของคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สันนิษฐานว่า สมเด็จพระนุทโฆษาจารย์จะได้แต่งราโชวาทชาดกภาษาบาลีขึ้นเป็นหลักก่อน แล้วจึงแปลออกเป็นภาษาไทย แล้วกราบทูลถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทยประกอบกัน เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์และความขลังศักดิ์สิทธิ์ในฐานะวรรณกรรมคำสอนสาระราชธรรมตามแนวทางพระพุทธศาสนา นอกจากต้นฉบับที่ได้ถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแล้ว น่าจะได้มีตัวต้นฉบับตัวเขียนอย่างน้อยอีกฉบับหนึ่ง เก็บรักษาไว้ที่วัดเดิมหรือวัดพุทธไสวรรย์ที่พระนุทโฆษาจารย์อยู่ เพราะต้นฉบับที่ใช้ในการจัดพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2456 นั้น เป็นต้นฉบับที่พระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2251 - 2275) ทรงโปรดให้คัดลอกเมื่อพ.ศ. 2267 ดังมีข้อความในตอนท้ายของราโชวาทชาดกที่นำมาจัดพิมพ์ว่า

"วัน 6 ๗ 5 ค่ำ มโรงฉดศก จุลศักราช 1086 มีพระบัญชาทูลสั่งให้คัดราโชวาทชาดก ออกจากฉบับเขียนรงของพระมหานุทโฆษารักขิตวัดพุทธไสวรรย์"^{๑๐}

ส่วนหนังสืออีกเล่มหนึ่งที่จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2470 ชื่อ *วิทิศชาดก* นั้น ปรากฏว่าเป็นหนังสือสำนวนเดียวกันกับราโชวาทชาดก กล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นหนังสือเรื่องเดียวกัน แต่ตั้งชื่อผิดกัน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวถึงต้นฉบับที่ใช้ในการจัดพิมพ์เรื่อง *วิทิศชาดก* ว่า

"หนังสือเรื่องนี้ ต้นฉบับเป็นสมุดคำเขียนเส้นหรรดล เปนลายมืออาลักษณ์รัชกาลที่ 4 สังเกตได้ว่า เปนฉบับหลวง ได้ต้นฉบับมาแต่นครศรีธรรมราช"^{๑๑}

เข้าใจว่าต้นฉบับที่ได้มานี้จะไม่ปรากฏชื่อและข้อความใดๆ ที่แสดงให้เห็นว่า ต้นฉบับนั้นเป็นต้นฉบับคัมภีร์ราโชวาทชาดก ในการจัดพิมพ์ จึงตั้งชื่อขึ้นใหม่ว่า *วิทิศชาดก* ตามชื่อของพระโณสีสัตว์ในเรื่อง โดยมีได้นำไปสอบเทียบกับหนังสือหรือต้นฉบับราโชวาท

ชาดกที่เคยมีมาแล้ว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยาภาพ จึงเขียน
ค่านำไว้ในตอนต้นของหนังสือ วิทิตชาดกที่จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2470 ว่า

"... แต่ความไม่จบในสมุดเล่มนี้ ขาดไปประมาณ 3 หน้าพิมพ์ จึงทราบไม่ได้
ว่าทั้งเรื่องจะเป็นหนังสือก็เล่มสมุดด้วยกัน แลหนังสือเรื่องนี้เดิมจะส่งเคราะห์
เข้าในตำราพิชัยสงคราม หรือเป็นหนังสือแต่งต่างหากเฉพาะเรื่องทราบไม่ได้
แต่เป็นหนังสือแปลกและเป้นหนังสือดี ว่าด้วยราชธรรมต่าง ๆ อ้างไว้ในนิทานว่า
มี 38 คาถา แต่ต้นฉบับที่ได้มามีไม่ครบ นับคาถาตามหัวข้อที่แปลไว้มี 22
ได้ให้คัดเฉพาะภาษามคธมานำพิมพ์ไว้ในเบื้องต้นเพื่อให้นักเรียนพิจารณาส่วนหนึ่ง

เรื่องทีกล่าวในนี้ คำนีรข้อความเป้นทำนองชาดก แต่ไม่บอกชื่อว่าชาดก
อะไร ถ้าตรวจตามรูปความก็ควรเรียกว่าวิทิตชาดก เพราะชาดกต่าง ๆ มี
บัญญัติตัวเอกในเรื่องเป้นชื่อ แต่เมื่อให้สอบในนิบาตชาดกไม่พบชาดกข้อนี้ พบ
ชื่ออาทิตชาดกเรื่องที่ 12 ในปัญจาลชาดกเรื่องหนึ่ง ซึ่งพ้องกับกษัตริย์ในเรื่องนี้
แต่ข้อความแลรูปไม่เข้ากันเลย รูปความตามคาถาเช่นนี้ มักมีกระจายอยู่ใน
หนังสือต่าง ๆ แห่งละเล็กละน้อย จึงสันนิษฐานว่าชาดกเรื่องนี้ เห็นจะมี
เห็นจะมีคณิศรจนารจารย์รวบรวมข้อความว่าด้วยราชธรรมมาแต่งขึ้นใหม่ แลให้
แลให้นามว่าเป้นชาดก"^{๑๒}

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ผู้แต่ง ราชโฆวาทชาดกถวายสมเด็จพระนารายณ์เมื่อ
พ.ศ. 2118 นี้ มีนามเต็มตามตอนต้นของเรื่องราชโฆวาทชาดกว่า

"สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ญาณคัมภีร์ ศิลวิสุทธี ลุณินิธิบุคลย อคฺลยนิมล
พหุลผลสัมฤทธิ์ วิจิตรคุณาธารธิก ลิกขคุณศกคัมภีร์สัมวาที อรัญวาสี อธิ-
การบดีโบริราณาราม"

ในหนังสือ **ตำนานคณะสงฆ์** สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจ
ราราษฎร์ ทรงอธิบายว่า คณะสงฆ์สมัยอยุธยา มี 3 คณะ

1. คณะเดิม - คามวาสีคณะ คงตามแบบข้างสุโขทัย
2. อรัญวาสีคณะ
3. คณะคามวาสีฝ่ายขวา

"นามพระพุทโฆษาจารย์เป้นราชทินนามของสังฆนายกชั้นสูง เข้าใจว่า เจ้า
คณะใหญ่ฝ่ายคามวาสีจะมีราชทินนามว่า สมเด็จพระพุทโฆษาจารย์ ส่วน
เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญวาสีเดิมจะมีราชทินนามว่า สมเด็จพระวันรัต"^{๑๓}

อย่างไรก็ตาม จากนามเต็มของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ที่ระบุไว้ในราโชวาทชาดก แสดงให้เห็นชัดเจนว่า การกำหนดราชทินนามของสังฆนายกฝ่ายคามวาสี อรัญวาสี และการจัดรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์อาจจะแตกต่างไปจากคำอธิบายในตำนานคณะสงฆ์ เพราะมีความชัดเจนว่า สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เป็นอธิการบตีวัดเดิม เป็นฝ่ายอรัญวาสี

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์นี้ เป็นพระกรรมวาจาจารย์คู่สวดองค์หนึ่ง ในวันที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงอุปสมบท ท่านเป็นผู้มีความรู้ในหลักธรรมคัมภีร์ทางพุทธศาสนาอย่างดียิ่งรูปหนึ่งในเวลานั้น นอกจากจะได้แต่งราโชวาทชาดกภาษาบาลีและภาษาไทยถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเมื่อ พ.ศ. 2218 แล้ว ท่านยังได้ถวายวิไลชนาตอภักดิ์พระราชปวงเจ้านายข้าราชบริพารของสมเด็จพระนารายณ์หลายเรื่อง ตามที่มีบันทึกตกทอดมามี 8 เรื่อง คือ

1. เรื่องการลาสิกขา
2. เรื่องเหตุที่ชาวอุตรกุรุทวีปไม่เป็นทุกข์
3. เรื่องกรรม
4. เรื่องความรู้ของพระโพธิสัตว์ว่าพระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต
5. เรื่องทศพลญาณ
6. เรื่องโพธิปักขิยธรรม
7. เรื่องการสูญเสียพระไตรปิฎกในโลฬสมหานคร
8. เรื่องเหตุผลที่มีให้ชาวคนกะเทยและพระอรหันต์เหมือนคนกระเทยหรือไม่^{๑๑}

ผลงานราโชวาทชาดกและคำวิไลชนาตอภักดิ์พระราชปวงเจ้านายข้าราชบริพารต่าง ๆ ข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความรอบรู้ในหลักธรรมคัมภีร์ และการปฏิบัติตามแนวทางพุทธศาสนาของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอย่างยิ่ง สมกับราชทินนามที่ท่านได้รับว่า "ญาณคัมภีร์" และ "สิกขคุณศกคัมภีร์ลัมวาที" อย่างยิ่ง

ในการแต่งเรื่อง ราโชวาทชาดกนี้ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์คงจะได้แนวคิดมาจากเรื่อง ราโชวาทชาดกในชาติกัฏฐกถา ของพระพุทธโฆสะแห่งลังกา ในชาติกัฏฐกถามีชาดก 2 เรื่อง คือ

ราโชวาทชาดก (ลำดับที่ 151) กล่าวถึงกษัตริย์ 2 พระองค์ พระเจ้าพรหมทัตแห่งกรุงพาราณสี และพระเจ้ามัลลิกะแห่งแคว้นโกศลเสด็จเดินทางเพื่อตรวจสอบว่ามีผู้ใดตำหนิพระองค์ในเรื่องใดบ้าง ได้พบกันบนระหว่างทาง สารถิของทั้งสองพระองค์ต่างสรรเสริญพระราชาของตน แต่ที่สุดได้พบความแตกต่างอยู่ประเด็นหนึ่งว่า พระ

เจ้ามัลลิกะทรงกระทำดีต่อผู้ที่ทำดีต่อพระองค์ ทรงกระทำชั่วต่อผู้ที่ทำชั่วต่อพระองค์ ส่วน
พระเจ้านรหมทัตทรงกระทำดีต่อคนทุกคนไม่ว่าคนดีหรือคนชั่ว พระเจ้ามัลลิกะจึงยอมรับว่า
พระเจ้านรหมทัตมีพระราชจริยาวัตรดีกว่าพระองค์⁴⁵

ราโชวาทชาดก (ลำดับที่ 334) กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบุตร
ในสกุลพราหมณ์ เมื่อโตขึ้นได้ออกบวชได้อภิญญาสมบัติ ได้ทรงสอนพระเจ้านรหมทัตแห่ง
กรุงพาราณสีว่า ทุกสิ่งทุกอย่างในบ้านเมืองจะดีเป็นสุขเมื่อพระราชาเสวยราชสมบัติโดย
ธรรมสม่ำเสมอ ข้อธรรมที่เป็นคาถาซึ่งนำจากชาดกในพระไตรปิฎกมีความว่า

"เมื่อใดทั้งหลายข้ามฝากไปอยู่ ถ้าโคหัวหน้าฝูงเดินคด เมื่อมีผู้นำไปคด โค
ทั้งหมดย่อมไปคดตามกัน ในหมู่มนุษย์ก็อย่างเดียวกัน ถ้าผู้ได้รับสมบัติให้เป็น
ใหญ่ประพฤติน่าเป็นธรรม นำที่ประชาชนนอกนี้จะประพฤติน่าเป็นธรรมด้วย
ถ้าพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม รัฐเสื่อมพลอยม เป็นทุกข์ทั่วกัน"⁴⁶

ในระหว่างราโชวาทชาดกทั้ง 2 เรื่องข้างต้น เรื่องที่น่าจะมีอิทธิพลต่อการ
แต่งราโชวาทชาดกของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์สมัยสมเด็จพระนารายณ์ น่าจะเป็นชาดก
ลำดับที่ 334 กล่าวอีกนัยหนึ่ง ราโชวาทชาดกของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เป็น
เสมือนนอร์ธฉายความคาถาในราโชวาทชาดกลำดับที่ 334 ดังกล่าว แต่ออกมาใน
รูปชาดกสมบูรณ์ในตัวเอง ด้วยเหตุที่เป็นสาระขยายความคาถาราโชวาทชาดกในพระไตร
ปิฎกและอรรถกถา สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์จึงตั้งชื่อผลงานของท่านว่า ราโชวาทชาดก
ตามชื่อในพระไตรปิฎกและอรรถกถานั้น

การนิพนธ์เผยแพร่ ปัจจุบันมีหลักฐานเผยแพร่อยู่เฉพาะในรูปการจัดนิพนธ์ 2
เรื่อง คือ ราโชวาทชาดก จัดนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2456 และ **วิทิศชาดก ว่าด้วยราช-
ธรรม 38 ประการ** จัดนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2470

4.2 สาระสิ่งเชย

ราโชวาทชาดก ไม่มีบทปณามคาถาและปัจจุบันวัตถุในตอนต้น และไม่มีลีโมธาน
ในตอนท้าย เนื้อเรื่องแบ่งออกเป็น 3 ตอน

ตอนที่ 1 ความนำ เล่าเรื่องอันเป็นเหตุนำมาสู่สาระราชธรรมตอนที่ 2
ความว่า ในอดีต พระเจ้าอาทิตย์ราชครองราชสมบัติในกรุงพาราณสี ทรงมีพระมเหสี 2
พระองค์ พระราชโอรสองค์แรกประสูติแต่พระนางสมุทวิชาเทวี ทรงพระนาม วิจิตราช
กุมาร เมื่อพระวิจิตราชกุมารมีพระชนมายุเพียง 3 พระพรรษา พระนางสมุทวิชาเทวีผู้

เป็นพระราชมารดาที่เสด็จทิวงคต พระเจ้าอาทิตย์ราชโอรสโปรดให้อภิเษกวิจิตรราชกุมารไว้ในราชสมบัติ ต่อมาพระนางสุกทาเทวีพระมเหสีองค์ที่ 2 ประสูติพระราชโอรสทรงพระนามว่า สุตคนกุมาร ได้กราบทูลขอราชสมบัติให้พระราชโอรสของตน พระเจ้าอาทิตย์ราชเกรงว่า พระนางสุกทาเทวีจะวางอุบายฆ่าวิจิตรราชกุมาร จึงโปรดให้วิจิตรราชกุมารเดินทางไปศึกษาศิลปศาสตร์ที่ตักสิลา วิจิตรราชกุมารร่ำเรียนศิลปศาสตร์ต่างๆ จนจบเมื่อมีพระชนมายุได้ 16 พระพรรษา ได้เสด็จกลับพระนคร เมื่อเสด็จถึงนั้นเป็นเวลาทีที่พระเจ้าอาทิตย์ราชสวรรคตพอดี สุตคนราชกุมารพระอนุชาพร้อมทั้งเหล่าเสนาข้าราชบริพารพากันกราบทูลขอให้วิจิตรราชกุมารเสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ วิจิตรราชกุมารทรงมีพระประสงค์จะออกบรรพชา จึงสละราชสมบัติให้แก่สุตคนราชกุมาร สุตคนราชกุมารกราบทูลว่า ตนไม่มีความรู้ในเรื่องการปกครองบ้านเมือง วิจิตรราชกุมารจึงตรัสสอนเรื่องราชธรรมแก่สุตคนราชกุมาร

ตอนที่ 2 ราชธรรม เป็นสาระสำคัญที่ผู้แต่งประสงค์จะแสดง เนื้อความว่าด้วยคุณธรรม 38 ประการ ที่พระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองพึงควรมีเพื่อยังความมั่นคงให้เกิดขึ้นแก่บ้านเมือง และยังความผาสุกให้เกิดขึ้นแก่ประชาชน ได้แก่

1. มีใจมั่นคงไม่หวั่นไหว
2. มีใจหนักแน่นอดทน
3. รักษาความสัตย์จริง
4. มีความขวนขวายในการทำความดี
5. มีความสำรวมกายวาจาใจ
6. มีปัญญา
7. ดำรงกุศลธรรม ปฏิบัติถูกต้อง
8. มีใจเป็นกลางทั้งต่อมิตรและศัตรู
9. มีความกรุณาในสัตว์ทั้งปวง
10. สماعคมกับผู้มิปัญญา
11. หมั่นไต่ถามลาระอันเป็นประโยชน์จากผู้รู้
12. เข้าใกล้สมณพราหมณ์ผู้ทรงศีล
13. บูชาบุคคลผู้ควรบูชา
14. ไม่ลุ่มหลงในเมถุนธรรม
15. บรรเทาความอิจฉาและความโลภ
16. ไม่เบียดเบียนผู้อื่น
17. ไม่เอาภรรยาของผู้อื่นมาเป็นของตน
18. นิทกัษ์รักษาขัดเศลีมา
19. มีความเพียรในการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อบ้านเมือง

20. ดูแลข้าราชการบริพารประชาชน
21. สั่งสอนบุคคลทั้งหลายให้ดำรงในธรรม
22. ไม่ประมาทในราชกิจ
23. มีความกตัญญูแก่ผู้มีคุณ
24. ปฏิบัติตนในอริยวินัย เว้นจากอคติ
25. รู้จักบุคคลว่าใครดีใครชั่ว
26. ยกย่องคนดี ตั้งคนดีไว้ในตำแหน่งการปกครองที่สำคัญ
27. มีวิจารณ์ญาณ รู้จักกิจที่ควรทำและไม่ควรทำ
28. ปฏิบัติตามคำแนะนำของผู้มีศีล
29. ดูแลรักษาสัตว์ทั้งหลาย
30. ยังประโยชน์ให้เกิดแก่ประชาชน
31. ลงโทษผู้กระทำความผิดตามสมควรแก่การกระทำ
32. นำบัลลังก์อันตรายและความเดือดร้อนต่างๆ แก่ประชาชน
33. ส่งเสริมศีลธรรมอันดีแก่ประชาชน
34. แนะนำให้ประชาชนมีความมั่นคงในพระศาสนา
35. รับเครื่องบูชาสักการะจากประชาชนแล้วไม่เบียดเบียนด้วยกายวาจา
36. ดูแลรักษาประชาชนจนจตุรรักษาศิษย์ หรือมารดารักษาลูกของตน
37. พระราชทานรางวัลแก่ข้าราชการที่ดี
38. รักษาธรรมประเพณี

ถ้ากษัตริย์หรือผู้ปกครอง ปกครองบ้านเมืองโดยธรรม บ้านเมืองจะรุ่งเรืองมีความมั่นคง ประชาชนมีความสุข แต่ถ้ากษัตริย์หรือผู้ปกครองเป็นผู้ไม่ประพฤติธรรม ศีลธรรมในบ้านเมืองจักเสื่อม เกิดโจรกรรม ทุพภิกขภัย ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล เกิดความเดือดร้อนต่างๆ ทั่วไป และที่สุกประชาชนก็จะกระทำการเบียดเบียนกษัตริย์หรือผู้ปกครองนั้น

ตอนที่ ๑ ท้ายเรื่อง สู้ทันราชกุมารเสด็จขึ้นครองราชย์ ปกครองดูแลบ้านเมืองโดยธรรม ส่วนวิศิษฐราชกุมารออกบรรพชาเดินทางไปสู่ป่าหิมพานต์

4.3 เป้าหมายการแต่ง

เพื่อแสดงราชธรรม 38 ประการ สำหรับพระมหากษัตริย์นำมาใช้ในการปกครองบ้านเมืองให้ผาสุกร่มเย็นและวัฒนาถาวร

4.4 วิธีการดำเนินเรื่อง

ราโชวาทชาดก หรือ วิทิตชาดก ได้ละทิ้งรูปแบบโครงสร้างชาดกที่สมบูรณ์ของ อรรถกถาชาดกแบบลังกาออกไป คือ ไม่มีปัจจุบันวัตถุ - แสดงเหตุที่มาที่ทำให้พระพุทธเจ้า แสดงชาดก และไม่มีสโมธานหรือชาติปริวัตต์ - แสดงการกลับชาติของบุคคลในเรื่องมาสู่ สมัยพุทธกาล ส่วนที่เสนอทั้งหมดคือเนื้อเรื่อง ในส่วนเนื้อเรื่อง ผู้แต่งอาศัยตัวละคร จาก และเหตุการณ์เข้ามาประกอบพอเป็นเหตุที่นำมาสู่สาระหลักที่ผู้แต่งต้องการเสนอจริง ๆ คือ สาระราชธรรม 38 ประการ กล่าวได้ว่า เป็นการอาศัยรูปแบบชาดกหรือนิทาน เข้ามาเพื่อลดความหนักของเนื้อหา เพื่อให้เนื้อหาไม่อยู่ในรูปหนังสือประเภทสอนธรรม โดยตรง เพื่อเชิญชวนเร้าความสนใจของผู้อ่าน ด้วยเหตุนี้ ตัวละคร จาก และ เหตุการณ์ในเรื่องจึงถูกนำเสนออย่างง่าย ไม่ซับซ้อน เสนอสาระหลักของเรื่อง คือ ราชธรรม 38 ประการไปตามลำดับ ไม่มีตัวอย่างประกอบ

5. อนุญาตบัญญัติชาดก

5.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง อนุญาตบัญญัติชาดกเป็นผลงานบาลีประเภท ชาดกอีกเรื่องหนึ่งที่น่าจะแต่งขึ้นในประเทศไทย ไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับคัมภีร์นี้ใน ประเทศศรีลังกาและประเทศพม่า แต่มีการกล่าวถึงว่ามีต้นฉบับคัมภีร์นี้อยู่ในประเทศลาว⁷⁷ ที่หอสมุดแห่งชาติ ประเทศไทย มีต้นฉบับโบราณคัมภีร์อนุญาตบัญญัติชาดก 6 ฉบับคือ

ฉบับทองทิบ เลขที่ 4698, 4742, 8840, และ 11286

ฉบับล่องชาด เลขที่ 6047 และ 11511

ต้นฉบับโบราณเหล่านี้ ล้วนจารด้วยอักษรขอม ส่วนใหญ่มีความยาว 1 ผูก ยกเว้นฉบับล่องชาด เลขที่ 6047 มีความยาว 2 ผูก

นอกจากต้นฉบับโบราณคัมภีร์อนุญาตบัญญัติชาดกภาษาบาลีแล้ว ยังมีต้นฉบับโบราณ เรื่องอนุญาตบัญญัติชาดกภาษาไทย ซึ่งเป็นงานแปลจากภาษาบาลี 3 ฉบับคือ

ฉบับทองทิบ - ล่องชาด เลขที่ 6909 แปลร้อย 11 ผูก

ฉบับล่องชาด เลขที่ 10702 และ 10760 แปลเผด็จ แต่ละ

ฉบับมีความยาว 1 ผูก

ต้นฉบับทั้งหมดข้างต้นเรียกชื่อคัมภีร์นี้ต่างกันเป็น 2 ชื่อ คือ ฌัญชัยชาดก และ ฌัญชัยบัณฑิตชาดก ในงานวิจัยนี้ได้เรียกชื่อว่า ฌัญชัยบัณฑิตชาดก เพราะเห็นว่าตรงกับลักษณะเรื่องมากกว่า

ในตัวคัมภีร์ ฌัญชัยบัณฑิตชาดก มิได้ระบุชื่อผู้แต่งและประวัติการแต่ง ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า คัมภีร์ ฌัญชัยบัณฑิตชาดก เป็นผลงานใหม่ที่แต่งขึ้นในดินแดนภาคกลาง สมัยอยุธยา โดยน่าจะแต่งในช่วงระยะเวลาเกี่ยวกับการแต่งปัญญาสชาดกส่วนที่ 3 ประมาณระหว่าง พ.ศ. 2000 - 2300 เหตุผลที่นำมาสู่ข้อสันนิษฐานดังกล่าวคือ

1. ไม่ปรากฏหลักฐานต้นฉบับคัมภีร์ ฌัญชัยบัณฑิตชาดก ในบัญชีรายชื่อคัมภีร์ที่มีอยู่ในวัดต่างๆ ในดินแดนภาคเหนือ โดยเฉพาะในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ทำการสำรวจ ทำให้สันนิษฐานว่า คัมภีร์นี้ไม่น่าจะเป็นผลิตผลทางวรรณกรรมของล้านนา

2. คัมภีร์นี้มีโครงเรื่องยาวซับซ้อน ทำนองเดียวกับชาดกในปัญญาสชาดกส่วนที่ 3 ซึ่งแต่งประมาณ พ.ศ. 2000 - 2300 ทั้งนี้คัมภีร์ ฌัญชัยบัณฑิตชาดก เป็นผลงานคนละแนวกับชาดกเหล่านั้นในปัญญาสชาดก คัมภีร์ ฌัญชัยบัณฑิตชาดก ไม่ได้มีลักษณะความสนุกสนานแบบนิทานทรงเครื่องซึ่งเน้นความเก่งของตัวเอกในเชิงอิทธิปาฏิหาริย์ และอารมณ์เสทือนใจในด้านความรักและความโศก แต่เน้นความมีปัญญาของตัวเอก แสดงสารธรรมอย่างชัดเจนตลอดทั้งเรื่อง เข้าใจว่า ผลงานนี้อยู่ในกระแสของความพยายามที่จะประสานหรือดึงลักษณะชาดกบาลีแบบสนุกสนานที่กำลังเฟื่องฟูอยู่ในสมัยที่แต่ง ให้มาเข้ากับเป้าหมายการสอนสารธรรม ที่ควรเป็นแกนหลักของวรรณกรรมประเภทชาดก นับว่าเป็นผลงานชาดกบาลีที่เป็นงานสร้างสรรค์ที่สมบูรณ์ของไทย คือ มีลักษณะผสมนิทานไทยกับคติคำสอนตามแนวทางพุทธศาสนาอย่างเหมาะสม

3. คัมภีร์นี้อาจจะได้รับอิทธิพลจากเรื่องศรีธัญชัย นิทานพื้นบ้านภาคกลางของไทย แต่ได้ปรับเปลี่ยนจากการสื่อความฉลาดแบบเพศุบายมีเล่ห์กลมาเป็นความฉลาดทางธรรม อย่างไรก็ตาม ในเรื่องนี้จำเป็นต้องมีการศึกษากันต่อไป เพราะในทางกลับกันเรื่องศรีธัญชัยนิทานของไทยนั้นอาจจะได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ ฌัญชัยบัณฑิตชาดกก็ได้

การพิมพ์เผยแพร่ ได้มีการจัดพิมพ์เรื่อง ฌัญชัยบัณฑิตชาดกฉบับแปลภาษาไทยเผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2502 แต่ไม่ได้ระบุชื่อผู้แต่ง กล่าวแต่ว่าตรวจสอบชำระโดยพระธรรมมหาวิราวุธทร พระธรรมมหาวิราวุธทรได้เขียนคำนำมีข้อความตอนหนึ่งว่า

"เป็นที่น่ายินดีและอนุโมทนาแก่สำนักงาน ส.ธรรมภักดี มาก ที่อุทิศสาหะพยายามพิมพ์ ฌัญชัยบัณฑิตเล่มนี้ ซึ่งจะสูญไปจากนักศึกษาและนักค้นคว้าทางพุทธศาสนาจะได้คู่กับหนังสือมงคลที่ป็นและพระธรรมเจดคัมภีร์ กับมิลินทปัญหาซึ่งมีผู้นิยมอ่านกันมากในขณะนี้" *"

ผู้จัดพิมพ์ได้ระบุว่า "ได้นิพนธ์ตามฉบับเดิม"^{๕๖} แต่มิได้ระบุว่าฉบับฉบับเดิมที่ว่าเป็นฉบับใด เข้าใจว่าจะเป็นฉบับที่เคยมีการพิมพ์เผยแพร่มาก่อนซึ่งกำลัง "จะสูญไป"

5.2 สาระสังเขป

คำบูชาพระรัตนตรัย

ปัจจุบันวัตถุ - พระพุทธเจ้าปรารภอดีตชาติที่พระองค์เลวยพระชาติเป็นชณฺฑชยโพธิสัตว์ ปรารภพระองค์ลูมาลซึ่งเกิดเป็นยักษ์คู่ร้าย

อดีตวัตถุ

พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์มาปฏิสนธิในครรภ์ของนางสุขุมา ภรรยาของชณฺฑชยเศรษฐี คตินั้น พระเจ้าโกทรราชแห่งนครอินทปัตถ์ ที่เศรษฐีอยู่ ทรงสุบินว่า เปลวเพลิงใหญ่ผุดขึ้นมา มีดอกปทุมชาติผุดกลางแสงเพลิง ดอกบัวนั้นน้อมมารับพระองค์ให้ประทับนั่งแล้วเพลิงก็ดับไป วันรุ่งขึ้นทรงโปรดให้โหรทำนาย ทราบว่ามีผู้บุญญามาเกิด สิบเดือนต่อมานางสุขุมาคลอดพระโพธิสัตว์ให้นามว่า ชณฺฑชยกุมาร วันที่เกิดนั้น กลองนันทเกรีของพระเจ้าโกทรราชดังขึ้นเองโดยไม่มีใครตี พระเจ้าโกทรราชให้คนติดตามดูจนรู้ว่าชณฺฑชยกุมารซึ่งเป็นผู้มีบุญญาตามพระสุบินได้เกิดแล้ว

เมื่อชณฺฑชยอายุได้ 7 ปี พระเจ้าโกทรราชได้ทดลองปัญญาโดยการถามปัญหา 4 ข้อ ชณฺฑชยตอบอธิบายความหมายของเรื่องที่ถามในทางธรรมอย่างละเอียดชัดเจน

วันหนึ่ง พระเจ้าโกทรราชเสด็จประพาสคู่มือ หลงทางไปจนถูกนันทยักษ์จับตัว นันทยักษ์ถามความหมายของมลทรธรรมว่า ธรรมอันเศร้าหมองยิ่งกว่าได้แก่อะไร ถ้าตอบได้จะปล่อยตัว ถ้าตอบไม่ได้จะกิน พระเจ้าโกทรราชขอกลับบ้านเมืองเพื่อแสวงหาคำตอบให้ได้ภายใน 7 วัน ถ้าไม่ได้จะกลับมาให้ยักษ์กิน ปรากฏว่าไม่มีใครตอบได้ ชณฺฑชยจึงรับอาสาออกมาพบยักษ์ตามล้าพัง ได้ตอบปัญหาแก่ยักษ์ว่า กิเลสความเศร้าหมอง 10 ประการมีความเห็นผิด ความฟุ้งซ่านแห่งจิต ความโกรธ ความโลภ เป็นต้น เป็นมลทรธรรม นันทยักษ์รู้สึกเอ็นดูและเลื่อมใสชณฺฑชยมาก พระเจ้าโกทรราชขอชณฺฑชยเป็นบุตร สร้างปราสาทให้อยู่

พระเจ้าโกทรราชตรัสให้อำมาตย์หาเด็กที่มีปัญญามาชุบเลี้ยงให้เป็นบัณฑิตเพิ่มขึ้น อำมาตย์คัดเลือกมาได้ 3 คน เมื่อสนทนากันแล้ว ชณฺฑชยกราบทูลเตือนว่า กุมารทั้งสามเป็นคนฉลาด แต่ไม่ใช่ปราชญ์เพราะรู้แค่ว่าแค่ประสบการณ์ตน ไม่กว้างรอบออกไป แต่พระเจ้าโกทรราชก็รับกุมารทั้งสามไว้ กุมารทั้งสามคิดอาฆาตชณฺฑชย

พระเจ้าโกทรราชตั้งปัญหามาถามกุมารผู้เป็นบัณฑิตทั้งสิ้นหลายครั้ง ทุกครั้งชณฺฑชยสามารถตอบได้ถูกต้องดีกว่า ได้แก่ ปัญหาที่น้อยกลับมากมากกลับน้อย ชณฺฑชยตอบว่าเป็นทรัพย์ของสัตบุรุษ แจกจ่ายทำการกุศลแล้วก่อเกิดผลมากทั้งในปัจจุบันและต่อไปถึงชาติหน้าสิ้น

กาลนาน ปัญหาบุคคลรักใคร่ในอะไรเป็นอย่างยิ่ง ฉันทูชัยตอบว่ารักตนเอง ปัญหาสิ่งไร มีรสยิ่งกว่ารสทั้งปวง ฉันทูชัยตอบจำแนกรสที่ยิ่งในระดับต่างของบุคคลต่างๆ 10 ระดับ เช่น ปุณฺณผู้หวังความพ้นทุกข์มีการคบหาสัตบุรุษเป็นรสอันประเสริฐ, ปัญหาธรรมชาติอะไร เกิดขึ้นแล้วฆ่าแม่เสีย ฉันทูชัยตอบว่าความโลภมาก, ความเจริญเกิดขึ้นด้วยทวารอะไร ฉันทูชัยตอบว่าเกิดด้วยปาก

คราวหนึ่ง ฉันทูชัยช่วยเป็นตุลาการตัดสินความวิวาทระหว่างคนเลี้ยงม้ากับคนเลี้ยงแพะ ประชาชนที่มาฟังคำตัดสิน พวกกันสรรเสริญ เสียงดังไปถึงพระราชวัง พระเจ้าโกรพราชทรงทราบเรื่อง ประรณานาจะแต่งตั้งฉันทูชัยเป็นผู้พิพากษา ฉันทูชัยกราบทูลปฏิเสธด้วยเหตุผลว่า ตัวเองยังอายุน้อยและเสนาบดีที่ลาสามารถก็มีมาก

เมื่อฉันทูชัยอายุ 11 ปี คืนหนึ่ง พระเจ้าโกรพราชตรัสถามบัณฑิตกุมารทั้งสี่ว่า เวลาเดือนหงายเล่นอะไรจึงจะดี ฉันทูชัยตอบว่าเล่นการที่เป็นมงคลคือ เว้นจากเวร 5 มีการฆ่าตี อิจฉาริชยาผู้อื่น เป็นต้น และยังความชนะตบะ คือ ความอดใจไม่โกรธ ไม่โลภ ไม่หลง ให้เกิดขึ้น

พระเจ้าโกรพราชโปรดให้ฉันทูชัยตั้งปัญหาถามปุโรหิต ฉันทูชัยถามว่า บริโภคอาหารอย่างไรจึงจะเป็นมงคล ปุโรหิตบอกว่าให้หันหน้าไปยังทิศต่างๆ เพราะมียักษ์แต่ละทิศคุ้มครอง ฉันทูชัยไขความอธิบายถึงความหมายของทิศต่างๆ ว่า หมายถึงบิดามารดา ครูบาอาจารย์ ญาติ เป็นต้น แล้วสอนให้กตัญญูต่อบุคคลเหล่านั้น ปุโรหิตมีความพอใจ ประกาศละความเชื่อถืออิศวรนา rayan หันมาถือธรรมที่เป็นพุทธภาษิต ต่อจากนั้น ขอให้ฉันทูชัยกล่าวธรรมของปุโรหิต ฉันทูชัยตอบว่ามี 5 ประการ คือ เป็นผู้สั่งสอนพระมหากษัตริย์ให้รักษาศิล 5 ละเว้นการกระทำที่เป็นโทษ มีปัญญาพิจารณาความผิดความถูก เป็นต้น

เมื่อฉันทูชัยอายุ 12 ปี พระเจ้าโกรพราชตรัสถามว่า ในโลกนี้จะรักษาจิตตามผู้ใดดี ฉันทูชัยตอบว่า ควรรักษาจิตตามบุคคลผู้มีหุตาคติ คือ พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวก เพราะถ้าไปรักษาจิตตามคนอื่นเช่นพระราชา เสนาบดี ราชกรที่มีโลกีย์ ก็จะทำให้เสียที่ที่ได้พบพระศาสนา พระเจ้าโกรพราชทรงคิดว่าฉันทูชัยดีเทียบพระองค์ก็หนึ่งเฉย ไม่ยินดีในคำตอบ

พระเจ้าโกรพราชตั้งปัญหาถามบัณฑิตกุมารทั้งสี่อีกหลายประการ ได้แก่ อะไรในโลกเป็นความฉิบหายใหญ่ ฉันทูชัยตอบว่า ความขี้เกียจ, คนอย่างไรเรียกว่าคนฉลาด ฉันทูชัยตอบว่า คนที่ฉลาดทั้งในการบ้านเมืองและเป็นปราชญ์ทางคุณธรรม ยกตัวอย่างเรื่อง กุรุธรรม แสดงหน้าที่และธรรมะของคนต่างๆ ในสังคม

พระเจ้าโกรพราชทรงรู้สึกระแวงฉันทูชัยว่า มีความสามารถมาก อาจคิดชิงราชสมบัติ จึงสั่งให้เสนาบดีคอยช่วยกันจับผิด วันหนึ่งโปรดให้จัดการวิ่งแข่งขัน บัณฑิตทั้งสามเลือกไปด้วยม้า ฉันทูชัยเลือกเดิน พระเจ้าโกรพราชวางแผนว่า ถ้าฉันทูชัยแพ้การแข่งขัน จะขับออกจากเมือง นันทักษ์มาช่วยอุ้มฉันทูชัยไปถึงที่หมายก่อนใคร พระเจ้าโกรพราชก็ยิ่งเกรงอำนาจของฉันทูชัยมากขึ้น

พระเจ้าโกรนราชตรัสถามว่า คนที่ชั่วแล้วจะทำดีได้เพราะเหตุใด ฉันทูชัยตอบว่า ด้วยอาศัยกรรม 3 คือ ขันติ ความกตัญญู และความสัจย์ ยกตัวอย่างเรื่องเสือโคร่งและแม่โค

วันหนึ่ง พังพอนกับงูเห่ากัดกันในปราสาท พระเจ้าโกรนราชตั้งปัญหาถามว่า สิ่งใดมีความโกรธมาก ฉันทูชัยกราบทูลว่า พระมหากษัตริย์มีความโกรธมาก ถ้าโกรธผู้ใดแล้ว ผู้นั้นจะได้รับความวิบัติทันที พระเจ้าโกรนราชนึกพิโรธว่า ฉันทูชัยติเตียนตน

พระเจ้าโกรนราชทรงถามปัญหาว่า ความกลัวในโลกมีกี่อย่าง ฉันทูชัยกราบทูลตอบว่า มี 6 อย่าง คือ กลัวไฟ กลัวหญิง กลัวความหลง กลัวงู กลัวพระราชา กลัวน้ำ แล้วขยายความจนไปถึงเรื่องลักษณะมิตรและการสมาคมกับคนที่ควรสมาคม

พระเจ้าโกรนราชทรงพยายามจับผิดฉันทูชัยด้วยการตั้งปัญหาต่างๆ อีกมาก ก็ไม่สามารถจับผิดได้ จึงตรัสสั่งให้เสนาบดีไปคอยไล่ช้างเข้าทรงฉันทูชัยในเวลาที่ฉันทูชัยเข้าสู่พระราชวังเพื่อเข้าเฝ้า เมื่อเสนาบดีไล่ช้างเข้าไป ฉันทูชัยแผ่เมตตาจิตแก่ช้าง ช้างก็ไม่อาจเข้าใกล้ ฉันทูชัยเข้าไปผลัดงาช้าง จนช้างล้ม หลังจากเหตุการณ์นั้นแล้ว ฉันทูชัยก็ลาบิคารมาดาเดินทางออกจากเมือง พระเจ้าโกรนราชทรงทราบก็เสียพระทัย

ฉันทูชัยเดินทางมาถึงหมู่บ้านปาจันกับปาลิกคาม นักที่ศาลาแห่งหนึ่ง เป่าปี่สรรเสริญพุทธคุณ เทวดาที่ตื้นนึกพอใจให้ดวงแก้วแก่ฉันทูชัย

ฉันทูชัยพบนางกัลยาณี ธิดาพ่อค้าฝ่าย แลกเปลี่ยนสนทนากันรู้ว่ามิปัญญาเสมอกัน เกิดความรักใคร่ บิคารมาดาของนางกัลยาณีทราบเรื่องมีความพอใจ ยกนางกัลยาณีให้อยู่กินกับฉันทูชัย ฉันทูชัยเอาดวงแก้วให้แม่ของนางกัลยาณีนำไปขาย พราหมณ์พ่อค้านำความไปแจ้งนายบ้านให้มาจับกล่าวหาว่าเป็นขโมย ฉันทูชัยบอกว่าตนได้ดวงแก้วมาจากเทพยดา พราหมณ์และนายบ้านไม่เชื่อ ฉันทูชัยจึงให้ตั้งธรรมาสน์ นั่งแสดงธรรม เทวดาและประชาชนพากันมาฟังเป็นจำนวนมาก เมื่อแสดงธรรมจบ เทวดาได้นำแก้วมาบูชาฉันทูชัย

เทวดารักษาพระนครและนันทยักษ์ แสดงรางวัลต่างๆ แก่พระเจ้าโกรนราช ปุโรหิตไซเหตุว่า เกิดจากการที่พระเจ้าโกรนราชคิดประทุษร้ายฉันทูชัย จนฉันทูชัยต้องออกจากบ้านเมือง ถ้าตามตัวฉันทูชัยกลับมาเหตุร้ายต่างๆ ก็จะหมดไป เสนาบดีคัดค้านให้หาอุบายอื่น ปุโรหิตจึงแนะนำให้ตีกลองชัยภรี บวงสรวงเทพยดา 4 ทิศ

กลางคืน เทพยดาที่รักษาเศวตฉัตร ถือนพระขรรค์มาขึ้นที่แท่นบรรทมของพระเจ้าโกรนราช ถามว่า กลองที่ตีดัง ทะทะ โทโท ทุกๆ ทิศ แสดงความหมายว่าอย่างไร ถ้าไม่รู้จะพันให้ขาดด้วยพระขรรค์ พระเจ้าโกรนราชขอผัดผ่อนไปถามปุโรหิต ปุโรหิตตอบไม่ได้ พระเจ้าโกรนราชจึงให้คนไปตามฉันทูชัยกลับมา

ฉันทูชัยตอบปัญหาเทวดาว่า ทะทะ มีความหมายสอนให้พระราชาตั้งอยู่ในธรรม 10 ประการ มีการให้ทานเป็นต้น, โทโท สอนว่าเป็นพระราชาอย่าลู่อำนาจแก่โทษ, ทุกๆ

สอนว่าพระราชาท้องเว่นจากทวาทา คือวาจาซึ่งไม่มีลัษณะ, ทิทิ สอนว่า พระราชานิ่งเป็นผู้มีลัษณะทักขุณี และยังอธิบายความหมายของเสียงกลองนั้น ในฐานะเป็นพหูทธานุสสติอีกด้วย เทวดาพากันสาธุการบูชา

พระเจ้าโกทรพราชขอให้ฉัญชัยแสดงธรรมเรื่องกายนคร ฉัญชัยอธิบายลักษณะของชีวิตโดยเฉพาะลักษณะจิตตามคัมภีร์อัฐสุทตถิณี เมื่อเทศนาจบ พระเจ้าโกทรพราชยินดีประทานหญิงรูปงามคนหนึ่งให้ ฉัญชัยไม่รับ กราบทูลว่าตนมีภรรยาแล้วและตกลงกันแล้วว่า ตนจะไม่มีอนุภรรยา

พระเจ้าโกทรพราชเสด็จไปบ้านฉัญชัย เพื่อคุยตัวนางกัลยาณี ได้ตรัสถามนางถึงโทษของการมีอนุภรรยา นางได้ยกอดีตนิทานขึ้นกราบทูล พระเจ้าโกทรพราชตรัสถามฉัญชัยว่า เหตุไรเมื่อออกจากเมืองจึงไม่ไปอยู่กับบิดามารดา ฉัญชัยกราบทูลว่าถ้าไปอยู่ก็จะมียศบริวารมาก ถึงไม่เป็นข้าศึกก็เหมือนเป็นข้าศึก จึงไปอยู่ที่อื่นและมีอาชีพเป่าขลุ่ยเพื่อมิให้มิกำลังอำนาจ พระเจ้าโกทรพราชถามว่า ลัษณะไม่ประทุษร้ายตอบแก่ลัษณะด้วยเหตุใด ฉัญชัยกราบทูลว่า ด้วยเหตุว่า พิจารณาเห็นกรรมของตนและพิจารณาเห็นกรรมของผู้อื่น พระเจ้าโกทรพราชโปรดแต่งตั้งฉัญชัยเป็นอุปราช

ครั้งนั้น เจ้าทมิฬชื่อ พระยาอังกิ เป็นกษัตริย์ที่ชั่วร้าย เบียดเบียนบ้านเมืองต่าง ๆ ฉัญชัยกราบทูลอาสาไปปราบ ก่อนไปได้สอนธรรมแก่นางกัลยาณีให้รู้จักรักษาตน เมื่อฉัญชัยไปแล้ว เสนาบดีและบัณฑิตทั้งสามได้วางแผนลวงลามนางกัลยาณี แต่นางสามารถทำคนเหล่านั้นให้ได้อาย พระเจ้าโกทรพราชให้จำขังคนเหล่านั้นไว้ คอยฉัญชัยกลับมาตัดสินความ

ฉัญชัยใช้อุบายจับพระยาอังกิและขุนพล 500 ได้ กล่าวสอนธรรมให้พระยาอังกิและขุนพลตั้งอยู่ในธรรม พระยาอังกิและขุนพล 500 พากันมาเฝ้าพระเจ้าโกทรพราช ขอทำการสักการบูชาฉัญชัยและขอฟังธรรม

ฉัญชัยแสดงราชสาร์กธรรม 3 ประการ คือ อย่างพูดจาเหลวไหลและ มีขันติ ความจริงใจ ไม่ส่งเสริมการเล่น เช่น การพนัน

พระเจ้าโกทรพราช ทรงแจ้งให้ฉัญชัยทราบถึงการกระทำของเสนาบดีและบัณฑิตทั้งสาม ฉัญชัยกล่าวติเตียนแล้วยกโทษให้ พระเจ้าโกทรพราชแต่งตั้งฉัญชัยเป็นพระยาอุปราช

เมื่อฉัญชัยเป็นพระยาอุปราชแล้ว ได้ชวนขวายนั่งสอนประชาชนให้ตั้งมั่นอยู่ในธรรม จัดการแก้ปัญหาโจรผู้ร้าย ขจัดปัญหาความยากจน พระนครก็รุ่งเรือง

เสนาบดีคิดกบฏต่อพระเจ้าโกทรพราช นำคนของตนไปลวามิภักดิ์ ต่อพระเจ้าวิโรชราชแห่งเมืองเจตียราช ฉัญชัยรู้จึงสั่งให้สร้างกำแพงล้อมอาณาเขตให้กว้างขวางมั่นคงขึ้น พระเจ้าวิโรชราชยกทัพมาตีไม่สำเร็จ พระเจ้าวิโรชราชไม่ยอมแพ้ ยกทัพมาล้อมเมืองอีก นันทยักษ์มาช่วยขับไล่ทหารของพระเจ้าวิโรชราชออกไป

พระเจ้าวิโรชราชทำพระเจ้าโกรพราชให้ออกจากเมืองมารบกันตน พระเจ้า
โกรพราชให้ทำสงครามปัญหาแข่งตอบปัญหาระหว่างปราชญ์ 2 เมือง ฉันทูชัยตอบปัญหาชนะ
พระเจ้าวิโรชราชทรงเลื่อมใสกราบไหว้ฉันทูชัย

พระยาอากังคินาเจ้าเมืองหงสาวดี ทวาราวดี และอุยกยนคร มาฟังธรรมเทศนา
เรื่องทศพิศราชธรรมจากฉันทูชัย

เจ้าเมืองต่างๆ ส่งคนมาทดลองปัญหาฉันทูชัย ฉันทูชัยสามารถตอบปัญหาได้
อย่างคึกทุกครั้งไป

พระอินทร์นำเทวดาและมนุษย์มาฟังธรรมของฉันทูชัย เมื่อสิ้นคำเทศนา พระ
อินทร์ให้ฉันทูชัยขอพร ฉันทูชัยขอพร 4 ประการ คือ ขอให้ตนเกลียดกลัวบาป ขอให้
กล้าหาญในการทำมาค้าขาย อย่าให้มีความอยากในกามคุณ และให้ได้สิ่งสมบารมีจนได้พระ
โพธิญาณ พระอินทร์ประทานพรตามคำขอ

ฉันทูชัยช่วยดูแลบ้านเมืองให้รุ่งเรือง จนสิ้นอายุ ไปเกิดในสวรรค์
สโมธาน พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องฉันทูชัยบังเกิดแล้ว แสดงธรรมอริยสังข์ 4 แล้ว
แสดงชาติปริวัตต์ - การกลับชาติ

5.3 เป้าหมายการแต่ง

จากเนื้อเรื่องในฉันทูชัยบังเกิดตาดก เห็นได้ว่า ผู้แต่งมีจุดมุ่งหมายที่ใช้รูปแบบ
วรรณกรรมชาดกมาเป็นเครื่องมือสื่อสารธรรม ธรรมะที่ปรากฏในเรื่องมีหลายประการ
กระจัดกระจายไปตามเหตุการณ์ของเรื่อง โดยภาพรวม ธรรมเหล่านั้นล้วนเป็นสาร-
ธรรมระดับศีลธรรม หรือระดับที่นำมาใช้เพื่อการดำรงอยู่ในสังคมและพัฒนาสังคม เป็น
สารธรรมสำหรับผู้ปกครอง ธรรมะที่เน้นเป็นแกนตลอดเรื่อง คือ ปัญหา - การรู้จักใช้
เหตุผลพิจารณาแก้ไขปัญหาต่างๆ อย่างถูกต้อง โดยมีศีลธรรม เช่น ความซื่อสัตย์
ความจริงใจ การปฏิบัติตรงตามหน้าที่ เป็นต้น เป็นพื้นฐาน นับเป็นธรรมะที่สะท้อน
อุดมการณ์และวิถีการปฏิบัติในด้านการเมืองการปกครอง ที่มีพุทธธรรมเป็นรากฐานในสังคม
ไทยอย่างชัดเจน

5.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

เมื่อสนองเป้าหมายข้างต้น ผู้แต่งได้ใช้โครงสร้างชาดกแบบสมบูรณ์มาเป็นแบบ
คือ เริ่มจากปัจจุบันวัตถุ - นำเรื่องที่เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาชาดก เนื้อเรื่อง
และสโมธานหรือชาติปริวัตต์ - แสดงการกลับชาติของบุคคลในเรื่องซึ่งเป็นอดีตมาสู่ชีวิต
สมัยพุทธกาล โครงสร้างนี้ช่วยให้เรื่องที่ตั้งมีลักษณะเป็นชาดก ซึ่งก่อให้เกิดความสำคัญ

ตรงที่ละครตัวเอกของเรื่องเป็นพระโพธิสัตว์ โยงโยไปสู่ความน่าเชื่อถือของความคิดเห็น และคำสอนที่ตัวละครเอกของเรื่องแสดง

เนื้อเรื่องโดยภาพใหญ่ไม่ซับซ้อนมาก แสดงชีวิตของตัวละครเอก 3 ช่วง คือ ช่วงแรกวัยเด็ก ที่แสดงภูมิปัญญา จนได้เป็นปราชญ์คนสำคัญในราชสำนัก ช่วงวัยหนุ่ม ที่มีเหตุต้องจากบ้านเมือง ได้พบคนรัก แล้วกลับมา และช่วงวัยฉกรรจ์ที่ใช้สติปัญญาช่วยรักษา และพัฒนาบ้านเมืองสังคมส่วนใหญ่ แต่ในรายละเอียดมีเรื่องย่อยแทรกเข้ามา มาก เพื่อเป็นทางให้ตัวละครเอก ได้แสดงภูมิปัญญา เสนอหลักธรรม ที่ผู้อ่านสามารถนำมาใช้ใน ชีวิตประจำวันได้

วิธีการนำเสนอเรื่องย่อย เป็นลักษณะการตั้งปัญหาถามตอบ และการสมมติ เหตุการณ์ที่ต้องใช้ปัญญาแก้ไข ซึ่งสนุก น่าสนใจ ผู้อ่านจะได้รับการฝึกฝนสร้างสรรคปัญญา คิดตามไปพร้อมกับตัวละครในเรื่อง กล่าวได้ว่า ชาญชัยบัณฑิตชาดก เป็นตัวอย่างสื่อการสอนแบบเสริมสร้างภูมิปัญญาที่มีประสิทธิภาพมากขึ้นหนึ่งของไทย

ข้อควรสังเกต คือ ถึงแม้ว่าจะมีเรื่องทำนองอิทธิปาฏิหาริย์ เช่นมีเทวดามา ช่วย เป็นต้น ก็เป็นลักษณะการนำเข้ามาเพื่อช่วยการดำเนินเรื่องและการปรุงรสชาติของ เรื่องให้สนุกเป็นทำนองนิทาน พ้นจากความเป็นหนังสือสอนธรรมโดยตรง

6. สิวิชัยชาดก

6.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง ไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับผู้แต่งและประวัติ การแต่งในตัวคัมภีร์สิวิชัยชาดก และไม่มีการอ้างอิงถึงในหนังสือและเอกสารต่างๆ ใดๆก็ตาม อาศัยการศึกษาต้นฉบับคัมภีร์สิวิชัยชาดกเองอาจให้ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับสมัยที่แต่ง และสถานที่แต่งคัมภีร์สิวิชัยชาดกได้ดังนี้

1. สิวิชัยชาดก น่าจะเป็นผลงานที่แต่งขึ้นในประเทศไทย เพราะมีลักษณะ โครงสร้างเรื่องและเนื้อเรื่องที่เป็นพัฒนาการของชาดกบาลีในประเทศไทย และปรากฏ ต้นฉบับคัมภีร์สิวิชัยชาดกในประเทศไทยหลายฉบับ ทั้งที่เป็นภาษาบาลี เป็นงานแปลและงาน เรียบเรียงภาษาไทย แต่ไม่ปรากฏหลักฐานเรื่องสิวิชัยชาดกในประเทศอื่น เช่น ประเทศ พม่า ลาว เป็นต้น

2. สิวิชัยชาดก มีโครงสร้างเรื่องและเนื้อเรื่องซับซ้อนมากขยายยาวยิ่งกว่า ชาดกส่วนที่ 3 ของปัญญาสาชดก ถือได้ว่าเป็นพัฒนาการสุดท้ายหรือสูงสุดของชาดกบาลีที่ แต่งในประเทศไทย เมื่อเปรียบเทียบกับสมัยการแต่งของชาดกส่วนที่ 3 ในปัญญาสาชดก

ซึ่งประมาณว่าแต่งระหว่าง พ.ศ. 2000 - 2300 แล้ว สิวีชัยชาดกก็ควรจะแต่งในช่วง
ระหว่างนั้น โดยอาจแต่งในตอนท้ายสมัย ทั้งนี้ ยังไม่อาจกำหนดศักราชที่แน่นอน

3. ตัวต้นฉบับโบราณคัมภีร์สิวีชัยชาดก ที่จารด้วยอักษรขอมมีอยู่ในหอสมุดแห่ง
ชาติ 3 ฉบับ มีอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งมูลนิธิภูมิพลโลกิยคุณย์ค้นคว้าพุทธศาสนาแห่ง
ประเทศไทยนำมาปริวรรตเป็นอักษรไทย 1 ฉบับ แต่ปรากฏต้นฉบับสิวีชัยชาดกจำนวนมาก
ในดินแดนภาคเหนือ แสดงถึงความแพร่หลายและความนิยมเรื่องสิวีชัยชาดกในภาคเหนือ
จึงสันนิษฐานว่า สิวีชัยชาดกน่าจะเป็นผลงานที่แต่งขึ้นในล้านนา อาจเป็นที่เชียงใหม่ ซึ่ง
เป็นศูนย์กลางความเจริญของการแต่งคัมภีร์พุทธศาสนาในล้านนาเวลานั้น

ส่วนผู้แต่งจะเป็นพระภิกษุหรือฆราวาสยังไม่มีหลักฐาน

ต้นฉบับตัวเขียน มีต้นฉบับโบราณคัมภีร์สิวีชัยชาดก อักษรขอมในหอสมุดแห่งชาติ

3 ฉบับคือ

1	ฉบับล่องชาด	4 ผูก	เลขที่	10808
2	ฉบับทองทิบ	7 ผูก	เลขที่	5565
3	ฉบับล่องชาด	7 ผูก	เลขที่	5560

มูลนิธิภูมิพลโลกิยคุณย์ ได้ทำการปริวรรตคัมภีร์สิวีชัยชาดก จากต้นฉบับอักษรขอมมา
เป็นอักษรไทย

ต้นฉบับต่างๆ ข้างต้นเรียกชื่อคัมภีร์ว่า สิวีชัย ตรงกัน

ในดินแดนภาคเหนือ พบต้นฉบับเรื่องสิวีชัยชาดกหลายแห่ง ตามหนังสือรายชื่อ
คัมภีร์โบราณและสมุดข่อยในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ มีชื่อคัมภีร์สิวีชัยชาดก
ทั้งที่เป็นภาษาบาลีและที่เป็นภาษาล้านนาหลายฉบับดังนี้

1.	ศรีวิชัยยลหงส์	อยู่ที่วัดปราสาท	เลขที่	5/106
2.	ศรีวิชัยชาดก	อยู่ที่วัดหมื่นเงินกอง	เลขที่	14/156
3.	ศรีวิชัยชาตกะ	อยู่ที่วัดศรีเกิด	เลขที่	18/57
4.	สิวีชัยชาดก	อยู่ที่วัดคงคาวดี	เลขที่	21/159 ^{๑๐}

ตาม "บัญชีรายชื่อคัมภีร์จังหวัดต่างๆในล้านนาไทย" ซึ่งดร.อาร์ลล์ อุนคิอูล
และนายสิงฆะ วรรณสัย ยืมมาถ่ายใสไมโครฟิล์ม ตามโครงการวิจัยไทย-เยอรมัน เรื่อง
วรรณกรรมล้านนาไทย มีรายชื่อเรื่องสิวีชัย 3 ชื่อ คือ

1.	ศรีวิชัย	พบที่วัดบ้านเอื้อม อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง	เลขที่	226/12
2.	ศรีวิชัยนตร์หงส์	พบที่วัดเหมืองหม้อ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่	เลขที่	883/19
3.	ศรีวิชัยยนต์หงส์	พบที่วัดสันติริมบึง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน	เลขที่	1198/1 ^{๑๑}

นอกจากนี้ยังมีเรื่อง *ศรีวิชัย* ในบัญชีรายชื่อคัมภีร์ของวัดสูงเม่น อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา^{๒๒}

รวมต้นฉบับโบราณเรื่อง *สิริชัย* หรือ *ศรีวิชัย* ในดินแดนภาคเหนือ ๘ ฉบับ และยังมีที่ถ่ายเป็นเอกสารไมโครฟิล์ม ของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 7 ชุด ซึ่งคงจะได้ต้นฉบับมาจากวัดต่างๆ ข้างต้น

การพิมพ์เผยแพร่ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลริวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดราชบพิธ อองค์สกลมหาสังฆปริณายก ทรงแปลเรื่อง *สิริชัย* ชาดกนี้ เป็นภาษาไทย ทอยพิมพ์ในหนังสือทวิปัญญาให้ชื่อว่า *สิริชัยชาดก* หนังสือแปลนี้ ได้จัดพิมพ์ต่อเนื่อง 4 ครั้งคือ

- พ.ศ. 2451 พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลริวิวัฒน์ ทรงรวบรวมจัดพิมพ์เป็นเล่มแจกในวโรกาสพระชนมายุ 50 พรรษา

- พ.ศ. 2455 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแนะนำให้พิมพ์แจกในงานพระราชทานสุนทรณัฐตั้งกรม ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลริวิวัฒน์

- พ.ศ. 2493 สำนักวัดราชบพิธ ได้แบ่งตัดตอนมาพิมพ์ถวายกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าอาทร ถนอมศรีธวัช

- พ.ศ. 2494 และ พ.ศ. 2501 มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์^{๒๓}

6.2 สาระสังเขป

สิริชัย ชาดกไม่มีบทปณามคาถา ไม่มีปัจจุบันวัตถุแสดงเหตุที่ทำให้พระพุทธเจ้าตรัสชาดก และไม่มีสโมธานแสดงการกลับชาติของบุคคลในเรื่องในสมัยพุทธกาล

เนื้อเรื่อง พรรณนาเป็นลำดับไปเรื่อยๆ ทำนองนิทาน สรุปลงได้เป็น 5 เรื่องใหญ่ ในระหว่างเรื่องใหญ่ มีรายละเอียดเป็นเรื่องเล็กหลายเรื่อง ในเรื่องเล็กบางทีก็มีเรื่องย่อยแทรกเข้ามาอีก ทำให้โครงเรื่องทั้งหมดของ *สิริชัย* ชาดกมีความซับซ้อนมากกว่าชาดกเรื่องอื่นๆ ที่ผ่านมาอย่างมาก เพื่อให้เห็นเนื้อเรื่องและโครงสร้างเรื่องชัดเจน การเสนอสาระสังเขปในที่นี้จึงจะใช้หมายเลขกำกับเพื่อแบ่งตอนและเรื่องย่อยของแต่ละตอน

ตอนที่ 1 กำเนิดพระโพธิสัตว์ เมื่อพระโพธิสัตว์มีพระชนมายุมากขึ้นได้แสวงหาคนรัก ได้พบนางสีเวียยกา พระราชธิดาของพระเจ้าศิริราช ทรงลักลอบได้เสียบนางบนปราสาท 7 ชั้น

- ตอนพระโพธิสัตว์พบนางคีเวยยกา มีนิทานเรื่องธิดาเศรษฐีแทรกเข้ามา เป็นเรื่องที่นางคีเวยยกาเล่าเพื่อทดสอบปัญญาของพระโพธิสัตว์

- ตอนที่ 2 พระเจ้าศิริราชทรงทราบเรื่อง สั่งให้ทหารมาจับพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์และนางคีเวยยกานั่งในท้องหงส์ยนต์ที่ทำด้วยไม้ เหาะหนีออกจากปราสาท พานางเดินทาง ผจญเหตุการณ์ต่างๆ จนที่สุดพากันมาถึงกรุงวิเทหะ อันเป็นเมืองของ พระองค์ได้

เหตุการณ์ที่พระโพธิสัตว์และนางคีเวยยกาประสบในระหว่างทางมีดังนี้คือ

2.1 พระโพธิสัตว์และนางคีเวยยกานั่งอยู่กับดาบส วันหนึ่งไฟไหม้อาศรม หงส์ยนต์พลอยถูกไฟไหม้ไปด้วย พระโพธิสัตว์พานางคีเวยยกาเดินทาง ต่อด้วยพระบาท

2.1.1 แทรกเรื่องพราหมณ์ลี้ริวัณณ์ ถูกยักษ์จับ ไม่สามารถตอบ ปัญหาเรื่องเทวธรรมแก่ยักษ์ได้

2.2 พระโพธิสัตว์พบพราหมณ์ลี้ริวัณณ์ ช่วยพราหมณ์ตอบปัญหาเทวธรรมแก่ ยักษ์ พราหมณ์บอกทางไปเมืองวิเทหะ พระโพธิสัตว์และนางคีเวยยกา เดินทางต่อมาพักที่หมู่บ้านแห่งหนึ่ง

ระหว่างอยู่ที่หมู่บ้าน มีปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนในหมู่บ้าน เกิดขึ้น เป็นเสมือนเรื่องย่อยแทรกเข้า 3 เรื่องคือ

2.2.1 เรื่องพราณนก

2.2.2 เรื่องขุมทรัพย์

2.2.3 เรื่องผู้ร้ายลักโค

พระโพธิสัตว์ใช้ปัญญาแก้ปัญหาเหล่านั้น

2.3 พระโพธิสัตว์พานางคีเวยยกาเดินทางต่อ พระโพธิสัตว์ถูกยักษ์จับ พลัด- พรากกับนางคีเวยยกา ที่สุดได้พบกัน

2.3.1 นางคีเวยยกาตามหาพระโพธิสัตว์ จนมาถึงหมู่บ้านแห่งหนึ่ง นายบ้านดูแลนางคฤชิตาของตน นางแนะนำให้นายบ้านตั้ง ร้านขายของริมทาง นางช่วยขาย หวังว่าพระโพธิสัตว์จะ ผ่านมา

2.3.2 พระโพธิสัตว์ซึ่งถูกยักษ์จับ ได้ตอบธรรมาวิรุทธปัญหาแก่ยักษ์ ยักษ์เลื่อมใส ปลปล่อยตัวพระโพธิสัตว์

2.3.3 พระโพธิสัตว์เดินทางต่อ พบนายพราณ นายพราณบอกทาง ไปกรุงวิเทหะ

2.3.3.1 แทรกเรื่องนายพราณไปล่าสัตว์ นายพราณและ สัตว์ตาย แสดงให้เห็นโทษของความโลภ

2.3.4 พระโศภิต์พบพระดาบส พระดาบสแสดงอัจฉริยภาพเรื่อง
ความไม่เที่ยง

2.3.5 นางสีเวยกาฝันว่า นักเลงคนหนึ่งควักดวงตาข้างขวาของ
นาง ก็รู้ว่าจะได้พบกับพระโศภิต์จึงตั้งตาคอย

2.3.5.1 แทรกเรื่องปัญหาคนขายพินกับจระเข้

2.3.6 พระโศภิต์ช่วยแก้ปัญหาคนขายพินกับจระเข้ แล้วเดินทางต่อ
จนได้พบกับนางสีเวยกา พวกเขาเดินทางมาจนถึงกรุงวิเทหะ

ตอนที่ 3 ชีวิตพระโศภิต์ในช่วงต้นที่อยู่กรุงวิเทหะ

3.1 พระราชาบิดาของพระโศภิต์ อยากทราบว่านางสีเวยกาเป็นหญิง
อย่างไร นางสีเวยกาแสดงความเป็นกุลสตรีของตนด้วยการกราบทูล
เรื่อง ข้อปฏิบัติของหญิงสละไม้ที่ตี 10 ประการ

3.2 พระโศภิต์ทรงปกครองบ้านเมืองโดยอาศัยหลักการบริหารนิยธรรม 7

3.3 พระโศภิต์ทรงบำรุงบริษัท 4 คือ เศรษฐี พ่อค้า นักปราชญ์ และ
ทหาร ซึ่งเป็นกลุ่มชนสำคัญของสังคม

3.3.1 ตัวอย่างเรื่องเศรษฐีและพ่อค้า

- เรื่องแก้วมณี
- เรื่องทองทองคำ
- เรื่องผาลไถ

3.3.2 ตัวอย่างเรื่องนักปราชญ์

- เรื่องผลสะเคา
- เรื่องหนูกินดาบ
- เรื่องลักกินอาหาร
- เรื่องทองคำโตเท่าภูเขา
- เรื่องมกดาหาร

3.3.3 ตัวอย่างเรื่องทหาร

- เรื่องนันทเสน

ตอนที่ 4 พระเจ้าศิวีราชวางอุบายยกทัพมาตีกรุงวิเทหะ พระโศภิต์ทำ
สงครามชนะ สามารถสร้างไมตรีกับพระเจ้าศิวีราชได้

4.1 พระเจ้าศิวีราชคิดอุบายจะยกทัพมาตีกรุงวิเทหะ พระโศภิต์ทรงทราบ
เรื่อง ส่งขุนพลลัญชั้ยเข้าไปเป็นไส้ศึกในกองทัพของพระเจ้าศิวีราช

4.1.1 ประวัติขุนพลลัญชั้ย

- 4.2 เหตุการณ์การทำสงครามครั้งที่ 1 พระเจ้าศิริราชยกทัพกลับ
- 4.2.1 ประวัติศกุกุมารและช้างกัมพล ซึ่งมีบทบาทสำคัญที่ช่วยให้พระโพธิสัตว์ชนะสงครามครั้งที่ 1
- 4.3 เหตุการณ์การทำสงครามครั้งที่ 2 พระเจ้าศิริราชกลับไปประทับที่ค่าย
- 4.4 พระโพธิสัตว์ทำไมตรีกับพระเจ้าศิริราช
- 4.5 พระโพธิสัตว์ขอให้พระเจ้าศิริราชปล่อยเมืองประเทศราช ทั้งร้อยเอ็ดพระนครเป็นอิสระ
- 4.6 พระโพธิสัตว์สอนเจ้าเมืองทั้งหลายให้ประพฤติตนอยู่ในคุณธรรม
- 4.6.1 คำสอนเรื่องราชธรรม 10 ประการ
- อุทฺหารณ์เรื่องโทษของความโลภ
 - อุทฺหารณ์เรื่องโทษของความโกรธ
 - อุทฺหารณ์เรื่องโทษของมานะ
 - อุทฺหารณ์เรื่องโทษของการล่อลวง
 - อุทฺหารณ์เรื่องโทษของความตระหนี่
 - อุทฺหารณ์เรื่องโทษของความอกตัญญู
 - อุทฺหารณ์เรื่องโทษของการวิวาท
- 4.6.2 คำสอนเรื่องราชวิธี 10 ประการ
- 4.6.3 คำสอนเรื่องสังคหวัตถุ 4 ประการ

ตอนที่ 5 พระโพธิสัตว์ทรงกระทำมหากาณ ทรงประทานช้างมงคลแก่ชาวเมืองกลิงคราชฎร์ ประชาชนพากันโกรธ พระโพธิสัตว์จึงออกบวช นามพระมเหสีพระราชาโอรสและพระราชธิดามาอยู่ที่เขาวงกต ต่อมาได้ยกพระมเหสี พระราชาโอรสและพระราชธิดาให้แก่ท้าวสักกขที่แปลงตัวเป็นพราหมณ์มาขอ พระราชาโอรสและพระราชธิดาได้พบพระอัยกาและพระอัยกีที่กรุงวิเทหะ พระอัยกาและพระอัยกีพร้อมทั้งพระราชโอรสและพระราชธิดาของพระโพธิสัตว์เดินทางมารับพระโพธิสัตว์กลับไปครองราชสมบัติ

6.3 เป้าหมายการแต่ง

จากเนื้อเรื่องของสิวิชัยชาดก ให้แง่คิดว่า สิวิชัยชาดกเป็นพัฒนาการสุดท้ายของชาดกบาลีที่แต่งในประเทศไทย เป็นการอาศัยลักษณะชาดกบาลียุคหลังของไทยที่มีโครงสร้างเรื่องซับซ้อน เนื้อเรื่องมีหลายเหตุการณ์ประกอบไปด้วยเรื่องความรัก การผจญภัย การพลัดนราภจากกัน การได้พบกัน ตามแบบนิทานพื้นบ้านของไทยซึ่งแต่งในช่วงปลายของปัญญาสาชดก ประมาณ พ.ศ. 2300 มาใส่สารธรรมเข้าไปให้เข้มข้นมากขึ้น

ฉะนั้นเป้าหมายการแต่งสิวิชัยชาดก น่าจะอยู่ที่ความมุ่งหมายในการสอนธรรมระดับศีล-
ธรรมสำหรับผู้นำของสังคม ในรูปชาดกบาลีแบบนิทานพื้นบ้านของไทย ทั้งนี้ มีข้อสังเกต
ว่าสารธรรมที่เน้น มีใช้ธรรมะของผู้ปกครองระดับพระมหากษัตริย์โดยตรงเหมือนอย่าง
ราโฆวาทชาดก หรือระดับกษัตริย์และเสนาบดีเหมือนอย่างธัญชัยบัณฑิตชาดกและชาดก
หลายเรื่องในปัญญาสชาดก แต่มีขอบข่ายกว้างเป็นธรรมะสำหรับผู้นำสังคม คือ กษัตริย์
เสนาบดี ทหาร เศรษฐี พ่อค้า และนักปราชญ์

6.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

สิวิชัยชาดก มีวิธีการเสนอเนื้อหาแบบโครงเรื่องซับซ้อน ตัวละครมาก เหตุ
การณ์มาก ตามแบบนิทานพื้นบ้านของไทย มีเหตุการณ์ซ้อนเหตุการณ์ นิทานซ้อนนิทาน
โดยตลอด แต่มีความแตกต่างไปจากการนำเสนอชาดกส่วนที่ 3 ของปัญญาสชาดก ตรงที่
มีความเข้มข้นในการสื่อสารศีลธรรมมากกว่า และมีความละเอียดกว่าราโฆวาทชาดก
และธัญชัยบัณฑิตชาดก ตรงที่การเสนอหลักธรรมแต่ละหัวข้อ มีตัวอย่างเป็นนิทานอุทาหรณ์
ประกอบให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น

7. วิวัฒนาการของชาดกบาลีที่แต่งในประเทศไทย

จากการศึกษาชาดกบาลีที่แต่งในประเทศไทย 6 เรื่องคือ *ปัญญาสชาดก สัม-*
โมหนิทาน ตินฺนาลชาดก ราโฆวาทชาดก ธัญชัยบัณฑิตชาดก และ *สิวิชัยชาดก* ได้
พบว่าชาดกเหล่านี้มีวิวัฒนาการในด้านเป้าหมายและวิธีการเสนอเนื้อหาดังนี้คือ

ชาดกในปัญญาสชาดกรุ่นที่ 1 แต่งที่เมืองหริภุญชัย และเชียงใหม่ ประมาณ
ระหว่าง พ.ศ. 1800 - 1950 มีลักษณะเป็นชาดกสอนธรรม ได้อาศัยรูปแบบโครงสร้าง
ของชาดกอรธกกาของลังกา มาเป็นแนวทางการนำเสนอ ตัวละคร และเหตุการณ์มี
ไม่มาก มุ่งเน้นคุณธรรมใดคุณธรรมหนึ่ง คุณธรรมที่เน้นเป็นคุณธรรมระดับศีลธรรม
สำหรับหวั่นคนทั่วไป ได้แก่เรื่องทาน ความกตัญญู การคบมิตร เป็นต้น รวมทั้งมีการ
เน้นคุณธรรมระดับศีลธรรมสำหรับผู้ปกครอง โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ด้วย การเน้น
คุณธรรม ระดับศีลธรรมถูกนำเสนอขนานไปกับธรรมะระดับสังฆธรรม ได้แก่เรื่องกรรม
และอนิจจตาลักษณะ

ชาดกในปัญญาสชาดกระยะแรกดังกล่าวมี 5 เรื่องคือ *สุกมิตตชาดก สมุททโมส-*
ชาดก สุธนชาดก สุณฺณชาดก สิทธิสารชาดก มีการนำเสนอในรูปนิทานผจญภัย เป็น

เรื่องความรักและการพลัดพรากจากกัน ถึงแม้ว่าผู้แต่งจะมีจุดหมายที่จะเสนอสารธรรม
ระดับลัจธรรมเรื่องกรรมและอนิจจตาลักษณะ และธรรมระดับศีลธรรม เช่น ความซื่อสัตย์
แต่ลักษณะเนื้อเรื่องและวิธีการดำเนินเรื่องที่สนุกทำให้ชาดก 5 เรื่อง มีความเด่นที่ความ
เพลิดเพลีน ส่วนธรรมะเป็นผลพลอยได้ที่ผู้อ่านได้รับพร้อมไปกับความเพลิดเพลีน ชาดกทั้ง
5 เรื่อง มีอิทธิพลต่อวรรณคดีไทย และมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักไปถึงประเทศเพื่อนบ้าน เช่น
ประเทศพม่า เป็นต้น

ชาดกในปัญญาสชาดกรุ่นที่ 2 ประมาณว่าแต่งในเมืองเชียงใหม่ ระหว่าง
พ.ศ. 1900-2000 ไม่มีวิวัฒนาการใหม่มากนัก ส่วนใหญ่เลียนแบบชาดกที่ประสบผล
สำเร็จ 5 เรื่องข้างต้น ทำให้มีลักษณะซ้ำซาก

ภายหลังจากยุคของชาดกรุ่นที่ 2 เข้าใจว่า ได้มีการรวบรวมชาดกซึ่งแต่ง
หลายที่ หลายกาลเวลา หลายบุคคล เข้าด้วยกันรวม 50 เรื่อง ตั้งชื่อว่า**ปัญญาสชาดก**
(ชาดก 50 เรื่อง) ชาดกที่รวบรวมนี้ได้แพร่กระจายไปสู่พม่า ลาว เขมร แต่ละประเทศ
ได้แต่งชาดกของตนแทรกเข้าไป ทำให้ต้นฉบับปัญญาสชาดกในประเทศต่างๆ ไม่ตรงกัน แม้
ในประเทศไทยก็ไม่มีต้นฉบับปัญญาสชาดกที่ครบถ้วนสมบูรณ์แม้แต่ฉบับเดียว และแต่ละฉบับมี
ชาดกและจำนวนชาดกไม่ตรงกัน

หลังจากการรวบรวมปัญญาสชาดกในราวประมาณ พ.ศ. 2000 แล้ว วิวัฒนาการ
การแต่งและประมวลชาดกในประเทศไทยยังไม่สิ้นสุด

ด้านหนึ่ง มีผู้รวบรวมชาดกบางเรื่องในปัญญาสชาดก ชาดกในชาดกภูฎกาและ
นิทานสอนธรรมจากแหล่งข้อมูลต่างๆ มีพระไตรปิฎกเป็นต้น เข้ามารวมกัน 45 เรื่อง ตั้ง
ชื่อว่า **สัมโมหนิทาน** (คัมภีร์ประมวลนิทาน) นับเป็นงานรวบรวมมิใช่งานแต่งใหม่ สะท้อน
ให้เห็นถึงความนิยม หรือการพยายามที่จะดำรงลักษณะของชาดกแบบสอนธรรมให้สืบเนื่อง
เป็นเครื่องมือสอนธรรมแก่ประชาชน

ติณปาฬชาดก เป็นผลงานแต่งภาษาบาลีของไทยอีกเรื่องหนึ่งที่แต่งในช่วงเดียวกับ
กับชาดกในปัญญาสชาดกส่วนแรก หรืออาจเลยมาถึงช่วงปัญญาสชาดกส่วนที่ 2 และการ
รวบรวมปัญญาสชาดกครั้งแรก และการรวบรวมสัมโมหนิทาน โดยที่จริง ติณปาฬชาดกไม่
ใช่ชาดก แต่เป็นนิทานธรรมที่มีโครงเรื่องไม่ซับซ้อน แสดงหลักธรรมประการเดียวคือ
อานิสงส์ของการทำกุศล การที่มีการเรียกผลงานประเภทนิทานธรรมว่าเป็นชาดก
ในระยษนี้ด้วย สะท้อนให้เห็นคตินิยมของคนไทย ที่มีได้สนใจชาดกในฐานะเป็นเรื่องพระ

โพธิสัตว์หรือคติชาติของพระพุทธรูปเจ้า แต่ให้คุณค่าแก่ชาดกในฐานะที่เป็นเครื่องมือสื่อสารธรรม
เชิงนิทานที่เหมาะสมกับประชาชนทั่วไป

การใช้ชาดกเป็นเครื่องมือสอนธรรมนี้ แสดงภาวะเต็มทีใน *ราโชวาทชาดก*
หรือ *วิภิตชาดก* ซึ่งเข้าใจว่าแต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ พ.ศ. 2118 หรือก่อนหน้านั้น
ไม่นาน ชาดกเรื่องนี้อาศัยเค้าโครงชาดกมาเป็นรูปแบบสร้างความน่าสนใจ สิ่งที่ผู้แต่ง
ต้องการให้ไม่ใช่เหตุการณ์ของเรื่องและตัวละคร แต่คือสารธรรม 38 ประการ ซึ่ง
นำมาเสนอเป็นเนื้อหาส่วนใหญ่ของเรื่อง

ในขณะที่วิวัฒนาการของชาดกแบบสอนธรรม พัฒนาจนมีลักษณะเน้นสารธรรมเต็ม
ทีใน *ราโชวาทชาดก* ในอีกด้านหนึ่ง ได้เกิดวิวัฒนาการของชาดกแบบทรงเครื่องหรือชาดก
แบบนิทานทางโลก ชาดกเหล่านี้รับอิทธิพลจากตำนานพื้นเมืองและนิทานพื้นบ้านของไทย
ตลอดจนลักษณะวรรณคดีนิทานซ้อนนิทานของสันสกฤตเข้ามา จุดมุ่งหมายและความเด่น
ของเรื่องอยู่ที่ตัวละครและเหตุการณ์ผจญภัยซึ่งมีลักษณะซับซ้อน เต็มไปด้วยเรื่องสนุกสนาน
และอิทธิปาฏิหาริย์ คุณลักษณะของตัวละครเอกคือพระโพธิสัตว์ มีชื่ออยู่ที่คุณธรรมแบบชาดก
สอนธรรม แต่อยู่ที่ความสามารถในการสู้รบปราบปรามอธรรมด้วยอิทธิฤทธิ์ เข้าใจ
ว่าชาดกเหล่านี้น่าจะแต่งในอยุธยา มากกว่าล้านนา ภายหลังได้มีการรวบรวมชาดกเหล่านี้
เข้าไปใน *ปัญญาสาคร* เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ปัญญาสาครที่หอสมุดสำหรับพระนครรวบรวม
และพิมพ์เผยแพร่มีจำนวน 61 เรื่อง มีชื่อ 50 เรื่อง ชาดกส่วนหลังนี้ถือเป็น *ชาดกใน
ปัญญาสาครรุ่นที่ 3*

ในขณะที่ชาดกทรงเครื่อง หรือ ชาดกแบบนิทานทางโลก วิวัฒนาการก้าวไกลจน
ขาดตอนจากลักษณะชาดกสอนธรรม ในระหว่างนั้น ได้มีความพยายามที่จะรักษาคุณลักษณะ
ของชาดกสอนธรรมไว้ โดยปรับตัวเข้ากับชาดกทรงเครื่อง เพื่อให้เกิดความน่าสนใจที่
แข่งขันกันได้ ชาดกผสมลักษณะชาดกสอนธรรมและชาดกทรงเครื่องเข้าด้วยกัน เท่าที่มี
หลักฐานมี 2 เรื่องคือ *ธัญชัยบัณฑิตชาดก* และ *สิวิชัยชาดก* นับว่าเป็นชาดกบาลีที่มีลักษณะ
ไทยเหมาะสมสมบูรณ์ ชาดกทั้ง 2 เรื่อง มีเนื้อเรื่องซับซ้อน มีนิทานซ้อนนิทานแต่พร้อมไป
กับความเพลิดเพลินของเนื้อหา ผู้อ่านจะได้รับอรรถรสทางธรรมอย่างเต็มที่ คุณลักษณะ
เด่นของตัวละครเอก หรือพระโพธิสัตว์ ไม่ใช่การมีคุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่าง
เดียว แต่อยู่ที่ความมีปัญญา และการรู้จักใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหาค่างๆ รู้จักเลือกคุณ-
ธรรมขึ้นมาใช้ หรือขึ้นมาแสดงอย่างเหมาะสมเป็นเหตุการณ์ๆ ไป ประสิทธิภาพที่สำคัญของ
ชาดกลักษณะผสมแบบไทยนี้ คือ การที่สามารถเร้าให้ผู้อ่านเกิดภูมิปัญญาหาเหตุผลผลพร้อม
ไปกับตัวละคร

อย่างไรก็ตาม เข้าใจว่าความนิยมการแต่งชาดกทรงเครื่องหรือชาดกแบบนิทานทางโลกจะได้ก้าวไปไกลอย่างน้อยก็ด้วยจำนวนที่มากกว่า เป็นเหตุให้การแต่งวรรณกรรมชาดกบาลีในประเทศไทยสิ้นสุดลง เพราะชาดกยุคหลังได้ละทิ้งเป้าหมายและบทบาทความเป็นวรรณกรรมประเภทสุนทรียะออกไป กลับไปรับเอาบทบาทการเสนอเรื่องสนุกเข้ามาแทน ทำให้ไม่เกิดความจำเป็นที่จะต้องแต่งผลงานในลักษณะชาดกบาลี เพราะคนสามารถหาความสนุกของเรื่องราวเหล่านั้นได้จากตำนาน นิทานหรือละครไทย ข้อนี้เป็นอุทาหรณ์ว่าวรรณกรรมประเภทหนึ่งๆ ย่อมมีบทบาทต่อสังคมโดยเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าบทบาทนั้นเปลี่ยนไป รูปแบบหรือชีวิตของวรรณกรรมประเภทนั้นก็ดำรงอยู่ไม่ได้

เชิงอรรถ

¹ สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, *ประวัติวรรณคดีบาลีและในอินเดียและลังกา* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 118.

² เรื่องเดียวกัน, 295.

³ เรื่องเดียวกัน, 303.

⁴ J.P. Minayeff, "Ganda - Vamsa" *Journal of the Pali Text Society* (London : The Pali Text Society, 1886), p 55, 63.

⁵ *บัญชาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ* (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, 2499), หน้า ค.

⁶ Dorothy Helen Fickle, "An Historical and Structural Study of Paññāsa Jātaḥ" (Phd. Dissertation, University of Pennsylvania, 1978), pp 8 - 9.

อ้างอิงใน

นิยะดา สาริกภูติ, "บัญชาสชาดก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย" (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 23.

⁷ กล่าวถึงใน

อุดม รุ่งเรืองศรี, *วรรณกรรมล้านนา* (กรุงเทพฯ : โครงการตำรามหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2528), หน้า 118.

⁸ U San Tun, "Pagan Aye Paññāsa" *Myawadi Magazine*, volume and date is unknown, p.4

อ้างอิงใน

นิยะดา ลาริกภูติ, "ปัญญาสชาดก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย," หน้า 30.

^๙ นิยะดา ลาริกภูติ, "ปัญญาสชาดก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย," หน้า 312-313.

^{๑๐} ประดอง นิมมานเหมินท์, "สายธารวรรณกรรมล้านนา," เอกสารประกอบการบรรยาย เนื่องในโอกาสการจัดนิทรรศการวรรณกรรมล้านนา มหาวิทยาลัยพายัพ วันที่ 27 สิงหาคม 2527, หน้า 2 - 3.

^{๑๑} นิยะดา ลาริกภูติ, "ปัญญาสชาดก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย," หน้า 147 - 212.

^{๑๒} เรื่องเดิม, หน้า 24 - 25.

^{๑๓} เรื่องเดิม, หน้า 28. อ่าง จัททล ทองช่วย, "สมุททโฆษฉบับลานนาไทย" การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาดกเรื่องสมุทโฆษ (สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2510), หน้า 109.

^{๑๔} เรื่องเดิม, หน้า 143.

^{๑๕} เรื่องเดิม, หน้า 140.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

^{๑๗} พระยาประชากิจกรจักร์ (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก (พระนคร : สำนักพิมพ์แพรวพินทยา, 2515), หน้า 260 - 261.

^{๑๘} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2514), หน้า 21.

^{๑๙} นิยะดา ลาริกภูติ, "ปัญญาสชาดก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย," หน้า 233.

^{๒๐} เรื่องเดิม, หน้า 144.

^{๒๑} เรื่องเดิม, หน้า 125.

^{๒๒} เรื่องเดิม, หน้า 143 - 144.

^{๒๓} เรื่องเดิม, หน้า 155.

^{๒๔} เรื่องเดิม, หน้า 26.

^{๒๕} ต้นฉบับใบลานชาดกในปัญญาสชาดกตามที่ระบุใน ประมวลรายชื่อคัมภีร์ใบลานและสมุดข่อยในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ มีรายละเอียดดังนี้คือ

1. สุนชชาดก เลขที่ 1/285, 6/88, 7/77, 11/19, 12/7, 16/5, 17/75, 18/96, 21/191, 21/256, 22/181, 22/100, 23/32, 23/151

2. สุธนชาดก เลขที่ 1/176, 5/5, 11/45, 12/81, 13/27, 14/18, 15/9, 16/4, 17/60, 18/16, 19/76, 19/87, 20/22
3. สิริวิบูลกิตติชาดก เลขที่ 8/344, 22/201, 23/273
4. สิริจุทามณีชาดก เลขที่ 12/30, 18/128
5. สกมิตตชาดก เลขที่ 3/6, 5/95, 6/65, 7/33, 8/9, 12/15, 13/143, 15/32, 16/3, 19/173, 20/109, 21/66, 22/78, 23/75
6. สุวรรณกุมารชาดก เลขที่ 8/175
7. วิริยบัณฑิตชาดก เลขที่ 8/320
8. วัฏฏังคลีราชาดก เลขที่ 8/147, 12/65, 19/151, 21/122, 22/230
9. โบราณกบิลราชชาดก เลขที่ 15/100
10. นรชิวชาดก เลขที่ 8/362, 10/33, 14/114, 15/109, 18/5
11. สุรูปชาดก เลขที่ 14/80, 23/346
12. มหาปทุมชาดก เลขที่ 5/14, 21/57
13. พรหมโฆสชาดก เลขที่ 6/48
14. สิทธิสารชาดก เลขที่ 14/171
15. สังขัตตชาดก เลขที่ 8/133, 13/106, 14/79, 18/7, 20/196, 21/238, 23/209
16. สุวรรณกัจฉปชาดก เลขที่ 23/163
17. อรินทมชาดก เลขที่ 18/101, 19/64, 22/364, 23/45
18. โสณันทชาดก เลขที่ 20/166, 23/160
19. สุวรรณสังขชาดก เลขที่ 1/232, 4/108, 6/97, 6/214, 8/150, 14/77, 18/228, 21/341, 22/99, 23/125
20. สिरสาชาดก เลขที่ 1/368, 4/260, 6/211, 14/202, 18/112, 21/318, 22/188
21. จันทคาธชาดก เลขที่ 4/160, 6/31, 6/209, 12/42, 14/144, 20/61, 21/217, 22/224, 23/389

หมายเหตุ : เลขหน้า หมายถึงวัด 1 = วัดฝายหิน, 3 = วัดสวนดอก, 4 = วัดทุ่งยู, 5 = วัดผาบ่อง, 6 = วัดปราสาท, 7 = วัดหมื่นสาร, 8 = วัดข่วงสิงห์, 10 = วัดตโปทาราม, 11 = วัดเจ็ดยอด, 12 = วัดพวกแต่ม, 13 = วัดเม็ง, 14 = วัดหมื่นเงินกอง, 15 = วัดหงษ์, 16 = วัดพระเจ้าเม็งราย, 17 = วัดพันแหลม, 18 = วัดศรีเกิด, 19 = วัดชัยพระเกียรติ, 21 = วัดคงคาหวดี, 22 = วัดเชียงใหม่, 23 = วัดสิริไชยหงส์ ; เลขหลัง หมายถึง เลขตามบัญชีคัมภีร์ของวัดนั้นๆ

ประมวลรายชื่อคัมภีร์โบราณและสมุดข่อยในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่, 4 เล่ม (คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2518).

²⁶ รายชื่อหนังสือโบราณล้านนา : เอกสารไมโครฟิล์มของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปี 2521 - 2529 (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2529), หน้า 241, 243, 252, 253, 255, 256.

²⁷ นิยะดา สารีภักดิ์, "ปัญหาสาขาดก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย," หน้า 343 - 345.

²⁸ Padmanabh S. Jaini, *Paññāsa - Jātaka or Zimne Paññāsa (in the Burmese Recension) Vol. 1-11* (London : The Pali Text Society, 1981, 1983).

²⁹ G. Terral (-Martini), "Samuddaghosajataka : conte pali tiré du Paññāsa-jātaka," in *BEFEO* 48 (1956), pp 249 - 351.

³⁰ P. S. Jaini, "The story of sudhana and Manoharā : an analysis of the texts and the Borobudur reliefs," in *BSOAS* 29 (1966), pp 533 - 558.

³¹ นคร พันธุ์แรงค์, *วัฒนธรรมนันทนาการเมืองทุ่งยั้ง* (ศูนย์ลัทธิศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ นิษณโลก, 2522). และ

พระอธิการก่อ ญาณวิโร, *ประวัติพระบรมธาตุ (ทุ่งยั้ง) เวียงท้าวสามลและเวียงเจ้าเงาะเมืองทุ่งยั้ง* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เฉลิมการพิมพ์, 2508).

³² เอื้อนทิพย์ นีระเสถียร, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคในปัญหาสาขาดก" (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529), หน้า

³³ นิยะดา สารีภักดิ์, "ปัญหาสาขาดก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย," หน้า 80 - 124.

³⁴ *สัมโมหนิทาน* (พระนคร : โรงพิมพ์ ส.ธรรมภักดิ์, 2501) หน้า ก.

³⁵ *คัมภีร์สงเคราะห์* (พระนคร : โรงพิมพ์ไท, 2468) หน้า 69.

³⁶ *ดิณपालชาดก* (พระนคร : โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2470). (สิงห์โต

ต้นโอ้ ให้พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในการทอดกฐิน ณ วัดบน บางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา เพื่ออุทิศส่วนกุศลสนองคุณมารดาและบิดา)

³⁷ *ราโชวาทชาดก* (พระนคร : โรงพิมพ์สามมิตร, ร.ศ. 126), หน้า ข. (ศิษย์พิมพ์แจกอุทิศกุศลให้แก่พระโอวาทวรภิกข (แก่นเปริชญ).

³⁸ เรื่องเดิม, หน้า 4.

- ^{๓๙} เรื่องเดิม, หน้า 5.
- ^{๔๐} เรื่องเดิม, หน้า 36.
- ^{๔๑} *วิทิศชาดก ว่าด้วยราชธรรม 38 คาถา* (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2470), หน้า ก. (สมเด็จพระราชบิดาบรมพงศาภิมุข โปรดให้พิมพ์เมื่อปีเถาะ พ.ศ. 2470).
- ^{๔๒} เรื่องเดิม, หน้า ก - ข.
- ^{๔๓} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานคณะสงฆ์* (พระนคร : วัชรินทร์การพิมพ์, 2513), หน้า 18 - 19.
- ^{๔๔} *ประชุมพระราชปุจฉา ภาคปริศนกะ* (ธนบุรี : โรงพิมพ์ดำรงธรรม, 2508), หน้า 49, 55 - 58. (คณะสงฆ์จังหวัดธนบุรี พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระสังฆราช ญาณโศภิตมหาเถรเถร ๘ เมรุพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 20 พฤศจิกายน 2508).
- ^{๔๕} JA. V.11 1 - 5.
- ^{๔๖} JA. V.111 111.
- ^{๔๗} H. Saddhatissa, "*Pali Literature from Laos*" *Studies in Pali and Buddhism* (Delhi : B.R. Publishing Corporation, 1978), p.331. (A homage volume to the memory of Bhikkhu Jagdish Keshyapa)
- ^{๔๘} *ธัญชัยบัณฑิต* (พระนคร : โรงพิมพ์ ส.ธรรมภักดี, 2502) หน้า ก.
- ^{๔๙} เรื่องเดิม, หน้า ข.
- ^{๕๐} *ประมวลรายชื่อคัมภีร์ใบลานและสมุดข่อยในเขตอำเภอเมือง จังหวัด เชียงใหม่*, เล่ม 2 หน้า 11, เล่ม 3 หน้า 23, 48, เล่ม 4 หน้า 18.
- ^{๕๑} "บัญชีรายชื่อคัมภีร์จังหวัดต่างๆในลานนาไทย ดร.ฮาร์ลด์ ฮุนดีอูล และ นายสิงฆะ วรรณลัย บินมาถ่ายใส่ไมโครฟิล์ม ตามโครงการวิจัยไทย-เยอรมัน เรื่อง วรรณกรรมลานนาไทย ในความอุปถัมภ์ของมูลนิธิเยอรมันรีเซอรัชเฟาเคชั่น ตั้งแต่เดือน กุมภาพันธ์ 2515 ถึง กันยายน 2517" หน้า 8, 26, 37. (เอกสารโรเนียว).
- ^{๕๒} "บัญชีรายชื่อคัมภีร์วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่" (พฤษภาคม, 2524), หน้า 14. (เอกสารเขียนด้วยลายมือ)
- ^{๕๓} สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ (ผู้แปล), *ศีลวิชัย* (พระนคร : มูลนิธิมหาเมฆราชวิทยาลัย, 2501), หน้า ก-ข.

บทที่ 3

วรรณคดีพุทธประวัติ

สาระพุทธประวัติซึ่งปรากฏอยู่ใน *คัมภีร์มหาวรรค* *พระวินัยปิฎก* และในพระสูตรต่างๆ ในพระสุตตันตปิฎก มีลักษณะเป็นเรื่องกระจัดกระจายไม่ติดต่อกัน สาระพุทธประวัติที่ประพันธ์เป็นคัมภีร์เฉพาะแล้วนำมาจัดรวมอยู่ในพระไตรปิฎกด้วย คือ *คัมภีร์พุทธวงศ์* และ *จรียาปิฎก* จัดอยู่ในตอนท้ายของชุกทกนิกาย พระสุตตันตปิฎก *คัมภีร์พุทธวงศ์* กล่าวถึงชีวิตของพระพุทธเจ้าสมณโคดมเมื่อครั้งที่ เป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติในสมัยของพระพุทธเจ้าในอดีต 24 พระองค์ เริ่มแต่ชาติที่บังเกิดเป็นสุเมธคาบสในสมัยของพระพุทธเจ้าที่บังกรเป็นต้นมา *คัมภีร์จรียาปิฎก* เล่าเรื่องการสังฆบารมีของพระโพธิสัตว์ในชาติต่างๆ ซึ่งนอกจากจะเสวยพระชาติเป็นมนุษย์แล้ว ยังเสวยพระชาติเป็นสัตว์ด้วย ในระหว่างคัมภีร์ทั้ง 2 *คัมภีร์พุทธวงศ์* มีอิทธิพลต่อการนำเสนอสาระพุทธประวัติในวรรณคดีบาลีในสมัยหลังต่อมาอย่างมาก

คัมภีร์อรรถกถา ซึ่งแต่งในลังกาประมาณช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 - 11 มักเสนอสาระพุทธประวัติไว้ในตอนต้นของคัมภีร์ในสิ่งที่เรียกว่า "นิทาน" เนื้อหา มีวิวัฒนาการต่อจากคัมภีร์พุทธวงศ์ มักจัดแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ตอน คือ

1) *ทุเรนิทาน - นิทานไกล* แสดงเรื่องของพระสมณโคดมแต่ครั้งที่ เป็นพระโพธิสัตว์บังเกิดในสมัยของพระพุทธเจ้า 24 พระองค์ ตั้งแต่สมัยของพระพุทธเจ้าที่บังกรสังฆบารมีเป็นลำดับมาจนถึงชาติสุดท้ายที่ เป็นพระเวสสันดร

2) *อวิทุเรนิทาน - นิทานไม่ไกลนัก* แสดงเรื่องของพระสมณโคดมในสมัยที่ เป็นพระโพธิสัตว์ตั้งแต่จุดจากชาติพระเวสสันดรมาอยู่ในดุสิตสวรรค์ แล้วจุดจากดุสิตสวรรค์ มาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ เสด็จออกบวช จนกระทั่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

3) *สันติเกนิทาน - นิทานใกล้* แสดงเรื่องของพระพุทธเจ้าภายหลังการตรัสรู้ เสด็จออกเผยแผ่ธรรม จนเสด็จดับขันธปรินิพพาน บางทีเล่าขยายเหตุการณ์ไปจนถึงเรื่องการประชุมเพลิงพระบรมศพ การแบ่งพระธาตุ และการสังคายนาพระไตรปิฎก

โครงเรื่องสาระพุทธประวัติในอรรถกถา ได้เป็นแม่แบบของการนำเสนอสาระพุทธประวัติในวรรณคดีบาลีต่อมา *คัมภีร์* ประเภทวังสะหรือตำนานพงศาวดารบาลีมักจะเสนอเรื่องราวเหล่านี้อย่างสังเขป โดยเฉพาะตั้งแต่ทุเรนิทานมาจนถึงการตรัสรู้ และการ

เสด็จออกเผยแผ่ธรรม แล้วผูกเรื่องให้พระพุทธเจ้ามีส่วนของชีวิตประวัติที่เกี่ยวข้องกับเรื่องในตำนานและพงศาวดารนั้นๆ

ประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 - 19 เกิดความนิยมแต่งวรรณคดีบาลีประเภทกาพย์ (บทประพันธ์ร้อยกรองในรูปฉันท) ขึ้นในลังกา ในบรรดาผลงานเหล่านั้นมี 2 เรื่องที่แสดงสาระพุทธประวัติ คือ *คัมภีร์ชินาลังการ* ของพระพุทธรักขิตเถระ แต่งเมื่อประมาณ พ.ศ. 1700 และ *คัมภีร์ชินจรีต* ของพระเมธังกรแต่งในสมัยของพระเจ้ากุวเนกพาทูที่ 1 (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1820 - 1831) ผลงานทั้ง 2 เรื่องรจนาด้วยบทประพันธ์ร้อยกรองอันไพเราะ สรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้าด้วยการพรรณนาชีวิตแห่งการสั่งสมบารมีแต่ครั้งที่เกิดเป็นสุเมธดาบสเป็นลำดับมา จนกระทั่งตรัสรู้และเสด็จสั่งสอนธรรมแก่ปวงสัตว์ด้วยพระปัญญาคุณและพระกรุณาคุณ^๒

ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 - 19 นี้ ยังมีคัมภีร์บาลีที่แสดงสาระพุทธประวัติที่แต่งในประเทศลังกาอีกเรื่องหนึ่ง ชื่อว่า *คัมภีร์โลตตตกิมหานิทาน* ผลงานของพระจูฬพุทธโฆสาจารย์ คัมภีร์นี้ไม่ปรากฏหลักฐานทางฝ่ายลังกา แต่เป็นคัมภีร์ที่เป็นที่รู้จักกันดีในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในประเทศไทย ที่สำคัญก็คือคัมภีร์นี้ได้มีอิทธิพลต่อวรรณคดีสาระพุทธประวัติที่แต่งเป็นภาษาบาลีในประเทศไทยอย่างมาก

ในประเทศไทย มีหลักฐานกล่าวถึงคัมภีร์นี้ 3 แห่ง คือ ในจารึก พ.ศ. 1985 กล่าวแต่ชื่อ *โลตตตกิมหานิทานอัฐรูกถา*^๓ ใน *คัมภีร์คันธวงส์* กล่าวว่า คัมภีร์โลตตตคิมหานิทาน เป็นผลงานของพระจูฬพุทธโฆสาจารย์แต่งโดยมติ (ความต้องการ) ของตนเอง (โลตตตคิมหานิทาน นาม ปกรณ์ อุตตโน มติยา จุลลพุทธโฆสาจริเยน กถ)^๔ ในหนังสือ *ปิฎกัตเตวกมอัน* กล่าวว่า พระจูฬพุทธโฆสาจารย์ได้แต่งคัมภีร์นี้ที่มหาวิหารเมืองอนุราชปุระ^๕ หลักฐานในหนังสือปิฎกัตเตวกมอันนี้น่าจะผิดพลาด เพราะสาระในคัมภีร์โลตตตคิมหานิทานหรือที่รู้จักกันในนามว่า โลตตตคิมหานิทาน นี้ มีอิทธิพลของแนวคิดของมหายาน ไม่อาจจะเป็นผลงานในสมัยอรรถกถาช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 - 11 ได้ แต่ควรเป็นผลงานเมื่อแนวคิดแบบพุทธศาสนามหายานเข้ามาในลังกา คือ เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 18

ในประเทศไทย เข้าใจว่าชื่อ "มหานิทาน" ที่ปรากฏในบานแผ่นกของ *ไตรภูมิิกถา*^๖ ของพระมหาธรรมราชาลิไท พระราชินิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 1888 อาจจะมีหมายถึงคัมภีร์โลตตตคิมหานิทานนี้ *คัมภีร์สังฆมสังคหะ* ผลงานของพระอัมมกิตติแห่งอยุธยา เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 20 ได้กล่าวถึง "คัมภีร์โลตตตคิมหานิทานกถา" ว่าเป็นของพระพุทธรักขิตเถระ โดยเข้าใจผิดว่า เป็นพระพุทธรักขิตเถระผู้แต่งอรรถกถา

มีอรรถกถาธรรมบทเป็นต้น ในบัญชีรายชื่อคัมภีร์ ที่พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงส่งไปช่วย
ผดุงพระพุทธศาสนาในลังกา ก็มีชื่อคัมภีร์ " โสพลกิมหานิทาน " อยู่ด้วย^๑ ในวรรณคดี
ไตรภูมิโลกวิณีจัญยกถา ซึ่งพระมหาธรรมปรีชา (แก้ว) แต่งในสมัยรัชกาลที่ 1 ก็อ้างถึง
คัมภีร์ " โสทัตตกิมหานิทาน " และในหนังสือ ศัพท์สงเคราะห์ พ.ศ. 2468 ได้
กล่าวถึงคัมภีร์นี้ว่า " โสทัตตกิมหานิทาน - รวบรวมนิทานเรื่องใหญ่ๆ ซึ่งพระพุทธเจ้า
ทรงสร้างบารมีแต่เดิมมา พระพุทธโฆษาจารย์เป็นผู้แต่ง "^๑ ในส่วนต้นฉบับตัวเขียนมี
" คัมภีร์โสทัตตกิมหานิทาน " ทั้งภาษาบาลีและคำแปลภาษาไทยล้านนาฉบับวัดแสนฝาง เชียงใหม่
ในคัมภีร์คัมภีร์นี้คัมภีร์นี้ในหอพระสมุดวชิรญาณ พ.ศ. 2464 ของสมเด็จพระยาตำรา
ราชานุภาพ มีชื่อหนังสือ " โสทัตตกิมหานิทาน " หมายเลข 122^๑ และในบัตร
รายการคัมภีร์โบราณของหอสมุดแห่งชาติก็มีชื่อคัมภีร์ " โสทัตตกิมหานิทาน " นี้อยู่ด้วย

ดูตามหลักฐานฝ่ายไทย เข้าใจว่าคัมภีร์นี้น่าจะชื่อว่า คัมภีร์โสทัตตกิมหานิทาน
แปลว่า เรื่องราวอันยิ่งใหญ่ของผู้ให้สิ่งที่ดี หรือเรื่องราวอันยิ่งใหญ่ของผู้ให้โดยง่าย ผู้
ให้สิ่งที่ดี หรือผู้ให้โดยง่าย^๒ นี้ หมายถึงพระโพธิสัตว์ ผู้บำเพ็ญบารมีต่างๆ มี ทานบารมี
เป็นต้น

อย่างไรก็ตามหนังสือที่จัดพิมพ์เผยแพร่คัมภีร์นี้โดยจัดพิมพ์ทั้งภาษาบาลีและคำแปล
ภาษาไทย ได้เรียกชื่อคัมภีร์ว่า โสทัตตกิมหานิทาน ดร. วอลเคมาร์ ซี. ไชเลอร์
อธิบายว่าชื่อของคัมภีร์ คือ โสตุตตุกิมหานิทาน มีความหมายว่าดังนี้

" มหา แปลว่า ใหญ่ ฯลฯ นิทาน แปลว่า พื้นฐาน เรื่องเดิม เหตุ
ผล เรื่อง เป็นต้น กถา แปลว่า คำพูด คำเทศนา คำปาฐกถา
เป็นต้น คำว่า กถา ไม่ปรากฏในชื่อบนหน้าปก แต่ในท้ายเล่มชื่อหนังสือมี
คำว่า กถา ด้วย อตุถ แปลว่า เนื้อความ ซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกับ
โสตุต มาจาก สุตฺต หรือ สุตฺร แปลว่า คำแห่งพระพุทธเจ้า ชื่อ
หนังสือนี้อาจจะแปลได้ว่า " คำเทศนาอันยิ่งใหญ่ที่ด้วยที่มา (แห่งพระพุทธ
เจ้าในอนาคต) ซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกับคำแห่งพระพุทธเจ้า " หมาย-
ความว่า ข้อความในหนังสือเล่มนี้เท่ากับเป็นข้อความจากพระโอษฐ์ของ
พระพุทธเจ้า "^๓

คัมภีร์บาลีสาระพุทธประวัติที่แต่งในลังกา นอกจากที่แสดงประวัติของพระพุทธ
เจ้าสมณโคดมแล้ว ยังมีคัมภีร์ที่แสดงประวัติของพระเจ้าในอนาคตด้วย ได้แก่

- คัมภีร์อนาคตวงศ์ (ฉบับร้อยกรอง) ของพระกัณฺโถสยปเถระ พรรณนาประวัติ
พระศรีอริยเมตไตรย

- คัมภีร์สมันตภัททิกาว ของพระอุปติสสเถระ ฎีกาอธิบายคัมภีร์อนาคตวงศ์

- คัมภีร์ทศไพบูลีสัตตปิณฑิกถา คัมภีร์ทศไพบูลีสัตตทุกเทศ และ คัมภีร์ทศไพบูลีสัตตวิธี กล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าในอนาคต 10 พระองค์^๑
 คัมภีร์แสดงประวัติของพระพุทธรูปเจ้าในอนาคตเหล่านี้ ประมาณว่าแต่งในลังกา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 - 19

สำหรับคัมภีร์สาระพุทธประวัติที่แต่งในประเทศไทยเท่าที่รวบรวมมาศึกษาได้มี 6 คัมภีร์ คือ คัมภีร์สังฆการีวิปาก คัมภีร์สังฆนิคมมหานิกาย คัมภีร์ปฐมสมโพธิ คัมภีร์พุทธาณุปริวัตต์ และ คัมภีร์ชินมมหานิกาย คัมภีร์ทั้งห้านี้กล่าวแสดงประวัติพระพุทธรูปเจ้าสมณโคตม และ คัมภีร์ทศไพบูลีสัตตทุกเทศ แสดงประวัติของพระพุทธรูปเจ้าในอนาคต

1. สังฆการีวิปาก

1.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง ไม่ปรากฏหลักฐานเรื่องผู้แต่งและประวัติการแต่ง คัมภีร์สังฆการีวิปากทั้งในตัวเองและในหลักฐานอื่นๆ หลักฐานเท่าที่มีคือ

1) ต้นฉบับตัวเขียน มีต้นฉบับใบลานคัมภีร์สังฆการีวิปาก อักษรขอม ภาษาบาลี ในหอสมุดแห่งชาติ 12 ฉบับ คือ

- จำนวนผูก 2 ผูก เลขที่ 7163
 - จำนวนผูก 6 ผูก เลขที่ 10995
 - จำนวนผูก 10 ผูก เลขที่ 10696
 - จำนวนผูก 13 ผูก เลขที่ 4908
- (พระยารัตนโกษาสร้าง พ.ศ. 2380)
- จำนวนผูก 14 ผูก เลขที่ 3688, 3692, 3698, 3706, 3707, 6528, 6583
 - จำนวนผูก 15 ผูก เลขที่ 3683 (พระยาศรีสหเทพ[เพ็ง]สร้าง)

ฉบับเลขที่ 3706 เรียกชื่อตามบัตรรายการว่า " สมุการวิปากสุดปาลี " นอกนั้นใช้ชื่อว่า " สมุการวิปาก "

นอกจากต้นฉบับตัวเขียนที่เป็นภาษาบาลีแล้ว ในหอสมุดแห่งชาติยังมีต้นฉบับตัวเขียนฉบับแปลภาษาไทย 2 ฉบับ เลขที่ 4196 และ 7213 มีจำนวนผูกเหลือมาฉบับละ 1 ผูก ไม่สมบูรณ์

อนึ่ง มุลนิธิภูมิพลโลกิขุ ได้ปริวรรตคัมภีร์สังฆการีวาทภาษาบาลีจากอักษรขอม เป็นอักษรไทย 1 ชุด ต้นฉบับที่ใช้มีความยาว 14 ผูก¹⁵

2) ในหนังสือ *ศัพท์สงเคราะห์* จัดพิมพ์ พ.ศ. 2468 ได้กล่าวถึงคัมภีร์นี้ว่า "สังฆการีวาท - ว่าด้วยผลแห่งกรรมซึ่งพระพุทเจ้าได้ทรงบำเพ็ญมาต่อเนืองชาติ"¹⁶

3) สำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี ได้จัดพิมพ์คัมภีร์ *สังฆการีวาท*¹⁷ ฉบับแปลภาษาไทยเผยแพร่ครั้งแรก พ.ศ. 2471 และพิมพ์ต่อมาอีก 3 ครั้ง ครั้งที่ 4 พิมพ์ พ.ศ. 2504 ผลงานแปลนี้ นาคประทีป เป็นผู้ตรวจสอบชำระในการพิมพ์ครั้งแรก พระธรรมมหาวิธานวัฑฒินทร เป็นผู้ตรวจสอบชำระในการพิมพ์ครั้งที่ 2, 3, 4 ไม่มีการกล่าวถึงประวัติคัมภีร์นี้ไว้ในคำนำ คงเป็นเพราะไม่มีหลักฐานจะกล่าวถึง

ถึงแม้ว่า จะไม่มีหลักฐานเรื่องผู้แต่งและประวัติการแต่งคัมภีร์ก็สันนิษฐานได้ว่าคัมภีร์สังฆการีวาทนี้ น่าจะเป็นผลงานภาษาบาลีที่แต่งในประเทศไทย ด้วยเหตุผล คือ

1) ปรากฏต้นฉบับตัวเขียน การรู้จัก การเผยแพร่ คัมภีร์สังฆการีวาท เฉพาะในประเทศไทย ไม่ปรากฏหลักฐานเรื่องคัมภีร์นี้ในประเทศลังกาและพม่า

2) คัมภีร์สังฆการีวาทนี้ มีอิทธิพลและมีความสัมพันธ์กับผลงานภาษาบาลีสาระพุทธานุประวัติเรื่องอื่นๆ ที่แต่งในประเทศไทย เช่น สัมปิณฑิตมหาณีทาน ปฐมสมโพธิ (รายละเอียดจักได้กล่าวในเวลาวิเคราะห์เปรียบเทียบเนื้อหาและวิธีการเสนอเนื้อหาของคัมภีร์เหล่านี้)

3) สาระส่วนแรกของคัมภีร์ ในส่วนที่กล่าวถึงชีวิตของพระพุทเจ้าแต่สมัยที่เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ในสมัยต่างๆ ได้คัดลอกข้อความจากคัมภีร์โลทัตตกิมหาณีทาน ซึ่งเป็นผลงานของลังกาในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 มาเกือบทั้งหมด แต่มาจัดแบ่ง "นิทาน" เลียใหม่ วิธีการเสนอเนื้อหาในลักษณะที่คัดข้อความหรือนำสาระแนวคิดล้วนใหญ่มาจากผลงานบาลีของลังกา ซึ่งแต่งในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 - 18 นี้ ได้พบในผลงานบาลีที่มีหลักฐานชัดเจนว่าแต่งในประเทศไทย 2 เรื่อง คือ คัมภีร์ *กัณฑชาตุนิธาน* และ คัมภีร์ *สารสังคหะ* ทั้ง 2 คัมภีร์เป็นผลงานที่แต่งที่เชียงใหม่ในช่วงประมาณระหว่าง พ.ศ. 1850 - 1888 จึงสันนิษฐานว่า คัมภีร์สังฆการีวาทจะเป็นคัมภีร์ร่วมสมัยกับคัมภีร์กัณฑชาตุนิธาน และคัมภีร์สารสังคหะ กล่าวอย่างกว้างๆ ได้ว่า น่าจะแต่งในล้านนา ประมาณช่วงหลังของพุทธศตวรรษที่ 19

ต้นฉบับตัวเขียนและการศึกษาเผยแพร่ (ได้กล่าวแล้วในบทวิเคราะห์ข้างต้น)

1.2 สาระสังเขป

ปณามคาถา กล่าวนมัสการพระรัตนตรัย

ความนับ - พระโพธิสัตว์เจ้าของเราตั้งจิตปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า 7 อสงไขย ออกวาจาปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า 9 อสงไขย ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งกาย วาจา ใจ 4 อสงไขยแสนกัปป์ เมื่อได้บำเพ็ญบารมีทั้งปวงแล้วจึงได้ถึงความเป็นพุทธะ

เนื้อหา ๑๐

1. กัปปกถา

- การกำหนดกาลนานหนึ่งกัปป์
- การจำแนกกัปป์ : สุญญกัปป์ อสุญญกัปป์
- การนับอสงไขย
- ชื่ออสงไขย 7 อสงไขย 9 อสงไขย 4
- จำนวนพระพุทธเจ้าในกัปป์ต่างๆ

2. พาหิรนิทานกถา

- นิทาน 2 : พาหิรนิทาน - เรื่องราวของพระโพธิสัตว์ตั้งแต่สมัยที่ยังไม่ได้พบพระพุทธเจ้า และได้พบพระพุทธเจ้าปราณทิปังกร แต่มีเหตุการณ์ที่ทำให้ตั้งจิตปรารถนาจะเป็นผู้นำสัตว์ข้ามสงสาร นับเป็นประวัติของพระโพธิสัตว์ภายนอกกาลพุทธภูมิ และในช่วงต้นของกาลพุทธภูมิ มหานิทาน - เรื่องราวของพระโพธิสัตว์ภายในกาลพุทธภูมิ คือ ในสมัยที่ยังเกิดในสมัยของพระพุทธเจ้าพระองค์ต่างๆ

- พาหิรนิทาน หรือ จิตตปณิธานกถา มี 4 เรื่อง คือ

เรื่องที่ 1 พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนายเรือ พามารดาลงเรือไปค้าขายที่สุวรรณภูมิ ระหว่างทางเรืออับปาง พระโพธิสัตว์มีความกตัญญูต่อมารดา แยกมารดาว่ายนํ้าข้ามมหาสมุทรด้วยความยากลำบาก ขณะที่ว่ายนํ้าอยู่ในมหาสมุทรนั้น ได้ตั้งจิตปณิธานจะเป็นผู้นำสัตว์ข้ามสงสารในอนาคต

เรื่องที่ 2 พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าคชปิยะ ทรงเป็นกษัตริย์ผู้ชำนาญการฝึกช้าง คราวหนึ่งช้างตัวหนึ่งเกิดกลัดมันด้วยราคะ พระเจ้าคชปิยะไม่สามารถควบคุมช้างนั้นได้ ทรงเห็นโทษภัยของราคะ จึงตั้งจิตปณิธานปรารถนาเป็นผู้นำสัตว์ข้ามสงสารที่รุ่มร้อนด้วยราคะในอนาคต

เรื่องที่ 3 พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพรหมดาบส วันหนึ่งพบแม่เสือโคร่งกำลังจะกินลูกของมันเอง เพราะความหิว พรหมดาบสจึงสละชีวิตให้แม่เสือโคร่งกินเพื่อช่วยชีวิตลูกเสือโคร่ง ก่อนจะถูกกินได้ตั้งจิตปณิธานปรารถนาเป็นผู้ช่วยชีวิตสัตว์โลกจากสงสารในอนาคต

เรื่องที่ 4 พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระนางสุมิตตาราชบุตร ทรงเป็น
 พระกนิษฐาของพระนุทเจ้าปฐมาทักขิณทร ทรงมีศรัทธาในการทำนุบำรุงพระศาสนา
 พระนุทเจ้าปฐมาทักขิณทรทรงทราบว่า พระนางสุมิตตาราชบุตรจักได้เป็นพระนุทเจ้าใน
 อนาคต จึงให้โอกาสพระนางได้ถวายน้ำมันเมล็ดพันธุ์ผักกาดแก่พระภิกษุผู้ซึ่งเป็นพระโพธิ
 สัตว์ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระนุทเจ้าปัจฉิมทีปังกร และพระนางสุมิตตาราชบุตรจะได้บังเกิด
 เป็นพระโพธิสัตว์ในสมัยของพระองค์ พระนางสุมิตตาราชบุตรถวายน้ำมันเมล็ดพันธุ์ผักกาด
 แล้ว ตั้งจิตอธิษฐานปรารถนาเป็นพระนุทเจ้าในอนาคต พระนุทเจ้าปฐมาทักขิณทร
 ทรงแต่มิได้ตรัสพยากรณ์ เพราะพระนางเป็นหญิง

3. มหานิทานกถา หรือ อัมภันตรินิทานกถา จำแนกเนื้อเรื่องออกเป็น 4
 ตอน คือ

มโนปนิธานกถา

พระโพธิสัตว์คิดปรารถนาพุทธภูมิอยู่ 7 อสงไขย ในสมัยของพระนุทเจ้า
 125,000 พระองค์ โดยยังมีได้รับคำพยากรณ์

เริ่มต้นแต่ในสารกัปปี นันทอสงไขย พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระนุท
 เจ้าอติเทพ ได้พบพระนุทเจ้าพรหมเทพ ทรงเกิดความเลื่อมใสจึงตั้งความปรารถนา
 พุทธภูมิในอนาคต

ในนันทอสงไขย นอกจากพระนุทเจ้าพรหมเทพแล้วมีพระนุทเจ้าองค์อื่นอีก
 4,999 พระองค์ รวมเป็น 5,000 พระองค์

ในสุนันทอสงไขย มีพระนุทเจ้า 9,000 พระองค์

ในปฐวีอสงไขย มีพระนุทเจ้า 10,000 พระองค์

ในมัทธอสงไขย มีพระนุทเจ้า 11,000 พระองค์

ในอรณโธสงไขย มีพระนุทเจ้า 20,000 พระองค์

ในสาครอสงไขย มีพระนุทเจ้า 30,000 พระองค์

ในปณฑริกอสงไขย มีพระนุทเจ้า 40,000 พระองค์

พระโพธิสัตว์ทรงบังเกิด และตั้งมโนปนิธานในสำนักของพระนุทเจ้าเหล่านั้นทุก
 พระองค์

วชิปนิธานกถา

พระโพธิสัตว์เปล่งวาจาแสดงความปรารถนาพุทธภูมิอยู่ 9 อสงไขย ในสมัยของ
 พระนุทเจ้า 337,000 พระองค์ โดยยังมีได้รับคำพยากรณ์

เริ่มต้นแต่เมื่อพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสาครกุมาร เปล่งวาจาปรารถนา
 พุทธภูมิในสำนักของพระนุทเจ้าปฐมาทักขิณทร ได้รับคำสอนจากพระนุทเจ้าให้พากันเฝ้า
 บำเพ็ญบารมี 30 เพื่อจะได้พุทธภูมิตามความปรารถนา

พระโพธิสัตว์ทรงบังเกิดและตั้งวชิรปฏิธานในสำนักของพระพุทธรเจ้าองค์ต่างๆ รวมพระพุทธรเจ้าปราสาทสามมุนีด้วยเป็น 387,000 พระองค์ (ไม่ได้จำแนกจำนวนพระพุทธรเจ้าในแต่ละอสงไขย)

กายวชิรปฏิธานกถา

พระโพธิสัตว์แสดงความปรารถนาในพุทธภูมิด้วยกาย วาจา ใจ ในช่วง 4 อสงไขยแสนกัปป์ ในสำนักของพระพุทธรเจ้าตณ्हังกร เมธังกร สรณังกร และทีปังกร ในสมัยของพระพุทธรเจ้าทีปังกร พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบส เป็นชาติแรกที่ทรงได้รับคำพยากรณ์ว่าจะได้เป็นพระพุทธรเจ้าในอนาคตอย่างแน่นอน

โพธิสัมภารกถา

- พระโพธิสัตว์แสดงความปรารถนาในพุทธภูมิและได้รับคำพยากรณ์ ในสำนักของพระพุทธรเจ้าอีก 23 พระองค์

- วิสมเหตุ 8 ประการ คือ สิ่งที่ไม่เสมอกันในระหว่างพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย 8 ประการ คือ พระชนมายุ พระสิริระ ตระกูล ระยะเวลาที่กระทำทวารกิริยา พุทธรังสี ยานที่ทรงใช้ในเวลาเสด็จออกมหาภิเนษกรมณณ์ ต้นไม้ที่เป็นที่ตรัสรู้ และบัลลังก์ที่ประทับในขณะที่ตรัสรู้

- พระโพธิสัตว์ 3 อุกขตัตถุญญโพธิสัตว์ วิปัจจิตถุญญโพธิสัตว์ เนยยโพธิสัตว์
- จำนวนพระพุทธรเจ้าที่พระโพธิสัตว์พบในอสงไขยต่างๆ
- พระโพธิสัตว์สร้างบารมีถึงพระชาติเป็นพระเวสสันดร
- จุดิจากชาติพระเวสสันดรไปบังเกิดในคฤตสววรรค์ ทรงเป็นเทพบุตรในคฤตสววรรค์เป็นเวลาห้าสิบเจ็ดโกฏิหกลีบแสนปีมนุษย์ หรือ 4,000 ปีทิพย์ ตามพุทธประเพณี

4. พุทธมาตสัมภารกถา

- พระพุทธรมารดาตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธรมารดาแต่ครั้งที่บังเกิดเป็นพระราชธิดาของสมเด็จพระเจ้าพันธุมวดีราชในสมัยของพระพุทธรเจ้าวิปัสสี

- พระชาติสุดท้ายของพระพุทธรมารดา บังเกิดเป็นพระราชธิดาของพระเจ้ากิงกิลราช ทรงพระนามว่า พระนางสุธัมมาราชเทวี ในสมัยของพระกัลลปพุทธรเจ้าจากชาตินั้นได้บังเกิดเป็นผลสวัสดิเทพธิดา จุดิจแล้วมาบังเกิดเป็นพระนางมุสสดี พระชนนีของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ จากชาตินั้นไปบังเกิดในคฤตสววรรค์ จุดิจจากคฤตสววรรค์มาบังเกิดเป็นพระนางสิริมหามายา พระราชธิดาของพระเจ้าชนาธิปราชแห่งกรุงเทวทहनคร

5. วิวามงคลกถา

- พระเจ้าสีหนุราช พระราชบิดาของพระสุทโชนะให้พราหมณ์ 8 คน ออกแสวงหาราชกัลยาณีสำหรับพระสุทโชนะ

- พราหมณ์ทั้ง 8 เห็นสิริโฉมของพระนางสิริมหามายาแล้วถึงวิสัยัญญภาพ
- พราหมณ์ทั้ง 8 เข้าเฝ้าพระเจ้าชนาธิปราช

- พระเจ้าชนาธิปราชให้นำเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าสีหหนุราช
- พระเจ้าสีหหนุราชทรงพระสุบินนิมิต
- พระเจ้าสีหหนุราชได้รับเครื่องราชบรรณาการแล้ว โปรดให้ส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าสีหหนุราชเป็นการตอบแทน

- พระมหากษัตริย์ทั้ง 2 พระองค์ โปรดให้เตรียมการอภิเษกสมรส
- นิธীগิเษกสมรส
- พระเจ้าสีหหนุราชสวรรคต พระสุทโธทนะเสด็จขึ้นครองราชย์

6. คฤติประวัติตถกถา

- โกลาหล 5 ประการ
- เหล่าทวยเทพกราบทูลอัญเชิญสันคฤติเทวบุตรให้ลงมาปฏิสนธิในพระครรภ์แห่งพระพุทธมารดา

- บุพนิมิต 5 ประการเกิดขึ้นแก่สันคฤติเทวบุตร
- สันคฤติเทวบุตรพิจารณาหาวิโลกนยะ 5 ประการ
- สันคฤติเทวบุตรจตุจากคฤติสวรรค์

7. คัมภารินิกขมนกถา

- พระนางสิริมหามายาทรงพระสุบินนิมิต
- พราหมณ์ถวายพยากรณ์พระสุบินนิมิต
- พระนางสิริมหามายาทรงตั้งพระครรภ์
- พระนางสิริมหามายาเสด็จสู่เทวहनคร
- พระมหาสัตว์ประสูติ
- พระมหาสัตว์บังลือพระสุรสีหนาท
- บุพนิมิต 32 ประการ ที่เป็นเครื่องแสดงว่า พระมหาสัตว์จะได้ตรัสรู้

พระสันพัญญตญาณ

- พระพุทธมารดาสวรรคต
- บุคคลและสิ่งต่างๆ ที่เป็นสหชาติเกิดพร้อมกับพระมหาสัตว์

8. ลักษณะปริคคาหกถา

- เทพคาในดาวดึงส์พากันโลมณัส จลองการประสูติของพระมหาสัตว์ทั่วทั้งเทวโลก
- กาฬเทวิลดาบสเยี่ยมพระมหาสัตว์ ประกาศว่าพระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้า
- พระเจ้าสิริสุทโธทนะถวายบังคมเจ้าชายสิทธัตถะ
- พราหมณ์ทั้ง 8 ทำนายพระลักษณะพระบาทมงคล 108 และอนุพยัญชนะ 80 มหาปุริสลักษณะ 32 คติ 2 ประการ

9. ราชาภิเษกภก

- พระเจ้าสุทโธทนะตรัสถามพราหมณ์ ถึงเหตุที่จะทำให้พระมหาลัทธิ์บรรพชา พราหมณ์กราบทูลว่า พระมหาลัทธิ์จะเห็นนิมิต 4 พระเจ้าสุทโธทนะจึงตรัสให้บ็องกันมิให้ พระมหาลัทธิ์มีโอกาสเห็นนิมิต 4

- พราหมณ์ถวายพระนามพระมหาลัทธิ์ว่า เจ้าชายสิทธัตถะ

- พราหมณ์ทั้ง 8 สิ่งบุตรของตนให้คอยฟังข่าวเจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อใดที่พระองค์เสด็จออกบรรพชา ก็ให้บวชตาม (ต่อไปในกาลข้างหน้า) พราหมณ์ 7 คนสิ้นชีวิต โภคทัณฑ์พราหมณ์ได้ทราบข่าวว่า เจ้าชายสิทธัตถะออกบรรพชา จึงชวนบุตรพราหมณ์ออกบวช มีผู้ออกบวชเพียง 4 คน รวมโภคทัณฑ์พราหมณ์อีก 1 คน เป็น 5 คน ได้นามว่า ปัญจวัคคีย์

- ฝ่ายเจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อประสูติได้ 7 วัน พระนางสิริมหามายาก็เสด็จสวรรคต พระเจ้าสิริสุทโธทนะจึงโปรดให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีผู้เป็นพระน้านางของเจ้าชายสิทธัตถะเป็นผู้บำรุงเลี้ยงเจ้าชายสิทธัตถะ

- คราวหนึ่งเป็นวันพิธีแรกนาขวัญ พระเจ้าสิริสุทโธทนะโปรดให้นำเจ้าชายสิทธัตถะไปด้วย ในช่วงที่ประทับตามลำพังพระองค์เดียว เจ้าชายสิทธัตถะได้เจริญอานาปานสติกรรมฐานได้ปฐมฌาน พระเจ้าสิริสุทโธทนะเห็นความอัศจรรย์จึงกราบถวายบังคมเจ้าชายสิทธัตถะเป็นครั้งที่ 2

- เจ้าชายสิทธัตถะมีพระชนมายุ 7 พรรษา พระเจ้าสิริสุทโธทนะโปรดให้ช่างขุดสระโบกขรณีเป็นที่ประพาสสงฆ์แก่เจ้าชายสิทธัตถะ ท้าวสักกะโปรดให้วิสุกรรมเทพบุตรมานิรมิตสระโบกขรณีถวาย

- เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะมีพระชนมายุ 16 พรรษา พระเจ้าสิริสุทโธทนะโปรดให้สร้างปราสาท 3 หลัง พระราชทานให้เป็นที่ประทับ

- เจ้าชายสิทธัตถะทรงแสดงศิลปศาสตร์ท่ามกลางพระญาติวงศ์ราช

- พระเจ้าสุทโธทนะราชาภิเษกเจ้าชายสิทธัตถะเป็นกษัตริย์ครองกรุงกบิลพัสดุ์ พระนางพิมพายโสธราราชเทวีเป็นพระอัครมเหสี

10. มหาภินิษมนกภก

- พระโพธิสัตว์เสด็จประพาสอุทยาน ทรงเห็นนิมิต 4 จึงดำริที่จะออกบรรพชา

- พระนางพิมพายโสธราประสูติพระราชกุมาร

- นางกิสาโคตมีขัตติยราชกัญญา ตรัสชมความงามของพระโพธิสัตว์ว่า ผู้มีความงามเช่นนี้อาจดับเสียได้ซึ่งทุกข์ทุกข์ของพระมารดา พระบิดา และพระมเหสี พระโพธิสัตว์ทรงปิติว่า พระองค์จะสามารถดับทุกข์ของคนเหล่านั้นได้จริง

- พระโพธิสัตว์เสด็จสู่มหาภิเนษกรรมณ์ เดินทางโดยม้ากัณฐกะเสด็จไปพร้อมกับนายฉันทะ

- พระยามารเข้าขัดขวางห้ามมิให้บรรพชา พระโพธิสัตว์ตรัสปฏิเสธ
- พระโพธิสัตว์เสด็จถึงแม่น้ำอนมานที ทรงตัดพระเมาลีด้วยพระขรรค์ ท้าว
ลักกะทรงนำพระเมาลีไปประดิษฐาน ณ พระจุฬามณีเจดีย์บนดาวดึงส์สวรรค์
- ฆฎิการมหานพรหมนำอัฐฐบริขารมาถวาย

11. ทุกกรกิริยาภคา

- พระโพธิสัตว์ดำรัสสั่งให้นายฉันทะกลับไปกราบทูลพระเจ้าสิริสุทโธทนะเรื่อง
การบรรพชาของพระองค์
- ม้ากัณฐกะอาลัยพระโพธิสัตว์จนดวงใจแตก
- นายฉันทะกลับมาถึงกรุงกบิลพัสดุ์ พระเจ้าสิริสุทโธทนะ พระนางมหาปชา-
บติโคตมิ และพระนางพิมพายโสธราพระราชเทวี แลชนทั้งหลายพากันร่ำไห้
- พระโพธิสัตว์เสด็จนิเทศบาตในกรุงราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารถวายราช
สมบัติกึ่งหนึ่ง พระโพธิสัตว์ตรัสปฏิเสธ พระเจ้าพิมพิสารจึงกราบทูลขอว่า เมื่อตรัสรู้
แล้วขอให้เสด็จมาสู่กรุงราชคฤห์ก่อน
- พระโพธิสัตว์บำเพ็ญทุกกรกิริยา จนถึงวิสิณุกุฎีภาพ เทวดาคนหนึ่งไปกราบทูล
พระเจ้าสิริสุทโธทนะว่า พระโพธิสัตว์สวรคต พระเจ้าสิริสุทโธทนะไม่ทรงเชื่อ ตรัสว่า
พระโพธิสัตว์ถ้ามิได้ตรัสรู้ก็จะไม่สวรคต
- พระยามารมาผจญให้พระโพธิสัตว์เลิกบำเพ็ญทุกกรกิริยา พระโพธิสัตว์ขับ
ไล่พระยามารไป

- พระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาเทียบการบำเพ็ญทุกกรกิริยากับนิม 3 ลาย และ
ทรงเลือกปฏิบัติความเพียรที่พอดีปานกลาง
- ปัญจวัคคีย์เข้าใจว่าพระโพธิสัตว์ละความเพียรจึงแยกตัวออกไป

12. นุทญุชาภคา

- นางสุชาดาหุงข้าวมธุปายาส ตั้งใจจะทำบวงสรวงเทพยดา
- พระโพธิสัตว์ทรงพระสุบินนิมิต 5 ประการ
- นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาสแด่พระโพธิสัตว์
- พระโพธิสัตว์ทรงอธิษฐานลอยถาดในแม่น้ำเนรัญชรา ถาดลอยทวนกระแส
จมลงตรงภพของพญากาลนาคราช พญากาลนาคราชตรัสสรรเสริญพระนุทญุคุณ
- พระโพธิสัตว์เสด็จสู่ควงไ้มมหาโพธิ์
- โสถถียพรหมณ์ถวายหญ้าคา

13. มารวิชัยภคา

- พระยามารให้ธิดาทั้งสามคือ นางคันทหา รากา และ อรดี มาเล่าโลม
พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ขับนางทั้งสามออกไป

- พระยามารยกเสนามารผจญพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์รำลึกถึงพระบารมี 30 ประการ ที่ทรงบำเพ็ญมา พระยามารทำอะไรพระองค์ไม่ได้ จึงแสวงอ้างสิทธิ์ในโพธิบัลลังก์ พระอรหันต์ขึ้นเป็นพยาน บิดม้วยผมหลังน้ำจากเกศาท่วมทับกองทัพ พระยามารเกิดความเลื่อมใสในพระบารมี กล่าวสรรเสริญพระคุณของพระโพธิสัตว์

14. อภิสิทธิ์โพธิกา

- พระโพธิสัตว์เจริญอานาปานสติกัมมัฏฐาน เจริญฌาน ทรงบรรลุบุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติหนหลังในช่วงปฐมยาม ทรงสำเร็จทิพยจักขุญาณเห็นความเป็นไปของสัตว์ทั้งหลาย ที่เป็นไปตามกรรมดีกรรมชั่ว ในช่วงมัชฌิมยาม และทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาท ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของกระแสชีวิตในช่วงปัจฉิมยาม

15. โพธิสัมพันธมุกดา

- ในเวลาจวนใกล้รุ่ง พระโพธิสัตว์บรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระนุทเจ้า

- พระองค์เสวยวิมุตติสุขบนรัตนบัลลังก์ที่ตรัสรู้นั้น 7 วัน ประทับยืนทอดพระเนตรบูชามหาโพธิพฤกษ์ 7 วัน เสด็จจงกรมข้างโพธิพฤกษ์ 7 วัน ประทับนั่งพิจารณาพระไตรปิฎก 7 วัน ประทับนั่งไต่ต้นอ้อपालนิโครธเสวยวิมุตติสุขผลสมาบัติ 7 วัน

- พระยามารมีจิตริษยา ทูลเชิญเสด็จนิพพาน พระนุทเจ้าตรัสปฏิเสธ

- ธิดาทั้งสามของพระยามารมาเฝ้าโลมพระนุทเจ้า พระนุทเจ้าขับไล่ไป

- พระนุทเจ้าทรงเสวยวิมุตติผลสมาบัติสุขไตรัมมุจลินทพฤกษ์ 7 วัน พระยามุจลินทนาคราชแผ่พังพานเป็นพาดานกางกั้นป้องกันฝนให้ พระนุทเจ้าเปล่งอุทานคาถาแสดงความสุขของพระนิพพาน

- พระนุทเจ้าประทับนั่งสมาธิไต่ต้นราชายตนพฤกษ์อีก 7 วัน

รวมเวลาการเสวยวิมุตติสุขภายหลังการตรัสรู้เป็น 49 วัน

17. ธัมมจักกกถา

- พระนุทเจ้าทรงคิดจะแสดงธรรมแก่อาฬารดาบสและอุทกดาบส แล้วทรงทราบด้วยทิพยจักขุญาณว่า ดาบสทั้งสองมรณภาพแล้ว

- พระนุทเจ้าเสด็จไปหาปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน โดยนุทเจ้าดำเนิน 18 โยชน์ ระหว่างทางทรงพบอุปกาชีวก

- พระนุทเจ้าตรัสเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตรโปรดปัญจวัคคีย์ เมื่อเทศนาจบพระอัญญาโกณฑัญญะบรรลุโสดาปัตติผล หมิ่นโลกธาตุหวั่นไหว

18. ยสกถา

- พระอัญญาโกณฑัญญะกราบทูลขออุปสมบท พระนุทเจ้าโปรดประทานการอุปสมบทแก่ปัญจวัคคีย์

- พระนุทเจ้าประทานวิปัสสนากัมมัฏฐานแก่พระภิกษุทั้งห้า

- พระภิกษุ 4 รูป บรรลุโลคาปัตติผลตามลำดับ
- พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาอนัตตลักขณสูตร พระภิกษุทั้งห้าบรรลุอรหัตผล
- ยสกุลบุตร คิดหมายในการกิเลส ได้พบพระพุทธเจ้าได้ฟังธรรมจากพระองค์

บรรลุโลคาปัตติผล

- พระพุทธเจ้าโปรดแสดงธรรมแก่บิดาของยสกุลบุตร บิดาได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน ประกาศตนเป็นปฐมอุบาลก ส่วนยสกุลบุตรซึ่งนั่งฟังธรรมอยู่ด้วยได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

- ยสกุลบุตรภิกษุพาลหยาบ 4 คน มาฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า สหายทั้ง 4 ก็ได้รับบรรลุอรหัตผล ต่อมาสหายของยสกุลบุตรภิกษุอีก 50 คน พากันขอบวชในพระศาสนา เมื่อได้ฟังธรรมก็บรรลุอรหัตผลเช่นกัน

- มารมาผจญพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสขับไล่

19. อรุเวลคมนกกา

- พระพุทธเจ้าเสด็จมายังป่าไร่ฝ้าย ณ อรุเวลประเทศ ราชกุมาร 30 องค์เสด็จมาประพาสในป่าไร่ฝ้าย ถูกหญิงคณิกาขโมยเครื่องอาภรณ์จึงออกตามหา มาพบพระพุทธเจ้า ได้ฟังธรรมจากพระองค์ บรรลุธรรมระดับต่างๆ ตามสติปัญญา จึงกราบทูลขออุปสมบท ต่อมาได้รับบรรลุอรหัตผล

- พระพุทธเจ้าโปรดแสดงปาฏิหาริย์แก่พวกชฎิล พวกชฎิลพากันเลื่อมใสกราบทูลขออุปสมบท เมื่อได้ฟังธรรมก็บรรลุอรหัตผล

- พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาธรรมโปรดพระเจ้านิมมิสาร พระเจ้านิมมิสารและพราหมณ์ 11 คน ตั้งอยู่ในโลคาปัตติผล มหาชนหนึ่งหมื่นคนตั้งอยู่ในไตรสรณาคมน์ ประกาศตนเป็นอุบาลกในพระพุทธศาสนา

20. อัคคสาวกัมพชากกา

- พระเจ้านิมมิสารถวายเวฬุวันเป็นอารามที่ประทับของพระพุทธเจ้า

- พระพุทธเจ้าโปรดแสดงธรรมแก่ประชาชน มีผู้บรรลุมรรคผลวันละ 84,000 คน ตลอด 7 วัน

- อุปติสสะ ศิษย์ของสฤชัยปริพาชกได้พบพระอัสสชิ ได้ถามธรรมที่ศึกษา พระอัสสชิกล่าวคาถาเขมมมา อุปติสสะบรรลุโลคาปัตติผล จึงชวนโกสิตตะและปริพาชกอีก 250 รูปไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อได้ฟังธรรม ปริพาชก 250 รูปบรรลุอรหัตผล ยกเว้นอุปติสสะและโกสิตตะ เพราะทั้งสองจะเป็นอัคคสาวกของพระพุทธเจ้า จึงต้องบำเพ็ญสาวกบารมีถวายให้บริบูรณ์ ต่อจากนั้น จึงได้รับบรรลุอรหัตผลในเวลาต่อมาไม่นาน

21. กบิลวัตถुकมนกกา

- พระเจ้าสิริสุทโธทนะทรงส่งคนมาอาราธนาพระพุทธเจ้าให้เสด็จสู่กรุงกบิลพัสดุ์ คนเหล่านั้นเมื่อได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ก็บรรลุอรหัตผล มีได้กราบทูล

อาราธนาพระองค์ เป็นเช่นนี้ถึง ๑ ครั้ง จนที่สุทนต์พระเจ้าสิริสุทโธทนะส่งกาฬทายีอำมาตย์มา กาฬทายีอำมาตย์เมื่อได้บรรลุอรหัตผลแล้ว ได้กราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ตามคำขอของพระนุทนิดา

- พรรณนาหนทางที่เสด็จไปสู่กรุงกบิลพัสดุ์
- ที่กรุงกบิลพัสดุ์ เจ้าศากยวงศ์บางคนมีมานะว่า พระพุทธเจ้าเป็นเด็กกว่าตน มีได้ถวายนมัสการ พระพุทธเจ้าแสดงพุทธาภินิหาร เสด็จจงกรมบนจงกรมสถานที่ทรงเนรมิตบนฟากฟ้า และแสดงยมกปาฏิหาริย์มีประการต่างๆ ปราบมานะของพระประยูรญาติ เมื่อเหล่าพระญาติมีใจยอมรับเป็นหนึ่งเดียว ฝนโบกขรพรรษก็ตกลงมา
- พระพุทธเจ้าทรงแสดงมหาเวสสันดรชาดก เพื่อแสดงการตกลงมาของฝนโบกขรพรรษในอดีต
- พระพุทธเจ้าโปรดแสดงธรรม ครั้งแรกพระเจ้าสิริสุทโธทนะและพระนางมหาปชาบดีโคตมีบรรลุโสดาปัตติผล ต่อมาพระเจ้าสิริสุทโธทนะได้ฟังธรรมอีก บรรลุอนุคามิผล พระพุทธเจ้าตรัสแสดงจันทกนิริชาดกโปรดพระนางพิมพายโสธรา พระนางบรรลุโสดาปัตติผล

22. สังกยบรรพชาถา

- พระพุทธเจ้าเสด็จไปรับบิณฑบาต ณ นิवासถานของพระนันทราชกุมาร ซึ่งจะกระทำการวิวาหรงคผล พระนันทะถือบาตรตามมาส่งพระพุทธเจ้า ณ นิโครธาราม พระพุทธเจ้าตรัสชวนบรรพชา พระนันทะไม่อาจปฏิเสธเพราะมีความเคารพในพระพุทธเจ้าเป็นอย่างยิ่ง
- พระราหุลกราบทูลขอสมบัตินี้จากพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงโปรดให้พระราหุลบรรพชา
- อนาคตินิณฑิกเศรษฐี มาธูระที่กรุงราชคฤห์ ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าบรรลุโสดาปัตติผล กราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าเสด็จกรุงสาวัตถี และได้กลับไปจัดสร้างพระเชตะวันมหาวิหารถวายแด่พระองค์
- ประวัติอดีตชาติของอนาคตินิณฑิกเศรษฐี
- พรรณนาสาธูปว่านับแต่การตรัสรู้ ปีโคพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ใด
- พระเจ้าสิริสุทโธทนะทรงประชวรหนัก พระพุทธเจ้าเสด็จมาพร้อมกับพระอัครสาวกและมหาสาวก ทรงอธิษฐานจิตเอาพระบารมีและธรรมจริยาทั้งหลายช่วยให้พระราชบิดาบรรเทาทุกข์เวทนา แล้วโปรดแสดงธรรม พระเจ้าสิริสุทโธทนะบรรลุพระอรหัตผล ต่อมาอีก 7 วัน เสด็จสวรรคต

23. ภิกษุณีบรรพชาถา

- พระนางมหาปชาบดีกราบทูลขอบรรพชา พร้อมขัตติยกัญญาแห่งศากยวงศ์ 500 องค์

- เหล่าอำมาตย์จัดพิธีราชาภิเษกยกพระมหานามขึ้นครองกรุงกบิลพัสดุ์
- พระนางยโสธราพิมพาราชเทวีออกบรรพชา ปฏิบัติกัมมัฏฐานไม่นานก็บรรลุ

อรหัตผล

24. ยมกปาฏิหาริยกา

- เศรษฐีผู้หนึ่งนำปุมจันทร์แดงมาทำบาตร นำไปไว้บนไม้ไผ่สูง 60 คอก ประกาศว่า ผู้ใดเหาะขึ้นไปเอาบาตรมาได้จะนับถือว่าเป็นพระอรหันต์ ครู่หนึ่งหกทำท่าว่าจะเหาะแล้วให้ศิษย์หยุดยั้งไว้ พระบิดโศลกาทวาชเถระขออนุญาตพระโมคคัลลานะ แสดงอิทธิฤทธิ์เอาบาตรมาได้ ประชาชนทราบข่าวก็ส่งเสียงอื้ออึงขอให้พระเถระแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ให้ชม พระเถระก็แสดง พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องจึงบัญญัติสิกขาบทห้ามมิให้สาวกกระทำปาฏิหาริย์ต่อมหาชน

- พวกเดียรถีย์ประกาศจะแสดงปาฏิหาริย์กับพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงกำหนดจะแสดงปาฏิหาริย์ในอีก 4 เดือนข้างหน้า นอกเมืองสาวัตถีออกไป

- ถึงวันกำหนด พุทธบริษัทผู้มีฤทธิ์กราบทูลขออนุญาตแสดงปาฏิหาริย์แทน พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาต และทรงกระทำปาฏิหาริย์ด้วยพระองค์เอง

25. เทสนากถา

- พระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษาบนดาวดึงส์ ตรัสเทศนาพระอภิธรรมตลอด 3 เดือน สอนองพระคุณพระพุทธานุชา

- เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จกลับจากดาวดึงส์ลงสู่โลกมนุษย์ ได้โปรดแสดงธรรมแก่ประชาชนที่พากันมาราชนมัสการ

- เรื่องนางจิญจมาณวิกา

- เรื่องนางสุนทรี

- ศากยกุมารพากันออกบวช มีพระภัททิยะ พระอนุรุทธ์ พระอานนท์ พระเทวทัต เป็นต้น อุบาสีช่างกลบก็ได้ออกบวชด้วย เหล่าศากยกุมารได้กราบทูลขอให้อุบาสีบวชก่อนเพื่อลดขัตติยมานะ

- พระภัททิยะสำเร็จไตรวิชชา พระอนุรุทธ์ได้ทิพยจักขุญาณ และต่อมาได้บรรลุอรหัตผล พระอานนท์ได้บรรลุโสดาปัตติผล พระเทวทัตได้ปลุชนฤทธิ์

- พระเทวทัตหวังจะเป็นพระคาสดาแทนพระพุทธองค์ ได้ร่วมมือกับพระเจ้าอชาตศัตรูให้นายขมังธนูลอบยิงพระพุทธองค์ นายขมังธนูได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าสำเร็จเป็นพระโสดาบัน พระเทวทัตกลิ้งก้อนศิลาบยอตเขาคิณณภูกลงมา ละเมิดศีลาภระทบพระบาทบังเกิดห่อพระโลหิต ต่อมาได้ปล่อยข้างนาฬาคีรีออกมาทำร้าย พระพุทธเจ้าทรงปราบข้างนาฬาคีรีได้ด้วยพระเมตตา

- ถามว่าเหตุไรพระพุทธเจ้าผู้สั่งสมสัมภารบารมิกอปรด้วยกุศลจิต จึงได้รับการเบียดเบียน คำตอบ - เล่าเรื่องในอดีตชาติ

- เรื่องนางवासนาชัตติยา
- เรื่องนางมลิกาเทวี
- เรื่องเวรัญชพราหมณ์

26. มหานิพนพานกถา

- ในช่วงเข้าพรรษาที่ 45 พระพุทธเจ้าอาพาธหนัก
- พระพุทธเจ้าเสด็จถึงเมืองเวสาลี พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนท์ว่า ผู้ที่เจริญอิทธิบาท 4 อาจปรารถนาดำรงอยู่ได้ตลอดกัปหรือมากกว่านั้น พระอานนท์ฟังแล้วมิได้กราบทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าดำรงพระชนม์อยู่ตลอดกัปเพื่ออนุเคราะห์แก่สัตว์โลก
 - มารมากราบทูลขอให้พระพุทธเจ้าเข้าสู่ปรินิพพานในขณะนั้น พระพุทธเจ้าตรัสปฏิเสธว่า พระองค์จะปรินิพพานต่อเมื่อ พระภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในพระศาสนาทรงไว้ซึ่งพระธรรมวินัย ศึกษาเล่าเรียนธรรม สามารถเทศนาธรรมโปรดเหล่าเทพยดาและมนุษย์ให้สำเร็จมรรคผล เผยแพร่พระศาสนากว้างไปในโลกธาตุ
 - พระพุทธเจ้าทรงกำหนดว่าจะปรินิพพานในอีก 3 เดือนข้างหน้า ทรงปลงอายุสังขารที่ป่าवालเจดีย์
 - พระพุทธเจ้าเสด็จสู่เมืองปาวานคร รับประทานอาหารที่บ้านของนายจุนทะ ได้เสวยสุกรมัททวะ ภายหลังภัตตาหาร ทรงอาเจียนเป็นโลหิต
 - พระพุทธเจ้าเสด็จเมืองกุสินารา
 - สุกัททปริพาชกเข้าเฝ้า ถามปัญหาแก่พระพุทธองค์ แล้วขอบวช พระพุทธเจ้าตรัสบอกพระกัมมัญฐาน พระสุกัททะบรรลอรหัตผล
 - พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน

1.3 เป้าหมายการแต่ง

ไม่ปรากฏเรื่องเป้าหมายการแต่ง ที่ระบุเป็นข้อความชัดเจนในเนื้อหาของคัมภีร์ แต่จากชื่อและเนื้อเรื่องพอจะกล่าวได้ว่าคัมภีร์นี้มุ่งจะแสดง " วิปาก " แห่ง " สมุทธาร " ของพระพุทธเจ้า คำว่า " วิปาก " แปลตามรูปศัพท์ว่า ผลอันลึกลับพิเศษ หมายถึงผลของการกระทำ เหมือนอย่างคำว่า กรรมวิบาก " สมุทธาร " แปลว่า เครื่องเต็มพร้อม เครื่องอุดหนุน เครื่องปรุง อุปกรณ์ รวมหมายถึงไปถึง การสั่งสม คำว่า " สัมภารบารมี " จึงมีความหมายว่า บารมีอันเป็นเครื่องอุดหนุน บารมีอันเป็นเครื่องทำให้เต็มพร้อม บารมีที่ได้สั่งสม ชื่อ สมุทธารวิปาก หรือ สัมภารวิปาก จึงแสดงเป้าหมายของการแต่งเพื่อแสดงผลแห่งการสั่งสมบารมีของพระโณสีสัตว์ ซึ่งได้กระทำสืบเนื่องในช่วงเวลาอันยาวแสนนานอย่างอุตสาหะพากเพียร จนก่อผลมาเป็นการตรัสรู้ถึงพุทธภาวะหรือพุทธภูมิตามความปรารถนา และผลนั้นก็ได้อำนาจในรูปของ

การเผยแพร่ธรรมจวบจนพระพุทธเจ้าเสด็จลี้ภัยหนีพยาน มีผู้ได้รับผลนั้นมายังจิตให้สิ้น
ทุกข์ดับกิเลสได้โดยสิ้นเชิงเป็นแอนกอนันต์ สัมภारวิบากจึงเป็นผลแห่งการสั่งสมคุณธรรมที่
มีค่าสูงสุดประเสริฐสุด เป็นเรื่องที่ควรหยิบยกขึ้นมาแสดง เป็นการสร้างความศรัทธา
เลื่อมใสและความภูมิใจในพุทธคุณ และเป็นการสร้างกำลังใจและความสำนึกในการน้อมนำ
ธรรมมาปฏิบัติในชีวิตของพุทธศาสนิกชน

1.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

คัมภีร์สัมภारวิบากเริ่มต้นด้วยบทปณามคาถากล่าวว่ามีผลการพระรัตนตรัย ต่อจาก
นั้นกล่าวนำแสดงช่วงเวลาของการคิด กล่าว กระทำการตั้งความปรารถนาในพุทธภาวะ
ของพระพุทธเจ้าในสมัยที่เป็นพระโพธิสัตว์ยังมิได้ตรัสรู้ แล้วพรรณารายละเอียดการจัด
แบ่งช่วงเวลาและชื่อของช่วงเวลาเรียกว่า กัปป์และอสงไขย ทั้งหมดนี้เป็นการเตรียม
ความรู้พื้นฐานให้แก่ผู้อ่าน จะได้ติดตามเนื้อเรื่องซึ่งเคลื่อนไปตามกาลเวลาอันยาวนานนี้
ได้โดยไม่สับสน และยังก่อให้เกิดความซาบซึ้งใน " สัมภาระ " การเตรียมตัวของ
พระโพธิสัตว์เพื่อจะมาเป็นพระพุทธเจ้าด้วย เมื่อได้ปูพื้นฐานทางความคิดแล้ว ก็นำผู้อ่าน
เข้าสู่เนื้อหา

เนื้อหาหลักของคัมภีร์สัมภारวิบากแบ่งออกเป็น 2 ตอนใหญ่ คือ

ตอนที่ 1 ว่าด้วยเรื่องของพระโพธิสัตว์ตั้งแต่ก่อนกาลพุทธภูมิมาจนถึงการตรัสรู้
ส่วนนี้แสดงผลแห่งการสั่งสมขารมี หรือการเตรียมความพร้อมทางคุณธรรมของพระโพธิสัตว์
ตลอดกาลอันยาวนานของพระโพธิสัตว์ จนที่สุดถึงผลที่ปรารถนา คือ ถึง พุทธภูมิ พุทธภาวะ
ได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

ตอนที่ 2 ว่าด้วยผลแห่งสัมภาระนั้นภายหลังการตรัสรู้ คือ การออกเผยแผ่
ธรรมที่ตรัสรู้แก่มหาชนตลอดระยะเวลา 45 ปี จวบจนมหาปรินิพพาน

เนื้อเรื่องในส่วนที่ 1 ผู้แต่งได้นำเอาเนื้อหาข้อความจากคัมภีร์ *โสภิตตกัม* อัน
เป็นผลงานของพระจุฬพุทธโฆสาจารย์แต่งในลังกา ประมาณช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 มา
เสนอ โดยใช้ข้อความเดียวกันเป็นส่วนใหญ่ แต่จัดแบ่งตอนหรือ " นิทาน " ต่างไป
จากคัมภีร์*โสภิตตกัม*มหานิทาน กล่าวคือ :

คัมภีร์*โสภิตตกัม*มหานิทาน แบ่งเนื้อเรื่องส่วนนี้ออกเป็น 6 นิทาน ได้แก่

1. *มหาหรินิทาน* เรื่องของพระโพธิสัตว์นอกกาลพุทธภูมิ คือ ก่อนสมัยที่จะได้
พบพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ได้พบเหตุการณ์และได้รับความคล้อยใจจากเทพให้คิดตั้งความ
ปรารถนาจะช่วยสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากห้วงสงสารมี 3 เรื่อง คือ เรื่องพระโพธิสัตว์เกิด

เป็นนายเรือผู้กตัญญูต่อมารดา หรือพระเจ้าคัชปิยะผู้ชำนาญการฝึกช้าง และเรื่องพรหม
ฤาษีผู้สละชีวิตเพื่อช่วยชีวิตลูกเสือโคร่ง

2. **อัมพันทรนิทาน** เรื่องของพระโพธิสัตว์ในกาลพุทธภูมิ ซึ่งเริ่มจากสมัยที่
พระโพธิสัตว์เกิดเป็นราชบุตร น้องสาวของพระป्राณทีปังกร ตั้งจิตปรารถนาพุทธภูมิ แต่
ไม่ได้รับคำพยากรณ์หรือคำแนะนำใดๆ จากพระป्राณทีปังกรเพราะเหตุที่เป็นหญิง

3. **มหานิทาน** เรื่องของพระโพธิสัตว์ตั้งจิตปรารถนาพุทธภูมิอยู่ 7 อสงไขย
ในสมัยของพระพุทธเจ้า 125,000 พระองค์

4. **อติทุเรณินิทาน** เรื่องของพระโพธิสัตว์กล่าวว่าจาปรารถนาพุทธภูมิอยู่ 9
อสงไขย ในสมัยของพระพุทธเจ้า 381,000 พระองค์

5. **อวิทุเรณินิทาน** เรื่องของพระโพธิสัตว์ตั้งกาย วาจา ใจ ปรารถนาพุทธภูมิ
อยู่ 4 อสงไขยแสนกัปป์ ตลอดชาติจำนวนมากที่ผ่านมา พระโพธิสัตว์เพียงปรารถนาโดย
ยังไม่ได้รับพุทธพยากรณ์ จนมาถึงสมัยของพระพุทธเจ้า 24 พระองค์ นับแต่สมัยของพระ
พุทธเจ้าที่ปังกรจึงได้รับคำพยากรณ์เรื่อยมา และได้ทำการสั่งสมบารมีให้เต็มบริบูรณ์มา
จนถึงพระชาติที่เป็นพระเวสสันดร

6. **สันติเกณินิทาน** เรื่องของพระโพธิสัตว์ตั้งแต่จุติจากพระชาติพระเวสสันดร
มาบังเกิดในคฤทสวรรณคร์ จนจุติจากคฤทสวรรณคร์มาปฏิสนธิในพระครรภ์พระพุทธรามารดา
จวบจนกระทั่งตรัสรู้

คัมภีร์สังฆการีวิปาก แบ่งเนื้อเรื่องข้างต้นออกเป็น 2 ตอน คือ

1. **พาหิรนิทาน** รวมเอาพาหิรนิทานและอัมพันทรนิทานของคัมภีร์โลทตตกัมหา
นิทานมาไว้ด้วยกัน เรียกว่า นิทานนอก คือ เป็นเรื่องทีนอกหรือก่อนที่พระโพธิสัตว์จะตั้ง
จิตปรารถนาพุทธภูมิในช่วงนั้นกัปป์

2. **มหานิทาน หรือ อัมพันทรนิทาน** รวมเอาเรื่องตั้งแต่มหานิทานถึงสันติเก
ณินิทานในคัมภีร์โลทตตกัมหานิทานมาไว้เป็นนิทานเดียวกัน เรียกว่า นิทานใหญ่ หรือ
นิทานภายใน เรียกว่า นิทานใหญ่เพราะรวมเรื่องพระโพธิสัตว์จำนวนหลายชาติเข้ามาไว้
ด้วยกัน เรียกว่า นิทานภายในเพราะเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ภายในนั้นกัปป์ เป็นต้นมา

ในรายละเอียดของเนื้อหา สังฆการีวิปากมีความแตกต่างจากคัมภีร์โลทตตกัมหา
นิทานอยู่บ้าง คือ พระนามของพระโพธิสัตว์ผู้ชำนาญการฝึกช้างในตอนพาหิรนิทาน คัมภีร์
โลทตตกัมหานิทานออกพระนามว่า พระเจ้าคัชปิยะ แต่คัมภีร์สังฆการีวิปากออกพระนามว่า
พระเจ้าสัตตทวารราช สิ่งที่น่าสนใจ คือ พระนามที่เปลี่ยนไปในคัมภีร์สังฆการีวิปากนี้
ตรงกันในช่วงกาลมาลี ผลงานของพระรัตนปัญญาเมื่อ พ.ศ. 2060

ความแตกต่างที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ คัมภีร์โลทตตกัมหานิทานแสดงสันติเก
ณินิทาน คือ เรื่องแต่พระพุทธเจ้าอุบัติในคฤทสวรรณคร์จนกระทั่งตรัสรู้อย่างรวบรัดด้วยคาถา
เพียง 9 บท แต่คัมภีร์สังฆการีวิปากได้แต่งส่วนนี้ใหม่ พรรณนารายละเอียดมากขึ้น

เนื้อหาในส่วนต้นที่คัดข้อความจากคัมภีร์โลทัตตกัมหานิทาน การนำเสนอส่วน
ใหญ่เป็นร้อยกรองตามคัมภีร์โลทัตตกัมหานิทาน

เนื้อเรื่องในส่วนที่ 2 เป็นส่วนที่แต่งใหม่เป็นร้อยแก้ว เป็นการพรรณนาไปตาม
ลำดับเรื่อง ไม่มีการจัดแบ่งตอนอย่างเป็นระบบชัดเจน ความเด่นของการนำเสนอเนื้อหา
เมื่อเปรียบเทียบกับคัมภีร์สาละพุทธประวัติเล่มอื่นๆ คือ ความกระชับของการนำเสนอ
ผู้แต่งมีวิธีสร้างความกระชับอย่างน้อย 3 วิธี คือ

1. พรรณนาเรื่องสั้นๆ
2. พรรณนาเรื่องเชิงสรุป แล้วอ้างอิงที่มาให้ผู้ผู้อ่านอ่านรายละเอียดในเรื่อง
เหล่านั้น เช่น พรรณนายมกปาฏิหาริย์อย่างสั้นๆ ภายในประโยคเดียว แล้วแนะนำให้
อ่านรายละเอียดในอรรถกถาธรรมบท
3. เน้นสาระที่จรรยวัตร และกรณียกิจของพระโพธิสัตว์หรือพระพุทธเจ้าว่าทรง
กระทำอะไร เกิดผลอย่างไร แต่ไม่แสดงรายละเอียดของกระบวนการทำ เช่น เล่าแต่
ว่าพระโพธิสัตว์ก่อนการตรัสรู้ในช่วงยามสุดท้ายได้พิจารณาปัจจุสมุปบาท แต่ไม่แสดงราย
ละเอียดสาระของปัจจุสมุปบาทที่ทรงพิจารณา หรือเล่าว่าพระพุทธเจ้าโปรดแสดงธรรม
จักกัปปวัตตนสูตรแก่ปัญจวัคคีย์ โดยไม่พรรณนารายละเอียดของสารธรรมในปฐมเทศนานั้น

2. สัมปิณฑิตมหานิทาน

2.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง คัมภีร์สัมปิณฑิตมหานิทานมิได้ระบุชื่อผู้แต่งและ
ประวัติการแต่งไว้ เริ่มต้นด้วยบทปณามคาถา 2 บท บทแรกมีข้อความคล้ายคลึงกับบท
ปณามคาถาของคัมภีร์โลทัตตกัมหานิทานมาก บทที่ 2 ระบุชื่อคัมภีร์ว่าดังนี้

" พุทฺธสฺส ชมฺมสฺส คณฺฑุตฺตมสฺส
นโม กริตฺวา รตนตฺตยานํ
สมฺปิณฑิตํ นาม มหานิทานํ
วฏฺขามิ อัจฉริยปรมฺปรานี. "๑๐

- ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ผู้เป็นคณะอัน
อุดม เมื่อกราบนมัสการพระรัตนตรัยแล้ว ข้าพเจ้าจักกล่าวมหานิทานชื่อ
ว่า สัมปิณฑิต อันประมปรจารย์ทั้งหลาย (ได้เคยกล่าวไว้แล้ว)

ในตอนจบกล่าวชื่อคัมภีร์ไว้สั้นๆ ว่า " อิติ สมุปนิชิตมหานิทานํ สมตฺตํ " - คัมภีร์สัมปนิชิตมหานิทานจบบริบูรณ์แล้วอย่างนี้

ในบัญชีรายชื่อที่พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงส่งไปประเทศลังกาเมื่อ พ.ศ. 2298 มีชื่อคัมภีร์ " สัมปนิชิตมหานิทาน " อยู่ด้วย¹

ในไตรภูมิโลกวิจรณกถา ซึ่งพระยาธรรมปรีชา (แก้ว) แต่งในสมัยรัชกาลที่ 1 ก็ได้อ้างอิงคัมภีร์ " สัมปนิชิตมหานิทาน " ไว้ด้วย²

หนังสือคัมภีร์สังเขปกล่าวถึงคัมภีร์นี้ว่า

" สัมปนิชิตมหานิทาน รวบรวมนิทานบางเรื่องตั้งแต่ชาติที่พระพุทธเจ้าเริ่มตรัสรู้ตราบเท่าถึงเสด็จนิพพาน " ³

ข้อความข้างต้นให้ข้อมูลไม่ถูกต้อง เพราะคัมภีร์สัมปนิชิตมหานิทานเป็นคัมภีร์รวมเรื่องของพระพุทธเจ้า แต่สมัยที่เป็นพระโพธิสัตว์นอกกาลพุทธภูมิทำนองเดียวกับสัมภารวิบาก มิใช่เริ่มแต่สมัยที่พระองค์ตรัสรู้ อย่างไรก็ตาม ข้อความข้างต้นเป็นหลักฐานถึงความรู้จักคัมภีร์นี้ในประเทศไทย

ดร. ลิขิต ลิขิตานนท์ ได้เสนอข้อสันนิษฐานไว้ในวิทยานิพนธ์ " *The Pali Literature in Thailand* " ว่า คัมภีร์สัมปนิชิตมหานิทานน่าจะเป็นผลงานของพระภิกษุแห่งอยุธยาในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 แต่มิได้ให้เหตุผลที่นำมาสู่ข้อสันนิษฐานดังกล่าว⁴

เนื่องจากไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับคัมภีร์สัมปนิชิตมหานิทานในประเทศอื่น แต่พบว่าคัมภีร์นี้มีอยู่ในประเทศไทย เช่น ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศและในปัจจุบันมีต้นฉบับตัวเขียนคัมภีร์นี้ในหอสมุดแห่งชาติ 39 ฉบับ ฉบับปริวรรตของมูลนิธิภูมิพลโลกิขุ 1 ฉบับ จึงกล่าวได้ว่า คัมภีร์สัมปนิชิตมหานิทานนี้น่าจะเป็นผลงานที่แต่งในประเทศไทย

เมื่อเปรียบเทียบเนื้อหาและสำนวนภาษา ของคัมภีร์สัมปนิชิตมหานิทาน กับคัมภีร์บาลีที่เสนอสาระพุทธประวัติเล่มอื่นๆ ได้พบว่า คัมภีร์สัมปนิชิตมหานิทานเป็นผลงานที่พัฒนาต่อจากคัมภีร์สัมภารวิบาก กล่าวคือ ได้อาศัยสาระรวมทั้งสำนวนภาษาในคัมภีร์สัมภารวิบากเป็นหลัก แล้วปรับเขียนขึ้นใหม่ พรรณนาขยายเนื้อความให้กว้างขึ้นและละเอียดขึ้น ข้อค้นพบนี้ เป็นหลักฐานที่ชัดเจนที่ช่วยยืนยันว่า คัมภีร์สัมปนิชิตมหานิทานเป็นผลงานที่แต่งในประเทศไทย ทั้งนี้ น่าจะแต่งในล้านนา ประมาณพุทธศตวรรษที่ 20 เหตุผลคือ

1) คัมภีร์สัมปนิชิตมหานิทาน ได้เสนอสาระที่มีลักษณะแนวคิดแบบพุทธศาสนา มหายานร่วมกับคัมภีร์โลกัตตกิมหานิทาน และคัมภีร์สัมภารวิบาก เช่น เรื่องจำนวนพระพุทธรูปเจ้าจำนวนหลายแสนองค์ เนื้อเรื่องที่คัมภีร์สัมปนิชิตมหานิทานเพิ่มขึ้น เช่น เรื่อง

พระมหากัสสปเถระก็เป็นประวัติตามคัมภีร์มหายาน ไม่ใช่คัมภีร์ตามแนวเถรวาท ลักษณะแนวคิดแบบพุทธศาสนาหายานนี้ ปรากฏชัดในล้านนา ช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 - 20 หนึ่งแนวคิดบางอย่างในคัมภีร์นี้ เช่น การกล่าวถึงเรื่องของพระโพธิสัตว์ไกลออกไปนอกพุทธกาล และแม้การจัดแบ่งนิทานออกไปมากกว่าการจัดแบ่งในคัมภีร์อรรถกถาได้มีอิทธิพลในผลงานชินกาลมาลี เมื่อ พ.ศ. 2060 ด้วย สาระพุทธประวัติที่มีแนวมหายานผสมผสานอยู่ นี้เป็นข้อมูลหนึ่งที่ช่วยระบุว่า คัมภีร์สัมปิตติมหานิทานซึ่งเป็นผลงานพัฒนาต่อจากคัมภีร์สัมภารวีกาซึ่งแต่งในล้านนา น่าจะเป็นผลงานที่แต่งในล้านนาเช่นกันด้วย

2) คัมภีร์สัมปิตติมหานิทานควรแต่งหลังคัมภีร์สัมภารวีกา ซึ่งประมาณว่าแต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 และควรจะแต่งเสร็จก่อนผลงานในช่วงรุ่งโรจน์ของวรรณคดีบาลี ล้านนา มีชินกาลมาลี เวสันตรทีปนี และมังคลัตถทีปนี เป็นต้น เหตุผล คือ คัมภีร์สัมปิตติมหานิทานไม่มีโครงสร้างเรื่องสมบูรณ์ เหมือนกับผลงานในยุคดังกล่าว เพราะคัมภีร์สัมปิตติมหานิทานไม่มีบทนิคมคาถา หนึ่งคัมภีร์ในยุควรรณคดีบาลีรุ่งโรจน์ของล้านนา แม้ว่าจะมีอิทธิพลของมหายานอยู่บ้าง แต่ก็พัฒนาเปลี่ยนไปรักษาแนวคิดคำอธิบายตามแนวอรรถกถา ฎีกา เป็นส่วนมาก คัมภีร์สัมปิตติมหานิทานซึ่งพัฒนาต่อจากคัมภีร์สัมภารวีกา ยังไม่พัฒนามาถึงลักษณะของผลงานในยุควรรณคดีบาลีรุ่งโรจน์ ซึ่งอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 จึงประมาณว่า คัมภีร์สัมปิตติมหานิทานน่าจะแต่งในล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20

ต้นฉบับตัวเขียน ต้นฉบับโบราณคัมภีร์สัมปิตติมหานิทานมีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ

39 ฉบับ เรียกชื่อตามบัตรรายการแตกต่างกันเป็น 2 ชื่อ คือ

1. สมุปิตติมหานิทาน มี 36 ฉบับ คือ

จำนวน	1	ผูก	เลขที่	1106,	4782,	5691,	6252,
				8837,	10178,	10595	
จำนวน	2	ผูก	เลขที่	10052,	10808		
จำนวน	3	ผูก	เลขที่	3752			
จำนวน	4	ผูก	เลขที่	3879,	11489		
จำนวน	11	ผูก	เลขที่	2218,	5597,	5659,	9359
จำนวน	12	ผูก	เลขที่	11308			
จำนวน	15	ผูก	เลขที่	4311,	5557,	5581	
จำนวน	16	ผูก	เลขที่	5289,	5728		
จำนวน	17	ผูก	เลขที่	5728,	5730,	11047	
จำนวน	19	ผูก	เลขที่	5556			
จำนวน	20	ผูก	เลขที่	2249,	2252,	4549,	4550, 5727
จำนวน	21	ผูก	เลขที่	4351,	5296,	5582,	5584

2. สมบัติที่มหานิทานอภุชกตา มี 3 ฉบับ

จำนวน 1 ผูก เลขที่ 4371, 5581

จำนวน 13 ผูก เลขที่ 2255

นอกจากนี้ยังมีฉบับปริวรรตจากอักษรขอมเป็นอักษรไทย 1 ฉบับ ของมูลนิธิภูมิ-
พโลภิกขุ

ต้นฉบับที่ใช้ปริวรรตมีความยาว 21 ผูก

ต้นฉบับเหล่านี้ที่ทราบผู้สร้างและปีที่สร้าง คือ

- ฉบับเลขที่ 3725 สมเด็จพระพันปีหลวงสร้างเมื่อ พ.ศ. 2353

- ฉบับเลขที่ 2249 สร้างปี พ.ศ. 2326

- ฉบับเลขที่ 4548 สมเด็จพระศรีสุรालักษณ์ทรงสร้าง

- ฉบับเลขที่ 5581 พระครูธรรมิกถาวรคุณ จังหวัดอยุธยา ถวายเมื่อ
ร.ศ. 119

2.2 สาระสิ่งเขียน

ปณามคาถา

ความนำ อธิบายการจำแนกนิทาน 3 แบบ

แบบที่ 1 นิทาน 3 ทูเรนิทาน อวิทูเรนิทาน สันติเกนิทาน

แบบที่ 2 นิทาน 4 อติทูเรนิทาน ทูเรนิทาน อวิทูเรนิทาน สันติเกนิทาน

แบบที่ 3 นิทาน 5 อติทูเรทูเรนิทาน อติทูเรนิทาน ทูเรนิทาน อวิทูเรนิทาน

สันติเกนิทาน

ความหมายของนิทาน 5 คือ

อติทูเรทูเรนิทาน เรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่ไกลแสนไกลอย่างยิ่ง คือ 3 ชาตินอกพุทธกาล คือ ชาติที่เกิดเป็นนายเรือผู้กตัญญูต่อมารดา พระเจ้าคชปิปิยะและพระมหากษัตริย์ตั้งจิตคิดฆ่าตัวข้ามลงสารโดยยังมีได้พบพระนุทธเจ้า และชาติที่เกิดเป็นพระราชาบุตรน้องสาวต่างมารดาของพระนุทธเจ้าปุราณที่บังกร ได้ถวายน้ำมันเมล็ดพันธุ์ผู้กตัญญูแด่พระภิกษุผู้เป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งจะเป็นพระนุทธเจ้าศรีอริยมุตไตรยในอนาคต ตั้งจิตหวังเกิดเป็นพระนุทธเจ้า แต่ไม่ได้รับคำพยากรณ์เพราะเป็นหญิง

อติทูเรนิทาน เรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่ไกลยิ่ง ตั้งแต่สมัยพระนุทธเจ้าพระมหเทพมาจนถึงก่อนสมัยพระนุทธเจ้าที่บังกร

ทูเรนิทาน เรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่ไกล ตั้งแต่สมัยพระนุทธเจ้าที่บังกรมาจนชาติที่เป็นพระเวสสันดร

อวิทูเรนิทาน เรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่ไม่ไกลนัก ตั้งแต่อยู่คู่สิทธสวรรคมาจนถึงการตรัสรู้

สันติเกนิทาน เรื่องใกล้หรือเรื่องในสำนัก เมื่อตั้งพระศาสนาตั้งแต่ตรัสรู้จนถึงปรินิพพาน

เนื้อหา

- มีโครงสร้างเรื่องและเนื้อเรื่องโดยส่วนใหญ่ตามคัมภีร์ลัมภการวิปาก แต่มีรายละเอียดขยายความมากขึ้น จัดแบ่งนิทานตามแนวนิทาน 5

- คัมภีร์ลัมภการวิปากจบเพียงเรื่องการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า คัมภีร์ลัมภิตมทานิทานขยายความต่อไปถึงเรื่องการแจกพระธาตุ และเรื่องพระศรีอาริยมะต-ไตรยพระพุทธเจ้าในอนาคต

ส่วนจบ จบด้วยข้อความเพียงสั้นๆ ความว่า " เรื่องลัมภิตมทานิทานจบบริบูรณ์แล้วอย่างนี้ "

2.3 เป้าหมายการแต่ง

ผู้แต่งมิได้ระบุเป้าหมายการแต่งไว้โดยตรง คำว่า สมุบัติต มาจาก ส + บิณฑ + ต แปลว่า อันเขาประมวลแล้ว อันเขารวบรวมแล้ว ในอารัมภกถา ผู้แต่งกล่าวว่า เป็นเรื่องมหานิทานที่รวบรวมแล้ว จากสาระของปรัมปราจารย์ ซึ่งคงหมายถึงสาระที่มีอยู่ในไตรปิฎก อรรถกถา เป็นต้น รวมความแล้วจุดมุ่งหมายของคัมภีร์ลัมภิตมทานิทาน อยู่ที่การประมวลเรื่องของพระพุทธเจ้ามาเสนออย่างละเอียด (มากขึ้นกว่าคัมภีร์ที่มีอยู่แล้ว เช่น คัมภีร์ลัมภการวิปาก เป็นต้น)

2.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

คัมภีร์ลัมภิตมทานิทาน มีโครงสร้างเรื่องประกอบด้วยบทปณามคาถาและอารัมภกถาประพันธ์เป็นคาถาร้อยกรอง เนื้อหาพรรณนาเป็นร้อยแก้ว และจบด้วยข้อความสั้นๆ เป็นร้อยแก้ว ไม่มีนิคมคาถา

ความเด่นของคัมภีร์ลัมภิตมทานิทาน อยู่ที่การพรรณนาขยายความคัมภีร์ลัมภการวิปากให้มีความละเอียดขึ้น

หน้าลานของต้นฉบับโบราณ คัมภีร์ลัมภิตมทานิทาน ในหอสมุดแห่งชาติบางฉบับ เช่น ฉบับเลขที่ 2255 ได้เรียกชื่อคัมภีร์นี้ว่า " สมุบัติตอฎุสกถาโสทสกิมทานิทาน " เจ้าหน้าที่ผู้จัดทำบัตรรายการ ได้เขียนชื่อในบัตรรายการใหม่ตามแบบบาลีว่า " สมุบัติตมทานิทานอฎุสกถา " ชื่อ " สมุบัติตอฎุสกถาโสทสกิมทานิทาน " นี้แสดงลักษณะของ

คัมภีร์ลัมปิตติมหานิทานว่า เป็นเสมือนคัมภีร์อรรถกถาของคัมภีร์โลทลัมปิตติมหานิทาน หรือ โลทลัมปิตติมหานิทาน ของพระจุฬนุทโธสาจารย์ เข้าใจว่า ที่เกิดการกล่าวถึงคัมภีร์ โลทลัมปิตติมหานิทาน ก็เพราะว่า เนื้อหาส่วนแรกนับแต่เรื่องนายเรือผู้กตัญญูสมัยนอกพุทธภูมิ จนมาถึงเรื่องพระเวสสันดรนั้น เนื้อความในคัมภีร์ลัมปิตติมหานิทาน ซึ่งคัมภีร์ลัมปิตติมหานิทานพรรณนาขยายความออกไป ได้คัดลอกข้อความจากคัมภีร์โลทลัมปิตติมาเกือบทั้งหมด การขยายความคัมภีร์ลัมปิตติมหานิทานส่วนนี้จึงเท่ากับเป็นการขยายความคัมภีร์โลทลัมปิตติด้วย แต่จะกล่าวว่ คัมภีร์ลัมปิตติมหานิทานขยายความคัมภีร์โลทลัมปิตติเท่านั้นดังชื่อในหน้าลาน ซึ่งคงเกิดจากการเติมของผู้จารข้อมไม่ถูก เพราะคัมภีร์ลัมปิตติมหานิทานยังได้ขยายความสาระในคัมภีร์ลัมปิตติมหานิทานตั้งแต่เรื่องพระโพธิสัตว์ในคฤาสวรรค์มาจนถึงปริณิพาน ซึ่งในคัมภีร์โลทลัมปิตติมหานิทานกล่าวไว้อย่างสั้นๆ

คำว่า " อฏฐกถา " หรือ อรรถกถา ที่ระบุไว้ในหน้าลาน มิได้มีความหมายถึงการอธิบายความหมายของคำและความตามแบบคัมภีร์อรรถกถาของลังกา แต่มีความหมายถึงการพรรณนาขยายความให้ละเอียดขึ้น ซึ่งมีวิธีการขยายความดังนี้ คือ

1. จำนวนนิทานให้ย่อยขึ้น หรือละเอียดขึ้น คัมภีร์ลัมปิตติมหานิทานจำนวน 2 คือ นานิทาน และ อังกันทรนิทาน หรือมหานิทาน คัมภีร์ลัมปิตติมหานิทานจำนวน 5 คือ อติทุเรนิทาน อติทุเรนิทาน ทุเรนิทาน อวิทูเรนิทาน สันติเกนิทาน

2. เพิ่มเนื้อหา เช่น

- ระบุชื่อพระพุทเจ้าและโพธิสัตว์ที่เกิดในตอนต้นของอสงไขยต่างๆ
- ตอนกล่าวถึงระยะการตั้งวิจิณิธานในช่วง 9 อสงไขย ของพระโพธิสัตว์ คัมภีร์ลัมปิตติมหานิทานไม่ได้แสดงรายละเอียดจำนวนพระพุทเจ้า ซึ่งพระโพธิสัตว์เปล่งวิจิณิธานในสำนักในแต่ละอสงไขย คัมภีร์ลัมปิตติมหานิทานเพิ่มเนื้อหานี้เข้ามาว่า

" ในสันนัททอสงไขย	มีพระพุทเจ้า	50,000	พระองค์
ในสันนผลลอสงไขย	มีพระพุทเจ้า	60,000	พระองค์
ในสันนพรัตนอสงไขย	มีพระพุทเจ้า	70,000	พระองค์
ในอัสกักขันธอสงไขย	มีพระพุทเจ้า	80,000	พระองค์
ในมานิกัททอสงไขย	มีพระพุทเจ้า	90,000	พระองค์
ในปทุมอสงไขย	มีพระพุทเจ้า	20,000	พระองค์
ในอัสกอสงไขย	มีพระพุทเจ้า	10,000	พระองค์
ในขันธุตตมอสงไขย	มีพระพุทเจ้า	5,000	พระองค์
ในสันนพามลอสงไขย	มีพระพุทเจ้า	2,000	พระองค์ "

- พรรณนาประวัติของพระพุทเจ้าและพระโพธิสัตว์ในช่วงพระพุทเจ้า 24 พระองค์ นับตั้งแต่พระพุทเจ้าที่บังกรละเอียดมากขึ้น

- พรรณนาความอัศจรรย์ของธรรมชาติที่เกิดขึ้นภายหลังการตรัสรู้
- เพิ่มเรื่องอดีตชาติของพระอัญญาโกณฑัญญะ
- เพิ่มสารธรรมอัมมจักกัปปวัตตนสูตร
- เพิ่มสารธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่ชฎิล 3 พี่น้อง
- เพิ่มเรื่องอดีตชาติของพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ
- พรรณนาตอนยมกปาฐิการิย์ขยายความมากกว่าสัมภารวิปากอย่างมาก
- เพิ่มเนื้อเรื่องเมตเตยพยากกรณ์ การแบ่งพระธาตุ การสังคายนา เรื่องพระศรีอริยเมตไตรย และเรื่องกัปป

3. อธิบายความหมายของเนื้อความบางตอนให้ชัดเจนขึ้น เช่น ตอนที่สุเมธดาบสพิจารณาบารมี 10 ตั้งปณิธานจะสั่งสมให้บริบูรณ์เพื่อจักได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ คัมภีร์สัมภารวิปากเลียนแบบคัมภีร์โสภิตกัมมทานิทาน ยกคาถาพุทธวงส์ในส่วนนั้นทั้งหมดขึ้นมาเสนอ คัมภีร์สัมภิตกัมมทานิทานขยายความ ด้วยการยกคาถาในพุทธวงส์ขึ้นตั้งทีละคาถา แล้วพรรณนาสรุปความหมายด้วยสำนวนร้อยแก้วที่เข้าใจง่าย

4. ตั้งคำถาม - คำตอบ (ปุจฉา - วิสัชนา) แทรกในตอนที่เราเห็นว่า เป็นประเด็นที่น่าสนใจ เช่น เมื่อพระโณธิสัตว์บำเพ็ญกฐกริยาจนถึงวิสัยญาณ เทวดาได้มากราบทูลพระเจ้าสิริสุทโธทนะว่าพระโณธิสัตว์มรณภาพแล้ว พระเจ้าสิริสุทโธทนะไม่ทรงเชื่อ คัมภีร์สัมภิตกัมมทานิทานได้เพิ่มแทรกคำถามขึ้นว่า " เหตุใดพระเจ้าสิริสุทโธทนะจึงไม่ทรงเชื่อคำของเทวดา " แล้วตอบว่า " เพราะพระเจ้าสิริสุทโธทนะเคยได้ฟังคำประกาศของกาลเทวีลดาบสว่า พระโณธิสัตว์จักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน และพระองค์ได้เคยเห็นปาฐิการิย์ของพระโณธิสัตว์ว่าทรงบรรลุปฐมฌานได้เมื่อมีพระชนมายุเพียง 7 พระชันษา "

5. พรรณนาเนื้อความเดียวกันด้วยถ้อยคำที่มากขึ้น ตัวอย่างเช่น ตอนลักขณ-ปริศคาหกกถา พรรณนาว่าเทพยดาพากันชื่นชมในการประสูติของพระโณธิสัตว์ สำนวนในคัมภีร์สัมภารวิปากมีว่า

" ตั ทิวลเมว กบิลวตฺถุนคเร สุกฺโขทนมหาราชลล
 ปุตุโต ชาโต, โส โนธิมุเล นิสิตฺตวา พุทฺโธ ภวิสฺสตีติ
 ตาวตัสสวเน เทวสฺสวา หุฏฺฐา ตุฏฺฐา เจลฺกฺเขปาทีหิ
 ปวตฺเตนุตตา กิฬฺสิ. "

- ในวันนั้นหมู่เทพยดาทั้งหลายในดาวดึงส์สถานนิภพพากันชื่นชมโลมณัส เจรจาแก่กันว่า " ราชนบุตรของพระเจ้าสุทโธทนะมหาราชในกรุงกบิลพัสดุ์ประสูติแล้ว พระองค์เมื่อประทับนั่งใต้ต้นโพธิ์แล้วจักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า " ชวนกันโบกผ้าต่างธงชัยแลเล่น

คัมภีร์ลัมปิณฑิตมหานิทาน พรรณนาด้วยถ้อยคำมากขึ้น และจัดสำนวนต่างออกไปเล็กน้อยว่า

" ตั กิวสเมว ตาวตีสกวางเน เทวาทโย เทวส์ฆา หุฏฐา ตุฏฐา กบิลวตฺถุนคเร สุกุโธทนมหาราชปุตฺโต ชาโต, โส โปธิสฺสโต โปธิมุเล นิสิตฺวา นุกุโธ ภวิสฺสตี, ชมฺมุจกุกิ ปวตฺเตสฺสตี, มยฺ นุกุชรูปิ ปสฺสิตี, ชมฺมึ จ โสตี อภิสฺสามาตี

เจลกฺุเขปฺสาชฺการสทสฺหสฺสาณี ปวตฺเตนฺตา ฉณกัฬิ กิฬิสิ. "

- ในวันนั้นหมู่เทพดาทั้งหลายในดาวดึงส์เทวณิกม มีสมเด็จจอมรินทรราชิราช เป็นต้น พวกขึ้นชมโสมนัสเจรจาแก่กันว่า "ราชบุตรของพระเจ้าสุทโธทนะ มหาราชในกรุงกบิลพัสดุ์ประสูติแล้ว พระโผธิสส์ตัวนั้นเมื่อประทับนั่งใต้ต้นโพธิ์แล้ว จักตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และจะยังพระธรรมจักรให้หมุนเคลื่อน เราทั้งหลายจะได้เห็นรูปของพระพุทธเจ้า และจะได้ฟังพระสัทธรรม" ขวณกันกระทำสาธุการโบกผ้าต่างธงชัย กระทำสักการบูชามากกว่าแสน แลเล่นมหรสพ

ลักษณะการใช้สำนวนต่างออกไป และเพิ่มถ้อยคำขึ้นบ้างตามตัวอย่างข้างต้น เป็นวิธีการที่ผู้แต่งคัมภีร์ลัมปิณฑิตมหานิทานใช้ในการขยายความเป็น " อรรถกถา " ของคัมภีร์ลัมภการวิปากเป็นส่วนใหญ่

3. ปฐมสมโพธิ

3.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง คัมภีร์ปฐมสมโพธิภาษาบาลีมี 2 ส่วน ส่วนที่ 1 น่าจะแต่งในล้านนา ส่วนที่ 2 เป็นฉบับชำระปรับปรุงสำนวนแรก สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสจัดทำขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2325

คัมภีร์ปฐมสมโพธิส่วนที่ 1 ต้นฉบับของคัมภีร์ปฐมสมโพธิส่วนที่ 1 ที่จารสืบทอดมีต้นฉบับอยู่ในเวลานี้ มีอย่างน้อย 4 ฉบับ คือ

1. ฉบับวัดโหล่หิน จังหวัดลำปาง สร้าง จ.ศ. 954 หรือ พ.ศ. 2135 เหลืออยู่เพียงผูกเดียว คือ ผูกที่ 3"

2. ฉบับข้างลายรดน้ำแดง สร้างในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จ.ศ. 1024 หรือ พ.ศ. 2205 จำนวน 13 ผูก อยู่ในหอสมุดแห่งชาติ หมายเลข 6639

3. ฉบับล่องชาดข้างลาย สร้างในสมัยพระเพทราชา พ.ศ. 2232 จำนวน 8 ผูก อยู่ในหอสมุดแห่งชาติ หมายเลข 2267

4. ฉบับล่องชาด สร้างในสมัยอยุธยาแต่ไม่ทราบปีที่สร้างที่แน่นอน ความยาว 9 ผูก อยู่ในหอสมุดแห่งชาติ หมายเลข 2185

นอกจากนี้ยังมีฉบับบาลี - ไทย สร้างในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พ.ศ. 2292 ความยาว 10 ผูก อยู่ในหอสมุดแห่งชาติ หมายเลข 2477

คัมภีร์ปฐมสมโพธิจำนวนล้านนา นี้ ตามที่ตรวจสอบจากต้นฉบับในหอสมุดแห่งชาติ ไม่ได้ระบุชื่อผู้แต่งและประวัติการแต่งไว้ ลักษณะนี้ตรงกับใน " คำแถลง " ซึ่งเสฐียรโกเศศเขียนไว้เป็นคำนำของหนังสือ *ปฐมสมโพธิกถา* ฉบับพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2478 ว่า

" ปฐมสมโพธิกถา ... ล้านนาแรกนี้ไม่ได้บอกไว้ว่าใครแต่ง และแต่งที่ไหน แต่งแต่เมื่อไร " ^{๖๖}

อย่างไรก็ตามมักมีผู้กล่าวว่า ปฐมสมโพธิจำนวนที่ 1 นี้ เป็นผลงานของพระภิกษุชาวล้านนา นามว่า พระสุวณฺเฑรังสี ความเห็นนี้น่าจะเกิดจากความเข้าใจผิด สับสนกับพระสุวณฺเฑรังสี ซึ่งเป็นฉายานามของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งระบุไว้ในตอนท้ายของปฐมสมโพธิฉบับจำนวนที่ 2

ความเห็นที่ต่างไป คือ ความเห็นของณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม กล่าวว่า " เรื่องปฐมสมโพธิกถานี้ เดิมได้มีผู้แต่งไว้เป็นภาษาบาลี สันนิษฐานว่า คงเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระวันรัต พระอาจารย์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส และได้มีผู้แปลไว้เป็นภาษาไทย " ^{๖๗} ความเห็นนี้ไม่ถูกต้องเพราะมีหลักฐานต้นฉบับคัมภีร์ไบลานที่เสนอข้างต้นที่แสดงว่า คัมภีร์ปฐมสมโพธิฉบับที่ 1 จะต้องแต่งก่อน พ.ศ. 2135

คัมภีร์ปฐมสมโพธิจำนวนที่ 1 นี้ น่าจะแต่งขึ้นในล้านนา เหตุผล คือ

1. มีการแพร่กระจายคัมภีร์นี้มากในล้านนา และยังได้แพร่กระจายจากล้านนาไปสู่พม่า เพราะมีการกล่าวถึงชื่อคัมภีร์ปฐมสมโพธิ ในคัมภีร์ *คันธวงส์* ของพม่า ^{๖๘}

2. เนื้อหาและสำนวนภาษาในคัมภีร์ปฐมสมโพธิ แสดงอย่างชัดเจนว่า คัมภีร์ปฐมสมโพธินี้เป็นผลงานวรรณคดีบาลีที่พัฒนาต่อจากคัมภีร์สัมพันธิตมทานิทาน กล่าวอีกนัยหนึ่ง ผู้แต่งได้ใช้คัมภีร์สัมพันธิตมทานิทานเป็นหลัก แล้วปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเนื้อหา และสำนวนภาษาในคัมภีร์สัมพันธิตมทานิทานให้ดีขึ้น จนเป็นผลงานใหม่อีกเรื่องหนึ่งที่มีความงามในทางวรรณคดี

3. ความแตกต่างที่สำคัญของคัมภีร์ปฐมสมโพธิ ที่ไม่ตรงกับคัมภีร์สังฆการีวิภาค และคัมภีร์สังฆนิเทศมหานิทาน คือ คัมภีร์ปฐมสมโพธิได้ตัดเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่ขยายระยะเวลาออกไปไกลมากอันเป็นอิทธิพลแนวคิดของพุทธศาสนาเถรวาทออกไป แต่กล่าวถึงเรื่องพระโพธิสัตว์ไกลเพียงแค่เรื่องพระโพธิสัตว์ในสมัยของพระพุทธเจ้า 24 พระองค์ เริ่มต้นแต่เรื่องสุเมธคาบสในสมัยของพระพุทธเจ้าที่บังกร อันเป็นรูปแบบการเสนอเรื่องพระโพธิสัตว์ตามแนวพุทธศาสนาเถรวาท คัมภีร์ *ชินกาลมาลี* ของพระรัตนปัญญา ซึ่งแต่งเมื่อ พ.ศ. 2060 ยังได้กล่าวถึงเรื่องของพระโพธิสัตว์ก่อนสมัยพระพุทธเจ้าที่บังกรทำนองเดียวกับคัมภีร์สังฆนิเทศมหานิทาน ฉะนั้น คัมภีร์ปฐมสมโพธิซึ่งตัดเรื่องเหล่านี้ไปเป็นการปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอสาระพุทธประวัติในส่วนที่เป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ จึงน่าจะแต่งหลังสมัยการแต่งคัมภีร์ชินกาลมาลีด้วย แต่จะไม่ไปถึงระยะเวลาที่ภาษาบาลีในล้านนาเสื่อม เพราะสำนวนภาษาในปฐมสมโพธิมีความงาม แสดงความรู้ในภาษาบาลี และการประพันธ์ชั้นสูงของผู้แต่ง จึงประมาณว่าน่าจะแต่งในล้านนาประมาณช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 22

คัมภีร์ปฐมสมโพธิส่วนวันที่ 2 สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ผู้ชำระปรับปรุง ได้เล่าประวัติการจัดทำไว้ในตอนท้ายของคัมภีร์ ความว่า เมื่อวันอาทิตย์ แรม 1 ค่ำ เดือน 11 พ.ศ. 2387 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ทรงมีรับสั่งให้กรมหมื่นไกรสรวิชิตไปกราบอาราธนากรมหมื่นนุชิตชิโนรสให้ตกแต่งคัมภีร์นี้ ท่านได้เริ่มจัดทำแต่เดือนยี่ สำเร็จบริบูรณ์ตามพระราชประสงค์ในวันแรม 14 ค่ำ เดือน 7 ปีมะเส็ง (พ.ศ. 2388) เมื่อกล่าวคาถาขออาณิสสแห่งการแต่งยังให้เกิดสิ่งดีงามทั้งหลายแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แก่ประเทศ และแก่ตัวท่านแล้ว ท่านได้สรุปในตอนท้ายสุดว่า

" อิติ อีมา อฏฺฐคาถา อิมลฺหิ ปการณาวสาเน สฺวณฺณรสีนา
นาม อุปชฺฌายสมฺมุเตน นุชิตชิโนรสสิริสฺสคตฺตติยวงฺวลํภิกขาเนน
ราชสมฺมุเตน เชตวนวิมฺงคฺลาवासฺราชวิหาเรณ สงฺฆาธิปตึนา
เถเรณ กถิตา ยาว พุทฺธสาลนฺนตฺรธานา จีรี ติฏฺฐนฺนเตตฺวา "๖๖

- คาถาทิ้ง 8 อันพระเถระผู้เป็นใหญ่แห่งสงฆ์ในวิหารเชตวันวิมังกลาราม ผู้ได้รับพระราชทานนามว่า กรมหมื่นนุชิตชิโนรสศรีสคตขัตติยวงษ์ และได้รับนามจากพระอุปัชฌาย์ว่า พระสุวรรธรรังสี พรรณนาแล้วในตอนท้ายของคัมภีร์นี้อย่างนี้ เพื่อความตั้งมั่นยืนนานตราบนานกว่าการอันตรธานของพระพุทธศาสนา

พระประวัติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส มีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าชายวาสุกรี ประสูติเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2333 เป็นพระราชโอรสพระองค์ที่ 28 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเป็นพระโอรสพระองค์เดียวของเจ้าจอมมารดาจ้อย ซึ่งต่อมาเป็นท้าวทรงกันดาลในรัชกาลที่ 3

ใน พ.ศ. 2345 ทรงผนวชเป็นสามเณร ประทับ ณ วัดเชตุพน ได้ศึกษาเล่าเรียนกับสมเด็จพระวรมรตน ณ วัดเชตุพนนั้น ใน พ.ศ. 2354 ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ เข้าใจกันว่าสมเด็จพระสังฆราช (สุก) เป็นพระอุปัชฌาย์ สมเด็จพระวรมรตน พระอาจารย์ของพระองค์ท่านเป็นพระกรรมวาจาจารย์ ทรงได้รับพระสมณฉายาว่า พระสุวณฺเณรังสิเสด็จประทับอยู่ ณ วัดพระเชตุพนนั้นตลอดพระชนมายุ

ใน พ.ศ. 2357 สมเด็จพระวรมรตนมรณภาพ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงตั้งสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสขึ้นเป็นอธิบดีสงฆ์ปกครองวัดพระเชตุพน ในปี พ.ศ. 2359 ทรงรับกรมเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรสศรีสุคตขัตติยวงศ์ ในปี พ.ศ. 2374 ทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็น กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จถวัลย์ราชสมบัติ ทรงสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2396 พระชนมายุ 63 พรรษา แม้เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วก็ยังทรงได้รับการสถาปนาเป็น สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้ทรงนิพนธ์ผลงานจำนวนมาก ได้แก่

1. ปฐมสมโพธิกถา ฉบับบาลี (ทรงชำระคัดแปลงและนิพนธ์เพิ่มเติม)
2. ปฐมสมโพธิกถา ฉบับภาษาไทย (เป็นพระนิพนธ์แปลปฐมสมโพธิกถาฉบับภาษาบาลีข้างต้น)
3. เทศน์มหาชาติ 11 กัณฑ์
4. ร่ายทำขวัญนาค
5. ตำราสร้างพระพุทธรูป
6. กฤษณาสอนน้องคำฉันท์
7. สรรพลิลิตคำฉันท์
8. สมุททโฆษคำฉันท์
9. ฉันท์คุณวิมลสังเวทกล่อมช้างพังและกานท์ขับไม้กล่อมช้างพัง
10. ตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ
11. หนังสือจักรที่ปีนตำราโหราศาสตร์
12. ลิลิตตะเลงพ่าย

13. ลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทั้งทางสถลมารคและชลมารค
14. โคลงฉันท์จารึกวัดพระเชตุพน
15. โคลงคั่นเรื่องการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน
16. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส
17. พระธรรมเทศนาพระราชพงศาวดารสังเขป
18. คำฤกษ์
19. เพลงยาวเจ้าพระย^{๑๐}

ต้นฉบับตัวเขียน ต้นฉบับโบราณคัมภีร์ปฐมสมโพธิบาลีมีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ

209 ฉบับ จำแนกเป็น 2 กลุ่ม ตามบัตรรายการ คือ

1. กลุ่มที่ระบุแต่ชื่อคัมภีร์ปฐมสมโพธิ ไม่ได้ระบุชื่อผู้แต่งมี 206 ฉบับ ได้แก่								
- ฉบับละ	1	ผูก	เลขที่	813,	2385,	4131,	4203,	4469,
				4501,	4587,	4590,	4626,	4629,
				4638,	4647,	4742,	4805,	4854,
				5173,	5218,	5337,	5347,	6174,
				6285,	7127,	7646,	8135,	10414,
				10629,	10644,	10793,	10836,	11139,
				11142,	11197,	11222,	11253,	11259,
				11260,	11266,	11280,	11287,	11294,
				11347,	11368,	11404,	11481,	11559,
				11630				
- ฉบับละ	2	ผูก	เลขที่	2653,	4196,	4609,	4637,	4770,
				5012,	5248,	5739,	6646,	7203,
				7536,	9093,	10081,	10343,	10595,
				10808,	10842,	10910,	10964,	11023,
				11213,	11219,	11268,	11329,	11374,
				11469,	11502,	11509,	11516	
- ฉบับละ	3	ผูก	เลขที่	4715,	4815,	6288,	7376,	7631,
- ฉบับละ	4	ผูก	เลขที่	1352,	4391,	4512,	4681,	9500,
				10063,	10154,	10686,	10799,	10867,
				11465,	11548			
- ฉบับละ	5	ผูก	เลขที่	4652				

- ฉบับละ	6	ผูก	เลขที่	4553,	5473,	6089,	6789,	7041,
				11490				
- ฉบับละ	7	ผูก	เลขที่	497,	9563,	10763,	11446	
- ฉบับละ	8	ผูก	เลขที่	2267,	2269,	5568		
- ฉบับละ	9	ผูก	เลขที่	2185,	2340,	2274,	10695,	11537
- ฉบับละ	10	ผูก	เลขที่	2223,	2292,	2474,	2477	
- ฉบับละ	11	ผูก	เลขที่	2217,	2340,	5563,	10371	
- ฉบับละ	12	ผูก	เลขที่	2197,	4761,	5585		
- ฉบับละ	13	ผูก	เลขที่	2336,	2391,	2468,	4787,	6639
- ฉบับละ	14	ผูก	เลขที่	2387,	4193,	4323,	4833,	5732,
				6149,	10924			
- ฉบับละ	15	ผูก	เลขที่	2187,	2230,	2268,	2276,	2277,
				2329,	2341,	2397,	4530,	5558,
				10669				
- ฉบับละ	16	ผูก	เลขที่	2264,	2272,	2328,	2330,	2335,
				2750				
- ฉบับละ	17	ผูก	เลขที่	2194,	2196,	2327,	2393,	4279,
				5284,	5445,	10210,	10635	
- ฉบับละ	18	ผูก	เลขที่	2188,	2195,	2271,	2273,	2275,
				2384,	7386,	2388,	2392,	2395,
				2470,	2472,	4281,	10569	
- ฉบับละ	19	ผูก	เลขที่	2193,	2270,	2331,	2334,	2389,
				2469,	2473,	11148		
- ฉบับละ	20	ผูก	เลขที่	2189,	5089,	5580,	9253,	2224
- ฉบับละ	21	ผูก	เลขที่	2192,	2337,	2341,	4885,	4976,
				10304				
- ฉบับละ	23	ผูก	เลขที่	2228,	2231,	2265		
- ฉบับละ	24	ผูก	เลขที่	4702,	5120			
- ฉบับละ	25	ผูก	เลขที่	2186				
- ฉบับละ	26	ผูก	เลขที่	2396				
- ฉบับละ	28	ผูก	เลขที่	2190,	2234			
- ฉบับละ	30	ผูก	เลขที่	5569				
- ฉบับละ	31	ผูก	เลขที่	2196				

2. กลุ่มที่มีการระบุชื่อผู้แต่งไว้ในบัตรรายการ คือ
 - ฉบับเลขที่ 5582 ความยาว 18 ผูก ระบุชื่อผู้แต่งว่า พระสุวรรณรังษิเดระ
 - ฉบับเลขที่ 2332 ความยาว 15 ผูก และฉบับเลขที่ 2390 ความยาว 29 ผูก ระบุชื่อผู้แต่งว่า สมเด็จพระประพาสชิตชิโนรส

ในประมวลรายชื่อคัมภีร์โบราณและสมุดข่อยในเขตอำเภอเมืองจังหวัดเชียงใหม่ ปรากฏต้นฉบับคัมภีร์ปฐมสมโพธิ 3 ฉบับ จาร พ.ศ. 2347^{๑๑} พ.ศ. 2357^{๑๒} และ พ.ศ. 2360^{๑๓}

ในบัญชีเอกสารไมโครฟิล์มของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มีการจัดการทำเอกสารไมโครฟิล์มคัมภีร์ปฐมสมโพธิไว้ 2 ชุด ชุดหนึ่งได้ต้นฉบับมาจากวัดพระเนตร อำเภอเมือง จังหวัดน่าน จาร พ.ศ. 2288 อีกชุดหนึ่งได้ต้นฉบับมาจากวัดปากเหมือง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ จาร พ.ศ. 2394^{๑๔}

ในรายชื่อเอกสารโบราณของชาวไทยเขิน แห่งแคว้นเขมรัฐตุงคบุรี มีคัมภีร์ปฐมสมโพธิอยู่ด้วย 1 ฉบับ ความยาว 26 ผูก แคว้นเขมรัฐตุงคบุรีนี้เคยเป็นเมืองหนึ่งในอาณาจักรล้านนา ต่อมาแยกเป็นอิสระ ปกครองด้วยกษัตริย์ที่เป็นเชื้อสายของราชวงศ์มังราย ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้รวมเข้าอยู่ในดินแดนของสหภาพมา^{๑๕}

อนึ่งมูลนิธิภูมิพลโลกิขุได้ปริวรรตคัมภีร์ปฐมสมโพธิจากต้นฉบับอักษรขอมเป็นอักษรไทย 1 ฉบับ ต้นฉบับโบราณที่นำมาปริวรรตมีความยาว 28 ผูก

การศึกษาและเผยแพร่ นอกจากฉบับปริวรรตของมูลนิธิภูมิพลโลกิขุแล้ว ยังมี การศึกษาหรือจัดพิมพ์ เผยแพร่คัมภีร์ปฐมสมโพธิฉบับภาษาไทย ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ผลงานนี้ได้รับการยกย่องว่า เป็นผลงานวรรณคดีที่มีความงามในการแต่งเป็นเลิศเรื่องหนึ่งในวรรณคดีไทย เมื่อได้ตรวจเทียบปฐมสมโพธิกถาฉบับภาษาไทย กับ ปฐมสมโพธิฉบับภาษาบาลี ได้พบว่า ปฐมสมโพธิกถาเป็นงานแปลของปฐมสมโพธิฉบับภาษาบาลี โดยเป็นงานแปลคำต่อคำเป็นส่วนใหญ่ นับว่าปฐมสมโพธิกถาฉบับภาษาไทยของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นงานแปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทยที่ดีเยี่ยมที่สุดในบรรดาหนังสือแปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทย เพราะสามารถแปลรักษาคำรักษาความในสำนวนบาลี ออกมาในรูปภาษาไทยที่เป็นภาษาไทยระดับวรรณคดีชั้นสูง นับเป็นอัจฉริยภาพของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ที่ควรแก่การยกย่องสรรเสริญยิ่งนัก

3.2 สารสังเขป

คัมภีร์ปฐมสมโพธิ เริ่มต้นด้วย บทปณามคาถา แล้วต่อด้วย เนื้อหา ตั้งแต่ วิวาหมงคลปริวัตต์ ไปจนถึงชาตอันตรธานปริวัตต์ คัมภีร์ปฐมสมโพธิจำนวนล้านนาแบ่งเนื้อหาออกเป็น 22 ปริจเฉท ล้านนารัตนโกสินทร์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมานุชิตชิโนรส แบ่งออกเป็น 30 ปริจเฉท ดังนี้ คือ

<u>ล้านนาล้านนา</u>		<u>ล้านนารัตนโกสินทร์</u>	
ปริจเฉทที่ 1	วิวาหมงคลปริวัตต์	ปริจเฉทที่ 1	วิวาหมงคลปริวัตต์ <u>บุณฑริก</u>
ปริจเฉทที่ 2	ตฺลิตปริวัตต์	ปริจเฉทที่ 2	วิวาหมงคลปริวัตต์ <u>ปัจฉิมภาค</u>
ปริจเฉทที่ 3	คัณภานิกขมนปริวัตต์	ปริจเฉทที่ 3	ตฺลิตปริวัตต์
ปริจเฉทที่ 4	ลักขณปริคคาหกปริวัตต์	ปริจเฉทที่ 4	คัณภานิกขมนปริวัตต์
ปริจเฉทที่ 5	ราชาภิเสกปริวัตต์	ปริจเฉทที่ 5	ลักขณปริคคาหกปริวัตต์
ปริจเฉทที่ 6	มหาภินิกขมนปริวัตต์	ปริจเฉทที่ 6	ราชาภิเสกปริวัตต์
ปริจเฉทที่ 7	ทุกกรกิริยาปริวัตต์	ปริจเฉทที่ 7	มหาภินิกขมนปริวัตต์
ปริจเฉทที่ 8	พุกชบุชาปริวัตต์	ปริจเฉทที่ 8	ทุกกรกิริยาปริวัตต์
ปริจเฉทที่ 9	มารวิชัยปริวัตต์	ปริจเฉทที่ 9	พุกชบุชาปริวัตต์
ปริจเฉทที่ 10	อภิสังมโพธิปริวัตต์	ปริจเฉทที่ 10	มารวิชัยปริวัตต์
ปริจเฉทที่ 11	โพธิสังพันญฺยปริวัตต์	ปริจเฉทที่ 11	อภิสังมโพธิปริวัตต์
ปริจเฉทที่ 12	อัญญูเกลสชาตฺปริวัตต์	ปริจเฉทที่ 12	โพธิสังพันญฺยปริวัตต์
ปริจเฉทที่ 13	พรหมัชฌเณสนปริวัตต์	ปริจเฉทที่ 13	พรหมัชฌเณสนปริวัตต์
ปริจเฉทที่ 14	อัมมจักกปริวัตต์	ปริจเฉทที่ 14	อัมมจักกปริวัตต์
ปริจเฉทที่ 15	นิมพานิลาปปริวัตต์	ปริจเฉทที่ 15	ยลบัณฑชปริวัตต์
ปริจเฉทที่ 16	ลักขณบัณฑชปริวัตต์	ปริจเฉทที่ 16	อรุเวลคมนปริวัตต์
		ปริจเฉทที่ 17	อัครคสาวกบัณฑชปริวัตต์
		ปริจเฉทที่ 18	กบิลวัตถคมนปริวัตต์
		ปริจเฉทที่ 19	นิมพานิลาปปริวัตต์
		ปริจเฉทที่ 20	ลักขณบัณฑชปริวัตต์
		ปริจเฉทที่ 21	เมตเตยยวยากรณปริวัตต์
		ปริจเฉทที่ 22	พุกชบัณฑชปริวัตต์
		ปริจเฉทที่ 23	ยมกปาฏิหาริยปริวัตต์

ปริจเจทที่ 17	เทสนาปริวัตต์	ปริจเจทที่ 24	เทสนาปริวัตต์
ปริจเจทที่ 18	เทโวโรหนปริวัตต์	ปริจเจทที่ 25	เทโวโรหนปริวัตต์
ปริจเจทที่ 19	มหานิพพานสูตรปริวัตต์	ปริจเจทที่ 26	อัคคสาวกนิพพานปริวัตต์
ปริจเจทที่ 20	ชาตวิภังขปริวัตต์	ปริจเจทที่ 27	มหานิพพานสูตรปริวัตต์
ปริจเจทที่ 21	มารพันธปริวัตต์	ปริจเจทที่ 28	ชาตวิภังขปริวัตต์
ปริจเจทที่ 22	อันตรธานปริวัตต์	ปริจเจทที่ 29	มารพันธปริวัตต์
		ปริจเจทที่ 30	อันตรธานปริวัตต์

ส่วนจบ คัมภีร์ปฐมสมโพธิฉบับล้านนา ไม่มีนิคมคาถาลงท้าย ส่วนฉบับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส มีคำพรรณาร้อยแก้วเล่าประวัติการชำระตกแต่งปฐมสมโพธิฉบับเดิมใหม่ พร้อมทั้งมีคาถากล่าวของอาณิสสงส์ของการแต่งให้ยังคงความงามความดีให้เกิดแก่พระเจ้าแผ่นดิน สยามประเทศ และพระองค์ท่านเอง

3.3 เป้าหมายการแต่ง

เป้าหมายการแต่งคัมภีร์ปฐมสมโพธิฉบับล้านนา น่าจะอยู่ที่การเสนอสาระพุทธประวัติ ซึ่งพัฒนาดีขึ้นไปกว่าผลงานสาระพุทธประวัติบาลีที่มีอยู่ในล้านนา คือ คัมภีร์สัมภารวิปาก และ คัมภีร์สัมปิณฑิตมหานิทาน

ส่วนเป้าหมายการแต่งคัมภีร์ปฐมสมโพธิฉบับรัตนโกสินทร์ หรือฉบับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส อยู่ที่การตรวจสอบชำระตกแต่งคัมภีร์ปฐมสมโพธิฉบับล้านนาให้ดียิ่งขึ้นไปอีก

3.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

คัมภีร์ปฐมสมโพธิทั้ง 2 ฉบับแต่งด้วยสำนวนร้อยแก้ว ฉบับล้านนา โครงเรื่องขาดส่วนนิคมคาถา ฉบับรัตนโกสินทร์มีโครงเรื่องสมบูรณ์ทั้งส่วนปณามคาถา เนื้อหาและนิคมคาถา

ลักษณะ เด่นของการเสนอเนื้อหาในคัมภีร์ปฐมสมโพธิทั้ง 2 ฉบับ อยู่ที่วิธีการพัฒนาการนำเสนอให้ดีขึ้นไปกว่าที่มีอยู่แล้ว

การนำเสนอในคัมภีร์ปฐมสมโพธิฉบับล้านนา มุ่งพัฒนาให้ดีขึ้นกว่าคัมภีร์สัมปิณฑิตมหานิทาน

วิธีการพัฒนาในคัมภีร์ปฐมโพธิฉบับล้านนา คือ

1. พัฒนาเนื้อหา ที่สำคัญคือ

- ตัดเนื้อหาส่วนที่เป็นเรื่องราวก่อนสมัยพระพุทธเจ้าที่บังกร ออกทั้งหมด แล้วเริ่มต้นเนื้อหาในส่วนพุทธกาล โดยเริ่มต้นจากประวัติของพระพุทธบิดาและพระพุทมารดา มีการย้อนกล่าวถึงประวัติชีวิตของพระพุทธเจ้าสมัยพระโพธิสัตว์ตั้งแต่เรื่องพระสุเมธดาบสในสมัยพระพุทธเจ้าที่บังกร โดยพรรณนาสรุปอย่างสั้น

- ส่วนภายใน มีการพรรณนาขยายความเนื้อเรื่องหลายตอนละเอียดมากกว่าคัมภีร์ลัมพิตมทานิทาน ทั้งนี้ มีข้อสังเกตว่า ส่วนที่ขยายความออกไปมากมักจะเป็นส่วนที่ช่วยสร้างภาพพจน์ความวิจิตรในทางวรรณคดี เช่น ตอนมหากนิชมนปริวรรตกล่าวถึงเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จประพาสอุทยาน ปฐมสมโพธิเพิ่มคำพรรณนาความงามของอุทยาน, ตอนพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยากัพรรณนาอย่างละเอียด, ตอนนิมพานิลาปได้ขยายความออกไปมาก ให้ภาพและความรู้สึกที่เสทือนอารมณ์, ตอนยมกปาฏิหาริย์ได้แสดงการแสดงปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าอย่างละเอียด มองในแง่วรรณคดีนับเป็นฉากที่ยิ่งใหญ่ตระการตามากฉากหนึ่ง, ตอนพุทธมหาปรินิพพาน เพิ่มคำบรรยายเหตุการณ์และความรู้สึกต่อการสูญเสียอันใหญ่หลวงนั้นอย่างลึกซึ้ง เสทือนใจ

- ส่วนจบ ตัดเรื่องพระศรีอริยเมตไตรยออก ดำเนินเรื่องจากพุทธมหาปรินิพพาน มาถึงเรื่องการแบ่งพระธาตุ มารมาผจญคิดทำลายพระธาตุ และเรื่องอันตรธาน-ความสิ้นสุดแห่งพระศาสนา ครอบคลุมเรื่องทั้งหมดที่ถือเป็นพระประวัติชีวิตของพระพุทธเจ้าตามแนวจารีตของการนำเสนอพุทธประวัติของฝ่ายเถรวาท คือ เริ่มชีวิตแต่สมัยที่พระโพธิสัตว์ซึ่งได้รับคำพยากรณ์ว่าจักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตเป็นครั้งแรกในสมัยพระพุทธเจ้าที่บังกรจนกระทั่งตรัสรู้ เสด็จออกเผยแผ่ธรรม เสด็จดับขันธปรินิพพาน เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วชีวิตของพระองค์มิได้สิ้นสุดลง พระธาตุ พระธรรม พระศาสนายังดำรงอยู่ จะถือว่าชีวิตพุทธประวัติหนึ่งได้สิ้นสุดลง เมื่อสิ่งเหล่านี้ คือ พระธาตุ พระธรรม พระศาสนาของพระองค์ได้อันตรธานสูญสิ้นลง ต่อจากนั้นจะเป็นกัณฑ์ที่ว่างจากพระพุทธเจ้า แล้วก็เริ่มต้นชีวิตแห่งการตรัสรู้ของพระองค์ต่อไป ฉะนั้น พุทธประวัติหนึ่งจึงคลุมกระแสวิวัตอันยาวนาน ตั้งแต่ชีวิตที่เริ่มเป็นพระโพธิสัตว์ จนทุกอย่างที่เกี่ยวข้องเนื่องในองค์พุทธภาวะที่เป็นภาพประจักษ์สิ้นสุดลง พุทธประวัติในความหมายของเถรวาท จึงไม่ใช่เรื่องของบุคคลอย่างที่เราจำกันที่รูปร่างเลือกเนื้อชีวิตหนึ่งๆ ตามทัศนะของคนปัจจุบัน แต่เป็นเรื่องกระแสธรรมในระดับที่เรียกว่า กระแสพุทธธรรม พุทธประวัติตามแนวคิดของเถรวาทจึงมีลักษณะเป็นธรรมประวัติของโพธิสัตว์ธรรมและพุทธธรรม

2. พัฒนาความงามของสำนวนภาษา สำนวนในคัมภีร์ปฐมสมโพธิฉบับล้านนามีความเป็นวรรณคดีมากกว่าสำนวนในคัมภีร์ลัมพิตมทานิทานมาก เมื่อนำคัมภีร์ลัมพิตมทานิทาน คัมภีร์ลัมพิตมทานิทาน และคัมภีร์ปฐมสมโพธิฉบับล้านนามาเปรียบเทียบสำนวนภาษา

ปุเรตรเมว สตุตทิวโล ปฏุสาช วิคตสุราปานี คนุชวีเลปนวิภูสนสมฺปนฺนํ
นกุชตุตถิกมมหาสิรี อนุภวามา สตุตเม ทิวเส ปาโต วุฏุสาช โสฬสหิ
คนุโชทกมฏเฐหิ นหายิตฺวา จตุตาริ สตสหสุสานิ วิสชฺเชตฺวา มหาทานิ
ทตฺวา สมนุพาลงฺการภูสิตา ปณิตฺสฺกุชฺสินิทุชฺวารโกชนํ ภูชิตฺวา อุโปสถฺกานิ
อชฺชิตฺวา อลํกตปฏฺยตุตสิริคนุภํ ปวิสิตฺวา สิรินยเน นิปนฺนา นิทฺทํ
โอภูกมยมานา อิทํ สฺปิณํ อทฺลฺล."

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงแปลข้อความตอนนี้ว่า

" ในกาลนั้น เป็นวันอาสาฬหปุรณมีเพ็ญเดือน 8 มีอาสาฬหนักขัตฤกษ์ มหาชน
ชาวกรุงกบิลพัสดุ์ชวนกันเล่นนักขัตฤกษ์เอ็กเกริกไปทั่วพระนคร ขณะนั้นพระ
สิริมหายาเทวี จำเดิมแต่ก่อนอาสาฬหปุรณมี 7 วันนั้นทรงซึ่งสุคนธวีเลปะน
เสวยสิริสุขาภิรมย์ในกิจอันเล่นนักขัตฤกษ์ ครั้นถึง ณ วันคารบ 7 เป็นวัน
อาสาฬหปุรณมี ในเพลาค่ำทรงโลภจลสรงสุคนธอก 16 กะละออมแล้วทรง
บริจาคนมหาทานด้วยพระราชทรัพย์นับได้ 4 แสน แล้วทรงขัตติยนาโรราชภูษิต
เสวยปณิตโภชนาหาร แล้วทรงอชฺชิตฐานสมาทานอุโปสถศีล เสด็จเข้าสู่
สิริครรภอันประดับด้วยสรรพอสังการต่างๆ ทรงไสยาสน์เหนือพระแท่นที่สิริ
ไสยาสน์หยั่งลงสู่นิทรารมณ ในเพลาราตรีปัจจุสมมัยทรงพระสุบินนิมิตว่า "๑๑"

อีกตัวอย่างหนึ่ง ตอนนิมิตนิลาป คัมภีร์สัมภารวิบากและคัมภีร์สัมภินิติมหานิทาน
พรรณนาเหตุการณ์ตอนพระนางยโสธราเทวีบนพระนุทเจ้า ด้วยสำนวนคล้ายกันว่า

" อถ สา เวเคน คนุตฺวา ภควโต โดกปุปฺเกสุ คเหตุวา ปาทปิภูจฺฉิยํ
สิลํ ปวิวตฺติตฺวา ปโรทมานา ยถา อชฺฌาฬยํ วนฺทิตฺวา นิสิติ."

- ครั้นนั้น พระนางเสด็จไปอย่างรวดเร็ว ทรงกอดข้อพระบาทของพระผู้มี
พระภาคเจ้า ชบพระเศียร ณ แทบพระบาท นิลापกราบทูลตามอัชฌาฬย
แล้วประทับนั่งลง

คัมภีร์ปฐมสมโพธิได้พรรณานี้ใหม่อย่างละเอียดเหมือนอารมณ์ว่าพระนาง
ยโสธราเมื่อทรงทราบว่าพระนุทเจ้าเสด็จมา ก็จึงหัตถ์พระราหูลราชโอธสออกมารับ
ยืนที่ทวารจะทอดพระเนตรแลดู

" คโต ปิ ลหุลลโต ปิ คลิตนยชนลลิลลิตา อนุเปกขนุติ ภตฺตํ ทลฺลนนาย
 อุลลุกกมาปนุณา คงคาโสเทหิ วีย นยชนลลิลเลหิ สมหตทิกฺกุสตาย ขถาลุขิ
 ปลลิตฺตํ อลฺกโกนุติ อุลลุลลํ เอวมาย "หาหายนลลิล อกฺกุสสํ ลัวจฺจนเรส
 คุยหิ โอกาโส มยา ทินฺโน อิทานิ ปน เม สมหตทกฺกตฺตโน ทลฺลนมคฺคํ
 ปิ น เทลฺลิตํ, ตฺวํ มยา ทนฺนพฺพชฺเชวเร วีย นินฺนพฺพชฺชํ สนฺนพฺพชฺชํ เยวาทิ"
 เอวญฺจ ปน วตฺตทา โลกํ สนฺนพฺพชฺชํ ลา คนฺนพฺพชฺชํ ภควโต โคปฺปเกส
 คเหตุวา " ปรีเทวิสามี เม มหาอปฺราโช อหเมว กายกัณฺณํ ขลฺลสทฺทราย
 ลินฺนพฺพชฺชํ อญฺญปฺปตฺโต ชิวฺหคฺเค เขพฺพินฺนํ วีย มํ โอยาย อชฺนาเปตฺวา
 อทฺทรคฺคตฺกสมเย นิกฺขมิ สเจ อปฺราโช โหติ. อิมสฺส ตทฺท ชฺชาตลฺล
 การณการณํ อชานนฺตลฺล ราชลฺลส โก นุ โข อปฺราโช อปิ จ
 อญฺ ยโสธรา อติปฺปญฺจวตฺติ จกฺกวตฺติราชชฺรหาวตฺตํ ยโสธราติ ลกฺขณปาถกานํ
 วจฺนํ วิตกํ วิธวาทิ วตฺตํ วญฺญติ น เกวลญฺจ นินฺนพฺพชฺชํ นุน ล่า มาตา
 นินฺนพฺพชฺชํ นุน โส ปิตา นินฺนพฺพชฺชํ นุน ล่า นารี ยลฺลสยํ อิทิลो ปตฺติ
 วจฺนํ วิตถนุติ, เอวมายินฺนา นเยน ปรีเทวิทฺวา ปาทปิฏจฺฉิยํ ลิลล
 ปรีวตฺเตตฺวา ปโรทมานาย อชฺณาลยํ วนฺนํ."

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงแปลความตอนนี้ว่า

" พระอัลลุลลวารีหลังไหลนองพระนัยนากว่าร้อยพันหยาด พอเหลือบเห็นองค์
 พระมุนินาด น้ำพระอัลลุลลนัยน์ไหลหลังดั่งกระแสน้ำสายสินธุที่ธารบมิอาจกั้น
 การโดยปรกตีสู่ได้ จึงตรัสนิไว้ร่ำพันพ้อต่อน้ำพระเนตรว่า อนิจจ่าน้ำตาเอ๋ย
 กระไรเลยซึ่งไม่เวทนาไม่มีความเมตตาปราณี จะขอโอกาสพองแผ่รักพระ
 ราชสามีให้เต็มเนตรก็ไม่มีใครได้ แกล้งไหลหลังปลั่งไปไม่หยุดยั้ง ก้ำบัง
 เสียดซึ่งทัศนวิสัยมิให้เชยชมพระอุดมรูปสิริวิไลด และเราให้โอกาสแก่ท่านสิ้น
 กาลช้านานคณนาได้ถึง ๘ ปีเศษ ยังไม่พอลือกาครุทเทวคหรือประการใด
 นี้ท่านผู้ก่อกรรมกระทำเลยแก่เราหรือโง่ จึงแกล้งหลังไหลไม่รู้ขาดสาย
 วายว้างฉะนี้ เมื่อมีพระเสาวณีย์ตรัสปริภาสอัลลุลลธาราดังนี้ ก็ค่อยดำรงพระ
 สติอดคกลั้นเสียดซึ่งความโศก เสียดจกลานออกมาโดยพลันจากครรภทวารสถาน
 ที่สิริไสยาสน์ พระกรกอดเอาข้อพระบาทชบพระเศียรลงถวายนมัสการ พลา
 ทรงพิลาปกราบทูลสารว่า โทษกรรมหม่อมฉันนี้มีมากเพราะเป็นหญิงกามกัณ
 พระลูกเจ้าจึงเสียดจกลหนักนี้ให้อาคูรต์ด้วยเล่นหาแต่กาลยังตรุณภาพ พระองค์มิ
 ได้ตรัสบอกให้ทราบแสร้งทรงสละข้าพระบาทไว้ไม่มีอาลัย ดูก่อนเชพพะใน
 ปลายพระชีวหาอันถ่มจากพระโอษฐ์มิได้โปรดปราน เสียดจมาราคร้างจาก

นิวาสนฐานแต่ใกล้กาลอัครัตติกสมัยไปทรงบรรพชา เบื้องว่าข้าพระบาท
ปริจาริกานี้มีโทษแล้ว ซึ่งพระลูกแก้วราหุลกุมารพึงประสูติจากพระครรภ์ใน
วันนั้น ยังบมิทันได้รู้ผิดชอบประการใด นั้นมีโทษสิ่งไรด้วยเล่า พระผ่าน
เกล้าจึงแกล้งทอดทิ้งไว้ให้ไว้ร้างพระบิดุรงค์ ประการหนึ่ง ซึ่งตัวข้าบาท
บงกชนี้ เนมิตตทกจารย์ผู้ชำนาญรอบรู้ลักษณะทำนายไว้แต่ยังเยาว์தாகว่า
ยโสธรราชบุตรมีบุญญาธิการอันใหญ่ยิ่ง สมควรเป็นยิ่งมเหสีอัครกษัตริย์
จักรนัตราธิราช แลคำทำนายนั้นก็เคลื่อนคลาดเพี้ยนผิด กลับแปรปรวนนิปริต
เป็นหม้าย คงจะทำนายดังนี้จึงจะถูก อนึ่งซึ่งนางกิสลาโคตมิลาภยราชานารี
ประกอบลัมภกานกถาสรรเสริญว่า นางใดได้พระลูกเจ้าเป็นพระราชสามี
แลนารีผู้นั้นจะดับเสียดซึ่งหทัยทุกข์เป็นสุขเป็นนิจันรันดร คำอันนั้นก็วิปลาศ
ข้าพระบาทผู้ปริจาริกากลับได้แต่ทุกข์อาศูรเทวศบเวนวาย เมื่อพระนิมพาเทวี
บรรยายปริเทวนกถาโดยนัยพรรณนามาฉะนี้แล้ว ก็กลิ้งเกลือกพระอุตมางคโมลี
เหนือหลังพระบาทพระคาสดาโลกาณีลาป "๖"

ส่วนคัมภีร์ปฐมสมโพธิฉบับรัตนโกสินทร์ หรือฉบับของพระมหาสมณเจ้ากรมพระ
ปรมาธิบดีชินชโนรส เป็นผลงานที่มีจุดมุ่งหมายจะพัฒนาการนำเสนอสาระพุทธประวัติต่อจาก
คัมภีร์ปฐมสมโพธิฉบับล้านนา

วิธีการพัฒนาคัมภีร์ปฐมสมโพธิฉบับรัตนโกสินทร์ คือ การเพิ่มเติมเนื้อหาที่
แสดงความเป็นเหตุผล ได้แก่

- การเพิ่มเติมเรื่องประวัติการสืบทอดสันตติวงศ์ของกษัตริย์ในชมพูทวีป
เน้นเป็นพิเศษเรื่องประวัติของอโศกกาวงศ์ ซึ่งเป็นต้นสายของราชวงศ์ของพระพุทธเจ้า
เนื้อหาส่วนนี้ใส่เข้ามาตอนต้นของเรื่อง การเพิ่มเติมเนื้อหาส่วนนี้แสดงความพยายาม
ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมาธิบดีชินชโนรส ที่จะพัฒนารูปแบบประวัติมาสู่รูปที่
เป็นประวัติบุคคลมากขึ้นเพื่อให้พุทธประวัติเป็นเรื่องที่ยอมรับได้ในกระแสแนวคิดของสังคมที่
เริ่มเข้าสู่ศตวรรษใหม่ในเวลานั้น โดยเฉพาะกระแสแนวคิดใหม่ในกลุ่มธรรมยุติก-
นิกาย

- การแทรกคำถาม-คำตอบ (ปุจฉา-วิสัชนา) เข้ามาในเนื้อเรื่อง
เป็นกลไกที่นำเข้ามาสร้างอรรถาธิบายแสดงความเป็นเหตุเป็นผลของสาระพุทธประวัติตาม
รูปแบบการเสนอเดิม ตัวอย่างเช่น

- เมื่อพระพุทธรูปมารดาที่วงศ์ตหลังจากเจ้าชายสิทธัตถะประสูติได้ 7
วัน ได้ตั้งคำถามถึงเหตุที่ทำให้พระพุทธรูปมารดาที่วงศ์ต แล้วอธิบายว่า เป็นประเพณีที่เกิด
แต่พระพุทธรูปเจ้าทุกพระองค์

- เมื่อพรรณนาสละโภกขรณี ที่พระพทธบิดาโปรดให้สร้างสำหรับ
เจ้าชายสิทธัตถะว่า สรณะนั้นไม่มีเปลือกตม บัวโตงามสะพรั่งสวยงาม ก็แทรกคำถาม
เข้ามาว่า สรณะนั้นไม่มีเปลือกตม แล้วกอปทุมชาติจะเกิดขึ้นได้ด้วยเหตุใด คำอธิบายคือ
กอปทุมชาติงอกขึ้นได้ด้วยบุญฤทธิ์ของพระโพธิสัตว์และเทวฤทธิ์ประกอบกัน

- ในพุทธบูชาปริวรรต ได้แทรกคำถามเพื่อเน้นจุดมุ่งหมายของ
การบำเพ็ญเพียรทั้งหมดของพระโพธิสัตว์ ล้วนแปลของพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมา
ณูชิตชินโนรสในตอนนี้มีว่า

" จึงมีคำปุจฉาว่า พระมหาสัตว์ทรงสละเสียซึ่งจักรวรรดิสมบัติอันจะมาถึงใน
ที่สุด 7 วัน ออกบรพชา แลกระทำมหาปธานวิริยะอันยากยิ่งเพื่อประโยชน์
แก่สิ่งอันใด ? วิสัยชนาว่า พระองค์มีประโยชน์จะให้ได้ชัชชานะแก่มาร
ทั้ง 3 คือ กิเลสมาร 1 มัจจุมาร 1 เทวบุตรมาร 1 จึงปุจฉาว่า
จะให้ชัชชานะแก่มารทั้ง 3 นั้น หวังประโยชน์อันใด ? วิสัยชนาว่าด้วยมี
ประโยชน์จักยกขึ้นซึ่งฉัตรทั้ง 3 ในพุทธเขตทั้ง 3 ประการ เนื้อจะถือเอา
ซึ่งพุทธสมมติ จึงปุจฉาว่า จะถือเอาซึ่งพุทธสมมติเพื่อประโยชน์อันใด ?
วิสัยชนาว่า จะถือเอาซึ่งพุทธสมมติ หวังจะให้โอวาทานุศาสน์แก่สัตว์โลก
ทั้งปวง จึงปุจฉาว่า จะสั่งสอนสัตว์ด้วยประโยชน์อันใด ? วิสัยชนาว่า
จะให้สัตว์โลกได้ซึ่งญาณทัศณะ คือ พระอรหัต จึงปุจฉาว่า จะให้สัตว์ได้
ญาณทัศณะด้วยประโยชน์อันใด ? วิสัยชนาว่า มีประโยชน์จะให้สัตว์บรรลุ
แก่นุภาทีเสสปรินิพพาน " ๓๗

- ตอนธัมมจักกปริวรรต เมื่อพระพทธเจ้าทรงทราบว่า อาฬาร-
กาลามดาบสและอุทการามบุตรดาบส มรณภาพแล้วก็ทรงคิดเสียดาย ตรงนี้ก็แทรกคำตอบ
ในเรื่องนี้ ดังมีคำแปลว่า

" จึงมีคำปุจฉาว่า โฉนพระศาสดาจึงทรงพระจินตนาการดังนี้ แลพระดาบส
ทั้งสองก็ได้อรุปลสมบัติไปบังเกิดในอรุภพ อรุภพนั้นเสื่อมจากสุขมีทุกข์
พินาศฉิบหายประการใด แลสมบัติในอรุภพนั้นไม่เป็นสุขแลหรือ ?
วิสัยชนาว่า เป็นสุขอยู่ แต่ทว่าสิ้นอายุแล้ว ก็จักจุติกลับเสวยซึ่งทุกข์
ในภพใหม่สืบไปอีกเล่า จึงปุจฉาว่า ซึ่งจะแปรปรวนเป็นทุกข์สืบต่อไป จะ
ไม่พ้นทุกข์ในอรุภพนั้นแลหรือ ? วิสัยชนาว่า ไม่พ้นทุกข์ได้ในอรุภพ จึง
ปุจฉาว่า เหตุใดจึงไม่พ้นทุกข์ วิสัยชนาว่า เหตุยังมีละเสียได้ซึ่งกิเลส
จากสันดาน จึงปุจฉาว่า เหตุใดจึงมีละเสียได้ ? วิสัยชนาว่า ละเสีย

มิได้ด้วยปราศจากตึกขญาณ จึงปลงว่า อรูปสมาบัติงานไม่เป็นนียยานิก
ธรรมด้วยเหตุตั้งถา ? วิสัยชนาว่า เหตุมิได้ลดับพระลัทธิธรรมเทศนา
เบื้องว่าพระลัทธิธรรมบังเกิดในโลกมิได้ลดับโดยลัจเการพ เป็นชนภาย
นอกพระพุทธานุสาเลื่อมลญจากอุมประโยชน์กล่าวคือ มรรคผลพระอมฤต
มหานิพพาน เหตุตั้งนั้น พระพิชิตมารจึงทรงพระดำริว่า อาฬารกาลามคาบส
และอุทการามบุตรคาบสนี้ ถึงพินาศเลื่อมลญยิ่งนักจากเอกันตลขโดยนัย
พรรณนามาฉนั้น "๑๐

- การนำข้อความจากคัมภีร์มาแทรกเพิ่มเพื่อให้ได้เนื้อหาลมบูรณ์ขึ้น หรือเพื่อ
เกิดรสทางวรรณคดีมากขึ้น ทั้งนี้ มักจะระบุแหล่งที่มาของข้อความไว้ด้วย ตัวอย่างเช่น
นำข้อความจากคัมภีร์ชินมหานิทานตอนคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์มาแทรกไว้ในคฤติปวีวรรค
นำคาถาพรรณนา 64 คาถา จากคัมภีร์ชินมหานิทานตอนพรรณนาความงามของหนทางไป
ยังกรุงกบิลพัสดุ์มาแทรกไว้ในกบิลวัตถุคมนาปวีวรรค นำข้อความเล่าเรื่องอดีตชาติของ
ยสกุลบุตรจากคัมภีร์อรธกถาธรรมบทมาเพิ่มไว้ในยลปัพพชาปวีวรรค เป็นต้น

4. พุทธานุประวัติ

4.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง คัมภีร์พุทธานุประวัติเป็นคัมภีร์สาระพุทธ
ประวัติอีกเรื่องหนึ่งที่สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นคัมภีร์ที่แต่งในประเทศไทย เพราะนอกจาก
หลักฐานที่พบในประเทศไทยแล้ว ก็ไม่พบหลักฐานเรื่องคัมภีร์นี้ในประเทศอื่น ในประเทศ
ไทยมีต้นฉบับโบราณคัมภีร์พุทธานุประวัติเท่าที่ตรวจสอบได้ 7 ฉบับ และมีการกล่าวถึงคัมภีร์
นี้ในหนังสือ **ศัพท์สงเคราะห์ว่า**

" พุทธานุประวัติ ว่าด้วยพุทธกิจซึ่งพระพุทเจ้าได้ทรงบำเพ็ญมาเป็นลำดับ "๑๐

เมื่อพิจารณาลักษณะโครงสร้าง เรื่องและเนื้อเรื่อง ของคัมภีร์พุทธานุประวัติแล้ว
สันนิษฐานว่า คัมภีร์นี้น่าจะแต่งในอยุธยา เหตุผลคือ

1. ตอนท้ายของคัมภีร์มีข้อความว่า

"พุทธานุประวัติตักมพูชกฤษณาต จปุปริปัญโณ. เตน พุทธิโ โหมิ อนาคเต."๑๑

ข้อความข้างต้นเขียนตามการถ่ายทอดจากต้นฉบับโบราณ ถึงแม้ว่าจะมีปัญหาในเรื่องลักษณะทางภาษา ก็พอเก็บความได้ว่า

- คัมภีร์พุทธทานุประวัติต์ อักษรขอม จบบริบูรณ์ ด้วยอาณิสงส์แห่งการแต่งคัมภีร์นั้น ขอให้ข้าพเจ้าเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

กัมพูษอักษรหรืออักษรขอม เป็นหลักฐานที่แสดงว่าคัมภีร์นี้เขียนขึ้นในอยุธยา ไม่ใช่ล้านนา

2. โครงสร้างเรื่องของคัมภีร์ไม่มีบทปณามคาถา ผู้แต่งเริ่มต้นกล่าววมัสการพระพุทธเจ้าตามธรรมเนียมอย่างสั้นๆ ง่ายๆ ว่า " นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส " ตอนท้ายมีการสรุปเนื้อความและระบุชื่อคัมภีร์และการขออาณิสงส์การแต่งด้วยสำนวนร้อยแก้วสั้นๆ ดังกล่าวข้างต้น ไม่มีนิคมคาถาลงท้าย ลักษณะโครงสร้างวรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทยซึ่งไม่มีบทปณามคาถาและนิคมคาถาเช่นนี้ พบว่าเป็นลักษณะร่วมของวรรณคดีบาลีส่วนใหญ่ที่แต่งในอยุธยา มีคัมภีร์พุทธบาทมงคล คัมภีร์ภูิกานาหุง เป็นต้น

ส่วนเรื่องเวลาการแต่งคัมภีร์ มีข้อมูลที่ควรนำมาพิจารณา คือ

1. สาระของคัมภีร์พุทธทานุประวัติต์ เริ่มต้นด้วยเรื่องของพระพุทธเจ้าแต่ละสมัยที่เป็นสุเมธโพธิสัตว์ในสมัยของพระพุทธเจ้าที่บังกร มิได้กล่าวเรื่องของพระโพธิสัตว์ที่ไกลออกไปอย่างมากจนถึงเลยสมัยกาลพุทธภูมิอย่างในคัมภีร์สัมภารวิบาก และคัมภีร์สัมปิณฑิตมทานิทาน คัมภีร์พุทธทานุประวัติต์จึงน่าจะแต่งหลังคัมภีร์ทั้งสอง และควรแต่งหลังคัมภีร์ชินกาลมาลี ซึ่งพระรัตนปัญญาแต่งเมื่อ พ.ศ. 2000 เพราะในชินกาลมาลีก็ยังมีเรื่องของพระโพธิสัตว์ที่ไกลออกไปเหมือนกับคัมภีร์สัมปิณฑิตมทานิทาน อย่างไรก็ตาม คงจะแต่งหลังจากนั้นไม่นาน เพราะเนื้อเรื่องของคัมภีร์พุทธทานุประวัติต์มาจบที่เรื่อง เมตเตยยพยากรณ์-พระพุทธเจ้าตรัสพยากรณ์ภิกษุรูปหนึ่งว่า จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเมตเตยยะในอนาคต การเสนอเรื่องมาจบที่เรื่องที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธเจ้าเมตเตยยะนี้ แสดงอิทธิพลของคตินิยมในเรื่องนี้ในคัมภีร์สัมปิณฑิตมทานิทานที่มีต่อคัมภีร์พุทธทานุประวัติต์

2. ข้อความแสดงความปรารถนาหวังจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ในตอนท้ายของคัมภีร์ เป็นหลักฐานที่น่าจะนำมาพิจารณากำหนดช่วงเวลาการแต่งคัมภีร์พุทธทานุประวัติต์ได้ จากการสำรวจข้อมูลจารึกในประเทศไทย พบว่า :

จารึกที่มีข้อความภาษาบาลีเนื้อความแสดงความปรารถนา ในลักษณะที่ได้มีข้อความกับภาษาบาลีเรื่องอื่น เท่าที่สำรวจมี 19 จารึกด้วยกันแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ จารึกที่มีข้อความแสดงความปรารถนาขอให้ได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต กับที่มีข้อความขอให้ผลบุญเป็นปัจจัยให้ได้ถึงพระนิพพาน

กลุ่มแรก ที่มีข้อความแสดงความปรารถนาขอให้ได้เป็นพระพุทธรูปเจ้าในอนาคตกที่ เป็นเอกเทศออกมา มี 2 หลักเป็นจารึกสมัยอยุธยา คือ จารึกลานทองสมเด็จพรมหา เถรจุฑามณี จารึกเมื่อ พ.ศ. 1919 ข้อความส่วนภาษาไทยเล่าถึงการประดิษฐานพระ ชาติและพระปฏิมาของสมเด็จพรมหาเถรจุฑามณี ตอนท้ายเป็นภาษาบาลี อักษรธรรม ล้วนๆ ขอให้บุญกรรมนำให้ได้เป็นพระพุทธรูปเจ้าในอนาคตกเพื่อจักได้ยังสัตว์ทั้งปวงให้พ้นจาก สงสาร โดยไม่มีส่วนเหลือ^{๕๖} อีกหลักหนึ่งคือ จารึกลานทองคำ จารึกเมื่อ พ.ศ. 1927 เนื้อความส่วนภาษาไทยกล่าวถึงพระมหาสังฆราชเอาหินมาก่อนพระชาติ ตอนท้าย เป็นภาษาบาลี อักษรขอม ว่า ขอให้ได้เป็นพระพุทธรูปเจ้าในอนาคตก^{๕๗} ความปรารถนาที่ จะเป็นพระพุทธรูปเจ้าในอนาคตกนี้ยังปรากฏในจารึกอื่นด้วย เช่น จารึกวัดโสมการาม จารึก เมื่อ พ.ศ. 1942 จารึกลานทองวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดสุพรรณบุรี สร้างใน สมัยอยุธยา รัชกาลพระมหาธรรมราชา เป็นต้น

ส่วนจารึกที่มีข้อความภาษาบาลี บ่งความปรารถนาขอให้ผลการทำบุญเป็นปัจจัย ให้ได้ถึงพระนิพพานนั้น ส่วนใหญ่เป็นจารึกในภาคเหนือ คือ จังหวัดเชียงใหม่ และ เชียงราย เป็นต้น และพบที่สุโขทัย 1 หลัก เรียงลำดับตามสมัยที่จารึกเป็นต้นว่า

- จารึกที่ฐานพระพุทธรูปวัดมาบ่อง จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ. 2078^{๕๘}
- จารึกวัดโพธิ์หอม จังหวัดสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย พ.ศ. 2232^{๕๙}
- จารึกที่ฐานพระพุทธรูปพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2220 และ พ.ศ. 2232^{๖๐}
- จารึกบนฐานปราสาทโลหะ จังหวัดเชียงราย หลักที่ 77 พ.ศ. 2270^{๖๑}
- จารึกบนหลังกรอบไม้สักด้านปฤษฎางค์พระศิลาปางทรมานช้างนาราคิริ จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ. 2333^{๖๒}

ข้อมูลจากจารึกข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ความปรารถนาเป็นพระพุทธรูปเจ้าใน อนาคตกนั้น เป็นคตินิยมที่เผยแพร่ในอยุธยามากในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 คตินิยมนี้เปลี่ยน ไปชัดเจนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 ถ้าเทียบกับลักษณะของเนื้อเรื่องที่ไม่กล่าวเรื่องพระ โนธิสัตว์ในชาติที่ไกลเกินสมัยพระพุทธรูปเจ้าที่ปางกร ซึ่งแสดงว่าคัมภีร์นี้ควรจะแต่งหลังการ แต่งคัมภีร์ชินกาลมาลี พ.ศ. 2060 ด้วยแล้ว ก็อาจประมาณว่า คัมภีร์พุทธานุประวัตินี้ น่าจะแต่งในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22

ในด้านผู้แต่ง ไม่มีหลักฐานกล่าวถึง สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระภิกษุผู้ทรง ความรู้ในอยุธยาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 นั้น

ต้นฉบับตัวเขียน ต้นฉบับใบลานคัมภีร์พุทธานุประวัติมีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ 6 ฉบับ คือ

- ฉบับที่มีจำนวนผูก 1 ผูก เลขที่ 8141
- ฉบับที่มีจำนวนผูก 10 ผูก เลขที่ 5570
- ฉบับที่มีจำนวนผูก 11 ผูก เลขที่ 4449, 5571, 10300
- ฉบับที่มีจำนวนผูก 12 ผูก เลขที่ 2355 (ได้มาจากวัดโมลีโลก)

นอกจากนี้ยังมีฉบับปริวรรตของมูลนิธิภูมิพลโลกขุ 1 ฉบับ ปริวรรตจากต้นฉบับ ไบลานที่มีความยาว 11 ผูก เนื้อความครบถ้วนสมบูรณ์

การศึกษาเผยแพร่ นอกจากฉบับปริวรรตของมูลนิธิภูมิพลโลกขุ ซึ่งพิมพ์อยู่ในรูปเอกสารโรเนียวเรียบร้อยแล้ว ก็ยังไม่มีการศึกษาเผยแพร่คัมภีร์พุทธทานุประวัตินี้ในรูปแบบอื่น

4.2 สาระสังเขป

ปณามคภา - ไม่มี มีคำนำสการเพียงว่า " นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส "

เนื้อหา - แบ่งออกเป็น 17 ประจําเลข คือ

- ประจําเลขที่ 1 ตฺลิตฺตปริวัตต์
- ประจําเลขที่ 2 คัมภีร์กนิขมนปริวัตต์
- ประจําเลขที่ 3 ลักขณปริคคาหกปริวัตต์
- ประจําเลขที่ 4 ราชาภิเสกปริวัตต์
- ประจําเลขที่ 5 อภินิขมนปริวัตต์
- ประจําเลขที่ 6 ทุกกรกริยาปริวัตต์
- ประจําเลขที่ 7 อภิลัมโณธิปริวัตต์
- ประจําเลขที่ 8 พรหมัชฌေနปริวัตต์
- ประจําเลขที่ 9 อัมมจักกัปปวัตตนปริวัตต์
- ประจําเลขที่ 10 ติงสภักทียบัพพชาปริวัตต์
- ประจําเลขที่ 11 ชฎิลสหัสสบัพพชาปริวัตต์
- ประจําเลขที่ 12 โมคคัลลานบัพพชาปริวัตต์
- ประจําเลขที่ 13 กาฬทายนิมิตตนปริวัตต์
- ประจําเลขที่ 14 อนุรุธบัพพชาปริวัตต์
- ประจําเลขที่ 15 บัญจสตาลกยปริวัตต์
- ประจําเลขที่ 16 นันทบัพพชาปริวัตต์
- ประจําเลขที่ 17 ทักขินวิภังคปริวัตต์

ส่วนจบ - สรุปชื่อปริจเจทที่ 17 กล่าวชื่อคัมภีร์ และการตั้งความปรารถนา
เป็นพระพุทธรูปเจ้าในอนาคต

4.3 เป้าหมายการแต่ง

ผู้แต่งมิได้ระบุเป้าหมายของการแต่งไว้ จากสาระและวิธีการเสนอสาระใน
คัมภีร์ กล่าวได้ว่า ผู้แต่งมีจุดมุ่งหมายที่จะเสนอสาระพุทธประวัติที่มีรายละเอียดของเนื้อหา
ซึ่งแตกต่างไปจากคัมภีร์สาระพุทธประวัติที่เผยแพร่กันอยู่ในเวลานั้น คือ คัมภีร์ลัมภการวิบาก
คัมภีร์ลัมภิตตมทานิทาน และอาจรวมถึงคัมภีร์ปฐมสมโพธิด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่งผู้แต่งมี
เป้าหมายที่จะเสนอสาระพุทธประวัติที่มีการพัฒนาการนำเสนอดีขึ้นกว่าคัมภีร์พุทธประวัติบาลี
ที่มีอยู่

4.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

ในด้านโครงสร้างเรื่อง คัมภีร์พุทธานุปริวัตต์ไม่มีบทปณามคาถาและนิคมคาถา
โครงสร้างเช่นนี้เป็นลักษณะของวรรณคดีบาลีที่แต่งในอยุธยา

ในด้านการเสนอเนื้อหา คัมภีร์นี้มีวิธีการเสนอเนื้อหาแบบ " อนุปริวัตต์ "
คำนี้ปรากฏเป็นส่วนหนึ่งของชื่อคัมภีร์ด้วย

คำว่า ปรีวัตต แปลตามรูปศัพท์ว่า พลิก (กลับ), หมุนรอบ, เป็นไป,
เป็นไปรอบ, เปลี่ยน^๑ อนุปรีวัตต แปลตามรูปศัพท์ว่า หมุนตาม เป็นไปตาม
เปลี่ยนตาม^๒

คำว่า ปรีวัตต นี้ใช้ประกอบเป็นชื่อตอนในคัมภีร์สาระพุทธประวัติ เช่น ตูล
ลิตปรีวัตต อภิสมุโพธิปรีวัตต คำว่า ปรีวัตต ในชื่อตอนเหล่านั้นมีความหมายถึง
เรื่องที่เป็นไป เรื่องราว เรื่อง เหตุการณ์

ผู้แต่งคัมภีร์พุทธานุปริวัตต์ ได้ทำการ " อนุปรีวัตต " " พุทธ " - สาระพุทธ
ประวัติ ด้วยวิธีการอนุปริวัตต์ 4 แบบ คือ

1. ผู้แต่งดำเนินรอยตามสาระพุทธประวัติที่มีมาเดิม คำว่า " เดิม " ในที่นี้
หมายถึง สาระพุทธประวัติที่กล่าวถึงในคัมภีร์ลัมภการวิบาก คัมภีร์ลัมภิตตมทานิทาน และ
อาจรวมถึงคัมภีร์ปฐมสมโพธิด้วย โครงสร้างเนื้อหาและการดำเนินเรื่อง ในเนื้อหาตั้ง
แต่สมัยพระโพธิสัตว์ในสำนักพระพุทธรูปเจ้าที่บังกร เป็นลำดับมา มีสาระหลักตรงกันกับสาระ
ในคัมภีร์เหล่านั้น

2. ผู้แต่งติดตามสาระพุทธประวัติในคัมภีร์ที่เป็นรากฐาน คือคัมภีร์พระไตรปิฎก
คัดข้อความจากคัมภีร์นั้นมาแทรกเพิ่มในคำอธิบาย ฉะนั้นนอกจากคำพรรณนาแบบเล่าเรื่อง

แล้วก็มักแยกข้อความโดยเฉพาะจากพระไตรปิฎกมาเสนอไว้ด้วย ทำให้สาระพุทธประวัติในคัมภีร์พุทธทศานุกรีวัตต์มีน้ำหนักความน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ผู้แต่งมักไม่อ้างอิงที่มีของข้อความที่ยกมาเพิ่มเติม

3. ผู้แต่งตามเพิ่มเนื้อเรื่องให้มีสาระชัดเจนขึ้น เป็นการอธิบายเนื้อหาตอนนั้นๆ ให้ละเอียดลึกซึ้งขึ้น ตัวอย่างเช่น

ตอนคัมภีร์กษัตริย์ปริวรรต - เรื่องพระโณชิตว์ักาลงสู่พระครรภ์ของพระนุทธมารดา ผู้แต่งเพิ่มคำอธิบายเรื่องนิยาม 5 คือ เรื่องกฎธรรมชาติ 5 อย่าง ได้แก่
อุตุนิยาม - กฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุณหภูมิ ดินน้ำอากาศ ฤดูกาล สิ่งแวดล้อมทางวัตถุ
พีชนิยาม - กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ จิตตนิยาม - กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต
กรรมนิยาม - กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการกระทำและผลของการกระทำ
ธรรมนิยาม - กฎธรรมชาติเกี่ยวกับลักษณะธรรมดาของธรรมชาติทั้งหลาย และความสัมพันธ์เป็นเหตุเป็นผลแก่กันและกันในธรรมชาติ ผู้แต่งได้วิเคราะห์กฎธรรมชาติ 5 อย่างนี้กับธรรมชาติของการปฏิสนธิในพระครรภ์พระนุทธมารดาของพระโณชิตว์ักาล ในส่วนจิตตนิยามก็บรรยายลักษณะจิต อากาโรของจิต วิถีจิตของพระโณชิตว์ักาลในขณะก้าวลงสู่พระครรภ์พระนุทธมารดา คำอธิบายนี้เป็นไปตามแนวพระอภิธรรม

- เนื้อเรื่องในส่วนการแสดงธรรมของพระนุทธเจ้าแก่บุคคลต่างๆ ผู้แต่งคอยตามเพิ่มเรื่องอดีตชาติของบุคคลเหล่านั้น เพื่อชี้ให้เห็นถึงผลกรรมที่ส่งผลให้บุคคลเหล่านั้นได้ฟังธรรมโดยตรงจากพระนุทธองค์ และได้บรรลุธรรมระดับต่างๆ สาระที่เพิ่มเข้ามานี้ ผู้แต่งนำมาจากคัมภีร์อรรถกถาอปทาน อรรถกถาเถรคาถา อรรถกถาเถรีคาถา อรรถกถาธรรมบท เป็นต้น

4. ผู้แต่งตามปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอ การเปลี่ยนที่สำคัญ คือ การกำหนดตอนที่คลุมสาระหลายเรื่องไว้ในตอนเดียวกัน และยุติเรื่องไว้ที่คำพยากรณ์ของพระนุทธเจ้าในเรื่องพระอริยมะตไตรย ผู้จะเป็นพระนุทธเจ้าในอนาคต

ข้อควรสังเกต คือ การกำหนดขอบเขตของเรื่องจากเรื่องของพระโณชิตว์ักาลที่เริ่มต้นได้รับคำพยากรณ์ในสำนักของพระนุทธเจ้าที่บังกร สัมมาสัมพุทธเจ้า จนได้ตรัสรู้เป็นพระนุทธเจ้า เล่าถึงออกเผยแผ่ธรรมจนกระทั่งได้พบพระโณชิตว์ักาลที่จะเป็นพระนุทธเจ้าในอนาคต และได้ช่วยกล่าวคำพยากรณ์แก่พระโณชิตว์ักาลนั้น ก็อาจจะเป็นลักษณะ "พุทธทศานุกรีวัตต์" ของคัมภีร์ คือ การแสดงการสืบต่อ การหมุนตามกระแสแห่งความเป็นพุทธะด้วย

อย่างไรก็ตาม การนำเสนอในคัมภีร์พุทธทศานุกรีวัตต์เป็นลักษณะการบรรยายที่มุ่งเอาสาระ ขาดความงามในด้านการใช้ภาษา และสาระที่เพิ่มเข้ามาบางตอนก็มีลักษณะเป็นปริยัติที่คนทั่วไปเข้าใจยาก เช่น การอธิบายเรื่องนิยาม โดยเฉพาะจิตตนิยามดัง

กล่าวข้างต้น ทำให้ความตั้งใจของผู้แต่งในการนำเสนอสาระพุทธประวัติให้มีน้ำหนักขึ้นในเชิงวิชาการนั้นไม่ได้รับผลสำเร็จในด้านการเผยแพร่ในวงกว้างสู่สังคมมากนัก โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับการเผยแพร่อย่างกว้างขวางของคัมภีร์ปฐมสมโพธิ ซึ่งเป็นการนำเสนอสาระพุทธประวัติให้ดังงามขึ้นในเชิงวรรณคดี

5. ชินมหานิทาน

5.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง ในหนังสือ ชินมหานิทาน ซึ่งหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ทั้งฉบับภาษาบาลีและคำแปลภาษาไทย เมื่อ พ.ศ. 2530 ได้กล่าวถึงประวัติของคัมภีร์ไว้ใน " คำนำ " ว่า

"ชินมหานิทาน เป็นคัมภีร์ประเภทตำนานหรือประวัติ มีเรื่องราวของพระพุทธเจ้าตั้งแต่อดีตครั้ง เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีมาโดยลำดับ จนกระทั่งเสด็จดับขันธปรินิพพานและแจกพระบรมสารีริกธาตุเป็นที่สุด

ชินมหานิทานแยกได้ 3 คำ คือ ชิน (อ่านชินะ) แปลว่า ชนะ เป็นพระนามของพระพุทธเจ้า มหา แปลว่าใหญ่ สำคัญหรือมีสสาร นิทาน แปลว่าเรื่องหรือประวัติ " ชินมหานิทาน " คือ เรื่องอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า มีเรื่องราวคล้ายปฐมสมโพธิ ชินจริต ชินาลังการ และพุทธประวัติ แต่ชินมหานิทานมีเรื่องราวมีสสารและละเอียดกว่าเรื่องดังกล่าวข้างต้น

คัมภีร์นี้เดิมเป็นอักษรขอมภาษาบาลี มีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง แต่ส่วนมากเป็นร้อยแก้ว จารลงในใบลานตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 เป็นต้นมาจนถึงรัชกาลที่ 9 มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ 9 ฉบับหรือ 9 ห่อ มีเนื้อเรื่องเหมือนกันทุกฉบับ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง และแต่งเมื่อใดไม่ปรากฏ แต่พอสันนิษฐานได้ว่า คัมภีร์นี้แต่งโดยนักปราชญ์ไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา เพราะคัมภีร์เริ่มจารลงในใบลานในสมัยต้นรัชกาลที่ 1"^{๕๑}

ชินมหานิทาน ฉบับที่หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากรจัดพิมพ์นี้ มีข้อความจบในตอนท้ายคัมภีร์ว่า

" เอตตาวตา ภควตา ลหุชฌิธานโต ปฏุสสาย ยาว ปรีนิพพานา นิทานกถา ชินมหานิทานนุติ เวทิตนุพา. อิติ สาธุชฺชนโลตสฺสชาวหา ชินนิทานกถา สมตฺตทา " ^{๕๒}

- เรื่องของพระผู้มีพระภาคเจ้า เริ่มตั้งแต่การตั้งพระปณิธานมาจนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน เรียกว่า ชินมหานิทาน การพรรณารื่องชินนิทาน อันนำมาซึ่งความสุขแก่สาธุชนผู้สดับ จบบริบูรณ์ด้วยประการฉะนี้

คัมภีร์ชินมหานิทาน ฉบับปริวรรตของมูลนิธิภูมิพลโลกิย ซึ่งปริวรรตจากต้นฉบับโบราณที่ได้มาจากวัดบวรนิเวศวิหาร มีข้อความอีกหนึ่งประโยคว่า

" มลกุชรา มลานภาสาสุสา ปน ลิกุชิตา."^{๓๓}

- ก็คัมภีร์ชินมหานิทานนั้นอัน (ข้าพเจ้า) เขียนแล้วจาก (ต้นฉบับ) ภาษามลายอักษรมูล

ข้อความข้างต้นนี้ มีความสำคัญต่อการวินิจฉัยประวัติการแต่งคัมภีร์ชินมหานิทานอย่างมาก

คำว่า " มลวน " มีหลักฐานปรากฏอย่างน้อยในเอกสารวรรณกรรมบาลีที่แต่งในประเทศไทย 2 เรื่อง คือ

1. ในคัมภีร์ **รัตนนิมวงส์** ผลงานของพระพรหมราชปัญญาแต่งเมื่อ พ.ศ. 1996 ได้กล่าวถึงชื่อเมือง " มลวนปุร " ไว้ 2 แห่ง ในคำแปลของรัตนนิมวงส์ พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตระละลักษณ) ผู้แปลได้เขียนคำอธิบายในวงเล็บหลังชื่อนั้นว่า (เชียงใหม่)^{๓๔} เนื้อความในบริบทก็แสดงว่า มลวนปุระในที่ทั้ง 2 แห่งนั้น น่าจะหมายถึงเมืองเชียงใหม่

2. ในคัมภีร์ **สังคีตยวงส์** ผลงานของสมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพน แต่งเมื่อ พ.ศ. 2332 ได้กล่าวถึง " มลวนราชประเทศ " ไว้ 2 แห่ง แห่งแรกอยู่ในปริจเฉทที่ 7 มีข้อความว่า

" อถ ตานี สยามราชประเทศ จ มนุราชมลวนราชประเทศ จ กัมพูชเชม-
ราชประเทศ จ หีสรามราชประเทศ จ อวภูทามวาราชประเทศ จ
ปตัญจิตานี อญญลฺ ปเทสฺ จ สญญานี นรา โหนติ เตสฺ สาสเน
คุณิ อชานติ. "^{๓๕}

- ครั้งนั้น พระพุทธทวจนะปิฎกไตรยทั้งหลาย ได้ประดิษฐานในประเทศเหล่านี้
คือ

- (1) สยามราชประเทศ
- (2) มลวนราชประเทศของพระเจ้ามัทราช
- (3) ประเทศเขมราช คือ กัมพูช

(4) ประเทศรามัญราช คือ หงสาวดี

(5) ประเทศพม่า คือ อังวะพุกาม

ส่วนในประเทศอื่นได้สูญสิ้น เพราะคนทั้งหลายไม่รู้คุณในพระศาสนาของตน

อีกแห่งหนึ่งอยู่ในปริจเฉทที่ 8 มีข้อความกล่าวถึงเจ้าเมืองอริมหันทยกทัพตีเมืองต่างๆ มีเมือง " รามรมลานสุยามทยาทิก " และพวก " วมารามราชาโน " ก็พาคนเข้ามาเบียดเบียนในกรุงอยุธยา^{๕๖}

ข้อความในสังคีตยวงส์ทั้ง 2 ตอน แสดงว่า " มลานประเทศ " เป็นเมืองที่ไม่ใช่เมืองของพม่า (วมา) รามัญ (รามร) เขมรหรือกัมพูชา (กมุข) และสยาม - ซึ่งตามความหมายในสังคีตยวงส์จะหมายถึง กรุงศรีอยุธยา

พิจารณาจากบริบทในคัมภีร์รัตนนิมพวงส์ และในสังคีตยวงส์เห็นได้ว่า คำว่า มลาน ในที่นี้หมายถึง เมืองในล้านนา โดยหมายเจาะจงถึง เชียงใหม่ ตรงกับคำอธิบายในคำแปลรัตนนิมพวงส์ของพระยาปริยัติธรรมธาดา

ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ได้แสดงความคิดเห็นว่า คำว่า มลาน มาจากคำว่า ม่าน ซึ่งความหมายเดิม หรือความหมายทั่วไปหมายถึง พม่า แต่มลานในที่นี้มีความหมายถึง เชียงใหม่ เพราะพม่ามาตีเมืองเชียงใหม่ได้แต่เมื่อ พ.ศ. 2101 อิทธิพลของพม่าได้เข้ามาสู่ระบบวัฒนธรรมของเชียงใหม่หลายประการ ภาษาล้านนาเองจึงพลอยเรียกว่า ภาษามลานไปด้วย^{๕๗}

จากหลักฐานและข้อคิดเห็นข้างต้นสรุปได้ว่า มลานภาษา ในตอนท้ายของคัมภีร์ชินมหานิทานมีความหมายถึงภาษาล้านนา ส่วนอักษรมูลหรืออักษรมูล คงจะหมายถึงอักษรล้านนาที่ใช้เขียนเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น คัมภีร์ชินมหานิทานจึงน่าจะเป็นคัมภีร์ที่เขียน โดยอาศัยต้นฉบับเรื่องพุทธประวัติ ที่เขียนด้วยอักษรและภาษาพื้นเมืองของเชียงใหม่มาเป็นสาระหรือแนวทางหลักในการนำเสนอ เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็น่าจะเป็นคัมภีร์ที่แต่งที่เชียงใหม่ด้วย ส่วนผู้แต่งจะเป็นใครยังไม่มีความชัดเจน

ระยะเวลาการแต่งคัมภีร์ คัมภีร์ชินมหานิทานกล่าวสาระพุทธประวัติที่ครอบคลุมกระแสชีวิตของพระพุทธเจ้าแต่สมัยที่เป็นพระโอรสสัตว์ เริ่มแต่ชีวิตที่ได้รับคำพยากรณ์ในสำนักของพระพุทธเจ้าเป็นลำดับมาจนถึงการดับขันธปรินิพพานและการแบ่งพระธาตุ ลักษณะของเนื้อหาแสดงวิวัฒนาการของคัมภีร์บาลี ที่เสนอสาระพุทธประวัติภายหลังคัมภีร์สัมพันธมหานิทาน และคัมภีร์ชินกาลมาลีซึ่งถือสาระพุทธประวัติที่มีอดีตไกลไปถึงเรื่องราวของพระโอรสสัตว์ก่อนกาลพุทธภูมิ ถ้าอาศัยข้อวิเคราะห์ของ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ที่ว่า คำว่า มลาน ซึ่งหมายถึง ล้านนา โดยเฉพาะ เชียงใหม่ มีประวัติคำที่มีอิทธิพล

จากพม่า ภายหลังจากที่พม่าเข้ามาปกครองเมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2101 แล้ว คัมภีร์
นี้ก็น่าจะแต่งหลังจากนั้น ประมาณว่า แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22

ต้นฉบับตัวเขียน ต้นฉบับใบลานคัมภีร์ชินมหานิทานที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติมี 9
ฉบับ ทุกฉบับจารด้วยอักษรขอม ที่กำหนดลัมย์ที่จารได้คือ

1. ฉบับรองทรง รัชกาลที่ 1 จำนวน 14 ผูก เลขที่ 2221
2. ฉบับทองใหญ่ รัชกาลที่ 1 จำนวน 14 ผูก เลขที่ 880
เก็บรักษาที่ หอพระมณฑิยธรรม (วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)
3. ฉบับทองทึบ รัชกาลที่ 3 จำนวน 14 ผูก เลขที่ 3670
(เจ้าคุณปราสาท [กระต่าย] สร้าง พ.ศ. 2380)
- 4-5. ฉบับรดน้ำคำเอก รัชกาลที่ 3 จำนวน 12 ผูก เลขที่ 2219, 2220
6. ฉบับทองน้อย รัชกาลที่ 3 จำนวน 14 ผูก เลขที่ 2210

ฉบับที่ไม่ทราบลัมย์ที่จาร คือ

1. ฉบับล่องชาด 1 ผูก เลขที่ 11249
2. ฉบับล่องชาด 14 ผูก เลขที่ 3665
3. ฉบับครูเดิมล่องชาด 15 ผูก เลขที่ 879
เก็บรักษาไว้ที่ หอพระมณฑิยธรรม (วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

นอกจากนี้ยังมีฉบับปริวรรตของมูลนิธิภูมิพลโลกิขุ 1 ฉบับ ปริวรรตจากต้นฉบับ
ใบลานของวัดขรรนิเวศวิหาร ความยาว 14 ผูก

การศึกษาและเผยแพร่ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ได้ตรวจสอบชำระ
คัมภีร์ชินมหานิทานแล้วจัดพิมพ์ทั้งฉบับภาษาบาลีรวมทั้งคำแปลภาษาไทย โดยพิมพ์แยกเป็น
2 เล่ม ชื่อว่า " **ชินมหานิทาน เล่ม 1 ภาคภาษาบาลี** และ **ชินมหานิทาน เล่ม 2
ภาษาไทย** เป็นผลงานที่หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร จัดทำเพื่อเฉลิมพระเกียรติใน
มหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน
วันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2530

5.2 สาระสังเขป

- **ปณามควา** กล่าวนมัสการพระรัตนตรัย และอารัมภคาถา ระบุว่าจะ
กล่าวเรื่องชินนิทานโดยย่อ

- ความหมายของคำว่า ชินนิทาน
- **เนื้อเรื่อง** แบ่งออกเป็น 85 ตอน คือ

ที่ปึงกร

1. ที่ปึงกรชินนิตานกถา	เรื่อง (พระโพธิสัตว์) ในสมัยพระพุทธเจ้า
2. โภณฑุญชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้าโณณฑุญญะ
3. มงฺคลชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้ามงฺคล
4. สุมณชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้าสุมณ
5. เรวตชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้าเรวัตติ
6. โลภิตชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้าโลภิต
7. อโนมทสฺสีชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้าอโนมทสฺสี
8. ปทุมชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้าปทุม
9. นารทชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้านารทะ
10. ปทุมุตฺตรชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้าปทุมุตฺตระ
11. สฺเมธชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้าสฺเมธ
12. สฺชาตชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้าสฺชาตะ
13. ปิยทสฺสีชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้าปิยทสฺสี
14. อคฺคทสฺสีชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้าอคฺคทสฺสี
15. ธมฺมทสฺสีชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้าธมฺมทสฺสี
16. ลีหุจฺจชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้าลีหุจฺจ
17. คีสุสชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้าคีสุส
18. ปุสฺสชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้าปุสฺส
19. วิปฺสฺสีชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้าวิปฺสฺสี
20. ลีขีชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้าลีขี
21. เวสฺสภูชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้าเวสฺสภู
22. กกุสฺนุชชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้ากกุสฺนุช
23. โกนาคฺมนชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้าโกนาคฺมน
24. กสฺสปะชินนิตานกถา	เรื่องในสมัยพระพุทธเจ้ากสฺสปะ
25. ทวตฺถีสมาหาปริสฺสภุชฅกถา	เรื่องลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการ
26. นามคฺคหณกถา	เรื่องเฉลิมพระนามพระโพธิสัตว์
27. มหาภินิฏฺฆมนกถา	เรื่องพระโพธิสัตว์เสด็จมหาภิเนษกรรม
28. มารวิชยกถา	เรื่องพระโพธิสัตว์มีชัยเหนือมาร
29. ปจฺมสฺสตุตฺตาทกถา	เรื่องภายหลังการตรัสรู้สัปดาห์ที่ 1
30. ทุตฺติยสฺสตุตฺตาทกถา	เรื่องภายหลังการตรัสรู้สัปดาห์ที่ 2
31. คตฺติยสฺสตุตฺตาทกถา	เรื่องภายหลังการตรัสรู้สัปดาห์ที่ 3
32. จตฺตยสฺสตุตฺตาทกถา	เรื่องภายหลังการตรัสรู้สัปดาห์ที่ 4

33. ปญจมสตุตาทกถา	เรื่องภายหลังการตรัสรู้ลำดับที่ 5
34. ฉกฺขมสตุตาทกถา	เรื่องภายหลังการตรัสรู้ลำดับที่ 6
35. สตุตมสตุตาทกถา	เรื่องภายหลังการตรัสรู้ลำดับที่ 7
36. ราชาชาติกถา	เรื่องพระพุทธเจ้าประทับที่ต้นราชายตนะ -
- ท้าวสักกะถวายสมอทอง น้อยคำ 2 พื้หนึ่ง ตปัสสะและภัลลิกะถวายช้างลัตตุ ถวายตน เป็นอุบาสกถือพระพุทธพระธรรมเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต
37. ธมฺมจกฺกปฺวาตฺตกถา	เรื่องการเดินทางพระธรรมจักร พระพุทธเจ้า
- ทรงพิจารณาเรื่องการประกาศธรรมที่ทรงตรัสรู้
38. พุรฺรหฺมาชาจกถา	เรื่องคำอาราธนาของพระพรหมขอให้
- พระพุทธเจ้าประกาศธรรม
39. อุปฺกาชีวิตกถา	เรื่องพระพุทธเจ้าตรัสสนทนากับอุปกาชีวิต
40. ปญฺจวคฺคิยภิกฺขุกถา	เรื่องพระพุทธเจ้าโปรดแสดงธรรมแก่พระ
- ปัญจวัคคีย์
41. อนตฺตลกฺขณสตุตกถา	เรื่องพระพุทธเจ้าตรัสเทศนาอนัตตลักษณะสูตร
42. ปจฺมปาฏิหาริยกถา	เรื่องปาฏิหาริย์ที่ 1 พระพุทธเจ้าโปรดแสดง
- แก่ยลกุลบุตร บิคารมารดาของยลกุลบุตร และสหายของยลกุลบุตร
43. ทุตฺติยาปาฏิหาริยกถา	เรื่องปาฏิหาริย์ที่ 2 อรุเวลกัลสลปชฎิลรู้ว่า
- มหาราชทั้ง 4 เข้าเฝ้าฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า
44. ตตฺติยาปาฏิหาริยกถา	เรื่องปาฏิหาริย์ที่ 3 อรุเวลกัลสลปชฎิลรู้ว่า
- ท้าวสักกะเข้าเฝ้าฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า
45. จตฺตฺตปาฏิหาริยกถา	เรื่องปาฏิหาริย์ที่ 4 อรุเวลกัลสลปชฎิลรู้ว่า
- ท้าวสหัมบดีพรหมเข้าเฝ้าฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า
46. ปญฺจมปาฏิหาริยกถา	เรื่องปาฏิหาริย์ที่ 5 พระพุทธเจ้าทรงแสดง
- ให้อรุเวลกัลสลปชฎิลรู้ว่าพระองค์ทรงสามารถอ่านใจของอรุเวลกัลสลปชฎิลได้
47. ทลฺมวีสชฺชกปาฏิหาริยกถา	เรื่องวิเศษชกปาฏิหาริย์ที่ 10 (ไม่มีเรื่อง
- ปาฏิหาริย์ที่ 6-9) พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้อรุเวลกัลสลปชฎิลรู้ว่า ท้าวสักกะและเทวดา ได้ช่วยพระองค์ในการชักผ้าบังสุกุล
48. เอกาทลฺมชฺมฺมุผลปาฏิหาริยกถา	เรื่องชมมุผลปาฏิหาริย์ที่ 11 พระพุทธ
- เจ้าทรงแสดงปาฏิหาริย์แก่อรุเวลกัลสลปชฎิล ด้วยการเสด็จไปยังชมพูทวีป แล้วเสด็จกลับมา อย่างรวดเร็ว ทรงนำผลไม้มาจจากสถานที่นั้นมาแสดง
49. ทฺวาทลฺมอมฺพปาฏิหาริยกถา	เรื่องอัมพปาฏิหาริย์ที่ 12 พระพุทธเจ้า
- เสด็จไปนำผลมะม่วงจากสถานที่เดิมมาแสดง

50. เทรสมอามลกปาฏิหาริยกา เรื่องอามลกปาฏิหาริย์ที่ 13 พระพุทธเจ้าเสด็จไปนำผลมะขามบ้อมจากสถานที่เดิมมาแสดง

51. จตุทสมหริตติปาฏิหาริยกา เรื่องหริตติปาฏิหาริย์ที่ 14 พระพุทธเจ้าเสด็จไปนำผลเสเดาจากสถานที่เดิมมาแสดง

52. ปณฺเฎรสมปาริฉตตกปฺปุฬปาฏิหาริยกา เรื่องปาริฉตตกปาฏิหาริย์ที่ 15 พระพุทธเจ้าเสด็จไปนำดอกปาริฉัตรจากดาวดึงส์สวรรค์มาแสดง

53. ปจฺมกฏฺฐผาลนปญฺจสตปาฏิหาริยกา เรื่องปาฏิหาริย์ครั้งที่ 1 พระพุทธเจ้าทรงทำให้พวกชฎิลไม่สามารถผ่าฟืน 500 คันได้

54. ทุตฺติยกฏฺฐผาลนปญฺจสตปาฏิหาริยกา เรื่องปาฏิหาริย์ครั้งที่ 2 พระพุทธเจ้ายังให้ชฎิลสามารถผ่าฟืน 500 คันได้

55. ตตฺติยอคฺคินฺชฺชาลนปญฺจสตปาฏิหาริยกา เรื่องปาฏิหาริย์ครั้งที่ 3 พระพุทธเจ้าทำให้ฟืน 500 คันไม่ติดไฟ

56. จตฺตถถอคฺคิอุชฺชาลนปญฺจสตปาฏิหาริยกา เรื่องปาฏิหาริย์ครั้งที่ 4 พระพุทธเจ้าทำให้ฟืน 500 คันติดไฟ

57. ปณฺจมอคฺคินฺวิชฺฌาปนปญฺจสตปาฏิหาริยกา เรื่องปาฏิหาริย์ครั้งที่ 5 พระพุทธเจ้าทำให้ไฟแห่งฟืน 500 คันไม่ดับ

58. ฉฏฺฐอคฺคิวิชฺฌาปนปญฺจสตปาฏิหาริยกา เรื่องปาฏิหาริย์ครั้งที่ 6 พระพุทธเจ้าทำให้ไฟแห่งฟืน 500 คันดับลง

59. สจฺจตมมฺนุทามฺขีปญฺจสตปาฏิหาริยกา เรื่องปาฏิหาริย์ครั้งที่ 7 พระพุทธเจ้าเนรมิตชฎา 500 ชิ้นให้ชฎิล

60. อฏฺฐกฺกุสฺสาทนปาฏิหาริยกา เรื่องพระพุทธเจ้าแสดงปาฏิหาริย์เสด็จจงกรมบนเนินที่มีน้ำท่วมโดยรอบ

61. อูรุเวลกฺกุสฺสปฺปพฺพชฺชากถา เรื่องการบรรพชาของอูรุเวลกัลลปะ

62. นทิกฺกุสฺสปฺปพฺพชฺชากถา เรื่องการบรรพชาของนทีกัลลปะ

63. คยยากฺกุสฺสปฺปพฺพชฺชากถา เรื่องการบรรพชาของคยากัลลปะ

64. เวฬุวนวิหารปฏิกฺคหณฺณถา เรื่องการรับเวฬุวันวิหาร ที่พระเจ้าพิมพิสาร

ถวาย

65. สารีปุตฺตโมคฺคฺคฺลฺลานถา เรื่องการบรรพชาของพระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะ

66. มหากฺกุสฺสปฺปพฺพชฺชากถา เรื่องการบรรพชาของพระมหากัลลปะ

67. เขตวนมหาวิหารถา เรื่องอนาถบิณฑิกเศรษฐีถวายเขตวันวิหาร

(รวมเรื่องพระพุทธเจ้าเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ และศากยราชกุมารออกบวชด้วย)

5.3 เป้าหมายการแต่ง

ผู้แต่งได้กล่าวคาถาและข้อความในตอนต้นซึ่งสะท้อนเป้าหมายของการแต่งไว้ดังนี้

" ปวภูขามี สมาสเน ชินนิทานมุตตม
อวิภูชิตตา นิสาสเมถ ทูลลภา หิ อย์ กถา.
ชินนิทานัน นาสเมตฺ พุทฺธณูปินิ พุทฺธงฺกูรี พุทฺธปณิธานัน พุทฺธจรีตฺ พุทฺธโคจรนุติ
เวทิตฺตพฺพ. อมฺหากํ หิ ภควโต อภินิหารโต ปฏฺฐาย ยาว ปรีนินฺพวนานา
นิทานกถา ชินนิทานนุติ เวทิตฺตพฺพา."^{๑๑}

- ข้าพเจ้าจักกล่าวเรื่องชินนิทานอันเลิศโดยย่อ เรื่องชินนิทานนี้หาได้ยาก
ของท่านทั้งหลายจงตั้งใจ อย่าได้มัวใจ

ชินนิทานนี้พึงทราบว่าเป็น เรื่องชัยชนะของพระพุทธเจ้า เรื่องหน่อวงศ์
ของพระพุทธเจ้า เรื่องปณิธานของพระพุทธเจ้า เรื่องจริยาของพระพุทธเจ้า
และเรื่องความเป็นไปของพระพุทธเจ้า อนึ่ง พึงทราบว่าการพรรณนา
เรื่องของพระผู้มีพระภาคเจ้าของชาวเราตั้งแต่เรื่องอภินิหาร (การบำเพ็ญ
บารมี) ตราบถึงการเสด็จดับขันธปรินิพพานเรียกว่า ชินนิทาน

ดังนั้น คัมภีร์ชินมหานิทานจึงน่าจะเป็นคัมภีร์สาระพุทธประวัติที่เขียนโดยอาศัย
ต้นฉบับเรื่องพุทธประวัติที่เขียนด้วยอักษรและภาษาพื้นเมืองของเชียงใหม่ มาเป็นหลักใน
การนำเสนอ เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็น่าจะเป็นคัมภีร์ที่แต่งที่เชียงใหม่

ข้อความข้างต้นแสดงความตั้งใจของผู้แต่งที่จะเสนอเรื่องที่เรียกว่า "ชินนิทาน"
ประวัติของพระพุทธเจ้าตั้งแต่การบำเพ็ญบารมีจนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน โดยมีมุ่งหมาย
ว่าเรื่องที่เสนอแม้โดยย่อ จะเป็นเรื่องที่หาอ่านหาฟังได้ยาก คำว่า "ทูลลภา" - หา
ได้ยากในที่นี้ น่าจะแสดงเป้าหมายของการแต่งที่จะเสนอเรื่องในสาระหรือแนวทางที่ไม่
เหมือนกับคัมภีร์พุทธประวัติที่มีมาแล้วด้วย

5.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

คัมภีร์ชินมหานิทาน มีโครงสร้างเรื่องสมบูรณ์ ประกอบด้วยบทปณามคาถา
อารัมภกถา ข้อความนำ เนื้อเรื่อง และข้อความสรุปในตอนท้าย

เนื้อหาของคัมภีร์ชินมหานิทานวางขอบเขตเรื่องไว้ชัดเจน ถึงเรื่องพระพุทธเจ้า
แต่เมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ตั้งปณิธานที่จะเป็นพระพุทธเจ้า และได้รับคำพยากรณ์ว่าจะได้เป็น

พระพุทธเจ้าสมณโคตมในสำนักของพระพุทธเจ้าที่บังกร มาจนถึงการเสด็จดับขันธปรินิพพาน ซึ่งรวมเรื่องการจัดการพระบรมศพและการจัดแบ่งพระธาตุไว้ด้วย ขอบเขตของเนื้อเรื่อง ตรงกับคัมภีร์ปฐมสมโพธิ และเนื้อหาในโครงสร้างส่วนใหญ่ก็เป็นไปตามแนวทางการเสนอ สาระพุทธประวัติในคัมภีร์สาระพุทธประวัติบาลีเล่มอื่นๆ อย่างไรก็ตาม คัมภีร์ชินมหา นิทาน มีรูปแบบการนำเสนอและรายละเอียดของเนื้อหาที่แตกต่างออกไป ซึ่งทำให้คัมภีร์ ชินมหา นิทาน เป็นคัมภีร์สาระพุทธประวัติบาลีที่มีเอกลักษณ์เดิมในตัวเอง และเป็นคัมภีร์สาระ พุทธประวัติที่ " หาได้ยาก " เพราะแตกต่างไปจากคัมภีร์สาระพุทธประวัติเล่มอื่นๆ

ลักษณะเด่นในการเสนอเนื้อหาของคัมภีร์ชินมหา นิทาน คือ

1. การจัดแบ่งตอนของเนื้อเรื่อง คัมภีร์ชินมหา นิทานมิได้แบ่งตอนและกำหนด ชื่อตอนตามรูปแบบการจัดแบ่งตอนที่มีมาแล้วในคัมภีร์สังฆการีวิปาก ลัมปิณฑิตมหา นิทาน และปฐมสมโพธิกถา แต่ได้แบ่งตอนที่เรียกว่า " กถา " ออกเป็น 85 กถา การกำหนด ชื่อตอนหรือชื่อกถาไว้ในตอนจบของเนื้อเรื่องตอนหนึ่งๆ เป็นจำนวนถึง 85 ชื่อเช่นนี้ มี ประโยชน์ในด้านที่ช่วยคนอ่านให้ติดตามเนื้อเรื่องได้ง่ายขึ้น และเกิดความเอาใจใส่ใน รายละเอียดของเนื้อหาแต่ละตอนมากขึ้นๆ เพราะเมื่อจำแนกย่อยมาก เนื้อหาตอนหนึ่งๆ ก็จะไม่ยาว จึงอ่านได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้ยังทำให้สาระซึ่งเคยเป็นเรื่องปลีกย่อยในคัมภีร์ พุทธประวัติเล่มอื่นๆ กลายเป็นเรื่องเด่นขึ้นมา

2. สิ่งที่เป็นสิ่ง " หาได้ยาก " ในคัมภีร์พุทธประวัติเล่มอื่น แต่ปรากฏใน คัมภีร์ชินมหา นิทานอย่างมีคุณค่ายิ่ง คือ สาระธรรม ขนานไปกับการเล่าประวัติชีวิตของพระ พุทธองค์ ชินมหา นิทานจะเติมเนื้อหาสาระธรรมที่พระ โพธิสัตว์หรือพระพุทธเจ้าพิจารณา สาระธรรมที่ตรัสรู้ สาระธรรมที่ทรงเทศนาสั่งสอนแก่บุคคลต่างๆ ตัวอย่างเช่น รายละเอียดของปัจจุจสมุปบาทธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาในช่วงยามสุดท้ายก่อนการตรัสรู้ รายละเอียดของสัมมจักกัปปวัตตนสูตร และอนัตตลักขณสูตรที่พระองค์ทรงตรัสแก่ปัญจวัคคีย์ พระอริยสาวกชุดแรก รายละเอียดของสาระธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ยสกุลบุตร บิดา ของยสกุลบุตร มารดาของยสกุลบุตร และสหยาของยสกุลบุตร รายละเอียดของสาร ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระเจ้าพิมพิสาร ในโอกาสรับเวฬุวนารามจากพระเจ้าพิมพิสาร รายละเอียดของสาระธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระพุทธรูปดา ยังผลให้พระพุทธรูปดาบรรลุ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตผล ในแต่ละครั้ง รายละเอียด ของสาระธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสเป็นอนุปุพพิกถา และอนุโมทนาถกถาแก่นาถบิณฑิกเศรษฐี ในครั้งแรกที่พบและในโอกาสที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีถวายพระ เชตวันวิหาร และรายละเอียด ของสาระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาและทรงเทศนาแก่บุคคลต่างๆ ในช่วงใกล้ดับขันธ ปรินิพพานไปจนถึงพุทธปัจฉิมโอวาท รายละเอียดของสาระธรรมเหล่านี้ผู้แต่งประมวลมา

จากพระไตรปิฎกเป็นส่วนใหญ่ นับว่าเป็นความพยายามของการนำเสนอที่มีคุณค่ามาก ทำให้พุทธประวัติเป็นธรรมประวัติอย่างแท้จริง ผู้อ่านจะสามารถศึกษาเห็นความแตกต่างของการเผยแพร่ธรรมระดับต่างๆ แก่บุคคลต่างๆ ของพระพุทธองค์ เช่น ทรงเทศนาแสดงสารธรรมระดับศีลธรรมว่าด้วยเรื่อง ทาน ศีล สวรรค์ ที่เหมาะแก่อุบาสกให้แก่บิดาของยสกุลบุตร และที่เหมาะแก่อุบาสิกให้แก่มารดาของยสกุลบุตร ขณะเดียวกัน ทรงเทศนาธรรมระดับปรมาตถธรรมแก่ยสกุลบุตร ผู้มีจิตพร้อมที่จะปลดเปลื้องกิเลสโดยสิ้นเชิง เป็นพระอรหันต์ เป็นต้น

3. สิ่งที่ " หาได้ยาก " อีกประการหนึ่งในคัมภีร์ชินมหานิทาน คือบทประพันธ์ร้อยกรองอันไพเราะมีความงามในทางวรรณคดีอย่างยิ่ง ที่ผู้แต่งแต่งแทรกเข้ามาเป็นตอนบทประพันธ์เหล่านี้มีไม่มาก ที่เด่นที่สุด คือ คำพรรณนาระยะทางไปกรุงกบิลพัสดุ์ ซึ่งพระกาฬทายีกราบทูลแด่พระพุทธองค์ในรูปคาถา 64 คาถา สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนำคาถาทิ้ง 64 คาถานี้ไปแทรกเพิ่มเติมในคัมภีร์ปฐมสมโพธิฉบับจำนวนปรับปรุงของพระองค์

ข้อที่น่าสังเกต คือ พร้อมไปกับการเน้นเนื้อหาของสารธรรม ผู้แต่งก็ได้เน้นสิ่งที่เป็นคติความเชื่อของสังคม และอาจถือเป็นอิทธิพลของมหายานที่แฝงอยู่ คือ เรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ เช่น การพรรณนาปาฏิหาริย์ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเพื่อปราบชฎิล ผู้แต่งเห็นว่า ปาฏิหาริย์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อทรมานชฎิล 3 พี่น้อง ที่ตำบลอูรุเวลาเสนา นิคมครั้งนั้นมีจำนวนถึง 3,516 อย่าง

จากลักษณะต่างๆ ที่กล่าวมาสรุปได้ว่า คัมภีร์ชินมหานิทานมีความเด่นในการนำเสนอเนื้อหาที่การเพิ่มเติมเนื้อหาสารธรรมเข้ามา ซึ่งทำให้เกิดลักษณะพุทธประวัติแบบธรรมประวัติที่สมบูรณ์ขึ้น ขณะเดียวกันผู้แต่งก็ได้ละเลยการนำเสนอเนื้อหาตามแนวคิดนิยม เช่น เรื่องปาฏิหาริย์ และแสดงความสามารถแห่งการสร้างสรรค์อรรถรสทางวรรณคดีไว้เป็นบางตอน เมื่อรวมกันแล้วก็ทำให้คัมภีร์ชินมหานิทานเป็นวรรณคดีบาลีที่มีคุณค่าสูง เล่มหนึ่งทั้งในทางธรรม ทางวัฒนธรรม และทางวรรณคดี สามารถสื่อสาร พุทธคุณชี้ - ชี้ยชนะของพระพุทธเจ้า พุทธอภิวรรณ - หน่อวงศ์ของพระพุทธเจ้า พุทธปณิธาน - ปณิธานของพระพุทธเจ้า พุทธจริต - วัตรปฏิบัติของพระพุทธเจ้า พุทธโคจร - ความเป็นไปของพระพุทธเจ้า ในกระแสธรรมได้อย่างดีสมความตั้งใจของผู้แต่ง

6. ทลโพธิสัตตทุทเทส

6.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง คัมภีร์ทลโพธิสัตตทุทเทสเป็นคัมภีร์พรรณนาประวัติของพระพุทธเจ้าในอนาคต 10 พระองค์ ก่อนหน้าคัมภีร์ทลโพธิสัตตทุทเทส มีวรรณคดีบาลีว่าด้วยเรื่องพระพุทธเจ้าในอนาคตที่รู้จักกันในเวลานี้ 4 เรื่อง คือ

1. **คัมภีร์อนาคตวงศ์** เป็นผลงานของพระกัณฺฐปเถระชาวอินเดียใต้ มีชีวิตอยู่ในช่วงประมาณ พ.ศ. 1703 - 1773 ผลงานนี้ประพันธ์ด้วยคาถาร้อยกรองตลอดเรื่อง 142 คาถา ผู้แต่งยกเนื้อความทั้งหมดให้เป็นพระวาจาของพระพุทธเจ้า ประทานตรัสเล่าถึงประวัติชีวิตของพระศรีอริยเมตไตรย ผู้จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ภายหลังการอันตรธานของพระศาสนาในกาลของพระองค์แล้ว^{๕๑}

2. **คัมภีร์สมันตภัททิกกา** อรรถกถาอนาคตวงศ์ ผลงานของพระมหาอุปติสสะแห่งลังกา น่าจะแต่งภายหลังการแต่งคัมภีร์อนาคตวงศ์ไม่นาน

3. **คัมภีร์อมตรสทวาร** ฎีกาอนาคตวงศ์ ไม่ทราบนามผู้แต่งและประวัติการแต่ง^{๕๒}

คัมภีร์ทั้ง 3 เรื่อง ได้เข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทย ปรากฏชื่อคัมภีร์อนาคตวงศ์ ในบานแผนกของพระราชนิพนธ์ **ไตรภูมิพิภพ** ของพญาลิไท เมื่อ พ.ศ. 1888^{๕๓} และในรายชื่อคัมภีร์ ที่พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศพระราชทานส่งไปช่วยผดุงพระพุทธศาสนาในประเทศลังกา เมื่อ พ.ศ. 2299 ก็มีชื่อ **อนาคตวงศ์ อนาคตวงศ์อรรถกถา อนาคตวงศ์ฎีกา** อยู่ด้วย^{๕๔}

4. **คัมภีร์ทลโพธิสัตตทุปปัตติกถา** กล่าวถึงพระพุทธเจ้าในอนาคต 10 พระองค์ บัณฑิตเถระได้ตรวจสอบ และจัดทำคำแปลเป็นภาษาสิงหล พิมพ์เผยแพร่ในลังกา เมื่อ พ.ศ. 2496^{๕๕} ต่อมา H. Saddhatissa ได้ตรวจสอบชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือ **Sacred Books of the Buddhist** พ.ศ. 2518 การตรวจสอบชำระนี้ได้ใช้ต้นฉบับจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ประเทศอังกฤษ 2 ฉบับ และจากลังกา 3 ฉบับ H. Saddhatissa มีความเห็นว่า คัมภีร์นี้น่าจะแต่งเมื่อประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 19 อันเป็นระยะเวลา ที่แนวคิดของศาสนาฮินดู และพุทธศาสนamahayan เข้ามามีอิทธิพล^{๕๖} คัมภีร์นี้น่าจะแต่งในประเทศลังกา

นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์ชื่อว่า **ทลโพธิสัตตวิธี** H. Saddhatissa ได้กล่าวถึงไว้ในคำนำของคัมภีร์ทลโพธิสัตตทุปปัตติกถาว่า ชื่อของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์นี้แตกต่างไปจากชื่อในคัมภีร์ทลโพธิสัตตทุปปัตติกถา แต่ไม่ได้กล่าวถึงประวัติการแต่งคัมภีร์^{๕๗}

สำหรับคัมภีร์ *ทสโพธิสัตตทเทศ* ได้มีผู้ศึกษาแล้ว คือ

1. F. Martini ได้ปริวรรตเป็นอักษรโรมันและแปลเป็นภาษาฝรั่งเศส เผยแพร่ใน *Bulletin de l'École Française d' Extrême Orient* เมื่อ พ.ศ. 2479 การตรวจสอบชำระนี้ได้ใช้ต้นฉบับตัวเขียนจากประเทศไทย⁶

2. ผ่าน วงษ์อ้วน ได้ตรวจสอบชำระ ปริวรรตเป็นอักษรไทย แปลเป็นภาษาไทย พร้อมทั้งศึกษาวิเคราะห์ เป็นวิทยานิพนธ์ที่เสนอตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. 2522 ทั้งนี้ ผ่าน วงษ์อ้วน เข้าใจว่าคัมภีร์ที่ศึกษานี้มีชื่อว่า คัมภีร์อนาคตวงศ์ และได้วิเคราะห์ว่า คัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์อนาคตวงศ์ฉบับร้อยแก้วที่แต่งในประเทศไทย ซึ่งมีความแตกต่างจากฉบับร้อยกรองของพระกัลสปีเถระ คัมภีร์อนาคตวงศ์ฉบับร้อยแก้วของไทยนี้ แต่งในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16 - 17 เมื่อพิจารณาถึงความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในช่วงนั้น ก็คาดหมายว่า คัมภีร์นี้น่าจะแต่งในสมัยของพระเจ้าอาทิจจราช แห่งหริภุญชัย (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1590 - 1670) หรืออาจหลังสมัยของพระเจ้าอาทิจจราช แต่ต้องก่อนสมัยสุโขทัย เพราะในบานแผนกของหนังสือไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์ของพญาลิไท ได้ระบุชื่อคัมภีร์อนาคตวงศ์ไว้ด้วย และในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง สมัยพญาลิไทก็มีข้อความกล่าวถึง " พระทศโพธิสัตว์อันเนียบพูนพระบารมี มีพระเมตไตรยเป็นอาทิ " ภายหลังลังกาได้คัมภีร์นี้ไปในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แล้วได้คัดทอนเนื้อความลงเป็นอนาคตวงศ์ฉบับร้อยแก้วของลังกา มีชื่อว่า คัมภีร์ทสโพธิสัตตูปัตตติกา⁷

เมื่อได้ศึกษาข้อมูลต่างๆ โดยละเอียด ควรมีการวิเคราะห์ประวัติและคัมภีร์ทสโพธิสัตตทเทศ แยกต่างไปจากการศึกษาที่ผ่านมาดังนี้

ชื่อคัมภีร์ ผ่าน วงษ์อ้วน เข้าใจว่าคัมภีร์นี้มีชื่อว่า อนาคตวงศ์ เนื่องจากหน้าปกของต้นฉบับโบราณของคัมภีร์ที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ ได้จารชื่อคัมภีร์นี้แตกต่างกัน 7 ชื่อ คือ

1) อนาคตวงศ์	เป็นชื่อจารไว้ที่หน้าปกต้นฉบับโบราณ	6 ฉบับ
2) พระอนาคตวงศ์	"	2 ฉบับ
3) อนาคตโพธิสัตต	"	1 ฉบับ
4) พระอนาคตวงศ์โพธิสัตต	"	2 ฉบับ
5) พระปาลิอนาคตวงศ์ทสโพธิสัตต	"	1 ฉบับ
6) ทสโพธิสัตตอนาคตวงศ์	"	1 ฉบับ
7) ทสโพธิสัตต	"	4 ฉบับ

เจ้าหน้าที่ของหอสมุดแห่งชาติเขียนชื่อคัมภีร์นี้ ไว้ในบัตรรายการต่างกันเป็น 3 ชื่อ คือ

2. อนาคตวิสัย (ทลโพธิสัตต)
3. ทลโพธิสัตต

ชื่อที่หน้าปกต้นฉบับโบราณเขียนแตกต่างกันตามความเข้าใจของผู้จาร ต้นฉบับเหล่านั้นประมาณว่าจารในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 4 เมื่อตรวจสอบความในคัมภีร์พบว่า ต้นฉบับส่วนใหญ่ระบุชื่อคัมภีร์ไว้ในตอนท้ายตรงกันว่า " ทลโพธิสัตตอุททุเทโส นิภูจิติ " - คัมภีร์ทลโพธิสัตตอุททุเทโส จบแล้ว

เข้าใจว่า ชื่อคัมภีร์น่าจะเขียนถูกต้องตามหลักการสนธิเป็น ทลโพธิสัตตอุททุเทโส แต่ต้นฉบับที่จารสืบทอดมาในสมัยหลัง ได้เขียนตามการออกเสียงที่สะดวกขึ้นของคนไทย ลักษณะการไม่สนธิศัพท์เข้าด้วยกันนี้ พบว่าปรากฏเป็นลักษณะภาษาบาลี-ไทย ในผลงานเขียนภาษาบาลีที่แต่งในประเทศไทยหลายเรื่อง เช่น

- ในคัมภีร์สิหิงคนิทาน เขียน นิภูจิตนุพุกุงคาร เป็น นิภูจิตนุพุกุงคาร วิลารทตุด เป็น วิลารทตุด คุณาติเรเกก เป็น คุณาติเรกเอก
- ในศุภอักษรอัครมหาเสนาบดีไทยมิไปถึงอัครมหาเสนาบดีลังกา เมื่อ พ.ศ. 2299 มีตัวอย่างลักษณะการไม่สนธิศัพท์ เช่น " มกฏอุตตม... วีรอนนุต... สุริโยทิตอมิตเดชา... กรินุทรเอกทนุต "
- ในสังคีตยวงส์ ผลงานของพระนิมลธรรม สมัยรัชกาลที่ 1 มีตัวอย่างเช่น " ทอนุตตราชา สุอานุกาเวน... สุลารอตุถ์. " "

ฉะนั้น ผู้จารคัมภีร์ในสมัยหลังคงจะได้จาร คือ ทลโพธิสัตตอุททุเทโส เป็น ทลโพธิสัตตอุททุเทโส ตามลักษณะการเขียนบาลีของคนไทยดังกล่าว แต่ผู้แต่งน่าจะตั้งชื่อคัมภีร์ถูกต้องเป็น ทลโพธิสัตตอุททุเทโส งานวิจัยนี้จึงเรียกชื่อคัมภีร์นี้ว่า ทลโพธิสัตตอุททุเทโส อย่างไรก็ตาม ฉบับตรวจสอบชำระของ F. Martini ได้ใช้ชื่อตามต้นฉบับโบราณว่า ทลโพธิสัตตอุททุเทโส

สถานที่แต่งและสมัยที่แต่ง ในเนื้อหาของคัมภีร์มิได้กล่าวถึงผู้แต่งและประวัติการแต่ง อย่างไรก็ตาม ลักษณะภาษาบาลี ซึ่งเป็นแบบบาลี-ไทย ในคัมภีร์ทลโพธิสัตตอุททุเทโสเอง เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงว่าคัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์ที่แต่งในประเทศไทย กล่าวคือ

1. ประกอบคำสมาสโดยเอาคำขยายไว้หลังตามแบบการพูดของคนไทย หรือตามลักษณะคำประสมในภาษาไทย เช่น

ทานผเลน	เขียนเป็น	ผลทาเนน	แปลว่า	ผลแห่งทาน
ปทุมปุปผ์	"	ปุปผ์ปุปหม์	"	ดอกบัว

สินธุวานที	เขียนเป็น	นทีสินธุ	แปลว่า	แม่น้ำสินธุ
ฉกุกทกกุลวโลโต	"	กุลวโลทกุกทโต	"	ตระกูลวงศ์ข้างฉกุกทนต์
โพธิสตุตลิสส์	"	ลิสโพธิสตุโต	"	พระเคียรของพระ- โพธิสัตว์
สรปากาโร	"	ปาการลโร	"	ขอบสระ

2. ใช้สำนวนภาษาแบบสำนวนภาษาไทย เช่น

" โภ อัจริย อัย คฺไณ ก็ พุทธคฺไณ สจฺจนฺติ."

- ข้าแต่ท่านอาจารย์ผู้เจริญ คุณนี้ คือ คุณของพระพุทธเจ้า จริงหรือ

สำนวนบาลีตามแบบฉบับควรเป็น " สจฺจํ นุ โข โภ อัจริย อัย พุทธคฺไณติ "
 ไม่น่า สจฺจํ ที่แปลว่า จริงหรือ ไปเรียงไว้ท้ายประโยคตามสำนวนภาษาไทย

" มหาราช อิทํ รูปํ พุทธรูปํ สจฺจํ เทวาติ."

- ขอเดชะ ข้าแต่พระมหาราช รูปนี้ คือ พระพุทธรูป จริงหรือ พระเจ้าข้า

สจฺจํ ไล่เข้ามาตามสำนวนภาษาไทยเหมือนตัวอย่างข้างต้น เทว เป็นอาลปะนะ
 ซ้อนกับมหาราช ซึ่งตามสำนวนภาษาบาลีแบบฉบับจะไม่ไล่เข้ามาซ้อน โดยเฉพาะไล่
 เข้ามาในตอนท้ายเช่นนี้ แต่ในที่นี้ เทว ไล่เข้ามาแทนคำว่า " พระเจ้าข้า " ตาม
 แบบการกราบบังคมทูลในภาษาไทย

" มาฆมาณโว ทุกฺเคน ปีฬิโต ภริยาย สทฺธิ มหาวิวาทํ นิพฺพตฺติ."

- มาฆมาณพถูกความทุกข์บีบคั้นแล้ว เกิดการวิวาทรุนแรงกับภรรยา

คำว่า นิพฺพตฺติ เป็นกริยาที่ไม่ต้องการกรรม แต่ในที่นี้ ผู้แต่งเอา มหาวิวาทํ
 มาเป็นกรรม เพราะต้องการแปลว่า ซึ่ง ตามสำนวนเทศน์ของไทย ประโยคตามสำนวน
 บาลีแบบฉบับควรเป็น

" มาฆมาณโว ทุกฺเคน ปีโต ภริยาย สทฺธิ มหาวิวาทํ นิพฺพตฺเตสิ."

- มาฆมาณพ ผู้อันความทุกข์เบียดเบียนแล้ว เป็นผู้ยังการวิวาทกับภรรยาให้
 เกิดขึ้นแล้ว

สำหรับสถานที่แต่งและสมัยที่แต่งในประเทศไทย ผ่าน วงษ์อ้วน ซึ่งเข้าใจว่าคัมภีร์ทลโพธิสัตตทเทส ชื่อว่า คัมภีร์อนาคตวงศ์ ได้เสนอว่าคัมภีร์นี้แต่งในล้านนาก่อนสมัยลुโขทัย เพราะมีชื่อคัมภีร์อนาคตวงศ์ ในบานแพนงของหนังสือ ไตรภูมิภค หรือ ไตรภูมิพระร่วง ของพระมหาธรรมราชาลิไท และมีข้อความกล่าวถึง ทลโพธิสัตว์ ในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง จากข้อมูลเรื่องชื่อคัมภีร์ที่กล่าวข้างต้น เป็นที่ชัดเจนว่า คัมภีร์ทลโพธิสัตตทเทส เป็นผลงานคนละเรื่องกับคัมภีร์อนาคตวงศ์ ดังนั้น ชื่อคัมภีร์อนาคตวงศ์ที่กล่าวถึงในไตรภูมิภค ควรจะหมายถึง คัมภีร์อนาคตวงศ์ของพระมหากัสสปเถระ ส่วนเรื่องทลโพธิสัตว์ ในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ก็สามารถรับอิทธิพลแนวคิดมาได้หลายทาง เช่น จากคัมภีร์โลทัตตกิมหานิทาน เป็นต้น¹

เมื่อศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์ทลโพธิสัตตทเทส กับ คัมภีร์ทลโพธิสัตตูปัตตติกา พบว่า ผู้แต่งคัมภีร์ทลโพธิสัตตทเทส น่าจะแต่งโดยอาศัยคัมภีร์ทลโพธิสัตตูปัตตติกาเป็นหลัก จึงปรากฏว่า คัมภีร์ทลโพธิสัตตทเทสมีเค้าโครงเรื่องและการใช้ถ้อยคำภาษาคลาย (หรือเลียนแบบ) คัมภีร์ทลโพธิสัตตูปัตตติกา แต่ได้ดัดแปลงเพิ่มเติมเนื้อหาและสำนวนภาษาออกไปจนเป็นคัมภีร์อีกเรื่องหนึ่ง (รายละเอียดเสนอไว้ในการวิเคราะห์เรื่องวิธีการเสนอเนื้อหา)

H. Saddhatissa มีความเห็นว่า คัมภีร์ทลโพธิสัตตูปัตตติกา น่าจะแต่งประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ดังนั้นคัมภีร์ทลโพธิสัตตทเทสของไทยจึงต้องแต่งภายหลังระยะเวลาดังกล่าว

เมื่อพิจารณาโครงสร้างเรื่องของคัมภีร์ทลโพธิสัตตทเทสแล้ว พบว่าคัมภีร์นี้มีลักษณะร่วมกับคัมภีร์ที่แต่งในอยุธยา คือ ไม่มีบทปณามคาถา และไม่มีนิคมคาถา เมื่อพิจารณาเนื้อหาและวิธีการเสนอเนื้อหา พบว่า มีลักษณะร่วมกับคัมภีร์มาลัยยวัตถุทีปนีฎีกา กล่าวคือ เนื้อหาเน้นเรื่องพระพุทธเจ้าในอนาคต การเสนออยู่ในรูปบทสนทนา สอดแทรกคำถามคำตอบในประเด็นที่น่าสนใจ แทรกการพรรณนาเชิงปาฏิหาริย์ (รายละเอียดเรื่องคัมภีร์มาลัยยวัตถุทีปนีฎีกา กล่าวไว้ในงานวิจัยนี้ บทที่ 6) ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่า คัมภีร์ทลโพธิสัตตทเทส น่าจะเป็นคัมภีร์ร่วมสมัยกับคัมภีร์มาลัยยวัตถุทีปนีฎีกา คือ แต่งที่อยุธยา ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 23

หลักฐานที่สนับสนุนว่า คัมภีร์ทลโพธิสัตตทเทสนี้ น่าจะแต่งขึ้นที่อยุธยาอีกประการหนึ่ง คือ มีบทสวดมนต์บาลีสัมมยอยุธยา กล่าวนมวลการพระพุทธเจ้า 10 องค์ในอนาคต บทสวดมนต์นี้จัดพิมพ์อยู่ใน *ประชุมหนังสือเก่า ภาคที่ 1* ซึ่งจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2459 มีข้อความเขียนตามประชุมหนังสือเก่า ภาคที่ 1 ดังนี้

พุทฺธา อนฺนามริยา สฺสังชเย
 พุทฺธา ริโย เม มกฺลัฏฺชกัปปเก
 พุทฺธา อนฺนามรา ภยาย
 พุทฺธา วรา เซ นลิลักขกัปปเป
 พุทฺธา อนฺนา ญฺนมา ชราย
 ตักฺเกสฺส โชวา นจฺ ลักขกัปปเป
 เมตฺเตยฺโย อุตฺตโม ราโม
 ทิมชังมิ จ โสโณ
 นามาคิริ ปาลิเลยฺโย
 เต อนุกฺกเม สัมมาสัมโพธิ
 เมตฺเตยฺโย เมตฺเตยฺโย นาม
 มารจาโร ชัมมสามิ
 ทิมชังมิ จ นารโท
 สฺสโก เทวเทโว
 ติสฺโส นาม ธนปาโล
 เอเต ทส พุทฺธา นาม

พุทฺธา อนินาสฺสฺหลา ชิสฺสังชเย
 วันทามิ เต สฺสรนฺรํกเม สเม
 ชยฺมฺหิ พุทฺธา อนินามเสสา
 วันทามิ เต เภมณฺุการเนเก
 พุทฺธา อนินา ชวมาปี ทวเก
 วันทามิ เต ชฺชฺญูปทา ภาเร ฯ
 บัสนฺเสโน โกลโลภิกฺกุ
 สฺสโก โตเทยฺยพฺรหฺมโณ
 โพธิสฺสโต อิม ทส
 ปาปฺนิสฺสันติ อนาคเต
 ราโม จ รามสัมพุทฺโธ
 โกลโล ชัมมราชา
 โสโณ รังสิ มฺนึ ตถา
 โตเทยฺโย นรสิหโก
 ปาลิเลยฺโย สฺมฺงคโล
 ภวิสฺสันติ อนาคเต ฯ

ไหว่นามพระเจ้าทั้งสิบพระองค์แล "๖"

ไม่มีหลักฐานว่า บทสวดมนต์นี้แต่งขึ้นเมื่อใด บางทีคัมภีร์ทสโพธิสัจตตทเทสอาจได้แต่งขึ้นเพื่อสนองตอบความเชื่อของประชาชนในเรื่องพระนุทเจ้า 10 พระองค์นี้ก็ได้

6.2 สาระสังเขป

บทปณามคาถา - ไม่มี กล่าวนมัสการเพียงสั้นๆว่า " นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สุมมาสมุทฺทสฺส "

เนื้อเรื่อง :

ความนำเรื่อง - พระลาริบุตรกราบทูลอาราธนาพระนุทเจ้าให้ตรัสแสดงเรื่องพระนุทเจ้าในอนาคต 10 พระองค์ พระนุทเจ้าตรัสว่า เมื่อถึงกัปปซึ่งว่างจากพระนุทเจ้าที่เรียกว่า ลัตถันดร หรือ นุทจันดร มนุษย์จะฆ่าฟันกัน หลักจากนั้น 7 วันมนุษย์ผู้เป็นบัณฑิตจะพากันรักษาศีล เจริญกัมมัฏฐาน เกิดการพัฒนา จนชมพูทวีปกลายเป็นทวีปที่คงงามสมบูรณ์

อุทเทสที่ 1 - พระอริยมะตไตรยสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระอริยมะตไตรยโพธิสัตว์จุติจากคฤตสวรรค์ ถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางพรหมวดี ภรรยาของสุพรหมพราหมณ์ผู้เป็นปุโรหิตของพระเจ้าสังขจักรพรรดิแห่งนครเกตุมดี เมื่อพระองค์ประสูติได้ปรากฏนิมิตใหญ่น้อย 32 ประการ และปราสาท 3 หลัง เพื่อเป็นที่ประทับ พระโพธิสัตว์ได้เสวยสุขเป็นอันมากจนมีพระชนมายุได้ 8,000 ปี ได้เห็นนิมิต 4 จึงปรารถนาความเป็นบรรพชิต เล็ดจขึ้นปราสาทมีใจน้อมไปในความเป็นบรรพชิต ปราสาทก็ลอยขึ้นสู่อากาศมาลงสู่ที่ใกล้โพธิมณฑล ท้าวมหาพรหมเชิญอัฐฐบริวารมาถวาย พระโพธิสัตว์ตัดพระเมสสิด้วยพระขรรค์แก้ว รับเครื่องอัฐฐบริวารจากพระพรหม ผนวยแล้วกระทำความเพียร มีคนบวชตามพระโพธิสัตว์เป็นจำนวนมาก พระโพธิสัตว์ประทับนั่งเหนือปราสาทบัลลังก์ ทรงบรรลุปุณเพนิวาสนุสสติญาณในยามต้น ทิพยจักขุญาณในยามกลาง และทรงพิจารณาปัจจุอาการ 12 ในยามสุดท้าย ได้บรรลุพระสัมพันธุญญาณในเวลารุ่งอรุณ

พระรณนาขนาดของพระวรกายของพระอริยมะตไตรยสัมมาสัมพุทธเจ้า พระฉัพพณรังสีจากพระวรกายของพระองค์ทำให้เกิดแสงสว่างทั้งกลางวันกลางคืน มนุษย์อยู่กันด้วยความสุข ระลึกถึงพระพุทธรเจ้าแล้ว บริโภคข้าวสาลีที่เกิดขึ้นด้วยพุทธานุภาพ

พระสารีบุตรกราบทูลถามถึง บารมีที่พระอริยมะตไตรยได้บำเพ็ญ พระพุทธรเจ้าจึงตรัสเล่าเรื่องอดีตชาติของพระอริยมะตไตรย ในสมัยที่เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสังขจักรพรรดิแห่งนครอินทปัตถ์ ในสมัยของพระสิริมันตสัมพุทธเจ้า วันหนึ่งได้พบกับสามเณรผู้บวชในสำนักของพระสิริมันตพุทธเจ้า จึงเสด็จมาเฝ้าพระพุทธรเจ้า ซึ่งประทับอยู่ที่บุพพาราม แม้จะเสด็จมาด้วยพระบาท ได้รับทุกขเวทนาเป็นอันมาก ก็มีได้ท้อถอย พระพุทธรเจ้าเนรมิตเพศเป็นมาณพน้อย เนรมิตรถ เสด็จออกไปรับพระโพธิสัตว์มาสู่บุพพาราม พระโพธิสัตว์ได้เค็ดศิระษะถวายพระพุทธรเจ้า เป็นเครื่องบูชาพระธรรมที่พระพุทธรเจ้าตรัสแสดงแก่พระองค์แล้วจุติไปบังเกิดในคฤตสวรรค์ ผลแห่งการบำเพ็ญบารมีต่างๆ นั้นยังให้พระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า

อุทเทสที่ 2 - พระรามสัมมาสัมพุทธเจ้า

เมื่อพระศาสนาของพระอริยมะตไตรยเสื่อมลงแล้ว แผ่นดินจะถูกไฟไหม้ เมื่อภัททกัปปล่วงแล้ว จะเป็นช่วงสฤญกัปป หลังจากสฤญกัปปจักเป็นมัตถกัปป ในมัตถกัปปนั้นจะมีพระพุทธรเจ้า 2 พระองค์ คือ พระรามพุทธเจ้า และพระธรรมราชพุทธเจ้า

พระรามพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติขึ้นก่อน มหาชนอาศัยต้นกัลปพฤกษ์ต้นหนึ่งดำรงชีพด้วยอาณานุภาพของพระพุทธรเจ้านั้น ในอดีตชาติพระรามพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นมาณพ ชื่อ นารทะ ในสมัยของพระกัลลปสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงจุดไฟที่ศิระษะบูชาพระพุทธรเจ้า ได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธรเจ้าแล้วไปบังเกิดในคฤตสวรรค์

อุทเทสที่ ๓ - พระธรรมราชสัมมาสัมพุทธเจ้า

เมื่อพระศาสนาของพระรามสัมมาสัมพุทธเจ้าเสื่อมลงแล้ว พระราชาทรงพระนามว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล จักตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านามว่า พระธรรมราชพุทธเจ้า มหาชนอาศัยต้นกล้วยพฤกษ์ดำรงชีพด้วยอำนาจของพระพุทธเจ้านั้น ในอดีตชาติพระธรรมราชพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นมาณพ ชื่อ สุธช ในสมัยของพระโกนาคมพุทธเจ้า ได้ถวายดอกบัว 2 ดอกแด่พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าประทับนั่งบนดอกบัวนั้น สุธชมาณพโพธิสัตว์ได้เอาต้นอ้อ 4 ต้นมาตั้งไว้ 4 ทิศ เอาผ้าขึงกันป้องกันความร้อนให้พระพุทธเจ้า ตั้งความปรารถนาขอให้การถวายดอกไม้และผ้าเป็นปัจจัยแห่งพระสัมพันธัญญะ พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า พระโพธิสัตว์จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตสมความปรารถนา

อุทเทสที่ 4 - พระธรรมสามีสัมมาสัมพุทธเจ้า

เมื่อพระศาสนาของพระธรรมราชพุทธเจ้าสิ้นแล้ว มืดทกัปป์จะถูกไฟไหม้ หลังจากนั้นเกิดกัปป์ใหม่ ชื่อ สารกัปป์ พระอภิวเทวราชา หรือพระยามารจักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า นามว่า พระธรรมสามีพุทธเจ้า มหาชนอาศัยขุมทรัพย์ที่เกิดจากอำนาจของพระองค์ดำรงชีพ ในอดีตชาติ พระธรรมสามีพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นมหาเสนาบดี นามว่า โพธิ ในสมัยของพระกัสสปพุทธเจ้า ครั้งหนึ่งพระกัสสปพุทธเจ้าทรงเสวยผลสมบัติภายใต้ต้นนิโครธ เสด็จออกจากผลสมบัติแล้วประทับอยู่ ณ พระเชตวัน พระเจ้ากิงกิสสมหาราชทรงทราบอันสงส์ของผลสมบัติ ทรงปรารถนาจะถวายทานแด่พระพุทธเจ้าก่อน จึงตรัสให้ราชบุรุษประกาศว่า ถ้าผู้ใดถวายทานแด่พระพุทธเจ้าก่อน ผู้นั้นจะได้รับราชทัณฑ์ แล้วให้ทหารอารักขาล้อมพระเชตวันไว้ โพธิมหาเสนาบดีปรารถนาจะถวายทานแด่พระพุทธเจ้าก่อน จึงนำผ้าและภัตตมาสู่พระเชตวัน ถูกอำมาตย์จับนำตัวไปเฝ้าพระเจ้ากิงกิสสมหาราช พระเจ้ากิงกิสสมหาราชทรงพิโรธ รับสั่งให้นำโพธิมหาเสนาบดีไปประหารที่ป่าช้า พระกัสสปพุทธเจ้าทรงทราบเหตุด้วยพระสัมพันธัญญะ จึงเสด็จมาที่ป่าช้าเพื่อรับทานจากโพธิมหาเสนาบดี แต่ของที่เตรียมถวายได้ถูกทหารรื้อกระจายไปแล้ว โพธิมหาเสนาบดีจึงตั้งความปรารถนาถวายชีวิตเป็นทานแด่พระพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า โพธิมหาเสนาบดีจักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต โพธิมหาเสนาบดีจติแล้วไปเกิดในคฤตสวรรค์

อุทเทสที่ 5 - พระนารทสัมมาสัมพุทธเจ้า

เมื่อพระศาสนาของพระธรรมสามีพุทธเจ้าล่วงแล้ว สารกัปป์ผ่านไปแล้ว ก็ถึงสูญญกัปป์ เมื่อสูญญกัปป์ผ่านไป มืดทกัปป์ก็บังเกิดขึ้น ในมืดทกัปป์นั้นมีพระพุทธเจ้า 2 พระองค์ คือ พระนารทพุทธเจ้า และพระรังสิมันุพุทธเจ้า

อลสูรินทรราชูราชา จักรวรรดิสุริยวงศ์พระพุทธรูปเจ้าก่อน ทรงพระนามว่า พระนารท
พุทธรูปเจ้า ในสมัยของพระองค์จักเกิดครี 7 ประการในแผ่นดิน มหาชนอาศัยดินนั้น
ดำรงชีพ ในอดีตชาติ พระนารทพุทธรูปเจ้าเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ทรงพระนามว่า
พระเจ้าสิริคุตรราชา ในสมัยของพระกัลลปพุทธรูปเจ้า พระองค์ทรงพระราชทานพระนครแก่
พราหมณ์ 8 คน ผู้มากราบทูลขอ แล้วทรงพาพระราชเทวีและพระราชโอรสพระราชธิดา
ออกจากพระนคร ไปบำเพ็ญศีลบนยอดเขาแห่งหนึ่ง ยักษ์ตนหนึ่งมากราบทูลขอพระราช
โอรสและพระราชธิดาไปเป็นอาหาร พระเจ้าสิริคุตรราชาทรงโปรดพระราชทาน ตั้ง
ความปรารถนาขอให้การทำทานพระราชโอรสพระราชธิดา เป็นปัจจัยแก่พระสัมพันธุญญาน
ครั้งนั้นแผ่นดินได้ไหวสั่นสะเทือน ยักษ์ได้กัดกินพระราชโอรสพระราชธิดาต่อหน้าพระพักตร์
พระเจ้าสิริคุตรราชาทรงรักษาพระทัยมั่นมิหวั่นไหว

อุทเทศที่ 6 - พระรังสิมุนีสัมมาสัมพุทธรูปเจ้า

เมื่อพระศาสนาของพระนารทพุทธรูปเจ้าสิ้นสุดลงแล้ว โสณพราหมณ์จักได้ตรัสรู้เป็น
พระพุทธรูปเจ้า ทรงพระนามว่า พระรังสิมุนีพุทธรูปเจ้า ในสมัยของพระองค์มหาชนจักเลี้ยง
ตนด้วยการเป็นพ่อค้าและกลีกร อยู่กันด้วยความสุขความเจริญ ในอดีตชาติ พระรังสิมุนี
พุทธรูปเจ้าแต่ครั้งที่เป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมาฆมาณพ ในสมัยของพระกัลลป
พุทธรูปเจ้า มาฆมาณพเป็นพ่อค้าที่ฉลาด แต่ประสบความทุกข์สิ้นสูญทรัพย์จำนวนมากที่หา
มาได้ถึง 4 ครั้ง จึงเดินทางไปเมืองโกสัมพี รักษาอุโบสถศีลในวันปณณมีที่เมืองโกสัมพีนั้น พระ
สาวกของพระกัลลปพุทธรูปเจ้าออกจากผลสมาบัติเหาะมารับทานของมาฆมาณพ มาฆมาณพตั้ง
ความปรารถนาขอให้ผลแห่งการถวายทานยังให้ตนได้สำเร็จพระสัมพันธุญญาน

อุทเทศที่ 7 - พระเทวเทพสัมมาสัมพุทธรูปเจ้า

เมื่อพระศาสนาของพระรังสิมุนีพุทธรูปเจ้าสิ้นสุดลง และมณฑกัปป์ผ่านพ้นไปแล้ว
มณฑกัปป์หนึ่งจะเกิดขึ้น ในกัปป์นั้นจะมีพระพุทธรูปเจ้า 2 พระองค์ คือ พระเทวเทพพุทธรูปเจ้า
และพระนรสีหพุทธรูปเจ้า

สุภพราหมณ์จะจักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเจ้า ทรงพระนามว่า พระเทวเทพพุทธรูปเจ้า
ในสมัยของพระองค์ แผ่นดินจะมีข้าวสาลีหอมเป็นปรกติด้วยพุทธานุภาพ และมีต้นกล้วยพฤกษ
ปรากฏ ในอดีตชาติพระเทวเทพพุทธรูปเจ้าแต่สมัยที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ได้บังเกิดเป็นพระยา
ช้างฉัททันต์ในสมัยของพระโกนาคมพุทธรูปเจ้า วันหนึ่ง พระยาช้างฉัททันต์เห็นสรริระของ
พระอัญญาตโกณฑัญญะซึ่งปรีนิพพานที่ริมฝั่งสระฉัททันต์ พระยาช้างฉัททันต์อธิษฐานขอบุญที่
เคยบำเพ็ญมายังให้เกิดเลื่อย พระยาช้างฉัททันต์เอาเลื่อยนั้นเลื่อยงาทั้ง 2 ของตน ทำ
งาข้างหนึ่งเป็นราง งาข้างหนึ่งเป็นรูปนกยูง ประดิษฐานสรริระของพระเถระไว้บนราง
นั้น แล้วรวบรวมขนบศิระหะของตน จุดไฟบูชาสรริระของพระเถระนั้น โขลงข้างพากัน

สมโภชการเผาสุริย 7 วัน หลังจากนั้นได้อัญเชิญสุริยของพระเถระออกจากราง ไปประดิษฐานไว้บนรูปนกงู แล้วจุดไฟเผาสุริยของพระเถระ ตั้งความปรารถนาขอให้การถวายงานเป็นปัจจัยแก่พระสัมพันธุญญาณ

อุทเทสที่ 8 - พระนรสีห์ลัมมาสัมพุทธเจ้า

เมื่อพระศาสนาของพระเทวเทพพุทธเจ้าสิ้นลง โทเทยพรหมณ์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูป ทรงพระนามว่า พระนรสีห์พุทธเจ้า ในสมัยของพระองค์มีข้าวสาสิทธิหมและต้นกัลปพฤกษ์ปรากฏด้วยพุทธานุภาพ ในอดีตชาติโทเทยพรหมณ์เป็นพ่อค้าชื่อนันทมาณ เกิดในช่วงกาลระหว่างศาสนาของพระกัลลสปุทธเจ้ากับศาสนาของเรา (พระสมณโคตมพุทธเจ้า) ได้ถวายทานผ้ากัมพลผืนหนึ่งและทองแสนตำลึงแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า ตั้งความปรารถนาขอผลแห่งการถวายผ้ากัมพลยังให้อำนาจแผ่ไปตลอด 1 โยชน์ในเบื้องบน และแผ่ไปตลอด 1 โยชน์ในเบื้องล่าง กุมาริรุ่นผู้หนึ่งพบพระปัจเจกพุทธเจ้าระหว่างทางกราบเรียนถามพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า ใครถวายผ้าแด่พระองค์เจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าตอบว่า นันทมาณถวาย นางก็ถามต่อไปว่า นันทมาณตั้งความปรารถนาไว้อย่างไร พระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสตอบว่า เขากระทำความปรารถนา 2 ประการ คือ ปรารถนาความเป็นพระสัมพันธุญญาณหนึ่ง และปรารถนาความเป็นพระราชาหนึ่ง กุมาริรุ่นจึงถวายผ้าผืนหนึ่งแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า ตั้งความปรารถนาเป็นอัครมเหสีในเวลาที่มาณนั้นได้เป็นพระราชา นันทมาณและกุมาริรุ่นได้ช่วยกันสร้างศาลาหลังหนึ่งในที่ถวายทาน และให้ช่างสลักรูปพระปัจเจกพุทธเจ้าที่เสาศาลานั้น เมื่อสิ้นอายุ ทั้งสองได้จัดไปบังเกิดในดาวดึงส์สวรรค์ อยู่ในดาวดึงส์สวรรค์ 3 โภก 6 ล้านปี นันทมาณจุติจากดาวดึงส์สวรรค์มาบังเกิดเป็นพระเจ้าธรรมราชาในเมืองทวาราวดี ฝ่ายกุมาริรุ่นแล้วมาบังเกิดเป็นธิดาเศรษฐี ที่ลุดได้เป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าธรรมราชานั้น จุติจากชาติพระเจ้าธรรมราชาแล้ว พระโพธิสัตว์จะได้เสวยมณฑลสมบัติและเทวสมบัติอีกเป็นอันมากแล้วมาบังเกิดเป็นโทเทยพรหมณ์

อุทเทสที่ 9 - พระติสสสัมมาสัมพุทธเจ้า

เมื่อพระศาสนาของพระนรสีห์พุทธเจ้าสิ้นลงแล้ว และมณฑกัปป์ผ่านพ้นไปแล้ว สุนฺญกัปป์ได้เกิดขึ้น นันจากสุนฺญกัปป์แล้ว มณฑกัปป์หนึ่งจึงบังเกิดขึ้น ในมณฑกัปป์นั้นมีพระพุทธรูป 2 พระองค์ คือ พระติสสพุทธเจ้า และพระสมังคลพุทธเจ้า

ข้างธนบาลจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปก่อน ทรงพระนามว่า พระติสสพุทธเจ้า ในสมัยของพระองค์จะมีต้นกัลปพฤกษ์เกิดขึ้นด้วยพุทธานุภาพ ในอดีตชาติ ข้างธนบาลเสวยพระชาติเป็นพระธรรมเสนกุมาร พระโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าธรรมราชา ในสมัยของพระโกนาคมนพุทธเจ้า พระธรรมเสนกุมารได้ทรงศึกษาศิลปะเกี่ยวกับทานและศิลปะ

พระโอรสองค์อื่นๆ ก็ทรงศึกษาศิลปะต่างๆ กันไป มีวิชาลูกศรอาบยาพิษ วิชาดอกไม้ไฟ วิชาทอง วิชามนต์แปลงร่างเป็นงู พระเจ้าธรรมราชาทรงทลสอบว่าพระราชโอรสองค์ใด จักควรเป็นพระราชชาติต่อไป โดยส่งพระราชโอรสทั้ง 5 ลงเรือไปแสดงศิลปะ พระโอรส 4 องค์ ได้สิ้นพระชนม์เพราะความเขลา พระธรรมเสนกุมารไปฝากตนเป็นศิษย์ของพระ ฤาษี 8 หมื่นตน ได้เจริญอภิญญาและสมาบัติเป็นผลสำเร็จ เดินทางกลับพระนคร ได้รับ ราชสมบัติจากพระราชบิดา มีพระนางลัมพสุสาเทวีเป็นพระมเหสี ต่อมาได้พระโอรส และพระราชธิดาจากพระนางลัมพสุสาเทวีนั้น วันหนึ่ง ยักษ์มาขอพระราชโอรสและพระ ราชธิดาเป็นอาหาร พระเจ้าธรรมเสนะโปรดพระราชทานพระราชโอรสและพระราชธิดา เป็นทานแก่ยักษ์ ตั้งความปรารถนาในพระล้นพัญญุตญาณ เมื่อประกาศความปรารถนาแล้ว ผ่านคืนได้ไหว ต่อมาได้ทรงทำทานยกพระมเหสีและราชสมบัติให้แก่ชายแก่ผู้หนึ่ง ตั้ง ความปรารถนาในพระล้นพัญญุตญาณอีก ครั้นนั้นอัศจรรย์ทั้งหลายได้บังเกิดขึ้น ต่อจากนั้น พระเจ้าธรรมเสนะได้เสด็จออกบวชเจริญกุศล อภิญญา 5 และสมาบัติ 8 อยู่ในสำนักของ พระฤาษีทั้งหลาย พระฤาษีธรรมเสนะได้ฟังธรรมของพระโกนาคมนุพทเจ้า เกิดความ เลื่อมใส ตัดศีรษะบูชาพระโกนาคมนุพทเจ้าตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทเจ้าในอนาคต

อุทเทสที่ 10 - พระสมังคลสัมมาสัมพุทเจ้า

เมื่อพระศาสนาของพระตีสลพุทเจ้าล่วงแล้ว ช้างปาลีโลกโมหิสังค์รว์ จักได้ ตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้า ทรงพระนามว่า พระพุทเจ้าสมังคละ ในสมัยของพระองค์จัก มีต้นกัลปพฤกษ์เกิดขึ้นด้วยพุทธานุภาพ ในอดีตชาติ ช้างปาลีโลกะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงพระนามว่า พระเจ้ามหาปนาทะ ในสมัยของพระกกุสันธพุทเจ้า ขุนคลังแก้วของพระ เจ้ามหาปนาทะได้พบพระกกุสันธพุทเจ้า จึงเขียนรูปพระพุทเจ้ามาให้พระเจ้ามหาปนาทะ ทอดพระเนตร พร้อมทั้งพรรณนาพระคุณของพระพุทเจ้าให้ทรงทราบ พระเจ้ามหาปนาทะ ทรงฟังแล้วถึงแก้ววิสุทธิภาพ เมื่อทรงฟังแล้ว ได้อภิเษกขุนคลังแก้วนั้นเป็นพระจักรพรรดิ ล้วนพระองค์ได้บรรพชาในสำนักของพระกกุสันธพุทเจ้านั้น เมื่อได้ฟังธรรมจากพระพุท เจ้าแล้ว ได้บังเกิดความเลื่อมใสตัดคอดวายเป็นพุทชบูชา ตั้งความปรารถนาเป็นพระ พุทเจ้าในอนาคต จุตินแล้วไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต

6.3 เป้าหมายการแต่ง

ผู้แต่งไม่ได้แสดงเป้าหมายการแต่งไว้ในคัมภีร์ อย่างไรก็ตาม จากสาระใน คัมภีร์และจากข้อมูลเรื่องประวัติการแต่งคัมภีร์ กล่าวได้ว่า ผู้แต่งน่าจะมีความหมายการ แต่ง เพื่อแสดงประวัติของพระพุทเจ้า 10 พระองค์ในอนาคต สนองตอบคหิตความเชื่อใน เรื่องนี้ของประชาชนในสมัยที่แต่ง เพื่อเสริมสร้างความเลื่อมใสในพระพุทศาสนา สร้าง

ความหวังและความมั่นใจในการกระทำความดีว่านอกจะมีผลในปัจจุบันแล้ว ยังจะมีผล
ประเสริฐในอนาคตอันไกลแสนไกลด้วย

6.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

ผู้แต่งได้อาศัยคัมภีร์ทลโพธิสัตตูปัตติกถา ซึ่งแต่งในลังกาเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นหลัก โดยได้เปลี่ยนแปลงเนื้อหาและสำนวนภาษาในบางตอน จนมีลักษณะเป็นคัมภีร์หนึ่งที่แตกต่างกันจากคัมภีร์ทลโพธิสัตตูปัตติกถา ทั้งนี้ยังทิ้งร่องรอยของการรับอิทธิพลจากคัมภีร์ทลโพธิสัตตูปัตติกถาไว้มากพอสมควร

ในด้านเนื้อหา คัมภีร์ทลโพธิสัตตูปัตติกถา ได้เพิ่มเติมเนื้อหามากกว่าคัมภีร์ทลโพธิสัตตูปัตติกถา เป็นต้นว่า

- เพิ่มเติมการพรรณนาฉากและเหตุการณ์ประเภทปาฏิหาริย์หรืออัศจรรย์
- เพิ่มเติมแทรกคำถาม - คำตอบในประเด็นที่ผู้แต่งเห็นว่าเป็นเรื่องน่าสงสัย เช่น ในอุทเทสที่ 1 พระเจ้าสังขจักรพรรดิราช เมื่อสดับฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าสิริมัตตะได้ 1 บท ก็ตรัสขอพระพุทธเจ้าอย่าได้แสดงธรรมต่อ ผู้แต่งได้แทรกคำถามคำตอบเข้ามาว่า

"ถามว่า ทำไม พระราชาจึงทรงห้ามเสวย เฉลยว่า พระราชาทรงคิดว่า ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าฟังแสดงธรรมมาก วัตถุที่ควรบูชาธรรมของเราจักไม่เพียงพอ เราฟังพระธรรมบทหนึ่งบทเท่านั้น จักได้ถวายของอันเลิศของเราที่ควรแก่การบูชาพระธรรมบทนั้น เพราะเหตุนั้น พระราชาจึงกราบทูลห้ามเสวย "73

ในอุทเทสที่ 7 พระยาช้างฉัททันต์ได้ใช้เลื่อยเลื่อยงาทั้ง 2 ท่างาข้างหนึ่งเป็นราง งาอีกข้างหนึ่งเป็นรูปนกยูง ประดิษฐานสรีระของพระอรหันต์ผู้นิพพานแล้วในรางนั้น ผู้แต่งได้แทรกคำถามคำตอบเข้ามาในตอนนี้ ความว่า

"ถ้าพระอาจารย์เจ้าฟังทักท้วงว่า พระยาช้างฉัททันต์เป็นสัตว์เดรัจฉาน เหตุใดจึงทำรางและรูปนกยูงได้ บัณฑิตพึงเฉลยว่า อาจารย์ทั้งหลายว่า พระโพธิสัตว์กระทำบุญไว้ในกาลก่อน บัดนี้เมื่อปรารถนาพระสัมพันธูปัญญาณ พระวิสุกกรรมเทพบุตร จึงลงมาจากดาวดึงส์ กระทำรางและรูปนกยูงให้ เพราะบุญนั้น "74

- เพิ่มเติมสาระ เช่น ในอุทเทสที่ 1 ได้เพิ่มเติมเรื่องความเลื่อมและความเจริญของอายุมนุษย์ในชมพูทวีปก่อนการมาตรัสรู้ของพระอริยมะตไตรย, เรื่องเมืองเกตุมดี เรื่องสุพรหมพราหมณ์ - ปุโรหิตของพระเจ้าสังขจักรพรรดิ และนางพรหมวดี ซึ่งเป็นบิดามารดาของพระเมตไตรยโพธิสัตว์ก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้า, เรื่องชีวิตของพระโพธิสัตว์ก่อนการผนวชจนถึงการตรัสรู้^{๗๕} หรือในตอนสุดท้าย เมื่อจบอุทเทสที่ 10 แล้ว คัมภีร์ทลโพธิสัตตูปัตติกถา ได้สรุปด้วยคาถาแสดงพระนามของพระพุทเจ้าทั้ง 10 ในอนาคต แล้วจบลงว่า " ทลโพธิสัตตูปัตติกถา นิฏฐิตา " ^{๗๖} คัมภีร์ทลโพธิสัตตทเทสได้แต่งคาถาต่ออีก 8 บท แสดงรายนามพระโพธิสัตว์ผู้จะตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้าทั้ง 10 นั้น พร้อมทั้งต้นไม้ที่พระพุทเจ้าทั้ง 10 จะประทับนั่งใต้ต้นในวันที่ตรัสรู้^{๗๗}

ข้อควรสังเกตุ คือ หลังจากคาถาที่เติมข้างต้น และลงท้ายว่า " ทลโพธิสัตต-อุทเทโส นิฏฐิตอ " แล้ว ต้นฉบับโบราณคัมภีร์ทลโพธิสัตตทเทสที่พบในหอสมุดแห่งชาติ บางฉบับยังมีข้อความเติมต่อสั้นบ้าง ยาวบ้าง^{๗๘} ข้อความเหล่านี้ น่าจะเป็นการเติมขึ้นภายหลังตามมติของผู้จาร เช่น บางฉบับเพิ่มเติมความว่า

" บุคคลทั้งหลายจะมีเดชะมาก เพราะบูชาพระพุทเจ้า จะมีปัญญามาก เพราะบูชาพระธรรม จะมีโศคะมาก เพราะบูชาพระสงฆ์ คนเหล่านี้จะเป็นผู้ไม่มีใครเสมอในโลก 3 เพราะการบูชา

คำสอนของพระโลกนาถที่เป็นอักขระและพระพุทธรูป อักขระหนึ่งมีผลเสมอกับพระพุทธรูปทีเดียว บุคคลถวายดอกไม้ 1 ดอกในพระชินเจ้า จะเป็นผู้มีรูปงาม มีปัญญามาก ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎกตลอด 8 โภกิกัปป์ " ^{๗๙}

นอกจากจะเพิ่มเติมเนื้อหาแล้ว คัมภีร์ทลโพธิสัตตทเทสยังได้เปลี่ยนแปลงเนื้อหาบางตอนด้วย ที่น่าสนใจ คือ ในอุทเทสที่ 7 คัมภีร์ทลโพธิสัตตูปัตติกถา ได้กล่าวว่า พระยาช่างฉัททันต์เลือกงาช้างหนึ่งเป็นรางวัล ช้างหนึ่งเป็นหีบ (โล เทว ทนุเต กกเจณ ลินุกิตฺวา เอเคน โทณณ จ เอเคน มณฺชูลฺลจ กาทเรตฺวา โทณณมฺม อารภิ)^{๘๐} คัมภีร์ทลโพธิสัตตทเทสได้เปลี่ยนคำว่า มณฺชูลฺล เป็น มยฺร^{๘๑} - นกยูง การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงโดยนำเอาประเพณีไทยท้องถิ่นเข้าไปแทน ในเรื่องนี้ ผ่านวงษ์อ้วน ได้อธิบายว่า

" คนไทยทางภาคเหนือยังถือปฏิบัติอยู่ คือ การตั้งหีบศพไว้บนรูปนกยูงเพราะเชื่อกันว่า นกยูงจะเป็นพาหนะนำวิญญาณไปสู่พรหมโลก โดยถือกันว่า นกยูงหรือที่ชาวบ้านสมมติให้เป็นหงส์นั้น เป็นพาหนะของพระพรหม " ^{๘๒}

การเปลี่ยนแปลงนี้ เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ ผ่าน วงษ์อ้วน สรุปว่า คัมภีร์นี้ น่า
จะแต่งในล้านนา อย่างไรก็ตาม เข้าใจว่า จะมีคตินี้ในท้องถิ่นอื่นของไทยด้วย

ในด้านสำนวนภาษา คัมภีร์ทลโพธิ์สัตตทุทเทสมีการพรรณนาขยายความออกไป
มากกว่าคัมภีร์ทลโพธิ์สัตตทุปัตตติกตา ตัวอย่างเช่น

ทลโพธิ์สัตตทุปัตตติกตา :

" โพธิ์สัตตทุตลุตส ทานานุภาเวน ปจวีกมุปาทย อจฺจริยา ปาตุรโหสิ. ยาว
นุรหุมโลกา เอกโกลาหล์ เอว โหสิ. สกฺลจมุปากนคเร รตนเทโว
วสุสิ. สหุเพ อสุรคณฺหุพาทย เทวา มหาสคฺตฺ ปุเชสิ."

ทลโพธิ์สัตตทุทเทส :

ตทา ทานานุภาเวน ตลุตส มหาปจวี่ สมฺปกมุปติ ปจวี่ กฺลุมมา สมฺปกุ-
ปติติ . อาทิตฺโต วาติ จลติ ตทา อุกฺก จลติ อุกฺเก จลิตฺเต ตทา
ปจวี่ สมฺปกุปติติ. ตทา สาคโร สํขฺกิ. สิเนรุพฺพนตฺราชา เวตฺตงฺกุโร
วีย คจฺจคาคีรํภิมฺปิ โอนมิ. ยาว นุรหุมโลกา เอกนิหฺนนาทฺ โหสิ.
สกฺโก เทวราชา มหาสาธฺกการฺ อทาสิ มหานุรหุมมา อปุโผฏฺสิ. สหุเพ
เทวา มหาสาธฺกการฺ อหฺสิ. เทโว คชฺเชนฺโต ขณฺธิกวสุสิ วสุสิ.
อกาลวิชฺชุลตา อากาเส นิจฺจริสิ สกฺลจมุปากนคเร รตนเทโว วสุสิ.
จตฺตุทิสฺ ทุนฺทฺ ภิมหาสทฺโท โหสิ. อสุรราชา จ นาคราชา จ สุปฺนุณฺนราชา
จ คณฺหุพ ราชา จ เต เทวาปุเชสิ."

ทลโพธิ์สัตตทุปัตตติกตา :

" อมุโก เทว กุมารรา ตุมฺเห มยฺหิ อปุปฺปยา นาทฺวตฺถ. ตถาปิ ปุตฺตานํ
สคฺคฺณน สหฺสฺสคฺคฺณน สตฺสหฺสฺสคฺคฺณน จ สหฺนุณฺนคฺคฺณนเมว เม ปิยตฺริ
อิมินา ปุตฺตทานน พุทฺโธ โหมิ อนาคเตติ."

ทลโพธิ์สัตตทุทเทส :

" โภ ขกฺข เทว ปุตฺตา มยฺหิ น อปุปฺปยา โหนฺติ. มยฺหิ ปุตฺตานํ ปิยโย
สคฺคฺณน สหฺสฺสคฺคฺณน สตฺสหฺสฺสคฺคฺณน สหฺนุณฺนคฺคฺณนสมฺปตฺติ ปิยตฺริ อิมินา
ปุตฺตทานนเลน อิมฺทสมฺปตฺติ น ปตฺถेमิ นุรหุมสมฺปตฺติ น ปตฺถेमิ จกฺกวตฺติ-
สมฺปตฺติ น ปตฺถेमิ ปเทสราชสมฺปตฺติ น ปตฺถेमิ อคฺคฺสวากสมฺปตฺติ
ปตฺถेमิ สหฺนุณฺนคฺคฺณนสมฺปตฺติ ปตฺถेमิติ."

7. วิวัฒนาการวรรณคดีพุทธประวัติบาลีที่แต่งในประเทศไทย

วรรณคดีสารพระพุทธประวัติภาษาบาลีที่แต่งในประเทศไทย มี 2 ประเภท คือ

1. วรรณคดีประวัติพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน
2. วรรณคดีประวัติพระพุทธเจ้าในอดีต

7.1 วรรณคดีประวัติพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน

รวบรวมมาศึกษาได้ 5 เรื่อง เรื่องแรกคือ คัมภีร์สังฆารวิวาท สันนิษฐานว่าแต่งที่เชียงใหม่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 แต่งเป็นบทประพันธ์ร้อยแก้วผสมร้อยกรอง เนื้อเรื่องพรรณนาประวัติชีวิตของพระพุทธเจ้าสมณโคดมตั้งแต่สมัยที่ยังมิได้ตรัสรู้ในอดีตชาติ ก่อนกาลพุทธภูมิได้คิดจะนำสัตว์ข้ามสงสาร จนมาเกิดในสมัยกาลพุทธภูมิได้ตั้งจิตเปล่งวาจา แสดงออกถึงความปรารถนาที่จะตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในสำนักของพระพุทธเจ้าจำนวนนับแสน โดยมีได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าเหล่านั้น ที่สุดได้รับคำพยากรณ์ในสำนักของพระพุทธเจ้า 24 พระองค์ ทรงบำเพ็ญสังขารมี จนถึงชาติสุดท้ายที่การสังขารมีบริบูรณ์ คือชาติที่บังเกิดเป็นพระเวสสันดร จากชาตินั้นได้บังเกิดในคฤาสวรรค์ จากคฤาสวรรค์ได้ก้าวลงสู่พระนครพระมารดา แล้วดำเนินเรื่องตามแนวพุทธประวัติ เถรวาท ไปจนถึงเรื่องการตรัสรู้ การเผยแผ่ธรรม และจบลงที่การปรินิพพาน

เนื้อความในส่วนแรกตั้งแต่ต้นจนถึงชาติพระเวสสันดร ได้เสนอเนื้อหาตาม คัมภีร์โศกัตตกัมมทาน ซึ่งแต่งในลังกาประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 ลักษณะเด่นของ คัมภีร์สังฆารวิวาท คือ ความกระชับสั้น คัมภีร์นี้เป็นบทฐานสำหรับการแต่ง คัมภีร์บาลี ประเภทแสดงพุทธประวัติที่แต่งในประเทศไทยเรื่องอื่น ๆ

คัมภีร์สารพระพุทธประวัติ เรื่องต่อไป คือ คัมภีร์สังฆิตกัมมทาน สันนิษฐานว่าแต่งที่เชียงใหม่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 20 คัมภีร์มีเนื้อหาทำนองเดียวกับ คัมภีร์สังฆารวิวาท แต่ได้ขยายเรื่องออกไปถึงเหตุการณ์ภายหลังพระมหาปรินิพพาน มีเรื่องการจัดการพระบรมศพ การจัดแบ่งพระธาตุไปจนถึงเรื่องการอันตรายของพระศาสนา และเรื่องพระศรีอริยเมตไตรยผู้จักเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ลักษณะเด่นของ คัมภีร์นี้คือการพรรณนาขยายความ คัมภีร์สังฆารวิวาท ให้ละเอียดขึ้นด้วยการใช้สำนวนภาษาที่มีถ้อยคำมากกว่า เพิ่มเติมเนื้อหา เพิ่มคำถามคำตอบในประเด็นที่น่าสงสัย และอธิบายความหมายของเนื้อความ

ข้อควรสังเกตคือ เนื้อหาเรื่องของพระโพธิสัตว์นั้นถึงแม้ว่า คัมภีร์ ทั้ง 2 จะได้ดำเนินเรื่องตามแนว คัมภีร์โศกัตตกัมมทาน ของลังกา แต่ได้มีการแบ่งตอนซึ่งเรียกว่า

นิทานต่างกัน คัมภีร์โลหิตตกิมหานิทานแบ่งนิทานออกเป็น 6 คือ พาทรีนิทาน อัปกันทรนิทาน มหานิทาน อติทุเรนิทาน อวิทุเรนิทาน และสันติเกนิทาน คัมภีร์สัมภารวิบาททำให้กระชับ ด้วยการแบ่งอย่างกว้างๆ เป็น 2 คือ พาทรีนิทานและอัปกันทรนิทานหรือมหานิทาน คัมภีร์ สัมปิณฑิตมทานขยายจากคัมภีร์สัมภารวิบาทออกเป็น 5 คือ อติทุเรทุเรนิทาน อติทุเร- นิทาน ทุเรนิทาน อวิทุเรนิทาน สันติเกนิทาน

เรื่องของพระโพธิสัตว์ในอดีตอันยาวนานไกลกว่าสมัยของพระพุทธเจ้า 24 พระองค์ ไปเป็นการเกิดนอกกาลมฤตภูมิและเข้ามาสู่กาลมฤตภูมิ บังเกิดในสำนักของพระ พุทธเจ้าจำนวนหลายแสนพระองค์ และการจัดแบ่งเนื้อเรื่องพุทธประวัติออกไปเป็นนิทาน ที่ขยายมากไปกว่านิทาน 3 คือ ทุเรนิทาน อวิทุเรนิทาน สันติเกนิทาน ในอรรถกถาบาลี ดังกล่าวข้างต้น ได้มีวิวัฒนาการจากคัมภีร์โลหิตตกิมหานิทานของลังกา มาสู่คัมภีร์สัมภาร วิบาท สัมปิณฑิตมทานของไทย และยังได้วิวัฒน์ต่อไปจนถึงคัมภีร์ชินกาลมาลี ซึ่งพระ รัตนปัญญาแต่งที่เชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. 2060 วิวัฒนาการของเนื้อหาล้วนนี้เป็นการรับอิทธิพล แนวคิดจากพุทธศาสนาหายน

หลังจากสมัยการแต่งคัมภีร์ชินกาลมาลี ใน พ.ศ. 2060 แล้ว แนวทางการ เขียนวรรณคดีบาลีประเภทพุทธประวัติในประเทศไทยได้เปลี่ยนไปกล่าวคือ ได้หวนกลับมา จำกัดขอบเขตสาระพุทธประวัติตามแนวอรรถกถาอีก เรื่องของพระพุทธเจ้าในสมัยที่ยัง เป็นพระโพธิสัตว์อยู่นั้น กลับมาอยู่เพียงเรื่องของพระโพธิสัตว์ในสมัยที่ได้รับคำพยากรณ์ใน สำนักของพระพุทธเจ้า 24 พระองค์ นับตั้งแต่สมัยที่บังเกิดเป็นสุเมธดาบสีในสมัยของพระ พุทธเจ้าที่บังกรเป็นต้นมา ต่อจากนั้นดำเนินเรื่องไปจนถึงเรื่องการตรัสรู้ การเผยแผ่ ธรรม จนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ลงท้ายด้วยเรื่องการจัดแบ่งพระชาติ ผลงานที่เป็น วิวัฒนาการใหม่นี้ มี 3 เรื่อง สองเรื่องแรก คือ

- *ปฐมสมโพธิ* แต่งที่เชียงใหม่ เมื่อประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 21 หรือ ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

- *พุทธทานุปริวัตต์* แต่งที่อยุธยา ในระยะเวลาใกล้เคียงกับการแต่งคัมภีร์ ปฐมสมโพธิ

คัมภีร์ทั้ง 2 มีลักษณะร่วมกันในด้านเนื้อเรื่อง และการใช้ถ้อยคำพรรณนาซึ่งมี พื้นฐานมาจากคัมภีร์สัมปิณฑิตมทานเช่นกัน แต่มีลักษณะเด่นของการนำเสนอต่างกัน กล่าวคือ คัมภีร์*ปฐมสมโพธิ* ได้พัฒนามากในด้านความงามทางวรรณคดี มีการใช้ศัพท์และ ลีลาการบรรยายเหตุการณ์ที่วิจิตรนิสสารโดยเฉพาเรื่องทำนองอิทธิปาฏิหาริย์ วิธีการ เสนอสาระพุทธประวัติโดยผ่านรสวรรณคดีในคัมภีร์ปฐมสมโพธิของล้านนาได้รับการยอมรับ จากพุทธศาสนิกชนชาวไทยมาก มีการจารคัมภีร์นี้เผยแพร่ทั่วไปในอาณาจักรล้านนา รวมทั้ง ได้เผยแพร่ออกไปถึงพม่า ทั้งนี้ น่าจะผ่านไปทางแคว้นเขมรรัฐซึ่งรวมอยู่กับอาณาจักรล้านนา

ของไทยในเวลานั้น ส่วนคัมภีร์มุกขานุปริวัตต์ ซึ่งแต่งที่อยุธยาในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกัน ได้พยายามพัฒนาสาระพุทธประวัติให้เป็นเรื่องจริงจังมากขึ้น ด้วยการแทรกคำถาม คำตอบอธิบายเหตุการณ์ที่ไม่ชัดเจน โดยเฉพาะที่ดูเป็นเรื่องเหลือเชื่อทั้งหลายด้วยเหตุผล รวมทั้งพยายามอธิบายเหตุการณ์ต่างๆ ตามสภาพธรรมที่เป็นปรกติ เช่น อธิบายลักษณะจิตของพระโพธิสัตว์ขณะปฏิสนธิลงสู่ครรภ์พระมารดาตามแนวอภิธรรม ความพยายามของผู้แต่งคัมภีร์มุกขานุปริวัตต์ที่ให้มีสาระปรกติเป็นจริงตามสภาพธรรมนี้ ไม่ได้ได้รับความนิยมมากเท่ากับคัมภีร์ปฐมสมโพธิที่มีการพัฒนาสาระพุทธประวัติในรูปวรรณคดี อย่างไรก็ตาม การนำเสนอสาระพุทธประวัติในคัมภีร์มุกขานุปริวัตต์ ได้มีผลต่อการพัฒนาการนำเสนอคัมภีร์บาลีแสดงสาระพุทธประวัติในประเทศไทยในสมัยต่อมา

คัมภีร์สาระพุทธประวัติบาลีในล้านนา ได้พัฒนาต่อจากคัมภีร์ปฐมสมโพธิ มาถึงคัมภีร์ ชินมหานิทาน เป็นเรื่องที่ ๑ ในวิวัฒนาการการนำเสนอสาระพุทธประวัติภายหลังก.ศ. 2060 คัมภีร์นี้น่าจะแต่งที่เชียงใหม่ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 21 นับเป็นวิวัฒนาการสูงสุดของคัมภีร์ประเภทสาระพุทธประวัติในล้านนา คัมภีร์นี้มีลักษณะเด่นตรงการนำเสนอธรรมที่เป็นคำสอนของพระนุทเจ้า ซึ่งปรากฏหลักฐานในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎกมาเพิ่มเติมโดยตลอดเรื่องพุทธประวัติที่กล่าวกันมาตามประเพณี ขณะเดียวกันได้สืบทอดการสร้างสรรค์ความงามเชิงวรรณคดีตามแบบคัมภีร์ปฐมสมโพธิ และการถามตอบหาเหตุผลตามแบบคัมภีร์มุกขานุปริวัตต์ เข้ามาไว้ในเล่มเดียวกันได้อย่างกลมกลืน ผู้แต่งแบ่งตอนของเนื้อหาและตั้งชื่อตอนใหม่แตกต่างไปจากวิธีการแบ่งตอนและตั้งชื่อตอนในคัมภีร์พุทธประวัติบาลีที่ผ่านมา เพื่อเน้นสาระพุทธประวัติแต่ละตอนแม้ที่เป็นเหตุการณ์ย่อยๆ ให้เห็นเด่นชัดขึ้น คัมภีร์ชินมหานิทานนี้ นับว่าเป็นคัมภีร์แสดงพุทธประวัติในรูปธรรมประวัติที่ชัดเจนตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนามากกว่าคัมภีร์พุทธประวัติเล่มอื่นๆ ที่ผ่านมา มีทั้งสาระปรีชาปฏิบัติ และความงามทางวรรณคดีอยู่ด้วยกัน อย่างไรก็ตามอาจเนื่องมาจากว่า คัมภีร์ปฐมสมโพธิเป็นคัมภีร์ที่ประชาชนเลื่อมใสศรัทธาแล้ว หรือคัมภีร์ชินมหานิทานอาจจะสร้างสรรค์ออกมาในช่วงที่สภาพสังคมในล้านนามีปัญหาทางการเมือง เนื่องจากถูกพม่าเข้าครอบครอง และความสนใจของประชาชนในทางพุทธศาสนาในช่วงนั้นอาจจะมีแนวโน้มไปในด้านที่เป็นคติความเชื่อ เรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ วรรณคดีบาลีที่เชื่อมด้วยสารธรรมอย่างชินมหานิทาน จึงไม่ได้รับความนิยกว้างขวางเหมือนอย่างคัมภีร์ปฐมสมโพธิซึ่งอุคมด้วยรสวรรณคดี

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส (ฉายานามพระสุวเรนรังสี) ทรงได้รับคำอาราธนาจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทรงชำระคัมภีร์ปฐมสมโพธิของเก่า

คือฉบับล้านนา ซึ่งอาจจะมีความบกพร่องในเรื่องภาษา เนื่องจากสืบทอดกันมานานและผ่านระยะเวลาที่วิกฤติทางการเมือง โดยเฉพาะการเสียกรุงแก่พม่าเมื่อ พ.ศ. 2310 สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระพรหมราชูปถัมภ์ได้เริ่มชำระคัมภีร์เมื่อ พ.ศ. 2387 สำเร็จในพ.ศ. 2388 การชำระครั้งนี้นอกจากจะได้ตรวจสอบแก้ไขต้นฉบับในเรื่องภาษาแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระพรหมราชูปถัมภ์ยังได้แทรกคำถามคำตอบและการอธิบายสาระพุทธประวัติในเชิงเหตุผลเข้าไปด้วย ที่สำคัญได้เริ่มต้นการเสนอเรื่องที่มีการลำดับราชวงศ์ของกษัตริย์ในชมพูทวีปและราชวงศ์ของพระพุทธเจ้าทำนองตำนานพงศาวดาร การเปลี่ยนแปลงคัมภีร์ปฐมสมโพธิจากฉบับล้านนามาเป็นฉบับรัตนโกสินทร์นี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของแนวคิด ในการเข้าถึงเรื่องพุทธประวัติของสังคมไทยในเวลานั้น กล่าวคือการเปลี่ยนแปลงทางแนวคิดที่ออกมาในรูปแบบความเป็นเหตุเป็นผล และการพยายามสื่อธรรมที่เป็นภาวะประจักษ์ได้ในชีวิต การแสวงหาความเคลื่อนไหวเพื่อการปฏิรูปพระศาสนาเพื่อการดำรงพระลักษณะที่ถูกต้องของกลุ่มธรรมยุติกนิกายในเวลานั้น น่าจะมีอิทธิพลต่อความพยายามปรับปรุงการนำเสนอสาระพุทธประวัติในการจัดทำคัมภีร์ปฐมสมโพธิฉบับชำระใหม่นี้ แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระพรหมราชูปถัมภ์ก็ทรงกระทำเป็นการสอดแทรกเพิ่มเติม และเปลี่ยนแปลงบางส่วนเท่านั้น ลักษณะส่วนใหญ่ยังคงรักษารูปแบบการนำเสนอของคัมภีร์ปฐมสมโพธิล้านนาไว้ ส่วนที่นำมาเพิ่มเติมใหม่หลายตอนทรงนำมาจากคัมภีร์ชินมหาหิทาน รวมทั้งอาจนำมาจากคัมภีร์พุทธธานุประวัติด้วย เสฐียรโกเศศ ได้วิเคราะห์เรื่องนี้ไว้ว่า

" ได้กล่าวมาแล้วว่า หนังสือที่แต่งด้านพุทธประวัติและศาสนประวัติในสยามประเทศ มีคติมหายานแลคติหินยานปะปนระคนกัน ingsจะได้วินิจฉัยแบ่งแยกเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวชและทรงศึกษาธรรมวินัยแตกฉานแล้ว แต่ก็ยังไม่แพร่หลาย ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อ กรมสมเด็จพระพรหมราชูปถัมภ์ทรงชำระหนังสือปฐมสมโพธิภาษาบาลีและทรงแปลในปลายรัชกาลที่ 3 นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวชตั้ง 20 พรรษา ได้ทรงศึกษาพระธรรมวินัยแตกฉานแล้ว ทั้ง 2 พระองค์นี้พระองค์หนึ่งเป็นพระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย น่าที่จะได้ทรงปรึกษากันในเรื่องสำคัญต่าง ๆ แต่ไม่ปรากฏว่าได้ทรงปรึกษาหารือกันอันนี้น่าสันนิษฐานว่าในสมัยนั้น พุทธศาสนิกชนชาวสยามยังฝังแน่นอยู่ในคติโบราณอันเจือปนระคนอยู่กับคติมหายานมาก ถ้า ใครคัดค้านหรือแสดงความคิดเห็นเรื่องพุทธศาสนาแตกต่างจากเรื่องที่จารเป็นอักษรขอมในใบลาน เป็นต้องตกนรก เข้าใจว่ากรมสมเด็จพระพรหมราชูปถัมภ์ แม้จะทรงทราบธรรมวินัยอันแท้จริงแล้ว ก็ต้องทรงตั้งพระทัยเป็นอนุเบกขา ด้วยทรงเกรงเขาจะพากัน

เหมาะให้เสด็จไปทางนั้น จะทรงนิพนธ์เรื่องอะไรจึงไม่ละคดีที่เคยนับถือกันมา
แต่ก่อน "๑๕"

อย่างไรก็ตาม ความพยายามของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิต
ชิโนรสในการแทรกสาระพุทธประวัติแบบ "ชีวประวัติ" อันเป็นแนวคิดแบบมนุษยนิยมที่กำลัง
พัฒนาอยู่ในเวลานั้นเข้าไปในการนำเสนอสาระพุทธประวัติแบบเดิมนั้น ถึงแม้ว่าจะมีความ
สำเร็จในด้านวรรณคดีอย่างสูง โดยเฉพาะฉบับแปลปฐมสมโพธิภาษาบาลีเป็นภาษาไทย
แต่ก็ไม่สนองตอบกระแสการพัฒนากำหนดนำเสนอสาระพุทธธรรมตามแนวเหตุผลของกลุ่มปัญญา
ชนในเวลานั้น จึงปรากฏว่าหลังจากคัมภีร์พุทธประวัติฉบับบาลีและปฐมสมโพธิฉบับแปลภาษา
ไทยของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสแล้ว ได้มีผู้เขียนพุทธประวัติที่เป็น
ภาษาไทยในรูปการนำเสนอสาระพุทธประวัติแบบ "ชีวประวัติ" ของมนุษยธรรมคา หาก
ลุลงสุดประเสริฐยิ่งด้วยพระสติปัญญาซึ่งเป็นการพัฒนาในฐานะที่เป็นมนุษยระดับมหาบุรุษ แต่
ไม่ใช่เรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ทำนองนิทาน ซึ่งคนรุ่นหลังไม่อาจรับว่าเป็นเรื่องจริงของศาสดา
ของตนได้ อย่างไรก็ตามความพยายามนี้ก็ยังคงเดินตามรอยรูปแบบและสาระการนำเสนอ
แบบเดิมอยู่บ้าง ตัวอย่างผลงานที่เขียนพุทธประวัติเชิงชีวประวัติตามแนวคิดใหม่ในระยะต้น
เช่น ปฐมสมโพธิ ฉบับสมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์ ปฐมสมโพธิ ฉบับสมเด็จพระ
พุทธโฆษาจารย์ (ฤทธิ) วัดอรุณ แต่งแต่เมื่อครั้งเป็นพระธรรมไตรโลกาจารย์ ปกครอง
วัดบพิตรพิมุข ปฐมสมโพธิ ซึ่งพระเถระ 30 รูป แต่งถวายเทศน์ในรัชกาลที่ 5 วิวัฒนาการ
การนำเสนอสาระพุทธประวัติที่เปลี่ยนมาเป็นภาษาใหม่นี้ ยังได้พัฒนามาเรื่อยจนถึงสมัย
ปัจจุบัน

ข้อควรสังเกต คือ สาระพุทธประวัติในทัศนะของคนไทยแต่เดิมซึ่งสืบทอดมา
จากลังกา มิได้มองชีวิตของพระพุทธรองค์ที่เป็นเรื่องราวของบุคคลที่เป็นกายเนื้อ ซึ่งมีการ
ประสูติและปรินิพพานในชีวิตหนึ่ง ฐานความรู้เรื่องกรรมและความเข้าใจเรื่องสภาวะชีวิต
ที่เป็นกระแสซึ่งออกมาในรูปปัจจุขันธ์แต่ละขณะ ทำให้สาระพุทธประวัติที่นำเสนอเป็นประวัติ
กระแสธรรมที่พัฒนาไปสู่เป้าหมายแห่งพุทธภาวะเพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์ จนกระทั่ง
ได้ตรัสรู้ และนำผลแห่งการตรัสรู้อันเกิดจากการสั่งสมคุณธรรมนานนับกาลไปสู่สรรพชีพ
ยังผลให้มีผู้พ้นทุกข์จำนวนมาก แม้เมื่อกระแสชีวิตนี้เข้าสู่ปรินิพพานแล้ว พลังแห่งพุทธภาวะ
ก็ยังอยู่ในพระธาตุ ซึ่งเป็นเสมือนพลังแห่งพุทธะที่ยังปรากฏเป็นรูปธรรมในโลก เรื่อยไป
จนกว่าพลังนี้จะหมดลงโดยสิ้นเชิง ก็จะถึงยุคที่พระพุทธรูปศาสนาของพระพุทธรูปเจ้านั้นอันตรธาน
ดับลง ทศนคตินี้ทำให้คนไทยถือว่า ชีวิตปัจจุบันของตนเป็นชีวิตที่มีส่วนร่วมในกระแสแห่ง
พุทธะนี้ หน้าที่ของชีวิตจึงอยู่ที่การช่วยให้พระพุทธรูปศาสดารังสืบเนื่องต่อไปด้วยการช่วย
กันบำเพ็ญความดี และทำนุบำรุงพระศาสนาให้ดำรงสืบเนื่องต่อไปด้วยวิธีวิธีการต่าง ๆ
โดยสาระและโดยพฤติกรรม ความคิดและการแสดงออกที่มีผลจากความคตินี้ ช่วยทำให้

สังคมไทยมีความฉลาด ผู้คนมีการดำรงชีวิตในฐานะพุทธศาสนิกชนคนไทยอย่างมีความหมาย ชัยความสุขความเจริญให้เกิดแก่สังคมไทย อย่างไรก็ตาม การรับคติแห่งมหายานและความ ต้องการความวิเศษแห่งพระคาสดา ทำให้เกิดการตกแต่งสร้างสรรค์สาระพุทธประวัติให้ วิจิตรไปตามจินตนาการของผู้แต่ง ซึ่งผู้อ่านก็อ่านด้วยการยอมรับ ผลแห่งการเติมแต่ง ความวิจิตรเข้าไปในสาระพุทธประวัติ จึงก่อให้เกิดครัทธาปลาทหะความเลื่อมใสในจิตใจ ของพุทธศาสนิกชนในยุคนั้นยิ่งขึ้น นับว่าสื่อกับผู้รับสื่อมีความประสานกลมกลืนกัน มี ผู้พยายามพัฒนาสาระพุทธประวัติให้เป็นประวัติธรรมที่เป็นคำสอนเพื่อชีวิตหรือเพื่อเป็นความ รู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริงอย่างในกรณี *ชินมหานิทาน* และ *พุทธานุปริวัตต์* แต่ไม่ ประสบผลสำเร็จในการเป็นสื่อที่ประชาชนผู้รับพอใจเท่ากับสื่อที่มีอรรถรสทางวรรณคดีอย่าง ประมุขสมโพธิ

ในสมัยรัตนโกสินทร์ การพยายามเปลี่ยนแปลงสาระพุทธประวัติมาอยู่ในรูป ชีวิตประวัติที่เห็นได้ในชีวิตหนึ่งเป็นเรื่องเกิดขึ้นจากอิทธิพลการศึกษาแบบตะวันตก ที่เริ่ม เข้ามาเผยแพร่ในเวลานั้น การเปลี่ยนแปลงนี้เริ่มต้นจากผลงานประมุขสมโพธิบาลิลับตรวจ ชำระและฉบับแปลภาษาไทยของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ต่อมา ได้เกิดการเขียนสาระพุทธประวัติที่เป็นภาษาไทยในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อสนองคติของคนยุค ใหม่ เป็นเรื่องที่น่าศึกษาอย่างยิ่งว่า การรับอิทธิพลการนำเสนอพุทธประวัติจากแนว มหายน มาเป็นแนวเถรวาทโดยยังคงเค้าอิทธิพลมหายานอยู่บ้าง และการเปลี่ยนมาเป็นการ นำเสนอโดยมีอิทธิพลแนวคิดและรูปแบบการศึกษาแบบตะวันตกนั้น มีผลกระทบต่อสภาพ สังคมและคติชีวิตของพุทธศาสนิกชนชาวไทยในแต่ละสมัยอย่างไร

7.2 วรรณคดีประวัติพระพุทธเจ้าในอนาคค

วรรณคดีประวัติพระพุทธเจ้าในอนาคคที่แต่งในประเทศไทย เท่าที่พบหลักฐาน มีอยู่เรื่องเดียว คือ *คัมภีร์ทศโพธิสัตตฤทเทส* แต่งที่อยุธยาประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 22 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 23 เนื้อเรื่องพรรณนาประวัติของพระโพธิสัตว์ผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้า ในอนาคค 10 พระองค์ เน้นการสั่งสมพระบารมีของพระโพธิสัตว์เหล่านั้นแล้วโยงผลแห่ง การสั่งสมบารมีมาสู่ภาวะชีวิตแห่งความเป็นพุทธะที่พระพุทธเจ้าเหล่านั้นจะได้รับ เช่น อายุ รูปร่าง ต้นไม้แห่งการตรัสรู้ ตลอดจนผลที่มีต่อสังคมในสมัยของพระองค์ เช่น อำนาจพระ บารมียังให้เกิดต้นกล้วยพฤกษ์ หรือเกิดข้าวสาลีที่มีกลิ่นหอม ผู้คนพากันอาศัยต้นกล้วยพฤกษ์ หรือข้าวสาลีเหล่านั้นดำรงชีพด้วยความสุขสบายมีต้องลำบาก เนื้อหาและวิธีการดำเนิน เรื่องในคัมภีร์ทศโพธิสัตตฤทเทสของไทยนี้ เลียนแบบคัมภีร์ทศโพธิสัตตฤทเทสซึ่งแต่งใน ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 19-20 ของลังกา คัมภีร์ทศโพธิสัตตฤทเทสนี้น่าจะได้แต่งขึ้นเมื่อ

สนองคตินิยมเรื่อง พระพุทธเจ้าในอนาคตของคนไทยในเวลานั้น เพราะปรากฏว่าในสมัย
อยุธยา มีบทสวดมนต์บาลีกล่าวว่ามีสักการะพระพุทธเจ้า 10 พระองค์ด้วย

เชิงอรรถ

¹ สุภาพรรณ ๘ บางช้าง, *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา*
(กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 323-324.

² K. R. Norman, *Pāli Literature* (Wiesbaden : Otto
Harrassowitz, 1983), pp. 157-158.

³ M. H. Bode, *Pali Literature of Burma* (London: Royal
Asiatic Society, 1909), p. 140.

⁴ Minayeeff, "Gandha-Vamsa" *Journal of Pali Text Society*
(London: 1886), p. 72.

⁵ อ่างไวโน

วอลเคมาร์ ซี. ไฮเลอร์, "คำนำ" *โศดัตถกัมมทานิทาน* (กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์มิตรสยาม, 2526), หน้า ช. (งานออกเมรุ สมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์, (เสงี่ยม
จนทสิริมหาเถร) วัดสุทัศน์เทพวราราม 17 ธันวาคม 2526).

⁶ ญาณิไทย, *ไตรภูมิภคา* หรือ *ไตรภูมิพระร่วง* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร,
2520), หน้า 2. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในการประชุมสัมมนาเรื่องไตรภูมิพระร่วงใน
โอกาสฉลอง 700 ปีลายสีไทย วันที่ 19-21 ธันวาคม 2526 ณ ห้องประชุมหอสมุด
แห่งชาติ).

⁷ ธมฺมกิตติมहासामिना, *สกุธมฺมสงฺคโ* (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, 2515), หน้า 59.

⁸ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *เรื่องประติษฐานพระ
สงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป* (ม.ป.ท.), หน้า 232. (พิมพ์แจกในงานพระศพพระสัมพันธ
วงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย บิมโรงอัฐศก พ.ศ. 2459).

⁹ พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), *ไตรภูมิโลกวิเนจยภคา*, เล่ม 1 (กรุงเทพ
มหานคร: กรมศิลปากร, 2520), หน้า 37.

¹⁰ *ศัพท์สงเคราะห์* (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2468), หน้า 72.

¹¹ วอลเคมาร์ ซี. ไฮเลอร์, "คำนำ" *โศดัตถกัมมทานิทาน*, หน้า ช.

¹² T. W. Rhys Davids, *The Pali Text Society's Pali-
English Dictionary* (London: Luzac & Company, Ltd., 1959), p. 312.

- ¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า ง.
- ¹⁴ K.R. Norman, *Pāli Literature*, pp. 161-162.
- ¹⁵ โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น, *บาลีสัมภारวិพากสูตร* (กรุงเทพฯ: มุลนิธิภูมิฬโลกิขุ, 2519).
- ¹⁶ *คัมภีร์สงเคราะหฺ์*, หน้า 69.
- ¹⁷ นาคะประทีป, *สัมภारวិพาก* (พระนคร: โรงพิมพ์ ส.ธรรมภักดี, 2504).
- ¹⁸ สาระสังเขปของเนื้อหาในที่นี้ เสนอละเอียดกว่าการเสนอในคัมภีร์สาระพุทธประวัติเล่มอื่น ๆ ที่จะกล่าวต่อไป เพราะเนื้อหามีความคล้ายคลึงกัน
- ¹⁹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทรบุรีนฤนาถ, *ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤตฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทรบุรีนฤนาถ* (พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวนพร, 2513), หน้า 710, 803 (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในคราวอายุครบ 5 รอบ หม่อมหลวงบัว กิติยากร ในพระบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทรบุรีสุรนาถ วันที่ 25 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2512).
- ²⁰ โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น, *สันนิษิตมหานิทาน* (กรุงเทพฯ: มุลนิธิภูมิฬโลกิขุ, 2519), ผูก 1 หน้า 1.
- ²¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *เรื่องประติษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป*, หน้า 232.
- ²² พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), *ไตรภูมิโลกวินิจฉดยภภา*, เล่ม 1, หน้า 37.
- ²³ *คัมภีร์สงเคราะหฺ์*, หน้า 69.
- ²⁴ Likhit Likhitanon, "The Pali Literature of Thailand" (Ph.D. Thesis Submitted to Faculty of Arts, Magedh University, 1969), p. 298.
- ²⁵ คาสตราจารย์ Oskar v Hiniuber เป็นผู้ให้ข้อมูล
- ²⁶ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาณูชิตชิโนรส, *ปฐมสมโพธิภภา* (พระนคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2503), หน้า (7).
- ²⁷ ฐัฐวุฒิ สุกธิสังคราม, *พระประวัติและพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมาณูชิตชิโนรส* (พระนคร: โรงพิมพ์วัฒนาพานิช, 2505), หน้า 573.
- ²⁸ Minayeeff, "Gandha-Vamsa" *Journal of Pali Text Society*, p. 75.
- ²⁹ โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น, *ปฐมสมโพธิ* (กรุงเทพฯ: มุลนิธิภูมิฬโลกิขุ, 2519), ผูก 28 หน้า 30.
- ³⁰ ฐัฐวุฒิ สุกธิสังคราม, *พระประวัติและพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมาณูชิตชิโนรส*, หน้า 1-269.

^{๑๑} *ประมวลรายชื่อคัมภีร์โบราณและสมุดข่อยในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ภาค 4* (ภาควิชาสังคมและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2517), หน้า 79.

^{๑๒} *ประมวลรายชื่อคัมภีร์โบราณและสมุดข่อยในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ภาค 9* (ภาควิชาสังคมและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2517), หน้า 76.

^{๑๓} *ประมวลรายชื่อคัมภีร์โบราณและสมุดข่อยในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ภาค 2* (ภาควิชาสังคมและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2517), หน้า 85.

^{๑๔} *รายชื่อหนังสือโบราณล้านนา : เอกสารไมโครฟิล์มของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2521-2529* (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2529), หน้า 136-137.

^{๑๕} Anatole-Roger Peltier, *Tai Khoeun Literature* (Bangkok : Duang Kamoi, 1987), pp. 1, 205-206.

^{๑๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, *ประชุมสมโภชฉิกกา*, หน้า 49.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า 339-341.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า 157-158.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า 226-227.

^{๒๐} *ศัพท์สงเคราะห์*, หน้า 60.

^{๒๑} *โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น*, **พุทธานุปรีวัตต์** (กรุงเทพฯ: มุลนิธิภูมิพลโลกิขุ, 2519), ผูก 11 หน้า 24.

^{๒๒} ก่องแก้ว วีระประจักษ์, "จารึกลานทองสมเด็จพระมหาเถรจุฬามณี" *ศิลปากร* (27 กรกฎาคม 2526): 81-84.

^{๒๓} สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, วัฒนธรรมและโบราณคดี, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4*, (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513), หน้า 57-58.

^{๒๔} ฮันส์ เพนซ์, *คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2519), หน้า 93.

^{๒๕} สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, วัฒนธรรมและโบราณคดี, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4*, หน้า 65-68.

^{๒๖} วัชรินทร์ นุ่มพงษ์แพทย์, "ข้อมูลใหม่ที่ได้จากจารึกในพระธาตุพนม" *ศิลปากร* 20 (พฤษภาคม-กรกฎาคม 2519): 135-137.

^{๔๗} สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, วัฒนธรรมและโบราณคดี, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑* (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2508), หน้า 225.

^{๔๘} สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 6 ตอนที่ 2* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2517), หน้า 6-8.

ดูเพิ่มเติม

สุภาพรรณ ฅ บางช้าง, *วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย: จารึก ตำนาน นางสาวदार สาส์น ประภาศ* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิหม่อมกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2529), หน้า 230-240, 275.

^{๔๙} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, *ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ*, หน้า 496.

^{๕๐} T.W. Rhys Davis and William Stede (ed.), *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary* (London: The Pali Text Society, 1959), p. 38.

^{๕๑} *ชินมหานิทาน เล่ม 1 ภาคภาษาบาลี* (กรุงเทพฯ: สหประชาพาณิชย์, 2530), หน้า "คำนำ". (หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติในมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช 5 ธันวาคม 2530).

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า 291.

^{๕๓} โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น, *ชินมหานิทาน* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ), ผูก 14 หน้า 37.

^{๕๔} *ตำนานพระแก้วมรกตฉบับสมบูรณ์* (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรบริการ, 2504), หน้า 49, 55.

^{๕๕} สมเด็จพระวันรัตน์, *สังคีตยวงส์ นางสาวदार เรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย* (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดคิวดพร, 2521), หน้า 369. (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนจัดพิมพ์ถวายเป็นธรรมบรรณาการโดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ [กมลเถระ] วัดพระเชตุพน ฅ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 1 เมษายน พุทธศักราช 2521).

ข้อความเดียวกันนี้ปรากฏอยู่ในหนังสือที่จัดพิมพ์อีกเล่มหนึ่ง คือ

นางสาวदारกรุงศรีอยุธยาภาษามครและคำแปล (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทย, 2459), หน้า 2. (นายเชียร บุนนาค ผู้บุตรพิมพ์แจกในงานปลงศพท่านเลื่อม ต.จ. ภรรยาพระยามนตรีสุริยวงษ์ (ชื่น บุนนาค) ปี มโรงอัฐศก พ.ศ. 2459).

อย่างไรก็ตาม ข้อความทั้งหมดซึ่งมาจัดพิมพ์และตั้งชื่อว่า **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามครและคำแปล** นี้ ที่จริงก็คือ ปริจเจทที่ 7 ของคัมภีร์สังคีตยวงส์ นั้นเอง มิใช่ผลงานเฉพาะเรื่องหนึ่ง คู

สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **วิวัฒนาการเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย: จารึก ดำนาน พงศาวดาร-สาส์น ประกาศ**, หน้า 367-368.

⁵⁶ สมเด็จพระวันรัตน์, **สังคีตยวงส์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย**, หน้า 424.

⁵⁷ ข้อคิดเห็นนี้และข้อมูลที่มาจากคำว่า "มลาน" ในเอกสารดังกล่าวข้างต้น ได้จากการสัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร เมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2531.

⁵⁸ **นิมทานิทาน เล่ม 1 ภาคภาษาบาลี**, หน้า 1.

⁵⁹ V. Trenckner, *A Critical Pali Dictionary* (Copenhagen: The Royal Danish Academy of Sciences and Letters, 1948), p. 53.

⁶⁰ G.P. Malalasekera, *The Pali Literature of Ceylon* (Colombo: M.D. Gunasena & Co., Ltd., 1958), p.160.

⁶¹ พญาลิไทย, **ไตรภูมิภคา หรือไตรภูมิพระร่วง**, หน้า 2.

⁶² พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป**, หน้า 235.

⁶³ H. Saddhatissa, "The Birth-Stories of the Ten Bodhisattas and the Desabodhisattuppattikathā" *Sacred Books of the Buddhist*, Vol. XXIX (London: The Pali Text Society, 1975), p. 2.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 19.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 4-5.

⁶⁶ F. Martini, "Dasa-Bodhisatta-Uddesa", *Bulletin de l'École Française d' Extrême Orient* 36, 2(1936), pp. 287-289.

⁶⁷ ผ่าน วงษ์อ้วน, "คัมภีร์อนาคตวงศ์ อุเทศที่ 1-10 : การตรวจชำระและศึกษาเชิงวิเคราะห์" (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 37-39.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12-19.

⁶⁹ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**, หน้า 447.

⁷⁰ ผ่าน วงษ์อ้วน, "คัมภีร์อนาคตวงศ์ อุเทศที่ 1-10 : การตรวจชำระและ
ศึกษาเชิงวิเคราะห์", หน้า 29, 32-33.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4-8.

⁷² **ประชุมหนังสือเก่าภาคที่ 1** (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
2459), หน้า 12. (หม่อมเจ้าปิยภัคตินารถ ม.ช., ม.ล.ม., ท.จ.ว., ร.ม.ป.ร. 5
พิมพ์อุทิศส่วนกุศลสนองพระเดชพระคุณพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิศุณนารถนิภาธร ปิ
มโรงรัฐคก พ.ศ. 2459).

⁷³ ผ่าน วงษ์อ้วน, "คัมภีร์อนาคตวงศ์ อุเทศที่ 1-10 : การตรวจชำระและ
ศึกษาเชิงวิเคราะห์", หน้า 192.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 211.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

⁷⁶ H. Saddhatissa, "The Birth-Stories of the Ten
Bodhisattas and the Dasabodhisattuppattikathā", p. 162.

⁷⁷ ผ่าน วงษ์อ้วน, "คัมภีร์อนาคตวงศ์ อุเทศที่ 1-10 : การตรวจชำระและ
ศึกษาเชิงวิเคราะห์", หน้า 80.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 177-178.

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 230.

⁸⁰ H. Saddhatissa, "The Birth-Stories of the Ten
Bodhisattas and the Dasabodhisattuppattikathā", p. 148.

⁸¹ ผ่าน วงษ์อ้วน, "คัมภีร์อนาคตวงศ์ อุเทศที่ 1-10 : การตรวจชำระและ
ศึกษาเชิงวิเคราะห์", หน้า 65.

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7-8.

⁸⁴ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ประชุมสมโพธิกถา**
(พระนคร : ประพาสตันการพิมพ์, 2503), หน้า (15)-(16). (มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ชำระ พุทธคักราช 2503).

บทที่ 4

วรรณคดีธรรมประวัติ

วรรณคดีธรรมประวัติ หมายถึง วรรณคดีบาลีที่แสดงประวัติศาสนธรรม ก่อปร
ด้วยประวัติการรวบรวมและสร้างสรรค์วรรณกรรมทางธรรม ประวัติการเผยแพร่ธรรม
ประวัติศาสนวัตถุ ประวัติศาสนสถาน ประวัติเหตุการณ์ที่เนื่องด้วยความเจริญและความ
เสื่อมของพระศาสนา

จุดเริ่มต้นของสาระธรรมประวัติบาลีมีอยู่ในพาดิเรกนิทานตอนต้นของผลงานอรรถ-
กถา คือ สมันตปาสาทิกา - อรรถกถาพระวินัย สุมังคลวิลาสินี - อรรถกถาที่นิกาย
ของพระพุทธโฆษาจารย์ เป็นต้น เนื้อความในพาดิเรกนิทานนั้นมักกล่าวถึงเรื่องการสังคายนา
พระธรรมวินัยในอินเดีย การเผยแพร่พระศาสนาไปสู่นานาชาติในสมัยพระเจ้าอโศก
มหาราช การสังคายนาและการจารพระไตรปิฎกครั้งแรกในลังกา¹

หลังสมัยอรรถกถาแล้ว มีการแต่งผลงานบาลีประเภทธรรมประวัติออกเป็น 2
ลักษณะ คือ

1. **ผลงานบาลีประเภทตำนานพงศาวดาร (legends and charonicles)**
ได้แก่ คัมภีร์ ทิววงศ์ มหาวงศ์ จุมวงศ์ มหาโพธิวงศ์ กุปวงศ์ หัตถวนคัลลวิหาร
วงศ์ และ ทาฐาวงศ์ หรือ ทาฐาธาตวงศ์² ผลงานเหล่านี้ล้วนแต่งในลังกา

2. **ผลงานบาลีประเภทแสดงประวัติการรวบรวมและแต่งคัมภีร์ (bibliogra-
phical works)** ผลงานประเภทนี้วิวัฒนาการต่อจากสาระในพาดิเรกนิทานของอรรถกถา
ดังกล่าวข้างต้น ได้แก่ ดันธวงศ์ ผลงานของพระนันทปัญญา แต่งที่พม่า ประมาณพุทธ
ศตวรรษที่ 22 คัมภีร์ สาสนวงศ์ ผลงานของพระปัญญาสามี แต่งเมื่อ พ.ศ. 2404
ผลงานทั้ง 2 เรื่องนี้แต่งที่พม่า อีกเรื่องหนึ่ง คือ คัมภีร์ สาสนวงศ์ที่ป ผลงานของพระ
วิมลสารเถระ แต่งที่ลังกา เมื่อ พ.ศ. 2423³

ในประเทศไทย ผลงานเขียนภาษาบาลีสาระธรรมประวัติ มีทั้งที่เป็นคัมภีร์
ประเภทตำนานพงศาวดาร และประเภทแสดงประวัติการรวบรวมและแต่งคัมภีร์บาลี

ผลงานประเภทตำนานพงศาวดารที่แต่งในประเทศไทย และเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้อง
ประเทศไทย มี 9 เรื่อง แบ่งย่อยตามลักษณะเนื้อหาได้เป็น 4 กลุ่ม คือ

กลุ่มตำนานรุ่นเก่า มี สิทฺธิคนิทาน จามเทวีวงศ์ ของพระโพธิธรรมาลังการัตนนิมิตตวงศ์ ของพระพรหมราชปัญญา การแต่งอยู่ในช่วงประมาณระหว่าง พ.ศ. 1945 - 1996

กลุ่มตำนานกึ่งพงศาวดาร มี ชินกาลมาลี ของพระรัตนปัญญา สังคีตยวงศ์ ของพระนิมลธรรม หรือ สมเด็จพระวันรัตน์ แต่งในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2271 - 2332

กลุ่มพงศาวดาร มี จุลยุทธการวงศ์ ของสมเด็จพระวันรัตน์ และ พระราชมงศาวดารรัตนโกสินทร์สังเขป ของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

กลุ่มตำนานรุ่นใหม่ มี ตำนานพระแก้วมรกต และ ตำนานพระสาयน์ ของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

นอกจากนี้ ยังมีตำนานที่เป็นเรื่องประวัติพระทันตธาตุ (พระเขี้ยวแก้ว) ซึ่ง สืบทอดจากอินเดียมาประดิษฐานในลังกา 1 เรื่อง คือ คัมภีร์ทันตธาตุนิธาน

ผลงานประเภทแสดงประวัติการรวบรวมและแต่งคัมภีร์บาลีที่แต่งในประเทศไทย มี 3 เรื่อง คือ คัมภีร์ลักขมสังคหะ คัมภีร์จุฬลักขมสังคหะ และคัมภีร์ญาโณทัยปกรณ์

ในที่นี้จะไม่กล่าวถึงผลงานที่เป็นตำนานพงศาวดารเกี่ยวกับประเทศไทย แต่จะ กล่าวถึงเฉพาะคัมภีร์ทันตธาตุนิธาน คัมภีร์ลักขมสังคหะ คัมภีร์จุฬลักขมสังคหะ และ คัมภีร์ญาโณทัยปกรณ์ เพราะมีเนื้อหาที่อยู่ในขอบข่ายของการวิจัย คือ มีเนื้อหาเนื่องด้วย ธรรมที่อยู่ในสายสืบเนื่องของสายพระสุตตันตปิฎก

1. ทันตธาตุนิธาน

1.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง ผู้แต่งคัมภีร์ทันตธาตุนิธานได้แสดงประวัติการ แต่งไว้ในตอนต้นของคัมภีร์ว่า

" นุทธสาสนโชตกัม
เชยฺยลจฺจคามนาเมน
คฺมภีรฺกฺขรปทฺลฺล
เทยฺยภาสาช จ อนุ-
นราธิปติราชา
มหาปญฺเณน ขาจิโต
ธาทวฺจนฺลฺล นิสฺสยํ
กริสฺลํ สุขโพธิยา. " ๕

- ข้าพเจ้าผู้อันพระราชผู้เป็นใหญ่แห่งชน ผู้ทรงบุญญาธิการมาก ทรงพระนามว่า ไชยสงคราม มีรับสั่งขอให้ (แต่งคัมภีร์) เมื่อความรุ่งเรืองแห่งพระศาสนาของพระนุทธเจ้า จักแต่ง (คัมภีร์) อันอาศัยถ้อยคำเรื่องพระธาตุ ซึ่งมีอักษรบทลิกซึ่ง ตามภาษาไทย เพื่อความเข้าใจง่าย

ข้อความข้างต้นแสดงประวัติคัมภีร์ทันตชาตุนิธานไว้ 2 เรื่อง คือ

1. คัมภีร์นี้แต่งในสมัยของพระเจ้าไชยสงคราม มีหลักฐานใน *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*^๑ และ *พงศาวดารโยนก*^๒ ชัดเจนว่า พระเจ้าไชยสงคราม หรือ พระยาไชยสงคราม เป็นพระราชโอรสของพระเจ้ามังราย ทรงประสูติและเติบโตที่เมืองเชียงราย พระนามเดิมว่า เจ้าคราม ทรงได้รับการยกย่องเป็นพระยาไชยสงคราม เนื่องในโอกาสที่ช่วยพระเจ้ามังรายทำสงครามปราบพระยาเบ็กโอรสของพระยาธิบยา เมื่อ พ.ศ. 1845 ในปี พ.ศ. 1855 พระเจ้ามังรายเสด็จสวรรคต พระเจ้าไชยสงคราม จึงเสด็จจากเมืองเชียงรายนมารับพิธีราชาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ ณ เมืองเชียงใหม่ ทรงประทับอยู่ที่เมืองเชียงใหม่เพียง 4 เดือน ก็โปรดให้เจ้าแสนภูพระราชโอรสช่วยดูแลเมืองเชียงใหม่ ส่วนพระองค์เสด็จกลับไปประทับอยู่ที่เมืองเชียงราย จนเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. 1869

ถ้าถือเอาคำ " นราธิปติราชินา " ว่ามีความหมายถึงพระเจ้าแผ่นดินที่ผ่านพิธีราชาภิเษก มิได้หมายความว่า เป็นเจ้าเมืองเท่านั้น ระยะเวลาที่พระเจ้าไชยสงครามทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินสมบูรณ์อยู่ในช่วงระยะเวลาระหว่าง พ.ศ. 1855 - 1869 คัมภีร์ทันตชาตุนิธานซึ่งพระเจ้าไชยสงครามมีพระกระแสรับสั่งโปรดให้แต่งขึ้น ก็น่าจะแต่งขึ้นในช่วงเวลาระหว่างนั้น ทั้งนี้สันนิษฐานว่า พระเจ้าไชยสงครามทรงโปรดให้แต่งคัมภีร์นี้ขึ้นในปี พ.ศ. 1855 ซึ่งเป็นปีที่พระเจ้ามังรายสวรรคต และเป็นปีที่พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ เพื่อเป็นงานอุทิศถวายแก่พระเจ้ามังราย (รวมทั้งเป็นเกียรติยศต่อพระองค์เองด้วย) เหตุผลที่น่าเชื่อถือว่าสันนิษฐานนี้ คือ ใน*ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่* และ *พงศาวดารโยนก*^๓ เล่าไว้ตรงกันว่า เมื่อ พ.ศ. 1842 ได้มีคณะสงฆ์จากลังกา นำพระธาตุมาถวายแก่พระเจ้ามังราย ดังมีข้อความใน *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่* ว่า

" ในกาลยามนั้น ยังมีมหาเถรเจ้าหมู่หนึ่ง เอาธาตุพระพุทธรูปเจ้ามาแต่สิงหนเมืองลังกามาหื้อแก่เจ้ามังราย 2 ดวง เจ้าพระยามังรายรับเอาธาตุพระพุทธรูปเจ้าแล้วมีความยินดีมากนัก จึงอธิษฐานว่า แต่ว่าเป็นธาตุแห่งพระพุทธรูปเจ้าแท้ ขอจูงสำแดงหื้อหันอัจฉริยะหื้อหายสิ้นเตหะแห่งตัญญาทั้งหลายเทอญ พระยามังรายก็สร้งพระธาตุด้วยสัจฉา ยามนั้น พระธาตุก็กระทำปาฏิหาริย์ในโกสคำ สำแดงรัศมีในน้ำอันสร้งนั้น แตกเป็น 3 ส่วน ส่วนหนึ่งมีรัศมีอันเหลือองตั้งคำ ส่วนหนึ่งมีรัศมีอันเขียวดั่งแก้วอินทนิล ส่วนหนึ่งมีรัศมีอันขาวดั่งลวดเงิน เจ้ามังรายมีใจเลื่อมใสในพระธาตุยิ่งนัก ก็เอาพระธาตุดวงหนึ่งไปบรรจุไว้ในองค์พระพุทธรูปเจ้าอันหลวงนั้นแล "

เข้าใจว่าคณะสงฆ์ผู้นำพระธาตุมาถวายแก่พระเจ้ามังรายในครั้งนั้น จะได้นำ คัมภีร์ทาสาวงส์ หรือ คัมภีร์ทาสฐาธาตุวงส์ ซึ่งเป็นคัมภีร์บาลีว่าด้วยเรื่องตำนานพระธาตุ เข้ามาถวายหรือเผยแพร่ในครั้งนั้นด้วย

คัมภีร์ทาสาวงส์ หรือ คัมภีร์ทาสฐาธาตุวงส์ เป็นคัมภีร์ร้อยกรองภาษาบาลี เนื้อหาว่าด้วยเรื่องตำนานพระธาตุ เป็นผลงานของพระภิกษุชาวลังกา นามว่า พระธรรม กิตติมหาเถระ แต่งขึ้นในสมัยของพระนางสิลาวดี (ครองราชย์ครั้งแรก พ.ศ. 1740 - 1743 ครั้งที่ 2 พ.ศ. 1752 - 1753 ครั้งที่ 3 เจ็ดเดือน ใน พ.ศ. 1754)¹⁰ คัมภีร์ทาสาวงส์ หรือ ทาสฐาธาตุวงส์ นี้ น่าจะเป็น " ถ้อยคำเรื่องพระธาตุซึ่งมีอักษรบทลึกลับ " ซึ่งผู้แต่งคัมภีร์ทันตธาตุนิธานได้อาศัยเป็นหลักในการร้อยกรอง ผลงานที่มีเนื้อหา ทำนองเดียวกันชิ้นใหม่อีกจำนวนหนึ่ง ทั้งนี้ ผู้แต่งคัมภีร์ทันตธาตุนิธานได้อ้างไว้ชัดเจนในตอนท้ายคัมภีร์ว่า

" ตี ปกาลิตี
อิหิ หิ วจัน ทาธา- .. ตาตุวิเส ปกรณ."¹¹
- ก็ถ้อยคำนี้กล่าวไว้แล้วในคัมภีร์ทาสฐาธาตุวงส์

ส่วนที่ว่า " แต่งตามภาษาไทย " นั้น เข้าใจว่าเมื่อคัมภีร์ทาสาวงส์ หรือ ทาสฐาธาตุวงส์ เข้ามาเผยแพร่พร้อมกับเหตุการณ์สำคัญทางประวัติพระพุทธรูปศาสนาที่เกี่ยวกับ เรื่องการประดิษฐานเรื่องพระธาตุในล้านนา เมื่อ พ.ศ. 1842 แล้ว คงจะได้มีผู้แต่ง เรื่องตำนานพระธาตุตามแนวสาระในคัมภีร์ทาสาวงส์ออกเป็นภาษาไทยขวน เพื่อเผยแพร่ กว้างขวางสู่ประชาชน ในปัจจุบัน ปรากฏว่ามีต้นฉบับตัวเขียนเรื่องพระทันตธาตุเป็นภาษาไทยขวน จำนวนเทศนาโวหารกระจัดกระจายอยู่ตามวัดต่างๆ ในภาคเหนือจำนวนมาก¹²

เรื่องการประดิษฐานพระธาตุเมื่อ พ.ศ. 1842 นั้น เป็นเรื่องที่พระเจ้ามังราย ทรงมีความบิตติยินดีเป็นอย่างยิ่ง นับเป็นเหตุการณ์ทางพระศาสนาที่สำคัญ ดังนั้น จึงสันนิษฐานว่า บางทีพระเจ้าไชยสงครามจักได้โปรดให้แต่งคัมภีร์ภาษาบาลีเรื่องพระทันตธาตุ เป็นการอุทิศกุศลและเป็นการน้อมถวายพระเกียรติยศแก่พระเจ้ามังราย ซึ่งได้สวรรคตลง เมื่อ พ.ศ. 1855

ส่วนเรื่องผู้แต่ง ไม่ปรากฏหลักฐานใดๆ กล่าวถึง จึงสันนิษฐานได้เพียง กว้างๆ ว่า น่าจะเป็นพระภิกษุผู้ทรงความรู้ด้านภาษาบาลีถึงขนาดรจนาวรรณคดีบาลีร้อย กรองได้ในสมัยนั้น

ต้นฉบับตัวเขียน คัมภีร์ใบลานคัมภีร์ทันตธาตุนิธานเท่าที่สำรวจได้มี 11 ฉบับ
ทุกฉบับจารด้วยอักษรขอม ความยาว 2 ผูก เก็บรักษาอยู่ที่หอพระมณเฑียรธรรมในวัด
พระศรีรัตนศาสดาราม 2 ฉบับ คือ

1. ฉบับครุเดิม สมัยกรุงธนบุรี เลขที่ 841

2. ฉบับทองใหญ่ สมัยรัชกาลที่ 1 เลขที่ 840

อีก 9 ฉบับ เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ แบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม
คือ

- ฉบับที่ระบุผู้สร้าง คือ ฉบับเลขที่ 2992 พระยาคริสหเทพ (เพ็ง) เป็นผู้
สร้าง และฉบับเลขที่ 7249 เจ้าคุณปราสาท (กระต่าย) สร้างเมื่อ พ.ศ. 2380
ฉบับทั้ง 2 จึงสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3

- ฉบับที่สันนิษฐานจากลักษณะตัวอักษรที่จาร ว่าจารในสมัยรัชกาลที่ 3 มีฉบับ
เลขที่ 131, 2322, 2591, 2592, 2992 ที่สันนิษฐานว่าจารในสมัยรัชกาลที่ 4 มี
ฉบับเลขที่ 2691 และ 6554

- ฉบับจารสมัยรัชกาลที่ 3 เลขที่ 131, 2322, 2591, 2592,
2992

- ฉบับจารสมัยรัชกาลที่ 4 เลขที่ 2691, 6554

- ไม่ทราบสมัยที่จาร เลขที่ 6560¹³

การศึกษาและเผยแพร่ วิชัย กุลชาบาล ได้ทำการศึกษาในหัวข้อเรื่อง
"ทันตธาตุนิธาน : การตรวจสอบชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์" เป็นวิทยานิพนธ์
ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2526

1.2 สาระสิ่งแปล

บทปณามคาถา และ อารัมภกถา กล่าวนมัสการพระรัตนตรัย และระบุว่าพระเจ้าไชยสงครามทรงโปรดให้แต่งคัมภีร์ขึ้น ผู้แต่งจะแต่งโดยอาศัยถ้อยคำเรื่องพระธาตุซึ่งมีอักษรบทลึกลงมาแต่งตามแนวภาษาไทย เพื่อให้เข้าใจง่าย

บทปณามคาถา กล่าวนมัสการพระรัตนตรัย (อีกครั้ง)

เนื้อหา แบ่งออกเป็น 4 ปริจเฉท

ปริจเฉทที่ 1 โภธิปริทีปน ปริจเฉท - ปริจเฉทแสดงเรื่องการตรัสรู้

กล่าวถึงประวัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่อดีตชาติที่เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ บังเกิดในสมัยของพระพุทธเจ้า 24 พระองค์ นับแต่พระชาติที่เกิดเป็นสุเมธดาบส

ในสมัยของพระพุทธเจ้าที่บังกร จนถึงพระชาติสุดท้ายที่เป็นพระเวสสันดร จุดแล้วไปบังเกิดเป็นเทวบุตรบนคฤาสวรรค์ แล้วลงมาปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระราชมารดาสิริมาหามายา ประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อมีพระชนมายุ 29 พรรษา ได้เสด็จออกบรรพชา แลวงหาลัทธิธรรมอยู่ 6 ปี ที่สุดได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ปริจเฉทที่ 2 ทลผลปรินิพพานปริจเฉท - ปริจเฉท ว่าด้วยการปรินิพพานของพระทศพล

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ได้เสวยวิมุตติสุข 7 ลัปดาห์ แล้วเสด็จออกเผยแผร์พระลัทธิธรรม เริ่มต้นแต่การแสดงพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตรแก่พระปัญจวัคีย์ พระองค์เสด็จไปเกาะลังกา 3 ครั้ง เมื่อทรงบำเพ็ญพุทธกิจได้ 45 พรรษาแล้ว เสด็จดับขันธปรินิพพาน

พระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามี 2 ประเภท คือ วิปปกิณฑธาตุ - พระบรมสารีริกธาตุที่กระจาย และ นวิปปกิณฑธาตุ - พระบรมสารีริกธาตุที่ไม่กระจาย มีพระทันตธาตุ (พระเขี้ยวแก้ว) เป็นต้น

พระบรมสารีริกธาตุที่กระจาย มี 3 ขนาด คือ ขนาดเล็ก - ประมาณเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาด ขนาดกลาง - ประมาณเท่าเมล็ดข้าวสาร ขนาดใหญ่ - ประมาณเท่าเมล็ดถั่วเขียว และมีสี 3 สี คือ สีจุดดอกมะลิตูม สีจุดแก้วมุกดาที่เจียรระโนงามดี และสีจุดผงทองคำ

พระมหากัสสปเถระเล็งเห็นอันตรายที่จะเกิดขึ้นแก่พระบรมสารีริกธาตุ จึงได้รวบรวมพระธาตุไปให้พระเจ้าอชาตศัตรูทรงกระทำธาตุนิธาน คือ รวบรวมเก็บรักษาพระธาตุไว้ ยกเว้นส่วนที่อยู่ที่รามคาม พวกนาคทองแห่นไว้ มีอาจรรวมมาได้

ปริจเฉทที่ 3 เจตียปริทีปนปริจเฉท - ปริจเฉทแสดงเรื่องเจตีย (ที่ประดิษฐานพระธาตุ)

พ.ศ. 218 พระเจ้าอโศกมหาราชทรงโปรดให้สร้างวิหาร 84,000 แห่ง เพื่อบูชาพระธรรม 84,000 พระธรรมขันธ์ แล้วนำพระบรมสารีริกธาตุที่พระเจ้าอชาตศัตรูทรงรวบรวมรักษาไว้ไปประดิษฐานในวิหารเหล่านั้น

พ.ศ. 236 พระมหินทเถระเผยแผร์พระพุทธศาสนาไปยังลังกาทวีป พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงโปรดให้สร้างเจตียสถูปารามขึ้นที่เมืองอนูราชปุระ เพื่อประดิษฐานพระนลาตธาตุ และทักษิณชกธาตุ ต่อมาพระสังฆมิตตาเถรีได้นำอัญเชิญพระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปมายังลังกาทวีป พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะได้อัญเชิญพระศรีมหาโพธิ์นั้นไปประดิษฐานในเมฆวันอุทยาน

พ.ศ. 372 พระเจ้าทกุสุมามินีโปรดให้สร้าง มริจจวัฏฐวิหารและโลหปราสาท

สูง 9 ชั้น ถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ และโปรดให้สร้างพระเจดีย์เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ โสณุตตรสามเณรได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุจากนาคนิภพมาประดิษฐานในพระเจดีย์นั้น พระเจ้าทภูฏคามินีโปรดให้ทำการเฉลิมฉลองพระบรมสารีริกธาตุนั้น

ปริจเฉทที่ 4 ชาตปฏิบัติปนปริจเฉท - ปริจเฉทแสดงเรื่องพระ(ทันต)ธาตุ

พระทันตธาตุหรือพระเขี้ยวแก้วมี 4 องค์ องค์หนึ่งพวคนาคนำไปบูชา องค์หนึ่งชาวเมืองคันธาระนำไปบูชา องค์หนึ่งท้าวสักกชนนำไปบูชา และอีกองค์หนึ่งพระเขมเถระนำไปถวายกษัตริย์แห่งกาลิงครัฐ กษัตริย์แห่งกาลิงครัฐทุกพระองค์ทรงเลื่อมใสบูชาพระทันตธาตุสืบต่อกันมาจนถึงสมัยของพระเจ้าคหฬิวะ พระองค์ทรงเลื่อมใสคำสอนของศาสนาพราหมณ์และทรงอุปถัมภ์พวคนิครณ์ ต่อมาทรงได้ฟังสาระคำสอนในพระพุทธานุชาสนาจากอำมาตย์ผู้หนึ่ง จึงกลับมาเลื่อมใสในพระพุทธานุชาสนา พวคนิครณ์นำความไปกราบทูลแด่พระเจ้าปาดทุราช พระเจ้าปาดทุราชตรัสสั่งให้พระเจ้าคหฬิวะนำพระทันตธาตุมา ทรงพยายามทำลายพระทันตธาตุด้วยวิธีการต่างๆ เช่น โยนลงในกองไฟ ตีด้วยฆ้อนเหล็ก แต่ก็เกิดเหตุอัศจรรย์ปกป้องพระทันตธาตุมิให้ได้รับอันตราย พระเจ้าคหฬิวะนำพระทันตธาตุมาประดิษฐานที่กาลิงครัฐดังเดิม

พระเจ้าอริชราชได้ยกทัพมาตีแคว้นกาลิงครัฐ เพื่อแย่งชิงพระทันตธาตุ แต่พ่ายแพ้ พระเจ้าอริชราชสวรรคตในการสงคราม พระราชนัดดาของพระเจ้าอริชราชได้ยกทัพมาเป็นครั้งที่ 2 พระเจ้าคหฬิวะเห็นว่า พระองค์จักพ่ายแพ้การสงคราม จึงโปรดให้เจ้าหญิงเหมขาลา พระราชธิดาของพระองค์ และพระทันตกุมารราชบุตรเขยนำพระทันตธาตุหนีออกจากเมืองเดินทางไปยังลังกาทวีป เจ้าหญิงเหมขาลาและพระทันตกุมารนำพระทันตธาตุมาสู่ลังกาทวีปได้โดยปลอดภัย ทรงมอบพระทันตธาตุให้แก่พระเจ้ากิตติสิริเมฆวรรณ พระเจ้ากิตติสิริเมฆวรรณทรงประดิษฐานพระทันตธาตุไว้เหนือพระราชบัลลังก์พระภิกษุสงฆ์และชาวเมืองพากันหลั่งไหลมาบูชาพระทันตธาตุอย่างเนืองแน่น พระเจ้ากิตติสิริเมฆวรรณจึงโปรดให้อัญเชิญพระทันตธาตุไปประดิษฐาน ณ วัดอภัยคีรีวิหาร และโปรดให้มีพิธีนำพระทันตธาตุแห่ไปตามถนนเพื่อให้ประชาชนได้นมัสการเป็นประจำทุกปี

1.3 เป้าหมายการแต่ง

ผู้แต่งได้กล่าวไว้ในอารัมภกถาตอนต้นของคัมภีร์ว่า ท่านได้แต่งคัมภีร์เรื่องพระทันตธาตุนี้ขึ้นนี้ ตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าไชยสงคราม ที่ทรงหวังในประโยชน์คือ ความเจริญพระพุทธานุชาสนา การโปรดให้แต่งคัมภีร์นี้ขึ้นจึงเป็นพระราชกรณียกิจด้านการทำนุบำรุงพระพุทธานุชาสนาประการหนึ่งของพระเจ้าไชยสงคราม เป็นการสร้างความมั่นคงแก่พระพุทธานุชาสนาด้วยการเสริมความศรัทธาในเรื่องพระธาตุ ซึ่งเป็นคติความเชื่อที่มีอยู่

แล้วในสังคมให้แน่นแน่นสูงขึ้น

อนึ่ง สันนิษฐานว่า บางที พระเจ้าไชยสงครามอาจจะโปรดให้แต่งคัมภีร์
ทันตธาตุนิธานนี้เป็นพิเศษ เพื่อถวายพระราชกุศลแด่พระเจ้ามังรายในปีที่พระเจ้ามังราย
เสด็จสวรรคต โดยเหตุที่มีเหตุการณ์การประดิษฐ์ฐานพระธาตุซึ่งพระเถระจากลังกานำมา
ถวายในสมัยพระเจ้ามังราย นับเป็นพระราชกรณียกิจด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาที่
สำคัญของพระเจ้ามังราย

1.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

โครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์ทันตธาตุนิธาน ประกอบด้วยบทปณามคาถาและเนื้อ
เรื่อง ซึ่งแบ่งสารแต่ละตอนออกเป็น 4 ตอน แต่ละตอนมีความเกี่ยวข้องกันในลักษณะที่เป็น
เหตุการณ์ต่อกัน เมื่อจบตอนสุดท้ายแล้วก็จบคัมภีร์โดยไม่มีนิคมคาถาหรือถ้อยคำลงท้าย

ลักษณะการเสนอเนื้อหาของคัมภีร์ทันตธาตุนิธานที่ควรพิจารณา คือ

1) มีการเสนอบทปณามคาถา 2 ครั้ง ครั้งแรกเป็นบทปณามคาถา 1 บท
ประพันธ์อย่างง่าย ๆ ต่อด้วยบทอารัมภกถา กล่าวถึงประวัติการแต่ง จบแล้วต่อด้วยบท
ปณามคาถาซึ่งแต่งวิจิตรกว่าบทปณามคาถาครั้งแรก บทปณามคาถาครั้งแรก มีข้อความว่า

" นมามิ พุทธิ์ ปรมธาตุวารี ชุมมณฺจฺ ธาตํ อมตปฏุกาส์
สงฺฆณฺจฺ เสฏฺฐํ วจฺจํ วรธาตุปุชฺชํ หตฺนุตรายโข รตนตฺตเยน "

- ข้าพเจ้าขอน้อมนมัสการพระพุทธรูปเจ้าผู้เป็นประมุขแห่งพระบรมธาตุ และขอ
น้อมนมัสการพระธรรมซึ่งประกาศเรื่องพระธาตุอันเป็นอมตะ และขอน้อม
นมัสการพระสงฆ์ผู้บูชาพระธาตุอันประเสริฐอย่างสูงสุด อันตรายทั้งหลาย
สิ้นแล้ว ด้วยอำนาจแห่งพระรัตนตรัย

บทปณามคาถาครั้งที่ 2 มี 3 คาถา ตัวอย่างคาถาแรก

" มหาทินกรสิ์ หตโมหนุชการี ลตลตฺตฺชิตฺตํ พุทฺธานํ เขตฺตตฺตฺตยลุมฺมํ
หตฺสกลกิลลสิ์ สนฺติยา ยาทลนฺตํ อปรมิทฺตฺคฺโณมฺมิ โลกนาถิ นมิตฺวา "

- ข้าพเจ้าขอน้อมนมัสการพระพุทธรูปเจ้าผู้ทรงเป็นที่พึ่งของชาวโลก ผู้เป็นประมุข
แสงอาทิตย์อันยิ่งใหญ่ ขจัดความมืด คือ โมหะ ให้สิ้นไป ผู้ทรงชนะศัตรูนับ
ร้อยตลอดนพทศเขตทั้งสาม ผู้สิ้นกิเลสทั้งมวล ผู้บรรลุถึงสันติธรรมโดยสันติ
ธรรม ผู้เป็นหวังแห่งความดีอันประมาณมิได้

บทปณามคาถาและอาร์มภกคาถาตอนแรกคงจะได้เขียนเต็มเข้ามาภายหลังเป็นการบันทึกประวัติการแต่งไว้

2) การนำเสนอ ใช้วิธีการนำเสนอด้วยบทประพันธ์ร้อยกรอง มีประโยคร้อยแก้ว รจนาด้วยฉันท 5 ชนิด คือ

ปัฐยาวัตฉันท	433	คาถา
วังสภุฉันท	132	คาถา
มาลีฉันท	66	คาถา
อุปชาติฉันท	1	คาถา
ลัทธาฉันท	1	คาถา

การนำเสนอด้วยบทประพันธ์ร้อยกรองนี้คงเป็นการแต่งเลียนแบบคัมภีร์ท้าววงส์หรือท้าวธาตวงส์ ซึ่งผู้แต่งใช้เป็นคัมภีร์หลักในการศึกษาประกอบการแต่ง อนึ่ง ยังเป็นการเลียนแบบการแต่งคัมภีร์ประเภทตำนานพงศาวดารเรื่องอื่นๆ ของลังกาที่นิยมแต่งด้วยประพันธ์ร้อยกรองเป็นส่วนใหญ่ด้วย เช่น คัมภีร์ทีปวงส์ คัมภีร์มหาวงส์ เป็นต้น

3) การนำเสนอ ผู้แต่งเน้นความเข้าใจสาระโดยง่าย (สุขโพธิยา) เป็นสำคัญ คำประพันธ์ฉันทที่แต่งจึงไม่เด่นในด้านอลังการและไม่เคร่งครัดในรูปแบบของฉันทลักษณ์ ศาสตราจารย์ นาวาอากาศเอกแยม ประพัฒน์ทอง วิจารณ์ไว้ว่า " ฉันทลักษณ์ในคัมภีร์ทันตชาตุนิธานนี้ ขาดอลังการศาสตร์อยู่บ้าง เพราะผู้รจนามุ่งรักษาเนื้อความไว้มากกว่าที่จะรักษาฉันทลักษณ์ " ¹⁷

4) เมื่อเปรียบเทียบคัมภีร์ทันตชาตุนิธานกับคัมภีร์ท้าววงส์หรือคัมภีร์ท้าวธาตวงส์ พบว่า ผู้แต่งคัมภีร์ทันตชาตุนิธานได้รจนางานของท่านเป็นอีกสำนวนหนึ่ง โดยดำเนินเรื่องตามสาระในคัมภีร์ท้าวธาตวงส์ ทั้งนี้มีการเปลี่ยนแปลงสาระแตกต่างออกไปเป็นบางตอนกล่าวคือ

- ปริจฉเลที่ 1 และปริจฉเลที่ 2 เนื้อความตรงกัน
- ปริจฉเลที่ 3 และปริจฉเลที่ 4 คัมภีร์ทันตชาตุนิธานพรรณนารายละเอียดของเนื้อเรื่องมากกว่าคัมภีร์ท้าวธาตวงส์ ด้วยการนำสาระในคัมภีร์มหาวงส์เข้ามาเพิ่มเติม ¹⁸

- คัมภีร์ท้าวธาตวงส์มีปริจฉเลที่ 5 พรรณนารายละเอียดเรื่องการเฉลิมฉลองพระทันตธาตุ ในโอกาสที่พระเจ้ากัตติสิริเมฆวรรณอัญเชิญไปประดิษฐานในพระราชวังคัมภีร์ทันตชาตุนิธานได้ตัดเนื้อหาส่วนนี้ออกไป เพราะคงเห็นว่า เนื้อหาที่จบในปริจฉเลที่ 4 ซึ่งกล่าวถึงประเพณีการอัญเชิญพระทันตธาตุแห่รอบเมืองให้ประชาชนได้นมัสการเป็นประจำทุกปีนั้น มีความสมบูรณ์ตามความมุ่งหมายที่จะแสดงประวัติพระทันตธาตุและประเพณีการนมัสการพระทันตธาตุของชาวลังกาแล้ว อนึ่ง การจบที่ปริจฉเลที่ 4 เป็นการทิ้งภาพที่ประทับใจแก่ผู้อ่าน คือ ภาพของพระภิกษุและประชาชนจำนวนมากที่หลังไหลเข้ามา

ชื่นชมบูชาพระทันตธาตุด้วยจิตใจที่เปี่ยมด้วยความเลื่อมใสศรัทธา ตั้งคำแปลว่า

" ครั้งนั้น พระนครก็ก้องด้วยเสียงกลอง เสียงรถ เสียงม้า เสียงช้าง และเสียงหมู่ชนดูจว่ากึกก้องด้วยเสียงคลื่นมหาสมุทร ประชาชน ๒ ข้างทางโยนอาหารจำนวนมากล้นการบูชา ฝนสีแดงหลั่งลงมา ธงและแสงผ้าพริ้วสบัดเมื่อรถที่ประดิษฐานพระทันตธาตุเคลื่อนเข้ามาสู่พระนครด้านทิศปราจีนหมู่พระภิกษุและประชาชนพากันหลังไหลเข้ามาชื่นชมบูชาพระทันตธาตุด้วยเครื่องบูชาต่าง๑ พระราชาทรงแห่พระทันตธาตุประทักษิณรอบพระนคร แล้วเคลื่อนขบวนออกไปทางประตูด้านเหนือ หยุดอยู่ ณ ที่อันสมควร อัญเชิญพระทันตธาตุของพระชินเจ้าออกจากผอบแสดงแก่มหาชน มหาชนต่างพากันบูชาพระทันตธาตุด้วยเครื่องบูชานานาชนิด ไปรยฝน คือ อาหารทั้งปวงให้ตกลงมา." ๑๖

ดังนั้นการจบที่ปริจเฉทที่ ๔ ตามคัมภีร์ทันตธาตุนิธานจึงมีความเหมาะสมมากกว่าการจบของคัมภีร์ท้าวธาตวงส์ เพราะจบที่ภาพแห่งความศรัทธาของมหาชน

๒. สัทธัมมสังคหะ

๒.๑ ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง สัทธัมมสังคหะเป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยประวัติการรวบรวมและแต่งคัมภีร์ธรรม กล่าวแต่เรื่องการสังคายนาครั้งที่ ๑ จนถึงการแต่งคัมภีร์โลภัตตกัมมทานิทาน ในนิคมคาถาท่อนท้ายของคัมภีร์ ได้แสดงประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่งว่าคัมภีร์สัทธัมมสังคหะนี้เป็นผลงานของพระธรรมกิตติมหาสาหมิ ผู้ศิษย์ของพระมหาเถระแห่งลังกาผู้มีนามว่าธรรมกิตติเช่นกัน ท่านได้รับการอุปสมบทใหม่ที่ลังกา แล้วเดินทางกลับมายังประเทศของท่านชื่อ โยทยา ท่านแต่งคัมภีร์นี้ในขณะที่จำพรรษาอยู่ที่วัดลังการามซึ่งพระบรมราชาเป็นผู้สร้าง ดังมีข้อความเป็นคาถาดังนี้

" จนุโทว สาสนากาเส
โพเชนุโต ณาณเรสิหิ
ธมฺมกิตฺตยาภิธาโน จ
ปากโร สึหเล ทึเป
ปิฏเกสุ จ สฬุตถ

โย วิโรจติ สึหเล
ลจฺกาวาสิชนมฺพฺเช.
สิลาจารคฺคฺคาโร
คคเน วิย จนุทึมา.
สทฺทสทฺถาภิเกสุ จ

ปารุปลโต มหาปญฺเฑ
ตสฺส ลิสฺสโล ชุมมกิตฺติ
ลจฺจกมณฺณสฺสาโห
ตตฺถ ปุณฺณิ พหฺุ กตฺวา
ปฺนาคโต สกฺกึ เทสฺ
ปรมราชาภิชาเนน
ลจฺจการามมหาวาเส
ชุมมกิตฺตโยรฺสุคามินา
สทฺถชุมมสฺสจฺจหิ นาม

ลจฺจกาทีปฺปสลาทโก.
มหาสามิตฺติ วิสฺสุโต
ปตฺตฺวา ลจฺจกึ มโนรมฺมิ
ลจฺจชฺเชรฺปฺสุมฺพทึ
สมฺปตฺโต โยทญฺ์ ปุริ.
มหาราเชน การิเต
วสตา สนฺตฺวตฺตฺตินา.
ชิมตา รจฺจิตฺ อิทฺ
สพฺพโส ปรีนฺนิฏฺจิตฺ. "๒๐

- พระเถระองค์ใดรุ่งเรืองเพียงดังดวงจันทร์ในภากาส คือ พระศาสนา อยู่ในทวีปสิงหล ยังชนลังกาผู้ประจูดังดอกบัว ให้แยมบานด้วยรัศมี คือ ความรู้
- พระเถระองค์ใด มีนามว่า พระธรรมกิตติ ปราภฏบนทวีปสิงหลราวกับดวงจันทร์ปราภฏบนฝากมา เป็นบ่อเกิดแห่งศีลและอาจารย์คุณ เป็นผู้มึปัญญามาก ถึงฝั่งในพระไตรปิฎกทั้งหลายและในคัมภีร์ทั้งปวง มีคัมภีร์ลัทธิศาสตร์ เป็นต้นเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสของชาวทวีปลังกา
- ศิษย์ของพระเถระองค์นั้น มีชื่อว่า พระธรรมกิตติมหาสามี มีอุทสาหะในการมาสู่ทวีปลังกา ถึงทวีปลังกาอันก็เป็นที่ยังใจให้รื่นรมย์
- ได้กระทำบุญในทวีปลังกานั้นเป็นอันมาก ได้รับการอุปสมบทจากพระเถระแล้วกลับมาสู่ประเทศของตน ถึงเมืองโยทยา
- คัมภีร์ชื่อ ลักขัณมสังคหะนี้ อันพระธัมมกิตติสามีผู้มีปรีชา มีความประพฤดีสงบเรียบร้อย อยู่ในอาวาสใหญ่ ชื่อ ลังการาม อันพระเจ้าแผ่นดินผู้ยิ่งใหญ่ทรงพระนามว่า พระเจ้าบรมราชา ทรงโปรดให้สร้างไว้แล้ว รจนาลแล้วจบแล้วโดยประการทั้งปวง

ได้มีผู้แสดงความคิดเห็นเรื่องพระธรรมกิตติสามีนี้ตรงกันว่าท่านแต่งคัมภีร์ลักขัณมสังคหะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 แต่มีความเห็นต่างกันในเรื่องประเทศหรือเมืองที่ท่านอยู่ ต่างกันเป็น 3 ความคิดเห็น คือ

1. เห็นว่าพระธรรมกิตติสามีเป็นชาวอินเดีย ได้แต่งคัมภีร์นี้ในประเทศอินเดีย ผู้เสนอความคิดเห็นนี้ คือ G.P. Malalasekera^๓ และ K.R. Norman^๔
2. เห็นว่าพระธรรมกิตติสามีเป็นชาวลังกา ได้แต่งคัมภีร์นี้ที่ลังกา ผู้เสนอความคิดเห็นนี้ มี Wilhem Geiger^๕ และ B.C. Law^๖

เข้าใจว่า G.P. Malalasekera มีความเห็นว่า พระธรรมกิตติเป็นชาวอินเดีย เพราะคิดว่าเมืองโยทยา หรืออุชฺยยา ที่กล่าวถึงเป็นเมืองในประเทศอินเดีย

K.R. Norman คงเสนอความคิดเห็นตามมติของ G.P. Malalasekera ส่วน Wilhelm Geiger และ B.C. Law มิได้ให้เหตุผลที่นำมาสู่มติของท่าน

3. เห็นว่า พระธรรมกิตติสามีเป็นพระเถระไทย และแต่งคัมภีร์ลักขัมมสังคหะ ในประเทศไทย ผู้เสนอความเห็นนี้มี ศาสตราจารย์ G. Coedes และอีก 4 ท่าน ซึ่ง วิจิตร เกศววิสิษฐ์ และลิขิต ลิขิตานนท์ กล่าวถึงใน " คำนำ " ของหนังสือ สหุชชุมมสังคโห ว่า

" ศาสตราจารย์อินเดีย ผินนทร์ นาถ โบส ให้ทัศนะว่า พุทธวรรณคดี เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ว่าด้วยเรื่องย่อๆ ของการทำสังคายนาในลังกา ชื่อ ลักขัมมสังคหะนี้ แต่งในประเทศสยามโดยท่านธัมมกิตติเถระ

ดร.ม.เทศ ทิวารี ชาวอินเดีย แสดงทัศนะไว้ดังนี้ " อยู่ชยาในประเทศอินเดีย ซึ่งอยู่ในอำนาจการปกครองของมุสลิมในคริสต์วรรษที่ 14 (พุทธศตวรรษที่ 20) หาหลักฐานหรือร่องรอยแห่งความเจริญทางพุทธศาสนา มิได้เลย ความรุ่งโรจน์ทางพุทธวรรณคดีย่อมเป็นไปไม่ได้ในสมัยนั้น " ท่าน ดร.ทิวารี ได้สรุปความเห็นที่ " จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวข้างต้น น่าจะเป็นไปได้หากจะกล่าวว่า ท่านธัมมกิตติมहासामीรูปนี้ มีชีวิตรุ่งโรจน์ในกึ่งคริสต์วรรษที่ 14 ในอยู่ชยาประเทศสยาม และท่านได้แต่งคัมภีร์ลักขัมมสังคหะขณะที่ท่านจำอยู่ ณ วัดลังการาม "

ตามทัศนะของท่านพุทธทศตเถระชาวลังกา พระธัมมกิตติมहासामी ผู้รจนาคัมภีร์ลักขัมมสังคหะ เป็นศิษย์ของท่านธัมมกิตติแห่งเมืองตามพรลิงค์ (นครศรีธรรมราช) ท่านอาจารย์ธัมมกิตติได้รับอาราธนาไปประเทศลังกา โดยกษัตริย์ลังกาพระนามว่าปรักกมพาหุที่ 2 ท่านมีชื่อเสียงและมีผู้นับถือมาก เพราะความเป็นนักปราชญ์และอุคมด้วยลีลาจารวัตร ต่อมาพระธัมมกิตติมहासामीได้ไปศึกษาพระพุทศศาสนาในลังกากับท่านธัมมกิตติมหาเถระ และได้อุปสมบทที่นั่น เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว ท่านได้กลับมาตามพรลิงค์และเดินทางไปยังสุโขทัย และท่านได้รจนาคัมภีร์ลักขัมมสังคหะขณะที่จำอยู่ ณ วัดลังการามดังกล่าวแล้วในนิคมคานานั้น และท่านพุทธทศตเถระมีความเห็นว่า คำว่า โยทย มาจากคำว่า สุโขทย. " " "

และ

" นักปราชญ์อินเดีย ชื่อ ราชูล สันสกฤตียายนะ กล่าวว่า ในเบื้องปลายแห่งชีวิตของท่านธัมมกิตติมहासामी ท่านได้รับแต่งตั้งเป็นพระสังฆราชา โดยคณะสงฆ์และพระมหากษัตริย์ไทย มีนามว่า สิริรัตนสิลคันชวณวาสีธัมมกิตติสังฆราชามहासामी " " "

วิจิตร เกศวิสิษฐ์ และ ลิขิต ลิขิตตานนท์ ได้วิเคราะห์และสรุปความเห็น
ว่า พระธรรมกิตติมหาสามี (หรือพระธัมมกิตติมหาสามี) ได้แต่งคัมภีร์ลัทธิธรรมสังคหะที่กรุง
ศรีอยุธยา ในสมัยพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1913 - 1931)
วัดลังการาม คือ วัดป่าแก้ว หรือวัดใหญ่ชัยมงคล ดังนี้

" จากทัศนะของนักปราชญ์ทั้งหลายที่ได้แสดงมาข้างต้นนั้น พอจะยุติได้ว่าผู้รจนาคัมภีร์ลัทธิธรรมสังคหะ คือ พระเถระชื่อธัมมกิตติมหาสามี แต่ไม่อาจลงความเห็นเป็นแนวเดียวกันในข้อที่ว่า ท่านเป็นคนประเทศไหน เป็นชาวลังกา อินเดีย หรือไทย แต่ทัศนะของท่านพุทธทศตเถระที่ว่า โยทย มาจากสุโขทัย น่าจะไม่ถูกต้อง เพราะสุโขทัยไม่เคยมีกษัตริย์พระนามว่าบรมราชา (ธีราช) ปกครอง พระบรมราชาธิราชทรงเป็นกษัตริย์กรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ พ.ศ. 1913 ถึง 1931

อนึ่ง ในนิคมคาถา (คาถาที่ 5) ที่กล่าวว่า สมุปตุโต โยทย ปูรี นั้น ตัดบทสนธิศัพท์ออกแล้วก็เป็น สมุปตุโต อโยทย ปูรี โยทยา ก็คือ อโยธยา อย่างไรก็ตาม คำ โยทยา นี้ก็เป็นที่น่าจะใช้เรียกเมืองอโยธยาหรืออยุธยาตนเอง

โยทยา โยธยา หรืออยุธยา เคยเป็นนครหลวงของประเทศไทย ซึ่งแต่ก่อนเรียกว่าสยาม สถาปนาโดยสมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) เมื่อ พ.ศ. 1893 ต่อมาในปี พ.ศ. 1913 ซึ่งตรงกับปลายคริสตวรรษที่ 14 ขุนหลวงพะงั่ว หรือพระบรมราชาธิราช เสด็จเสวยราชย์แห่งกรุงศรีอยุธยา

ลังการาม หรือวัดลังกาซึ่งพระธัมมกิตติมหาสามีจำพรรษาอยู่นั้น แรกเริ่มเดิมทีสร้างโดยสมเด็จพระรามาธิบดีระหว่าง พ.ศ. 1900 และ 1906 ดังมีประวัติการสร้างวัดดังนี้

สมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุดเอาศพของเจ้าแก้ว เจ้าไทย ซึ่งตายด้วยอหิวาตกโรคขึ้นเผา และทรงรับสั่งให้สร้างพระเจดีย์และวิหารเป็นพระอาราม ณ ที่นั้น และทรงพระราชทานนามวัดนั้นว่า วัดป่าแก้ว อภิศกถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ผู้ไปศึกษาพระพุทธศาสนาในลังกาในสำนักของพระวันรัตมหาเถระ วัดป่าแก้วนี้ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของนครหลวงศรีอยุธยา ชาวบ้านคงจะเรียกชื่อวัดนี้ว่าวัดลังกา ซึ่งเรียกเป็นภาษาบาลีว่า ลังการาม เพราะพระสงฆ์ชาวลังกาและพระสงฆ์ไทยผู้ไปศึกษาพระพุทธศาสนาในลังกากลับมาประจำอยู่ ณ อารามนี้ พระสงฆ์ผู้จำอยู่ที่พระอารามนี้จึงมีชื่อว่า คณะป่าแก้ว หรือพระนิกายวัดป่าแก้ว ใน

กาลต่อมา วัดนี้ได้กลายเป็นสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะ เป็นสำนักฝึกสอนวิปัสสนากรรมฐาน ผู้มีศรัทธาต่างพากันไปรับการฝึกหัดอบรม และนายบุตรหลานของตนไปบรรพชาและอุปสมบทที่พระอารามนี้ พระสงฆ์ในภาย วัดป่าแก้วนี้จึงเจริญแพร่หลายมีจำนวนมากขึ้น เพราะเหตุนี้ อธิบดีสงฆ์ผู้ ปกครองพระอารามนี้จึงได้รับสถาปนาแต่งตั้งเป็นสมเด็จพรวันรัต ตำแหน่ง พระสังฆราชฝ่ายขวา (วิปัสสนา) คู่กับสมเด็จพรพุทธโฆษาจารย์ พระสังฆ ราชฝ่ายซ้าย (คันถธุระ)

โดยที่วัดป่าแก้ว หรือสังการาม ได้กลายเป็นสถานปุชนิยะอันสำคัญ เป็นสถานที่จำพรรษาของสมเด็จพรวันรัตและพระสังฆราช วัดนี้จึงมีชื่อใหม่ ว่า วัดเจ้าพระยาไทย หรือวัดของพระสังฆราช ในสมัยต่อมา วัดนี้จึงมีชื่อ ใหม่อีกคือ วัดใหญ่ชัยมงคล เพราะวัดนี้มีบริเวณกว้างใหญ่ และสมเด็จพรเช นเรศกรมหาราชทรงรับสั่งให้สร้างพระเจดีย์องค์ใหญ่ขึ้นในพระอารามนี้ เพื่อ เป็นอนุสรณ์ในการที่พระองค์ทรงมีชัยชนะเหนือข้าศึก เหตุนี้คำว่า วัดใหญ่ชัย มงคล จึงเป็นชื่อวัดป่าแก้วหรือสังการามมาจนทุกวันนี้ ปัจจุบันวัดนี้ตั้งอยู่ตำบล ไผ่ลิง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดอยุธยา

เมื่อสันนิษฐานข้อความจากหลักฐานที่ ท่านอัมมกิตติมहासामिพรรณาไว้ใน นิคมคาถา คือ " ปุณาคโต สกั เทสั สมุปตุโต โยทยั ปุริ ท่าน อัมมกิตติได้กลับมาสู่นครโยธยา ประเทศของท่านอีก " ท่านอาจเดินทาง ไปลังกาในระหว่างรัชสมัยสมเด็จพรรามาชิตติ (อุทอง) แต่เราไม่อาจ ทราบได้ว่า ก่อนไปลังกาท่านประจำอยู่สำนักไหนในกรุงศรีอยุธยา แต่ที่ แน่นนอนก็คือ พระสงฆ์ไทยและพระสงฆ์ลังกาเดินทางไปมาระหว่างประเทศ ลังกาและประเทศไทยมาแต่สมัยสุโขทัยแล้ว

ขณะที่ท่านอัมมกิตตินำนักอยู่ในลังกานั้น เชื่อว่าท่านได้ศึกษาพระพุทธ ศาสนากับท่านอัมมกิตติมहाเถระ (ชื่อตรงกัน) ผู้แต่งคัมภีร์บาลีชื่อ นิกาย สังคหะ เป็นต้น ในกาลต่อมาพระมหาเถระรูปนี้ได้รับแต่งตั้งเป็นพระสังฆราช ในรัชกาลของกษัตริย์ลังกาพระนามว่า ภูวเนกนาหุที่ 5 และวีรนาหุที่ 2 (ประมาณ พ.ศ. 1915 - 2013) ในระหว่างที่ศึกษาอยู่กับพระมหาเถระ อัมมกิตตินั้น ท่านอัมมกิตติคงได้รับการอุปสมบท (ลวดญัตติใหม่?) ตาม ประเพณีนิยมของพระสงฆ์ลังกา ที่ปฏิบัติต่อพระสงฆ์ต่างชาติผู้ไปศึกษาที่ลังกา ซึ่งต้องรับการอุปสมบทคือ ลวดญัตติใหม่

เข้าใจว่า ท่านอัมมกิตติอยู่ประเทศลังกาหลายปี และได้รับตำแหน่ง " มหาสามี " จากคณะสงฆ์และฝ่ายบ้านเมืองของลังกา เมื่อสำเร็จการ ศึกษาแล้ว ท่านจึงเดินทางกลับอยุธยา และไปประจำอยู่ที่วัดป่าแก้ว หรือ

สังการาม ในรัชกาลพระบรมราชาธิราช ผู้ทรงรับภารธุระในการก่อสร้างกุฏิ
วิหารพระอารามนี้ ซึ่งยังสร้างไม่แล้วเสร็จในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดี
เพราะเหตุนี้ ท่านธัมมกิตติมहाลามีจึงกล่าวไว้ในนิคมดาถาว่า " ปรมราชา
ภิกษาเนน महाराजेन कारिते लङ्काराममहावासे... ท่านพำนักอยู่ใน
อาวาสใหญ่ชื่อสังการาม สร้างโดยมหาราชาทรงพระนามบรมราชา(ธิราช)
..." ๖๗

ส่วนความเห็นของ ราชูล ลันสกฤตียายนะ ที่ว่า พระธรรมกิตติมहाลามี ได้
รับแต่งตั้งเป็น " ลิริรัตนสิลคันชวาสิธัมมกิตติสังฆราชามहाลามี " นั้น วิจิตร เกตวิสิษฐ์
และ ลิขิต ลิขิตานนท์ มีความเห็นว่า " คำกล่าวนี้ยังไม่พบหลักฐาน "

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ความเห็นที่ว่า พระธรรมกิตติมहाลามี ได้แต่งตั้งคัมภีร์ลัทธิธัมม
สังคหะ ที่อยุธยาในสมัยของพระบรมราชาธิราช ระหว่าง พ.ศ. 1913 - 1931 นั้น น่า
จะมีน้ำหนัก เพราะเหตุว่า ชื่อเมืองโยทยา หรืออยุธยา ชื่อวัดสังการาม ซึ่งมีหลักฐาน
ว่า คือ วัดป่าแก้ว หรือวัดใหญ่ชัยมงคล และพระนามของพระมหากษัตริย์พระบรมราชา
ล้วนมีหลักฐานตรงกับสิ่งที่มีจริงในประวัติศาสตร์ไทยในช่วงเวลาดังกล่าว อนึ่งข้อมูลของ
ราชูล ลันสกฤตียายนะ ที่ว่า พระธรรมกิตติได้รับแต่งตั้งเป็น " ลิริรัตนสิลคันชวาสิธัมม
กิตติสังฆราชามहाลามี " นั้น ก็มีหลักฐานอยู่ในศิลาจารึกวัดป่าแดง สุโขทัย

ศิลาจารึกวัดป่าแดง นี้จารึกเมื่อ จ.ศ. 768 (พ.ศ. 1949) ครั้งเมื่อพระสังฆ
ปริณายกนามว่า พระบรมครูติโลกคิลกิตริรัตนสิลคันชวาสิธัมมกิตติสังฆราชามहाลามี
เจ้าคณะอรัญญวาสี ได้ตั้งพระมงคลวิลาสมหาเถรเป็นเจ้าอวาสวัดกัลยาณวาราม เป็น
ครั้งที่ 2 คือครั้งที่ 1 เมื่อพระสังฆปริณายกนี้ ยังดำรงตำแหน่งเป็นสังฆราช ได้ตั้งพระ
เถรองค์นี้เป็นเจ้าอวาสวัดนี้มาครั้งหนึ่งแล้ว แต่ครั้งที่ 2 นี้มีพระเถร 2 รูป คือ พระ
สาริปุตตมหาเถร และพระพุทธวงค์มหาเถร ไม่มีความเห็นชอบด้วย จนเป็นเหตุเกิดวิวาทา
ฉิกรณขึ้น เพื่อให้คนทั้งหลายทราบเหตุที่ท่านมีอำนาจตั้งพระมงคลวิลาสเป็นเจ้าอวาสใน
วัดกัลยาณวารามครั้งที่ 2 นี้ จึงได้เล่าประวัติชีวิตของท่านไว้ ซึ่งเริ่มแต่ท่านบวชเป็น
ครั้งแรกกับพระกัลยาณเถรเจ้าอวาสวัดป่าแดง เมื่อ พ.ศ. 1886 จนถึงปี พ.ศ. 1946
ซึ่งเกิดเรื่องอฉิกรณ และท่านได้รับแต่งตั้งเป็นสังฆปริณายกดังนี้ คือ

- พ.ศ. 1886 ปีมะแม เดือนหก ออกสิบเอ็ดค่ำ วันจันทร์ ท่านได้อุปสมบท
ในคามวาสี สันนิษฐานว่าในบั้นนั้นท่านมีอายุครบบวช คือ 20 ปี

- พ.ศ. 1900 ปีระกา เดือนหก ออกหกค่ำ วันอังคาร ท่านได้อุปสมบทใน
อรัญญวาสี

- พ.ศ. 1902 พระมหากัลยาณเถระได้วัดป่าแดง ซึ่งพระมหาธรรมราชา
ผู้ปู่ (พระมหาธรรมราชาลิไท) สร้างถวาย

- พ.ศ. 1904 ท่านได้มาเยี่ยมพระมหากัลยาณเถระซึ่งอาพาธหนัก พระ
มหากัลยาณเถระมรณภาพ พระมหาธรรมราชาผู้ปู่ได้อาราธนาให้ท่านอยู่ที่วัดป่าแดงนั้น
ข้อความในจารึกกล่าวว่า " ศักราชได้ 723 (พ.ศ. 1904) ปีฉลู เราจึงได้ไปนบท่าน
ถึงสุโขทัย...กลอย ท่านมีพยาธีกัลยาณเถระ..." ข้อความนี้แสดงว่า พระบรมครูตีโลก
คิลกัตริตนคิลคันชวณวาสีธรรมกิตติสังฆราชามหาลวามี หรือพระธรรมกิตติมหาลวามี ไม่ได้
อยู่ที่สุโขทัย แต่เดินทางขึ้นมาถึงสุโขทัย

- พ.ศ. 1905 และ พ.ศ. 1906 ท่านเข้าพรรษาในอาวาสวัดป่าแดง
ต่อจากนั้นข้อความในจารึกกล่าวว่า

" ในปีมะโรง ศักราชได้ 726 (พ.ศ. 1907)...ไ...อวาสลุมม่วง ในปี
มะเส็ง...ในปีระกาศักราชได้ 731 (พ.ศ. 1914) มหาสมณเถระไปเมือง
เหนือ สิ้นอายุส..."^{๒๑}

ข้อความนี้น่าจะแสดงว่า นอกจากจะจำพรรษาแล้วท่านยังได้ไปจำพรรษาที่วัด
ป่ามะม่วง สุโขทัย ด้วย พระมหาสมณเถระที่ไปเมืองเหนือและมรณภาพนั้น น่าจะหมายถึง
พระสุมณเถระ ซึ่งเดินทางจากสุโขทัยไปช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนาในล้านนา

หลังจากข้อความนั้นแล้ว เนื้อความได้เริ่มต้นใหม่ในค้ำที่ 3 โดยเริ่มเล่าแต่
ปี พ.ศ. 1931 ว่าท่านได้เป็นผู้แต่งตั้งเจ้าอาวาสวัดกัลยาณวารามมาโดยตลอด จนเกิด
อภิการ มีการประชุมพระเถระระงับอภิการเรียบร้อยใน พ.ศ. 1949 พระมหาธรรมราชา
ได้แต่งตั้งท่านเป็นสังฆปริณายก มีข้อความในจารึกตอนนี้ว่า

" เมื่อศักราชได้ 768 จอนักขัตร์ เดือนอ้าย แรม 10 ค่ำ วันอาทิตย์ ตรง
พระราชโองการ เสด็จมหาธรรมราชาธิราชในพระนิหารสิมากระลาอุโบสถ
อันมีในทะเลานั้น พอประณมยามดังนี้ เราตั้งพระบรมครูตีโลกคิลกัตริตน
คิลคันชวณวาสีธรรมกิตติสังฆราชามหาลวามีเจ้าเป็นสังฆปริณายก สิทธิแล
ภิกขุสงฆ์ผู้โคหนอรัญญวาสี แลกกระทำบิชอบธรรมไซ้ร้ บางอำเภิอ บรม
ครูเป็นเจ้าหากสำเร็จเองเท่า...อำเภิอ "^{๒๒}

พระธรรมกิตติสังฆราชามหาลวามี น่าจะเป็นพระเถระรูปเดียวกับพระธรรม
กิตติมหาลวามีผู้แต่งคัมภีร์สังฆัมมสังคหะ ตามข้อเสนอของ ราชูล สันสกฤตียายนะ จาก
ข้อมูลในศิลาจารึกวัดป่าแดง และนิคมคาถาในตอนท้ายของคัมภีร์อาจสรุปประวัติชีวิตของ
ท่านได้ดังนี้

พ.ศ. 1886 ท่านอุปสมบทครั้งแรก ในฝ่ายคามวาสี

พ.ศ. 1900 ท่านอุปสมบทอีกครั้งในฝ่ายอรัญญวาสี หลังจากนั้นท่านอาจจะได้มาอยู่ที่อยุธยาใน พ.ศ. 1904 ท่านได้เดินทางไปเยี่ยมพระมหากัลยาณเถระผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ที่วัดป่าแดง สุโขทัย มีคำอธิบายเกี่ยวกับวัดป่าแดงว่า

" วัดป่าแดง เดิมนั้นในบริเวณเมืองสุโขทัย ไม่มีวัดที่ชื่อนี้เลย ฉะนั้น อาจเป็นวัดที่ชื่อขุนรามคำแหง เรียกว่า วัดอรัญญิก คือ วัดสะพานหินทุกวันนี้ก็ได้ เพราะคำจารึกบอกไว้ชัดว่าวัดป่าแดงเป็นที่อยู่ของเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญญวาสี หรือมีฉนั้นอาจเป็นวัดร้าง ซึ่งอยู่ริมถนนพระร่วง กิ่งทางระหว่างสุโขทัย และศรีสัชชนาลัย "๑๐

พระมหากัลยาณเถระได้มรณภาพ พระมหาธรรมราชาลิไทซึ่งเสด็จมาพระราชทานเพลิงศพ ได้อาราธนาให้พระธรรมกิตติอยู่ช่วยงานพระศาสนาที่วัดป่าแดงนั้น ท่านจึงจำพรรษาที่วัดป่าแดง และในบางปีอาจจะไปจำพรรษาที่วัดป่ามะม่วง เหตุการณ์บันทึกเรื่องมาถึง พ.ศ. 1914 จบข้อความจารึกด้านที่ 2 พอขึ้นข้อความใหม่ด้านที่ 3 ก็เป็นเรื่องราว พ.ศ. 1931 ตรงนี้มีข้อวิเคราะห์เกี่ยวกับเรื่องราวในช่วงระยะเวลาที่หายไปว่า

" ศิลาจารึกนี้อาจมีมากกว่า 3 แผ่นก็เป็นได้ คือ ดักราชระหว่างแผ่นที่ 2 กับแผ่นที่ 3 ไกลกันมาก ไม่เหมือนแผ่นที่ 1 กับแผ่นที่ 2 อย่างไรก็ตาม แผ่นที่ 1 เป็นแผ่นตัน แผ่นที่ 2 เป็นแผ่นรอง และแผ่นที่ 3 เป็นแผ่นสุดท้ายแน่นอน แต่อาจมีแผ่นอื่นๆ อีก ในระหว่างแผ่นที่ 2 กับแผ่นที่ 3 เหตุที่ทำให้สงสัยเช่นนี้ คือ ดักราชที่ปรากฏในแผ่นที่ 1 เป็น 723 และแผ่นที่ 2 เป็น 724 เรียงกันดี ครั้นมาในแผ่นที่ 3 กล่าวถึงดักราช 750 ซึ่งเป็นระยะไกลกันหลายสิบปี ฉะนั้นอาจมีแผ่นอื่นแทรกอีกก็เป็นได้ แต่ปัจจุบันยังไม่พบ "๑๑

ข้อความของจารึกที่หายไป ซึ่งเป็นระยะเวลา 17 ปี สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นช่วงที่พระธรรมกิตติเดินทางไปยังกา ได้อุปสมบทใหม่ในนิกายสิงหฬ เป็นศิษย์ของพระธรรมกิตติแล้วเดินทางกลับมา โดยได้เดินทางไปอยู่ที่วัดสังการาม หรือวัดป่าแก้ว ที่อยุธยา และท่านได้แต่งคัมภีร์สังฆมสังคหะที่สังการาม ในอยุธยานั้น ภายหลังท่านจึงได้เดินทางขึ้นมาอยู่ที่สุโขทัยจนได้เป็นพระบรมครูตีโลกคิลกัทธิรัตนศีลคันธวนวาสีธรรมกิตติสังฆราชามหาสวามี อย่างน้อยอาจจะตั้งแต่ พ.ศ. 1931 และใน พ.ศ. 1949 ท่านได้รับแต่งตั้งเป็นสังฆปริณายกฝ่ายอรัญญวาสี

พระธรรมกิตติที่เป็นอาจารย์ของท่านนั้น มีหลักฐานในฝ่ายลังกาว่า ในช่วงสมัยของพระเจ้ากวนเนกพาหุที่ 4 จนถึงสมัยพระเจ้าวิกรมพาหุที่ 3 (ช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 1890 - 1916) พระธรรมกิตติเป็นพระสังฆราช ท่านได้สืบสายมาจากพระธรรมกิตติผู้มีชื่อเสียงในสมัยพระเจ้าปรักกรมพาหุที่ 2 และกล่าวไว้ในคัมภีร์จุฬวงศ์ว่า เป็นพระเถระที่พระเจ้าปรักกรมพาหุที่ 2 อาราธนามาจากเมืองตัมพรัฐ เข้าใจว่าจะเป็นเมืองตามพรลิงค์หรือนครศรีธรรมราชของไทย พระธรรมกิตติสังฆราชนี้เป็นผู้มีความรู้ในด้านภาษาและคัมภีร์บาลีอย่างมาก ท่านได้แต่งผลงานชื่อ ปารมิมหาลตกษ พระธรรมกิตติสังฆราชนี้มีศิษย์ชื่อว่าพระธรรมกิตติเช่นกัน" (ข้อนี้ น่าจะเป็นเหตุผลที่ทำให้ Wilhelm Geiger และ B.C. Law เห็นว่า พระธรรมกิตติผู้แต่งลัทธัมมสังคหะเป็นชาวลังกา) พระธรรมกิตติผู้เป็นศิษย์ก็ได้เป็นพระสังฆราชอยู่ในช่วงสมัยพระเจ้ากวนเนกพาหุที่ 5 และวีรพาหุที่ 2 ระหว่าง พ.ศ. 1916 พ.ศ. 1953 ท่านได้แต่งผลงานบาลีหลายเรื่อง ได้แก่ ลัทธัมมาลังกาธ นิกายสังคหะ สังเขป ชินโฆชาวลี

พิจารณาจากคักราช พระธรรมกิตติมหาสาามีผู้แต่งคัมภีร์ลัทธัมมสังคหะของไทยน่าจะไปได้เดินทางไปลังกาและได้เป็นศิษย์ของพระธรรมกิตติสังฆราชองค์ที่ 2

เข้าใจว่า พระธรรมกิตติมหาสาามี พระเถระไทยเดิมจะมีได้มีชื่อเช่นนี้ แต่น่าจะได้อื่อเนื่องมาจากได้บวชใหม่ ในคณะสงฆ์ที่สืบสายมาจากพระธรรมกิตติแต่สมัยพระเจ้าปรักกรมพาหุที่ 2

อนึ่ง ในหนังสือ คัมภีร์สงเคราะห์ ได้กล่าวถึงคัมภีร์นี้ว่า

" ลัทธัมมสังคห - ว่าด้วยสังคิตติกาลเปนปกรณกธรรมอย่างละเอียดเล็กน้อย พระญาณกิตติเถระแต่งที่เมืองไท "

การระบุชื่อพระญาณกิตติเถระว่าเป็นผู้แต่งคัมภีร์ลัทธัมมสังคหะนั้น เนื่องมาจากต้นฉบับโบราณที่จารสืบต่อกันมาได้เกิดการจารผิดพลาด เปลี่ยนชื่อธัมมกิตติ เป็น ญาณกิตติ ผู้จัดทำหนังสือคัมภีร์สงเคราะห์คงจะศึกษาจากต้นฉบับที่จารผิดนั้น

ต้นฉบับตัวเขียน ต้นฉบับโบราณที่พบในหอสมุดแห่งชาติมี 4 ฉบับ

- จำนวน	1	ผูก	เลขที่	4863, 11513
- จำนวน	2	ผูก	เลขที่	6198
- จำนวน	3	ผูก	เลขที่	11225

การศึกษาเผยแพร่

1. เนทีมาเล ลัทธานันทะ ได้ปริวรรตและตรวจสอบชำระคัมภีร์ลัทธัมมสังคหะ จากอักษรขอมเป็นอักษรโรมัน โดยใช้ต้นฉบับจากหอสมุดวชิรญาณ พิมพ์เผยแพร่ใน Journal of the Pali Text Society ปี 1890 (พ.ศ. 2433)
2. ดร.มเหศ ทิวารี ได้ปริวรรตจากฉบับอักษรโรมันของลัทธธานันทะมาเป็นอักษรเทวนาครี จัดพิมพ์เผยแพร่โดยแผนกจัดพิมพ์ตำราพระพุทธศาสนา สถาบันบาลีนาลันทา เมื่อ พ.ศ. 2504^{๓*}
3. วิจิตร เกิดวิศิษฐ์ และ ลีขิต ลิขิตานนท์ ได้ปริวรรตจากฉบับอักษรเทวนาครีเป็นอักษรไทย พิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2515
4. B.C. Law ได้แปลคัมภีร์ลัทธัมมสังคหะนี้เป็นภาษาอังกฤษ จัดพิมพ์เป็นผลงานเรื่อง *A Manual of Buddhist Historical Traditions (Saddhamma-Saṅgaha)* เมื่อ ค.ศ. 1941 (พ.ศ. 2484) การจัดพิมพ์นี้เสนอแต่คำแปลไม่ได้แสดงข้อความภาษาบาลีของคัมภีร์

2.2 สารสังเขป

ปณามคาถา - กล่าวนมัสการพระรัตนตรัย และ **อาร์มภกกา** - กล่าวถึงชื่อคัมภีร์ วิธีการแต่งและเป้าหมายในการแต่งว่า จักกล่าวเรื่องลัทธัมมสังคหะโดยอาศัยหลักฐานจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา เพื่อยังชนให้เลื่อมใสในพระศาสนา ขอให้ผู้ฟังตั้งใจฟังให้ดี

อนุพนทภิกกา ความนำว่าพระพุทธเจ้าทรงสั่งสมพระบารมีตลอดกาล 4 หมื่นสองแสนล้านกัปป์ ทรงได้รับคำพยากรณ์ในสำนักของพระพุทธเจ้า 24 พระองค์ เมื่อสั่งสมพระบารมี 30 ทศบริบูรณ์แล้ว ได้ตรัสรู้และได้เผยแผ่ธรรม 84,000 พระธรรมชั้นดี

เนื้อหา แบ่งออกเป็น 11 ปริจเฉท

ปริจเฉทที่ 1 ปฐมสังคีตวิวัฒนา - พรรณนาการสังคายนาครั้งที่ 1

เมื่อพระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพานได้เพียง 7 วัน สุกัทภิกษุได้กล่าววาจาจ้วงจาบว่า การปรินิพพานของพระพุทธเจ้าเป็นการดี เพราะต่อแต่นี้พระภิกษุสงฆ์สามารถทำตามปรารถนา ไม่ต้องมีผู้กวดขัน พระมหากัสสปเถระทราบเรื่องจึงประชุมพระภิกษุสงฆ์ทำการสังคายนาพระธรรมวินัย. วิธีการสังคายนา พระมหากัสสปเถระทำหน้าที่เป็นผู้ถาม พระอุบาลีทำหน้าที่เป็นผู้ตอบสาระพระวินัย พระอานนท์ทำหน้าที่เป็นผู้ตอบสาระพระอภิธรรม พระอรหันต์ทำหน้าที่สวดจำพระธรรมวินัยที่ตกลงยอมรับว่าเป็นพระพุทธวจนะแล้ว

พระวินัยปิฎกประกอบด้วย มหาวิภังค์ ภิกขุณีวิภังค์ มหาวรรค จุลวรรค
ปริวาร

พระสุตตันตปิฎก ประกอบด้วย ทิฆนิกาย 24 สุตระ มัชฌิมนิกาย 152 สุตระ
สังยุตตนิกาย 7,762 สุตระ อังคุตตรนิกาย 9,557 สุตระ และขุททกนิกายมี 15 คัมภีร์
คือ ขุททกปาฐะ ชรามบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ
เถรคาถา เถรียคาถา ชาดก นิเทศ ปฏิสัมภิกา อปทาน พุทธวงศ์ จริยาปิฎก

พระอภิธรรมปิฎก ประกอบด้วยธัมมสังคณี วิภังค์ ชาตุกกา บุคคลบัญญัติ
กถาวัตถุ ยมก ปัญญา

พุทธพจน์ทั้งหมดนี้เป็น 1 โดยรส เป็น 2 โดยธรรมและวินัย เป็น 3 โดย
ปิฎก (พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก) เป็น 5 โดยนิทาน
(ทิฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย ขุททกนิกาย) เป็น 9 โดยองค์
(สุตตะ เคยยะ เวชยากรรม์ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ อภยุตธรรม เวทลลยะ)
และเป็น 84,000 โดยชั้น

ปริจเฉทที่ 2 ทุตยสงคิติวณณา - พรรณนาการสังคายนาครั้งที่ 2

หลังพุทธมหาราปรินิพพานได้ 100 ปี พวกวัชชีบุตรชาวเมืองเวสาลีได้แสดงวัตถุ
10 ประการ ซึ่งไม่ถูกต้องตามพระธรรมวินัยว่าเป็นสิ่งที่พระภิกษุสงฆ์ประพฤติได้ คือ

1. ภิกษุเก็บเกลือไว้ในกลักก็ควร
2. ภิกษุฉันเพลตะวันบ่ายแล้วสององคฺลึก็ควร
3. ภิกษุฉันแล้วไม่ทำวินัยกรรมก่อนฉันในละแวกบ้านก็ควร
4. ภิกษุอยู่อาวาสใหญ่สีมาเดียวจะแยกอุโบสถต่างกันก็ควร
5. ภิกษุทำอุโบสถไม่ขอฉันทานุ้ตก็ควร
6. ภิกษุทำตามครูอาจารย์เคยทำมาแล้วผิดก็ควร
7. ภิกษุดื่มนมสดมิได้เปลี่ยนเป็นนมเปรี้ยวภายหลังฉันอาหารก็ควร
8. ภิกษุดื่มเหล้าดิบแรกกลั่นก็ควร
9. ภิกษุใช้ผ้าสันถัดไม่มีชายก็ควร
10. ภิกษุจะรับเงินรับทองก็ควร

พระยสภากัมภตรจึงประชุมพระอรหันต์ 700 รูป ทำการสังคายนาที่วาลูการาม
เมืองเวสาลี ในการสังคายนาพระเรวัตเถระเป็นผู้ถาม พระสิฬพกามีเถระเป็นผู้ตอบ
ได้ระงับอธิกรณ์เรื่องวัตถุ 10 ประการ และได้สังคายนาพระธรรมวินัยครบถ้วนสมบูรณ์ทั้ง
โดยปิฎก โดยนิกาย โดยองค์ และโดยธรรมชั้น ใช้เวลาสังคายนา 8 เดือน

ปริจเฉทที่ 3 ตติยสังคิติวณณา - พรรณนาการสังคายนาครั้งที่ 3

หลังจากพุทธมหาปรินิพพานได้ 228 ปี พวกเดียรถีย์ได้ปลอมปนเข้ามาบวชในพระพุทศศาสนาเป็นจำนวนมากโดยหวังลาภสักการะ เป็นเหตุให้พระภิกษุสงฆ์ไม่สามารถทำอุโบสถกรรมได้เป็นเวลา 6 ปี พระเจ้าอโศกมหาราชทรงปรารภนาให้พระศาสนาบริสุทธิ์ จึงโปรดให้พระโมคคัลลิตฺตฺรติสสเถระเป็นประธานประชุมถามกถาวัตถุ ได้ส่วนความถูกต้องของข้อความรู้ของพระภิกษุสงฆ์ ได้ขับไล่เหล่าเดียรถีย์ออกไปจากพระศาสนา ต่อจากนั้นได้ประชุมพระภิกษุสงฆ์ผู้เป็นพระอรหันต์และได้ปฏิสังขกษา 1,000 รูป ร่วมกันทำการสังคายนาพระธรรมวินัย ใช้เวลาสังคายนา 9 เดือน สมบูรณ์ครบถ้วนทั้งโดยปิฎกโดยนิกาย โดยองค์ และโดยธรรมชั้นดี

ปริจเฉทที่ 4 เจตียปพทวิหารปฏิคคหณณณา

เมื่อชำระพระศาสนาให้บริสุทธิ์ในบ้านเมืองแล้ว พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งคณะธรรมทูตไปเผยแผ่พระศาสนาในดินแดนต่างๆ 9 แห่ง เพื่อประดิษฐานพระพุทศศาสนาให้มั่นคงในอนาคต คือ

พระมัทฉันตีกเถระ	ไปแคว้นกัสมีระคันธาระ
พระมหาเทวเถระ	ไปมหีสมนถล
พระรักขิตเถระ	ไปวนวาสี
พระโยนกธัมมรักขิตเถระ	ไปอปรัณฑล
พระมหาธรรมรักขิตเถระ	ไปมหารัฐ
พระมหารักขิตเถระ	ไปโยนกรัฐ
พระมัทฉิมเถระ	ไปหิมวันตประเทศ
พระโสณเถระและพระอุตตรเถระ	ไปสุวรรณภูมิ
พระมหินทเถระ	ไปลังกาทวีป

พระมหินทเถระได้ถึงลังกาทวีป เมื่อพุทธปรินิพพานได้ 236 ปี เป็นสมัยของพระเจ้าเทวานัมปิยติสส

ในเวลานั้นเป็นช่วงการฉลองเชษฐมูลนักษัตร พระเจ้าเทวานัมปิยติสสได้เสด็จออกประพาส เทวคาแปลงเป็นกวางทองล่อให้พระเจ้าเทวานัมปิยติสสติดตามมาสู่ทางที่พระมหินทเถระพักอยู่ พระมหินทเถระแสดงจุนหัตถิปโทปมสูตร พระเจ้าเทวานัมปิยติสสพร้อมด้วยข้าราชการบริวาร 4 หมื่น มีใจตั้งมั่นอยู่ในพระรัตนตรัย กราบนิมนต์พระมหินทเถระไปสู่เมืองอนูราชปุระ

เหล่าเทวคาพากันมานมัสการพระมหินทเถระ ท่านได้เทศนาสมจิตตสูตรให้เทวคาเหล่านั้นฟัง เทวคาเหล่านั้นมีจิตเลื่อมใสในพระรัตนตรัย

วันรุ่งขึ้น พระมหินทเถระไปสู่เมือง ได้แสดงแปดวัตถุวิมานวัตถุ และสั่งจลัญจกต์ สตรีจำนวน 500 คน บรรลุโสดาปัตติผล พระมหินทเถระอยู่แสดงธรรมที่มหาเมฆวันเป็นเวลา 7 วัน จึงกลับไปอยู่ที่เจตยคีรี อริยรัฐอำมาตย์มีใจเลื่อมใสออกบวช ศึกษาปฏิบัติธรรมกับพระมหินทเถระ ไม่นานก็บรรลุพระอรหัต

ปริจเจกที่ 5 จตุตถสงคีติวณฺณา - การพรรณนาการสังคายนาครั้งที่ 4

พระนางสังฆมิตตาเถรีได้นำหน้าพระศรีมหาโพธิ์มาประดิษฐานในลังกา พระนางอนุลาเทวีและหญิงข้าราชการ 500 คน หญิงชาวบ้านอีก 500 คน ได้พากันบวชเป็นพระภิกษุณีในสำนักของพระนางสังฆมิตตาเถรี เจ้าชายอริยรัฐ ผู้เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ และข้าราชการอีก 500 คน ออกบวชในสำนักของพระมหินทเถระ พระภิกษุ พระภิกษุณี เหล่านี้ได้บรรลุอรหัตผลในเวลาไม่นาน

เพื่อให้พระพุทธรูปตั้งมั่นคงในลังกาทวีป พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะได้โปรดให้พระภิกษุผู้เป็นพระอรหัตทำการสังคายนาพระธรรมวินัย สมบูรณ์ทั้งโดยปิฎก โดยนิกาย โดยองค์ และโดยธรรมชั้นดี ปีที่ทำการสังคายนาขึ้นตรงกับปีพุทธมหาปรินิพพานแล้วได้ 238 ปี

ปริจเจกที่ 6 ปิฎกตตยเลขณวณฺณา - พรรณนาเรื่องการจารพระไตรปิฎก

เมื่อพุทธมหาปรินิพพานได้ 376 ปี พระเจ้าทัญญูคามนีอภัยมหาราชเสด็จขึ้นเสวยสิริราชสมบัติ ทรงทำนุบำรุงพระพุทธรูปเป็นอันมาก เป็นช่วงสมัยที่พระพุทธรูปเจริญรุ่งเรืองอย่างยิ่ง

ครั้นถึงสมัยพระเจ้าวัฏฏคามนีอภัยมหาราช พระองค์ทรงโปรดให้สร้างอภัยคีรีมหาวิหาร แล้วอาราธนาคณะสงฆ์มีพระมหาติสสะเถระเป็นประธานมาอยู่จำพรรษา คณะสงฆ์ได้กราบทูลแนะนำให้พระเจ้าวัฏฏคามนีอภัยมหาราชว่า ควรจัดให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา และควรจารพระไตรปิฎกและอรรถกถานั้นเป็นลายลักษณ์อักษรในใบลาน เพื่อเป็นการจารพระศาสนาให้มั่นคงสืบไปในอนาคต เพราะในกาลข้างหน้าจักเกิดความเสื่อมแก่พระศาสนาและแก่โลก พระเจ้าวัฏฏคามนีอภัยมหาราชทรงเห็นชอบ ทรงอุปถัมภ์การจารพระไตรปิฎกและอรรถกถาลงในใบลานจนสำเร็จสมบูรณ์ แล้วให้พระเถระผู้ทรงพระไตรปิฎกและเป็นพระอรหัตผู้มีปฏิสัมภีทญาณสอบทานความถูกต้อง ใช้เวลาจัดทำ 1 ปี สำเร็จสมบูรณ์ทั้งโดยปิฎก โดยองค์ และโดยธรรมชั้นดี ในเวลาที่เสร็จนั้นแผ่นดินได้ไหวขึ้นพร้อมกัน การจารพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษรครั้งนี้มีผลช่วยให้พระพุทธรูปเจริญรุ่งเรืองตลอด 5,000 ปีได้

อรรถกถาพระไตรปิฎก

หลังพุทธมหาปรินิพพานได้ 516 ปี พระมหานามได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ทรงปกครองประเทศด้วยทศนิราชาธรรมเป็นเวลา 16 ปี ครั้งนั้น ในชมพูทวีปมีพราหมณ์หนุ่มผู้หนึ่ง เป็นผู้ทรงความรู้ในพระเวท ต่อมาได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา มีฉายานามว่า พระพุทธโฆสยะ ท่านได้แต่งคัมภีร์ชื่อญาโณทัยปกรณ์ พระเรวัตเถระผู้เป็นพระอุปัชฌาย์เห็นความสามารถของพระพุทธโฆสยะ จึงแนะนำให้เดินทางไปประเทศลังกา เพื่อแปลอรรถกถาสิงหฬซึ่งมีเป็นจำนวนมากเป็นภาษาบาลี จักได้เป็นประโยชน์แก่ชนส่วนใหญ่ พระพุทธโฆสยะเดินทางมาลังกาโดยทางเรือ ระหว่างทางได้พบพระพุทธทตตะ เมื่อเดินทางมาถึงเมืองอนูราชปุระ ได้เข้าไปอยู่ที่ประชุมสงฆ์คณะมหาวิหาร กล่าวขอคัมภีร์อรรถกถาสิงหฬมาจัดทำเป็นภาษาบาลี พระภิกษุสงฆ์คณะมหาวิหารทดสอบความสามารถของท่านโดยให้ท่านเขียนคำอธิบายคาถา 1 บทที่มอบให้ พระพุทธโฆสยะเขียนคำอธิบายคาถานั้นสำเร็จเป็นคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค เมื่อเขียนเสร็จ เทวดาได้บันดาลให้ต้นฉับพาย ท่านต้องเขียนใหม่ เป็นเช่นนี้ถึง 3 ครั้ง ในครั้งที่ 3 เทวดาได้นำต้นฉับ 2 ชูดแรกมาคืนด้วย พระพุทธโฆสยะนำต้นฉับคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคทั้ง 3 ชูดไปถวายแด่พระภิกษุสงฆ์คณะมหาวิหาร เมื่อพระภิกษุสงฆ์อ่านผลงานแล้ว ได้มอบอรรถกถาสิงหฬแก่ท่าน 3 คัมภีร์ คือ คัมภีร์มหาอรรถกถา คัมภีร์มหาปัจจรัย และคัมภีร์มหากรุนที

คัมภีร์มหาอรรถกถานั้น คือ คัมภีร์อรรถกถาที่รวบรวมตั้งแต่การสังคายนาครั้งแรกและรักษาสืบทอดกันมา ได้ถ่ายทอดเป็นภาษาสิงหฬในที่พระมหินทเถระนำพระพุทธศาสนา มาเผยแผร์ คัมภีร์นี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สิหฬกุสกา

คัมภีร์ปัจจรัย คือ คัมภีร์อรรถกถาที่อรรถกถาจารย์ชาวสิงหฬได้จัดทำบนแพชื่อปัจจรัย

คัมภีร์กรุนที คือ คัมภีร์อรรถกถาที่อรรถกถาจารย์ชาวสิงหฬได้จัดทำในวิหาร ซึ่งสร้างด้วยไม้ไผ่ชนิดหนึ่งที่มีชื่อว่า ไม้กรุนที

พระพุทธโฆสยะได้อาศัยอรรถกถากรุนที แต่งอรรถกถาวิชัยปิฎกชื่อว่า สมันตปาสาทิกา, ได้อาศัยสิหฬกุสกา แต่งอรรถกถาที่ฉนิทกาย ชื่อว่าสมังควลีสานี แต่งอรรถกถามัชฌิมนิทกาย ชื่อว่าปัญจสุทนี แต่งอรรถกถาลังขุตตนิทกาย ชื่อว่าสารัตถปกาสินี แต่งอรรถกถาอังคุตตรนิทกาย ชื่อว่ามโนรตปุรณี, ได้อาศัยอรรถกถามหาปัจจรัย แต่งอรรถกถาพระอภิธรรมสังคณี ชื่อว่าอัฐสุทธานี แต่งอรรถกถาวิภังค์ ชื่อว่าลัมโฆวิไนทนี แต่งอรรถกถาพระอภิธรรมที่เหลืออีก 5 ชูด ชื่อว่าปรมัตถทีปนี การแต่งอรรถกถาทั้งหมดนี้ใช้เวลา 1 ปี เมื่อเสร็จสมบูรณ์ ผ่านคืนได้ไหวขึ้นพร้อมกัน

เมื่อแต่งอรรถกถาเสร็จสมบูรณ์ตามความตั้งใจแล้ว พระพุทธโฆสยะได้เดินทางกลับชมพูทวีป เพื่อนมัสการต้นพระศรีมหาโพธิ์

ปริจเฉทที่ 8 ปิฎกตฺตยฎีกาวุฒนา - พรรณนาเรื่องฎีกาพระไตรปิฎก
 ในสมัยของพระเจ้าปรักรรณพหุ พระมหากัสสปเถระได้ประชุมพระภิกษุสงฆ์
 ช่วยกันแต่งคัมภีร์ฎีกา อธิบายข้อความในอรรถกถาที่เข้าใจยาก ได้แก่

คัมภีร์สารัตถทีปนี	ฎีกาสมันตปาสาทิกา
ประชุมสารัตถมัญจุลา	ฎีกาสุมังคลวิลาสินี
ทศตยสารัตถมัญจุลา	ฎีกาปัญจสุทนี
ตติยสารัตถมัญจุลา	ฎีกาสารัตถปกาสินี
จตุตถสารัตถมัญจุลา	ฎีกามโนรลปุรณี
ประชุมปรมัตถปกาสินี	ฎีกาอัฐสุลาสินี
ทศตยปรมัตถปกาสินี	ฎีกาสัมโมหวิโนทนี
ตติยปรมัตถปกาสินี	ฎีกาปรมัตถทีปนี

การแต่งฎีกาทั้งหมดนี้ใช้เวลา 1 ปี เมื่อเสร็จสมบูรณ์แผ่นดินได้ไหวขึ้นพร้อมกัน
 เทวดาพากันสาธุการ

ปริจเฉทที่ 9 สัพพปุปฺกณกตเถรวุฒนา - พรรณนาปกรณ์ทั้งปวงที่พระเถระ
ทั้งหลายได้กระทำ

พระไตรปิฎก	มี 1,183	บท 225,750	พยางค์ 9,404,000	ตัวอักษร
อรรถกถา	มี 11,163	บท 290,750	พยางค์ 9,304,000	ตัวอักษร
ฎีกา	มี 632	บท 153,000	พยางค์ 556,000	ตัวอักษร

คัมภีร์ที่พระเถระทั้งหลายได้แต่งมีดังนี้ (เรียงลำดับตามที่เสนอในคัมภีร์)

1) วิสฺฐิมรรค	ผลงานของ	พระนุทโธโฆส
2) กังขาวิตรณี	"	พระนุทโธโฆส
3) ขุททกสีกขา	"	พระธรรมสิริ
4) อภิชรรมาวตาร	"	พระนุททัตตยะ
5) ปรมัตถวินิจฉัน	"	พระอนุรุธ
6) อภิธัมมัตถสังคหะ	"	พระอนุรุธ
7) ลัจจลึงเขป	"	พระภิกษุผู้เป็นศิษย์พระอานนท์
8) เขมปกรณ์	"	พระเขมมะ
9) ลังฆนันทิปวฺตติกา	"	พระกัจจายณะ
10) ลังฆนันทิฎีกา	"	พระวิมลนุทโธและพระพรหมปุตตะ
11) รูปสิทธี	"	พระโมคคัลลานะ
12) อภิธานันตปิฎิกา	"	พระโมคคัลลานะ
13) ชินาลังการ	"	พระนุทธรรณิกขิตตะ

14)	ชินจรีต	"	พระเมธีงกร
15)	ปรมัตถมัญจุลา วิสุทธิมรรคฎีกา	"	พระธรรมपाल
16)	วินัยสังคหะ	"	พระสาครมติ
17)	นิสสัยฎฐกถา สังจลิ่งเขปวัดฉนา	"	พระมหาโพธิ
18)	ปรมัตถวินิจฉัยวัดฉนา	"	พระมหาโพธิ
19)	ปรมัตถทีปนี วิมานวัตถุ เปตวัตถุวัดฉนา	"	พระธรรมपाल
20)	สุโพชาลังการ	"	พระสังฆรักขิตะ
21)	วุดโตททัย	"	พระสังฆรักขิตะ
22)	ขุททกสิกขาฎีกา	"	พระสังฆรักขิตะ
23)	สัมพุทธวัดฉนา	"	พระสังฆรักขิตะ
24)	วินัยวินิจฉัย	"	พระพุทธรสึหะ
25)	กัังขาวิตรณฎีกา	"	พระพุทธานาคะ
26)	ปรมัตถทีปนี เถรีคาถาอฎฐกถา	"	พระธรรมपाल
27)	อภิธัมมัตถสังคหฎีกา	"	ภิกษุผู้เป็นศิษย์ของพระสารีบุตร
28)	ฉัมมปทฎฐกถา	"	พระพุทธรโฆลชะ
29)	โลทัตถกนิทานกถา	"	พระพุทธรโฆลชะ
30)	เนตตีปกรณ	"	พระกัจจายณะ
31)	สารัตถสาลินี สังจลิ่งเขป วัดฉนา	"	ภิกษุผู้เป็นศิษย์ของพระสารีบุตร

ปริจเฉทที่ 10 ปิฎกคุดยเลขณานิสังสวัดฉนา - พรรณณาเรื่องอานิสงส์ของการจารพระไตรปิฎก

ผู้แต่งได้ยกข้อความจากพระไตรปิฎก และคัมภีร์ปกรณ์พิเศษมิโกสลิมพวัดฉนา เป็นต้น ที่แสดงอานิสงส์ของการจารพระไตรปิฎกมาเสนอ ตัวอย่างเช่น ในมหาปริณิพพานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระธรรม 84,000 พระธรรมขันธ์จะเป็นศาสดาแทนพระองค์ พระธรรมขันธ์เหล่านี้เป็นพระธรรมกายของพระองค์ เพราะฉะนั้น บุคคลผู้เขียนหรือจารึกพระไตรปิฎก หรือเป็นเหตุให้มีการเขียน การจารึก ย่อมเป็นผู้ฉลาด ได้รับชื่อเสียง ถึงความมั่งคั่ง รุ่งเรือง ก้าจัดทุกข์ได้ บรรลุพระนิพพาน และย่อมบรรลุได้แม้กระทั่งความเป็นพระพุทธเจ้า

ธรรม

พระพุทเจ้าตรัสกะวักกลีว่า

โย เม ปสุสตี สทุชมุมี โส มํ ปสุสตี วุกกลี
อปสุสมาโน สทุชมุมี มํ ปสุสตี ปิ น ปสุสตี.

- คุกร วักกลี ผู้ใดเห็นลักธรรมที่เรากล่าวสอน ผู้นั้นย่อมเห็นเรา ผู้ใดไม่
เห็นลักธรรม ผู้นั้นแม้เห็นเราก็มิได้เห็น.

ธรรมนั้น พระพุทของค์ทรงแสดงให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพระองค์ ฉะนั้นบุคคลผู้เคารพธรรมก็ย่อมเคารพพระองค์ด้วย พระพุทของค์ทรงมี 2 กาย กายหนึ่งได้แก่พระวรกายที่สัมผัสได้ด้วยตา อีกกายหนึ่ง ได้แก่พระธรรมที่พระองค์ตรัสสอนสัมผัสได้ด้วย การปฏิบัติ นี่คือธรรมกายของพระองค์ ผู้รู้แนะนำว่า ผู้ที่ปรารถนาความเจริญ ควรสดับคำสอน คือ พระธรรมกายของพระพุทของค์โดยความเคารน

ต่อจากนั้น ยกอุทาหรณ์แสดงอนิสังสของการฟังธรรม 11 เรื่อง

2.3 เป้าหมายการแต่ง

ผู้แต่งได้กล่าวถึงเป้าหมายการแต่งไว้ในอารัมภกถาตอนต้นของคัมภีร์ว่า "ปลาท-ชนตถิ" " เพื่อประโยชน์แห่งความเลื่อมใสของประชาชน " เมื่อพิจารณาเนื้อความในคัมภีร์ เห็นได้ว่าเป้าหมายที่ผู้แต่งกล่าวไว้นี้ มิใช่เป็นเพียงคำกล่าวตามประเพณีการแต่งคัมภีร์บาลี แต่ผู้แต่งได้มีความตั้งใจจริงที่จะอาศัยงานเขียนนี้เป็นสิ่งเร้าใจ ให้ผู้อ่านเกิดความเลื่อมใสและเห็นคุณค่าของการศึกษาคัมภีร์ และช่วยกันสืบต่อคัมภีร์ในพระพุทศาสนา

2.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

เพื่อบรรลุเป้าหมาย " สร้างความเลื่อมใสให้เกิดแก่ชน " ผู้แต่งได้ใช้วิธีการเสนอเนื้อหาเชิงพรรณนาในรูปร้อยแก้วผสมร้อยกรอง โดยเสนอเนื้อหาเป็น 3 ลักษณะ คือ

1) เสนอเนื้อหาที่เป็นธรรมประวัติ คือ พรรณนาเหตุการณ์แห่งการสืบต่อพระพุทชวณะที่พระพุทเจ้าทรงแสดงตลอดระยะเวลา 45 ปี ในรูปของการสังคายนา สืบทอดต่อกันมาอย่างครบถ้วนสมบูรณ์จนเผยแพร่ไปยังนานาประเทศ ได้จารลงบนใบลานในประเทศลังกาสยามัยพระเจ้าวัฏฐคามินี ต่อจากนั้นได้มีผู้แต่งคัมภีร์เผยแพร่ธรรมในพระพุท

ศาสนาเป็นจำนวนมากตลอดกาลอันยาวนาน สารธรรมประวัติส่วนนี้ผู้แต่งมิได้นำเสนอในลักษณะเป็นเพียงบันทึกชื่อคัมภีร์และชื่อผู้แต่งคัมภีร์อย่างในคัมภีร์คัมภีร์คัมภีร์ของพม่า แต่ได้เสนอในลีลาที่ชี้ให้เห็นถึงมรดกอันล้ำค่าที่อยู่ในรูปคัมภีร์ในพระศาสนา และตระหนักถึงความภาคภูมิใจของบรรพชนในพระศาสนาที่ได้ช่วยกันสืบทอดต่อเสริมแต่งมรดกนี้มาโดยตลอด

2) เสนอเนื้อหาที่เป็นคำอธิบายเชิงเทศนา คือ การพรรณนาเรื่องอานิสงส์ของการจารคัมภีร์ และอานิสงส์ของการฟังธรรม

3) เสนอเนื้อหาที่เป็นอุทาหรณ์ ยกตัวอย่างยืนยันคำอธิบายเชิงเทศนาข้างต้น

ข้อควรสังเกตุคือ

1) ในการเสนอเนื้อหาทั้ง 3 แบบข้างต้น ผู้แต่งได้แทรกบทประพันธ์ร้อยกรองซึ่งคัดมาจากคัมภีร์ต่างๆ เช่น คัมภีร์มหาวงส์ และที่ผู้แต่งแต่งขึ้นเอง ซึ่งทำให้ผลงานน่าอ่านมากขึ้น

2) คัมภีร์บาลีที่แต่งที่อยุธยาโดยส่วนใหญ่มักไม่มีบทปณามคาถา และนิคมคาถา แต่คัมภีร์ลัทธัมมสังคหะ ซึ่งเป็นคัมภีร์บาลีเรื่องแรกของอยุธยา มีโครงสร้างเรื่องสมบูรณ์คือมีทั้งบทปณามคาถา เนื้อหา นิคมคาถา ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากพระธรรมกิตติมหาสาามีผู้แต่ง ได้ศึกษาภาษาบาลีและวิธีการแต่งคัมภีร์บาลีมาจากลังกา โดยเป็นศิษย์ของพระธรรมกิตติสังฆราชผู้มีความเชี่ยวชาญในด้านการแต่งคัมภีร์บาลีโดยตรง

3) พื้นฐานการศึกษาของพระธรรมกิตติมหาสาามีจากสำนักศึกษาที่มีชื่อเสียงของลังกา ได้ส่งผลให้สำนวนภาษาในผลงานลัทธัมมสังคหะเป็นลักษณะภาษาบาลีแบบฉบับ ไม่ปรากฏลักษณะภาษาบาลี-ไทยอย่างคัมภีร์หลายเรื่องที่แต่งในประเทศไทย โดยเฉพาะที่แต่งในอยุธยา เช่น คัมภีร์พุทธบาทมงคล เป็นต้น G. P. Malalasekera ได้วิจารณ์ว่าบทประพันธ์ร้อยกรองในปริจเฉทสุดท้ายของคัมภีร์ลัทธัมมสังคหะ เป็นการประมวลคาถาร้อยกรองที่เป็นเลิศและหาได้ยากยิ่ง”

อย่างไรก็ตาม ชื่อคัมภีร์และผู้แต่งคัมภีร์ ที่เสนอในคัมภีร์ลัทธัมมสังคหะมีข้อบกพร่อง ไม่ถูกต้องอยู่บ้าง เช่น กล่าวว่ คัมภีร์โลทตติกิมหานิทาน เป็นผลงานของพระนุทธโฆสาจารย์ พระอรธกถาจารย์ผู้สร้างงานอรธกถาบาลีไว้จำนวนมาก แต่ที่จริงแล้วคัมภีร์โลทตติกิมหานิทานเป็นผลงานของพระจุนุทธโฆสาจารย์แห่งลังกา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 หรือ 18

3.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

เพื่อสนองเป้าหมายการนำคัมภีร์ลัทธิธรรมสังคหะมาจัดเสนอใหม่โดยย่อ ผู้จัดทำ
มีวิธีการดังนี้ คือ

1) การเสนอบทปณามคาถาและอารัมภกถา ในคัมภีร์ลัทธิธรรมสังคหะ พระธรรม
กิตติมहासामीได้เสนอไว้ 4 บท ดังนี้

" พุทธิ ชมมญจ สงฺขญจ สทฺธมฺมสงฺคหฺ นาม นิจฺจการปฺปญฺจสุส อาณฺญาเวน โสเสตฺวา ปิฏกฺกุสฺสกาณคฺค ชินฺสาสนนฺวตฺตตฺถานํ ปฺลาทชนนตฺตญฺจ สุณฺถ สาสโว สหุเพ สทฺธมฺมสงฺคหฺ นาม	นมฺสฺสิตฺวา คุณาลย ปวฺกฺขามิ สมาสโต. กตฺตสุส รตนตฺตเย อนฺตรายเย สเสสโต. อาทาย สหุพฺพตฺตโต ปิฏกฺตฺตยฺเลขินํ. ชฺิมตา รจิตฺ อิท โสตฺกามา อิทาลยา ปฺริปฺณฺณ อฺนากฺลํ."
--	--

ผู้จัดทำคัมภีร์จุฬลัทธิธรรมสังคหะได้แต่งใหม่โดยรวมปณามคาถา และอารัมภกถา
เข้ามาไว้ในบทเดียวกัน ดังนี้

" พุทฺธเสฏฺฐจํ นมิตฺวาน สทฺธมฺมญฺจสุส ปุชิตํ
สํมคณฺ์ ปฺปญฺญกฺเขตฺตํ สงฺเขเปณ ปวฺกฺขามิ พุทฺธสทฺธมฺมสงฺคหฺ "

- ข้าพเจ้าขอน้อมนํสการพระพุทฺธเจ้าผู้ประเสริฐ พระลัทธิธรรมของพระองค์
ซึ่งบุคคลทั้งหลายพากันบูชาแล้ว และคณะสงฆ์ผู้เป็นบุญเขต แล้วจักกล่าว
เรื่องลัทธิธรรมของพระพุทฺธเจ้าโดยสังเขป

2. เนื้อหา ผู้จัดทำมีวิธีการทำให้ " สังเขป " ดังนี้ คือ

- ตัดถ้อยคำที่เห็นว่าไม่จำเป็นออกไป เช่น หลังจากบทปณามคาถาและ
อารัมภกถาแล้ว ในลัทธิธรรมสังคหะ ก่อนจะเริ่มพรรณนาเรื่องพระพุทฺธเจ้าสังฆสมพระขารมิ
ตรัสรู้ และเทศนาธรรม 8,400 พระธรรมชั้นธ้อย่างสั้นๆ นั้น ได้เกริ่นนำให้ผู้อ่านทราบ
ว่า เรื่องที่จะกล่าวต่อไปนั้น เป็นอนุปฺพนิกถาเพื่อทำเนื่อความให้ชัดเจนว่า "ตทตฺตทฺธิปนตฺต
อฺยมนุปฺพนิกถา" ในจุฬลัทธิธรรมสังคหะได้ตัดข้อความนี้ออกไป

- ตัดคาถาบางส่วนซึ่งในลัทธิธรรมสังคหะ พระธรรมกิตติมหาสาามีได้คัดมาจากคัมภีร์ต่างๆ มีคัมภีร์มหาวงส์เป็นต้น มาเสนอเพื่อยืนยันเนื้อหาในเรื่องนั้นๆ ให้ชัดเจน และก่อให้เกิดความน่าอ่านในทางวรรณคดีมากขึ้น ทั้งนี้ผู้จัดทำคัมภีร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้เลือกตัดเฉพาะคาถาที่เป็นส่วนเสริม คาถาที่เป็นเนื้อหาสำคัญจะรักษาไว้

- ตัดอุททาทรณ์ในปริจเจทที่ 11 ที่เป็นคำพรรณนาเล่าเรื่องออกไป เป็นเนื้อหาหน้า 68-94 ในคัมภีร์ลัทธิธรรมสังคหะ ฉบับจัดพิมพ์ของมหาบัณฑิตวิทยาลัย แล้วเปลี่ยนการเสนอใหม่ด้วยการสรุปสาระเป็นคาถาร้อยกรอง ทำให้เกิดการเสนอที่แตกต่างออกไปจากการเสนอในคัมภีร์ลัทธิธรรมสังคหะ

- ส่วนจบไม่มีนิคมคาถาหรือถ้อยคำลงท้าย ข้อความมาจบที่ปริจเจทที่ 11 ว่า "สุขนุปุสสาทาย กเต จุฬสทุมมุสุงคเห สทุมมุสสุนานิสส์ลวณฺเณ นินฺนุจิตา"
- " คำพรรณนาอันสงส์แห่งการฝังพระสัทธรรมในคัมภีร์จุฬาลงกรณ์ธรรมสังคหะ อันข้าพเจ้ากระทำแล้ว เพื่อความเลื่อมใสของชนดี จบแล้ว "

การนำคัมภีร์ลัทธิธรรมสังคหะมาจัดทำให้มีเนื้อหา "สังเขป" ดังกล่าว ทำให้คัมภีร์จุฬาลงกรณ์ธรรมสังคหะมีลักษณะเป็นวรรณกรรมย่อคัมภีร์ลัทธิธรรมสังคหะ ทั้งนี้ได้ละส่วนที่เป็นความงามในการประพันธ์ อันเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่งของคัมภีร์ลัทธิธรรมสังคหะ ออกไปด้วย

4. ญาโณทัยปกรณ์

4.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง คัมภีร์มหาวงส์ได้เล่าประวัติพระพุทธรูปของพระพุทธรูปโจสาคจารย์ว่า ท่านได้แต่งคัมภีร์ญาโณทัยปกรณ์ตั้งแต่เมื่อท่านอยู่ที่ประเทศอินเดียภายหลังจากที่ได้บวช และศึกษาพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาไม่นาน” แต่ไม่เคยมีผู้ใดพบต้นฉบับคัมภีร์ญาโณทัยปกรณ์ดังกล่าว

คัมภีร์ญาโณทัยปกรณ์ ที่กล่าวถึงในที่นี้เป็นผลงานคนละเรื่องกับคัมภีร์ญาโณทัยปกรณ์ของพระพุทธรูปโจสาคจารย์ข้างต้น เพราะเหตุว่า คัมภีร์นี้ได้เล่าประวัติการรวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎกและการสร้างสรรค์คัมภีร์อรรถกถาและฎีกาท่านเองเดียวกับคัมภีร์ลัทธิธรรมสังคหะ ในตอนที่กล่าวถึงการสร้างคัมภีร์อรรถกถา ได้แสดงประวัติพระพุทธรูปโจสาคจารย์ชาวพอลสมควร คัมภีร์ญาโณทัยปกรณ์ฉบับนี้น่าจะแต่งในประเทศไทยด้วยเหตุผล 2 ประการ

1. มีการคัดข้อความจากคัมภีร์ลัทธิขงจื้อ หรือจูลัทธิขงจื้อมาเสนอ
หลายตอน

2. มีการใช้ศัพท์ที่แปลจากคำในภาษาไทย เช่น เริ่มต้นกล่าวถึงปีสำคัญใน
พุทธประวัติ ออกนามปีระกา ปิจอ ปิจลุ ปิมะโรง ปิมะเล็ง ดังนี้

" กุกุกุเง คพุกส์วาโล โลเณ จุทรนิกุมมิ
พฤษเก ราชสมุปตติ สเส ปพุพิโต ชิโน
กุกุกุเง สหุณณุสมุหุโธ นาเค จุกัก ปวตตยิ
นิหุพานคmani สปุเป ปญจ สหสุส มุสิเก."

- สมเด็จพระชินเจ้าเสด็จลงสู่มาตุคัมภีทรในปีระกา ประสูติจากมาตุคัมภีทร
ในปีจอ เสวยสิริราชสมบัติในปีจลุ เสด็จออกบรรพชาในปีเถาะ ตรัสรู้เป็น
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในปีระกา ทรงประกาศพระธรรมจักรในปีมะโรง
เสด็จดับขันธปรินิพพานในปีมะเล็ง พระพุทธศาสนาจะครบ 5,000 ปีในปีชวด

นอกจากนี้กล่าวถึงวันสำคัญและเวลาสำคัญในพุทธประวัติว่า

" โอกุกนุโต ครุวารสุมิ สุกุรวาเร จ นิกุมมิ
สมุหุโธ พุชวารสุมิ องุคาเร ปรีนิหุโต
โอกุกนุโต พฤษเก ลคคเน สิหลคคเน จ นิกุมมิ
โอसानโผเก สมุหุโธ โอसानโผเก ปรีนิหุโตติ."

- พระชินเจ้าเสด็จลงสู่มาตุคัมภีทรในวันพฤหัสบดี ประสูติในวันศุกร์ ตรัสรู้
เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานในวันอังคาร พระชินเจ้า
เสด็จลงสู่มาตุคัมภีทรเมื่อลัคนาสถิตราศีพฤษภ ประสูติเมื่อลัคนาสถิตราศี
สิงห์ ตรัสรู้และเสด็จดับขันธปรินิพพานในยามสุดท้ายแห่งราตรี

ชื่อปี 12 - ชวด ฉลู ขาล เถาะ มะโรง มะเล็ง มะเมีย มะแม
วอก ระกา จอ กล นี้เป็นการเรียกชื่ออย่างไทย ซึ่งรับอิทธิพลมาจากวิธีการเรียก
ชื่อปีของจีน ส่วนชื่อวันและลัคนา เป็นอิทธิพลจากอินเดีย มาจัดเรียกอย่างไทย การ
ใช้ชื่อเช่นนี้มีตัวอย่างในวรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทยเรื่องอื่น คือ คัมภีร์ชินกาลมาลี
ซึ่งพระรัตนปัญญาแต่งที่เชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. 2060 ตัวอย่างเช่น กล่าวถึงการสร้างกุฎ
ถวายเป็นที่อยู่ของพระมหาเถรราชครูในวัดป่าแดงสมัยพระเจ้านิลภนัคคธาธิราชว่า

ชื่อคัมภีร์น่าจะจะเป็น ญาโณทัยปกรณ์ - คัมภีร์เรื่องการอุทิศแห่งความรู้ ถ้าเป็นญาโณทัยปกรณ์ จะแปลไม่ได้ความ

การศึกษาเผยแพร่ ได้มีการจัดพิมพ์คัมภีร์ญาโณทัยปกรณ์เผยแพร่ทั้งภาษาบาลีและคำแปลภาษาไทย เพื่อเป็นหนังสือแจกในงานสมโภชพระสุพรรณบัฏสมเด็จพระสังฆราชญาโณทโยมหาเถระ เมื่อ 22-23 มิถุนายน พ.ศ. 2506 การจัดพิมพ์นี้มอบหมายให้นายทอง (กิม) หงส์ลลการมภ์ ได้เป็นกำลังสำคัญในการชำระต้นฉบับและจัดทำคำแปล

4.2 สาระสังเขป

บทปฐมคาถา - ไม่มี

คาถาพรรณนาวัน เดือน ปี ที่สำคัญในพุทธประวัติ

พระพุทธเจ้าเสด็จปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระพุทธมารดา ในวันพฤหัสบดี พฤษภาคม วันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ ปิระกา ประสูติวันศุกร์ ราศีสิงห์ วันเพ็ญเดือนวิสาขะ ปิจจาทรงรับราชสมบัติจากพระเจ้าสุทโธทนะ ในบึงลู เสด็จออกบวชในปีเถาะ ตรีศูรีในวันพุธ ราศีสิงห์ วันเพ็ญเดือนวิสาขะ ปิระกา ทรงประกาศพุทธจักรในบิเมาะโรง เสด็จปรินิพพานวันอังคาร ราศีสิงห์ ในยามสุดท้ายแห่งราตรี วันเพ็ญเดือนวิสาขะ ปิมะเส็ง พระพุทธศาสนาจะครบ 5,000 ปี ในปีชวด

พุทธประวัติโดยสังเขป

เจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อมีพระชนมายุ 29 พรรษา ทรงสละราชสมบัติออกบวชบำเพ็ญเพียรได้ 6 พรรษา จึงได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขณะนั้นพระชนมายุ 35 พรรษา หลังจากได้ตรัสรู้แล้วทรงแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันจนได้บรรลुเป็นพระอรหันต์ ทรงแสดงธรรมเทศนาโปรดพระยสกุลบุตรและสหาย 45 คน จนเหล่านั้นได้เป็นพระอรหันต์ ทรงส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนาในที่ต่างๆ

พระพุทเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดเหล่าภิกษุวัคคีย์ แล้วเสด็จไปยังเมืองอุรุเวลาแสดงอาทิตตปริยายสูตรโปรดชฎิล 3 พี่น้องและบริวาร

ในวันเพ็ญเดือนยี่ พระพุทเจ้าเสด็จไปยังลังกาทวิปเพื่อทรมานยักษ์ แล้วเสด็จกลับมายังเมืองราชคฤห์เพื่อโปรดพระเจ้าพิมพิสาร

พรรษาที่ 2 พระพุทเจ้าประทับอยู่ที่เมืองราชคฤห์แสดงธรรมโปรดพระเจ้าพิมพิสารและบริวาร ได้พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเป็นอัครสาวก

พรรษาที่ 3 และที่ 4 พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปอาศัยอยู่ที่เมืองกบิลพัสดุ์ ใน
นิโครธาราม ทรงแสดงมหาเวสสันดรชาดกในสมาคมพระญาติ พระเจ้าสุทโธทนะตั้งอยู่ใน
โลคาปัตติผล พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระนันทกุมารและราหุลกุมารบวช

พรรษาที่ 5 พระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาที่กุฎาคารศาลาป่ามหาวัน ในเมือง
เวสาลี ในเดือน 5 ข้างแรม เสด็จไปลังกาทวีปเพื่อทรมานพระยานาคพันธุ์ เป็นการ
เสด็จลังกาครั้งที่ 2

พรรษาที่ 6 พระพุทธเจ้าประทับจำพรรษาที่นกุลบรรพตแสดงธรรมโปรดชฎิล
และพราหมณ์ชื่ออินทกุล ชนเหล่านั้นได้บรรลุโลคาปัตติผล

พรรษาที่ 7 พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ที่โคนไม้คันทามฤกษ์ที่เมือง
สาวัตถี เสด็จไปจำพรรษาที่ภพดาวดึงส์ ทรงแสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดา

พรรษาที่ 8 พระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับที่สูงสูมาลคีรี ทรงจำพรรษาที่
เกสกลาวัน ทรงแสดงธรรมโปรดยักษชื่อทฤษฐะพร้อมบริวาร ยักษ์ทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในศีล

พรรษาที่ 9 พระพุทธเจ้าประทับที่เมืองโกสัมพี ๓ วิปการาราม (โฆสิตา-
ราม) โปรดมาณพชื่อภักทยะและบริวาร 300 คน

พรรษาที่ 10 พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ป่าปารีเลยยกะตลอด 3 เดือน ทรง
แสดงธรรมโปรดชน 3,000 คน ชนเหล่านั้นได้บรรลุธรรมระดับต่างๆ ตามกำลังสติปัญญา

พรรษาที่ 11 พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่เจตियบรรพต

พรรษาที่ 12 พราหมณ์นิมนต์พระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษา ๓ เมืองเวรัญชา

พรรษาที่ 13 พระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาที่ภาสกลาวัน ทรงแสดงธรรมแก่
เทวดาและยักษ์

พรรษาที่ 14 พระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษาที่เชตวันมหาวิหาร ในเมืองสาวัตถี

พรรษาที่ 15 พระพุทธเจ้าเสด็จเมืองกบิลพัสดุ์ ทรงสงเคราะห์หมู่พระญาติ
ประทับอยู่ที่นิโครธาราม

พรรษาที่ 16 พระพุทธเจ้าทรงทรมานอาฬวกยักษ์ในอาฬวนิคร

พรรษาที่ 17 18 และ 19 พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่เมืองราชคฤห์ ๓ วัด
เวฬุวันมหาวิหาร

พรรษาที่ 20 พระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาที่นกุลบรรพต

พรรษาที่ 21 พระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาที่ป่าปารีเลยยกะ

พรรษาที่ 22 พระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาที่เกสกลาวัน

พรรษาที่ 23 24 และ 25 พระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาที่วัดเชตวันเมืองสาวัตถี

พรรษาที่ 26 พระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาที่เจตियบรรพต

พรรษาที่ 27 และ 28 พระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาที่นิโครธารามเมืองกบิลพัสดุ์

พรรษาที่ 29 พระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาครั้งสุดท้ายที่เวฬุวัน

พระพุทธเจ้าทรงเป็นคฤหัสถ์ 29 ปี บำเพ็ญเพียร 6 ปี ประกาศพระศาสนา 45 ปี รวมพระชนมายุ 80 พรรษา เสด็จดับขันธปรินิพพานที่ป่าไม้รัง ณ เมืองกุสินารา

เนื้อความต่อจากนี้มีสาระคล้ายกับคัมภีร์ลัทธิมสังคหะ แต่มักแสดงรายละเอียดน้อยกว่า กล่าวคือ

เนื้อเรื่องในชาโตทัยปกรณ์

การสังคายนาครั้งที่ 1
การสังคายนาครั้งที่ 2
การสังคายนาครั้งที่ 3

การสังคายนาครั้งที่ 4

การสังคายนาครั้งที่ 5
การแต่งอรรถกถา
การแต่งฎีกา
อาณิสสสังการเขียนพระไตรปิฎก
อาณิสสสังการฟังธรรม

เนื้อเรื่องในลัทธิมสังคหะ

ปริจเจทที่ 1
ปริจเจทที่ 2
ปริจเจทที่ 3 และตอนต้น
ปริจเจทที่ 4
ปริจเจทที่ 4 ตอนหลังและ
ปริจเจทที่ 5
ปริจเจทที่ 6
ปริจเจทที่ 7
ปริจเจทที่ 8
ปริจเจทที่ 10
ปริจเจทที่ 11

4.3 เป้าหมายการแต่ง

ผู้แต่งมิได้ระบุเป้าหมายการแต่งไว้ จากเนื้อหา เห็นได้ว่า ผู้แต่งมีเป้าหมายที่จะแต่งคัมภีร์ทำนองเดียวกับคัมภีร์ลัทธิมสังคหะ และจุฬลัทธิมสังคหะ โดยมีการเพิ่มเติมเนื้อหาหรือตัดตอนเนื้อหามากหรือน้อยกว่าคัมภีร์ทั้งสองตามที่ผู้แต่งเห็นเหมาะสม

4.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

ในด้านโครงสร้างคัมภีร์ชาโตทัยปกรณ์ ไม่มีบทปณามคาถาและอารัมภคาถา เริ่มต้นด้วยเนื้อหาไปจนจบ มีข้อความจบท้ายสั้นๆ ว่า " อิติ ชาโตทัยปกรณ์ สมคฤดี " " คัมภีร์ชาโตทัยปกรณ์จบบริบูรณ์แล้วด้วยประการฉะนี้ "

ในส่วนเนื้อหา คัมภีร์ชาโตทัยปกรณ์ได้เสนอเนื้อหาตามแนวคัมภีร์ลัทธิมสังคหะ และคัมภีร์จุฬลัทธิมสังคหะ คือ กล่าวถึงพุทธประวัติโดยย่อ เน้นที่การเผยแผ่ธรรม

แล้วต่อด้วยการสังคายนาคำสอนของพระพุทธเจ้า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังนานาประเทศ โดยเฉพาะการเผยแผ่มายังลังกา การสังคายนาในลังกา การแต่งผลงาน อรรถกถาและฎีกา อานิสงส์การเขียนและการจารพระไตรปิฎก และอานิสงส์การฟังธรรม ถ้าเปรียบเทียบกับคัมภีร์ญาโทยัพการณ์กับคัมภีร์ลัทธัมมสังคหะ และจุฬลัทธัมมสังคหะ จะเห็นลักษณะเฉพาะในการเสนอเนื้อหาของคัมภีร์ญาโทยัพการณ์ดังนี้

1) คัมภีร์ญาโทยัพการณ์มีสำนวนภาษาและการดำเนินเรื่อง ตามคัมภีร์จุฬลัทธัมมสังคหะมากกว่าคัมภีร์ลัทธัมมสังคหะ เช่น ได้ตัดข้อความและคาถาที่มีอยู่ในคัมภีร์ลัทธัมมสังคหะออกไปตรงกับคัมภีร์จุฬลัทธัมมสังคหะ

2) คัมภีร์ญาโทยัพการณ์ได้เพิ่มเติมเนื้อหาบางตอน ขยายความออกไปมากกว่าคัมภีร์ลัทธัมมสังคหะ และคัมภีร์จุฬลัทธัมมสังคหะ ที่เด่นคือ

- คัมภีร์ลัทธัมมสังคหะ และคัมภีร์จุฬลัทธัมมสังคหะ ได้เริ่มต้นเนื้อเรื่องกล่าวถึงพุทธประวัติโดยย่อ คือ กล่าวเพียงว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นพระโพธิสัตว์ตลอดกาล 4 หมื่นอสงไขยแสนกัปป์ จนได้รับคำพยากรณ์ในสำนักของพระพุทธเจ้า 24 พระองค์ ทรงบำเพ็ญพระบารมี 30 ทศ ได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณหลังจากการตรัสรู้แล้ว ทรงดำรงพระชนม์ชีพต่อมา 45 พรรษา ในระหว่างนั้นทรงแสดงพระธรรมเทศนา 8,400 พระธรรมชั้นตรี ยังสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากทุกข์ในห้วงสงสาร ตราบจนได้โปรดแสดงธรรมแก่สุภัททปริพาชก จึงได้สำเร็จพุทธกิจทั้งปวง เสด็จดับขันธปรินิพพานระหว่างต้นสาละ ณ กรุงกุสินารา ดังข้อความภาษาบาลีว่า

" อมฺหากํ กิร ภควา โปธิสตุตฺถุโธ อโธ กปฺปสฺตสฺสสุสาธิกานํ จตฺตุนนํ
อสงฺเขยฺยานํ มตฺตเก จตฺวิสฺตินุทฺธานํ สนฺนติเก ลทฺถนุชฺชากรโธ หตฺวา
สมตฺตํสฺปารมมฺมํ ปุเรตฺวา ปรมมาภิสมฺโพธิํ ปตฺวา โปธิโธ ปฏฺจาย
ปญฺจจตฺตานิสลฺลวฺจ
คณนปฺภาตํเต สตฺเต สํสารกนฺตารโธ สนฺตารेतฺวา ยาว
สุภทฺทปริพฺพาชกวินยฺนํ ตาว สพฺพนุทฺถกิจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
สาลานํ อนุตฺเร ปรีนินฺพฺพานมฺญฺจเก นินฺนโน ปรีนินฺพฺพายี." ๕๕

คัมภีร์ลัทธัมมสังคหะได้ยกคาถาจากคัมภีร์มหาวงส์ ขึ้นมาเสริมคำพรรณนาข้างต้น 3 คาถา ส่วนคัมภีร์จุฬลัทธัมมสังคหะได้ตัดคาถาทั้งสามออกไป คงไว้แต่คำพรรณนาร้อยแก้ว

คัมภีร์ญาโทยัพการณ์เสนอเนื้อหาส่วนนี้ละเอียดมากขึ้นกว่าคัมภีร์ทั้ง 2 ข้างต้น เริ่มต้นด้วยการแต่งคาถาแสดง ปี เดือน เวลาสำคัญในพุทธประวัติ แสดงพุทธประวัติโดยย่อ แล้วสรุปพุทธกิจในด้านการเผยแผ่ธรรมในแต่ละพรรษา

- คัมภีร์ลัทธิอัมมสังคหะและจุฬลัทธิอัมมสังคหะ ได้กล่าวถึงการแต่งคัมภีร์โดยมุ่งเน้นชื่อคัมภีร์และชื่อผู้แต่งตั้งแต่สมัยที่พระพุทฺธโฆสอาจารย์แต่งอรรถกถาเป็นต้นมา จนมาถึงผู้แต่งและผลงานในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 คัมภีร์ญาโณทัยปกรณ์เสนอเรื่องการสร้างสรรค์ผลงานคัมภีร์บาลีเฉพาะอรรถกถาและฎีกา และนอกจากจะกล่าวถึงผลงานแล้วยังได้เล่าประวัติของพระพุทฺธโฆสอาจารย์อย่างละเอียดเป็นพิเศษด้วย

- คัมภีร์ลัทธิอัมมสังคหะและจุฬลัทธิอัมมสังคหะ อ้างถึงข้อความต่างๆ ที่ยกมาโดยระบุเพียงว่าเป็นคำกล่าวของพระโบราณจารย์ (เตนาคู โบราณ) คัมภีร์ญาโณทัยปกรณ์ได้ช่วยระบุที่มาของข้อมูลเหล่านั้น เช่นระบุว่า เป็นคำกล่าวในคัมภีร์มหาวงส์ (เตนวุตติ มหาวังเส)

- คัมภีร์ญาโณทัยปกรณ์นอกจากจะเสนอเนื้อหาที่เป็นการพรรณนาเหตุการณ์แล้ว ยังได้แทรกพุทธพจน์ สือสารธรรมประกอบเหตุการณ์ด้วย การแทรกสารธรรมนี้ทำให้คัมภีร์ญาโณปกรณ์มีลักษณะเป็นคัมภีร์ธรรมประวัติมากกว่าคัมภีร์ลัทธิอัมมสังคหะและจุฬลัทธิอัมมสังคหะ ตัวอย่างเช่น ได้ยกพุทธพจน์ซึ่งพระพุทฺธเจ้าตรัสแก่หัวหน้าภราหมณ์ชื่ออินทกุลว่า

" ยโต สนฺติ หิโรตฺตปฺป	ตโต สมฺมาปฏฺิพทา
ยโต สุกฺกิลฺลทฺุโ	สมฺมาทฺิฏฺุจฺจ ตโต ภเว
ยโต โส อตฺถิ สทฺุสมฺโม	สทฺุสมฺมิโก ตโต ภเว
ยโต สนฺติปทฺิ สฺุข	ตโต สนฺติปทฺิ สฺุข
ยตฺุร ชาตฺิ ชรา นตฺถิ	อชาตฺิ อชรา ตโต
ยโต จ มรณฺ นตฺถิ	มรณฺ จ กฺุโต ภเว
ยตฺถ โสการฺทฺิ นตฺถิ	โสการฺโท กฺุโต ภเว
ยตฺถ ทฺุภฺุโข น สมฺเภนฺโต	ทฺุภฺุโข ตตฺถ น วิชฺุชตฺิ

สุขุมิจฺเจว ภาสิตฺ"

- ความละเอียดรอบคอบและกลัวบาปมีในผู้ใด ความปฏิบัติชอบก็มีในผู้นั้นและในที่นั้น ในชุมชนใดมีความเห็นดีโดยมาก สัมมาทฺิฏฺุจฺจก็มีในที่นั้นมาก พระลัทธิธรรม คือ ธรรมแท้ มีในถิ่นใด ผู้มีธรรมก็มีในถิ่นนั้น ความสงบมีในที่ใด คนที่เดินทางสงบสุขก็มีในที่นั้น ชาตฺิชราไม่มีในที่ใด พระนิพพานซึ่งไม่เกิดไม่แก่ก็มีในที่นั้น ฉะนั้นจึงไม่มีความตายในพระนิพพานนั้น เพราะเมื่อไม่เกิดไม่แก่เสียแล้ว ความตายจักมีมาจากที่ไหน ความโศกและร้องไห้ไม่มีมาในที่ใด ผู้ใดผู้ร้องไห้จักมีแต่ที่ไหน ความทุกข์ไม่เกิดมากมูลในที่ใด ผู้มีทุกข์ก็ไม่มีในที่นั้น... นี้แหละคือภาษิตที่ว่าด้วยความสุข

5. วรรณกรรมวรรณคดีธรรมประวัติบาลีที่แต่งในประเทศไทย

วรรณคดีบาลีประเภทธรรมประวัติที่แต่งในประเทศไทย รวบรวมมาศึกษาได้ 4 เรื่อง

เรื่องแรกคือ *คัมภีร์ทันตชาตุนิธาน* แต่งที่เชียงใหม่ ในสมัยของพระเจ้าไชยสงคราม ไม่ทราบนามผู้แต่ง สันนิษฐานว่าน่าจะแต่งในปี พ.ศ. 1855 อันเป็นปีที่มีการจัดการเรื่องพระบรมศพของพระเจ้ามังราย และพระเจ้าไชยสงครามเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลอุทิศแด่พระเจ้ามังรายและเพื่อเป็นพระราชกรณียกิจทางพระศาสนาที่สำคัญของพระเจ้าไชยสงคราม เพราะพระองค์ทรงเป็นผู้ริเริ่มให้จัดทำคัมภีร์นี้ขึ้น ในอีกด้านหนึ่งคัมภีร์นี้ น่าจะได้แต่งขึ้นเพื่อสนองคตินิยมเรื่องพระชาติของประชาชนในเวลานั้นด้วย เนื้อเรื่องของคัมภีร์กล่าวแสดงประวัติพระทันตชาติเริ่มตั้งแต่เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน การจัดแบ่งพระชาติในครั้งนั้น มาจนถึงเรื่องการประดิษฐานพระทันตชาติในลังกาสมัยพระเจ้ากิตติสิริเมฆวรรณ การริเริ่มประเพณีการนำพระทันตชาติออกแห่แห่นให้ประชาชนได้กราบนมัสการแสดงความเลื่อมใสศรัทธา คัมภีร์ทันตชาตุนิธานนี้ได้อาศัยโครงเรื่องและเนื้อเรื่องของคัมภีร์ทาสฐาชาตวงส์หรือคัมภีร์ทาสฐาวงส์ ซึ่งพระธรรมกิตติมหาเถระ แต่งที่ลังกาเมื่อประมาณระหว่าง พ.ศ. 1740 - 1750 ผู้แต่งคัมภีร์ทันตชาตุนิธานได้ตัดเนื้อหาบางส่วนในคัมภีร์ทาสฐาชาตวงส์ออกไป และเพิ่มเติมเนื้อหาบางส่วนเข้ามา แล้วนำเสนอด้วยสำนวนภาษาของตนเองเป็นสำนวนร้อยกรองตลอดเรื่อง ทำให้คัมภีร์ทันตชาตุนิธานเป็นผลงานเรื่องพระทันตชาติที่ต่างสำนวนจากคัมภีร์ทาสฐาชาตวงส์ของลังกา

คัมภีร์ทันตชาตุนิธาน ซึ่งเป็นผลงานเขียนบาลีประเภทธรรมประวัติที่เริ่มต้นแต่งครั้งแรกในล้านนา นี้ ไม่ได้มีอิทธิพลต่อผลงานประเภทธรรมประวัติที่เหลือซึ่งแต่งที่อยุธยา แต่น่าจะเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างสรรค์ผลงานบาลีประเภทตำนาน พงศาวดารในล้านนาในสมัยต่อมา เช่น คัมภีร์ลีหิงคินทาน ของพระโพธิ์รังสี แต่งประมาณระหว่าง พ.ศ. 1945 - 1985 และรัตนนิมพวงส์ของพรหมราชปัญญา แต่งเมื่อ พ.ศ. 1996 เป็นต้น

วรรณคดีธรรมประวัติที่แต่งในประเทศไทยอีก 3 เรื่อง ล้วนแต่งที่อยุธยา ได้แก่ *คัมภีร์สังกัสมสังคหะ* *คัมภีร์จุมสังกัสมสังคหะ* และ *คัมภีร์ญาโณทัยปกรณ์*

คัมภีร์สังกัสมสังคหะ แต่งในสมัยพระบรมราชา (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1913 - 1931) ผู้แต่งคือ พระธรรมกิตติมหาสามี เป็นศิษย์ของพระธรรมกิตติมหาเถระแห่งลังกา การแต่งผลงานนี้น่ามีอิทธิพลมาจากการศึกษาที่พระธรรมกิตติมหาสามีได้รับจากลังกา ลักษณะของผลงานจึงมีโครงสร้างเรื่องสมบูรณ์ตามแนวการแต่งคัมภีร์บาลีของ

ลังกา คือ มิบทพนามคาถา เนื้อเรื่อง และนิคมคาถา เนื้อหาของคัมภีร์เน้นสาระ 2 สาระ สาระหนึ่งคือประวัติการรวบรวมและแต่งคัมภีร์ ในเรื่องนี้ผู้แต่งได้แสดงชื่อคัมภีร์บาลีทั้งอรรถกถา ฎีกา และปกรณ์พิเศษ ในส่วนปกรณ์พิเศษได้แสดงชื่อคัมภีร์ที่แต่งในลังกา แต่ละยุคสมัยมาสิ้นสุดที่คัมภีร์โสภณคัมภีร์มหานิทาน ซึ่งสันนิษฐานว่าแต่งระหว่างพุทธศตวรรษที่ 17-18 อีกสาระหนึ่งคือการเน้นให้เห็นถึงอันสงฆ์ของการแต่งคัมภีร์และจารีตคัมภีร์ โดยถือว่าการสร้างอักษรในคัมภีร์บาลี 1 อักษร มีอันสงฆ์เสนอการสร้างพระพุทธรูป 1 องค์ และยังเน้นถึงอันสงฆ์ของการฟังธรรมด้วย ผู้แต่งแต่งด้วยสำนวนร้อยแก้วผสมร้อยกรอง สำนวนร้อยกรองส่วนใหญ่คัดมาจากคัมภีร์ต่างๆ โดยเฉพาะคัมภีร์มหาวงส์

คัมภีร์จุฬาลักษณ์สังคหะ ประมาณว่าแต่งเมื่อพุทธศตวรรษที่ 21 ไม่ทราบนามผู้แต่ง คัมภีร์นี้คือวรรณกรรมย่อคัมภีร์ลक्षणสังคหะ หรือลक्षणสังคหะฉบับเล็ก ผู้แต่งนำคัมภีร์ลक्षणสังคหะของพระธรรมกิตติมหาสามี มาตัดทอนเนื้อหาส่วนที่เป็นรายละเอียดออกไป โดยเฉพาะคาถาที่คัดมาจากคัมภีร์ต่างๆ นิทานอุทาหรณ์แสดงอันสงฆ์ของการฟังธรรม และรายชื่อคัมภีร์ มีเฉพาะพระไตรปิฎกอรรถกถา ฎีกา ไม่มีชื่อคัมภีร์ปกรณ์พิเศษ คัมภีร์จุฬาลักษณ์สังคหะ จึงมีเนื้อหากระชับสั้นเหมาะแก่การอ่านหรือจดจำสาระ โดยเฉพาะชื่อคัมภีร์บาลีต่างๆ แต่ไม่งามในด้านอรรถกถาและไม่เป็นหนังสืออ่านที่น่าสนใจในทางธรรม เพราะตัดเนื้อหา ที่เป็นส่วนเร้าสำนึกในหน้าที่ของการช่วยกันรักษาพระธรรมคัมภีร์และการฟังธรรมด้วยความเคารพออกไป

คัมภีร์ญาโณทัยปกรณ์ เป็นผลงานที่มีวิวัฒนาการต่อจากคัมภีร์จุฬาลักษณ์สังคหะคือได้นำเนื้อหาและนำสำนวนภาษาในคัมภีร์จุฬาลักษณ์สังคหะมาเป็นหลัก แล้วคัดแปลงเพิ่มเติมหรือตัดทอนเนื้อหาของคัมภีร์จุฬาลักษณ์สังคหะเสียใหม่ เป็นผลงานอีกสำนวนหนึ่งที่ยังปรากฏสำนวนของคัมภีร์จุฬาลักษณ์สังคหะอยู่มีใช่น้อย การเพิ่มเติมเนื้อหาที่สำคัญของคัมภีร์ญาโณทัยปกรณ์ คือ การเพิ่มพุทธพจน์ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อเรื่องเข้ามา การเพิ่มเนื้อหาส่วนนี้ทำให้คัมภีร์ญาโณทัยปกรณ์มีลักษณะของคัมภีร์ธรรมประวัติและสารธรรมมากกว่าคัมภีร์ลक्षणสังคหะและคัมภีร์จุฬาลักษณ์สังคหะ

ข้อความสังเกต คือ คัมภีร์ลक्षणสังคหะของพระธรรมกิตติมหาสามี ซึ่งแต่งในสมัยพระบรมราชา ระหว่าง พ.ศ. 1913 - 1931 นั้น นับเป็นวรรณคดีธรรมประวัติประเภทแสดงสาระการรวบรวม และแต่งคัมภีร์บาลี(bibliography text) เรื่องแรกในประวัติวรรณคดีบาลี ส่วนผลงานอีก 2 เรื่องเป็นวิวัฒนาการที่ต่อจากคัมภีร์ลक्षणสังคหะนั้นผลงานบาลีสารธรรมประวัติทั้ง 3 เรื่องจึงเป็นผลงานที่เกิดจากการสร้างสรรค์ใหม่ในประเทศไทย และน่าจะมียุทธผลต่อผลงานประเภทเดียวกัน คือ คัมภีร์คันธวงส์ ที่แต่งในพม่า และคัมภีร์สาสนวงส์ที่แต่งในลังกา

เชิงอรรถ

- ¹ สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 316-318.
- ² เรื่องเดียวกัน, หน้า 401-417.
- ³ K.R. Norman, *Pāli Literature* (Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1983) 179-182.
- ⁴ สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, *วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2529), หน้า 323-484.
- ⁵ วิชัย กุลาบาล, " *ทันตชาตุนิธาน : การตรวจสอบชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์* " (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526) หน้า 72.
- ⁶ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2514), หน้า 32-37.
- ⁷ พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค), *นางสาวคารโยนก* (พระนคร : สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, 2515), หน้า 274-283.
- ⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 264.
- ⁹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, หน้า 24.
- ¹⁰ W. Stede, " *A Note on the Position of the Dāthavāmsa in the History of Pāli Literature*," *The Punjab Sanskrit Series 7* (July 1924) : 1-4.
B.C. Law, *Dāthavāmsa* (Lahore : The Punjab Sanskrit Book Depot, 1925, p. XVII.
G.P. Malalasekera, *The Pāli Literature of Ceylon* (Colombo: M.D. Gunasena & Co., Ltd., 1958), pp.65-66.
G.P. Malalasekera, *A Dictionary of Pāli Proper Names* (London : M.D. Gunasena & Co., Ltd., 1960), pp.1068-1069.
- ¹¹ วิชัย กุลาบาล, " *ทันตชาตุนิธาน : การตรวจสอบชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์*," หน้า 208.
- ¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.
- ¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 31-43.

- ¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.
- ¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 73.
- ¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 53.
- ¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.
- ¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.
- ¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 206-207.
- ²⁰ พระธรรมกิตติมหาสาณี, *สทุธมฺมสงฺคโห* (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515) หน้า 97.
- ²¹ G.P. Malalasekera, *The Pali Literature of Ceylon*, p.245
- ²² K.R. Norman, *Pāli Literature*, 179-180.
- ²³ Wilhelm Geiger, *Pali Literature and Language* (Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1968), p.45.
- ²⁴ B.C Law, *A Manual of Buddhist Historical Traditions (Saddhamma - Sangaha)* (Calcutta: University of Calcutta, 1941), p.1
- ²⁵ พระธรรมกิตติมหาสาณี, *สทุธมฺมสงฺคโห*, หน้า (4)-(5).
- ²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า (8).
- ²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า (5)-(8).
- ²⁸ *จาริกสมัยสุโขทัย* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2526), หน้า 259. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง 700 ปีลายสีไทย พุทธศักราช, 2526).
- ²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 263-264.
- ³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 251.
- ³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 250-251.
- ³² G.P. Malalasekera, *The Pali Literature of Ceylon*, pp.240-244.
- ³³ *คัมภีร์สงเคราะห์* (พระนคร : โรงพิมพ์ไท, 2468) หน้า 68.
- ³⁴ พระธรรมกิตติมหาสาณี, *สทุธมฺมสงฺคโห*, หน้า (1)
- ³⁵ G.P. Malalasekera, *The Pali Literature of Ceylon*, pp.246.
- ³⁶ *คัมภีร์สงเคราะห์*, หน้า 48

³⁷ Likhit Likhitanon, " *The Pali Literature of Thailand*," (Ph.D Thesis Submitted to Faculty of Arts, Magadh University, 1969), p.256.

³⁸ พระธรรมกิตติมหาสาวิ, *สฤตมมฺสงฺคโ*, หน้า (1).

³⁹ Wilhem Geiger, *The Mahāvamsa* (London : Pali Text Society, 1964), Ch.37, pp.215-246.

⁴⁰ ฅาโทยปกรณ (คัมภีร์ฅาโทย) (พระนคร:โรงพิมพ์การรถไฟ, 2506), หน้า 1. (งานสมโภชพระสุพรรณบัฏสมเด็จพระสังฆราชฅาโทยมหาเถระ วันที่ 22-23 มิถุนายน พ.ศ. 2506).

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁴² A.P. Buddhatta (ed.), *Jīnakālamāli* (London : Luzac & Company, 1962), p.126.

⁴³ พระรัตนปัญญาเถระ, *ชินกาลมาลีปกรณ์* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สามมิตร, 2515) หน้า 167-168. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฅาปนกิจศพ นางทองคำ สุวรรณิชกุล ณ สุสานพระบาท อ้าเภอเมือง จังหวัดลำปาง วันที่ 17 มกราคม พุทธศักราช 2515).

⁴⁴ Likhit Likhitanon, " *The Pali Literature of Thailand*," p.293.

⁴⁵ ฅาโทยปกรณ (คัมภีร์ฅาโทย), หน้า 39.

⁴⁶ พระธรรมกิตติมหาสาวิ, *สฤตมมฺสงฺคโ*, หน้า 1-2.

⁴⁷ ฅาโทยปกรณ (คัมภีร์ฅาโทย), หน้า 3.

บทที่ 5

วรรณคดีสารธรรม

วรรณคดีสารธรรม หมายถึง **วรรณคดีบาลีที่กล่าวแสดงสาระทางธรรม** วรรณคดีสารธรรมในสายพระวินัยปิฎก เช่น อุตตรวินิจฉัย วินัยวินิจฉัย ขุททกสิกขา มูลสิกขา สีม่าลังการสังคหะ ในสายพระสุตตันตปิฎก เช่น สุตตสังคหะ สารสังคหะ ในสายพระอภิธรรมปิฎก เช่น อภิธัมมาวตาร รุปารูปวิภาค อภิธัมมัตถสังคหะ ปริมัตถวินิจฉัย นามรูปปริจเฉท สัจจสังเขป¹

วรรณคดีสารธรรมในสายพระสุตตันตปิฎกที่เป็นงานเขียนในประเทศไทยนั้นรวบรวมมาศึกษาในงานวิจัยนี้ได้ 9 เรื่อง คือ สารสังคหะ พุทธบาทมงคล ฎีกาหาญสังขยาปกาสกปกรณ์ วชิรสารัตถสังคหะ มาเลยยเทวัตถะเรวัตถุ พระบรมราชาวาทภาษามคธ คาทาธรรมบรรยาย และ คาทาสรรเสริญพระธรรมวินัย ผลงานเหล่านี้แต่ละเรื่องมีลักษณะเฉพาะ ทั้งในด้านเนื้อหาและวิธีการเสนอเนื้อหา เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สะท้อนความรู้ความเข้าใจในสารธรรมของบรรพบุรุษไทยในแต่ละยุคแต่ละสมัย

1. สารสังคหะ

1.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง ในตอนท้ายของคัมภีร์สารสังคหะ มีคาถาและข้อความกล่าวถึงชื่อคัมภีร์และชื่อผู้แต่งคัมภีร์ว่า

" เอตตาวตา ปฏิญาโต	ทสุลยิสฺสนุติ อาทิโต
จตุตทาฬีสเภาเทหิ	สงฺคเหหิ สฺสงฺขิโต
นิฏฺจานนุทานิ สมฺปโต	วิจิตฺโต สารสงฺคโห
ยฺตุโต จนฺนุสมฺตฺตาย	ภาณวาราย คนฺนุโต
.....	

- สารสงฺคหา นนฺทาจริเยน รจิตา สมฺตฺตา นิฏฺจิตา"²

- คัมภีร์สารสังคหะ ซึ่งย่ออย่างดีด้วยเรื่องย่อที่จำแนกออกเป็น 40 หัวข้อ (และ) วิจิตรพร้อมด้วยภาพวาร 26 โดยค้นกะ ได้ถึงพร้อมซึ่งความยินดีแห่งความสำเร็จแต่เพียงเท่านั้น ตามความตกลงที่กล่าวแต่ต้นเริ่มด้วยคำว่า ทลฺลยิสฺลฺล - ซ้ำมเจ้าจกกล่าว..... เรื่องย่อแห่งสาระทั้งหลายอันพระนันทาจารย์(ตก)แต่งแล้ว จบบริบูรณ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้กล่าวถึงคัมภีร์นี้ในคำนำของหนังสือ **สังคิตยวงศ์** ว่า

" พระนันทาจารย์ แต่งที่เชียงใหม่เรื่อง 1 (คือ) สารัตถสังคหา รวบรวมธรรมที่เห็นว่าเป็นสาระมาร้อยกรองไว้ 40 มาติกา มีอภินิหารพระพุทฺธเจ้า เป็นต้น "

หนังสือ **คัมภีร์สงเคราะห์** ได้เสนอความเห็นไว้ในทำนองเดียวกันว่า

" สารัตถสังคหะ - เลือกข้อความที่เห็นว่ามีสาระมาแสดงเป็นหมวดพระนันทาจารย์แต่งที่เมืองเชียงใหม่ "

หนังสือที่คนไทยเขียนเกี่ยวกับวรรณกรรมล้านนา และวรรณคดีพุทธศาสนาที่แต่งในประเทศไทย ล้วนกล่าวถึงคัมภีร์นี้ (ในชื่อว่า สารสังคหะ บ้าง สารัตถสังคหะ บ้าง) ว่าเป็นผลงานของพระนันทาจารย์ แต่งที่เมืองเชียงใหม่

คัมภีร์สารสังคหะ ซึ่งมีเนื้อความทำนองเดียวกับที่ปรากฏในคัมภีร์สารสังคหะของพระนันทาจารย์นี้มีอยู่ในลังกา ปรากฏต้นฉบับคัมภีร์สารสังคหะ ตัวอักษรสิงหล ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกรุงโคลัมโบ ประเทศศรีลังกา" และในห้องสมุด The India Office Library ในประเทศอังกฤษ" แห่งละ 1 ฉบับ ต้นฉบับที่พบที่ The India Office Library ขึ้นต้นด้วยบทปณามคาถาและการกล่าวถึงคัมภีร์ด้วยถ้อยคำอย่างเดียวกับในคัมภีร์สารสังคหะที่กล่าวว่าเป็นของพระนันทาจารย์แห่งเชียงใหม่ คือ ขึ้นต้นว่า

" มหากรุณิกิ นาถิ
นตฺวาน อริยสงฺฆนุจ
ทลฺลยิสฺลฺล สฺมาเสณ
สมฺมาหริตฺวา วิวิธิ

ธมฺมึ เตน สฺเทศิติ
ทกฺขิณฺเอยฺยํ นิรฺงคณิ
ปวริ สารสงฺคหิ
นยํ โสตฺสฺชาวหนฺติ."

- ข้าพเจ้าขอน้อมน้อมนัสการสมเด็จพระนาคเจ้า ผู้ประกอบด้วยพระมหากษัตริย์
 ขอน้อมน้อมนัสการซึ่งพระบรมอันสมเด็จพระนาคเจ้านั้นตรัสเทศนา เป็นอันดี
 และขอน้อมน้อมนัสการซึ่งพระอริยสงฆ์ผู้ปราศจากกิเลส ควรแก่การทักขิณา
 เมื่อประมวลแล้วซึ่งนี้มีประการต่างๆ จักแสดงคัมภีร์สารสังคหะอัน
 ประเสริฐอันจะนำความสุขให้แก่ผู้สดับฟัง โดยย่อ

เนื้อความในคัมภีร์จำแนกออกเป็น 40 หัวข้อ หรือ 40 สังคหะ มีชื่อหัวข้อและ
 การเรียงลำดับหัวข้อตรงกัน

ในตอนท้าย คัมภีร์สารสังคหะของไทยระบุว่า พระนันททาสจารย์เป็นผู้รจนาน แต่
 ในคัมภีร์สารสังคหะของลังการระบุว่า ผู้แต่งคัมภีร์สารสังคหะ คือ พระสิทธัตถะ ท่านเป็น
 ศิษย์ของพระนุทธีปปิยะเถระผู้ทรงพระไตรปิฎก 3 และผู้เป็นเจ้าของอาวาสแห่งทักขิณาราม ดัง
 คากล่าวว่า

" ทักขิณารามปติโน	ปิฎกตฤตยธารีโน
นุทธีปปิยะวุหยเถรสุส	โย ลิสฺสุสานนุติโม ยติ
เตน สิทธิตฺตุนาเมน	ชิมตา สุจิตฺตุนา
เถเรณ ลีชิตโต เอโส	วิจิตฺโต สารสงฺคโห."

G.P Malalasekera อธิบายไว้ใน *The Pali Literature of Ceylon* ว่า พระสิทธัตถะผู้รจนาคัมภีร์สารสังคหะนี้อยู่ในสมัยของพระเจ้ากวนเนกพาหุ
 (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1820 - 1831) พระนุทธีปปิยะผู้เป็นอาจารย์ได้แต่งผลงาน
 ที่มีชื่อเสียง คือ รูปสิทธิ และ บัชชมธู Malalasekera ตั้งข้อสังเกตว่า คัมภีร์สาร
 สังคหะนี้น่าจะได้มีผู้เขียนตกแต่งเพิ่มเติมขึ้นหลายครั้ง ต้นฉบับของคัมภีร์หายาก ในลังกา
 สามารถตรวจสอบชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่ได้เฉพาะเนื้อหา 8 หัวข้อแรกเท่านั้น"

จากหลักฐานข้างต้น สรุปในเบื้องต้นได้ว่าพระนันททาสจารย์ได้นำคัมภีร์สารสังคหะ
 ผลงานของพระสิทธัตถะแห่งลังกา ซึ่งแต่งเมื่อประมาณระหว่าง พ.ศ. 1820 - 1831
 มาเรียบเรียงขึ้น ทั้งนี้ พระนันททาสจารย์มิได้เคยกล่าวว่า ท่านเป็นผู้แต่งคัมภีร์สารสังคหะ
 ขึ้นใหม่ในลักษณะที่เป็นงานเขียนใหม่ของท่าน คัมภีร์สารสังคหะฉบับของไทยจบลงด้วย
 ข้อความว่า

" สารสงฺคหา, นนฺททาสฺริยา, วิจิตฺตา, สมตฺตทา, นิฏฺฐิตา."

- เรื่องย่อแห่งสารทั้งหลายอันพระนันททาสจารย์ตกแต่งแล้วจบบริบูรณ์

คำว่า " สารสังคหะ " เป็นรูปพหูพจน์ ไม่ใช่ชื่อคัมภีร์ แต่เป็นคำที่แสดงเนื้อหาของคัมภีร์ ซึ่งพระนันททาสจารย์นำมา " รจิตา " คำว่า " รจิต " ปรกติมีความหมายว่า แต่งแล้ว รจนแล้ว ในที่นี้มีความหมายว่า " ตกแต่ง " มิใช่ " แต่ง "

เรื่องที่ควรพิจารณาต่อไป คือ พระนันททาสจารย์ได้ตกแต่งคัมภีร์สารสังคหะ ขึ้นที่ใด เมื่อใด

ในบานแพนทของพระราชนิพนธ์ ไตรภูมิภิกขา หรือ ไตรภูมิพระร่วง ซึ่งพระมหาธรรมราชาลิไทยทรงพระราชนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 1888 ได้ระบุชื่อ " พระสารสังคหะ " ว่าเป็นคัมภีร์หนึ่งที่พระองค์ทรงใช้ศึกษาประกอบงานพระราชนิพนธ์นั้น

ถ้า " พระสารสังคหะ " ที่กล่าวถึงในบานแพนทของพระราชนิพนธ์ไตรภูมิภิกขา คือ คัมภีร์สารสังคหะของพระนันททาสจารย์แล้ว พระนันททาสจารย์ก็ต้องแต่งคัมภีร์สารสังคหะ หลัง พ.ศ. 1831 และก่อน พ.ศ. 1888

ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่¹¹ และ มงสวตคารโยนก¹² ได้เล่าว่าเมื่อ พ.ศ. 1842 ได้มีคณะสงฆ์จากลังกานำพระธาตุมาถวายแด่พระเจ้ามังราย บางทีคณะสงฆ์ที่มาครั้งนั้น จะได้นำคัมภีร์บาลีซึ่งรวมคัมภีร์สารสังคหะเข้ามาด้วย

ในตำนานมูลศาสนาฉบับวัดป่าแดง ได้กล่าวว่า

" บิณฑกเหม้าลักกราชได้ 701 ตัว พระยาผายหือลูกผู้ชื้ออ้ายเจ็ดพันตุไปกินเมืองเขิน ล่องมหาเถรเจ้าไปกัน 5 (4) ตน ตน 1 ชื้อ หังลาวตีเถร ตน 1 ชื้อ สิรีปญญเถร ตน 1 ชื้อ นันทเถร ตน 1 ชื้อ พุทธโฆสเถร ขึ้นไปเป็นเทวดาเมืองเขิน " 13

เมื่อได้ตรวจสอบกับหลักฐาน ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่¹⁴ และ มงสวตคารโยนก¹⁵ ลักกราช 701 ในที่นี้ควรจะเป็นปี พ.ศ. 1858 และพระยาผายในที่นี้หมายถึงพระยาไชยสงคราม ซึ่งครองราชย์ต่อจากพระเจ้ามังราย

ถ้าพระนันทเถร ในตำนานมูลศาสนาฉบับวัดป่าแดง คือ พระเถรรูปเดียวกับพระนันททาสจารย์แล้ว พระนันทเถร หรือ พระนันททาสจารย์รูปนี้ก็น่าจะเรียบเรียงตกแต่งคัมภีร์สารสังคหะเสร็จก่อน พ.ศ. 1858 คือ ก่อนที่จะเดินทางไปช่วยเผยแพร่พระพุทธศาสนาในเมืองเขิน ซึ่งในเวลานั้นเป็นเมืองหนึ่งในอาณาจักรล้านนาตั้งอยู่เหนือจังหวัดเชียงรายขึ้นไป

ถ้าเป็นเช่นนั้น ก็กล่าวได้ว่า พระนันทเถรหรือพระนันททาสจารย์ ได้ตกแต่งคัมภีร์สารสังคหะในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 1842 - 1858

อย่างไรก็ตาม อาจมีการพิจารณาได้อีกทางหนึ่งว่า คัมภีร์สารสังคหฉบับของ พระสิทธิคตยะแห่งลังกา รจนาระหว่าง พ.ศ. 1820 - 1831 ระยะเวลาระหว่าง พ.ศ. 1831 - 1888 ดังกล่าว อาจจะ เป็นเวลาที่สั้นไปสำหรับการเผยแพร่คัมภีร์สารสังคหะจาก ลังกามาสู่ล้านนาแล้วถ่ายทอดจากล้านนามาสู่สุโขทัย "พระสารสังคหะ" ในพระราชนิพนธ์ ไตรภูมิภิกขา อาจจะเป็นคัมภีร์สารสังคหฉบับของลังกาก็ได้ และถ้าเป็นเช่นนั้น บางทีพระ นันทาจารย์อาจเป็นพระภิกษุรูปเดียวกับพระนันทเถระ ซึ่งมีหลักฐานใน *ตำนานมูลศาสนา ฉบับวัดป่าแดง* เช่นกัน ตอนที่เล่าถึงการอุปสมบทที่วัดป่าแดง เมื่อ จ.ศ. 806 หรือ พ.ศ. 1987 มีข้อความว่า

"บิณฑบาตได้เดือน 8 คักร 806 วันอาทิตย์ไทยกัศเป้า สังฆเถระลูกสิกขมเด็จพระ อินทมนูญอยู่วัดหลวงเชียงแล วัดบางคำเป็นเศลา ลูกสิกขมวัดทั้งมวลเข้ามา บวชในสำนักโสมจิตตเถระ อุปคุตเถระ พรหมจฺพเถระ นันทเถระ อุปาลีเถระ ในโรงอุโบสถป่าแดงทั้งเสื่อง เหตุอักษระและสูตกัมมบ่อพอต่างกัน"¹⁶

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระนันทเถระเป็นเจ้าของอาวาสของวัดใดวัดหนึ่งใน เชียงใหม่เวลานั้น การบวชครั้งนั้นเป็นการบวชปรับเข้าสู่ภิกษุสงฆ์พร้อมกัน พระนันทเถระนี้อาจเป็นหนึ่งในจำนวนพระเถระ 25 รูป ที่เดินทางไปลังกา เมื่อ พ.ศ. 1967 อุปสมบทใหม่ในภิกษุสงฆ์ที่ลังกานั้นแล้วกลับมาเผยแพร่พุทธศาสนากลับมาในล้านนา¹⁷

ในระหว่างแนวทางการพิจารณา 2 แนวทางข้างต้น แนวทางที่ 1 ที่ว่า พระนันทาจารย์ได้ตกแต่งคัมภีร์สารสังคหะประมาณในช่วงระหว่าง พ.ศ. 1842 - 1858 น่าจะเป็นแนวทางการพิจารณาที่มีน้ำหนักความถูกต้องมากกว่า เพราะดูจะเป็นเวลาที่ เหมาะสมสำหรับการเกิดคัมภีร์ประเภทตกแต่ง ที่อนุรักษ์ถ้อยคำสาระตามคัมภีร์ต้นฉบับหลักที่เป็นผลงานของลังกา หลังจากนั้น ระยะเวลาว่างกลางพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นไป ถึงตลอดพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นช่วงยุคทองแห่งการสร้างสรรคั้วรรณคดีบาลีในล้านนาที่มี คุณลักษณะเป็นของตนเอง ไม่มีผลงานประเภทเลียนแบบเหมือนอย่างในสมัยพุทธศตวรรษที่

19

เรื่องที่ควรพิจารณาต่อไปคือชื่อคัมภีร์ควรเป็นคัมภีร์ สารสังคหะ หรือ สารัตถ-สังคหะ

ถ้าพิจารณาจากต้นฉบับเดิมของคัมภีร์นี้ที่มีอยู่ในลังกาก็ดี หรือข้อความตอนท้าย ของต้นฉบับคัมภีร์ฉบับของไทยก็มีความชัดเจนว่า คัมภีร์นี้ชื่อว่า สารสังคหะ ทั้งนี้คนไทย แต่อดีตก็ได้รู้จักคัมภีร์นี้ในชื่อว่า สารสังคหะ นอกจากหลักฐานในไตรภูมิภิกขาของพระมหา ธรรมราชาลิไทยเมื่อ พ.ศ. 1888 ยังปรากฏหลักฐานอ้างอิงอยู่ในวรรณคดีในไตรภูมิโลก-วินิจฉัยภิกขา¹⁸ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงโปรดให้พระยาธรรมปรีชา

(แก้ว) เรียบเรียงขึ้น นอกจากนี้หน้าลานของต้นฉบับใบลานคัมภีร์นี้ที่เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร เป็นจำนวนมาก ก็ล้วนเรียกคัมภีร์นี้ว่า สารสังคหะ เช่น ฉบับที่สมเด็จพระศรีสุริยราชสังสรสร้าง (ไม่ได้ระบุปีที่สร้าง) และฉบับที่พระยาประจักษ์จักร (แฉ่ม) สร้างเมื่อ ร.ศ. 119 เป็นต้น

การเปลี่ยนชื่อคัมภีร์จากสารสังคหะ มาเป็น สารัตถสังคหะ น่าจะมีจุดเริ่มต้นจาก "คำนำ" ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ สาเหตุที่เกิดการเรียกคัมภีร์สารสังคหะเป็นคัมภีร์สารัตถสังคหะนั้น อาจเกิดจากเหตุผลหลายประการคือ

1) อาจเนื่องมาจากการจารคำว่า สารสังคหะ เป็น สารตุตสังคหะ ในบาทคาถาตอนต้นของคัมภีร์ ในต้นฉบับตัวเขียนของไทยบางฉบับ เช่น ในฉบับปวิวรรตของมูลนิธิภูมิพลได้ถ่ายทอดข้อความบาทคาถาตอนต้นที่กล่าวถึงคัมภีร์ว่า

" ทสุลยิสูลี สมนาเสณ ปวรี สารตุตสังคห " ^{๑๖}

2) อาจเกิดจากการสับสนชื่อคัมภีร์สารสังคหะนี้กับคัมภีร์สารัตถสังคหะ ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีว่าด้วยเรื่องยาและการรักษาโรคของพระเจ้าพุทธทาส กษัตริย์แห่งลังกาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑^{๑๐}

3) อาจเกิดจากข้อมูลที่น่าจะผิดคนลาดในคัมภีร์คันทวงส์ ซึ่งกล่าวถึงคัมภีร์สารัตถสังคหะว่าเป็นผลงานของพุทธปิยะแต่งตามความประสงค์ของท่านเอง (สารตุตสังคหนาม คนุโก อุตตโน มติยา พุทธปิเยน กโต) ^{๑๑} เข้าใจว่า คัมภีร์ที่กล่าวถึงนี้คือ คัมภีร์สารสังคหะที่พระสิทธัตถะศิษย์ของพระพุทธเจ้าปิยะแต่ง ข้อมูลคันทวงส์ให้ชื่อข้อมูลผิดทั้งชื่อคัมภีร์และชื่อผู้แต่งคัมภีร์

อนึ่ง จาริก พ.ศ. 1985 ของพม่า ได้แสดงรายชื่อคัมภีร์บาลีไว้เป็นจำนวนมากกว่า 200 คัมภีร์ ในจำนวนนี้มีชื่อคัมภีร์สารัตถสังคหะ และคัมภีร์สารสังคหะนิสสัยด้วย ข้อมูลนี้เสนออยู่ในหนังสือ *The Pali Literature of Burma* ผู้เขียนได้อธิบายว่า คัมภีร์สารัตถสังคหะนั้นเป็นผลงานของพระเจ้าพุทธทาส แห่งลังกาดังกล่าวแล้วข้างต้น แต่มิได้อธิบายถึงคัมภีร์สารสังคหะนิสสัย ^{๑๒}

โดยสรุป คัมภีร์สารสังคหะในประเทศไทย เป็นคัมภีร์ที่พระนันทาจารย์ ได้นำคัมภีร์สารสังคหะซึ่งพระสิทธัตถะแห่งลังกาแต่งขึ้น ระหว่าง พ.ศ. 1820 - 1831 มาตกแต่งเรียบเรียงขึ้น โดยอนุรักษ์โครงสร้างเรื่องและสาระตามคัมภีร์สารสังคหะของเดิมไว้เป็นส่วนใหญ่ เมื่อประมาณในช่วงระหว่าง พ.ศ. 1842 - 1858 ที่เชียงใหม่ ผลงานคัมภีร์สารสังคหะในประเทศไทยจึงมีใช้งานที่แต่งขึ้นใหม่ทั้งหมด เป็นแต่เพียงงานตกแต่งเรียบเรียง และอาจเพิ่มเติมเปลี่ยนแปลงบ้างในบางตอน

คัมภีร์สารสังคหะฉบับของพระนันทาจารย์แห่งเชียงใหม่ เป็นผลงานที่เผยแพร่ กว้างขวางในหมู่คนไทย มีต้นฉบับตัวเขียนจำนวนมากในประเทศไทย มีการแปลออก เป็นภาษาไทยแต่อดีต "ควนัว" ฉบับแปลภาษาไทยพิมพ์ครั้งที่ 5 ของโรงพิมพ์เลี้ยงเชียง ไต้กล่าวถึงคุณค่าของคัมภีร์นี้ไว้ว่า

" คัมภีร์สารสังคหะนี้ เป็นคัมภีร์ที่ท่านผู้รู้ทั้งหลายนิยมว่าเป็นคัมภีร์ที่ดียิ่งคัมภีร์ หนึ่งในบรรดาคัมภีร์สำคัญ ทางพระพุทธศาสนา จนถึงกับพระธรรมกถึกพูด ว่า " ถ้าจะเป็นนักเทศน์ที่ดีต้องมีคัมภีร์สารสังคหะ " เพราะคัมภีร์สารสังคหะนี้ พระนันทาจารย์เจ้าได้ประมวลเนื้อความสำคัญ ที่พุทธศาสนิกชน ควรทราบมาจากคัมภีร์ต่างๆ หลายสิบคัมภีร์ อ่านคัมภีร์สารสังคหะคัมภีร์ เดียวเท่ากับได้อ่านคัมภีร์สำคัญ หลายสิบคัมภีร์ ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นที่นิยม ของนักเทศน์ นักธรรม นักปฏิบัติ และผู้สนใจในหลักธรรมทางพุทธศาสนา ทั่วไป " ๖๖

ถึงแม้ว่าข้อความข้างต้นจะเป็นการเขียนเพื่อประโยชน์แก่การโฆษณา แต่ก็ไม่ได้ ผิดไปจากความจริง ดังนั้นกล่าวได้ว่า การที่พระนันทาจารย์ตกแต่งคัมภีร์สารสังคหะของ ลังกามาเป็นฉบับที่เผยแพร่ของไทยเช่นนี้ ช่วยให้สารธรรมที่มีคุณค่าได้เผยแพร่สู่พุทธศาสนิกชนชาวไทยอย่างกว้างขวางเป็นเวลาหลายศตวรรษ

ต้นฉบับตัวเขียน ต้นฉบับโบราณคัมภีร์สารสังคหะในประเทศไทยมีอยู่ในหอสมุด แห่งชาติถึง 194 ฉบับ ทุกฉบับจารด้วยอักษรขอม บัทรายการเรียกชื่อทุกฉบับว่า สารสังคห และระบุว่าพระนันทาจารย์เป็นผู้แต่ง

ต้นฉบับที่ระบุชื่อผู้จาร คือ ฉบับเลขที่ 3399 ความยาว 15 ผูก สมเด็จพระศรีสุราลัยทรงสร้าง อีกฉบับหนึ่งเลขที่ 3496 ความยาว 11 ผูก พระยาประทีปจักรจักร (แฉ่ม) สร้าง

ต้นฉบับอื่นที่เหลือ คือ

จำนวนผูก	1	ผูก	เลขที่	4485,	4512,	4517,	4560,	4588,	4593,
				4628,	5210,	5215,	5837,	5338,	5345,
				7637,	8837,	10083,	10206,	10267,	10337,
				10349,	10914,	11188,	11220,	11287,	11318,
				11320,	11336,	11359,	11374,	11379,	11415
จำนวนผูก	2	ผูก	เลขที่	2788,	4467,	4591,	4635,	4993,	6127,
				7127,	7492,	7637,	11509		

จำนวนผูก	3	ผูก	เลขที่	2788,	4257,	7343,	8135,	11383,	11409,	11503
จำนวนผูก	4	ผูก	เลขที่	5306,	11491,	11590				
จำนวนผูก	5	ผูก	เลขที่	5328,	6514					
จำนวนผูก	6	ผูก	เลขที่	4208,	8602,	10647,	11501			
จำนวนผูก	7	ผูก	เลขที่	2725						
จำนวนผูก	8	ผูก	เลขที่	5206,	11429					
จำนวนผูก	9	ผูก	เลขที่	5226,	6152,	10792				
จำนวนผูก	10	ผูก	เลขที่	4204,	4206,	4236,	5467,	6356,	6358,	6513
จำนวนผูก	11	ผูก	เลขที่	2504,	3275,	3411,	3496,	4216,	4237,	4252,
				6339,	10277,	11394				
จำนวนผูก	12	ผูก	เลขที่	4191,	4198,	4205,	4241,	4243,	4244,	4247,
				4253,	4254,	4262,	4265,	5080,	6510	
จำนวนผูก	13	ผูก	เลขที่	3397,	3402,	3403,	3405,	3406,	3407,	3408,
				3413,	4190,	4213,	5215,	4224,	4227,	4228,
				4234,	4235,	4240,	4242,	4249,	4250,	4260,
				4335,	4988,	5011,	6433,	6494,	6496,	6505,
				6524,	6526,	6529,	8620,	10800		
จำนวนผูก	14	ผูก	เลขที่	3279,	4181,	4199,	4201,	4211,	4218,	4223,
				4225,	4232,	4238,	4239,	4263,	6329,	6363,
				6476,	6797,	6503,	6515,	6516,	6518,	6525,
				6530,	6531,	10109,	10248,	10283,	10305,	10306,
				10426,	10554,	11022				
จำนวนผูก	15	ผูก	เลขที่	3399,	3639,	4221,	4233,	4251,	4259,	4263,
				6081,	6330,	6368,	6434,	6501,	10293,	10854
จำนวนผูก	16	ผูก	เลขที่	3400,	4212,	4220,	4226,	4229,	4230,	4258,
				6367,	6369,	6442,	10091,	10556,	11473	

จำนวนผูก 17 ผูก เลขที่ 3398, 3410, 4217, 4219, 6487, 10226,

จำนวนผูก 18 ผูก เลขที่ 4189, 10508

จำนวนผูก 21 ผูก เลขที่ 11076

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุได้ปริวรรตคัมภีร์สารสังคหะฉบับของพระนันทาจารย์นี้จากอักษร
อักษรขอมเป็นอักษรไทยไว้ 1 ชุด

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้จัดถ่ายเอกสารคัมภีร์สารสังคหะ
ฉบับของพระนันทาจารย์ไว้ในรูปไมโครฟิล์ม 1 ชุด เลขที่ 81.094.01F.010-023^๓

อนึ่งปรากฏต้นฉบับคัมภีร์สารสังคหะตัวอักษรขอม 1 ชุด ที่ หอสมุดแห่งชาติปารีส

การศึกษาเผยแพร่ มีผลงานแปลคัมภีร์สารสังคหะเป็นภาษาไทยที่หาอ่านได้ใน
ปัจจุบันเป็นฉบับพิมพ์ของโรงพิมพ์เลี้ยงเชียง พ.ศ. 2528 เรียกชื่อว่า *คัมภีร์สารตถสังคหะ*
ระบุว่าเป็นการพิมพ์ครั้งที่ 5 ไม่ได้บอกชื่อผู้แปล

1.2 สาระสังเขป

ปณามคาถา นมัสการพระรัตนตรัย และระบุว่าจะแต่งคัมภีร์ชื่อ สารสังคหะ

มาติกา แสดงหัวข้อเรื่องซึ่งจะได้พรรณนารายละเอียดต่อไป 40 หัวข้อ

เนื้อเรื่อง แสดงเนื้อหาเรียงลำดับตามมาติกา ดังนี้ คือ

หัวข้อที่ 1 พุทธานิพนธ์นารกถา - อภินิหารแห่งพระอริยบุคคลมีพระพุทธรเจ้า

เป็นต้น

- พระอริยบุคคลมี 8 จำพวก ได้แก่ พระพุทธรเจ้า พระปัจเจกพุทธรเจ้า
พระอัครสาวก พระมหาสาวก พระพุทธบิดา พระพุทธมารดา พระพุทธอุปัฏฐาก และ
พุทธบุตร

- พระพุทธรเจ้าจำแนกตามระยะเวลาการสั่งสมบารมีเพื่อการตรัสรู้ เป็น 3
จำพวก ได้แก่ พระปัญญาธิกพุทธรเจ้า - บำเพ็ญพระบารมี 4 อสงไขยแสนกัปจึงได้ตรัสรู้
พระลักขณาธิกพุทธรเจ้า - บำเพ็ญพระบารมี 8 อสงไขยแสนกัปจึงได้ตรัสรู้ พระวิริยาธิก-
พุทธรเจ้า - บำเพ็ญพระบารมี 16 อสงไขยแสนกัปจึงได้ตรัสรู้

- พระพุทธรเจ้าในสมัยที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์ เกิดในสมัยพระพุทธรเจ้าต่าง ๆ
เมื่อได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธรเจ้าว่าเป็นนิยตโพธิสัตว์ (คือ พระโพธิสัตว์ที่จักได้เป็น
พระพุทธรเจ้าในอนาคตอย่างแน่นอน) ก็จะมีนามบัญญัติว่า เป็น พระอัครกษัตริย์โพธิสัตว์ -
พระโพธิสัตว์ผู้มีปัญญากล้าหาญรวดเร็ว พระวิปจิตัญญโพธิสัตว์ - พระโพธิสัตว์ผู้มีปัญญา
อย่างกลาง หรือ พระเนยยโพธิสัตว์ - พระโพธิสัตว์ผู้มีปัญญาอย่างน้อย

- **ธรรมสโมธาน 8 ประการ** ที่พระโพธิสัตว์จะต้องประกอบพร้อมจึงจะสำเร็จพระโพธิญาณ ได้แก่ 1. เป็นมนุษย์ 2. ถึงพร้อมด้วยเพศ คือ เป็นชาย 3. มีอรหัตตอุปนิสัยควรจะได้สำเร็จพระอรหัตต์ 4. ได้พบพระพุทธเจ้า 5. ได้บรรพชา 6. ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติมีฉาน เป็นต้น 7. ให้ทานอันยิ่งมีการบริจาคชีวิต เป็นต้น 8. มีความปรารถนาพระโพธิญาณอย่างยิ่ง

- **อภัพฐาน** พระนิยตโพธิสัตว์ที่จะได้ตรัสรู้อย่างเที่ยงแท้ ต้องไม่มีลักษณะที่ไม่เหมาะสม 18 ประการ คือ 1. ไม่เป็นคนหูหนวกตาบอดแต่กำเนิด 2. ไม่เป็นคนไข้บ้างอชเปลี้ย 3. ไม่เกิดในกลุ่มชนมีลักษณะ คือ กลุ่มชนที่ยังไม่เจริญ 4. ไม่เกิดในครรภ์ของนางทาสี 5. ไม่เกิดเป็นพวกมีจลาจลรัฐที่ไม่มีโอกาสปรับความเห็นให้ถูกต้อง 6. ไม่กลับเปลี่ยนเพศเป็นสตรี 7. ไม่กระทำอนันตริยกรรม 8. ไม่เป็นคนโรคเรื้อน 9. ถ้าเกิดเป็นสัตว์เคี้ยวจวน จะมีกายขนาดปานกลาง ไม่ใหญ่กว่าช้าง ไม่เล็กกว่านกกระจอก 10. ไม่เกิดในกำเนิดแห่งขุปปิปลาสิกเปรต 11. ไม่เกิดในกำเนิดแห่งนิชฌานคณทิกเปรต 12. ไม่เกิดในกำเนิดแห่งกาฬกัญชिकासูร 13. ไม่เกิดในอเวจีนรก 14. ไม่เกิดเป็นมารในโลกันตนรก 15. ไม่เกิดเป็นมารในกามาวจรภพ 16. ไม่เกิดในอสังขุฎิภพ 17. ไม่เกิดในอรุภพ 18. ไม่เกิดในจักรวาลอื่น

- **พุทธภูมิ 4 ของพระนิยตโพธิสัตว์** คือ 1. การประกอบด้วยความเพียรมั่นคง 2. การประกอบด้วยปัญญาเชี่ยวชาญหาญกล้า 3. การประกอบด้วยพระอธิกฐานมั่นคงไม่หวั่นไหว 4. การประกอบด้วยการประพฤติดนเป็นประโยชน์ต่อปวงสัตว์

- **อชฌาสัย 6 ของพระนิยตโพธิสัตว์** คือ 1. อชฌาสัยที่จะออกบวช 2. อชฌาสัยที่จะอยู่ในที่อันสงัด 3. อชฌาสัยไม่โลภ มีการบริจาคทาน 4. อชฌาสัยไม่โกรธ เจริญเมตตาแก่สัตว์ทั้งปวง 5. อชฌาสัยไม่หลง มีการพิจารณาธรรม 6. อชฌาสัยที่จะยกตนออกจากภพ

- **ธรรมสโมธาน 5 ของพระปัจเจกพุทธเจ้า** 1. เกิดเป็นมนุษย์ 2. บริบูรณ์ด้วยเพศ คือ เป็นเพศชาย 3. ได้เห็นท่านที่ปราศจากกิเลส 4. ทำทานอันยิ่ง มีการบริจาคชีวิต เป็นต้น 5. ตั้งความปรารถนามั่นคง

- **คุณสมบัติ 2 ประการของผู้ที่ปรารถนาจะเป็นพระอัครสาวก พระมหาสาวก พระพุทธบิดา พระพุทธมารดา พุทธอุปัฏฐาก และพุทธบุตร** คือ 1. การทำทานอันยิ่ง 2. การตั้งความปรารถนามั่นคง

- **ความแตกต่างระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระปัจเจกพุทธเจ้าในเรื่องตระกูลที่เกิด** กับปีที่เกิด และลักษณะการตรัสรู้

หัวข้อที่ 2 สตุฏฺโหมฤตกิริยกา - เรื่อง กิริยาอันน่าอัศจรรย์ของพระศาสดา

1. เป็นผู้สมทานมั่นคงต่อบุคคล ตัวอย่างเรื่อง พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกระแต
2. เมื่อเกิดอยู่ในเทวโลก จักไม่ดำรงอยู่ในเทวโลกจนสิ้นชีวิต เพราะจะเห็นว่าการอยู่ในเทวโลกไม่มีโอกาสสร้างบารมีได้เหมือนอยู่ในมนุษยโลก จึงหนีจากเทวโลกมาเกิดเป็นมนุษย์
3. ในพระชาติสุดท้าย จักประสูตินั่งในพระครรภ์ของพระพุทฺทมารดา
4. มีสติ รู้พระองค์ในกาลทั้ง 3 คือ ขณะเมื่อก้าวลงปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระพุทฺทมารดา ขณะอยู่ในพระครรภ์ของพระพุทฺทมารดา ขณะประสูติ
5. เวลาเสด็จ รอยพระบาทจะไม่ปรากฏในทางเสด็จ ยกเว้นจะทรงอธิษฐานให้ปรากฏ
6. ประกอบด้วยกำลัง 2 คือ กายพลัง และญาณพลัง
7. มีความสามารถในการเทศนาธรรมแก่บุคคลต่างๆ อย่างเหมาะสมไพเราะในเบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลาง ไพเราะในเบื้องปลาย
8. มีความชำนาญในการเข้าฌานสมาบัติและการบรรมในแบบตถาคตไสยาสน์
9. ประกอบด้วยพุทธธรรม 30 ประการ คือรู้พระองค์ขณะเมื่อลงสู่ปฏิสนธิ, ประทับนั่งในครรภ์, พระพุทฺทมารดาขึ้นประสูติพระบรมโพธิสัตว์, ประสูติในป่า, เสด็จออกจากครรภ์พระมารดาแล้ว ย่างพระบาทไป 7 ก้าว แล้วบันลือสีหนาท, เสวยสิริราชสมบัติจนเห็นนิมิต 4 คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย บรรพชิต และได้เห็นพระโอรสแรกประสูติของพระองค์ จึงเสด็จออกสู่มหาภิเนษกรรม, ทรงบรรพชา และทำความเพียรอย่างน้อย 7 วัน จึงจะได้ตรัสรู้, เสวยข้าวมธุปายาสในวันตรัสรู้, นั่งบนบัลลังก์หย้าคาที่ทรงอธิษฐานให้เกิดขึ้นในวันที่จะได้ตรัสรู้, ประทับนั่งใต้ต้นพระศรีรัตนมหาโพธิ ทรงเจริญอานาปานสติกัมมัฏฐาน, ทรงปราบพระยามารและเสนามารด้วยพระบารมี 30 ประการที่ทรงบำเพ็ญมา, ทรงสำเร็จวิชา 3 คือ บพเพนิวาสานุสติญาณ ทิพโสตญาณ และทิพจักขุญาณ ก่อนการตรัสรู้, เมื่อตรัสรู้แล้ว เสด็จอยู่ในบริเวณใกล้โพธิบัลลังก์ 7 แห่งๆ ละ 7 วัน, จักดำริไม่ตรัสสอนธรรม จนสหคิพรหมมาอาราธนา, จักเสด็จสู่อสิปัตนมฤคทายวัน และตรัสสัมมจักกัปปวัตตนสูตรเป็นปฐมเทศนา, จักแสดงโอวาทปาติโมกข์ในวันเพ็ญเดือน 3 ท่ามกลางบริษัท 4, ประทับอยู่ ณ พระเชตวันเป็นนิตย์, ทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์ 360 ประการ เที่ยงฤทธิ์นิครนถ์, เสด็จจำพรรษาในดาวดึงส์ และเทศนาพระอภิธรรมโปรดพระพุทฺทมารดา, เสด็จกลับจากดาวดึงส์โดยบันไดแก้วมาสู่เมืองลังกาสนคร, เข้าสู่สมาบัติเสมอทุกทิวาราตรี, พิจารณาคุเวไนยสัตว์ที่มีบารมีควรแก่การรับคำสอนวันละ 2 เวลา, ทรงบัญญัติสิกขาบทแก่พระภิกษุตามเหตุอันสมควร, ทรงแสดงชาดกตามเหตุอันสมควร, ตรัสเทศนาเรื่องพุทธวงศ์ในที่ประชุมแห่งพระญาติ, เมื่อภิกษุอาคันตุกะมาสู่สำนัก พระองค์จะทรง

พระกรุณาตรัสปราศัยด้วย, เมื่อมีผู้นิมนต์ให้อยู่จำพรรษา ณ ที่ใด ในเวลาออกพรรษา พระองค์จะบอกกล่าวผู้นิมนต์แล้วจึงจากที่นั้นไป, ทรงทำนุทศกิจ 5 ประการ มิได้ขาด คือ ปุเรกตตกิจ ปัจฉากตตกิจ ปฐมยามกิจ มัชฌิมยามกิจ ปัจฉิมยามกิจ ในวันเสด็จเข้าสู่ปริณิพพานจักฉันจังหันกอบปรด้วยแกงเนื้อ, ก่อนเสด็จดับขันธปริณิพพาน จักเสด็จเข้าสู่สมาบัตินับได้สองล้านสี่แสนโกฏิสมาบัติ

10. ประกอบด้วยอนันตรายิกธรรม 5 คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัย ที่มีผู้ถวายแล้ว จะไม่มีผู้ใดทำอันตรายสิ่งเหล่านั้นได้ พระชนมายุของพระองค์ไม่มีผู้ใดทำอันตรายได้ ลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการพร้อมทั้งอนุพยัญชนะ 80 และ ฉัพพรรณรังสี 6 ของพระองค์ ไม่มีผู้ใดทำอันตรายได้ พระสัมพันธูปัญญาของพระองค์ ไม่มีผู้ใดทำอันตรายได้

11. ประกอบด้วยอวิหัตฐาน - สิ่งที่ไม่คลาดกัน 4 คือ ที่ตั้งแห่งรัตนบัลลังก์ ณ ควงไม้พระมหาโพธิ์ การได้เทศนาพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน การได้ตรัสเทศนาพระอภิธรรมโปรดนุททมารดา ณ เทวโลก และเมื่อเสด็จกลับจะตั้งปฐมบาทใกล้ทวารเมืองสังกัสสนคร เชิงเตียงทั้ง 4 ในพระคันธกุฎีในพระเชตะวันจะตั้งอยู่ในที่เดียวกันสำหรับพระนุทเจ้าทุกพระองค์

12. อยู่ในมัชฌิมประเทศในช่วงรุ่งอรุณ

13. ตรัสเทศนาธรรมโดยสังเขป ไม่พิสดาร

14. เวลาเสด็จบิณฑบาต บาตรจะเลื่อนลอยไปตามพระหัตถ์ ไม่ทรงลำบากที่ จะต้องอุ้มบาตร

15. เมื่อทรงชำระบาตร พระหัตถ์ก็เป็นอันชำระ เมื่อทรงชำระแต่พระหัตถ์ บาตรย่อมบริสุทธิ์สะอาดด้วย

16. ทรงเป็นพระสัมพันธู

17. พระนุทเจ้ามีความแตกต่างจากพระปัจเจกนุทเจ้า และพระอัครสาวก ในฐานะที่ทรงรู้บุญและบาปของสัตว์โลกอย่างละเอียด

18. ไม่มีใครอาจวัดพระวรกายของพระนุทเจ้าได้

19. สัตว์ในโลกส่วนใหญ่จักเลื่อมใสในพระนุทเจ้า เพราะทรงเพ็ชพร้อมด้วยศีลคุณ สมาธิคุณ วิมุตติคุณ และวิมุตติญาณทัสสนคุณ

หัวข้อที่ 3 ปญจอนุตรธานกถา - เรื่องอันตรธาน 5

- นุทเขต 3 : ชาติเขต อาณาเขต และวิสัยเขต

- อันตรธาน 5 : ปริยัตติอันตรธาน ปฏิบัติอันตรธาน ปฏิเวธอันตรธาน ลิงคอันตรธาน ชาติอันตรธาน

- นิพพาน 3 : กิเลสนิพพาน ขันธนิพพาน ชาตินิพพาน

- พระพุทธเจ้าจักไม่เกิดพร้อมกัน 2 พระองค์
- พระศาสนาจักดำรงอยู่ 5,000 ปี

หัวข้อที่ 4 จุกวตติภาวนกถา - เรื่องพระจักกวัตติราช

- พระจักกวัตติราชจักไม่เกิดพร้อมกัน 2 พระองค์ในจักรวาลเดียว
- จักกวัตติราชอันตรธาน
- ลักษณะของพระจักกวัตติราช

หัวข้อที่ 5 สมุทฺตจุกวตติเจตียกถา - เรื่องเจติย

- พุทธเจติย 3 นัยหนึ่งจำแนกเป็น บริโภคเจติย ชาติเจติย ธรรมเจติย อีกนัยหนึ่งจำแนกเป็น สาริริกชาติเจติย บริโภคเจติย อุทเทสิกเจติย
- การบูชาเจติย และอาณิสสงส์แห่งการบูชาเจติย
- พระบาทเจติย

หัวข้อที่ 6 สมุมชฺชานานิสังกถา - เรื่องอาณิสสงส์แห่งการกวาดวัด

- อาณิสสงส์แห่งการกวาดวัด 5 ประการ คือ ยังจิตของตนให้เลื่อมใส ยังจิตของผู้อื่นให้เลื่อมใส เทพยดาทั้งหลายชื่นชมยินดี สิ่งสมบุญซึ่งจะยังให้เกิดรูปคงาม นำมาซึ่งความเลื่อมใส ตายแล้วไปเกิดในมนุษย์สุคติและสวรรค์เทวโลก
- ตัวอย่างอาณิสสงส์แห่งการกวาดวัด : ปุสฺสเทวตเถรวัตถุ ทตตเถรวัตถุ ติลลตเถรวัตถุ อัญญตรตเถรวัตถุ อัญญตรภิกขุวัตถุ อภยตเถรวัตถุ

หัวข้อที่ 7 สมุมจฺจริยิกถา - เรื่องความอัศจรรย์แห่งพระธรรม

- ธรรม 3 : ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ
- ปริยัติธรรม 4 : พุทธภาษิต สลาวกภาษิต อีสภภาษิต เทวตภาษิต
- ปริยัติธรรมจัดโดยนัย 5 : ทิฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย
- ปริยัติธรรมจัดโดยนัย 9 : สุตตะ เคยยะ เวชยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัมภุตธรรม เวทลลชะ
- วิธีการคำนวณพระธรรมชั้น 84,000
- พุทธวจนะ 2 : ธรรมและวินัย
- ลักษณะแห่งปริยัติธรรม 3 : พระปริยัติธรรมที่บุคคลเล่าเรียน เพราะปรารถนาซึ่งลาภสักการะ พระปริยัติธรรมซึ่งบุคคลเล่าเรียนเพื่อยกตนออกจากสังสารวัฏ พระปริยัติธรรมที่พระอรหันต์ผู้ละกิเลสแล้วเล่าเรียนเพื่อจํารงพระพุทธศาสนา

- กถาวัตถุ 10 พระธรรมเทศนาซึ่งพระภิกษุผู้มีปัญญามากกล่าวแสดง คือ กล่าวถึงความมกน้อย ความสันโดษ ที่อยู่สงัด ความไม่ระคนด้วยหมู่คณะ กิริยาอันปรารภซึ่งความเพียร ศิล สมาธิ ปัญญา ความหลุดพ้น วิมุตติญาณทัสสนะ

- นหุต 2 : ปริยัตตินหุต ปฏิเวชนหุต
- พระธรรมกถึก
- การฟังพระสัทธรรมโดยความเคารพ
- อานิสงส์การฟังธรรม 5 : ได้ฟังสิ่งที่ไม่เคยได้ฟัง ได้ฟังสิ่งที่เคยฟังแล้วชัดเจนยิ่งขึ้น ขจัดความสงสัย ทำความเห็นให้ตรงถูกต้อง มีจิตโสมนัสปรีดี

หัวข้อที่ 8 สงฺฆจฺจนฺตริยกา - เรื่องความอัศจรรย์แห่งพระสงฆ์

- สัมมุขสาวกและอสัมมุขสาวก
- อัมพชาทกมหาตีสลัตเตรวัตถุ, มิตตัตเตรวัตถุ

หัวข้อที่ 9 นิทฺทาวินฺทาวนาคกา - เรื่องการหลับ

- ลักษณะของคนมักนอน, โทษของการหลับด้วยอำนาจดินมิทชะ
- อานิสงส์ของการหลับอย่างมีสติ : หลับเป็นสุข ตื่นเป็นสุข ไม่ฝันร้าย เทพยาคุ้มครอง อสุจิไม่เคลื่อน
- ธรรมชาติที่เสพไม่อ้อม 3 ประการ : กิริยาหลับ การเสพสุรา การเสพเมถุน

หัวข้อที่ 10 สุนฺนปทีปนคกา - เรื่องการฝัน

- ลักษณะจิตและวิธีจิตขณะฝัน
- เหตุที่ทำให้เกิดอาการฝัน 4 : ชาติกำเริบ หน่วงอารมณ์ อำนาจเทวดา อำนาจกุศลและอกุศล
- พระอรหันต์ไม่ฝัน
- มหาสุนฺนของพระบรมโพธิสัตว์

หัวข้อที่ 11 พุทฺธชฺมมายตฺตคกา - เรื่องกิริยาอันเปลี่ยนแห่งพระพุทฺธและพระธรรม

- การบูชาพระพุทฺธด้วยของแห่งพระธรรม
- การบูชาพระธรรมด้วยของแห่งพระพุทฺธ

หัวข้อที่ 12 สรรณเภทกถา - เรื่องประเภทแห่งสรณคณ

- สรณคณ 2 : โลกุตตรสรณคณ โลกียสรณคณ
- สรณคณ 4 : การกล่าววามอบกายของตนแก่พระรัตนตรัย การปฏิบัติโดยถือเอาพระรัตนตรัยเป็นหลัก การมอบตนเป็นอันเตวาลิกของพระรัตนตรัย การกระทำความเคารพในพระรัตนตรัยอย่างยิ่ง
- อานิสงส์ของโลกียสรณคณ ยังให้บริบูรณ์ด้วยสุคติภพและโภคทรัพย์
- อานิสงส์ของโลกุตตรสรณคณ ยังให้สิ้นทุกข์

หัวข้อที่ 13 ศิลปเภทกถา - เรื่องประเภทแห่งศิลปะ

- อานิสงส์ของศิลปะ, องค์แห่งศิลปะ 5
- หญิง 20 จำพวก
- ของเมา 10 อย่าง คือ สุรา 5 เมรัย 5
- องค์แห่งอุโบสถศิลปะ, อุโบสถ 3
- ชุตงค์ 2, เหตุที่ทำให้ชุตงค์ไม่ขาด, ผู้รักษาชุตงค์ 3 จำพวก, อานิสงส์ของการรักษาชุตงค์

หัวข้อที่ 14 กัมมฏฐานกถา - เรื่องกัมมฏฐาน

- กัมมฏฐาน 2 : สมถกัมมฏฐาน วิปัสสนากัมมฏฐาน
- คุณลักษณะของอาจารย์ผู้สอนกัมมฏฐาน : ชี้นานำรักษานำใคร่ เป็นที่เคารพเป็นที่สรรเสริญ มีปรกติคอยดูแลว่ากล่าว มีขันติอดกลั้นต่อถ้อยคำอันพลั้งพลาด มีถ้อยคำลึกซึ้ง ไม่ชักนำบุคคลไปในทางที่ไม่เป็นประโยชน์
- วิหารโทษ 18 คือ สถานที่ที่ไม่เหมาะสมแก่การที่กัมมฏฐานภาวนา ได้แก่ วิหารใหญ่ ไหม่นัก คร่ำคร่าหนัก อยู่ใกล้หนทาง ใกล้หม้อน้ำ ใกล้สวนผัก ใกล้สวนดอกไม้ ใกล้สวนผลไม้ ใกล้ศาลเทพารักษ์ ใกล้เมือง ริมน้ำ ป่าฝืน มีวิสภาควิมุตติ ทำน้ำ ปัจฉันตอวาสา อวาสาอยู่แค้นเมือง อัสปายเสนาสนะ อวาสาไม่มีกัลยาณมิตร
- กัมมฏฐาน 40 : กสิณ 10 อสุภ 10 อนุสสติ 10 ธาตวัตถถาน 1 อาหารปฏิกุล 1 พรหมวิหาร 4 อรูปกัมมฏฐาน 4
- วิสุทธิ 7 : สิลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ ทิฏฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคา-มัคคญาณ ทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ
- วิปัสสนูปกิเลส
- วิปัสสนาญาณ, มรรควิถีของพระอริยบุคคลระดับต่างๆ
- พระโสดาบัน 24 จำพวก, พระสกิทาคามี 12 จำพวก, พระอนาคามี 48 พวก, พระอรหันต์ 2 พวก

- ความแตกต่างระหว่างมนุษย์และเทวดาที่บรรลุนิโรหัตถ์
- สมบัติ 3 ฌานสมบัติ ผลสมบัติ นิโรธสมบัติ
- บุคคลผู้ไม่หายใจ 6 จำพวก คือ สัตว์ที่อยู่ในครรภ์มารดา คนที่ดำอยู่ในน้ำ สัตว์ที่เกิดในอสังขนิภพ บุคคลที่เข้าสู่จตุตถฌาน เทพยดาที่อยู่ในรูปภพและอรุภพ พระอริยบุคคลผู้เข้าสู่นิโรธ

หัวข้อที่ 15 นิพพานกถา

- ลักษณะของพระนิพพาน
- การปฏิบัติให้ถึงพระนิพพาน

หัวข้อที่ 16 รตนาคารวกถา - เรื่องการไม่เคารพพระรัตนตรัย

- อาการไม่เคารพพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
- อาการไม่เคารพพระรัตนตรัยตามอรรถกถาปริวารวรรค
- อาการไม่เคารพพระรัตนตรัยตามอรรถกถากัสสปสังยุตต์
- อาการไม่เคารพพระรัตนตรัยตามอรรถกถาปัญญาจกอังคตตระ

หัวข้อที่ 17 กมฺมเภทวิภาวณกถา - เรื่องประเภทของกรรม

- กรรม 11 อย่าง : ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม อุปปัชชเวทนียกรรม อปราปรีชเวทนียกรรม ครุกรรม นหุลกรรม อาสันนกรรม กตัตตกรรม ชนกรรม อุปัตถัมภกกรรม อุปปีฬกรรม อุปฆาตกรรม
- ปัญหาเรื่องการทำกรรมฆ่าคนกับการได้บรรลุนิโรหัตถ์ขององคุลิมาล
- ความแตกต่างของการจำแนกประเภทกรรมตามลุตตันตปริยายและอภิธรรมปริยาย
- ขมาปนกิจ ตัวอย่างเรื่อง โสเรยยบุตรเศรษฐี และวัสสการพราหมณ์

หัวข้อที่ 18 อนนตริยกมฺมกถา - เรื่องอนันตริยกรรม

- อนันตริยกรรม 5 มาตฆาต ปิตุฆาต อรหันตฆาต โลहितูปบาท สังฆเภท
- ข้อวินิจฉัยอนันตริยกรรม
- กรรมที่หนักเสมออนันตริยกรรม เช่น การทำลายเจตีย์ การทำลายคันพระศรีเมหาโพธิ์ การทำลายพระสารีริกธาตุ
- เกทกรวัตถุ

หัวข้อที่ 19 มิฉลาทิกฐิวิภาวนากถา - เรื่องมิฉลาทิกฐิ

- โทษแห่งมิฉลาทิกฐิหนักกว่าอนันตริยกรรม
- เหตุที่ทำให้เกิดมิฉลาทิกฐิ
- ตัวอย่างผู้มีมิฉลาทิกฐิ คือ ครูทั้ง 6 : ปุณณกัสสป มัคขลิโคศาล
อชิตเกสกกัมพล ลัญชัยเวฬุฐบุตร ปุกุชกัจฉายณะ นิคันถนาฏบุตร
- ทิกฐิ 62
- เดียรถียถิอทิกฐิต่างกัน 4 จำพวก
- สมณะ จำแนกโดยย่อ 4 จำพวก จำแนกโดยนิสสาร 12 จำพวก
- คณะแห่งพุทธธรรมที่ช่วยให้บุคคลพ้นจากความมิฉลาทิกฐิ

หัวข้อที่ 20 อริยปวาทกมมกถา - เรื่องกรรมที่เป็นอันตรายต่ออริยมรรค

- กรรมที่เป็นอันตรายต่ออริยมรรค 5 ประการ คือ กัมมันตราย ได้แก่ อนัน-
ตริยกรรม 5, กิเลสอันตราย - การกระทำที่ห้ามมรรคผลนิพพาน การมิฉลาทิกฐิเป็นนิตย,
วิปากันตราย - กรรมที่มีผลให้ปฏิสนธิเป็นเปรตจลาณ เป็นต้น, อุปาทันตราย - กรรมที่
ตีเตียนพระอริยเจ้า, อาณาวิตกกัมมตราย - อาบัติที่บุคคลแกลังกระทำล่วงพุทธอาณา
- ตัวอย่างเรื่องนันทมาณพทำอันตรายอุบลวันณาเถรี และเรื่องพระภิกษุ 2 รูป

หัวข้อที่ 21 โภทฎณาทินวกถา - เรื่องโทษของการโกหก

- ลักษณะของคนโกหก
- ตัวอย่างเรื่องกุหกภิกษุ อรหันต์ตุม อรหันต์ย่านไทร ปิยคามิกภิกษุ

หัวข้อที่ 22 มจฺเจรปเภทกถา - เรื่องประเภทของความตระหนี่

- ความตระหนี่ 5 อย่าง : อาวาลมัจจริยะ - ตระหนี่ในที่อยู่, กุลมัจจริยะ
- ตระหนี่ในสกุล, ลากมัจจริยะ - ตระหนี่ในลาภ, วัฒนมัจจริยะ - ตระหนี่ในฐานะ,
ธรรมมัจจริยะ - ตระหนี่ในความรู้
- โทษของความตระหนี่

หัวข้อที่ 23 ติวิชคคติกถา - เรื่องไฟ 3 กอง

- ไฟ 3 กอง คือ ไฟราคะ ไฟโทสะ และไฟโมหะ
- ไฟ 3 กอง (จำแนกอีกอย่างหนึ่ง) คือ อาหุเนยัคคิ - ไฟที่เกิดจาก
เครื่องสักการบูชา คหปตคคิ - ไฟที่เกิดจากคหบดี ทักขิเนยัคคิ - ไฟที่เกิดจากปัจจัย
4 ที่มีผู้ถวาย

หัวข้อที่ 24 ทานาทีปญฺณกมฺมกถา - เรื่องบุญกรรมต่างๆ มีการทำงาน เป็นต้น

- ลักษณะของทาน
- ทานที่มีใช้บุญ 5 คือ การให้เครื่องมหรสพ ฟ้อนรำขับร้อง เป็นต้น, การให้น้ำเมาของเมา, การให้หญิงแก่บุรุษ, การปล่อยโคสุภราชเข้าไปในหม่อมแม่โคเพื่อให้แม่โคมีครรภ์, การให้ภาพหญิงชายประกอบการสังวาส
- ลักษณะการทำงานของอสังตบุรุษและสังตบุรุษ
- ลักษณะของศรัทธาในการทำงาน
- ลักษณะของวณิพกและยาจก
- บุคคลรู้แล้วทำบาปมีโทษน้อยกว่าผู้ที่ไม่รู้แล้วทำ
- บุคคลรู้แล้วทำบุญได้บุญมากกว่าผู้ที่ไม่รู้แล้วทำ
- อาณิสสรณ์การถวายข้าวยาคุ
- อาณิสสรณ์แห่งการทำงาน
- เหตุที่ทำให้ทักษิณาทานบริสุทธิ์
- การให้ทานเฉพาะบุคคล
- ความแตกต่างของอาณิสสรณ์แห่งการทำงานเฉพาะบุคคลต่างๆ
- สังฆทาน
- อาณิสสรณ์แห่งจิวรทาน
- ประโยชน์ในการให้ส่วนบุญอุทิศแก่เทวดา

หัวข้อที่ 25 สุตตอาหารวิเวจนกถา - เรื่องความแตกต่างของอาหารของสัตว์

ทั้งหลาย

- อาหาร 4 กวฬิงการาหาร ผัสสาหาร มโนสังฺยุเจตนาหาร วิญญาณาหาร
- การย่อยอาหาร
- ความสัมพันธ์ระหว่างเลือดที่หัวใจกับลักษณะจิต
- ฌานเป็นอาหาร
- อาหารแห่งอวิชชา
- ความแตกต่างของอาหารของสัตว์ประเภทต่างๆ

หัวข้อที่ 26 สุตตานิโยนิเปภทกถา - เรื่องประเภทแห่งการกำเนิดของสัตว์

ทั้งหลาย

- ประเภทของสัตว์
- กำเนิดของสัตว์ 4 อัณฑชะ-เกิดแต่ไข่ ชลามนุชะ-เกิดแต่น้ำ ลังเสทชะ-เกิดแต่เหงื่อ อุปปาติกะ-เกิดขึ้นเอง

- การมีครรภ์ลักษณะต่างๆ : มีครรภ์ด้วยการร่วมทางกาย, มีครรภ์ด้วยการจับก่อนผ้า, มีครรภ์ด้วยการลืมนอสุจิ, มีครรภ์ด้วยการลอบคล้ำ, มีครรภ์เพราะถูกลัมผัสแห่งแมลงป่อง, มีครรภ์ด้วยการเลี้ยงแลดูบุตร

- เหตุที่ทำให้สัตว์ถือปฏิสนธิ
- ลักษณะทารก
- ความรักในบุตรทำให้โลหิตกลายเป็นน้ำนม
- บุตร 3 ประเภท : อภิชาติบุตร อนุชาติบุตร อวชาติบุตร
- การรู้ภาษาของทารก
- อารมณ์แห่งปฏิสนธิจิต
- อายุของสัตว์
- ที่ตั้งแห่งปฏิสนธิวิญญานและการปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลาย
- กำเนิดแห่งพรหม
- กุศลกรรมและอกุศลกรรมอันเป็นเหตุให้สัตว์เกิด

หัวข้อที่ 27 ปุุมิตติปริวัตตนกถา - เรื่องการเปลี่ยนเพศเป็นบุรุษภาวะและสตรีภาวะ

- เพศบุรุษเป็นเพศประเสริฐุ เพศสตรีเป็นเพศต่ำช้า
- เหตุที่ทำให้เกิดเป็นบุรุษเป็นสตรี

หัวข้อที่ 28 อิติวิภาวนกถา - เรื่องสตรี

- ความโลก 5 ประการของสตรี : โลกในอาหาร โลกในเครื่องประดับ โลกใคร่ได้บุรุษ โลกใคร่ได้ทรัพย์ โลกพอใจในการเที่ยว

- โทษแห่งกามคุณ
- การบริโภคมกคุณของเทวดา
- การปฏิบัติเพื่อให้เกิดร่วมกันอีกในชาติหน้า
- สตรีที่เจริญงามสมบัติ สิ้นชีวิตเกิดได้สูงสุดเพียงชั้นพรหมปารีสัชชา ไม่อาจเกิดในชั้นมหานพรหม

หัวข้อที่ 29 ปุชกานวิภาวนกถา - เรื่องบัณฑิต (กษัตริย์)

- ลักษณะของกษัตริย์
- ลักษณะของคน 2 เพศ

หัวข้อที่ 30 นาคานีวิภาวนกถา - เรื่องนาค

- การตั้งครรภ์ของนางนาค
- นาค 4 จำพวก
- อาการที่เกิดจากอสรพิษของนาค
- การลอกคราบของงูและนาค
- การเสกเมถุนของนาค, การหาอาหารของนาค

หัวข้อที่ 31 สุปณณานีวิภาวนกถา - เรื่องครุฑ

- รูปร่างและความเป็นอยู่ของครุฑ
- นาค 7 จำพวก ซึ่งครุฑไม่อาจจับได้

หัวข้อที่ 32 เปตานีวิภาวนกถา - เรื่องเปรต

- เปรต 3 จำพวก, เปรตที่สามารถตรัสรู้มรรคผล
- ปิตาจ
- ยักษ์ตายแล้วร่างกายไปไหน
- ทำบุญอุทิศให้ญาติที่เป็นเปรต ญาตินั้นได้รับบุญหรือไม่

หัวข้อที่ 33 อสุรานีวิภาวนกถา - เรื่องอสูร

- อสูรจัดอยู่ในสัตว์จำพวกเปรตกาลัญชิกาสูร
- ประเภทของอสูร

หัวข้อที่ 34 เทวานีวิภาวนกถา - เรื่องเทวดา

- เทวดา 3 จำพวก : สมมติเทวดา อุปัตติเทวดา วิสุทธิตเทวดา
- การบังเกิดของเทวดา, ชีวิตความเป็นอยู่ของเทวดา, รุกขเทวดา
- เหตุที่ทำให้เทวดาจุติจากเทวโลก และบุญนิमितที่เกิดขณะจะจุติจากเทวโลก

หัวข้อที่ 35 ปจวิวุตถนวิภาวนกถา - เรื่องแผ่นดินเจริณู (สูงขึ้น)

- ลักษณะการสูงขึ้นของแผ่นดิน
- แผ่นดินสูงขึ้นใกล้ดวงอาทิตย์ เหตุใดจึงไม่ร้อน

หัวข้อที่ 36 มหิกมฺปนวิภาวนกถา - เรื่องแผ่นดินไหว

- สาเหตุที่ทำให้แผ่นดินไหว, แผ่นดินไหวด้วยธาตุลมกำเริบ
- แผ่นดินไหวด้วยฤทธิ์ของท่านผู้มีฤทธาานุภาพ

หัวข้อที่ 37 วจูจิวัตตาทีกกา - เรื่องลมและฝนเป็นต้น

- เมฆและลมเกิดขึ้นด้วยอำนาจจิตของเทวดา 3 จำพวก
- อาการบังเกิดขึ้นของฝนและลม
- ลักษณะของลมที่มีผลต่อลักษณะฤดูกาล
- สาเหตุที่ทำให้ฝนตก
- ลักษณะต่างๆ ที่ทำให้รู้ว่าฝนจะตกมากหรือน้อย
- ลักษณะของสเนิบาต, ลักษณะรุ่งกินน้ำ
- อันตรายของฝน 5 ประการที่โหรไม่รู้
- ลมฟ้าอากาศไม่ปรกติเพราะกษัตริย์ไม่ตั้งอยู่ในทศนิรราชธรรม
- ปัญหาเรื่องน้ำลมที่ปรากฏในมิลินทปัญหา

หัวข้อที่ 38 ปกิณณกกา - เรื่องปกิณณกะ

ปาฏิหาริย์ 3 อิทติปาฏิหาริย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ อนุลาสณีปาฏิหาริย์, เลียง 4, อารุอันประเสริฐ 4, ลักษณะการประหาร 4, บุคคล 4, บุคคลผู้มักน้อย 4, สาคร 4, อวิชชาที่เกิดขึ้นเพราะอาสวะทั้ง 4, อุปธิ 3, สัตว์ 4 จำพวกกลัวธรรมชาติอันไม่ควรกลัว, กวี 4, มนุษยนามชื่อ 4, อจินไตย 4, ปิติ 5, นิยาม 5, โทษการไม่สิ้น 5, อาณิสสการสิ้น 5, โทษการฝังไฟ 5, โทษเจรจามาก 5, โทษของบุคคลที่ไม่ตั้งอยู่ในขันติ 5, อาณิสสของการมีขันติ 5, อาณิสสของการจงกรม 5, มิตรประกอบด้วยองค์ 7 ควรล่องเสน, ตระกูลที่ไม่ควรเข้าไปใกล้, ตระกูลที่ภิกษุสมควรเข้าไป, กำลัง 8, สังคหัตถ์ 4, คีลา, ทอง, แก้วมุกดา, นาคนิภ, เปตโลก, โลกันตนรก, บุณนิมิต 32, ธรรมดาของสุนัข, กาเทียมหงส์, ลูกม้าอัสดงฆ่าแม่ลา, ลักษณะความบ้า

หัวข้อที่ 39 อิทฺธิกกา - เรื่องอิทธิฤทธิ์

- อิทธิ 10 : อธิฐานอิทธิ วิกฤษณาอิทธิ มโนมายอิทธิ ญาณวิฬารอิทธิ อริยาอิทธิ สมาธิอิทธิ กัมมวิปากชาอิทธิ ปุณฺณวโถอิทธิ วิชขามหาอิทธิ ปุณฺชนกอิทธิ

หัวข้อที่ 40 โลกสณฺฐานกกา - เรื่องโลกสันฐาน

- เหตุที่ทำให้โลกนิภาค, เหตุที่ทำให้เกิดในพรหมโลก, โลกสันนิवास, กัลป์, อลงไชย, พระอาทิตย์กับพระจันทร์ใหญ่่น้อยมากกว่ากันเท่าใด, มณฑล 3, กลางวันและกลางคืน, จันตคาธและสุริยคาธ, เขาพระสุเมรุเป็นบั้นโลก, ยอดเขาพระสุเมรุเป็นนิภควาวดิงส์, คันธบาล, เทวาและอสูรสงคราม, นิภ, ชมนูทวิป, เขาไกรลาส, สระอินคาต, ฉัททันตสระ, มัณฑากินิสระ, ญาราชสีห์, นกการเวก, อดตรกูทวิป

ส่วนจบ - คาถาสรูปจำนวนหัวข้อเรื่องในคัมภีร์ และลงท้ายด้วยประโยค ร้อยแก้วสั้นๆ ว่า สารทั้งหลาย (ที่กล่าวมา) ซึ่งตกแต่งโดยพระนันทาจารย์ได้จบบริบูรณ์

1.3 เป้าหมายการ(ตก)แต่ง

เป้าหมายการแต่งที่กล่าวไว้ในตอนต้นคัมภีร์ เป็นการกล่าวตามต้นฉบับเดิมของ ลังกาว่า เพื่อรวบรวมสารธรรมจากคัมภีร์ต่างๆ มาประมวลเสนอโดยย่อ ส่วนเป้าหมายในการเสนอคัมภีร์ของพระนันทาจารย์ไม่ปรากฏ อย่างไรก็ตาม อาจสันนิษฐานได้ว่า พระนันทาจารย์มีความประสงค์จะเผยแพร่สารธรรมที่มีคุณค่าทั้งในด้านปริยัติ ปฏิบัติ มาสู่ พุทธศาสนิกชนทั่วไป ในเนื้อหาตอนหนึ่งได้กล่าวแสดงรายละเอียดต่างๆ ในเรื่องการ เทศนาธรรม อาจเป็นไปได้ว่า พระนันทาจารย์อาจจะจงใจเผยแพร่คัมภีร์นี้แก่พระภิกษุ สงฆ์และผู้สนใจงานเผยแพร่ธรรมเป็นพิเศษก็เป็นไปได้

1.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

คัมภีร์สารสังคหะเป็นคัมภีร์ที่มีโครงสร้างเรื่องสมบูรณ์ คือ ขึ้นต้นด้วยบท ปลายคาถา ตามต่อด้วยมาติกา - ระบุหัวข้อเรื่องที่จะกล่าว เนื้อหาตามลำดับมาติกา บทสรุปตอนท้าย และการระบุชื่อผู้จัดทำในตอนท้าย

เป็นที่น่าเสียดายว่าผู้วิจัยไม่อาจหาต้นฉบับคัมภีร์สารสังคหะฉบับพระสิทธิชัตถะ ซึ่งแต่งในลังกามาเปรียบเทียบกับคัมภีร์สารสังคหะฉบับพระนันทาจารย์ได้ จึงไม่สามารถ วิเคราะห์เนื้อหา และวิธีการเสนอเนื้อหาที่เป็นผลงานของพระนันทาจารย์ ซึ่งทำให้คัมภีร์ สารสังคหะฉบับไทยมีความแตกต่างไปจากฉบับลังกา

เนื้อหาเท่าที่ปรากฏ แสดงให้เห็นว่าผู้จัดทำคัมภีร์จะเป็นพระสิทธิชัตถะก็ดี พระ นันทาจารย์ก็ดี เป็นผู้มีความสามารถในการนำเสนอสารธรรมที่มีความละเอียดลึกซึ้งในรูป ที่อ่านสนุก น่าสนใจ และเข้าใจได้ง่าย นับเป็นตัวอย่างของวิธีการเผยแพร่ธรรมที่ดี

การนำเสนอใช้วิธีการพรรณนา โดยมีลักษณะเด่นดังนี้ คือ

1) การจำแนกหัวข้อย่อย ของเรื่องทีกล่าว เช่น ในบทกัมมัฏฐานกถา - เรื่องกัมมัฏฐาน เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงกัมมัฏฐาน 2 คือ สมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนา กัมมัฏฐาน ต่อจากนั้นกล่าวถึงขั้นตอนการปฏิบัติกัมมัฏฐาน ตั้งแต่การแสวงหาอาจารย์ผู้เป็น กัลยาณมิตร แจกแจงคุณลักษณะของอาจารย์ผู้เป็นกัลยาณมิตรไว้ว่าจะต้องประกอบด้วยคุณ 7 ประการ การเข้าไปพบอาจารย์ผู้นั้น เรื่องสถานที่อยู่เพื่อการปฏิบัติ - แจกแจง วิหารโทษ 18 อย่าง ที่บุคคลไม่ควรเลือกเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม และแจกแจงคุณลักษณะ

5 ประการของสถานที่ที่ถือเป็นที่ที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรม เมื่อได้ครุได้สถานที่แล้ว ก็กล่าวถึงกัมมัฏฐาน 40 พรรณนาอย่างสั้นถึงวิธีปฏิบัติกัมมัฏฐานเหล่านั้นแต่ละอย่าง สิ่งที่น่าสนใจ คือ ประสบการณ์เรื่องฉาน จำแนกลักษณะความเชี่ยวชาญในการรักษาองค์ฉาน 5 ประการ เมื่อกล่าวถึงการเจริญฉานซึ่งเป็นเรื่องของสมถกัมมัฏฐานแล้ว ได้พรรณนาต่อถึงการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน โดยเริ่มต้นด้วยการแจกแจงการเจริญวิปัสสนาตามขั้นตอนที่เรียกว่า วิสุทธิ 7 ซึ่งแสดงวิปัสสนูปกิเลส 10 และแสดงวิปัสสนาญาณ 9 ผู้ปฏิบัติมาถึงตรงนี้มีประสบการณ์ในเรื่องมรรคผลตามขั้นตอน ผู้แต่งก็พรรณนาเรื่องอริยมรรค จนมาถึงเรื่องพระอรหันต์ เห็นได้ว่าผู้แต่งเสนอสาระที่เป็นขั้นตอนการปฏิบัติไปตามลำดับ และใช้วิธีจำแนกประเภท หรือการแจกแจงหัวข้อย่อย เป็นวิธีการที่ช่วยให้การอธิบายสั้นย่อ แต่ได้สาระใจความสำคัญชัดเจน

2) การอ้างอิงที่มาของข้อมูล ขนานไปกับการพรรณนาทุกเรื่องทุกตอน ผู้แต่งจะระบุแหล่งที่มาของข้อมูลในเรื่องนั้นๆ อย่างชัดเจน เช่น " อรรถกถาลัจจกสูตร มัชฌิมนิกาย " " อรรถกถาภิกขุสังยุต สังยุตตนิกาย " คัมภีร์ที่ใช้อ้างอิงมีคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก คัมภีร์ฎีกา มีคัมภีร์สารัตถทีปนี ฎีกาสมันตปลาทีกา เป็นต้น คัมภีร์มีลิตปัญหา และคัมภีร์วิสุทธิมรรค ทั้งนี้นอกจากการสรุปพรรณนาและอ้างอิงที่มาของข้อมูลแล้ว ยังมีการยกข้อความจากคัมภีร์เหล่านั้นมาเสนอเพื่อให้เกิดความเข้าใจชัดเจนขึ้น

3) การยกนิทานอุทาหรณ์ ประกอบกับเรื่องทีอธิบาย ส่วนนี้ทำให้คัมภีร์นี้เป็นหนังสือที่อ่านสนุก น่าสนใจ เป็นสิ่งที่ช่วยทำให้เรื่องยากกลายเป็นเรื่องง่าย

อนึ่ง โดยภาพรวมของเนื้อหาทั้งคัมภีร์ซึ่งประกอบด้วย 40 หัวข้อเรื่อง จะเห็นความจงใจของผู้แต่งในการลำดับเรียงหัวข้อดังนี้ คือ

หัวข้อชุดที่ 1 หัวข้อสร้างศรัทธา ด้วยการแสดงคุณลักษณะของพระพุทธเจ้านานาประการไว้ในหัวข้อ " อภินิหารแห่งพระอริยบุคคลมีพระพุทธเจ้า เป็นต้น " และ " เรื่องกิริยาอันน่าอัศจรรย์ของพระคาสดา " แล้วเร้าสำนึกของผู้อ่านให้เห็นคุณค่าของการปฏิบัติธรรม ด้วยการชี้แสดงถึงความเปลี่ยนแปลงของสังสารวัฏ และการสิ้นพระศาสนาในหัวข้อเรื่องอันตรธาน 5 และเรื่องพระเจ้ากวัตติราช

หัวข้อชุดที่ 2 หัวข้อแสดงการปฏิบัติธรรมเชิงศรัทธาเบื้องต้น เมื่อปลุกศรัทธาและสร้างสำนึกของการปฏิบัติธรรมแล้ว ผู้แต่งได้เสนอแนวทางปฏิบัติแบบศรัทธาไว้ในหัวข้อเรื่องเจตีย์ เรื่องอาณิสสงส์แห่งการกวาดวัด เรื่องความอัศจรรย์ของพระธรรม - เน้นคุณค่าของการฟังธรรม เรื่องความอัศจรรย์ของพระสงฆ์ - เน้นการมีส่วนช่วยสนับสนุน

พระภิกษุสงฆ์ให้เป็นพระภิกษุสงฆ์ที่ถูกต้องมีคุณลักษณะตามพระพุทธรูปคำรัส จนถึงเรื่องการหลับและการฝัน เน้นให้เห็นความแตกต่างของการหลับและการฝันของบุคคลที่ปฏิบัติธรรม และบุคคลที่ไม่ปฏิบัติ ตลอดจนเรื่องไตรสรณาคมน์และศีล

หัวข้อชุดที่ 3 หัวข้อแสดงการปฏิบัติธรรมชั้นละเอียด แสดงไว้ในเรื่อง กัมมัฏฐานและนิพพาน

หัวข้อชุดที่ 4 หัวข้อเรื่องกรรมและผลแห่งกรรม แสดงในเรื่องการไม่เคารพพระรัตนตรัย ประเภทของกรรม อนันตริยกรรม มิจฉาทิฏฐิกรรมที่เป็นอันตรายต่ออริยมรรค โทษของการโกหก โทษของความตระหนี่ ไฟ 3 ดวง - ไฟราคะ ไฟโทสะ และไฟโมหะ เรื่องบุญกรรมต่างๆ มีการทำทาน เป็นต้น

หัวข้อชุดที่ 5 หัวข้อที่แสดงชีวิตของสัตว์ต่างๆ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องจากกรรมและผลแห่งกรรมมาเป็นผลในรูปกระแสชีวิต ทั้งนี้กล่าวในเรื่องความแตกต่างของอาหารของสัตว์ กำเนิดของสัตว์ประเภทต่างๆ เหตุที่ทำให้เกิดเป็นหญิงเป็นชาย การเกิดเป็นหญิง การเกิดเป็นกระเทย เรื่องนาค ครุฑ เปเรต อสุร เทวดา สาระเหล่านี้ช่วยให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจต่อสภาพทุกข์หรือความดีนบนของสรรพสัตว์ในสังสารวัฏ

หัวข้อชุดที่ 6 หัวข้อแสดงผลกระทบของการกระทำกรรมของสัตว์ โดยเฉพาะที่มีผลต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่เป็นวัตถุ แสดงไว้ในหัวข้อเรื่องแผ่นดินสูงขึ้น แผ่นดินไหว ลมฝน

หัวข้อชุดที่ 7 หัวข้อทั่วไปที่อยู่ในความสนใจของคนทั่วไป ตลอดจนหัวข้อที่ผู้แต่งคิดว่าน่าจะเสนอแก่ผู้อ่าน แต่เป็นประเด็นย่อยๆ ที่ไม่อาจจัดเข้ากลุ่มเป็นชุดได้ เช่น เรื่องปาฏิหาริย์ เรื่องบุญนิमित ภาพลักษณะของโลกและจักรวาล เป็นต้น หัวข้อเหล่านี้บางส่วนเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม เช่น อาณิสสของการจงกรม แต่ส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เป็นคติความเชื่อซึ่งพัฒนาในพระพุทธศาสนาสมัยหลัง

เห็นได้ว่า คัมภีร์สารสังคหะมีความเด่นในด้านเนื้อหาและการเสนอเนื้อหาภาคพื้นฐานของการนำเสนอทั้งหมด อยู่ที่ความปรารถนาที่จะให้ผู้อ่านได้เข้าสู่กระแสชีวิตทางธรรมที่เป็นการปฏิบัติ และมีภูมิความรู้กว้างเกี่ยวกับโลกและชีวิตตามคติพระพุทธศาสนา นับเป็นสารธรรมที่นำความสุขให้เกิดแก่ผู้สดับฟัง (โสตสฺชาวห) ได้สมกับเจตนาที่กล่าวไว้ในตอนต้นของคัมภีร์

2. นุทธบาทมงคล

2.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง ในคัมภีร์นุทธบาทมงคล ไม่มีข้อความกล่าวถึงผู้แต่งและประวัติผู้แต่ง แต่จากลักษณะภาษาและเนื้อหา พอสรุปเรื่องผู้แต่ง สถานที่แต่งและสมัยที่แต่งได้ดังนี้

คัมภีร์นุทธบาทมงคลน่าจะเป็นผลงานแต่งของคนไทย ด้วยเหตุผล 2 ประการคือ

1) คัมภีร์นุทธบาทมงคลได้อธิบายคัมภีร์ยาก เช่น " หูลูหูลูหูลู ลูวายหาย " ในบทมหาสาวิงในคัมภีร์มหาทิพมนต์ ซึ่งเป็นผลงานบาลีประเภททลวดมนต์ที่แต่งในประเทศไทย²⁵

2) ภาษาบาลีในคัมภีร์นุทธบาทมงคลมีลักษณะภาษาไทยปน เช่น

- คัมภีร์บาลีบางคัมภีร์ เขียนตามการออกเสียงอย่างไทย เป็นต้นว่า

มจฺกร	แทน	มกร
มจฺกฺฏ	"	มกฺฏ
ภทฺทปิฏฺจ	"	ภทฺทปิจ
ลารูป	"	ลารุปรูป
วิชฺชนี	"	วิชฺชนี
ปัสฺสุกฺล	"	ปัสฺสุกฺล ²⁶

- มีการใช้รูปลงเสียงขาขึ้นข้อความ เหมือนกับการใช้เลขบอกลำดับข้อในภาษาไทย ซึ่งในภาษาบาลีจะวางรูปลงเสียงขาไว้ข้างหลังข้อความ เป็นต้นว่า

" ตตฺถ ทสฺสพฺลณณฺณตฺติ อิทํ ปจฺมํ การณการณํ
ณณพฺลํ ชานาติ. ทฺตฺติยํ กมฺมณฺณตรวิปากนฺตรํ
ณณพฺลํ ชานาติ. ตตฺติยํ ปรีจฺเจทกมฺมํ ณณพฺลํ
ชานาติ." ²⁷

สำนวนภาษาบาลีมาตรฐานในการบอกลำดับข้อ จะใช้รูปลงเสียงขาเมื่อจบข้อความ
เช่น

" กุตเม อฏฺฐธมฺมา สจฺฉนิกาตพฺพา. อฏฺฐวิโมกฺขา รูปี
รูปานิ ปัสฺสตี , อธิ ปจฺโม วิโมกฺโข. อชฺฉตฺตํ
อรุปลนฺณตี เอโก พหิทฺถารูปานิ ปัสฺสตี, ทฺตฺติโย วิโมกฺโข. " ²⁸

ในวิทยานิพนธ์เรื่อง " คัมภีร์พุทธบาทมงคล : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์ " อัญชลี ปิ่นรอด ได้ยกลักษณะ 2 ประการข้างต้นมาเป็นเหตุผลที่สรุปว่า คัมภีร์พุทธบาทมงคลน่าจะรจนาขึ้นในล้านนา และความที่ลักษณะภาษาบาลีในคัมภีร์นี้มีข้อบกพร่องทางไวยากรณ์มาก ก็น่าจะรจนาขึ้นในล้านนาสมัยที่ความรู้ทางภาษาบาลีเสื่อมลงแล้ว^{๑๐} (คือ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 23)

ผู้วิจัยมีความเห็นแตกต่างจากข้อสันนิษฐานข้างต้น

เหตุผล 2 ประการข้างต้นเป็นหลักฐานที่ยืนยันว่า คัมภีร์พุทธบาทมงคลเป็นผลงานของคนไทย แต่มิใช่เหตุผลว่า คัมภีร์พุทธบาทมงคลนี้จะต้องแต่งในล้านนา

ผู้วิจัยได้พบหลักฐานที่สนับสนุนว่า คัมภีร์พุทธบาทมงคลน่าจะแต่งในอยุธยา กล่าวคือ คตินิยมเรื่องพระพุทธรูปในประเทศไทย มิได้มีหลักฐานว่าเป็นคตินิยมที่แพร่หลายในล้านนา แต่ปรากฏหลักฐานหลายด้านว่าเป็นคตินิยมที่แพร่หลายในสมัยสุโขทัยและอยุธยา ดังนี้

หลักฐานที่เป็นรูปวัตถุในสมัยสุโขทัย มีรอยพระพุทธรูปที่เขาลุมนฏฐในเมืองสุโขทัย รอยพระพุทธรูปที่เมืองศรีลัชนาลัย รอยพระพุทธรูปที่ภูเขาทอง บางพาน ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท^{๑๑} และ รอยพระพุทธรูปซึ่งปัจจุบันอยู่วัดสุวรรณเวฬุวิหาร สร้างขึ้นสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 4 แห่งอาณาจักรสุโขทัย^{๑๒} เป็นต้น หลักฐานในสมัยอยุธยา มีรอยพระพุทธรูปที่ตำบลขุนโขลน อำเภอพุทธบาท จังหวัดสระบุรี พบในสมัยพระเจ้าทรงธรรม^{๑๓} เป็นต้น

หลักฐานที่เป็นเอกสารภาษาไทย มีในหนังสือเรื่องนางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ว่า " ถึงการกำหนดขัตติคุณฯ วันเพ็ญ เดือน 12 พระราชพิธีจองเปรียงแล้ว ก็ให้กระทำโคมลอยเป็นรูปดอกกระมุทอุทิศสักการบูชาพระพุทธรูปนมมทานที " ^{๑๔} ที่เป็นเอกสารภาษาไทยสมัยอยุธยา คือ ขุนไฉวาทคำฉันท์ของพระมหานาค วัดท่าทราย เล่าเรื่องการเดินทางไปนมัสการรอยพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี^{๑๕}

หลักฐานที่เป็นผลงานเขียนภาษาบาลี ในสมัยสุโขทัยมี จารึกภูเขาไกรลาสระบุว่า จารึกเมื่อ พ.ศ. 1922 ด้านแรกเป็นภาษาไทยกล่าวถึงเรื่องการทำบุญ ด้านหลังเป็นภาษาบาลี แต่งเป็นปัฐยาวัตรคาถา 13 บท พรรณนาลายพระพุทธรูป^{๑๖} ในสมัยอยุธยามี จารึกมงคลบนรอยพระพุทธรูป ประมวลจากตัวอักษรขอมอยุธยาที่จารึกว่าน่าจะสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 เนื้อความเป็นภาษาบาลีทั้งหลัก แต่งเป็นปัฐยาวัตรคาถา 11 บท พรรณนาลายพระพุทธรูปเช่นเดียวกับจารึกภูเขาไกรลาส^{๑๗}

เมื่อนำชื่อลายพระพุทธรูปที่ปรากฏในจารึกภูเขาไกรลาส จารึกมงคลบนรอยพระพุทธรูป และในคัมภีร์พุทธบาทมงคลมาเปรียบเทียบกัน โดยเปรียบเทียบเฉพาะลายชื่อ

นุทธบาทตั้งแต่ต้นจนถึงลายชื่อ " นุศุโข " อันเป็นชื่อสุดท้ายในจารึกมงคอบนรอยพระ
 นุทธบาท (ที่เหลือจารึกขาดหายไป) ได้ข้อสังเกตที่นำมาสู่ข้อสรุปเรื่องสถานที่แต่งและ
 สมัยที่แต่งคัมภีร์นุทธบาทมงคอย่างน่าสนใจดังนี้ คือ

ชุดที่	จารึกภูเขาไกรลาส	นุทธบาทมงค	จารึกมงค ๙	คำแปล
1	ชีวิ ปตฺโต วิชณี ทามมณี	- - - -	- - - -	นภพริก บาตร พัด เชือกแก้ว
2	तालवणु प्राग महासेला	तालवणु प्राग सतुमहासेला	- - -	พัดใบตาล ธงปฐาก ภูเขาใหญ่ทั้ง 7
3	सिरीजुड अङ्कुड पालातो पतुमी हिमवा जनुतीमा सुरीयो सतुमहासरा	सिरीजुड अङ्कुड पालातो पतुमी हिमवा जनुतीमा सुरीयो सतुमहासरा	सिरीजुड अङ्कुड पालातो पतुमी हिमवा जनुतीमा सुरीयो सतुमहासरा	แว่นส่องพระพักตร์ ขอช้าง ปราสาท ดอกบัวแดง ป่าหิมพานต์ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ สระใหญ่ทั้ง 7
4	अणुहिस मोरहदुड पुण्डखेगु नकुखतुता केलासपनुतो किनुरो जकुवापा	अणुहिस मोरहदुड पुण्डखेगु सुनकुखतुता केलासपनुतो किनुरो जकुवापो	अणुहिस मोरहदुड पुण्डखेगु नकुखतुतो केलासो किनुर जकुवालोलो	มงกุฏ, ผ้าโพกศีรษะ กำหfangนกยูง หม้อเต็มด้วยน้ำ ดาวนักษัตร ภูเขาไกรลาส กินนร จักรวาล

ชุดที่	จาริกภูเขาไกรลาส	พุทธบาทมงคล	จาริกมงคล ฯ	คำแปล
5	<p>นันทิวาญญู</p> <p>โลวตุถิ</p> <p>วญฺจสภัก</p> <p>ปฺญณปาติ</p> <p>สมฺมุโท</p> <p>สปริโลจกฺกวตฺติ</p> <p>สตุตคฺงคา</p> <p>ยมกั เหมมจฺฉิ</p>	<p>นันทิยาวตฺติ</p> <p>โลวตุถิกั</p> <p>วตฺตสภัก</p> <p>ปฺญณปาปฏิ</p> <p>จตฺสมฺมุโท</p> <p>สปริวารรา</p> <p>จกฺกวตฺติราชา</p> <p>สตุตมฺหาคฺงคา</p> <p>สฺวณฺณเมจฺฉกฺยคฺฉลิ</p>	<p>นันทิยา</p> <p>สฺวตฺติโก</p> <p>วญฺจิสโก</p> <p>ปฺญณจาติ</p> <p>สมฺมุทาจตฺโร</p> <p>จกฺกวตฺติ มหา-</p> <p>ราชา เสนาย</p> <p>ปริวาริโต</p> <p>สตุตมฺหานที</p> <p>สฺวณฺณเมจฺฉ</p>	<p>กลอง (หรือคอก พุดซ้อน)</p> <p>รูปสลัติดิเก</p> <p>ดอกไม้กรองบนเศียรพระ</p> <p>ภาคเต็มด้วยน้ำ</p> <p>สมุทรรทั้ง 4</p> <p>พระเจ้าจักรพรรดิ</p> <p>(มหารราชา) แวด-</p> <p>ล้อมด้วยเสนา</p> <p>แม่น้ำใหญ่ทั้ง 7</p> <p>ปลาทอง(ทั้งคู่)</p>
6	<p>ขคฺโค</p> <p>เสตจตฺต</p> <p>เมรุ</p> <p>สิสฺสุ</p> <p>ทกฺขินาววญฺญสฺงโข</p> <p>ธชฺโข</p>	<p>รัตนขคฺโค</p> <p>เสตจจตฺต</p> <p>สิเนรุ</p> <p>สิสฺสูมารราชา</p> <p>ทกฺขินาววญฺญสฺงโข</p> <p>ธช</p>	<p>ขคฺค</p> <p>เสตจตฺต</p> <p>เนรุ</p> <p>สิสฺสูมาร</p> <p>ทกฺขินาววตฺตสฺงโข</p> <p>ธชฺโข</p>	<p>ขรรค์(แก้ว)</p> <p>เศวตฉัตร</p> <p>เขาสิเนรุ</p> <p>จระเข้</p> <p>สังข์ขาวเวียงขวา</p> <p>ธง</p>
7	<p>วฺุทฺธมานกั</p> <p>สฺวณฺณวาลพิชณี</p> <p>นิล</p> <p>รตฺต</p> <p>อฺปล</p> <p>จตฺโรมฺหาคีปา</p> <p>ทฺวิสฺหสฺสปริตฺตกา</p> <p>กิณฺนริปฺกฺขี</p>	<p>วณฺณมาน</p> <p>มณิพาลวิชฺชนี</p> <p>นิลฺปฺปล</p> <p>รตฺตฺปฺปล</p> <p>เสตปฺปล</p> <p>จตฺตารอ มหาคีปา</p> <p>ทฺวิสฺหสฺส ปริตฺต-</p> <p>ทึปปริวารรา</p> <p>กิณฺนริ</p>	<p>ภทฺธมานโน</p> <p>มณิवालวิชนี</p> <p>นิลฺปฺปล</p> <p>รตฺตฺปฺปล</p> <p>เสตปฺปล</p> <p>จตฺตารอ มหา-</p> <p>คีปา ทฺวิสฺหสฺส</p> <p>ทึปปริวารรา</p> <p>กิณฺนริโย</p>	<p>ถาดทอง</p> <p>นัคทองขนหางสัตว์/ นัคขนทรายแก้วมณี</p> <p>คอกอบลเขียว</p> <p>คอกอบลแดง</p> <p>คอกอบลขาว</p> <p>ทิวปีใหญ่ทั้ง 4</p> <p>ทิวปีที่ เป็นบริวาร</p> <p>2,000 ทิวปี</p> <p>กินรี</p>

ชุดที่	จารึกภูเขาไกรลาส	พุทธบาทมงคล	จารึกมงคล ๗	คำแปล
8	จกุก์ สิลุ ปาฏุงกิ สฺวณฺณสิโห พฺยคุโฆ - - - -	ยฺคุคฺคฺลฺ จกุก์ สิลุสฺมาร รตนปาฏุงกิ สิหราชชา พฺยคุฆราชชา สตุติ ภทฺทปิฏุง์ โตรณ ปฺนุทริก สฺปนฺนราชชา สฺวณฺณจามโร รตนวลฺลฺ สุมณฑามิ	ยฺคุคฺลจกุก์ สิลุสฺมาร รตนปาตุงกิ สิหราชชา พฺยคุฆราชชา รลติ ภทฺทปิฏุง์ โตรณ ปฺนุทริกา ปฺกฺขิราชชา จามโร รตนวลฺลฺโย สุมณฑามิ	จักรทั้งคู่ จระเข้ แก้วอึกแก้ว ราชสิห์ พญาเสือโคร่ง หอก ตั้ง เสา ดอกบัวขาว พญานกตระกูล จามร(ทอง) เชือกแก้ว พวงดอกมะลิ
9	- -	- -	มหากุลพลาสตุตา ปลุลุงโก	สัตว์ตระกูลใหญ่มี กำลัง บัลลังก์

ชุดที่ 1 ชื่อลายพุทธบาทที่มีเฉพาะในจารึกภูเขาไกรลาส มี 4 ชื่อ

ชุดที่ 2 ชื่อลายพุทธบาทที่มีเฉพาะในจารึกภูเขาไกรลาส และคัมภีร์พุทธบาทมงคล มี 3 ชื่อ ชื่อเหล่านี้มีความแตกต่างกันอยู่บ้างในลักษณะที่แสดงให้เห็นว่าแม้ผลงานทั้ง 2 ชิ้นจักมีความสัมพันธ์กัน ก็น่าจะเป็นงานที่เกิดในคนละถิ่นที่

ชุดที่ 3 ชื่อลายพุทธบาทที่เขียนตรงกันทุกประการใน 3 ผลงาน มี 8 ชื่อ ชื่อเหล่านี้สะกดไม่ยาก จึงรักษาความตรงกันของคำที่มาจากแหล่งข้อมูลดั้งเดิมเดียวกันคือ คัมภีร์อรรถกถาบาลีของลังกาไว้ได้

ชุดที่ 4 ชื่อลายพุทธบาทที่เขียนตรงกันหรือคล้ายกันในจารึกภูเขาไกรลาส และคัมภีร์พุทธบาทมงคล แต่บางชื่อเขียนต่างออกไปบ้าง ในจารึกมงคลบนรอยพระพุทธบาทมี 7 ชื่อ

ชุดที่ 5 ชื่อลายพุทธบาทที่เขียนไม่ตรงกันใน 3 ผลงาน มี 8 ชื่อ ถ้าสังเกตรายละเอียด จะพบว่า น่าจะมีอิทธิพลของรูปแบบการเขียนจากจารึกภูเขาไกรลาสถ่ายทอดไปสู่คัมภีร์พุทธบาทมงคล และจากคัมภีร์พุทธบาทมงคลถ่ายทอดไปสู่จารึกมงคลบนรอยพระพุทธรูปอีกทีหนึ่ง

ชุดที่ 6 ชื่อลายพุทธบาทที่แสดงความใกล้เคียงในการเขียนระหว่างจารึกภูเขาไกรลาสกับจารึกมงคลบนรอยพระพุทธรูป มี 6 ชื่อ แต่อาจวิเคราะห์ว่ามีการถ่ายทอดอิทธิพลจากจารึกภูเขาไกรลาส ผ่านคัมภีร์พุทธบาทมงคลไปสู่จารึกมงคลบนรอยพระพุทธรูปอีกทีหนึ่งเหมือนกับชุดที่ 5 ก็ได้

ชุดที่ 7 ชื่อลายพุทธบาทที่มีการเขียนตรงกันหรือใกล้เคียงกันมาก ระหว่างคัมภีร์พุทธบาทมงคลกับจารึกมงคลบนรอยพระพุทธรูป มี 13 ชื่อ

ชุดที่ 8 ชื่อลายพุทธบาทที่มีเฉพาะในคัมภีร์พุทธบาทมงคลกับจารึกมงคลบนรอยพระพุทธรูป มี 8 ชื่อ ชื่อเหล่านี้แสดงลักษณะความเป็นงานร่วมสมัยระหว่างผลงานทั้งสอง

ชุดที่ 9 ชื่อลายพุทธบาทที่มีเฉพาะในจารึกมงคลบนรอยพระพุทธรูป มี 2 ชื่อ ควรสังเกตว่า ไม่มีชื่อลายพระพุทธรูปที่มีเฉพาะในจารึกภูเขาไกรลาสกับจารึกมงคลบนรอยพระพุทธรูป

ข้อมูลต่างๆ ดังกล่าวข้างต้น ให้ภาพความสัมพันธ์ของผลงานทั้ง 3 ขึ้นว่า จารึกภูเขาไกรลาสซึ่งสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1922 น่าจะเป็นงานชิ้นแรก แล้วมีอิทธิพลต่อคัมภีร์พุทธบาทมงคลซึ่งน่าจะเป็นงานชิ้นที่ 2 ต่อมาคัมภีร์พุทธบาทมงคลได้มีอิทธิพลต่อการเขียนชื่อลายในจารึกมงคลบนรอยพระพุทธรูป ทั้งนี้ คัมภีร์พุทธบาทมงคลมีลักษณะที่แสดงความสัมพันธ์ในลักษณะที่ถือเป็นงานร่วมสมัยและร่วมถิ่นกับจารึกมงคลบนรอยพระพุทธรูปมาก จึงสรุปได้ว่า คัมภีร์พุทธบาทมงคล น่าจะเขียนขึ้นในสมัยอยุธยา ราวพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นการสนองตอบกระแสความศรัทธาในเรื่องพระพุทธรูปของประชาชนในเวลานั้น

ต้นฉบับตัวเขียน ในหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร มีต้นฉบับโบราณคัมภีร์พุทธบาทมงคล 9 ฉบับ คือ

1. ฉบับรดน้ำแดง	สมัยรัชกาลที่ 2	เลขที่	2320
2. ฉบับทองน้อย	สมัยรัชกาลที่ 3	เลขที่	573
3. ฉบับทองน้อย	สมัยรัชกาลที่ 3	เลขที่	1152
4. ฉบับรดน้ำคำโท	สมัยรัชกาลที่ 3	เลขที่	6860
5. ฉบับรดน้ำคำ	ไม่ทราบสมัยที่จาร	เลขที่	69
6. ฉบับรดน้ำคำเอก	ไม่ทราบสมัยที่จาร	เลขที่	2257
7. ฉบับทองทึบ	ไม่ทราบสมัยที่จาร	เลขที่	2313

8. ฉบับล่องชาดข้างลาย ไม่ทราบสมัยที่จาร เลขที่ 2300
 9. ฉบับล่องชาด ไม่ทราบสมัยที่จาร เลขที่ 4955

นอกจากที่หอสมุดแห่งชาติแล้วยังไม่พบต้นฉบับตัวเขียนคัมภีร์พุทธบาทมงคลในที่อื่น

การศึกษาเผยแพร่ อัญชลี ปิ่นรอด ได้ทำการศึกษาคัมภีร์พุทธบาทมงคลในหัวข้อ " คัมภีร์พุทธบาทมงคล : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์ " เป็นวิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. 2525

2.2 สาระสังเขป

คัมภีร์พุทธบาทมงคลไม่มีบทปณามคาถา เนื้อหาจำแนกได้เป็น 3 ตอน

ตอนที่ 1 มาติกา แสดงลายชื่อลายมงคล 108 โดยแสดงไว้มากกว่าจำนวน 108 เป็น 118 ลายมงคล

ตอนที่ 2 วิเคราะห์ความหมายของลายมงคล เรียงลำดับตามชื่อมงคลที่แสดงไว้ในมาติกา ส่วนนี้เป็นเนื้อหาส่วนใหญ่ของคัมภีร์

ตอนที่ 3 ส่วนจบมีข้อความสั้นๆ ว่า

" อิทึ อฏฺฐกถา พุรฺพหุมา ย วินิจฺจยสมตฺติ. อถวา อฏฺฐกถา-
 พุทฺธปาทลทกขณมฺงคฺลํ สมตฺตํ. อิทึ อติคฺมภีรฺสขฺมุสพฺพชฺมมฺหานึ
 เชน ปุคฺคเลน อสุสาเห น อายาเม น วินิจฺจยํ อคฺคหิตํ
 โหติ. พุทฺธปาทมฺงคฺลวณฺณนา นิฏฺฐิตา. "

- อรรถกถานี้จบแล้วพร้อมด้วยการวินิจฉัยที่ประเสริฐ อีกอย่างหนึ่ง
 พุทธบาทลักษณะมงคลซึ่งเป็นอรรถกถาจบแล้ว อันบุคคลย่อมศึกษาเล่า
 เรียนการวินิจฉัยสรรพธรรม อันลึกซึ้งและละเอียดคึงนี้ ด้วยความ
 อุตสาหะพยายาม จบการพรรณนาพุทธบาทมงคล"

2.3 เป้าหมายการแต่ง

คัมภีร์พุทธบาทมงคลแต่งขึ้น ด้วยเป้าหมายที่จะวินิจฉัยอธิบายความหมายของลาย
 พุทธบาทมงคล ซึ่งมีลักษณะเป็นรูปธรรมมาสู่ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นความพยายามที่จะ
 สร้างความรู้ความเข้าใจในลัทธิธรรมของเรื่องพุทธบาท เพื่อให้ประชาชนมีคติความเชื่อ

และความศรัทธาที่มีรากฐานจากลัมมาทิกุฐี ถูกต้องสอดคล้องกับหลักธรรมตามคำสอนของ สมเด็จพระลัมมาลัมพุทธเจ้า สาระในคำอธิบายทั้งหมดวางรอบอยู่ที่การเชื่อมโยงความหมายของลายพุทธบาท ซึ่งเป็นรูปธรรมมาสู่ความหมายที่เนื่องกับพระรัตนตรัย - พระพุทธ รัตนะ พระธรรมรัตนัน และพระสังฆรัตนัน

2.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

คัมภีร์พุทธบาทมงคลเป็นผลงานร้อยแก้ว มีวิธีการเสนอเนื้อหาที่ผู้แต่งเรียกว่า อัญฐุกา หรือ วัฒนนา การกล่าววรรณะ - พรรณาคความหมายของลายพุทธบาทมงคล ในที่นี้ใช้วิธีการ 5 วิธี คือ

1) อธิบายความหมายของรูปมงคลโดยนำเอาคุณสมบัติที่ดีของมงคลต่างๆ มา เทียบกับคุณสมบัติของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มีทั้งหมด 30 คุณสมบัติ ดังนี้ คือ

กลิ่นหอม : ผู้รจนานำเอากลิ่นหอมของดอกไม้มาเทียบกับกลิ่นหอมของศีลและปัญญา ดังนี้

รูปวงดอกมะลิ และ ดอกปทุม หมายถึง มรรค 4 ผล 4 อันมีศีลเป็นกลิ่นหอม

รูปดอกอุบลขาว หมายถึง มรรค 4 ผล 4 อันมีสมาธิเป็นกลิ่นหอม

รูปดอกอุบลแดง หมายถึง ผล 4 อันมีสมาธิเป็นกลิ่นหอม

รูปดอกอุบลเขียว หมายถึง มรรค 4 ผล 4 อันมีปัญญาเป็นกลิ่นหอม

กลิ่นหอมของดอกไม้ไม่สามารถลอยทวนลมไปได้ แต่กลิ่นหอมของศีล สมาธิ และปัญญาสามารถลอยทวนลมไปได้

นอกจากนี้ ผู้รจนาคัมภีร์พุทธบาทมงคลได้นำกลิ่นหอมของดอกไม้มาเทียบกับกลิ่นหอมแห่งความหลุดพ้น คือ รูปดอกปุลทริก หมายถึง อรหัตมรรคญาณ และอรหัตผลญาณ ญาณทั้งสองนี้เป็นญาณที่หลุดพ้นจากกิเลส กลิ่นไอแห่งความหลุดพ้นมีความหอมยิ่งนัก ผู้รจนานำมาเทียบกับความหอมแห่งดอกปุลทริก

ความเป็นผู้เหนือกว่า : รูปดกามาวจรเทวโลก หมายถึง พระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปสู่ สวรรค์ดาวดึงส์ เพื่อแสดงพระอิทธิธรรม 7 คัมภีร์ โปรดหมุ่เทวดา ผู้รจนานำเอา ลักษณะความเป็นผู้เหนือกว่าของพระพุทธเจ้ามาอธิบายรูปดกามาวจรเทวโลก เพราะพระ พุทธเจ้าทรงเป็นครูของเทวดา จึงประเสริฐกว่าเทวดาและมีอำนาจเหนือเทวดา

รูปพรหมโลก 16 หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรม ในสำนักของพระองค์ เพื่อโปรดหมู่พรหมที่มาเฝ้าพระองค์ ผู้รจนานำเอาลักษณะความเป็นผู้เหนือกว่าของพระพุทธเจ้ามาอธิบายรูปพรหมโลก 16 เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็น

ครูของพรหมจึงประเสริฐกว่าพรหมและมีอำนาจเหนือพรหม

ความเป็นใหญ่ : รูปพระเจ้าจักรพรรดิและบริวาร หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงมีพระภิกษุสงฆ์เป็นบริวาร ผู้จนาได้นำลักษณะความเป็นใหญ่ ความเป็นผู้นำของพระเจ้าจักรพรรดิมาเทียบกับลักษณะความเป็นใหญ่ ความเป็นผู้นำของพระพุทธเจ้า แต่ลักษณะความเป็นใหญ่นี้ต่างกันในโลกกับทางธรรม กล่าวคือ พระพุทธเจ้าทรงเป็นใหญ่ในทางธรรม เรียกว่า พระธรรมราชา แต่พระเจ้าจักรพรรดิทรงเป็นใหญ่ในโลก

สิ่งที่แสดงความเป็นใหญ่ : รูปมงกุฏ และ เศวตฉัตร หมายถึง พระสัมพันธัญญาน ผู้จนาได้นำเอาคุณสมบัติของมงกุฏและเศวตฉัตร อันเป็นเครื่องราชกกุธภัณฑ์ที่แสดงความเป็นพระราชา มาเทียบกับพระสัมพันธัญญาณ ซึ่งเป็นญาณที่แสดงความเป็นพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระธรรมราชา

การแผ่อำนาจ : รูปจักรทั้งคู่ หมายถึง พระพุทธเจ้าและพระสารีบุตรผู้ประกาศพระศาสนา ผู้จนาได้นำเอาลักษณะการแผ่อำนาจของพระเจ้าจักรพรรดิมาเทียบกับลักษณะการประกาศพระศาสนา เมื่อจักรแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิหมุนไป ณ ที่ใด พระราชอำนาจของพระเจ้าจักรพรรดิก็แผ่ไป ณ ที่นั้น พระพุทธเจ้าและพระสารีบุตรก็เช่นเดียวกัน เมื่อพระองค์เสด็จไปประกาศพระศาสนา หรือพระสารีบุตรไปประกาศพระศาสนา ณ ที่ใด ความเป็นพระธรรมราชาของพระพุทธเจ้าก็แผ่ไป ณ ที่นั้น

การกำจัดศัตรู : รูปพญาครุฑ หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงกำจัดศัตรู คือ กิเลสด้วยอหัตมรรคญาณและอหัตผลญาณ ผู้จนาได้นำเอาลักษณะของพญาครุฑที่ต้องกำจัดพญานาค ผู้เป็นศัตรู มาเทียบกับพระพุทธเจ้าผู้ทรงกำจัดกิเลสซึ่งเป็นศัตรูของพระองค์

รูปมังกรทอง และ เต่าทอง หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงตัดกิเลสด้วยอหัตมรรคญาณและอหัตผลญาณ ผู้จนาได้นำเอาลักษณะการกำจัดศัตรูของมังกรและเต่าทองมาเทียบกับการกำจัดศัตรูของพระพุทธเจ้า

การป้องกันตัว : รูปพญาจรเข้ หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงมีพระสัมพันธัญญาณเป็นเครื่องรักษาพระองค์และชาวโลก 3 มิให้ไปสู่อบายและนรก ผู้จนาได้นำเอาลักษณะการป้องกันตัวของพญาจรเข้มาเทียบกับการป้องกันพระองค์ของพระพุทธเจ้า กล่าวคือ พญาจรเข้อาศัยอยู่ในวังวนซึ่งเป็นการรักษาตัวเอง บุตร ภรรยา และญาติพี่น้องของตนให้พ้นจากศัตรู เหมือนกับพระพุทธเจ้าทรงมีพระสัมพันธัญญาณเป็นเครื่องรักษาพระองค์และชาวโลก 3 มิให้ไปสู่อบายและนรก

ความอึกทึกกึกก้อง : รูปนันทิวาวัตตะ (กลอง) หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้ทรงคุณอันยิ่งใหญ่ พระองค์ทรงตรัสรู้พระสัมพันธัญญาณ ทรงมีมหาสิหนาท สามารถขจัดตัณหา 3 ของชาวโลก 3 ให้หมดไป และทรงแสดงเวสาลีขณญาณ 4 เพื่อเปลี่ยนแปลงชาวโลก 3 จากอกุศลธรรมให้ตั้งอยู่ในกุศลธรรม ผู้จนาได้นำเอาเสียงอึกทึกกึกก้องของกลองมาเทียบกับพระเกียรติคุณของพระองค์ที่กึกก้องไปตลอดโลก 3

ความกล้าหาญ ความองอาจ : รูปพญาราชสีห์ หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกอบด้วยเวลาวิเศษ 4 ไม่ทรงสะดุ้งเมื่อประทับอยู่ท่ามกลางบริษัท 4 ผู้จรรยาได้นำเอาความกล้าหาญ ความองอาจ ความมีอำนาจของพญาราชสีห์มาเทียบกับพระพุทธเจ้าผู้กล้าหาญองอาจ และทรงมีอำนาจเหนือบุคคลทั้งหลาย

รูปพญาเสือโคร่ง หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้พระสัมพันธัญญะ ผู้จรรยาได้นำเอาความกล้าหาญ ความองอาจของเสือโคร่งมาเทียบกับความกล้าหาญ ความองอาจของพระพุทธเจ้า เพราะเมื่อพระองค์ตรัสรู้พระสัมพันธัญญะแล้ว พระองค์ทรงมีความกล้าหาญ งามองอาจในการประกาศธรรมอย่างยิ่ง

ความสูงเด่น : รูปธงชัย และ ธงปฏิภาณ หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกอบด้วยอริยมรรคธรรมและอริยผลธรรม ผู้จรรยาได้นำเอาความสูงเด่นของธงที่ผูกไว้บนยอดเสา มาเทียบกับความเป็นผู้เลิศของพระพุทธเจ้า เพราะพระองค์ทรงประกอบด้วยธรรมอันหาผู้เสมอเหมือนมิได้

ความสว่าง : รูปดวงอาทิตย์ หมายถึง พระพุทธเจ้า ดวงอาทิตย์เป็นลูกไฟดวงใหญ่ที่ฉายแสงมายังโลก ทำให้โลกสว่างไสว ผู้จรรยาได้นำเอาคุณสมบัติอันนี้มาเทียบกับคุณสมบัติของพระพุทธเจ้า เมื่อพระองค์ทรงแสดงธรรมแก่สัตว์ ทำให้จิตใจของสรรพสัตว์สว่างไสว ปราศจากความมืด คือ กิเลสที่จะมาครอบงำ

การไปในอากาศ : รูปพญานกกระเรียน หมายถึง การเสด็จเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้า ผู้จรรยาได้นำเอาลักษณะการบินไปในอากาศของนกกระเรียนมาเทียบกับลักษณะการเสด็จเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้า

ความเป็นแม่ : รูปแม่โคลูกอ่อน หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อชาวโลก 3 ทรงแสดงโลกุตระธรรม 9 แก่ชาวโลกเหล่านั้น ผู้จรรยาได้นำเอาลักษณะของความ เป็นแม่มาเทียบกับลักษณะของพระพุทธเจ้าผู้เป็นเสมือนแม่โคที่ให้น้ำนม คือ พระสังฆธรรมแก่บุตร คือ ชาวโลก ด้วยความรักและความเมตตา คุณดั่งความรักของแม่โคที่มีต่อลูกโค

ความเย็น : รูปพัดมณีวาลวิชนี กำหวางนกกบุง น้ดใบตาล และจามรทอง หมายถึง พระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้าที่ช่วยให้จิตใจของสรรพสัตว์เยือกเย็น ผู้จรรยาได้นำเอาความเย็นที่เกิดจากการพัดโบก มาเทียบกับความเย็นอันเกิดจากความเมตตาการุณาของพระพุทธเจ้า

รูปดวงจันทร์ และดาวนักษัตร หมายถึง พระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้าที่ช่วยให้จิตใจของสรรพสัตว์เยือกเย็น ผู้จรรยาได้นำเอาลักษณะเย็นของแสงจันทร์ และแสงดาวนักษัตรมาเทียบกับความเย็นอันเกิดจากความเมตตาของพระพุทธเจ้า

การไม่เบียดเบียน : รูปกินนรและกินรี หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อสรรพสัตว์ ไม่ทรงเบียดเบียนสรรพสัตว์ ผู้จรรยาได้นำเอาลักษณะนิสัยของกินนร

และกิริยาที่ไม่เบียดเบียนสรรพสัตว์ มาเทียบกับการไม่เบียดเบียนสรรพสัตว์ของพระพุทธเจ้า
รูปแมลงงูทอง หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงกำจัดกิฐิมาณะในจิตใจ
ของบริษัท 4 แต่ไม่ทรงเบียดเบียนบริษัท 4 ให้เดือดร้อน ผู้จรรยาได้นำเอาลักษณะของ
แมลงงูมาเทียบกับพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า กล่าวคือ เมื่อแมลงงูกัดน้ำหวานจาก
เกสรดอกไม้ ย่อมนำเอาละอองเกสรดอกไม้ไปโดยไม่ทำให้ดอกไม้ นั้นช้ำ เหมือนกับพระ
พุทธเจ้าทรงกำจัดกิฐิมาณะของบริษัท 4 โดยไม่ทำให้บริษัท 4 เดือดร้อนจากการกระทำ
ของพระพุทธเจ้า

การไม่ทอดทิ้ง : รูปนกกจากพราภ หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระศัพทผลญาณ
แก่สรรพสัตว์ ผู้จรรยาได้นำเอาลักษณะของนกกจากพราภซึ่งไม่ทอดทิ้งนางนกผู้เป็นภรรยาจน
ตลอดชีพ มาเทียบกับลักษณะการไม่ทอดทิ้งสรรพสัตว์ของพระพุทธเจ้า

ที่พึ่ง ที่อาศัย : รูปสมุทรรทั้ง 4 ทวีปใหญ่ทั้ง 4 และทวีปน้อยสองพันทวีป หมายถึง
พระพุทธเจ้าทรงแสดงสังขาร 4 แก่สรรพสัตว์ ผู้จรรยาได้นำเอาลักษณะของสมุทรรทั้ง 4
ทวีปใหญ่ทั้ง 4 และทวีปน้อยสองพันทวีป อันเป็นสถานที่ที่อยู่อาศัยทางวัตถุของสรรพสัตว์มา
เทียบกับพระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งที่อาศัยทางธรรมของสรรพสัตว์

รอยเวียน : รูปสังข์ขาวเวียนขวา หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงเปลี่ยนแปลงโลก 3
จากอกุศลธรรมให้ตั้งอยู่ในกุศลธรรม ผู้จรรยาได้นำเอารอยเวียนของสังข์มาเทียบกับพระ
พุทธเจ้าผู้ทรงเปลี่ยนแปลงโลก 3 จากความชั่วให้ตั้งอยู่ในความดี

ความมั่นคง : รูปภูเขาลิเนรุ หมายถึง พระพุทธเจ้าไม่ทรงหวั่นไหวตามโลกธรรม
8 ผู้จรรยาได้นำเอาลักษณะที่มั่นคงของเขาลิเนรุมาเทียบกับความมั่นคงแห่งพระหทัยของ
พระพุทธเจ้า

ความยินดี : รูปภูเขาลือดาว หมายถึง พระพุทธเจ้าไม่ทรงยินดีในกามคุณ 5 แต่ทรง
ยินดีในโลกธรรม 9 คือ พระสัมพันธูปัญญา ผู้จรรยาได้นำเอาความยินดีของลือดาวมา
เทียบกับความยินดีของพระพุทธเจ้า

ความเร็ว : รูปภูเขาม้าพลาห หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยพระศัพทผลญาณ
ผู้จรรยาได้นำเอาลักษณะของม้าพลาหที่มีกำลังรวดเร็ว มาเทียบกับกำลังแห่งพระศัพทผลญาณ

ความสวยงาม : รูปเขาไกรลาส และเขาคิฆิวันต์ หมายถึง พระวรกายอันงดงาม
ของพระพุทธเจ้า ผู้จรรยาได้นำเอาความสวยงามของภูเขาคิฆิวันต์มาเทียบกับความงาม
แห่งพระวรกายของพระพุทธเจ้า

รูปนกกยุง หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกอบด้วยลักษณ
มหาบุรุษ 32 และอนุพยัญชนะ 80 อันเป็นลักษณะที่งดงาม ผู้จรรยาได้นำเอาความงาม
ของนกกยุงที่กำลังรำแพนมาเทียบกับความงามแห่งพระวรกายของพระพุทธเจ้า

ความไพเราะ : รูปนกกการเวก หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมด้วยพระ
สุรเสียงอันไพเราะ ผู้จรรยาได้นำเอาความไพเราะของเสียงนกกการเวกมาเทียบกับความ

โพเราะแห่งพระสุรเสียงของพระพุทเจ้า

รัศมี 6 : รูปพญาช้างฉัททันต์ หมายถึง พระพุทเจ้าทรงประกอบด้วยพระฉัพ-
พรรณรังสี ผู้รจนานำเอาลักษณะของพญาช้างฉัททันต์ที่ประกอบด้วยรัศมี 6 มาอธิบาย
ลักษณะของพระพุทเจ้าผู้ทรงประกอบด้วยพระฉัพพรรณรังสี

ความแหลมคม : รูปหอก และพระขรรค์แก้ว หมายถึง อรหัตมรรคญาณและอรหัตผล
ญาณ ผู้รจนานำเอาความแหลมคมของหอกและพระขรรค์แก้วอันสามารถที่จะประหารข้าศึก
มาเทียบกับความแหลมคมของอรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ ซึ่งเป็นญาณที่ประหารข้าศึก
คือ กิเลสทั้งปวง

เครื่องจุด : รูปขอ หมายถึง อรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ ผู้รจนานำ
เอาคุณสมบัติของขอที่ใช้เป็นเครื่องจุดลากมาเทียบกับอรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ ซึ่ง
เป็นญาณที่สามารถจุดชาวโลก 3 จากความหลงผิดและการประพฤติชั่วต่างๆ

เครื่องปิดกั้น : รูปประตู หมายถึง อรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ ผู้รจนานำ
เอาลักษณะของประตูที่เป็นเครื่องปิดกั้นเข้าศึกศัตรู มาเทียบกับอรหัตมรรคญาณและอรหัต-
ผลญาณ ซึ่งเป็นญาณที่ปิดกั้นเข้าศึกศัตรูได้แก่กิเลส มิให้เข้าไปสู่เมืองมหานิพพาน

สิ่งประเสริฐ : รูปลูกแก้วมิลิรี ผู้รจนานำอธิบายว่า เป็นโคอุสุภราช ชื่อ สุมงคล
และตีความหมายรูปมงคลนี้ต่อไปว่า คือ โลกุตระธรรม 9 ผู้รจนานำเอาคุณสมบัติของ
โคอุสุภราช คือ ความประเสริฐมาเทียบกับความประเสริฐแห่งโลกุตระธรรม 9

ความต่อเนื่อง : รูปสายสร้อยแก้ว หมายถึง อรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ ผู้
รจนานำเอาลักษณะของสายสร้อยแก้วที่ต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ มาเทียบกับความต่อเนื่องของ
อรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ เพราะผู้ที่บรรลอรหัตมรรคและอรหัตผลญาณได้จะต้อง
บรรลธรรมจากโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผลเป็นลำดับมา จนถึงอนาคามีมรรคและอนา-
คามิผลก่อน จึงจะบรรลอรหัตมรรคและอรหัตผลได้

การทางตลอด : รูปดอกไม้กรองบนศรัษะ หมายถึง อรหัตมรรคญาณและอรหัตผล
ญาณ ผู้รจนานำเอาลักษณะของดอกไม้ที่ร้อยเป็นระเบียบงามสวมบนศรัษะ มาเทียบกับ
ลักษณะของการบรรลธรรม " "

2. อธิบายความหมายของรูปมงคล โดยเทียบรูปมงคลกับนามธรรมที่มีภาวะ
หรือหน้าที่ทำนองเดียวกัน กล่าวคือ

รูปเรือกอง หมายถึง อรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ ซึ่งเป็นธรรมที่พระ
พุทเจ้านำสัตว์ข้ามสมุทร คือ สังสารวัฏ

รูปภาดทอง และหม้อเต็มด้วยน้ำ เป็นภาชนะที่เต็มด้วยน้ำนม หมายถึง
พระพุทเจ้าผู้บริบูรณ์ด้วยพระธรรมอันบริสุทธิ์ คือ โลกุตระธรรม " "

3. อธิบายความหมายของรูปมงคลโดยเทียบกับวัตถุที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ คือ รูปกัทรบิฐ หมายถึง แทนศิลาอาสน์อันมีสีเหมือนผ้ากัมพลเหลือง ซึ่งเป็นแทนที่พระพุทธเจ้าประทับจำพรรษาตลอดเวลา 3 เดือน ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นไปโปรดพระพุทธมารดา

บางครั้งผู้จรรยาได้ผนวกรวบรวมความหมายตามนัยในข้อ 2 และข้อ 3 มาใช้พร้อมกัน กล่าวคือ

รูปแก้วอังก้ว และ รูปรัตนบัลลังก์ หมายถึง รัตนบัลลังก์ที่โคนไม้มหาโพธิ์ ซึ่งเป็นรัตนบัลลังก์ที่พระพุทธเจ้าประทับในวันตรัสรู้พระสัมพันธัญญะ รัตนบัลลังก์ที่โคนไม้มหาโพธิ์นี้ หมายถึง พระสัมพันธัญญะซึ่งเป็นที่ประทับแห่งพระหทัยของพระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้นแก้วอังก้วและรัตนบัลลังก์จึงหมายถึงพระสัมพันธัญญะด้วย

รูปปราสาท หมายถึง เมืองมหานิพพานซึ่งเป็นสภาวะที่พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ได้บรรลุถึง

รูปโล้วตักกะ (ผ้า) หมายถึง ผ้าบังสุกุลจีวรสีฝาด ซึ่งเป็นเครื่องนุ่งห่มของพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ และผ้าบังสุกุลจีวรสีฝาดนั้น หมายถึง อรหันตมรรคญาณและอรหันตผลญาณ อันเป็นเครื่องนุ่งห่มแห่งพระหทัยของพระพุทธเจ้า^{๑๐}

4. อธิบายความหมายของรูปมงคลโดยเทียบกับข้อธรรมและพระอริยสงฆ์ที่มีจำนวนตรงกัน คือ

<u>รูปแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๗</u>	หมายถึง	โพชฌงค์ ๗
<u>รูปสระใหญ่ทั้ง ๗</u>	"	อริยทรัพย์ ๗
<u>รูปภูเขายใหญ่ทั้ง ๗</u>	"	ที่ตั้งแห่งวิญญาน ๗
<u>รูปพรหม ๔ หน้า</u>	"	พรหมวิหาร ๔
<u>รูปปลาทองทั้งคู่</u>	"	พระอัครสาวกทั้งคู่ คือพระอัครสาวก

เบื้องซ้าย - พระโมคคัลลานเถระ และพระอัครสาวกเบื้องขวา - พระสารีบุตร^{๑๑}

5. อธิบายความหมายโดยวิธีสัททนะเทียม (Pseudo-etymology) ด้วยวิธีการแยกศัพท์ แล้วอธิบายรูปศัพท์แต่ละรูปในความหมายทางธรรม กล่าวคือ

รูปพญานกพริก (ชีวภูชีวกราชา) หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงสอนสรรพสัตว์ให้ละเว้นจากมิถฉลาชีพและให้ประกอบสัมมาชีพ ผู้จรรยาได้นำความหมายของชีวศัพท์ ซึ่งแปลว่า สัตว์ ชีวิต มาขยายความให้มีความหมายเกี่ยวกับพระจรรยาวัตรของพระพุทธเจ้า

รูปพญาวาสูกิ (วาสูกิอรรคกราชา) ผู้จรรยาได้อธิบาย วาสูกิอรรคกราชาศัพท์ว่า วาสูกิ หมายถึง รัตนบัลลังก์ที่ประดับด้วยรัตนะ ๗ ประการ (วาสูกิติ อิท สตุตตตณปลลจุงกาสนนุต วุจจติ) วาสูกิ มาจาก วสุ (รัตนะ, แก้ว, ลมบัติ) + ฌี + ก อาคม แปลว่า

ผู้มีรัตนหรือผู้มีแก้ว เพราะฉะนั้น วาสุกิคันท์ จึงหมายถึงรัตนบัลลังก์ของพญากาลนาคราช
อัครคราชา หมายถึง พญากาลนาคราช (อัครคราชา ปน กาลนาคราชาติ
วุจติ) อัครค มาจาก อฺร (อก) + คมฺ ธาตุ + ฏวิ แปลว่า ผู้ไปด้วยอก คือ ู
ราชา แปลว่า ผู้เป็นใหญ่, พระราชา อัครคราชา จึงหมายถึงพญานาคที่ชื่อกาลนาคราช
อันเป็นผู้ถวายรัตนบัลลังก์

ผู้รจนานี้ได้ตีความรูปพญาवासุกิตตามความหมายของवासุกิอัครคราชาคันทว่า พระ
พุทธเจ้าตรัสรู้พระสัมพันธัญญญาณ เพราะพระองค์ประทับเหนือรัตนบัลลังก์ที่พญากาลนาคราช
ถวาย และประทับเสวยวิมุตติสุขเหนือรัตนบัลลังก์นั้น

รูปพญาช้างอุโบสถ (อุโบสถโถ วารณราชา) ผู้รจนานี้ได้อธิบายอุโปสถโถ
วารณราชาคันทว่า อุโปสถโถ หมายถึง อริยบุคคลเข้าไปสงบระงับซึ่งกายวิเวกและจิตวิเวก
อยู่ในความวิเวกเพื่อประโยชน์แก่การป้องกันบาปทั้งปวง (อุโปสถโถติ กายวิเวก จิตฺตวิ-
เวก วุปลมิตฺวา อริยบุคคล โสฬสพยาปนิวารณตฺถาย วิเวเก วิหรนฺโต สฬสพฺพุเชตี
อุโปสถโถติ วุจติ) อุโปสถโถ มาจาก อุป (ใกล้) + วสุ ธาตุ (อยู่) + ถ แปลว่า
การเข้าไปใกล้ การอยู่ใกล้ อุโปสถโถ จึงหมายถึง การรักษาอุโบสถศีลอันเป็นการปฏิบัติ
พระองค์ให้ห่างไกลจากกามคุณ 5 ซึ่งเป็นสิ่งที่พระองค์ไม่ทรงยินดี

วารณ หมายถึง อริยบุคคลอยู่ในความวิเวกเพื่อป้องกันกิเลสทั้งปวง (วารณา
ปน สฬสภิกิเลสณิวารณาย อริยบุคคล โสฬสพฺพุเชตี วิเวเก วิหรนฺโต) วารณ มาจาก วรุ ธาตุ
(ห้าม) ฺย แปลว่า การห้าม หมายถึง การตรัสรู้พระสัมพันธัญญญาณ ซึ่งเป็นการขจัดกิเลส
ทั้งปวง

ราชา ในที่นี้หมายถึง โลกุตตรราชา คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า
พระอัครสาวก พระมหาสาวก และพระขีณาสพ ผู้ยินดีในอารมณ์แห่งกายวิเวก จิตวิเวก
และพระนิพพาน (โลกุตตรราชา ปน พุทฺธปฺจเจกพุทฺธอคุตฺตสาวกอสีติมมหาสาวกขีณาสว-
อรหุตา กายวิเวกจิตฺตวิเวกนิพฺพานารมฺมณํ อภิตฺโต โหตี) เพราะฉะนั้น ราชา
จึงหมายถึงพระพุทธเจ้า

ผู้รจนานี้ได้ตีความหมายรูปพญาช้างอุโบสถตามความหมายของอุโปสถโถวารณราชา
คันทว่า หมายถึง พระพุทธเจ้าไม่ทรงยินดีในกามคุณ 5 พระองค์ทรงยินดีในโลกุตตรธรรม
9 คือ พระสัมพันธัญญญาณ

รูปพญาช้างเอราวัณ (เอราวัณ นาคราชา) ผู้รจนานี้ได้อธิบายเอราวัณ
นาคราชาคันทว่า เอ หมายถึง เสาะหา คือ แลวงหาศีลสาร คุณสารอันยิ่งใหญ่เป็นนิตย
(นิจฺจํ มหฺนฺตํ ลีลสารํ คุณสารํ คเวสตี เอตี วุจติ) เอ มาจาก เอสติ แปลว่า
แลวงหา

รา หมายถึง ชื่นชม คือ ยินดีอย่างยิ่งซึ่งศีลสาร คุณสารอันยิ่งใหญ่เป็นนิตย
(นิจฺจํ มหฺนฺตํ ลีลสารํ รติ อภิตฺตตี วุจติ) รา มาจาก รมติ แปลว่า ยินดี รื่นรมย์

วโน หมายถึง ศิลสาร คุณสาร (วโน ลีลสารี คุณสารนุติ วุจติ)
วโน มาจาก วณฺโณ แปลว่า วรรณะ คุณ เอราวโน จึงหมายถึง ความยินดีในการ
แสวงหาศิลปะ คุณสารอันยิ่งใหญ่เป็นนิตย์

นาคราชา หมายถึง พระพุทธเจ้า (นาคราชา ปน ภควาติ วุจติ)
มาจาก นาค + ราชา นาค แปลว่า ผู้ประเสริฐ นาคราชาจึงหมายถึง พระราชาผู้
ประเสริฐ คือ พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระธรรมราชา

ผู้รจนาคได้ตีความหมายรูปพญาช้างเอราวัณ ตามความหมายของ เอราวโน
นาคราชาคัมภีร์ว่า หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้ตั้งอยู่ในอริยมรรคธรรม ทรงยินดีในการแสวง
หาศิลปะ คุณสารอันยิ่งใหญ่เป็นนิตย์

รูปพญาหงส์ (หัลลราชา) ผู้รจนาคได้นำลักษณะของหงส์ที่แสดงอาการยินดี
รำเริงมาอธิบายความหมายของ หัลลราชาคัมภีร์ว่า หัล ในที่นี้หมายถึง บุคคลยินดี คือ
รำเริงซึ่งสมบัติอันเป็นฝ่ายโลกุตตระ กล่าวคือ มรรคผลนิพพาน ชื่อว่า โลกุตระหงส์
(มคฺคผล-นิพพานสงฺฆาติ โลกุตฺตรสาร์ รุชฺชติ หาลลิตฺติ โลกุตฺตรหฺลิ) หัล จึงมา
จาก หลฺลิตฺติ (หฺลฺล ชฺช) แปลว่า ยินดี รำเริง ลักษณะของบุคคลผู้เป็นโลกุตระหงส์นี้มี
ลักษณะที่ใกล้เคียงกับฤๅษีผู้เป็นประคฺขบรมหงส์

ราชา ในที่นี้หมายถึง พระสัมพันธูปญฺญานราชา คือพระพุทธเจ้า ดังนั้นรูปพญาหงส์
จึงหมายถึง พระพุทธเจ้าผู้ไม่ยินดีในสมบัติทางโลก หากทรงยินดีในโลกุตระธรรม

รูปโคอุสุภราชผู้มีหนอกที่ทรงพลัง (พลกุกฺกุฏอุสุภราชา) ผู้รจนาคได้อธิบาย
พลกุกฺกุฏอุสุภราชาคัมภีร์ว่า พลกุกฺกุฏ มาจาก พล + กุ + กุฏ พล หมายถึง กำลังของ
พระพุทธเจ้าที่มาขจัดความชั่วร้าย กุ แปลว่า ชั่วร้าย กุฏ แปลว่า โกง มายา ผู้รจนาค
ได้ตีความพลกุกฺกุฏคัมภีร์ว่า หมายถึง กรรมอันเป็นข้าศึกอันได้แก่ การกระทำอันเป็นโทษที่
พระพุทธเจ้าทรงกำจัดแล้ว (พลกุกฺกุฏนฺติ อุตฺตโน ปทฺทฺจฺโทสมมฺปจฺจตฺถิกนฺติ วุจติ)
พลกุกฺกุฏมีความหมายอีกอย่างหนึ่งว่า ราคะ (พลกุกฺกุฏนฺติ ราโค) หมายความว่า พระ
พุทธเจ้าทรงใช้กำลังคือขันธิกำจัดราคะ

อุสุภราชา หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกอบด้วยกำลังคือขันธ (อุสุภราชาติ
โล ภควา นาม ขนฺธิพฺเลน สมฺนฺนาโคติ วุจติ) อุสุภ แปลว่า ผู้ประเสริฐ วัว
อุสุภราชจึงหมายถึง พระราชาผู้ประเสริฐ คือพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระธรรมราชา หรือวัว
ชื่อสุมฺงคฺล อันเป็นพระชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้า

ดังนั้น ผู้รจนาคได้ตีความรูปโคอุสุภราชผู้มีหนอกที่ทรงพลังตามความหมายของ
พลกุกฺกุฏคัมภีร์ว่า หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงมีกำเนิดเป็นวัวชื่อสุมฺงคฺล มีความอดทนต่อการ
เบียดเบียนของข้าศึก และได้อธิบายต่อไปว่า เมื่อเสด็จมาอุบัติเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์
ทรงละข้าศึกคือกรรมอันเกิดจากโทษร้ายซึ่งเป็นข้าศึกภายใน ทรงยินดีในการแสดงพระ
ธรรมเทศนาโปรดสัตว์ทั้งหลาย^๓

เมื่ออธิบายความหมายของรูปมงคลตามวิธีการทั้ง 5 ข้างต้นด้วยวิธีการใดวิธีการหนึ่งหรือหลายวิธีการประกอบกันแล้ว ผู้รจนายังได้ใช้ วิธีที่ช่วยทำให้คำอธิบายที่ได้ทำไปเกิดความชัดเจนหรือละเอียดสมบูรณ์ยิ่งขึ้น คือ

1) พรรณนาขยายความ เช่น เมื่อวินิจฉัยความหมายของ สัตติรัตนมงคล - รูปหอแก้ว ว่า หมายถึง อรหัตมรรคญาณ และอรหัตผลญาณแล้ว ผู้รจนาก็พรรณนาขยายความหมายของสัตติรัตนมงคล ในฐานะที่เทียบกับมูลกัมมัญฐานในการปฏิบัติธรรม ความว่า

" สัตติรัตนมงคลนี้พึงทราบเรื่องราวว่า หนึ่งผู้ใดบวชแล้วในพระศาสนาของพระผู้มีพระภาค ประารถนอยู่ซึ่งมรรคผลนิพพาน เรียนมูลกรรมฐาน ในสำนักของอาจารย์ของตน ชักชวนภิกษุที่ขอบพอกัน เพื่อจะไป เป็นผู้ไม่มีสหาย โดดเดี่ยวเข้าไปแล้วสู่ป่า พยายามอยู่ตลอดวันและตลอดคืน บรรลุอรหัตผลแล้ว ภิกษุนั้นเปรียบเหมือนนายพรานเห็นควายในป่า ยังนายช่างโลหะให้ทำหอกใหญ่แล้วเข้าไปสู่ป่า นำควายใหญ่ บริโภคเนื้อ ถึงอายุชั้ยดับชีพไปแล้ว ฉนใด ภิกษุนั้นได้เป็นราวกะว่านายพราน ส่วนอาจารย์เป็นราวกะว่าช่างโลหะ ส่วนความใหญ่เป็นราวกะว่าอรหัตผล ส่วนสัตติรัตนะเป็น ประหนึ่งมูลกรรมฐาน "๕๖

2) อธิบายความหมายของคำและความในคำวินิจฉัย ที่ผู้รจนารู้ว่าอาจมีผู้ไม่เข้าใจหรือเข้าใจไม่ถูกต้อง และยังอธิบายความหมายซ้อนคำพรรณนาขยายความหรือการอธิบายความหมายอีก กล่าวอีกนัยหนึ่ง มีการอธิบายซ้อนคำอธิบายไปเรื่อย ๆ จนกว่าผู้รจนารู้ว่า คำอธิบายทั้งหมดมีความสมบูรณ์ ไม่น่าจะมีข้อสงสัยใด ๆ อีก ลักษณะนี้ทำให้เกิดการนำเสนอแบบฎีกาขยายความอรรถกถาขึ้น ทั้งนี้ ผู้รจนารู้จะเลือกใช้วิธีการแบบฎีกาในบางกรณีเท่านั้น ตัวอย่างเช่น เมื่อผู้รจนารู้อธิบายความหมายของ รูปนญาราชสีห์ (สีหราช) ว่าหมายถึง พระนุทธเจ้าผู้ประกอบด้วยเวสาร์ชชญาณ 4 แล้ว ได้หยิบยกคำว่า เวสาร์ชชญาณ 4 ในคำอธิบายตอนต้น ซึ่งมาอธิบายความหมายเพิ่มเติม โดยเทียบกับความหมายของบท " นโม (ตสุส) ภควโต อรหโต สมมาสมนุพุทธสส " โดยเริ่มต้นจากการอธิบายเทียบกับบท " นโม " ว่า

" ในเวสาร์ชชญาณ 4 เท่านั้น บทนี้ว่า นโม พึงทราบว่าเป็นเวสาร์ชชญาณข้อ 1 อันเป็นข้อแรก บทว่า นโม พึงทราบความหมาย 3 ประการ คือ นอบน้อมแด่พระนุทธเจ้า นอบน้อมแด่พระธรรม นอบน้อมแด่พระสงฆ์ เหมือนคำนี้ว่า หลุหลุหลุ สุวาหาย "๕๗

คำอธิบายข้างต้นนี้ไม่ชัดเจน โดยเฉพาะคำว่า หูลูลูลูลู สุวาหาย ผู้จนา
ก็อธิบายความหมายของคำดังกล่าวว่า

" นิงทราบอธิบายในบทนี้ว่า หูลูลูลูลู สุวาหาย ดังต่อไปนี้ บทว่า
หูลู ความว่า อันตรายทั้งปวง โรคเป็นอันมากมีประการต่าง๑ เป็นอเนก
ทุกข์เป็นอันมาก โศกเป็นอันมาก ช้ำตึกเป็นอันมาก จัญไรเป็นอันมาก ภัย
เป็นอันมาก ย่อมเกิดเป็นอันมาก เหล่าใด อันตรายทั้งปวงมีประการต่าง๑
เป็นอันมากเหล่านั้น ย่อมสลายไป ย่อมพินาศไป ด้วยอำนาจของการ
นอบน้อมพระพุทธเจ้า ด้วยอำนาจของการนอบน้อมพระธรรม ด้วยอำนาจ
ของการนอบน้อมพระสงฆ์

บทว่า สุวาหาย ความว่า เพื่อความไม่เสื่อมไปในความสวัสดิด้วยดี
อันตรายทั้งปวง เหล่าใดย่อมเกิดขึ้นมาก อันตรายทั้งปวง เหล่านี้ย่อมสลายไป
พินาศไปด้วยอำนาจของการนอบน้อมพระพุทธเจ้า ด้วยอำนาจของการ
นอบน้อมพระธรรม ด้วยอำนาจของการนอบน้อมพระสงฆ์ บทว่า สุวาหาย
ความว่า เพื่อยังความเป็นมงคลคือความสวัสดิด้วยดีไม่ให้เกิดเสื่อมไป ข้อนี้จึง
ทราบว่าเป็นเวสารัชชญาณข้อ ๑ " ^{๕๖}

๓) การอ้างอิงแหล่งที่มาของข้อมูล เพื่อเสริมให้คำอธิบายมีน้ำหนักขึ้น วิธี
การนี้ปรากฏน้อยมากในคัมภีร์พุทธบาทมงคล ทั้งนี้มีวิธีการอ้างอิง 2 แบบ คือ แบบหนึ่ง
อ้างถึงกว้างๆ ว่า เรื่องนั้นๆ มีกล่าวในการสังคายนาครั้งที่ ๑ ซึ่งมีความหมายว่า เรื่อง
นั้นๆ มีอยู่ในพระไตรปิฎก ^{๕๗} วิธีการนี้พบว่ามีการใช้ ๓ ครั้ง อีกแบบหนึ่งอ้างถึงคัมภีร์
ที่มา พบว่ามีการอ้างอิงด้วยวิธีนี้เพียงครั้งเดียว คือ อ้างถึงอรรถกถามัชฌิมนิกาย ^{๕๘}

ถึงแม้ว่า ผู้จนาจะไม่ได้อ้างอิงที่มาของข้อมูลให้ชัดเจน ในการแต่งผู้จนา
ได้อาศัยข้อมูลทั้งจากพระไตรปิฎก อรรถกถา รวมทั้งคัมภีร์มหาทิพมณฑลซึ่งแต่งในประเทศไทยด้วย ^{๕๙}

3. ฎีกาหาหุง

3.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง ฎีกาหาหุงเป็นคัมภีร์เล่าเรื่องพุทธประวัติ ประกอบบทสวดพาหุง ในตัวคัมภีร์ไม่ได้ระบุชื่อผู้แต่งและประวัติการแต่งไว้ ศาสตราจารย์ ร.ศ.ท.แสง มนวิฑูร แสดงความเห็นปรากฏอยู่ในคำนำของหนังสือ พระมาลัยคำหลวง ซึ่งกรมศิลปากร จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2509 ว่า

" เรื่องนั้นโทปนันทสูตรนั้น เรียกชื่อว่า นนโทปนันทนาคราชา เป็นเรื่องที่ 7 ในฎีกาหาหุง ผู้แต่งชื่อ พุทธสิริเถระ เข้าใจว่าเป็นชาวลังกาและแต่ง ในลังกา สมัยพระเจ้ามเหศวรนาม ราวพุทธศตวรรษที่ 10 " "

ศาสตราจารย์ ร.ศ.ท.แสง มนวิฑูรน่าจะได้ข้อมูลเรื่องนั้นโทปนันทสูตรคำหลวง พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ว่า มีที่มาจากนั้นโทปนันทสูตร หรือนนโทปนันทนาคราชา ของพุทธสิริเถระ จากจดหมายเหตุสมัยอยุธยาเรื่อง "กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทรงนิพนธ์นั้นโทปนันทสูตรคำหลวง เมื่อปีมะโรง พ.ศ. 2279 ในรัชกาลสมเด็จพระบรมโกศ" จดหมายเหตุนี้ไม่มีข้อความว่า

"พระบาทสมเด็จพระนันทนันทสูตรนี้ พระมหาพุทธสิริเถระเจ้าแต่งไว้แต่ก่อน บัณฑิต ลงพุทธจักราชไว้ ว่าเมื่อแรกแต่งพระบาทมีสำเร็จนั้นพุทธจักราชได้เท่านั้น เท่านั้น และเจ้าฟ้าทรงพระสนวชกรรมขุนเสนาพิทักษ์มาตรงแต่ง เป็นเนื้อ ความคำประดับครั้งนี้ เมื่อสำเร็จนั้นพระพุทธจักราชล่องไปแล้วได้ 2279 ปีกับ 3 เดือน ในवार 1 ช' 8 ฤดียาสาธ ปีมะโรงนักษัตรอักษรศก จุลศักราช 1098 ศก แลแต่แต่งพระบาทมีมาคุมเท่าถึงตรงแต่งเนื้อความคำประดับในครั้งนี้อาจจะรู้ว่าว่างอยู่นั้นจะได้ไกลกันสักสี่สิบปีนั้นบัณฑิตแจ้ง เมื่อแรกแต่งพระมหาชาติคำหลวงนั้นจุลศักราชได้ 844 ศกแต่งนนโทปนันทสูตร คำหลวงครั้งนี้ จุลศักราชได้ 1098 ศก ว่างกันอยู่ถึง 254 ปี นนโทปนันทสูตร ที่พระบาทมีเป็นปรกค้อย่างเทศนาทั้งปวง มีอยู่ในพระคัมภีร์ที่มณิกาย ลิลขันธนั้น ตั้งงอ่วมเมก่อน นนโทปนันทสูตรอันมีในพระอรรถกถาแก้พระ คัมภีร์อุปทานนี้ อันพระมหาพุทธสิริเถระเจ้า แต่งเป็นพระบาทมีคำประดับ นั้นบัณฑิตตั้งงอ่วมเมก่อนเลย บุคคลผู้มีปัญญาอย่าพึงสงสัยว่า นนโทปนันทสูตรนี้นอกจากพระอานนท์ แลนอกสังคายนาย นนโทปนันทสูตรนี้มี

ในสังคายนาย แท้จริงแล

	นายสัง	} ชุบพระบาณี
ข้าพระพุทธเจ้า	นายสา	

นายทองสุขชอบ เนื้อความพระสมุทชาวอย่างนี้บอกด้วยผู้สามครั้ง
 จึ่งลงน้ำกันเชื่อมครึ่งหนึ่ง จึ่งเขียนพระอักษร แล้วจึ่งลงน้ำกันเชื่อมอีกสาม
 ครั้ง แม้ว่าจะต้องน้ำมิได้ลบลือนเลอย อย่างบอกด้วยผู้แลน้ำกันเชื่อมนี้
 ของหลวงโษฏิกนอกราชการกุลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย"^{๑๐}

ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร ได้เพิ่มเติมจากจดหมายเหตุข้างต้นว่า
 พระบาณีนั้นโทปนันทสูตรซึ่งเป็นที่มาของพระนิพนธ์นั้นโทปนันทสูตรคำหลวงนั้นคืออนุโทปนันท-
 นาดราชา ซึ่งเป็นเรื่องที่ 7 ในคัมภีร์ฎีกาพาหุ ข้อมเพิ่มเติมนี้ทำให้เกิดความชัดเจนว่า
 พระมหาพุทธสิริเถระเป็นผู้แต่งคัมภีร์ฎีกาพาหุ ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร ได้
 เสนอว่าพระมหาพุทธสิริเถระรูปนี้เป็นพระภิกษุชาวลังกา ได้แต่งคัมภีร์ฎีกาพาหุในสมัยพระ
 มหानาม เมื่อพุทธศตวรรษที่ 10 เข้าใจว่าศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร จะได้
 ล้นนิชฐานเรื่องนี้ด้วยเห็นว่า สมัยพระมหานามนั้นเป็นสมัยที่ประเทศลังกามีความรุ่งเรือง
 ในทางวรรณคดีบาลีมาก คัมภีร์ฎีกาพาหุจึงน่าจะแต่งในสมัยนั้นด้วย ผู้วิจัยได้ตรวจสอบ
 หลักฐานประวัติศาสตร์ลังกา โดยเฉพาะจากคัมภีร์มหาวงส์และหลักฐานเอกสารต่าง ๆ ที่
 แสดงข้อมูลวรรณคดีบาลีแล้ว ไม่พบเรื่องพระมหาพุทธสิริเถระ บทสวดพาหุ และคัมภีร์ฎีกา
 พาหุในเอกสารเหล่านั้น และไม่พบในเอกสารทางฝ่ายพม่าด้วย

ในเอกสารฝ่ายไทย มีชื่อพระพุทธสิริเถระว่าเป็นพระเถระรูปหนึ่งใน 10 รูป
 ของฝ่ายธรรมยุติ ซึ่งเจ้าฟ้าวิชิตญาณเถระ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ
 ทรงผนวช) ทรงกล่าวถึงในสมณสาส์นที่ทรงมีไปถึงพระธีรानันทชาวลังกา พระพุทธสิริเถระ
 รูปนี้ คือ สมเด็จพระวันรัต (ทับ) วัดโสมนัสวิหาร^{๑๑} ถึงแม้ว่าจะมีฉายานามเดียวกัน
 แต่ก็ เป็นพระภิกษุคนละรูปกับพระพุทธสิริเถระผู้แต่งคัมภีร์ฎีกาพาหุ เพราะคัมภีร์ฎีกาพาหุ
 มีอยู่ในสมัยอยุธยา ก่อน พ.ศ. 2279 อันเป็นที่เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ ซึ่งขณะนั้นดำรง
 ตำแหน่งเป็นกรมขุนเสนาพิทักษ์ ทรงนิพนธ์นั้นโทปนันทสูตรคำหลวงเสร็จสมบูรณ์

ถ้าพิจารณาจดหมายเหตุข้างต้นอย่างละเอียด จะพบว่าผู้บันทึกจดหมายนั้นได้
 กล่าวถึงพระมหาพุทธสิริเถระในลักษณะที่ท่านเป็นพระภิกษุชาวไทย ซึ่งแตงั้นโทปนันทสูตร
 หรือกล่าวให้กว้างคัมภีร์ฎีกาพาหุ ไว้ก่อนที่เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์จะได้นำมานิพนธ์นั้นโทป-
 นันทสูตรคำหลวง ผู้บันทึกกล่าวว่าพระมหาพุทธสิริเถระแต่งพระบาณีนั้นโทปนันทสูตรในปี
 ใดไม่ปรากฏ เพราะมิได้ลงพุทธศักราชไว้ "แลแต่แต่งพระบาณีมาค้อมเท่าถึงธรงแต่ง

คัมภีร์ฎีกาพาหุยังไม่มีเนื้อความคาถาที่ 9 และมีได้มีข้อความใดกล่าวถึงเรื่องการสวดทั้งสิ้น
คาถาที่ 9 นั้นน่าจะได้รับการเพิ่มขึ้นแต่สมัยพระบรมไตรโลกนาถนั้น และบางทีพระมหานุทธ-
สิริเถระจักเป็นผู้เพิ่มขึ้นเองเพราะสำนวนภาษามีความกลมกลืนกับคาถาอีก 8 บท ตอนต้น

บทสวดพาหุานั้น นอกจากจะเรียกว่า พาหุยัง แล้ว ยังเรียกว่าพุทธชัยมงคลอัฐ
คาถาบ้าง พุทธชัยมงคล 8 บ้าง พุทธชัยมงคลพาหุยัง บ้าง บทสวดมนต์ถวายพรพระบ้าง
สำหรับชื่อบทสวดถวายพรพระนั้น พันเอกปิ่น มุกข์กันต์ อธิบายความเป็นมาของชื่อนี้ว่า

" ท่านผู้หนึ่งเล่าให้ฟังว่าเดิมทีบทสวดพาหุยังไม่มี พระสงฆ์ต้องการจะแต่ง
บทบาลีคาถาเกี่ยวกับชัยชนะ เพื่อถวายพระพรแก่พระเจ้าอยู่หัวให้ทรงชนะ
ศึก จึงได้แต่งบทพาหุยังขึ้นสวดถวาย จึงเป็นที่รู้จักกันในขณะลงชื่อว่าคาถาถวาย
พรพระ ที่ว่า พระ ในที่นี้ ไม่ใช่หมายถึงพระพุทเจ้า แต่หมายถึงพระ
เจ้าแผ่นดิน แต่เรียกสั้น ๆ ว่า ถวายพรพระ "๕๕

ในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ มีการยกทัพทำศึก 4 ครั้ง คือ พ.ศ. 1998 แต่ง
ทัพไปตีเมืองมะละกา พ.ศ. 1998 แต่งทัพไปตีเอาเมืองสพเถิน พ.ศ. 2006 ยก
ทัพขึ้นไปช่วยเมืองกำแพงเพชรจากการยกทัพเข้าตีของพระยาเซลิยง พ.ศ. 2031 ยก
ทัพไปตีเมืองทวาย ป็นพระบรมไตรโลกนาถเสด็จสวรรคต^{๕๖} ถ้าถือเอาคำบอกเล่า
ข้างต้นเป็นจริง ก็หมายความว่าพระมหานุทธสิริเถระแต่งผลงานนี้ขึ้นถวายสมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถ ในโอกาสที่เสด็จยกทัพไปทำสงครามครั้งใดครั้งหนึ่งใน 4 ครั้งนั้น ซึ่งบางที
อาจเป็นปี พ.ศ. 2006 เพราะครั้งนั้นเป็นศึกใหญ่ในลักษณะเป็นการต่อสู้กับศัตรู ปกป้อง
แผ่นดินของชาติ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต้องเสด็จขึ้นไปช่วยเมืองกำแพงเพชรพร้อม
กับสมเด็จพระอินทราชา ส่วนการสงครามครั้งอื่นเป็นการแผ่ขยายพระแสนยานุภาพ มิใช่
เป็นการปราบศัตรู สงครามปี พ.ศ. 2006 จึงมีลักษณะเปรียบเทียบได้ว่า เหมือนดัง
พระพุทเจ้าทรงปราบมารและบุคคลผู้คิดประทุษร้ายต่อพระองค์ ยิ่งกว่าการสงครามครั้ง
อื่น ๆ

เรื่องชื่อคัมภีร์ ในตัวคัมภีร์ไม่ได้ระบุชื่อคัมภีร์ไว้ ซึ่งน่าจะเป็นเจตนาของพระ
มหานุทธสิริเถระผู้แต่ง กล่าวคือ ท่านไม่ได้ต้องการจะแสดงผลงานในรูปที่เป็นคัมภีร์หนึ่ง
แต่ต้องการจะแสดงเรื่องทั้ง 8 เรื่องซึ่งแสดง "ชัยมงคล" การปราบศัตรูของพระพุทเจ้า
8 เหตุการณ์ ในลักษณะที่แต่ละเรื่องเป็น "พระสูตร" หนึ่ง ๆ ตั้งแต่मारวิชัยสูตร ถึง
พुरुหมันมุนตนสูตร ดังนั้นท่านจึงไม่ได้ตั้งชื่อคัมภีร์ไว้ต่างหากเพื่อให้เรื่องที่แต่งมีลักษณะเป็น
พระสูตร ซึ่งมีคุณค่าความหมายต่อจิตใจของผู้อ่านผู้ฟังมากกว่า ดังนั้น คัมภีร์นี้จึงเป็น

เสมือนการรวมผลงานพระสุทรนอกนิบาต 8 พระสุทรที่เป็นผลงานของพระมหาพุทธสิริเถระ
ไว้ด้วยกัน

ในบัตรรายการแสดงชื่อคัมภีร์บาลี ของหอสมุดแห่งชาติ ได้เรียกชื่อคัมภีร์นี้ว่า
"พาหุงฎีกา" แต่ในหน้าลานของตัวคัมภีร์จะเขียนชื่อว่า "ฎีกาพาหุง" เช่น "ฎีกาพาหุมาร
วิชัยปริจุเจต" ต้นฉบับโบราณแปลคัมภีร์นี้เป็นภาษาไทยมีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ 6 ฉบับ
แต่ละฉบับเขียนชื่อคัมภีร์นี้ที่หน้าลานว่า "พระฎีกาพาหุง" เข้าใจว่า ชื่อ "ฎีกาพาหุง"
จะเป็นชื่อคัมภีร์นี้ ที่คนในสมัยหลังแต่สมัยอยุธยา หลังจากสมัยพระบรมไตรโลกนาถ เรียก
คำว่า "พาหุง" มาจากคำแรกของคาถาแรกในคัมภีร์ ที่ขึ้นต้นว่า "พาหุ สหุสมณินมุตสา-
วชนุต" คำว่า "ฎีกา" ได้กำหนดเรียกขึ้นเพราะเห็นว่าคัมภีร์แสดงรายละเอียดของ
เรื่องในคาถาพาหุงเป็นลักษณะขยายความคาถา ในงานวิจัยนี้ถึงแม้ว่าจะเห็นว่าคัมภีร์นี้
ไม่ใช่ผลงานประเภท "ฎีกา" แต่ก็เห็นว่าควรใช้ชื่อ "ฎีกาพาหุง" ตามความนิยมของ
คนไทยที่มีมาแต่เดิม จะสะดวกต่อการศึกษาค้นคว้าและอ้างอิงต่อไป

โดยสรุป คัมภีร์พาหุงฎีกา เป็นคัมภีร์ประมวลพระสุทรนอกนิบาต 8 เรื่อง ซึ่งมี
เนื้อความแสดงชัยชนะของพระพุทธเจ้าในการปราบบุคคลต่าง ๆ ด้วยธรรมวิธีต่าง ๆ ผู้
แต่งคือ พระมหาพุทธสิริเถระ แต่งในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แห่งอยุธยา ปีที่
แต่งอาจเป็นปี พ.ศ. 2006 พระมหาพุทธสิริเถระมิได้ตั้งชื่อคัมภีร์ไว้ คงประสงค์จะ
ให้เนื้อความแต่ละเรื่องมีลักษณะเป็นพระสุทร เพื่อประโยชน์แห่งการเผยแพร่ คาถาใน
คัมภีร์ได้นำมา เป็นบทสวดเรียกกันว่า บทสวดพาหุง คัมภีร์นี้จึงเป็นที่รู้จักในนามว่า ฎีกา-
พาหุง

ต้นฉบับตัวเขียน ต้นฉบับโบราณคัมภีร์ฎีกาพาหุงบาลีมีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติรวม
13 ฉบับ ทุกฉบับจารด้วยอักษรขอมความยาว 1 ผูก มีชื่อตามบัตรรายการต่างกันเป็น 2
ชื่อคือ

1. พาหุ มี 2 ฉบับ หมายเลข 3864, 3953
2. พาหุฎีกา มี 11 ฉบับ หมายเลข 596, 1629, 3542, 4596, 10799,
11251, 11331, 11372, 11404, 11474, 11563

ในหอสมุดแห่งชาติมีต้นฉบับโบราณ ฎีกาพาหุง แปลภาษาไทยอีก 6 ฉบับ ทุกฉบับ
ความยาว 1 ผูก หมายเลข 6145, 6213, 10586, 10658, 11250, 11555

อนึ่ง ยังได้พบต้นฉบับโบราณอีก 2 ฉบับ ที่วัดฝายหิน อำเภอเมือง จังหวัด
เชียงใหม่ ฉบับหนึ่งใช้ชื่อว่า พุทธชัยมงคลพาหุ จารเมื่อ พ.ศ. 1202 หรือ พ.ศ. 2381
อีกฉบับหนึ่งใช้ชื่อว่า บทสวดมนต์ถวายพรพระ ไม่ปรากฏปีที่จาร^{๑๐}

การศึกษาและเผยแพร่

1. เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ แต่ครั้งดำรงฐานะเป็นกรมขุนเสนาพิทักษ์ ได้นำนันทโพนันทนาคราชสูตร พระสูตรที่ 7 ในคัมภีร์ฎีกาพาทุง มาเป็นหลักในการพระนิพนธ์ นันทโพนันทสูตรคำหลวง เมื่อ พ.ศ. 2279

2. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เมื่อครั้งที่ทรงเป็นกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ได้มีรับสั่งไปยังพระยาวุฒิศการให้ส่งขุนประพันธ์เนติวุฒิ และ นายคำสาสนคัลลภ แปลเรียบเรียงคัมภีร์ฎีกาพาทุงเป็นภาษาไทย แล้วมอบให้พระสาสนโสภณเป็นผู้ตรวจแก้ ผลงานนี้เข้าใจว่าตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2458^๗ ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2502^๘

3.2 สาระสิ่งแปล

คัมภีร์ฎีกาพาทุงไม่มีบทปณามคาถาในตอนต้น และนิคมคาถาในตอนท้าย

เนื้อหา แบ่งออกเป็น 8 ตอน หรือ 8 พระสูตร แต่ละพระสูตรตั้งคาถานำแล้วพรรณนาเล่าเรื่องพุทธประวัติอันเป็นเหตุการณ์ที่กล่าวถึงในคาถา

พระสูตรที่ 1 มารวิชัยสูตร

" นาทุ สหุสสมภินิมิตตลาธุชุตฺติ คิริเมขลฺลํ อุตฺตโฆรสเสนามารี
ทานาทิธมฺมวชิณา ชิตวา มุณีนุโท ตนุเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ. "
- พระพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่กว่ามุนีทั้งหลายทรงชนะแล้วซึ่งพระยามารผู้เนรมิตแขน
หนึ่งมือ ถืออาวุธครบทุกมือ ชีข้างคิริเมขลล์ กอปรด้วยเสนามารอันบังเกิดพิลึก
สะพรึงกลัวเป็นกำลัง ได้ด้วยธรรมวิธี มีทานบารมีเป็นต้น ขอชัยมงคลทั้งหลาย
จงมีแด่พระองค์ด้วยอำนาจธรรมนั้น

พระพุทธเจ้าประทับ ณ รัตนบัลลังก์ใต้ต้นพระโพธิ์ ทรงตั้งลัทธิอริยฐานว่า ถ้า
พระองค์ยังมีได้บรรลुพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ก็จะไม่เสด็จลุกขึ้นจากรัตนบัลลังก์นั้น
ครั้งนั้น พระยาวัสวดีมาร ได้ส่งธิดา คือ นางคันทหา รากา อรดี มาผจญพระนุทของค์ ก็
ไม่สำเร็จ พระยาวัสวดีมารจึงเนรมิตแขนซ้ายขวาข้างละ 500 ถืออาวุธครบทุกมือ ชีข้าง
คิริเมขลล์สูง 150 โยชน์ เข้ามาหมายจะประหารพระนุทของค์ให้มรณภาพ สุธยามเทวราช
สันคฺลิตเทวราช และพระอินทร์ ตกใจกลัวพากันหนีไปสิ้น

พระนุทเจ้าทรงรำลึกถึงพระบารมี มีทานบารมีเป็นต้น ที่ทรงบำเพ็ญมา เสนา
มารจึงมีอาจเข้าใกล้พระองค์ พระยาวัสวดีมารโกรธยิ่ง เนรมิตท่า 9 ประการ คือ
ท่าฝนลมพายุใหญ่ ท่าฝนมหาเมฆฝนตกใหญ่ ท่าฝนก้อนศิลา ท่าฝนอาวุธศาสตราต่างๆ ท่าฝน
ถ่านเพลิง ท่าฝนถ้ำร้อนจัดคฺจถ้ำร้อนในกุกกฺพนรก ท่าฝนไฟกรด ท่าฝนเปือกตม และท่า

ฝนอันมีดมัวทกทิศ ให้ตกลงมา ด้วยอำนาจพระบารมีของพระพุทธองค์ทำให้ฝนทั้งหมดนั้น กลับกลายเป็นเครื่องสักการบูชาแก่พระองค์ พระยาวัสวดีมารเข้ามาทูลว่าว่ารัตนบัลลังก์ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่นั้น เกิดขึ้นด้วยบุญสมภารของตน พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสตอบ ว่ารัตนบัลลังก์นั้น เกิดขึ้นด้วยบุญสมภารของพระองค์ พระยาวัสวดีมารขอให้ พระองค์แสดงพยาน พระองค์จึงชี้นิ้วพระหัตถ์ไปที่พื้นดิน แม่พระธรณีก็ผุดขึ้นมาเป็นพยาน ประกาศว่า บุญบารมีที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญ ทำให้หน้าทักษิโณทกตกลงมาชุ่มอยู่ในมวยผม ของนาง หาประมาณมิได้ แล้วบิคน้ำจากมวยผมลงสู่พื้นดินไหลนอง คุณดั่งห้วงมหาสมุทร พระยาวัสวดีมารและเสนามารพิศวงในพระเดชานุภาพของพระพุทธองค์ กล่าวคำสรรเสริญ พระพุทธคุณยกกรรมมัลการ แล้วพากันกลับไปนิภพของตน

พระสูตรที่ 2 อาฬวกสูตร

" มาราทิเรกมภิชชุตีสหุพรตติ โฆรมุปนาพอกมกุชฆมตทุชยกุขั
 ขนุติสฺสทนุทวิธินา ชิตวา มุณินฺโท ทนุเตชลา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ."
 - พระพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่กว่ามุนีทั้งหลาย ทรงชนะแล้วซึ่งอาฬวกยักษ์ มุณีสันดาน
 กระด้าง ลบหลู่ นำสะพรั่งกลัว เข้ามาผจญต่อสู้ภัย ยิ่งกว่ามารทั้งหลายตลอด
 ราตรี ด้วยการทรมานอันดี คือความอดทน ขอชัยมงคลทั้งหลายจงมีแก่พระองค์
 ด้วยอำนาจธรรมนั้น

อาฬวกยักษ์อยู่ในวิมาน ๘ ต้นไทรใหญ่แห่งหนึ่ง เป็นผู้หยาบช้ำทารุณ กินคนที่
 พระเจ้าอาฬาวีราชส่งมาให้วันละคนตามสัญญา

พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นอุปนิสัยของอาฬวกยักษ์ว่า สามารถบรรลุโสดาปัตติผลได้
 จึงเสด็จมายังวิมานของอาฬวกยักษ์ ในเวลานั้น อาฬวกยักษ์ไม่อยู่ พระพุทธเจ้าจึงประทับ
 นั่งบนบัลลังก์ของอาฬวกยักษ์ อาฬวกยักษ์กลับมาเห็นก็โกรธ แผลงฤทธิ์ให้ท่าฝน ๑ ประการ
 ตกลงมาหมายฆ่าพระพุทธองค์ ท่าฝนกลับกลายเป็นเครื่องสักการบูชา อาฬวกยักษ์ขว้าง
 ผ้าโพกขึ้นบนอากาศ ผ้าโพกกลับกลายเป็นดอกไม้ธูปเทียนบูชา อาฬวกยักษ์พุดคูกคามตะคอก
 ให้พระพุทธองค์ลุกออกไปข้างนอก พระพุทธองค์ก็เสด็จออกไป อาฬวกยักษ์ตะคอกให้
 พระองค์กลับมานั่งที่เก่า พระองค์ก็เสด็จกลับมา อาฬวกยักษ์นึกแปลกใจ พระพุทธองค์ตรัส
 แก้อาฬวกยักษ์ว่า ท่านทำแก่เรา เรามิได้โกรธตอบ แล้วทรงอนุญาตให้อาฬวกยักษ์ถาม
 ปัญหา อาฬวกยักษ์กราบทูลถามปัญหา 4 ข้อ คือ

- อะไรเป็นทรัพย์อันประเสริฐของคนในโลก
- ประพฤติอย่างไรจึงจะเป็นสุข
- รลอะไรเป็นรลประเสริฐกว่ารลทั้งปวง
- อยู่อย่างไรจึงชื่อว่า เป็นอยู่ประเสริฐ

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า

- ครัทธาเป็นทรัพย์อันประเสริฐของคนในโลก
- ประพฤติถูกต้องจึงจะเป็นสุข
- ความจริงเป็นรสประเสริฐกว่ารสทั้งปวง
- เป็นอยู่ด้วยปัญญา ชื่อว่าเป็นอยู่ประเสริฐ

อาฬวกยักษ์ ฟังแล้วจิตบรรลุลोकาศัตตผล ถวายตนเป็นอุบาสกในพระศาสนา

พระสูตรที่ 3 นานาคิริสูตร

" นานาคิริ คชวรี อติมตตฤต ทาวคฺคิจกฺกมสนิว สุทฺทารุณุตติ
เมตฺตมฺพฺเสกฺวิธินา ชิตฺวา มฺนินฺโท ตนฺเตชลา ภวตฺ เต ชยมฺจฺคลานี." -
พระพุทธเจ้า ผู้เป็นใหญ่กว่ามนุษย์ทั้งหลาย ทรงชนะแล้ว ซึ่งช้างนานาคิริตัว
ประเสริฐซึ่งจับมันจัด คุร้ายเหลือคณาดังไฟป่า แลจักรมันแลสายอสนี ด้วยวิธีแม่
พระเมตตา ขอชัยมงคลทั้งหลายจงมีแด่พระองค์ด้วยอำนาจธรรมนั้น

พระเทวทัตคิดปลงพระชนม์ชีพพระพุทธเจ้า ได้ปรึกษาความลับนี้กับพระเจ้าอชาต
ศัตรู พระเจ้าอชาตศัตรูตรัสสั่งความผู้ข้างให้มอมสุราพญาข้างนานาคิริจนเมามันคุร้ายยิ่ง
วันรุ่งขึ้น พระพุทธเจ้าเสด็จบิณฑบาตพร้อมหมู่สงฆ์ นายความผู้ข้างปล่อยพญาข้างนานาคิริให้
วิ่งออกมา พญาข้างวิ่งเต็มแรงตรงมาทางพระพุทธองค์ พระอานนท์ออกมายืนขวางกั้นอยู่
ข้างหน้า พระพุทธเจ้าตรัสห้ามพระอานนท์ถึง 3 ครั้ง เมื่อเห็นพระอานนท์ไม่ถอยออกไป
ก็ทรงบันดาลให้พระอานนท์เข้าไปปนอนอยู่ในหมู่สงฆ์ ขณะนั้นหญิงลูกอ่อนนางหนึ่งอุ้มลูกวิ่งหนี
มาทางพระพุทธองค์ นางเห็นว่าพญาข้างวิ่งไล่มาจวนทันตน จึงวางลูกลง ตัวเองวิ่งหนี
เข้าข้างทาง พญาข้างก็วิ่งตรงมาจะแทบทารกน้อย พระพุทธเจ้าวางจิตสงบอยู่ใน
พรหมวิหาร แต่พระเมตตายังพญาข้าง พญาข้างรู้สึกตัว ได้สติ หายเมา ยืนทอดวง
และหู เดินเข้ามาหมอบแทบพระบาทของพระพุทธองค์ ยกวงขึ้นจบนมัสการ พระพุทธเจ้า
โปรดแสดงโอวาท ยังพญาข้างให้มีจิตปราโมทย์ในธรรมจรรยา ผู้ชนพากันยินดี โปรบ
ข้าวดอกดอกไม้และสรรพากรณ์ต่างๆ ปกคลุมท่วมตัวพญาข้าง พญาข้างยกวงขึ้นจบ
นมัสการพระพุทธเจ้าอีกครั้ง แล้วกลับไปยังโรงที่อยู่ด้วยความสงบ

พระสูตรที่ 4 อังคุลิมาลสูตร

" อุกฺขิตฺตชคฺคฺมฺหิตฺถถฺสฺทฺทฺรฺณุตติ ชาวนฺติโยชนปถวคฺคฺลิมาลนฺยลคฺติ
อฺฏฺฐิภิสฺสชตฺมาโน ชิตฺวา มฺนินฺโท ตนฺเตชลา ภวตฺ เต ชยมฺจฺคลานี." -

- พระพุทธเจ้า ผู้เป็นใหญ่กว่ามุนีทั้งหลาย ทรงมีพระหฤทัยประกอบด้วยอิทธิวิ-
สังขารขณะแล้วซึ่งโจรองคฺลิมาลผู้มีใจบาปยิ่ง มือเงื้อดาบวิ่งไล่ตามพระองค์
ตลอดทาง ๓ โยชน์ ขอขัยมวงคฺลทั้งหลายจงมีแต่พระองค์ด้วยเดชแห่งธรรมนั้น

องคฺลิมาลเป็นบุตรราชาปุโรหิตของพระเจ้าปเสนทิโกศล ชื่อว่า อหิงสกะ แปลว่า
ผู้ไม่เบียดเบียน เมื่อโตขึ้น ได้ศึกษาศิลปศาสตร์ในสำนักทศปาโมกข์ในเมืองตักสิลา เป็น
ผู้มีสติปัญญาและความเพียรมากเป็นที่รักของอาจารย์ ศิษย์อื่นอิจฉา พุคฺยของอาจารย์ว่า
อหิงสกะคิดประทุษร้าย อาจารย์จึงวางแผนทำลาย หลอกให้อหิงสกะไปฆ่าคน 1,000 คน
กลับมาอาจารย์จะประสิทธิ์ศิลปศาสตร์อันประเสริฐยิ่งขึ้นให้อหิงสกะหลงเชื่อ เกี่ยวฆ่าคน
ไปทั่ว ฆ่าแล้วก็ตัดนิ้วมือคนเหล่านั้น เจาะร้อยสหายแล่งไว้ จึงได้ฉายาว่า องคฺลิมาล
แปลว่า ผู้มีนิ้วเป็นมาลัย

พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นอุปนิสัยขององคฺลิมาลว่า จะได้บวชในพระศาสนา จึง
เสด็จดำเนินไปในทางที่องคฺลิมาลอยู่ องคฺลิมาลเห็นพระพุทธองค์เสด็จมา ก็วิ่งไล่เงื้อดาบ
หมายฆ่าพระองค์ พระพุทธเจ้าทรงบันดาลอิทธิฤทธิ์ให้มีแม่น้ำขวางกั้นบ้าง มีป่าชฎูขวางกั้น
บ้าง องคฺลิมาลก็ว่ายทวนกระแสนคลื่นลม รุ่งบุกป่าชฎู ไล่ติดตามโดยสุดกำลังก็หาทัน
พระพุทธเจ้าซึ่งเสด็จดำเนินตามปรกติธรรมคาไม องคฺลิมาลวิ่งไปได้ ๓ โยชน์ก็หมดกำลัง
จึงร้องเรียกให้พระพุทธเจ้าหยุด พระพุทธเจ้าตรัสตอบ ด้วยพระวาจาอันไพเราะ
องคฺลิมาลได้ยินพระสุรเสียง รำลึกได้ว่า พระสมณรูปนี้ชรอยจะเป็นพระสิทธิธตเถรราชกุมาร
ผู้เสด็จออกบวช จึงเข้าไปกราบนมัสการพระพุทธเจ้าด้วยความเคารพ พระพุทธเจ้า
ทรงโปรดให้อองคฺลิมาลบวชเป็นเอหิภิกขุในพระพุทธานุชาสนา

พระสูตรที่ 5 จัญจนานวิกาสุต

" กตวาน กฏสมุทฺธี อิว คณฺหิณียา จัญจาย ทฏฺฐวณฺเณ ชนกายมชฺเช
สตฺเตน โสมวธิเนน ชิตวา มุณฺเฑโท ตนฺเตชลา ภวตุ เต ชยมงฺคฺลานิ."
- พระพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่กว่ามุนีทั้งหลาย ทรงขณะแล้วซึ่งนางจัญจนานวิกา ผู้
แสร์มารยาเอาท่อนไม้ผูกไว้ที่ท้องคุดหญิงมีครรภ์ แล้วกล่าวถ้อยคำซึ่งหยาบ ใน
ท่ามกลางหมู่ชน (หาว่าพระองค์ทำอะไร ๑ กับตน) ด้วยวิธีอันงาม คือภาวะ
สงบ ขอขัยมวงคฺลทั้งหลายจงมีแต่พระองค์ด้วยเดชแห่งธรรมนั้น

พวกเดียรฉัตรเห็นว่า ประชาชนพากันเลื่อมใสถวายสักการะพระพุทธเจ้า ทำให้
พวกตนมีลาภสักการะน้อยลง จึงคิดอุบายที่จะให้ประชาชนสิ้นศรัทธาในพระพุทธองค์ โดย
ให้นางจัญจนานวิกาหญิงรูปงามผู้เป็นสาวิกาของตน ถอดอกไม้ธูปเทียนเข้าไปในพระเชตวัน

ทุกเย็น แล้วเดินออกมาสวนทางกับมหาชนที่ไปฟังธรรมทุกวันตลอด 3-4 เดือน ต่อมา
แก๊งเอาผ้าพันท้อง ทำที่วางตั้งครรรค์อ่อน โพนทนาในหมู่อันธพาลว่า ตนได้ร่วมรักกับ
พระพุทธรเจ้า ต่อมาเอาท่อนไม้ผูกไว้ที่ท้อง ห่มผ้าคลุมไว้ทำที่วางครรรค์แก่จวนตลอด ชวน
พวกอันธพาลไปยังพระเชตะวัน เข้าไปยืนตรงพระพักตร์พระพุทธรเจ้า พุดจาหยาบคายใน
ท่ามกลางบริษัท 4 กล่าวหาว่า พระพุทธรเจ้าได้ร่วมรักกับนางจนทำให้นางตั้งครรรค์ บริษัท
ทางพวกก็เชื่อ บางพวกก็สงสัย

พระอินทร์โปรดให้เทพบุตร 4 องค์ นิรมิตกายเป็นหนูตัวน้อยแฝงเข้าไปกัดเชือก
ที่ผูกอยู่กับไม้ทาบท้อง จนเชือกขาด ท่อนไม้ตกลงมาถูกเท้านางจิญจมาณวิกา ทำขาดเป็น
2 ท่อน มหาชนพากันตีตีเยิน จุลลาลกตัวนางจิญจมาณวิกาออกไปเสียจากพระเชตะวัน
พอลับพระเนตรพระพุทธรองค์ แผ่นดินก็สูบนางลงสู่มหาเวจฉรินรทั้งเป็น

พระสูตรที่ 6 สัจจนิกเรณุกสูตร

" สัจจ วิหารย มตีสัจจกวาทเกตุ วาทาภิโรปิตมานัน อติอนุชฎ
ปณฺฑปทีปชลิโต ชิตวา มุณฺนิโท ตนุเตชลา ภวตุ เต ชยมงฺคลานี."
- พระพุทธรเจ้าผู้เป็นใหญ่กว่ามุณีทั้งหลาย ผู้รุ่งเรืองด้วยประทีป คือ พระปัญญา
ทรงชนะแล้วซึ่งสัจจนิกเรณุก ผู้มีความคิดมละเสียบซึ่งความสัจ พอใจในการ
ยกวาทะของตนให้สูงขึ้นดุษยกชง เป็นผู้มีคณนึ่ง ขอชัยมงคลทั้งหลายจงมีแด่
พระองค์ด้วยเศสแห่งธรรมนั้น

สัจจนิกเรณุกเล่าเรียนปริศนา กับบิดามารดา เทียวสนทนากลามปริศนา กับผู้คน
เมื่อไม่มีใครตอบได้ สัจจนิกเรณุกก็สำคัญผิดว่าตนเป็นผู้เลิศในวิชาความรู้ ในท้องของตน
เต็มไปด้วยปัญญาวิชา คิดถกแล้วว่าท้องจะแตก จึงทำพิดเหล็กรัดท้องไว้

วันหนึ่งสัจจนิกเรณุกเข้าไปเฝ้าพระพุทธรเจ้า ตั้งใจจะถามปริศนาให้พระพุทธรเจ้า
พ่ายแพ้ ได้เชิญเจ้าสิจจวิ 500 พระองค์ไปเป็นพยาน พระพุทธรเจ้าทรงตอบแก้ปริศนา
ของสัจจนิกเรณุกได้ทุกข้อ สัจจนิกเรณุกก็ยอมแพ้พระปัญญาบารมีของพระพุทธรองค์ มอบตน
เป็นอุบาสกในพระศาสนา

พระสูตรที่ 7 นนุโทปนนุทนาดราชสูตร

" นนุโทปนนุทฺทคฺ วิพฺธิ มหิตฺธี ปตุเตน เถรภูชเคน ทมาปยฺนุโต
อิทฺฐูปเทสอิธินา ชิตวา มุณฺนิโท ตนุเตชลา ภวตุ เต ชยมงฺคลานี."

- พระพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่กว่ามุนีทั้งหลาย ทรงชนะแล้วซึ่งนันทโปกนันทนาคราช ผู้มีฤทธิ์มาก มีทิฐิสูง ด้วยวิธีแสดงฤทธิ์ให้ภาคคือพระโมคคัลลานะ ผู้เป็นศิโนรส ไปทรมาน ขอข้ายมงคลทั้งหลายจงมีแต่พระองค์ด้วยเดชแห่งธรรมนั้น

นันทโปกนันทนาคราชมีฤทธาานุภาพมาก หากมีทิฐิสูง พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นอุปนิสัยของนันทโปกนันทนาคราชว่า จะสามารถคลายความเห็นผิดได้ จึงชวนพระอรหันต์ 500 รูปเหาะไปสู่เทวโลก นันทโปกนันทนาคราชเห็นพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์เหาะมา แต่ไกล สำคัญว่าจะเหาะข้ามศิระตะนทีโกธ เนรมิตตนพันเขาพระสุเมรุ 7 รอบ ยกพังพานปกคลุมเขาพระสุเมรุ แล้วบันดาลให้เกิดควันมืดคลุ้ม พระอรหันต์หลายรูปอาสาไปทรมานนันทโปกนันทนาคราช พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระมหาโมคคัลลานะเถระเป็นผู้ไปทรมาน พระมหาโมคคัลลานะเนรมิตกายเป็นนาคตัวใหญ่นานกว่านันทโปกนันทนาคราช 2 เท่า ตวัดรัดนันทโปกนันทนาคราชไว้กับเขาพระสุเมรุอย่างแน่นหนา 14 รอบ นาคราชพ่นพิษให้เป็นควันและเปลวไฟ พระมหาโมคคัลลานะเถระก็พ่นควันพ่นเปลวไฟบ้าง โดยที่ท่านไม่รู้ลึกร้อน ส่วนนาคราชร้อนจนทนไม่ไหว ขอให้พระมหาโมคคัลลานะเถระเลิกแปลงเป็นนาครัดตน พระมหาโมคคัลลานะเถระกลับเป็นพระเถระดังเดิม เข้าทางปากนาคราช ไปจงกรมอยู่ในท้องของนาคราช แล้วออกมา นาคราชเห็นว่าฤทธิ์ของพระมหาโมคคัลลานะเถระไม่ได้ก็บิณฑนี้ พระมหาโมคคัลลานะเถระแปลงเป็นครุฑบินตามจับ นาคราชจึงยอมแพ้ สละความเห็นผิด จำแลงเป็นมาณพมาขอโทษ พระมหาโมคคัลลานะเถระพามาเฝ้าพระพุทธเจ้า ทรงโปรดแสดงธรรม นาคราชเกิดความเลื่อมใส ขอถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต

พระสูตรที่ 8 พกภาพรหมสูตร

" ทศคาหิกุจฉิ ภูชเคน สุกกุจหตุถิ พุรหุม วิสุทฺธิชฺติมิตฺตุนิภาณิกานิ
ณณาคเทน วิธินา ชิตวา มุนินฺโท ตนุเตชสา ภวตุ เต ชยมฺกุลานิ. "

- พระพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่กว่ามุนีทั้งหลาย ทรงชนะแล้วซึ่งพหุผู้มีชื่อว่าพกาพรม ผู้มีฤทธิ์สำคัญว่าตนรุ่งเรืองด้วยคุณคือความบริสุทธิ์ มีมืออันอสรพิษคือกิฐิอันตนถือผิดมิได้ละวาง ด้วยวิธีอันประกอบด้วยยาประเสริฐคือพระญาณ ขอข้ายมงคลทั้งหลายจงบังเกิดแก่พระองค์ด้วยเดชแห่งธรรมนั้น

พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นอุปนิสัยของท้าวพกาพรม ว่าจะละลายคลายความเห็นผิดได้ จึงเสด็จไปยังพรมโลกชั้นเวฬุผลอันเป็นที่อยู่ของท้าวพกาพรม บรรดาพกาพรมพากันมาเฝ้าเพื่อฟังปริศนาธรรม ท้าวพกาพรมกราบทูลถามปัญหาต่างๆ พระพุทธเจ้าตรัสตอบได้ทุกข้อ ทรงตรัสทำให้ท้าวพกาพรมแสดงฤทธิ์หายตัว ท้าวพกาพรมไม่สามารถ

หายตัวได้เพราะพระพุทธรูปเจ้าแสดงฤทธิ์ห้ามไว้ ท้าวพกาพรหมเสียใจเข้าไปนั่งรัดเข้าอยู่ในวิมาน มหาพรหมทั้งหลายพากันเยาะเย้ย ท้าวพกาพรหมจึงออกมากราบทูลขอให้พระพุทธรูปเจ้าหายตัวบ้าง พระพุทธรูปเจ้าทรงหายตัว ตรัสเทศนาธรรม มหาพรหมทั้งหลายได้ยินแต่พระสุรเสียง ท้าวพกาพรหมฟังพระธรรมเทศนาแล้ว สามารถละความเห็นผิด เกิดสัมมาทิฏฐิ พระพุทธรูปเจ้าเสด็จพระพุทธรูปกิจแห่งการโปรดท้าวพกาพรหมแล้ว เสด็จกลับพระเชตุวัน

3.4 เป้าหมายการแต่ง

พระมหากษัตริย์เกราะ มิได้กล่าวถึงเป้าหมายการแต่งคัมภีร์ฎีกาพาทูงโดยตรง เข้าใจว่าบาทสุดท้ายของแต่ละคาถาที่ว่า "ตนุเตชลา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ" จะเป็นบาทคาถาที่แสดงเป้าหมายการแต่ง ในปัจจุบันมีจำนวนแปลคาถาทิ้ง 8 ซึ่งเรียกว่าบทสวดพาทูง หลายสำนวน โดยทั้งหมดมักจะแปลบาทคาถานี้ในทำนองเดียวกันว่า "ด้วยเดชความชนะของพระพุทธรูปเจ้า นั้น ขอชัยมงคลจงมีแก่ท่านเถิด" ซึ่งมีความหมายแห่งการเป็นการอำนวยพรให้ชัยมงคลเกิดขึ้นแก่ผู้สวดหรือผู้ฟังคาถานั้น แต่ในต้นฉบับโบราณแปลฎีกาพาทูงเป็นภาษาไทยหมายเลข 10681 ในหอสมุดแห่งชาติ ได้แปลบาทคาถานี้ในลักษณะแปลร้อยว่า

" ชยมงฺคลานิ อันว่าไชยมงฺคลทั้งปวง ภวตุ จงบังเกิดมี เต แก่พระองค์
เตชลา ด้วยอำนาจเดช ตรี เหตุสุล ปารมีธมฺมุสฺส ซึ่งพระธมฺมกล่าวแล้ว
คือ พรทานบารมี เปนปกม อันพระองค์แจ้งสิ่งสม แต่ปวงชาติปางก่อน "

คำแปลข้างต้นนี้ ตีความบาทคาถาดังกล่าว ในความหมายที่เป็นคำสรรเสริญชัยมงคลของพระพุทธรูปเจ้า เต-พระองค์ ในที่นี้เป็นบุรุษที่ 3 สอดคล้องกับกริยา ภวตุ มีความหมายถึง พระพุทธรูปเจ้า

ถ้าถือเอาความหมายข้างต้น ผลงานคัมภีร์ฎีกาพาทูง ซึ่งประกอบด้วยคาถา และเนื้อความพรรณนา 8 คาถา 8 เรื่องนี้ มีเป้าหมายการแต่งเพื่อสรรเสริญพระพุทธรูปชัยมงคลหรือ ชัยชนะอันเป็นมงคลยิ่งของพระพุทธรูปเจ้า ในการปราบสภาวะชีวิตที่เป็นปัญหาในลักษณะต่าง ๆ โดยใช้คุณธรรมเข้ามาเป็นเครื่องมือแก้ไขปัญหานั้นเหล่านั้นลงไปได้ดี และสามารถช่วยสภาวะชีวิตเหล่านั้นให้เข้าสู่กระแสทางชีวิตถูกต้อง เรื่องที่นำเสนอ นอกจากจะเป็นการสรรเสริญ หรือที่เรียกว่า ถวายพรพระ คือ ถวายคำสรรเสริญแด่พระพุทธรูปเจ้ายังเป็นสารัตถธรรมที่มีคุณค่าต่อการนำมาปรับใช้ในชีวิตได้ด้วย เพราะสภาวะชีวิตที่แสดงออกในรูปมาร ราค ช้างนาฟาคิริ นางฉิฏฐมาณวิกา เป็นต้น เป็นเสมือนตัวแทนกิเลส

ในชีวิตของมนุษย์ คุณธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ ในการปราบสภาวะชีวิตเหล่านั้น เป็น ตัวอย่างของคุณธรรมที่มนุษย์ควรพัฒนาเพื่อปราบกิเลสในตัวเอง โดยเหตุที่มีเป้าหมายแผ่ สวรรตถกรรมเพื่อการนำมาปฏิบัติในชีวิต ประกอบไปกับเป้าหมายสรรเสริญชัยมงคลของพระ พุทธเจ้า เมื่อเกิดความนิยมนำคาถาทิ้ง 8 ในคัมภีร์ฎีกาพาหุงไปสวด จึงได้มีการแต่ง คาถาที่ 9 เพิ่มขึ้น เน้นเป้าหมายในการแต่งคาถาและคัมภีร์ฎีกาพาหุง ของพระมหาพุทธ สิริเดระ ดังนี้

" เอตานิ พุทธชยมงคลอฏฐคาถา โย วาจโน ทินทินเน สรเต อตฺนฺทึ
หิตฺวานเนกวิธานิ จุพทฺวานิ โมกฺขํ ลฺลํ อธิคเมยฺย นโร สปฺญโณติ. "
- คาถาทิ้งแปด อันแสดงชัยมงคลของพระพุทธเจ้าเหล่านี้ แม้รชนผู้ใดกล่าว
ระลึกทุกว วันมิได้เกียจคร้าน รชนผู้นั้นเป็นผู้มีปัญญา ละเสียบซึ่งอุบถวันตราย
ทั้งหลายมีประการต่างๆ เป็นอันมากแล้ว นิ่งบรรลุถึงความสุข คือความหลุดพ้น
(พระนิพนพาน)

อย่างไรก็ตาม ถ้าถือเอาคำบอกเล่าของ พันเอกปิ่น มุกกันต์ ที่ว่าการแต่งคาถา พาหุง (ซึ่งน่าจะรวมตัวคัมภีร์ฎีกาพาหุง) นี้ เพื่อถวายพระพรแด่พระเจ้าแผ่นดินให้พระองค์ ได้รับชัยชนะในการสงคราม "เต-พระองค์" ในบาทสุดท้ายของแต่ละคาถา ก็จะมี ความหมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งในที่นี้คือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่ไม่มีหลักฐานทาง ประวัติศาสตร์รองรับหรือยืนยันคำบอกเล่าดังกล่าว และถ้าพิจารณาจากสาระในคัมภีร์แล้ว เป้าหมายการแต่งเพื่อสรรเสริญพระพุทฺธคุณ ประกอบกับการเสนอสวรรค์ธรรม เพื่อนำ ตัวอย่างแห่งพระพุทฺธคุณนั้นมาปรับปฏิบัติ แก้ไขปัญหากิเลสภายในตน น่าจะเป็นเป้าหมาย ของพระมหาพุทธสิริเดระ ในการแต่งคัมภีร์ฎีกาพาหุงนี้ มากกว่าในฎีกาพาหุงฉบับแปลร้อย ภาษาไทยซึ่งขุนประพันธ์ เนติวิมล และนายคำ สาสนติลก แปลตามรับสั่งของสมเด็จพระ เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์ ได้แปลคาถาที่ 9 นี้ไว้ด้วยโดยเน้นสวรรค์ ธรรมที่เป็นเป้าหมายการแต่งไว้อย่างชัดเจน ดังนี้

" สตุถา ครึ่งนั้น สมเด็จพระศาสตราจารย์มีพระพุทธฎีกา ทวีลโถมนาคาร สรรเสริญว่า โย นโร นรชาติหญิงชายจำพวกใดประกอบด้วยธรรมโมชไตรเหตุ ปฏิสนธิปัญญา อธิบายว่าบุคคลผู้นั้น หากพิจารณาในห้วงพระไตรลักษณ์ญาณตาม บูราณอริยประเวณี ในบวรพุทธศาสนา วาจโน และศึกษาเล่าเรียนล้ำแดง ประกอบด้วยความเพียร ตรึกบริกรรมภาวนา เอตานิ พุทธชยมงคล อฏฐกาถา ซึ่งพระชัยมงคล 8 ประการ อันสมเด็จพระทศพลอนาวรรณญาณ ครึ่งเทคนาดังแต่ พาหุงนั้นไปตราบเท่าถึง ทศุคา เป็นปรีโยสาน มตฺนฺทึ หิตฺวา แล้วจึงปราศจาก

น้ำจิตอันเกียจคร้าน มิได้มีวเมาประมาท อเนกวิธานิ จุปุพฺพทวานิ จงมา
 ย้ายนิพพานอุปัชฌายะราย คือ กิเลสทั้งหลาย 14 คือ ตั้งแต่ โมโห อหริภิก ๗๔
 ทรายเท่าถึงอุทัจจวิจิกิจฉา ให้น่ายแพ้วปราศด้วยอำนาจพระไตรลักษณ์ญาณ
 เห็นปานประหนึ่งว่า จักรแก้ววิเชียร แห่งสมเด็จพระนรินทรราชา แล้วยังน้ำจิต
 แห่งอาตมานั้นให้โอกาสสว่างผ่องใส โสมนัสปรีดา ทินทิเน ทุกวันทุกเวลา
 อย่าได้ขาด โส นโร บุคคลผู้นั้น อธิคมเยย อาจสามารถเพื่อจะบรรลุถึง
 พระเมืองแก้ว กล่าวแล้วคือ พระอมตมหานครนฤพาน อันบังเกิดเป็นที่บรม
 เกษมสถานต์ผาสุก ปราศจากทุกข์ภัยอันตรายอุบัตวโรค โรคาพยาธิเสื่อมสูญหาย
 ก็เป็นบรมเกษมสุขสนุกสนานมโหฬารด้วยประการฉะนี้ "

อย่างไรก็ตาม เมื่อมีความนิยมนำคาถาทิ้งแปดรวมทั้งคาถาที่แต่งเพิ่มเป็น 9 มา
 ใช้สวด คาถาทิ้งเก้าได้มีคุณค่าต่อผู้สวดในด้าน ศรัทธา กำลังใจ มากกว่าคุณค่าด้าน
 สวรรตธรรมโดยตรง ตัวอย่างเช่น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้นำคาถา
 แรก-มารวิชัย มาพระราชทานเป็นคาถาวลัณตลิลกฉันทภาษาไทย เป็นกำลังใจให้ชาว
 สยามมีความกล้าหาญ ชนัคคีตรูได้ นับเป็นการประยุกต์คาถาในคัมภีร์ฎีกาพาทุงมาใช้เพื่อ
 ประโยชน์แก่ประเทศชาติ ทั้งนี้ยังดำรงสาระแห่งธรรมในพระพุทธศาสนาไว้ ดังคาถาท้าย
 บทพระราชนิพนธ์ว่า

○ ด้วยเดชองค์พระศกพล	ลูมิละไพบูลย์
ทานาทิศธรรมะวิชิกุล	ชนะน้อมมะโนตาม
○ ด้วยเดชะลัจจะวะจะนา	แลนะมามิองค์สาม
ของงนิกรพะละสยาม	ชยะสิทธิ์ทวาร
○ ถึงแม้จะมีอริวิเศษ	พะละเคชะเทียมมาร
ขอโทษจะญพิชิตผลาญ	อริแมนมนินทร "๑๑"

อนึ่ง ได้มีการบิดเบือนเป้าหมายการแต่งเพื่อสวรรตธรรม ไปจนถึงขั้นเป็นความ
 เชื้อขลังศักดิ์สิทธิ์ ดังมีคำอธิบายสรรพคุณในการภาวนาคาถาทิ้งเก้าของคัมภีร์ฎีกาพาทุงนี้ว่า

- " คาถาที่ 1 ใช้ภาวนา ศัตรูมีอาจประจัญได้เลย ถ้าขบผิ ภาวนา 3 ที ทำ
 น้ามนต์รดจนคนคนคนผิได้สาระนัค
 คาถาที่ 2 ถ้าผู้ใดภาวนาทุกคำเข้าดินนัค ใช้เสกยากันทาทุกชนิด แก้วโรคภัย
 ไข้เจ็บ เน้มฤทธิ์ยาให้แรงขึ้น เสกน้ามนต์รดก็ได้
 คาถาที่ 3 ใช้ภาวนากันเลื้อซ้าง สัตว์ทุกอย่างไม่กล้าแย่งพาลทำร้ายได้
 ภาวนาเดินป่าดึนัค ภูตผีปีศาจมีอาจรบกวน ทั้งกันโรคภัยไข้เจ็บได้ด้วย

- คาถาที่ 4 เสกหน้าล้างหน้า เกิดสวัสดิมงคล ป้องกันการกระทำที่ปวง
- คาถาที่ 5 ถ้าจะทายาแฝด ให้หาลัมป่อย 7 ผัก ๗ ละ 7 ข้อ ใส่น้ำมันต์
เสกแล้วรดหัว แล้วเสกน้ำมันดับกินทาก็ได้
- คาถาที่ 6 ถ้าเกิดทุกข์ภัย เป็นถ้อยความกัน ให้ใช้คาถานี้ภาวนา มีชัยชนะ
พ้นจากทุกข์แล
- คาถาที่ 7 ภาวนาทุกวันกันสารพัด ถ้าถูกอสรพิษสัตว์ เช่นงูกัดก็ดี ให้เอา
คาถานี้ปิดเป่าก็หายสิ้น
- คาถาที่ 8 ภาวนาทุกวันกันบิดาจ และโรคระบาดทั้งปวง ถ้าจะขับผี ให้ว่า
บทพาหุง 3 ที บทมาราคิเรก 3 ที บททุกคา 3 ที ขับผีได้สิ้น
- คาถาสุดท้าย ใช้ปิดพิธีทั้งปวง ทำน้ำมันต์แก้โรคร้ายใช้เจ็บได้ทุกอย่าง "๐"

ถ้าย้อนกลับไปดูเป้าหมายสารัตถธรรมอันมีคุณค่าของพระมหาพุทธสิริ เถระในการ
แต่งคัมภีร์ฎีกาพาหุง ก็เป็นเรื่องที่น่าเสียดายที่มีผู้ทำให้เป้าหมายข้างต้นคลาดเคลื่อนไป
เสียจนผิดหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ถึงขั้นนำผลงานที่มีคุณค่าทางธรรมมาเป็น
เรื่องเวทมนต์คาถาไป

3.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

คัมภีร์ฎีกาพาหุง ไม่มีบทปถมาคาถาและนิคมคาถา เนื้อหาแห่งออกเป็น 8 สุต
แต่ละสูตรไม่ได้ขึ้นต้นด้วย "เอว เม สุต" เหมือนอย่างพระสูตรในพระไตรปิฎก แต่ขึ้นต้น
ด้วยคาถาซึ่งประพันธ์เป็นวสันตคิลกคาถา ทุกคาถามีโครงสร้างเรื่องเหมือนกัน คือ

บาทที่ 1 และบาทที่ 2 - กล่าวถึงบุคคลที่พระพุทธเจ้าทรงชนะ พรรณา
ลักษณะความชั่วร้ายหรือการกระทำที่สำคัญ อันเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าต้องปราบ

บาทที่ 3 - ทรงชนะบุคคลข้างต้นได้ ด้วยธรรมวิธีต่างๆ บาทนี้จึงประกอบด้วย
ด้วย มุณีโท-พระพุทธเจ้า เป็นประธาน ชิดวา-ชนะแล้ว กริยาหลัก และการระบุ
ถึงวิธีหรือเครื่องมือในการปราบบุคคลเหล่านั้นอยู่ในรูปวิภัตตินามที่ 3

บาทที่ 4 - กล่าวสรรเสริญว่า ชัยมงคลมีแก่พระพุทธเจ้าด้วยเดชแห่งธรรม

ลักษณะของคาถาที่มีโครงสร้างเรื่องและแบบแผนการวางคำเหมือนกัน นอกจาก
จะทำให้มีความไพเราะ กลมกลืน มีระเบียบแล้ว ยังทำให้เหมาะต่อการนำไปใช้เป็นบท
สวด เพราะง่ายต่อการจดจำ เน้นพระพุทธเจ้าและชัยมงคลของพระองค์ในบาทที่ 3 และ
4 เหมือนกับทุกคาถา

ต่อจากคาถาเป็นคำพรรณาล้านวร้อยแก้วเล่าขยายรายละเอียดของเหตุการณ์ที่กล่าวโดยย่อในคาถานั้น เนื้อหาอยู่ในรูปคำบรรยาย และบทสนทนาที่กระชับ ใช้ศัพท์ที่เข้าใจง่าย

ตอนท้ายของแต่ละเรื่อง บอกว่าพระสูตรข้อนั้นๆ จบแล้ว

ข้อควรสังเกต คือ คัมภีร์นี้ พระมหาพุทธสิริเถระมิได้ตั้งชื่อไว้ เพราะต้องการให้ผลงานเป็นลักษณะพระสูตรนอกนิบาต 8 พระสูตร ชื่อ ฎีกาพาหุง เป็นชื่อที่เรียกกันหลังจากแต่งแล้ว ลักษณะชื่อจึงเป็นการเรียกอย่างไทยๆ คือเป็น ฎีกาพาหุง มิใช่พาหุงฎีกา แต่ในการจัดทำบัตรรายการชื่อคัมภีร์บาลี ทางหอสมุดแห่งชาติได้เขียนขึ้นใหม่เป็น พาหุงฎีกา เพื่อให้เข้าระบบเดียวกันกับคัมภีร์บาลีอื่นๆ ที่เรียกคัมภีร์นี้ว่า ฎีกาพาหุง ก็คงเนื่องมาจากเห็นว่าคัมภีร์มีเนื้อหาสาระที่ทำให้เข้าใจบทหลวงพาหุงได้มากขึ้น มีลักษณะเป็นการขยายความบทหลวงพาหุง แต่ที่จริงคัมภีร์นี้มิได้มีลักษณะการขยายความแบบฎีกา คือมิได้อธิบายความหมายของคำและความด้วยวิธีการฎีกา อนึ่ง เนื้อหาสาระแสดงอย่างชัดเจนว่าพระมหาพุทธสิริเถระมิได้มีเจตนาที่จะสร้างผลงาน "ฎีกา" แต่ตั้งใจจะสร้างผลงาน "พระสูตร" ด้วยวิธีการยกคาถาตั้งแล้วเล่าเรื่องประกอบเป็นตอนๆ ไป แต่ละตอนเป็นพระสูตรหนึ่งๆ ที่มีความสมบูรณ์ในตัว โดยเหตุที่พิจารณาว่า คัมภีร์นี้มีลักษณะเป็นวรรณคดี เสนอสารธรรมแบบพระสูตร มิใช่วรรณคดีประเภทฎีกา ในงานวิจัยนี้จึงจัดคัมภีร์นี้ไว้ในหมวดวรรณคดีประเภท เสนอสารธรรม และเรียกชื่อคัมภีร์นี้ตามความนิยมของคนไทยว่า คัมภีร์ฎีกาพาหุง

4. มาเลยยเทวัตเถรวัตถุ

4.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง ในคัมภีร์มาเลยยเทวัตเถรวัตถุไม่ได้ระบุเรื่องผู้แต่งและประวัติการแต่งไว้ มีผู้เสนอความคิดเป็นต่างกัน 5 ความคิดเห็น คือ

แนวคิดที่ 1 ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร เห็นว่า คัมภีร์นี้น่าจะแต่งในลังกา ความเห็นนี้ปรากฏใน " คำนำ " ของหนังสือ พระมาลัยคำหลวง ซึ่งกรมศิลปากรจัดพิมพ์ว่า

" คัมภีร์ทั้ง 2 เรื่องนี้ (คือ นันโทปนันทสูตร อันเป็นที่มาของนันโทปนันทสูตร คำหลวง และมาเลย์ยเทวัตเตรวัตถุ อันเป็นที่มาของพระมาลัยคำหลวง) เป็นคัมภีร์ที่มีมาแต่สมัยอยุธยาแล้ว

.... มาเลย์ยเทวัตเตรวัตถุ นั้นเป็นหนังสือ 1 ผูก ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง เข้าใจว่า แต่งในลังกาแน่ " ⁶¹

ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร มิได้อธิบายว่า เหตุไรท่านจึงเข้าใจว่า คัมภีร์มาเลย์ยเทวัตเตรวัตถุ ซึ่งท่านเรียกว่า มาเลย์ยเทวัตเตรวัตถุ นั้น " แต่งในลังกาแน่ "

แนวคิดที่ 2 Eugène Denis เสนอความเห็นไว้ ในบทความเรื่อง " *L' Origin Cingalaïse du P'rah Malay* " พ.ศ. 2508 ว่าคัมภีร์นี้น่าจะแต่งในประเทศมาประมาณช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 16 ถึง พุทธศตวรรษที่ 18 เหตุผลของท่านคือ

- 1) ไม่ปรากฏต้นฉบับคัมภีร์มาเลย์ยเทวัตเตรวัตถุในประเทศลังกา
- 2) เรื่องพระมาลัยมีปรากฏในผลงานวรรณคดีบาลีของลังกา 3 เรื่อง คือ คัมภีร์สหัสสวัตถุปกรณ์ แต่งเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 14 คัมภีร์รสวาหินี แต่งเมื่อประมาณพุทธศตวรรษ 18 และ คัมภีร์ลัทธัมมาลังการ แต่งเมื่อพุทธศตวรรษที่ 20 คัมภีร์ทั้งสามกล่าวถึงเรื่องนี้ในชื่อว่า " จุลคัลละ " ซึ่งเป็นการนำชื่ออุบาสกในเรื่องมาเป็นชื่อ โดยมีเรื่องย่อดังนี้

ในลังกาทวีป อุบาสกผู้หนึ่งชื่อจุลคัลละ เป็นผู้มิจิตเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัย กระทำบุญต่าง ๆ เป็นอเนกประการ วันหนึ่ง พระมลियมหาเทเวเถระอาพาธป็นป่วนในท้อง จึงเหาะมาบิณฑบาตข้าวยาจากจุลคัลละอุบาสกนั้น แล้วพาจุลคัลละอุบาสกเหาะขึ้นไปบูชาพระจุฬามณีเจดีย์บนดาวดึงส์สวรรค์ ได้พบพระอริยมตไตรยโพธิสัตว์เสด็จมาพร้อมด้วยเหล่าเทพบุตร อุบาสกซักถามพระมลियเทเวเถระถึงกุศลกรรมของเทพบุตรเหล่านั้น และได้สนทนากับพระอริยมตไตรยโพธิสัตว์ ได้รับประทานผ้าทิพย์คู่หนึ่งจากพระอริยมตไตรยโพธิสัตว์นั้น พระมลियเทเวเถระพาอุบาสกกลับมายังโลกมนุษย์ อุบาสกได้เล่าเรื่องให้มหาชนฟัง หลังจากนั้น 7 วัน อุบาสกนั้นถึงแก่ความตายได้บังเกิดเป็นเทพในดุสิตสวรรค์

เห็นได้ว่า เรื่องจุลคัลละในคัมภีร์บาลีของลังกา มีอิทธิพลในด้านโครงเรื่องต่อ คัมภีร์มาเลย์ยเทวัตเตรวัตถุ แต่รายละเอียดและวัตถุประสงค์ของเนื้อหาต่างออกไปมาก คัมภีร์มาเลย์ยเทวัตเตรวัตถุ นั้นตัวเอกของเรื่องที่พระมาเลย์ยเทเวเถระ ไม่ใช่อุบาสก ได้เพิ่มเรื่องพระมาเลย์ยเทเวเถระลงไปโปรดสัตว์นรก รับดอกนิลบลจากบุรุษเข็ญใจผู้หนึ่ง นำดอกนิลบลนั้นไปบูชาพระเจดีย์จุฬามณี โดยท่านเหาะขึ้นไปรูปเดียว ไม่ได้นำบุรุษเข็ญใจ

ไปด้วย และไม่มีเรื่องอุบายลอบผู้บำรุงพระศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องกับ พระมาเลย์ยเทวเถระ ได้พบพระอินทร์ และพระอริยมฤตไตรยโพธิสัตว์ พระอริยมฤตไตรยโพธิสัตว์ได้ให้ข้อแนะนำ ซึ่งเป็นจุดสำคัญของเรื่องว่า ผู้ที่ปรารถนาจะได้เกิดในสมัยที่พระองค์ตรัสรู้ จักต้องฟังเทศน์พระเวสสันดรมหาชาติพันคาถาจบภายในวันเดียว และจะต้องถวายทานสิ่งต่าง ๆ อย่างละพัน พระมาเลย์ยเทวเถระได้นำประสบการณ์ทั้งหมดมาเผยแพร่ให้ประชาชนทราบ สาระเรื่องพระมาเลย์ยเทวเถระ ตามแนวในคัมภีร์มาเลย์ยเทววัตถุนี้ไม่มีในลังกา

3) เรื่องพระมาลัย ซึ่งสัมพันธ์กับเรื่องการเทศน์เรื่องพระเวสสันดรมหาชาติ อันเป็นสาระสำคัญในคัมภีร์มาเลย์ยเทววัตถุ มีหลักฐานว่ามีในประเทศพม่าแล้วอย่างน้อย ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 18 ศาสตราจารย์ G.H. Luce ได้พบจารึกภาษาพม่าที่เมืองมะละแหม่ง ข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงการเทศนาเรื่องพระมาลัยในวันขึ้น 14 ค่ำ เทศนาเวสสันดรชาดกในวันขึ้น 15 ค่ำ และเทศนาอัมมจักกัปปวัตตนสูตรในวันแรม 1 ค่ำ ในเดือนมฤคศิระ (เดือนอ้าย ตกในราวเดือนธันวาคม) ปี พ.ศ. 1744 จารึกนี้เป็นหลักฐานว่าคัมภีร์มาเลย์ยเทววัตถุนี้ น่าจะแต่งในประเทศพม่า และควรจะมีอยู่ในพม่าก่อนปี พ.ศ. 1744 ระยะเวลาที่แต่งจึงควรอยู่ในช่วงประมาณระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 18 อันเป็นยุคทองแห่งพระพุทธศาสนา และวรรณคดีบาลี ในประเทศพม่า^{๓๖}

แนวคิดที่ 3 ดร. ลิขิต ลิขิตานนท์ ได้เสนอความเห็นไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง "The Pali Literature of Thailand" พ.ศ. 2512 ว่า คัมภีร์มาเลย์ยสุดตะ แต่งขึ้นในประเทศไทย โดยพระภิกษุชาวอยุธยา ผู้ได้รับการศึกษาจากพระภิกษุชาวลังกา ในช่วงกลางของพุทธศตวรรษที่ 22^{๓๗} ทั้งนี้ ดร. ลิขิต ลิขิตานนท์ ไม่ได้แสดงแหล่งที่มาข้อมูลและเหตุผลที่นำมาสู่ข้อเสนอดังกล่าว

แนวคิดที่ 4 มี ชูทอง ผู้เก็บความจากคัมภีร์ที่ป็นฎีกาขยายความคัมภีร์มาเลย์ยเทววัตถุ มาเรียบเรียงเป็นภาษาไทย ได้แทรกมติส่วนตัวเพิ่มเข้าไปในงานเรียบเรียง กล่าวคือ ได้ระบุชื่อผู้แต่งคัมภีร์มาเลย์ยเทววัตถุ ไว้ว่า "นิทานพระมาลัยเถระอันพระอรรถกถาจารย์ผู้แต่งพระคัมภีร์ปรมัตถโชติกา"^{๓๘} คัมภีร์ปรมัตถโชติกาเป็นนรรถกถาพุทธปาฐะ ผลงานของพระพุทธโฆษาจารย์ แต่งในประเทศลาว ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10^{๓๙} ทั้งนี้ มี ชูทอง มิได้แสดงแหล่งที่มาของข้อเสนอที่แทรกเข้ามาในงานแปลดังกล่าว

แนวคิดที่ 5 สุภาพร มากแจ้ง เสนอไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง " มาเลย์ย เทวทูตเดรวัตถุ : การตรวจสอบชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์ " ว่า

" คัมภีร์มาเลย์ยเทวทูตเดรวัตถุ แต่งขึ้นในประเทศพม่า โดยภิกษุม่าระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ 16 ถึง ต้นพุทธศตวรรษที่ 18 โดยได้เนื้อเรื่องจากคัมภีร์สหสวัตถุ ปกรณ์ คัมภีร์สวาหณี คัมภีร์มหาวงศ์และคัมภีร์พระไตรปิฎก แล้วเรื่องราวของคัมภีร์นี้ได้แพร่หลายต่อมาสู่ประเทศไทยทางภาคเหนือ คือ อาณาจักรลานนาไทย อาณาจักรสุโขทัย แล้วผ่านไปยังประเทศเขมรทางหนึ่ง และจากอาณาจักรลานนาไทยสู่อาณาจักรล้านช้างหรือประเทศลาวอีกทางหนึ่ง

ส่วนคัมภีร์มาเลย์ยเทวทูตเดรวัตถุในประเทศไทยนั้น มีที่มาเป็น 2 ทาง คือ แต่งขึ้นทางลานนาไทย โดยภิกษุชาวลานนา ประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 - 18 หลังจากลี้ภัยพม่าไม่นานนักทางหนึ่ง ส่วนอีกทางหนึ่ง แต่งขึ้นในสมัยสุโขทัย โดยภิกษุชาวสุโขทัย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 - 20 พร้อมทั้งมีคัมภีร์ฎีกาที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายโดยพระพุทธรวิลาส ภิกษุชาวสุโขทัย " " "

สุภาพร มากแจ้ง ได้วิเคราะห์เหตุผลที่นำมาสู่ข้อสรุปข้างต้น สรุปได้ว่า

1) สุภาพร มากแจ้ง เห็นด้วยกับข้อเสนอของ Eugène Denis ที่ว่า คัมภีร์มาเลย์ยเทวทูตเดรวัตถุ แต่งขึ้นครั้งแรกในประเทศพม่า ในช่วงเวลาประมาณระหว่างต้นพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 17

2) ปรากฏต้นฉบับคัมภีร์มาเลย์ยเทวทูตเดรวัตถุ ในประเทศไทยหลายฉบับ สุภาพร มากแจ้ง คัดเลือกต้นฉบับเหล่านั้นมาทำการศึกษา 10 ฉบับ รวมทั้งต้นฉบับที่ Eugène Denis ใช้ในการตรวจสอบชำระและแสดงไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง " *Brahmāleyyadevatthēravatthum* " อีก 4 ฉบับ รวมเป็น 14 ฉบับ เมื่อทำการศึกษาอย่างละเอียดแล้ว ได้พบว่า ต้นฉบับเหล่านั้นมีลักษณะต่างกันเป็น 3 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1 ไม่มีบทปณามคาถา มีรายละเอียดเพิ่มเติม เช่น การบรรยายถึงนรกขุมต่างๆ การเปรียบเทียบพระมาลัยกับพระโมคคัลลานะ และการบรรยายเปรียบเทียบพระบารมีของพระอริยมะตไตรยโพธิสัตว์กับพระโพธิสัตว์องค์อื่นๆ

กลุ่มที่ 2 มีบทปณามคาถา และมีรายละเอียดเพิ่มเติม

กลุ่มที่ 3 มีบทปณามคาถา ไม่มีรายละเอียดเพิ่มเติม

ข้อมูลที่ค้นพบอีกอย่างหนึ่ง คือ มีคัมภีร์ที่ป็นฎีกามาเลย์ยเทวทูตเดรวัตถุ ซึ่งปรากฏว่า เป็นคัมภีร์ฎีกาที่อธิบายข้อความตามแนวของต้นฉบับกลุ่มที่มีปณามคาถา และไม่มีรายละเอียดเพิ่มเติมทั้งสิ้น ตอนท้ายของคัมภีร์ฎีกานี้มีข้อความระบุชื่อผู้แต่งว่า ชื่อพุทธรวิลาส พระพุทธรวิลาสที่แต่งคัมภีร์ฎีกานี้ น่าจะเป็นพระภิกษุรูปเดียวกับพระพุทธรวิลาสมหาเถร ที่ปรากฏชื่ออยู่ในศิลาจารึกวัดป่าแดง สมัยสุโขทัย ปี พ.ศ. 1949

จากข้อมูลทั้งหมดข้างต้น สุภาพร มากแจ้ง ได้สรุปว่า คัมภีร์มาเลย์ยเทวทัต
เดรวัตฤ ซึ่งแต่งขึ้นครั้งแรกในประเทศพม่าได้เข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทยโดยผ่านเข้า
มาทางลานนา^๖ แล้วได้เกิดการพัฒนาคัมภีร์เรื่องนี้ขึ้นในประเทศไทย คัมภีร์มาเลย์ย
เทวทัตเดรวัตฤที่พัฒนาขึ้นในประเทศไทยมีลักษณะต่างกันเป็น 2 สาย ตามกลุ่มของต้นฉบับที่
พบข้างต้น คือ

1) สายลานนาไทย ได้แก่กลุ่มต้นฉบับที่ไม่มีบทปณามคาถา เป็นคัมภีร์มา-
เลย์ยเทวทัตเดรวัตฤที่แต่งเสริมขึ้นในลานนาไทยโดยภิกษุชาวลานนาไทย ต้นฉบับของสายนี้
ที่เก่าที่สุดที่พบในหอสมุดแห่งชาติ จารขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 2158 - 2163 ระหว่าง
ปลายรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ และต้นรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม

2) สายสุโขทัย ได้แก่กลุ่มต้นฉบับที่มีบทปณามคาถา ไม่มีรายละเอียดเพิ่มเติม
และมีคัมภีร์ฎีกาขยาย คัมภีร์มาเลย์ยเทวทัตเดรวัตฤของสายนี้เป็นลักษณะของคัมภีร์ที่แต่ง
ในประเทศไทยทั่วไป เช่น จักกวาฬทีปนี ฯลฯ ไวยากรณ์ค่อนข้างถูกต้อง ไม่วิปลาส
มากเหมือนต้นฉบับทางสายลานนา เรื่องราวกระชับรัดกุมไม่มีรายละเอียดปลีกย่อยมาก
มาย โดยมีคัมภีร์ฎีกาซึ่งพระพุทธรวิลาสภิกษุชาวสุโขทัยเป็นผู้เขียน จึงเรียกชื่อต้นฉบับ
สายนี้ว่า " สายสุโขทัย " พระพุทธรวิลาสมีชีวิตอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 20 จึงน่าจะ
ถือได้ว่าต้นฉบับสายสุโขทัยนี้เขียนขึ้นระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 - 20 และอาจจะเป็นไปได้ที่จะเขียนขึ้นในรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไท อันเป็นยุคทองของวรรณคดีบาลีใน
สมัยสุโขทัย ต้นฉบับเก่าที่สุดของคัมภีร์มาเลย์ยเทวทัตเดรวัตฤสายนี้ที่ตกทอดมา จารขึ้น
ประมาณสมัยอยุธยาตอนกลาง

ส่วนต้นฉบับที่มีบทปณามคาถาและมีรายละเอียดเพิ่มเติมคงจะสร้างขึ้นในชั้นหลัง
โดยเอาสาระในคัมภีร์สายลานนาไทยกับสายสุโขทัยเข้ามารวมกัน^๗

ผู้วิจัยมีความเห็นร่วมกับ Eugene Denis และ สุภาพร มากแจ้ง ว่า
คัมภีร์มาเลย์ยเทวทัตเดรวัตฤ ไม่ใช่ผลงานวรรณคดีบาลีที่แต่งในลังกา เพราะไม่ปรากฏ
คัมภีร์นี้ในลังกา และไม่ปรากฏหลักฐานการรับรู้เรื่องพระมาเลย์ยเทวเถระ ตามสาระ
มาเลย์ยเทวทัตเดรวัตฤในลังกา อย่างไรก็ตาม เค้าโครงเรื่องจุลคัลละในคัมภีร์สหัสสวัตฤ
ปกรณ์ของลังกา ซึ่งแต่งเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 14 ได้มีอิทธิพลเป็นต้นเค้าของแนว
สาระตามทำนองคัมภีร์มาเลย์ยเทวทัตเดรวัตฤ ซึ่งมีจุดเริ่มต้นแห่งการวิวัฒนาการที่ประเทศพม่า

จารึกของพม่าซึ่งพรรณนาถึงการเทศนาเรื่องพระมาเลย์ย และ การเทศนา
เรื่องมหาชาติ เมื่อ พ.ศ. 1744 เป็นหลักฐานว่า น่าจะมีการแต่งผลงานภาษาบาลี
เรื่องพระมาเลย์ยขึ้นในพม่าแล้วในช่วงนั้น ทั้งนี้อาจกล่าวอย่างกว้างๆ ว่า ผลงานดัง
กล่าวแต่งเมื่อประมาณระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ 16 ถึง ต้นพุทธศตวรรษที่ 18 อันเป็น

ช่วงยุคทองแห่งการสร้างสรรคั้วรรณคดีบาลีในประเทศพม่า อย่างไรก็ตาม มีข้อน่าสังเกตว่า ไม่ปรากฏหลักฐานคัมภีร์มาเลขยเทวัตเดรวัตถุในประเทศพม่า ไม่ว่าจะเป็นตัวฉบับหรือการรับรู้รู้จัก จึงสันนิษฐานว่า ผลงานเรื่องพระมาเลขยยะที่แต่งในประเทศพม่า นั้น ไม่ได้อยู่ในรูปและในชื่อคัมภีร์มาเลขยเทวัตเดรวัตถุ แต่น่าจะเป็นผลงานเล็กๆ สั้นในลักษณะที่เรียกว่า " พระสูตร " ในรายชื่อคัมภีร์ซึ่งพระมหาธรรมราชาลิไททรงระบุไว้ในบาน-แพนทของ ไตรภูมิพระร่วง ซึ่งพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อ พ.ศ. 1888 มีชื่อ " พระปาเลยยกะ " อยู่ด้วย เข้าใจว่า " พระปาเลยยกะ " ในที่นั้นคือ " พระมาเลขยยะ " หรือเรื่องพระมาเลขยยะ อาศัยหลักฐานดังกล่าวในไตรภูมิพระร่วง สามารถสันนิษฐานเพิ่มเติมได้ว่า ผลงานภาษาบาลีเรื่องพระมาเลขยยะที่แต่งครั้งแรกในประเทศพม่า นั้นน่าจะ มีชื่อว่า " มาเลยย " หรือ " มาเลยยกะ " แต่ความที่เป็นผลงานขนาดเล็ก มีลักษณะอย่างพระสูตรจึงมักรู้จักกันในชื่อว่า " มาเลยยสูตร " นับเป็นพระสูตรนอกพระไตรปิฎก ผลงานนี้ได้เผยแพร่มาสู่ล้านนาไทย และแพร่กระจายไปสู่ภูมิภาคอื่นของประเทศไทย โดยเฉพาะที่สุโขทัย ผลงาน " มาเลยยกะ " ของพม่านี้มีอิทธิพลก่อให้เกิดการแต่งคัมภีร์มาเลขยเทวัตเดรวัตถุในประเทศไทยในเวลาต่อมา

เหตุผลที่ยืนยันว่า คัมภีร์มาเลขยเทวัตเดรวัตถุเป็นผลงานสร้างสรรค์ของคนไทย นั้น นอกจากเหตุผลเชิงประวัติดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีเหตุผลในเรื่องการพบตัวฉบับคัมภีร์มาเลขยเทวัตเดรวัตถุจำนวนมากในประเทศไทย และที่สำคัญภาษาบาลีในคัมภีร์มาเลขยเทวัตเดรวัตถุแสดงลักษณะภาษาบาลีแบบไทยอย่างชัดเจน ตัวอย่างเช่น สำนวนมีลักษณะเป็นสำนวนพูดของไทย แล้วเรียงเป็นภาษาบาลี มิใช่สำนวนภาษาบาลีที่เป็นแบบฉบับเหมือนอย่างสำนวนในพระไตรปิฎกและอรรถกถา เช่น "

ตัวอย่างที่ 1

" ยมโลก เป่าปมนุสุสานิ มหุติ ทุกุขิ ทิสฺวา อาคนุตฺวา
 อสุโก จ อสุกา จ อสุกฺสูมิ นิรเฆ นิพฺพตฺเตตฺวา มหุติ
 ทุกุขิ อนุทฺตติ มนุสุสานิ กเถสิ. "

- พระเถระเห็นความทุกข์อย่างยั้งของมนุษย์บาปในยมโลกแล้ว กลับมาเล่าให้พวกมนุษย์ฟังว่า ชายนั้น หญิงนั้น ตกอยู่ในรกนั้น เสวยความทุกข์อันใหญ่หลวง

สำนวน " ทิสฺวา อาคนุตฺวา " - เห็นแล้วกลับมาเล่าให้ฟัง เป็นสำนวนพูดอย่างไทย ถ้าเป็นสำนวนบาลีแบบฉบับมักจะแสดงขั้นตอนของอาการละเอียดกว่าว่า เห็นแล้วซักถามก่อน เมื่อฟังแล้วก็กลับมาที่อยู่ แล้วจึงเล่าให้ฟัง ดังตัวอย่าง " อถ ตัมจฺจลา ทิสฺวา ก็ อยุย จินฺุเตนฺุโต นิสฺสินฺุโนสิติ ปุจฺฉิสฺสุ. ตํ สุตฺวา นาคมาณฺวกาตโต ว นิวตฺตติวฺวา นาคภวํ คนฺุตฺวา นาคราชสฺสุ ตํ อตฺถึ อาโรเจสฺสุ. "

สำนวน " อสุโก จ อสุกา จ " ซ้ายนั้น หึ่งงั้น ถ้าเป็นสำนวนบาลีแบบฉบับจะระบุค่านามไว้ด้วย เช่น " อสุโก ภิกขุ "

ตัวอย่างที่ ๒

" มนุสฺสา สาสเน ปสฺสิตฺติ, ปาปานิ น กโรนฺติ, ทานาทินิ ปุณฺณานิ
ฌาตกานิ กาลกตานิ อุกฺทิสฺสึลฺล. "

- เหล่ามนุษย์พากันเลื่อมใสในคำสั่งสอน ไม่กระทำความบาป ทำบุญมีการให้ทาน
เป็นต้น อุทิศแก่ญาติที่ตายไปแล้ว

สำนวนบาลีแบบฉบับจะใช้ว่า " มนุสฺสา สาสเน ปสฺสิตฺติวา บ่าบ่า บฏฺวิริตา
กฏฺวา ทานาทินิ ปุณฺณานิ กฏฺวา กาลกตานิ ฌาตกานิ อุกฺทิสฺสึลฺล. "

ตัวอย่างที่ ๓

" โส เถโร ... ปิณฑฺวปาคํ คณฺฑตฺถาย คามิ ปาวิสฺสิ. "

- พระเถระนั้น ... เข้าไปสู่หมู่บ้านเพื่อรับบิณฑบาต

สำนวนบาลีแบบฉบับจะใช้ว่า " ... ปิณฑฺวตฺถาย คามิ ปาวิสฺสิ. "

เรื่องที่ควรพิจารณาต่อไป คือ เรื่องผู้แต่ง สถานที่แต่ง และสมัยที่แต่งคัมภีร์
มาเลยยเทวตเถรวัตถุ ในประเทศไทย

สุภาพร มากแจ้ง ได้เสนอว่า ต้นฉบับคัมภีร์มาเลยยเทวตเถรวัตถุมีลักษณะ
ต่างกันอย่างสำคัญควรกล่าวถึงในที่นี้ ๒ กลุ่ม คือ

- กลุ่มที่ไม่มีบทปณามคาถา มีรายละเอียดของเนื้อหาเพิ่มเติม ลักษณะภาษา
บาลีวิปลาส ไม่มีคัมภีร์ที่ปญฺญิกาชชาย

- กลุ่มที่มีบทปณามคาถา ไม่มีรายละเอียดของเนื้อหาเพิ่มเติม ลักษณะภาษา
บาลีไม่วิปลาส มีคัมภีร์ที่ปญฺญิกาซึ่งระบุชื่อผู้แต่งว่า พระพุทธวิลาส เขียนขยายความ

สุภาพร มากแจ้ง สรุปว่าคัมภีร์มาเลยยเทวตเถรวัตถุที่แต่งในประเทศไทยมี
๒ สาย สายแรกเรียกว่า สายลานนาไทย รับอิทธิพลจากคัมภีร์มาเลยยเทวตเถรวัตถุ
ของพม่า ลักษณะต้นฉบับเป็นแบบกลุ่มที่ ๑ ไม่มีบทปณามคาถา ... สายที่ ๒ เรียกว่า
สายสุโขทัย พัฒนาต่อจากสายลานนาไทย ลักษณะต้นฉบับเป็นแบบกลุ่มที่ ๒ มีบทปณามคาถา

นี้จะทำขึ้นในอยุธยา ประมาณระหว่างช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ถึงก่อน พ.ศ. 2280 เพราะคัมภีร์ฉบับเพิ่มเติม เนื้อหา มีอิทธิพลต่องานพระนิพนธ์เรื่อง พระมาลัยคำหลวง ของ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ด้วย

เรื่องที่ควรพิจารณาอีกเรื่องหนึ่ง คือ เรื่องชื่อคัมภีร์ ในบัตรรายการชื่อคัมภีร์ของหอสมุดแห่งชาติเรียกชื่อคัมภีร์นี้ต่างกันเป็น 8 ชื่อ คือ มาลยสุตต มาลยขุสุตต มาลยวตฺต มาเลยวตฺต มาลยเทเวเระปาลี มาลยเทเวเระวตฺต มาเลยขุเทเวเระวตฺต และ มาเลยขุเทเวเระวตฺต⁷ อย่างไรก็ตามเนื่องจกต้นฉบับตัวเขียนในกลุ่มที่สืบทอดในสายล้านนา ส่วนใหญ่ใช้ชื่อ มาเลยขุเทเวเระวตฺต ในงานวิจัยนี้จึงเรียกชื่อคัมภีร์นี้ว่า มาเลยขุเทเวเระวตฺต ตรงกับในงานวิทยานิพนธ์ของ Eugène Denis และ ลุภาพร มากแจ้ง

ต้นฉบับตัวเขียน ต้นฉบับโบราณคัมภีร์เรื่องพระมาเลยขุในหอสมุดแห่งชาติมี 37 ฉบับ ระบุชื่อไว้ในบัตรรายการต่าง กันเป็น 8 ชื่อ ดังนี้

1. มาลยสุตต
ฉบับละ 1 ผูก เลขที่ 5224, 5344, 6945, 7343, 11525
2. มาลยขุสุตต
ฉบับละ 1 ผูก เลขที่ 3819, 4174, 4592, 5454, 6086, 6095, 7163, 7252, 7957, 10877, 11201, 11473
ฉบับละ 2 ผูก เลขที่ 3696, 4965, 6808, 7163
3. มาลยวตฺต
ฉบับละ 1 ผูก เลขที่ 11279
4. มาเลยวตฺต
ฉบับละ 1 ผูก เลขที่ 11025, 11031, 11276, 11631
5. มาลยเทเวเระปาลี
ฉบับละ 1 ผูก เลขที่ 10520
6. มาลยขุเทเวเระวตฺต
ฉบับละ 1 ผูก เลขที่ 4614, 4904, 10511, 10979, 11269
ฉบับละ 2 ผูก เลขที่ 11227
ฉบับละ 3 ผูก เลขที่ 10351

7. มาเลย์ยเทวทูเถรวตุถ
ฉบับละ 1 ผูก เลขที่ 5055, 5506

8. มาเลย์ยเทวทูเถรวตุถ
ฉบับละ 1 ผูก (ตัว 127 ขึ้น 312)

อนึ่ง มีต้นฉบับตัวเขียนคัมภีร์นี้ ในหอสมุดแห่งชาติประเทศฝรั่งเศส 3 ฉบับ (เลขที่ 326, 658, 695) และในสถาบันพุทธศาสนาแห่งชาติกรุงพนมเปญ 1 ฉบับ (ไม่มีเลขที่)^{๑๗}

การศึกษาและเผยแพร่ ผลงานศึกษาคัมภีร์มาเลย์ยเทวทูเถรวตุถ ในลักษณะตรวจลอบชำระและศึกษาวิเคราะห์ มี 2 เรื่อง คือ

1. " Brah Māleyyadevattheravatthum " ของ Eugène Denis วิทยานิพนธ์เสนอต่อมหาวิทยาลัยซอร์บอนน์ ประเทศฝรั่งเศส ค.ศ. 1963 (พ.ศ. 2506)^{๑๘}

2. " มาเลย์ยเทวทูเถรวตุถ : การตรวจลอบชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์ " ของสุภาพร มากแจ้ง วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2521 นอกจากนี้ มีบทความของ Eugène Denis เรื่อง " L'Origin Cingalaise du P'rah Malay " พิมพ์ในวารสาร The Siam Society (สยามสมาคม) ปี ค.ศ. 1965 (พ.ศ. 2508)

4.2 สาระสิ่งแปล

ปณามคาถา กล่าวนมัสการพระรัตนตรัย และ อารัมภกถา ระบุว่า " จักกล่าวเรื่องพระมาลัยอันเป็นที่เลื่อมใสของชนทั้งมวล อันมีนัยวิจิตรอย่างยิ่งโดยย่อ "

เนื้อเรื่อง ประพันธ์เป็นร้อยแก้ว มีคาถาเน้นสารธรรมและเหตุการณ์ตอนสำคัญแทรกเป็นตอนๆ เนื้อเรื่องมีว่า ในอดีต ในลังกาทวีป พระมาลัยเทวเถระเป็นผู้มีฤทธิ์สามารถไปนรกสวรรค์ได้ ได้นำเรื่องราวของสัตว์นรกมาบอกแก่หมู่ญาติของสัตว์นรกเหล่านั้น เพื่อให้หมู่ญาติของสัตว์นรกเหล่านั้นทำบุญอุทิศกุศลไปให้ ช่วยให้สัตว์นรกเหล่านั้นได้ไปอยู่ในเทวโลก เข้าวันหนึ่ง พระเถระเข้าไปสู่หมู่บ้านเพื่อรับบิณฑบาต ชายยากจนคนหนึ่งได้ถวายนิลบล 8 ดอก แต่พระเถระด้วยความศรัทธา พระเถระได้นำดอกนิลบลนั้นไปบูชาพระเจดีย์จุฬามณีบนสวรรค์

พระเถระได้พบกับท้าวสักกะผู้เสด็จมาที่พระเจดีย์จุฬามณีนั้น ได้ทราบจากท้าว

สักกะว่า พระอริยมะตไตรยโพธิสัตว์จักเสด็จมาไหว้พระเจดีย์ ในระหว่างนั้น เทพบุตรพากันมา ณ ที่พระเจดีย์นั้น พระเถระได้ถามท้าวสักกะถึงบุญกรรมที่เทพบุตรเหล่านั้นได้ทำในสมัยที่เป็นมนุษย์ อันเป็นเหตุให้มาบังเกิดเป็นเทพบุตรในเทวโลก ท้าวสักกะได้พรรณานบุญกรรมของเทพบุตรเหล่านั้นรวม 12 องค์ บุญกรรมที่ท้าวสักกะทำล้วนเป็นเรื่องราวการทำงานในลักษณะต่างๆ

ต่อจากนั้น พระอริยมะตไตรยโพธิสัตว์ได้เสด็จมาถึง ทรงแวดล้อมด้วยเทพกัญญาทั้งด้านหน้า ด้านหลัง ด้านขวา และด้านซ้าย ด้านละร้อยโกฏิ พระเถระได้ถามถึงบุญกุศลที่เทพกัญญาเหล่านั้นได้กระทำในสมัยที่เป็นมนุษย์ อันเป็นเหตุให้มาบังเกิดเป็นเทพกัญญาแวดล้อมพระอริยมะตไตรยโพธิสัตว์ รวมทั้งถามถึงการทำบุญของพระอริยมะตไตรยด้วย ในส่วนการทำบุญของพระอริยมะตไตรย ท้าวสักกะได้พรรณารื่องการบำเพ็ญบารมี 30 ประการของพระองค์โดยสังเขป

พระอริยมะตไตรยได้ตรัสถามพระเถระถึงการทำบุญของชาวชมพูทวีป พระเถระกราบทูลให้ทรงทราบว่า ชาวชมพูทวีปได้กระทำบุญด้วยวิธีการต่างๆ มีการให้ทาน รักษา ศิล เป็นต้น และตั้งความปรารถนาหวังจะได้เกิดในสมัยของพระพุทธเมตไตรย พระอริยมะตไตรยโพธิสัตว์จึงตรัสแนะนำว่า ชนทั้งหลายที่ปรารถนาจะได้พบพระองค์ในสมัยที่พระองค์ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ฟังฟังมหาเวสสันดรชาดกให้จบภายในวันเดียว หรือบูชาด้วยดวงประทีป 1,000 ดอกบัว 1,000 ดอกนิลบล 1,000 ดอกบัวเขียว 1,000 ดอกมณฑา 1,000 ดอกผักตบ 1,000 ธง 1,000 ฉัตร 1,000 ธง ปฏาก 1,000 หรือด้วยการบูชา 1,000 ครั้ง

พระเถระได้กราบทูลถาม ถึงสมัยที่พระอริยมะตไตรยโพธิสัตว์จักตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงพรรณานให้ทราบว่า พระพุทธศาสนาของพระสมณโคดมจักดำรงอยู่ 5,000 ปี แล้วศาสนาจักอันตรธาน อุกุศลจักหนาแน่น ผู้คนจักไร้ความละอายชั่วไม่กลัวบาป ผ่านจากสมัยนั้นมาก็จักถึงสมัยของพระองค์ ตรัสเล่าถึงสภาพความสงบสุขความรุ่งเรืองแห่งธรรมในชีวิตของบุคคลในสมัยของพระองค์

พระเถระเมื่อกลับจากเทวโลกแล้ว ได้เล่าเรื่องพระอริยมะตไตรยโพธิสัตว์แก่ชาวชมพูทวีป ชนทั้งหลายฟังแล้วเกิดความเลื่อมใส พากันทำบุญ มีการให้ทาน เป็นต้น ชายชากจนผู้ถวายดอกนิลบล 8 ดอกแก่พระเถระ ตายแล้วไปเกิดเป็นอุบลเทพบุตร อยู่ในนิลบลปราสาท แวดล้อมด้วยทิพยสมบัติและเทพอัปสร เนื้อเรื่องจบด้วยธรรมคาถาว่า

" บุคคลผู้เป็นบัณฑิตปรารถนา เพื่อจะทันในสำนักของพระเมตไตรยพุทธเจ้า ฟังกระทำบุญ มีการทำทาน รักษา ศิล เป็นต้น บุคคลใดปฏิบัติตามถ้อยคำของพระโพธิสัตว์และการทำบุญอยู่ บุคคลนั้นจักได้พบพระเมตไตรยผู้ประเสริฐ จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ในอนาคต ถึงหากยังท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏก็จักไม่ไปสู่อบายภูมิทั้งหลายแล "

ส่วนจบ เป็นประโยคร้อยแก้วสั้นๆ ความว่า " การพรรณนาเรื่องพระมาเลย์ย เทวเถระ จบแล้วด้วยประการฉะนี้ ขอจงเป็นปัจจัยแก่พระนิพพานในอนาคตเทอญ "

4.3 เป้าหมายการการแต่ง

ในตอนต้นของคัมภีร์มาเลย์ยเทวต์เถรวัตถุ ได้ระบุแนวคิดในการแต่งความว่า " เมื่อกล่าวเรื่องพระมาลัยอันเป็นที่เลื่อมใสของชนทั้งมวล อันมีนัยวิจิตรอย่างยิ่งโดยย่อ " ข้อความนี้แสดงความตั้งใจของผู้แต่ง ที่จะนำเรื่องที่เป็นคตินิยมความเชื่อสำคัญประการหนึ่งของประชาชนทั่วไปในสมัยของตน ซึ่งอาจจะมีการรับรู้และการเผยแพร่ในลักษณะที่มีรายละเอียดต่างๆ กัน มากล่าวให้กระชับชัดเจน กล่าวอีกนัยหนึ่ง เป็นการนำเรื่องราวและแก่นสาระอันแท้จริงของเรื่องพระมาเลย์ยมาแสดง

เนื้อหาของคัมภีร์มาเลย์ยเทวต์เถรวัตถุ สะท้อนให้เห็นว่าผู้แต่งมีเป้าหมายที่จะเน้นสารัตถธรรมที่เป็นแก่นของเรื่องพระมาเลย์ย เพื่อให้ประชาชนเข้าถึงสารธรรมในเรื่องที่เป็นคติความเชื่อและประเพณีสำคัญของสังคมอย่างถูกต้อง สามารถนำมาปฏิบัติในชีวิตได้ สารัตถธรรมที่ผู้แต่งเน้น คือ

1) เรื่องกรรมดีกรรมชั่ว และผลแห่งกรรมดีกรรมชั่ว เน้นเป็นพิเศษในเรื่องกรรมดีด้านการทำทาน การทำนุบำรุงพระศาสนา อานิสงส์ของการทำทาน และ อานิสงส์ของการทำนุบำรุงพระศาสนา

2) การปฏิบัติตนเพื่อให้ได้เกิดในสมัยของพระศรีอริยเมตไตรยอนาคตนุททเจ้า ด้วยการฟังมหาชาติพันคาถาจบภายในวันเดียว และถวายสิ่งของต่างๆ อย่างละพັນ

ในตอนท้าย ผู้แต่งระบุความปรารถนาในอานิสงส์ของการแต่ง ซึ่งเป็นเป้าหมายการแต่งเฉพาะตัวท่านว่า ขอให้การแต่งเป็นปัจจัยให้ถึงพระนิพพานในอนาคต (นิพพาน-ปัจจุโย โหตุ อนาคต)

4.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

คัมภีร์มาเลย์ยเทวต์เถรวัตถุ มีโครงสร้างเรื่องสมบูรณ์ เริ่มต้นด้วยบทปณามคาถาร้อยกรองสั้นๆ ต่อด้วยเนื้อเรื่องซึ่งพรรณนาด้วยสำนวนร้อยแก้ว มีคาถาแทรกในส่วนที่แสดงคำพูดหรือเหตุการณ์สำคัญ จบลงด้วยการระบุชื่อเรื่องและความปรารถนาในอานิสงส์ของการแต่งเป็นประโยคร้อยแก้วอย่างสั้นๆ

ในส่วนเนื้อเรื่อง เป็นการพรรณนาเล่าเรื่องไปตามลำดับเหตุการณ์ ทั้งนี้มีลักษณะการพรรณนาที่ทำให้บรรลุเป้าหมายหรือความตั้งใจในการแต่งดังนี้ คือ

1) มีลักษณะสั้นกระชับ ย่อ
2) ไม่แสดงรายละเอียดของฉากและเหตุการณ์ โดยเฉพาะในส่วนที่เนื่องกับ
อิทธิปาฏิหาริย์ ผู้แต่งอาศัยโครงเรื่องและการดำเนินเรื่องเป็นเพียงเครื่องมือในการ
เสนอเนื้อหาหลัก คือ การแสดงสารธรรมระดับศีลธรรม เช่น เรื่องอันสงส์การทำ
ทาน เป็นต้น

3) การนำเสนอสารธรรมส่วนใหญ่อยู่ในรูปทสนทนาระหว่างพระมาเลย์ยะกับ
พระอินทร์และพระศรีอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ โดยใช้เหตุการณ์เข้ามาช่วยเป็นเหตุนำการ
สนทนา เช่น มีเทพบุตรมาบูชาพระจุฬามณี พระมาเลย์ยะจึงถามพระอินทร์ถึงบุญกรรมที่
เป็นเหตุให้บุคคลได้มาเกิดเป็นเทพบุตรเสวยสุขเช่นนั้น

ลักษณะการนำเสนอเนื้อหาดังกล่าวข้างต้น ทำให้คัมภีร์มาเลย์ยะเทวตเถรวัตถุ
มีลักษณะเป็นวรรณกรรมนิทานธรรม

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 ได้มีผู้แทรกเนื้อหาที่ " วิจิตร " เข้าไปเพิ่มเติม สิ่ง
" วิจิตร " ที่เข้ามาเพิ่มภายหลังมีลักษณะต่างจากเป้าหมายของการเน้นสารธรรมและรูป
แบบการนำเสนอ " โดยย่อ " ของคัมภีร์มาเลย์ยะเทวตเถรวัตถุฉบับแรก เช่น ราย
ละเอียดของภาพนรก การเปรียบเทียบลักษณะของพระมาเลย์ยะกับพระโมคคัลลานะ การ
เปรียบเทียบคุณลักษณะของพระอริยเมตไตรยโพธิสัตว์องค์อื่นๆ ซึ่งมีการนำเสนอที่เน้นฉาก
เหตุการณ์ และบุคคล ไม่ได้เน้นสารธรรมและทำให้เนื้อเรื่องยืดยาวไปบ้างในบางตอน
อย่างไรก็ดีสิ่ง " วิจิตร " ที่เพิ่มเข้ามาใหม่นี้มีไม่มากนัก จึงไม่มีผลถึงขนาดทำให้คุณค่า
และคุณลักษณะสำคัญของคัมภีร์มาเลย์ยะเทวตเถรวัตถุที่แต่งครั้งแรกในล้านนาเสียไป

5. สังขยาปกาสกปกรณ์

5.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง คัมภีร์สังขยาปกาสกปกรณ์เป็นผลงานของพระ
ญาณวิลาลเถระ ดังมีข้อความในตอนท้ายของคัมภีร์ว่า

" อิติ ญาณวิลาลนามเกณ เถเรน กตมิมิ์ เตสตุตติคาถาปฏิมณูติคิ
สังขยาปกาสกั นาม ปกรณ์ นิภูจิติ " ๗๑

- ปกรณ์ชื่อสังขยาปกาสกะ ซึ่งประดับด้วยคาถา ๗๓ คาถานี้ อันพระเถระ
นามว่าพระญาณวิลาลสรจนาแล้ว จบแล้วอย่างนี้

ในชินกาลมาลี ได้กล่าวถึงพระญาณวิลาสผู้อยู่ในเมืองเชียงแสน (ชยเสนปุเร
ญาณวิลาส) ว่าเป็นพระเถระรูปหนึ่งที่มาช่วยนิธิสวคสมมติสิมาวัคมหาโพธาราม เมื่อ
พ.ศ. 2055 สมัยพระเจ้านิลกปนัดดาธิราช พระเถระผู้แต่งผลงานวรรณคดีบาลีรูปอื่นที่
มาร่วมนิธิเดียวกัน คือ พระรัตนปัญญาแห่งเมืองพระยาผู้แต่งชินกาลมาลี และพระสมังคละ
ซึ่งสันนิษฐานว่า อาจเป็นพระสิริมังคลาจารย์แห่งวัคมหาโพธารามผู้แต่งเวสสันดรที่ป็น
จักกวาฬที่ป็น สังขยาปกาสกฏีกา และ มังคลัตถที่ป็น ในชินกาลมาลีได้กล่าวยกย่อง
พระเถระเหล่านั้นว่า " พระมหาเถระเหล่านั้นล้วนเป็นรัตตัญญู คือ มีความชำนาญและ
คุ้นเคย มีความเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก รู้วินัยเป็นปกติ เป็นเจ้าคณะใหญ่และเป็น
อาจารย์ของคณะสงฆ์ " (เอเต มหาเถรา รตตัญญู ปิฎกุตตะเย กตปริจจา วินเย
ปกตญญโน มหาคณิโน คณาจริยา)

พระญาณวิลาสเถระแห่งเมืองเชียงแสน ซึ่งกล่าวถึงในชินกาลมาลีนี้ น่าจะเป็น
พระญาณวิลาสผู้แต่งคัมภีร์สังขยาปกาสกปกรณ์ พระสิริมังคลาจารย์ผู้แต่งสังขยาปกาสกฏีกา
ขยายความสังขยาปกาสกปกรณ์เมื่อ พ.ศ. 2063 ได้เรียกพระญาณวิลาสเป็น "อาจารย์"
(อญฺหิ อจฺริโย...) คำว่า " อาจารย์ " ในที่นี้แสดงถึงวัชวุฒิ คุณวุฒิ และ
หน้าที่ครูสอน (ปริยัติธรรม) ของพระญาณวิลาสในครั้งนั้น

พระญาณวิลาสแต่งคัมภีร์สังขยาปกาสกปกรณ์ในปีใดไม่ปรากฏ แต่ต้องแต่งเสร็จ
ก่อนปี พ.ศ. 2063 อันเป็นปีที่พระสิริมังคลาจารย์แต่งสังขยาปกาสกฏีกา

มีผู้กล่าวถึงพระญาณวิลาสและผลงานคัมภีร์สังขยาปกาสกปกรณ์ไว้ดังนี้

คัมภีร์ศาสนวงศ์ของพระปัญญาสามิแห่งพม่า แต่งเมื่อพ.ศ. 2405 ได้กล่าวว่า
พระญาณวิลาสเถระได้แต่งคัมภีร์สังขยาปกาสกปกรณ์ใน " นครนี้ " (ตตฺถ นคเร ญาณ
วิลาสเถโร สงฺขยาปกาสกนุนาม ปกรณ อทาลิ)⁷⁶ คำว่า "นครนี้" ในที่นี้หมายถึง
นครโยนก ซึ่งมีความหมายครอบคลุมเมืองหลายเมืองที่เรียกรวมกันว่า ล้านนา

หนังสือศัพท์สงเคราะห์ของไทย จัดพิมพ์เมื่อพ.ศ. 2468 กล่าวว่า " สังขยา
ปกาสก - ว่าด้วยเครื่องนับและเครื่องตวง 6 อย่าง พระญาณวิลาสเถระเป็นผู้แต่ง"⁷⁶

หนังสือปิฎกัตถมัย ซึ่งเป็นหนังสือแสดงรายชื่อคัมภีร์บาลี และประวัติการแต่ง
คัมภีร์เหล่านั้นโดยสังเขป ตีพิมพ์ในประเทศพม่า เมื่อ พ.ศ. 2499 ได้กล่าวว่าพระญาณ
วิลาสเถระแต่งคัมภีร์สังขยาปกาสกปกรณ์ที่เมืองยุกตะ หรือ ยุกตะ⁷⁷ ไม่ทราบว่าเป็นผู้แต่ง
หนังสือปิฎกัตถมัยเอาข้อมูลดังกล่าวมาจากที่ใด อย่างไรก็ตาม Mabel Haynes Bode
ได้นำไปเป็นข้อมูลอ้างอิงถึงในงานเขียนเรื่อง Pali Literature of Burma⁷⁸

ต้นฉบับตัวเขียน ในหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร มีต้นฉบับโบราณคัมภีร์
สังขยาปกาสกปกรณ์ 8 ฉบับ คือ

1. ฉบับรดน้ำแดง สมัยรัชกาลที่ 2 เลขที่ 2320 เป็นฉบับเดียวที่มี
เฉพาะคัมภีร์สังขยาปกาสกปกรณ์ โดยไม่มีคัมภีร์สังขยาปกาสกฏีการรวมอยู่ด้วย
ที่เหลืออีก 7 ฉบับมีทั้งคัมภีร์สังขยาปกาสกปกรณ์ และสังขยาปกาสกฏีการรวมไว้
ด้วยกัน ได้แก่

2. ฉบับรดน้ำแดง	สมัยรัชกาลที่ 2 เลขที่ 2320
(รหัสเดียวกับฉบับแรก)
3. ฉบับรดน้ำแดง	สมัยรัชกาลที่ 2 เลขที่ 2313
4. ฉบับทองทิบ-ล่องชาด	สมัยรัชกาลที่ 2 เลขที่ 3019
5. ฉบับทองน้อย	สมัยรัชกาลที่ 3 เลขที่ 1152
6. ฉบับรดน้ำคำโท	สมัยรัชกาลที่ 3 เลขที่ 2664
7. ฉบับล่องชาด	สมัยรัชกาลที่ 4 เลขที่ 3025
8. ฉบับทองทิบ	สมัยรัชกาลที่ 5 เลขที่ 2313

การศึกษาเผยแพร่ บุญหนา ลอนใจ ได้ทำการศึกษาเป็นวิทยานิพนธ์ในหัวข้อ
" **สังขยาปกาสกปกรณ์และฎีกา : การตรวจสอบชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์** "
เสนอเป็นวิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2523

5.2 สาระสังเขป

คัมภีร์สังขยาปกาสกปกรณ์ เป็นคัมภีร์ที่อธิบาย (ปกาสก) เรื่องมาตรานับ
(ลงุขยา) 6 อย่าง คือ มาตรการวัคระยะ มาตรการดวง มาตรการซึ่ง ระยะการนับสิ่ง
ของ มาตรการเงิน และการนับนิกหาปณะ เป็นผลงานร้อยกรองปัฐยาวัตรคาถา 73 บท
ไม่มีบทปนตามคาถา ลงท้ายด้วยประโยคร้อยแก้ว 1 ประโยค

เนื้อหา แบ่งสาระออกเป็น 6 หมวด :

หมวดที่ 1 อทุฐาสงขยา - มาตรการวัคระยะ มี 19 คาถา มีหลักการนับสรุปได้

ดังนี้คือ

ชุดที่ 1			
36	ปรมาณู	เป็น	1 อนุ
36	อนุ	"	1 ตัซซารี

36	ทัชชารี่	เป็น	1	รถเรณู
36	รถเรณู	"	1	ลิขษา (ไข่เหา)
7	ลิขษา	"	1	อูกา (ตัวเหา)
7	อูกา	"	1	ฉัญญูมาส
7	ฉัญญูมาส	"	1	องคฺลึ (นิ้ว)
7	องคฺลึ	"	1	วิทฺถถึ (คีบ)
2	วิทฺถถึ	"	1	หัตถะ (คอก)
4	หัตถะ	"	1	วยามะ (วา)
25	วยามะ	"	1	อุสภะ
80	อุสภะ	"	1	คาวุต
4	คาวุต	"	1	โยชน์
ชุดที่ 2				
125	หัตถะ	เป็น	1	กริสะ
64	กริสะ	"	1	คาวี
4	คาวี	"	1	โยชน์
ชุดที่ 3				
500	ข้าวธนู (ธนูปญจลลิตี)	เป็น	1	โกสยะ
4	โกสยะ	"	1	คาวุต
4	คาวุต	"	1	โยชน์
ชุดที่ 4				
1,000	หัตถะ	เป็น	1	สรุสภะ
8	สรุสภะ	"	1	คาวี
4	คาวี	"	1	โยชน์
ชุดที่ 5				
14	หัตถะ	เป็น	1	พลฺลสภะ
80	พลฺลสภะ	"	1	คาวี
4	คาวี	"	1	โยชน์
ชุดที่ 6				
7	หัตถะ	เป็น	1	สรีรุสภะ
80	สรีรุสภะ	"	1	คาวี
4	คาวี	"	1	โยชน์

	ชุดที่ 7		
	7	หัตถะ	เป็น 1 หัตถะ (ไม้เท้า)
	20	หัตถะ	" 1 อสุภะ
	80	อสุภะ	" 1 คาวุต
	4	คาวุต	" 1 โยชน์
	ชุดที่ 8		
	175	รตนะ (คอก)	เป็น 1 กรีสะ
	64	กรีสะ	" 1 คาวี
	4	คาวี	" 1 โยชน์
	ชุดที่ 9		
	28	หัตถะ	เป็น 1 อัมภันตระ
	400	อัมภันตระ	" 1 คาวี
	4	คาวี	" 1 โยชน์
อนึ่ง	500	ข้าวธัญ	เป็น 1 โกละ
	28	หัตถะ	" 1 อัมภันตระ
	175	หัตถะ	" 1 กรีสะ
	4	อัมมณะ (หรืออัมพะณะ)	" 1 กรีสะ
	1	ลวีรสุภะ	คือ ระยะทางอสุภะที่กำหนดเอาลวีระของโคจำฝูงซึ่งเหยียดคอและหางออกไปเป็นประมาณ
	1	พลสุภะ	คือ ระยะทางอสุภะที่กำหนดเอาความไกล ที่โคจำฝูงวิ่งเต็มที่แล้วกระโดดไปสุดแรงเกิด
	1	ลสุภะ	คือ ระยะทางอสุภะที่กำหนดเอาความไกลของเสียงที่โคจำฝูงเปล่งดังออกไป

หมวดที่ 2 <u>อณูสงขยา</u> <u>มาตราดวง</u> มี 9 คาถา มีหลักการนับสรุปได้ดังนี้			
	4	นาฬิ (ทะนาน)	เป็น 1 อาฬกะ
	4	อาฬกะ	" 1 โทณะ
	4	โทณะ	" 1 มาณิกา
	4	माणิกา	" 1 ขารี
	20	ขารี	" 1 วาหะ

นอกจากนี้

1	आफกะ	เป็น	1	ตมพะ
11	โทณะ	"	1	อัมมณะ
10	อัมมณะ	"	1	กุมภะ
และถ้าเอานาฬิ (ทะนาน) เป็นตัวหลักจะมีมาตราฐานดังนี้				
4	นาฬิ	เป็น	1	आफกะ
16	นาฬิ	"	1	โทณะ
64	นาฬิ	"	1	มาณิกา
175	นาฬิ	"	1	อัมมณะ
256	นาฬิ	"	1	ขาริ
1,760	นาฬิ	"	1	กุมภะ
5,120	นาฬิ	"	1	วาหะ

หมวดที่ 3 ปมาณสงขยา มาตราซัง มี 10 คาถา มีหลักการนับคือ

4	วิหิ (เมล็ดข้าวเปลือก)	เป็น	1	คณูชา
2	คณูชา	"	1	มาสก
5	มาสก	"	1	อักขะ
8	อักขะ	"	1	ชรณะ
10	ชรณะ	"	1	ปละ
100	ปละ	"	1	ตุลา
20	ตุลา	"	1	ภาระ
10	ภาระ	"	1	สกฏะ (เกวียนใหญ่)

ถ้าเอาวิหิ (เมล็ดข้าวเปลือก) เป็นหลัก มีวิธีการนับดังนี้

8	วิหิ	เป็น	1	มาสก
20	วิหิ	"	1	อักขะ
100	วิหิ	"	1	ชรณะ
800	วิหิ	"	1	ลุวัณณะ
1,600	วิหิ	"	1	ปละ
4,000	วิหิ	"	1	นิกขะ
160,000	วิหิ	"	1	ตุลา
3,200,200	วิหิ	"	1	ภาระ หรือ 1 สกฏะ
32,000,000	วิหิ	"	1	ภาระ หรือ 1 สกฏะ

ถ้าเอา	คุณซ้ำ	เป็นหลักมีวิธีการนับดังนี้		
1	มาสก	เป็น	1	คุณซ้ำ
5	คุณซ้ำ	"	1	อักขะ
40	คุณซ้ำ	"	1	จรณะ
200	คุณซ้ำ	"	1	ส่วณะ
400	คุณซ้ำ	"	1	ปละ
1,000	คุณซ้ำ	"	1	นิกขะ
40,000	คุณซ้ำ	"	1	ตุลา
800,000	คุณซ้ำ	"	1	ภาระ
8,000,000	คุณซ้ำ	"	1	ลกฺภะ

หมวดที่ 4 ญทสงฺขยา ระบบการนับสิ่งของ มี 13 คาถา มีหลักการนับ
นี่คือ

	2	อักขะ	เป็น	1	กละ
	2	กละ	"	1	กัณฺฐะ
	2	กัณฺฐะ	"	1	จรณะ
	2	จรณะ	"	1	ปาทกะ
บางที่ว่า	100	ปาทกะ	"	100	สตะ (ร้อย)
	10	ปาทกะ	"	100	สตะ
	10	สตะ	"	1	สหัสสะ (พัน)
	10	สหัสสะ	"	1	นหฺตะ (หมื่น)
	10	นหฺตะ	"	1	ลักขะ (แสน)
	10	ทสฺสทสฺสหัสสะ	"	1	โกฏิ

นอกจากนี้ยังมีวิธีการนับว่า :

4	หรือ	5	คุณซ้ำ	เป็น	1	อักขะ
8	หรือ	10	อักขะ	"	1	กละ
16	หรือ	20	กละ	"	1	กัณฺฐะ
32	หรือ	40	กัณฺฐะ	"	1	จรณะ
64	หรือ	80	จรณะ	"	1	ปาทกะ

			การนับโดยเครื่องตวงของชาวมคธ	ถือว่า	25	คุณซ้ำ	เป็น	1	กัณฺฐะ
บางท่านว่า	32	คุณซ้ำ		เป็น				1	กละ
	50	หรือ	64	คุณซ้ำ				1	จรณะ
	100	หรือ	128	คุณซ้ำ				1	ปาทกะ

หมวดที่ 5 ภุมมุลสงขยา มาตราเงิน มี 10 คาถา กล่าวถึงเงิน 2 ประเภท คือ มาสกและกหาปณะ แต่ละประเภทกล่าวถึงคัมภ์ที่ใช้เรียก วัตถุที่ทำ และมูลค่า

หมวดที่ 6 นิลกหาปณปมาณสงขยา การนับนิลกหาปณะ มี 12 คาถา กล่าวถึง วัตถุที่ทำ มูลค่า และวิเคราะห์ความหมายของคำว่า " 1 บาทของนิลกหาปณะ " ซึ่ง อยู่ในลักษณะทพระวินัยที่ว่า " ภิกษุผู้เป็นนาลชโมยสิ่งของที่เป็นของคนอื่นซึ่งมีค่า 1 บาทของนิลกหาปณะนั้นแหละ ย่อมพ้นจากการเป็นสมณะ "

ส่วนจบ เป็นประโยชน์ร้อยแก้วสั้นๆ ความว่า " ปกรณ์ชื่อ สังขยาปกาสกะ ซึ่ง ประดับด้วยคาถา 79 คาถา อันพระเถระนามว่า พระญาณวิลาส จบแล้วอย่างนี้ "

5.3 เป้าหมายการแต่ง

ในคัมภีร์สังขยาปกาสกปกรณ์ มีได้กล่าวถึงเป้าหมายการแต่ง จากเนื้อหา กล่าวได้ว่า พระญาณวิลาสได้แต่งคัมภีร์สังขยาปกาสกปกรณ์ เพื่อแสดงหลักการนับแบบ ต่าง ๆ สำหรับให้ผู้ศึกษาได้เล่าเรียนและท่องจำ เป็นคู่มือหรือความรู้ประกอบการศึกษา พระไตรปิฎกและคัมภีร์บาลีต่าง ๆ

5.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

เพื่อสนองวัตถุประสงค์ของการแต่งข้างต้น พระญาณวิลาสได้เสนอเนื้อหาด้วย บทประพันธ์ร้อยกรองปัฐยาวัตรคาถา ใช้สำนวนสั้น ง่ายต่อการจดจำ เช่น

" จตุหตุโก มโต พุยาโม	เต พุยามา ปญจวิสติ
อุสภี อุลภาสีติ	คาวุตี จตุคาวุตตา
โยชนี นาม พุยามานี	อฏฺฐสฬสฬชยตี " 7 "
- 4 หัตถะ เป็น 1 วยามะ (วา)	
25 วยามะ เป็น 1 อลฺภะ	
80 อลฺภะ เป็น 1 คาวุต	
4 คาวุต เป็น 1 โยชน	
โยชนนั้นนับได้ด้วย 8,000 วยามะ	

6. วชิรสารัตถลึงคหะ

6.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง ตอนที่๑ของคัมภีร์วชิรสารัตถลึงคหะมีข้อความกล่าวไว้ชัดเจนว่า คัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระสิริรัตนปัญญา ท่านแต่งผลงานนี้ขณะอยู่ที่วัดมหาวัน แต่งเสร็จเมื่อจุลศักราช 896 หรือ พ.ศ. 2078 ดังมีข้อความว่าดังนี้

" อิติ ภททนต์สิริรัตนปัญญา ครุคหิตนามเชยุเยน สปรหิตะลิณา
กรณาสญโจทิตทเยน สุขุมญณานสญจาเรนา มหาวนารามวาสินา
มหาเถเรน รจิติ วชิรสารัตถลึงคหะ ปกรณิ สมุมาสมุพุทูปรินิพนานวสุสโต
อญุจสทตตีวสุสาธิเก ทูวิสทสุสิเมวสุเส ฉนุนวูตาธิกอญุจสทสกุกราเช
สมญูเต ตุงรุกควลุลเส วิลาขมาลสุส กาทปกุเข ปญจมิตติยิ โสรวาเร
ปรินิญจิตนุติ. " "

- ปกรณิ วชิรสารัตถลึงคหะ อันพระมหาเถระผู้มีนามที่ครุขนานว่า ภททนต์สิริรัตนปัญญา ผู้แสวงหาประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น มีหทัยอันกรุณาตักเตือนแล้วด้วยดี มีการตรวจตราดีด้วยญาณอันสุขุม ผู้อยู่ในอารามชื่อ มหาวัน รจนาไว้ดังที่กล่าวแล้ว จบบริบูรณ์ในวันเสาร์ แรม 5 ค่ำ เดือน 6 ปีมะเมีย จุลศักราช 896 ในปีที 2078 แต่ปีที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพาน

และมีคาถาก่อนข้อความข้างต้นว่า

" รตนปัญญาเมน	ภิกขุณา วรพุทธิณา
โลคนุปาฏวตถาย	วชิรสารัตถลึงคหะ
รจิติ นิญจิติ ทนุติ	โหตุ สาธุชเนล เว
พุทวิสทกาเมล	เชพวิหนุที ว ปากฎิ. " "

- คัมภีร์วชิรสารัตถลึงคหะ อันภิกษุนามว่า รัตนปัญญา ผู้มีความรู้เลิศรจนาไว้เพื่อความเชี่ยวชาญของท่านผู้สดับทั้งหลายจบแล้ว ก็แล คัมภีร์วชิรสารัตถลึงคหะนั้น จงปรากฏเป็นคัจฉาดังหยาดพระในสาธุนทั้งหลายผู้มีความต้องการความแก้แค้นด้วยความรู้ เทอญ

พระรัตนปัญญา หรือ สิริรัตนปัญญา ผู้แต่งคัมภีร์วชิรสารัตถลึงคหะนี้น่าจะเป็นพระภิกษุรูปเดียวกับพระรัตนปัญญาผู้แต่งคัมภีร์ชินกาลมาลี เมื่อ พ.ศ. 2060 ในนิคมคาถาตอนที่๑ของคัมภีร์ชินกาลมาลี ได้กล่าวถึงประวัติของท่านว่า

" มัรยาชราชวรัลุมหิ
 ลิริธมมจกกวตติ
 ตสุล ราช่า ปนตฺตา ต
 นรินโท โล มหิปาโล
 รตฺตวเน วิหารมฺหิ
 วสนฺโต ยติ โย ตตฺถ
 ปณฺวารตฺนํ อสุเสติ
 เทวีสทิวสุโล โล
 ชินกาลลํ คเนตฺวาน

ชาโต นิลกฺฤปติ
 สกเล อิติ วิสุลฺโต
 ชุมฺมิโก นุทฺทมามโก
 สาสนโชตนตฺถิโก
 กาเรสิ กฺฤกํ สฺกํ
 เตน รณฺณูปถมฺภิโต
 รตนปณฺณลณฺณิโต
 อนฺุทิวสุเส วลํ ททา
 คณฺณมกาลสิ ยํ สฺกํ. "๑๑

- พระเจ้านิลกประสูติในราชวงศ์ของพระเจ้ามังราย ปราบกฏพระนามใน
 ที่ทั่วไปว่า พระเจ้าสิริธรรมจักรพรรดิ ส่วนพระราช ู้เป็นพระราชปนัดดา
 ของพระองค์ ทรงเป็นธรรมิกราช ทรงเป็นพุทธมามกะ ทรงเป็นจอมคน ทรง
 เป็นผู้ปกครองแผ่นดิน ทรงเป็นผู้ประสงค์ให้พุทธศาสนารุ่งเรือง ได้โปรดให้
 สร้างกุฏิอันสวยงามไว้ในวัดป่าแดงวิหาร

พระภิกษุผู้มีนามว่า รัตนปัญญา เพราะมีปัญญาเพียงตั้งว่ารัตนะ ได้รับการ
 อุปถัมภ์ จากพระราชปนัดดาพระองค์นั้น อยู่ที่กุฏิที่พระราชปนัดดาสร้างถวาย
 ขณะนั้น พระภิกษุนั้นมีพรรษาได้ ๒๑ พรรษา กำลังอยู่ในระหว่างพรรษา ได้
 เพิ่มตกแต่งชินกาลมาลีให้เป็นคัมภีร์อันงดงาม

พระเจ้านิลกที่กล่าวถึงนี้ คือ พระเจ้าติลก หรือ พระเจ้าติโลกราช หนังสือ
 ชินกาลมาลี ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๕๑ เรียก นิลกราช ทุกแห่ง เพราะผู้คัดลอกต้นฉบับเดิม
 คงจะอ่านผิด คือ อ่านตัว ต เป็น น ติลก จึงกลายเป็น นิลก ไป"๑๒ พระเจ้าติโลกราช
 นี้ ทรงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสามฝั่งแกน ครองราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๑๙๘๕-
 ๒๐๓๑ พระราชปนัดดาของพระองค์ คือ พระเมืองแก้ว ครองราชสมบัติระหว่าง พ.ศ.
 ๒๐๓๙-๒๐๖๙ ในชินกาลมาลี เรียกว่า ติลกปนัดดาธิราช (ติลกปนตฺตาธิราช)"๑๓ บ้าง
 เรียกว่ารัตนราชกุมารบ้าง พระภูตาธิปติราชบ้าง พ่อท้าวแก้วบ้าง พระเมืองแก้วบ้าง
 พระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นเอกประการ ในส่วนที่เกี่ยวกับวัดป่าแดงมหา
 วิหาร ในชินกาลมาลี มีข้อความแปลได้ว่า

" อนึ่งในปีนั้น (พ.ศ. ๒๐๖๐) พระเจ้าติลกปนัดดาธิราช ทรงทำวัดป่าแดงให้
 รุ่งเรือง ทรงพระดำริว่า เดียวนี้ท่านมหาสามีแห่งพุทธศาสนานิกายสีหลไม่ได้
 อยู่แล้ว อนึ่ง วัดป่าแดงมหาวิหารก็เก่าคร่ำคร่ามาก อย่างกระนั้นเลย เรา
 จะนิมนต์พระมหาเถระชื่อ ลัทธัมมสันธุริระ ซึ่งเป็นใหญ่อยู่ในวัดมหาโพธาราม

ให้มาอยู่ในที่ของท่านมหาสาลีหลในวัดป่าแดงเถิด เมื่อทำได้ตั้งนั้น แล้ววัดป่าแดงมหาวิหาร ก็จักเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น ทั้งจะเป็นการยกย่องพุทธศาสนาในกาลนี้ด้วย ครั้นพระองค์ทรงดำริดังนี้แล้ว พอถึงวันเสาร์ ขึ้น 12 ค่ำ เดือน 3 จึงลงมือชำระทำความสะอาดสถานที่มณฑป และบริเวณวัดป่าแดงมหาวิหาร ในวันพุธ แรม 1 ค่ำ พระมหากษัตริย์เสด็จไปวัดป่าแดงมหาวิหารด้วยพระองค์เอง ทรงตรวจดูสถานที่นั้น ต่อจากนั้น พระราชาธิบดีโปรดให้ซ่อมมณฑป เมื่อวันศุกร์ ขึ้น 10 ค่ำ เดือน 4 พระจันทร์เสวยกัศติงกษัตริฤกษ์เวลากลางคืน ยามต้น หนึ่ง มณฑปนั้นเอาปราสาทที่ประทับของพระราชบิดาที่บ้านศรีภูมิ ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือราชธานี เชียงใหม่มาทำ โปรดให้รื้อปราสาทนั้นจากบ้านศรีภูมิมาสร้างในวัดป่าแดงมหาวิหารเพื่อให้เป็นที่อยู่ของพระมหาเถระ จริงอยู่ สถานที่นั้นมีพื้นที่บริเวณยาว 20 วา กว้าง 23 วา ประกอบด้วยคชลักษณ์ (ลักษณะข้าง) "๐๐"

เข้าใจว่า เมื่อได้บูรณะซ่อมแซมวัดป่าแดงมหาวิหารแล้ว พระรัตนปัญญาคงจะได้มาอยู่ที่กุฏิหลังหนึ่งในวัดป่าแดงมหาวิหาร ซึ่งพระเจ้าติลกปนัดดาธิราช หรือ พระเมืองแก้ว ทรงสร้างถวาย ทั้งนี้ พระรัตนปัญญาน่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องรับผิดชอบในเรื่องการบูรณะวัดป่าแดงมหาวิหาร ซึ่งได้เริ่มทำเมื่อ พ.ศ. 2060 ด้วย เพราะมีข้อความในชินกาลมาลีว่า

" ยลุมี่ ปน สกราเซ มูลิกสญญิตเต อภยสารทมมหาสาลี ลคค์ คโคต, ตี ปิ ตทนบุตรมปิ ปสุลสุกราช มหาสาลีสุญญี อโหสิ. กลุมา, รตตวนาราเม มหาสาลีโน นีวาสนภูฐานสุล มหามณฑปสุล อปริปัญณกิจจตุตา. ตลุม่า ทวีลฺ วสุเสลฺ เชน มหายิ ชินกาลมาลี ตี คนุชชาติ ลีนิตา, โสฬ มหาโพธารามาธิปติโน มหาเถรสล อนมติยา มหากจันนี อตุถรี. "๐๐"

ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร ได้แปลข้อความตอนนี้อย่างแปลตามต้นฉบับบาลีซึ่งจาร มหาจันนี อตุถรี เป็น มหาจันนี อตุถรี ว่า

" ส่วนท่านอภยสารทมมหาสาลีได้มรณภาพเมื่อปีชวด (พ.ศ. 2059) ต่อมาถึงปีฉลู (พ.ศ. 2060) จึงได้ทำบุญงานศพท่านมหาสาลี ตามว่าเพราะเหตุไร จึงทำบุญงานศพท่านในปีฉลู ไม่ทำเสียในปีที่ท่านมรณภาพ ตอบว่า เพราะทำมณฑป เป็นที่อยู่ของท่านมหาสาลีที่วัดป่าแดง ยังไม่เสร็จกิจจึงรีบรื้อย เพราะฉะนั้นในระยะเวลา 2 ปี ข้าพเจ้า ผู้รื้อยกรองพวงมาลัย คือ คัมภีร์

ชินกาลมาลีปกรณ์จึงต้องไปลบล้างความยุ่งยาก โดยอนุมัติของพระมหาเถระ
ผู้เป็นใหญ่ในวัดมหกโภชาราม"^{๑๐}

ท่านได้อธิบายความคิดในการแปล มหากณิน อคฺครี ว่า

" มหากณิน อคฺครี แปลว่าลบล้างความยุ่งยาก คำศัพท์ว่า มหากณิน=ความยุ่งยาก,
อคฺครี = ลบล้าง, กิริยาศัพท์นี้มาจากธาตุ คร แปลว่า ไป, ถึง, กลืน,
ทำให้หายไป อิ ปัจจัยแห่งวิภक्तिยัตถัน อตฺตโนบท อุตฺตมบุรุษ เอกวจนะ
บอกอดีตกาล อ ต้นธาตุ สำเร็จรูปเป็น อคฺครี แปลว่า ทำให้หายไป หรือ
ลบล้าง แต่ต้นฉบับเดิมเป็นว่า มหากณิน อคฺครี แปลว่า ได้ไกล่เกลี่ยความ
แย้งกระด้าง รวมความทั้งประโยคว่า เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าผู้รื้อยกรอง
พงษมาลัย คือ คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ได้ไกล่เกลี่ยความกระด้างถึง 2 ปี
โดยอนุมัติของพระมหาเถระผู้เป็นใหญ่ในวัดโพชาราม "^{๑๑}

คำแปล มหากณิน อคฺครี ว่า ลบล้างความยุ่งยาก และคำแปล มหากณิน อคฺครี
ว่า ได้ไกล่เกลี่ยความกระด้าง อันเป็นการแปลตามรูปศัพท์นี้ ไม่แสดงความหมายที่ชัดเจน
ว่าพระรัตนปัญญา ผู้รื้อยกรองคัมภีร์ชินกาลมาลี ได้กระทำอะไรในเหตุการณ์นี้ ใน
พงศาวดารโยนก ได้กล่าวถึงเรื่องราวตอนนั้นว่า

" อนึ่งในปีฉลู นพศกนี้ พระอภัยสารทมหาสังฆราช ถึงแก่มรณภาพ พระเจ้า
เชียงใหม่จัดการบูชาเพลิงพระลริระแล้วจึงสถาปนาพระราชาคณะเจ้าอาวาส
วัดโพชารามขึ้นเป็นสังฆราชอธิปัตติสงฆ์ ตั้งพิธีสมณุตมาภิเศก... จุลศักราช
880 (พ.ศ. 2060) เป็นวันสรรมุรธาภิเศก "^{๑๒}

ถ้าเชื่อมเรื่องทีกล่าวใน ชินกาลมาลี และใน พงศาวดารโยนก อาจวิเคราะห์
เหตุการณ์ในช่วงนี้ได้ว่า เมื่อพระอภัยสารทมหาสังฆราชมรณภาพลง ตำแหน่งพระ
สังฆราชก็ว่างลง แต่พระเจ้าติลภนัตตาธิราชมิได้แต่งตั้งพระสังฆราชใหม่ทันที เพราะ
พระองค์ทรงตั้งพระทัยที่จะแต่งตั้ง พระลักขัณฐ์มลลันธุริระ เจ้าอาวาสวัดมหาโพชาราม เป็น
พระสังฆราช พระองค์ทรงตั้งพระทัยที่จะนิมนต์พระลักขัณฐ์มลลันธุริระนี้ ไปอยู่ที่วัดป่าแดงมหา
วิหารที่พระองค์ได้โปรดให้บูรณะซ่อมแซมเป็นอย่างดีใหม่ ในขณะที่พระอภัยสารทมหาสัง
ฆราชมรณภาพนั้นการซ่อมแซมวัดป่าแดงมหาวิหารยังไม่เสร็จ คงจะได้คิดกันว่า ให้จัด
ซ่อมแซมวัดป่าแดงมหาวิหารให้เสร็จ แล้วทำการแต่งตั้งพระสังฆราชพร้อมกับการเฉลิม
ฉลองวัดป่าแดงมหาวิหารเสียในคราวเดียวกัน ความคิดและการกระทำดังกล่าว เป็น

เหตุให้การทำบุญงานศพท่านอภัยสารทมหาสามีเลื่อนช้าออกไป การที่เลื่อนช้านี้ อาจทำให้กิจการฝ่ายสงฆ์มีปัญหาติดขัด จำเป็นต้องมีผู้จัดการดูแล พระลัทธัมมลัทธิระ เจ้าอาวาสวัดมหาโพธารามจึงให้พระรัตนปัญญาไปดูแลจัดปัญหาต่างๆ ในด้านกิจการสงฆ์อันอยู่ในขอบข่ายงานของพระสังฆราชองค์เดิม หรือในอีกทางหนึ่ง พระรัตนปัญญาก็อาจจะได้รับมอบหมายให้เป็นผู้แทนทางฝ่ายสงฆ์ หรือแทนท่านลัทธัมมลัทธิระ ในการประสานเรื่องการซ่อมแซมวัดป่าแดงมหาวิหาร และโดยเหตุที่ต้องมาจัดการเรื่องการซ่อมแซมวัดป่าแดงมหาวิหาร ทำให้พระรัตนปัญญาซึ่งอยู่ในฐานะสำคัญ ในการจัดการทำบุญงานศพพระอภัยสารทมหาสามีต้องเลื่อนเวลาออกไป ที่ว่า "ลบล้างความยุ่งยาก" หรือ "ไถลเกลี้ยความแข็งกระด้าง" ในที่นี้ ก็จะมีความหมายถึง การรับหน้าที่ดูแลเรื่องการซ่อมแซมวัดป่าแดงมหาวิหาร ช่วยขจัดความไม่เรียบร้อย ความไม่เสร็จสมบูรณ์ของการสร้างตกแต่งบริเวณสถานที่ให้เสร็จสิ้นลง ทั้งนี้เข้าใจว่า พระรัตนปัญญาน่าจะได้รับหน้าที่ ในการดูแลเรื่องการซ่อมแซมวัดป่าแดงมหาวิหารมากกว่าข้อสันนิษฐานอีกลักษณะหนึ่ง เพราะข้อความเป็นเรื่องเกี่ยวกับซ่อมแซมวัดป่าแดงมหาวิหารโดยเฉพาะการทำมณฑปอยู่มาก

ในคำนำแปลชินกาลมาลี ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร ได้กล่าวถึงประวัติของพระรัตนปัญญาว่า

" พระรัตนปัญญาเถระเป็นชาวเมืองเหนือ มีผู้ยืนยันว่า ท่านเป็นชาวเมืองเชียงราย และเป็นเชื้อพระวงศ์ของพระเจ้ามังราย บวชอยู่วัดพระแก้วเมืองเชียงราย ต่อมาท่านไปอยู่เมืองเชียงใหม่ และอยู่ที่วัดสิลหาราม คือที่เรียกว่า วัดเจดีย์เจ็ดยอดเดี๋ยวนี้ ท่านได้รจนาคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์นี้ในรัชสมัยของพระเจ้าติลกปนัดดาธิราช ขณะเมื่อรจนาจบ เป็น พ.ศ. 2060 ขณะนั้นท่านว่าท่านมีพรรษาได้ 23 พรรษา แต่ท่านจะบวชเมื่ออายุเท่าไรไม่ทราบ ถ้าคิดว่า ท่านบวชเมื่ออายุครบบวช คือ อายุย่างเข้า 21 ปี ท่านก็ต้องมีอายุย่างเข้า 44 ปี ประมาณว่าท่านคงเกิดในราว พ.ศ. 2016 ในระยะนี้เป็นรัชสมัยของพระเจ้ายอดเชียงราย พระราชปนัดดาของพระเจ้าติลก หลังจากพระเจ้าติลกสวรรคต 25 ปีเท่านั้น และท่านผู้รจนานี้ได้อยู่มาจนถึงแผ่นดินพระเกษเกล้า "๑๑

ผู้วิจัยได้พยายามค้นหาหลักฐาน ที่ทำให้ ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร ได้ข้อสรุปดังกล่าวข้างต้น โดยเฉพาะเรื่องที่ว่าพระรัตนปัญญาเถระเป็นชาวเมืองเชียงราย และเป็นเชื้อพระวงศ์ของพระเจ้ามังราย ปรากฏว่า ใน *ชินกาลมาลี* ได้กล่าวถึงพระรัตนปัญญาไว้ในอีกที่หนึ่งว่า ใน พ.ศ. 2055 พระเจ้าติลกปนัดดาธิราชทรงกระทำการผูกสีมา

ที่วัดมหาโพธาราม ในการนั้น พระอภัยสารทมหาสาหมักกับพระมหาเถระเจ้าอวาลวัดมหาโพธาราม เป็นผู้สวดคลีมาสมมติกรรมวาจา มีพระเถระมาร่วมในพิธีจำนวนมาก ราชนามพระเถระที่ระบุนี้มี พระรัตนปัญญาแห่งนครพะเยา และ พระรัตนปัญญาแห่งนครลำปาง รวมอยู่ด้วย กล่าวกันว่า พระเถระเหล่านั้นล้วนเป็นรัตตัญญู คือ มีความชำนาญเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก รู้พระวินัย เป็นเจ้าคณะใหญ่และเป็นอาจารย์ของคณะสงฆ์^{๖๖} หลักฐานดังกล่าวชวนให้คิดว่า พระรัตนปัญญาเถระผู้แต่งชินกาลมาลี จักเป็นพระรัตนปัญญาเถระองค์ใดองค์หนึ่งที่กล่าวในชินกาลมาลีนี้หรือไม่ เข้าใจว่า ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสงมนวิฑูร อาจจะได้ข้อมูลที่สรุปว่าพระรัตนปัญญาเถระผู้แต่งชินกาลมาลี เป็นชาวเมืองพะเยาจากหลักฐานส่วนนี้ เพราะเมืองพะเยาปัจจุบันอยู่ในเมืองเชียงราย แต่ท่านจะมีเหตุผลใดที่ว่า พระรัตนปัญญาเถระเป็นเชื้อพระวงศ์ของพระเจ้ามังราย ผู้วิจัยยังหาหลักฐานที่นำมาสู่ข้อสรุปของท่านไม่ได้ นี่เป็นเรื่องที่ต้องค้นคว้ากันต่อไป ส่วนที่สรุปได้แน่นอนตามหลักฐานคือ พระรัตนปัญญาเถระเป็นผู้มีความใกล้ชิด ได้รับความรู้แจ้งจากเจ้าอวาลวัดมหาโพธาราม ท่านต้องเป็นผู้ที่อยู่ในแวดวงของพระเถระชั้นผู้ใหญ่ จึงสามารถบันทึกเหตุการณ์เกี่ยวกับพระศาสนาในช่วงสมัยของท่านเองได้อย่างละเอียดลออมาก ทั้งนี้ ท่านต้องอุปสมบทในคณะสีหล ต่อมาจึงได้เป็นพระเถระรูปหนึ่งที่มาอยู่ที่วัดป่าแดงมหาวิหารซึ่งพระเจ้าติลกปนัดดาธิราชโปรดให้ซ่อมแซมเป็นที่อยู่ของพระภิกษุในสายสีหล

เข้าใจว่า ภายหลังจากต่อมา พระรัตนปัญญาจะได้ย้ายมาอยู่วัดมหาวัน ซึ่งตั้งอยู่ในแขวงด้านประตูท่าแพในเมืองเชียงใหม่ขึ้นนอก และท่านได้แต่งคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะที่วัดมหาวันนี้ โดยแต่งเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2078

ผลงานอีกเรื่องหนึ่งของพระรัตนปัญญา คือ คัมภีร์วชิรสารัตถสังคหฎีกา ในตัวคัมภีร์มิได้ระบุปีที่แต่ง สันนิษฐานว่า พระรัตนปัญญาแต่งคัมภีร์นี้ภายหลังจากการแต่งคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะไม่นาน บางทีอาจจะได้แต่งควบคู่กันไปกับคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ จึงมิได้ระบุเรื่องราวของผู้แต่งและปีที่แต่งเหมือนอย่าง คัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ และชินกาลมาลี

ในวิทยานิพนธ์เรื่อง *The Pali Literature of Thailand* ดร.ลิขิตลิขิตานนท์ ได้เสนอว่าพระรัตนปัญญายังได้แต่งผลงานอีกเรื่องหนึ่ง ชื่อ *มาติกัตถสรูปัมมสังคณี* อธิบายมาติกาหรือหัวข้อธรรมของคัมภีร์ปัฏมสังคณี พระอภิธรรมปิฎก 122 หัวข้อโดยสังเขป^{๖๗}

6.2 สาระสิ่งเขป

คัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ เป็นผลงานร้อยกรอง แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันท 414 บท มีจำนวนร้อยแก้วเกี่ยวกับผู้แต่ง และประวัติการแต่งอย่างสั้นๆ แทรกก่อนคาถาสุดท้าย

เริ่มต้นด้วย ปณามคาถา กล่าววามัศจรรย์พระรัตนตรัย และอารัมภกถา ระบุชื่อคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ (ประมวลอรุณอันเป็นสาระประจักษ์เพชร) บอกวัตถุประสงค์ของการแต่งว่า เพื่อกระทำความรู้ให้ลึกซึ้งในเนื้อความซึ่งน่าสังเกต และกล่าวถึงวิธีการแต่งว่าจักอาศัยมติของบูรพาจารย์ที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ

มาติกา ระบุชื่อหัวข้อ 19 หัวข้อ ซึ่งจะแสดงรายละเอียดตามลำดับต่อไป

เนื้อเรื่อง แบ่งออกเป็น 19 หัวข้อ ตามที่ระบุไว้ในมาติกา แต่ละหัวข้อเริ่มต้นด้วยคาถา 1 บท แสดงหลักการสังเกตสารัตถธรรมในบทประพันธ์ซึ่งแต่งด้วยวิธีการต่างๆ (แบบกลบท) หลังจากแสดงหลักการแล้ว ได้ยกตัวอย่างให้ผู้อ่านได้เห็นและทดสอบสังเกตสารัตถธรรมในบทประพันธ์ที่ยกมา เป็นการประยุกต์หลักการมาใช้ปฏิบัติ หัวข้อ 19 หัวข้อเรียงลำดับดังนี้ คือ

หัวข้อที่ 1 อากิสูงเกต - สังเกตอักษรระดับ เป็นการสังเกตสารัตถธรรมจากตัวอักษรต้นของคำที่ผู้ประพันธ์นำมาแสดง เช่น

" มุชลี มงคล โลก	ทุกขนาสกรี วรร
มุชลี สรณิ คจณ	สุขกาโมสิ เจ ตูว. "(คาถาที่ 10)
(มุ	เป็นอักษรต้นของศัพท์ว่า มุช
ช	" " ชมม
ลี	" " ลจจ)

คาถานี้จึงมีสารัตถะว่า

- มุชลี (พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์) เป็นมงคลในโลก กระทำความทุกข์ให้สิ้นไป เป็นสิ่งประเสริฐ หากท่านปรารถนาความสุขก็จงเข้าถึง มุชลี (พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์) เป็นที่พึ่งเกิด

หัวข้อที่ 2 อนุตตสุงเกต - สังเกตอักษรปลาย ตัวอย่างเช่น

" คิปที มนลากาลี ตานุตมฏฐกฤษร์ สทา

โย โส เจนุติมเทหฐโร สิว่ ทุกุขกฤษย์ คโต. " (คาถาที่ 52)

- บุคคลใด กระทำบททั้ง 3 มี 8 อักษร มีอักษร ตา เป็นที่สุด ไว้ในใจทุกเมื่อ บุคคลนั้น ถ้าเป็นผู้ตั้งอยู่ในฐานะที่มีร่างกายเป็นครั้งสุดท้าย ย่อมบรรลุนิพพานอันเป็นที่สิ้นทุกข์

(บททั้ง 3 มี 8 อักษร มีอักษร ตา เป็นที่สุด หมายถึง

อนิจจํ นับได้ 3 อักษร

ทุกุขํ " 2 อักษร

อนตฺตทา " 3 อักษร)

หัวข้อที่ 3 อาทยนตสุงเกต - สังเกตทั้งอักษรต้นและอักษรปลาย ตัวอย่าง

เช่น

" อฺยุตฺตทา ทล ปทา ปาที ยลฺลส ติฏฺฐนฺตติ ปณฺตเร

มหิโคปทจกุกานิ ลกเต โส น ลฺลโย " (คาถาที่ 58)

- บท 10 ประการมีอักษรระ ปา เป็นเบื้องต้น จิ เป็นที่สุด ตั้งอยู่ในใจของบุคคลใด บุคคลนั้นย่อมได้มนุษยสมบัติ สวรรคสมบัติ และนิพพานสมบัติ ไม่ต้องสงสัยเลย

(บท 10 ประการ มีอักษรระ ปา เป็นเบื้องต้น จิ เป็นที่สุด ได้แก่ กุศลกรรม

บท 10 คือ

กายกรรม 9

- ปาณาติปาตา เวรมณี	เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์
- อทินฺนาทานา เวรมณี	เจตนางดเว้นจากการเอาของที่มีผู้อื่นมิได้ให้
- กาเมสุ มิจฺฉาจารา เวรมณี	เจตนางดเว้นจากการประพฤตินิดในกามทั้งหลาย

วจีกรรม 4

- มุสาวาทา เวรมณี	เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ
- ผรุสฺย วาจา ย เวรมณี	เจตนางดเว้นจากการพูดหยาบ
- ปิสุณาย วาจา ย เวรมณี	เจตนางดเว้นจากการพูดล่อลึง
- สมุပ္ปลาปา เวรมณี	เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

(คาถานี้ อ่านย้อนอักษรได้ว่า -

สุภาวิตา เชน เมตตยา ทยา สุตฺติ มติ สติ
สิลฺลี ทานํ อิติ ตาโล ลกเต สฺขี นโร โส.

- *ธรรมเหล่านี้คือ เมตตยา กรณา สุตตะ มติ คีล ทาน อิติ ความกลัวบาป
บุคคลผู้ใดอบรมดีแล้ว บุคคลนั้นย่อมได้ความสุข)*

หัวข้อที่ 6 สันนุตรกฺขร - ซ้อนอักษร เป็นการจับสารัตถธรรมด้วยการจับ
อักษรในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 มาต่อกัน ตัวอย่างเช่น

" โสภาเชนยเตลาอา ชุยคฺชยุย ลลโย ภฺย
อฏฺฐ วรานิมาเนว วฑฺฒนตุ ยลธาริโน " (คาถาที่ 92)

(ผู้อื่นจะเข้าใจความหมายในคาถาข้างต้นได้ ต่อเมื่อนำอักษรในบาทที่ 1 ไป
ต่อกับอักษรในบาทที่ 2 ทีละอักษรไปตามลำดับ คือ

<u>บาทที่ 1</u>	<u>บาทที่ 2</u>	<u>รูปศัพท์</u>	<u>คำแปล</u>
โส	ชฺย	โสชฺย	ภาวะแห่งผู้มีสุข
ภา	คฺช	ภาคฺช	ภาวะแห่งผู้มีโชค
เช	ยุย	เชยุย	ภาวะแห่งผู้มีปัญญา
พ	ล	พล	กำลัง
ย	ล	ยล	ยศ
เต	โย	เตโย	เดช อำนาจ
ลา	ภ	ลาภ	ลาภ
อา	ยฺ	อายุ	อายุ)

คาถานี้จึงแปลได้ว่า

- *ขอมร 8 ประการเหล่านี้แล คือ ภาวะแห่งผู้มีสุข ภาวะแห่งผู้มีโชค ภาวะ
แห่งผู้มีปัญญา กำลัง ยศ เดช ลาภ และอายุ จงเจริญแก่ท่านผู้ทรงยศ*

หัวข้อที่ 7 ทวตฺถก - มี 2 ความ เป็นการเข้าใจความหมาย 2 นัยในคาถา
เดียวกัน ตัวอย่างเช่น

" อนนฺณกฺงฺชินานฺน - รเวนาณนการินา
นฺนวาหา วรา วุตฺตา ขนฺธา ติปิฏฺเฏ เวเร. " (คาถาที่ 102)

แปลนัยที่ 1 - ธรรมชั้นอันประเสริฐ เป็นจุดเครื่องนำไปอย่างแน่นอน อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ไม่ทรงหวังสิ่งใดสิ่งหนึ่งเลย ทรงมีพระสุรเสียงไม่บกพร่อง ทรงมีวิริยะมิได้ย่อหย่อน ตรัสไว้แล้วในพระไตรปิฎกอันประเสริฐ

แปลนัยที่ 2 - ธรรมชั้นอันประเสริฐ 84,000 (นानุนวาทา) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ ในพระไตรปิฎก อันประเสริฐ คือ 21,000 (อนนุณกุงขิ) พระธรรมชั้นในพระวินัยปิฎก, 42,000 (นानุนรวา) พระธรรมชั้นในพระอภิธรรมปิฎก, 21,000 (นानุนการิ) พระธรรมชั้นในพระสุตตันตปิฎก

หัวข้อที่ 8 โลกสฤณงกิตสงฺขยา - จำนวนที่กำหนดตามที่หมายรู้ทั่วกัน ตัวอย่าง

เช่น

" ปาทเปโก ภวฺกฺขนฺโธ สรสาโข พุทฺโธ
สิเนรุคฺโค สฺพลโธ อวิสุ อิติ นามโก. " (คาถาที่ 104)
- ต้นไม้ต้นหนึ่ง มีลำต้น 3 มีกิ่ง 5 มีใบมาก มียอด 1 ให้ผลดี มีนามว่า อวิสุ

(ภวฺกฺขนฺโธ แปลว่า มีลำต้น 3 จำนวน 3 แปลจากศัพท์ ภว เพราะเป็นที่หมายรู้ทั่วกันว่า ภพมี 3 คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ

สรสาโข แปลว่า มีกิ่ง 5 จำนวน 5 แปลจากศัพท์ สร ซึ่งตามรูปศัพท์แปลว่า คร ที่ สรศัพท์แปลว่า 5 มีตำนานว่าพญารามราชาใช้ลูกครลูกเดียวยิงบ้อม 5 บ้อมแตก ฉะนั้น สรศัพท์จึงแปลว่า 5 ด้วย เพื่อประกาศเกียรติคุณของพญารามราชา และประกาศอาณาเขตของลูกคร

สิเนรุคฺโค - แปลว่า มียอด 1 จำนวน 1 แปลจากศัพท์ สิเนรุ เพราะเป็นที่รู้กันทั่วไปว่า เขาสิเนรุมีลูกเดียวเท่านั้นในโลก

คาถานี้ตามอรรถหมายถึง พระไตรปิฎก แต่เปรียบเป็นต้นไม้ซึ่งมีลักษณะและคุณ ดังนี้

ภวฺกฺขนฺโธ มีลำต้น 3 ได้แก่ พระวินัย พระสุตตันตะ พระอภิธรรม
สรสาโข มีกิ่ง 5 หมายถึงนิกาย 5 ได้แก่ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย ขุททกนิกาย

พุทฺโธ มีใบมาก หมายถึงข้อธรรมอันมีถึง 84,000 พระธรรมชั้น
สิเนรุคฺโค มียอด 1 หมายถึงพระพุทธรูปหนึ่ง มีที่สุดประการเดียว คือ วิมุตติ

สุผลโท ให้ผลดี หมายถึงผลแห่งการปฏิบัติ ผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลตามควรแก่ การปฏิบัติของตนๆ

อวิสุ หมายถึง อ-อภิธรรมปิฎก วิ-วินัยปิฎก ส-สุตตันตปิฎก)

หัวข้อที่ 9 วณฺณลํงฺขยา - การนับด้วยอักษร การใช้อักษรเป็นสัญลักษณ์แทน จำนวน ผู้อ่านต้องรู้ว่าอักษรใดเป็นสัญลักษณ์ของจำนวนเท่าใด จึงจะเข้าใจสารัตถธรรม ในที่นั้นๆ ได้ ทั้งนี้มีกฎดังนี้

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ก	ข	ค	ฆ	ง	จ	ฉ	ช	ฌ	ณ
ฎ	ฐ	ฑ	ฒ	ณ	ต	ถ	ท	ธ	น
ป	ผ	พ	ภ	ม					
ย	ร	ล	ว	ศ	ษ	ส	ห	ฬ	สระ 8

ตัวอย่างเช่น กหฺปายา แปลว่า 1811 ก=1, หฺ=8, ปา=1, ยา=1)

" อเจตนายํ ปจฺวิ อวิณฺณาย สฺขํ ทฺกฺขํ
เวสฺสณฺตรสฺส เตเชน จกฺขณํ สฺกฺขํ กมฺปยิ. " (คาถาที่ 111)
- แผ่นดินนี้ ไม่มีจิตใจ ไม่รู้สึกสุขทุกข์ ด้วยเดชของพระเวสสันดร ไหวสะเทือน
แล้ว 7 ครั้ง

(ในคาถาข้างต้น จกฺขณํ ตามสังขยาปกติ แปลว่า 6 ครั้ง แต่ในที่นี้ต้องแปล ตามวณฺณลํงฺขยา จ=7 จกฺขณํ จึงแปลว่า 7 ครั้ง ถ้าผู้อ่านไม่รู้ว่าคำนี้ต้องแปลตามแบบ วณฺณลํงฺขยา ก็จะจับสาระผิด)

หัวข้อที่ 10 สิเลสก - จุควม คำๆ หนึ่งมีหลายความหมาย ตัวอย่างเช่น

" ตินฺคฺคํ ขาทติ เกกํ คิลติ กาลปฺปิโต
นาโค เทวมนุสฺसानํ ชมฺมํ เทเสติ เกวลํ. " (คาถาที่ 119)
- นาคเคี้ยวอดหญ้า กลืนกินกบ มีดอกไม้บานตามฤดูกาล แสดงธรรมทั้งสิ้นแก่
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

(นาค	ศัพท์	ซึ่งใช้เป็นประธาน	ในที่นี่มีหลายความหมาย
	นาค	เคี้ยวยอดหญ้า	นาค	ในที่นี่คือ ช้าง
		นาคกลืนกินกบ	"	"
		นาคมีดอกไม้บานตามฤดูกาล	"	"
		นาคแสดงธรรม	"	"
				พระนุทธเจ้า)

หัวข้อที่ 11 อาทิปาโทตฺตฺร - ไชที่บาทตัน เป็นการจับสาระโดยการตอบ
คำถาม ซึ่งมีคำตอบให้ไว้ที่บาทแรกของคาถา ตัวอย่างเช่น

" ถิ นีร์ ลา อูโม ปาปี การิสีนั กมคุดินั
โกชานั โก รวิญฺหุนั กั มลั ปุญฺญเจตโล " (คาถาที่ 120)
- หลึง น้ำ หมา ควัน บาบ อะไรเป็นข้าศึกของหมู่ฤาษี อะไรเป็นข้าศึกของ
ไฟ อะไรเป็นข้าศึกของฝูงแพะ อะไรเป็นข้าศึกของดวงอาทิตย์ อะไร
เป็นมลทินของกุศลจิต

(คาถาข้างต้นมีลักษณะคำถาม-คำตอบ ดังนี้

ถาม	กา อีสินี อริ	อะไรเป็นข้าศึกของหมู่ฤาษี
ตอบ	ถิ	หลึง
ถาม	กั อคุดินั อริ	อะไรเป็นข้าศึกของไฟทั้งหลาย
ตอบ	นีร์	น้ำ
ถาม	โก อชานั อริ	อะไรเป็นข้าศึกของฝูงแพะ
ตอบ	ลา	หมา
ถาม	โก รวิญฺหุนั อริ	อะไรเป็นข้าศึกของดวงอาทิตย์และ ดวงจันทร์
ตอบ	อูโม	ควัน
ถาม	กั มลั ปุญฺญเจตโล	อะไรเป็นมลทินของกุศลจิต
ตอบ	ปาปี	บาบ)

หัวข้อ 12 มชฺฌปาโทตฺตฺร - ไชที่บาทท่ามกลาง การจับสาระโดยการตอบ
คำถาม ซึ่งมีคำตอบให้ไว้ที่บาทที่ 3 ของคาถา ตัวอย่างเช่น

" กมลั โก กุมฺหุ โก นรป โก ปโนยิ
รวิญฺหุ ปุญฺธิโต นาโถ ตาเรสิ โก ภวตฺตยั. " (คาถาที่ 123)

- ะไวยังดอกกมลให้แยมบาน ะไวยังดอกกมุทให้แยมบาน ไครยังพระราช
ให้ทรงขึ้นบาน, ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ บัณฑิต พระนางเจ้า, ไครยังมหา
ชนให้ข้ามพ้นภพสาม

- (โก กมล ปโพธิ - ะไวยังดอกกมลให้แยมบาน รวิ - ดวงอาทิตย์
โก กมุท ปโพธิ - ะไวยังดอกกมุทให้แยมบาน อินุท - ดวงจันทร์
โก นรป ปโพธิ - ะไวยังพระราชให้ทรงขึ้นบาน ปณฺธิโต - บัณฑิต
โก ภวตฺตย ตาเรสิ - ไครยังมหาชนให้ข้ามพ้นภพทั้งสาม
นาโก-พระนางเจ้า)

หัวข้อที่ 13 อนุตปาโทตฺตร - ไชที่บาทสุดท้าย การจับสาระโดยการตอบ
คำถาม ซึ่งมีคำตอบให้ไว้ที่บาทสุดท้ายของคาถา ตัวอย่างเช่น

" โก เข ชมุเม จ กา โก จมุ- ภนฺตเร ยชาติ โกนฺต
โกนฺต โก อฆนฺต โก วิธิมานรโหรหา " (คาถาที่ 128)
- สัตว์อะไรไปได้ในอากาศ ธรรมชาติอะไรไปในธรรม ไครเดินไปใน
ระหว่างเมฆ สภาพอะไรดำเนินไปสู่ความเยอหยิ่ง ไครดำเนินไปสู่ความ
ถ่อมตน ไครถึงทุกข์ ไครถึงที่สุดแห่งทุกข์, นก ปัญญา ดวงจันทร์ มานะ
คนไร้มานะ คนมีความโศก พระอรหันต์

- (โก เข ยชาติ - สัตว์อะไรเป็นเจ้าในอากาศ วิ - นก
กา ชมุเม ยชาติ - ธรรมชาติอะไรไปในธรรม จิ - ปัญญา
โก อมุภนฺตเร ยชาติ - ไครเดินไปในระหว่างเมฆ มา - ดวงจันทร์
โก อุนฺต ยชาติ - สภาพอะไรไปสู่ความหวัง มานะ - ความถือตัว
โก โอนฺต ยชาติ - ไครถึงความถ่อมตน มานรโ - ผู้ละมานะ
โก อฆิ ยชาติ - ไครถึงทุกข์ หา - คนมีโศก
โก อฆนฺต ยชาติ - ไครถึงที่สุดทุกข์ อรหา - พระอรหันต์)

หัวข้อที่ 14 ปญฺหสโมตฺตร - ตอบเท่าถาม การจับสาระด้วยการตอบคำถาม
ซึ่งคำตอบใช้ถ้อยคำอย่างเดียวกันกับคำถาม ตัวอย่างเช่น

" อุนฺทกาเล กมิจฺจนฺติ กมิจฺจนฺติ นิปาสิตา
ปจฺจามิตฺตา กมิจฺจนฺติ กมิจฺจนฺติ ทฺทุกขญฺฐิตา. " (คาถาที่ 133)

- ในยามร้อนคนทั้งหลายต้องการอะไร คนผู้กระหายต้องการอะไร บัจจา-
มิตรต้องการอะไรกัน คนที่ระทมทุกข์ต้องการอะไร

(คำตอบทั้งหมด อยู่ที่คำว่า กัม แก่ อัจฉนุตติว ก็ มีความหมายหลายอย่าง
นอกจากจะแปลว่า อะไร แล้ว ยังแปลว่า ลม น้ำ ศีรษะ ความสุข ได้อีกด้วย ฉะนั้น

คำถาม อุนฺหกาเล กมิฉฉนุตติ - ในยามร้อนคนทั้งหลายต้องการอะไร

คำตอบ อุนฺหกาเล กมิฉฉนุตติ - ในยามร้อนคนทั้งหลายต้องการลม

อีก 3 บาทที่เหลือ มีคำถามคำตอบดังนี้

คนผู้กระหายต้องการอะไร

คนผู้กระหายต้องการน้ำ

บัจจามิตรต้องการอะไรกัน

บัจจามิตรต้องการศีรษะกัน

คนที่ระทมทุกข์ต้องการอะไร

คนที่ระทมทุกข์ต้องการความสุข)

หัวข้อที่ 15 สุตตตถก - มีเสียงเป็นความหมาย คือ ความหมายอยู่ที่เสียง
เปล่งออกมาอย่างไร ก็เป็นความหมายไปในตัว คาถาที่ยกเป็นตัวอย่าง ได้แก่

" กามาติตฺตํ โกมาติตฺตํ มารามารา ติกา ติโก

ตํ ติตฺตทาโก โก เขตฺตทาโก โก เขตฺตทา เส สฺหุลฺลทา "

(คาถาที่ 139)

(คาถาที่ยกเป็นตัวอย่างนี้ ฎีกากล่าวว่า "สุวิญฺเญยฺยํ" - "ฟังทราบได้โดย-
ง่าย" แต่คาสตราจารย์ นาวาอากาศเอก แยม ประพันธ์ทอง บอกว่า "บทนี้แปลไม่ได้
เพราะจับเสียงไม่ถูก ไม่ทราบว่าเสียงที่เปล่งนั้นเป็นคำอะไร จึงไม่ได้แปลไว้ ท่านว่า
โดยง่ายนั้น เห็นจะเป็นเรื่องเฉพาะท่านเท่านั้น เพราะผู้แปลนั้นเป็น โดยยาก เสียแล้ว")

หัวข้อที่ 16 คฺมุหปทตถก - ความหมายของบทถูกซ่อนไว้ การจับสาระหรือ
ความหมายของบทที่ซ่อนอยู่ในรูปสนธิที่ผู้ประพันธ์สร้างขึ้น ในลักษณะที่ถ้ามองเพียงรูปศัพท์
แล้วอาจไม่แยกศัพท์ไม่ถูก ติความหมายของศัพท์ผิดไปได้ ตัวอย่างเช่น

" ถิ วสินาริ ราเคน ลินินาริ นิริ รลา

โคมาริ วนโท ฉนุณา อีรานาริ อฮี รลา. " (คาถาที่ 142)

- หญิงเป็นข้าศึกของบรรพชิตทั้งหลายเพราะราคะ น้ำเป็นข้าศึกของไฟทั้งหลาย
เพราะกิจ เมฆเป็นข้าศึกของดวงอาทิตย์ดวงจันทร์เพราะเป็นสิ่งบดบัง คนโง่
เป็นข้าศึกของคนฉลาดเพราะกิจ

(คำพ้องสนธิในที่นี้ คือ

วลินาริ	วลินิ [พระ] + อริ [ข้าศึก]
สิขินาริ	สิขินิ [ไฟ] + อริ [ข้าศึก]
โคมาริ	โค [ดวงอาทิตย์] + มา [ดวงจันทร์] + อริ [ข้าศึก]
ธีรานาริ	ธีรานิ [นักปราชญ์] + อริ [ข้าศึก])

หัวข้อที่ 17 ปเหณี - บทสนุก เป็นการจับสาระจากบทประพันธ์ที่ผู้แต่ง
แต่งลงให้จับความหมายได้ยากด้วยวิธีการต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น

" ภทฺทเมวโปเวเสยฺย วิชฺฐมทกิพฺพนิลํ
สมฺปาปเย ปุริ ฆมฺมิ ภทฺทนุโตตฺตนิ เสวินิ " (คาถาที่ 159)
- บุคคลพึงเข้าไปคบหาซึ่งท่านผู้เจริญ ผู้มีความร้ายแรงคือความเมาอันปิดเป้า
ออกไปแล้วเท่านั้น ท่านผู้เจริญย่อมยังบุคคลผู้คบหาในตน ให้บรรลุถึงบุรีอัน
เกษม(คือพระนิพพาน)

(คำลงในที่นี้ คือ ภทฺทนุต มาจากบท ภทฺทํ ประกอบ นุต เป็น ภทฺทนุต แต่
ผู้อ่านเห็นว่ามีคำว่า ปุริ ฆมฺมิ - เมืองอันเกษม ก็อาจแยก ภทฺทนุต เป็น ภ-ทฺทนุต มิงา
เจริญ หมายถึง ช้างพลายงาม อันจะเป็นพาหนะไปสู่บุรีอันเกษม อนึ่ง ปุริ ฆมฺมิ ก็เป็น
บทลง เพราะใช้คำที่เป็นสัญลักษณ์แทนพระนิพพาน)

หัวข้อที่ 18 ยมก - ช้า เป็นการจับสาระจากบทประพันธ์ที่แต่งด้วยการใช้
คำซ้ำ ซึ่งจำแนกเป็น 3 ประเภท คือ ซ้ำต้นบาท ซ้ำกลางบาท ซ้ำปลายบาท แต่ละ
ประเภทยังจำแนกย่อยได้อีก 3 คือ ซ้ำไม่มีคำสลับ ซ้ำมีคำสลับ ซ้ำทั้งมีคำสลับและไม่มี
คำสลับ ตัวอย่างเช่น

" กมฺลํ กมฺลํกตฺตํ วนโทวนโทมฺพริ
สฺสคฺโต สฺสคฺโต โลกิ สหิตํ ส นิตํ กริ. " (คาถาที่ 184)
- บัวมีเพื่อประดับน้ำ เมฆผู้ให้การรักษามีเพื่อประดับฟ้า พระสวด ผู้ทรงบรรลु
ฐานะอันดี(พระนิพพาน) พระองค์นั้น ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่อุกลอันเป็นการ
แก้อุกลที่ดี ทรงมีเพื่อประดับโลก

หัวข้อที่ 19 ปกิณฺณก - เบ็ดเตล็ด ประกอบด้วยเรื่องซึ่งพระรัตนปัญญาเห็นควรนำเสนอ แต่เป็นเรื่องย่อย ที่ไม่อาจกำหนดเป็นหัวข้อเฉพาะได้ จึงนำเรื่องเหล่านั้นมารวมไว้ในบทเดียวกัน คือ

1) การจับสาระจากความหมายที่มีอยู่ในอักษรเดียว 24 ตัว คือ ก กั กี้ กิ วิ ลา ลี ลึ ลึ โค โม มา รา ลู ภา ภู ฎ เต เม โว โน ธิ ติ ย ต แต่ละอักษรมีความหมาย เช่น ก หมายถึง กาย พรหม ลม ศีรษะ น้ำ ความสุข, โค หมายถึง สวรรค์ รัศมี สายฟ้า ลูกศร น้ำ ทิศ ดวงตา ดวงจันทร์ ปศุสัตว์ ถ้อยคำ แผ่นดิน ผู้อ่านจะต้องรู้ความหมายเหล่านี้ จึงจะสามารถจับสาระในบทประพันธ์ที่มีคำเหล่านี้ปรากฏอยู่ได้

2) คำประพันธ์ 4 ประเภท คือ คชุษ - ร้อยแก้ว คำบอกเล่า ปชุษ - ร้อยกรอง บทกวี เศษ - บทขับ กจุล - บทอธิบาย ผู้อ่านจะต้องเข้าใจประเภทของบทประพันธ์ จึงจะเข้าถึงอรรถและรสของบทประพันธ์นั้นได้

3) ปัญหาไวยากรณ์ที่ทำให้จับสาระผิด เช่น เรื่องสนธิ

4. คำที่มีความหมายหลายความหมาย เช่น นาค หมายถึง ผู้ประเสริฐ คือ พระราชา ลัทธิผู้ประเสริฐ คือช่าง ตันกาทะกิง และ ผู้หมดบาป คือ พระพุทธเจ้า

5. สังขยา การนับจำนวน 6 ประเภท คือ

คุณสังขยา	นับด้วยคุณ
มิลลสังขยา	นับด้วยบวก
สัมพันธสังขยา	นับด้วยสัมพันธ
สังเกตสังขยา	นับด้วยสังเกต
ปริมาณสังขยา	นับด้วยปริมาณ
อเนกปริยายสังขยา	นับด้วยปริยายที่มาก

6. คำถามสอบภูมิความรู้ในพระพุทธศาสนา ตัวอย่างเช่น

" น นิปนุโน น นินุโน น ตัญจัน จรมุปี จ

อรหตุตผล ปตุโต กตโม โส กเถถ โภ. " (คาถาที่ 155)

- พระสาวกองค์ใด ไม่นอน ไม่นั่ง ไม่นอน ทั้งไม่เดินด้วย บรรลุอรหัตผลได้ ท่านผู้เจริญ ขอเชิญท่านเฉลยว่า พระสาวกองค์นั้น คือ พระสาวกองค์ใด

(คำตอบ คือ พระอานนท์ ผู้บรรลุพระอรหัตผลในขณะที่เอนกายลง ทั้งทั้ง 2 พันปี ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน)

7. คำอธิบายเกี่ยวกับพระไตรปิฎก เช่น

" วินโย กิจฺจคฺคฺมิโร อภิสมฺโม สภาวโถ
 สุตฺตฺนุโถ อสุคฺคฺมิโร อิมเ ตโย สฺคฺคฺมิรา. " (คาถาที่ 396)
 - พระวินัยปิฎกโดยกิจ พระอภิธรรมปิฎกโดยสภาวะ พระสุตตันตปิฎก
 โดยอรหุค พระธรรมทั้งสามนี้ มีความลึกซึ้งดี

นิตมคาถา - กล่าวถึงผู้แต่ง และการขออาณัติสงฆ์แห่งการแต่งให้เกิดคุณทั้ง
 แก่ตัวผู้แต่งและแก่บุคคลทั้งหลาย ก่อนคาถาสุดท้ายมีคำพรรณนาร้อยแก้วแสดงรายละเอียด
 เรื่องผู้แต่ง และประวัติการแต่ง

6.3 เป้าหมายการแต่ง

เป้าหมายการแต่งคัมภีร์ วชิรสารัตถสังคหะ มี 2 ประการ คือ เป้าหมายที่เนื่อง
 ด้วยสาระ และเป้าหมายที่เนื่องด้วยอาณัติสงฆ์

เป้าหมายที่เนื่องด้วยสาระ ปรากฏในอารัมภกถาว่า

" ปุพฺพาวชิรสิทฺถ เนิ มติ นิลฺลสาย ลาธุกั
 ลารศฺร อุตฺตรวิฑฺวาน คณฺณตโรทโธทรา
 นานาเชนฺนสมฺมเกต คเตสฺวตฺเตสฺ โสคฺนึ
 คมฺภีรพฺพุชฺชีกาวตฺถึ พชฺรสารตฺตฺตฺตฺตฺ
 ปวฺกฺชณิ สมนฺ เสน นิสามยฺนตฺ ลาธุกั
 ตฺนุเนนฺนปคฺตฺ สนฺตา พฺพุชฺชิวิสทกามิโน. "๑๑

- ข้าพเจ้าจักขออาศัย เป็นอันดี ซึ่งมติของพระบูรพาจารย์ผู้่องอาจทั้งหลาย ยก
 ขึ้นซึ่งอรรถอัน เป็นสาระจากท้องทะเล คือ พระคัมภีร์อื่น แล้วจักกล่าวคัมภีร์
 ชื่อวชิรสารัตถสังคหะ โดยย่อ เมื่อกระทำความรู้ให้ลึกซึ้งในอรรถอันถึงความ
 นำสั่งเกิดอันละเอียดต่าง ๆ แก่ท่านผู้สดับ ขอเชิญท่านผู้เป็นสัตบุรุษ ผู้ปราศ
 จากข้อตำหนิ มีความปรารถนากระแสแห่งความรู้ จงสืบเห็นยกคัมภีร์วชิร-
 สารัตถสังคหะนี้ด้วยดีเกิด

ชื่อคัมภีร์ วชิรสารัตถสังคหะ แปลว่า ประมวลอรรถอันเป็นสาระประคองเพชร
 อรรถอันเป็นสาระ ในที่นี้ หมายถึง ความหมายของคำหรือความที่ควรสังเกตุในบทประพันธ์
 ซึ่งมีวิธีการแต่งด้วยรูปแบบต่าง ๆ

เป้าหมายการแต่งคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะที่เนื่องด้วยสาระจึงอยู่ที่ความมุ่งหมายที่จะสอนวิธีการสังเกต หรือจับความหมาย หรือเข้าถึงความหมายของสารัตถธรรมในบทประพันธ์ ในอีกทางหนึ่ง เป็นความมุ่งหมายที่จะเสนอสารัตถธรรมให้ผู้อ่านได้เรียนรู้โดยผ่านรูปแบบการประพันธ์ ที่แต่งอย่างวิจิตรพิสดาร ทำนองกลบทบ้าง ทำนองหัวใจย่อบ้าง เป็นต้น เพื่อให้ผู้อ่านได้เรียนรู้สารัตถธรรมอย่างสนุก ใช้สติปัญญา และจดจำง่าย

อย่างไรก็ตาม มีผู้เห็นว่า คัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ เป็นคัมภีร์ประเภทอธิบายวิธีการแต่งบทประพันธ์ ทำนองเดียวกับคัมภีร์สุโฆสาสังการ ของพระสังฆรักขิตะแห่งลังกา จึงจัดคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะไว้ในคัมภีร์ประเภทลัททาวีเสล

สำหรับ เป้าหมายที่เนื่องด้วยอันสงส์ของการแต่ง พระรัตนปัญญาได้กล่าวไว้ในนิคมคาถาทอนท้าย อันสงส์ที่ท่านขอให้เกิดแก่ท่าน คือ ให้ท่าน "ประกอบด้วยศรัทธา คือ สุตะ จาคะ ปัญญา วรรณะ และเสียง นิ่งเว้นห่างจากคนพาล คนชั่ว นิ่งไกลชิดกับนักปราชญ์ ผู้มีบุญ" อันสงส์ที่ท่านขอให้เกิดแก่สังคหคือ "ขอพระเจ้าแผ่นดินทรงปกครองแผ่นดินธรรม ขอฝนจงตกทั่วถึงตามฤดูกาล ขอสรรพสัตว์จงประสบความสุขทั่วกัน"^๗

6.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

คัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ แต่งด้วยบทประพันธ์ประเภทฉันท 414 คาถา มีประโยชน์คร้อยแก้วล้วนๆ พรรณนาเกี่ยวกับผู้แต่งและประวัติการแต่งในคอนท้าย

ลักษณะการเสนอเนื้อหามีลักษณะโครงสร้างเรื่องสมบูรณ์ คือ ประกอบด้วย บทปณามคาถา - คาถานำเรื่องแสดงจุดมุ่งหมายของการแต่งและวิธีการแต่ง มาติกา-หัวข้อเรื่อง ตัวเนื้อเรื่องซึ่งเรียงลำดับตามมาติกาอย่างเป็นขั้นตอน และนิคมคาถา-บอกเรื่องผู้แต่งและการขออันสงส์ของการแต่ง

ในตัวเนื้อเรื่อง พระรัตนปัญญาจะเริ่มต้นด้วยการแสดงกฏหรือวิธีการจับความหมายในบทประพันธ์ ตามด้วยตัวอย่าง ซึ่งมีลักษณะเป็นแบบฝึกหัดให้ผู้อ่านปฏิบัติประยุกต์กฏหรือวิธีการที่ให้มาใช้ตีความหมายของสารัตถธรรมในบทประพันธ์ที่ยกเป็นตัวอย่าง ทั้งนี้ไม่มีเฉลยการตีความหมายในตัวอย่างเหล่านั้น ลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้คัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะเป็นหนังสือที่ให้ทฤษฎีและแบบฝึกหัดพร้อมกันไป นับเป็นหนังสือแบบเรียนธรรม ซึ่งเป็นวิวัฒนาการใหม่ในวงการวรรณคดีบาลี อย่างไรก็ตาม การที่คัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะมีทฤษฎีและแบบฝึกหัดซึ่งส่วนใหญ่ค่อนข้างยาก ทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องมียกหนังสือคู่มือหรือหนังสือเฉลยคำตอบ ประกอบไปกับการศึกษาคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ เป็นเหตุให้พระรัตนปัญญาต้องแต่งคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหฎีกาขึ้นอีกคัมภีร์หนึ่ง คู่กับคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ

สาระทั้งหมดในเนื้อหาของคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ จัดเป็นหมวดหมู่ได้ดังนี้

- 1) คาถาอธิบายลักษณะการจับความหมายหรือ เข้าถึงความหมายในบทประพันธ์
- 2) บทสรรเสริญพระพุทธรูป บทสรรเสริญพระธรรมคุณ บทสรรเสริญพระสังฆคุณ บทสรรเสริญพระรัตนตรัยโดยรวม
- 3) สาระสภาวะธรรม ประกอบด้วยเรื่อง ภูมิ การเกิดในภูมิต่างๆ ปฏิสนธิจิต จิตตามคัมภีร์พระอภิธรรม อายุ กรรมและผลแห่งกรรม บุญ-บาป ภัย ปฏิจลสมุปบาท อริยบุคคล นิพพาน
- 4) สาระธรรมภาคปฏิบัติ ประกอบด้วยเรื่อง การคบคนดี ศิล กุศลกรรมบท 10 การละชั่วทำดี การสำรวมทวาร 6 มรรค 8 พร 8 โภชนงค์ 7 อริยทรัพย์ บุญกิริยา-วัตถุ 10 ฌาน ขารมี 10
- 5) สรรพที่เป็นหัวใจ ประกอบด้วยเรื่อง หัวใจเปรต หัวใจพญากาลสัก หัวใจจากลักกัญญาสูตร หัวใจจากวัมมิกสูตร
- 6) คัมภีร์ ประกอบด้วยเรื่องพระไตรปิฎก และปัญหาที่เนื่องด้วยพระวินัยปิฎก
- 7) เรื่องไวยากรณ์และลักษณะการประพันธ์ ที่สัมพันธ์กับความเข้าใจสารัตถะ ประกอบด้วย เรื่องคำศัพท์ ไวยากรณ์ ลักษณะคำประพันธ์ สังขยา
- 8) เรื่องทั่วไป เช่น เรื่องแผ่นดินไหวในสมัยพระเวสสันดร

เห็นได้ว่า คัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะเป็นคัมภีร์ที่ประมวลสารัตถะที่มีคุณค่าประจักษ์เพชรในวงวรรณคดีบาลี นอกจากจะดีด้วยสาระเนื้อหาแล้ว ความเด่นเป็นพิเศษของคัมภีร์นี้อยู่ที่การเสนอเนื้อหาด้วยกลวิธีการแต่งแบบต่าง ๆ ซึ่งทำให้คัมภีร์พร้อมไปด้วยทฤษฎี หลักธรรม และแบบฝึกหัด ที่ผู้อ่านต้องใช้ความรู้ทั้งทางไวยากรณ์ ความรู้ทางธรรม ความรู้ทั่วไป ตลอดจนเชี่ยวชาญปัญหา ประกอบกันในการพยายามทำความเข้าใจความหมายของสาระที่อยู่ในบทประพันธ์ที่แสดงเป็นตัวอย่างเหล่านั้น ลักษณะเหล่านี้แสดงภูมิปัญญาความสามารถในการประพันธ์ และความรอบรู้ทางธรรมของพระรัตนปัญญาแห่งล้านนาเป็นอย่างดี สมด้วยคำวิจารณ์ของศาสตราจารย์ นาวาอากาศเอก แยม ประพัฒน์ทอง ที่ว่า

" พระคัมภีร์ วชิรสารัตถสังคหะ แปลว่า ประมวลอรรถะอันเป็นสาระประจักษ์เพชร หมายความว่า อรรถะอันเป็นสาระที่ปรากฏอยู่ในปกรณ์ต่าง ๆ ตามที่พระอาจารย์ผู้รจนานาปกรณ์นั้นๆ ได้แสดงไว้ ท่านผู้รจนานาปกรณ์นี้ได้รวบรวมมากแล้วไว้โดยสิ้นเชิง เป็นประหนึ่งว่าท่านผู้รจนานาปกรณ์นี้เป็นเหมือนผู้เชี่ยวชาญในการคัดเลือกเพชร ได้คัดเลือกเพชรเม็ดเอกๆ จากแหล่งต่างๆ มารวบรวมไว้ แล้วจัดทำเป็นเครื่องประดับอันสวยงามอีกชั้นหนึ่ง ฉะนั้น..

เนื้อหาพระคัมภีร์นี้ได้กำหนดเป็นบทๆ มี 19 บทด้วยกัน เริ่มด้วยอาทิสั่งเกต จนถึงปกิณณะ แต่ละบทได้ให้ประโยชน์เป็นอันมาก เพราะได้บรรจุศาสตร์ต่างๆ ไว้คือ นิรุกติศาสตร์ โหราศาสตร์ คณิตศาสตร์ อลังการศาสตร์ อักษรศาสตร์ ดันฉัพพศาสตร์ และหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาครบถ้วนทั้ง 3 ปิฎกเป็นคัมภีร์ที่สมชื่อว่า วชิรสารัตถสังคหะ แท้จริง...

แม้จะเป็นคัมภีร์ที่แปลยาก... ก็เป็นคัมภีร์ที่อ่านวยโอชาารลเป็นอาหารแห่งปัญญา คือ แปลแล้วออกรสสนุกทุกกระยะ เพราะรสสนุกนี้เองได้ช่วยให้การแปลพระคัมภีร์นี้ลุล่วงไป และใครจะเรียกพระคัมภีร์นี้ว่า 'บันเทิงคติของนักศึกษาภาษาบาลี' ซึ่งนักศึกษาภาษาบาลีได้อ่านแล้ว ก็คงจะยอมรับว่าเป็นความจริง สำหรับผู้อ่านทั่วๆ ไปแล้ว ก็ย่อมได้รับประโยชน์เป็นอันมาก เฉพาะอย่างยิ่งทำให้เกิดความรู้ในคติทางพระศาสนา ทำให้ได้ทราบวาทะที่เรียกว่า หัวใจต่าง ๆ นั้น ที่แท้เป็นอักษรย่อ เป็นอักษรหนดับ้าง หนปลาย บ้าง หนกลาง บ้าง ของข้อธรรมบ้าง หรือของคาถา ซึ่งมีความนิสคาร ย่อไว้เพียงอักษรเดียว เพื่อสะดวกในการจำทาง และหากจะคิดศึกษานระธรรมทางพระศาสนา ก็อาจอาศัยวิธีการนี้ศึกษาจำทาง จะได้รับประโยชน์เป็นอันมากทีเดียว ฉะนั้น ความหมายในการรจนาพระคัมภีร์นี้ที่พระสิริรัตนปัญญาเถระตั้งไว้ว่า 'เชิญท่านผู้เป็นสัตบุรุษ ผู้ปราศจากข้อตำหนิ มีความปรารถนากระแสนแห่งความรู้ จงสำเหนียกคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะนั้นด้วยดีเกิด' คงสำเร็จด้วยดีดังความมุ่งหมายทุกประการ "๒๒

7. พระบรมราชาโฆวาทภาษามคธ

7.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง พระบรมราชาโฆวาทภาษามคธเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชประวัติของพระองค์ในล่วนที่เชื่อมโยงกับงานพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี คือ พระองค์เสด็จลมภนในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2347 ในเวลานั้น สมเด็จพระบรมชนกนาถ(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) ยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร เมื่อมีพระชันษา 13 ปี ใน พ.ศ. 2359 มีการพระราชพิธีโสกันต์ ทรงบรรพชาเป็นสามเณรในปีรุ่งขึ้นเป็นเวลา 7 เดือน ถึง พ.ศ. 2367 พระชันษา 21 ปี เสด็จออกผนวชเป็นพระภิกษุตามประเพณี พอดผนวชได้ 15 วัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่ากรมหมื่นเจษฎาบดินทร์สมควรจะเสวยสิริราชสมบัติ เป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ต่อไป พระองค์จึงทรงดำรงอยู่ในสมณเพศต่อมาเป็นเวลานานถึง 27 ปี ตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๑๑} ในระหว่างนั้น ทรงมุ่งศึกษาในหลักธรรมพระพุทธศาสนาให้รอบรู้อย่างจริงจัง ในระยะแรกทรงศึกษาทางวิปัสสนาธุระที่วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ต่อมาได้เสด็จไปประทับที่วัดมหาธาตุ ทรงศึกษาภาษาบาลี พระไตรปิฎก พร้อมทั้งหนังสืออื่นที่เกี่ยวข้องอย่างแตกฉาน พระองค์ทรงเห็นว่า พระสงฆ์ไทยในเวลานั้นประพฤติแตกต่างจากพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้มาก เมื่อได้ทราบข่าวว่า มีพระเถระมอญรูปหนึ่งขมาแต่เมืองมอญมาอยู่ที่วัดบวรมงคล ได้เป็นพระสุเมธมุนี ชำนาญพระวินัยไตรปิฎกและประเพณีเคร่งครัด จึงเสด็จไปศึกษาและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นด้วย ต่อมาได้ทรงตั้งคณะสงฆ์นิกายใหม่ คือ ธรรมยุติกนิกาย ขึ้นที่วัดราชาธิวาส ทรงแก้ไขวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ไทยให้สมบูรณ์ทั้งพระธรรมและพระวินัย ทรงคัดแปลงพิธีการหลายอย่าง เช่น การแสดงพระธรรมเทศนาที่มุ่งผลให้คนทั้งหลายรู้หลักของพระพุทธศาสนา และปฏิบัติได้จริง ทรงนิพนธ์แบบทำวัตรเช้าเป็นภาษาบาลีและวางระเบียบทำวัตรไว้ด้วย นอกจากนี้ ยังทรงเลาะหาคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับต่าง ๆ ในลังกาและพม่า มาสอบสวนกับฉบับที่มีอยู่ในประเทศไทย และทรงให้ความสะดวกแก่พระสงฆ์ ที่เดินทางมาจากลังกาเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดเห็นกันให้กว้างขวางยิ่งขึ้น^{๑๒} เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีพระนามในขณะที่เป็นพระภิกษุว่า เจ้าฟ้าวชิรญาณมกุฏสมมตวงศ์เถระ ได้รับการอัญเชิญให้ขึ้นเสวยสิริราชสมบัติ จึงได้ลาผนวช ตลอดรัชสมัยของพระองค์ ระหว่าง พ.ศ. 2394 - 2411 ทรงพัฒนาประเทศเข้าสู่วิถีชีวิตตามวิทยาการสมัยใหม่หลายประการ ขณะเดียวกันก็ทรงปรับปรุงฟื้นฟูรากฐานทางวัฒนธรรมให้มั่นคงโดยเฉพาะวัฒนธรรมที่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนา พระองค์เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2411 พระชนมพรรษา 64 พรรษา ทรงอยู่ในสิริราชสมบัติรวม 17 ปี

ผลงานพระราชนิพนธ์ที่เป็นภาษาบาลีของพระองค์มีเป็นจำนวนมาก จำแนกได้เป็น 5 กลุ่ม คือ

- กลุ่มที่ 1 พระราชนิพนธ์ จารึก ตำนาน มงคาวดาร มี 5 เรื่อง คือ
- จารึกที่ศาลาเล็กวัดบวรนิเวศวิหาร
 - จารึกวัดราชประดิษฐ์
 - พระราชพงศาวดารรัตนโกสินทร์สังเขป
 - ตำนานพระแก้วมรกต
 - ตำนานพระสาขน์

คือ
กลุ่มที่ 2 พระราชนิพนธ์ที่เป็นบันทึก จดหมายเหตุ คำประกาศ มี 3 เรื่อง

- อุตฺตรทิสาคมนยมคฺโค บันทึกกระษะทางเสด็จประพาสเมืองเหนือ
- จดหมายเหตุการปฏิบัติชอบไม่ชอบของพระโลภิตะ
- คาทาพระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา

กลุ่มที่ 3 พระราชนิพนธ์สมณสาส์น มี สมณสาส์นตอบเรื่องสิมา เป็นต้น

กลุ่มที่ 4 พระราชนิพนธ์บทสวด มี 6 ชุด คือ

- บทสวดมนต์ทำวัตร
- วิสาขบูชาคาถา
- อัฐมีบูชาคาถา
- คาทาสวดพระราชพิธีพืชมงคล
- คาทาสวดพระราชพิธีนิรุณกาลตร์
- คาทาสวดขอฝน

กลุ่มที่ 5 พระราชนิพนธ์สารัตถธรรม มี 3 เรื่อง คือ

- พระบรมราชาวาทภาษามคธ
- คาทาธรรมบรรยาย
- คาทาสรรเสริญพระธรรมวินัย
- จตฺมุนฺสสธัมโม

เจเนาะพระราชนิพนธ์ **พระบรมราชาวาทภาษามคธ** นี้ ทรงระบุไว้ในตอนท้ายของผลงานว่า ทรงพระราชนิพนธ์ผลงานดังกล่าวเพื่อเป็นธรรมกถาที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเป็นพิเศษแก่ พระปัญญาอัคคะ ผู้เป็นอันเตวาสิกของพระองค์ ซึ่งกำลังอาพาธหนัก เมื่อ พ.ศ. 2375 (พุกุศลโต ปญฺจสตุตฺตยฺยตุตฺตรติสฺตาทิกทฺวิสฺหสฺสลาสนายฺมุหิ อโย กถา ว.เถเรน สยเมว ลีขิตฺวา อายฺสุมโต ปญฺญาอฺคฺคฺสฺสพาทุหคฺลิลานฺสฺส อนฺเตวาสิกภฺตฺสฺส นียาทิตา)¹⁰¹

ต้นฉบับตัวเขียน การศึกษาและการเผยแพร่ พระราชนิพนธ์พระบรมราชาวาทภาษามคธนี้ ได้รับการจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2473 เพื่อเป็นหนังสือธรรมบรรยายในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมมารดาหรั่ง ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้ ได้พิมพ์พร้อมกับพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีอีกเรื่องหนึ่ง คือ **คาทาธรรมบรรยาย** มี " คำนำ " ของราชบัณฑิตยสถาน กล่าวดังต้นฉบับและการศึกษาเผยแพร่ว่า

" พระราชนิพนธ์ทั้ง 2 เรื่องนี้ อยู่ในจำพวกหนังสืออักษรอริยกะพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีบานแผนกบอกเวลาที่ทรง

พระราชนิพนธ์ไว้ชัดเจน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงเก็บรักษาไว้ที่วัดบวรนิเวศ และตกทอดไว้เป็นมรดกมาในวัดนั้น จนล่วงสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เจ้าอาวาส จึงมอบหนังสืออริยกะเหล่านั้นมารักษาไว้ในหอพระสมุดวชิรญาณ พระญาณวิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์) เปรียญ ได้คัดแปลงจากอักษรอริยกะลงเป็นอักษรไทย เรื่องต้น (คือ พระบรมราชาบาทภาษามคธ) หอพระสมุดฯ ได้ส่งไปถวายพระนิมลธรรม (เอง) วัดมหาธาตุ ขอให้ช่วยแปล เรื่องหลัง (คือ คาถาธรรมบรรยาย) พระญาณวิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์) เปรียญ แปล พระราชนิพนธ์ทั้ง 2 เรื่องมีตำนานดังกล่าวมานี้ "๑๐๒

7.2 สาระสิ่งเขา

ปณามคาถา นมัสการพระรัตนตรัย พร้อมอารัมภกถาว่า จะทรงพระราชนิพนธ์เรื่องซึ่งทำให้เกิดการพิจารณาถึงโทษและกิเลสทั้งหลาย มีกาม เป็นต้น โดยอาศัยสาระในพระไตรปิฎกเป็นหลัก เพื่อประโยชน์แก่เพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย

เนื้อเรื่อง ยกคาถาจากพระไตรปิฎกขึ้นตั้งว่า

" อปฺปมาเย มนุสฺसानิ หิ เพชฺย นํ สุปิริโล จเรยฺยชาติตฺตสิโล
นตฺถิ มจฺจุสฺส นาคโมติ อิติ อิทํ ภควตา วุตฺตํ "๑๐๓

- อายุของมนุษย์ทั้งหลายน้อย บุรุษดีมีงคฺหมันอายุสั้นเลียบ นิ่งประพตฺติจบุรุษ มีศรัทธาอันไม่ไหม้ เพราะมฤตยูจะไม่มาถึงไม่มี ถ้อยคำนี้พระผู้มีภาคเจ้าตรัสไว้อย่างนี้

ต่อจากนั้น เป็นคำพรรณนาขยายความคาถาข้างต้น ซึ่งแสดงให้เห็นสภาวะความเป็นจริงของความเป็นผู้มีอายุน้อยของมนุษย์ แล้วเน้นความสำคัญของการปฏิบัติและแนวทางปฏิบัติ 2 ประการ คือ การเจริญมรณสติภาวนา และการแสวงหาที่พึ่งแก่ตนเอง วิธีการเจริญมรณสติภาวนา คือ การพิจารณาให้เห็นตนซึ่งมีอายุน้อยว่ามีสภาพเหมือนคนมีไฟไหม้บนศีรษะ ส่วนการแสวงหาที่พึ่งแก่ตนเอง คือการกระทำกุศล ประพตฺติตนอยู่ในธรรมจริยาเป็นนิตย์

ส่วนจบ ระบุว่า พระวชิรญาณเถระทรงพระราชนิพนธ์ด้วยพระองค์เอง เพื่อประทานแก่พระปัญญาอัคคะ ผู้มีอายุ เป็นอันเตवासิกของพระองค์และกำลังอาพาธไข้หนัก เมื่อ พ.ศ. 2375

7.3 เป้าหมายการแต่ง

เป้าหมายโดยตรง คือ เพื่อประทานเป็นเครื่องเตือนใจและเป็นกำลังใจแก่พระ
ปัญญาอัคคะ ในโอกาสที่พระปัญญาอัคคะอาพาธหนัก

เป้าหมายประกอบ คือ เพื่อแสดงสารธรรมที่เป็นประโยชน์ ให้บุคคลทั้งหลาย
โดยเฉพาะพระภิกษุสงฆ์ นำไปพิจารณาและปฏิบัติ

7.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

พระราชนิพนธ์นี้ เป็นผลงานร้อยแก้วสั้น ๆ มีความยาวตามหนังสือที่จัดพิมพ์
เผยแพร่เพียง 7 หน้า นับเป็นผลงานขนาดเล็กที่มีคุณค่าสูงในทางธรรมมาก

ถึงแม้ว่าจะเป็นผลงานขนาดเล็กก็มีโครงสร้างเรื่องสมบูรณ์ตามแบบวรรณคดีบาลี
คือ เริ่มต้นด้วยบทปณามคาถา ต่อด้วยเนื้อเรื่อง และถ้อยคำจบในตอนท้ายบอกชื่อผู้แต่ง
และประวัติการแต่ง

ในส่วนเนื้อเรื่อง เริ่มต้นด้วยการยกคาถา ในพระสุตตันตปิฎกขึ้นตั้ง 1 คาถา
แล้วอธิบายขยายเนื้อความของคาถานั้นให้กว้างขวางชัดเจนออกไป ลักษณะการขยาย
ความคาถานี้ ทำให้พระราชนิพนธ์พระราโชวาทภาษามคธ มีลักษณะเป็นงานเขียนประเภท
อรรถกถาอยู่ด้วย แต่เนื่องจากมีการเน้นสารธรรมเป็นสำคัญ ในงานวิจัยนี้จึงจัดผลงานนี้
ไว้ในประเภทงานแสดงสารธรรม

วิธีการอธิบายขยายความคาถาที่นำเป็นบทตั้ง มี 4 วิธี คือ

1. การให้คำจำกัดความ หรือความหมายอย่างสั้น เช่น

" กลียุคกาลิกานัน มนุสฺสภุตฺตคฺคตฺตานัน ชีวิตินุทฺริยปฺปวตฺตติสฺสชาติ อายุ นาม. "

- ที่ชื่อว่า อายุ คือความเป็นไปแห่งชีวิตินทรีย์ของสัตว์ที่เป็นมนุษย์ ซึ่งเกิดใน
สมัยกลียุค

" อปุเป อปุปมตฺตกั อติกฺคิฏฺฐิ โหติ น พหุ. " ¹⁰⁴

- น้อย คือ มีประมาณน้อย ปรากฏช่วงเวลาสั้นนิดหน่อย ไม่ใช่มา

2. การอธิบายขยายความ เป็นลักษณะการเสนอเนื้อหาโดยส่วนใหญ่ของเรื่อง
ตั้งเช่น เมื่ออธิบายความหมายคำว่า อปุปมายุ แล้ว ได้อธิบายเชิงพรรณนาความว่า

" จริงอยู่ มนุษย์ใดมีชีวิตอยู่นานกว่ามนุษย์อื่น ๆ มนุษย์นั้นก็อยู่ได้เพียงร้อยปีหรือ
ยิ่งกว่านั้น ก็เล็กน้อย และความมีอายุอยู่ได้เท่านั้นในพันคนหรือแสนคน จักมี

สักคนหนึ่งเท่านั้น ที่ไม่ถึงร้อยปีตายเสียในระหว่างนั้นแหละมากทีเดียว ก็ อายุของมนุษย์ทั้งหลายเพียงเท่านั้นย่อมสั้นไปไม่นานเลย ไม่พอเพื่อประโยชน์ แก่การบริโภคคามคุณ หรือเพื่อประโยชน์แก่การทำกรรมที่พึงทำโดยกาลนาน เลย เพราะสัตว์เหล่านี้ไม่ทันอ้อมในการบริโภคคามคุณย่อมทำกาละเสีย หรือ เมื่อเริ่มกระทำกิจกรรมใหม่ ในสถานที่ที่มีบ้านนิคมชนบท และบริเวณวิหาร เป็นต้น ณ ที่ใดที่หนึ่ง ขณะที่กิจกรรมการงานนั้นยังไม่สำเร็จ ความพอใจ ของตนยังไม่บริบูรณ์ แม้ขณะที่ยังเป็นผู้มุ่งเล็ง(ใส่ใจ)ในเรื่องนั้นๆ อยู่ ก็ ตายเสีย " ๑๐๕ "

3. การยกพุทธมจณ์ มาเสริมหรือยืนยันคำอธิบายให้ชัดเจนขึ้น เช่น เมื่อ พรรณนาขยายความข้างต้นแล้ว ได้ยกพุทธมจณ์ขึ้นมาทำให้คำอธิบายข้างต้นมีน้ำหนักและ ความชัดเจนขึ้น ว่า

" วุตตมปิ เจต "

ปุปฺพานิเหว ปจฺจินนุต "

พฺยาสตฺตฺตฺมานสํ นร "

อติตฺตฺติเชว กาเมสุ "

อนฺตโก กฺรุเต วสนฺติ. " ๑๐๖ "

- อนึ่ง แม้คาถาพุทธภาษิตอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ ความว่ามฤตยูผู้กระทำ ซึ่งที่สุดย่อมทำนรชนผู้มีใจเกี่ยวข้องในกามคุณารมณ์ จดตั้งผู้เลือกอยู่ซึ่งคอกไม้ แลยังไม่อ้อมในกามคุณทั้งหลายเหล่านั้น ให้อยู่ในอำนาจ

4. การตั้งคำถาม - คำตอบ เป็นวิธีการที่ใช้เพื่อตั้งประเด็นหรือหัวข้อขึ้น ใหม่ ต่อเนื่องจากเรื่องที่ได้พรรณนาไปแล้ว เช่น เมื่ออธิบายให้เห็นสภาวะความเป็นผู้มี อายุน้อยแล้วก็ตั้งคำถามขึ้นถามว่า " เมื่อเป็นอย่างนี้ จะพึงปฏิบัติอย่างไร " เมื่อตอบ ข้อปฏิบัติแล้ว ก็ตั้งคำถามขึ้นใหม่ว่า " เหตุไร จึงต้องปฏิบัติอย่างนี้ " ในคำตอบมีข้อ เสนอให้ปฏิบัติเจริญมรณสติภาวนาและแสวงหาที่พึ่งแก่ตน ก็ตั้งประเด็นเพื่อขยายความให้ ละเอียดยิ่งขึ้นว่า " ผู้แสวงหาที่พึ่งแก่ตนนั้น จะพึงทำอย่างไรเล่า "

ข้อควรสังเกต คือ ถึงแม้ว่าวิธีการเสนอสาระในพระบรมราโชวาทภาษามคธ จะมีวิธีการ " อัดถวัลณนา " คือการอธิบายความหมายของคำ และข้อความที่นำมาเป็น บทตั้ง แต่ความเด่นของผลงานไม่ได้อยู่ที่วิธีการเหล่านั้น วิธีการเหล่านั้นเป็นเพียง เครื่องมือช่วยให้เสนอสารัตถธรรม ที่เป็นเป้าหมายในการนำเสนอ ได้ปรากฏชัดเจนขึ้น สารัตถธรรมที่นำเสนอ นั้น เน้นการพิจารณาสภาวะธรรมชาติของชีวิตตามความเป็นจริงซึ่ง ในที่นี้ คือ ความเป็นผู้มีอายุน้อยของมนุษย์ อันเนื่องมาจากสภาวะธรรมคาตามกฎไตรลักษณ์

อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และการปฏิบัติตรงต่อสภาวะความเป็นจริงอย่างสม่ำเสมอด้วยความไม่ประมาท ซึ่งในที่นี้ เสนอการปฏิบัติเจริญมรณสติภาวนา และการแสวงหาที่พึ่งแก่ตนเอง ในเรื่องการแสวงหาที่พึ่งแก่ตนเอง เน้นการปฏิบัติตนอยู่ในธรรมจริยาจนมีตนนั้นเองเป็นที่พึ่งของตน

เห็นได้ว่า พระราชนิพนธ์ พระบรมราชาวาทภาษามคชนั้น ถึงแม้จะมีความยาวเพียง 7 หน้า ก็มากด้วยคุณค่าแห่งสารธรรมที่ถูกต้องตรงตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเหมาะสมแก่การนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เป็นเรื่องการคิดถูกต้อง ทำถูกต้องตรงตามสภาวะความเป็นจริงของธรรมชาติ พ้นไปจากเรื่องคติความเชื่อ ซึ่งมักเป็นสาระสำคัญในวรรณกรรมบาลีหลายเรื่องในสมัยล้านนาและอยุธยา

๘. คาถาธรรมบรรยาย

๘.๑ ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง คาถาธรรมบรรยาย เป็นพระราชนิพนธ์อีกเรื่องหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๘ ขณะนั้นทรงผนวช และทรงมีพระฉายานามว่า เจ้าฟ้าวชิรญาณมกุฎสมมติวงศ์เกราะ ทรงพระรณนาประวัติการแต่งไว้ในตอนต้นของผลงานหลังจากบทปณามคาถาว่า

" นานาวิชา นานุปุการา อตุลสญหิตา กถา มขยา ม.วชิรญาณเณ เกเรน พุทธสูล ภา กวโต ตลล ภา ลาวกานัน โปราณัน ปญทิตานัน วาทตุเถ สลลกุเขตุวา สขิตุเตเนว ลขิตา สเคนปี อธิปุปาเย (พุ-โต ๒๓๘๘มุนี) โปฎกูปเท ปวรนิเวเส. " ^{๑๗}

- ถกถ้อยคำทำประโยชน์ให้ดำรงมั่น มีวิธีมีประการต่าง๑ อันข้าพเจ้าผู้มีนามว่า ม.วชิรญาณเกราะ ได้สังเกตในอรรถแห่งถ้อยคำของพระพุทธเจ้าบ้าง ของนักปราชญ์เก่าทั้งหลายที่เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าบ้าง แล้วเขียนไว้โดยสังเขปตามความประสงค์ของตน ในวัดบวรนิเวศ ในเดือน ๑๐ ในปีพระพุทธศาสนายุคกาลแต่ปีพระพุทธปรินิพพานมาได้ ๒๓๘๘ พรรษา

ต้นฉบับตัวเขียน การศึกษาและการเผยแพร่ ต้นฉบับคาถาธรรมบรรยายเป็นหนังสืออักษรอริยักษะพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เก็บรักษาไว้ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ต่อมาสมเด็จพระสมณะเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส ซึ่งดำรง

ตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศ ได้มอบต้นฉบับคาถาธรรมบรรยายและงานพระราชนิพนธ์ ภาษาบาลีอีกเรื่องหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ พระบรมราชาวาทภาษามคธ ให้มาเก็บรักษาไว้ที่หอพระสมุดวชิรญาณ พระญาณวิจิตร (สิทธิ โฉจนาจานนท์) ปรีวรตจากอักษรอริยกะเป็นอักษรไทยพร้อมทั้งแปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทยด้วย จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2473 แจกในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดา หรุ่น การพิมพ์ครั้งนั้นได้พิมพ์ร่วมกับ พระบรมราชาวาทภาษามคธ

8.2 สาระสิ่งแปล

ปณามคคา - กล่าวนมัสการพระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งที่บังเกิดขึ้นแล้วและที่จักบังเกิดขึ้นในอนาคต

อารัมภกถา - แลดูประวัติการแต่ง ระบุพระนามผู้พระราชนิพนธ์ เหตุที่พระราชนิพนธ์ และสถานที่ที่พระราชนิพนธ์ เป็นสำนวนร้อยแก้ว

เนื้อหา - พระราชนิพนธ์เป็นฉันทร่วม 8 คาถา สาระธรรมที่เสนอมิ 8 ประเด็น คือ

1) สรรเสริญพระพุทธ พระธรรม และ พระสงฆ์

- พระพุทธ ไม่เป็นผู้แสวงหาประโยชน์ ไม่เป็นผู้ไหวตามสัตว์โลก
- พระธรรม ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง เป็นภาวะธรรมชาติที่บุคคลพึงเห็นด้วยตนเอง เป็นธรรมที่ไม่ผิด
- พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า เป็นบัณฑิต บริบูรณ์ด้วยศีล ใฝ่ใจในธรรม กระทำแต่ความดี รู้แจ้งชัดซึ่งธรรมทั้งหลายเพราะอาศัยปัญญาซึ่งมีสติปัญญา และอาศัยลติซึ่งมีปัญญานำ ศึกษาด้วยการฟัง แล้วกระทำสมณะและวิปัสสนา ก็ตั้งอยู่ในธรรมที่มุ่งไปสู่วิมุตติความหลุดพ้นจากกิเลส

2) เราเคารพนอบนบนนมัสการ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แล้ว จักกล่าวถ้อยคำที่เป็นแก่นสารที่เป็นประโยชน์แก่อุทิศแก่ชาวโลก ขอสาธุชนทั้งหลายจงฟังด้วยความเคารพให้ได้สำเร็จประโยชน์

3) ถ้อยคำมีถ้อยคำที่ควรกล่าว และถ้อยคำไม่ควรกล่าว ถ้อยคำที่ควรกล่าวโดยส่วนเดียว ก็ควรกล่าวโดยส่วนเดียว ถ้อยคำที่ควรวิเคราะห์แยกแยะ ก็ควรวิเคราะห์แยกแยะ ถ้อยคำที่ควรตั้งคำถามข้อน ก็ควรตั้งคำถามข้อน ถ้อยคำที่ควรวางไม่ตอบ ก็ควรวางไม่ตอบ ผู้เป็นบัณฑิต มีปัญญา เมื่อตอบปัญหาแล้ว ฟังคำจริงลติและไม่โกรธ ไม่ว่าผู้ถาม ส่วนผู้ฟังก็ควรตั้งใจฟังอย่างมีสติสัมปชัญญะ

4) สภาวะธรรมทั้งหลายย่อมเป็นไปตามธรรมเนียม เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย ไปทางสุคติ หรือไปทางทุคติ

5) ลัทธิทั้งหลายจมอยู่ในภพ ทุกคนชอบความสุข เกลียดชังความทุกข์ จึงปฏิบัติเพื่อให้พบสุขพ้นทุกข์เสมอ เมื่อมีทุกข์อยู่ ควรอดทน จะนำไปสู่สุขใหญ่ แต่สุขที่นำไปสู่ทุกข์ในภายหลัง ควรลดเว้น ควรฝึกฝนปัญญาให้รู้ว่าอะไรเป็นประโยชน์ อะไรไม่เป็นประโยชน์

6) เราอยู่ในสุคติภูมิ เป็นมนุษย์ คือเป็นผู้มีใจสูง ใจจักสูงได้ก็ด้วยการคิดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีปัญญาวิจิตร ประารถนาความสุขพ้นจากความทุกข์ ความเป็นผู้มีใจสูง ทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์เดรัจฉาน

7) ลัทธิทั้งหลายย่อมสะดุ้งกลัวอยู่เป็นนิจ ความสะดุ้งกลัวนั้นบังเกิดเรียกว่าตัหา เป็นเหตุให้สัตว์ต้องตื่นรนตลอดเวลา มนุษย์ที่ตื่นรนด้วยตัหา ย่อมคิดกระสับกระส่าย ลุกคล้าด้วยทิวี่ เศร้าโศรกถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว กระสับกระส่ายถึงสิ่งที่ยังมาไม่ถึง จึงเหือดแห้งกรอบเกรียมลำบากระทมใจ ประารถนาสุคติด้วย เมื่อยังไม่รู้ ก็ประารถนามัวในสิ่งที่เป็นที่พึงไม่ได้ ลัทธิทั้งหลายจึงมีปรกติไปตามอำนาจแห่งตัหา

8) เมื่อไม่รู้ไม่ควรถามผู้รู้จักได้ทราบหนทางที่ถูกต้อง

8.3 เป้าหมายการแต่ง

เป้าหมายการแต่งคาถาธรรมบรรยาย กล่าวอย่างกว้างๆ คือเพื่อเสนอถ้อยคำที่ก่อปรด้วยประโยชน์ - " อตฺถสญฺหิตา กถา " เมื่อพิจารณารายละเอียดของเนื้อหาสาระ กล่าวเฉพาะขึ้นได้ว่า " ถ้อยคำที่ก่อปรด้วยประโยชน์ " นั้น คือการเน้นให้เป็นผู้ถึงคุณของพระรัตนตรัย คุณของการได้เกิดเป็นมนุษย์ผู้มีใจสูง สาเหตุที่ทำให้ความมีใจสูงนั้นตกต่ำลง และความสำคัญของการปฏิบัติและแนวทางการปฏิบัติเพื่อรักษาการเป็นผู้มีใจสูงนั้นไว้

8.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

คาถาธรรมบรรยายเริ่มต้นด้วยบทปณามคาถา ต่อด้วยอารัมภบทบรรยายเป็นร้อยแก้ว แล้วเข้าสู่เนื้อหาซึ่งเสนอในรูปปัฐยาวัตรคาถารวม 84 คาถา ไม่มีนิคมคาถาในตอนจบ

ข้อควรสังเกต คือ เนื้อหาของคาถาธรรมบรรยายเริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงคุณของพระรัตนตรัย จบคำพรรณนาส่วนนั้นแล้ว มีคำกล่าวเชิญสาธุชนฟังธรรมที่จักกล่าวต่อไป

ลักษณะนี้ทำให้เนื้อหาส่วนที่กล่าวถึงคุณของพระรัตนตรัย เป็นบทปลามคาถาอีกบทหนึ่ง ซ้อนกับบทปลามคาถาแรก เป็นลักษณะที่คล้ายกับการมีบทปลามคาถา 2 ครั้ง อย่างในคัมภีร์ทันตธาตุนิชาน ซึ่งแต่งเมื่อประมาณ พ.ศ. 1855

วิธีการเสนอเนื้อหา เป็นการพรรณนาสาระไปตามลำดับ ความเด่นอยู่ที่ตัวเนื้อสารัตถธรรมที่นำเสนอ โดยภาพรวมเป็นการเสนอสารธรรม อริยสัจ 4 - ทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ การดับทุกข์ และหนทางไปสู่การดับทุกข์ แต่ไม่ระบุว่าเป็นการกล่าวถึงอริยสัจ 4 โดยตรง เน้นถึงคุณของพระรัตนตรัย และคุณค่าของการได้เกิดเป็นมนุษย์ ในส่วนคุณของพระรัตนตรัย พรรณนาคุณลักษณะของพระสงฆ์อย่างละเอียด โดยเน้นภาวะแห่งการปฏิบัติธรรมของท่าน ในส่วนคุณค่าของความเป็นมนุษย์ เน้นสภาวะที่ทำให้เกิดความ เป็นมนุษย์อย่างแท้จริง คือ ความเป็นผู้มีใจสูง ต่อจากนั้น วิเคราะห์ให้เห็นว่า มนุษย์จำนวนมากได้สูญเสียลักษณะความเป็นผู้มีใจสูง แต่กลายเป็นผู้มีทุกข์ เพราะเหตุแห่งตัณหา การปฏิบัติสำหรับผู้ไม่รู้ควรเริ่มจากการแสวงหาความรู้ด้วยการไต่ถามผู้รู้

สิ่งที่น่าสนใจคือ เจ้าน้าวชิรญาณเถระทางวิเคราะห์ภาวะของคำว่าตัณหาว่าเป็นความสะดุ้งกลัวต่อความเปลี่ยนแปลง และความไม่สมหวังต่าง ๆ ที่จักเกิดขึ้น ส่วนปฏิบัติที่เน้นว่าเป็นคุณลักษณะของพระสงฆ์ประการหนึ่ง คือการมีสติด้วยปัญญาและการมีปัญญาด้วยสติ คำอธิบายเหล่านี้ถึงแม้ว่าจะสั้น แต่ก็ก็เป็นคำของผู้รู้ซึ่งมีความหมายลึกซึ้งยิ่งนัก เป็นคำอธิบายที่แสดงการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สามารถนำมาใช้ปฏิบัติได้และควรที่จะนำมาเป็นแนวทางการปฏิบัติ มีความเป็นเหตุเป็นผล พ้นจากวิธีการเข้าถึงศาสนาด้วยศรัทธาความเชื่อ เป็นการเข้าถึงศาสนาด้วยการน้อมนำคำสอนมาปฏิบัติให้เป็นผลประจักษ์ในชีวิตจริง

อนึ่ง สารธรรมเริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงถ้อยคำที่ควรกล่าวไม่ควรกล่าว การเป็นผู้พูดอย่างมีสติ และการเป็นผู้ฟังอย่างมีสติ เข้าใจว่า เนื้อความส่วนนี้เป็น การเตือนพระภิกษุสงฆ์อันเนื่องมาจากเหตุการณ์ความขัดแย้งบางอย่างที่เกิดขึ้น ถ้าข้อสันนิษฐานนี้ถูกต้อง พระราชนิพนธ์คาถาธรรมบรรยายนี้ พระราชนิพนธ์ขึ้นเพื่อแก้ปัญหาคความขัดแย้งเตือนสติ และชี้แนวทางออก คือ การที่แต่ละคนตระหนักค่าของความ เป็นมนุษย์ และปฏิบัติรักษาความเป็นผู้มีใจสูงไว้

9. จตุมนุสสธัมโม

9.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง จตุมนุสสธัมโม เป็นพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกเรื่องหนึ่ง พระราชนิพนธ์นี้มีผู้นำมานิพนธ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2478 มี " คำนำ " เล่าประวัติของพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ว่า

" ต้นฉบับเดิมเป็นอักษรอริยกะลายพระราชหัตถเลขา ราชบัณฑิตยสภาได้มาจากวัดบวรนิเวศ ได้ให้พระญาณวิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์) เปரியู คัดออกไว้เป็นอักษรไทย เมื่อได้แปลออกดู เห็นข้อความยังไม่จบ เพราะเหตุตั้งอุทเทคไว้ว่า ธรรม 4 นิเทศก์แจก 4 แต่ตัวภาษันียมีเพียง 2 ข้างต้น ข้างท้ายอีก 2 ไม่มีภาษันีย ที่เป็นเช่นนี้จะป็นด้วยทรงพระราชนิพนธ์ค้าง หรือจะทรงไว้จบ แต่ต้นฉบับขาดไปก็สืบไม่ทราบได้ " ๑๐

ไม่มีหลักฐานว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ผลงานนี้เมื่อไร จากหลักฐานในคำนำว่า ต้นฉบับเดิมเป็นอักษรอริยกะเก็บรักษาไว้ที่วัดบวรนิเวศวิหาร จึงสันนิษฐานได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวน่าจะได้พระราชนิพนธ์ผลงานนี้ขณะที่ทรงผนวชอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหารนั้น ส่วนปีที่ทรงพระราชนิพนธ์นั้นอาจพิจารณาได้เป็น 2 นัย คือ

1) ถ้าทรงพระราชนิพนธ์ผลงานนี้จบสมบูรณ์ แต่ต้นฉบับขาดหายไป ปีที่พระราชนิพนธ์ก็อาจจะเป็นระยะใกล้เคียงกับปีที่ทรงพระราชนิพนธ์ *คาถาธรรมบรรยาย* เมื่อ พ.ศ. 2388 ถือเป็นช่วงเวลาที่ยังทรงสร้างสรรคผลงานสารธรรมภาษาบาลี

2) ถ้าทรงพระราชนิพนธ์ผลงานนี้ไม่จบ ก็อาจเนื่องด้วยทรงพระราชนิพนธ์ในช่วงเวลาก่อนจะลาสมณเพศขึ้นเสวยสิริราชสมบัติ ใน พ.ศ. 2394

อย่างไรก็ตาม พระราชนิพนธ์จตุมนุสสธัมโมเป็นผลงานขนาดสั้น น่าจะทรงพระราชนิพนธ์เสร็จสมบูรณ์ แต่ฉบับได้ขาดหายไปภายหลัง

การศึกษาเผยแพร่ ราชบัณฑิตยสภาได้ให้พระญาณวิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์) ปรีวรรตต้นฉบับจากอักษรอริยกะมาเป็นอักษรไทย พร้อมทั้งแปลเป็นภาษาไทย ฉบับพิมพ์เผยแพร่ที่พบเป็นฉบับพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2478 ชื่อว่า *คำแปลมุนษยธรรม 4 ประการ* แปลจากพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพนางสิ้น ชิดลิน เมื่อ พ.ศ. 2478

9.2 สาระสิ่ง เชป

บทปณามคาถา - กล่าวนมัสการพระรัตนตรัย

มาติกา หรือ **อุทเทส** - ธรรมแห่งมนุษย์ในโลก จำแนกได้เป็น 4

- 1) นිරัสสาสกธรรม ธรรมเครื่องหาใจออกอย่างที่ไม่ได้หาใจออก
- 2) ทูรัสสาสกธรรม ธรรมเครื่องหาใจออกอย่างชั่ว
- 3) ลวาสสาสกธรรม ธรรมเครื่องหาใจออกอย่างดี
- 4) ปรมัสสาสกธรรม ธรรมเครื่องหาใจออกซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

เนื้อหา - อธิบายขยายความธรรมทั้ง 4 ตามลำดับ แต่ละหัวข้อธรรม อธิบายเป็น 2 นัย

- 1) นิทเทส - แสดงความหมายของธรรมนั้นอย่างสั้นๆ
- 2) ภาชนีย - วิเคราะห์ขยายความ

9.3 เป้าหมายในการแต่ง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้ทรงระบุเป้าหมายในการพระราชนิพนธ์ผลงานนี้ไว้โดยตรง จากเนื้อหาของบทพระราชนิพนธ์ กล่าวได้ว่า พระองค์น่าจะพระราชนิพนธ์ด้วยมีพระราชประสงค์จะวิเคราะห์ธรรม คือ ความคิด ความเชื่อ และการแสดงออกของมนุษย์ที่แตกต่างกัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความคิด ความเชื่อ และการแสดงออกที่ไม่เป็นประโยชน์ ก่อผลเสียแก่ชีวิต และชี้้นำความคิด ความเชื่อ และการแสดงออกที่เป็นประโยชน์ ถูกต้องตรงกับสภาวะความเป็นจริงของชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา

9.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

เนื่องจากต้นฉบับพระราชนิพนธ์ที่ตกทอดมาให้ศึกษามีอยู่เพียงครึ่งเรื่อง จึงทราบได้ว่า โครงสร้างของเนื้อหาเริ่มต้นด้วยบทปณามคาถา มาติกา และคำอธิบายขยายความ มาติกา อย่างไรก็ตาม เข้าใจว่าพระราชนิพนธ์ฉบับเต็ม (ถ้ามี) จะมีโครงสร้างสมบูรณ์คือลงท้ายด้วยข้อความแสดงประวัติการแต่ง อันเป็นลักษณะของงานพระราชนิพนธ์ส่วนใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

บทปณามคาถา ประพันธ์ด้วยปัฐยาวัตรคาถา 3 บท เนื้อความถือเอาพระ
 ธรรมเป็นหลัก (เป็นประธานของประโยค) แล้วใช้กลวิธีการประพันธ์ วางรูปให้คาถา
 ที่ 1 เป็นคาถาสรรเสริญพระพุทธรูป คาถาที่ 2 สรรเสริญพระธรรม คาถาที่ 3 กล่าวถึง
 พระสงฆ์ ดังนี้

" อัย อรหิต สมุมา	สมุพุทฺธสุส สยมฺภูโน
อนาเจรสฺส ตาทิสฺส	สตุฏฺ โคตมนามิโน
ปรมฺสุสาสสฺสทฺมฺโม	นินฺยยานิโก อนิตฺติโ
อปฺปณฺณกาวิโรโชว	สนฺทฺธิภูมิจิโก อกาลิโก
วิญฺญูหาราธนาโยว	สนฺตฺสทฺเทหิปฺปฺสฺสิโก
ภิกฺขุสงฺฆานิยามาโน	ยาวชฺชชฺชาปิ ปตฺติภูมฺติ. "

- พระสังฆธรรมเครื่องหาใจออก อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งนี้ของพระอรหันต
 ลัมมาลัมพุทฺธเจ้า ผู้ตรัสรู้เอง ไม่มีครูอาจารย์ ผู้มีความมั่นคงไม่หวั่นไหว
 ผู้เป็นพระศาสดา มีพระอภิไธยว่าพระโคตม เป็นธรรมเครื่องนำสัตว์ออกจาก
 จากสังสารวัฏ ไม่ใช่สักแต่อ้างว่ากันมาอย่างนี้ เป็นธรรมไม่ผิดไม่พลาด
 มีผลเห็นเอง ให้ผลไม่เลือกเวลา เป็นธรรมที่พอใจยิ่งของผู้รู้ทั้งหลาย
 สงบ บริสุทธิ์ เรียกให้มาตุ พระภิกษุสงฆ์นำสืบต่อกันมา จึงประดิษฐาน
 ตราบจนทุกวันนี้ " ๑๑๑

หลังจากบทปณามคาถาแล้ว เป็นมาติกาหรืออุทเทส แสดงหัวข้อธรรมที่จะกล่าว
 รายละเอียดต่อไป ต่อจากนั้นเป็นการพรรณนาขยายความมาติกาหรืออุทเทสด้วยสำนวน
 ร้อยแก้วไปตามลำดับ แต่ละหัวข้อธรรมเสนอคำอธิบาย 2 แบบ คือ นิทเทส และภาษณีย์
 การนำเสนอวางเป็นระบบมีแบบแผนเป็นระเบียบเช่นนี้ ทำให้ง่ายต่อการติดตามเนื้อหา

การอธิบายแบบนิทเทส คือการแสดงความหมายของหัวข้อธรรมอย่างสั้น รวม
 ประเด็นที่เป็นหลักสำคัญไว้ ตัวอย่างเช่น นิทเทสความหมายของหัวข้อธรรมที่ 1 คือ
 นิสฺสสาสกฺขรรม ว่า

" ตตุฏฺ นิสฺสสาสโลก ฐมฺโม นาม อภิรียวาโท อาหตุกฺวาโท นตฺติกฺวาโท
 อฺจุเจทฺวาโทติ เอวมาทิกา นิสฺสตุฏฺกา ทิฏฺฐิจิ ยํ นิสฺสลาเย นตฺติ สตุฏฺโน
 จ สวากานํ จ ตทญฺเณสํ จ ปฏฺิปปตฺติผลวิเสโส วิริยํ ปฏฺิฏฺฐิตฺตํ ธาโม
 ปฏฺิฏฺฐิตฺว โหสิ. "

- ในธรรม 4 อย่างนั้น ก็ปฏิฐิติหาประโยชน์มิได้ เป็นต้นว่า กล่าวว่าการ
 ที่บุคคลกระทำแล้วไม่ชื่อว่ากระทำ กล่าววาสัตว์ไม่มี เหตุ กล่าวว่ามีผล

แห่งกรรมไม่มี และกล่าวว่าตายแล้วสูญ ทัศนคตินี้เรียกว่า นิรัสสาสกรธรรม เพราะว่ามีผลวิเศษแก่ศาสนา แต่สาวกทั้งหลาย และแก่คนทั้งหลายผู้ปฏิบัติตาม เป็นอันห้ามความเพียร ห้ามความขะมักคะเมน^{๑๖}

การอธิบายแบบภานีย์ เมื่ออธิบายแบบนิตเทสแล้วก็จะอธิบายขยายความเรื่องนั้นต่อด้วยการวิเคราะห์แสดงเหตุผลของความถูกต้องไม่ถูกต้องในเรื่องนั้นๆ ตัวอย่างเช่น การวิเคราะห์วิจารณ์ขยายความนิรัสสาสกรธรรมข้างต้นว่า ไม่มีผลแก่ผู้ปฏิบัติ และซ้ำห้ามความเพียร การคิดนึกตนเอง ตอนหนึ่งว่า

" ขณฺหาทิจฺจุฏฺฐานมหาปุรหุมาจาจนาทินฺนํ หิ กุมฺมานิ อทฺธิฏฺฐานํลํสาเนว โหณฺติ ตานํ กโรนฺทานมฺปิ อกโรนฺทานมฺปิ อาทิจฺโจ อนุโหว โหติ สมเนว น สิตมิจฺจตฺถํ สิตโล ทิวาเยว ทิปฺปติ น รตฺตํ อาโลกมิจฺจตฺถํ อาคนฺตุวา อาโลกํ กโรนฺติ น ตํ ตํ อิจฺจตฺถํ ปจฺจกฺขโต อตฺถํ ลาเรติ. อถ โข สหฺนุสฺสมเมว ลุริชชฺมุเมน โลกฺุการํ กโรติ. "

- กรรมทั้งหลายมีบูชาภัย เคารพพระอาทิตย์และอันวอนท้าวมหาพรหม เป็นต้น เป็นของที่ไม่แลเห็นอันสงฆ์ เมื่อชนทั้งหลายจะกระทำหรือมิกระทำการ เหล่านั้น พระอาทิตย์ก็ร่อนอยู่เลม่อนนั้นเทียว เมื่อชนทั้งหลายปรารถนาให้ เย็นก็ไม่เย็น ย่อมส่องแสงในกลางวันเท่านั้น เมื่อชนทั้งหลายปรารถนา แสงสว่างในราตรี ก็มีได้มากกระทำแสงสว่างให้ พระอาทิตย์มิได้ทำความ ประสงค์ของชนผู้ปรารถนานั้นให้สำเร็จโดยประจักษ์เลย ย่อมกระทำอุปการะ แก่โลก ตามธรรมดาของพระอาทิตย์โดยลมาเสมอเท่านั้น^{๑๗}

เห็นได้ว่า ลักษณะเด่นของพระราชนิพนธ์เรื่อง **จุดมนุสสธัมโม** ของพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความเด่นที่เนื้อหาสาระ การวิเคราะห์อย่างแยกคาย ด้วยเหตุผล เป็นการเสนอสารธรรมที่พ้นไปจากเรื่องคติความเชื่อ มุ่งเน้นความถูกต้อง ตามความเป็นจริงของสภาวะธรรม และมุ่งชี้สาระเพื่อประโยชน์ต่อการปฏิบัติดำเนินชีวิต อย่างถูกต้องตามธรรม นับเป็นการเสนอสารธรรมด้วยกระบวนการปัญญาหรือลัมมาทิกฺกุชฺชิ เป็นตัวอย่างหนึ่งของการเสนอสารธรรมแบบสมัยใหม่ ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาที่ทรง พระราชนิพนธ์พร้อมไปกับการปรับตัวของคณะสงฆ์ โดยเฉพาะทางฝ่ายธรรมยุติกนิกาย เพื่อ รับกับวิทยาการสมัยใหม่ในยุคเทคโนโลยีที่เข้ามามีอิทธิพลต่อสังคมไทยในเวลานั้น ทั้งนี้ สารธรรมที่ทรงนำเสนอทั้งหมด มีความถูกต้องตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และเป็น วิธีการเสนอแบบวิภังชวาทีตามหลักการพิจารณาธรรมและเผยแพร่ ตรงตามคำสอนของ พระลัมมาลัมพุทธเจ้าอย่างแท้จริง

10. พระคาถาสรรเสริญพระธรรมวินัย

10.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง พระคาถาสรรเสริญพระธรรมวินัย เป็นงานพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีประเภทแสดงสารธรรมอีกเรื่องหนึ่ง ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ผลงานเรื่องนี้เมื่อปีชกาล พ.ศ. 2397 ระยะเวลาระมาณ 3 ปี ภายหลังกการขึ้นครองสิริราชสมบัติ ตัวพระราชนิพนธ์ที่สมบูรณ์เป็นอย่างไรไม่ปรากฏต้นฉบับดั้งเดิมให้ศึกษา ที่ปรากฏเป็นหลักฐานสืบทอดมาเป็นคาถา 40 คาถา วางเป็นเนื้อหาในผลงานแต่งทำนองบทเทศนาเรื่อง " กัสสปสังยุตตาคตสูตร " ของสมเด็จพระสังฆราชสา (ปุลลเทว) วัดราชประดิษฐ

สมเด็จพระสังฆราชสา วัดราชประดิษฐ ทรงแต่ง " กัสสปสังยุตตาคตสูตร " เน้นเรื่องพระสังฆกรรมที่ถูกต้องแท้จริงตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นธรรมที่นำไปสู่ความพ้นทุกข์ และบัญญัติสังฆกรรมปฏิรูป สิ่งที่มีใช้สังฆกรรมแต่คล้ายสังฆกรรม ซึ่งเกิดขึ้นในหมู่พุทธบริษัทในพระธรรมวินัยนี้ ท่านได้ยกพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ตรัสแก่พระกัสสปเถระมาแสดงว่า

" อ้นความที่สังฆกรรมจะอันตรธาน จะเสื่อมสูญไป รวดเร็วดังเรือลมั้นไม่มีค่อยๆ อันตรธาน ค่อยๆ เสื่อมสูญไป ไม่ให้ผู้้นับถือรู้ว่าอันตรธานเสื่อมสูญดังนี้ ชื่อซึ่งว่าหมู่คนโมฆบุรุษในธรรมวินัยนี้เอง หมู่คนผู้นำสังฆกรรมมานั้นแลก่อให้สังฆกรรมปฏิรูปเกิดขึ้นเกิดขึ้น ทำสังฆกรรมให้อันตรธานให้เสื่อมสูญทรุดโทรมไปตั้งนั้น พระผู้มีพระภาคย์ได้ตรัสภษิตแก่พระกัสสปเถระมีเนื้อความดังกล่าวมา ฉนี้ " ๑๑๔

ต่อจากนั้น สมเด็จพระสังฆราชสา ทรงอธิบายนำก่อนจะยกคาถาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นมาแสดงว่า

" แลพระธรรมวินัยคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ เป็นธรรมที่พระกาลดากล่าวดีกล่าวชอบ เป็นอุบายทรงร่างักิเลส ให้สัตว์ผู้ปฏิบัติ สิ้นทุกข์ในสงสารได้จริง แต่เพราะนานานามิกาลกำหนด 2397 ปีนี้แล้ว สังฆกรรมปฏิรูป สิ่งที่ใช้สังฆกรรม แต่คล้ายกับสังฆกรรมเกิดขึ้นมาก พอเข้าๆ โดยลำดับต่อๆ มา จนหมู่คนที่เกิดภายหลังๆ แม้มีบัญญัติอยู่ก็ยากที่จะเลือกจะคัดให้คงแต่สังฆกรรมได้ ครั้นเป็นเช่นนี้แล้ว คนมีปัญญาควรตรึกอยู่ แต่หาตรึก

ให้ละเอียดไม่ ก็มักหมั่นใจเสียว่า ข้อนั้นก็ไม่น่าเชื่อ ข้อนั้นก็ไม่น่าเชื่อ เพราะขัดกับข้อนี้ข้อนี้ดังนี้ แล้วก็เพิกเฉยและเล็ยไม่ใส่ใจเอาเป็นอารมณ์ โดยที่แท้นั้น พระลาลสนาคฤศตวินัยคำสั่งสอนพระลัมมาลัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระบรมศาสดานั้น เป็นปาวจนคำสั่งสอนเป็นประธาน เป็นอุบายที่จะนำสัตว์ออกจากสังสารทุกข์ได้จริง เป็นวิไลยก์ปัญญาของนักปราชญ์ ผู้พิจารณาตรึกอยู่ เพราะฉะนั้น พระพุทธลาลสนานิกบัณฑิตย์พหุสูตร สุตพุทธมหาปฏิภาณบุรุษรัตน์ (หมายถึง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ท่านจึงได้ทรงพระนิพนธ์พระคาถาแสดงความเลื่อมใสสรรเสริญ พระธรรมวินัย สุตลาลสนานี้ไว้ว่า ... " ๑๑๕

เมื่อวิเคราะห์ดูข้อความข้างต้น อาจสันนิษฐานว่า สมเด็จพระสังฆราชสาได้ทรงแต่งกัศสปสังยุตตาคตสูตร และนำคาถาพระราชนิพนธ์มาเสนอไว้ในงานแต่งของท่านตามพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์พระคาถาทั้ง 40 คาถานี้ เมื่อทรงขึ้นเสวยราชย์แล้วได้ประมาณ 3 ปี พระองค์คงจะทรงเห็นปัญหาเรื่องลัทธิธรรมปฏิรูปในพระศาสนาในเวลานั้น จึงทรงพระราชนิพนธ์พระคาถา 40 คาถานี้ขึ้นวิเคราะห์ปัญหาและชี้แนะหนทางที่ถูกต้องที่พุทธศาสนิกชนควรปฏิบัติ การวิเคราะห์นี้มีลักษณะเป็นคำวิจารณ์สภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในวงการศาสนาอย่างตรงไปตรงมา จึงอาจจะไม่เหมาะสมที่จะเผยแพร่เป็นพระราชนิพนธ์ของพระองค์โดยตรง เพราะอาจเกิดความเข้าใจผิดในเรื่องความเป็นกลางในทางพระศาสนาของพระองค์ อีกประการหนึ่ง พระราชนิพนธ์นี้เป็นภาษาบาลี อาจจะมีแนวคิดว่า ควรเป็นผลงานที่เผยแพร่โดยพระภิกษุสงฆ์ เพราะเหตุนี้ สมเด็จพระสังฆราชสา จึงมิได้ออกพระนามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยตรง แต่กล่าวถึงว่า " พระพุทธลาลสนานิกบัณฑิตย์พหุสูตร สุตพุทธมหาปฏิภาณบุรุษรัตน์ " ถ้าเป็นไปตามข้อสันนิษฐานที่กล่าวมา ก็เป็นได้ว่า งานพระราชนิพนธ์นี้ได้ทรงพระราชนิพนธ์เป็นคัมภีร์หนึ่งแต่ทรงพระราชนิพนธ์เฉพาะตัวคาถา 40 คาถานี้เท่านั้น

การศึกษาและเผยแพร่ สมเด็จพระสังฆราชสา ได้เสนอทพระราชนิพนธ์พระคาถาสรรเสริญพระธรรมวินัยเป็นเนื้อหาหลักในงานเขียน กัศสปสังยุตตาคตสูตร ต่อจากข้อความที่เสนอข้างต้น การเสนอนี้ เสนอทพระราชนิพนธ์ทั้ง 40 คาถา แล้วแปลเป็นภาษาไทย ต่อจากนั้นกล่าวสรุปความสั้นๆ ในตอนท้าย สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ทรงพบต้นฉบับ กัศสปสังยุตตาคตสูตร ซึ่งมีบทพระราชนิพนธ์พระคาถา 40 คาถานี้ แล้วสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้โปรดให้พิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก เพื่อแจกในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าหญิงสรนลมบูรณ์ เมื่อ พ.ศ. 2404

10.2 สาระสังเขป

เนื้อหาของ พระคาถาสรรเสริญพระธรรมวินัย อยู่ในรูปคาถา 40 คาถา เป็น
สาระสั้นๆ ไม่มีบทปนาคาถาและข้อความล้นจบ สาระคาถาทั้ง 40 สรุปความได้ดังนี้
คาถาที่ 1 พระธรรมคำสอนนี้เป็นของพระศาสดาผู้ทรงเปี่ยมด้วยพระกรุณา
และพระญาณ

คาถาที่ 2 พระธรรมคำสอนนี้สรุปลงในสิกขา 3 คือ ศีล สมาธิ ปัญญา
เป็นประคองผู้ประณีต เป็นเครื่องนำออกจากสังสารทุกข์

คาถาที่ 3-4 พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมด้วยเทศนา 3 คือ อาณาเทศนา
(พระวินัยบัญญัติ) โวหารเทศนา(พระสูตร) สภาวเทศนา(พระอภิธรรม) คำสอนนี้
ถ้าตรองด้วยปัญญา จะเห็นว่า เป็นคำสอนที่ถูกต้อง ไม่เป็นคำสอนที่ผู้มีปัญญาจะคัดค้านได้

คาถาที่ 5-6 เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วไม่นาน พระเถระทั้งหลายมีพระ
กัสสปเถระเจ้าเป็นประธาน ได้พร้อมกันกระทำการสังคายนา รวบรวมคำสอนของพระ
พุทธเจ้าเข้าด้วยกัน

คาถาที่ 7-8 คำสอนที่สังคายนาแล้วนั้นได้ทรงจำสืบทอดกันมา ภายหลังได้
จารลงบนใบลาน สืบทอดมาให้เราได้ศึกษาเล่าเรียนจนทุกวันนี้

คาถาที่ 9-10 เราทั้งหลายได้ยินซึ่งคำสั่งรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้าและ
คำสั่งรเสริญพระธรรมของพระองค์ว่าเป็นหนทางสู่พระอรหัตตสัมมาสัมโพธิญาณ เราทั้ง
หลายมีความพอใจในธรรมของพระพุทธเจ้า จึงได้บรรพชาในพระธรรมวินัยนี้

คาถาที่ 11-13 พระพุทธเจ้าทรงนำมาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ พระองค์จึงตั้ง
พระศาสนาที่ชอบไว้เพื่อประโยชน์แก่ประชุมชน

คาถาที่ 14-15 สภาวธรรมที่มีอยู่เป็นอยู่ในโลก เช่น ความไม่เที่ยงของ
นามรูป เป็นต้น เมื่อบุคคลพิจารณาอยู่ย่อมนำไปเพื่อประโยชน์

คาถาที่ 16-17 สภาวธรรมที่บุคคลจะไม่พึงเห็นประจักษ์ต่อตาได้ ความสุข
ความทุกข์ในโลกเบื้องหน้า และปรมัตตสุข คือ พระนิพพาน เมื่อบุคคลเชื่อถือย่อมนำไป
เพื่อประโยชน์

คาถาที่ 18 ธรรมทั้ง 2 คือ ทั้งที่เห็นประจักษ์ได้ และที่ไม่เห็นประจักษ์
สำหรับคนทั่วไป เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าผู้ทรงพระกรุณาและพระญาณ

คาถาที่ 19-21 ในโลกนี้มีผู้กล่าวผู้พูดผู้เล่าเรื่องราวต่างๆ มาก มีอยู่มากที่
เป็นศิริจกานกถา คือ เป็นคำกล่าวที่เกิดจากกิเลส มีราคาความกำหนัดยินดีเพลิดเพลิน
เป็นต้น เป็นถ้อยคำอวดอ้างไปต่างๆ อ้างกาลที่ล่วงแล้ว อ้างกาลภายหน้าอนาคต อ้าง
ถิ่นฐานบ้านเมืองนี้เมืองนั้นไปต่างๆ ถ้อยคำเหล่านี้มีประโยชน์อะไร ผู้มีปัญญาแสวงหา
แก่นสารสิ่งที่ชอบ จะต้องการอะไรกับคำเช่นนั้น

คาถาที่ 22 ถ้อยคำที่เล่ากันอย่างนั้น ผู้ฟังไม่อาจตามรู้โดยประจักษ์ได้ ได้แต่ตรึกตาม ความตรึกขึ้นอย่างเดียวนั้นจะพึงชอบใจแก่ปราศรัยท่านผู้รู้คนใดเล่า

คาถาที่ 23 โทษแห่งถ้อยคำเช่นนี้มีมาก ได้เข้ามาเจือปนระคนคละอยู่ในพระพุทธานุศาสนานี้เป็นอันมาก ผู้มีปัญญาเห็นอยู่ รู้อยู่

คาถาที่ 24 ถ้อยคำเช่นนี้ทำให้ศาสนาที่ดีเสียไป เหตุที่เข้ามาแปลกปลอมอยู่ในพระพุทธานุศาสนานี้มากนัก ก็เพราะพวกปฤถษชนคนหนาเป็นแต่อามิสทายาท หวังลาภสักการะสรรเสริญ สันดานประมาท อาศัยศาสนาเลี้ยงชีวิต ได้เข้ามาอยู่ในศาสนานี้

คาถาที่ 25-26 อามิสทายาทเหล่านี้เป็นคนมักมาก ย่อหย่อนต่อการปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ไม่ต้องการธรรมที่ดี ที่งาม ที่ชอบ มุ่งปรารถนาแต่ลาภสักการะสรรเสริญ เป็นคนพาล ไม่ใช่คนรักศีล ยักเยื้องธรรมไปตามปรารถนา โดยเอาพระนามของพระพุทธเจ้ามาอ้างรับรองว่าสิ่งที่พูดเป็นพระพุทธานุศาสนะ

คาถาที่ 27-28 แม้ถ้อยคำที่กล่าวเป็นโทษ ก็นำมากล่าวแก่คนที่ฉลาด คนที่เรียนรู้ธรรมไปตามความเชื่อถือ ถ้อยคำที่เป็นโทษเหล่านี้ซึ่งมีมาก เป็นเหมือนสนิมเหมือนกระพี้ในพระศาสนา ชนทุกวันนี้ยากนักจะรู้แน่ว่า ไหนเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ไหนเป็นคำเท็จแปลกปลอมเข้ามา

คาถาที่ 29-30 เราทั้งหลายผู้เป็นธรรมยุดิกวาที เป็นผู้มิวาทะถ้อยคำกล่าวตามที่ชอบแก่ธรรม คัดแต่ข้อธรรมที่ชอบ ไม่ผิดไม่ละเมิดจากธรรม หาประโยชน์แต่ธรรมที่เป็นแก่นสาร อันควรจะเป็นที่พึงได้ในกาลที่ลุดในเวลาที่จะตาย เมื่อตรึกตรองธรรมลัทธิต่างๆ แล้ว ก็เห็นว่า นอกจากศาสนาคำสอนของพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว สิ่งอื่นที่จะเป็นที่พึงได้ไม่มีเลย

คาถาที่ 31-32 เพราะฉะนั้น ถึงแม้ว่าพระศาสนาจะมีสิ่งแปลกปลอมเจือปนอยู่ เราทั้งหลายผู้แสวงหาแต่ประโยชน์แก่นสาร ก็ต้องพิจารณาตัดสินสิ่งควรไม่ควร

คาถาที่ 33-34 เมื่อได้พิจารณาว่า คำสอนนี้ตรงตามพระบาลี เป็นแก่นสารในพระพุทธานุศาสนาแน่แล้ว พึงปฏิบัติตามคำสอนนั้นด้วยกายวาจาใจที่สมควรตามสติตามกำลัง

คาถาที่ 35-37 คำสอนที่เป็นพระพุทธานุศาสนะที่แท้จริงซึ่งมีอยู่ในพระสูตร เป็นคำที่นำมาซึ่งความละคลาย ประกอบด้วยสุญญตา เป็นโลกุตตระ นอกนั้นเป็นคำอธิบายอุทาหรณ์เพื่อเป็นพยานให้หยั่งรู้นั้นเป็นพุทธานุศาสนะจริง

คาถาที่ 38 ผู้มีปัญญาพึงใช้ปัญญา อาศัยพระบาลี (พระไตรปิฎก) เป็นหลัก แล้ววินิจฉัยตัดสินข้อธรรมที่ชอบ ที่เป็นประโยชน์เป็นแก่นสาร

คาถาที่ 39 การใช้ปัญญาละล้างสิ่งที่พัวเผื่อ แสวงหาประโยชน์แก่นสาร เช่นนี้ ดึกว่านั่งๆ อยู่ด้วยความโง่เขลาและความยินดีสบาย โฉนเราจะเป็นคนหลงอยู่เล่า

คาถาที่ 40 ผู้มีการอยู่ด้วยปัญญาเช่นนี้ เป็นชนดีในพระพุทธานุศาสนา ย่อมได้ชื่อว่า สัมมัชฌมยุดิกวา ผู้ถือเอาแก่นสารตามที่ชอบแก่ลัทธิธรรมด้วยประการฉะนี้

10.3 เป้าหมายการแต่ง

จากสาระของพระคาถาทิ้ง 40 ที่สรุปความข้างต้น เห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะเน้นแก่พระภิกษุสงฆ์ถึงความหมายของคำว่าธรรมยุตติกาว่า คือผู้ที่รู้ปฏิบัติถูกต้องตรงตามธรรม เข้าถึงสาระด้วยปัญญา มีใจปรารถนาประโยชน์แก่सारตามสมควรแก่ธรรม ขณะเดียวกัน ทรงมีพระราชประสงค์จะชี้ให้เห็นถึงปัญหาของพระศาสนา ในเรื่องการมีถ้อยคำที่ไม่ถูกต้องปลอมปนเข้ามาในคำสอน และเร้าสำนึกให้ช่วยกันสะสางแก้ไขด้วยปัญญา โดยอาศัยสาระในพระไตรปิฎกเป็นหลัก

10.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

การนำเสนอพระคาถาสรรเสริญพระธรรมวินัยนี้ มีความเด่นชัดเดียวกับพระราชนิพนธ์เรื่องอื่นๆ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ มีการเสนอสาระอย่างเป็นระบบ เป็นขั้นเป็นตอนด้วยเหตุผล สื่อด้วยสำนวนภาษาที่เข้าใจง่าย

สาระที่นำเสนอมีขั้นตอนดังนี้ คือ

- 1) การพรรณนาคุณของพระพุทธรูปเจ้าและคุณของพระธรรมที่มีต่อชีวิต
- 2) ปัญหาถ้อยคำที่ไม่ถูกต้อง ได้เข้ามาปลอมปนแทรกอยู่ในคำสอนของพระพุทธรูปเจ้าจำนวนมาก
- 3) สาเหตุของปัญหาเกิดจากผู้ที่เป็นอามิสทายาท ต้องการลาภสักการะและสรรเสริญ อาศัยพระศาสดาคำรงชีพ ได้กล่าวหลอกลวงคนเขลาโดยอ้างว่าเป็นพระพุทธรูปจะนะ
- 4) ความสำคัญของการแก้ปัญหax้างต้น
- 5) วิธีการแก้ปัญหax เริ่มต้นด้วยการใช้ปัญญาที่เป็นสัมมาทิฐิ พิจารณาความถูกต้อง เลือกคัดแต่ธรรมที่เป็นแก่นสาร วางจิตไม่ประโยชน์ในธรรมที่เป็นแก่นสาร แล้วนำมาปฏิบัติตามสมควรแก่ธรรม
- 6) หลักการการใช้ปัญญาที่ถูกต้องตรงตามคำสอนของพระพุทธรูปเจ้า ต้องรู้ว่าแก่นสารที่แท้จริงในคำสอนนี้ คือ สอนให้ละคลาย สอนเรื่องสัจจกถา (ความว่างจากกิเลส และความไม่มีตัวตน) และสอนธรรมที่เป็นโลกุตตระ (เหนือโลก ไม่ข้องติดโลก) ทั้งนี้ควรถือเอาคำสอนตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นหลัก
- 7) คุณค่าและความจำเป็นของการช่วยกันใช้ปัญญากำหนดธรรม และช่วยกันสะสางถ้อยคำที่ผิดเพี้ยนเสียออกไปจากพระศาสนา
- 8) ผลที่เกิดแก่ผู้ที่ใช้ปัญญาและปฏิบัติตามแนวทางดังกล่าว คือ เป็นผู้ที่ได้ชื่อว่า เป็นสักกธรรมยุตติกา - ผู้รู้และประพฤติถูกต้องตามพระสัทธรรม ได้เป็นคนดีในพระศาสนาอย่างแท้จริง

เนื้อหาแต่ละขั้นตอนปลูกเร้าผู้อ่านให้เกิดปัญญานิยามตาม เกิดความรู้สึกร่วมกับเนื้อหา นับแต่ความภูมิใจที่ได้เข้ามาอยู่ในพระพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาที่ประเสริฐเป็นที่พึ่งแก่ชีวิตที่แท้จริง จนถึงการสำนึกในหน้าที่ของชนดีในพระพุทธศาสนา และรู้แนวทางที่จะนำไปปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขแก่ตนเองและแก่พระพุทธศาสนาต่อไป เมื่อเปรียบเทียบความยาวของสาร 40 คาถา กับแก่นสารที่บรรจุอยู่ จะเห็นอัจฉริยภาพของความเข้าใจธรรมและความสามารถในการนำธรรมที่ทรงเข้าถึงมาเผยแพร่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น ต่อสังคมและต่อพระศาสนา นับเป็นผลงานภาษาบาลีแสดงสารธรรมที่ดีเยี่ยมเรื่องหนึ่งของไทย เป็นประโยชน์ต่อการช่วยธำรงพระพุทธศาสนา ให้ข้อคิดซึ่งพุทธศาสนิกชนควรนำไปประพฤติปฏิบัติ ลมดั่งคำสรุปของสมเด็จพระสังฆราชลา ในตอนท้ายของกัศสปสังยุตตาคตสูตรที่ว่า

" พระราชนิพนธ์ 40 คาถานี้ แสดงความเลื่อมใสในพระพุทธวินัยสุดท้ายศาสนา ซึ่งเป็นอัครธรรมยิ่งนัก ยากที่จะมีขึ้นในโลกย์ แต่หากมาอาไศรยโมฆบุรุษ เหล่าอำมหิตายาท ที่เข้านั่งเลี้ยงชีวิตแลเข้านั่งเล่น แลพวกหลงงมงาย ต่อสิทธธรรมปฏิรูปให้เกิดขึ้นเกิดขึ้น พอกเข้าพอกเข้ามา มาก จึงอันตรธานเลื่อมไปเลื่อมไป ยากที่ผู้มีปัญญาเกิดภายหลังได้เห็น ได้ยินได้ฟังได้รู้ จะตรึตรองถือเอาแก่นสารได้ แม้เป็นเช่นนั้นแล้ว เพราะที่พึ่งอันดีอันประเสริฐ นอกจากพระศาสนาพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วไม่เป็นที่พึ่งได้จริง มนุษย์ผู้มีปัญญาหาสุขประโยชน์แก่นสารใส่ตน ทั้งคุณหัสถ์บรรพชิต บุรุษสัตถุ์ ควรที่จะพิจารณาตรึตรองถือแก่นสารที่ชอบในพระพุทธศาสนา แล้วนับถือบำเพ็ญปฏิบัติให้สำเร็จผลประโยชน์แก่ตนแก่ตน ในทางสมบัติมนุษย์ สมบัติสวรรค์ สมบัติินุพพาน ตามประสงค์ เทอญ "

11. วรรณการวรรณคดีสารธรรมบาลีที่แต่งในประเทศไทย

วรรณคดีสารธรรมบาลีในสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย รวบรวมมาศึกษาได้ 10 เรื่อง วรรณคดีแต่ละเรื่องเป็นผลผลิตตามความนิยมของการแต่งวรรณคดีบาลีในแต่ละถิ่นแต่ละสมัย

วรรณคดีสารธรรมเรื่องแรก คือ *คัมภีร์สารสังคหะ* เป็นผลงานของพระนันทาจารย์ แต่งที่เชียงใหม่ในสมัยของพระเจ้ามังรายระหว่าง พ.ศ. 1842-1858 คัมภีร์นี้ไม่ใช่ผลงานที่แต่งขึ้นใหม่ทั้งหมด แต่เป็นผลงานประเภทดัดแต่ง คือ ได้นำคัมภีร์สารสังคหะของพระสิทธัตถเถระ ซึ่งแต่งในสมัยพระเจ้ากุกกุเณกพหุแห่งลังกา (ครองราชย์ระหว่าง

พ.ศ. 1820-1836) มาดัดแปลงสำนวนภาษาและรายละเอียดของเนื้อหา ผลงานนี้แสดงให้เห็นความตั้งใจดีของพระนันทาจารย์ ที่จะนำสารธรรมซึ่งมีคุณค่ามาเผยแพร่แก่ประชาชน สารธรรมที่นำเสนอ แบ่งออกเป็น 40 หัวข้อ กอปรด้วยสาระทั้งที่เป็นปริยัติ ปฏิบัติ คติ ความเชื่อ และเรื่องทั่วไปที่อยู่ในข่ายความสนใจของประชาชน คือ

- สาระวางรากฐานศรัทธา เช่น เรื่องคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์และของพระพุทธรูปเจ้า

- สาระวางรากฐานการปฏิบัติเบื้องต้น เช่น เรื่องการเข้าถึงไตรสรณาคมน์ การฟังธรรม การรักษาศีล

- สาระเสริมการปฏิบัติธรรมขั้นละเอียด เช่น เรื่องวิธีการปฏิบัติเจริญกัมมัฏฐาน

- สาระแสดงสภาวะธรรม เน้นเป็นพิเศษในเรื่องกรรมและผลแห่งกรรม

- หัวข้อทั่วไป เช่น ปาฏิหาริย์ บุญนิมิต ลักษณะของโลกและจักรวาล

สารธรรมเหล่านี้ เป็นบาทฐานต่อการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน ตามคติเถรวาท คัมภีร์นี้ได้รับความนิยมมาก มีต้นฉบับโบราณที่สืบทอดมาถึงปัจจุบันจำนวนมาก และได้รับการพิมพ์เผยแพร่หลายครั้ง

ข้อควรสังเกตุ คือ คัมภีร์สารสังคหะนี้ มีลักษณะคล้ายกับผลงานบาลีร่วมสมัยและร่วมถิ่น คือ ได้คัดสาระจากคัมภีร์ที่แต่งในลังกามาเสนอ โดยดัดแปลงเนื้อหาและสำนวนภาษาต่างออกไปบ้าง คัมภีร์สารสังคหะนำเนื้อหามาจากคัมภีร์ชื่อเดียวกันของพระสิทธัตถเถระ คัมภีร์ทันตธาตุนิธานซึ่งประมาณว่าแต่งเมื่อ พ.ศ. 1855 นำเนื้อหามาจากคัมภีร์ทาสาวงส์ คัมภีร์สัมภารวิบาก ประมาณว่าแต่งตอนปลายพุทธศตวรรษที่ 19 นำสาระตอนต้นของคัมภีร์โลภตัดกิมหานิทานมาเสนอ

หลังจากคัมภีร์สารสังคหะแล้ว ได้มีคัมภีร์บาลีแสดงสารธรรม 2 เรื่อง แต่งที่อยู่ภายในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 คือ คัมภีร์นุทธบาทมงคล และ คัมภีร์วิภูพานาหุง

คัมภีร์นุทธบาทมงคล เป็นคัมภีร์อธิบายความหมายทางธรรมของรอยพระพุทธรูป 108 มงคล ซึ่งเป็นคติความเชื่อของสังคมอยุธยาที่รับอิทธิพลมาจากสุโขทัย นับเป็นความพยายามที่จะสร้างความเข้าใจถูกต้องตามหลักธรรมแก่สังคม คัมภีร์นี้ไม่มีบทปดามคาถาและนิคมคาถาตามแบบผลงานบาลีที่แต่งในล้านนา เนื้อเรื่องเริ่มต้นด้วยการแสดงมาติกาแจกแจงชื่อมงคล 108 แล้วเสนอเนื้อหาอธิบายวิเคราะห์ความหมายทางธรรมของลายมงคลแต่ละลาย สาระที่อธิบายผนวกสาระปริยัติและปฏิบัติเข้าด้วยกันอย่างเหมาะสม ข้อที่น่าสังเกตุ คือลักษณะภาษาบาลีในคัมภีร์สะท้อนลักษณะภาษาบาลีแบบไทย ทั้งในด้านการสร้างศัพท์และสำนวนภาษา

คัมภีร์ฎีกาพาทุง ผลงานของพระมหานุทศสิริเกระ แต่งในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1911-2031) เป็นผลงานที่มีเป้าหมายสรรเสริญชัยชนะของพระนุทศเจ้าในการใช้คุณธรรมต่างๆ มีสติปัญญาและความเมตตาเป็นต้น แก้ไขปัญหาปราบปรามบุคคลต่างๆ ผลงานนี้นอกจากจะสำเร็จความมุ่งหมายในส่วนสรรเสริญพระนุทศคุณแล้ว ยังเป็นผลงานที่ชี้แนะให้กำลังใจต่อการปฏิบัติธรรม เอาชนะกิเลสโดยอาศัยกำลังแห่งคุณธรรมที่ค่อยๆ พัฒนาขึ้นในตน ผู้แต่งไม่มีความตั้งใจจะแต่งผลงานในลักษณะที่เป็นคัมภีร์หนึ่ง แต่ต้องการให้ผลงานทั้งแปดเรื่องเผยแพร่ในรูป "พระสูตร" 8 พระสูตร แต่ละพระสูตรมีความสมบูรณ์ในตัว คือ มีคาถา 1 บทสรุปคำสรรเสริญและเหตุการณ์แห่งชัยชนะของพระนุทศเจ้า แล้วต่อด้วยคำพรรณนาร้อยแก้วสำนวนบอกเล่าขยายความแสดงรายละเอียดของเหตุการณ์นั้น ๆ ด้วยเหตุที่ผู้แต่งต้องการเสนอผลงานในรูปพระสูตร 8 พระสูตร มิใช่ในรูปคัมภีร์ ผู้แต่งจึงมิได้ตั้งชื่อคัมภีร์ และไม่มียกย่องการพระรัตนตรัยและคำลงท้ายเหมือนกับคัมภีร์บาลีทั่วไป เข้าใจว่าผลงานนี้ก่อให้เกิดความนิยมในการลวดบทพาทุงขึ้น ในสมัยต่อมาจึงนิยมเรียกผลงานชุดนี้ว่าฎีกาพาทุง

ทางฝ่ายล้านนา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 มีผลงานคัมภีร์ประเภทแสดงสารธรรมเรื่องหนึ่ง คือ **คัมภีร์มาเลย์ยเทวัตถะ** คัมภีร์นี้มี 2 สำนวน สำนวนที่ 1 แต่งในล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 สำนวนที่ 2 แต่งขยายเพิ่มเติมสำนวนแรกโดยแต่งที่อยุธยาราวพุทธศตวรรษที่ 23 เนื้อหาพรรณนาล่าเรื่องพระมาลัยเทวเกระขึ้นไปนมัสการพระเจดีย์จุฬามณีบนดาวดึงส์สวรรค์ ได้สนทนากะพระอินทร์เรื่องผลแห่งกุศลกรรมที่ทำให้บุคคลได้เกิดเป็นเทวดาเลยที่พิศุขบนวิมานสวรรค์ และได้สนทนากะพระเมตไตรยโพธิสัตว์ ลาระสำคัญที่มีผลต่อศติความเชื่อของประชาชนชาวไทย ก็คือคำแนะนำของพระเมตไตรยโพธิสัตว์ให้ผู้ที่ปรารถนาจะได้พบพระองค์ ในสมัยที่พระองค์ตรัสรู้เป็นพระนุทศเจ้ากระทำตนให้สมความปรารถนา ด้วยการฟังเทศน์มหาชาติจบพันคาถาในวันเดียว คัมภีร์มาเลย์ยเทวัตถะล้านนาล้านนามีลักษณะกระชับ สั้น ช่อ ไม่แสดงรายละเอียดของฉากเหตุการณ์ โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นอิทธิปาฏิหาริย์ มีลักษณะเป็นวรรณกรรมนิทานธรรมคัมภีร์มาเลย์ยเทวัตถะล้านนาล้านนา แต่งในช่วงระยะเวลาเดียวกับคัมภีร์ลัมบิณฑิตมหานิทาน ซึ่งแสดงประวัติพระนุทศเจ้าพระสมณโคดม แล้วพรรณนาไปถึงเรื่องพระศรีอริยเมตไตรย ประมาณพุทธศตวรรษที่ 22 ในอยุธยา ได้มีการแต่งคัมภีร์มาลัยยวัตถุทีปฎีกา ขยายความคัมภีร์มาเลย์ยเทวัตถะฉบับล้านนา คัมภีร์ทีปฎีกานี้มีผลทำให้เกิดการตกแต่งคัมภีร์มาเลย์ยเทวัตถะขึ้นในอยุธยาในราวพุทธศตวรรษที่ 23 คัมภีร์มาเลย์ยเทวัตถะล้านนอยุชยานี้ได้แทรกเนื้อหาที่ "วิจิตร" เข้าไปเพิ่มเติม เช่น คำพรรณนาฉากเหตุการณ์มีเนื้อหาที่เป็นด้านอิทธิปาฏิหาริย์ เป็นต้น

ผ่านจากพุทธศตวรรษที่ 20 มาถึงพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นยุคแห่งความรุ่ง-
โรจน์ของวรรณคดีบาลีในล้านนา ผลงานส่วนใหญ่เป็นงานประเภทกวีนิพนธ์และฎีกา ที่เป็น
คัมภีร์ประเภทแสดงสารธรรมมี 2 เรื่อง คือ **สังขยาปกาสปกกรณ์** และ **วชิรสารัตถสังคหะ**

คัมภีร์สังขยาปกาสปกกรณ์ เป็นผลงานของพระญาณวิลาส แต่งที่เชียงใหม่
ก่อนปี พ.ศ. 2063 อันเป็นปีที่พระสิริมังคลาจารย์แต่งคัมภีร์สังขยาปกาสกฏีกาขึ้นอธิบาย
คัมภีร์สังขยาปกาสปกกรณ์ ระบุว่าเป็นคาถา 73 คาถา กล่าวแสดงหลักมาตรฐานับ 6
ประเภท คือ มาตรการวัชระยะ มาตรการดวง มาตรการซึ่ง ระบบการนับสิ่งของ มาตรการเงิน
และการนับนิลกกหาปณะ ผลงานนี้มีลักษณะเป็นตำราหรือหลักการที่ครูผู้สอนจัดทำเพื่อให้
ผู้เรียนจดจำ เป็นการเสนอหลักที่เป็นมติของครูหรือผู้แต่ง ไม่ได้เปรียบเทียบให้เห็นถึง
ความแตกต่างของหลักการนับในคัมภีร์ต่างๆ ลักษณะการเสนอแบบวิเคราะห์เปรียบเทียบ
นี้ ไปปรากฏในคัมภีร์สังขยาปกาสกฏีกาของพระสิริมังคลาจารย์

คัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ ผลงานของพระสิริรัตนปัญญา แต่งที่เชียงใหม่
พ.ศ. 2078 ระบุว่าด้วยคำประพันธ์ฉันท์ 414 คาถา มีประโยชน์คร้อยแก้วสั้นๆ พรรณาเรื่อง
ผู้แต่งและประวัติการแต่งในตอนท้าย เนื้อหาแสดงทฤษฎีและแบบฝึกหัดการจับสาระความ-
หมายในบทประพันธ์ซึ่งแต่งด้วยกลวิธีต่างๆ สาระในบทประพันธ์ที่ผู้ศึกษาจะต้องฝึกฝนจับ
ความหมายเป็นสาระทางธรรมได้แก่ เรื่องพระรัตนตรัย สภาวธรรม ธรรมที่เป็นภาคปฏิบัติ
และสาระปริยัติ เช่น เรื่องพระไตรปิฎก เป็นต้น คัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะเป็นตัวอย่าง
ของวรรณคดีบาลีที่ดีเยี่ยมเรื่องหนึ่งของไทย ผู้แต่งมีความเชี่ยวชาญในด้านการประพันธ์บท
ร้อยกรองภาษาบาลีอย่างยิ่ง และมีความรอบรู้สารธรรมในพระพุทศศาสนาอย่างกว้างขวาง
ลึกซึ้ง อย่างไรก็ตาม เนื่องจากสาระที่นำเสนออยู่ในลักษณะการนำเสนอทฤษฎี และ
แบบฝึกหัด พระสิริรัตนปัญญาจึงได้แต่งคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะฎีกาประกอบ เพื่อเป็นคู่มือ
เฉลยแบบฝึกหัดและอธิบายขยายความทฤษฎีให้เข้าใจละเอียดชัดเจนยิ่งขึ้น ข้อควรสังเกต
คือคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะนี้ มีลักษณะร่วมกับคัมภีร์สังขยาปกาสปกกรณ์ นอกจากในรูปแบบ
การเสนอที่เป็นบทประพันธ์ฉันท์แล้ว ที่สำคัญคือการเสนอสาระเชิงทฤษฎีเป็นเสมือนตำรา
การศึกษาในสำนักเรียน และเป็นผลงานของครูผู้สอน เพื่อเสริมการเรียนการสอนให้มี
ประสิทธิภาพยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะจะเป็นผลงานเชิง
ทฤษฎี แต่ด้วยความที่เป็นทฤษฎีการเข้าถึงสารธรรมในงานประพันธ์ร้อยกรอง คัมภีร์นี้จึง
มีความงามและความเด่นในด้านการกวีอย่างสูง สะท้อนให้เห็นถึงความรุ่งเรืองอย่างยิ่ง
ของการศึกษาและการสร้างสรรค์วรรณคดีบาลีในล้านนาช่วงนั้น

ภายหลังจากพุทธศตวรรษที่ 21 แล้ว การสร้างสรรค์ผลงานเขียนภาษาบาลีในล้านนาได้สืบทอดมาจนถึงช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ต่อจากนั้น ล้านนาได้ประสบปัญหาทางการเมือง เมืองเชียงใหม่เสียอิสรภาพแก่พม่า การสร้างสรรค์ผลงานเขียนภาษาบาลีในล้านนาจึงเสื่อมลงเป็นลำดับ ทำให้ไม่ปรากฏผลงานประเภทแสดงสารธรรมบาลีในล้านนาจากสมัยนั้นมา

ในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้มีการแต่งผลงานประเภทสารธรรมที่เป็นภาษาบาลีในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 4 เท่าที่มีต้นฉบับตกทอดมาให้ศึกษามี 4 เรื่อง ล้วนเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ 3 เรื่อง ในขณะที่ทรงผนวชในสมัยรัชกาลที่ 3 อีกเรื่องหนึ่ง ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วได้ประมาณ 3 ปี ผลงานพระราชนิพนธ์เหล่านี้ คือ

1. **พระบรมราชาวาทภาษามคธ** ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2375 เพื่อพระราชทานเป็นพิเศษแก่พระบัญชาอัคคห อันทวาราลิกของพระองค์ ผู้กำลังอาพาธหนัก ทรงยกคาถาจากพระไตรปิฎกขึ้นตั้ง 1 คาถา เนื้อความของคาถากล่าวว่า อายุของมนุษย์ทั้งหลายน้อย คนคิณิงประพฤติกุบรูสมิทธิระอันไฟไหม้ เพราะมฤตยูจะไม่มาถึงไม่มี ต่อจากนั้นทรงอธิบายด้วยสำนวนร้อยแก้วขยายความคาถานั้น เน้นถึงความสำคัญของการประพฤติธรรมที่ถูกต้องในชีวิตด้วยความไม่ประมาท

2. **คาถาธรรมบรรยาย** ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2388 เป็นผลงานร้อยกรองฉันท 84 คาถา เนื้อหาเน้นคุณของพระรัตนตรัย และวิธีการปฏิบัติบนหนทางสุคติ เพื่อพัฒนาตนให้เป็นมนุษย์แท้ คือ เป็นผู้มีใจสูง ได้ประสบสุข พันทุกข

3. **จกฺมนุสฺสธัมโม** น่าจะได้พระราชนิพนธ์ในช่วงที่ทรงผนวช แต่ไม่ทราบปีที่ทรงพระราชนิพนธ์ เนื้อความกล่าววิเคราะห์เปรียบเทียบความแตกต่างของการคิดการกระทำและผลของการคิดการกระทำ 4 แบบของมนุษย์ เรียกว่า ธรรม 4 ของมนุษย์ คือ ธรรมเครื่องหายใจออกอย่างที่ไม่ได้หายใจออก คือ ไม่เกิดประโยชน์อะไร ธรรมเครื่องหายใจออกอย่างชั่ว ธรรมเครื่องหายใจออกอย่างดี และธรรมเครื่องหายใจออกซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง คือพระนิพพาน การพันทุกขดับกิเลส ในแต่ละหัวข้อทรงอธิบาย 2 นัย คือ นัยนิตเทศ แสดงความหมายที่เป็นหลักในเรื่องนั้นๆ และนัยภาษนีย์ วิเคราะห์ขยายความนิตเทศให้ละเอียดชัดเจนยิ่งขึ้น น่าเสียดายว่าพระราชนิพนธ์นี้เหลือต้นฉบับตกทอดมาเพียงครั้งเดียว คือ มีสาระเพียงหัวข้อธรรม 2 หัวข้อแรกเท่านั้น

4. **พระคาถาสรรเสริญพระธรรมวินัย** ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2397 ขณะนั้นพระองค์ทรงขึ้นเสวยสิริราชสมบัติแล้วได้ 3 ปี พระราชนิพนธ์นี้เป็นผลงานร้อยกรองฉันท 40 คาถา เผยแพร่เป็นเนื้อหาหลักในพระนิพนธ์เรื่อง "กัลป์สังยุตตาคตสูตร" ของสมเด็จพระสังฆราช(สา) วัดราชประดิษฐ์ เนื้อหาวิจารณ์ปัญหาถ้อยคำที่ไม่ถูกต้องซึ่งเข้าปลอมปนแทรกอยู่เป็นจำนวนมากในพระธรรมคำสอน การปลอมปนนี้เกิดขึ้นจากเหล่าอำมิสทายาทในพระศาสนาที่มุ่งหวังลาภสักการะชื่อเสียงอาศัยพระศาสนาดำรงชีพและให้ข้อชี้แนะในเรื่องการแก้ไขปัญหาว่า พุทธบริษัทจะต้องใช้ปัญญาเลือกธรรมที่เป็นแก่นสารถูกต้องตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งสามารถตรวจสอบได้จากพระไตรปิฎก เมื่อรู้หลักธรรมที่เป็นแก่นสารแล้ว ก็นำหลักธรรมนั้นมาปฏิบัติ ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตและพยายามช่วยกันสะสางถ้อยคำที่ผิดเพี้ยนออกไป การปฏิบัติเช่นนั้นจะทำให้ได้ชื่อว่า ลัทธธรรมยุติกา - ผู้รู้และผู้ประพฤติกฎต้องตามธรรม

พระราชนิพนธ์แสดงสารธรรมทั้ง 4 เรื่อง ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพัฒนาการใหม่ของผลงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย มีลักษณะเป็นปัจเจกวรรณคดีเฉพาะสมัย เป็นผลงานที่เกิดขึ้น ประการแรกเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของการศึกษา ที่มีการคิดแสวงหาความเป็นเหตุเป็นผล ในสิ่งที่ประจักษ์ได้ และในสิ่งที่มีประโยชน์ต่อชีวิตประจำวันโดยตรง ความเปลี่ยนแปลงนี้เริ่มขึ้นในหมู่ปัญญาชนชั้นสูง โดยเฉพาะในคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย อันมีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นทรงผนวชเป็นพระภิกษุ เป็นผู้นำ ประการที่ 2 เนื่องจากพระอัจฉริยภาพแห่งการเข้าถึงธรรม และความสามารถในการใช้ภาษาบาลีเป็นเครื่องมือสื่อสารธรรม ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งความตั้งพระทัยที่จะดำรงพระลัทธธรรมที่ถูกต้องในพระบวรพุทธศาสนาของพระองค์ เหล่านี้เป็นแรงผลักดันการสร้างสรรคผลงานที่วิเคราะห์วิจารณ์ปัญหาในพระพุทธศาสนาในสังคม และเสนอแนวทางออกตามหลักธรรมที่เป็นแก่นแท้ถูกต้องตามหลักคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระราชนิพนธ์ทั้ง 4 เรื่องนี้ นอกจากจะมีผลต่อการสร้างสรรค์แนวคิดการเข้าถึงพระพุทธศาสนาเชิงเหตุผลในยุคนั้นแล้ว ยังมีผลกระทบต่อกรสร้างสรรควรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่เป็นภาษาบาลีในยุคเดียวกัน คือปฐมสมโพธิฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และที่เป็นภาษาไทยทั้งที่สร้างขึ้นในยุคเดียวกันและในยุคสมัยต่อมา

เชิงอรรถ

¹ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 369-373.

² *พระสารสังคหะ : คัมภีร์ปฏิวรรตจากอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น* (เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม, โครงการปฏิวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยด้วยความสนับสนุนของ คณะกรรมการมหาเถรสมาคม และกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ).

³ สมเด็จพระวันรัต, *สังคดียวงส์ มงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย* (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดคิวดพร, 2521), หน้า 5. (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนจัดพิมพ์ถวายเป็นธรรมบรรณาการ โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ [กมลเถระ] วัดพระเชตุพน ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 1 เมษายน พุทธศักราช 2521).

⁴ *คัมภีร์สงเคราะห์* (พระนคร: โรงพิมพ์ไท, 2468), หน้า 70.

⁵ T.W. Rhys Davids, "List of Pāli, Sinhalese and Sanskrit Manuscripts in the Colombo Museum, "Pali Text Society Report" (London : Pali Text Society, 1882), p. 51.

⁶ H. Oldenberg, "Catalogue of the Pāli Manuscripts in the India Office Library " *Pali Text Society Report* , p. 125.

⁷ Loc. cit.

⁸ Loc. cit.

⁹ G.P. Malalasekera, *The Pali Literature of Ceylon* (Kandy : M.D. Gunasena & Co., Ltd., 1958), pp. 228-230.

ดูเพิ่มเติม

G.P. Malalasekera, *A Dictionary of Pali Proper Names* (London : Luzac & Co., Ltd., 1960) Vol.II, p. 1106.

Wilhelm Geiger, *Pāli Literature and Language* (Delhi : Oriental Books Reprint Corporation, 1968), p. 45.

K.R. Norman, *Pāli Literature* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1983), pp. 173-174.

¹⁰ พญาลิไทย, *ไตรภูมิภพหรือไตรภูมิพระร่วง* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2520), หน้า 2. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในการประชุมสัมมนาเรื่องไตรภูมิพระร่วง

ในโอกาสฉลอง 700 ปีลายสีไทย วันที่ 19-21 ธันวาคม 2526 ณ ห้องประชุม หอสมุดแห่งชาติ)

¹¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2514), หน้า 24.

¹² พระยาประชาภิจักรจักร์ (แช่ม บุนนาค), *พงศาวดารโยนก* (พระนคร: สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, 2515), หน้า 264.

¹³ *ตำนานมูลศาสนาฉบับวัดป่าแดง ภาคปริวรรต ลำดับที่ 9* (ภาควิชาสังคมและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2519), หน้า 6.

¹⁴ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, หน้า 37.

¹⁵ พระยาประชาภิจักรจักร์ (แช่ม บุนนาค), *พงศาวดารโยนก*, หน้า 281.

¹⁶ *ตำนานมูลศาสนาฉบับวัดป่าแดง ภาคปริวรรต ลำดับที่ 9*, หน้า 25.

¹⁷ แสง มนวิฑูร (ผู้แปล), *จินกาลมาลีปกรณ์* (นครหลวง: โรงพิมพ์สามมิตร, 2515), หน้า 121-123. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌปนกิจศพนางทองคำ สุวรรณิชกุล ณ สุสานพระบาท อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง วันที่ 17 มกราคม พุทธศักราช 2515).

¹⁸ พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), *ไตรภูมิโลกวินิจฉยภคา*, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2520), หน้า 37.

¹⁹ *มรสารสังคหะ : คัมภีร์ปริวรรตจากอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น*, ผูก 1 หน้า 1.

²⁰ M.H. Bode, *Pali Literature of Burma* (London : Royal Asiatic Society, 1909), p. 108.

²¹ Minayeef, "Gandha-Vamsa" *Journal of Pali Text Society*. London : 1886), p. 722.

²² M.H. Bode, *Pali Literature of Burma*, pp. 108-109.

²³ *คัมภีร์สารัตถสังคหะ* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, 2528), "คำนำ"

²⁴ *รายชื่อหนังสือโบราณล้านนา : เอกสารไมโครฟิล์มของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2521-2529* (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2529), หน้า 249.

²⁵ อัญชลี ปิ่นรอด, "คัมภีร์พุทธบาทมงคล : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์" (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 8-9.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

- ^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.
- ^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน. อ้าง ที.ปา. 11/453/328.
- ^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า 14-16.
- ^{๓๐} คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2521), หน้า 70.
- ^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า 141.
- ^{๓๒} *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิวงศ์ (จาด)* (พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2507), หน้า 331.
- ^{๓๓} นางนพมาศ, *นางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์* (พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, 2513), หน้า 99-100.
- ^{๓๔} พระมหานาค, *บุษโณวาทคำฉันท์ ฉบับชำระใหม่มีเชิงอรุณและบันทึกสอบถาม* (กรุงเทพฯ: ศิลปากร, 2503).
- ^{๓๕} สุภาพรรณ ณ บางช้าง, *วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย: จารึกตำนาน พงศาวดาร สาลีน ประกาศ* (กรุงเทพฯ: มุลินนิมิตมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2529), หน้า 44-48.
- ^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า 67-69.
- ^{๓๗} อัญชลี ปิ่นรอด, " *คัมภีร์พุทธบาทมงคล : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์* ", หน้า 132, 185.
- ^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า 218-225.
- ^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า 217.
- ^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า 217-218.
- ^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า 225.
- ^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า 226-231.
- ^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า 136.
- ^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า 170.
- ^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.
- ^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า 135.
- ^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.
- ^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า 7-9.
- ^{๔๙} เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ, *พระบาลย์คำหลวง* (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2509), หน้า ข. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางเจียน ผดุงเกียรติ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 15 กุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2509).

^{๕๐} สำนักนายกรัฐมนตรี, *ชุมนุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาคที่ 1* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2511), หน้า 2. (คณะรัฐมนตรีพิมพ์เป็นบรรณาการเนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพันเอกพระยาศรวิสารวาจา ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ๘ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 8 มิถุนายน 2511).

^{๕๑} *ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 2* (นครหลวงฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515), หน้า 342. (คณะธรรมยุตพิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก (จวน อุฏฐายี) ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 17 มิถุนายน พุทธศักราช 2515).

^{๕๒} *สวคมนตรีแปลสิบสองตำนาน* (กรุงเทพฯ: 2513), หน้า 167. (อนุสรณ์พลาอากาศเอกเฟื่อง เฟื่องวุฒิชาญ ม.ว.ม., ป.ช., ท.อ. กองทัพอากาศ จัดพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดพระศรีมหาธาตุ, 25 กันยายน 2513).

^{๕๓} *มหาชาติคำหลวง* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา 2516), หน้า 363.

^{๕๔} *พุทธชัยมงคล 8 (คำแปลบทพราหมณ์) กับปารุสกกาเรื่องชัยชนะของพระนฤ- เจ้า ของพันโทปิ่น มุกข์กันต์* (พระนคร: 2502), หน้า 31. (คณะศิษยานุศิษย์พิมพ์สนองพระคุณเนื่องในวันคล้ายวันเกิดปีที่ 80 ท่านอาจารย์หลวงสอบอุกระบิล [เทียน เกตุบุตร] ณ โรงเรียนพาณิชย์การพระนคร 13 ธันวาคม 2502).

^{๕๕} *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิวงศ์ (จาด)* (พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2507), หน้า 514-517.

^{๕๖} *ประมวลรายชื่อคัมภีร์โบราณและสมุดข่อยในเขตอำเภอเมือง จังหวัด เชียงใหม่ ภาคที่ 1* (คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2517).

^{๕๗} *ฎีกาพราหมณ์* (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2458).

^{๕๘} *พุทธชัยมงคล 8 (คำแปลบทพราหมณ์) กับปารุสกกาเรื่องชัยชนะของพระนฤ- เจ้า ของพันโทปิ่น มุกข์กันต์*, หน้า ก.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

^{๖๑} เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ, *พระมาลัยคำหลวง* หน้า ข.

^{๖๒} Eugène Denia, "L'Origin Cingalaise Du P'rah Malay," *The Siam Society Volume of South East Asian Studies, Vol.11* (Bangkok : Siam Society, 1965), p. 332, 335, 337.

สุภาพร มากแจ้ง, " มาเลขยเหตุเหตุเดรวตุถุ: การตรวจสอบชำระและ การศึกษาเชิงวิเคราะห์ ", (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชา ภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 29-30.

- ⁶³ Likhit Likhitanon, "The Pali Literature of Thailand", p. 296.
- ⁶⁴ **นิทานพระมาลัย** (ธนบุรี : อมรการพิมพ์, 2515), หน้า 1.
- ⁶⁵ E.W. Adikaram, *Early History of Buddhism in Ceylon* (Colombo : M.D. Gunasena, 1953), p. 1.
- ⁶⁶ สุกภาพร มากแจ้ง, " มาเลยุยเทวตฺเถรวตฺตฺ : การตรวจสอบชำระและ การศึกษาเชิงวิเคราะห์ ", หน้า 217.
- ⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38-41.
- ⁶⁸ พญาลีไท, **ไตรภูมิภค หรือไตรภูมิพระร่วง**, หน้า 2.
- ⁶⁹ สุกภาพร มากแจ้ง, " มาเลยุยเทวตฺเถรวตฺตฺ : การตรวจสอบชำระและ การศึกษาเชิงวิเคราะห์ ", หน้า 24-25.
- ⁷⁰ M.H. Bode, *Pali Literature of Burma*, p. 56.
ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในงานวิจัยนี้ เรื่องคัมภีร์ **มาลัยยวัตกฺกิปนัฏิกาท**
- ⁷¹ สุกภาพร มากแจ้ง, " มาเลยุยเทวตฺเถรวตฺตฺ : การตรวจสอบชำระและ การศึกษาเชิงวิเคราะห์ ", หน้า 15-16.
- ⁷² Eugène Denis, " *Brah̄ Maleyyadevattheravatthum* " (Thèse Soutenue devant l' Université de la Sorbonne le 31 mai 1963).
- ⁷³ บุญหนา สอนใจ, "สังขยาปกาสกปกรรม์และฎีกา : การตรวจชำระและ การศึกษาเชิงวิเคราะห์" (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชา ภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 58.
- ⁷⁴ A.P. Buddhadetta (ed.), *Jinakāṭakāli* (London : Luzac & Company, 1962), p. 106.
- ⁷⁵ พระบัญชาสามัญ, **ศาสนวงศ์ หรือประวัติศาสนา** (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2507), หน้า 59.
- ⁷⁶ **คัมภีร์สังเคราะห์**, หน้า 67.
- ⁷⁷ มินจิ มหาสิริเชยย์ส, **ปิฎกักตถโมย** (ร่างกึ่ง : โรงพิมพ์หงสาวดี, 2499), หน้า 61.
- ⁷⁸ M.H. Bode, *Pali Literature of Burma*, p. 47.
- ⁷⁹ บุญหนา สอนใจ, "สังขยาปกาสกปกรรม์และฎีกา : การตรวจชำระและ การศึกษาเชิงวิเคราะห์", หน้า 40.
- ⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.
- ⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 43.

- ^{๙๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า 57.
- ^{๙๓} พระคัมภีร์วิสุทธิสารัตถสังคหะ (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรลัมพันธ์, 2512), หน้า 324. (สหมิมอัยยธยาและศิษยานุศิษย์ จัดพิมพ์ถวายในงานฉลองหิรัญชัยภูมิ และทำบุญอายุ พระวิสุทธิวงศาจารย์ วัดเทพสุทัศน์เทพวราราม).
- ^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า 323.
- ^{๙๕} A.P. Buddhadatta (ed.), *Jinākaṭamāli*, p. 128.
- ^{๙๖} แสง มนวิฑูร (ผู้แปล), *ชินกาลมาลีปกรณ์*, หน้า 119.
- ^{๙๗} A.P. Buddhadatta (ed.), *Jinākaṭamāli*, p. 130.
- ^{๙๘} แสง มนวิฑูร (ผู้แปล), *ชินกาลมาลีปกรณ์*, หน้า 140-141.
- ^{๙๙} A.P. Buddhadatta (ed.), *Jinākaṭamāli*, p. 115.
- ^{๑๐๐} แสง มนวิฑูร (ผู้แปล), *ชินกาลมาลีปกรณ์*, หน้า 114-145.
- ^{๑๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า 145.
- ^{๑๐๒} พระยาประชาภิจักรจักร์, *นางสาวदारโยนก*, หน้า 367.
- ^{๑๐๓} แสง มนวิฑูร (ผู้แปล), *ชินกาลมาลีปกรณ์*, หน้า 7.
- ^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า 133.
- ^{๑๐๕} Likhit Likhitanon, "The Pali Literature of Thailand" (Ph.D. Thesis Submitted to Faculty of Arts, Magadh University, 1969), pp. 280-281.
- ^{๑๐๖} พระคัมภีร์วิสุทธิสารัตถสังคหะ, หน้า 2.
- ^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า 324.
- ^{๑๐๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ข-ค.
- ^{๑๐๙} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "เรื่องพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อก่อนเสวยราชย์" *ข้อมูลประวัติศาสตร์เรื่องในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การช่าง, 2524), หน้า 1-7. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางพวงปราบอังวะ [พวง เปรมาวิน] ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร วันที่ 4 ตุลาคม 2524).
- ^{๑๑๐} *ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2475* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2525), หน้า 11-12. (คณะกรรมการการจัดสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี พุทธศักราช 2525).

¹⁰¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระบรมราโชวาทภาษามคธ และคาถาธรรมบรรยาย* (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2473), หน้า 12. (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณวดี โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมมารดาหรั่ง รัชชกาลที่ 4 ณ เมรุวัดเบญจมบพิตร เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. 2473).

¹⁰² เรื่องเดียวกัน, "คำนำ".

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

¹⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3-5.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 16-17.

¹⁰⁸ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *คาถาธรรมบรรยาย* (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2468). (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ โปรดให้พิมพ์ เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2468).

¹⁰⁹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ว่าด้วยการในพระพุทธศาสนา และคาถาธรรมบรรยาย* (พระนคร: กรมศิลปากร, 2514).

¹¹⁰ *คำแปลนุษยธรรม 4 ประการ แปลจากพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (พระนคร: โรงพิมพ์เชียงใหม่, 2478), หน้า "คำนำ". (นายบุญเจียง ชิดลิน พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ นางลิน ชิดลิน ณ วัดคอน ตำบลบ้านทวาย วันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2478).

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1-2.

¹¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 15-16.

¹¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.

¹¹⁴ *พระคาถาสรรเสริญพระธรรมวินัย พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 กัสสปสังยุตคาถาคสูตร สมเด็จพระสังฆราชวัดราชประดิษฐ์ ทรงนิพนธ์* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิวิมลโลกิยกุ, 2525), หน้า 8. (มูลนิธิภูมิวิมลโลกิยกุพิมพ์ขึ้นถวาย สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ [วาสนมหาเถระ] สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี พุทธศักราช 2525).

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 8-9.

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

บทที่ 6

วรรณคดีอรรถวัดฒนา

วรรณคดีอรรถวัดฒนา (Exegetical Literature) หมายถึง คัมภีร์บาลี ประเภทอธิบายความหมายของคำและความและอรรถาธิบายขยายความคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่ง หรือหัวข้อธรรมหมวดใดหมวดหนึ่ง ซึ่งผู้แต่งคัดเลือกขึ้นมาเป็นหลัก

ผลงานบาลีอรรถวัดฒนาที่มีมาแล้วก่อนที่จะถึงผลงานบาลีที่แต่งในประเทศไทย มี 2 ประเภทคือ

1) อรรถกถา เป็นวรรณคดีอธิบายความหมายของคำและความในพระไตรปิฎก ยุคที่มีการแต่งผลงานอรรถกถาบาลีมากคือ ยุคอนุราชปุระ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 10 - 11 ในลังกา

2) ฎีกา เป็นวรรณคดีอธิบายความหมายของคำและความในอรรถกถา ยุคที่แต่งผลงานฎีกาบาลีมากคือ ยุคโปลินารูวะ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 - 13 ในลังกา งานทั้งสองมีลักษณะแตกต่างกัน นอกจากจะแตกต่างโดยเนื้อหาของคัมภีร์ที่เป็นหลักตั้งแล้ว ยังแตกต่างในวิธีการอธิบายความหมายด้วย อรรถกถาจารย์เรียกงานของท่านว่า "สั้วฒนา" หมายถึง การพรรณนาพร้อม คือ พรรณาคำต่างๆ ในพระไตรปิฎก เกือบทุกคำ และใช้วิธีการอธิบายหลายอย่างเข้ามาประกอบในการอธิบายคำๆ เดียวหรือเรื่องๆ เดียว เรียกว่า เป็นการอธิบายอย่างละเอียด ส่วนฎีกาจารย์เรียกงานของท่านว่า "สินัฒปภาสนา" หมายความว่า เป็นการอธิบายความหมายของคำที่ฎีกาจารย์เห็นว่าลึกลับ เข้าใจยาก การอธิบายมุ่งให้เข้าใจง่าย เสนอคำอธิบายกระชับสั้น

ในประเทศไทย ได้พบผลงานวรรณคดีอรรถวัดฒนาที่เป็นงานสร้างสรรค์ใหม่ ทั้งที่เป็นผลงานอรรถวัดฒนาในสายพระวินัยปิฎก อรรถวัดฒนาในสายพระสุตตันตปิฎก และอรรถวัดฒนาในสายพระอภิธรรมปิฎก

ในงานวิจัยนี้จะศึกษาเฉพาะอรรถวัดฒนาในสายพระสุตตันตปิฎก เท่าที่รวบรวมมาศึกษาและพิสูจน์ว่าเป็นผลงานที่แต่งในประเทศไทยอย่างแน่นอน มี 8 เรื่อง เรียงลำดับตามสมัยที่แต่งคือ เวสสันดรทีปนี จักกวางทีปนี สิงขยาปกาสฏีกา มังคลัตถทีปนี วชิร

สารัตถสังคหฎีกา มาลัยยวัตถกัปปนิฎีกา โลกสันฐานวิเครตณคัมภีร์ และ ปริตตสังเขป ผลงานเหล่านี้เป็นงานอัตถวัดฒนาประเภท ทีปนิฎีกา และคัมภีร์ ซึ่งมีลักษณะบางอย่างรับอิทธิพลมาจากการแต่งวรรณคดีอัตถวัดฒนาของลังกา และมีลักษณะบางอย่างที่เป็นวิวัฒนาการที่เกิดขึ้นใหม่ในประเทศไทย

1. เวลสันตรทีปนิ

1.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง เวลสันตรทีปนิเป็นผลงานของพระสิริมังคลาจารย์ พระเถระชาวล้านนา หลักฐานชั้นต้นที่แสดงประวัติของพระสิริมังคลาจารย์ปรากฏอยู่ในตอนท้ายของผลงานทั้ง 4 เรื่องของท่าน ผลงาน 3 เรื่องแรก คือ เวลสันตรทีปนิ จักกวมทีปนิ และสังขยาปกาสกฏีกา ได้กล่าวถึงผู้แต่งสมัยที่แต่งและสถานที่แต่งด้วยถ้อยคำทำนองเดียวกัน แตกต่างกันแต่ชื่อผลงานและปีที่แต่งผลงาน ดังตัวอย่างข้อความตอนท้ายเรื่องเวลสันตรทีปนิที่ว่า

" อิติ นวปุเร ปติฏฐิตสิหฬารามสุล ทกฺขินเญจฺฉิมทิสายํ ปติฏฐิตเต
เทยฺยภายาย สุวณฺณขุนฺตี ปากฺกนาเม วิหาเร วสนฺนเตน มหฺมุสฺสาเห
น ติปิฏฺฐกฺเชเรน สทฺธานุทฺธิวิริยปฏิมณฺฑิติน สปรานํ โกลลฺลุมิจฺฉนฺเตน
สิริมฺงคฺโลติ ครุหิ คหิตนาเมน มหาเถเรน ปรมฺเญเท นวปุเร
อิสฺสรสุล ลกฺขุหฺยราชนตฺตโน ราชากิราชสุล มนฺชิหนฺทสุล สหฺนุพฺราชูณํ
ทิลกฺกตฺตสุล ปรมสทฺตสุล ปตฺถิตฺสพฺพณฺณตฺตนาณสุล พุทฺธสาลเน ปสนฺนสุล กาล
เอกฺกุนาสิตาธิกฺกฐลตฺลกฺกราชเ โควสุเส กตา อยํ เวลฺสันตรทีปนิ. "

- คัมภีร์ เวลสันตรทีปนินี้ พระมหาเถระผู้ซึ่งครุทั้งหลายขนานนามว่า สิริมังคละ
ผู้อยู่ในวิหาร อันมีนามปรากฏในภาษาไทยว่า สวนขวัญ อันตั้งอยู่ทางทิศ
ตะวันตกเฉียงใต้ของอารามที่ประดิษฐานพระสิงห์ในเมืองเชียงใหม่ ผู้มี
ความอดสาหะมาก ทรงพระไตรปิฎก ประดับด้วยความศรัทธา ความรู้และ
ความเพียร ปราศจากความฉลาดแห่งตนและผู้อื่น รจนแล้วเมื่อปีฉลู (จุล)
ศักราช 879 (พ.ศ. 2060) ในรัชกาลของพระจอมพระผู้เป็นราชาเหนือ
ราชา ผู้เป็นราชันคดาของพระราชาผู้ทรงพระนามว่าท้าวลก ผู้เป็นเจ้าของใน
นครเชียงใหม่อันเป็นนครที่มีความเจริญอย่างยิ่ง ผู้เป็นยอดแห่งพระราชาทรง
ปวง ผู้มีพระราชศรัทธาล้ำเลิศ ปราศรณามพระสัมพันธุญตฺตนาณ เลื่อมใสในพระ
พุทธศาสนาด้วยประการฉะนี้

ส่วนในตอนที่ท้ายของคัมภีร์ มังคลัตถกทีปนี มีข้อความต่างออกไปว่า

" สุตตาทภิมุมวินเขสุ วิจาร์ณาโณ
สิริยาทิมงคลกภิกษานยุโตรุเถโร
อุสุสาหวา รจยิ นุทฐวีสสุล สิสูลโ
มงคลกตถกทีปนีมิมตถุรสาภีรามิ.

อิจจาญ นวปุรสสุ ทกขิมทีสภาเคน คาเวเต จาเน วิวิตเต สมุตตานิ
ปสาทชนเก สุตถาคาเร วสนุเตน วิเวกาภีรเตน มหุสุสาเห
ติปิฏกธเรน สทฐาพุทฐีวีสยิปุปฏิมณฺฑิตเณ ลกปเรลล โกลลุลมิจฺจนฺเตน
สิริมงคโลติ ครุหิ คหิตนาเมเน มหาเถเรเน ปรมเนเท นวปุเร อีสุสรสุล
ลกกุหยราชชนตฺตุนเ ราชาทิราชสุล มนุชินุทสุล สพฺพราชันิ ติลกภูตสุล
ปรมสุสทฐสุล ปฏฺจิสทสนุณฺณตฺตุนฺณาสูล นุทฐสาสเน ปสนุสนุส กาเล
ฉพาสิตฺยาธิกฏฺจสทสทฺทกราเช มกุกฏวสุเส กตฺตา มงคลกตถกทีปนี "

- พระมหาเถระผู้ประเสริฐ ประกอบด้วยนามว่า มังคละ มีลิริคัมภ์เป็นบทตัน
(คือ มีนามว่าพระลิริมังคละ) เป็นผู้มีความรู้กว้างขวางในพระสูตร พระ
อภิธรรมและพระวินัย เป็นศิษย์ของพระพุทธรวิระ เป็นผู้มีความอุตสาหะ
รจนา คัมภีร์มังคลัตถกทีปนีซึ่งมีอรรถรสน่ายินดียิ่ง

คัมภีร์มังคลัตถกทีปนีนี้ พระมหาเถระผู้ซึ่งครุทั้งหลายขนานนามว่าลิริ-
มังคละ ผู้อยู่ในเรือนว่างอันก่อเกิดความเลื่อมใสแก่ผู้มาถึง เป็นที่อันสงัดตั้ง
อยู่ในที่คาบุดหนึ่งมาทางด้านทิศใต้ของนครเชียงใหม่ ผู้ยั้งดีในวิเวก มีความ
อุตสาหะมาก ทรงพระไตรปิฎก ประดับด้วยความศรัทธา ความรู้และความ
เพียร ปรารภความฉลาดแห่งตนและผู้อื่น รจนาแล้วเมื่อปีฉลู (จุล)
ศักราช 888 (พ.ศ. 2067) ในรัชกาลของพระจอมนระผู้เป็นราชาเหนือ
ราชา ผู้เป็นพระราชนัดดาของพระราชาผู้ทรงพระนามว่าท้าวลก ผู้เป็นเจ้าของ
ในนครเชียงใหม่อันเป็นนครที่มีความเจริญอย่างยิ่ง ผู้เป็นยอดแห่งพระราช
ทั้งปวง ผู้มีพระราชศรัทธาล้ำเลิศ ปรารภพระลัษณ์มัญญุตญาณ เลื่อมใส
ในพระพุทธรศาสนา ดังประการฉะนี้

ข้อความตอนท้ายของผลงานทั้ง 4 เรื่อง ให้ความรู้เรื่องประวัติพระลิริมังคลา-
จารย์ว่า พระลิริมังคลาจารย์เป็นพระมหาเถระชาวล้านนา เป็นผู้มีความรู้เชี่ยวชาญใน
คัมภีร์พระไตรปิฎก มีศรัทธา ความรู้และความเพียร ท่านได้แต่งผลงานภาษาบาลีเท่าที่
ตกทอดมา 4 เรื่อง คือ

1) เวลสันดรทีปนี	แต่งเสร็จเมื่อ จ.ศ. 879	ตรงกับ พ.ศ. 2060
2) จักกวัตทีปนี	แต่งเสร็จเมื่อ จ.ศ. 882	ตรงกับ พ.ศ. 2063
3) สังขยาปกาสฏีกา	แต่งเสร็จเมื่อ จ.ศ. 882	ตรงกับ พ.ศ. 2063
4) มังคลัตถทีปนี	แต่งเสร็จเมื่อ จ.ศ. 886	ตรงกับ พ.ศ. 2067

ช่วงเวลาการแต่งผลงานดังกล่าว อยู่ในสมัยของพระเจ้าติลภพนักคณาธิราช หรือ พระเมืองแก้ว (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2039 - 2069)

ผลงาน 3 เรื่องแรกแต่งในขณะที่พระสิริมังคลาจารย์อยู่ที่วิหารสวนขวัญ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของวัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ ส่วนผลงานเรื่องสุดท้ายคือ มังคลัตถทีปนี แต่งในขณะที่พระสิริมังคลาจารย์อยู่ที่สวนญาคาร (เรือนว่าง หมายถึง อารามวิหาร วัด) ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ไปทางทิศใต้เป็นระยะทาง 1 คาวุต ในมังคลัตถทีปนีได้ระบุว่า พระสิริมังคลาจารย์เป็นศิษย์ของท่านพุทธวิระ

เอกสารที่แสดงประวัติพระสิริมังคลาจารย์อีกชิ้นหนึ่ง เป็นคัมภีร์ใบลาน ซึ่งน่าจะเขียนขึ้นภายหลังการมรณภาพของพระสิริมังคลาจารย์ไม่นาน รองอำมาตย์โทชุ่ม ณ บางช้าง ได้พบคัมภีร์ใบลานนี้เมื่อ พ.ศ. 2464 ที่วัดช่วงสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เขียนด้วยอักษรพื้นเมือง ลักษณะตัวอักษรสมัยพระเมืองแก้ว ผู้เขียนชื่อพระศรีวิชัย เป็นเจ้าอาวาสวัดหอนพระ อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าเสียดายว่าปัจจุบันคัมภีร์ฉบับนี้ได้สูญหายไป เพราะภายหลังจากที่รองอำมาตย์โทชุ่ม ณ บางช้าง ส่งคืนคัมภีร์แล้วได้มีการรื้อค้นคัมภีร์ที่วัดช่วงสิงห์หลายครั้ง ทำให้คัมภีร์กระจัดกระจายไปมาก

รองอำมาตย์โทชุ่ม ณ บางช้าง ได้เล่าประวัติพระสิริมังคลาจารย์ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ใบลานดังกล่าวจากความทรงจำของท่านว่า :-

คัมภีร์ของพระศรีวิชัยกล่าวว่า พระสิริมังคลาจารย์เป็นชาวเมืองเชียงใหม่ นามเดิมว่า ศรีบึงเมือง โดยถือเอาวันมิดีในวันคลอดที่เกิดอายุใหญ่ผัดจนบ้านพังทลาย ขณะนั้นมารดาของท่านกำลังครรภ์แก่ได้หลบพายุไปอาศัยอยู่ที่โคนต้นโพ(ไม้ศรี)ใหญ่ ได้เจ็บครรภ์และคลอดบุตรที่โคนต้นโพนั้น บิดาจึงตั้งชื่อบุตรว่า ศรีบึงเมือง ศรีบึงเมืองได้บรรพชาเป็นสามเณรแต่เมื่ออายุน้อย ขณะเป็นสามเณรอายุ 13 ปี ได้ชักชวนชาวบ้านให้ช่วยกันสร้างวัดขึ้นในหมู่บ้านคำหนัก เรียกชื่อว่า วัดเวฬุวนาราม (วัดป่าไผ่) ชาวบ้านนิยมเรียกก่ายๆ ว่า วัดไผ่เก้ากอ เพราะเหตุว่าวัดนี้ตั้งอยู่ภายในบริเวณกอไผ่ 9 กอ สามเณรศรีบึงเมืองได้อยู่ที่วัดเวฬุวนารามหรือวัดไผ่เก้ากอนี้มาโดยตลอด เมื่อถึงวัยอุปสมบท ท่านได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ มีฉายาว่า พระสิริมังคละ เมื่ออุปสมบทแล้วก็ยังจำพรรษาอยู่ที่วัดเวฬุวนารามแห่งนั้นเรื่อยมา ต่อมาพระเมืองแก้วทรงแต่งตั้งพระสิริมังคละให้เป็นเจ้าอาวาสวัดมหาโพธาราม(วัดเจ็ดยอด) ทั้งได้ถวายสมณศักดิ์ให้เป็นที่ สิริมังคลาจารย์ตามฉายาเดิม ภายหลังได้เป็นเจ้าอาวาสวัดบุปผาราม(วัดสวนดอก) จนกระทั่งมรณภาพ

นอกจากจะเล่าประวัติของพระสิริมังคลาจารย์ ตามคำภีร์ของพระศรีวิชัยแล้ว รองอำมาตย์โทชุ่ม ณ บางช้าง ยังได้เพิ่มเติมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติของพระสิริมังคลาจารย์จากแหล่งข้อมูลอื่น ดังนี้คือ

- เรื่องกำเนิดของพระสิริมังคลาจารย์ คำภีร์พื้นเมืองบางฉับแสดงรายละเอียดเพิ่มเติมว่า บิดาของพระสิริมังคลาจารย์เป็นพ่อค้าช่าง เล่ากันว่า เวลาที่พระสิริมังคลาจารย์เข้าไปในเมืองเชียงใหม่ ท่านจะขี่ช้างไป รองอำมาตย์โทชุ่ม ณ บางช้าง บอกว่าได้เคยเห็นกบช้างของพระสิริมังคลาจารย์ที่วัดคำหนัก อนึ่ง บางคำภีร์กล่าวว่าพระสิริมังคลาจารย์เป็นเชื้อสายของพ่อขุนมั่งราย แต่ไม่ต้องการยุ่งเรื่องราชสมบัติจึงออกบวช แต่รองอำมาตย์โทชุ่ม ณ บางช้าง ไม่เชื่อเรื่องหลังนี้

- เรื่องพระสิริมังคลาจารย์เป็นเจ้าอาวาสวัดมหาไพศาราม รองอำมาตย์โทชุ่ม ณ บางช้าง ยืนยันว่า ท่านได้พบลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรงมีไปถึงพระมหามหามัน วุฑฒินญาโณ วัดหอธรรม ทรงถามว่า วัดต้นขนุนที่เชียงใหม่ในปัจจุบันคือวัดอะไร เพราะทรงพบหลักฐานว่าพระสิริมังคลาจารย์เคยเป็นเจ้าอาวาสวัดต้นขนุน พระมหามหามันได้มีหนังสือทูลตอบว่า วัดต้นขนุนนั้นภาษาบาลีเรียกว่า ปนสาราม ได้แก่วัดเจ็ดยอด เพราะแต่เดิมที่วัดเจ็ดยอดเคยมีต้นขนุนใหญ่ขนาดสองคนโอบ แต่ปัจจุบันไม่มีเหลือแม้แต่กอ

- เรื่องพระสิริมังคลาจารย์เป็นเจ้าอาวาสวัดบุปผาราม ภายหลังจากการเป็นเจ้าอาวาสวัดมหาไพศาราม รองอำมาตย์โทชุ่ม ณ บางช้าง มีความเห็นว่าน่าจะเป็นจริงตามที่กล่าวในคำภีร์ เพราะเมื่อ พ.ศ. 2468 ท่านได้พบกับบรรจู้ฐิของพระสิริมังคลาจารย์อยู่ที่บริเวณซึ่งไม่ห่างจากวัดสวนดอกเท่าใดนัก มีจารึกบอกไว้ว่า "อัฐิพระสิริมังคลาจารย์" แต่ไม่บอกศักราชใด ๆ ทั้งสิ้น ต่อมาอีกเพียง 2 ปี คือ พ.ศ. 2470 กู่นี้ได้ถูกชาวบ้านรื้อทำลายไปเพราะอยู่ในบริเวณสวนของชาวบ้าน ปัจจุบันสวนนั้นได้ขายให้แก่สนามบินจังหวัดเชียงใหม่ไปแล้ว

ผู้วิจัยได้พยายามค้นหาข้อมูลที่แสดงประวัติของพระสิริมังคลาจารย์เพิ่มขึ้น ได้พบข้อมูลทั้งที่สอดคล้องและที่แตกต่างไปจากข้อมูลของรองอำมาตย์โทชุ่ม ณ บางช้าง ดังนี้

- เรื่องกำเนิดของพระสิริมังคลาจารย์ ตามที่รองอำมาตย์โทชุ่ม ณ บางช้าง เล่าว่าบางคำภีร์กล่าวว่า พระสิริมังคลาจารย์เป็นเชื้อสายของพ่อขุนมั่งรายนั้น แสน ธรรมยศ เขียนบทความเกี่ยวกับพระสิริมังคลาจารย์ไว้ว่าพระสิริมังคลาจารย์อาจเป็นราชบุตรองค์ใดองค์หนึ่ง ในจำนวน 10 องค์ของพระเจ้าสามฝั่งแกน รัชกาลที่ 10 แห่งราชวงศ์มังราย ซึ่งถูกเจ้าท้าวลก ราชบุตรองค์ที่ 6 ซึ่งราชสมบัติ ราชบุตรองค์อื่น ๆ จึงแตกแยกกันไป พระสิริมังคลาจารย์มาบวชเพื่อหนีราชภัยจากท้าวลก หรือต่อมาทรงพระนามว่า พระเจ้าติโลกราช" อย่างไรก็ตาม แสน ธรรมยศ มิได้อ้างถึงแหล่งที่มาของ

ข้อมูลดังกล่าว แต่รองอำมาตย์โทชุ่ม ณ บางช้าง กล่าวว่า เป็นเรื่องที่เล่าอยู่ใน "บางคัมภีร์" ปัจจุบันยังหาหลักฐานไม่ได้ว่า "บางคัมภีร์" นั้น คือ คัมภีร์ใด

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ และ **พงศาวดารโยนก**^{๑๐} กล่าวถึงราชบุตรทั้ง 10 พระองค์ของพระเจ้าสามฝั่งแกนว่า ท้าวอ้ายราชบุตรองค์โตสิ้นพระชนม์แต่เมื่อพระชนมายุเพียง 9 ชันษา ท้าวจ๋ว-พระราชโอรสองค์ที่ 5 ได้รับการแต่งตั้งไปกินนันทาเชียงเรือ เรียกว่า เจ้าเชียงล้าน ท้าวลก-พระราชโอรสองค์ที่ 6 ได้ไปครองเมืองพร้าว ท้าวเจ็ดไปครองเมืองเชียงราย ท้าวสิบไปครองเมืองฝาง ส่วนราชบุตรอีก 5 พระองค์คือ ท้าวยี่ ท้าวมสาม ท้าวโล่ ท้าวแปด ท้าวเก้า "เขาเจ้าหมื่นนี้หากไปตามกรรมแล" สำนวนว่า "ไปตามกรรม" ในที่นี้ อาจหมายถึง ลี้พระชนม์ หรือมีวิถีชีวิตต่างๆ กันไปในลักษณะที่ไม่มีบทบาทสำคัญทางการเมือง หลังจากเรื่องท้าวลกซึ่งราชสมบัติจากพระเจ้าสามฝั่งแกนและขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าติโลกราชแล้ว ก็ไม่มีหลักฐานใดๆ กล่าวถึงพระราชโอรสที่เหลือของพระเจ้าสามฝั่งแกน

จากข้อมูลใน **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** และ **พงศาวดารโยนก** ข้างต้น อาจวิเคราะห์เรื่องกำเนิดของพระสิริมังคลาจารย์ได้ว่า ถ้าพระสิริมังคลาจารย์เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสามฝั่งแกน และได้ออกบวชหนีราชภัยในปีที่ท้าวลกซึ่งราชสมบัติจากพระเจ้าสามฝั่งแกนคือ ปี พ.ศ. 1985 โดยสมมติว่า พระสิริมังคลาจารย์เริ่มบวชในขณะที่มีอายุเพียง 10 ปี ช่วงเวลาที่ท่านแต่งผลงานบาลีทั้ง 4 เรื่อง คือ ระหว่าง พ.ศ. 2060 - 2067 ท่านจะมีอายุระหว่าง 75 - 82 ปี ซึ่งน่าจะเป็นอายุที่มากเกินกว่าจะแต่งผลงานขนาดใหญ่ทั้ง 4 เรื่องเช่นนั้นได้ อีกประการหนึ่ง ถ้าพระสิริมังคลาจารย์เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสามฝั่งแกน และได้ออกผนวชเป็นพระเถระที่ทรงวิญญูและคุณุณขนาดนั้นแล้ว ก็ควรมีหลักฐานกล่าวถึงเป็นพิเศษในเอกสารต่างๆ ของล้านนา โดยเฉพาะในชินกาลมาลี ดังนั้น เรื่องพระสิริมังคลาจารย์เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสามฝั่งแกนและออกบวชหนีราชภัย จึงเป็นข้อมูลที่ไม่มีน้ำหนักน่าเชื่อถือ รวมทั้งยังไม่มีหลักฐานสนับสนุนเพียงพอ

- เรื่องพระสิริมังคลาจารย์อยู่ที่วัดเวฬุวนาราม ในหมู่บ้านตำหนักแต่ครั้งยังเป็นสามเณร จนกระทั่งอุปสมบทแล้ว ก็ยังอยู่จำพรรษาที่วัดนั้นเรื่อยมา เป็นเรื่องที่มีน้ำหนักน่าเชื่อถือ และมีความเชื่อมโยงกับข้อความตอนท้ายของผลงานทั้ง 4 เรื่อง ของพระสิริมังคลาจารย์ที่กล่าวว่า ท่านแต่งคัมภีร์ในขณะที่อยู่ที่วิหารสวนขวัญทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของวัดพระสิงห์และอยู่ที่วิหารซึ่งอยู่ทางทิศใต้ ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ 1 คาวุต

วิหารสวนขวัญ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของวัดพระสิงห์ที่กล่าวถึงนั้นคือ วัดตำหนัก อยู่ที่หมู่บ้านตำหนัก ตำบลแม่เหิยะ แขวงบ้านป่าซี้ นอกเวียงเชียงใหม่ ปัจจุบันคงเหลือแต่ซากกำแพง ซุ้มประตูและเนินวิหาร กุฏิเล็ก ๆ ล้อมรอบซากเนินวิหารนั้น ส่วน

วัดคำหนักที่อยู่ด้านนอกกำแพงของเดิมนั้น ชาวบ้านได้สร้างขึ้นใหม่โดยสร้าง ณ ที่ที่เป็น บริเวณพระอุโบสถเดิม

พระมหามหัน วุฑฒินาโณ ได้วิเคราะห์ไว้ในจดหมายของท่านที่กราบทูลไปยัง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ^{๑๒} ลงวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2486 เรื่องวัดที่พระสิริมังคลาจารย์อยู่ตามที่กล่าวในมังคลัตถกัปนี้ว่า อยู่ 1 ค่าวุตไปทางทิศใต้ของเชียงใหม่ นั้น มาตราวัดระยะทาง 1 ค่าวุต เท่ากับ 2,000 วา "แลทางไปวัด คำหนักเทียบกับหลักกิโลเมตรได้ 2,000 วาตรงกัน คือ นับตั้งต้นแต่กำแพงเมืองชั้นในหลัก 2 ตลอดถึงหลัก ๗" พระมหามหัน วุฑฒินาโณ เห็นว่าวัดคำหนักนี้ คือวัดเวฬุวนาราม ซึ่งใน *พงศาวดารโยนก* กล่าวว่า พ.ศ. 2062 วันอาทิตย์ เดือนสาม ขึ้น 10 ค่ำ พระเมืองแก้วไปบรรจพระบรมธาตุ ณ พระสถูปเจดีย์ที่วัดเวฬุวนาราม (ป่าไผ่) ตั้งอยู่ที่นครเชียงใหม่ "วัดเวฬุวนาราม ในมังคลัตถกัปนี้ว่าตามทิศก็อยู่ในทิศใต้ และใน *พงศาวดารโยนก* และ *ชินกาลมาลินี*ว่า ตามทิศแปด ก็อยู่ที่ทิศใต้ เพราะเฉียงไปทางทิศตะวันออก"^{๑๓}

เห็นได้ว่า ข้อวิเคราะห์ของพระมหามหัน วุฑฒินาโณ สอดคล้องกับเรื่องราวใน คัมภีร์ของพระศรีวิชัยตามคำบอกเล่าของรองอำมาตย์โทชุ่ม ณ บางช้าง ซึ่งอาจสรุปได้ว่า วิหารสวนขวัญซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของวัดพระสิงห์ ซึ่งพระสิริมังคลาจารย์อยู่ในช่วงการเขียนผลงาน 3 เรื่องคือ เวสสันดรทศกัปนี้ จักกวาฬทศกัปนี้ และสังขยาปกาสกฏิการะหว่าง พ.ศ. 2060 - 2063 และสถูปยาคูซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของเมืองเชียงใหม่ 1 ค่าวุต อันเป็นสถานที่ที่ท่านเขียนมังคลัตถกัปนี้เมื่อ พ.ศ. 2067 เป็นสถานที่เดียวกัน คือวัดเวฬุวนาราม หรือวัดไผ่แก้วก้อ ซึ่งพระสิริมังคลาจารย์เป็นผู้ชักชวนให้ชาวบ้านสร้างแต่ครั้งที่ท่านยังเป็นสามเณร วัดนี้ตั้งอยู่ที่หมู่บ้านคำหนัก ตำบลแม่เหียะ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จึงรู้จักกันในอีกชื่อหนึ่งว่า วัดคำหนัก พระมหามหัน วุฑฒินาโณ ได้เล่าว่า ชื่อหมู่บ้านคำหนักนี้เป็นชื่อที่เกิดขึ้นภายหลัง กล่าวคือ

"เมื่อ พ.ศ. 2339 พระเจ้ากาวิละยาดราจากเวียงป่าซางทิศใต้ เมืองลำพูนพร้อมด้วยเสนาอำมาตย์ สมณพราหมณ์และประชาราษฎรยกขึ้นมาตั้งเมืองเชียงใหม่ นักแรมมา 4 दिन ราษฎรทำพลับพลาซึ่งชาวเมืองเชียงใหม่ เรียกว่า คำหนัก ถวายที่บ้านนั้นเป็นคืนที่ 4 จากบ้านนั้นเข้ามาตั้งเมือง ตั้งแต่นั้นมาคนทั้งหลายก็เลยเรียกว่าบ้านคำหนักมาจนบัดนี้แล"^{๑๔}

ใน *พงศาวดารโยนก* กล่าวถึงเรื่องพระยาภาววิละยาดรามายังเมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2339 โดยเล่าว่า พระยาภาววิละได้พักพลที่วัด เชียงมันทางทิศเหนือของเชียงใหม่^{๑๕} ไม่มีเรื่องราษฎรสร้างพลับพลาหรือตำหนักถวายให้เป็นที่พักทางด้านทิศใต้ ดังนั้น

ชื่อหมู่บ้านตำหนักอาจจะเป็นชื่อตั้งเดิมตามคำบอกเล่าของรองอำมาตย์โทชุ่ม ณ บางช้าง ซึ่งอ้างถึงข้อมูลที่ได้จากคัมภีร์ของพระศรีวิชัย ซึ่งน่าจะแต่งในสมัยพระเมืองแก้วหรือสมัยหลังจากนั้นไม่นาน อย่างไรก็ตาม ประวัติชื่อหมู่บ้านตำหนักนี้ไม่มีผลกระทบต่อความน่าเชื่อถือของข้อสรุปของพระมหาหมื่น วุฑฒินาโณ ที่ว่า "ตกลงใจแล้วว่าท่านสิริมังคลาจารย์อยู่ที่วัดเวฬุวัน หรือวัดป่าไผ่ หรือวัดตำหนัก"^{๑๕}

- เรื่องพระสิริมังคลาจารย์ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดมหาโพธารามช่วงหนึ่ง แล้วต่อมาได้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดบุปผารามเรื่อยมา จนกระทั่งมรณภาพนั้น ไม่สอดคล้องกับหลักฐานที่มีอยู่ใน ชินกาลมาลี ซึ่งกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า ในช่วงสมัยของพระเมืองแก้วนั้น พระสังฆมณฑลฐิระมหาเถระเป็นเจ้าอาวาสวัดมหาโพธาราม ท่านเป็นพระเถระผู้มีบทบาทสำคัญในด้านการพระศาสนาในสมัยนั้น ในปี พ.ศ. 2061 ท่านได้รับพระทานสุพรรณบัฏตราตั้งตำแหน่งพระราชครูมหาสามิ^{๑๖}

ข้อมูลที่อาจจะเป็นหลักฐานที่แสดงความเกี่ยวข้องกับระหว่างพระสิริมังคลาจารย์กับวัดมหาโพธารามคือ ในปี พ.ศ. 2054 พระเจ้าพิลกปนัดดาธิราช หรือพระเมืองแก้วทรงโปรดให้คณะสงฆ์ทำสมมติสีมาวัดมหาโพธาราม ในพิธีสวดคสิมานั้น พระอภัยลารทมหาสามิกับพระมหาเถระสังฆมณฑลฐิระ เจ้าอาวาสวัดมหาโพธารามเป็นผู้สวดคสิมาสมมติกรรมวาจา มีพระเถระทั้งที่อยู่ในวัดมหาโพธารามและที่มาจากวัดอื่นมาร่วมในพิธีเป็นจำนวนมาก พระเถระของวัดมหาโพธารามที่เข้าร่วมพิธีในครั้งนั้น มีพระสมุ้งคลเถระอยู่ด้วย บางทีพระสมุ้งคลเถระที่กล่าวไว้ใน ชินกาลมาลี อาจจะเป็นพระสิริมังคลาจารย์ ทั้งนี้ในชินกาลมาลีกล่าวว่า พระมหาเถระที่เข้าร่วม "ล้วนเป็นรัตตัญญูคือ มีความชำนาญและความเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก รู้วินัยเป็นปรกติ เป็นเจ้าคณะใหญ่และเป็นอาจารย์ของคณะสงฆ์"^{๑๗} ในเรื่องนี้จำเป็นต้องตรวจสอบว่า ชื่อสมุ้งคลนี้เขียนอย่างไรในคัมภีร์ชินกาลมาลีฉบับโบราณต่างๆ ต่อไป

ถ้าพระสมุ้งคลเถระที่กล่าวในชินกาลมาลี คือพระสิริมังคลาจารย์แล้ว ก็เข้าใจว่า พระสิริมังคลาจารย์คงจะได้อยู่ที่วัดมหาโพธารามช่วงหนึ่ง แล้วคงจะกลับไปอยู่ที่วิหารสวนขวัญ ณ วัดเวฬุวนาราม หรือวัดตำหนักอีก อย่างน้อยในช่วงที่แต่งผลงานภาษาบาลีทั้ง 4 เรื่อง ระหว่าง พ.ศ. 2060 - 2067 ท่านคงจะได้อยู่ที่วัดเวฬุวนาราม หรือสวนขวัญหรือตำหนักนี้โดยตลอด

อย่างไรก็ตาม พระมหาหมื่น วุฑฒินาโณ แสดงความเห็นว่าคุณพระสิริมังคลาจารย์อยู่ที่วัดเวฬุวนารามโดยตลอด ส่วนวัดมหาโพธาราม หรือวัดป่าขนุน (ปนสาราม) นั้นเป็นที่อยู่ของพระญาณกิตติเถระ พระภิกษุชาวล้านนา ผู้แต่งผลงานคัมภีร์บาลีเป็นจำนวนมากอีกท่านหนึ่ง^{๑๘}

เรื่องอาจารย์ของพระสิริมังคลาจารย์ ซึ่งระบุนามไว้ในมังคลัตถกัปนี้ว่า ชื่อ พุทธวิระนั้น ผู้วิจัยได้ตรวจค้นเอกสารที่เห็นว่า น่าจะเป็นหลักฐานในเรื่องนี้อย่างละเอียด ก็ไม่พบหลักฐานใดกล่าวถึงเลย

โดยสรุป ประวัติของพระสิริมังคลาจารย์ที่ชัดเจนคือ ประวัติที่เกี่ยวกับการแต่ง ผลงานภาษาบาลีทั้ง 4 ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2060-2067 ณ วิหารสวนขวัญ ซึ่งตั้งอยู่ที่ วัดเวฬุวนาราม หรือวัดตำหนัก ณ หมู่บ้านตำหนัก ตำบลแม่เหียะ อำเภอเมือง จังหวัด เชียงใหม่ ส่วนประวัติเกี่ยวกับกำเนิดของท่านมีน้ำหนักว่า ท่านเกิดที่หมู่บ้านตำหนักนั้น ได้ บวชสามเณรแต่อายุน้อย ท่านได้เป็นหลักสำคัญในการนำชาวบ้านสร้างวัดเวฬุวนารามหรือ วัดตำหนักนั้น และท่านคงอยู่ที่วัดเวฬุวนาราม ถิ่นกำเนิดของท่านโดยตลอดหรือเป็นส่วนใหญ่ ส่วนเรื่องที่ว่าท่านเคยเป็นเจ้าของอาวาสวัดมหาโพธารามหรือวัดเจ็ดยอดและวัดบุปผารามหรือ วัดสวนดอกนั้น ไม่มีหลักฐานชัดเจน ขณะเดียวกันมีหลักฐานที่ชี้ชัดว่า เจ้าอาวาสวัดมหา โพธารามในเวลานั้นคือ พระสังฆธรรมสังฆนิมิตฺตมหาเถระ มิใช่ท่าน สำหรับพระพุทธรูปผู้เป็น อาจารย์ของท่านนั้น เราคงรู้จักได้เพียงชื่อ เพราะไม่มีหลักฐานใด ๆ กล่าวถึง

เรื่องราวของพระสิริมังคลาจารย์ นอกจากจะรู้จักได้ในเชิงประวัติจากหลักฐาน ต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว เรายังรู้จักท่านได้จากผลงานทั้ง 4 เรื่อง ของท่านเอง เนื้อหา วิธีการเสนอเนื้อหาและภาษาในผลงานทั้ง 4 เรื่องคือ เวลสันตรกัปนี้ จักกวาฬกัปนี้ สังขยาปกาสกฏีกา และมังคลัตถกัปนี้ สะท้อนให้เห็นถึงชีวิตของพระสิริมังคลาจารย์อย่าง น้อย 5 ด้าน คือ

ด้านที่ 1 พระสิริมังคลาจารย์ เป็นผู้ได้รับการศึกษาด้านภาษาบาลีและคัมภีร์ พระพุทธศาสนาอย่างดีเยี่ยม ท่านมีความชำนาญรอบรู้ในคัมภีร์บาลีนับแต่พระไตรปิฎกไปจนถึงคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่นๆ ที่แต่งในประเทศลังกา และประเทศคนมาอย่าง ลึกซึ้ง นับว่าท่านเป็นนักปริยัติธรรมผู้มีความรู้ความสามารถล้ำเลิศท่านหนึ่งในล้านนายคนนั้น

ด้านที่ 2 พระสิริมังคลาจารย์ น่าจะเป็นพระเถระผู้อยู่ในฐานะอาจารย์ผู้สอน พระปริยัติธรรมที่สำคัญรูปหนึ่งในเวลานั้น ผลงานเวลสันตรกัปนี้มีลักษณะเป็นเสมือนคู่มือ ประกอบการศึกษาภาษาและวรรณคดีบาลี ส่วนผลงานอื่นก็มีลักษณะเป็นงานค้นคว้าวิจัยที่ ลึกซึ้ง ความเป็นครูผู้รอบรู้นี้ทำให้ท่านกล่าววิจารณ์และประเมินความถูกต้องของคัมภีร์ต่างๆ ด้วยเหตุผลลึกซึ้งคมคาย

ด้านที่ 3 พระสิริมังคลาจารย์ น่าจะเป็นพระเถระผู้มีบทบาทในด้านการ เผยแพร่ธรรมสู่ประชาชน จะโดยที่ท่านสอนธรรมโดยตรงด้วยตัวท่านเอง หรือโดยอาศัย วรรณกรรมบาลี เช่น มังคลัตถกัปนี้เป็นสื่อก็ตาม

ด้านที่ 4 พระสิริมังคลาจารย์ เป็นพระเถระผู้มีความคิดสร้างสรรค์ มีความ กระตือรือร้นและมีความอุตสาหะในการเรียนพระพุทธศาสนา โดยนำความรู้ทางปริยัติธรรม

ของท่านมาเป็นเครื่องมือสำคัญ ผลงานทั้ง 4 เรื่องของท่านแสดงความอุตสาหะพากเพียร ในการเสนอสาระทางพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องและมีคุณค่าแก่ประชาชน โดยเฉพาะสาระใน มังคลัตถทีปนี เป็นสิ่งที่นำมาใช้ปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสมในทุกกาลสมัย

ด้านที่ 5 พระสิริมังคลาจารย์ เป็นพระปริยัติธรรมที่มีการปฏิบัติพร้อมอยู่ในตัว ถึงแม้ว่าท่านจะเป็นผู้ทรงความรู้ ท่านก็มีความสมถะ ดำรงชีวิตอย่างเรียบง่ายในสภานาคาร อันสงบสงัดภายในห้องถ้ำของท่านเอง ความสันโดษในการดำรงชีวิตคลุกอยู่กับการสอนและ สร้างสรรค์ผลงานวรรณกรรมบาลีอย่างเจียบ ๆ ในหมู่ผู้สนใจ อาจเป็นสาเหตุที่ทำให้ไม่มีการกล่าวถึงท่านในด้านพระพุทธศาสนา เช่น ในชินกาลมาลี ซึ่งค่อนข้างเสนอเหตุการณ์ ทางพระศาสนาที่สัมพันธ์กับพระราชกรณียกิจสำคัญของพระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ตาม ผลงานอันมีค่าที่ท่านสร้างขึ้น ได้ทำให้ท่านมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักทั้งในประเทศไทยและในต่าง ประเทศในเวลาต่อมาจนถึงปัจจุบัน

ต้นฉบับตัวเขียน มีต้นฉบับโบราณคัมภีร์ เวลสันตรทีปนี เก็บรักษาไว้ในหอสมุด แห่งชาติ 2 ฉบับ จารึกด้วยอักษรขอม คือ

- ฉบับที่ 1 ชื่อ *เวลสันตรทีปนี* ความยาว 1 ผูก
- ฉบับที่ 2 ชื่อ *มหาเวลสันตรทีปนี* ความยาว 10 ผูก

อนึ่ง มุณีสิริภูมิพโลภิกขุ ศูนย์ค้นคว้าพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย ได้ปริวรรต คัมภีร์เวลสันตรทีปนีจากอักษรขอมมาเป็นอักษรไทย โดยอาศัยต้นฉบับโบราณจากวัดบวร- นีเวศวิหาร ความยาว 9 ผูก^{๑๐}

การพิมพ์เผยแพร่ มีการพิมพ์เผยแพร่เพียงครั้งเดียว มหามกุฏราชวิทยาลัยได้ จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2476 เนื้อหาครอบคลุมตั้งแต่กัณฑ์ที่ 1-ทศพร ถึงกัณฑ์ที่ 6-มหาพน^{๑๑}

การศึกษา พระมหานคร เขมปาลีได้ตรวจสอบชำระคัมภีร์เวลสันตรทีปนีทั้ง 13 กัณฑ์ ปริวรรตจากอักษรขอมเป็นอักษรโรมัน เสนอเป็นวิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญา อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ของมหาวิทยาลัยมคอช ประเทศอินเดีย เมื่อ พ.ศ. 2518^{๑๒}

1.2 สาระสิ่งแปล

ปณามคาถา คาถานมัสการพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ระบุเป้าหมายการ แต่งและวิธีการแต่งว่า จะอธิบายความหมายแห่งอรรถในเรื่องพระเวลสันตร เพื่อความ เข้าใจง่าย ถูกต้อง ชัดเจน โดยอาศัยความคิดเห็นของอาจารย์ทั้งหลายก่อนหน้า

นิทาน เหตุที่มาของการตรัสเล่าเรื่องพระเวสสันดรของพระพุทธเจ้า แสดง
นิทาน 3

- **ทุเรณินิทาน** คือ เรื่องราวของพระพุทธเจ้าโคตมะในอดีตชาติที่เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ เกิดในสมัยของพระพุทธเจ้าพระองค์ต่างๆ นับตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้าที่บังกร เป็นต้นมาจนถึงพระชาติสุดท้ายที่เป็นพระเวสสันดร จุตติจากชาติพระเวสสันดรแล้วไปเกิดอยู่ในคสิทสววรรค์

- **อวิทูเรณินิทาน** คือ เรื่องราวของพระพุทธเจ้าแต่เมื่อจุตติจากคสิทสววรรค์ ก้าวลงสู่พระครรภ์พระพุทธมารดา ประสูติแล้วได้รับพระนามว่าชายสิทธัตถะ แล้วเสด็จออกบรรพชาจนถึงประทับใต้ต้นมหาโพธิเจริญธรรมในคืนวันตรัสรู้

- **สันติเกณิทาน** คือ เรื่องราวของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ ใต้ต้นมหาโพธิ์นั้น จนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ ใต้ต้นนิโครธ

สันติเกณิทาน ยังจำแนกออกเป็น 2 คือ สามัญญสันติเกณิทาน และ วิเสสสันติเกณิทาน
สามัญญสันติเกณิทาน หมายถึง เรื่องการแสดงธรรมที่เกิดขึ้นทั่วไปเป็นปรกติของพระพุทธเจ้า วิเสสสันติเกณิทาน หมายถึง เรื่องการแสดงธรรมที่เกิดขึ้นเป็นพิเศษของพระพุทธเจ้า การแสดงธรรมเรื่องพระเวสสันดรนี้ ถือเป็นวิเสสสันติเกณิทาน เพราะมีเหตุการณ์ฝนโบกขรพรรษตก พระพุทธเจ้าจึงโปรดแสดงธรรมเรื่องพระเวสสันดรเพื่อแสดงการตกลงของฝนโบกขรพรรษในอดีตชาติ

เนื้อเรื่อง แบ่งออกเป็น 13 ปริจเฉทตามแนวเรื่องพระเวสสันดร คือ

1) ทลวราคาถาปริจเฉท	2) หิมวันตกัณฑ์ปริจเฉท
3) ทานกัณฑ์ปริจเฉท	4) วนัปปเวสกัณฑ์ปริจเฉท
5) ชุชกัณฑ์ปริจเฉท	6) จุฬวนกัณฑ์ปริจเฉท
7) มหาวนกัณฑ์ปริจเฉท	8) กุมารกัณฑ์ปริจเฉท
9) มัททิกัณฑ์ปริจเฉท	10) ลักกัณฑ์ปริจเฉท
11) มหาราชัณฑ์ปริจเฉท	12) ฉักขัตติยปริจเฉท
13) นครกัณฑ์ปริจเฉท	

ในแต่ละปริจเฉท อธิบายความหมายของคำและความในเวสสันดรคาถาพระไตรปิฎกและในอรรถกถา ซึ่งผู้แต่งเห็นควรหยิบยกขึ้นมาอธิบาย

ประวัติการแต่ง พรรณนาอย่างสั้นๆ ถึงผู้แต่ง สถานที่แต่ง ช่วงสมัยที่แต่ง และปีที่แต่งเสร็จ

นิคมคาถา คาถาขออาณิสสแห่งการแต่ง ยังผู้แต่งและบุคคลทั้งหลายให้ได้รับความสุขความเจริญในภคสมบัติและธรรมสมบัติ กล่าวคือ

- ขอให้ผู้แต่งได้รับผลสูงสุดของชีวิต คือ พระอรหัตผล ในช่วงที่ยังไม่บรรลุพระอรหัต ยังเวียนวนอยู่ในกระแสสังสารวัฏ ขอให้ได้เว้นจากการคบคนชั่วได้คบคนดี ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ ระลึกชาติได้ มีปัญญามาก ฉลาดในธรรม ได้พบพระศรีอารียเมตไตรย ได้ฟังธรรมจากพระองค์และได้บรรลุพระอรหัตในที่สุด

- ขอให้สรรพชีวิตมีความสุข มีอายุยืนขึ้น ประกอบกรรมดี มีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา

- ขอให้พระเจ้าแผ่นดินปกครองประชาราษฎร์โดยธรรม

- ขอให้พระพุทธศาสนา คือคำสอนของพระพุทธเจ้ารุ่งเรืองตลอดกาลยาวนาน

1.3 เป้าหมายการแต่ง

พระสิริมังคลาจารย์ ระบุเป้าหมายในการแต่งเรื่องเวสสันดรที่ปณีของท่าน ว่า "เพื่ออธิบายความหมายเรื่องพระเวสสันดรให้เข้าใจอย่างกระจับ" เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาในคัมภีร์เวสสันดรที่ปณีแล้วพบว่า "ความหมายเรื่องพระเวสสันดร" หมายถึง ความหมายของคำในเรื่องพระเวสสันดรทั้งในพระไตรปิฎกอรุทธกถา และฎีกา ส่วนการอธิบาย "ให้เข้าใจอย่างกระจับ" นั้น หมายถึง ให้เข้าใจง่าย ถูกต้อง ชัดเจน ในรูปแบบการอธิบายที่รวบรัด ไม่เยิ่นเย้อ

นอกจากเป้าหมายด้านสาระแล้ว พระสิริมังคลาจารย์ยังได้ระบุเป้าหมายด้านศาสนาหรือเป้าหมายทางธรรมไว้ในนิคมคาถา คือ หวังให้การแต่งคัมภีร์มีผลยังให้ท่านตลอดจนสรรพชีวิตและสิ่งแวดล้อมในสังคม มีคติหรือกระแสทางของชีวิตที่ดีทั้งในปัจจุบันและในอนาคต

1.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

โครงสร้าง เวสสันดรที่ปณีเป็นคัมภีร์ที่มีโครงสร้างสมบูรณ์ตามลักษณะคัมภีร์บาลียุคเขียน (written tradition) คือ ขึ้นต้นด้วยบทปณามคาถา แล้วเข้าสู่เนื้อหาซึ่งลำดับเป็นบทเป็นตอน จบลงด้วยการบอกถึงผู้แต่ง ประวัติการแต่ง และการขออาณิสสการแต่งให้นำความดีทั้งในทางโลกและทางธรรมมาสู่ผู้แต่ง ผู้คนและสิ่งแวดล้อมในสังคม

วิธีการเลือกคำขึ้นอธิบาย สาระหลักของคัมภีร์ เวลสันตรทีปนี มิได้อยู่ที่การพรรณนาเล่าเรื่องพระเวสสันดร อันเป็นเรื่องที่คนไทยรู้จักกันโดยทั่วไปแล้ว แต่อยู่ที่การอธิบายความหมายของคำและความของเรื่องพระเวสสันดรที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา ทั้งนี้ผู้แต่งมีวิธีการเลือกคำขึ้นมาอธิบายดังนี้คือ

- ผู้แต่งนำอรรถกถา เวลสันตรชาดก เป็นหลักตั้ง เมื่อเห็นคำใดมีความหมายไม่ชัดเจนควรแก่การอธิบายความหมาย ก็จะหยิบยกคำนั้นขึ้นอธิบาย

- หากมีคำใดใน เวลสันตรคาถาในพระไตรปิฎกที่อรรถกถาจารย์มิได้อธิบายแต่ผู้แต่ง เวลสันตรทีปนี เห็นว่าควรอธิบาย ก็จะหยิบยกคำนั้นๆ ในพระไตรปิฎกมาอธิบายเพิ่มขึ้นจากอรรถกถา

- หากมีคำอธิบายคำใน เวลสันตรคาถาพระไตรปิฎก ที่อรรถกถาจารย์อธิบายแล้ว แต่ผู้แต่ง เวลสันตรทีปนี เห็นว่าควรอธิบายเพิ่มเติมให้ชัดเจนยิ่งขึ้นหรือควรอธิบายใหม่ ผู้แต่งก็จะหยิบคำใน เวลสันตรคาถานั้นขึ้นมาอธิบาย โดยเริ่มต้นเสนอคำอธิบายในอรรถกถาก่อนและต่อด้วยคำอธิบายที่เพิ่มเข้ามาหรือที่เสนอใหม่

- ผู้แต่งใช้ฎีกา เวลสันตรชาดก เป็นหนังสือค้นคว้าและอ้างอิง เช่นเดียวกับคัมภีร์บาลีอื่นๆ อีกจำนวนมาก มิใช่เป็นคัมภีร์หลักที่ผู้แต่งมุ่งอธิบายความหมายในคัมภีร์นั้นเหมือนอย่าง เวลสันตรคาถาพระไตรปิฎกและอรรถกถา เวลสันตรชาดก อย่างไรก็ตาม ถ้ามีคำใดในฎีกา เวลสันตรชาดก ซึ่งมีความสำคัญต่อการเข้าใจความหมาย ของคำและความใน เวลสันตรคาถาพระไตรปิฎกและอรรถกถา เวลสันตรชาดก ผู้แต่งจะหยิบยกคำในฎีกา เวลสันตรชาดกขึ้นมาอธิบายด้วย

ตัวอย่างเช่น ใน เวลสันตรชาดกคาถาพระไตรปิฎก กัณฑ์ชูชก เริ่มต้นคาถาด้วยเรื่องภรรยาพราหมณ์ชื่อว่านางอมิตตดาที่ท่าน้ำ ในอรรถกถา เวลสันตรชาดก อรรถกถาจารย์ คือพระพุทธโฆษาจารย์ ได้เริ่มต้นกัณฑ์ชูชกด้วยการพรรณนาเล่าเรื่องที่เป็นเหตุการณ์นำมาสู่เหตุการณ์ในคาถาในพระไตรปิฎก ตั้งแต่พราหมณ์ชูชกนำเงิน 100 กหาปณะไปฝากไว้กับพราหมณ์ผู้เป็นเพื่อน พราหมณ์ผู้เป็นเพื่อนนำเงินนั้นไปใช้หมด เมื่อชูชกมาทวง พราหมณ์ผู้เป็นเพื่อนจึงขกลูกสาวชื่อนางอมิตตดาให้เป็นภรรยาของชูชก อมิตตดาทำหน้าที่ภรรยาอย่างดี จนเป็นเหตุให้ภรรยาพราหมณ์ในหมู่บ้านถูกสามีต่อว่าว่าทำหน้าที่ไม่ดีเหมือนนางอมิตตดา พราหมณ์เหล่านั้นไม่พอใจ พวกกันมาชุมนุมที่ท่าน้ำคอยด่าว่านางอมิตตดา คำพรรณนาในอรรถกถามีข้อความ เป็นภาษาบาลีดังนี้

" ตทา	กาลิงครภู	เจ	ทุนนวิภู	จ	นุราหุณ	ค	ามวาสิ	ชูชโก	นาม	นุราหุณ	โณ																							
ภิกข	าจริยา	ย	กหาป	ณ	ส	ตี	ลภิต	วา	เอ	ก	ล	ม	ี	นุรา	หุ	ณ	ญ	เ	ล	จ	เป	ต	วา											
ปุน	จ	น	ี	ป	ริ	เย	ส	น	ต	ุ	ถ	าย	ค	โ	ท	.	ต	ล	ม	ี	จ	ิ	ร	าย	น	ุ	เต	นุ	ร	า	หุ	ณ	ญ	ล
ก	หา	ป	ณ	ว	ล	ญ	เช	ต	วา	ป	จ	ุ	ณ	า	อิ	ต	เร	น	อา	ค	น	ุ	ต	วา	โ	จ	ิ	ท	ิ	ย	มา	น	ี	

กหาปณ ทาตุ อสกุโกนุติ อมิตตตปาปนี นาม ชีตริ ตลุล อทาลี.
 โล ตี อาทาย กาลิงครฎุเช ทุนนวิภูจนุราหุมนคามิ คนุตวา วลี.
 อมิตตตตปาปนา สมุมา นุราหุมนิ ปฏิจชคฺคิ. อถ อญเณ ตรณนุราหุมน
 ตลุลลา ออาจารย์สมุปตฺติ ทิลุวา อย์ - อมิตตตตปาปนา มหุลลนุราหุมน
 สมุมา ปฏิจชคฺคิ ตุมฺเห อมฺเหลฺล กิ ปมชฺชถาติ อคฺคตโน ภริยาโย
 ตชฺเชนฺตติ. ตา อิมิ อมิตตตปาปนี อิมฺมหา คามา ปลาเปสฺสามาติ
 นทิตฺติถาทีสุ สนนฺนปตฺติถวา ตี ปรีภาสึลฺล. "๖๖"

ในเวลลันตฺรทปีนึ พระสิริมังคลาจารย์เริ่มค่นคำอธิบายกัณฑ์ชุกด้วยการหยิบขก
 คำในอรรถถาข้างต่นซึ่งท่านเห็นว่าควรอธิบายให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น ชัดเจนขึ้น หรือให้มี
 ความรู้ในเรื่องนั้น ๆ มากขึ้น (คำที่ท่านเลือกคือคำที่พิมพ์ไว้เป็นตัวหนา)

ในอรรถถา เมื่อเล่าเรื่องที่น่ามาสู่เหตุการณ์ในคาถาแล้วก็ยกคาถาตอนแรก
 ของกัณฑ์ชุกในพระไตรปิฎกมาเป็นบทตั้งตอนแรก 16 บท ต่อจากนั้นได้หยิบขกคำในคาถา
 ที่อรรถถาจารย์เห็นสมควรอธิบายขึ้นอธิบายคังตัวอย่างคาถา 3 คาถาแรก คำที่อรรถ-
 ถาจารย์ยกขึ้นอธิบายคือ คำที่ขีดเส้นใต้ไว้ข้างล่างนี้

" <u>อ</u> หุ วลี <u>กลิงฺ</u> <u>เค</u> ลฺล	ชุกโก นาม นุราหุมนโ
ตลุลลาปิ ทหรา ภริยา	นาเมนามิตตตปาปนา
<u>ตา</u> นึ ตตถ คตาไวจฺ	นทือททหาริยา
<u>ถิ</u> โย นึ <u>ปรี</u> ภาสึลฺล	<u>สมาคนุตวา</u> กุฑุหลา
อมิตฺตตา นุน เต มาตา	อมิตฺตตา นุน เต ปิตา
เย ตี <u>ชินฺ</u> ณฺสฺล ปาทิสฺ	เอวิ <u>ทหร</u> ียี ลตฺตี
อหิตฺ วัต เต ณาตี	มนฺนุตฺยึลฺล รโหคตา. "๖๖"

ในเวลลันตฺรทปีนึ พระสิริมังคลาจารย์ได้อธิบายคำในคาถาที่อรรถถาจารย์มิได้
 อธิบาย ได้แก่คำว่า นุราหุมนโ, ตลุล, ภริยา, อมิตฺตตา นุน, เย ปาทิสฺ, เอวิ, ลตฺตี,
 อหิตฺ วัต มนฺนุตฺยึลฺล, ณาตี, รโหคตา และได้เพิ่มเติมคำอธิบายที่อรรถถาจารย์อธิบาย
 ไว้แล้วในคำว่า อหุ, กลิงฺ, เค, ตา, ปรีภาสึลฺล, ถิโย, กุฑุหลา และ ชินฺณฺสฺล"

ในอีกที่หนึ่ง พระสิริมังคลาจารย์ยกคำอธิบายในฎีกาเวลลันตฺรชาคกขึ้นมาว่า
 ฎีกาเวลลันตฺรชาคกอธิบายคำว่า อคฺคตฺตฺพฺเพลฺล ว่า หมายถึง ฌณฺสมเย-ในสมัยที่มีมหรลน ต่อ
 จากนั้นพระสิริมังคลาจารย์ได้นำคำว่า ฌณ-มหรลน ในฎีกาเวลลันตฺรชาคกนั้น ขึ้นมาอธิบาย
 ความหมาย พร้อมทั้งแสดงที่มาของรูปคัณฑ์"

วิธีการอธิบายความหมาย

1. การชำระคำ (ปาด)

ก่อนที่จะอธิบายความหมายของคำใด พระสิริมังคลาจารย์จะตรวจความถูกต้องของการสะกดคำและการใช้ถ้อยคำเสียก่อน ถ้าพบว่ามีข้อบกพร่อง ท่านจะทำหน้าที่ชำระแก้ไข เช่น

- ในพระไตรปิฎก มีข้อความว่า "ตลฺลาปิ ทหฺรา ภริยา"^{๓๗} พระสิริมังคลาจารย์เสนอว่า ตลฺลาปิ ควรจะเป็น ตลฺลาลีตฺติปิ (ตลฺลาลีตฺติปิ ปาโส) มีความหมายว่า "ภรรยาของชุกนั้นได้มีแล้ว" (ตลฺล ชุกทลฺล วาลี อโหสิ)^{๓๘}

- ในพระไตรปิฎก มีคำว่า เวฬุ^{๓๙} - มีลีเหมือนลีไม้ไม้ พระสิริมังคลาจารย์ชำระว่า ควรเป็น เพลว (เพลวณฺติ ปทปาโส ยฺยชฺชติ)^{๔๐} แปลว่า มีลีเหมือนลี ผลมะตูม

บางครั้ง พระสิริมังคลาจารย์มิได้แก้ไขเปลี่ยนแปลง แต่เสนอว่าอาจารย์บางท่าน หรือต้นฉบับบางฉบับ ใช้คำที่ต่างกันไป เช่น

- ในพระไตรปิฎก มีคำว่า อมิตฺตา นฺน^{๔๑} พระสิริมังคลาจารย์ให้ข้อมูลเพิ่มว่า อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ที่ถูกควรจะเป็น อมิตฺตา มณฺเฑ (อมิตฺตา มณฺเฑคฺคิปี วทณฺติ)^{๔๒}

2. การบ่งความหมายด้วยคำสั้น ๆ เข้าใจง่าย เช่น

" ตชฺเชนฺตฺติ หิ หีสนฺติ " ^{๔๓}	-	กับทว่า ตชฺเชนฺตฺติ แปลว่า เบียดเบียน
" ปตฺตินา สามิเกน "	-	บทว่า ปตฺตินา แปลว่า สามิ
" ทหฺโรติ ตฺรโณ " ^{๔๔}	-	บทว่า ทหฺร แปลว่า เขาว

วิธีการบ่งความหมายด้วยคำสั้น ๆ เข้าใจง่ายนี้ เป็นวิธีการที่ใช้มากที่สุดคในคัมภีร์ เวสสันดรทปิณี ช่วยให้พระสิริมังคลาจารย์บรรลุลุคมุ่งหมายที่จะเสนอคำอธิบายที่จะแสดง อรรถะความหมายที่กระชับ (สมาสตุถ) เพื่อความเข้าใจเวสสันดรชาดกคาถาในพระไตรปิฎกและอรรถกถาเวสสันดรชาดกได้ง่ายขึ้น ถูกต้อง บ่อยครั้งที่พระสิริมังคลาจารย์ใช้วิธีการนี้อธิบายความหมายของคำอย่างต่อเนื่อง เช่น

- " ธมฺมณฺติ สจฺจธมฺม. อนุสฺสรณฺโตติ จินฺเตนฺโต จตฺตุมฺพทญฺจาติ
มิตฺลฺกราทฺนี มัลล. ลกฺกณฺญจาติ ปกฺขิมัลล. สฺเทหิตฺติ สฺทฺ กฺกาเรหิ. รณฺณณฺติ
ปจฺจุจิตฺ. สฺนฺนฺจิตฺนฺติ สฺนฺนฺทเรณ อากาเรณ นฺนฺจิตฺ. อีฬฺโท วาติ เทวฺนฺโท

วีย. สุกฤษติ สุธาโกชนั. ญชมาโนติ ญชชุต. เอโกติ อสหาโย
ทวิ. อรณเณติ มหาวเน. ลุเว ลุเวติ ทิวเส ทิวเส. วินสุตติ
นสุตติ. "๓๕

- คำว่า ฌมฺมิ หมายถึง สัจธรรม. คำว่า อนุสฺสวนฺโต แปลว่า คิดอยู่.
คำว่า จตฺมุปทญจ แปลว่า เนื้อแห่งสัตว์ทั้งหลายมีเนื้อและสุกร เป็นต้น.
คำว่า สกฺกญจ แปลว่า นก. คำว่า สุกฺเทหิ แปลว่า จงยังให้กระทำเสียง.
คำว่า รนฺธิ แปลว่า กลับแล้ว. คำว่า สุนฺนิจฺติ แปลว่า จบแล้วด้วยอาการ
สุนทร. คำว่า อิฺนุโท วา แปลว่า รวากับผู้เป็นใหญ่แห่งเทพ. คำว่า สุกฺธิ
แปลว่า โภชนาอันดี. คำว่า ญชมาโน แปลว่า กินอยู่. คำว่า เอโก
แปลว่า ท่านผู้ไม่มีสหาย. คำว่า อรณเณ แปลว่า บ่าใหญ่. คำว่า ลุเว
ลุเว แปลว่า ทุกวัน ทุกวัน. คำว่า วินสุตติ แปลว่า ย่อมมีนาศ.

3. การแสดงความหมายของศัพท์สมาสด้วยการวิเคราะห์สมาสนั้น เช่น

" กลิงฺครฏฺเศติ กลิงฺคนามเก รฏฺเศ "

- บทว่า กลิงฺครฏฺเศ มีความหมายว่า ในรัฐชื่อว่า กลิงคะ

" กหาปณฺสตนฺติ กหาปณานํ สत् "๓๖

- บทว่า กหาปณฺสत् มีความหมายว่า ร้อยแห่งกหาปณะทั้งหลาย

ในกรณีที่มีการตัดบทสมาสต่างกันด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง พระสิริมังคลาจารย์
จะแสดงความแตกต่างนั้นอย่างชัดเจน เช่น

" สพฺพาลํ โสกา วินฺสุสนฺติ. สพฺพาลสนฺติ สพฺเพ อาสนฺติ เจโท. อาสนฺติ
เจตฺถ เตลํ ทฺวินฺนิ ชฎานฺติ อตุโธ. กตฺถจิ ปน โปตฺถเก สพฺเพลํ
โลกา วินฺสุสนฺตฺติ ปาณี ทิสฺสติ. ตตฺถ สพฺเพ เอสนฺติ เจโท. "๓๗

- บทว่า สพฺพาลํ โสกา วินฺสุสนฺติ ตัดบทเป็น สพฺเพ อาสํ และในบทว่า
อาสํ นี้มีความหมายว่า ชฎา ๒ อันนั้น แต่ในคัมภีร์บางแห่งปรากฏมีบาลีว่า
สพฺเพลํ โสกา วินฺสุสนฺติ ในบาลีนั้นตัดบทเป็น สพฺเพ เอลํ

4. การวิเคราะห์ความหมายตามรูปศัพท์ทางไวยากรณ์ เช่น อธิบายคำว่า

อุลฺลว และ ฉณ ซึ่งแปลว่า มหรสพ เหมือนกันว่า

" คัมภีร์อภิธานปทีปิกา อธิบายว่าคำว่า อุลลว ท่านเรียกว่า ฉณ (มหรสพ) อุลลว ลงในอรรถว่า เล่น อุลล ชาติ ตรงกับ ทาว ชาติ (แปลว่า เล่น) ที่ชื่อว่ามหรสพ เพราะเป็นสถานที่ที่คนทั้งหลายพากันเปล่งเสียงว่า เธอ ว่า ฉัน ลี ชาติ ลงในอรรถว่า ตัด ที่ชื่อว่า ฉณ เพราะตัดความต้องการของพวกเราออกไป ลง ยู ปัจจัย ลบ อี อักษร อีกอย่างหนึ่งที่ชื่อว่า ฉณ เพราะเป็นสถานที่ที่พวกคนผู้ต้องการขาลามกร้อง-เรียกกัน คือ ส่งเสียงให้ได้ยินกัน ตี ชาติ เป็นไปในอรรถว่า ตัด "๑๑

5. บอกลักษณะหน้าที่ทางไวยากรณ์ของคำนั้นในประโยค เช่น คำแปลว่า

- บทว่า โภทิตยา เป็นจุดตถิวิภัตติ
- บทว่า โภทิต เป็นทุตติยาวิภัตติ
- ก็ในคำว่า เอโก โภทิต นี้ โภทิต ศัพท์เป็นบทกริยาในคำว่า มา โภทิต ปริเทเวสิ โภทิต ศัพท์เป็นบทนามใช้เป็นอาลปนะ แม้ในคำนี้ใช้เป็นบทนามเช่นกัน ความว่า นางผู้เจริญ
- บทว่า อหุ ความว่า ได้เป็นแล้ว หุ ชาติ ลง อี อัชชตนิวิภัตติ
- พระมหาปุลสเทวะ กล่าวว่า บท โภ ในที่นี้เป็นเพียงนิบาต^{๑๒}

6. ขยายความให้ชัดเจนขึ้น เช่น

- บทว่า เทวตาย ในที่นี้หมายถึง เทวดาผู้ประสงค์จะให้พระเวสสันดรทำการบริจาคพระกุมารทั้งสอง
- บทว่า ทิมมุตถานิ แปลว่า ทางไกล...อรรถกถากัสสปลิงยุตในนิทาน-วรรคว่า จริงอยู่ทางตั้งแต่ครั้งโยชนขึ้นใจ ท่านเรียกว่า ทางไกล อธิบายว่าเดินไปสู่ทางไกลนั้นคือ ดำเนินไปสู่ทางไกล อรรถกถาพรหมชาลสูตรว่า เดินสู่ทางที่น้อยกว่าไกล อธิบายว่าทางไกล อรรถกถาวิญญว่า แม้ครั้งโยชนก็จัดเป็นทางไกล^{๑๓}

การขยายความนี้ นอกจากจะกระทำเพื่อให้เข้าใจความหมายคำในบริบทนั้นๆ ถูกต้องชัดเจนแล้ว ยังเป็นการขยายความรู้ให้กว้างขวางขึ้น เช่น ในพระไตรปิฎกมีคำว่า "นภขตุเต อุตฺตฺพุเพนุ" อรรถกถาอธิบายความว่า

" นภคคาถาว่า นภขตุเต อุตฺตฺพุเพนุ มีความหมายว่า ในมหรสพทั้งหลายที่มีขึ้นตามนักษัตริฤกษ์ หรือที่เคยมีในฤกษ์ทั้ง 6 "๑๔

ในเวลสันทรทปีนิ พระสิริมังคลาจารย์ยกคำอธิบายในอภิธาน์ปทีปิกามาเสนอให้
เห็นความหมายของคำว่า นกขตุต (นักษัตร) ความว่า

" อภิธาน์ปทีปิกอธิบายว่า ที่ชื่อว่า นักษัตรเพราะเกิดขึ้นบ่อย ๆ อีกอย่าง
หนึ่งที่ชื่อว่า นักษัตร เพราะวิเคราะห์ที่ว่า ที่โคจรของตนยังไม่หมด คือยังไม่
สิ้นไป หมวดธาตุมี ๓ ธาตุ เป็นต้น เต ธาตุ เป็นไปในอรรถว่า ปกป้อง
การปกป้องคือ การรักษา ที่ชื่อนักษัตรเพราะไม่โคจรตามทางที่ไม่แน่นอน
แต่โคจรตามวิธิต่างของตนเท่านั้น ที่ชื่อนักษัตรเพราะปกป้อง ได้แก่รักษา
การโคจรของตนเท่านั้น ก็นักษัตรนั้นมี ๒๗ ตามฤกษ์ มีสุธาฤกษ์ เป็นต้น "๕๖

และยังได้ขยายความ คำว่า ฤกษ์ ๖ ด้วย ดังความว่า

" คัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา กล่าวว่า ฤกษ์ ๖ ฤกษ์ คือ ฤกษ์น้ำค้าง ฤกษ์หนาว ฤกษ์-
ใบไม้ผลิ ฤกษ์ร้อน ฤกษ์ฝน และฤกษ์ใบไม้ร่วง ฤกษ์น้ำค้างมี ๒ เดือน คือตั้งแต่
ข้างแรมเดือน ๑๒ ถึงสิ้นข้างขึ้นเดือนอ้าย เป็น ๑ เดือน และตั้งแต่ข้างแรม
เดือนอ้าย จนถึงสิ้นข้างขึ้นเดือนยี่เป็น ๑ เดือน ฤกษ์หนาวมี ๒ เดือน คือ
ตั้งแต่ข้างแรมเดือนยี่ จนถึงสิ้นข้างขึ้นเดือน ๓ เป็น ๑ เดือน ตั้งแต่ข้าง
แรมเดือน ๑ จนถึงสิ้นข้างขึ้นเดือน ๔ เป็น ๑ เดือน ฤกษ์ใบไม้ผลิ มี ๒
เดือน คือ ตั้งแต่ข้างแรมเดือน ๔ จนถึงสิ้นข้างขึ้นเดือน ๖ ฤกษ์ร้อน มี ๒
เดือน คือ ตั้งแต่ข้างแรมเดือน ๖ จนถึงสิ้นข้างขึ้นเดือน ๘ "๕๗

(ไม่มีคำอธิบายเรื่องฤกษ์ฝนและฤกษ์ใบไม้ร่วง)

๗. การเสนอการตีความของอาจารย์ หรือคัมภีร์ที่แตกต่างกัน เช่น คำว่า
"ตทา" ในคำอธิบายของอรรถกถา ที่ว่า "ตทา กาลิงครฐเส ทุนวิภูสพราหุมคามวาสิ
ชูชโก นาม พราหุมโณ ภิกขุจาจริยาช กหาปณสตี ลภิตฺวา..."๕๘ พระสิริมังคลาจารย์
อธิบายขยายความว่า ตทา-ครั้งนั้น, ในเวลานั้นในประโยคดังกล่าวตามทัศนะของท่านแล้ว
เสนอการตีความที่แตกต่างออกไปของพระรัตนบัณฑิตและพระอโณมทัสสี โดยตั้งข้อสังเกต
ว่า ความเห็นหรือการตีความในคำว่า "ตทา" นี้เป็นเรื่องที่ควรพิจารณา แต่มิได้ตัดสิน
ความถูกผิดโดยตรง ดังความว่า

" บทว่า ตทา - ครั้งนั้น เชื่อมความ (แสดงความสัมพันธ์ของเหตุการณ์)
ว่า ในเวลาใดที่ภิกษุทั้งหลาย ๔ พระองค์นั้นประทับที่หุบเขาวงกต ชูชกก็ไป
แล้วในกาลนั้น แต่พระรัตนบัณฑิตกล่าวว่า ไปถึงในเวลาครบเดือนที่ ๗
พระอโณมทัสสีกล่าวว่า บทว่า ตทา หมายความว่าถึงในเวลาทีพระเวลสันทร

ประทับอยู่ที่ เขามิฆานต์อันมีระยะทางไกล 500 โยชน์ ความเห็นทั้งหมดนั้น
ควรพิจารณา "๕"

8. การประมวลข้อมูลจากคัมภีร์ต่างๆ

ในการอธิบายความหมายและสาระเนื้อหาของคำและความ ในเวสสันดรที่ปณี
พระสิริมังคลาจารย์มักจะประมวลความเห็นจากข้อมูลต่าง ๆ มาเสนอเพื่อสนับสนุนกันบ้าง
เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นความเหมือนและความแตกต่างของสาระและการตีความบ้าง คัมภีร์
ที่พระสิริมังคลาจารย์อ้างอิงในเวสสันดรที่ปณีมี 90 คัมภีร์ แบ่งตามหมวดได้ดังนี้ คือ

พระวินัยปิฎก

1) มหาวรรค	2) ปริวารวรรค

พระสุตตันตปิฎก

3) ทีฆนิกาย	4) มัชฌิมนิกาย
5) สังยุตตนิกาย	6) อังคุตตรนิกาย
7) อุทาน	8) อิติวุตตกะ
9) สุตตนิบาต	10) วิมานวัตถุ
11) เปตวัตถุ	12) เถรคาถา
13) ชาดก	14) นิทเทส
15) ปฏิสัมภีทามวรรค	16) อปทาน
17) พุทธวงศ์	18) จรีชาปิฎก

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

19) สมันตปาสาทิกา	อรรถกถาพระวินัยปิฎก
20) กังขาวิตรณิ	อรรถกถาปาฏิโมกข์

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

21) สุมังคลวิลาสินี	อรรถกถาทีฆนิกาย
22) ปัญจสุทนี	อรรถกถามัชฌิมนิกาย
23) ลารัตถ์ปปกาสินี	อรรถกถาสังยุตตนิกาย
24) มโนรดปุรณิ	อรรถกถาอังคุตตรนิกาย
25) ปรมัตถโชติกา	อรรถกถาพุทธทศปาฐะ
26) ฉัมมปัททฐกถา	อรรถกถาธรรมบท
27) ปรมัตถที่ปณี	อรรถกถาอิติวุตตกะ
28) ปรมัตถที่ปณี	อรรถกถาอุทาน
29) ปรมัตถโชติกา	อรรถกถาลุตตนิบาต
30) ปรมัตถที่ปณี	อรรถกถาวิมานวัตถุ

31) ปรมัตตทึปนี	อรรถกถาแปตวัตถุ
32) ปรมัตตทึปนี	อรรถกถาเถรคาถา
33) ปรมัตตทึปนี	อรรถกถาเถรีคาถา
34) ชาตกัฏฐกถา	อรรถกถาชาตก
35) ลัทธัมมปัชโชติกา	อรรถกถานิเทศ
36) วิสุทธชนวิลาสินี	อรรถกถาอปทาน
37) มจฺจัตถวิลาสินี	อรรถกถาพุทธวงส์
38) ปรมัตตทึปนี	อรรถกถาจรียาปิฎก

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

39) อัญญุลาสินี	อรรถกถาฉัมมสังคณี
40) ลัมโหมวิโนทนี	อรรถกถาวิภังค์
41)	อรรถกถากถาวัตถุ
อรรถกถาบุคคลบัญญัติ
อรรถกถาชาตูกถา
อรรถกถายมก
อรรถกถาปัฏฐาน
42)	
43) ปัญฺจปกรณัฏฐกถา	
44)	
45)	

ฎีกาพระวินัยปิฎก

46) ลารัตตทึปนี	47) วิมตีวิโนทนี
48) กังขาวิตรณฎีกา	49) วินยวินิจฉัยฎีกา

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

50) ทีฆนิกายฎีกา	51) มัชฌิมนิกายฎีกา
52) ลังขุตตนิกาชฎีกา	53) อังคุตตรนิกายฎีกา
54) ชาตกฎีกา	55) คัมภีร์บท

ฎีกาพระอภิธรรมปิฎก

56) ธรรมสังคณีฎีกา	57) วิภังค์ฎีกา
58) ยมกฎีกา	59) บุคคลบัญญัติฎีกา

มหาปัฏฐานฎีกา

60) มหาปัฏฐานฎีกา	
61) ธรรมสังคณี-อนฎีกา	62) ยมก-อนฎีกา
63) บุคคลบัญญัติ-อนฎีกา	

ปกรณัมพิเศษ

64) มิสินทปัญหา	65) วิสุทธิมรรค
66) สิหฟโปตถกษ	67) ครันถโปตถกษ

68) สารสมาลคันถะ	69) ลังขยาปกาลกะ
70) ชาทัตตทีปกรณ
ฎีกาปกรณ์พิเศษ	
71) วิสุทธิมรรคฎีกา	72) มหาวงส์ฎีกา
73) ลัจฉลิ่งเขปฎีกา
ลัททาวีเสส	
74) กัจจายนเวชยากรณ	75) โมคคัลลานคันถะ
76) ลัททนีติปกรณ	77) รูปสิทธิ
78) นขาลมุขมัตตทีปนี	79) สุโพธาลังการ
80) คาถาทีปถะ	81) ลัททสาร์ตตชาลินี
82) ลัททัตถเภทจินตา	83) อภิธาน์ปทีปิกา
84) อมรมาลา
ฎีกาลัททาวีเสส	85) อมรโกสยะ
86) รูปสิทธิฎีกา	87) สุโพธาลังการฎีกา
88) ลัททสาร์ตตชาลินีฎีกา	89) ลัททัตถเภทจินตาฎีกา
90) อภิธาน์ปทีปิกาฎีกา ^{๕๖}	

นอกจากนี้ ยังมีการอ้างอิงถึงความคิดเห็นของพระเถระ 3 รูป คือ พระอโนมทัสสีเถระ พระมหาปุสสเทวะเถระ และ พระรัตนบัณฑิต การอ้างอิงโดยอ้างว่าพระเถระทั้ง 3 มีชีวิตร่วมสมัยหรือใกล้เคียงกับพระสิริมังคลาจารย์ ปัจจุบันยังไม่ทราบผลงานของพระอโนมทัสสีเถระ ส่วนพระมหาปุสสเทวะเถระมีผลงานที่รู้จักกันคือ ลัททนิทฺ-อภิณวฎีกา ส่วนพระรัตนบัณฑิตนั้นอาจจะเป็นพระรัตนปัญญา พระเถระผู้มีชื่อเสียงในงานวรรณกรรมบาลีเท่าที่รู้จักกันคือ ชินกาลมาลี วชิรลาร์ตตลิ่งคหะ วชิรลาร์ตตลิ่งคหฎีกา และมาติกัตต-ลรูปจัมมลิ่งคณ

อนึ่ง นอกจากการอ้างอิงบุคคลร่วมสมัยแล้ว ในคัมภีร์จำนวน 90 คัมภีร์ที่อ้างอิงยังมีผลงานร่วมสมัยด้วย คือ ลังขยาปกาลกะของพระญาณวิลาส

ข้อควรสังเกตุ คือ คัมภีร์ไวยากรณที่พระสิริมังคลาจารย์ใช้ประกอบการค้นคว้าศึกษาในการเขียนเวสสันดรทีปนีนี้ มีคัมภีร์ไวยากรณสันสกฤต 2 เรื่อง คือ อมรมาลา และ อมรโกส *อมรมาลา* อ้างถึงในการอธิบายคำว่า อนิกกุส^{๕๗} *อมรโกส* อ้างถึงในการอธิบายคำว่า อัจฉลิ่งค^{๕๘} และ อุกุโขภินี^{๕๙}

9. วิธีการอ้างอิง

ในการอ้างอิงถึงคัมภีร์ต่างๆ ซึ่งเป็นที่มาของข้อมูล พระสิริมังคลาจารย์มักจะแสดงรายละเอียด ซึ่งช่วยให้สะดวกต่อการติดตามข้อมูลนั้นได้โดยตรง เช่น "อรรถกถา

อาทิจจัมมปฏิฐานชาดก ในทุกนิบาตว่า..." หรือเมื่ออ้างถึงคัมภีร์ลัทธินิติ ก็มีได้บอกแต่ชื่อคัมภีร์ แต่ระบุหมวดเรื่องไว้ด้วยว่า อาชยาตลัทธินิติ เป็นต้น การอ้างอิงละเอียดชัดเจนเช่นนี้ แสดงความรอบรู้คัมภีร์ของพระสิริมังคลาจารย์เป็นอย่างดี และทำให้เวลสันตรทีปนี้มีลักษณะเป็นผลงานวิชาการชั้นสูง ส่วนการอ้างอิงอรรถกถาและฎีกาพระเวสสันดรชาดก พระสิริมังคลาจารย์จะอ้างอิงถึงสั้นๆ ด้วยถ้อยคำว่า ตทฎฐกถา (อรรถกถานั้น) และ ตฎฎีกา (ฎีกานั้น) ลักษณะการอ้างอิงส่วนนี้แสดงให้เห็นว่า เวลสันตรทีปนี้เป็นหนังสือคู่มือประกอบการอ่านคัมภีร์ทั้งสอง ผู้อ่านจะต้องอ่านเวสสันตรทีปนี้พร้อมกันไปกับอรรถกถาและฎีกาเวสสันดรชาดกจึงจะเข้าใจ เมื่อเปิดอ่านไปพร้อมกัน ก็ไม่จำเป็นต้องอ้างอิงอย่างละเอียดเพื่อประโยชน์ต่อการติดตามข้อมูลเพิ่มเติมได้โดยสะดวกเหมือนกับการอ้างอิงคัมภีร์อื่นๆ

10. การวินิจฉัยประเมินข้อมูล

ในการอ่านคัมภีร์เหล่านั้น พระสิริมังคลาจารย์จะประเมินความถูกต้องของข้อมูล ถ้าข้อมูลถูกต้อง พระสิริมังคลาจารย์จะนำมาใช้โดยไม่วิจารณ์ เป็นลักษณะการนำมาเสนอเพื่อยืนยันรับรองความถูกต้องของคำอธิบายที่พระสิริมังคลาจารย์แสดงไว้ หรือเพื่อมาขยายความรู้เพิ่มขึ้น

ถ้าข้อมูลมีความเห็นแตกต่างกัน พระสิริมังคลาจารย์จะประมวลความเห็นที่แตกต่างเหล่านั้นมาเสนอไว้ทั้งหมด แล้วพระสิริมังคลาจารย์จะประเมินวินิจฉัยว่าข้อมูลใดถูกต้องหรือไม่ ตัวอย่าง เช่นในการอธิบายคำว่า "ไปกุขรวสุล" พระสิริมังคลาจารย์เสนอความเห็นที่แตกต่างกันใน ฉักขัตติยปุณพวันทนา จริยาปิฎกกฎฐกถา อนุตตนิปาตฎฐกถา นันทวันทนา สารัตถทีปนี มหาขันธกะ วิมตวิโนทนี สุมังคลาวิลาสินี และลุตตนิปาตฎฐกถา แล้ววิเคราะห์วิจารณ์ว่าข้อมูลใดแสดงความหมายคำว่า "ไปกุขรวสุล" ถูกต้องที่สุด^{๑๐}

ถ้าข้อมูลมีความเห็นแตกต่างกัน โดยแต่ละข้อมูลมีเหตุผลเหมาะสมในตนเอง พระสิริมังคลาจารย์จะเสนอข้อมูลไว้ทั้งหมด แล้วยกให้ผู้อ่านพิจารณาตัดสินเองว่า คำอธิบายใดเหมาะสม (วิมลิตฺวา ยุตฺตริ คเหตุพฺนั) ^{๑๑}

ในกรณีที่ข้อมูลอธิบายไม่ชัดเจน พระสิริมังคลาจารย์จะอธิบายใหม่ ตัวอย่างเช่นในการอธิบายคำว่า "กมุขวาทา" พระสิริมังคลาจารย์อ้างอิงคำอธิบายของพระอโนมทัสสีเถระที่ว่า คำนี้หมายถึงกรรมทั้งของลูกและของแม่ แล้วพระสิริมังคลาจารย์อธิบายขยายความให้ชัดเจนขึ้นว่า กรรมของลูกถือเป็นเหตุหลัก ส่วนกรรมของแม่ถือเป็นปัจจัยสนับสนุน ทั้งนี้ พระสิริมังคลาจารย์ได้ยกเรื่องเตโชธาตุมาเปรียบเทียบ และยกข้อมูลอื่นมาสนับสนุนคำอธิบายของท่าน ในตอนสุดท้ายของคำอธิบายคำนี้ พระสิริมังคลาจารย์ได้วิจารณ์ว่า พระอโนมทัสสีมิได้เสนอความเห็นที่มีความแตกต่างกันในเรื่องนี้ เพราะไม่ต้องการเอาตัวเองเข้าสู่ความขัดแย้งของความคิดเห็น ^{๑๒}

ทวารสีตาทิกฤษสกลกุราเช มหาสอุปวุเส กตา ฉกณฺทปฏิมณฺฑิตา
จกฺกวาทิปณี "๕๕"

- คัมภีร์จักกวางทกปิณอินฺประดัดด้วยกัณท์ 6 นี้ พระมหาเถระ ผู้ซึ่งครุท้งหลาย
ตั้งนามว่า สิริมังคละ ผู้อยู่ในวิหารซึ่งปรากฏชื่อโดยภาษาไทยว่า สอนขวัญ
ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ของอารามที่ประดิษฐานพระสิงห์ ในนคร
เชียงใหม่ ผู้มีอุตสาหะมาก ทรงพระไตรปิฎก ประดับด้วยศรัทธา ความรู้
และความเพียร ปรารถนาความเป็นผู้ฉลาดในสัมปรายภพ ได้รจนاءแล้วเมื่อ
ปีมะโรงโทศก จุลศักราช 882 ในรัชสมัยของพระจอมพระผู้เป็นราชาแห่ง
ราชา เป็นพระราชปนัดดาของพระราชามุทฺตรพระนามว่า ท้าวลก ผู้เป็น
ใหญ่ในนครเชียงใหม่อันใหญ่ยิ่ง เป็นยอดแห่งราชาทั้งปวง ทรงมีพระราช
ศรัทธาอย่างยิ่ง ทรงปรารถนาพระสัมพันธุญฺตญาณ ทรงเลื่อมใสในพระพุทธ-
ศาสนาด้วยประการฉะนี้

ต้นฉบับตัวเขียน ต้นฉบับตัวเขียนคัมภีร์จักกวางทกปิณเฑาะที่ตรวจลอบได้ใน
ประเทศไทยมี 23 ฉบับ เป็นต้นฉบับอักษรล้านนา 4 ฉบับ คือ

- ฉบับชาติทิบ วัดบุปผาราม จังหวัดเชียงใหม่ จาร พ.ศ. 2081
จำนวน 3 ผูก
- ฉบับล่องชาด วัดพระสิงห์วรวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ จาร พ.ศ. 2351
จำนวน 3 ผูก
- ฉบับล่องชาด วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ จาร พ.ศ. 2376 จำนวน 10 ผูก
- ฉบับล่องชาด วัดช้างค้ำ จังหวัดน่าน จาร พ.ศ. 2412 จำนวน 10 ผูก

นอกนั้นเป็นต้นฉบับอักษรขอม พบในกรุงเทพฯ

- ฉบับทองทิบ 2 ฉบับ เก็บรักษาที่วัดवरณีเวศวิหาร (ตู้ 1 ชั้นกลางและตู้
8 ชั้นบน) จารในสมัยรัชกาลที่ 3 จำนวน 8 ผูก หรือรัชกาลที่ 4 จำนวน 5 ผูก^๗
อีก 17 ฉบับ เก็บรักษาอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ ต้นฉบับที่ทราบสมัยที่จารคือ^๘

- ฉบับจารสมัยรัชกาลที่ 2 จำนวนผูก 10 ผูก เลขที่ 6634
- ฉบับจารสมัยรัชกาลที่ 3 จำนวนผูก 10 ผูก เลขที่ 6589, 8148
- ฉบับจารสมัยรัชกาลที่ 4 จำนวนผูก 9 ผูก เลขที่ 6512
- ฉบับจารสมัยรัชกาลที่ 4 จำนวนผูก 4 ผูก เลขที่ 6584

นอกนั้นไม่ทราบสมัยที่จาร ได้แก่

- จำนวนผูก 1 ผูก เลขที่ 3471, 5020
- จำนวนผูก 8 ผูก เลขที่ 5313, 6200

- จำนวนผูก 9 ผูก เลขที่ 4451, 5807, 6591
- จำนวนผูก 10 ผูก เลขที่ 3656, 4447, 4448, 5804, 6593

การนิม့်เผยแพร่ หอสมุดแห่งชาติได้มอบให้นายทึนกร ทองเลวต ชำระและแปลคัมภีร์จกกวาททีปนีเป็นภาษาไทย โดยใช้ต้นฉบับโบราณอักษรขอมที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติเป็นต้นฉบับที่ทำการตรวจสอบชำระ และให้นายทองย้อย แสงสินชัย เป็นผู้ตรวจแก้สำนวนแปลภาษาไทย จัดนิม့်เผยแพร่ในนามของกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. 2523

การศึกษา มีผู้ศึกษาคัมภีร์จกกวาททีปนีในลักษณะวิทยานิพนธ์ประเภทตรวจสอบชำระและศึกษาวิเคราะห์ ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รวม 4 เรื่อง คือ

- 1) "จกกวาททีปนี กัณฑ์ที่ 1, 2, 3" ของ สดกณ จังกาจิตต์ วิทยานิพนธ์ พ.ศ. 2520
- 2) "จกกวาททีปนี กัณฑ์ที่ 4" ของ วรศักดิ์ ศรีบุญ วิทยานิพนธ์ พ.ศ. 2523
- 3) "จกกวาททีปนี กัณฑ์ที่ 5" ของ บาลี พุทธรักษา วิทยานิพนธ์ พ.ศ. 2523
- 4) "จกกวาททีปนี กัณฑ์ที่ 6 : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์" ของ นพพร เคล้าดี วิทยานิพนธ์ พ.ศ. 2523

2.2 สาระสิ่งเขป

ปณามคาถา คาถามลการพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ บ่งว่าจะแต่งเรื่องจกกวาททีปนี เพื่อรวบรวมข้อความอันเป็นสาระที่ควรเชื่อถือในคัมภีร์ต่างๆ มาเรียบเรียงให้เข้าใจดี ขอให้ตั้งใจฟังจะได้รับความปลอดภัย

เนื้อหา แบ่งเป็น 6 กัณฑ์

กัณฑ์ที่ 1 จกกวาทสรูปาทินิเทศ - แสดงเรื่องสรูปของจกกวาทเป็นต้น

วิเคราะห์ความหมายของคำว่า จกกวาทและโลกว่า จกกวาทหนึ่งคือ โลกธาตุหนึ่ง ลักษณะของจกกวาทเป็นแผ่นกลม เส้นผ่าศูนย์กลาง 1,203,450 โยชน์ มีความหนา $\frac{1}{5}$ ของเส้นผ่าศูนย์กลางนั้น คือ 240,000 โยชน์ จกกวาทจึงเป็นแผ่นปฐพีซึ่งมีลักษณะตั้งกลองแบนต่อเนื่องเป็นผืนเดียว เบื้องล่างของแผ่นมหาปฐพีมีแผ่นน้ำหนา 2 เท่าของเส้นผ่าศูนย์กลาง คือหนา 480,000 โยชน์รองรับอยู่ และมีแผ่นลมหนา 2 เท่าของแผ่นน้ำ

คือ 960,000 โยชน์รองรับอีกทีหนึ่ง ตัวมหาปฐพีแยกเป็น 2 ชั้น แต่ละชั้นหนา 120,000 โยชน์ ชั้นบนเรียกว่า แผ่นดินฝุ่น ชั้นล่างเรียกว่า แผ่นดินศิลา

กัณฑ์ที่ 2 ปุพฺพตนิทฺเทส - แสดงเรื่องภูเขา

แบ่งออกเป็น 4 หัวข้อคือ

- 1) ลีเนรุกกา - *เรื่องเขาลีเนรุ* กล่าวถึงที่ตั้ง ขนาด และลักษณะของภูเขา ลีเนรุหรือภูเขาพระสุเมรุ ซึ่งอยู่กลางมหาปฐพี
- 2) ยุกฺนคราทิกกา - *เรื่องภูเขายุกนคร เป็นต้น* กล่าวถึงที่ตั้ง ขนาด และลักษณะของเทือกเขาทั้ง 7 ที่อยู่รอบภูเขาพระสุเมรุ โดยตั้งซ้อนถัดกันออกมาจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำ ภูเขาเหล่านี้เรียกว่า ภูเขาสัตตบริภัณฑ์ ได้แก่ ภูเขายุกนคร อสิเนทร กรวิก ลุทฺสละเน เนมินทร วินตกะ และ อัสกัน
- 3) หิมวฺนตาทิปุพฺพตกา - *เรื่องภูเขาหิมพานต์* กล่าวถึงที่ตั้ง ขนาด และลักษณะของภูเขาหิมพานต์ รวมทั้งสิ่งแวดล้อมของภูเขาหิมพานต์ เช่น สระอโนดาต เป็นต้น
- 4) จกฺกวาฬปุพฺพตกา - *เรื่องภูเขาจักรวาล* กล่าวถึงที่ตั้ง ขนาด และลักษณะของภูเขาจักรวาลว่า ตั้งล้อมรอบภูเขาที่กล่าวมาทั้งหมด เป็นตัวกำหนดขอบเขตของจักรวาลหนึ่งๆ

กัณฑ์ที่ 3 ชลาสนนิทฺเทส - แสดงเรื่องแหล่งน้ำ

แบ่งออกเป็น 4 หัวข้อ คือ

- 1) สมุทฺตกา - *เรื่องสมุทร* กล่าวถึงที่ตั้ง ขนาด และลักษณะของสี่กัณฑ์สมุทร และอสิทสมุทร สี่กัณฑ์สมุทรเป็นมหาสมุทรซึ่งตั้งอยู่ในช่องรูปวงแหวนกลมระหว่างเทือกเขาทั้ง 7 อสิทสมุทรเป็นทะเลน้ำเค็มที่ตั้งอยู่รอบภูเขาอัสกันด้านนอก ต่อจากนั้นกล่าวถึงสมุทรที่มีนัยต่างกันในคัมภีร์ต่างๆ เป็นต้นว่า :
 - ในสังยุตตนิกาย พระพุทธเจ้าทรงจำแนกสมุทรเป็น 2 คือ สมุทรตามนัยของปุถุชน หมายถึง ห้วงน้ำใหญ่ สมุทรตามนัยอริยวินัย หมายถึงอายตนะอันเป็นที่ตั้งแห่งความเพลิดเพลินยินดี
 - ในอัฐสาลินี กล่าวถึงสาคร 4 ได้แก่ สังสารสาคร คือ สังสารวัฏ อันเป็นภาวะที่ซันต์ ชาติ อายตนะเป็นไปอยู่อย่างไม่ขาดสาย, ชลสาคร คือ มหาสมุทร ซึ่งลึก 84,000 โยชน์, นยสาคร คือ พระไตรปิฎกอันเป็นพุทธวจนะ, ญาณสาคร คือ สัมปญฺญตญาณ
 - ในสุปฺปารตชาดก กล่าวถึง มหาสมุทร 6 ประเภท ได้แก่
ชฺรูมาลี มหาสมุทรที่มีเพชรมาก มีปลาขนาดเท่ามนุษย์
อัคคิมาลี มหาสมุทรที่มีทองคำมาก เปล่งแสงสว่างประดุจว่ามีไฟลุกโผลง

ทศิมาลี มหาสมุทรที่มีเงินมาก เปล่งแสงสีนวลราวกับนมหรือนมล้น
กุลมาลี มหาสมุทรที่มีแก้วมณีเขียวมาก เปล่งแสงสีเขียวประดุจหย้าคาเขียว
พนมาลี มหาสมุทรที่มีบุษราคัมและแก้วไพฑูรย์มาก ปรากฏประดุจป่าอ้อและ

ป่าไผ่

วพวามุขี มหาสมุทรที่มีแก้วประพาฬมาก

คลื่นของมหาสมุทรมี 3 ประเภท คือ คลื่นมหินทะ ชัดไปได้ 60 โยชน์ คลื่น
กังกุ ชัดไปได้ 50 โยชน์ คลื่นโรหนุ ชัดไปได้ 40 โยชน์

2) สรกถา - *เรื่องสระ* กล่าวถึงที่ตั้ง ขนาด และลักษณะของสระ สระ
แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ สระใหญ่และสระเล็ก สระใหญ่มี 7 สระ คือ สระอนินดาต
สระกัณณเมณฑะ สระรถการ สระฉัททันต์ สระกุนดาละ สระมันทากินี และสระสิหปาดะ
สระทั้ง 7 ตั้งอยู่บนภูเขาคิเมฆานต์ ส่วนสระอื่นนอกนั้นมีสระมุจลินท์ที่เขาวงกต เป็นต้น ถือเป็นสระเล็ก

3) สนวนตีกถา - *เรื่องแม่น้ำ* กล่าวถึงที่ตั้ง ขนาด และลักษณะ ของแม่น้ำ
แม่น้ำมี 2 ประเภท คือ มหานที-แม่น้ำใหญ่ มี 5 สาย ได้แก่ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา
แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู และ แม่น้ำมही แม่น้ำอื่นนอกนั้นมีแม่น้ำเนเรญชรา แม่น้ำสรลวดี
 เป็นต้น เป็นแม่น้ำน้อย

4) โปกุขรณยาทีกถา - *เรื่องแหล่งน้ำมีโบกขรณี เป็นต้น* กล่าวถึงแหล่งน้ำอื่น
20 ประเภทคือ โบกขรณี สระโบกขรณี, ปานกูปะ น้ำดื่ม, นิปานะ แหล่งน้ำที่สร้างไว้ให้
เป็นที่ดื่มของปศุสัตว์, เทวชาติ ที่น้ำเขา, กัณฑระ ซอกภูเขา, ปทธระ ระแหง, ลากา
ห้วย, กุสุพพะ หนอง, มหากุสุพพะ บึง, สุมภะ บ่อ, กุสุมภะ บ่อเล็ก, มหากุสุมภะ
บ่อใหญ่, โสภพะ เหมือง, โสภพะ เหวชันโคยรอบ, นรกะ ช่องซึ่งไฟลูกไฟลงอยู่
ในแผ่นดิน, ปปาตตะ เหวชันด้านเดียว, นิชวระ ช่องน้ำ, โลกเทิ ตระพังหิน, วาริมัคคะ
ทางน้ำไหล, จันทนิกา บ่อทั้งน้ำและสิ่งของที่ไม่วุ่นวาย

กัณฑ์ที่ 4 ทิปนิทุเทส - แสดงเรื่องทวีป

แบ่งเป็น 2 หัวข้อ คือ

1) มหาทีปจตุคก - *ทวีปใหญ่ 4 ทวีป* กล่าวถึงขนาด ที่ตั้ง และ ลักษณะของ
ทวีป 4 คือ บพวิเทหทวีป อปรโคชยานทวีป ชมพูทวีป และอุตรรุทวีป ทั้งนี้ได้แสดง
รายละเอียดอย่างมากในเรื่องของชมพูทวีปและอุตรรุทวีป โดยจำแนกเป็นหัวข้อเฉพาะ 2
หัวข้อย่อย คือ

ก. ชมพูทีปวณณา - พรรณนาชมพูทวีป กล่าวถึงประวัติของนครสำคัญ
ในชมพูทวีปคือ นครพาราณสี นครสาวัตถี นครเวสาลี นครมิถิลา นครโกสัมพี นครอาพาวิ
นครอุชเชนี นครสาละละ นครราชคฤห์ นครกบิลพัสดุ์ นครสาเกต นครอินทปัต นครอุกกัฏฐา

นครป่าตลิ่งบุตร นครเซตบุตร นครสังกัสสะ นครกุสินารา นครมธูรา นครอุชฺฌุยา นครมาตุลา
นครหัลลชนิยะ นครนาลันทา, ความหมายและลักษณะของนคร, การจัดการธานีและชนบท
ในสมัยหนึ่งในชมพูทวีป, ชนบท 21 ชนบท คือ กुरु ลักกะ โกศล มคธ ลีวี กลิงคะ อวันตี
ปัญจาล วัชชี คันธาระ เจติ วังคะ วิเทหะ กัมโบชะ มัททะ ภคคะ อังคะ สีหฬ กัสมีระ
กาลี และ ปันฑุ

ข. อุตฺตรกुरुทีปวณฺณา - พรรณนาอุตฺตรกुरुทวีป กล่าวถึงภูมิประเทศ
ดินฟ้าอากาศ ความอุดมสมบูรณ์ และความงามของธรรมชาติ รูปร่างผิวพรรณของผู้คน
การแต่งกาย การจัดสังคม แนวทางการดำเนินชีวิต คติแห่งสัมปรายภพ อานุภาพแห่ง
ศีลธรรม

2) ปริตฺตทีปา - ทวีปเล็ก มี 2,000 ทวีป กล่าวรายละเอียดเฉพาะลังกา
ทวีป มหิลาทวีป และนัคคทวีป

กัณฑ์ที่ 5 ภูมิวิทูเทส - แสดงเรื่องภูมิ

แบ่งออกเป็น 2 หัวข้อใหญ่

1) อปายภูมิภคา - เรื่องอภัยภูมิ มี 3 หัวข้อย่อย คือ

ก. นิรยเภทภคา - เรื่องประเภทนิรยะ กล่าวถึงที่ตั้ง ขนาด และลักษณะ
ของนรกประเภทต่างๆ คือ มหานรก 8 ขุม นรกเล็ก 16 ขุม และโลกันตริกนรก

ข. ตีรจฺฉานภคา - เรื่องกำเนิดตีรจฺฉาน กล่าวถึงกำเนิดของสัตว์เดรัจฉาน
ต่าง ๆ มี นาค ครุฑ ราชสีห์ ช้าง เป็นต้น

ค. เปตวิสัยภคา - เรื่องเปตวิสัย กล่าวถึงที่อยู่และลักษณะของเปรต

2) เทวภูมิภคา - เรื่องเทวภูมิ มี 9 หัวข้อย่อย คือ

ก. สทฺทตฺต - อรรถแห่งคัมภีร์ วิเคราะห์คัมภีร์ เทว คัมภีร์ที่เกี่ยวกับเทวภูมิ
คัมภีร์ที่เกี่ยวกับกามาวจรเทพ 6 ชั้น คัมภีร์ที่เกี่ยวกับรูปาวจรเทพ และคัมภีร์ที่เกี่ยวกับ
อรุปาวจรเทพ

ข. ภูมิสารูปุปา - สรุปเรื่องภูมิ กล่าวถึงจำนวนภูมิโดยย่อ

ค. อสุรภคา - เรื่องอสูร กล่าวถึงการบังเกิดขึ้นแห่งท้าวลักกะ และ
การบังเกิดขึ้นแห่งภพอสูร

ง. จกามาวจรภคา - เรื่องกามาวจรเทพ 6 ชั้น

จ. ภูมิเทวตาภคา - เรื่องเทพที่อยู่บนพื้นดิน มีอารามเทวดา
วานเทวดา รุกขเทวดา นทีเทวดา ปันพตเทวดา เป็นต้น

ฉ. อากาสภูจภคา - เรื่องเทพที่อยู่บนอากาศ

ช. จาตุมุมหาราชิกภคา - เรื่องเทพชั้นจาตุมหาราชิก

ฉ. ดาวดีสาทิเทวภคา - เรื่องเทพชั้นดาวดึงส์

ญ. พุรหมกถา - เรื่องพรหม กล่าวถึงประเภทของพรหม เหตุที่ทำให้เกิดเป็นพรหม รูปร่างของพรหม ความเป็นอยู่ของพรหม

กัณฑ์ที่ 6 ปกิณณกวีนิจลย - วินิจฉัยเรื่องเบ็ดเตล็ด

แบ่งออกเป็น 7 หัวข้อ คือ

1) อายุกถา - เรื่องอายุ กล่าวถึงอายุของมนุษย์ อายุของเทพ อายุของสัตว์นรกและเรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับอายุ เช่น ตอบคำถามว่า เหตุใดพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามิได้ทรงกำหนดอายุในอบาย 4 และในพวกภุมเทพ และเหตุใดมนุษย์ที่เป็นโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี จึงดำรงชีวิตได้จนถึงสิ้นอายุ แต่พระอรหันต์ถ้าไม่ออกบวชจักต้องปรินิพพานภายใน 7 วันหลังจากบรรลุพระอรหันต์ผล เป็นต้น

2) อาหารกถา - เรื่องอาหาร กล่าวถึงอาหารของสัตว์นรก อาหารของเปรต อาหารของสัตว์เดรัจฉาน อาหารของมนุษย์ และอาหารของเทพ

3) ภูมิคนนากถา - เรื่องการคำนวณภูมิ กล่าวถึงระยะทางระหว่างภูมิและมาตรานับที่เกี่ยวกับการคำนวณภูมิ

4) รุกขกถา - เรื่องต้นไม้ กล่าวถึงต้นไม้ที่ถือว่าเป็นเลิศในภูมิต่างๆ กล่าวคือต้นหว่า เป็นต้นไม้เลิศของชาวชมพูทวีป ต้นกระทุ่ม เป็นต้นไม้เลิศของชาวอปรโคยานทวีป ต้นกัลปพฤกษ์ เป็นต้นไม้เลิศของชาวอูตรกุรุทวีป ต้นชั๊ก เป็นต้นไม้เลิศของชาวบุพพิเทหทวีป ต้นปาริฉัตร เป็นต้นไม้เลิศของเทพชั้นดาวดึงส์ ต้นจิตรปาฐลี เป็นต้นไม้เลิศของพวกอสูรต้นจิว เป็นต้นไม้เลิศของพวกครุฑ

5) โลกกถา - เรื่องโลก กล่าวถึงโลก 3 คือ สังขารโลก สัตว์โลก และโอกาสโลก

6) โลกธาตุกถา - เรื่องโลกธาตุ กล่าวถึงความหมายของโลกธาตุ ประเภทของโลกธาตุ และเขต 3 คือ ชาติเขต อาณาเขต วิสัยเขต

7) อนนุตกถา - เรื่องความไม่สิ้นสุด กล่าวถึงสิ่งที่ไม่มิตี่สุด 8 อย่าง คือ อากาศ จักรวาล สัตว์นิกาย พุทธคุณ พุทธญาณ กัณฑ์ สังสารวัฏ ทุกข์

ประวัติการแต่ง พรรณนาอย่างสั้นๆ ถึงผู้แต่ง สถานที่แต่ง ช่วงสมัยที่แต่ง และปีที่แต่งเสร็จ ด้วยสำนวนภาษาคลายคลึงกับคำพรรณนาในคัมภีร์เวสสันดรที่ปณี ต่างกันแต่ชื่อคัมภีร์และปีที่แต่งเสร็จ

นิคมคาถา คาถาของอานิสงส์แห่งการแต่ง สาระและสำนวนถ้อยคำตรงกับคัมภีร์เวสสันดรที่ปณีทุกประการ

2.3 เป้าหมายการแต่ง

พระสิริมังคลาจารย์ ระบุเป้าหมายการแต่งคัมภีร์จักรวาทพิณีไว้ในคาถาตอนต้น ภายหลังบทปณามคาถาว่า

" นานาคณฺเถสุ สารตฺถิ คเหตุพฺพํ สมายิย
กริสฺสุสาหิ สฺโพชตฺถิ จกฺกวาทพิณี "๑๑

- เมื่อประมวลข้อความ อันเป็นสาระที่พึงศึกษาคั่นคว่า ในคัมภีร์ต่างๆ แล้ว ข้าพเจ้าจักรจนาคัมภีร์จักรวาทพิณี เพื่อความรู้ที่ดี

ข้อความในคาถาข้างต้น แสดงเป้าหมายของการแต่งคัมภีร์จักรวาทพิณีว่า เพื่อก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเรื่องจักรวาทอย่างดี คือ อย่างถูกต้องละเอียดชัดเจน โดยการศึกษาเปรียบเทียบสาระของเรื่องจักรวาทที่ปรากฏในคัมภีร์ต่างๆ ซึ่งหมายรวมถึงคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา คัมภีร์โลกศาสตร์ และคัมภีร์ปกรณ์พิเศษอื่นๆ

นอกจากเป้าหมายด้านสาระแล้ว พระสิริมังคลาจารย์ยังได้ระบุเป้าหมายของการแต่งในด้านธรรม ที่หวังในอาณิสงส์แห่งการแต่งคัมภีร์ทางพุทธศาสนา ยังให้ท่านและสรรพชีวิตต่างๆ ประสบความดีงามของชีวิต ตามคติพระพุทธานุศาสน์ เช่น เป็นผู้มียุติญา ได้คบคนดี ได้ศึกษาธรรม และที่สุดได้บรรลุธรรมสูงสุด คือ พระนิพพาน เป็นอิสระจากความทุกข์ ทั้งนี้ ท่านยังได้เน้นความหวังที่ให้สังคมในปัจจุบันของท่านเป็นสังคมที่ดี ผันตกต้องตามฤดูกาล พืชพันธุ์ธัญญาหารสมบูรณ์ และพระมหากษัตริย์ปกครองประชาชนโดยธรรม

2.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

คัมภีร์จักรวาทพิณีมีวิธีการเสนอเนื้อหาตามลักษณะคัมภีร์พุทธศาสนาที่สมบูรณ์ คือ เริ่มต้นด้วยบทปณามคาถา - กล่าววามลการพระรัตนตรัย และระบุวัตถุประสงค์ของการแต่ง ต่อจากนั้นเข้าสู่เนื้อหาพรรณนาล้านวนร้อยแก้ว โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 6 กัณฑ์ มีการลำดับสาระอย่างเป็นระบบ เริ่มแต่การแสดงโครงสร้างภาพรวมของจักรวาท แล้วแสดงรายละเอียด เริ่มต้นจากเรื่องเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของจักรวาท พรรณนาภูมิ-ภาพขยายจากเขาพระสุเมรุออกไปสู่ภูเขาต่างๆ ไปตามลำดับ จนถึงเรื่องแหล่งน้ำ ทวีป บ้านเมือง ชีวิตผู้คน ภพภูมิ เปรียบเทียบความแตกต่างของชีวิตความเป็นอยู่ของสัตว์ในภูมิต่างๆ อันเกิดขึ้นเนื่องจากกรรมต่างๆ กัน หลังจากเนื้อหา 6 กัณฑ์แล้วเป็นบทพรรณนาสั้นๆ เกี่ยวกับผู้แต่ง สถานที่แต่ง สมัยที่แต่ง แล้วจบด้วยนิคมคาถาของอาณิสงส์แห่งการแต่ง นำประโยชน์ทั้งระดับโลกียธรรมและโลกุตตรธรรมมาสู่ผู้แต่งและสรรพชีวิต บทพรรณนาเกี่ยวกับผู้แต่งและนิคมคาถานี้มีสาระและล้านวนอย่างเดียวกับในคัมภีร์เวสสันดรพิณี

วิธีการที่ใช้ในการพรรณนาอธิบายสาระในกัณฑ์ทั้ง 6 มี 10 วิธี คือ

1. การให้คำจำกัดความ (ปะทุด หรือ อดุดโต) เป็นการแสดงความหมายด้วยคำพรรณนาสั้นกระชับ เช่น

" จุกวาน์ นาม โลกชาติ " ^{๑๐}

- ชื่อว่าจักรวาล คือ โลกชาติ

" นิปานนุติ อาวุหโวห โย ปลุปานตุถิ กนุทราทิจิโต ชลาลัย " ^{๑๑}

- ชื่อว่านิปานะ หมายถึง แหล่งน้ำที่เขาแต่งไว้โดยเอกเทศเพื่อเป็นที่ดื่มของบุคคลผู้

2. การแสดงอรรถวิเคราะห์ (อดุดวิคคห)

เป็นวิธีแสดงความหมายของศัพท์ด้วยการวิเคราะห์เหตุที่มาของศัพท์ เช่น

" นิรยปาเลหิ ปชุชลิทานัน นานาธุธานี คเหตุวา ฆณฺฑาฆณฺฑิกิ ฉินฺนา เนรยิกสตุตา ปุณฺปุณฺนิ สณฺฑชีวนฺติ เอตุถาติ สณฺฑชีโวติ วุตฺตํ " ^{๑๒}

- สัตว์นรกทั้งหลายถูกนายนิรยบาลถืออาวุธต่างๆ อันลุกโหลง บั่นเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ ก็ยังทรงชีพอยู่ได้ครั้งแล้วครั้งเล่าในนรกนี้ เพราะเหตุที่นรกนี้จึงชื่อว่า สันฺฑชีวะ

" อภยตุถาปิ ปจฺจนฺตา สตุตา มหาวีรว วิรวนฺตฺติ เทวฺปิ โวรฺวาติ วุตฺตาติ " ^{๑๓}

- สัตว์นรกทั้งหลายซึ่งไหม้อยู่ในนรกทั้งสองพากันร้องเสียงขรม เพราะเหตุที่นรกทั้งสองจึงได้เรียกว่า โรรฺวะ

" วจนฺตุโถ ปเนตฺถ จกุกิ วิย วาตีติ จุกวาน์ รตจกุกิ วิย คจฺจติ ปวตฺตตีติ อดฺโต รตจกุกสทิลลํ วฏฺฏํ โหตีติ วุตฺตํ โหติ " ^{๑๔}

- ส่วนอรรถแห่งคำในคำว่า จักรวาฬ นี้มีนทราบดังนี้ ชื่อว่าจักรวาล โดยอรรถวิเคราะห์ว่า ไป คือเป็นไปดุจล้อรถ อธิบายว่า กลมเช่นกับล้อรถ

3. วิเคราะห์ความหมายของศัพท์ตามไวยากรณ์ (ปะทวิภาค หรือ นิรุตฺติลกฺขณ)

คำอธิบายตามวิธีการนี้มักนำมาจาก คัมภีร์ลัทธิทณฺธิ และ คัมภีร์อภิชาน์ปะ-

ปะทวิภา ตัวอย่าง คำแปลว่า

" บทว่า อาโป ฆิง เห็นว่าเป็นปฐมวิภคติ มหุพจน์ ตามมติของ อรรถกถาและฎีกา ด้วยเหตุนี้ พระอัครวงศาจารย์ (ผู้แต่งคัมภีร์ สัททนต์) จึงได้นำคำของอรรถกถาและฎีกาดังกล่าวมา แล้วกล่าวว่า 'อาจารย์ทั้งหลายปรารภความที่ อาป คัมภ์ เป็นอิตถิลิงค์ มหุพจน์ โดยส่วนเดียว อาโป จึงเป็นรูปปฐมวิภคติ มหุพจน์ ในอิตถิลิงค์ ตามมติของอาจารย์เหล่านั้น'... และกล่าวว่า 'บทว่า อาโป สำเร็จรูปได้เพราะลง โย ปฐมวิภคติ มหุพจน์ ใน อาป คัมภ์ แล้วแปลง โย นั้นเป็น โอ ดุจบทว่า คาโว' ในที่นี้ (คือในคัมภีร์ จักกภาพทปิณี) กล่าวอย่างย่อเพียงเท่านี้ ส่วนคำอธิบายละเอียดจึง ถู้อเอาจากคัมภีร์สัททนต์ " " "

" ในฎีกาแห่งปาतालวรรค ได้วิเคราะห์ศัพท์ เวลา ที่แปลว่า เขตแดน นั้นว่า ชื่อว่า เวลา เพราะปราศจากมั่ง (วิ = ปราศจาก ตिर = มั่ง แปลง อิ ที่ วิ เป็น เอ) อาเทศ ตिर เป็น ล สำเร็จรูปเป็น เวลา " " "

ในการอธิบายความหมายของศัพท์หนึ่งๆ พระสิริมังคลาจารย์มักใช้วิธีการทั้งสาม คือ การให้คำจำกัดความ การแสดงอรรถวิเคราะห์ และการแสดงความหมายตามรูปศัพท์ หรือตามหลักไวยากรณ์พร้อมกันไป ตัวอย่างเช่น

" ส่วน ทิป คัมภ์ (ที่แปลว่า ทวีป) พระฎีกาจารย์ได้กล่าวไว้ในฎีกา ขันชวรรคว่า ชื่อว่า ทิป โดยอรรถวิเคราะห์ว่า น้ำได้ไหลไปในภูมิ ประเทศนี้โดยส่วนทั้ง ๒, ส่วนจุดตรงคณล กล่าวว่า ทิป ธาตุ เป็นไป ในอรรถว่า แสดง ประกาศ, พระฎีกาจารย์กล่าวไว้ในฎีกาแห่งภูมิ วรรคว่า ภูมิประเทศชื่อว่า ทิป โดยอรรถวิเคราะห์ว่า ปรากภูอยู่ใน ท่ามกลางน้ำ หรือ เป็นที่ส่องแสงแห่งพระสัทธรรม ดังนี้แล้ว ยังได้ กล่าวไว้ในฎีกาแห่งปาतालวรรคว่า ภูมิประเทศชื่อว่า ทิป โดยอรรถ วิเคราะห์ว่า น้ำไปโดยส่วนสอง ๓ ภูมิประเทศนี้ (ทวิ + อาป) ลบ ว อักษร และ อา อักษร และแปลง อิ เป็น อี " " "

4. การพรรณนาขยายความ

เมื่อได้วิเคราะห์ความหมายของคำแล้ว พระสิริมังคลาจารย์จะประมวล เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับคำนั้นมาพรรณนาขยายความรู้อย่างลึกซึ้งกว้างขวาง ตัวอย่างเช่น

เมื่ออธิบายความหมายของคำว่า จักรวาล ด้วยวิธีการต่างๆ ดังกล่าวเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็เสนอรายละเอียดเรื่องที่ตั้ง ขนาด รูปลักษณะของจักรวาลตามลำดับ ในแต่ละเรื่อง เสนอสาระจากข้อมูลต่างๆ หากข้อมูลมีความขัดแย้งกันหรือมีความไม่ถูกต้อง พระสิริมังกลาจารย์จะวินิจฉัยหาข้อถูกต้องในเรื่องนั้นๆ เป็นตอนๆ ไป ขณะเดียวกัน หากข้อมูลที่นำมาเสนอ มีคัมภีร์ที่พระสิริมังกลาจารย์เห็นควรหยิบยกขึ้นมาอธิบายความหมาย ให้ชัดเจน พระสิริมังกลาจารย์ก็จะยกคัมภีร์นั้นขึ้นอธิบายต่อจากข้อมูลที่แสดงทันที

5. การพรรณนาประวัติ

เรื่องใดมีประวัติความเป็นมา พระสิริมังกลาจารย์จะเล่าประวัติของเรื่องนั้นๆ เพิ่มเข้ามาให้ลาระสมบูรณ์ เช่น ประวัตินครเวสาลี ประวัตินครกบิลพัสดุ์ ประวัตินครชนบท ประวัตินครหิณยานคร^{๑๑} เป็นต้น

6. การตั้งคำถามคำตอบ (ปุจฉา-วิสขชญา)

เมื่อได้อธิบายความหมายของคัมภีร์และพรรณนาเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับคัมภีร์หรือเรื่องหนึ่ง ๆ แล้ว หากมีประเด็นที่อาจมีผู้สงสัยหรือน่าวิเคราะห้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น พระสิริมังกลาจารย์ก็จะดักแก้ความสงสัย หรือเข้าสู่การวิเคราะห้ในประเด็นที่ต้องการ ด้วยวิธีการตั้งคำถามคำตอบ เช่น

" มีคำถามสอดเข้ามาว่า แผ่นดินแห่งจักรวาลนั้นๆ อันภุเขาจักรวาล กำหนดไว้แล้วมิใช่หรือ ตอบว่ามีใช่ เพราะแผ่นดินของจักรวาลนั้นเนื่อง เป็นผืนเดียวกันกับแผ่นดินของจักรวาลอื่นจากจักรวาลนั้น "๑๒

7. การประมวลข้อมูลจากคัมภีร์ต่างๆ

ในการอธิบาย วิเคราะห้ พรรณนาด้วยวิธีการต่างๆ ที่กล่าวมา พระสิริมังกลาจารย์จะรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากคัมภีร์ต่างๆ มาเสนอเปรียบเทียบสาระเนื้อหา และข้อคิดเห็นอย่างละเอียด วิธีการนี้เป็นลักษณะเด่นที่ลุดของจักกวาฟที่ปนี และทำให้จักกวาฟที่ปนีเป็นผลงานที่รวบรวมสาระสำคัญของเรื่องจักรวาลที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ต่างๆ มาไว้ภายใต้หัวข้อต่างๆ ที่กำหนดขึ้นอย่างสมบูรณ์ คัมภีร์ที่พระสิริมังกลาจารย์ใช้ในการรจนา คัมภีร์จักกวาฟที่ปนีมีดังนี้คือ

พระวินัยปิฎก

1) มหาวรรค

พระสุตตันตปิฎก

2) ทีฆนิกาย

3) มัชฌิมนิกาย

4) ลังขุตตนิกาย	5) อังคุตตรนิกาย
6) อุทาน	7) สุตตนิบาต
8) วิมานวัตถุ	9) เปตวัตถุ
10) ชาดก	11) ปฏิสัมภีทามรรค
12) จริยาปิฎก	

พระอภิธรรมปิฎก

13) วิภังค์	14) กถาวัตถุ

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

- 15) ลมันตปาสาทิกา

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

16) สุมังคลวิลาสินี	อรรถกถาทิฆนิกาย
17) ปัญจสุทธานิ	อรรถกถามัชฌิมนิกาย
18) สारัตถ์ปกาสินี	อรรถกถาลังขุตตนิกาย
19) มโนรทปुरुณิ	อรรถกถาอังคุตตรนิกาย
20) ชัมมปทัฏฐกถา	อรรถกถาธรรมบท
21) ปรมัตถทีปนี	อรรถกถาอุทาน
22) ปรมัตถโชติกา	อรรถกถาสุตตนิบาต
23) ปรมัตถทีปนี	อรรถกถาวิมานวัตถุ
24) ปรมัตถทีปนี	อรรถกถาเปตวัตถุ
25) ชาตักกัฏฐกถา	อรรถกถาชาดก
26) ลัทธัมมปัชโชติกา	อรรถกถานิทเทส
27) วิสุททชนวิลาสินี	อรรถกถาอปทาน

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

28) อัญญาสาสินี	อรรถกถาชัมมสังคณี
29) ลัมโมหวิโนทนี	อรรถกถาวิภังค์
30) อรรถกถากถาวัตถุ	
31) อรรถกถาปัญญาฐาน	

ฎีกาพระวินัยปิฎก

- 32) สारัตถ์ทีปนี

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

33) ทิฆนิกายฎีกา	34) มัชฌิมนิกายฎีกา
35) ลังขุตตนิกายฎีกา	36) อังคุตตรนิกายฎีกา
37) ชาตกฎีกา	38) วิมานวัตถุฎีกา

ฎีกาพระอภิธรรมปิฎก

39) ธรรมสังคณีฎีกา 40) วิภังคฎีกา

41) ปัญญาฎีกา

อนฎีกาพระอภิธรรม

42) วิภังค์-อนฎีกา

ปกรณ์พิเศษ

43) วิสุทธิมรรค

44) อภิธัมมัตถสังคหะ

45) อภิธัมมวาทาร

46) มติสารมัญจุลา

47) มหาวงส์

48) โลกบัญญัติ

49) โลกูปัตติ

50) โลกที่ปกกลาร

ฎีกาปกรณ์วิเสส

51) ปรมัตถมัญจุลา

วิสุทธิมรรคฎีกา

52) สังคหฎีกา

53) ชินาลังการฎีกา

54) อภิธัมมัตถสังคหฎีกา

ลัททวาริเสส

55) กัจจายนเวชชากรณ์

56) โมคคัลลานเวชชากรณ์

57) ลัททนีติ

58) นยาล

59) อภิธาน์ปทีปิกา

ฎีกาลัททวาริเสส

60) อภิธาน์ปทีปิกาฎีกา (บางครั้งอ้างถึงว่า จตุรงคผลปกรณ์)

61) ฎีกามหานาทีคศาสตร์

นอกจากนี้ ยังอ้างถึงบุคคลโดยนาม 5 ท่าน คือ พระอัครควังสาจารย์ (ผู้รจนาคัมภีร์ลัททนีติ) จตุรงคผลอาจารย์ (ผู้รจนาอภิธาน์ปทีปิกาฎีกา) พระพุทธวัชรขิตาจารย์ พระอุตตมมังคลเถระ และพระคณกปุตติสเถระ และได้อ้างถึงโบราณจารย์ 1 ครั้ง

8. การวินิจฉัยข้อมูล

เมื่อนำเสนอเปรียบเทียบสาระในข้อมูลต่างๆ แล้ว พระสิริมังคลาจารย์จะวินิจฉัยตัดสินว่า สาระในข้อมูลใดถูกต้อง ทั้งนี้ได้ถือเอาคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นหลัก ส่วนคัมภีร์อื่นนั้น ถ้ากล่าวตรงกับคัมภีร์พระไตรปิฎกก็ถือว่าถูกต้อง ทั้งนี้ พระสิริมังคลาจารย์ได้แสดงหลักการใช้ข้อมูลดังกล่าวว่า

" ก็ในบรรดาบาลีและอรรถกถา บาลีนั้นแหละมีกำลังมากกว่าอรรถกถาทั้งปวง ในบรรดาอรรถกถา อรรถกถาใดไม่ผิดจากบาลี ดูจ้ออรรถกถาเนมิชาดก อรรถกถานั้นมีกำลัง อรรถกถาที่ผิดจากบาลีมีมากกว่าจริง แต่อรรถกถาที่ไม่ผิดจากบาลีแม้อรรถกถาเดียวก็มีกำลังมากกว่าอรรถกถาที่ผิดจำนวนมาก ดูพระจันทรแม้วดวงเดียวก็มีกำลังมากกว่าดาวนักษัตรจำนวนมากฉะนั้น เพราะไม่ผิดจากบาลี... เพราะฉะนั้น คำใดไม่ผิดจากบาลีคำนั้นแหละควรถือเอา เพราะคำนั้นควรถือโดยความมีสาระตรงกับบาลี เป็นคำเสมอด้วยบาลี จริงอย่างนั้น นัยในบาลีเท่านั้น ควรยึดถือโดยความเป็นสาระ แม้ในลัทธินิตีก็น่าว่า นัยในบาลีเท่านั้นควรยึดถือ โดยความเป็นสาระ เพราะไม่มีภาวะที่พระลัทธิพญานุก เจ้าไม่ทรงทราบ หรือทรงทราบไม่ดี " ๗๐

ในกรณีที่มีคำอธิบายที่ผิดไปจากพระไตรปิฎกหรือผิดไปจากอรรถกถาหรือคัมภีร์อื่นที่ควรยึดถือเป็นหลักในเรื่องนั้นๆ พระสิริรังคลาจารย์จะวิจารณ์ข้อผิดนั้นอย่างตรงไปตรงมา ดังความที่ว่า

" แม้คำที่กล่าวในโลกบัญญัติว่า... ก็ควรพิจารณาเหมือนกัน เพราะผิดจากบาลีและอรรถกถา... ส่วนในชินาลังการฎีกากล่าวว่า... คำนั้นก็ผิดจากบาลี " ๗๑

" ในเรื่องนี้มีข้อวินิจฉัยดังนี้ คำที่พระอุตตมมังคลาจารย์กล่าวว่า 'ในระหว่างภูเขาสุทิสสนะและภูเขานะมินธร' ดังนี้เป็นต้น และคำที่พระพุทธรักชิตาจารย์ กล่าวว่า 'ในเวลาที่ดินถึงบนภูเขาสุทิสสนะ' ดังนี้เป็นต้น บัณฑิตไม่ควรถือเอา เพราะผิดจากคำในเนมิชาดกที่ว่า... แม้คำที่ว่า 'ข้าพเจ้าพุทธรักชิตาจารย์พอที่จะกระทำคำในพระบาลีและอรรถกถาให้เสมอกันตามความเป็นจริงได้' และคำที่ว่า 'ส่วนคำที่เขียนไว้ในอรรถกถาเนมิชาดก ฟังถือว่าเขียนโดยเปลอสลี' นั้น ก็ไม่ชอบ เพราะมิว่าพุทธรักชิตาจารย์นี้อาจทำคำในพระบาลีและอรรถกถาให้เสมอกันได้ เพราะเหตุไรจึงไม่กระทำอรรถกถาเนมิชาดก ให้เสมอกันกับบาลีแล้ว โอ การที่ยกตนแล้วไม่ทำให้สมควรแก่การยกตนนั้น ไม่ชอบเลย " ๗๒

นอกจากจะวินิจฉัยความถูกต้องของเนื้อหาแล้ว ยังได้พิจารณาอย่างละเอียดแม้ในเรื่องความถูกต้องของการอ้างอิงด้วย เช่น พระสิริมังคลาจารย์ชี้ให้เห็นว่าการอ้างอิงในคัมภีร์ชินาลังการฎีกาไม่ถูกต้อง ดังความที่ว่า

" และคำที่กล่าวว่า 'แม้ในโลกบัญญัติก็กล่าวว่า (เขาสีเนรุ) กลมเหมือนกัน' นั้น ก็กล่าวไม่ชอบ เพราะในโลกบัญญัติมิได้กล่าวอย่างนั้น ที่จริงกล่าวว่า เขาสุเนรุ... เป็นสีเหลี่ยม " ๗๓

อนึ่ง พระสิริมังคลาจารย์ยังได้วินิจฉัยความกลมกลืนของข้อมูลด้วย เช่น ท่านชี้แสดงให้เห็นว่า คัมภีร์ชินาลังการฎีกากล่าวเรื่องเดียวกันในที่ต่างๆ แตกต่างกัน ตอนหนึ่งกล่าวว่า ภูเขาสีเนรุมีรูปกลม ไม่เป็นเหลี่ยม ต่อมาอีกตอนหนึ่งกล่าวว่า ภูเขาสีเนรุเป็นรูปเหลี่ยม ท่านสรุปด้วยคำวิจารณ์ความว่า

" การที่แสดงความกลมก่อน แล้วแสดงความ เป็นสีเหลี่ยมในภายหลังในเรื่องนี้นั้น ผิด " ๗๔

ในกรณีที่ข้อมูลมีความแตกต่างกัน โดยแต่ละข้อมูลมีเหตุผลที่มีน้ำหนัก พระสิริมังคลาจารย์จะไม่ตัดสินความถูกต้อง แต่จะทิ้งไว้ให้ผู้่านพิจารณาด้วยคำว่า "ดี วิมลิตพฺพํ" แปลว่า "คำหรือข้อความนั้น บัณฑิตพึงพิจารณาเองเถิด"

๙. การอ้างอิงที่มาของข้อมูล

ท่านองเดียวกับคัมภีร์เวสสันดรทีปนี ในคัมภีร์จกกวาททีปนี พระสิริมังคลาจารย์จะระบุที่มาของข้อมูล ในลักษณะบ่งรายละเอียด ที่สะดวกแก่ผู้สนใจจะติดตามศึกษาข้อมูลนั้นๆ ได้โดยตรง และช่วยให้คำอธิบายในคัมภีร์จกกวาททีปนีมีลักษณะเป็นผลงานทางวิชาการอย่างสมบูรณ์ กล่าวคือ จะระบุชื่อสูตร ชื่อตอน ชื่อวรรค ในคัมภีร์ที่ข้อมูลนั้นๆ ปรากฏอย่างชัดเจน เช่น "ส่วนในอรรถกถาสันทกสูตรในมัชฌิมปัฏฐาสก์ กล่าวว่า..." ๗๕ "เรื่องนั้นพรรณนาไว้ในอรรถกถาวังคีสสังยุตในสคาถาวรรค" ๗๖

3. สังขยาปกาสฏีกา

3.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง คัมภีร์สังขยาปกาสฏีกาเป็นผลงานเรื่องที่ 3 ของพระสิริมังคลาจารย์ แต่งเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2063 ตอนที่ขของคัมภีร์ได้กล่าวถึงผู้แต่งและประวัติการแต่ง ด้วยเนื้อความทำนองเดียวกันในเวลสันทรทีปนี และจกกวาททีปนีว่

" อัจฉยั นวปุเร ปติฏฐิตลัทธิฬารามลุล ทกขินเปจฉิมทีลาขั ปติฏฐิตเต
เทษุขภาสาย ลุวนขวนุติ ปากฏนาเม วิหาเร วสนุเตน มหุลุลาเห
ติปิฏกธเรน ลุฑธานุกุชิวีริยปฏิมณูติเตน สปรานั โกสลุลมิจฉนุเตน
สิริมงุคโลติ ครุหิ คหิตนาเมน มหาเถเรน ปรมตฺเถ นวปุเร อีสุสรลุส
ลกวุหยราชชนตฺตโน ราชากิราชลุส มนุชินุทลุส ลนุพราชูณั ติลกภูตลุส
ปรมลทุชลุส ปตฺถิตลนุพณฺณตฺตณฺณาดลุส นุฑธลาลเน ปลนุนลุส กาล
ทวาลีตาธิกฏุสสทลกุราเช มหาสปุวลุเส กตา เทสตฺตติคาคาปฏิมณูติตลุส
ลจฺจุยาปกาสกปกรณลุส อตฺถวณฺณนา " ๗ "

- คำพรรณนาความหมายของปกรณ์สังขยาปกาสกษะ อันประกอบด้วยคาถา ๗๓
คาถานี้ พระมหาเถระผู้ซึ่งครุทั้งหลายนานนามว่า สิริมังคละ ผู้อยู่ในวิหาร
อันมีนามปรากฏในภาษาไทยว่า ลวนขวัณฺฐ อันตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้
ของอารามที่ประดิษฐานพระสิงห์ในเมืองเชียงใหม่ผู้มีอุตสาหะมาก ทรงพระ
ไตรปิฎก ประดับด้วยความเชื่อ ความรู้ และความเพียร ปรรณาคความ
ฉลาดแห่งลัทธิของตนและของฝ่ายอื่น รจนาลแล้วเมื่อปีมะโรง จุลศักราช ๘๘๒
(พ.ศ. ๒๐๖๓) ในรัชกาลของพระจอมนระผู้เป็นพระราชอาเหนือพระราช
ผู้เป็นราชันดดา ของพระราชผู้ทรงพระนามว่าท้าวลก ผู้เป็นเจ้าของในนคร
เชียงใหม่อันเป็นนครที่มีความเจริญอย่างยิ่ง ผู้เป็นยอดแห่งพระราชาทังปวง
ทรงมีศรัทธาอย่างยิ่ง ปรรณาคพระลัทธิปัญญตฺตณฺณาด เลื่อมใสในพระนุทธศาสนา
ด้วยประการฉะนี้

คัมภีร์ สาสนวงส์ ของพระปัญญาลาไมแห่งพม่า ได้กล่าวถึงคัมภีร์สังขยาปกาสก-
ฎีกานี้ ว่า

" ตตฺถ นคเร ฅาณวิลาลเถโร ลจฺจุยาปกาสกนุนาม ปกรณั อกาลิ. ตั
ฎีกั ปน ปตฺตลจฺกเถรลุส วิหาเร วสนุโต สิริมงุคโล นาม เถโร อกาลิ " ๗ "

- ในนครโยนกันนั้น พระญาณวิลาลเถระ ได้ทำปกรณ์ชื่อสังขยาปกาสกษะ ส่วน
ฎีกา (ของสังขยาปกาสกษะ) นั้น พระสิริมังคละผู้ซึ่งอยู่ในวิหารของพระเถระผู้
ไปลังกามาแล้ว เป็นผู้ทำ

ต้นฉบับตัวเขียน ในหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร มีต้นฉบับโบราณคัมภีร์
สังขยาปกาสกฏีกา 7 ฉบับ ทุกต้นฉบับมีคัมภีร์สังขยาปกาสกปกรณ์อยู่ด้วยในตอนต้น ได้แก่

- ฉบับจารสมัยรัชกาลที่ 2 จำนวนผูก 1 ผูก เลขที่ 3019
- ฉบับจารสมัยรัชกาลที่ 2 จำนวนผูก 2 ผูก เลขที่ 2313, 2320
- ฉบับจารสมัยรัชกาลที่ 3 จำนวนผูก 1 ผูก เลขที่ 2664
- ฉบับจารสมัยรัชกาลที่ 3 จำนวนผูก 2 ผูก เลขที่ 1152
- ฉบับจารสมัยรัชกาลที่ 4 จำนวนผูก 2 ผูก เลขที่ 3052
- ฉบับจารสมัยรัชกาลที่ 5 จำนวนผูก 2 ผูก เลขที่ 2313

ข้อสังเกตคือ ที่ลานหน้าปกของต้นฉบับต่างๆ เขียนชื่อคัมภีร์นี้ว่า "ฎีกาสังขยา-
ปกาสก" แต่ในตัวเนื้อหา พระสิริมังคลาจารย์กล่าวถึงงานของท่านว่า "สังขยาปกาสกตุด-
พัฒนา"^{๑๑} ยังไม่ทราบว่าชื่อ "ฎีกาสังขยาปกาสก" ที่ลานหน้าปกเป็นชื่อที่ติดมาแต่ต้นฉบับ
แรกของพระสิริมังคลาจารย์ หรือเป็นชื่อที่ผู้จารในสมัยหลังเขียนขึ้น สันนิษฐานว่าน่าจะ
เป็นชื่อที่ผู้จารในสมัยหลังเขียนขึ้นแล้วรับสืบทอดต่อกันมา เพราะเป็นการเรียกแบบภาษาพูด
อย่างไทยๆ อย่างไม่รู้ที่มา เข้าใจว่าชื่อ "ฎีกาสังขยาปกาสก" อาจมีเค้ามูลมาแต่ต้นฉบับ
แรกๆ แต่ได้ปรับเปลี่ยนไป เพราะคัมภีร์ *สวสนวงส์* ของพม่าได้กล่าวถึงคัมภีร์นี้ ในฐานะ
ที่เป็น *ฎีกา* ด้วย ในงานวิจัยจึงเรียกชื่อคัมภีร์นี้ว่าเป็นฎีกา แต่ได้เรียกต่างจากชื่อที่ลาน
หน้าปกต้นฉบับตัวเขียนเป็น *สังขยาปกาสกฎีกา* ให้ถูกต้อง ตามแบบการเรียกชื่อคัมภีร์
ประเภทฎีกาในวรรณคดีบาลีโดยทั่วไป เพราะเชื่อว่าพระสิริมังคลาจารย์จักเรียกชื่อคัมภีร์
ของท่านตามแบบวรรณคดีของลังกา เช่น *กัษาวาจิตรณฎีกา* *วินยวินัจฉัยฎีกา* เป็นต้น

การศึกษาเผยแพร่ บุญหนา สอนใจ ได้ทำการตรวจสอบชำระจัดทำคำแปลและ
ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์สังขยาปกาสกฏีกานี้ พร้อมกับคัมภีร์สังขยาปกาสกปกรณ์ของพระญาณ-
วิลาสเถระ ในหัวข้อว่า "สังขยาปกาสกปกรณ์และฎีกา : การตรวจสอบชำระและการ
ศึกษาเชิงวิเคราะห์" เสนอเป็นวิทยานิพนธ์ ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2523

3.2 สาระสังเขป

บทปณามคาถา คัมภีร์สังขยาปกาสกฏีกาไม่มีบทปณามคาถา แต่ได้ยกบทปณาม
คาถาจากสังขยาปกาสกปกรณ์ขึ้นตั้ง แล้วอธิบายความหมาย

มวติกา รูปสาระสำคัญของสังขยาปกาสกปกรณ์ว่า กล่าวถึงสังขยา 6 ประเภท
คือ มาตราวัตรระยะ มาตราตวง มาตราซึ่ง ระบบการนับสิ่งของ มาตราเงิน และการนับ
ขนาดของนิกหาปณะ

อรรถวิภานา ยกคาถาในสังขยาปกาสกปกรณ์ขึ้นตั้งทีละคาถา อธิบายความหมายของคำและความในคาถาเหล่านั้นไปตามลำดับจนจบ คำอธิบายทั้งหมดเป็นร้อยแก้ว

ส่วนจบ พรรณนาเรื่องผู้แต่งและประวัติการแต่งด้วยสำนวนร้อยแก้ว แล้วจบลงด้วยนิคมคาถา กล่าวขออาณิสงส์ของการแต่ง

3.3 เป้าหมายการแต่ง

เป้าหมายโดยตรงของการแต่งคัมภีร์สังขยาปกาสกฤทคือ เพื่อทำ อรรถวิภานา พรรณนา-อธิบายความหมายของคำและความในสังขยาปกาสกปกรณ์ของพระญาณวิลาสเถระสาเหตุที่ทำให้เกิดเป้าหมายดังกล่าว น่าจะมีอย่างน้อย 2 ประการคือ

1) สาระในสังขยาปกาสกปกรณ์ ซึ่งแต่งเป็นคาถาทั้งหมด มีลักษณะกระชับ สั้น เป็นกฎหรือสูตรที่สะดวกต่อการจดจำ แต่ไม่มีรายละเอียด

2) กฎหรือสูตรในเรื่องมาตรานับที่เสนอในสังขยาปกาสกปกรณ์เป็นมติหรือข้อสรุปของพระญาณวิลาสเถระ ซึ่งท่านคงได้มาจากการศึกษาคัมภีร์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างละเอียดแล้ว แต่ท่านไม่ได้แสดงให้เห็นว่าที่จริงมีแนวคิดในเรื่องมาตรานับนี้แตกต่างกันในคัมภีร์ต่างๆ อย่างไร และท่านได้ข้อสรุปมาจากข้อมูลใด

ดังนั้น จึงมีรายละเอียดที่อธิบายขยายความสาระในคัมภีร์สังขยาปกาสกปกรณ์ได้อีกมาก พระสิริมังคลาจารย์จึงได้แต่งคัมภีร์สังขยาปกาสกฤท อธิบายสาระในคัมภีร์สังขยาปกาสกปกรณ์ขึ้น

นอกจากเป้าหมายโดยตรงดังกล่าวแล้ว ในนิคมคาถาท่อนท้ายของคัมภีร์สังขยาปกาสกฤท พระสิริมังคลาจารย์ยังได้ระบุเป้าหมายของการแต่งที่มุ่งหวังในอาณิสงส์ที่จะเกิดแก่ตนเองและสังคม ทั้งในส่วนที่เป็นความสมบูรณ์ส่วนรูปวัตถุ ความสุขส่วนกระแสชีวิต และความเจริญส่วนธรรมไปตามลำดับจนถึงธรรมสูงสุด คือ พระนิพพาน เป้าหมายในส่วนอาณิสงส์ดังกล่าวนี้ กล่าวไว้อย่างเดียวกับนิคมคาถาในเวสสันดรที่ปณี และจักกวางที่ปณี

3.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

ลักษณะ อรรถวิภานา ซึ่งเป็นลักษณะการเสนอเนื้อหาในคัมภีร์สังขยาปกาสกฤท มี 6 ลักษณะ คือ เมื่อยกคาถาในคัมภีร์สังขยาปกาสกปกรณ์ขึ้นตั้งแล้ว พระสิริมังคลาจารย์จะอธิบายความหมายด้วยวิธีการต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. อธิบายความหมายของคำแต่ละคำในคาถาให้เข้าใจง่ายขึ้น เช่น คาถาที่ 1 ของสังขยาปกาสกปกรณ์ มีว่า

" ยา จูฬิ ทิพพจกขุสุล สุขมา วิสยารหา
น หิ ปลาทจกขุสุล วิสยา ปรมณฺ์ ส่า "๑๑

พระสิริมังคลาจารย์อธิบายว่า

" ตตถ ย่า จูฬิตติ โย รชฺชโช. ทิพพจกขุสุลลลิตติ ทิพพจกขุญาณลลิตติ สุขมาตติ
สุขมรชกต่า อติวีย ขุททก่า. วิสยารหาตติ อารมมณารหา. น หิตติ เนว.
ปลาทจกขุสุลลลิตติ ปลาทจกขุสุลลลิตติ นิสูลลิตลลิตติ จกขุวิญาณลลิตติ. วิสยาดิตติ อารมมณฺ์.
ปรมณฺ์ สลลิตติ ส่า จูฬิ ปรมณฺ์ นาม. "๑๒

- ในค่างานั้น ย่า จูฬิ แปลว่า ละอองไค. ทิพพจกขุสุล แปลว่าของทิพพจกขุ-
ญาณ. สุขมา ความว่า เป็นละอองที่ละเอียด คือเป็นละอองที่เล็กเหลือเกิน.
วิสยารหา แปลว่า ควรแก่อารมณฺ์. น หิ แปลว่า ไม่เลย. ปลาทจกขุสุล
ความว่าของจกขุวิญาณที่อาศัยอยู่ในประสากจกขุ. วิสยา แปลว่า อารมณฺ์.
ปรมณฺ์ ส่า ความว่า จูฬินั้นชื่อว่า ปรมณฺ์.

2. สรุปความหมายของข้อความทั้งค่างาน เช่นเมื่ออธิบายความหมายของ
ค่างานแต่ละค่างานแล้ว พระสิริมังคลาจารย์ได้สรุปความหมายของค่างานที่ 1 นั้น ความว่า

" ก่าน (พระญาณวิลาสเถระ) กล่าวค่างานนี้ในความหมายว่า ละอองไคที่
ละเอียด ควรแก่วิสัยของทิพพจกขุ ไม่ใช่วิสัยของปลาทจกขุ ละอองนั้นชื่อว่า
ปรมณฺ์ "๑๓

3. อรรถวิเคราะหฺ์ วิเคราะหฺ์ความหมายค่างานตามหลักไวยากรณ์ เช่น

" ในค่างานว่า จูฬิ นั้น ชื่อว่า จูฬิ เพราะอรรถวิเคราะหฺ์ว่า ย่อมไหว คือย่อมนึ่ง
ด้วยลม. จู ชาตฺถ ลงในอรรถว่า ความหวนไหว สำเร็จรูปเป็น จูฬิ ลง อี
ปัจจย. ค่างานที่ ๕ ค่างานคือ จณฺณ บิลฺล รช จูฬิ เรณฺ์ เป็นไปในอรรถว่า
มวงละเอียด. ละอองที่ละเอียดยิ่งกว่าอณฺุ ชื่อ ปรมณฺ์ "๑๔

หรือวิเคราะหฺ์ค่างาน วิทฺถลิตติ ว่า

" ชื่อว่า วิทฺถลิตติ เพราะอรรถวิเคราะหฺ์ว่า นิ้วหัวแม่มือพร้อมกันนิ้วก้อยอันบุคคล
กางออกคือ เขยียดออก. ตนฺ ชาตฺถ ลงในอรรถว่า กางออก หรือ ชา ชาตฺถ
ลงในอรรถว่า ทรงไว้ มี อี เป็นบทหน้า ลง ตี ปัจจยทั้ง ๒ ชาตฺถ. ในชาตฺถ
ตัวแรก (ตฺน ชาตฺถ) แปลง ต เป็น ท, น เป็น ต, ต เป็น ถ, ในชาตฺถ
ตัวหลัง (ชา ชาตฺถ) อาเทศ ช เป็น ท, ต เป็น ถ, เป็นภาวะที่มี ๒ รูป "๑๕

4. ศัพท์วิจารณ์ อธิบายการใช้ศัพท์ที่มีรูปพิเศษต่างไปจากหลักไวยากรณ์ เช่น

" (พระญาณวิลาสเถระ) ดวระจะกล่าววว่า เอกา อังคุลี แต่กล่าววว่า เอกมงคุลี เพราะรัสสะ อา เป็น อะ แล้วลง ม อาคม "๑๐

5. การเสนอข้อมูลที่แตกต่างกันในคัมภีร์หรือของผู้ต่างๆ หากมีข้อมูล หรือความคิดเห็นที่แตกต่างไปจากข้อเสนอของพระญาณวิลาสเถระ พระสิริมังคลาจารย์จะนำหน้าทีประมวลข้อมูลเหล่านั้นมาเสนอ แล้ววินิจฉัยว่า ข้อมูลใดถูก ข้อมูลใดผิด ข้อมูลที่อ้างถึง คือ พระบาลี (อ้าง 1 ครั้ง) พระวินัยปิฎก (2 ครั้ง) อรรถกถา (2 ครั้ง) อภิธานปิทีปิกา ของพระโมคคัลลานาจารย์ (10 ครั้ง) อภิธานปิทีปิกาฎีกา ของจตุรงคพลอำมาตย์ (4 ครั้ง) คัมภีร์อมรโกส (4 ครั้ง) สัททนิติ ของพระอัคควังสาจารย์ (3 ครั้ง) กัจจายนเวชชากรณ์ (2 ครั้ง) สุตตนิเทศ ของฉปทา (1 ครั้ง) วิสทchimรรคฎีกา (2 ครั้ง) มหาวงส์ฎีกา (1 ครั้ง) วิมตติวิโนทนิ (1 ครั้ง) โบราณจารย์ (1 ครั้ง) ทั้งนี้ พระสิริมังคลาจารย์ได้แสดงหลักการการวินิจฉัยน้ำหนักความถูกต้องของข้อมูลไว้ว่า

" บัณฑิตพึงถือเอาเนื้อความที่ไม่ผิดจากพระบาลีพร้อมทั้งอรรถกถา เพราะฉะนั้นพระอัคควังสาจารย์จึงกล่าวไว้ในสัททนิติปกรณ์ว่า บัณฑิตพึงเชื่อถือนัยแห่งพระบาลีเท่านั้น เพราะเหตุว่าสิ่งที่พระสัมพันธุญฺพทสเจ้าทรงรู้ไม่แจ่มแจ้งไม่มี "๑๑

พระสิริมังคลาจารย์มักประเมินข้อมูลอย่างตรงไปตรงมา เช่น

" ลำดับตั้งแต่หลักนัรับพุทะจนถึงหลักปุณทริกะก็กล่าวไว้ในกัจจายนปกรณ์ สืบจากลำดับตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในพระบาลี "๑๒

" ส่วนในมหาวงส์ฎีกา พระฎีกาจารย์กล่าวว่า... คำกล่าวนั้นไม่พึงสงเคราะห์ในที่นี้ "๑๓

" อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า ... ใครๆ ไม่พึงถือเอาถ้อยคำของอาจารย์พวกนั้น "๑๔

6. ขยายความแหล่งที่มาของข้อมูล ที่พระญาณวิลาสเถระระบุไว้อย่างกว้างๆ ให้ชัดเจนขึ้น เช่น

" ก็คำ ปาฬี ในคำว่า ปาฬินเยน นี้ หมายถึง บาลีโลกกาลิกสูตร ในพรหมสังยุต "๑๕

4. มังคลัตถกัปนี้

4.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง คัมภีร์มังคลัตถกัปนี้เป็นผลงานเรื่องสุดท้ายของพระสิริมังคลาจารย์ ตอนท้ายของคัมภีร์กล่าวว่า พระสิริมังคลาจารย์แต่งคัมภีร์นี้ที่สุญญาคาร (หรือวัดเวฬุวนาราม) จังหวัดเชียงใหม่ สำเร็จเมื่อ พ.ศ. 2067^{๑๒}

พระสิริมังคลาจารย์ระบุชื่อคัมภีร์ไว้ชัดเจนว่า มังคลัตถกัปนี้ แต่ต้นฉบับตัวเขียนที่คัดลอกสืบต่อกันมาเรียกชื่อคัมภีร์ว่า มังคลัตถกัปนี้ บ้าง มณฑลทปนี บ้าง มังคลัตถกัปนีอัฐรุกรถามณฑลสูตร บ้าง มณฑลทปนีอัฐรุกรถามณฑลสูตร บ้าง คัมภีร์สาสนวงศ์ของนมา เรียกคัมภีร์นี้ว่า มณฑลทปนี (มณฑลทปนี สิริมณฑลเถโร)^{๑๓} ชาวต่างประเทศหลายคนจึงเรียกชื่อคัมภีร์นี้ว่า มณฑลทปนี ตามคัมภีร์สาสนวงศ์นั้น^{๑๔} ส่วนหนังสือ ศัพท์สงเคราะห์ ของไทย ซึ่งจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2468 กล่าวถึงคัมภีร์นี้ว่า

" มังคลัตถกัปนี-นัฐรุกรถามณฑลสูตร แก่มณฑลสูตรโดยนิลสารแต่งเป็นสำนวนเทศนาโวหารไพเราะจับใจ ชักนันทานต่างๆ มาเทียบกับข้อความในมณฑลนั้นๆ ตามแนวมณฑล 38 ประการ พระสิริมังคลาจารย์แต่งที่เมืองเชียงใหม่ เมื่อปีวอก จุลศักราช 886 (พ.ศ. 2067) "^{๑๕}

ต้นฉบับโบราณ ในหอสมุดแห่งชาติ มีต้นฉบับโบราณคัมภีร์มังคลัตถกัปนี้ 73 ฉบับ จำแนกได้เป็น 8 กลุ่ม ตามชื่อที่ปรากฏที่หน้าโบราณ คือ

มณฑลทปนี มี 5 ฉบับ ได้แก่

จำนวนผูก	1	ผูก	เลขที่	4203
"	2	"	"	1922, 2768
"	17	"	"	3728
"	24	"	"	2451

มณฑลทปนีอัฐรุกรถามณฑลสูตร มี 31 ฉบับ ได้แก่

จำนวนผูก	1	ผูก	เลขที่	2506, 2559, 2469, 5735
"	4	"	"	1871
"	10	"	"	3720
"	11	"	"	3715, 3693
"	12	"	"	3772

จำนวนผูก		ผูก	เลขที่	
13		ผูก	เลขที่	1255, 3708, 372
"	14	"	"	3726
"	15	"	"	3713, 3721, 3730, 3733
"	17	"	"	3716
"	18	"	"	3737
"	20	"	"	3739, 3751, 4289
"	22	"	"	3753, 3694
"	23	"	"	3746
"	24	"	"	2789, 3741
"	26	"	"	3729
"	27	"	"	3723

พระมงคลฤทธิ์ปณี มี 7 ฉบับ ได้แก่

จำนวนผูก		ผูก	เลขที่	
1		ผูก	เลขที่	1764
"	2	"	"	4288
"	9	"	"	3324
"	13	"	"	3749
"	14	"	"	3744
"	19	"	"	3736
"	25	"	"	3734

พระมงคลฤทธิ์ปณีอุกฤษฏามงคลสูตร มี 11 ฉบับ ได้แก่

จำนวนผูก		ผูก	เลขที่	
1		ผูก	เลขที่	4467, 7492
"	2	"	"	4379
"	7	"	"	4384
"	8	"	"	3709
"	9	"	"	1200
"	10	"	"	3714, 4393
"	12	"	"	3743
"	15	"	"	3718
"	26	"	"	3719

มงคลฤทธิ์ปณี มี 3 ฉบับ ได้แก่

จำนวนผูก		ผูก	เลขที่	
2		ผูก	เลขที่	1556
"	3	"	"	2016
"	4	"	"	2015

มงคลทิปนีอุฎฐกถามงคลสุตฺต มี 8 ฉบับ ได้แก่

จำนวนผูก		ผูก	เลขที่	
1				1829, 2368
"	2	"	"	1733
"	4	"	"	1068
"	12	"	"	4013
"	13	"	"	4272
"	14	"	"	1555
"	25	"	"	2029

พระมงคลทิปนี มี 2 ฉบับ จำนวนผูก 1 ผูก เลขที่ 1479, 2805

พระมงคลทิปนีอุฎฐกถามงคลสุตฺต มี 5 ฉบับ ได้แก่

จำนวนผูก		ผูก	เลขที่	
6				1628
"	12	"	"	3395
"	20	"	"	1055
"	22	"	"	2149
"	25	"	"	2090

นอกจากนี้ ยังปรากฏต้นฉบับโบราณคัมภีร์มงคลตถทิปนีในต่างประเทศ คือ ที่ ปารีสและนิวยอร์ก^๖ ด้วย

การพิมพ์เผยแพร่ มหามกุฏราชวิทยาลัย ได้พิมพ์เผยแพร่คัมภีร์มงคลตถทิปนี ภาษาบาลี ซึ่งปริวรรตจากต้นฉบับอักษรขอมเป็นอักษรไทย ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2462 และได้จัดพิมพ์ซ้ำต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึง พ.ศ. 2528 ได้พิมพ์ มงคลตถทิปนีฉบับแปลภาษาไทยครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2481 และพิมพ์ซ้ำต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึง พ.ศ. 2501 อนึ่ง ยังได้พบหนังสือแปลมงคลตถทิปนี ไม่ได้ระบุชื่อผู้แปล พิมพ์ พ.ศ. 2470 ซึ่งเป็นการพิมพ์ครั้งที่ 3 ของหนังสือแปลนั้น^๗

พระครูสิริปัญญามุนี (อ่อน) ได้เรียบเรียงคัมภีร์มงคลตถทิปนี เป็นภาษาไทยที่กระชับเข้าใจง่าย มีลักษณะเป็นการแปลเก็บความ ให้ชื่อว่า มงคลทิปนี หรือ มงคลสูตร 38 นิสิตสาร^๘ ผลงานนี้ได้รับการตีพิมพ์ 6 ครั้ง

นอกจากนี้ ยังมีผลงานเรียบเรียงมงคลตถทิปนีเป็นภาษาพม่า ผู้เรียบเรียงคือ Nyaungan Sayadaw U Kawi เมื่อประมาณ พ.ศ. 2238 ต่อมาสำนักพิมพ์ Hunthaveti แห่งนครย่างกุ้ง ได้นำมาจัดพิมพ์เผยแพร่^๙

การศึกษา ดร. ศักดิ์ศรี แยมันดดา ได้ตรวจสอบชำระ แปลและศึกษาวิเคราะห์ คัมภีร์มังคลัตถปิณี เป็นวิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรอักษรศาสตรบัณฑิต ของมหาวิทยาลัย เพนซิลวาเนีย เมื่อ พ.ศ. 2513

กล่าวได้ว่า คัมภีร์มังคลัตถปิณี เป็นผลงานที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ สมกับที่กองตำรากรมกฎหมายราชวิทยาลัย ได้แสดงคุณค่าของ คัมภีร์นี้ไว้ว่า

" มังคลัตถปิณี เป็นหนังสือที่ท่านผู้รู้รับรองแล้วว่า อยู่ในชั้นหนังสือที่แต่งดีเยี่ยม เรื่องหนึ่ง เพราะประกอบด้วยคุณลักษณะหลายประการ เช่น วางโครงเรื่องดี ใช้ถ้อยคำพร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ วิธีแต่งก็เหมาะสม เป็นต้น ท่านจึงจัดให้เป็น (หนังสือเรียนใน) หลักสูตร ป.ศ. 4 และบทพประโยชน์ศ. 7 นอกจากนี้ยังมีประโยชน์คือ เป็นเนตติของนักประพันธ์ นักเทศก์ และนักปฏิบัติเป็นอันมาก " ๑๐

4.2 สาระสิ่งเชป

ปณามคาถา คาถามัสการพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และระบุว่าแต่งคำอธิบายสาระแห่งมงคลสูตร ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง

อุปุตติกถา เหตุเกิดมงคลสูตร : เหตุที่ทำให้เกิดการเทศนาพระสูตรต่างๆ มี 4 ประการ คือ

- 1) เกิดจากอหยาศัยหรือความต้องการของผู้แสดงธรรม
- 2) เกิดจากอหยาศัยหรือความต้องการของผู้ฟังธรรม
- 3) เกิดเพราะมีเหตุการณ์นำมา
- 4) เกิดเพราะมีการถาม

มงคลสูตร เกิดขึ้นเพราะมีการถาม ดังมีเรื่องเล่าว่า คนในชมพูทวีปถกเถียงว่า อะไรเป็นมงคล บางคนมีความเห็นว่า สิ่งที่เป็นมงคล บางคนว่า สิ่งที่ได้ฟังเป็นมงคล บางคนว่า สิ่งที่ทำแล้วเป็นมงคล การถกเถียงนี้ได้กระจายไปทั้งชมพูทวีป ก่อให้เกิดความโกลาหลเป็นเวลานานถึง 12 ปี แล้วชายไปถึงเหล่าเทวดาและพรหม ท้าวสักกะปรารถนาจะระงับความโกลาหลจึงนำหมูเทวดามากกราบทูลถามพระพุทธเจ้า ณ พระเชตวัน

สตตวตถุณานี การกำหนดส่วนในมณฑลสูตร : จำแนกว่าถ้อยคำในมณฑลสูตร ส่วนใดเป็นคำพูดของใคร กล่าวคือ

เอวี เม สุตี เป็นต้น เป็นคำของพระอานนท์

นหุ เทวา มนุสสา จ เป็นต้น เป็นคำของเทวดา

คากา 11 คากา มี อเสวนา จ พาลานี เป็นต้น เป็นพระพุทธานุญาต

นิทานตถุณณา อธิบายความหมายของคำและความเริ่มต้นและคากาทูลถามอัน เป็นนิทานหรือเรื่องนำคากามงคล 38 ที่พระพุทธเจ้าจะตรัสเทศนา

ปรมคากายตถุณณา อธิบายความหมายของคำและความ ในคากาที่ 1 ประกอบด้วยมงคล 3 ประการ คือ การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต และการบูชาบุคคล ที่ควรบูชา

พาลบัณฑิตเสวนาเสวนกถา-การไม่คบคนพาลและการคบบัณฑิต (มงคลที่ 1-2)

สาระ :

ความหมายของคำว่า คนพาล ลักษณะของคนพาล เป็นผู้ประกอบด้วยอกุศลกรรมบถ 10, ครุทั้ง 6 คือ ปุณณกัลลปะ มักขลิโคสาล นิครนธนาฏบุตร สัญชัยเวลัฏฐบุตร ปทุทถักจายนะ อชิตเกสภัมพล และบาปบุคคลทั้งหลายมีพระเทวทัต เป็นต้น เป็นคนพาล ผู้คิดชั่ว พูดชั่ว และทำชั่ว ก็เป็นคนพาล

ความหมายของคำว่า บัณฑิต ลักษณะบัณฑิต เป็นผู้ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระมหาสาวก 80 และพระสาวกทั้งหลายของพระพุทธเจ้า เป็นต้น เป็นบัณฑิต, ผู้คิดชอบ พูดชอบ ทำชอบ ก็เป็นบัณฑิต

เหตุผลที่ไม่ควรคบคนพาลและควรคบบัณฑิต เพราะผู้ใดคบคนใด ผู้นั้นก็มีคนนั้น เป็นคติ

อุทาหรณ์ :

- 1) เรื่องลูกนกแขกเต้าลงพิน้อง ลูกนกตัวหนึ่งเป็นนกขี้เพราะเติบโตในหมู่โจร อีกตัวหนึ่งเป็นนกดีเพราะเติบโตในหมู่บัณฑิต
- 2) เรื่องช่างมหรีพามุข เปลี่ยนนิสัยเป็นช่างคร่ำเพราะได้ยืมคำพูดขี้ของโจร
- 3) เรื่องม้าบัณฑิตวะ เดินเชยตามคนเลี้ยง
- 4) เรื่องผลมะม่วง กลายจากรสหวานเป็นรสขม เพราะคนเอารากและกิ่งของมะม่วงพั้นกับรากและกิ่งของสะเดาและเถาปรเห็ด
- 5) เรื่องพระคาบส ลอนบุตรให้คนผู้ไม่กระทำความชั่วทางกาย วาจา ใจ

- 6) เรื่องอกิตติบัณฑิต ไม่ชอบคนพาล
- 7) เรื่องวินภัตติกษุ ศิษย์ของพระมหากัสสปเถระลาสิกขาออกไป แล้วไปหลงเชื่อคำของคนชั่ว จึงกระทำการโจรกรรม ถูกเจ้าพนักงานจับลงโทษ พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดแสดงธรรม วินภัตติเกิดดวงตาเห็นธรรมบรรลุโสดาบัน กลับมาบวชใหม่ ไม่นานได้บรรลุพระอรหัต
- 8) เรื่องพระเทวทัตทำร้ายพระพุทธเจ้า ถูกแผ่นดินสูบไปเกิดในอเวจีมหานรก
- 9) เรื่องพระเจ้าอชาตศัตรู ทำบิณฑบาตกรรม เพราะเชื่อคำแนะนำของพระเทวทัต
- 10) เรื่องครุฑทั้ง 6 ถือกิฏฐิษฐ์ ยังหมั่นผู้ทำตามตนให้ได้รับความเดือดร้อน
- 11) เรื่องสุนัตต์โพธิสัตว์ เจริญงามสมาบัติและเมตตาภาวนา ยังผู้ปฏิบัติตามให้ได้รับความสุข
- 12) เรื่องพ่อค้า 700 คน ตั้งใจรักษาศีลตามคำแนะนำของบุรุษผู้มีศีลคนหนึ่ง ในขณะที่เรืออัปปาง ลื่นชีวิตแล้วแล้วไปเกิดเป็นเทวดา
- 13) เรื่องมัลลิกา เป็นหญิงมีปัญญา ลามิและลูกถูกพระราชาประหารเพราะความเข้าใจผิด ก็มีได้เคร้าโคก ช้ำยังสอนสะใภ้ทั้งหมดให้ระงับความโศกด้วย
- 14) เรื่องสังกัจจามณเฑร บรรพชาในสำนักพระสารีบุตร บรรลุพระอรหัตตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิกา แต่เมื่ออายุ 7 ขวบ คราวหนึ่งถูกโจรจับ ได้เทศนาธรรมแก่โจรจนโจรเกิดความเลื่อมใส ขอบวช ภายหลังโจรเหล่านั้นได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าได้บรรลุอรหัตตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิกา
- 15) เรื่องอธัมตตกลามณเฑร เป็นหลานของพระสังกัจจเฑระ ช่วยบิดามารดา และญาติให้พ้นจากโจรภัยได้เพราะความที่ตนเป็นผู้รักษาคำสัตย์

ปุชา จ ปุชนิยานิกถา - เรื่องการบูชาบุคคลที่ควรบูชา (มงคลที่ 3)

สาระ :

วิเคราะห์ความหมายของคำว่า การบูชาและบุคคลที่ควรบูชา

การบูชา 2 : อามิสบูชา และปฏิบัติบูชา

บุคคลที่ควรบูชามีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอริยสาวก เป็นต้น
อานิสงส์ของการบูชาบุคคลที่ควรบูชา

อุทาหรณ์ :

- 1) เรื่องนายสุมนช่างจัดดอกไม้ของพระเจ้าพิมพิสาร ได้บูชาพระพุทธเจ้าด้วยดอกไม้ที่จะนำไปถวายพระเจ้าพิมพิสารโดยความเลื่อมใส มีได้หวังชีวิต พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบเรื่อง ได้ประทานทรัพย์และสิ่งของจำนวนมากให้ พระพุทธเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า

นายสมณนี้เมื่อสิ้นชีวิตแล้วจักไปสู่สุคติในเทวโลกและมนุษย์โลก และในชาติสุดท้ายจักได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า

2) เรื่องพระสุธาปิณฑิยเถระ ได้สั่งสมบุญกระทำการบูชาในสมัยของพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลาย ในสมัยของพระพุทธรูปเจ้าสมณโคดม ได้ออกบวชและบรรลุพระอรหันต์

3) เรื่องกิสาคอสมิเทพธิดา ได้เกิดเป็นเทพธิดาเพราะผลแห่งการบูชาพระสถูปของพระคาสดา

4) เรื่องนางปัญจปาปา ในอดีตชาติได้ถวายดินเหนียวแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าอย่างไม่เต็มใจ ผลของการบูชาในลักษณะนั้นทำให้นางได้เกิดเป็นหญิงรูปร่างสวยงามแต่หน้าตาซีเห่อ อยู่ในตระกูลที่ขัดสน ภายหลังได้เป็นพระอัครมเหสีของพระราชา 2 พระองค์

5) เรื่องนางปทุมวดี เกิดในดอกปทุม ภายหลังได้เป็นพระมเหสีของพระเจ้ากรุงพาราณสีเพราะผลของการบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าด้วยดอกปทุม

6) เรื่องหญิง 4 คน ถวายดอกไม้แก่พระภิกษุ สิ้นชีวิตแล้วได้เป็นเทพธิดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

7) เรื่องลาชเทพธิดา ได้เกิดเป็นเทพธิดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพราะผลของการบูชาพระกัลลปเถระด้วยข้าวตอก

8) เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นลุงของพระสารีบุตร ได้ฟังคำเทศนาของพระพุทธรูปเจ้า เรื่องการให้ทานแก่บุคคลที่ควรให้

9) เรื่องพระติสสเถระ ตั้งใจปฏิบัติธรรมเพื่อเป็นปฏิบัติบูชาแก่พระพุทธรูปเจ้า พระพุทธรูปเจ้าตรัสสรรเสริญว่า " ผู้ใดมีความรักในเรา ผู้นั้นพึงเป็นเช่นพระติสสเถระนี้ เพราะชนทั้งหลายแม้ทำการบูชาด้วยของหอมและมาลา เป็นต้น หาชื่อว่าบูชาเราแท้จริงไม่ ส่วนหมู่ชนผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม นั้นแหละ ชื่อว่าบูชาเรา "

10) เรื่องพระอัสสภเถระ ปฏิบัติธรรมเพื่อความสิ้นทุกข์ เช่นเดียวกับพระติสส

11) เรื่องพระเจ้าอชาตศัตรู บูชาพระเทวทัต จึงปลงพระชนม์พระราชบิดา ตามคำแนะนำของพระเทวทัต ผลกรรมนี้ทำให้พระองค์ตัดอุปนิสัยที่จะได้ถึงปฐมมรรค มิได้เป็นพระโสดาบัน

12) เรื่องปริพาชก ยกย่องแพะว่าเป็นสัตว์รู้คุณ ภายหลังถูกแพะนั้นขวิดตาย

ทุติยคาถาตถวณฺณา อธิบายความหมายของคำและความ ในคาถาที่ 2 ประกอบด้วยมงคล 9 ประการ คือ การอยู่ในประเทศอันสมควร ความเป็นผู้มีบุญอันกระทำไว้ในกาลก่อน การตั้งตนไว้ชอบ

ปฏิรูปเทสวาสกถา - เรื่องการอยู่ในประเทศอันสมควร (มงคลข้อที่ 4)

สาระ :

ความหมายของคำว่า ประเทศอันสมควร คือ ประเทศหรือถิ่นที่อยู่ที่ดีของสมเด็จพะสัมมาสัมพุทธเจ้ารุ่งเรือง ประเทศที่บริษัท 4 พวกกันประพฤตินิยม มีการทำบุญกิริยาวัตถุ เป็นต้น

อุทาหรณ์ :

- 1) เรื่องชาวประมงชื่ออริยะอาศัยอยู่ในกรุงลาวตี ได้ฟังคำสอนจากพระพุทธเจ้าเรื่องการไม่เบียดเบียนสัตว์ มีดวงตาเห็นธรรม บรรลุพระโสดาปัตติผล
- 2) เรื่องพระวักกสิเถระ ออกบวชเพราะหวังจะได้เห็นพระพุทธเจ้า เป็นนิตย์ เมื่อถูกพระพุทธเจ้าห้ามมิให้มาคอยเฝ้าคุพระองค์ก็เสียใจจะฆ่าตัวตาย พระพุทธเจ้าโปรดแสดงธรรม พระวักกสิบรรลุพระอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภทา
- 3) ตัวอย่างสถานที่ที่เป็นประเทศอันสมควร เช่น มัชฌิมประเทศเมืองอนูราชปุระ (แทรกลำดับวงศ์กษัตริย์แห่งอนูราชประตามคัมภีร์มหาวงส์ไว้ด้วย)

ปุพเพกตปุณณตาถา - เรื่องความเป็นผู้มีบุญอันกระทำไว้ในกาลก่อน (มงคลข้อที่ 5)

สาระ :

ความหมายของคำว่า ผู้มีบุญอันกระทำไว้ในกาลก่อน
อันส่งผลของการสั่งสมบุญที่นำไปสู่การบรรลุพระอรหัตผล

อุทาหรณ์ :

- 1) เรื่องพระมหากัปปินเถระ ได้บรรลุธรรมเพราะผลแห่งการสั่งสมบุญเป็นอันมากในอดีตชาติ มีการถวายเสนาสนะแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นต้น
- 2) เรื่องบุรุษผู้มีวาสนา ให้อุบายเอาของวิเศษจากฤาษีมายังตนให้เป็นกษัตริย์ เรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์ว่า ผู้ที่มีได้สั่งสมบุญมาก่อน แม้ได้สิ่งที่ดีก็จะรักษาไว้มิได้ เพราะไม่เคยสั่งสมบุญมาก่อน ดังกรณีของฤาษี ส่วนผู้ที่สั่งสมบุญเมื่อได้สิ่งที่ดีมาจักได้ประสบสุข ดังกรณีของบุรุษผู้มีวาสนา
- 3) เรื่องพราหมณ์ผู้ลักลิริ พราหมณ์ผู้หนึ่งต้องการลักลิริของอนาถบิณฑิตเศรษฐี แต่ลักไม่ได้ เพราะลิริที่ทำให้อนาถบิณฑิตเศรษฐีรำรวยมีชื่อเสียงมิได้เป็นสิ่งที่ลักได้ ด้วยว่าลิรินั้นคือบุญสมบัติซึ่งอนาถบิณฑิตเศรษฐีได้สั่งสมมาเป็นเวลานาน
- 4) เรื่องบุรุษหาพิน ได้เป็นพระราชาเพราะความเป็นผู้มีบุญที่ได้สั่งสมไว้แล้ว
- 5) เรื่องพระเจ้าทูลฐคามณอภัยทรงเป็นกษัตริย์ผู้ทรงบุญญาภิบาล ทรงสามารถพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองอย่างมากได้ เพราะบุญที่พระองค์ทรงทำไว้แล้วในกาลก่อน

อตุตถสมุมาปดิฉิกขา - เรื่องการตั้งตนไว้ชอบ (มงคลข้อที่ 6)

สาระ :

ความหมายของคำว่า ตน คือ จิต และ อัตภาพ

การตั้งตนไว้ชอบ คือการทำตนผู้เป็นคนทุศีลให้เป็นผู้มีศีล ทำตนผู้ไม่มีศรัทธาให้เป็นผู้มีศรัทธา ทำตนผู้มีความตระหนี่ให้เป็นผู้มีความเสียสละ เป็นต้น

อุทาหรณ์ :

1) เรื่องโจร 500 คน กระทำความชั่วเป็นอันมาก ต่อมาได้กลับใจรักษาศีล มีขาดตกบกพร่องตามคำแนะนำของพระภิกษุรูปหนึ่ง สิ้นชีวิตแล้วไปเกิดในเทวโลก ชาตินี้ ลุคท้ายเกิดในสมัยพุทธกาล ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ได้บรรลุนิพพาน

2) เรื่องพระภราทวาชเถระ เดิมเป็นพราหมณ์ผู้ไม่มีศรัทธาในพระศาสนา วันหนึ่งได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า เกิดศรัทธาจึงออกบวช ที่สุดได้บรรลุนิพพาน

3) เรื่องโกสิยะเศรษฐีผู้ตระหนี่ ถึงแม้ว่าจะเป็นผู้มีทรัพย์มาก ก็ดำรงชีวิตอย่างขัดสนเพราะกลัวจะเสียทรัพย์ ต่อมาได้รับคำสั่งสอนจากท้าวลักกะ เห็นคุณค่าของการทำทาน จึงกระทำความเป็นอันมาก สิ้นชีวิตแล้วไปเกิดในเทวโลก ในสมัยพุทธกาล ได้บวชในพระศาสนาของพระพุทธเจ้า

4) เรื่องอิลลิสเศรษฐี เป็นผู้ตระหนี่ ทุศีล ไม่มีศรัทธา พระโมคคัลลานเถระ ได้นำมาฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ได้บรรลุนิพพานเป็นพระโสดาบัน

ตติยคาถาตถวณฺณนา อธิบายความหมายของคำและความ ในคาถาที่ 3 ประกอบด้วยมงคล 4 ประการ คือ นานุสัจจะ ศีลปะ วินัยที่ศึกษาดีแล้ว วาจาสุภาสิต

นาหุลลจจกกา - เรื่องความเป็นผู้ศึกษามาก (มงคลข้อที่ 7)

สาระ :

ความหมายของคำว่าความเป็นผู้ศึกษามาก หมายถึงความเป็นผู้ฉลาดในกิจกรรมต่างๆ เนื่องจากการได้ศึกษามาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความเป็นผู้ฉลาดในพุทธพจน์ สามารถจดจำทำความเข้าใจไปบอกกล่าวในท่ามกลางบริษัท 4 ได้ และเป็นผู้มีศีลควบคู่ไปกับการรู้ด้วย

อุทาหรณ์ :

1) เรื่องพราหมณ์บุชาภิกษุผู้เป็นพหูสูต เพราะได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้ว่า " ถ้าท่านปรารถนาจะบูชาพระธรรมรัตนะ ก็จงบูชาภิกษุผู้เป็นพหูสูตเถิด "

2) เรื่องเสนาบดีทิตโพิธิลัตว์ เป็นผู้รู้ธรรม ใช้ปัญญาช่วยพราหมณ์ผู้หนึ่งให้พ้นทุกข์ได้

ศิลปะปกกา - เรื่องศิลปะ (มงคลข้อที่ 8)

สาระ :

ศิลปะ 2 อย่าง อนาคตศิลปะ - ศิลปะของบรรพชน อนาคตศิลปะ - ศิลปะของคฤหัสถ์

การกระทำที่เรียกว่า ศิลปะ นอกจากเป็นการกระทำที่อาศัยฝีมือความชำนาญ ความประณีตแล้ว ยังเป็นการกระทำที่ประกอบด้วยคุณธรรมมีที่มาจาก การเบียดเบียน ชีวิตสัตว์อื่น เป็นต้นด้วย

อุทาหรณ์ :

1) เรื่องพระอานนท์เถระ แสดงความฉลาดในการทำจิวร ได้รับคำสรรเสริญ จากพระพุทธเจ้า

2) เรื่องพระภิกษุรูปหนึ่ง ทาบผ้าปะอันตราวาลกที่ขาด ได้รับคำอนุญาตจากพระพุทธเจ้าให้ทำเช่นนั้นได้

3) เรื่องพระโลภุททายี ตัดเย็บจิวรให้พระภิกษุผู้เป็นภรรยาเก่าของตน พระพุทธเจ้าทรงติเตียนแล้วทรงบัญญัติสิกขาบทขึ้นว่า "ภิกษุใด เย็บเองก็ดี ให้ผู้อื่นเย็บก็ดีซึ่งจิวร เพื่อภิกษุผู้มิใช่ญาติ ภิกษุนั้นต้องอาบัติปาจิตตีย์"

4) เรื่องช่างแก้ว ได้รับทรัพย์จากหนูเพราะได้ประกอบการงานที่เว้นจากการเบียดเบียนสัตว์

5) เรื่องช่างสาน ทำเสื้อสำแพนถวายพระพุทธเจ้าสิทธัตถะ กุศลกรรมนั้นยังให้เกิดในสุคติภพตลอด 94 กัปป์ และในสมัยของพระพุทธเจ้าสมณโคดมนี้ ได้อุปสมบทที่ลุดได้บรรลุนิพพาน ความฉลาดในหัตถกรรมเช่นการสานนี้ นับเป็นศิลปะด้วย

6) เรื่องพระเจ้ามหาปนาทราช ทรงเป็นกษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการ ท้าวสักกะส่งพระวิศวกรรมเทพบุตรมาช่วยสร้างปราสาทถวายพระเจ้ามหาปนาทะ เพราะเหตุว่าในอดีตชาติ พระเจ้ามหาปนาทะได้เกิดเป็นลูกของนายช่างสาน ได้ช่วยพ่อแม่สร้างบรรณศาลาและที่จงกรมถวายพระปัจเจกพระพุทธเจ้า

7) เรื่องบุรุษเปลี้ย เป็นผู้ฉลาดในศิลปะตัดกรวด ครั้งหนึ่งพระราชาเสด็จมาพบ จึงตรัสขอให้บุรุษเปลี้ยช่วยคิดมูลแพะเข้าปากของอำมาตย์ผู้มากผู้หนึ่ง ทำให้อำมาตย์ผู้นั้นเปลี้ยจนกลายเป็นคนระมัดระวังวาจา พระราชาโปรดพระราชทานทรัพย์จำนวนมากให้บุรุษเปลี้ย เรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์ว่า ศิลปะในโลก บัณฑิตทั้งหลายควรเรียนเพราะแม้ด้วยศิลปะเพียงแต่การตัดกรวด บุรุษเปลี้ยก็ยังได้สมบัติจำนวนมาก

8) เรื่องภิกษุผู้ฆ่าหงส์ บุรุษเปลี้ย(ในเรื่องข้างต้น) ได้ฟังธรรม เกิดความเลื่อมใสจึงออกบรรพชา วันหนึ่งได้ตัดกรวดใส่น้ำตย์ตาของหงส์ตัวหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสติเตียนพระภิกษุนั้นเป็นอันมาก

9) เรื่องลัญจิกฎเปรต บุรุษผู้ชำนาญการตัดกรวด ได้ตัดกรวดเข้าไปในช่องหูของพระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง เป็นเหตุให้พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์นั้นปริณิพานลงเพราะทนทุกข์เวทนาที่เกิดขึ้นไม่ได้ บุรุษนั้นถูกชนทั้งหลายที่รู้เรื่องทบทาย ไปเกิดในอเวจีนรก ต่อมาเกิดเป็นลัญจิกฎเปรต มีค้อนเหล็กหกหมื่นลูกโขนบนศีรษะ

10) เรื่องพระเจ้ากัฏฐวาหนะที่ 1 ครองราชสมบัติในหิมวันตประเทศ ก่อนที่จะมาเป็นกษัตริย์ได้เป็นนายช่างสร้างปราสาทลักษณะพิเศษ คือ คุประหนึ่งว่าลอยอยู่ในอากาศถวายแด่พระราชโอรสของพระเจ้านิมพิลาร พระราชโอรสทรงคิดฆ่านายช่างเพราะไม่ต้องการให้นายช่างสร้างปราสาทลักษณะเช่นนั้นให้แก่ผู้ใดอีก นายช่างทราบเรื่องจึงทำอุบายพาภรรยาและลูกหนีมาอยู่ที่หิมวันตประเทศ สร้างพระนครขึ้นแล้วขึ้นเสวยราชย์เป็นกษัตริย์

11) เรื่องพระเจ้ากัฏฐวาหนะที่ 2 เดิมเป็นนายช่างสร้างปราสาทชาย ต่อมาได้ชวนลูกศิษย์มาสร้างบ้านเมืองที่หิมวันตประเทศ แล้วขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ปกครองพระนครนั้น ทรงพระนามว่า พระเจ้ากัฏฐวาหนะ พระองค์ทรงทำบุญมีการสร้างวิหารเจดีย์ เป็นต้น จุดแล้วไปเกิดในเทวโลก ในสมัยพุทธกาล ได้เกิดในสกุลปุโรหิต ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าบรรลุธรรมเป็นพระอนาคามี

วินโย สุลูกุชิตกถา - เรื่องวินัยที่ศึกษาดีแล้ว (มงคลข้อที่ 9)

สาระ :

วินัย 2 อย่าง อนุคาริยวินัย - วินัยของบรรพชิต เช่น การไม่ต้องอาบัติอนุคาริยวินัย - วินัยของคฤหัสถ์ เช่น การเว้นจากอกุศลกรรมบท 10

อุทาหรณ์ :

1) เรื่องพระยานาคเธรกปัตต์ มาเกิดเป็นพระยานาคเพราะในชาติที่เป็นพระภิกษุได้กระทำความผิดวินัยคือ ทำไบตะโครีน้ำขาด แล้วไม่ปลงอาบัติ ในสมัยพุทธกาลได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า โดยภาวะจิตสามารถบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน แต่ไม่ได้บรรลุเพราะความที่เป็นสัตว์เดรัจฉาน

2) เรื่องพระปธานิยเถระ ถูกงูพิษร้ายกัดขณะฟังธรรมก็ควบคุมตนพิจารณาดีลอันบริสุทธิ์ของตน ทำให้พิษงูกลับหายลงสู่พื้นดิน พระปธานิยเถระเจริญวิปัสสนาต่อ บรรลุพระอรหัต ๓ ที่นั้น

3) เรื่องพระสุธรรมเถระ คำจิตตคฤหบดีด้วยถ้อยคำหยาบ เมื่อรับโอวาทของพระศาสดาแล้ว ได้กลับมาแสดงอาบัติต่อหน้าจิตตคฤหบดี ในเวลาไม่นานจากนั้นได้เจริญธรรมบรรลุพระอรหัต

4) เรื่องพระเถระรูปหนึ่ง ถูกโจรจับมัดด้วยเถาย่านาง ก็ไม่ทำลายเถาย่านางเพื่อเอาตัวรอด เพราะต้องการรักษาปาฏิโมกขสังวรศีลไว้ให้ครบถ้วน เจริญวิปัสสนา

อยู่ ณ ที่นั้นตลอดหนึ่งสัปดาห์ ได้บรรลุนิพพานเป็นพระอนาคามี

5) เรื่องพระเถระรูปหนึ่ง ถูกโจรจับมัดด้วยเถาหัวด้วน ไฟป่าลามมา ก็ไม่
เคঁคเถานั่นออก รักษาศีลเจริญวิปัสสนา ได้บรรลุนิพพาน ประทับ ณ ที่นั้น

6) เรื่องหาริตดาบสโพธิสัตว์ ฌานเสื่อมเพราะเกิดราคะในพระราชเทวีของ
พระเจ้ากรุงพาราณสี ได้เสพอสังขารกับพระราชเทวีนั้น ภายหลังเกิดความละอายใจจึง
กลับไปบำเพ็ญกัลป์สมาธิ ได้ฌานสมบัติอีกครั้ง

7) เรื่องสุนัขจิ้งจอกชื่อปุตติมังสะ หวังจะกินนางแพะตัวหนึ่ง จึงให้ภรรยาไปล่อ
ลวงนางแพะมา พอนางแพะเดินเข้ามาใกล้ ปุตติมังสะซึ่งแสร้งนอนตายก็ชะเง้อหน้าขึ้นดู
นางแพะไหวตัวหนีกลับไป เรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์เปรียบเทียบว่า แม้พระภิกษุเพ่งดูรูปในกาล
ไม่ควร ก็จะไม่เสื่อมจากโคจรมีสติปัญญา เป็นต้น

8) เรื่องพระมหาตีสลเถระ เจริญอัฐิสิกข์มัญฐาน (การพิจารณากระดูก)
เป็นนิตย วันหนึ่งไปบิณฑบาตในเมือง หญิงคนหนึ่งมีจิตวิปลาส เห็นพระเถระก็หัวเราะ
พระเถระได้ยินเสียงหัวเราะ ได้อัฐิสิกข์ญาณในกระดูกพั้นของหญิงนั้น บรรลุปฐมฌาน อาศัย
ปฐมฌานนั้นเป็นบาทฐาน แล้วเจริญวิปัสสนาต่อ ได้บรรลุนิพพาน

9) เรื่องพระวังคีสเถระ พบหญิงผู้หนึ่งเกิดราคะขึ้น พระอานนทเถระแนะนำ
ให้พระวังคีสระงับราคะด้วยการเจริญอุสภภาวนา ต่อมาไม่นาน พระวังคีสได้บรรลุนิพ
พาน

10) เรื่องพระจิตตคฤตเถระ เป็นผู้สำรวมยิ่ง เจริญภาวนาในถ้ำเป็นเวลายาวนาน
โดยไม่เห็นภาพจิตรกรรมในถ้ำนั้น เพราะทอดตาเพียงชั่วแอกเท่านั้น แม้เมื่อพระ
ราชานิมนต์ท่านไปรับการถวายทานในพระราชวัง ท่านก็สำรวมศีลบริสุทธิ์สม่ำเสมอ ที่สุด
ได้บรรลุนิพพาน

11) เรื่องพระมหาตีสลเถระ ในช่วงทพภิกขภัย พระมหาตีสลเถระมีร่างกาย
อ่อนแอเพราะขาดอาหาร วันหนึ่ง ท่านได้แวะนอนที่โคนต้นมะม่วงซึ่งมีผลหล่นอยู่ที่โคนต้น
จำนวนมาก พระมหาตีสลเถระสำรวมใจแม้ต่ออาหารก็ไม่ทำแม้จิตในการแสวงหาอันไม่ควร
ให้เกิดขึ้น ผู้เฒ่าผู้หนึ่งมาพบ จึงทำน้ำมะม่วงถวายแล้วแบกพระเถระขึ้นบนหลังนำไปส่งยัง
ที่อยู่ พระมหาตีสลเถระเจริญวิปัสสนาจนหลังผู้เฒ่าท่านั้น ได้บรรลุนิพพาน

12) เรื่องนักเลงสกา เป็นคนโกง เวลาปราศัยจะเอาลูกสกาลีเข้าไปใน
ปาก แล้วแสร้งบอกว่าลูกสกาหาย พระโพธิสัตว์ตัดสินัยนักเลงสกานั้นโดยนำลูกสกามาข้อม
ยาพิษ นักเลงสกาอมลูกสกาเข้าไปในปากก็สลบล้มเพราะกำลังยาพิษ พระโพธิสัตว์ให้ยา
ช่วยสารถอกพิษออกมา แล้วสั่งสอนนักเลงสกามีให้ทำเช่นนั้นอีก

13) เรื่องราชสีห์หลงรักใคร่ในแม่เนื้อ คนเลี้ยงโคเอายาพิษทาตามตัวแม่เนื้อ
ราชสีห์เลียร่างกายอาบยาพิษของแม่เนื้อนั้นจึงถึงแก่ความตาย เรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์แสดง
โทษของการไม่พิจารณาก่อนบริโภค

14) เรื่องคาบล 2 รูป เวเทคคาบสลังสมเกลือไว้ คันชาคาบสผู้เป็นสหาย
ทราบเรื่องก็ตีเตียนและตักเตือน เวเทคคาบสเชื่อพัง ได้เจริญกุศลภาวนาจนได้ฌานและ
อภิญญา

สุภาสิตา วาจากถา - เรื่องวาจาเป็นสุภาสิต (มงคลข้อที่ 10)

สาระ :

วิเคราะห์ศัพท์ วาจา

วาจาที่เป็นสุภาสิตประกอบด้วยองค์ 5 คือ กล่าวเหมาะสมกับเวลา กล่าววาจา
สัตย์ กล่าววาจาอ่อนหวาน กล่าววาจาประกอบด้วยประโยชน์ กล่าวด้วยเมตตาจิต

อุทาหรณ์ :

1) เรื่องสุกรเปรต ภิกษุธรรมกถิกรูปหนึ่ง พุคฺยุแหยให้พระเถระ 2 รูป แดก
กันเพราะหวังจะเอาอวาสาของพระเถระมาเป็นของตน แม้ภิกษุนั้นจะเจริญสมณธรรมเป็น
เวลาสองหมื่นปี ก็ยังต้องเกิดเป็นสุกรเปรตมีหางที่ปากและมีหมุ่นอนพลาณออกจากปากนั้น
เพราะผลแห่งการกล่าววาจาโลเลียด

2) เรื่องปลากบิล ภิกษุรูปหนึ่งหลงความเป็นพหูสูตของตน กล่าววาจาข่มขู่
พระภิกษุสงฆ์อื่น จุติจากอัทธานั้นแล้ว ได้เกิดในอเวจี แล้วมาเกิดเป็นปลาสิทองซึ่งปากมี
กลิ่นเหม็น

3) เรื่องโคนนทวิศาล แนะนำให้เจ้าของพนักแข่งโคลากเกวียน ในการ
แข่งขันครั้งแรกเจ้าของโคนุดหยาบค้ายกับโคนนทวิศาล โคนนทวิศาลจึงยินยอมไม่ยอมลาก
เกวียน เจ้าของโคแพ้นั้นเศร้าโคกเสียใจเป็นอันมาก โคนนทวิศาลสงสารจึงบอกให้เจ้า
ของโคไปทำพนักใหม่ โดยขอให้พุดไฟเราะกับตน เจ้าของโคปฏิบัติตามที่ชนะการแข่งขัน
ได้เงินจำนวนมาก

4) เรื่องโคลารัมภะ (เรื่องทำนองเดียวกับเรื่องโคนนทวิศาล)

5) เรื่องบุตรเศรษฐี 4 คน เห็นพรานเนื้อนำเนื้อจำนวนมากบรรทุกเกวียนมา
ขาย ก็กล่าวขอซื้อเนื้อ พรานเนื้อได้ยกเนื้อทั้งหมดให้บุตรเศรษฐีคนที่ 4 ผู้กล่าวขอเนื้อ
ด้วยถ้อยคำไพเราะเหมาะสม คือ เรียกพรานว่า เพื่อน

6) เรื่องพราหมณ์ผู้รู้มนต์เสกมะม่วง พระโพธิสัตว์เป็นจันฑาลมีความรู้มนต์
เสกมะม่วง ให้มีผลนอกฤดูกาล พระโพธิสัตว์ได้ลอมมนต์นั้นแก่พราหมณ์ผู้หนึ่ง วันหนึ่ง
พระราชชาตรีลถามพราหมณ์นั้นว่าพราหมณ์เรียนมนต์มาจากผู้ใด พราหมณ์ละอายที่จะบอกว่า
ตนเรียนมาจากคนจันฑาล จึงกราบทูลมุสาวว่าเรียนมาจากสำนักอาจารย์ที่ค้ำปาโมกข์ในกรุง
ตักสิลา มนต์จึงเสื่อม พราหมณ์ถูกพระราชชาตรีขับไล่ออกจากวัง มาขอความช่วยเหลือจาก
พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ไม่ช่วย พราหมณ์นั้นจึงเข้าป่าและตายในป่านั้นอย่างอนาถ

7) เรื่องบุตรเศรษฐี 3 คน ไปขอดอกบัวจากคนเฝ้าสระ ซึ่งจุมูกวัน คนเฝ้าสระให้ดอกบัวแก่บุตรเศรษฐีผู้กล่าวขอด้วยถ้อยคำตรงตามความจริง

8) เรื่องกนิษฐ 2 คน ถูกพรานจับนำมาถวายแก่พระเจ้ากรุงพาราณสี กนิษฐกราบทูลด้วยถ้อยคำตามเป็นจริง พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงพอพระทัย โปรดให้ปล่อยตัวกนิษฐทั้ง 2 คนไป

9) เรื่องสตรีผู้รักษาคำสัตย์ แม้มิได้ให้ทาน ไม่ทำการบูชา ไม่สดับธรรม แต่เพราะการรักษาคำสัตย์อย่างเดียว สิ้นชีวิตแล้วได้ไปเกิดในเทวโลก

10) เรื่องภิกษุ 60 รูป ได้ยินเพลงขับซึ่งมีเนื้อความแผ่สารธรรมของเด็กหญิงคนหนึ่ง พิจารณาเนื้อความของเพลงนั้น ได้บรรลุพระอรหัต

11) เรื่องบุรุษกับลูก 7 คน ฟังเพลงขับของสตรีผู้ตำข้าวสาร พิจารณาเนื้อความของเพลง ได้บรรลุพระอรหัต

จตุตถคาถายตุถวณณา อธิบายความหมายของคำและความ ในคาถาที่ 4 ประกอบด้วยมงคล 9 ประการ คือ การบำรุงบิดามารดา การสงเคราะห์บุตรและภรรยา การงานอันไม่อาภูล

มาตาปิตุอุปภูษานิกถา - เรื่องการบำรุงบิดามารดา (มงคลข้อที่ 11)

สาระ :

อุปการคุณของบิดามารดา - บิดาเป็นพรหม บุรพเทพและบูรพาจารย์ของบุตร

วิธีการบำรุงบิดามารดา 5 ประการ - เลี้ยงตอบแทน ช่วยเหลือกิจการงาน ดำรงวงศ์สกุล ปฏิบัติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นผู้รับมรดก เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้

อุทาหรณ์ :

1) เรื่องมิตตวันทกษ เป็นลูกอกตัญญูทุพติมารดา สิ้นชีวิตแล้วเกิดเป็นสัตว์นรก เสวยทุกข์เวทนาแรงกล้า

2) เรื่องพระโมคคัลลานะ ในอดีตชาติพระโมคคัลลานะได้เคยทุพติบิดามารดา เพราะหลงคำยุแหย่ของภรรยา กรรมนั้นทำให้ท่านต้องตกนรกเป็นเวลานาน และในอภัพที่สุดท้ายได้ถูกโจรทำร้ายร่างกายจนมรณภาพ

3) เรื่องภิกษุเลี้ยงมารดาบิดา ภิกษุทั้งหลายติเตียนภิกษุรูปหนึ่งที่น่าภักตอาหารและสิ่งของซึ่งมีผู้ถวาย ไปปรนนิบัติดูแลมารดาบิดา พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องได้ตรัสสรรเสริญการกระทำของพระภิกษุรูปนั้นว่าเป็นการกระทำของบัณฑิต พระภิกษุนั้นได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน

4) เรื่องสุวรรณสามโหสีสัตว์ เป็นคาบสเฝ้าปรนนิบัติมารดาบิดาผู้ตาบอดด้วยความเคารพ วันหนึ่งสุวรรณสามถูกลูกศรของกบิลยักษ์ได้รับบาดเจ็บสาหัส มารดาบิดาได้ตั้งสัจจะเอาความดีของสุวรรณสามมาช่วยชีวิตสุวรรณสาม

5) เรื่องสุตตะโพธิสัตว์ สุตตะเป็นคนยากจน พยายามเลี้ยงกุมารดาอย่างดีที่สุดเท่าที่สามารถ คราวหนึ่ง สุตตะอาสาพระราชาก็ไปปราบยักษ์ ยักษ์ทราบดีว่าสุตตะเป็นคนกตัญญู บำรุงบิดามารดา จึงไม่ทำร้ายสุตตะและปฏิบัติรักษาศีลตามคำสั่งสอนของสุตตะ

6) เรื่องเนื่อนันทิยโพธิสัตว์ เนื้อชื่อนันทิยะยอมให้คนของพระราชากัดไปแทนบิดามารดา แต่พระราชาก็ไม่อาจฆ่ามันนันทิยะได้ เพราะกำลังแห่งเมตตากรุณาของมันนันทิยะ

7) เรื่องแฉ่ง(เรื่องที่ 1) พระโพธิสัตว์เป็นแฉ่ง หาอาหารเลี้ยงบิดามารดา ผู้ตาบอด วันหนึ่งพระโพธิสัตว์ถูกบ่วงนายพราน จึงได้รำพันแสดงความห่วยใยบิดามารดา นายพรานพอใจในความกตัญญูของพระโพธิสัตว์ จึงปล่อยตัวพระโพธิสัตว์ไป

8) เรื่องแฉ่ง(เรื่องที่ 2) พระโพธิสัตว์เป็นแฉ่ง หาอาหารเลี้ยงบิดามารดา อยู่ที่คิณบรรพต คราวหนึ่ง ได้รับความอุปถัมภ์จากเศรษฐีแห่งกรุงพาราณสี มีจิตกตัญญูในเศรษฐีจึงแอบนำสิ่งของที่ชาวเมืองเผอเรอทิ้งมาวางไว้ที่บ้านเศรษฐี ภายหลังพระโพธิสัตว์ถูกพระราชากัด แต่ที่สุดได้รับการปล่อยตัวเพราะผลของการบำรุงบิดามารดา

9) เรื่องพระยานกแขกเต้า พระโพธิสัตว์เป็นนกแขกเต้า หาอาหารเลี้ยงบิดามารดาม้าเสมอ วันหนึ่งพระโพธิสัตว์ถูกพราหมณ์จับตัวขณะไปหาอาหารในนา พราหมณ์เมื่อทราบว่า พระยานกแขกเต้าหาอาหารเพื่อเลี้ยงบิดามารดา จึงปล่อยตัวพระยานกแขกเต้าไป

10) เรื่องพระยาช้าง พระโพธิสัตว์เป็นพระยาช้าง เลี้ยงกุมารดาผู้ตาบอด วันหนึ่งถูกพระราชากัดตัว เมื่อพระราชาทรงทราบว่าพระยาช้างเลี้ยงกุมารดาผู้ตาบอดอยู่ ก็ปล่อยตัวพระยาช้างไป

11) เรื่องรามบุรุษ พระราชาและประชาชนในพระนครหนึ่งได้ถ่มเขฬะรดร่างดาบสรูปหนึ่ง เพราะหลงผิดว่าเป็นการกระทำที่ทำให้พวกตนรุ่งเรือง เทพยดาลงโทษบันดาลให้ฝนอาวุธตกลงในพระนครนั้น แต่ได้ช่วยรามบุรุษผู้เข้าไปค้าขายในพระนครนั้นให้พ้นภัย เพราะความที่รามบุรุษเป็นคนกตัญญูเลี้ยงบิดามารดา

12) เรื่องอุบาสกเลี้ยงกุมารดา อุบาสกผู้หนึ่งเลี้ยงกุมารดาอย่างดี แม้ได้รับคำขู่เหยียดจากภรรยาให้ขับไล่มารดาไป ก็ไม่หลงเชื่อ ภายหลังได้ฟังธรรมจากพระนุทเจ้า ได้บรรลุโสดาปัตติผล

13) เรื่องนางกัจจანი ถูกบุตรชายและสะใภ้ขับไล่ออกจากบ้าน ภายหลังบุตรชายและสะใภ้ระลึกถึงคุณมารดา จึงรับกลับไปอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข

14) เรื่องดาบส 2 พี่น้อง ช่วยกันเลี้ยงบิดามารดา วันหนึ่งดาบสผู้พี่ได้ขับไล่ออกไปเพราะเห็นว่าดาบสผู้น้องดูแลบิดามารดาไม่ดี ดาบสผู้น้องได้พยายามหาทางให้ดาบสผู้พี่ยกโทษให้และอนุญาตให้ตนได้เลี้ยงบิดามารดาต่อไปจนเป็นผลสำเร็จ

15) เรื่องชาณฺสโลณิพราหมณ์ ได้ฟังคำสั่งสอนจากพระนุทเจ้าเรื่องลักษณะการทำทานที่ถูกต้องให้แก่บิดามารดาผู้ล่วงลับไปแล้ว

16) เรื่องเปรตผู้เคยเป็นญาติของพระเจ้าพิมพิสาร ในสมัยของพระนุทเจ้า
ปุลละ เปรตเหล่านี้เป็นชาวชนบท ได้โกงกินเครื่องไทยธรรมที่บุคคลถวายแด่พระนุทเจ้า
และพระภิกษุสงฆ์ สิ้นชีวิตแล้วไปเกิดเป็นเปรตได้รับความทรมานตลอดนฤตวันหนึ่ง ในสมัย
นุทกาล เปรตเหล่านี้มาขอการอุทิศผลบุญจากพระเจ้าพิมพิสารผู้เคยเป็นญาติของตน

17) เรื่องมหากาณอันมีตึกตาบั้งเป็นมูล หลานของอนาถบิณฑิกเศรษฐีเล่น
ตึกตาด้วยสำคัญว่าตึกตานี้เป็นธิดาของตน วันหนึ่ง ตึกตานี้ตกแตก หลานร้องไห้เสียใจ
อนาถบิณฑิกเศรษฐีจึงปลอมโยนหลานด้วยการทำมหากาณอุทิศส่วนบุญให้แก่ตึกตา พระราชา
และชาวเมืองทราบเรื่องจึงร่วมทำมหากาณอันมีตึกตาบั้งเป็นมูลด้วย การทำมหากาณนี้ต่อ
เนื่องเป็นเวลา 2 เดือน

18) เรื่องอุบลกผู้เป็นพระโสดาบัน เดินทางเรือไปกับเพื่อน ระหว่างทาง
เรืออับปาง อุบลกและเพื่อนลอยไปถึงเกาะแห่งหนึ่ง เพื่อนของอุบลกข้ามก้นมาบึ่ง
รับประทาน ส่วนอุบลกอดทนไม่รับประทานกบั้งนั้น เพราะต้องการรักษาศีลให้บริสุทธิ์
พระยานาคได้เนรมิตตัวเป็นเรือมารับ ครั้งแรกจะรับแต่อุบลกไปไม่รับเพื่อนของอุบลก
เพราะเห็นว่าเพื่อนนั้นเป็นคนไม่มีศีล อุบลกได้อุทิศส่วนบุญของตนให้เพื่อน พระยานาค
จึงรับเพื่อนของอุบลกไปด้วย

19) เรื่องสังขพราหมณ์โพธิสัตว์ เดินทางไปค้าขายทางเรือ ระหว่างทางเรือ
อับปาง พระโพธิสัตว์ได้รับความช่วยเหลือจากเทพธิดามณีเมขลา เพราะเหตุแห่งกัลยาณ
ธรรมที่เคยบำเพ็ญ คือ การถวายทานแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า

20) เรื่องกาฬกุมาร อนาถบิณฑิกเศรษฐีปรารถนาจะให้กาฬกุมารผู้เป็นบุตร
ได้ศึกษาปฏิบัติธรรม จึงจ้างกาฬกุมารให้รักษาศีล ฟังธรรมและเล่าเรียนธรรม กาฬกุมาร
ยอมปฏิบัติเพราะหวังจะได้ค่าจ้าง เรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์แสดงหน้าที่ของบิดามารดาในการ
ช่วยให้บุตรตั้งอยู่ในความดี

21) เรื่องมิตตวินทุกะ มารดาของมิตตวินทุกะ ได้จ้างมิตตวินทุกะให้รักษา
อุโบสถศีลและฟังธรรม มิตตวินทุกะรักษาศีลแต่มิได้ฟังธรรม ต่อมามิตตวินทุกะเดินทางไป
ค้าขายทางเรือ ถูกคนบนเรือปลอญตัวลงแพ ได้ไปพบนางเปรต 60 คน จึงเลววิทยสมบัติ
กับนางเปรตเหล่านั้นเพราะผลที่เคยรักษาศีล เรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์ แสดงหน้าที่ของบิดา
มารดาในการช่วยให้บุตรตั้งตนอยู่ในความดีเท่าที่จะสามารถทำได้เป็นอย่างดี

ปุคฺคตทวารลฺงคฺคกถา - เรื่องการสงเคราะห์บุตรและภรรยา (มงคลข้อที่ 12-13)

สาระ :

บุตร 3 จำพวก - อภิชาติบุตร อนุชาติบุตร อวชาติบุตร

สตรี 20 จำพวก - สตรีที่มารดารักษา สตรีที่บิดารักษา สตรีที่มารดาบิดา
รักษา สตรีที่พี่ชายรักษา สตรีที่พี่สาวรักษา สตรีที่ญาติรักษา สตรีที่วงศ์ตระกูลรักษา สตรีที่

ธรรมรักษา สตรีที่สามีรักษา สตรีที่มีอาชญาครอบ สตรีที่ซื้อมาด้วยทรัพย์สิน สตรีที่อยู่ด้วยความพอใจ สตรีที่อยู่ด้วยโศคะ สตรีที่อยู่ด้วยผ้า สตรีที่จุ่มนิ้วมือในภาชนะน้ำ สตรีที่บุรุษปลงเทริดลง สตรีที่เป็นทั้งทาสทั้งภริยา สตรีที่เป็นทั้งผู้ทำการงานทั้งภริยา สตรีที่องนำมา สตรีที่บุรุษอยู่ร่วมเพียงครู่หนึ่ง

วิธีการสงเคราะห์บุตร 5 ประการ - ห้ามจากความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี ให้ศึกษาศิลปะ จัดการหาสามีหรือภรรยาที่สมควรให้ มอบทรัพย์สินมรดกให้ในเวลาสมควร

วิธีการสงเคราะห์ภรรยา 5 ประการ - ให้การนับถือ ไม่คู่หมั้น ไม่ประพฤติกล่วงเกิน มอบความเป็นใหญ่ให้ ให้เครื่องประดับ

อุทาหรณ์ :

- เรื่องสตรีประพฤตินอกใจ ภริยาของอุบลกผู้หนึ่งประพฤตินอกใจอุบลกลิ่นชีวิตแล้วไปเกิดเป็นเปรต กลางวันเสวยสมบัติ กลางคืนเสวยทุกข์ถูกสุนัขขรมกัด

อนาถา กมฺมุตตาภา - เรื่องการงานที่ไม่อากุล (มงคลข้อที่ 14)

สาระ :

ความหมายของคำว่า การงาน

ลักษณะการงานที่อากุลและลักษณะการงานที่ไม่อากุล

อุทาหรณ์ :

1) เรื่องจุกเศรษฐี บุรุษเข้ใจคนหนึ่งเก็บหนุตายได้ตัวหนึ่งนำไปขาย นำเงินที่ได้ไปซื้อของขายต่อไปเรื่อยๆ ด้วยความฉลาดและความพากเพียร จนเป็นเศรษฐี และได้แต่งงานกับธิดาของจุกเศรษฐี

2) เรื่องพระมหาตีสลเถระ ตั้งอธิษฐานว่าจะดำรงอยู่เพียงด้วยอิริยาบถ 3 เว้นจากการนอน ในเวลาที่ว่าง ก็เอาเทริดวางเบียดน้ำวางไว้บนศีรษะ ได้บรรลุพระอรหัตในเวลา 12 ปี

3) เรื่องมานพผู้เกียจคร้าน วันหนึ่งไปป่าหาฝืน เห็นไม้กุ่มต้นใหญ่ก็เข้าไปนอนใต้ต้นกุ่มนั้น เพื่อนเอาเท้าเตะให้ลุกขึ้น มานพนั้นงัวเจียบต้นกุ่มขึ้นไปหักกิ่งไม้ ถูกไม้ตำตาข้างหนึ่ง

4) เรื่องนักเลงสุรา บุตรลูกพราหมณ์ผู้รักษาศิล 5 คนหนึ่งไปคบกับนักเลงสุรา ถูกนักเลงเหล่านั้นหลอกให้ดื่มสุราจนติด เอาแต่ดื่มสุราไม่ทำการงานใด จึงถูกบิดาไล่ออกจากบ้าน ต้องเป็นคนขอทาน

5) เรื่องพระเจ้าอโศกมโกล คนรับจ้างคนหนึ่งสั่งสมทรัพย์สินได้ครึ่งมาสก นำไปซ่อนไว้ในระหว่างอิฐที่กำแพง ครั้นถึงวันมหรสพ ภรรยาของคนรับจ้างให้คนรับจ้างไปเอาเงินที่เก็บไว้เพื่อนำมาซื้อสิ่งต่างๆ คนรับจ้างเดินไปเอาเงินด้วยความรำเริง พระราชาทอดพระเนตรเห็น โปรดพระราชทานเงินให้แทนเมื่อคนรับจ้างจักไม่ต้องไปเอาเงินที่

เก็บไว้ คนรับจ้างยืนยันว่าจะต้องไปเอาเงินของตนเองมาใช้ พระราชาจึงพระราชทานเงินจำนวนมากขึ้นๆ จนที่สุดท้ายทรงแบ่งราชสมบัติให้คนรับจ้างครึ่งหนึ่ง คนรับจ้างจึงได้นามว่า พระเจ้าอัทธมาสก

6) เรื่องเมณฑกเศรษฐี เมณฑกเศรษฐีทราบว่า อีก 3 ปีข้างหน้าจะเกิดความอดอยากรุนแรงทั้งชมพูทวีป จึงเร่งให้คนทำการกสิกรรม แล้วเก็บข้าวเปลือกไว้ในฉาง 1,250 หลัง เมื่อฉางกักขังมาถึง เศรษฐีได้นำเอาข้าวเปลือกที่เก็บไว้แจกจ่ายช่วยเหลือผู้คน และยังได้ถวายข้าวเปลือกที่เหลือส่วนสุดท้ายของตนแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า ผลแห่งการทำการกสิกรรมและผลแห่งการทำทาน ทำให้ข้าวเปลือกในฉางของเศรษฐีเต็มบริบูรณ์เป็นนิตย์

ปญฺจมคคาถายตฺถวณฺณา อธิบายความหมายของคำและความ ในคาถาที่ 5 ประกอบด้วยมงคล 4 คือ การให้ การประนบัติธรรม การสงเคราะห์ญาติ การกระทำที่ไม่มีโทษ

ทานกถา - เรื่องการให้ (มงคลข้อที่ 15)

สาระ :

ลักษณะทาน 3 - การตั้งใจที่จะสละโดยปราศจากความตระหนี่และความโลภ การงดเว้นจากการทำชั่วและการให้อภัย การให้สิ่งของที่พึงให้ เช่น ข้าว น้ำ

อามิสทาน - ทานวัตถุ 10 อย่าง, ปาณะ (น้ำดื่ม หมายถึงน้ำดื่มที่ถวายแด่พระภิกษุสงฆ์) 16 อย่าง, องค์ประกอบ 6 ประการที่ทำให้การให้อามิสทานเป็นมงคล คือ ผู้ให้ตั้งใจไว้ดีก่อนที่จะให้, ขณะที่ให้มีจิตผ่องใส, เมื่อให้แล้วผู้ให้มิใจชื่นบาน, ผู้รับเป็นผู้ปราศจากราคะ หรือเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ, ผู้รับเป็นผู้ปราศจากโทสะหรือเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะ, ผู้รับเป็นผู้ปราศจากโมหะหรือเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดโมหะ

อุทาหรณ์ :

1) เรื่องเศรษฐีผู้ไม่มีบุตร ได้ถวายบิณฑบาตแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า ผลของการถวายทานนั้นยังให้เกิดในเทวโลก 7 ครั้ง และเกิดเป็นเศรษฐี 7 ครั้ง

2) เรื่องพระเจ้านันทะ กุฏุมพินีนึ่งได้ถวายผ้าห่มให้พระปัจเจกพุทธเจ้าทำจีวร การถวายทานนั้นมีผลให้กุฏุมพินีนึ่งได้เกิดในดาวดึงส์ ในสมัยพุทธกาล ได้มาเกิดเป็นมนุษย์ได้ออกบวชและบรรลุพระอรหัต นามว่า พระมหากัสสปเถระ

3) เรื่องหญิงยากจน อยากได้ผ้าข้อมดอกคำ จึงทำงานรับจ้างด้วยความอุตสาหะ เก็บเงินซื้อผ้าดอกคำได้สมความปรารถนา ในวันที่ได้ผ้าดอกคำนั้น ได้พบพระเถระรูปหนึ่งถูกโจรชิงทรัพย์ไป จึงถวายผ้าดอกคำแก่พระเถระ ผลแห่งการทำทานยังให้เกิดในเทวโลก แล้วมาเกิดเป็นธิดาของเศรษฐี ได้เป็นมเหสีของพระเจ้าแผ่นดิน

4) เรื่องพระเทวีโคपालมารดา ชิดาเศรษฐี 2 คนในเมืองอุชเชนี คนหนึ่งมีผมยาวงาม แต่ตกยากหลังจากบิดามารดาสิ้น อีกคนหนึ่งเป็นคนมั่งคั่งแต่ไม่มีผม วันหนึ่งพระกัจจายนเถระพร้อมด้วยภิกษุอีก 7 รูป เดินทางมายังเมืองอุชเชนี ชิดาผู้มีผมยาวปรารถนาจะถวายทาน จึงตัดผมส่งไปให้ชิดาผู้ไม่มีผม เพื่อขอของมาทำทานถวาย เมื่อถวายทานแล้วผมได้กลับงอกขึ้นมาดังเดิม พระราชาทรงทราบเรื่องจึงอภิเษกชิดานั้นเป็นพระมเหสี ทรงพระนามว่า พระเทวีโคपालมารดา

5) เรื่องพระนางมัลลิกาเทวี ชิดาของนายช่างดอกไม้คนหนึ่ง ได้ถวายขนมกุมภมาส 3 ปั้นแด่พระคาสดา ผลแห่งการถวายทานนั้นยังให้นางได้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าโกศลในวันนั้น

6) เรื่องนันทียอุบาลกผู้สร้างศาลาถวายแด่พระพุทธเจ้า ผลแห่งการถวายทานนั้นยังให้เกิดปราสาททิพย์ในดาวดึงส์ อุบาลกนั้นเมื่อสิ้นชีพลงได้เกิดเป็นเทวดาลิขิตอยู่ในปราสาททิพย์นั้น

7) เรื่องพระเจ้าอโคก น่อด่าน้ำผึ้งผู้หนึ่งได้ถวายน้ำผึ้งแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า ผลแห่งการถวายน้ำผึ้งเป็นทานนั้นยังให้ได้เกิดมาเป็นอโคกกุมาร พระราชโอรสของพระเจ้าพินทุสารแห่งนครปาตลีบุตร ภายหลังได้เป็นพระธรรมราชา มีพระเดชาานุภาพแผ่ไปทั้งชมพูทวีป

8) เรื่องอนาถบิณฑิกเศรษฐี คนในเรือนของอนาถบิณฑิกเศรษฐีได้ทำนิจจกัตต่อเนื่อง ต่อมามีเหตุยากจนลง ทาริกาคนหนึ่งในสกุลนั้นยังชวนชวายเป็นทำทานทุกวัน พระราชาทรงทราบเรื่องจึงแต่งตั้งทาริกานั้นเป็นพระอัครมเหสี พระนางทรงทำนิจจกัตต่อเนื่องต่อไป

สาระ (ต่อ) :

ธรรมทาน - ความหมายของธรรมทาน, ลักษณะการแสดงธรรมที่ดี, อานิสงส์ของการแสดงธรรม

ธมฺมจรียาภถา - เรื่องการประพฤติธรรม (มงคลข้อที่ 16)

สาระ :

การประพฤติธรรม คือ การประพฤติกุศลกรรมบถ 10 ได้แก่ กายกรรม 3 - เว้นจากการปลงชีวิต เว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้ เว้นจากการประพฤติผิดในกาม, วชิกรรม 4 - เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดล่อลึง เว้นจากการพูดคำหยาบ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ, มโนกรรม 3 - ความไม่คิดเพ่งเล็งอยากได้ของของเขา ความไม่คิดร้ายต่อผู้อื่น ความเห็นชอบ

อุทาหรณ์ :

- เรื่องพระมัลลิกเถระ เดิมเป็นคฤหัสถ์เลี้ยงชีวิตด้วยการฆ่าสัตว์ วันหนึ่งเกิดความสังเวชในวิถีชีวิตของตน จึงออกบวช แต่ไม่อาจบำเพ็ญสมณธรรมได้เพราะภาพการฆ่าเนื้อและสุกรมปรากฏรบกวน พระมัลลิกะคิดจะสึก พระอุปัชฌาย์แสดงให้พระมัลลิกะเห็นว่าถ้าพระมัลลิกะสึก หลังจากสิ้นชีวิตจะต้องไปเสวยทุกข์ในอเวจี พระมัลลิกะจึงพากเพียรเจริญธรรม สำเร็จเป็นพระอนาคามี

เวทกสงคหกถา - เรื่องการลงเคราะห์ญาติ (มงคลข้อที่ 17)

สาระ :

ความหมายของคำว่า ญาติ

วิธีการลงเคราะห์ญาติ

การลงเคราะห์ญาติเป็นมงคลเพราะก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

อุทาหรณ์ :

1) เรื่องสุนัข พระโพธิสัตว์เลวชชาติเป็นสุนัข มีสุนัขบริวารเป็นจำนวนมาก คราวหนึ่ง สุนัขของพระเจ้ากรุงพาราณสีได้กัดหนังหุ้มและหนังฉูดราชรถพระองค์ พระเจ้ากรุงพาราณสีไม่ทรงทราบว่าสุนัขของพระองค์กัด ทรงนิโรธสั่งให้ทหารฆ่าสุนัขทุกตัวที่พบภายนอก พระโพธิสัตว์ปรารถนาจะช่วยชีวิตบรรดาสุนัขซึ่งเปรียบเสมือนญาติของตน จึงมาตักเตือนพระเจ้ากรุงพาราณสี

2) เรื่องกา บุโรहितผู้หนึ่งถูกกาถ้ำยรตหัว มีใจผูกอาฆาตกา คราวหนึ่งข้างของพระราชาถูกไฟไหม้ร่างกาย บุโรहितกราบทูลแนะนำให้ทำการรักษาด้วยน้ำมันเหลวของกา พระราชารับสั่งให้ฆ่ากาจำนวนมาก พระโพธิสัตว์เลวพระชาติเป็นกาปรารถนาจะอนุเคราะห์บรรดากาผู้เป็นดังญาติ จึงมาแสดงธรรมตักเตือนพระราชา

3) เรื่องนกมัยหกะ พระโพธิสัตว์เกิดเป็นบุตรเศรษฐี ได้ออกบวชเป็นฤาษีมอบทรัพย์สินสมบัติพร้อมทั้งบุตรและภริยาให้น้องชายคู่แค้น น้องชายได้ฆ่าบุตรของพระโพธิสัตว์ เพราะต้องการเอาทรัพย์สินสมบัติทั้งหมดให้แก่ลูกของตน พระโพธิสัตว์ทราบเรื่องจึงมาตีเตือนน้องชายว่าประพฤติดังนกมัยหกะ นกมัยหกะนี้มักบินขึ้นจับกิ่งไม้ที่มีผลสุก แล้วร้องหวงอยู่ว่าของเรา

อนวชชกมมกถา - เรื่องการกระทำที่ไม่มีโทษ (มงคลข้อที่ 18)

สาระ :

ความหมายของคำว่า การกระทำที่ไม่มีโทษ

อุโบสถกรรม 3 ประเภท

องค์ประกอบของการสมาทานอุโบสถศีล

อุทาหรณ์ :

- 1) เรื่องปุโรหิต สิ้นชีวิตแล้วไปเกิดเป็นเปรต ต้องควักเนื้อหลังของตนเอง เคี้ยวกินเพราะผลแห่งการรับสินบน แต่มีส่วนมะม่วงใหญ่เพราะผลกรรมที่เคยให้มะม่วงแก่หญิงผู้รักษาศีลอุโบสถ ในเวลากลางคืนได้รับอภิสรียศเพราะผลที่เคยรักษาอุโบสถศีลกิ่งหนึ่ง
- 2) เรื่องพระเจ้าอุทัย คนรับจ้างในเรือนของเศรษฐี รักษาอุโบสถด้วยความตั้งใจ เป็นลมตายเพราะความหิวชาติต่อมาได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่าพระเจ้าอุทัย
- 3) เรื่องพระเจ้าสาธินโณธิสัตว์ ทรงทำทานเป็นอันมาก ท้าวสักกะโปรดให้มาตลีเทพบุตรนำเวชยันตรถไปรับพระเจ้าสาธินะมาชมดาวดิงส์ และได้มอบราชสมบัติในดาวดิงส์ให้พระเจ้าสาธินะครอบครองเป็นเวลา 700 ปี
- 4) เรื่องผู้รักษาอุโบสถ คาบสรูปหนึ่งมีมานะสูงไม่สามารถเจริญญาณได้ จึงรักษาอุโบสถศีลเพื่อข่มมานะ ในที่นั้นนกพิราบได้มารักษาอุโบสถศีลเพื่อข่มราคะ งูมารักษาอุโบสถศีลเพื่อข่มโทสะ และหมีมารักษาอุโบสถศีลเพื่อข่มโลภะ
- 5) เรื่องพระเจ้าจันตปัตโตท ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินเนื่องด้วยผลบุญที่ได้เคยช่วยวิ่งนำบาตรมาถวายพระปัจเจกพุทธเจ้า
- 6) เรื่องช่างชุน ช่วยชี้ทางแก่ผู้ต้องการเดินทางไปทำบุญที่เรือนของเศรษฐีผู้หนึ่ง ผลแห่งการชี้ทางนั้นทำให้เกิดเป็นภุมมเทวดาที่ค้นโทษ มีอขวามีอำนาจอันวายสิ่งทีปรารถนาให้ได้
- 7) เรื่องอุบาสก ได้ปรับทางสร้างสะพานเพื่อให้พระภิกษุสงฆ์เข้ามาบิณฑบาตในหมู่บ้านได้โดยสะดวก เมื่ออุบาสกสิ้นชีวิตลงแล้วได้เกิดเป็นเทวดาอยู่ในดาวดิงส์สวรรค์
- 8) เรื่องคนเลี้ยงโค ได้สร้างปะรำให้เป็นที่พักของพระขนิณาสรูปหนึ่ง เมื่อคนเลี้ยงโคสิ้นชีวิตลง ได้ไปเกิดในเทวโลก

ฉฐสคาถายตถวณฺณนา อธิบายความหมายของคำและความในคาถาที่ 6 ประกอบด้วยมงคล 3 ประการ คือ การงดเว้นจากบาป การสำรวมจากการดื่มน้ำเมา ความไม่ประมาท

ปาปวิรติกา - เรื่องการงดเว้นจากบาป และ มุชฺขปานสัยมกตา - เรื่องการสำรวมจากการดื่มน้ำเมา (มงคลข้อที่ 19-20)

สาระ :

- ความหมายของคำว่า วิรติ - การงดเว้นจากความชั่วทางกาย วาจา ใจ
- วิรติ 3 - สัมปัตตวิรติ การงดเว้นจากทำชั่วในขณะที่ประสบเหตุการณ์เฉพาะหน้า, สมาทานวิรติ - การงดเว้นจากการทำชั่วด้วยการสมาทาน, สมุจเจทวิรติ -

การรงค์เว้นจากการทำชั่วได้อย่างเด็ดขาด ข้อหลังนี้ถือเป็นการรงค์เว้นจากบาปที่เป็นมงคลแท้จริง

วัตถุเป็นของเมา 10 อย่างอันบุคคลพึงสำรวมรงค์เว้น

อุทาหรณ์ :

1) เรื่องจักกนอุบาสก มารดาของอุบาสกจักกณะล้มป่วย หมอบอกว่าจะหายด้วยการกินยาที่ปรุงจากเนื้อกระท่ายสด จักกณะจับกระท่ายมาได้ตัวหนึ่ง พิจารณาว่าไม่ควรฆ่า จึงปล่อยกระท่ายไป แล้วตั้งสังจาธิฐาน ขอคุณกรรมที่เว้นจากการฆ่าสัตว์ช่วยชีวิตมารดา มารดาก็หายจากโรค

2) เรื่องอุบาสกผู้ไม่ฆ่า อุบาสกผู้หนึ่งตามหาโคที่หาย ในระหว่างทางถูกงูใหญ่รัดตัว คิดยอมตายโดยไม่ฆ่า งู ผลการรงค์เว้นจากการฆ่าทำให้งูคลายตัวออกไป

3) เรื่องคนฆ่าโค คนฆ่าโคชื่อนันทะฆ่าโคเป็นอาชีพตลอด 55 ปี และรับประทานเนื้อทุกมื้อ วันหนึ่ง เพื่อนมาลวยเอาเนื้อที่นันทะเตรียมเป็นอาหารไปนันทะจึงเอามัดตัดลิ้นของโคตัวหนึ่งมาบึ่งกิน พอไล่ชิ้นเนื้อเข้าปากลิ้นของนันทะก็หลุดตกลงมา นันทะได้รับความเจ็บปวดอย่างรุนแรงจนถึงแก่ความตาย แล้วไปเกิดเสวยทุกข์เวทนาต่อในอเวจี

4) เรื่องมตกภัตตชาดก พราหมณ์ผู้หนึ่งฆ่าแพะเพื่อทำมตกภัต (ภัตเพื่อคนตาย) กรรมที่ทำให้เป็นเหตุให้พราหมณ์นั้นถูกตัดศีรษะ 500 อดภาน

5) เรื่องสิลวิมังสกชาดก พราหมณ์ผู้หนึ่งรักษาศีลมั่นคง พระราชาและประชาชนให้ความเคารพอย่างยิ่ง พราหมณ์ได้แลรังขโมยเงินด้วยต้องการพิสูจน์ว่าพระราชาทรงเคารพตนเพราะศีลหรือเพราะชาติ เมื่อพิสูจน์ได้ว่าพระราชาทรงเคารพตนเพราะศีล พราหมณ์นั้นก็ออกบวช ต่อมาได้บรรลุพระอรหันต์

6) เรื่องดาบสโกหก ดาบสรูปหนึ่งแลรังทำตนเป็นผู้มีศีล กุณฺหมนิคนหนึ่งหลงเชื่อเอาทองคำมาฝากไว้ ดาบสลักเอาทองคำไป พระโพธิสัตว์ได้ชวนกุณฺหมณีไปติดตามเอาทองคำคืนมาได้

7) เรื่องโทษของกามมีจลาจาร พระโอรส 4 พระองค์ในกรุงสาวัตถีประพฤติผิดในมาตุคาม กระทำกรรมลามกเป็นอันมาก สิ้นพระชนม์แล้วไปเกิดในโลหกุมภินรก

8) เรื่องพราหมณ์พูดมุสา พราหมณ์ผู้หนึ่งกล่าวมุสาแก่เทพบุตรเพราะอยากได้ดอกไม้ของเทพบุตรมาประดับศีรษะของตน พอสวมเทริดดอกไม้บนศีรษะก็เกิดทุกข์เวทนาที่ศีรษะอย่างรุนแรงประคุดถูกยนต์เหล็กบีบ

9) เรื่องซีเปลิย แอบถามความลับถึงวิธีการจับนาคจากพระยานาคโดยโกหกว่าจะไม่นำความลับนั้นไปบอกใคร แล้วนำไปเล่าให้พระยาครุฑฟัง พระยาครุฑจึงจับพระยานาคได้ พระยานาคได้กล่าวลาไปแข่งซีเปลิย เป็นเหตุให้ซีเปลิยถูกแผ่นดินสูบไปเกิดในอเวจี

10) เรื่องพระราชารู้เลวพระโอรส พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงตีมน้ำเมามาจน
เมามา ยได้ฆ่าพระราชโอรสเอาเนื้อมาทำเป็นอาหาร เมื่อสร้างเมมาแล้วทรงเห็นโทษอัน
ร้ายแรงของการตีมน้ำเมา ทรงเลิกตีมน้ำเมาอย่างเด็ดขาด

11) เรื่องหลานของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ตีมน้ำเมาเป็นนิตย์ ทำให้ทรัพย์สมบัติ
ของบิดามารดาพินาศสิ้น ถึงแม้ว่าอนาถบิณฑิกเศรษฐีจะช่วยเหลือให้ทรัพย์ไปตั้งตัวประกอบ
อาชีพ หลานนั้นก็นำทรัพย์นั้นไปตีมน้ำเมาจนหมดสิ้น

12) เรื่องนักเลงสุรา บุตรเศรษฐีผู้หนึ่ง เมื่อบิดาสิ้นแล้วได้ประพฤตินเป็น
นักเลงสุรา ผลาญทรัพย์สมบัติที่มีจนหมดสิ้น ท้าวสักกะผู้เคยเป็นบิดาได้ช่วยเหลือด้วยการ
ให้หม้อแห่งสมบัติ แต่บุตรนั้นไม่สามารถรักษาหม้อไว้ได้ วันหนึ่งขณะที่เมามา ยได้โยนหม้อ
หล่นแตก บุตรนั้นจึงต้องกลับไปเป็นคนเข็ญใจอีก

13) เรื่องยักษ์ผู้ประพฤตินอกใจ พระอัศรมเหสีของเจ้ากรุงพาราณสีประพฤติน
นอกใจ เมื่อถูกเจ้ากรุงพาราณสีตรัสถาม ก็กราบทูลปฏิเสธ สบถว่าถ้าตนประพฤตินอกใจ
ก็ขอให้ตนเป็นนางยักษ์หน้าเหมือนม้า เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วได้เกิดเป็นยักษ์หน้าเหมือนม้า
ตามคำสบถ และได้ประสบความผิดหวังในเรื่องความรักจนหยัดแตกเพราะความโศก

อุปมาพาทกถา - เรื่องความไม่ประมาท (มงคลข้อที่ 21)

สาระ :

ความหมายของคำว่า ความประมาท และความไม่ประมาท

ลักษณะของความไม่ประมาท คุณของความไม่ประมาท

(ไม่มีอุทาหรณ์)

स्तुตमकाद्यस्तुद्वन्द्वान्ना อธิบายความหมายของคำและความ ในคาถาที่ 7
ประกอบด้วยมงคล 5 ประการคือ ความเคารพ ความถ่อมตน ความสันโดษ ความเป็นคน-
กตัญญู การนั้งธรรมตามกาล

คารวกถา - เรื่องความเคารพ (มงคลข้อที่ 22)

สาระ :

ความหมายของคำว่า คารวะ

ความหมายของคำว่า ครู บิดามารดาเป็นครูที่แท้จริงเพราะเป็นผู้หนักดังตั้งศิษย์
ความเคารพเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ได้รับผลอันน่าพอใจ เช่นได้ไปสู่สุคติ
ลักษณะความไม่เคารพในพระรัตนตรัย

ลักษณะของอามิสปฏิสังการ และธรรมปฏิสังการ

วิธีการทำปฏิสังการ อานิสงส์ของปฏิสังการ

อุทาหรณ์ :

- 1) เรื่องอภัยโจร คิดจะปล้นพระวิหาร พระเถระเจ้าอาวาสทำการปฏิสังขรณ์
ต้อนรับอภัยโจรและบริวารอย่างดี อภัยโจรจึงเปลี่ยนใจไม่ปล้นพระวิหารและรับอาสาคุ้ม
ครองดูแลพระวิหารให้
- 2) เรื่องพระเจ้าบิตูราช ถูกพวกทมิฬชิงราชสมบัติ เล็ดจหนีไปอยู่ในป่าในมลายู
ประเทศ ทรงได้รับการต้อนรับช่วยเหลือจากพระเถระรูปหนึ่งอย่างดียิ่ง เมื่อชิงราชสมบัติ
กลับคืนได้แล้ว โปรดให้สร้างพระวิหารถวายพระเถระนั้น
- 3) เรื่องพระเจ้าโจรนาค ครัสสั่งให้ทำลายพระวิหารซึ่งพระเถระผู้อาศัยมิได้
กระทำการปฏิสังขรณ์พระองค์
- 4) เรื่องชาวนิคมอัสสปุระ ถวายการต้อนรับพระภิกษุสงฆ์อย่างดี พระพุทธเจ้า
ตรัสสรรเสริญ
- 5) เรื่องสัตว์ 3 สหาย - นกกระทา ลิง ช้าง อยู่ร่วมกันด้วยธรรม ตายไป
แล้วไปเกิดในเทวโลก พระพุทธเจ้าทรงนำเรื่องดังกล่าวมาตรัสเป็นอุทาหรณ์สอนพระภิกษุ
สงฆ์ให้มีความเคารพยำเกรงกันและกัน

นิเวตถกถา - เรื่องความถ่อมตน (มงคลข้อที่ 23)

สาระ :

ความหมายของความเป็นผู้ถ่อมตน คือ ความเป็นผู้มีใจอ่อนน้อม
โทษของความเป็นผู้มีใจกระด้างเพราะอำนาจความถือตัว
ความถ่อมตัวเป็นมงคล

อุทาหรณ์ :

- 1) เรื่องพระเจ้าวิฑูทกะฆ่าพวกสาภิยราช พระเจ้าวิฑูทกะถูกพวกเจ้าสาภิย-
ราชแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ดูถูกว่าพระองค์เป็นลูกของนางทาสี ทรงเก็บความรู้สึกเคียดแค้นใน
พระทัย เมื่อมีโอกาส ได้ฆ่าพวกเจ้าสาภิยราชอย่างทารุณ
- 2) เรื่องสุนัขจึงจอกอยากเป็นเจ้ากรุงพาราณสี สุนัขจึงจอกตัวหนึ่งเรียนรู
มนต์บังคับผู้อื่นไว้ในอำนาจ ได้ใช้มนต์นั้นบังคับสัตว์ต่างๆ ตั้งตนเป็นราชาแห่งสัตว์ ด้วย
ความมานะอยากเป็นเจ้ากรุงพาราณสี ได้ยกทัพสัตว์มาหมายยึดอำนาจพระเจ้ากรุงพาราณสี
ปุโรหิตแห่งกรุงพาราณสีใช้อุบายยังให้สุนัขจึงจอกนั้นถูกล่าสัตว์ของตัวเองฆ่าตาย

สนมุตฐิติกา - เรื่องความสันโดษ (มงคลข้อที่ 24)

สาระ :

ความหมายของคำว่า สันโดษ คือ ความพอใจยินดีในปัจจัย 4 ที่มี ความไม่
มักมากในปัจจัย 4

ลักษณะสันโดษ 3 ยถาลาภสันโดษ - ความยินดีตามที่ได้ ยถาผลสันโดษ - ความยินดีตามกำลัง ยถาสารูปสันโดษ - ความยินดีตามสมควร

ความสันโดษในภิตทบาท 15 อย่าง, ความสันโดษในจิวร 20 อย่าง, ความสันโดษในบริหาร 12 อย่าง, ความสันโดษตามคำอธิบายในอรรถกถา 50 อย่าง

อุทาหรณ์ :

1) เรื่องพระเถระผู้ทรงผ้าบังสุกุล พระเถระรูปหนึ่งคิดอยากได้ผ้าจีวรจากทนายด้วยจิตไม่บริสุทธิ์ แล้วกลับรู้สึกละอายใจ จึงเปลี่ยนใจสันโดษในผ้าสาฎกเบื้องอุจจาระที่คนทิ้งไว้ในกองหยากเชื้อ อาศัยผ้าสาฎกนั้นเป็นผ้าบังสุกุล นิจารณาธรรมได้บรรลุพระอรหัต

2) เรื่องภิกษุณี ไม่สันโดษในอาหารที่มีผู้ถวาย ได้เปลี่ยนขนมในบาตรของพระภิกษุณีรูปอื่น ภายหลังจึงฉันขนมที่ตนได้รับ

3) เรื่องราชบุตร พระราชาโอรสของพระเจ้ากรุงพาราณสี ถูกพระเจ้ากรุงพาราณสีเนรเทศ จึงเสด็จมาอยู่ในป่าหิมพานต์พร้อมกับพระราชเทวี ต่อมาจิตปฏิพัทธ์ในนางกีนรี จึงออกติดตามหานางกีนรีนั้น แต่ไม่พบ จึงเสด็จกลับมาหาพระราชเทวี ปรากฏว่าพระราชเทวีทรงหนีจากไป พระราชาโอรสประสบความทุกข์ใจเป็นอันมาก

4) เรื่องมิตตวันทุกะ รั้งจางมารดารักษาศิลอุโบสถ แต่ไม่ฟังธรรม ต่อมาเดินทางไปค้าขายทางเรือ ถูกคนในเรือปลอญลงแพ ลอยมาติดอยู่ที่เกาะแห่งหนึ่ง ได้พบกับเหล่าเวมานิกเปรต จึงเลวลงคบติดอยู่กับเวมานิกเปรตเหล่านั้น วันหนึ่งเห็นเปรตตัวหนึ่งมีจักรบนศีรษะ สำคัญผิดว่าจักรนั้นเป็นดอกประทุม จึงขอจักรมาลวมบนศีรษะได้รับทุกขเวทนาแรงกล้า

5) เรื่องหมี หมีตัวหนึ่งเกิดความโลภ ไม่พอใจในอาหารที่มี ออกจากป่าไปหาอาหารใกล้หมู่บ้าน ถูกชาวบ้านทำร้ายบาดเจ็บกลับมา นิจารณาเห็นโทษของความโลภจึงตั้งใจรักษาศิลอุโบสถศีล

6) เรื่องภิกษุหนุ่มชอบฉันขนมแป้ง มารดาของพระภิกษุนั้นทำขนมแป้งมาถวาย พระภิกษุนั้นแสดงความโลภ ฉันขนมแป้งจำนวนมาก มารดาเห็นว่าพระภิกษุนั้นไม่รู้จักรประมาณในการบริโภค จึงงดการถวายขนมแป้งแก่พระภิกษุนั้นตลอดพรรษา

7) เรื่องพระเจ้าติลลยะ ทรงเลื่อมใสพระภิกษุสงฆ์หมู่หนึ่งผู้รู้ประมาณในของที่มี

8) เรื่องกุนันทาภิกษุณี ไม่รู้จักรประมาณ ขนกระเทียมที่มีผู้ออกปากถวายไปเป็นจำนวนมาก พระพุทธเจ้าตรัสเตือนการกระทำนั้น ทรงตรัสแสดงนิทานเรื่องหงส์ทองผู้ถูกภรรยาผู้มีใจโลภจับถอนขนทั้งตัว

9) เรื่องอรหันต์ค่อม พระภิกษุรูปหนึ่งแล้งให้คนเข้าใจผิด คิดว่าตนเป็นพระอรหันต์ผู้มีฤทธิ์หายตัวได้ด้วยการฝังค่อมไว้ในห้อง พอคนมากก็แอบซ่อนตัวอยู่ในค่อม

10) เรื่องอรหันต์ย่านไทร ภิกษุรูปหนึ่งถือบิณฑบาตเดินจากปลายย่านไทรด้านหนึ่งไปออกที่ปลายด้านไทรอีกด้านหนึ่งโดยไม่มีใครเห็น พอคนถามว่ามาจากไหนก็พูดในทำนองว่าตนเป็นพระอรหันต์สามารถไปไหนมาไหนได้ตั้งใจ บุรุษผู้หนึ่งจับโกหกพระภิกษุนั้นได้

11) เรื่องพระภิกษุ พระภิกษุรูปหนึ่งรู้จักประมาณในอาหาร พระเจ้าติสสะได้ทดลองใจพระภิกษุนั้น พระภิกษุนั้นก็แสดงออกซึ่งความสันโดษในอาหารอย่างลุ่มล่าม

12) เรื่องพระติสสะเถระ เป็นผู้มักน้อย บิณฑบาตประจำอยู่แต่ในเรือนญาติ แม้พระเจ้าโกศลจักจัดการถวายทานครั้งใหญ่ พระภิกษุนั้นก็มิได้มาร่วม พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่อง จึงตรัสสรรเสริญความสันโดษอันมั่นคงของพระภิกษุนั้น

13) เรื่องกัณหาบส มีความสันโดษในที่อยู่ อยู่โคนไม้และฉันผลไม้ของต้นไม้ นั้น ท้าวสักกะทรงทราบเรื่อง โปรดบันดาลให้ต้นไม้ต้นนั้นมีผลอร่อยตลอดปี

14) เรื่องพระเถระ 2 พี่น้อง พระเถระผู้หนึ่งรักษาเอภาสนิกะอุคังส์ เป็นเวลา 50 ปี โดยมีได้บอกใคร แม้แต่พระเถระผู้เป็นน้องชายของตน เพราะมีใจสันโดษในการปฏิบัติไม่โอ้อวด

15) เรื่องพระติสสะเถระชาวเมืองลาเกตุ เป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก แต่ไม่แสดงความเป็นพหูสูต เพราะมีใจสันโดษ ไม่อวดตน

16) เรื่องพระมีฆฉันทิกเถระ เป็นพระอรหันต์โดยไม่มีใครรู้ เพราะท่านมีใจสันโดษ ไม่แสดงตน

17) เรื่องพระยานกแขกเต้าโพธิสัตว์ คำรงชีวิตด้วยผลไม้ของต้นไม้ต้นหนึ่ง และดื่มน้ำในแม่น้ำคงคา ท้าวสักกะช่วยบันดาลให้ต้นไม้ต้นนั้นมีผลอร่อยตลอดปี

18) เรื่องพราหมณ์ เห็นพระภิกษุสงฆ์หมู่หนึ่งได้รับความยากลำบากในเรื่องที่อยู่ ก็ช่วยจัดสร้างและช่วยแก้ไขปัญหาให้พระภิกษุสงฆ์หมู่หนึ่งไปวันละเล็กละน้อย ตามเหตุ-การณ์และความสามารถของตน เป็นตัวอย่างของการทำงานด้วยใจสันโดษ

กตัญญูตากตา - เรื่องความกตัญญู (มงคลข้อที่ 25)

สาระ :

ความหมายของคำว่า กตัญญู และ กตัญญูกตเวที
บุคคลผู้กตัญญูเป็นผู้หายากในโลก ความกตัญญูเป็นมงคล

อุทาหรณ์ :

1) เรื่องพระเจ้าประทุมโพธิสัตว์ พระชายาของพระองค์ไม่มีความกตัญญู แม้พระองค์จะได้เสวยสละช่วยชีวิตไว้ ก็ยังเป็นชู้กับชายอื่น

2) เรื่องตักกบัณฑิต มีภรรยาเป็นคนอกตัญญู เป็นชู้กับคนอื่น

3) เรื่องคนกตัญญูและอกตัญญู พระโพธิสัตว์ให้ความช่วยเหลือสัตว์ 4 ตัว ซึ่งมีความกตัญญู และพระราชโอรสพระองค์หนึ่งผู้ไม่มีความกตัญญู

- 4) เรื่องนิโครธโพธิสัตว์ มีสหาย 2 คน คนหนึ่งเป็นคนกตัญญู อีกคนหนึ่งเป็นคนอกตัญญู
- 5) เรื่องราชพราหมณ์ ได้ถวายอาหารประมาณทัพพีแก่พระสารีบุตรแล้วออกบวช ไม่นานได้บรรลุพระอรหัต
- 6) เรื่องพระอานนท์เถระ ถวายผ้าสาฎก 500 ผืน แต่พระภิกษุผู้มีอุปการคุณแก่ตน
- 7) เรื่องพรานป่า ได้รับการช่วยชีวิตจากพระยาช้างสีลวานาคโพธิสัตว์ แต่ความที่เป็นคนอกตัญญู ได้เลื้อยเอางาของพระยาช้างไปขาย พระยาช้างได้รับความเจ็บปวดมาก พรานป่าได้รับผลกระทบถูกรณธสีสุบไปเกิดในอเวจี

ขมมุสสวนกถา - เรื่องการฟังธรรม (มงคลข้อที่ 26)

สาระ :

ความหมายของคำว่า การฟังธรรม
 การฟังธรรมโดยกาล การฟังธรรมในวันอุโบสถ
 อาณิสสส์ของการฟังธรรม
 อंतरธานแห่งพระสังฆธรรม 5 ประการ

อุทาหรณ์ :

- 1) เรื่องภิกษุหนุ่ม เดินทางไกล 9 โยชน์มาฟังธรรมกถาเรื่อง พระเวสสันดร ได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน
- 2) เรื่องหญิงให้บุตรตีมนม หญิงคนหนึ่ง ขณะที่กำลังให้บุตรตีมนม ได้ทราบว่าพระเถระรูปหนึ่งจะแสดงธรรมอริยวงศ์ปฏิปทา จึงเดินทางไกล 5 โยชน์ มาฟังธรรม ได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน
- 3) เรื่องสังจกนิครนถ์ คิดว่าตนเองมีความรู้มาก ได้ฟังธรรมจากพระคาสดา มิได้บรรลุธรรม มิได้บวชและมีได้ตั้งอยู่ในไตรสรณาคมน์ แต่อาณิสสส์ของการฟังธรรมมีผลในชาติต่อมา คือเป็นเหตุให้ได้มีโอกาสบวชเรียน ศึกษาและปฏิบัติธรรม จนที่สุดได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา
- 4) เรื่องงูเหลือม ถือเอาณิมิตเสียงของพระภิกษุผู้สวดคฤธรรม ตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ แล้วมาเกิดในตระกูลพราหมณ์ ได้พบพระเถระรูปหนึ่ง ได้ฟังธรรมเกิดความเลื่อมใส ออกบวช เจริญวิปัสสนา ได้บรรลุพระอรหัต
- 5) เรื่องแม่ไก่ ขณะที่ถือเอาณิมิตเสียงของพระภิกษุผู้สาธยายวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้ถูกเหยี่ยวฆ่าไปเกิดเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าแผ่นดิน เมื่อโตขึ้นได้บวชในสำนักนางปริพาชกา เจริญฌานได้ปฐมฌาน ต่อจากนั้นได้บังเกิดในอภัพทางต่าง ๆ หลายชาติ จนที่สุดในสมัยของพระเจ้ากกุฏคามินี ได้เกิดเป็นธิดาของกกุฏินิ ได้ฟังเรื่องอดีตชาติของ

ตนจากพระเถระรูปหนึ่ง เกิดความลั้งเวช บรรลุโสดาปัตติผล วันหนึ่งได้ฟังพระธรรม
เทศนาอาสิวิโลปมสูตร ได้บรรลุพระอรหัต

อภุชฌมาถายตถวณณา อธิบายความหมายของคำและความในคาถาที่ 8
ประกอบด้วยมงคล 4 ประการ คือ ความอดทน ความเป็นคนว่าง่าย การเห็นสมณะ
การสนทนาธรรมตามกาล

ขุทติกถา - เรื่องความอดทน (มงคลข้อที่ 27)

สวระ :

ความหมายของคำว่า ขันติ

ความอดทนเป็นมงคล

อุทาหรณ์ :

1) เรื่องขันตีวาทีตาบลโพธิสัตว์ ถูกพระราชาทำร้ายโดยประการต่างๆ ก็
อดทนมิโกรธตอบ

2) เรื่องพระปุลณเถระ ได้ยืนยันปณิธานต่อพระพักตร์พระพุทเจ้าว่า ท่าน
จะดำรงขันตีไว้ ไม่ว่าชาวสุนาปรีนตะซึ่งท่านกำลังจะเดินทางไปอยู่ด้วยจะแสดงความดูร้าย
แก่ท่านอย่างไร ท่านจะอดทนไม่ได้ตอบ

3) เรื่องพระโลมสนาคเถระ อดทนต่อความร้อนโดยการพิจารณาอเวจันรก

4) เรื่องพระปธานียเถระ (ที่ 1) ถูกงูกัดขณะฟังธรรม ได้อดทนนั่งฟังธรรม
อย่างสงบ เจริญวิปัสสนาตามลำดับจนบรรลุพระอรหัต

5) เรื่องพระเถระผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ถูกงูกัดขณะฟังธรรม ก็สำรวมตนฟัง
ธรรมต่อด้วยความสงบ

6) เรื่องพระทิมภากกอกัยเถระ ถูกพระเถระ 2 รูปด่าเพราะความอิจฉา ก็
กล่าวเตือนตนว่า "ความอดทนนั้นแลเป็นภาระของเรา... เราไม่เห็นการพราดจากกัมมัฏ-
ฐาน แม้ขณะยกเท้าข้างหนึ่งเลย"

7) เรื่องพระปธานียเถระ (ที่ 2) เกิดลมในท้องได้รับทุกขเวทนาแรงกล้า
ก็อดทนพิจารณาเวทนานั้น ได้บรรลุธรรมเป็นพระอนาคามี ครู่ต่อมาได้บรรลุพระอรหัตแล้ว
ปรีนิพพาน

8) เรื่องท้าวลักกะ อดทนต่อคำบริภาษของเวปจิตตีสูร ด้วยความคิดว่าผู้มี
กำลังย่อมอดกลั้นถ้อยคำของผู้อ่อนกำลังได้

9) เรื่องนราหมัน 4 คน ได้กล่าวติเตียนพระพุทเจ้า พระพุทเจ้าทรงอดทน
ไม่ได้ตอบ และได้สอนธรรมให้ด้วยพระมหากรุณา นราหมันเกิดความเลื่อมใสขอออกบวช
ในพระพุทศาสนา และได้บรรลุพระอรหัต

10) เรื่องนางเวเทหิกา ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้สงบเสงี่ยม ถ่อมตัว ทาสีคนหนึ่งได้ทดลองใจด้วยการแสร้งนอนตื่นสาย นางเวเทหิการะงับใจไม่ได้แสดงความโกรธรุนแรงต่อทาสีนั้น ทาสีนั้นจึงนำเรื่องไปโพทนาให้คนทั้งหลายได้ทราบ

โลจสุตตากถา - เรื่องความเป็นผู้ว่าง่าย (มงคลข้อที่ 28)

สาระ :

ความหมายของคำว่า ความเป็นผู้ว่าง่าย

คนว่าง่าย 2 จำพวก พวกที่ควรสรรเสริญ และพวกที่ไม่ควรสรรเสริญ

ความเป็นผู้ว่าง่ายเป็นมงคล

อุทาหรณ์ :

- เรื่องพระราชเถระ ปฏิบัติตามโอวาทของพระสารีบุตร บวชเพียง 2-3 วัน เท่านั้นก็บรรลุพระอรหัต

สมณฑลสนกถา - เรื่องการเห็นสมณะ (มงคลข้อที่ 29)

สาระ :

ความหมายของคำว่า การเห็นสมณะ

การเห็น 2 อย่าง การเห็นด้วยจักขุ และการเห็นด้วยญาณ

การเห็นสมณะเป็นมงคล

อุทาหรณ์ :

1) เรื่องนกอุก ประคองอัญชลินมัสการพระพุทเจ้า พระพุทเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า นกอุกตัวนั้นจักได้เป็นพระปัจเจกพุทเจ้าในอนาคต

2) เรื่องนันทย์กั ทิธีระชะของพระสารีบุตรด้วยจิตคิดประทุษร้าย เป็นเหตุให้ไปเกิดในอเวจีนรก

3) เรื่องพราหมณ์ชาวเมืองปาฏลีบุตร ได้ยินกถาพรรณาคณะของพระมหานาคเถระ จึงเดินทางมากราบนมัสการ เกิดความเลื่อมใส ออกบวช ตั้งอยู่ในโอวาทของพระเถระนั้น เพียง 2-3 วัน ก็บรรลุพระอรหัต

ขมมุสากจุลจกถา - เรื่องการสนทนาธรรม (มงคลข้อที่ 30)

สาระ :

ความหมายของคำว่า การสนทนาธรรมตามกาล

อานิสงส์ของการสนทนาธรรม

(ไม่มีอุทาหรณ์)

นวมคาถายตถวณฺณา - อธิบายความหมายของคำและความ ในคาถาที่ 9 ประกอบด้วยมงคล 4 ประการคือ ตบะ พรหมจรรย์ การเห็นอริยสัจ การทำนิพพานให้แจ้ง

ตปกถา - เรื่องตบะ (มงคลข้อที่ 31)

สาระ :

ความหมายของคำว่า ตบะ - ธรรมเป็นเครื่องเผาผลาญบาป ได้แก่ ชั้นดี ศิล-
อุโบสถกรรม ธุดงค์ การศึกษาพุทธพจน์ การสำรวมอินทรีย์ เป็นต้น

วิธีการสำรวมอินทรีย์

เหตุแห่งความเกียจคร้าน 8 ประการ

เหตุแห่งความเพียร 2 ประการ องค์ประกอบของความเพียร

อุทาวรรณ :

- เรื่องโลมกัลลสพดาบส พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นโลมกัลลสพดาบสบำเพ็ญ
ตบะอยู่ในป่าหิมพานต์ ท้าวสักกะทดลองตบะของพระโพธิสัตว์ด้วยการนำพระนางอินทวดีผู้
งดงามมากกราบนมัสการ พระดาบสเห็นนางแล้วเกิดจิตกำหนดจึงเลื่อมจากผาน แต่มีสติทัน
ยังหิริโอตตตบะให้ตั้งมั่น แล้วเจริญผานให้เกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

พรหมจรรย์กถา - เรื่องพรหมจรรย์ (มงคลข้อที่ 32)

สาระ :

พรหมจรรย์ 10 ตามนัยอรรถกถาสามัญญผลสูตร

พรหมจรรย์ 12 ตามนัยอรรถกถามหาสิหนาทสูตร

อุทาวรรณ :

1) เรื่องมาณพิปผลิและนางภัททกาปิลาณี สองสามีภรรยา รักษาพรหมจรรย์
ด้วยการเว้นจากการเสพเมถุน ต่อมาได้ออกบวช และได้บรรลุพระอรหัตตทั้งสองรูป

2) เรื่องภิกษุ 60 รูป ได้สอนกัมมัฏฐานการนิจารณาอาการ 32 และการ
กำหนดความเลื่อมใสในอัฐภาพแก่มารดาของนายมาติกะ มารดานั้นนำมาปฏิบัติได้บรรลุธรรม
เป็นพระอนาคามี เห็นว่าพระภิกษุเหล่านั้นยังเป็นพระปุถุชน จึงช่วยส่งเสริมการปฏิบัติ
ธรรมของพระภิกษุเหล่านั้นด้วยการถวายอาหารที่เป็นลัปปายะ พระภิกษุเหล่านั้นเมื่อได้
อาหารที่เป็นลัปปายะแล้วได้เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ที่สุดได้บรรลุพระอรหัต

อริยสัจจทสฺสนกถา - เรื่องการเห็นอริยสัจ (มงคลข้อที่ 33)

สาระ :

อริยสัจ 4 คือ ทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความ
ดับทุกข์ เป็นลัจจะ เพราะเป็นธรรมชาติแท้

การเห็นอริยสังข์เป็นมงคล
โทษของการไม่เห็นอริยสังข์
(ไม่มีอุทาหรณ์)

นิพนพานสุฉิกิริยาภคา - เรื่องการทำพระนิพนพานให้แจ้ง (มงคลข้อที่ 34)

สาระ :

นิพนพาน 2 : สอฺปาทีเสสนิพนพาน และอนฺปาทีเสสนิพนพาน

สังโยชน์ 10

วิมุตติ 2

(ไม่มีอุทาหรณ์)

ทสมคาถายตุถาวณฺณา - อธิบายความหมายของคำและความ ในคาถาที่ 10
ประกอบด้วยมงคล 4 ประการ คือ จิตไม่หวั่นไหว เพราะโลกธรรม จิตไม่โศก จิต
ปราศจากกิเลส จิตเกษม

อกุมฺปิตจิตกถา - เรื่องจิตที่ไม่หวั่นไหวเพราะโลกธรรม (มงคลข้อที่ 35)

สาระ :

โลกธรรม 8

ธรรมชาติของจิต ลักษณะของจิตที่ไม่หวั่นไหวเพราะโลกธรรม

(ไม่มีอุทาหรณ์)

อโลกจิตตกถา - เรื่องจิตไม่โศก (มงคลข้อที่ 36)

สาระ :

ความหมายของคำว่า โสกะ

บุคคลแม้ประสบทุกขธรรม ก็ไม่ควรเศร้าโศก

อุทาหรณ์ :

1) เรื่องคน 5 คน พระโพธิสัตว์ได้สั่งสอนบุตรและภรรยาให้เจริญมรณานุสสติ
เนื่องๆ เมื่อบุตรคนโตตายกระทันหัน ทุกคนในครอบครัวจึงไม่เศร้าโศก

2) เรื่องพระเจ้ามตราช ถูกชิงราชสมบัติ แต่มิได้ทรงเศร้าโศก ทรงยังจิตให้
สงบ ทรงเจริญสมาธิ ช่างฉานให้เกิดขึ้นได้

3) เรื่องพราหมณ์ผู้หนึ่ง ทำนาใกล้ริมฝั่งแม่น้ำ เมื่อข้าวกล้าสุกใกล้เก็บเกี่ยว
เกิดน้ำท่วมพัดข้าวกล้าไปสิ้น พราหมณ์เสียใจจนเพื่อ พระพุทธเจ้าเสด็จมาแสดงธรรม
พราหมณ์นั้นบรรเทาความโศก เจริญวิปัสสนาตามคำเทศนา ได้บรรลุโสดาปัตติผล

- 4) เรื่องกฎมนเฑียรบาลกรุงสรวัดดี เสร้าโคกถึงพี่ชายที่ตาย พระพุทธเจ้าโปรด แสดงธรรม กฎมนเฑียรบาลตามคำเทศนา บรรลุโสดาปัตติผล
- 5) เรื่องกฎมนเฑียรบาลคนหนึ่ง เสร้าโคกถึงภรรยาที่ตาย ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน

วิรัชจิตตคถา - เรื่องจิตปราศจากกิเลส (มงคลข้อที่ 37)

สาระ :

ความหมายของคำว่า อูลิ

จิตที่ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ คือ จิตที่ปราศจากอูลิ

อุทาหรณ์ :

1) เรื่องหญิงผู้ประพฤตินอกใจสามี ให้ชู้ฆ่าสามีของตน สามีมีใจผูกพันกับ ภรรยาจึงมาเกิดเป็นสัตว์คอยติดตามใกล้ชิดภรรยา ทุกอัฐภาพที่เป็นสัตว์ก็ถูกภรรยาฆ่า ในชาติสุดท้ายได้เกิดเป็นลูกของหญิงนั้น ระลึกชาติได้จึงไม่ยอมให้มารดาถูกตัว เมื่อโตขึ้นได้ เล่าเรื่องทั้งหมดให้ปู่ฟัง แล้วชวนกันบวช ได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมกันทั้งปู่และหลาน

2) เรื่องบุตรช่างกลบกล แอบหลงรักพระราชธิดาพระองค์หนึ่ง เมื่อไม่สมความปรารถนาก็ตรอมใจตาย

3) เรื่องทูลฐูราชกุมาร ทอดพระเนตรเห็นประชาชนพากันน้อมนมัสการพระ บัจเจกโพธิ ทรงนิโรธด้วยบาตรของพระบัจเจกโพธิมาทำลาย ต่อมาทรงร้อนรุ่มพระวรกาย จนสิ้นพระชนม์ แล้วไปเกิดในนรก

4) เรื่องพระราชามุตกอยู่ในอำนาจของตัณหา ทรงปรารถนาราชสมบัติของ นครต่างๆ ท้าวสักกะแปลงเป็นมาณพอาสาจะนำราชสมบัติของนคร 3 นครที่มั่งคั่งมาทูล ถวาย พระราชาทรงมีพระหทัยผูกพันยึดมั่นว่าจะได้ราชสมบัติเหล่านั้น แต่แล้วมาณพได้หายไป พระองค์ทรงเสียพระทัยถึงขั้นประชวรหนัก พระโพธิสัตว์ได้โปรดแสดงธรรมแก่พระ ราชา พระราชาทรงพิจารณาธรรมแล้วเสด็จออกบวช

เขมจิตตคถา - เรื่องจิตเกษม (คาถาที่ 38)

สาระ :

จิตเกษม คือ จิตที่ปราศจากกามโยคะ ภวโยคะ ทิฏฐิโยคะ และอวิชชาโยคะ

อุทาหรณ์ :

- เรื่องพระเจ้าปายาสี ถวายทานแก่พระสงฆ์ด้วยจิตตระหนี่คับแคบ

เอกาทสคาถาขุททกปิฎก อธิบายความหมายของคำและความในคาถาที่ 11

ซึ่งเป็นคาถาสรุปลความมงคล 38 ก็พรรณนามาข้างต้น

นิคมคาถา กล่าวถึงประวัติผู้แต่ง ประวัติการแต่ง และปณิธานของผู้แต่ง

4.3 เป้าหมายการแต่ง

คัมภีร์มังคลัตถทีปนีมีเป้าหมายการแต่ง 2 ลักษณะคือ เป้าหมายด้านสาระ และ เป้าหมายด้านศาสนาและสังคม ทำนองเดียวกับผลงานอีก 3 เรื่องของพระสิริมังคลาจารย์

เป้าหมายด้านสาระ คือ ความตั้งใจที่จะอธิบายสาระของมงคล 38 ประการ ในมงคลสูตร ขุททกปาฐะ ขุททกนิกาย พระลุตตันตปิฎก ให้คนทั่วไปเข้าใจทั้งในเรื่องความหมาย วิธีการปฏิบัติ และผลของการปฏิบัติ

เป้าหมายด้านศาสนาและสังคม คือ ความปรารถนาขอให้อาณิสงส์แห่งการแต่ง คัมภีร์มังคลัตถทีปนียังความสุขความเจริญ ทั้งในด้านโลกธรรมและอริยธรรม ให้เกิดแก่ตัวผู้แต่งและบุคคลทั้งหลายในสังคม

4.4 วิธีการแสดงเนื้อหา

โครงสร้าง

มังคลัตถทีปนีมีวิธีการเสนอเนื้อหาตามลักษณะคัมภีร์พุทธศาสนาที่ลุ่มบุรณ คือ เริ่มต้นด้วยบทปณามคาถา กล่าวถึงความจำเป็นมาของเรื่อง แล้วเข้าสู่การอธิบายสาระของเรื่องโดยมีวิธีการเสนอเป็นขั้นตอนอย่างมีระบบ จบลงด้วยการระบุชื่อผู้แต่ง สถานที่แต่ง สมัยที่แต่ง ปีที่แต่งเสร็จ และนิคมคาถากล่าวขออาณิสงส์ผลบุญของการแต่งให้น่าประโยชน์สุขทางโลกและทางธรรมมาสู่ผู้แต่งและผู้อื่น

วิธีการอธิบาย

วิธีการอธิบายความหมายของคำและความในมังคลัตถทีปนี มีวิธีที่ใช้ต่างกันเป็น 2 ตอน

ตอนหนึ่ง การอธิบายความหมายในนิทาน คือ ตั้งแต่ เอว์ เม สุตฺติ จนถึงเรื่องเทวดามากราบทูลถามพระพุทธเจ้าถึงความหมายของคำว่า มงคล

อีกตอนหนึ่ง การอธิบายความหมายในคาถาที่แสดงมงคล

1. การอธิบายความหมายในนิทาน

มีวิธีการ 6 วิธี คือ

(1) บ่งความหมายด้วยคำสั้นๆ เข้าใจง่าย เช่น

" อชฺฐภาสึติ อภาสิ ปุจฺฉึติ อตุโถ. "

- บทว่า อชฺฐภาสิ แปลว่า ได้กล่าวแล้ว ความว่า กราบทูลถาม

- " พหุติ อเนกา. " - บทว่า พหุ แปลว่า มีใช้ผู้เดียว
- " อจินตยุนติ จินฺเตสุ. - บทว่า อจินตยฺ แปลว่า คิดแล้ว
- " อากงฺขมานาติ อิจฺจมานา ปฏฺสขมานา. " ¹⁰¹
- บทว่า อากงฺขมานา แปลว่า จ้างงอยู่ ปรารภนาอยู่

(2) พรรณนาขยายความหมายโดยยังคงรักษาความกระชับของคำอธิบาย เช่น

- " สลาวตฺถิยฺนติ ปุพฺเพ สวตฺถุสฺส นาม อิลินฺโน นีวาสนฺภูสาณตฺตา สลาวตฺถิตฺติ ลทฺถณามเก นคฺร์. "
- บทว่า สลาวตฺถิยฺ คือ ใกล้เคียงอันได้นามว่าสลาตฺถิเพราะเป็นสถานที่อยู่อาศัยของฤาษี ชื่อ สวตฺถา มาก่อน
- " วิหฺรตฺติ เอกํ อิริยาปถพารณํ อปเรน อิริยาปถเณ วิจฺฉินฺนิกิตฺวา อปริปตฺนตฺติ อตฺตถาวํ หฺรติ ปวตฺเตติ. " ¹⁰²
- บทว่า วิหฺรติ คือ ทรงบำบัดความลำบากแห่งอิริยาบถอย่างหนึ่งด้วยอิริยาบถอีกอย่างหนึ่ง ทรงนำ คือ ทรงยังอรรถภาพให้เป็นไปมิให้ทรุดโทรม

(3) การวิเคราะห์ความหมายตามรูปคัมภีร์ทางไวยากรณ์ เช่น

- " สทฺถนฺตฺติยมฺปิ มงฺคฺลนฺตฺติ เอตฺถ มคฺ คตฺติยฺนติ ชาตฺวตฺถุํ วตฺวา มงฺคตฺติ กิริยาปทํ วตฺตํ. อี การนฺโต หิ มคฺชาตฺ เตน นิปฺพนฺนรูปเ ป นินฺทาคโม โหติ. " ¹⁰³
- แม้ในลัทธิปริยัติ ท่านก็กล่าวอรรถแห่งชาตฺวว่า ในบทว่า มงฺคฺลํ นี มคฺชาตฺ เป็นในความถึง แล้วกล่าวบทกิริยาว่า มงฺคฺติ (ย่อมาถึง) ก็ มคฺชาตฺ เป็น อีการันต์ เพราะเหตุนี้ ในนิปผันนรูปจึงลงนินคฺหิตอาคม

(4) การอธิบายหน้าที่ทางไวยากรณ์ เช่น สลาวตฺถิยฺ เป็น ลัตตมวิภคฺติ ในอรรถว่า สมิเป (ใกล้), อด และ โช เป็นนินาต ¹⁰⁴

(5) การนำคำอธิบายในคัมภีร์ต่าง ๆ มาสนับสนุนการตีความ เช่น

- " มงฺคฺลานนฺติ สพฺพสมฺปตฺติยา วตฺตฺติปฺปตฺติการณานนฺตี อตฺโต. เตนฺภูสฺสกาถายฺ มงฺคนฺตฺติ อิมฺหิ สตฺตาติ มงฺคฺลานิ อิทฺธี วตฺตฺติญฺจ ปาปฺนตฺติ อตฺโตติ วตฺตํ " ¹⁰⁵

- บทว่า มงฺคลานิ มีความหมายว่า ซึ่งเหตุถึงความเจริญด้วยสมบัติทั้งปวง ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกถาท่านจึงกล่าวว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมถึง คือ ย่อมบรรลุ ความสำเร็จและความเจริญด้วยเหตุเหล่านี้ เหตุนั้น เหตุเหล่านี้จึงชื่อว่า มงคล

(6) การตั้งคำถามคำตอบ (ปุจฉา-วิสขณา) ตัวอย่างเช่น เมื่ออธิบายความหมายของคำว่า อฏฺฐาลิ - (เทวดา) ยืนแล้ว แล้ว พระสิริมังคลาจารย์ได้ตั้งคำถามคำตอบ ขยายความเข้าใจให้ลึกซึ้งกว้างขวางยิ่งขึ้น ดังความว่า

" ถ้ามว่า เพราะเหตุไร เทวดานี้จึงไม่นั่ง ตอบว่า เพราะต้องการจะรีบกลับ ความจริง เทวดาทั้งหลายอาศัยเหตุบางประการเท่านั้น จึงมาสู่มนุษย์โลกซึ่งเป็นจุดที่เวจอันเต็มไปด้วยของไม่สะอาด ก็แลโดยปรกติ มนุษย์โลกเป็นสถานที่ปฏิบัติแก่เทวดาเหล่านั้น เพราะมีกลิ่นเหม็น พวกเทวดาย่อมไม่อภิรมย์ในมนุษย์โลกนั้น เพราะฉะนั้น เทวดานี้จึงไม่นั่ง เพราะต้องการจะทำธุระของผู้มาแล้วรีบกลับไป " ¹⁰⁶

2. การอธิบายความหมายในคาถาที่แสดงมงคล

จำแนกออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ คือ

ส่วนที่ 1 การอธิบายโดยสังเขป (สังเขปตฺโต) เป็นการอธิบายความหมายของคำทุกคำในคาถาโดยสังเขป ใช้วิธีการอธิบายทำนองเดียวกับการอธิบายในนิทาน การอธิบายโดยสังเขปนี้เสนอไว้ในตอนต้นของคำอธิบายแต่ละคาถา นับเป็นการเสนอภาพรวมให้ผู้อ่านเห็นก่อนที่จะได้ศึกษาลาระของมงคลที่กล่าวในคาถานั้นๆ โดยนิสสารต่อไป ตัวอย่างเช่น การพรรณนาความคาถาที่ 1 โดยสังเขปก่อนที่จะอธิบายโดยนิสสารต่อไป ดังนี้

" อเสวนาติ อภชชา. พาลานนฺติ พาลชนานํ. กมฺมณิ จฏฺฐิ. ทฺติชปาเทนิ เอเสว นโย.

ปุชชาติ ปุชนํ. ปุชเนยฺยานนฺติ ปุชารหานํ วตฺถุนํ. สมฺปทาเน จตฺตฺถิ. กมฺมณิ จฏฺฐิติปิ วทนฺติ.

เอตฺตฺติ ยา จ พาลานํ อเสวนา ยา จ ปณฺทิตานํ เสวนา ยา จ ปุชเนยฺยานํ ปุชา อิทํ อเสวนาติ ติวีธํ กมฺมํ อุตฺตมํ มงฺคฺลนฺตฺยโต. ยนฺตยา ปุฏฺฐิ นฺรุหิ มงฺคฺลมฺตฺตมฺนฺติ เอตฺถ ตาว เอตํ มงฺคฺลมฺตฺตมฺนฺติ คณฺหาหิ เทวตาติ วตฺตํ โหติ. อหเมตฺถ สจฺเจปตฺโต. " ¹⁰⁷

- บทว่า อเสวนา แปลว่า การไม่คบ. บทว่า พาลานํ คือ คนพาล.
ฉกฺขวิวิภตฺติใช้ใน(ความหมาย)กรรม. แม้ในบทที่ 2 ก็เช่นนี้เช่นกัน.

บทว่า ปุชา แปลว่า การบูชา. บทว่า ปุชเนชฺชยานํ. หมายถึง วัตถุที่
ควรบูชา. ฉกฺขวิวิภตฺติใช้ใน(ความหมาย)สัมปทาน แต่อาจารย์บางท่าน
อธิบายว่า เป็นฉกฺขวิวิภตฺติใช้ใน(ความหมาย)กรรม.

บทว่า เอตํ มีความหมายว่า การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต การบูชา
วัตถุควรบูชา กรรม ๑ ประการมีการไม่คบ เป็นต้น นี้เป็นมงคลอันสูงสุด.

ถ้อยคำอันพระพุทธเจ้าตรัสแล้วว่า " อกร เทวตา ปัญฺหาอันเธถถามว่า
ขอพระองค์โปรดตรัสมงคลอันสูงสุด ในปัญหานี้ เธอจงถือเอาการกระทำ ๑
อย่างนั้นแหละว่าเป็นมงคลอันสูงสุดก่อน " นี้คือความหมายโดยสังเขปในที่นี้

ส่วนที่ ๒ การอธิบายโดยนิตยสาร (วิตุถารโต) หลังจากอธิบายความ
หมายของคำและความในคาถาโดยสังเขปแล้ว พระสิริมงคลอาจารย์ได้อธิบายความหมาย
และวิธีการปฏิบัติมงคลแต่ละมงคลที่ระบุไว้ในคาถานั้นๆ พร้อมทั้งยกตัวอย่างประกอบอย่าง
ละเอียด การอธิบายโดยนิตยสารนี้ ถือเอาสาระของมงคลแต่ละมงคลเป็นหลัก มีวิธีการ
อธิบายที่มุ่งให้ผู้อ่านเข้าใจความหมาย เห็นคุณค่าของการปฏิบัติ และรู้วิธีการปฏิบัติพัฒนา
มงคลในชีวิต

วิธีการอธิบายโดยนิตยสารมี ๑ วิธี คือ

(1) การให้คำจำกัดความหรือการอธิบายความหมายโดยอรรถ (อตุถโต) เช่น

" ความเป็นผู้มีสุขะมาก ชื่อ พาลุสฺสจะ โดยอรรถ พาลุสฺสจะ ได้แก่
ความเป็นผู้ฉลาดในกิจอันเกิดขึ้นเพราะเรียนบ้าง เพราะฟังบ้าง ซึ่ง
พระพุทธรูปหรือความรู้ภายนอก (พระพุทธรูปศาสนา) ยกเว้นความ
เป็นผู้ฉลาดในหัตถกรรม ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจัดไว้กับ ลิปฺป
(ศิลปะ) ศัพท์อันจะกล่าวต่อไป " ๑๐ "

(2) การวิเคราะห์ความหมายตามรูปศัพท์ทางไวยากรณ์ มักจะเสนออย่าง
ละเอียด เช่น

" ในบทว่า ปุชเนชฺชยานํ นั้น นิงฺทรายอรรถวิเคราะห์ดังนี้ อันเขาขอมบูชา
ชื่อ ความบูชา ลง บุ บัจจัยในภาวสาธนะหน้า ปุช ธาตุ ชน
เหล่าใดขอมควรซึ่งการบูชา คือ เป็นผู้เหมาะแก่การบูชา เหตุนี้

ชนเหล่านั้น ชื่อ ปุชเนยฺย อธิบายว่าเป็นผู้สมควรซึ่งการบูชา คือ
เหมาะแก่การบูชา ลง เอยฺย บัจจย โดยสูตรในลักทนีติปกรณ์ว่า
'บัจจย คือ อีภ และ เอยฺย ลงในอรรถว่า ควร' แต่พุทธศาสนิกชน
ในบัดนี้ สวดกันว่า ปุชนิยานํ ก็มี ลง อีภ บัจจยโดยสูตรนั้นเหมือนกัน
อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ลง อนีภ บัจจย แต่คำนั้น ไม่สมกับคำ
อธิบายในอรรถกถาที่ว่า 'บทว่า ปุชเนยฺยานํ หมายความว่า ผู้ควร
ซึ่งการบูชา "'๐๑

(3) การพรรณาลักษณะเชิงพฤติกรรมของมงคล อธิบายลักษณะของมงคลที่
แสดงออกในชีวิตของบุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติมงคลนั้น ตัวอย่างเช่น พรรณาลักษณะของคน
พาล ความว่า

" ลักษณะคนพาล นิ่งทราบด้วยอำนาจทุจริต มีการคิดเรื่องที่ดีชั่ว เป็นต้น
จริงอยู่ คนพาล แม้เมื่อคิด ย่อมคิดแต่เรื่องที่ดีชั่ว ด้วยอำนาจความ
โลภ ความพยาบาท และความเห็นผิดถ่ายเดียว แม้เมื่อพูดย่อมพูด
จำเพาะแต่คำที่พูดชั่ว เป็นวจีทุจริตมีการพูดเท็จ เป็นต้น แม้เมื่อทำ
ย่อมทำจำเพาะแต่กรรมที่ทำชั่ว เช่นกายทุจริตมีการฆ่าสัตว์ เป็นต้น
ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงเรียกทุจริตทั้งหลาย มีการคิดเรื่องที่ดีชั่ว เป็นต้น
ของเขาว่าเป็น พาลลักษณะ-ลักษณะคนพาล "'๑๐

(4) การจำแนกประเภท เช่น การบูชา 2 - อามิสบูชา ปฏิบัติบูชา, วินัย 2
- วินัยของบรรพชิต วินัยของคฤหัสถ์, พรหมจรรย์ 10 ตามลักษณะที่เกิดจากทาน
เวชชาวจจะ เบญจศีล อัปป์มัญญา เมถุนวิรัตติ สทการสันโดษ วิริยะ องค์อุโบสถ
อริยมรรค และศาสนา

เมื่อจำแนกประเภทแล้ว ได้อธิบายความหมายและเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับ
กับประเภทเหล่านั้นโดยละเอียด

(5) การประเมินคุณค่าของมงคลแต่ละมงคล ว่าเมื่อนำมาปฏิบัติแล้วก่อให้เกิด
ความเป็นมงคลอย่างไรในชีวิต เป็นการชี้แจงอานิสงส์ของมงคลแต่ละข้อที่มีต่อชีวิตทั้งใน
ปัจจุบันและในอนาคต

(6) อุทธารณ์ - การยกตัวอย่าง เป็นลักษณะเด่น ของคัมภีร์มังคลัตถที่ป็น
พระสิริมังคลาจารย์ได้รวบรวมนิทาน ตัวอย่าง ภาสิตในพระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์

ต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กับเรื่องมงคลมาเสนอประกอบเป็นจำนวนมาก ในแต่ละตัวอย่าง หรือข้อความภาษิตที่นำมาเสนอ หากมีคำหรือความใด ที่พระสิริมงคลอาจารย์เห็นว่าควร อธิบายให้ชัดเจนขึ้น พระสิริมงคลอาจารย์ก็จะเพิ่มคำอธิบายคำหรือความนั้นๆ ไปด้วย

(7) การประมวลข้อมูลและการวินิจฉัยข้อมูล ในการอธิบายด้วยวิธีการต่างๆ ดังกล่าวข้างต้น พระสิริมงคลอาจารย์มักจะยกข้อมูลจากคัมภีร์ต่างๆ มาเสนอเพื่อยืนยันคำ อธิบาย เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นการตีความที่แตกต่างกันบ้าง คัมภีร์ที่พระสิริมงคลอาจารย์ ประมวลมาเป็นข้อมูลในคัมภีร์มงคลสดทปิณี มีอย่างน้อย 48 คัมภีร์ แบ่งตามหมวดได้ดังนี้

พระวินัยปิฎก

1) มหาวรรค 2) จุลวรรค

3) ปรีวารวรรค

พระสุตตันตปิฎก

4) ทีฆนิกาย 5) มัชฌิมนิกาย

6) สังยุตตนิกาย 7) อังคุตตรนิกาย

8) ขุททกปาฐะ 9) อรรคมบท

10) อุทาน 11) อิติวุตตกะ

12) ลุตตนิบาต 13) วิมานวัตถุ

14) เปตวัตถุ 15) ชาดก

16) นิทเทส 17) อปทาน

พระอภิธรรมปิฎก

18) อัมมสังคณี

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

19) ลมันตปาสาทิกา

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

20) สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกาย

21) ปปัญจสุทนี อรรถกถามัชฌิมนิกาย

22) ลารัตถ์ปปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย

23) มโนรตปุรณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย

24) ปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกปาฐะ

25) อัมมปัทฏฐกถา อรรถกถาอรรคมบท

26) ปรมัตถทปิณี อรรถกถาอิติวุตตกะ

27) ปรมัตถโชติกา อรรถกถาลุตตนิบาต

28) ชาตกัฏฐกถา อรรถกถาชาดก

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

29) อัญญาสาลินี	อรรถกถาฉัมมสังคณี
ฎีกาพระวินัยปิฎก	
30) ลารัตถทีปนี	31) วิมตฺติวิโนทนี
ฎีกาพระสุตตันตปิฎก	
32) ทิทฺถนิกายฎีกา	33) มัชฌิมนิกายฎีกา
34) อังคุตตรนิกายฎีกา	
อนุฎีกา	
35) วิมตฺติวิโนทนีอนุฎีกา	
ปกฺรณฺณํพิเศษ	
36) วิสุทฺธิมรรค	37) มหาวงส์
38) อภิธัมมัตถดลฺงคหะ	
ฎีกापกรณฺณํพิเศษ	
39) วิสุทฺธิมรรคฎีกา	
40) อภิธัมมัตถดวิภาวินี	อภิธัมมัตถดลฺงคหฎีกา
ลัททาวีเสส	
41) มุลกัจจายนะ	42) พาลาวตาร
43) ลัททนีตีปกรณฺ	44) อภิธานํปทีปิกา
45) สัจจ-อภิธานํปทีปิกา	46) พาลาวตารฎีกา
คัมภีรฉันท	
47) วุตฺโตทัย	48) ฉันทวุตฺตตีปทีปะ

ในกรณีที่มีข้อมูลจากคัมภีร์ต่างๆ มีสาระแตกต่างกัน พระสิริมังคลาจารย์จะเสนอแนวคิดที่แตกต่างกันในคัมภีร์ต่างๆ แล้ววินิจฉัยในตอนท้ายว่า แนวคิดใดถูกต้องตามความหมายที่ควรจะเป็นในเรื่องมงคลนั้นๆ ตัวอย่างเช่น พระสิริมังคลาจารย์ ได้ประมวลคำอธิบายความหมายของศัพท์ " วาจา " ในอรรถกถาสภาลิตสูตร สุตตนิบาต, ฎีกาสภาลิตสูตร, วิภังค์แห่งมุลาวาทลิกขาบทพระวินัยปิฎก, ฎีกาแห่งมุลาวาทลิกขาบท และในลัททนีตีปกรณฺ มาเสนอ คำอธิบายเหล่านั้น อธิบายศัพท์วาจา ในลักษณะกรณีสาธนะว่าเป็นการกระทำที่ทำได้ด้วยเจตนา พระสิริมังคลาจารย์วินิจฉัยว่า

" วาจาศัพท์ที่เป็นกรณีสาธนะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงประสงค์ในมงคลข้อนี้ "

ส่วนวาจาศัพท์ที่เป็นกรณีสาธนะ ย่อมเป็นไปในเสียงวาจาศัพท์ที่เป็นกรณีสาธนะนั้น ทรงประสงค์ในมงคลข้อนี้ " ' ' ' "

(8) การอ้างอิงข้อมูล

ข้อมูลจากคัมภีร์ต่างๆ ที่นำมาเสนอ ได้รับการอ้างอิงอย่างชัดเจน ผู้สนใจสามารถติดตามรายละเอียดได้โดยสะดวก เช่น

" สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในนครโศภนบุรี ทุกขวรรค ทุกข-
ปัญญาสก์ สัตตกนิบาต อังคตตรนิกาย ดังนี้ว่า... "

" นัยอันมาในอรรถกถาจุฬจราสังฆมาตสูตร เอกนิบาต อังคตตรนิกาย ว่า
... "

5. วชิรสารัตถสังคหฎีกา

5.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง คัมภีร์วชิรสารัตถสังคหฎีกา เป็นคัมภีร์อธิบาย
ความหมายของคำและความ ในคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะของพระรัตนปัญญา ซึ่งแต่งที่วัด
มหาวัน เชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2078 ในตัวคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหฎีกาไม่ได้ระบุชื่อผู้แต่ง
และประวัติการแต่ง สันนิษฐานว่า พระรัตนปัญญาผู้แต่งคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะจะเป็นผู้
แต่งผลงานฎีกาเรื่องนี้ อธิบายขยายความผลงานของตนเอง และน่าจะแต่งควบคู่กับคัมภีร์
วชิรสารัตถสังคหะ เมื่อ พ.ศ. 2078 หรือหลังจากนั้นไม่นาน เหตุผลที่นำมาสู่ข้อ
สันนิษฐานดังกล่าวมี 2 ประการ คือ

1) คัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ เป็นคัมภีร์ที่มีลักษณะเฉพาะมาก คือ มีเนื้อหา
สาระที่ประกอบด้วยทฤษฎีและแบบฝึกหัดในเรื่องวิธีการจับความหมาย หรือสารัตถะในบท
ประพันธ์ซึ่งแต่งล่อหลอกด้วยวิธีการต่างๆ มีวิธีการกลบท เป็นต้น ผู้ที่จะเฉลยแบบฝึกหัดที่
ตั้งขึ้นในกรณีนี้ น่าจะต้องเป็นผู้ที่ตั้งแบบฝึกหัด คือ พระรัตนปัญญาเอง

2) ในคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหฎีกา มีถ้อยคำที่แสดงให้เห็นว่า ผู้แต่งคัมภีร์
วชิรสารัตถสังคหะ กับผู้แต่งคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหฎีกา น่าจะเป็นคนเดียวกัน ตัวอย่าง
เช่น ปณามคาถาบทแรกของคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ ประพันธ์ว่า

" สนุคฺ สนุเตหิ ปุชิตฺ พุฑฺธํ พุฑฺธเณ เทลิตฺ
ธมฺมํ ธมฺมวรี ลหุชฺชํ ลหุชฺชวรี นเม. " ๑๑

คัมภีร์วชิรสารัตถสังคหฎีกาสรุปความหมายของคาถาข้างต้น โดยเริ่มต้นว่า

" อหิ ภทฺทนต์สิริรัตนปญฺโญ นาม สหฺตํ ราคาทิกิเลสปริฬาหฺวูปสมิตํ สหฺเตหิ
สฺปฺปริเลหิ ปุชิตํ พุทฺธสมฺมาสมฺพุทฺธํ นเม นมามิ."¹³³

คำว่า " อหิ ภทฺทนต์สิริรัตนปญฺโญ นาม " ถึงแม้ว่าอาจจะมีความหมายได้ว่า
เป็นเพียงการขยายความให้เห็นว่า ประธานของ นมามิ - (ข้าพเจ้า) บ่อมโน้มไหว
เป็นใครเท่านั้นก็ตาม แต่ถ้าสังเกตวิธีการใช้คำในฎีกา เช่น ในสังฆยาปกาลฎีกา ซึ่ง
พระสิริมังคลาจารย์แห่งขยายความคัมภีร์สังฆยาปกาลปกรณ์ ของพระญาณวิลาส เป็นต้น
ในเวลาที่ฎีกาจารย์กล่าวถึงผู้แต่งคัมภีร์ที่ตนแห่งขยาย มักจะใช้คำอธิบายที่กล่าวถึงอย่าง
เป็นบุรุษที่ 3 เช่น " อญฺญ อจฺจาริโย " เป็นต้น แต่ในคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหฎีกา
จะกล่าวในลักษณะที่กลมกลืนอย่างเป็นเรื่องการคิดการทำของบุคคลเดียวกัน จึงใช้สรรพ-
นามบุรุษที่ 1 ลักษณะดังกล่าวนี้ นอกจากจะปรากฏแต่ตอนต้นคัมภีร์แล้ว ยังปรากฏ
ในที่อื่นๆ อีกหลายที่ ตัวอย่างเพิ่มเติม เช่น คาถาทลุดท่ายของบทปกิณณกะ พระ
รัตนปัญญาแต่งไว้ว่า

" วิปฺปกิณฺณวิวิชนฺเย สงฺกิณฺณ- ลกฺขณฺวารสฺส สาสเน
สมฺทิมตีวทุพฺพนตฺถํ กถิตฺวา ปกิณฺณกนฺโห อหฺย. "¹³⁴

- นัยเบ็ดเตล็ดนี้ (อันข้าพเจ้า พระรัตนปัญญา) กล่าวไว้เพื่อเป็นเครื่องเจริญ
ปัญญาของท่านผู้มีปัญญาดีในพระศาสนา อันมีนัยต่างๆ เรียงรายไป ของพระ
ผู้ทรงพระภาคเจ้า ผู้ทรงมีพระลักษณะอันประเสริฐเรียงรายพร้อมมูล

ในฎีกา ตอนที่ขยายความคำว่า " กถิตฺวา " - อัน...กล่าวแล้ว แทนที่จะใช้
คำว่า " รัตนปญฺญาเถเรณ กถิตฺวา " - อันพระรัตนปัญญาเถระกล่าวแล้ว หรือ " เตน
อจฺจาริเยณ กถิตฺวา " - อันอาจารย์นั้นกล่าวแล้ว ตามลักษณะการอ้างถึงที่กระทำในฎีกา
อื่นๆ กลับใช้ว่า " มยา กถิตฺวา " - อันข้าพเจ้ากล่าวแล้ว ซึ่งแสดงความเป็นคนคน
เดียวกันของผู้แต่งคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะกับคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหฎีกา

3) พระรัตนปัญญาเถระ น่าจะแต่งคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหฎีกา พร้อมกันไป
กับคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ ซึ่งแต่งเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2078 หรืออาจแต่งหลังจากนั้นไม่
นาน เพราะคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหฎีกา เป็นเสมือนคู่มือหรือคำเฉลยที่ผู้อ่านจำเป็นต้องมี
ประกอบกับการอ่านคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ ซึ่งไม่เหมือนกับผลงานฎีกาอื่นๆ ที่ผู้ศึกษาอาจ
จะใช้หรือไม่ใช้ก็ได้ และอาจเป็นได้ว่า เพราะเหตุที่พระรัตนปัญญาได้แต่งคัมภีร์วชิร-
สารัตถสังคหฎีกาเพื่อเป็นคู่มือศึกษาคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ โดยแต่งพร้อมกันไป ท่านจึงมี
ได้ระบุ ชื่อผู้แต่งและประวัติการแต่งไว้เหมือนกับผลงานเรื่องอื่นๆ ของท่าน

เรื่องที่ควรพิจารณาอีกเรื่องหนึ่ง คือ ชื่อคัมภีร์ ในบัตรรายการชื่อคัมภีร์บาลีของหอสมุดแห่งชาติ ได้เรียกชื่อคัมภีร์นี้ต่างกันเป็น 2 ชื่อ คือ วชิรสารฎีกา และ วชิรสารสงคหฎีกา เมื่อตรวจสอบตัวคัมภีร์พบว่า ที่หน้าลานของคัมภีร์ ผู้จารได้เขียนชื่อคัมภีร์อย่างง่ายๆ สั้นๆ ว่า ฎีกาวชิรสาร แต่ในตัวคัมภีร์เองกล่าวถึงชื่อคัมภีร์ไว้ในตอนท้ายว่า " อิติ สพพทา วชิรสารตฺถสงคหฎณฺณา สมคฺคตา. วชิรตฺถปกรณฎีกา. " ข้อความตอนท้ายนี้ยืนยันในเบื้องต้นว่า ชื่อแรกของคัมภีร์นี้ควรเป็น วชิรสารตฺถสงคหะ ซึ่งตรงกับชื่อคัมภีร์วชิรสารตฺถสงคหะ ซึ่งคัมภีร์นี้แต่งขยายความ คำว่า " ฎณฺณา " เป็นคำที่พบที่ใช้ประกอบชื่อหลักของคัมภีร์บาลีประเภทแต่งขยายความ ที่แต่งในประเทศไทยเกือบทุกเรื่องจะต้องมีคำว่า ฎีกา หรือ ฎิพนิต อย่างใดอย่างหนึ่งเข้ามาแทนในชื่อจริง คำว่า " วชิรตฺถปกรณฎีกา " อาจเป็นชื่อที่ผู้แต่งกล่าวถึงคัมภีร์อย่างสั้นๆ หรืออาจเป็นชื่อที่ผู้จารเติมขึ้นภายหลังก็ได้ อย่างไรก็ตามคำว่า " ฎีกา " ในที่นี้น่าจะเป็นคำที่เหมาะสมที่จะใช้แทนคำว่า " ฎณฺณา " ดังนั้น ชื่อคัมภีร์นี้ที่ถูกต้องสมบูรณ์ควรเป็น วชิรสารตฺถสงคหฎีกา สำหรับประวัติของพระรัตนปัญญา ได้กล่าวไว้แล้วในตอนที่ยกกล่าวถึง คัมภีร์วชิรสารตฺถสงคหะ

ต้นฉบับตัวเขียน ต้นฉบับใบลานคัมภีร์วชิรสารตฺถสงคหฎีกามีอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ

10 ฉบับ เรียกชื่อตามที่ระบุในบัตรรายการเป็น 2 ชื่อ คือ

1. วชิรสารฎีกา มี 7 ฉบับ คือ

จำนวน	1	ผูก	เลขที่	4582,	10933,	11379,	11568
จำนวน	2	ผูก	เลขที่	11362			
จำนวน	3	ผูก	เลขที่	5485			
จำนวน	4	ผูก	เลขที่	5100			

2. วชิรสารสงคหฎีกา มี 3 ฉบับ คือ

จำนวน	2	ผูก	เลขที่	2736			
จำนวน	3	ผูก	เลขที่	2874			
จำนวน	4	ผูก	เลขที่	2874	(เลขที่เดียวกับข้างต้น)		

5.2 สาระสิ่งแปล

เริ่มต้นด้วยบทปณามคาถา 1 บท กล่าววามัสการพระรัตนตรัย ต่อจากนั้นอธิบายสาระในคัมภีร์วชิรสารตฺถสงคหะ ตั้งแต่บทปณามคาถาเป็นต้นไปจนจบบทปกิณณะทรงคาถาที่ 408 ไม่มีคำอธิบายคาถาและข้อความเรื่องผู้แต่งและประวัติการแต่งอันเป็นคาถาที่ 409 - 414 ของคัมภีร์วชิรสารตฺถสงคหฎีกา

ตอนจบกล่าวไว้เพียงสั้นๆ ว่า " อิติ สุนพทา วชิรสารตถสูงคหณณา สมตตา-
วชิรขุชปกรณฎีกา." - " คำว่าณณาคัมภีร์วชิรสารตถสังคหะ สำเร็จแล้วโดยประการ
ทั้งปวงอย่างนี้ วชิรชันชปกรณฎีกา "

5.3 เป้าหมายการแต่ง

คัมภีร์วชิรสารตถสังคหฎีกา แต่งขึ้นเพื่ออธิบายความคัมภีร์วชิรสารตถสังคหะ
โดยเฉพาะเพื่อช่วยไขความตัวอย่างหรือปัญหาการจับสารัตถะในบทประพันธ์ ที่แต่งโดยนัย
ต่างๆ

5.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

วิธีการที่พระรัตนปัญญาใช้ในการอธิบายความหมายของคำและความ ซึ่งทำให้
คัมภีร์นี้มีลักษณะเป็น " วัฒนธรรม " หรือ " ฎีกา " ของคัมภีร์วชิรสารตถสังคหะมี 4 วิธี
คือ

1. อธิบายความหมายของคำ (ปทตฺโต) คือการระบุความหมายของคำใน
คาถาให้รู้ว่าคำนั้นหมายถึงอะไร ด้วยคำที่กระชับสั้นเข้าใจง่าย ทั้งนี้จำแนกย่อยได้เป็น
2 ลักษณะ คือ

ลักษณะหนึ่ง เป็นการอธิบายความหมายของคำแต่ละคำในคาถาโดยทั่วไป
เช่น คาถาในคัมภีร์วชิรสารตถสังคหะมีว่า

" สนุติ สนุเตหิ ปุชิตัง พุทฺธิ พุทฺเชน เทสิตัง
ชมฺมัม ชมฺมวรี ลทฺธิ สงฺฆัม สงฺฆวรี นเม. "

ฎีกาอธิบายคำในคาถาข้างต้น เช่น

" สนุติ ราคาทิกิเลสปริฬาหุปลิมิตี "

- บทว่า สนุติ หมายถึง ผู้สงบระงับแล้ว ซึ่งกิเลสร้อนแรงมีราคา เป็นต้น

" สนุเตหิ สปุปฺปฺริเสหิ " - บทว่า สนุเตหิ หมายถึง สัตบุรุษทั้งหลาย

" นเม นมามิ " - บทว่า นเม หมายถึง (ข้าพเจ้า) บ่อมน้อมไหว้

" พุทฺเชน สมฺมาสมฺพุทฺเชน " - บทว่า พุทฺเชน คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

" ชมฺมัม สปริยตฺติกนวลโลกุตฺตรชมฺมัม "

- บทว่า ชมฺมัม หมายถึง ทั้งโลกุตตรธรรมและปริยัตติธรรม

" ฅมฺมวรี มคฺคผลนินฺพพานลัชาตี อคฺคฅมฺมวี "

- บทว่า ฅมฺมวรี หมายถึง ฅรรมอันเลิศหมายนับถึงมรรคผลพระนินฺพพาน

อีกลักษณะหนึ่ง เป็นการอธิบายหรือเฉลยไขความหมายของอักษรย่อหรือคำที่เป็น สวรรค์ดณะ ในบทประพันธ์ที่พระรัตนปัญญาต้องการให้ผู้อ่านคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ สังเกตและตอบ เช่น

" ที ม ลั อ ชุติ ปญจ นิกายา วิญญา มตา
ลฺ ปร ลาม ปิตี ปญจ วณฺณนาลิ ยถากมฺม "

- นิกาย 5 คือ ที ม ลั อ ชุ วิญญาชนได้กล่าวไว้ วัฒนฺนาของ นิกายเหล่านั้นมี 5 คัมภีร์ คือ ลฺ ปร ลาม ป ตามลำดับ

ฎีกาอธิบายเฉลยอักษรย่อในคาถาข้างต้นว่า

" ที ทินฺนิกาโย ม มชฺฅิมนิกาโย ลั ลัยฺตฺตินิกาโย อ อญฺคฺตฺตินิกาโย
ชฺ ชุททนิกาโย อิติ ปญจนิกายา วิญญา มตา. วณฺณนาลิ ปญจนฺน
นิกายานิ ยถากมฺม ลฺ สุมฺจลวิลาสิณี ป ปปญฺจสุทฺธิ ลาม
สารตฺถปกาสินี ม มโนรทฺปฺรณี ป ปรมตฺถโชติกา อิติ ปญจวิชา
วณฺณนา มตา. "

- นิกาย 5 อันวิญญาชนได้กล่าวไว้ คือ ที-ทินนิกาย ม-มชฺฅิมนิกาย
ลั-ลัยฺตฺตินิกาย อ-อญฺคฺตฺตินิกาย ชฺ-ชูททนิกาย ส่วนวัฒนฺนาของ
นิกาย 5 เหล่านี้ ตามลำดับ จำแนกเป็น 5 คือ ลฺ-ลัยฺตฺตินิกาย
ป-ปปญฺจสุทฺธิ ลาม-สารตฺถปกาสินี ม-มโนรทฺปฺรณี ป-ปรมตฺถโชติกา

2. อรรทวิเคราะหฺ (อตุฎวิคฺคห) เช่น

" อาทิกฺกฺติ เขวกฺขรี ลัเกตฺติ, ลัเกตฺทกรณฺณ ทลฺลิตฺติ เอตุฎาติ อาทิสฺลเกตฺติ. "

- การสังเกตอักษรที่ปรากฏตัวแรกนั้นเกี่ยว การเห็นด้วยการสังเกต
ดังนั้นจึงชื่อว่า อาทิสฺลเกต

3. โยชณา การแสดงความสัมพันธ์ทางความหมายของคำในคาถา เช่น
บาทคาถาในคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะมีว่า

" พุชฺลล มจฺจลล โลก ทฺกฺขณาสกริ วรี "

ฎีกาอธิบายว่า

" ตตฺตฺรายี โยชนา โลเก สกลโลเก มงฺคลี มงฺคลภูตฺตี วรี
อตุตฺตมฺมํ พุชฺสี พุทฺธรัตนํ ธมฺมรัตนํ สงฺฆรัตนํ ทุกฺขนาสกรนฺตฺติ
สรณคตฺตานํ สุตฺตานํ อปายาทิทุกฺขวินาสกรํ โหติ."

ฎีกาแสดงโยชนาว่า คำในบาทข้างต้นเรียงเป็นประโยคได้ว่า " โลเก มงฺคลี
วรี พุชฺสี ทุกฺขนาสกรํ " มีคำแปลตามคำอธิบายว่า

- นี่คือ โยชนาในที่นี้ พุชฺสี - พุทฺธรัตนํ ธมฺมรัตนํ สงฺฆรัตนํ
เป็นสิ่งที่ประเสริฐ คือ เป็นสิ่งเลิศ เป็นมงคล ในโลก คือ ในสกล
โลก กระทำความทุกข์ให้พินาศ คือ กระทำความทุกข์ มีอบาย เป็นต้น
ให้พินาศ

4. อธิบาย (อธิบาย) คือ การพรรณนาขยายความให้ละเอียดออกไป เช่น
ในวชิรสารัตถสังคหะมิตถาว่า

" พุรฺพฺพมาโน โหหนฺติ เอกจฺเจ อเหตุปฏฺฐิสฺสนธิกา
ติรฺจฺจณาคเตกจฺเจ อคฺคผลํ ลภนฺติ ติ. " ๑๑๗

- พรหมบางพวก เป็นผู้ปฏิสนธิด้วยเหตุกะ ตีรจฺจณบางพวก พากันได้
ผลอันเลิศ

ความยากของคาถาข้างต้นมิได้อยู่ที่ศัพท์ หรือ ความสัมพันธ์ระหว่างคำ แต่อยู่ที่
ความหมายทางสภาวะธรรม ปัญหานี้ ฎีกาเฉลยด้วยว่าวิธีการอธิบายขยายความว่า

" ที่ว่า พรหมบางพวกปฏิสนธิด้วยเหตุกจิต หมายถึง อลฺลัญญิสฺสํ ความจริง
พวกอลฺลัญญิสฺสํเป็นพวกรูปปฏิสนธิ ปฏิสนธิด้วยรูป แต่รูปเป็นเหตุกะ รูป
ทั้งหมด ไม่เป็นตัวเหตุได้เลย เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า เป็นเหตุกะ
ทั้งนั้น ที่ว่าตีรจฺจณบางพวกพากันได้ผลอันเลิศ หมายถึง พากันได้อริยมผล
และสามัญญผล ข้อนี้ ฌิงทราบด้วยอำนาจแห่งถ้อยคำที่มุ่งกล่าว สมดังที่
พระผู้ทรงพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า " ภิกษุทั้งหลาย ตีรจฺจณอันภิกษุไม่ฌิงให้
บรรพชา ไม่ฌิงให้อุปสมบท " ดังนี้ ในพระพุทฺธคำรัสนี้ แม้เทวราชพระ
นามว่าล็กกะ ก็เรียกได้ว่า ตีรจฺจณ แต่ท้าวล็กกะก็ทรงบรรลุมรรคผลได้
เหมือนกัน " ๑๑๘

หรือคาถาในคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ กล่าวว่า

" จ ห อ ม อี ค ปีติ สตุต วสุ ภูปาลีโน
ส ธ วิ บี ส อุตติ สตุต วสุ สขมภูโน."

ฎีกา นอกจากแสดงวจนตุโถ ความหมายของคำย่อเหล่านั้นว่า จ ห อ ม อี ค ป หมายถึง จกฺกฺรตฺนํ - จกฺกฺรแกวฺ หตฺตฺตฺนํ - ช้างแกวฺ อลฺลฺสฺรตฺนํ - ม้าแกวฺ มณฺีรตฺนํ - แก้วมณี อิตฺตฺตฺนํ - นางแกวฺ คหปตฺรตฺนํ - ขุนคลังแกวฺ ปรีณายกฺรตฺนํ - ขุนพลแกวฺ และ ส ธ วิ บี ป ล อ หมายถึง สติสมฺโพชฺฌงฺครตฺนํ ธมฺมวិจยสมฺโพชฺฌงฺครตฺนํ วิริยสมฺโพชฺฌงฺครตฺนํ ปีติสมฺโพชฺฌงฺครตฺนํ ปลฺลฺสฺทฺตฺนํ สมาสฺมฺโพชฺฌงฺครตฺนํ อุกฺกุเขยสมฺโพชฺฌงฺครตฺนํ ตามลำดับ แล้ว ยังได้ อธิบาย ความเสมอกันระหว่างวัตถุรัตนะและอัมมรัตนะ ความว่า

" จกฺกฺรตฺนํของพระเจ้าจกฺกฺรพฺรตฺตี ย่อมนำหน้ารัตนะทั้งหลายฉันใด สติสมฺโพชฺฌงฺครตฺนํของพระนุทเจ้า ย่อมนำหน้าธรรมทั้งหลายในภูมิทั้ง 4 คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และโลกุตตรภูมิ ฉะนั้น

บรฺรคารตฺนํของพระเจ้าจกฺกฺรพฺรตฺตี ช้างแกวฺย่อมมีร่างกายใหญ่เยียมสูงยิ่งกว่าสัตว์ทั้งนั้น ฉะนั้น อัมมวិจยสมฺโพชฺฌงฺครตฺนํของพระนุทเจ้า ย่อมเข้าถึงภาวะ เป็นกองใหญ่ยิ่งสูงยิ่งกว่าโพชฺฌงฺครตฺนํทั้งนั้น ฉะนั้น

ม้าแกวฺของพระเจ้าจกฺกฺรพฺรตฺตี ย่อมคล่องแคล่ว ว่องไว ฉะนั้น วิริยสมฺโพชฺฌงฺครตฺนํของพระนุทเจ้า ก็ย่อมคล่องแคล่ว ว่องไว ฉะนั้น

มณีรัตนะของพระเจ้าจกฺกฺรพฺรตฺตี ย่อมกำจัดความมืด แสดงความสว่างให้ปรากฏ ฉะนั้น ปีติสมฺโพชฺฌงฺครตฺนํของพระนุทเจ้า ย่อมกำจัดความมืดมัวของกิเลสเสีย และย่อมสาดแสงความสว่างแห่งญาณ ด้วยอำนาจแห่งปัจฉิมมิตฺตํเป็นต้น ฉะนั้น

อิตฺตฺตฺนํ นางแกวฺของพระเจ้าจกฺกฺรพฺรตฺตี ย่อมระงับความกระวนกระวายทางกาย ทางใจเสียได้ ยังความเร่าร้อนให้สงบราบได้ ฉะนั้น บัสนฺนํสมฺโพชฺฌงฺครตฺนํของพระนุทเจ้า ก็ระงับความกระวนกระวายทางใจเสียได้ ยังความเร่าร้อนให้สงบราบได้ ฉะนั้น

คหปตฺรตฺนํ ขุนคลังแกวฺ ย่อมกำจัดได้เด็ดขาดซึ่งความกระสับกระส่ายของพระเจ้าจกฺกฺรพฺรตฺตี กระทำพระทัยให้มีอารมณ์เป็นหนึ่ง ด้วยหาทรัพย์มากถวายได้ทุกขณะที่ทรงต้องการ ฉะนั้น สมาสฺมฺโพชฺฌงฺครตฺนํของพระนุทเจ้ายังอุปบนาให้บังเกิดขึ้นด้วยสามารถแห่งคุณธรรมที่พระโยคาวจรปรารถนา ย่อมตัดขาดซึ่งความกระสับกระส่าย กระทำจิตให้มีอารมณ์เป็นหนึ่งได้ ฉะนั้น

ปรีณายกรัตนะ ขุนพลแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ บ่อมกระทำให้พระองค์ทรงมีพระราชกิจน้อย ด้วยสามารถจัดแจงกิจทุกอย่างได้ ฉันทิ อูเบกชาลัมโพษงครัตนะของพระพุทเจ้า ก็สามารถปลดเปลื้องจิตตูปาทเสียดจากความหดหู่และพุ่งช่าน ให้จิตเป็นไปเรื่อย ในความเป็นกลาง บ่อมกระทำจิตให้มีความชวนชวายน้อยได้ ฉันทิน

ดังนั้น จักรแก้วเป็นต้น เป็นแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ ฉันทิ สติลัมโพษงครัตนะ เป็นต้น ก็เป็นแก้วของพระพุทเจ้า ฉันทิน " ' ' "

6. มัลลยวัตตูกิปนิกกา

6.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง คัมภีร์มัลลยวัตตูกิปนิกกา ระบุชื่อผู้แต่งไว้ในตอนท้ายของคัมภีร์ว่า

" อิติ ทุคฺชิมลลยวัตตูกิปนิกกา พุทฺธวילהาสวเฮน ตโย วสุสิเกน ลิกฺขิตา
ลาสเน ถาวรตุถาย สมุมตา. " ' ' "

- คัมภีร์มัลลยวัตตูกิปนิกกา ผู้กที่ 2 อันพระภิกษุผู้มีพรชชา 3 นามว่า พระพุทฐวילהาส ลิชิตแล้ว สำเร็จแล้วเพื่อประโยชน์แห่งความถาวรในพระศาสนา

มีผู้แสดงความเห็นเรื่องผู้แต่งและประวัติการแต่งคัมภีร์นี้แตกต่างกัน 3 ความเห็น คือ

1) ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร เห็นว่า ผู้แต่งน่าจะเป็นชาวพม่า แต่งคัมภีร์นี้ภายหลัง พ.ศ. 2216 เพราะอ้างถึง คัมภีร์วิสุทฐิมัคคคัณฐี ซึ่งแต่งในปีนั้น ความเห็นนี้ ปรากฏใน " คำนำ " ของหนังสือพระมัลลยคำหลวงที่กรมศิลปากรจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2509 ว่า

" มีคำอธิบายอีก 2 ผู้ก เรียกว่า ทิปนิกกามัลลยเทวตฺเถรวตฺตฺฏ เรียกกันเป็นพื้นว่า ฎิกกามัลลย ผู้แต่งมีชื่อว่า พุทฐวילהาส คงแต่งภายหลัง พ.ศ. 2216 เพราะในเนื้อเรื่องอ้างถึงวิสุทฐิมัคคคัณฐี ซึ่งแต่งโดยพระพุทฐารามวาสีเถระชาวเมืองพม่า แต่งในเมืองพม่า หนังสือฎิกกามัลลยนี้มีผู้เข้าใจกันว่าแต่งในเชียงใหม เพราะหนังสือบาลีที่แต่งในเชียงใหม่มักใช้คำว่า ทิปนี เป็นส่วนมาก แต่ผมเข้าใจว่าพระพุทฐวילהาสผู้แต่งฎิกกามัลลยน่าจะเป็นชาวพม่า เพราะ

อนึ่ง ลำนวนบาลีในคัมภีร์มัลลยวัตถุทีปนีฏีกามีลักษณะบาลี-ไทย คือมีลีลาของ ลำนวนไทยแฝงอยู่ ลักษณะเช่นนี้ถึงแม้ว่าจะมีปรากฏในคัมภีร์บาลีที่แต่งในล้านนาด้วย แต่ ก็ไม่ถึงกับเรียงในประโยคอย่างการพูดในภาษาไทยโดยตรงเหมือนดังในคัมภีร์มัลลยวัตถุ- ทีปนีฏีกา ตัวอย่างเช่น

" มาลยูกตาจริโย กตฺวา ปณามิ รตนตฺตยํ อิติ อหิ นมิตฺวา พุทฺธเสฏฺฐํ
... อหิ นตฺวา ชมฺมิ... อหิ นตฺวา สงฺฆิ. "

- อาจารย์ผู้แต่งเรื่องพระมัลลย กระทำแล้วซึ่งการนมัสการพระรัตนตรัยว่า
ข้าพเจ้านอบน้อมแล้วซึ่งพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ... ข้าพเจ้านอบน้อมแล้ว
ซึ่งพระธรรม... ข้าพเจ้านอบน้อมแล้วซึ่งพระสงฆ์

ลักษณะภาษาบาลีข้างต้น มีลักษณะภาษาไทยมากเสียจนแตกต่างไปจากภาษาบาลี ในล้านนา ซึ่งมีลักษณะภาษาไทยแฝงแต่มิได้มีอิทธิพลต่อการลำดับคำในประโยคทั้งหมด เช่น นี้ ตัวอย่างข้างต้นเป็นหลักฐานอีกด้านหนึ่งที่สนับสนุนว่า คัมภีร์มัลลยวัตถุทีปนีฏีกาเป็นผลงานที่น่าจะแต่งในอยุธยา

ดังนั้น สรุปได้ว่า คัมภีร์มัลลยวัตถุทีปนีฏีกาเป็นผลงานของพระพุทธรวิลาศ แต่งขึ้นที่อยุธยาระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ในเวลาที่แต่ง พระพุทธรวิลาศมีพรรษาเพียง 9 พรรษา

ควรเพิ่มเติมข้อมูลเรื่องพระพุทธรวิลาศตามเอกสารประวัติศาสตร์ไทยไว้ด้วยว่า ชื่อพระพุทธรวิลาศมีปรากฏในเอกสารไทย เท่าที่ตรวจสอบได้ 2 แห่ง

แห่งแรก อยู่ในศิลาจารึกวัดป่าแดง จังหวัดสุโขทัย พระพุทธรวิลาศในที่นั้นเป็น ชื่อพระมหาเถระฝ่ายอรัญญวาสีรูปหนึ่งที่เข้าร่วมประชุมระงับอธิกรณ์ที่เกิดขึ้นระหว่างพระผู้ ใหญ่ของสุโขทัย เมื่อ พ.ศ. 1949^{๑๖}

แห่งที่ 2 อยู่ใน " คำจารึกที่พระเจดีย์ศรีสองรักษ์เมืองด่านซ้าย " พระพุทธร วิลาศ ในที่นั้นเป็นชื่อ พระมหาเถระฝ่ายเมืองศรีสัตตนาคนหุตที่เข้าร่วมในพิธีปักปันเขตแดน แสดงมิตรภาพระหว่างชาติไทยกับกรุงศรีสัตตนาคนหุต ในสมัยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พ.ศ. 2103^{๑๗}

พระพุทธรวิลาศในหลักฐานทั้ง 2 แห่งข้างต้นไม่อาจจะเป็นพระภิกษุรูปเดียวกับ พระพุทธรวิลาศผู้แต่งคัมภีร์มัลลยวัตถุทีปนีฏีกา เพราะหลักฐานการอ้างอิงคัมภีร์วิสุทธิ- มัคคคัมภีร์ในคัมภีร์มัลลยวัตถุทีปนีฏีกาทำให้ปี พ.ศ. 1949 และ 2103 เป็นปีที่เร็วเกินไป

สำหรับการแต่งคัมภีร์มาลัยยวัตตฤทธีปณีฎีกา ซึ่งถ้าพิจารณาว่า พระพุทธวิลาศในหลักฐานทั้งสอง มีฐานะเป็นพระมหาเถระ ในขณะที่พระพุทธวิลาศผู้แต่งคัมภีร์ในขณะที่มีพรรษาเพียง 3 พรรษา เมื่อดำเนินปีที่พระพุทธวิลาศในหลักฐานจารึกทั้งสอง น่าจะมีพรรษา 3 พรรษา เช่นประมาณ 40 ก่อนปีในจารึก ก็ยังเป็นไปไม่ได้ที่จะเป็นเวลาที่พระพุทธวิลาศในจารึกทั้งสองจะแต่งคัมภีร์นี้

ต้นฉบับตัวเขียน ต้นฉบับใบลานมาลัยยวัตตฤทธีปณีฎีกา เก็บรักษาอยู่ในหอสมุดแห่งชาติของไทย มี 12 ฉบับ เรียกชื่อต่างๆ กันในบัตรรายการ ดังนี้ คือ

1.	มาลัยทธีปณีฎีกา	1	ผูก	เลขที่	5194
2.	มาเลย์ยฎีกา	2	ผูก	เลขที่	3696
3.	มาเลย์ยทธีปนี	1	ผูก	เลขที่	8759
4.	มาเลย์ยทธีปณีฎีกา	1	ผูก	เลขที่	3662
5-6.	มาเลย์ยลุตตฎีกา	2	ผูก	เลขที่	1166, 6082
7.	มาเลย์ยลุตตทธีปณีฎีกา	2	ผูก	เลขที่	6800
8.	มาเลย์ยลุตตฎีกาทธีปนี	1	ผูก	เลขที่	7163
9.	มาเลย์ยวตฤทธีปณีฎีกา	2	ผูก	เลขที่	3702
10.	มาลัยเทวเถรวตฤทธีปณีฎีกา	2	ผูก	เลขที่	10511
11.	มาลัยยเทวเถรวตฤทธีปณีฎีกา	2	ผูก	เลขที่	4904
12.	มาเลย์ยเทวเถรวตฤทธีปณีฎีกา	2	ผูก	เลขที่	5454

อย่างไรก็ตาม เมื่อตรวจในตัวต้นฉบับพบว่า ผู้แต่งระบุชื่อคัมภีร์ไว้ในตอนท้ายว่า " มาเลย์ยวตฤทธีปณีฎีกา " ในตอนต้นกล่าวชื่อคัมภีร์อย่างสั้นๆ ด้วยจำกัดในรูปแบบฉันทลักษณ์ว่า " มาเลย์ยทธีปนี " และในคำอธิบายได้เขียนชื่อ มาเลย์ย เป็น มาลัยย โดยตลอด ในงานวิจัยจึงใช้ชื่อคัมภีร์นี้ว่า มาลัยยวัตตฤทธีปณีฎีกา เพื่อรักษาชื่อที่ปรากฏในตัวคัมภีร์ ซึ่งมีลักษณะภาษาแบบบาลี-ไทยไว้

การศึกษาและเผยแพร่ คัมภีร์มาลัยยวัตตฤทธีปณีฎีกานี้ ยังไม่มีการศึกษาและเผยแพร่ต้นฉบับที่เป็นภาษาบาลี มี ชูทอง ได้แปลเป็นภาษาไทยในลักษณะเก็บความจัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในปีใดไม่ทราบแน่ชัด ฉบับพิมพ์เผยแพร่ที่พบ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2515 ในการพิมพ์เผยแพร่ใช้ชื่อว่า **พระฎีกามาลัยสูตร** บ้าง **นิทานพระมาลัย** บ้าง^{๑๖}

6.2 สาระสังเขป

บทปณามคาถา กล่าวนมัสการพระรัตนตรัย และระบุว่า จะแต่งคัมภีร์ " มัลลยทีปนี " โดยอาศัยมติของบูรพอาจารย์ชาวสิงหล

เนื้อเรื่อง อธิบายขยายความคัมภีร์มาเลย์ย เทวทัตเถรวัตถุ ไปตามลำดับแต่ต้นจนจบ ประกอบด้วยสาระต่างๆ ดังต่อไปนี้

- ประโยชน์ของการนมัสการพระรัตนตรัย โดยเฉพาะสำหรับการแต่งคัมภีร์
 - ความหมายของคำว่า พุทธ ธมฺม สงฺฆ
 - เหตุแห่งการแต่งเรื่องพระมาลัย
 - นัยอันวิจิตรของเรื่องพระมาลัย
 - ความเป็นมาและความหมายของชื่อ มาลัยย เทวเถระ
 - พระมาลัยโปรดลัศว์นรกและชาวสวรรค์
 - เปรียบเทียบพระมาลัยกับพระโมคคัลลานะ
 - พระมาลัยสนทนากับพญายม ต่อว่าพญายมว่าไม่มีความเมตตากรุณาต่อลัศว์พญายมอธิบายลักษณะของเมตตากรุณา และวิธีการตัดสินจะให้นายนิรยบาลนำใครไปสู่ นรก
 - มหานรก 8 ชุม
 - เปรียบเทียบอายุลัศว์ 3 ภพ คือ อายุของมนุษย์ เทวดา และลัศว์นรก
 - ยมโลก
 - การตัดสินลงโทษลัศว์นรก
 - บาปกรรมของนิรยบาล
 - เปรต 12 จำพวก
 - ลัศว์นรกขอให้พระมาลัยบอกให้ญาติทำบุญอุทิศให้
 - พระมาลัยนำความมาบอกมนุษย์
 - พระมาลัยรับดอกบัวจากบุรุษเข็ญใจ นำดอกบัวไปบูชาพระจุฬามณี บนดาวดึงส์
 - ลักษณะผานและอภิญญา โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการที่พระมาลัยมีฤทธิ์เหาะขึ้นไปบนดาวดึงส์ได้
 - พระมาลัยพบพระอินทร์ ได้สนทนากับพระอินทร์
 - ความหมายของสมณะและภิกษุ
 - ความหมายของชื่อ อินทะ ลักกะ สหัสสเนตโก เทวานมินทะ ปุรินทโท
- สุชัมบดี และมชวาน**
- เรื่องพระอินทร์ประทานพรแก่นางสุชาดา

- วัตรบท 7 ของพระอินทร์ในสมัยที่เป็นเมษมาณพ
- อานิสงส์ชั้นดีบารมี
- เอราวรณเทพบุตร
- สมบัติของพระอินทร์
- ประวัตินพระเขียวแก้วที่ประดิษฐาน ณ เจดีย์จุมพณี
- วลี 5 ประการของพระอินทร์
- อิทติฤทธิ 10 ประการของพระอินทร์
- อานิสงส์การให้ข้าวปั้นแก่กา
- อานิสงส์การแจกข้าวห่อ
- อานิสงส์การถวายบิณฑบาตแด่พระภิกษุสงฆ์
- อานิสงส์การเผาผีไม่มีญาติและกระทำกุศลต่างๆ
- อานิสงส์การถวายปัจจัย 4 และรักษาศีล 5 คีล 8
- อานิสงส์การบำรุงพระศาสนาและอยู่จำพรรษา
- อานิสงส์การสร้างเจดีย์วิหาร
- อานิสงส์การบวชสามเณร
- อานิสงส์การเป็นเวรยาวัจกร
- อานิสงส์การบูชาพระเจดีย์ด้วยดอกกรรณิการ์
- อานิสงส์การก่อบพระเจดีย์ทราย
- อานิสงส์การถวายของขาวและนุ่งห่มขาวรักษาศีล
- อานิสงส์การถวายของเหลือง
- การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์
- การกำหนดการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า
- โสคามัคคญาณ
- ลักษณะสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สิ้นพัตตปราคามาล
- พระอรหันต์ 2 จำพวก
- พระอริยมตไตรยโพธิสัตว์เสด็จมายังจุมพณี
- พระมาลัยสนทนากับพระเมตไตรยโพธิสัตว์
- โลกสันนิวาส 4
- ความเป็นอยู่ของมนุษย์
- อารมณ์ของเด็กอ่อน
- กำเนิด 4
- อายุของเทวดาชั้นดุสิต
- วัตรปฏิบัติของพระอรหันต์

- กุศลจิตที่เป็นไตรเหตุ ทุเหตุ และอเหตุ
- กุศลจิตมีกำลังยิ่งหย่อนกว่ากัน
- ลักษณะความเป็นหน่อพุทธานุ
- การปรารธนาพบพระศรีอริยเมตไตรย
- ความหมายของชื่อพระศรีอริยเมตไตรย
- ความหมายของชื่อพระบรมโพธิสัตว์
- การตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธรูป
- พุทธภูมิ
- อธิษฐานการเจริญพระโพธิญาณ
- การกำหนดอสงไขยมหาอัปป์
- รายละเอียดเรื่องอัปป์
- พระพุทธรูป 25 พระองค์
- พระศรีอริยเมตไตรยบำเพ็ญปรมาตบารมี
- การบำเพ็ญกุศลเพื่อได้พบพระศรีอริยเมตไตรย
- สมัยสิ้นอายุของพระศาสนา
- สมัยของพระศรีอริยเมตไตรย
- ประมวลชาดก แสดงการกลับชาติในสมัยของพระศรีอริยเมตไตรย
- มหาปุริสลักษณะ
- มหาภิเนษกรรมณี
- ประวัติอุบลเทพบุตร
- พระอินทร์อนุโมทนากุศลกรรมของอุบลเทพบุตร

จบท้าย ด้วยข้อความร้อยแก้วสั้นๆ บอกชื่อผู้แต่งและชื่อคัมภีร์ที่แต่ง

6.3 เป้าหมายการแต่ง

พระพุทธวิลาศกล่าวถึงเป้าหมายการแต่งไว้ในคาถาตอนต้นว่า

" วุขิสูลี มาลยทิปนี ลุขตุถิ มนุทพุทฺธิณี "

- ข้าพเจ้าจักกล่าวเรื่อง มาลยทิปนีเพื่อประโยชน์สุขของผู้มีปัญญาน้อย

และในตอนท้ายท่านกล่าวถึงเป้าหมายเพื่อประโยชน์แห่งการตั้งมั่นในพระศาสนา

- " ลาสเน ถาวรตุถาย "

จากเนื้อหา เห็นได้ว่าพระพุทธวิลาศมีเป้าหมายในด้านสาระ 2 ประการ

1) เพื่ออธิบายความหมายของคำและความ ในคัมภีร์มาเลย์ยเทวัตถุให้ชัดเจน เข้าใจง่ายขึ้น

2) เพื่ออธิบายขยายความสาระในพุทธศาสนาที่น่าสนใจ สาระเหล่านี้มิใช่สารธรรมระดับศีลธรรมหรือปรมัตถธรรมโดยตรง แต่เป็นเกร็ดความรู้ที่นิยมเพิ่มเติมในคัมภีร์ยุคหลังพระไตรปิฎก

กล่าวได้ว่า เป้าหมายการแต่งอยู่ที่การให้ความรู้เชิงปริยัติ ไม่ได้เน้นสารธรรมเชิงปฏิบัติโดยตรง

6.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

คัมภีร์มาลัยยวัตถุที่ปณีตกา มีลักษณะโครงสร้างเรื่องสมบูรณ์ เริ่มต้นด้วยบทปณามคาถา นมัสการพระรัตนตรัย ระบุชื่อคัมภีร์ วิธีการแต่ง เป้าหมายการแต่ง ต่อด้วยเนื้อหาขยายความคัมภีร์มาเลย์ยเทวัตถุไปตามลำดับ และจบลงด้วยการบอกชื่อผู้แต่ง ชื่อคัมภีร์อีกครั้งอย่างสั้นๆ

ผู้แต่งใช้ลักษณะ " ทิปนี - ฎีกา " เข้ามาเป็นแบบวิธีการเสนอเนื้อหา ทั้งนี้สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่

1. ลักษณะทิปนี

ลักษณะทิปนีที่แสดงออกในคัมภีร์มาลัยยวัตถุที่ปณีตกา เป็นการอธิบายขยายเนื้อความกว้างออกไปจากเนื้อหาในคัมภีร์มาเลย์ยเทวัตถุ มีวิธีการเสนอในรูปลักษณะ 2 แบบ คือ

แบบที่ 1 อธิบาย - การอธิบายพรรณนาล่าเรื่อง

แบบที่ 2 ปุจฉา-วิสขุชนา - การขยายเพิ่มในบทสนทนาระหว่างพระมาลัยกับพญายม พระอินทร์ และพระอริยมเหตไตรยโพธิสัตว์

ตัวอย่างเช่น :

- มาเลย์ยเทวัตถุ เริ่มต้นด้วยบทปณามคาถา กล่าวนมัสการพระรัตนตรัย และระบุเรื่องที่จะแต่ง มาลัยยวัตถุที่ปณีตกาขยายความบทปณามคาถานั้น ด้วยการอธิบายถึงประโยชน์ของการนมัสการพระรัตนตรัย โดยเฉพาะ ในตอนต้นของการแต่งคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา สาเหตุที่ทำให้ผู้แต่งแต่งเรื่องพระมาลัย และนัยอันวิจิตรของเรื่องพระมาลัย

- มาเลยยเทวทัตเถรวัตถุ เล่าไว้อย่างสั้นๆ ว่า พระมาลัยได้เหาะไปเมืองนรก แล้วนำความที่ลัคว์นรกฝากมาบอกแก่ญาติของลัคว์นรกเหล่านั้น มาลัยยวัตถุที่ปณีฎีกาขยายความพรรณนาภาพมหานรก 8 ขุม สภานเปเรต 12 จำพวก และเพิ่มบทสนทนาระหว่างพระมาลัยกับพญายม ถามตอบกันในเรื่องบาปกรรมที่ทำให้คนมาเกิดเป็นลัคว์นรก เสวยทุกข์เวทนาเช่นนั้น เรื่องความมีเมตตาจิตของพญายม เรื่องบาปกรรมของนินยบาล เป็นต้น

- มาเลยยเทวทัตเถรวัตถุ เสนอบทสนทนาระหว่างพระมาลัยกับพระอินทร์ในเรื่องบุญกรรมของเทพบุตรผู้มาบูชาพระเจดีย์จุฬามณี มาลัยยวัตถุที่ปณีฎีกาเพิ่มเรื่องต่างๆ เข้ามาในบทสนทนาหลายเรื่อง เช่น ความหมายและที่มาของชื่อ 7 ชื่อของพระอินทร์ วัตรบทของพระอินทร์ สมบัติของพระอินทร์ รวมไปถึงการปฏิบัติธรรมพัฒนาชีวิตระดับโลกุตตรธรรม มีธรรมระดับโสดาบัน เป็นต้น

- มาเลยยเทวทัตเถรวัตถุ เสนอบทสนทนาระหว่างพระมาลัยกับพระอริยมะตไตรยโพธิสัตว์ ในบทสนทนานั้นพระอริยมะตไตรยตรัสว่า พระองค์จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต มาลัยยวัตถุที่ปณีฎีกาขยายความพรรณนารายละเอียดของเรื่องราวชีวิตที่จะเกิดแก่พระองค์นับแต่ประสูติ เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ และตรัสรู้

ตัวอย่างข้อความ เช่น พระอินทร์อธิบายความหมายของชื่อ ลักกะ ว่า แปลว่า " กระทำ ความ เคารพ " แล้วเล่าประวัติที่มาของชื่อให้พระมาลัยฟังว่า

" แต่ก่อน เมื่อโยมยังเป็นมนุษย์นั้น ถ้าจะกระทำทานและรักษาจิตใจ ก็คือโยม เคารพต่อทานเครื่องไทยธรรม กระทำ เคารพต่อปฏิบัติหาผู้รับทาน เคารพต่อไทยธรรมนั้น คือ จัดแจงแต่ง เครื่องทานโดยประณีตตามที่มีหาเกียจคร้านไม่มีความอดสาหะ จัดแจงเป็นอันดี ถ้าเป็นข้าวสาละจะกระทำเป็นข้าวสาร ก็สีข้อมให้ขาวสะอาด แล้วหุงไม่ให้ไหม้ไม่ให้เปียกไม่ให้สวຍเกินไปพอควรบริโภคได้ดี ครั้นกระทำแล้วเมื่อจะให้ทานนั้น ถ้าจะถวายบิณฑบาตแก่พระภิกษุสงฆ์ ก็มีความ เคารพกราบไหว้ก่อนแล้วจึงถวายทาน อากาธกระทำ ความ เคารพอย่างนี้ เป็นสมบัติให้บัญญัตินามว่า ลักโก " ๑๖๐

ในบทสนทนากับพระอินทร์ ตอนหนึ่งพระอินทร์ถามเรื่องลักษณะและการปฏิบัติของพระโสดาบัน พระมาลัยตอบวิเคราะห์เรื่องการตัดสังโยชน์ 3 คือ ลักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สิ้นพัตตปราคาส ของพระโสดาบัน มีข้อความตอนหนึ่งความว่า

" วิจิตรจินานี้ถ้ามีอยู่ในสันดานบุคคลผู้ใดแล้ว บุคคลผู้นั้นก็สอดแล้วคุณรัตนตรัย ไม่เชื่อถือในพระพุทธรูปคุณจริงแท้ สงสัยในผลศีลทาน ว่าการกุศลทั้งปวงมีทาน เป็นต้นจะมีจริงหรือหาไม่ได้ พระรัตนตรัยจะเป็นที่พึ่งจริงหรือหาเป็นที่พึ่งได้ อาการที่คิดวิจิตรจินานี้เป็นโทษมากเหมือนนิยตมิชฌาภิภูริ หาชวนชวายุ ในการกุศลไม่ มักเชื่อนั้นไปไม่มีสติระลึกรถึงการบุญกุศล ประมาทมัวเมา อยู่ในวัตถุกามกิเลสกาม ถึงมีชีวิตอยู่ก็เหมือนกับตายแล้ว เหตุบังเกิด ความสงสัยเนื่องๆ ก็ปราศจากอริยทรัพย์เจ็ดประการ คือ สกฺขณฺณํ สิลฺลณฺณํ หิริณฺณํ โอตฺตปฺปณฺณํ สุตฺตณฺณํ จาคณฺณํ ปญฺญาณฺณํ อริยทรัพย์เจ็ดประการคือ ศรัทธา เชื่อในพระพุทธรูปคุณเป็นต้น และศีลห้าอันเป็นที่รักสำหรับตัวบุรุษ และหิริ โอตตปปะ และสดับพระธรรมเทศนา และบริจาคทาน และปัญญารู้จักพระ พุทฺธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ ถ้าบังเกิดอยู่ในจิตสันดานแห่งสาธุสัจตบุรุษ จำพวกใด พระอริยเจ้าทั้งหลายมีองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น ตรัส สรรเสริญว่าชีวิตของบุคคลจำพวกนั้นหาเกิดมาเปล่าเสียจากกรรมอันเป็นแก่น สารไม่ จะได้ชื่อว่า เป็นคนเชื่องใจหาไม่ได้ " ๑๑

ตอนขยายความพรรณนาชีวิตพระอริยเมตไตรยในอนาคต ตอนหนึ่งกล่าวถึง ต้นไม้มหาโพธิของพระองค์ว่า

" ไม้กาทะกิ่งจะเป็นไม้มหาโพธิ สูงแต่ต้นขึ้นไปถึงคาบนั้นได้ 120 ศอก แต่ คาบขึ้นไปถึงยอดนั้น 120 ศอก มีกิ่งใหญ่ 4 กิ่ง ทอดออกไปในทิศทั้ง 4 ขาวได้กิ่งละ 120 ศอก รวมเป็น 480 ศอก และมีดอกเท่าวงจักรจรด แต่ละดอกๆ นั้น มีเกสรได้ทะนานหนึ่ง มีกลิ่นหอมพุ่งจรไปในทิศานุทิศได้ 500 โยชน์ " ๑๒

2. ลักษณะฎีกา

ลักษณะฎีกาในที่นี้ หมายถึง การยกคำหรือความในคัมภีร์มาเลยยเทวัตถวัตถุ ขึ้นอธิบาย โดยใช้วิธีการอธิบายที่สั้น กระชับ เข้าใจง่าย เช่น การแสดงอรรถ วิเคราะห์ การให้คำจำกัดความ การอธิบายลักษณะไวยากรณ์ การแสดงความสัมพันธ์ ของคำในประโยค ตัวอย่างเช่น

1) แสดงอรรถวิเคราะห์

" ทิพฺพนิชฺฌาน สมฺมาปตฺตติหิ กิฬติ รฺมฺมตฺติ เทโว."

- พระโยคาวจรภิกษุรูปใดย่อมเล่น ย่อมเพลิดเพลินยินดี อยู่ด้วยฌานสมาบัติอัน เป็นทิพย์ทั้งหลาย พระโยคาวจรภิกษุรูปนั้นได้นามว่า เทวะ

2) ให้คำจำกัดความ

" ปาปเก อกุสเล ชฺมุเม ชฺนฺนาตฺติ ชฺมุโม. สตุเต นินฺพฺพานํ วา ธาเรตฺติ ชฺมุโม. ปญฺจิกเตหิ ธาเรยตฺติ ชฺมุโม. โลกุตฺตโร จ ปรียฺหติ จ ตํ ชฺมุมํ."

- ชฺมุโม นั้นแปลว่า กำจัดเสียซึ่งกรรมทั้งหลายอันเป็นบาปอกุศล นัยหนึ่งแปลว่า ธรรมชาติทรงไว้ซึ่งพระนิพพานในสัตว์ นัยหนึ่งแปลว่าสภาพอันนักปราชญ์ ทรงไว้ ธรรมนั้นหมายถึงทั้งโลกุตตรธรรมและปริยัติธรรม

" สฺรฺนรมหิณฺยฺนฺติ เทวมนฺุสฺเสหิ ปุชฺเณยฺย."

- บทว่า สฺรฺนรมหิณฺยฺ ความว่า บุคคลผู้อันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายพึงบูชา

3) อธิบายลักษณะไวชากรณ์

" ตตฺถ สฺรฺนรมหิณฺยฺ สฺคตฺปฺปภวํ ลาสฺซุนฺติ ปทตฺตยํ ยถากุณฺมํ วิเสสนํ. พุทฺธเสฏฺฐํ ชฺมุมํ ลงฺขฺนฺติ ปทตฺตยํ กมฺมฺนิตฺสฺสนํ. นมิตฺวา นตฺวาติ ปททวฺยํ ปน วิเสสนกิริยานิตฺสฺสนํ. ปุพฺพกาลกิริยาติ ปิ วทฺนฺติ. นมิตฺวา นตฺวาติ นฺมฺ ธาตุ ตฺวา ปจฺจโย โหติ."

- ในคานานั้น สามบท คือ สฺรฺนรมหิณฺยฺ สฺคตฺปฺปภวํ ลาสฺซํ เป็นวิเสสนะ ตามลำดับ สามบท คือ พุทฺธเสฏฺฐํ ชฺมุมํ ลงฺขฺนํ เป็นคำแสดงกรรม ก็สองบทคือ นมิตฺวา นตฺวา เป็นคำแสดงวิเสสนกิริยา แม้อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่าเป็นคำบุพพกาลกิริยา นมิตฺวา นตฺวา คือ ธาตุ นฺมฺ ลง ตฺวา บัจฉย

4) แสดงความสัมพันธ์ของคำ

มาเลขยเทวัตเถรวัตถุเริ่มต้นด้วยบทปณามคาถาว่า

" สุนทรรมหิณีย์ พุทธเสฏฐ์ นมิตฺวา
สฺกตปุปฺภวธมฺมึ สาสฺวสงฺฆญฺ นตฺวา
สกลชนปฺปสาทิ มาลยฺ นาม วตฺถุ
ปรมนยวิจิตฺติ อารภิสฺสู สมาสาทิ. " ๑๖๖

ในมาลัยยวตฺถุทีปนีฎีกา พระพุทธจริยาได้แสดง " สมุพฺพุช " หรือความเกี่ยว-
ข้องของคำต่างๆ ตามหลักสัมพันธ์ด้วยการเรียงลำดับคำในคานานี้ใหม่เป็นประโยคร้อย
แก้ว จัดคำที่มีความสัมพันธ์กันไว้ด้วยกัน รวมทั้งตัดคำใหม่เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ของคำ
ชัดเจน ดังนี้

" สุนทรรมหิณีย์ พุทฺธฺ เสฏฺฐ์ นมิตฺวา สฺกตปุปฺภวฺ ธมฺมึ นตฺวา สาสฺว
สงฺฆญฺ นตฺวา สกลชนปฺปสาทิ ปรมนยวิจิตฺติ มาลยฺ นาม วตฺถุ
สมาสฺวา อารภิสฺสู สุมพฺพุช. "

- ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด ผู้อันเทวดาและมนุษย์นึ่งบูชา
ขอนอบน้อมพระธรรมอันมีพระสฤตเจ้าเป็นแดนเกิด ขอนอบน้อมพระสงฆ์ผู้ดี
งาม แล้วจักปรารภเรื่องพระมาลัย ซึ่งมีนัยอันวิจิตรอย่างยิ่ง เป็นที่เลื่อมใส
ของชนทั้งมวลโดยย่อ

7. โลกสันฐานโชตรตนคณฐี

7.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง ในเนื้อหาของคัมภีร์โลกสันฐานโชตรตนคณฐี
มิได้ระบุชื่อผู้แต่งและประวัติการแต่งไว้ อย่างไรก็ตาม สามารถกล่าวได้อย่างแน่ชัดว่า
คัมภีร์โลกสันฐานโชตรตนคณฐีนี้เป็นคัมภีร์โลกศาสตร์อีกเรื่องหนึ่ง ที่แต่งในประเทศไทย
เพราะว่ามีการคัดข้อความจากคัมภีร์จกกวาฬทีปนี ซึ่งพระสิริมังคลาจารย์รจนาเมื่อ พ.ศ.
2063 มาเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหา 2 ตอน คือ

- 1) ตอนพรรณาลักษณะของสมุทฺร-ห้วงน้ำประเภทต่างๆ ได้นำข้อความบาง
ตอนจากคัมภีร์จกกวาฬทีปนีกัณฑ์ที่ 3 - ชลาสนิทฺทุเทส สมุทฺทกถา มาเสนอ
- 2) ตอนพรรณาลักษณะและสภาพความเป็นอยู่ของชาวอตุตรกฐทวีป ได้นำ
ข้อความบางตอนจากคัมภีร์จกกวาฬทีปนีกัณฑ์ที่ 4 - ทิปินิทฺทุเทส อตุตรกฐทวีปวณฺณนา มาเสนอ

คัมภีร์โลกสันฐานโชตรตนคัมภีร์นี้ไม่เป็นที่รู้จักในประเทศลังกาและพม่า ต้นฉบับของคัมภีร์มีอยู่เฉพาะในประเทศไทย เท่าที่ตรวจสอบได้มี 21 ฉบับ ฉบับที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดมีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ ระบุชื่อผู้จารและปีที่จารไว้ชัดเจนในตอนท้ายของผู้ว่า พระมหาปณฺณจันทเถระเป็นผู้จารเมื่อ พ.ศ. 2290 จากหลักฐานการมีข้อความจากคัมภีร์จักกวาฬทิปนี และการระบุปีที่จารของต้นฉบับคัมภีร์นี้ที่เก่าแก่ที่สุดที่พบ ทำให้กำหนดระยะเวลาการแต่งคัมภีร์นี้ได้ว่า จะต้องแต่งในประเทศไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2063 - 2290

ข้อมูลที่ควรนำมาพิจารณาอีกเรื่องหนึ่ง ก็คือ ลักษณะการกล่าวนมัสการพระรัตนตรัยในตอนต้นของคัมภีร์แต่งเป็นสำนวนร้อยแก้วว่า

" โย ติโลกนุตปชฺโชโต นาโถ โลกปทีโป ชมุโม โลกวฑฺฒโน อริยสัฆา อฏฺฐจ. ตณฺจ โลกปกาสกั ชมุมณฺจ โลกนียาตํ สัฆํ โลกปารคฺ วนุหิตฺวา ลีรสา เม โลกโชติกั ภาสิสุลฺล. "

- พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ผู้ทรงเป็นที่พึ่ง ผู้ส่องสว่างสุดตลอดโลก ๑ ผู้เป็นประจักษ์ประทีปของชาวโลก พระธรรมไฉนยังโลกให้เจริญ (และ) พระสงฆ์ใดเป็นพระอริยสงฆ์ ๘ จำพวก ข้าพเจ้าขอน้อมนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ประกาศธรรมแก่ชาวโลก พระธรรมนั้นซึ่งเป็นที่พึ่งของชาวโลก และพระสงฆ์นั้นผู้ยังชาวโลกให้ถึงฝั่ง ด้วยเศียรเกล้า แล้วจักกล่าวเรื่องอันยังโลกให้สว่างไสว

ถ้าพิจารณาเปรียบเทียบกับคัมภีร์ต่างๆ ที่แต่งในประเทศไทย จะพบว่าลักษณะการแต่งบทนมัสการพระรัตนตรัยด้วยสำนวนร้อยแก้วนี้ นับเป็นรูปแบบใหม่ วรรณคดีที่แต่งในล้านนาล้วนประพันธ์บทนมัสการพระรัตนตรัยเป็นคาถาร้อยกรอง ดังนั้น คัมภีร์โลกสันฐานโชตรตนคัมภีร์นี้น่าจะมีใช้ผลงานแต่งในล้านนา เมื่อมีใช้ผลงานของล้านนา ก็น่าจะเป็นผลงานที่แต่งในสมัยอยุธยา แต่จะแต่งในรัชกาลใด ปีใด ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2063 - 2290 เป็นเรื่องที่ต้องศึกษาค้นคว้ากันต่อไป

ต้นฉบับตัวเขียน ต้นฉบับโบราณคัมภีร์โลกสันฐานโชตรตนคัมภีร์ ที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ มี 20 ฉบับ ทุกฉบับจารด้วยอักษรขอม ต้นฉบับที่ระบุปีที่สร้างมี 2 ฉบับ คือ

1. ฉบับทองทิบ พระมหาปณฺณจันทเถระจารเมื่อ พ.ศ. 2290 ความยาว 3 ผูก แต่ละผูกจัดเก็บแยกไปรวมอยู่กับต้นฉบับคัมภีร์อื่น คือ รวมอยู่กับคัมภีร์หมายเลข 5483 , 10117 , 10652

2. ฉบับทองทิบ เจ้าคุณประสาท(กระต่าย)สร้างเมื่อ พ.ศ. 2380 ความยาว 1 ผูก หมายเลข 4698

ต้นฉบับอื่นที่เหลือ คือ

- ต้นฉบับ 1 ผูก เลขที่ 4577, 5210, 10414, 10842, 11522, 11567
- ต้นฉบับ 3 ผูก เลขที่ 7492
- ต้นฉบับ 5 ผูก เลขที่ 4565, 4566, 4598, 4599, 4605, 6093, 6586, 6762
- ต้นฉบับ 6 ผูก เลขที่ 4507, 4574, 4597

อนึ่ง มุลินธิภูมิพโลภิกขุ ศูนย์ค้นคว้าพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย ได้ปริวรรตคัมภีร์โลกัณฐานโชตรตนคัมภีร์ จากอักษรขอมเป็นตัวอักษรไทย โดยปริวรรตจากต้นฉบับที่ได้มาจากวัดบวรนิเวศวิหาร เรียกชื่อคัมภีร์ว่า โลกัณฐานโชตรตนคัมภีร์¹³⁴

การศึกษา ปัจจุบัน ทองคำ สุธรรม กำลังเขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์โลกัณฐานโชตรตนคัมภีร์" เพื่อเสนอเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผลงานที่ทำไปแล้ว คือการตรวจสอบชำระและแปลคัมภีร์บางส่วน ผู้วิจัยได้อาศัยผลงานดังกล่าวเป็นข้อมูลสำคัญในการศึกษาเรื่องคัมภีร์โลกัณฐานโชตรตนคัมภีร์ในงานวิจัยนี้

7.2 สาระสังเขป

- คำนำมัสการพระรัตนตรัย ร้อยแก้ว
- มาติกา หรือ หัวข้อเรื่อง 14 หัวข้อ
- เนื้อเรื่อง พรรณนาสาระตามลำดับหัวข้อที่เสนอไว้ในมาติกา โดยแบ่งออกเป็น 5 ประจุเลข คือ

ประจุเลขที่ 1 กပ္ปุกุจจานปริจุเจโท - ประจุเลขว่าด้วย การเกิดขึ้นแห่งกัมป์ประกอบด้วยสาระใน มาติกา หัวข้อ 1 - 3 คือ

- อสงุเขยยกถา เรื่องอสงโขย
- กပ္ปกถา เรื่องกัมป์
- กပ္ปวินาสกถา เรื่องความพินาศแห่งกัมป์

ประจุเลขที่ 2 จกุกวาฬลิเนรวุณณา - ประจุเลขว่าด้วย จักรวาฬและเขาลิเนรุ ประกอบด้วยสาระใน มาติกา หัวข้อ 4 - 6 คือ

- สงวภูฏวิวภูฏถา เรื่องการเวียนเกิดเวียนสลายของจักรวาฬ
- สตตสุริยจกุกวาฬกถา เรื่องจักรวาฬและดวงอาทิตย์ 7 ดวง
- ลิเนรุกถา เรื่องเขาลิเนรุ

ปริจเฉทที่ 3 ทิพหิมวัตตทีปนี - แสดงเรื่องทวีปและเขาหิมพานต์ ประกอบด้วย
สาระใน มาติกา หัวข้อ 7 - 8 คือ

- จตุมหาทีปกถา เรื่องมหาทวีป 4
- หิมวัตตกถา เรื่องเขาหิมพานต์

ปริจเฉทที่ 4 จนุทสุริยทีปนี - แสดงเรื่องพระจันทร์และพระอาทิตย์ ประกอบ
ด้วยสาระใน มาติกา หัวข้อที่ 9 เรื่อง

- จนุทสุริยคตติกถา เรื่องทางโคจรของพระจันทร์และอาทิตย์

ปริจเฉทที่ 5 มนุสสุทเวตาทิกคิ - แสดงเรื่องวิถีชีวิตของมนุษย์และเทวดา
เป็นต้น ประกอบด้วยสาระใน มาติกา หัวข้อที่ 10 - 14 คือ

- สตุตถกถา เรื่องสัตว์
- นิรยกถา เรื่องนรก
- เปตวิสัยกถา เรื่องวิสัยเปรต
- ตีรจฺฉานกถา เรื่องสัตว์ตีรจฺฉาน
- ปกิญฺณกถา เรื่องเบ็ดเตล็ด เปรียบเทียบความแตกต่างของ
การดำเนินชีวิตของสิ่งมีชีวิตต่างๆ เป็นต้น

ส่วนจบ กล่าวถึงวิธีการแต่ง ว่าอาศัยคำวินิจฉัยของโบราณจารย์ที่เป็นคำ
วินิจฉัยที่ดี แล้วขออาณิสงส์แห่งการแต่งยังให้ผู้แต่งประสบคุณต่างๆ มีความแก้วกล้าใน
ปฏิสัมพันธ์ญาณ 4 เป็นต้น ต่อจากนั้นเป็นคาถาแนะนำการปฏิบัติธรรมระดับศีลธรรมอันเป็น
แนวทางที่จะนำไปสู่การบรรลุพระนิพพานในที่ลุด

7.3 เป้าหมายการแต่ง

ผู้แต่งได้ระบุข้อความซึ่งสะท้อนเป้าหมายการแต่งไว้ในตอนท้ายของคัมภีร์ว่า

" อิมสูมึ ปน โลกสณฺฐานโชตรตนสตุเถ วุตฺตปฺปการเมตฺติ ตสฺส ตสฺส
คณฺจสฺส สหฺนํ วิเนจฺฉยโพรานนิสฺสิตํ นานานยปฏิมฺณฺหิตํ ปฺราณเหหิ สฺวินีจฺฉิตํ
มตฺตญฺจ มยาปิ รจฺฉิตํ กถิตฺตญฺจ ปรีทิตฺตํ อตฺถโต, อิมินาปิ ปรีจิตฺเตน
อนาคเตปิ ปญฺญาจตุปฺปฏิสมฺภิตาณาณปิ จฬภิญฺญาเตวิชฺชาปฺปฏิมฺณฺหิตเ
พฺพุตฺตสาลเน วิสารโท โหตุ วา, อิมสูมึ จ โลกเ ปากโฏ โหตุ,
ปฺรปฺปวาทิโน มฺหุชฺฉินมฺหุชฺฉสมตฺโต โหตุ วา ชิปฺปภาณฺญา วา, อีธ หิ ปน
สาธฺชานานญฺจ ปญฺญาปาฏวตฺถาย กตฺตญฺจ วา โชตรตนสณฺฐานปญฺญํ โหตุ
อนาคเต.

เอวี	ธีรบุเสวนา,
นิจุจโต โย ทเท ทานี		ลีลวา ภาวนาปิ จ.
ปญจสิกขาปทา ขนฺติ-		คารโว นฺทุธสาสเน,
สตุทานี การุญฺญี ทานี		ยถาสตุตี ยถาพลี.
เอวี ภาเวถ เมตฺตญฺจ		ปตฺถยตา อมตฺตกั,
ตลฺล วาธึคโมปาโย		กตฺตพฺโพ วิญฺญา สทา.

อิติ โชตรตนสตุถาวณฺณา นิฏฺฐิตา. "

- ก็ความรู้นี้มีประการดังกล่าวแล้ว ในคัมภีร์โลกสันฐานโชตรตนะนี้ อันอาศัย คำวินิจฉัยของพระโหราณาจารย์ทั้งปวงแห่งคำอธิบายนี้ ประดับด้วยนัยต่างๆ อันพระโหราณาจารย์ทั้งหลายได้วินิจฉัยไว้ดีแล้ว อันข้าพเจ้ารจนมาแล้ว กล่าวแล้ว แสดงแล้วโดยอรรถ เพราะความคิดเพื่อผู้อื่นนี้ ขอความแก่ลวกกล้าใน พระพุทธศาสนาอันประกอบด้วยวิชา ๑ และอภิญญา ๕ และในปฏิสัมพันธ์ญาณ ๔ จงมี (แก่ข้าพเจ้า) แม้ในอนาคต อนึ่ง ขอคัมภีร์นี้จงปรากฏอยู่ในโลกนี้ (ตลอดกาลนาน) และขอคัมภีร์นี้จง เป็นคัมภีร์ที่สามารถข่มความคิดของผู้มีวาทะ ฝ่ายอื่น และให้เป็นสาระที่รู้ได้โดยเร็ว อนึ่ง ขอบุญแห่งการแต่งเรื่อง โชตรตนสันฐาน อันกระทำเพื่อความแจ่มแจ้งแห่งปัญญาของสาธุชนทั้งหลาย จงมีแก่ข้าพเจ้าในอนาคต

บุคคลใดเข้าไปเสวนากับผู้รู้ ให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนาเป็น นิตย์...อย่างนี้ บุคคลนั้นย่อมเป็นผู้เจริญในศีล ๕ มีขันติและมีความเคารพ ในพระศาสนา ให้ทานและความการุญแก่สัตว์ทั้งหลายตามสติตามกำลัง ขอ ทាំងหลายผู้ปรารถนาซึ่งพระนิพพาน จงเจริญเมตตาอย่างนี้ อุบายเป็น เครื่องบรรลุพระนิพพานนั้น อันวิญญูชนพึงกระทำทุกเมื่อ

ข้อความข้างต้นแสดงเป้าหมายของผู้แต่งตามคติพุทธศาสนา ที่หวังในอันส่งผล แห่งการแต่งให้เกิดสิ่งดีงามแก่ตนเองและผู้อื่น สิ่งดีงามที่ผู้แต่งปรารถนาในที่นี้ เน้นไปใน ด้านสติปัญญา การสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง และการสามารถแก้ไขความเห็นผิด อนึ่ง เมื่อพิจารณาเนื้อหาในคัมภีร์โลกสันฐานโชตรตนคัมภีร์แล้ว กล่าวได้ว่า ผู้แต่งน่าจะมีเป้าหมายการแต่งเพื่อเสนอสาระเรื่องสันฐาน คือ รูปร่างและขนาดของโลก และจักรวาล อิกสันฐานของสิ่งต่างๆ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตในโลก และจักรวาลนั้นอย่าง ละเอียคในลักษณะการพรรณนาภาพที่เข้าใจง่าย เป้าหมายนี้แตกต่างจากเป้าหมายการ แต่งคัมภีร์จักรวาลที่ปนิของพระสิริมังคลาจารย์ ที่ต้องการประมวลข้อมูลในโลกและจักร- วาลที่แตกต่างกันในคัมภีร์ต่างๆ นำมาเปรียบเทียบและวิเคราะห์วินิจฉัยอย่างละเอียดลึกซึ้ง

7.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

เพื่อสนองเป้าหมายการต่อต้านสารข้างต้น ผู้แต่งคัมภีร์โลกสัญญาโชต-
รตนคัมภีร์ได้ใช้ลักษณะการแต่งแบบ คัมภีร์ เข้ามาเป็นวิธีการเสนอเนื้อหา สรุปลักษณะสำคัญ
ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ได้ดังนี้ คือ

1. การพรรณนาความ

ผู้แต่งเริ่มต้นเสนอเนื้อหาในแต่ละหัวข้อ ด้วยการพรรณนารายละเอียดของสาร
ของเรื่องนั้นๆ ในลักษณะที่เป็นการให้ภาพอย่างเป็นขั้นตอน กระฉ่างชัด เข้าใจง่าย ไม่
เปรียบเทียบความแตกต่างของความคิดเห็นในข้อมูลต่างๆ แต่เสนอที่สารที่ผู้แต่งได้เลือก
หรือสรุปแล้วว่าเป็นสารที่ถูกต้อง ทั้งนี้มีอยู่ในรูปการคัดข้อความจากคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่ง
ที่ผู้แต่งเห็นว่าอธิบายเรื่องนั้นได้ชัดเจนเหมาะสมมาเสนอ สารในส่วนการพรรณนาความ
นี้เน้นขอบเขตเรื่องสัญญา คือ รูปร่าง ขนาด ที่ตั้ง ระยะทาง จำนวนของสิ่งที่กล่าวถึง
ตัวอย่างเช่น

" ในทวีปทั้งสี่นั้น ไบหน้าของชาวอมรโคยานทวีปมีสัญญาดังพระจันทร์ครึ่งดวง
หน้าของชาวอุดตกรุกทวีปมีสัญญาดังดั่งสี่เหลี่ยม ไบหน้าของชาวบุพพิเทห-
ทวีปมีสัญญาดังพระจันทร์วันเพ็ญ ไบหน้าของชาวชมพูทวีปมีสัญญาดังเรือนรถ
ในบรรดาทวีปทั้งสี่นั้น ชมพูทวีปมีขนาดยาวและกว้างประมาณ 10,000
โยชน์ ในพื้นที่ของชมพูทวีป 10,000 โยชน์นั้น เป็นพื้นที่มหาสมุทร 4,000
โยชน์ เป็นพื้นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ 3,000 โยชน์ พื้นที่ที่เหลืออีก 3,000
โยชน์ เป็นที่ตั้งของภูเขาคิมพานต์ "

" ไม้หว่า อันเป็นต้นไม้ประจำในชมพูทวีป มีขนาดตั้งแต่โคนต้นถึงยอดสูง 100
โยชน์ มีกิ่ง 4 กิ่ง แผ่ยื่นออกไป 4 ทิศ แต่ละกิ่งมีความยาว 50 โยชน์ วัด
รอบต้นได้ 15 โยชน์ ส่วนสูงจากโคนต้นถึงคาบ 50 โยชน์ จากคาบถึง
ยอด 50 โยชน์ กิ่งทั้ง 4 ยาวกิ่งละ 50 โยชน์ แผ่กว้างออกไปโดยรอบ
ด้านละ 50 โยชน์ ไม้หว่าในชมพูทวีปจึงมีขนาดกว้าง 100 โยชน์ สูง 100
โยชน์ "

2. การอธิบายความหมายของคำ

ในการพรรณนาแต่ละหัวข้อ ผู้แต่งมักเสริมความชัดเจนของเนื้อหาด้วย
การอธิบายความหมายของคำสำคัญในหัวข้อนั้นๆ การอธิบายความหมายของคำนี้อาจอยู่ใน
ตอนต้นของคำพรรณนาหรือตอนท้ายของคำพรรณนาตามกับผู้แต่งเห็นเหมาะสม วิธีการอธิบาย

อาจเป็นการให้คำจำกัดความ การแสดงอรรถวิเคราะห์ การเล่าประวัติความเป็นมาของ คำ เป็นต้น เช่น เมื่อกล่าวถึงเรื่องจักรวาล ได้อธิบายความหมายของคำว่าจักรวาลว่า

" ตตถ จกฺกวาฬํ นาม ลินฺเนรฺพฺพทสฺส ตฺตปรีณฺฑทปฺพทจกฺมฺหาทปฺทวิสทฺส-
ปรีตฺตทปฺมทสฺส มุทฺเททท ปฏิมฺณทิตจกฺกวาฬปฺพทตปรีกฺขิตํ เอกํ จกฺกวาฬํ นาม. "
- ในเรื่องนั้น ชื่อว่า จักรวาล หมายถึงชื่อจักรวาลหนึ่ง ซึ่งแวดล้อมด้วยภูเขา-
จักรวาลอันประกอบด้วยภูเขาสิเนรุ ภูเขาสัตตบริภันท์ ทวีปใหญ่ 4 ทวีป
ทวีปน้อย 2,000 ทวีป และมหาสมุทร

เมื่อกล่าวถึงเรื่องอสงไขย ได้อธิบายคำว่า อสงไขย ว่า

" ตตถ อสงฺเขยฺยาติ น สงฺเขยฺโย น คณฺเฑนุโพติ อสงฺเขยฺโย "
- ในเรื่องนั้น คำว่า อสงไขย หมายความว่า อันบุคคลไม่พึงนับ อันบุคคลไม่พึง
คำนวณ เหตุนี้จึงชื่อว่า อสงไขย

เมื่อกล่าวถึงเรื่องสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้อธิบายคำว่า ดาวดึงส์ ว่า

" เตตฺถ ลพฺพญณฺคาริโน เอตฺถ นินฺพฺพตฺตาติ ตํ สหปรีตฺตํ ชานํ เตตฺถ ลี-
โล เทวตานํ เตตฺถ ลานํ นินฺวาโล วาติ; ทาวตฺถิสา เทวา, เตสํ ภวานํ
ทาวตฺถิลภานํ. "
- บุรุษ 33 คนกระทำบุญร่วมกัน ได้มาเกิด ณ ที่นั้น สถานที่นั้นจึงมีความ
เกี่ยวข้องกับเทวดา 33 องค์ หรือเป็นที่อยู่ของเทวดา 33 องค์ เทพ 33
องค์มีอยู่ ภพของเทพ 33 องค์เหล่านั้นจึงชื่อว่า ดาวดึงส์ภพ (ภพแห่งเทพ
33 องค์)

3. การตั้งคำถาม-คำตอบ(ปุจฉา-วิสขุชานา)เพื่ออธิบายขยายความ(อธิปฺปาย)

เมื่อพรรณนาความและอธิบายความหมายคำกระจ่างชัดแล้ว ในตอนท้าย
ของแต่ละหัวข้อ ผู้แต่งจะหยิบประเด็นที่เป็นปมเงื่อนซึ่งอาจมีผู้สงสัยขึ้นมาคลี่คลายด้วยการ
ตั้งคำถามแล้วเสนอคำตอบ เช่น หลังจากพรรณนาวิถีทางโคจรของดวงดาวต่างๆ แล้ว
ผู้แต่งได้ตั้งคำถามขึ้นว่า " ดาวนักษัตรมี 27 กลุ่มเท่านั้น หรือมีอย่างอื่นอีก แล้วให้คำ-
ตอบ แสดงรายชื่อของนักษัตร ทั้ง 27 กลุ่ม แล้วต่อด้วยรายชื่อดาวนพเคราะห์อีก 9 ดวง
ว่า เป็นรายชื่อของดาวนักษัตรทั้งหมด หรือ เมื่อพรรณนาเรื่องความพินาศแห่งกัปป์ซึ่งมี
เนื้อหาเล่าว่า เทวดามายอกให้มนุษย์ทราบว่กัปป์จะพินาศ มนุษย์จะได้เตรียมจิตใจ ผู้-

แต่ก็ตั้งคำถามว่า เทวดาเหล่านั้นรู้อะไรบ้างได้อย่างไรว่ากัณฑ์จะนิพนธ์ แล้วตอบว่าเทวดาเหล่านั้นรู้เพราะมีหน้าที่ต้องตักเตือน เพราะมีนิมิตให้ทราบ เป็นต้น คำถามคำตอบเหล่านี้ทำให้สาระในคัมภีร์น่าสนใจชวนติดตามมากขึ้น

4. การเสนอข้อมูลจากคัมภีร์ต่างๆ และการอ้างอิง

ในการเสนอสาระด้วยวิธีการต่างๆ ข้างต้น ผู้แต่งมักคัดข้อความจากคัมภีร์ที่ผู้แต่งเห็นว่ามีความจำเป็นในเรื่องนั้นๆ เหมาะสมที่สุดมาเสนอ และอาจนำข้อความจากคัมภีร์อื่นๆ เข้ามาประกอบสนับสนุนให้เกิดความเข้าใจเห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้น ข้อมูลที่นำมาใช้จึงมีลักษณะสอดคล้องส่งเสริมกัน ข้อมูลเหล่านี้ได้รับการอ้างอิงโดยระบุชื่อบ้าง แต่โดยส่วนใหญ่จะคัดมาเสนอโดยไม่ได้ระบุ แหล่งข้อมูลที่ได้รับการคัดตัดตอนมาเสนอมากที่สุด คือ คัมภีร์โลกทิปกสาร ของพระเมธีธรรมาจารย์ พระภิกษุชาวพม่าผู้เป็นอาจารย์ของพระเจ้าลิไท^{๑๑}

ข้อควรสังเกตคือ สาระในคัมภีร์โลกสังฆฐานโชตรตนคัมภีร์ เป็นสาระเชิงปริยัติในเรื่องสังฆฐาน คือ รูปร่าง ขนาด ของโลกและสิ่งต่างๆ ในโลก ผู้แต่งได้เสนอสาระเชิงปฏิบัติเพิ่มเข้ามาเป็นนิเคษในตอนท้าย โดยประพันธ์เป็นคาถา 3 บท กล่าวแนะนำการปฏิบัติอย่างเป็นขั้นตอน เริ่มแต่การเข้าไปหาผู้รู้ การให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญภาวนา แล้วกล่าวถึงผลของการปฏิบัติที่ทำให้ผู้ปฏิบัติมีแนวทางชีวิตที่เป็นปกติ อยู่ในสังคมด้วยความเอื้อเฟื้อการุญ ต่อสิ่งมีชีวิตทั้งหลายตามสติกำลัง สุดท้ายผู้แต่งเน้นถึงเป้าหมายแห่งพระนิพพานซึ่งปราศจากความตาย และย้ำว่าหนทางไปสู่พระนิพพานนี้อันวิญญูชนทั้งหลายพึงปฏิบัติ

คาถา 3 คาถา ที่เสริมเข้ามาในตอนท้ายนี้ ช่วยให้คัมภีร์โลกสังฆฐานโชตรตนคัมภีร์มีอรรถรสทั้งทางความรู้และการเจริญธรรม เกิดคุณค่าเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่สมบูรณ์ขึ้น

8. ปริตตสังเขป

8.1 ประวัติ

ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง ปริตตสังเขปเป็นคัมภีร์อธิบายสาระปริตรโดยย่อ ในเนื้อหาของคัมภีร์มิได้ระบุชื่อผู้แต่งและประวัติการแต่งไว้ จากการสำรวจหลักฐานวรรณคดีบาลีของลังกาและพม่า พบว่า ทางฝ่ายลังกามีคัมภีร์ จตุทวาราวาลี เป็นคัมภีร์ประมวลบทสวดปริตร 29 บท^{๑๒} ทางฝ่ายพม่า มีคัมภีร์ ปริตตฎีกา รจนาโดยพระเตโช-

2) คัมภีร์ปริตตสังเขปไม่มีบทแปลมคคาถา กล่าวชื่อคัมภีร์ไว้ในตอนท้ายอย่างสั้นๆ ว่า " อิติ ปริตตสังเขปวณณา นิภูจिता " - การพรรณนาคัมภีร์ปริตตสังเขปจบแล้วอย่างนี้ ลักษณะการลงท้ายเช่นนี้ไม่ใช่ลักษณะการลงท้ายเรื่องของคัมภีร์บาลีที่แต่งในล้านนา แต่เป็นลักษณะของคัมภีร์บาลีที่แต่งในอยุธยา ดังปรากฏในคัมภีร์พุทธบาทมงคล คัมภีร์มาลัยยวัตฎฎีกา คัมภีร์ฎีกาพาหุ และคัมภีร์โลกสังฆฐานโชตรตนคณฐี

3) คัมภีร์ปริตตสังเขปใช้รูปแบบการอธิบายที่เรียกว่า คัมภีร์ เข้ามาเป็นวิธีการเสนอเนื้อหา จุดเด่นของวิธีการ คัมภีร์ ในคัมภีร์นี้อยู่ที่การอธิบายโดยสังเขป กระชับย่อ เลือกลงเฉพาะสาระสำคัญ มุ่งเสนอสิ่งที่ผู้รจนาเห็นว่าเป็นสาระที่ถูกต้องเหมาะสมจะนำเสนอแก่ผู้อ่าน มีการคัดลอกข้อความจากคัมภีร์ต่างๆ มาเป็นคำอธิบายโดยไม่อ้างอิง และเสนอข้อความเหล่านี้เป็นคำอธิบายที่กลมกลืนอยู่ในคัมภีร์ โดยไม่ได้แสดงว่าเป็นข้อความที่ยกมา ลักษณะต่างๆ เหล่านี้ตรงกับวิธีการเสนอเนื้อหาในคัมภีร์โลกสังฆฐานโชตรตนคณฐี ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่แต่งในอยุธยาหลัง พ.ศ. 2063 ก่อน พ.ศ. 2290

4) ต้นฉบับตัวเขียนคัมภีร์ปริตตสังเขปที่สำรวจได้ในปัจจุบัน มีอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ และวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ ทุกฉบับจารด้วยอักษรขอม ยังไม่พบต้นฉบับตัวเขียนคัมภีร์ปริตตสังเขปในล้านนา นี่เป็นข้อมูลที่ช่วยประกอบแง่คิดว่า คัมภีร์ปริตตสังเขปน่าจะมิได้แต่งในล้านนาอีกข้อมูลหนึ่ง

จากข้อมูลต่างๆ ข้างต้น สรุปได้ว่า คัมภีร์ปริตตสังเขป เป็นผลงานวรรณคดีบาลีอีกเรื่องหนึ่งที่แต่งในประเทศไทย สถานที่แต่งน่าจะเป็นอยุธยา เป็นผลงานร่วมสมัยกับคัมภีร์โลกสังฆฐานโชตรตนคณฐี จึงประมาณว่าแต่งในช่วงสมัยเดียวกันคือหลัง พ.ศ. 2067 อันเป็นปีที่แต่งคัมภีร์มังคลดถกปิณี ซึ่งคัมภีร์ปริตตสังเขปคัดข้อความมาใส่ไว้ในคัมภีร์ และก่อนพ.ศ. 2290 อันเป็นปีที่พบต้นฉบับตัวเขียนที่เก่าที่สุดของคัมภีร์โลกสังฆฐานโชตรตนคณฐี กล่าวให้กว้างขึ้น เป็นผลงานของอยุธยาในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 22 - 23 ส่วนผู้แต่งจะเป็นใครนั้นไม่ปรากฏหลักฐาน

เรื่องที่ควรพิจารณาคือ ชื่อคัมภีร์

ชื่อคัมภีร์ตามบัตรรายการคัมภีร์บาลีของหอสมุดแห่งชาติ มี 4 ชื่อ คือ

- 1) ปริตตคณฐีปิณี
- 2) ปริตตคณฐีสังเขป
- 3) ปริตตสังเขปคณฐี
- 4) ปริตตสังเขปคณฐีปิณี

ชื่อที่ปรากฏที่หน้าลานของต้นฉบับคัมภีร์ที่พบที่หอสมุดแห่งชาติ เขียนเหมือนกันหมดทุกฉบับว่า พระคณฐีปริตตสังเขป

ส่วนฉบับปริวรรตของมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ใช้ชื่อว่า คัมภีร์ปริตตสังเขป

เมื่อสำรวจชื่อในเนื้อหาของคัมภีร์ พบข้อความที่ควรนำมาพิจารณา 3 แห่งคือ

1) ในบทปณามคาถา ผู้แต่งกล่าวถึงเรื่องที่จะแต่งว่า

" ปริตตัม ภาสิสุลล์ สงฺเขเปเนว สนฺพโล. "

- ข้าพเจ้าจักกล่าว เรื่องพระปริตรทั้งปวงโดยสังเขปนั้นเทียว

2) ในตอนจบแต่ละตอนผู้แต่งระบุชื่อ สูตรปริตร สมาสกับคำว่า คณฺฐี และ
สัวณฺณา เช่น

- มงฺคฺลฺสฺตฺตคณฺฐีสัวณฺณา
- ชชคฺคฺปริตฺตคณฺฐีสัวณฺณา
- องฺคฺลิมาลปริตฺตคณฺฐีสัวณฺณา

3) ตอนท้ายของเรื่อง ผู้แต่งกล่าวว่า

" อิติ ปริตฺตสงฺเขปวณฺณา นิฏฺฐิตา "

- การพรรณนา เรื่องปริตตสังเขปจบแล้วอย่างนี้

เมื่อประเมินข้อมูลที่แตกต่างกันข้างต้น จะพบว่า

- ชื่อคัมภีร์ตามบัตรรายการ เป็นชื่อที่เจ้าหน้าที่ของหอสมุดแห่งชาติกำหนดขึ้น โดยพิจารณาจากชื่อในคัมภีร์ประกอบกับลักษณะเนื้อหาของคัมภีร์ จึงเกิดการกำหนดชื่อแตกต่างกันไปตามความเข้าใจของเจ้าหน้าที่ผู้ทำบัตรรายการ ชื่อตามบัตรรายการจึงมีคุณค่าในฐานะเครื่องมือช่วยค้นคัมภีร์ แต่ไม่ใช่ข้อมูลกำหนดชื่อคัมภีร์ที่ถูกต้องเสมอไป

- ชื่อหน้าลานของต้นฉบับตัวเขียน เป็นชื่อที่ผู้จารต้นฉบับกำหนด ในที่นี้กำหนดตรงกัน คือ พระคณฺฐีปริตฺตสงฺเขป เป็นการนำเอาชื่อที่ระบุไว้ในตอนท้ายของคัมภีร์ คือ ปริตฺตสงฺเขป มาเป็นหลักแล้วเติมคำว่า คณฺฐี เพื่อบอกลักษณะคัมภีร์ ทำนองเดียวกับที่ผู้จารเติมคำว่า ฎีกา ให้แก่คัมภีร์แสดงสารบทยาคพหุเป็นฎีกาพหุ และเหตุที่เติมภายหลังคำว่า คณฺฐี (รวมทั้งคำว่า ฎีกา) จึงปรากฏอยู่ข้างหน้า คือ เป็นการเติมตามความนิยมในการเรียกอย่างไทย ซึ่งมักเอาคำที่ระบุลักษณะการแต่งของคัมภีร์มาไว้หน้าคัมภีร์ เช่น จัมมปทัญญุสฺสกา ก็เรียกว่า อรรถกถาธรรมบท ฉะนั้น เมื่อเห็นว่า ปริตตสังเขป เป็นผลงานประเภท คณฺฐี ก็เรียกว่า คณฺฐีปริตตสังเขป ส่วนคำ "พระ" เติมเข้ามาอีก ตามลักษณะการเรียกคัมภีร์พุทธศาสนาของคนไทย ที่มักระบุคำว่า "พระ" ไว้ข้างหน้าชื่อที่ต้องการยกย่อง เช่น พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก เป็นต้น

3) ชื่อที่ระบุไว้ในต้นฉบับปริวรรตตัวพิมพ์ดีด ของมูลนิธิภูมิพลโลกิขุ เขียนตาม
ชื่อในหน้าลานของคัมภีร์ แต่ตัดคำว่า "พระ" ออก เพื่อให้เป็นชื่อบาลีล้วน

4) ชื่อตอนในคัมภีร์ มีคำว่า "คัมภีร์" เพื่อระบุลักษณะการแต่ง คำว่า คัมภีร์
ในคัมภีร์นี้มีความหมายเท่ากับคำว่า สงฺเขป - ข้อ

5) ชื่อตอนท้ายคัมภีร์ปริศนสงฺเขป เมื่อเปรียบเทียบกับคัมภีร์บาลีเรื่องอื่นๆ
แล้ว จะพบว่าชื่อที่อยู่ตอนท้ายคัมภีร์ คือ ชื่อคัมภีร์ที่ผู้แต่งต้องการ

ดังนั้น ชื่อ *ปริศนสงฺเขป* น่าจะเป็นชื่อของคัมภีร์ตามความประสงค์ของผู้แต่ง

ต้นฉบับตัวเขียน ต้นฉบับใบลานคัมภีร์ปริศนสงฺเขปมีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ 7
ฉบับ ทุกฉบับจารด้วยอักษรขอม เรียกชื่อคัมภีร์ตามบัตรรายการดังนี้

- ปริศนคณฺฐีทีปนี	ความยาว 1 ผูก มี 2 ฉบับ เลขที่ 7497, 80481
	ความยาว 3 ผูก มี 1 ฉบับ เลขที่ 30273
	ฉบับหลังนี้ พระยาศรีสหเทพ(เพ็ง) เป็นผู้สร้าง
- ปริศนคณฺฐีสงฺเขป	ความยาว 3 ผูก มี 1 ฉบับ เลขที่ 3602
- ปริศนสงฺเขปคณฺฐี	ความยาว 1 ผูก มี 1 ฉบับ เลขที่ 5055
- ปริศนสงฺเขปคณฺฐีทีปนี	ความยาว 1 ผูก มี 1 ฉบับ เลขที่ 10088
	ความยาว 3 ผูก มี 1 ฉบับ เลขที่ 4668

นอกจากนี้ มีฉบับปริวรรตจากอักษรขอมเป็นอักษรไทย ของมูลนิธิภูมิพลโลกิขุ
ศูนย์ค้นคว้าพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย อีก 1 ฉบับ

การศึกษา ปัจจุบัน บุญจันทร์ ทิพนชัย กำลังศึกษาในหัวข้อเรื่อง " *การศึกษา
เชิงวิเคราะห์คัมภีร์ปริศนสงฺเขป* " เป็นวิทยานิพนธ์ที่จะเสนอเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผลงานที่ได้ทำไปแล้ว คือการตรวจสอบชำระต้นฉบับคัมภีร์ และการ
แปลคัมภีร์บางส่วนเป็นภาษาไทย ในงานวิจัยนี้ใช้ผลการศึกษาของบุญจันทร์ ทิพนชัย เป็น
ข้อมูลที่สำคัญส่วนหนึ่งด้วย

8.2 สาระสังเขป

- *บทปณามคาถา* กล่าวนมัสการพระพุทธเจ้า และ *อารัมภกถา* ระบุว่า จะ
กล่าวเรื่อง พระปริตรทั้งปวงโดยสังเขป

- *เนื้อเรื่อง* มี 10 วัฒนธรรม คือ

- 1) ธรรมสุสวน ไสวณณนา ประกอบด้วย
 - การอธิบายบทชุมนุมเทวดา สคู่เค กาเม
 - การอธิบายบทนโม
 - การอธิบายบทหัตถ์ค้ำานแรก เย สนุตา
 - การอธิบายบทหัตถ์ค้ำานรัตนสูตร ปณิธานโต ปฏุสาย เน้นการอธิบาย

ความหมายคำว่า ปริตร

- 2) มงคลสุตตคณจีลัณณนา
 - 3) รัตนสุตตคณจีลัณณนา
 - 4) เมตตสุตตคณจีลัณณนา
 - 5) ขนุชปริตตคณจีลัณณนา
 - 6) โมรปริตตคณจีลัณณนา
 - 7) อชัคคปริตตคณจีลัณณนา
 - 8) อาฏานาฎิยปริตตคณจีลัณณนา
 - 9) องุคสิมาลปริตตคณจีลัณณนา
 - 10) โพชฌงคปริตตคณจีลัณณนา
- จบท้าย กล่าวชื่อคัมภีร์ปริตตสังเขปว่าแต่งจบแล้ว

8.3 เป้าหมายการแต่ง

ผู้แต่งระบุข้อความซึ่งอาจถือว่าการบ่งชี้เป้าหมายการแต่ง เรื่องที่จะแต่ง และวิธีการแต่ง รวมอยู่ในบาทคาถาเดียว ในบาทคาถาที่ 2 ของบทปณามคาถาว่า

" ปริตตัม ภาสิสุลลัม สึเชเปเนว สนุทโธ. "

- ข้าพเจ้าจักกล่าว เรื่องปริตรโดยประการทั้งปวงอย่างสังเขปนั้นเทียว

ในตอนสุดท้ายก่อนจบ ผู้แต่งได้คัดข้อความซึ่งมีเนื้อความเสมือนเป็นคำสอน คำเตือนว่า... ถ้าท่านถือเอาเสียงนกกที่ไม่ชอบใจเป็นเครื่องหมายของความไม่เป็นมงคล ท่านจักประสบความพินาศด้วยอำนาจแห่งพระนุท พระธรรม พระสงฆ์ ท่านพึงรักษาดีล ด้วยความศรัทธา พึงเจริญภาวนาทุกเมื่อ แล้วจักเป็นผู้ไปสู่ความเป็นเทวดา... ข้อความนี้เน้นให้เห็นโทษภัยของความเชื่อแบบมงาย และเน้นคุณค่าของชีวิตที่ดีที่จะเกิดจากการปฏิบัติธรรม

ถ้านำข้อความตอนต้นและตอนท้ายมาพิจารณาร่วมกัน กล่าวได้ว่า ผู้แต่งคัมภีร์ปริตตสังเขปได้คัดสรรคัมภีร์นี้ขึ้น เพื่อแสดงสารธรรมที่เป็นแก่นสำคัญในบทสวดทุกบทในบทสวดปริตร ผู้อ่านจักได้เกิดความเข้าใจสามารถนำมาปฏิบัติในชีวิต เอาธรรมที่เกิดจากการปฏิบัติของตนเป็นเครื่องคุ้มครองตน นับว่าเป็นความมุ่งหวังที่ซึ่งจะนำสิ่งซึ่งคนในสังคมรู้จัก แต่อาจเป็นในลักษณะประเพณีความเชื่อความศรัทธา มาสู่ความเข้าใจในสาระที่ถูกต้องตามคำสอนอันแท้จริงของพระนุทธศาสนา

อนึ่ง เมื่อพิจารณาเนื้อหาที่อธิบายแล้ว มีข้อสังเกตว่า บทสวดปริตรที่ผู้แต่งถือเป็นคัมภีร์หลักที่จะอธิบายนั้น มีการลำดับเนื้อหาใกล้เคียงกับลัทธิปริตร หรือปริตร 7 ตำนานที่รู้จักกันในประเทศไทย แต่ขาดไปหลายบทหลายตอน เช่น ส่วนต้นไม่มีบทนมัสการสัมพุทธะ บทมงคลจักรวาลใหญ่ บทมงคลจักรวาลน้อย ในส่วนตัวสูตรหรือปริตร มีทั้งหมด 9 เรื่อง คือ มงคลสูตร รัตนสูตร เมตตสูตร ขันธปริตร โมรปริตร ชัคคปริตร อฏฏานาฎิสสูตร องคฺลิมาลปริตร และโพชฌงคปริตร ไม่มีบทปริตรในตอนท้ายของปริตร 7 ตำนานของไทยปัจจุบัน คือ อภยปริตร เทวตาอุยโยชนากถา และชยปริตร

ลักษณะบทสวดปริตรที่มี 9 ปริตรเช่นนี้ เป็นรูปแบบของบทสวดปริตรในลังกา บทสวดที่มีได้อธิบายอยู่ในคัมภีร์ปริตตสังเขปนั้นเข้าใจว่า จะเป็นบทปริตรที่เพิ่มขึ้นมาในประเทศไทย ดังคำอธิบายของศาสตราจารย์ นาวาอากาศเอก แยม ประพัฒน์ทอง ว่า " บทนมัสการสัมพุทธะ เป็นบทนมัสการพระนุทธเจ้าซึ่งมีจำนวนมากมายในอดีต แต่งเข้ามาแต่โบราณ ไม่ทราบว่าท่านผู้ใครจนาในครั้งใด ยุคเฟื่องฟูบาลีในครั้งก่อนก็เห็นจะในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สัมพุทธะอาจจะจรจนาในยุคนั้นหรือมก กับบทมงคลจักรวาลใหญ่ มงคลจักรวาลน้อยและนาหุง " "

ถ้าเป็นไปตามข้อสันนิษฐานข้างต้นก็หมายความว่า ในปีที่ผู้แต่งคัมภีร์ปริตตสังเขป คือ หลัง พ.ศ. 2067 น่าจะมีบทสวดปริตรในแบบที่มีบทที่เพิ่มเติมขึ้นในไทยแล้ว แต่ผู้แต่งได้เลือกอธิบายคัมภีร์ปริตรแบบลังกา เรื่องนี้น่าจะเป็นเป้าหมายอีกประการหนึ่งของผู้แต่ง คือ ต้องการเสนอสาระปริตรตามแบบดั้งเดิมที่รับมาจากลังกา โดยไม่เอาบทปริตรที่เพิ่มเข้ามาใหม่ในประเทศไทยมาอธิบายด้วย สาเหตุที่ทำเช่นนี้อาจหนึ่งก็อาจเป็นเพราะผู้แต่งได้ศึกษาภาษาวรรณคดีและพระนุทธศาสนาในระบบลังกา ในทางประวัติศาสตร์พระภิกษุสงฆ์ไทยที่ไปศึกษาเล่าเรียนและอุปสมบทใหม่ในลังกาได้นำนุทธศาสนาแบบลังกามาเผยแพร่ทั้งในอยุธยาและล้านนา อีกอย่างหนึ่งอาจเนื่องมาจากว่า ผู้แต่งเห็นว่าบทปริตรที่เพิ่มขึ้นใหม่ในประเทศไทยบางบท มีสาระออกนอกกรอบคำสอน ในพระนุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ดังคำอธิบายของ ศาสตราจารย์ นาวาอากาศเอก แยม ประพัฒน์ทอง ถึงบทนมัสการสัมพุทธะอีกตอนหนึ่งว่า

" บทสัทพ์ทเจนั้น แต่งขึ้นตามคติข้างมหายาน ไม่น่าเลื่อมใส สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสจึงได้มีหนังสือกรมการสิทธิคาถาขึ้นใหม่ โปรดให้ใช้สวดแทนบทสัทพ์ทเจ แต่บางแห่งพระยังคงสวดสัทพ์ทเจอยู่ก็มี " ๑๖

8.4 วิธีการเสนอเนื้อหา

เมื่อบรรลุป่าหมายข้างต้น ผู้แต่งได้ใช้วิธีการที่เรียกว่า คัมภีร์ เข้ามาเป็นรูปแบบของการเสนอเนื้อหา วิธีการ คัมภีร์ ในคัมภีร์นี้มีความหมายตรงกับคำว่า สังเขป คือ กระชับ สั้น เลือกแต่สาระสำคัญมาเสนอ

โครงสร้างเรื่อง เสนอบทปณามคาถาอย่างสังเขป คือเพียง 1 บทและกล่าวข้อความจบท้ายอย่างสังเขป คือ 1 ประโยค ในส่วนเนื้อหาเรียงลำดับตามเนื้อหาปริตรของลังกา ทั้งนี้มีวิธีการอธิบายที่สำคัญ คือ

1. การอธิบายความหมายของคำและความ (อตุถ)

ในส่วนนี้มีผู้แต่งใช้วิธีการต่างๆ ดังนี้ คือ

ก. การให้คำจำกัดความหรือความหมายอย่างสั้นๆ (วจนตุถ)

เป็นวิธีการแสดงอรรถะความหมายที่ใช้มากในคัมภีร์นี้ มักใช้เป็นวิธีการแรกสำหรับการอธิบายความหมายสาระตอนใดตอนหนึ่ง การให้ความหมายนี้มี 2 ลักษณะลักษณะหนึ่ง ผู้แต่งไม่ได้หยิบยกคำขึ้นมาอธิบายความหมายทีละคำ แต่อธิบายต่อเนื่องเป็นประโยค มีลักษณะเหมือนกับการยกคำขึ้นแปลอย่างที่เราเรียกว่า การแปลโดยพยัญชนะ แต่แทนที่จะอธิบายเป็นภาษาไทย ก็อธิบายเป็นภาษาบาลี และอาจมีการขยายความออกไปบ้างอย่างสั้นๆ การอธิบายในลักษณะนี้นอกจากจะแสดงความหมายของคำ (วจนตุถ) แล้ว ยังแสดงความสัมพันธ์ของคำในประโยค (สมุพฺพช) ไปด้วยในตัว มีผลทำให้การเรียงคำในประโยคอธิบาย มีลำดับคล้ายกับการเรียงคำในประโยคภาษาไทยอยู่บ้าง ตัวอย่างเช่น บทแรกของบทชุมนุมเทวดา ในบทสวดปริตรแต่งเป็นคาถาว่า

" สคฺเค กามे จ รูปे	คิริสิขรตฺเถ จนฺตฺลิกฺเข วิมานे
ทีเป รฏฺเฐ จ คามे	ตฺรวนคฺหเน เคหฺวตฺถุมฺหิ เขตฺเต
ภุมฺมา จายนฺตฺ เทว	ชลถลวิสเม ยกฺขคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺค
ติฏฺฐนฺตา สนฺติเก ยี	มฺนิวรวจฺนึ สาธโว เม สฺนฺนฺตฺ
ชฺมฺมสฺสวณกาโล	อยมฺภทฺทฺทฺทฺตา-
ชฺมฺมสฺสวณกาโล	อยมฺภทฺทฺทฺทฺตา-
ชฺมฺมสฺสวณกาโล	อยมฺภทฺทฺทฺทฺตา. " ๑๖

- " อธิวาติ มนุสฺสโลกํ นิทฺทิสฺสติ. หฺรฺ วาติ ตโต ปรี, อวเสสโลกํ. " ¹⁴⁵
- คำว่า อธิวา แสดงถึง โลกมนุษย์. คำว่า หฺรฺวา แสดงถึงโลกอื่นนอกไปจาก (โลกมนุษย์นั้น) โลกเหลือนอกจากนั้น

ข. วิเคราะห์ศัพท์ (วิคฺคห) ตามที่มาของศัพท์ในทางไวยากรณ์ เช่น อธิบายคำว่า ปริตฺต ว่าดังนี้

- " เอกฺตฺ หิตายติ รกฺขติติ ตา. ตา-ธาทฺ ปาลเน. ปริสมฺนฺตโต ตายติ ปาเลติติ ปริโต. ปริติ ปาเลติติ วา ปรี. ปริติ ปุเรติติ วา ปรี. ปฺรปาลเน ปฺรปฺราณ วา. ปริติ วินาเสติติ วา ปรี. ปฺริปฺนฺตตา ปาลเน. ปรี เสฏฺฐิ นิพฺพานิ ตายติ คมฺมยติติ วา ปริตฺต. " ¹⁴⁷

ค. การระบุหน้าที่ทางไวยากรณ์ของคำในประโยค มักใช้ควบคู่ไปกับการ อธิบายความหมายอย่างสั้นๆ เช่น

- " ตตฺถ อถาติ อวิจฺเจทนฺตฺเถ นิปาโต. โขติ อธิการนฺตร นิทฺสฺสนฺตฺเถ นิปาโต. " ¹⁴⁸
- ในประโยคนั้น คำว่า อถ เป็นนิบาต ในความหมายถึง การไม่ขาดสาย (ของเวลา). คำว่า โข เป็นนิบาต ในความหมายเน้นระหว่างคำ

ในวิธีการอธิบายอรรถะความหมายในรูปแบบต่างๆ ที่กล่าวมา ปรากฏการ อธิบายความหมายแบบให้คำจำกัดความ หรือการอธิบายอย่างสั้นๆ ในลักษณะเป็นประโยค ต่อเนื่องแสดง สมุพฺนุช พร้อมกับ วจนฺตฺถ ในตัว เป็นวิธีการที่ใช้มากจนเป็นลักษณะเด่น ของคัมภีร์นี้

2. การอธิบายขยายความ (อธิปฺพาย) กระทำภายหลังการอธิบายอรรถะ ด้วยวิธีการต่างๆ ข้างต้นแล้ว ตัวอย่างเช่น

- เมื่ออธิบายความหมายของคำ ในคาถาของบทกวีตำนานรัตนสูตรแล้ว ได้ อธิบายขยายความคำว่า ทสฺปารมฺมิ (บารมี 10) ในคาถานั้น ขึ้นต้นด้วยการตั้งคำถามว่า

" เอตฺถายิ ทสฺปารมฺมิโย นาม , กถํ. "

- ในที่นี้ชื่อว่า ทสฺปารมฺมินิ เป็นอย่างไร

ต่อจากนั้นอธิบายว่า ทสขารมี ประกอบด้วยทานขารมี ลีลขารมี เนกขัมมขารมี ภัณฑุขารมี วิริยขารมี ชันติขารมี ลัจจบารมี อธิฏฐาณขารมี เมตตขารมี และอุเบกขาขารมี แล้วขยายความพรรณนาเรื่องการบำเพ็ญขารมีของพระโพธิสัตว์ในชาติต่างๆ

- เมื่อวิเคราะห์ศัพท์คำว่า ปรีตฺต แล้ว ก็ตั้งคำถามทำนองเดียวกับข้างต้นว่า

" ปรีตฺต นาม กถิ. "

- ชื่อว่า ปรีตฺร เป็นอย่างไร

คำตอบ คือ การแสดงรายชื่อปรีตฺรทั้ง 9 ดังนี้

" มงฺกุลปรีตฺต รตนปรีตฺต เมตฺตปรีตฺต ขนฺธปรีตฺต โมรปรีตฺต ธชคฺคปรีตฺต
อฏฺฐานาฎิยปรีตฺต องฺคฺลิมาลปรีตฺต โพชฺฌงฺคปรีตฺตทุติ. "

3. การแสดงประวัติที่มาของปรีตฺรแต่ละปรีตฺร (ปรีตฺตนิทาน) ตัวอย่างเช่น ปรีตฺรนิทานของเมตตสฺสฺตร หรือเมตตปรีตฺร มีว่า ในสมัยหนึ่ง พระนุททเจ้าประทับอยู่ที่กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พระภิกษุหมู่หนึ่งขอเรียนพระกัมมัฏฐาน แล้วกราบทูลไปปฏิบัติเจริญพระกัมมัฏฐานในป่าแห่งหนึ่ง อำนาจแห่งธรรมที่ภิกษุเหล่านั้นปฏิบัติมีการดำรงตนในศีลอย่างดี เป็นต้น ทำให้เทวดาซึ่งสถิตอยู่บนต้นไม้ที่ภิกษุเหล่านั้นไปนั่งเจริญกัมมัฏฐานอยู่บนต้นไม้ไม่ได้ ต้องลงจากวิมานมาอยู่ที่พื้นดิน ที่สฺตรรกษเทวดาเหล่านั้นทนไม่ไหว รบกวนการปฏิบัติธรรมของพระภิกษุเหล่านั้นเพื่อขับไล่ พระภิกษุเหล่านั้นมาเฝ้ากราบทูลเรื่องราวให้พระนุททเจ้าทรงทราบ พระนุททเจ้าจึงโปรดให้พระภิกษุเหล่านั้นสวดเมตตปรีตฺร เพื่อคุ้มกันภัย และได้เทวดานุเคราะห์โดยไมตรีจิต

การอธิบายด้วยวิธีการต่างๆ ที่กล่าวมา ผู้แต่งจะเน้นอยู่เสมอว่า คำอธิบายที่ให้นั้น เป็นคำอธิบายโดยสังเขป ด้วยการบอกเป็นต้นว่า :

" อยฺย สงฺเขโป " - นี่คือคำอธิบายที่สังเขป

" อิทฺมฺปิ สงฺเขปวจนฺนิ " - แม้คำอธิบายเป็น (เพียง) ก้อยคำโดยสังเขป

" อยฺย ปเนตฺถ สมนฺปิเนตฺตโต " - ก็คำอธิบายในที่นี้แสดงความหมายโดยรวบรัด

9. วิวัฒนาการวรรณคดีอัตถ์วัฒณาที่แต่งในประเทศไทย

ผลงานอัตถ์วัฒณาที่แต่งในประเทศไทยทั้ง 8 เรื่องข้างต้น จำแนกตามวิธีการเสนอเนื้อหาของผลงานได้เป็น 3 ประเภท คือ

- 1) *ประเภททีปนี* ได้แก่ เวสสันดรทีปนี จักกวัตทีปนี
- 2) *ประเภทฎีกา* ได้แก่ สังขยาปกาสฎีกา
- 3) *ประเภทคัมภีร์* ได้แก่ โลกสันฐานโชตรตนคัมภีร์ และปริตตสังเขป ส่วน มาลัยยวัตถ์ทีปนีฎีกา เป็นผลงานที่มีทั้งลักษณะทีปนีและฎีกาอยู่ด้วยกัน

คัมภีร์ประเภททีปนีและฎีกา เป็นผลงานที่แต่งในล้านนา ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 คัมภีร์มาลัยยวัตถ์ทีปนีฎีกา เป็นผลงานที่แต่งในอยุธยา ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 23

คัมภีร์ประเภทคัมภีร์ เป็นผลงานที่แต่งในอยุธยา ช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 23

วิธีการเสนอเนื้อหาที่เป็นลักษณะร่วมของผลงานเหล่านี้ คือ

- 1) การอธิบายความหมายของคำในรูปคำอธิบายสั้นๆ หรือการให้คำจำกัดความ (ปทศุต วจนศุต หรือ อศุตโต)
- 2) การอธิบายความหมายของคำในรูปอรรถวิเคราะห์ (อศุตวิศุต)
- 3) การอธิบายความหมายตามรูปศัพท์ทางไวยากรณ์ (ปทวิภาค หรือ นิรุศุต)
- 4) การอธิบายขยายความเนื้อหาให้กว้างออกไป (อธิปุบาย)

วิธีการเสนอคำอธิบาย 4 ประการข้างต้น มีรายละเอียดแตกต่างกันในวรรณคดีแต่ละประเภท และในวรรณคดีแต่ละประเภทก็ยังมียุวิธีการเสนอเนื้อหาที่เป็นลักษณะเฉพาะของตนที่ไม่เหมือนกับวรรณคดีประเภทอื่นอีกด้วย

9.1 วรรณคดีอัตถ์วัฒณาประเภททีปนี

วรรณคดีบาลีอัตถ์วัฒณาที่แต่งในลังกา ซึ่งมีคำว่า *ทีปนี* ประกอบด้วยชื่อ ได้แก่ คัมภีร์ปรมัตถ์ทีปนี และคัมภีร์สารัตถ์ทีปนี *คัมภีร์ปรมัตถ์ทีปนี* เป็นคัมภีร์อรรถกถา อิติวุตตะกะ อุทาน วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา และเถรคาถา ซึ่งอยู่ในขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก ส่วน *คัมภีร์สารัตถ์ทีปนี* เป็นคัมภีร์ฎีกาขยายความสมันตปาสาทิกาอรรถกถาพระวินัยปิฎก เห็นได้ว่าคำว่า *ทีปนี* หรือ *อถ์ทีปนี* ในวรรณคดีบาลีของลังกา เป็นเพียงคำที่นำมาประกอบกับชื่อวรรณคดีบาลีประเภทอัตถ์วัฒณา ในความหมายกว้างๆ ว่า " การแสดงความหมาย " โดยมีได้เป็นคำที่แสดงประเภทเฉพาะของอัตถ์วัฒณา จึงปรากฏว่า

ปรมัตถทีปนี เป็นงานอรรถวิธานปกรณ์ประเภทอรรถกถา ส่วน สารัตถทีปนี เป็นงานอรรถวิธานปกรณ์ประเภทฎีกา ลักษณะดังกล่าวนี้มีความแตกต่างไปจากความหมายของคำว่า *ทีปนี* ในวรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทย

คำว่า *ทีปนี* มีความหมายโดยรูปศัพท์ว่า การแสดง การส่องสว่าง การทำให้ชัดเจน เมื่อนำมาประกอบเป็นชื่อคัมภีร์บาลีที่แต่งในประเทศไทย คือ เวลสันตรทีปนี จักกวาฬทีปนี มังคลัตถทีปนี คำว่า *ทีปนี* ในชื่อคัมภีร์บาลีที่แต่งในประเทศไทยเหล่านี้แสดงลักษณะเฉพาะของความเป็นผลงานอรรถวิธานปกรณ์อธิบายความหมายให้ชัดเจนด้วยวิธีการเชิงวิเคราะห์ (*Analytical Exposition*) ลักษณะเด่นของผลงานทีปนีของไทยคือ

1) การประมวลคำอธิบายและความเห็นในคัมภีร์ต่างๆ ทั้งในพระไตรปิฎกอรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์ปกรณ์วิเสส ที่เกี่ยวข้องมาเรียงลำดับให้พิจารณาจำนวนมาก คำอธิบายหรือความเห็นเหล่านั้น นำเสนอโดยมีการอ้างอิงแหล่งที่ของข้อมูลอย่างชัดเจน สะดวกสำหรับผู้สนใจจะย้อนกลับไปอ่านสาระในคัมภีร์เหล่านั้นได้โดยตรง

2) เมื่อนำเสนอในลักษณะเปรียบเทียบข้อมูลแล้ว ผู้แต่งจะทำหน้าที่วิจารณ์และวินิจฉัยความถูกต้องเหมาะสมของข้อมูลในบริบทนั้นๆ โดยมีหลักเกณฑ์เทียบความถูกต้องกับพระไตรปิฎก

3) นอกจากการวินิจฉัยข้อมูลแล้ว ผู้แต่งยังสร้างความชัดเจนเชิงวิเคราะห์ผ่านรูปแบบคำถาม-คำตอบ (ปุจฉา-วิสัชนา) ด้วย มีการตั้งประเด็นคำถามที่น่าสงสัยแล้วตอบแบบวิเคราะห์วิจารณ์ คือ มีได้ให้คำตอบอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียวทันที แต่มีการเสนอคำตอบหลายแง่มุมให้พิจารณาแล้วสรุปภายหลัง บางครั้ง ผู้แต่งก็ไม่สรุป แต่เชิญชวนให้ผู้อ่านพิจารณาตัดสินความถูกต้องเอาเอง

4) การเสนอคำอธิบายอย่างละเอียดชัดเจน บางครั้งได้เพิ่มลักษณะการนำเสนอให้เกิดความกระจ่างชัดเป็นพิเศษ เช่น คัมภีร์จักกวาฬทีปนี เพิ่มการเล่าประวัติความเป็นมาของเมืองต่างๆ ในตอนที่กล่าวถึงนครในชมพูทวีป หรือ คัมภีร์มังคลัตถทีปนี มีความเด่นในการประมวลนิทานในคัมภีร์ต่างๆ มากเป็นอุทาหรณ์ประกอบคำอธิบายจำนวนมาก

9.2 วรรณคดีอรรถวิธานปกรณ์ฎีกา

วรรณคดีฎีกาที่แต่งในลังกามีลักษณะเด่น ในฐานะที่เป็นคัมภีร์อธิบายอรรถกถา และภายหลังหมายถึงคัมภีร์ที่อธิบายคัมภีร์อื่นๆ ที่ไม่ใช่พระไตรปิฎกทั้งหมด โดยอธิบายในลักษณะที่เป็น *ลิตตยปกาสณา* คือ อธิบายคำที่ลึกลับหรือเข้าใจยากให้เข้าใจง่ายขึ้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง เป็นการเลือกคำบางคำในคัมภีร์ที่ต้องการอธิบายมาอธิบายโดยใช้วิธีการที่ง่าย ทั้งนี้ได้มีการวิเคราะห์ว่า คำว่า ฎีกา มาจากคำว่า ศึกษา (ศ ตัวหน้าเปลี่ยนเป็น ฎ

ตามหลักการกลายเสียงในภาษาอินโดอารยัน เช่น ศกฺวฺร เป็น ฏกฺกฺร, ศากฺย เป็น ฏกฺกฺ หรือ ฎาก ส่วน กฺษ มีการเปลี่ยนเสียง กฺษ > กฺช > กฺก > ก แสดงลักษณะของคัมภีร์ ฎีกาว่า เป็นเสมือนคู่มือสำหรับนักศึกษาใช้ศึกษาประกอบคัมภีร์ที่ฎีกาอธิบาย¹⁴³

คัมภีร์ประเภทฎีกาที่พบตัวอย่างในประเทศไทย 2 เรื่อง คือ *สังฆยาปกาสฎีกา* ของพระสิริมังคลาจารย์ แต่งเมื่อ พ.ศ. 2063 และ *วชิรสารัตถสังคฎีกา* ของพระสิริรัตนปัญญา แต่งเมื่อ พ.ศ. 2087 นั้น มีลักษณะร่วมกับคัมภีร์ฎีกาที่แต่งในลังกา คือ เป็นผลงานที่เป็นเสมือนคู่มือประกอบการอ่านคัมภีร์ที่ฎีกาอธิบาย แต่การอธิบายอรรถะในผลงานฎีกาของไทยไม่ได้มุ่งให้เกิดความเข้าใจง่ายด้วยวิธีการเสนออย่างกระชับเหมือนอย่างฎีกาของลังกา หากได้เน้นการอธิบาย 2 ลักษณะ คือ

- 1) การอธิบายคำ เน้นการอธิบายแบบอรรถวิเคราะห์
- 2) การอธิบายความ เน้นการสรุปแก่นสาระในเนื้อหาแล้วอธิบายขยายความให้กว้างออกไป

ฉะนั้น ความเป็นคู่มือประกอบการศึกษาของผลงานฎีกาที่แต่งในประเทศไทยจึงอยู่ที่ "การขยายความรู้" ให้กว้างขวางขึ้น ไม่ใช่อยู่ที่ "การกระชับความรู้" ให้ง่าย ทั้งนี้ มีข้อสังเกตที่สำคัญ คือ การขยายความรู้ให้กว้างขึ้น ชัดขึ้น ในงานฎีกาของไทย ไม่ละเอียดถึงระดับที่ปณี การประมวลข้อความจากคัมภีร์ต่างๆ มาเสนอเปรียบเทียบ แล้ววิเคราะห์วินิจฉัย ถึงแม้ว่าจะมีทำในงานสังฆยาปกาสฎีกา ของพระสิริมังคลาจารย์ แต่เห็นได้ชัดเจนว่า มีการแสดงรายละเอียด และจำนวนข้อมูลน้อยกว่าการเสนอในผลงานประเภทที่ปนีอย่างมาก "การขยายความรู้" ในงานฎีกาของไทยโดยส่วนใหญ่จึงมีลักษณะเป็นการอธิบายเชิงพรรณนา (Descriptive Exposition) ไม่ได้มีลักษณะการวิพากษ์ (Analytical Exposition) มากเหมือนอย่างงานประเภทที่ปนี ด้วยเหตุนี้ วิธีการตั้งคำถามในประเด็นที่น่าสงสัย และการให้คำตอบแบบวิพากษ์ ซึ่งเป็นวิธีการเด่นวิธีการหนึ่งในการเสนอเนื้อหาในผลงานประเภทที่ปนี จึงไม่ปรากฏในผลงานประเภทฎีกา

9.3 คัมภีร์อรรถวินิฉนาประเภทคณฐี

ในประเทศลังกา ผลงานประเภท คณฐี หรือ คณฐีบท เป็นผลงานที่เขียนด้วยภาษาสิงหลเป็นส่วนใหญ่ ที่เขียนด้วยภาษาบาลีก็มีบ้าง แต่เป็นส่วนน้อย ผลงานเหล่านี้เป็นงานอธิบายความหมายในอรรถกถา เป็นหนังสือต้นฉบับและแหล่งข้อมูลซึ่งฎีกาจารย์ในลังกา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 ใช้เป็นแม่แบบในการแต่งผลงานฎีกา ดังเช่น ในคัมภีร์สารัตถ-ที่ปนีวินัยฎีกา ของพระสารีบุตร ในสมัยพระเจ้าปรักรมพาทูที่ 1 ได้กล่าวถึงคณฐีบทที่ใช้เป็นหลักในการแต่งผลงานฎีกาว่า

" มหาคณฺฐิปเท ตี วา มัชฌิมคณฺฐิปเท ตี วา จุฬคณฺฐิปเท วา วุตฺเต
สิหฺลคณฺฐิปเทสุตฺติ คเหตุพนฺณี เกวลํ คณฺฐิปเท ตี วุตฺเต มคธภาสาย
ลิกฺขิตฺเต คณฺฐิปเท ตี คเหตุพนฺณี. " ๑๐๐

- เมื่อกล่าวว่า มหาคณฺฐิปท มัชฌิมคณฺฐิปท จุฬคณฺฐิปท ให้ถือเอาว่า เป็นคณฺฐิปท
สิงหน เมื่อกล่าวว่า คณฺฐิปทอย่างเดียวก ให้ถือเอาว่า เป็น คณฺฐิปท ที่เขียน
ไว้ด้วยภาษามคธ

คณฺฐิปทภาษาสิงหล ซึ่งมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันในหมู่ภิกฺษุจาจารย์ คือ

- 1) มหาคณฺฐิปท
- 2) มัชฌิมคณฺฐิปท
- 3) จุฬคณฺฐิปท

คัมภีร์ทั้งสามข้างต้นเป็นคณฺฐิปทของอรรถกถาพระวินัยปิฎก

- 4) คณฺฐิปท ของคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค
- 5) คณฺฐิปท ของคัมภีร์อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก
- 6) คณฺฐิปท ของคัมภีร์อรรถกถาปฏิสัสมิทามรรค

ส่วนคณฺฐิปทฉบับภาษาบาลีมีกล่าวถึงในพระวินัยปิฎกาของพระสารีบุตรบ้าง ๑๐๐

ในผลงานปริวรรตคัมภีร์วิสุทฺธิมคคคณฺฐิปฺปนิ ของมูลนิธิภูมิพลโลภิกขุ ศูนย์คณฺคว
พุทธศาสนาแห่งประเทศไทย สิริ เพชรไชย ได้เขียนคำอธิบายคำว่า "คณฺฐิป" ไว้ เพื่อ
เป็นคณฺควนำ ในการจัดพิมพ์คัมภีร์นี้ในนามของมูลนิธิภูมิพลโลภิกขุต่อไป คำอธิบายนี้ช่วยให้
เข้าใจลักษณะของคัมภีร์ประเภทคณฺฐิป หรือคณฺฐิปท ตามความหมายเดิมในวรรณคดีของลังกา
ดังนี้

" คำว่า คณฺฐิป มีกล่าวถึงในพระคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค ตติยภาค หน้า ๑ ว่า

ปริปุจฺฉา นาม ปาลิอฺฏฺฐกถาทิสฺส คณฺฐิปท อตฺตปทวินิจฺฉยกถา.

- ที่ชื่อว่า ปริปุจฺฉา การสอบถาม ได้แก่ การกล่าวคำวินิจฉัยคณฺฐิปท
และอตฺตบทในพระบาลีและอรรถกถา เป็นต้น

มหาภิกฺษุกาวิสุทฺธิมรรค อธิบายว่า

- บทใดมีเนื้อความฟังเข้าใจได้ยาก บทนั้นชื่อว่า คณฺฐิปท
- บทใดมีเนื้อความฟังเข้าใจได้ยาก บทนั้นชื่อว่า อตฺตบท
- การกล่าวคำตกลงโดยนิสฺสการแห่งอรรถที่จะฟังเข้าใจยาก ทั้งโดยเนื้อ-
ความและโดยอธิบาย ชื่อว่า คณฺฐิปทอตฺตปทวินิจฺฉยกถา คือ การกล่าวคำ
วินิจฉัยแห่งคณฺฐิปทและอตฺตบท

ในคัมภีร์อภิชานปทีปิกาอธิบายคัมภีร์ คณฺฐิ ว่าแปลว่า ข้อ ปล้อง ปม เงื่อน
ในคัมภีร์อภิชานปทีปิกาสุจิ อธิบายคัมภีร์ คณฺฐิ ว่ามาจาก ค + ฉา

ค คือ ฌาน แปลว่า ญาณ ความรู้ ปัญญา

ฉา ธาตุ แปลว่า ตั้ง

วิเคราะห์ว่า โค ฌาน คิฏฺฐติ เอตฺถาติ คณฺฐิ แปลว่า โค คือ ฌาน
(ความรู้) ตั้งอยู่ในบทนี้ เหตุนี้บทนี้ชื่อว่า คณฺฐิ แปลว่า เป็นที่ตั้งแห่งความรู้
คณฺฐิ จ ตี ปทญฺจาติ คณฺฐิปที - บทนี้ด้วย เป็นที่ตั้งแห่งความรู้ ด้วย
เหตุนี้จึงชื่อว่า คณฺฐิปที แปลว่า บทเป็นที่ตั้งแห่งความรู้ หมายความว่า
ฐานะเป็นที่ยึดลงได้ยาก เป็นวิสัยแห่งญาณอันลึกซึ้งในคัมภีร์ทั้งหลายมีพระบาลี
และอรรถกถา เป็นต้น " ๕๕ "

คำอธิบายข้างต้นชี้ให้เห็นว่า คัมภีร์ประเภทคณฺฐิ หรือคณฺฐิบท แต่เดิมที่แต่ง
เป็นภาษาสิงหลเป็นส่วนใหญ่ในลังกา เป็นคัมภีร์อธิบายความหมายของอรรถกถาให้กว้าง-
ขวางนิตการออกไป ภูิกจารย์ในลังกาได้อาศัยคัมภีร์คณฺฐิบทเหล่านี้เป็นหลักในการเขียน
งานฎีกาบาลี โดยได้ปรับวิธีการนำเสนอให้ง่ายขึ้น ไม่พิสดารเท่ากับความมุ่งหมายเดิม

คัมภีร์ประเภทคณฺฐิที่แต่งในประเทศไทย ซึ่งพบเป็นตัวอย่าง 2 เรื่อง คือ
คัมภีร์โลกัณฐานโชตรตนคณฺฐิ และปริตตสังเขป ซึ่งแต่งในสมัยอยุธยา ประมาณพุทธศต-
วรรษที่ ๒๑ มีลักษณะแตกต่างไปจากผลงานคณฺฐิแบบดั้งเดิมของลังกา กล่าวคือ

๑) คัมภีร์ประเภทคณฺฐิของไทย มิได้เป็นผลงานขยายอรรถกถา คัมภีร์โลก-
ัณฐานโชตรตนคณฺฐิ มุ่งอธิบายเรื่องลัณฐานของโลก ส่วนปริตตสังเขปมุ่งอธิบายสาระใน
คัมภีร์ปริตรหรือมหาปริตร

๒) คำว่า คณฺฐิ ในคัมภีร์คณฺฐิของไทย มีความหมายตรงกับคำว่า สังเขป
ทั้งนี้ ผู้แต่งมีวิธีการเสนอเนื้อหาให้เป็นแบบคณฺฐิ หรือสังเขปดังนี้ คือ

ก. คัดเลือกคำอธิบายเนื้อหาแต่ละเรื่องแต่ละตอนจากคัมภีร์ ที่ผู้แต่งเห็นว่า เป็น
คำอธิบายที่กระชับถูกต้องเหมาะสมมาเป็นคำอธิบายของเรื่องนั้นๆ ทั้งนี้ผู้แต่งมักมิได้อ้างอิง
ที่มาของข้อความเหล่านั้น และส่วนใหญ่ไม่ได้เสนอข้อความเหล่านั้นในลักษณะเป็นข้อความที่
ยกมา แต่มักเสนอในลักษณะที่เป็นคำอธิบายที่กลมกลืนต่อเนื่องกันไปกับคำอธิบายที่นำมาจาก
แหล่งข้อมูลอื่นหรือที่แต่งเขียนขึ้นเอง ทั้งนี้มีข้อสังเกตว่า คัมภีร์ที่ผู้แต่งใช้เป็นข้อมูลนั้นมิ
มากนัก เช่น ข้อความที่คัดมาเสนอในคัมภีร์โลกัณฐานโชตรตนคณฺฐิ ส่วนใหญ่นำมาจาก
คัมภีร์โลกปทีปิกสาร นับเป็นลักษณะที่แตกต่างจากคัมภีร์ประเภทที่ป็นและฎีกาอย่างมาก

ข. วิธีการอธิบายความหมายของคำ เช่น การให้คำจำกัดความ การอธิบาย
ความหมายตอนรูปทางไวยากรณ์ ฯลฯ และวิธีการอธิบายความหมายของความ เน้นรูปแบบ

การเสนอที่กระชับสั้น เข้าใจง่าย ทั้งนี้มีข้อสังเกตว่า ในกรณีของคัมภีร์ปริตตสังเขป นอก
จากจะยกคำขึ้นอธิบายความหมายทีละคำแล้ว โดยส่วนใหญ่ นิยมอธิบายความหมายของคำ
ในบริบทหนึ่งๆ เป็นประโยคต่อเนื่องเดียวกัน เป็นการรวมคำอธิบายที่ย่นย่อ การอธิบาย
แบบให้ความหมายสั้นๆ การอธิบายขยายความ และการแสดงความสัมพันธ์ของคำต่างๆ
รวมอยู่ในการอธิบายคร่าวๆ เดียว ลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้คัมภีร์ปริตตสังเขป มีลักษณะเป็น
งานประเภท Verbal Paraphrase ด้วย

ค. ไม่มีการวิจารณ์และวินิจฉัยความเห็น เพราะได้คัดเลือกความเห็นที่เป็น
"ความรู้สำเนา" มาให้ อนึ่งมีการใช้วิธีตั้งคำถามคำตอบในลักษณะ ปุจฉา-วิสัชนา แต่
ลักษณะของปุจฉา-วิสัชนาในงานคัมภีร์ มีลักษณะแตกต่างจาก ปุจฉา-วิสัชนา ในงานทีปนิ
และฎีกา กล่าวคือ ในงานทีปนิและฎีกา ปุจฉา-วิสัชนา ใช้เพื่อวิเคราะห์วินิจฉัยเรื่องที่
เป็นประเด็นน่าสงสัย แต่ในงานคัมภีร์ ปุจฉา-วิสัชนา ตั้งขึ้นเพื่อนำไปสู่การอธิบายขยาย
ความเพิ่มขึ้นอย่างสังเขป คำปุจฉา มักใช้คำถามซ้ำว่า " กถิ " - *เรื่องนั้นเป็น
อย่างไร* แล้วให้คำวิสัชนาแบบพรรณนาความอย่างสั้น

สำหรับคัมภีร์ *มาลัยยวัตถุทีปนิฎีกา* ซึ่งแต่งที่อยู่อยุธยาประมาณช่วงปลายพุทธศต-
วรรษที่ 22 หรือพุทธศตวรรษที่ 23 นั้น เป็นคัมภีร์ที่น่าจะแต่งก่อนคัมภีร์ประเภทคัมภีร์ คือ
โลกัณฐานโชตรตนคัมภีร์ และปริตตสังเขป เป็นคัมภีร์ที่มีลักษณะทีปนิและฎีกาอยู่พร้อมกัน
คำว่า *ทีปนิ* และ *ฎีกา* ในคัมภีร์นี้ มีลักษณะหายไปจากทีปนิและฎีกาในผลงานที่แต่งล้านนา
กล่าวคือ คำว่า *ทีปนิ* ในที่นี้หมายถึงการพรรณนาขยายความให้ละเอียด โดยการเล่า
เรื่องให้กว้างขวางออกไป แล้วมีการตั้ง ปุจฉา-วิสัชนา วิเคราะห์วินิจฉัยประเด็นสาระที่
น่าสงสัย ไม่มีการประมวลข้อมูลจากหลายคัมภีร์มาเปรียบเทียบเหมือนอย่างงานทีปนิที่แต่ง
ในล้านนา ส่วนคำว่า *ฎีกา* มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า *คัมภีร์* คือ เป็นการ
อธิบายที่กระชับสั้น เข้าใจง่าย

กล่าวโดยสรุป คัมภีร์อรรถวัดฒนา หรือคัมภีร์บาลีประเภทอธิบายความหมาย
ขยายความที่แต่งในประเทศไทย มีทั้งที่เป็นการอธิบายคัมภีร์อื่นและการอธิบายหัวข้อเรื่อง
ที่ผู้แต่งเลือก ผลงานเหล่านี้ที่เป็นงานอรรถวัดฒนาในสายพระสุตตันตปิฎก เท่าที่รวบรวมมา
ศึกษาได้มี 8 เรื่อง

จุดเริ่มแรกของวิวัฒนาการของผลงานประเภทนี้ในประเทศไทย เริ่มต้น
ที่ผลงานประเภททีปนิ ซึ่งล้วนเป็นผลงานของพระสิริมังคลาจารย์ แต่งที่เชียงใหม่ ระหว่าง
พ.ศ. 2060-2067 ได้แก่ *เวสสันดรทีปนิ จักกวมทีปนิ* และ *มังคลัตถทีปนิ* ผลงาน
เหล่านี้มีลักษณะเด่นที่การเสนอเนื้อหาอย่างละเอียด มากด้วยข้อมูลที่ยกมาจากคัมภีร์ต่างๆ
และเสนอในรูปการวิเคราะห์วินิจฉัย จึงมีลักษณะเป็นงานประเภท *Analytical*

Exposition ผู้ที่จะสามารถเสนอผลงานลักษณะเช่นนี้ได้จะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ทางภาษาบาลี วรรณคดีบาลี และสารคดีอธิบายตามคัมภีร์พุทธศาสนาอย่างดีเยี่ยม ทั้งนี้ มีข้อสังเกตว่าผู้แต่งมิได้จำกัดความรู้ภายในวงภาษาและวรรณคดีบาลีเท่านั้น แต่ได้ใช้ข้อมูลไวยากรณ์สันสกฤต เช่น *อมรมาลา* และ *อมรโกศ* ด้วย วรรณคดีที่ปนิที่แต่งในประเทศไทย จึงขยายความรู้ในเรื่องที่อธิบายมากไปกว่าอรรถกถาและฎีกา เพราะได้รวมความคิดเห็น การตีความ คำอธิบายตั้งแต่คัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นลำดับจนถึงคัมภีร์ลัมัยหลัง มารวมอยู่ภายใต้เนื้อหานั้นๆ อย่างสมบูรณ์ มีลักษณะเป็นงานค้นคว้าวิเคราะห์ ประกอบคำวิพากษ์และวินิจฉัยที่ทำให้ความรู้ในเรื่องหนึ่งๆ มีสาระสมบูรณ์อยู่ในที่เดียวกัน

พร้อมกับการเกิดผลงานประเภทที่ปนิ ได้มีการสร้างสรรค์ผลงานประเภทฎีกาขึ้นในล้านนาในยุคเดียวกัน วรรณคดีฎีกาในสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย มี 2 เรื่อง คือ *สังขยาปกาสฏีกา* ของพระสิริมังคลาจารย์ แต่งเมื่อ พ.ศ. 2063 และ *วชิรสารัตถสังคหฎีกา* ของพระสิริรัตนปัญญาแต่งเมื่อ พ.ศ. 2078 ลักษณะเด่นของวรรณคดีฎีกาทั้ง 2 เรื่องอยู่ที่ "การขยายความรู้" ให้กว้างขวางมากขึ้น ไม่มีลักษณะกระชับสั้นเหมือนอย่างคัมภีร์ฎีกาของลังกา แต่ก็ไม่แสดงรายละเอียดมาก โดยเฉพาะในส่วนการวิเคราะห์ การวินิจฉัยและการแสดงข้อมูลเหมือนอย่างผลงานประเภทที่ปนิ การนำเสนอจึงเป็นลักษณะการอธิบายเชิงพรรณนา - *Descriptive Exposition*

หลังจากการผลงานบาลีประเภทที่ปนิและฎีกาดังกล่าวในล้านนาแล้ว เชียงใหม่ได้สูญเสียอิสรภาพแก่พม่า มีผลทำให้การสร้างสรรคผลงานวรรณคดีบาลีของล้านนาเสื่อมลงระยะหนึ่ง ความนิยมในการรจนาวรรณคดีบาลีจึงได้เคลื่อนมาอยู่ที่อยุธยา

ผลงานอรรถกถาบาลี ในสายพระสุตตันตปิฎกเรื่องแรกของอยุธยา คือ *คัมภีร์มาลัยยวัตถุทีปนีฎีกา* ประมาณว่าแต่งในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ผลงานนี้ประยุกต์ลักษณะที่ปนิและฎีกาบางส่วนของล้านนามาใช้ ลักษณะที่ปนิในงานนี้หมายถึงการพรรณนาขยายเนื้อความให้กว้างขวางขึ้น ส่วนฎีกามีลักษณะกลายมาเป็นการอธิบายแบบกระชับสั้น *คัมภีร์มาลัยยวัตถุทีปนีฎีกา* จึงเป็นงานนำร่องไปสู่การเกิดผลงานอรรถกถาประเภทคัมภีร์ในอยุธยาต่อมา

คัมภีร์ประเภทคัมภีร์ มี 2 เรื่อง คือ *โลกสิลฐานวิชากรตนคัมภีร์* และ *ปริตตสังเขป* ประมาณว่าแต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 ผลงานนี้มีความเป็น *คัมภีร์* ในความหมายว่า "สังเขป" คือ มุ่งเสนอสาระที่เป็นข้อสรุปของเรื่องนั้นๆ มักคัดเนื้อหาจากคัมภีร์อื่นมาเสนอโดยมิได้อ้างอิง คำอธิบายมีลักษณะเด่นตรงความกระชับสั้น และเข้าใจง่าย ไม่เน้นการวิเคราะห์ วินิจฉัย และการเสนอข้อมูลจำนวนมาก

คำว่า คัมภีร์ โดยรูปศัพท์ มีความหมายว่า ปม เจือน ผลงานคัมภีร์ของลังกามีลักษณะเป็นงาน คลายปม คือ เลือกคำที่ผู้แต่งเห็นว่ายากหรือคำถามขึ้นมาอธิบายอย่างกว้างขวาง แต่ผลงานคัมภีร์ของไทยมีลักษณะเป็นงาน ชมวดปม คือชมวดเรื่องที่ผู้แต่งเห็นว่าสำคัญถูกต้องมาเสนอในลักษณะกระชับสั้นเข้าใจง่าย โดยไม่ได้เลือกว่าเป็นคำง่ายหรือคำยาก

เชิงอรรถ

¹ สุภาพรณ ฦ บางช้าง, *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 271, 312-346.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 356.

³ อ้างไว้ใน

สลดณ จังกาจิตต์, " จักกวมทีปนี กัณฑ์ที่ 1, 2, 3 " (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

⁴ มงคลตฤทีปนิยา ทุติโย ภาโค (พระนคร: โรงพิมพ์มหาภูมิราชวิทยาลัย, 2529), หน้า 479.

⁵ สลดณ จังกาจิตต์, " จักกวมทีปนี กัณฑ์ที่ 1, 2, 3, " หน้า 233.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 234-235.

⁸ อ้างถึงใน

สงวน โชติสุขรัตน์, *คนดีเมืองเหนือ* (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: ป.นิศนาเคการพิมพ์, 2515), หน้า 473-474.

⁹ สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, *ตำนานเมืองเชียงใหม่* (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2514), หน้า 48.

¹⁰ พระยาประชาภิจักรจักร์, *พงศาวดารโยนก* (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2515), หน้า 307.

¹¹ *รายชื่อวัดและนิกายสงฆ์โบราณในเชียงใหม่ ภาคปริวรรตลำดับที่ 7* (เอกสารโรเนียวเย็บเล่มจัดทำโดยภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2518), หน้า 14.

¹² ตัวจดหมายมิได้ระบุว่าเขียนถึงใคร ขึ้นต้นว่า " *เรียนปฏิบัติพระเดชพระคุณ* เบื้องต้นขอเล่าเรื่องเกี่ยวกับวัดท่านสิริมังคลาจารย์ ถวายนิศน่อย เมื่อเกล้าอยู่กรุงเทพ..." รองอำมาตย์โท ชุ่ม ณ บางช้าง กล่าวถึงจดหมายนี้ว่า พระมหาหมื่นวุกษิญาไณ เขียนถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตำราจราชานุภาพ

¹³ *ชีวิตและผลงานของพระมหาหมื่นวุกษิญาไณ* (เชียงใหม่: โรงพิมพ์เวียงแก้วการพิมพ์, 2500), หน้า 39. (คณะศิษย์และคณะครุฑาพิมพ์แจกเนื่องในงานฌาปนกิจศพ วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2500.)

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

¹⁵ พระยาประชาภิจักรจักร, *พงศาวดารโยนก*, หน้า 461.

¹⁶ *ชีวิตและผลงานของพระมหาหมื่นวุกษิญาไณ*, หน้า 41.

¹⁷ พระรัตนปัญญาเถระ, *ชินกาลมาลีปกรณ์* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สามมิตร, 2515), หน้า 151-157. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางทองคำ สุวรรณิชกุล ณ ลุสานพระบาท อำเภอมือง จังหวัดลำปาง วันที่ 17 มกราคม พุทธศักราช 2515).

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 138.

¹⁹ *ชีวิตและผลงานของพระมหาหมื่นวุกษิญาไณ*, หน้า 42.

²⁰ โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น, *เวสสันดรทีปนิ* (กรุงเทพฯ: มุลนิธิภูมิพลโลกิขุ).

²¹ อ้างถึงใน

สฤณ จังกาจิตต์, " *จักกวัตทีปนิ กัณฑ์ที่ 1, 2, 3*, " หน้า 2.

²² Maha Nagara Khemapati, " *The Critical Edition of Vessantaradīpanī* " (Ph.D. thesis Submitted to Faculty of Arts, Magadh University, 1975).

ต่อไปจักอ้างถึงโดยใช้ตัวย่อ VSTP.

²³ *ชาติกกุฎกถาย ทสโม ภาโค* (พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2465), หน้า 381.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 382.

²⁵ VSTP 320-321.

²⁶ VSTP 331.

²⁷ ขุพุทธก. ขา. 28/394/1123.

²⁸ VSTP 320.

²⁹ ขุพุทธก. ขา. 28/378/1134.

³⁰ VSTP 337.

³¹ ขุพุทธก. ขา. 28/395/1123.

- ^{๓๒} VSTP 321.
- ^{๓๓} VSTP 320.
- ^{๓๔} VSTP 327.
- ^{๓๕} มุลินธิภูมิพลภิกขุ, *เวสสันดรทีปนิ: คัมภีร์ปริวรรตจากอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น*, ผูก 13 หน้า 30.
- ^{๓๖} VSTP 319.
- ^{๓๗} VSTP 327.
- ^{๓๘} VSTP 322.
- ^{๓๙} VSTP 328.
- ^{๔๐} VSTP 329-330.
- ^{๔๑} VSTP 331.
- ^{๔๒} Loc. cit.
- ^{๔๓} VSTP 322.
- ^{๔๔} ชาทกฤษภฉาย ทสโม ภาโค, หน้า 381.
- ^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า 319.
- ^{๔๖} VSTP "Introduction," pp. 70-73.
- ^{๔๗} VSTP 751.
- ^{๔๘} VSTP 679.
- ^{๔๙} VSTP 744-746.
- ^{๕๐} VSTP "Introduction," pp. 79-80.
- ^{๕๑} VSTP 637.
- ^{๕๒} VSTP 134.
- ^{๕๓} VSTP 475.
- ^{๕๔} VSTP 197.
- ^{๕๕} พระสิริมังคลาจารย์, *จกกวาททีปนิ* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2523), หน้า 228-229.
- ^{๕๖} สดกณ จังกาจิตต์, "จกกวาททีปนิ กัณฑ์ที่ 1, 2, 3", หน้า 15-22.
- ^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า 15-16.
- ^{๕๘} พระสิริมังคลาจารย์, *จกกวาททีปนิ*, คำชี้แจงของตรวจชำระสอบทาน "ไม่มีเลขหน้า.
- ^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า 56.
- ^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า 1.
- ^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.

⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 99.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 82.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 50.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55-80.

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14-15.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

⁷⁷ บุญหนา สอนใจ, "สังขยาปกาสกปกรณ์และฎีกา : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์" (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 174.

⁷⁸ พระบัญชาสามัญ, ศาสนวงศ์ หรือ ประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2507), หน้า 59.

⁷⁹ บุญหนา สอนใจ, "สังขยาปกาสกปกรณ์และฎีกา : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์", หน้า 16-21.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 80-177.

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 62-63.

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 187.

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 188.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 211.

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 212.

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 213-214.

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 219.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า 210.

^{๑๒} มงคลตฤททีปนิยา ทุติโย ภาคโ, หน้า 479.

^{๑๓} พระปัญญาสาณี, ศาสนวงศ์ หรือ ประวัติศาสตร์, หน้า 59.

^{๑๔} M.H. Bode, *The Pali Literature of Burma* (London : Royal Asiatic Society, 1909), p 47.

G.P. Malalasekera, *Dictionary of Pali Proper Names*, vol II (London: Luzac and Co., Ltd., reprinted, 1960), p 411.

R. LeMay, *A Concise Dictionary of Buddhist Art in Siam* (Rutland, Vermont: Charles E. Tuttle Company, second edition, 1963) p. 132.

^{๑๕} ศัพท์สงเคราะห์ (พระนคร: โรงพิมพ์ไท, 2468), หน้า 60.

^{๑๖} Saksri Yamnadda, "The Maṅgalatthadīpanī: Chapters I and II", p. vii. (A dissertation in Oriental Studies presented to the Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences of the University of Pennsylvania in Partial Fulfilment of the Requirments for the Degree of Doctor of Philosophy, 1970.).

Refer to

A. Cabaton, *Catalogue Sommaire des Manuscrits Sanscrits et Palis* (2^e Fascicule - Manuscrits Palis, Paris: Bibliotheque Nationale, Department des Manuscrits, 1908), p. 137, No. 631.

H.I. Poleman, *A Census of Indic Manuscripts in The United States and Canada* (New Haven, Conn.: Americal Oriental Society, 1938), p. 350, No. 6519.

^{๑๗} มงคลทีปนิแปลเริ่มต้น, พิมพ์ครั้งที่ 3 (พระนคร : โรงพิมพ์นิคาลบัณฑิต, 2470).

^{๑๘} พระธรรมมหาวิธานวัตร(ผู้ชำระ), มงคลทีปนิหรือมงคลสูตร 38 นิสิตสาร (พระนคร: โรงพิมพ์ลูก ส.ธรรมภักดี, 2515), หน้า 1.

^{๑๙} Sakari Yamnadda, "The Maṅgalatthadīpanī: Chapters I and II" p. iv.

^{๑๐๐} คณะกรรมการแผนกตำรากรมการศึกษานานาชาติ (ตรวจชำระ), มงคลทีปนิ แปล เล่ม 1 (พระนคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2501), หน้า ก.

¹⁰¹ มงคลตฤทีปนี ปฐโม ภาโค (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2528), หน้า 10-11.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

¹⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 135.

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 242.

¹¹² พระรัตนปัญญา, *พระคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ* (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2512), หน้า 1. (สหมิมอชฺชยาและศิษยานุศิษย์จัดพิมพ์ถวายในงานฉลองหิรัญชัย และทำบุญอายุ พระวิสุทธีวงศาจารย์ วัดสุทัศน์เทพวราราม).

¹¹³ ตัวอย่างข้อความในคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหฎีกา ซึ่งนำมาเสนอในที่นี้ คัดจากต้นฉบับโบราณซึ่งมีชื่อตามบัตรรายการต้นฉบับโบราณคัมภีร์หอสมุดแห่งชาติว่า "วชิรสารัตถสังคหฎีกา" เลขที่ 2874.

¹¹⁴ พระรัตนปัญญา, *พระคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ*, หน้า 322.

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 320.

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

¹¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 292.

¹¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12-13.

¹²⁰ ตัวอย่างข้อความในคัมภีร์มาลัยยวตฤทีปนิฎีกา ซึ่งนำมาเสนอในที่นี้ คัดจากต้นฉบับโบราณ ซึ่งมีชื่อตามบัตรรายการต้นฉบับโบราณคัมภีร์บาลีของหอสมุดแห่งชาติว่า "มาลัยเทวเถรวตฤทีปนิฎีกา" เลขที่ 10511.

¹²¹ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ, *พระมาลัยคำหลวง* (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2509), หน้า ข. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางเวียง ผดุงเกียรติ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 15 กุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2509).

¹²² Likhit Likhitanon, "The Pali Literature of Thailand", (Ph.D. Thesis Submitted to Faculty of of Arts, Magadh University, 1969), pp. 296-297.

¹²³ สุภาพร มากแจ้ง, "มาเลย์เยศวทตฺเถรวตฺตฺ : การตรวจสอบชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์" (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 37.

¹²⁴ M.H. Bode, *Pali Literature of Burma*, p. 56.

¹²⁵ อุดม รุ่งเรืองศรี, *วรรณกรรมล้านนา* (กรุงเทพฯ : โครงการตำรามหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2528), หน้า 5.

¹²⁶ กรมศิลปากร, *จารึกสมัยสุโขทัย* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2526), หน้า 263.

¹²⁷ สำนักนายกรัฐมนตรี, *ชุมนุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาคที่ 1* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2511), หน้า 2. (คณะรัฐมนตรีพิมพ์เป็นบรรณาการเนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพันเอกพระยาศรีวิสารวาจา ปจ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 8 มิถุนายน 2511).

¹²⁸ *พระฎีกามาลัยเทวสูตร* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นิยมวัฒนา, -).

¹²⁹ *นิทานพระมาลัย* (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2515).

¹³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 49.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 154.

¹³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 302.

¹³³ สุภาพร มากแจ้ง, "มาเลย์เยศวทตฺเถรวตฺตฺ : การตรวจสอบชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์", หน้า 44.

¹³⁴ โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น, *โลกสันฐานโชครตนคัมภีร์* (กรุงเทพฯ : มุลนิธิภูมิพลโลกิขุ).

¹³⁵ พระสังฆราชเมอังกกร, *โลกทิปกสวาร* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2529), หน้า 617.

¹³⁶ Lily de Silva, *Paritta: The Buddhist Ceremony for Peace and Prosperity in Sri Lanka* (Colombo: The Department of Government Printing, 1981), pp 5-11.

¹³⁷ พระปัญญาสาณี, *ศาสนวงศ์ หรือ ประวัติศาสนา*, หน้า 167.

M.H. Bode, *The Pali Literature of Burma*, p. 57.

¹³⁸ โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น, *คัมภีร์ปริตคสังเขป* (กรุงเทพฯ : มุลนิธิภูมิพลโลกิขุ), ผูก 1 หน้า 2, 11.

¹³⁹ มงคลศฤททิปนี ปฐโม ภาโค , หน้า 67.

¹⁴⁰ โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น, *คัมภีร์ปริตคสังเขป*, ผูก 1 หน้า 1.

- ¹⁴¹ *สวคมนตรีปลื้มสองตำนาน* (กรุงเทพฯ: 2513), หน้า 32.
(อนุสรณ์พลาอากาศเอกเฟื่อง เฟื่องวุฒิชาญ ม.ว.ม. บ.ช. ท.อ. กองทัพอากาศ จัดพิมพ์
เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดพระศรีมหาธาตุ, 25 กันยายน 2513).
- ¹⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.
- ¹⁴³ *สวคมนตรีปลื้มสองตำนาน*, หน้า 7.
- ¹⁴⁴ โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น, *คัมภีร์ปริตคสังเขป*,
ผูก 1, หน้า 1-2.
- ¹⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, ผูก 1 ลานที่ 18 หน้า 1.
- ¹⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, ผูก 1 ลานที่ 19 หน้า 1.
- ¹⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, ผูก 1 ลานที่ 18 หน้า 1.
- ¹⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, ผูก 1 ลานที่ 10 หน้า 1.
- ¹⁴⁹ Lily de Silva, *Dīgha - Nikāyatthakatha - ṭīkā -
Līnatthavaṅṅaṇā* (London: Pali Text Society, 1970), p. xxix.
- ¹⁵⁰ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา*,
หน้า 356.
- ¹⁵¹ สิริ เพชรไชย, "คัมภีร์" เอกสารพิมพ์คิด (กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพล
ภิกขุ), หน้า 1-2.

บทที่ 7

วิเคราะห์และสรุป

ในการวิเคราะห์สรุปผลการวิจัยในบทสุดท้ายนี้ จะพิจารณาจากผลงานภาษาบาลีที่ศึกษาในงานวิจัยนี้ 4 ด้าน คือ

1. วิวัฒนาการตามประเภทของผลงาน
2. วิวัฒนาการตามสมัย
3. โครงสร้างคัมภีร์ คำประพันธ์และภาษา
4. ลักษณะนุทศาศนาในประเทศไทยที่สะท้อนในผลงานเหล่านั้น

1. วิวัฒนาการตามประเภทของผลงาน

ผลงานที่ศึกษาในงานวิจัยจำกัดขอบเขตเฉพาะผลงานประเภทวิเคราะห์ธรรมในพระสุตตันตปิฎก ซึ่งมีความหมายครอบคลุมผลงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทยที่มีสาระอยู่ในสายพระสุตตันตปิฎกทั้งหมด ผลงานที่ประมวลมาศึกษาได้ มี 34 เรื่อง จำแนกตามลักษณะเนื้อหาและรูปแบบการเสนอเนื้อหาได้เป็น 5 ประเภท คือ วรรณคดีชาดก วรรณคดีนุทศประวัติ วรรณคดีธรรมประวัติ วรรณคดีสารธรรม และวรรณคดีอรรถวิวัฒนา ผลงานแต่ละประเภทมีวิวัฒนาการด้านเนื้อหาและวิธีการเสนอเนื้อหาดังนี้

1.1 วรรณคดีชาดก

รวบรวมมาศึกษาได้ 6 เรื่อง

1)	ปัญญาสชาดก	ส่วนที่ 1	แต่งช่วงพุทธศตวรรษที่ 19	ที่เชียงใหม่
(1)	ปัญญาสชาดก	ส่วนที่ 2	" "	20 "
2)	สัมโมหนิทาน		" "	20 "
3)	ตีณपालชาดก		" "	20 "
4)	ราโชวาทชาดก		แต่งเมื่อ พ.ศ. 2218	ที่อยู่ชยา
(1)	ปัญญาสชาดก	ส่วนที่ 3	แต่งช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22	ที่อยู่ชยา
และเชียงใหม่
5)	ธัญชัยบัณฑิตชาดก		" "	22 ที่อยู่ชยา
6)	สิวิชัยชาดก		" "	22 ที่เชียงใหม่

วิวัฒนาการของชาดกบาลีที่แต่งในประเทศไทยเริ่มต้นที่ล้านนา กอปรด้วยชาดก 38 เรื่อง ซึ่งพระภิกษุหลายรูปเป็นผู้แต่ง ในเวลาต่างๆ กันภายในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 ชาดกในระยะแรกนี้มี 2 ลักษณะ คือ

ลักษณะที่ 1 มี 33 เรื่อง ถ่ายทอดโครงสร้างของเนื้อหาและรูปแบบการเสนาหาจากอรรถกถาชาดกของลังกาเป็นส่วนใหญ่ บางเรื่องมีที่มาจากวรรณคดีสันสกฤต ลักษณะเด่น คือ ความกระชับสั้น แสดงเหตุการณ์การบำเพ็ญคุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งของพระโพธิสัตว์ ตัวละครน้อย เหตุการณ์มักเป็นเหตุการณ์เดียว มีลักษณะเป็นวรรณกรรมคำสอนโดยตรง

ลักษณะที่ 2 มี 5 เรื่อง คือ สกมิตตชาดก สมุททโฆสชาดก สุนชชาดก สุนชูชาดก และสิทธสารชาดก ชาดกเหล่านี้มีโครงสร้างเรื่องซับซ้อนกว่าชาดกลักษณะแรก เนื้อเรื่องแสดงการผจญภัยของพระโพธิสัตว์ เริ่มต้นด้วยการออกเดินทางแสวงหาคนรัก เมื่อพบกันแล้วเกิดการพลัดพรากจากกัน ที่สุดได้พบกันอีก สารธรรมที่เน้นคือ เรื่องกรรม อันเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ความสุขในเรื่อง ชาดกเหล่านี้มีสารธรรมผนวกกับความบันเทิง จึงได้รับความนิยมจากประชาชนมาก ได้แพร่กระจายไปยังประเทศเพื่อนบ้านมีประเทศพม่า เป็นต้น และมีอิทธิพลก่อให้เกิดการสร้างสรรค์วรรณคดีไทยเนื้อเรื่องทำนองเดียวกันขึ้น

ความสำเร็จของชาดก 5 เรื่องข้างต้น มีผลทำให้มีผู้แต่งชาดกเนื้อเรื่องทำนองเดียวกันขึ้นอีกหลายเรื่องในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 มีการขยายเนื้อเรื่องซับซ้อนมากกว่าชาดกทั้ง 5 บ้าง แต่ความที่มีลักษณะเลียนแบบชาดกที่ได้รับความนิยมมากอยู่แล้ว จึงเกิดความซ้ำซาก ไม่ได้ประสบความสำเร็จเด่นชัด

ในช่วงปลาย พ.ศ. 2000 ได้มีผู้รวบรวมชาดกซึ่งเป็นผลงานต่างสมัยเข้ามารวมกันโดยคัดเลือกไว้ 50 เรื่อง ตั้งชื่อว่า ปัญญาสชาดก - ภายหลังจากประมวลปัญญาสชาดกแล้ว ได้มีการประมวลชาดกเข้าด้วยกันอีกเรื่องหนึ่ง ชื่อว่า สัมโมหนิทาน ประกอบด้วยชาดกจากอรรถกถาชาดกเป็นส่วนใหญ่ บางเรื่องมาจากปัญญาสชาดก บางเรื่องยังไม่ทราบที่มา

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 นี้ ยังมีผลงานอีกเรื่องหนึ่ง คือ ติณพาลชาดก โดยลักษณะเรื่อง ผลงานนี้ไม่ใช่ชาดก เพราะไม่ใช่เรื่องพระโพธิสัตว์ หากเป็นวรรณกรรมคำสอนสั้นเล็กๆ เนื้อเรื่องมีความซับซ้อนมากกว่าชาดกในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 แต่มุ่งเน้นสารธรรมเรื่องเดียว คือ อานิสงส์ของกฐินทาน

ลักษณะวรรณกรรมคำสอนของชาดกในประเทศไทย แบบโครงสร้างไม่ซับซ้อน เน้นสารธรรมเป็นสำคัญ มีวิวัฒนาการสูงสุดที่ *ราโชวาทชาดก* ซึ่งพระพุทฺธโฆสาจารย์ แต่งถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อ พ.ศ. 2218 ชาดกเรื่องนี้อาศัยรูปแบบชาดก เป็นเพียงสื่อเสนอสาระราชธรรม 38 ประการ

ภายหลังการรวบรวมปัญญาสาชดกแล้ว ลักษณะของชาดกเริ่มวิวัฒนาการไปเป็นชาดก ทรงเครื่อง โดยนำเอาลักษณะนิทานซ้อนนิทานแบบวรรณคดีสันสกฤตและลักษณะจักรว วงศ์ แบบนิทานพื้นบ้านไทยเข้ามา จุดเด่นของเรื่องอยู่ที่การผจญภัย มีเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ เป็นสาระสำคัญเพื่อสร้างความเพลิดเพลินสนุกสนาน การเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้คุณค่าของ ชาดกในฐานะวรรณกรรมคำสอนเสื่อมลง อย่างไรก็ตาม มีผู้พยายามประสานลักษณะชาดก แบบทรงเครื่องกับชาดกสอนธรรมเข้าด้วยกัน เพื่อรักษาคุณค่าของวรรณกรรมชาดกที่ต้องการ ทางพุทธศาสนา ก่อเกิดเป็นผลงานที่มีคุณค่าทั้งทางธรรมและทางวรรณคดี 2 เรื่อง คือ *ธัญญ์ชัยบัณฑิตชาดก* และ *สิวิชัยชาดก* แต่ผลงานทั้งสองไม่สามารถหยุ่คยั้งกระแสความ เติบโตของชาดกภาษาบาลีแบบทรงเครื่องหรือจักรว วงศ์ ได้ และเมื่อชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้วิวัฒนาการจนขอบเขตของวรรณกรรมคำสอน อันเป็นบทบาทหลักของชาดก การแต่ง ผลงานชาดกในประเทศไทยก็สิ้นสุดลง เพราะเป้าหมายที่เปลี่ยนไป คือ ความสนุกสนาน ในรูปการผจญภัยแบบจักรว วงศ์ นั้น ทำให้ที่สุดไม่มีความจำเป็นที่จะต้องสร้างผลงานที่ เป็นชาดกภาษาบาลี เพราะมีวรรณกรรมพื้นบ้านซึ่งเป็นสิ่งเข้าใจง่ายกว่า และให้รสทาง วรรณกรรมที่ถึงใจผู้ชมได้มากกว่า

1.2 วรรณคดีพุทธประวัติ

รวบรวมมาศึกษาได้ 6 เรื่อง คือ

1) สัมภารวิบาก	แต่งช่วงพุทธศตวรรษที่ 19	ที่เชียงใหม่
2) สัมปิณฑิตมหานิทาน	" 20	"
3) ปฐมสมโพธิกถา (ส่วนวนที่ 1)	" 21-22	"
4) พุทธานุประวัติ	" 21-22	ที่อยู่ชยา
5) ชินมหานิทาน	" 22	ที่เชียงใหม่
6) ทลโนธิสัตตทุทเทส	" 23	ที่อยู่ชยา
(3) ปฐมสมโพธิกถา (ส่วนวนที่ 2)	แต่งเมื่อ พ.ศ. 2388	ที่กรุงเทพฯ

ผลงานเรื่องแรก คือ *สัมภารวิบาก* แต่งในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ที่ เชียงใหม่ กล่าวประวัติของพระพุทธเจ้าพระสมณโคดมแต่อดีตชาติที่ยังมิได้ตรัสรู้นอกกาล พุทธภูมิ จนเข้าสู่กาลพุทธภูมิ ตั้งใจ เปล่งวาจา และแสดงออกถึงความปรารถนาที่จะ

เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตในสำนักของพระพุทธเจ้าหลายแสนองค์ โดยมีได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว เข้าสู่ช่วงการได้รับพุทธพยากรณ์ในสำนักของพระพุทธเจ้า 24 พระองค์ นับแต่ชาติที่เกิดมาเป็นสุเมธคาบสในสมัยของพระพุทธเจ้าที่บังกรเป็นต้นมา จนถึงชาติพระเวสสันดร จุตีแล้วอุบัติในคฤทศวรรค์ แล้วจุตีมาสู่พระครรรภ์พระพุทธรามา เริ่มสมัยที่เป็นเจ้าชาย สิทธัตถะจนตรัสรู้เสด็จออกเผยแผ่ธรรม ที่สุดดับขันธปรินิพพาน เนื้อเรื่องเน้นความสำคัญของการสั่งสมพระบารมีด้วยความพากเพียรยิ่งของพระโพธิสัตว์ จนได้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งความปรารถนาไว้ แล้วนำผลแห่งการสั่งสมพระบารมีอันสมบูรณ์ยิ่งมายังสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ ถึงจุดหมายปลายทางสูงสุดของชีวิต สาระช่วงต้นในสมัยที่เป็นพระโพธิสัตว์แต่กาลนอกพุทธภูมิจนถึงชาติพระเวสสันดร ได้คัดข้อความจากคัมภีร์ *โศกัตตกัมมทานิทาน* ซึ่งประมาณว่าแต่งในลังกาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 มาเสนอ สาระส่วนนี้แสดงอิทธิพลเรื่องคติพระโพธิสัตว์ของมหายาน เพราะการนำเสนอเรื่องโพธิสัตว์ในวรรณคดีเถรวาทที่ผ่านมา จะเล่าเรื่องอดีตชาติไปไกล เพียงแค่เรื่องการได้รับพยากรณ์ในสำนักของพระพุทธเจ้า 24 พระองค์ ไม่มีคติเรื่องพระพุทธเจ้าจำนวนหลายแสน หรือเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ไกลไปถึงกาลที่ยังไม่มีพระพุทธเจ้า เนื้อหาส่วนที่เหลือแต่สมัยที่ประสูติเป็นเจ้าชาย สิทธัตถะเป็นต้นมา เสนอด้วยสำนวนที่กระชับสั้น ไม่แสดงเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์มาก เนื้อหาเป็นไปตามคติสาระพุทธประวัติในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่ผ่านมา

ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ได้เกิดผลงานบาลีสาระพุทธประวัติอีกเรื่องหนึ่ง คือ *สัมปิณฑิตมทานิทาน* น่าจะแต่งที่เชียงใหม่ เป็นวรรณกรรมขยายความสาระที่กล่าวในลัมภการวิบากให้ละเอียดขึ้น ใช้สำนวนภาษาของลัมภการวิบากเป็นฐาน แล้วแต่งเติมต่อโดยเพิ่มถ้อยคำบ้าง เพิ่มเนื้อหาบ้าง ที่สำคัญได้ขยายเนื้อเรื่องจากเรื่องพุทธมหาปรินิพพานไปจนถึงเรื่องการแบ่งพระธาตุ การอัญตรธานสิ้นสุตพระศาสนาของพระพุทธเจ้า พระสมณโคดม และเรื่องของพระพุทธเจ้าศรีอริยเมตไตรยในอนาคต

ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 วรรณคดีบาลีสาระพุทธประวัติในประเทศไทยได้พัฒนาออกเป็น 2 รูปแบบ เกิดเป็นคัมภีร์ 2 เรื่อง คือ *ปฐมสมโพธิกถา* และ *พุทธชาตปริวิคต* ทั้ง 2 เรื่องมีสาระร่วมกันคือ ได้ตัดเนื้อหาเรื่องพระโพธิสัตว์ก่อนสมัยการได้รับพุทธพยากรณ์ในสำนักของพระพุทธเจ้า 24 พระองค์ ซึ่งคัมภีร์ลัมภการวิบาก และคัมภีร์สัมปิณฑิตมทานิทาน รับมาจากคัมภีร์โศกัตตกัมมทานิทานของลังกาคันเป็นแนวคิดตามคติพุทธศาสนา มหายานออกไปทั้งหมด กลับมาเริ่มต้นที่เรื่องของพระโพธิสัตว์ในสำนักของพระพุทธเจ้า 24 พระองค์ นับตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้าที่บังกรตามคติพุทธศาสนาเถรวาทอีกครั้ง และดำเนินเรื่องไปจนถึงเรื่องพุทธมหาปรินิพพานและการแบ่งพระธาตุ อย่างไรก็ตาม ผลงานทั้ง 2 เรื่อง มีจุดเด่นของการพัฒนาเนื้อหาและ

วิธีการเสนอเนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ซึ่งแต่งที่เชียงใหม่ พัฒนาในด้านความงามและความวิจิตรทางวรรณคดี จึงเพิ่มอสังการของการใช้ภาษาและการพรรณนาเหตุการณ์ที่คึกยิ่งใหญ่มากด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ ส่วนคัมภีร์พุทธธานุประวัติ ซึ่งแต่งที่อยุธยา พยายามเสนอสาระพุทธประวัติ ในรูปที่แสดงสภาวะธรรมตามความเป็นจริงระดับปรมาตม์ คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาได้รับความสำเร็จอย่างสูงในด้านความนิยมจากประชาชน แต่คัมภีร์พุทธธานุประวัติไม่เป็นที่รู้จักกันมากนัก

วรรณคดีสาระพุทธประวัติอีกเรื่องหนึ่ง คือ *คัมภีร์ชินมหานิทาน* ผลงานนี้แต่งที่เชียงใหม่ ภายหลังจากที่เชียงใหม่สูญเสียอำนาจทางการเมืองแก่พม่าแล้ว ผู้แต่งได้อาศัยผลงานสาระพุทธประวัติที่เป็นภาษาพื้นเมืองเป็นฐาน เนื้อเรื่องเหมือนกับคัมภีร์ปฐมสมโพธิและพุทธธานุประวัติ แต่มีการแบ่งตอนของเนื้อเรื่องออกเป็นตอนเล็กๆ จำนวนมากและตั้งชื่อตอนแปลกออกไป ผลงานนี้แม้จะแต่งในช่วงที่บ้านเมืองมีปัญหาทางการเมือง ก็มีความสำเร็จอย่างมาก โดยเฉพาะในด้านที่สามารถประมวลคุณค่าของสาระพุทธประวัติเชิงวรรณคดีและสารธรรมเข้าด้วยกันได้อย่างงดงาม นับเป็นวิวัฒนาการสูงสุดของวรรณคดีบาลีสาระพุทธประวัติที่แต่งในล้านนา

ทางฝ่ายอยุธยา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 มีผู้แต่งคัมภีร์*ทศโพธิสัตตกเทศ* แสดงประวัติพระพุทธเจ้า 10 พระองค์ คัมภีร์นี้น่าจะวิวัฒน์ต่อจากคัมภีร์มาเลยยเทวตเถรวัตถุ ล้านนอยุธยา มากกว่าจะวิวัฒน์ต่อจากคัมภีร์สาระพุทธประวัติที่กล่าวมาโดยตรง

วิวัฒนาการคัมภีร์สาระพุทธประวัติบาลีที่แต่งในประเทศไทย มาสิ้นสุดที่คัมภีร์*ปฐมสมโพธิ* ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงชำระปรับปรุงจากคัมภีร์ปฐมสมโพธิฉบับล้านนา เมื่อ พ.ศ. 2388 สิ่งสำคัญที่เพิ่มเข้ามาคือคำถามคำตอบเชิงเหตุผล ซึ่งส่วนหนึ่งน่าจะได้จากคัมภีร์พุทธธานุประวัติและชินมหานิทาน อีกส่วนหนึ่งน่าจะเป็นเรื่องที่พระองค์ท่านทรงเพิ่มเติมเข้ามา นับเป็นจุดเริ่มต้นของการแสดงสาระพุทธประวัติด้วยวิธีการเข้าถึงแบบเหตุผลตามแนวคิดสมัยใหม่

1.3 วรรณคดีธรรมประวัติ

รวบรวมมาศึกษาได้ 4 เรื่อง คือ

1)	ทันตธาตุนิธาน	แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่	19	ที่เชียงใหม่
2)	ลัทธัมมสังคหะ	"	20	ที่อยุธยา
3)	จุฬลัทธัมมสังคหะ	"	21	"
4)	ญาโณทัยปกรณ	"	22	"

คัมภีร์**ทันตชาตุนิธาน** แต่งที่เชียงใหม่ ประมาณ พ.ศ. 1855 ผู้แต่งอาศัย คัมภีร์**ท้าววงศ์** หรือ **ท้าวชาตวงศ์** ของลังกามาเป็นหลักในด้านเนื้อหา แล้วแต่งขึ้นใหม่เป็นอีกสำนวนหนึ่ง มีลักษณะเป็นวรรณคดีธรรมประวัติแบบตำนาน (legend) เป็นจุดเริ่มแรกของวิวัฒนาการวรรณคดีบาลีประเภทตำนาน-พงศาวดารที่แต่งในล้านนา ซึ่งมีหลายเรื่อง ได้แก่ **สิหิงคนิทาน** **จามเทวีวงศ์** **รัตนนิมพวงศ์** และ **ชินกาลมาลี**

คัมภีร์**ธรรมประวัติอีก 9 เรื่อง** แต่งที่อยุธยา มีลักษณะเป็นวรรณคดีธรรมประวัติ **ประเภทแสดงประวัติคัมภีร์ธรรม (bibliographical texts)**

คัมภีร์**ลัทธัมสังคหะ** เป็นผลงานของพระธรรมกิตติมหาสามีในสมัยพระบรมราชา (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1913-1931) มีลักษณะโครงสร้างเรื่อง รูปแบบการนำเสนอ และสำนวนภาษา ตามคัมภีร์บาลีแบบฉบับ อย่างไรก็ตาม มีความเด่นในฐานะที่เป็นงานบุกเบิกคัมภีร์ประเภทประวัติคัมภีร์ธรรมในวงวรรณคดีบาลี เป็นคัมภีร์ที่มีชื่อเสียงมาก ก่อให้เกิดการแต่งคัมภีร์ประเภทนี้อีกหลายเรื่องทั้งในประเทศไทย พม่า และลังกา

คัมภีร์**จุฬาลัทธัมสังคหะ** แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 นำคัมภีร์ลัทธัมสังคหะมาย่อเอาเนื้อหาประวัติ ตัดคาถาที่เป็นอรธกถาทางวรรณคดีไป

คัมภีร์**ญาโณทัยปกรณ์** แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 นำคัมภีร์จุฬาลัทธัมสังคหะมาปรับปรุง เพิ่มเติมพุทธพจน์เข้าไป ทำให้มีสารธรรมแฝงอยู่ในธรรมประวัติ

1.4 วรรณคดีสารธรรม

รวบรวมมาศึกษาได้ 10 เรื่อง คือ

1)	สารสังคหะ	แต่งในช่วง พ.ศ. 1842-1858	ที่เชียงใหม่
2)	พุทธบาทมงคล	แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20	ที่อยุธยา
3)	ฎีกาพาทุง	แต่งในช่วง พ.ศ. 1991-2031	"
4)	มาเลยยเทวัตถะวัตถุ	(สำนวนล้านนา)	
		แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20	ที่เชียงใหม่
5)	สังขยาปกาสปกกรณ์	" 21	"
6)	วชิรสารัตถสังคหะ	แต่งเมื่อ พ.ศ. 2078	"
(4)	มาเลยยเทวัตถะวัตถุ	(สำนวนอยุธยา)	
		แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22	ที่เชียงใหม่
7)	พระบรมราชาวาทภาษามคธ	แต่งเมื่อ พ.ศ. 2375	ที่กรุงเทพฯ
8)	คาถาธรรมบรรยาย	" 2388	"
9)	จตุมนุสสธัมโม	แต่งระยะเวลาเดียวกับ 7 และ 8	"
10)	พระคาถาสรรเสริญพระธรรมวินัย	แต่งเมื่อ พ.ศ. 2397	"

วรรณคดีสารธรรมบาลีที่แต่งในประเทศไทยเหล่านี้ มิได้เป็นผลงานที่มีวิวัฒนาการต่อเนื่องกัน ไม่ว่าในด้านเนื้อหาหรือวิธีการเสนอเนื้อหา แต่ละผลงานมีลักษณะไปตามอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมทางสังคมในช่วงสมัยที่แต่ง

สารสังคหะ ผลงานของพระนนททอาจารย์ แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 มีลักษณะเป็นงานเลียนแบบเนื้อหา และรูปแบบการเสนอเนื้อหา ของคัมภีร์บาลีจากลังกา เช่นเดียวกับคัมภีร์บาลีเรื่องอื่นๆ ที่แต่งในล้านนาลสมัยเดียวกัน

พุทธบาทมงคล ไม่ทราบนามผู้แต่ง สาระอธิบายความหมายทางธรรมของลายมงคลพุทธบาท ส่วน**ปฏิภามพหุง** เป็นผลงานของพระมหาพุทธสิริเถระ กล่าวคาถาและคำพรรณนาร้อยแก้วสรรเสริญชัยชนะของพระพุทธเจ้า ในการปราบปรามและแก้ไขปัญหาล้ำคัญ 8 เรื่อง ผลงานทั้งสองแต่งในอยุธยาช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึง ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 มีลักษณะร่วมกับวรรณคดีร่วมสมัย คือ ลัทธิมสังคหะ ในแง่ที่ถึงแม้ว่าจะนำข้อมูลจากวรรณคดีลังกามาใช้มาก ก็มีลักษณะเป็นงานริเริ่มสร้างสรรค์ใหม่ และมีความพยายามที่จะใช้คัมภีร์บาลีเป็นสื่อแสดงสารธรรม ที่เนื่องกับคติความเชื่อของประชาชน ในยุคสมัยของตน

คัมภีร์มาเลยยเทวดีเถรวัดถุ (ล้านนวล้านนา) แต่งในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 มีลักษณะวิวัฒนาการต่อจากวรรณคดีร่วมสมัย คือ สัมปิตติมหานิทาน ในแง่ที่กล่าวถึงเรื่องพระเมตไตรยพุทธเจ้าในอนาคต ขยายมากขึ้นกว่าที่ปรากฏในสัมปิตติมหานิทาน และมีลักษณะร่วมกับวรรณคดีร่วมสมัยพุทธศตวรรษที่ 20 ทางฝ่ายอยุธยาในแง่ที่เน้นการสื่อสารธรรมที่สัมพันธ์กับคติความเชื่อของประชาชน

คัมภีร์สังขยาปกาสกปกรณ์ ของพระญาณวิลาส และคัมภีร์**วชิรสารัตถสังคหะ** ของพระสิริรัตนปัญญา แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ที่ล้านนา มีลักษณะร่วมกันในแง่ที่เป็นผลงานเชิงทฤษฎี สังขยาปกาสกปกรณ์แสดงหลักการนับมาตรา วชิรสารัตถสังคหะแสดงหลักการจับสารธรรมในบทประพันธ์ร้อยกรอง คัมภีร์ทั้งสองแต่งด้วยคำประพันธ์ฉันท์ตลอดทั้งเรื่อง อย่างไรก็ตาม คัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะมีความเด่นมากกว่าทั้งในด้านบทประพันธ์และสาระเนื้อหา เป็นงานสร้างสรรค์ใหม่ในวงวรรณคดีบาลี นับเป็นผลงานที่แสดงวิวัฒนาการการแต่งคัมภีร์บาลีในล้านนา ที่พัฒนามาถึงระดับที่สูงมาก มีคุณค่าทั้งในทางสารธรรมและในทางวรรณคดีอย่างยิ่ง ปัจจุบันยังไม่พบผลงานบาลีที่มีคุณค่าเด่นเช่นนี้ในลังกาและพม่า

คัมภีร์มาเลย์ยเทวตเถรวัตถุ (ส่วนนวนอุทธยา) แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 ได้เพิ่มเติมเนื้อหาเข้าไปในคัมภีร์มาเลย์ยเทวตเถรวัตถุ (ส่วนนวนล้านนา) เนื้อหาที่เพิ่มนั้นมีสาระร่วมกับวรรณคดีบาลีร่วมสมัย คือให้ความสำคัญแก่สาระด้านอิทธิปาฏิหาริย์ จินตนาการ และคติความเชื่อที่ไม่มีฐานภูมิปัญญารองรับมากนัก

พระบรมราชาไชวาทภาษามคธ คาถาธรรมบรรยาย จตมณุสสขัมไม และ **พระคาถาสรรเสริญพระธรรมวินัย** เป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สามเรื่องแรกทรงพระราชนิพนธ์ในขณะที่ผนวช อีกเรื่องหนึ่ง เมื่อพระองค์เสวยสิริราชสมบัติแล้วได้ 3 ปี พระราชนิพนธ์ทั้ง 4 เรื่อง มีลักษณะเป็นงานสร้างสรรค์ใหม่ที่มิได้เลียนแบบลักษณะวรรณคดีบาลีที่ผ่านมาไม่ว่าจะเป็นวรรณคดีบาลีของลังกา พม่า หรือไทย เนื้อหาเน้นสารธรรมที่เป็นแก่นคำสอนในพระพุทธานุศาสนตามพระไตรปิฎกบาลี ใช้วิธีการเสนอแบบวิเคราะห์หาเหตุผล อันเป็นวิธีคิดเชิงวิพากษ์ตามแนวการศึกษาใหม่ นับเป็นผลงานที่เป็นส่วนหนึ่งของกระแสการปฏิรูปพระพุทธานุศาสนา ของขบวนการสังฆธรรมยุติกนิกายในสมัยนั้น

1.5 วรรณคดีอัตถวณณา

วรรณคดีอัตถวณณา หมายถึง คัมภีร์บาลีประเภทอธิบายความหมายของคำและความในคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่ง หรือในหัวข้อธรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่ง วรรณคดีอัตถวณณาที่แต่งในประเทศไทยมี 9 เรื่อง คือ

1) เวลสันตททีปนี	แต่งเมื่อ พ.ศ. 2060	ที่เชียงใหม่
2) จักกวาททีปนี	" 2063	"
3) สังขยาปกาสกฏีกา	" 2063	"
4) มังคลัตถทีปนี	" 2067	"
5) วชิรสารัตถสังคหฎีกา	" 2078	"
6) วิสุทธีมคคทีปนี	แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20	"
7) มालยยวัตถทีปนีฎีกา	"	22 "
8) โลกสันฐานโชตรตนคณฐี	"	23 ที่อยุธยา
9) ปริตตสังเขป	"	23 "

ในงานวิจัยนี้ พบต้นฉบับคัมภีร์เพียง 8 เรื่อง เรื่องที่ไม่พบ คือ วิสุทธีมคคทีปนี มีกล่าวถึงในคัมภีร์สาสนวงส์ว่า เป็นผลงานเรื่องหนึ่งที่แต่งในแคว้นโยนก (เชียงใหม่)

คัมภีร์อัตถวณณา 8 เรื่อง ที่รวบรวมมาศึกษาในงานวิจัยนี้ แบ่งกลุ่มตามรูปแบบของอัตถวณณาได้เป็น 3 ประเภท คือ ประเภททีปนี ประเภทฎีกา และประเภทคณฐี

คัมภีร์อรรถวัดณาประเภททีปนี มี 3 เรื่อง คือ เวสสันดรทีปนี จักกวางทีปนี และ มังคลัตถทีปนี ล้วนเป็นผลงานของพระสิริมังคลาจารย์ ลักษณะเด่นของผลงานประเภทนี้อยู่ที่การอธิบายความหมายของคำและความอย่างละเอียด ด้วยการประมวลคำอธิบายจากคัมภีร์ต่างๆ มาเปรียบเทียบให้เห็นสาระแนวคิดในเรื่องนั้นๆ ที่เหมือนกันและแตกต่างกันทั้งจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและคัมภีร์ปกรณ์พิเศษต่างๆ แล้วผู้แต่งทำหน้าที่วิเคราะห์วิจารณ์และวินิจฉัยข้อมูลเหล่านั้น เพื่อแสวงหาสาระที่ถูกต้องอย่างแท้จริงในเรื่องนั้นๆ เมื่อเปรียบเทียบกับผลงานประเภทอรรถกถาของลังกาแล้ว พบว่าคัมภีร์ประเภททีปนีของไทยมีความกว้างขวางในการใช้ข้อมูล และมีความละเอียดลึกซึ้งในการวินิจฉัยตีความมากกว่าคัมภีร์อรรถกถาของลังกาอย่างมาก

คัมภีร์อรรถวัดณาประเภทฎีกา มี 2 เรื่อง คือ สังฆยาปกาฎีกา ของพระสิริมังคลาจารย์ และ วชิรสารัตถสังคหฎีกา ของพระสิริรัตนปัญญา เป็นงานร่วมสมัยกับคัมภีร์ทีปนีที่กล่าวข้างต้น แต่ต่างกันตรงที่ไม่ได้ประมวลข้อมูลมาเสนอและวินิจฉัยตีความอย่างละเอียดมากเท่ากับคัมภีร์ทีปนี มีความตั้งใจที่จะเสนอสาระที่ไม่ลึกซึ้งเท่ากับการเสนอสาระในทีปนี ขณะเดียวกันก็ต่างกับคัมภีร์ประเภทฎีกาของลังกา ในแง่ที่ฎีกาของลังกาอธิบายเฉพาะความหมายของคำและความที่ลึกลับเข้าใจยาก ให้เข้าใจง่าย ในลักษณะที่เหมือนกับเป็นคู่มือของนักศึกษา คัมภีร์ฎีกาของไทยมิได้มีเป้าหมายให้มีความเข้าใจง่าย หากมีเป้าหมายที่จะขยายความรู้ของผู้ศึกษาให้กว้างขึ้น แต่ไม่ละเอียดลึกซึ้งเหมือนอย่างการอธิบายขยายความในงานประเภททีปนี

มัลลยัตถทีปนีฎีกา แต่งที่เชียงใหม่ สมัยพุทธศตวรรษที่ 22 มีลักษณะเป็นทีปนีในแง่ที่มีการวิเคราะห์วินิจฉัย โดยเฉพาะในรูปคำถามคำตอบ มีลักษณะเป็นฎีกาในแง่ที่ขยายความรู้ให้กว้างขวางขึ้น ทั้งนี้มีเนื้อหาและรูปแบบเสนอเนื้อหาที่เข้าใจง่ายกว่าคัมภีร์ทีปนีและฎีกาที่ผ่านมา เนื้อหาที่เสนอเพื่อขยายความรู้มักอยู่ในรูปการเล่าเรื่อง หรือคำพรรณนาที่มีสาระโลกโชนแนวอิทธิปาฏิหาริย์ตามกระแสความนิยมของสังคมไทยในยุคนั้น

คัมภีร์อรรถวัดณาประเภทคัมภีร์ มี 2 เรื่อง คือ โลกสันฐานไตรตรตนคัมภีร์ และ ปริตตสังเขป มีลักษณะแตกต่างจากผลงานคัมภีร์ของลังกาตรงที่ว่า ผลงานคัมภีร์ของลังกานั้น ส่วนใหญ่เป็นภาษาสิงหล มีที่แต่งเป็นภาษาบาลีบ้าง แต่เป็นผลงานที่นำร่องหรือเป็นบาทฐานของผลงานฎีกาของลังกา มีลักษณะอธิบายความหมายของคำในอรรถกถาที่เข้าใจยาก แต่คัมภีร์ทั้ง 2 เรื่องของไทยไม่ได้อธิบายอรรถกถา ผู้แต่งเลือกหัวข้อที่เห็นว่าน่าสนใจขึ้นมา คัมภีร์คัมภีร์ทั้งสองเรื่องที่แต่งในประเทศไทย มีลักษณะรวมกันในแง่ที่มีสาระง่าย ไม่มากด้วยข้อมูลและไม่ลึกซึ้งด้วยการวิเคราะห์เหมือนกับคัมภีร์ทีปนีและฎีกา

ของไทยที่ผ่านมา แต่ละคัมภีร์ก็มีลักษณะเฉพาะของตัวเอง คัมภีร์โลกัณฐานโชตรตนคัณฐี ใช้วิธีการเสนอเรื่องโลกัณฐานแบบสรุปเนื้อความ คัดเนื้อความจากคัมภีร์ต่างๆ มาจัดเรียงเนื้อหาให้ต่อเนื่อง คัมภีร์ที่คัดเนื้อความมาใช้มากที่สุด คือ คัมภีร์โลกัณฐีปทีปกสารของพระเมธีงกร แห่งพม่า ส่วนปริตตสังเขป อธิบายความหมายของคำและความในบทสวดปริตร ในลักษณะอธิบายคำเกือบทุกคำอย่างสั้นและง่าย

2. วิวัฒนาการตามสมัย

ถ้าพิจารณางานเขียนภาษาบาลีของไทย ซึ่งเป็นงานที่มีสาระในสายพระสุตตันตปิฎกตามสมัยที่แต่งแล้ว อาจพิจารณาแยกผลงานเหล่านี้ได้เป็น 3 สาย คือ สายล้านนา สายอยุธยา และสายรัตนโกสินทร์

2.1 วิวัฒนาการของวรรณคดีบาลีสายล้านนา แบ่งได้เป็น 4 สมัย

ก. วรรณคดีบาลีสายล้านนาสมัยพุทธศตวรรษที่ 19

มี 4 เรื่อง คือ ปัญญาสชาดก ส่วนที่ 1 สารสังคหะ กัณฑ์ชาตุนิธาน และ สัมภารวิบาก

วรรณคดีบาลีในยุคนี้มีลักษณะเด่น คือ คัมภีร์ส่วนใหญ่มีเนื้อหาและรูปแบบการเสนอเนื้อหาตามแบบคัมภีร์ของลังกา กล่าวคือ ปัญญาสชาดก ที่แต่งในสมัยนี้ส่วนใหญ่มีเนื้อหาและรูปแบบเนื้อหาเลียนแบบขรรคกถาชาดก สารสังคหะ เลียนแบบสารสังคหะของลังกาอย่างมาก กัณฑ์ชาตุนิธาน นำสาระมาจากคัมภีร์ทาสาวงส์หรือคัมภีร์ทาสาธาตุงส์ สัมภารวิบาก เนื้อความตอนต้นเลียนแบบคัมภีร์โลทตตกิมหานิทาน

อย่างไรก็ตาม ได้มีการพัฒนาเนื้อหารูปแบบการเสนอเนื้อหา ตลอดจนสำนวนภาษาแตกต่างจากคัมภีร์ของลังกาออกไปบ้าง รวมทั้งมีงานสร้างสรรค์ใหม่ คือ ปัญญาสชาดก 5 เรื่อง ได้แก่ สุกมิตตชาดก สมุททโฆลชาดก สุนชาดก สุนุชาดก และ สิทธิสารชาดก ลักษณะการสร้างสรรค์ใหม่ คือ นำเอาคตินิยมนิทานรักผจญภัยเข้ามาเป็นแก่นเรื่องเล่าไปกับสารธรรมเรื่องกรรมในพุทธศาสนา ผลงานสร้างสรรค์ใหม่นี้ได้รับความนิยมมาก ทั้งในประเทศไทยและในประเทศเพื่อนบ้าน

สมัยที่แต่ง พุทธศตวรรษ	ชาดก	พุทธประวัติ	ธรรมประวัติ	สารธรรม	อรรถวินยนา
19	ปัญญาส (1)	สัมภารวิบาก	ทันตธาตุนิธาน	สารสังคหะ	
20	ปัญญาส(2) สัมโมหนิทาน คินเปาลชาดก	สัมปิณฑิมหา- นิทาน	<u>ลักขัณมสังคหะ</u>	<u>พุทธบาทมงคล</u> <u>ฎีกาพาหุ</u> มาเลขยเทวัต- เถรวัตถุ (1)	
21	ปัญญาส (3) (บางส่วน)		<u>จุนลักขัณม-</u> <u>สังคหะ</u>	สังขยาปกาสก- ปกรณ์ วชิรสารรัตต- สังคหะ	เวสสันดรทีปนี จักกวางทีปนี สังขยาปกาสก- ฎีกา วชิรสารรัตต- สังคหฎีกา วิสุทธิมัคคทีปนี
22	ปัญญาส 3 (บางส่วน)	ชินมหานิทาน	<u>ญา โฉทัยปกรณ์</u>		มาลัยขัตติทีปนี ฎีกา
23	<u>ราโชวาทชาดก</u> <u>ปัญญาส (3)</u> <u>ธัญชัยขัตติ-</u> <u>ชาดก</u> <u>สิวิชัยชาดก</u>	<u>ทล โพลีสัตต-</u> <u>ทล</u>		<u>มาเลขยเทวัต</u> <u>เถรวัตถุ (2)</u>	<u>โลกสันฐานโชต</u> <u>รัตนคันฉู</u> <u>ปริตตสังเขป</u>

ตารางแสดงชื่อวรรณคดีบาลีสายล้านนาและสายอยุธยา
(ชื่อที่ไม่ได้ขีดเส้นใต้ คือ วรรณคดีสายล้านนา ชื่อที่ขีดเส้นใต้ คือวรรณคดีสายอยุธยา)

ข. วรรณคดีบาลีสายล้านนาสมัยพุทธศตวรรษที่ 20

มี ปัญญาสชาดก บางส่วน ลัมโหมนิทาน ติณปาลชาดก ลัมปิณทิตมหานิทาน และ มาเลยยเทวัตเถรวัตถุ

วรรณคดีเหล่านี้ มีลักษณะเด่นตรงที่มีสาระและรูปแบบการเสนอขยายหรือพัฒนาต่อจากวรรณคดีบาลีสายล้านนาสมัยแรก กล่าวคือ ปัญญาสชาดกที่แต่งในสมัยนี้ส่วนใหญ่มีเนื้อหาและรูปแบบการเสนอเนื้อหา เลียนแบบปัญญาสชาดกที่ประสบผลสำเร็จ 5 เรื่อง ดังกล่าวข้างต้น ลัมโหมนิทาน และติณปาล เลียนแบบชาดกตามรูปแบบอรรถกถาชาดก มีการปรับและขยายเนื้อหาแตกต่างออกไปบ้าง ลัมปิณทิตมหานิทานนำเอาคัมภีร์ลัมภการวิบากมาขยายความออกไป ส่วนมาเลยยเทวัตเถรวัตถุ ถึงแม้ว่าจะดูเป็นงานสร้างสรรค์ใหม่ ก็เป็นงานวิวัฒน์ต่อจากเรื่องพระอริยมะตไตรยในคัมภีร์ลัมปิณทิตมหานิทาน ขณะเดียวกันยังแต่งอิงคัมภีร์บาลีของลังกาที่มีเนื้อหาทำนองเดียวกันด้วย

ค. วรรณคดีบาลีสายล้านนาสมัยพุทธศตวรรษที่ 21-22

มี 10 เรื่อง คือ คัมภีร์สังขยาปกาสกปกรณ์ เวสสันดรทีปนิ จ๊กกวางทีปนิ สังขยาปกาสกฏีกา มังคลัตถทีปนิ วชิรสารัตถสังคหะ วชิรสารัตถสังคหฎีกา วิสุทธิมัคคทีปนิ ปฐมสมโพธิ และ ชินมหานิทาน

วรรณคดีบาลีในสมัยนี้มีลักษณะเด่น 2 ประการ คือ

1) มีลักษณะเป็นงานสร้างสรรค์ของตัวเอง เช่น ผลงานประเภทอัตถวัดณา ถึงแม้ว่าจะพัฒนาต่อจากคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาของลังกา แต่ก็ได้พัฒนาจนมีลักษณะเฉพาะของตัวเอง

2) มีลักษณะเป็นงานวิชาการ มีการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์บาลีต่างๆ ก่อนหน้าเป็นจำนวนมาก

3) มีความสุนทรีย์และความรอบรู้ในด้านการใช้ภาษา และการประพันธ์ผลงานบาลีไม่ว่าในรูปร้อยแก้วหรือร้อยกรอง

คุณลักษณะเหล่านี้ทำให้ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22 นี้เป็นช่วงยุคทองแห่งวรรณคดีบาลีของล้านนา

ง. วรรณคดีบาลีสายล้านนาสมัยพุทธศตวรรษที่ 23

ประกอบด้วยคัมภีร์ปัญญาสชาดก ส่วนที่ 9 บางเรื่อง และลิวีชัยชาดก

ลักษณะของวรรณคดีบาลีในยุคนี้ ได้เปลี่ยนแนวจากผลงานเชิงวิชาการแบบวรรณคดีล้านนาช่วงรุ่งโรจน์ มาเป็นผลงานที่เน้นคติความเชื่อ เรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ เรื่องโลกโสมน สนุกสนานตามแบบนิทานพื้นบ้านของไทย

2.2 วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสสมัยอยุธยา
แบ่งได้เป็น 3 สมัย

ก. วรรณคดีบาลีสายอยุธยาสมัยพุทธศตวรรษที่ 20

มีผลงาน 3 เรื่อง คือ ลัทธัมมสังคหะ ฎีกาพาทุง พุทธบาทมงคล
ผลงานทั้งสาม มีลักษณะเด่น คือ

- 1) เป็นงานสร้างสรรค์ใหม่ โดยเฉพาะ คัมภีร์ลัทธัมมสังคหะเป็นงานบุกเบิก วรรณคดีประเภทแสดงประวัติการรวบรวมและแต่งคัมภีร์บาลี (bibliography texts)
- 2) มีความเชื่อมโยงกับคติความเชื่อของคนในสังคม โดยพยายามอธิบายสารธรรมที่ถูกต้องตามหลักพุทธศาสนาที่แฝงอยู่ในคติความเชื่อเหล่านั้น

ข. วรรณคดีบาลีสายอยุธยาสมัยพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22

มีผลงาน 4 เรื่อง คือ นุทธานุประวัติ จุมลัทธัมมสังคหะ ญาโณทัย-ปกรณ์ และ ราโชวาทชาดก

วรรณคดีเหล่านี้มีลักษณะเด่นคือ เป็นงานที่มีวิวัฒนาการต่อเนื่องจากผลงานบาลีในล้านนาและอยุธยาสมัยที่ผ่านมา โดยมีการพัฒนาเป็นงานที่มีลักษณะวิชาการมากขึ้น กล่าวคือ คัมภีร์นุทธานุประวัติ ได้แทรกเติมเนื้อหาอธิบายเหตุผลเชิงปริยัติเข้าไปในสาระพุทธประวัติของคัมภีร์ลัมพินิตมหานิทานของล้านนา คัมภีร์จุมลัทธัมมสังคหะย่อเนื้อหาคัมภีร์ลัทธัมมสังคหะ โดยตัดคาถาที่แสดงอรรถรสทางวรรณคดีออกไป เอาแต่ตัวสาระที่แสดงประวัติการแต่งคัมภีร์บาลี คัมภีร์ญาโณทัยปกรณ์ เพิ่มเนื้อหาที่เป็นสาระพุทธธรรม ราโชวาทชาดกอาศัยแต่เค้าโครงชาดกมาเป็นสื่อเสนอสาระราชธรรม 38 ประการ

ค. วรรณคดีสายอยุธยาสมัยพุทธศตวรรษที่ 23

มี 7 เรื่อง คือ ส่วนใหญ่ของ ปัญญาสชาดกส่วนที่ 3 ธัญชัยบัณฑิตชาดก มาลัยยวัตกฤปิปฏิภา มาเลยยเทวรัตถุ-สำนวนอยุธยา ทสโณธิตตฤทเทส โลก-สันฐานไตรตรตนคัมภีร์ และ ปริตตสังเขป

วรรณคดีเหล่านี้มีลักษณะเฉพาะคือ เป็นงานที่มีวิวัฒนาการด้านเนื้อหาและรูปแบบการเสนอเนื้อหาต่อจากผลงานบาลีในสมัยที่ผ่านมา โดยมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่เนื้อหาที่แสดงคติความเชื่อ เรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ โลกโณ สนุกสนาน ทำนองเดียวกับผลงานบาลีร่วมสมัยในล้านนา ส่วนเป็นคัมภีร์อรรถกถาที่ไม่มีเนื้อหาหลักซึ่งเหมือนอย่างคัมภีร์อรรถกถาของล้านนา

วรรณคดีบาลีในยุคนี้ สะท้อนความเลื่อมของการเข้าถึงสารพระพุทธศาสนา ที่อิงกับความเชื่อโดยปราศจากภูมิปัญญารองรับเท่าที่ควร วรรณคดีบาลีส่วนใหญ่แต่งขึ้น เพื่อสนองความสนใจของประชาชน มิได้แต่งเพื่อชี้นำธรรมแก่สังคมเหมือนกับวรรณคดี ในสมัยที่ผ่านมา

อย่างไรก็ตาม ชาญชัยบัณฑิตชาดก และปริตตสังเขป เป็นผลงานที่ผู้ แต่งพยายามจะรักษาบทบาทของวรรณคดีบาลีในการสื่อธรรมที่ถูกต้องแก่สังคม แต่ผลงาน 2 เรื่องนี้ไม่อาจทานกระแสความสนใจเรื่องโลกิโยนและอิทธิปาฏิหาริย์ของสังคมได้ เมื่อ วรรณคดีบาลีได้เปลี่ยนบทบาทของวรรณคดีคำสอนทางพุทธศาสนาไปมาก ความต้องการ วรรณคดีบาลีก็ลดลง เพราะบทบาทที่เปลี่ยนนั้น ปรากฏในผลงานรูปแบบอื่นดีกว่า ที่สุด การแต่งวรรณคดีบาลีในอยุธยา (และในล้านนา) ก็ได้สิ้นสุดลง

2.3 วิวัฒนาการของวรรณคดีบาลีสายรัตนโกสินทร์

วรรณคดีสายรัตนโกสินทร์ที่รวบรวมมาศึกษาในงานวิจัยนี้มี 5 เรื่อง คือ **ปฐมสมโพธิ ฌัมบสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส พระบรมราชาวาท ภาษามคธ คาถาธรรมบรรยาย จตุมนุสสธัมโม และ พระคาถาสรรเสริญพระธรรมวินัย** ที่จริงแล้ว ผลงานเหล่านี้ไม่ควรกล่าวในแง่วิวัฒนาการเพราะ

1) ผลงานทุกเรื่องเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว

2) ผลงานทุกเรื่องมีลักษณะเฉพาะในยุคสมัยที่แต่ง ไม่ได้มีวิวัฒนาการ ต่อจากวรรณคดีบาลีสายล้านนาและอยุธยา

ความเด่นของวรรณคดีบาลีชุดนี้อยู่ที่เนื้อหาสารธรรม ที่มีการเสนออย่าง เป็นเหตุเป็นผล มีการวิเคราะห์วิจารณ์อย่างคมคาย และลึกซึ้งถูกต้องตามหลักพระธรรม คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

3. โครงสร้างคัมภีร์ คำประพันธ์ และภาษา

3.1 โครงสร้างคัมภีร์

- วรรณคดีบาลีสายล้านนาศัมพุทธศตวรรษที่ 19-20 และพุทธศต-
วรรษที่ 22 - 23 มีโครงสร้างคัมภีร์ที่เริ่มต้นจากบทปณามคาถา อารัมภกถา เนื้อหา และข้อความลงท้าย ทั้งนี้ ข้อความลงท้ายมักกระบอบอย่างสั้นๆ ความว่า " คัมภีร์ชื่อนั้น... แต่งจบบริบูรณ์แล้ว " ไม่ได้เสนอคำลงท้ายในรูปแบบคาถา

- วรรณคดีบาลีสายล้านนาศัมพุทธศตวรรษที่ 21 มีโครงสร้างคัมภีร์ สมบูรณ์พร้อมด้วยบทปณามคาถา อารัมภกถา เนื้อหา และนิคมคาถา - พรรณนาประวัติ ผู้แต่งและประวัติการแต่ง

- *วรรณคดีบาลีสายอุชยา* ยกเว้นคัมภีร์ลัทธัมมสังคหะซึ่งเป็นเรื่องแรกแล้ว ที่เหลือโดยส่วนใหญ่ไม่มีบทปณามคาถาและอาร์มภกตาในตอนต้น และไม่มีนิคมคาถาในตอนท้าย ตอนต้นอาจกล่าวคำม้นการ " นโม ... " อย่างสั้นๆ หรือไม่ก็เริ่มต้นด้วยเนื้อหาเลย ตอนท้ายบอกชื่อคัมภีร์อย่างสั้นๆ

- *วรรณคดีบาลีสายรัตนโกสินทร์* ไม่มีลักษณะโครงสร้างคัมภีร์ที่แน่นอน คัมภีร์ปฐมสมโพธิมีโครงสร้างคัมภีร์สมบูรณ์ ส่วนพระราชนิพนธ์ของพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีบทปณามคาถา 1 เรื่อง นอกนั้นเริ่มต้นด้วยเนื้อหา ทุกเรื่องไม่มีนิคมคาถา แต่บางเรื่องระบุประวัติการแต่งคัมภีร์ด้วยสำนวนร้อยแก้วสั้นๆ

3.2 คำประพันธ์

ลักษณะคำประพันธ์ในวรรณคดีบาลีกลุ่มที่ศึกษา ส่วนใหญ่มีลักษณะตามประเภทของผลงาน กล่าวคือ

- *วรรณคดีชาดก* และ*วรรณคดีพุทธประวัติ* แต่งเป็นร้อยแก้ว มีคาถาร้อยกรองแทรกบ้าง

- *วรรณคดีธรรมประวัติ* แต่งเป็นร้อยกรองทั้งหมด

- *วรรณคดีอรรถกถา* แต่งเป็นร้อยแก้วทั้งหมด

ผลงานที่มีลักษณะคำประพันธ์หลากหลาย คือ *วรรณคดีสารธรรม* ประพันธ์ด้วยบทประพันธ์ร้อยแก้วหรือร้อยกรอง ด้วยเหตุ 2 ประการ คือ

1) ความสอดคล้องระหว่างเนื้อหากับลักษณะคำประพันธ์ เช่น คัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ เป็นเรื่องแสดงทฤษฎีการจับสารธรรมในบทประพันธ์ร้อยกรอง พร้อมทั้งตัวอย่างแบบฝึกหัด ตัวสาระบังคับให้ต้องแต่งผลงานด้วยบทประพันธ์ร้อยกรอง

2) ความถนัดและความพอใจของผู้แต่ง เช่น พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเนื้อหาสื่อสารธรรมทำนองเดียวกัน แต่บางเรื่องทรงพระราชนิพนธ์เป็นร้อยแก้ว บางเรื่องทรงพระราชนิพนธ์เป็นร้อยกรอง

ส่วนบทประพันธ์ โดยเฉพาะที่เป็นร้อยกรองจะมีความถูกต้องตามฉันทลักษณ์ และมีความไพเราะเด่นด้านอลังการมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้ประพันธ์เป็นสำคัญ ทั้งนี้มีข้อน่าสังเกตว่า

(1) ผลงานที่มีบทประพันธ์ไม่ถูกต้องตามฉันทลักษณ์มากที่สุด คือ คัมภีร์ทันตชาตุนิธาน ซึ่งเป็นผลงานบาลีระยะแรกของล้านนา

(2) ผลงานที่แสดงความสามารถในการประพันธ์ของผู้ประพันธ์มากที่สุด คือ คัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะของพระสิริรัตนปัญญาแต่งที่เชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2078 บทประพันธ์ที่แต่งส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นกลบท

3.4 ลักษณะภาษา

วรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทย ถึงแม้ว่าจะมีการใช้ภาษาบาลีเป็นส่วนใหญ่ตามลักษณะภาษาบาลีมาตรฐานแบบลังกา แต่ก็ยังมีลักษณะเล็กๆ น้อยๆ ที่แตกต่างออกไป ลักษณะเฉพาะเหล่านั้นอาจถือว่าเป็นลักษณะภาษาบาลี-ไทย สรุปได้ดังนี้คือ

ก. อักษรวิधि

ศัพท์บางศัพท์เขียนตามการออกเสียงในภาษาไทย เช่น

ศัพท์ที่ใช้ในปทานุกรม	ศัพท์ที่ใช้ในวรรณคดีบาลีของไทย	ศัพท์ที่ใช้ในภาษาไทย
กรวิก	กรวิก	กรวิก
จกุกวาก	จากวาก	จากพาก, จากพราก
จุฬา	จุฬา	จุฬา
ชมฺพ	ชมฺพ	ชมพ
ธิตา	ธิตา	ธิตา
บัสฺกุล	บัสฺกุล	บังสกุล
ปิตี	ปิตี	ปิตี
มกร	มงฺกร	มังกร
มกฺฏ	มงฺกฏ	มงกุฏ
มณี	มณี	มณี
วิชนี	วิชนี	วิชนี
สารูป	สารูป	สารูป
สุกร	สุกร	สุกร
อณฺหิส	อณฺหิส	อณหิส

ข. การสร้างศัพท์

- มีการประกอบคำสมาสจากคำที่มีใช้อยู่ในภาษาไทย เช่น ในมังคลัตถ-
ทีปนี มีคำว่า มคฺคณายก

คำว่า มคฺคณายก แปลตามรูปศัพท์ว่า ผู้นำทาง ในภาษาไทยมีคำว่า มรรคณายก แปลว่า ผู้นำทาง คือ ผู้จัดการทางกุศล หรือชี้แจงทางบุญ ในวรรณคดีบาลี คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์ปกรณ์พิเศษที่แต่งในลังกา ไม่ปรากฏการใช้คำนี้

- มีการประกอบคำสมาส โดยเอาคำขยายไว้หลัง เหมือนคำประสมไทย ตัวอย่างเช่น

ฉกทบทกุลวไลโต	เขียนเป็น	กุลวไลทบททโต
ทานผเลน	"	ผลทาเนน
ปทุมปุปผ	"	ปุปผปทุม
โพธิสัตตสิส	"	สิสโพธิสัตโต

- มีความนิยมในการสร้างคำสมาสยาวๆ คงจะถือว่าเป็นอสังการของการประพันธ์สำนวนร้อยแก้ว บางครั้งปรากฏว่า ได้นำคำที่ไม่อยู่ในกลุ่มเดียวกันมาสมาสกันจนเป็นคำที่ยาวเกินจำเป็น เช่น

" อนุปกปโปปจิตกายวจิมนโพนิตติวิธสุจริตชนปริจจาคปุตตปริจจาคกริยปริจจาคองคปริจจาคชีวิตปริจจาคสชาติทานปารมิตทนรูปสิลเนกขมมปณณาวิริย-
ขนุติสจุจจาธิฎฐานเมตตุปะกชาติ "

ที่ถูกต้องควรแยกเป็น 2 บท ดังนี้

" อนุปกปโปปจิตกายวจิมนโพนิตติวิธสุจิตานี และ ชนปริจจาคปุตตปริจ-
จาคกริยปริจจาคองคปริจจาคชีวิตปริจจาคสชาติทานปารมิตทนรูปสิลเนกขมม-
ปณณาวิริยขนุติสจุจจาธิฎฐานเมตตุปะกชาติ "

- ผู้ยังสุจริต ๑ ประการที่บังเกิดกำหนดด้วยกาย วาจาและใจอันอบรมแล้วตลอด
กัปป์ไม่น้อย และบารมี ๑๐ ถ้วน คือ บารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ประมัตถ-
บารมี ๑๐ ได้แก่ ทานบารมีที่นับด้วยการบริจาคทรัพย์ การบริจาคบุตร
การบริจาคภรรยา การบริจาคอวัยวะและการบริจาคชีวิต ศีลบารมีอันสมควร
แก่ทานบารมีนั้น และเนกขัมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ฐานติบารมี
สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี "

ค. การใช้ลิงค์

มีการใช้ลิงค์ไม่แน่นอน

- คำที่เป็นปุงลิงค์	ใช้เป็น	นปุงสกลิงค์	เช่น
บุคคล	เป็น	บุคคลานี	
รัตนขคโค	"	รัตนขคค	
ราชา	"	ราช	
สมทุโท	"	สมทุท	

- คัมภีร์ที่เป็นนปฺงสกลิงค์ ใช้เป็น ปฺงลึงค์ เช่น
 จามรํ เป็น จามโร
 ธนํ " ธนา
- คัมภีร์ที่เป็นอิตถิลิงค์ ใช้เป็น ปฺงลึงค์ เช่น
 ปรีสา เมื่อแจกวิภคิตีที่ 3 พหุพจน์ เป็น ปรีสาหิ แต่กลับใช้
 เป็น ปรีเสหิ
 สกุขรา เป็น สกุขโร
 อนุทฺทนา " อนุทฺทโย
 आयुहा " आयुहो
 เทวชงฺฆาย " เทวชงฺฆเณ
- คัมภีร์ที่เป็นอิตถิลิงค์ ใช้เป็น นปฺงสกลิงค์ เช่น
 กรฺณา เป็น กรฺณํ
 มาลา " มาลํ
- คัมภีร์ที่เป็นนปฺงสกลิงค์ ใช้เป็น อิตถิลิงค์ เช่น
 ปฏีสรรณํ เป็น ปฏีสรรณา
- คัมภีร์เดียวกัน บางครั้งแจกได้หลายลึงค์ เช่น

คัมภีร์	แจกเป็น	
	ปฺงลึงค์	นปฺงสกลิงค์
อาหุหก โทณ กฺทว ธรรณ โกส	วฺจฺจตาหุหโก มตาหุหโก อาหุหกา โทณ โทณา กฺทโว กฺทวา ธรรณา ปญฺจธรรณา โกโส	อาหุหกานิ อาหุหกํ โทณํ กฺทวํ ธรรณํ ธรรณานิ โกสํ

ง. การแจกวิภัติ

- ความสับสนในเรื่องพจน์ เช่น ใช้เอกพจน์ในความหมายที่เป็นพหูพจน์

" ตลุ่มี่ กิร มาบิยมาเน รตุตี คงคาโลตโต มจฺโฉ ถลั ปตุโต. "

- ได้ยินว่า ขณะกำลังกำลังสร้างนคร ปลาได้ผล่านจากกระแสแม่น้ำ คงคาขึ้นมาสูบกในเวลากลางคืน

มจฺโฉ เป็นเอกวจนะ ซึ่งหมายถึงปลาเพียงตัวเดียว แต่ความหมายในประโยคหมายถึงปลาหลายตัว เป็นการใช้คำรูปเอกพจน์ ในความหมายเป็นพหูพจน์

" มนุสฺสุลา เจลანი เตลปาฏิยี่ เตเมตฺวา อุกฺกา กตฺวา มจฺฉิ คนฺหึลฺ. " - คนทั้งหลายจึงซุบผ้าในถาดน้ำมัน ทำคยเพลิงจับปลา

มจฺฉิ เป็นวิภัติที่ 2 เอกวจนะ ตามรูปศัพท์ หมายถึงปลาตัวเดียว แต่ใช้ในความหมายที่เป็นพหูพจน์เช่นเดียวกับตัวอย่างแรก

- ความบกพร่องในเรื่องการแจกวิภัติ เช่น

" อหิ อฺเรน ฐนฺ คจฺฉามิตฺติ. "

อร คัพท์เป็นพวกมโนคณะ เมื่อประกอบตติยวิภัติเอกพจน์ต้องเป็น อฺรสา แต่ในที่นี้เปลี่ยนรูป อฺร คัพท์เป็น อฺเรน อย่างการแจกวิภัตตินาม ปุงลิงค์ทั่วไป

" ภูทกฺปุเก อคฺคินา ทฺยฺหเต. "

รูปกริยาที่ถูกต้องควรเป็น ทฺยฺหเม หรือ ทฺยฺหิต

" สฺริยตโป ภควนฺตี มา อฺนฺหตฺติ. "

อฺนฺห เป็นนาม ถ้าเป็นกริยาควรเป็น อฺนฺหายตฺติ

" ปนฺนตฺตฺตฺรึ อารฺยฺหิตฺวา. "

รูปที่ถูกต้องควรเป็น อารฺยฺห เพราะ รฺห ธาตุ อยู่ในหมวด ภู ธาตุ

- การสับสนในเรื่องกาล เช่น กล่าวถึงเหตุการณ์อนาคตแต่ใช้อดีตกาล

" อถ มุฑฺธานุภาเวเน เอโก กปฺปรุกฺโข นิพฺพตฺติ " "

กริยาในที่นี้ควรเป็น นิพฺพตฺติสฺสตี เพราะนุคถึงเหตุการณ์ในอนาคต

จ. สำนวน

- ใช้สำนวนแบบภาษาไทย เช่น

" อุตตรกรู จตุรสหัสปิศาจโน อฏุสสหัสสุปมาโน อาขามวิทถาเรน. "

- อุตตรกรูทวีป มีลัษฐานตั้งตั้งสี่เหลี่ยม ขนาดประมาณแปดพันโยชน์ ทั้งด้านยาวและด้านกว้าง

อาขามวิทถาเรน ขยายคำว่า อฏุสสหัสสุปมาโน ควรวางไว้หน้าคำนั้น แต่ในที่นี้วางไว้ข้างหลังตามวิธีคิดรูปประโยคอย่างไทย

" ตโต ปกฺติ กิร โส ปเทโส วชฺชิตฺติ วุจฺจติ โยชนสทปริมาเณน. "

- ได้ยินว่า เจ้าเดิมแต่เดิมมา คนทั้งหลายจึงเรียกประเทศนั้นว่าวัชชี เพราะมีขนาดประมาณ 100 โยชน์

ตามสำนวนบาลี โยชนสทปริมาเณน ควรวางไว้หน้า โส ปเทโส และแปลว่า "...คนทั้งหลายจึงเรียกประเทศนั้น โดยประมาณร้อยโยชน์ว่าวัชชี" ในที่นี้วางรูปประโยคตามสำนวนไทย

" ปาฏลิกาเม มาปิตฺ นคฺรี ปาฏลিপฺตฺติ นาม ภควตา คหิตนามวเสน. "

- นครที่สร้างขึ้นในปาฏลิกาม ชื่อว่าปาฏลิบุตร ด้วยอำนาจชื่อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงขนานแล้ว

ตามสำนวนบาลี ภควตา คหิตนามวเสน น่าจะเรียงไว้หน้า ปาฏลিপฺตฺติ นาม เพราะเป็นคำขยายคำนั้น แต่ในที่นี้ไว้หลัง เพราะวางรูปประโยคตามสำนวนไทย

" โภ อัจฉริย อัยฺ คฺุโณ กิํ พุทฺธคฺุโณ สจฺจนฺตฺติ. "

ถ้าเป็นบาลีตามแบบฉบับ ควรเป็น สจฺจํ นฺุ โภ อัจฉริย อัยฺ พุทฺธคฺุโณติ ไม่ต้องเอา สจฺจํ ที่แปลว่าจริงหรือ ไปไว้ท้ายประโยคตามสำนวนไทย

" มหาราช อิทํ รูปํ พุทฺธรูปํ สจฺจํ เทวาทิ. "

ประโยคที่ถูกไม่ควรใส่ เทว มาเป็น อาลปนะ อีก เพราะมี มหาราช อยู่แล้ว ที่ใส่เข้ามาเพื่อแปลว่า พระเจ้าข้า ตามแบบคำกราบบังคมทูลในภาษาไทย

" มาฆมาณโว ทุกฺเคน ปีฬิโต ภริยาย สทุธิ มหาวิวาทิ นินฺหตุติ. "
นินฺหตุติ เป็นอักษรกริยา แต่ผู้แต่งเอา มหาวิวาทิ มาเป็นกรรม
เพราะต้องการให้แปลว่า ซึ่ง ตามสำนวนเทศน์ของไทย ประโยคที่ถูกต้องตามแบบบาลี
ควรเป็น " มาฆมาณโว ทุกฺเคน ปีฬิโต ภริยาย สทุธิ มหาวิวาทิ นินฺหตุเตสิ. "

" เต ปิยา มนาปา อญฺญมญฺญิ ภวิสฺสูติ. "
ตำแหน่งของคำวิเศษณ์ไม่ถูกต้อง และใช้รูปวิภัตติตามสำนวนไทย " ซึ่ง
กันและกัน " สำนวนบาลีควรเป็น " เต อญฺญมญฺญุสฺส ปิยา มนาปา ภวิสฺสูติ.
แปลว่า เขาท้งหลายจักเป็นที่รักที่ชอใจของกันและกัน

- นิยมใช้บุรณสังขยาขึ้นข้อความ
ในการเขียนภาษาบาลี เมื่อจะบอกลำดับข้อ นิยมใช้บุรณสังขยาเมื่อจบ
ข้อความ เช่น

" กตเม อญฺจธมฺมา สจฺฉิกาตพฺพา. อญฺจวิโมกฺขา รุปี รูปานิ
ปฺปสุตฺติ อัยฺย ปจฺจโม วิโมกฺโข. อชฺชุตฺตํ อรูปสฺสญฺญิ เอโก
พหิทฺถารูปานิ ปฺปสุตฺติ อัยฺย ทฺติโย วิโมกฺโข. "

แต่ในคัมภีร์พุทธบาทมงคล ใช้บุรณสังขยาเมื่อขึ้นหัวข้อ เช่น

" ตตฺถ ทสฺสพฺพลาณนฺติ อิทํ ปจฺจมี การณาการณํ ฌาณพฺลํ ชานาติ.
ทฺติยํ กมฺมบฺบตฺตวิปากนฺตฺร ฌาณพฺลํ ชานาติ. ตตฺติยํ ปริจฺเจทกมฺม
ฌาณพฺลํ ชานาติ. "

เห็นได้ว่า ใช้บุรณสังขยาขึ้นข้อความเหมือนกับการใช้เลขบอกลำดับข้อใน
การเขียนภาษาไทย

- ใช้ ทฺวา ปัจจัยคุมประโยค เช่น

" สเจ จกฺขุวิกฺโข นาภวิสฺสูติ ทฺโยชนสฺสติเก สกฺลตมฺพปณฺณิเทเป
สพฺพสมฺมุตฺติปริวาริ รชฺชํ อลภิตฺวาติ วุตฺตตฺตฺตา ทฺโยชนสฺตปฺปมาโณ
ลจฺกาทีโปติ ทฺฐสฺสุโ. "

- ก็ถึงภทวิป มึงเห็นว่า มี (ความยาว) ประมาณ ๑๐๐ โยชน์ เพราะ
ท่าน (พระอรธกถาจารย์) กล่าวไว้ว่า ถ้าพระกุมารนั้นจักไม่เป็นผู้
วิกลด้วยจักขุ ก็จักได้ราชสมบัติอันมีสมบัติทั้งปวงเป็นบริวาร ใน
คัมภีร์ภทวิปทั้งสิ้น ซึ่งมีความยาวประมาณ ๑๐๐ โยชน์

ตามสำนวนบาลี อลภิตวา ควรเป็น อลภิสสุ เพราะเป็นกริยาหลักของ
ประโยค

4. ลักษณะพุทธศาสนาในสังคมไทยที่สะท้อนจากวรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทย

วรรณคดีบาลี 34 เรื่องที่ประมวลมาศึกษาในงานวิจัยนี้เป็นข้อมูลสำคัญด้านหนึ่งที่
สะท้อนถึงความรู้ความเข้าใจ คติความเชื่อ และการปฏิบัติที่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาใน
สังคมไทย ทั้งนี้ อาจแบ่งภาพพระพุทธศาสนาที่สะท้อนจากวรรณคดีเหล่านั้นออกเป็น 3
ภาพ หรือ 3 สมัย

ภาพที่ 1 พุทธศาสนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-21

การนับถือพระพุทธศาสนาของคนไทยทั้งในล้านนาและอยุธยาในช่วงนี้มีลักษณะที่
สำคัญ คือ

1) เป็นการนับถือที่มีศรัทธาประกอบปัญญา ศูนย์รวมของความศรัทธา คือ
พระรัตนตรัย ในพระรัตนตรัย สิ่งที่เน้นเป็นฐานของความศรัทธา คือ พระพุทธเจ้า ซึ่ง
มีพระขารมี คุณลักษณะประเสริฐ และภาวะแห่งการตรัสรู้อันมีค่าเหนือโลกเหนือทุกข์

2) มีคติความเชื่อในเรื่องพระพุทธเจ้าที่พัฒนาขยายจินตนาการออกไปมากกว่า
ลาระที่มีอยู่ในพุทธศาสนาเถรวาท เช่น เรื่องพระโพธิสัตว์นอกกาลพุทธภูมิ เรื่องพระ-
พุทธเจ้านับแสน เรื่องพระศรีอริยมะตไตรย คติความเชื่อเหล่านี้ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพล
จากมหายาน โดยผ่านมาจากวรรณคดีบาลีของลังกาที่แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-19

3) ประวัติพระพุทธเจ้าในทัศนะของคนไทยในช่วงนี้ มิใช่ประวัติบุคคลผู้มีชีวิต
ที่ประจักษ์เป็นชีวิตหนึ่งทีประสูติและปรินิพพานในอินเดียเท่านั้น แต่เป็นประวัติกระแสธรรม
ที่พัฒนาจากโพธิสัตว์ภาวะไปสู่พุทธภาวะ พุทธภาวะของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันพระสมณ-
โคดม จักดำรงอยู่ในกระแสโลกตลอด 5,000 ปี ต่อจากนั้นก็จะเป็นเรื่องกระแสธรรม
ของพระพุทธเจ้าองค์ต่อไป

4) ค่าของชีวิตของพุทธศาสนิกชนอยู่ที่การได้เกิดและมีส่วนร่วมในกระแสธรรม
แห่งพุทธะนั้น ก่อเกิดเป็นหน้าที่ที่พึงมีต่อพุทธะ ธรรมะ และสังฆะ หลายประการ ซึ่ง
มีเป้าหมายเพื่อช่วยกันชำระภาวะ 3 ประการ อันมีค่าประเสริฐยิ่ง ให้สืบเนื่องอย่างดี
เป็นประโยชน์แก่หมู่ชนไปจนตลอด 5,000 ปี รวมทั้งมีการเตรียมตัวเพื่อจะได้เกิดและมี
ส่วนร่วมในกระแสพุทธธรรมในอนาคตต่อไป

5) ธรรมะที่รับรู้และปฏิบัติโดยส่วนใหญ่เป็นธรรมะระดับศีลธรรม ที่เน้น คือ
ทาน ศีล ความกตัญญู การคบคนดี ทั้งนี้ มีสังฆธรรมเรื่องกรรมและอนิจจตา เป็นภูมิ
ปัญญารองรับ

คติความเชื่อ ความรู้ความเข้าใจ และการแสดงออกดังกล่าวข้างต้น มีผลทำให้พระพุทธศาสนาตั้งอยู่ในประเทศไทยอย่างมั่นคง เป็นหลักของสังคม และนำสังคมให้เกิดความผาสุกร่มเย็นต่อเนื่องหลายศตวรรษ

ภาพที่ 2 พุทธศาสนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-29

ภาพเด่นที่เห็น คือ ความเปลี่ยนแปลงของพระพุทธศาสนาที่ค่อยเปลี่ยนจากการนับถือพระพุทธศาสนาที่มีครัทธาอันมีภูมิปัญญารองรับ ไปสู่ความศรัทธาและคติความเชื่อที่ลดภูมิปัญญาลง จนมีความสับสน เช่น มากด้วยเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ เปลี่ยนบทบาทของวรรณกรรมทางศาสนาจากเครื่องมือสื่อสาร มาเป็นเครื่องมือสื่อความสนุกทางโลกเช่นเดียวกับวรรณกรรมพื้นบ้าน ฐานความรู้วิชาการทางศาสนาไม่มั่นคง ภาพเหล่านี้สะท้อนความเสื่อมของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยทั้งทางล้านนาและอยุธยา เป็นคำตอบหนึ่งต่อสาเหตุแห่งความล่มสลายของสังคมไทยถึงขั้นเสียบ้านเสียเมือง

ภาพที่ 3 พุทธศาสนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 (สมัยรัชกาลที่ 9-รัชกาลที่ 4)

ภาพเด่น คือ ความพยายามปรับปรุงแก้ไขการเข้าถึงพระพุทธศาสนาด้วยความศรัทธาและคติความเชื่อที่ผิด มาเป็นการเข้าถึงที่มีภูมิปัญญานำ ถูกต้องตามหลักพุทธธรรมอย่างแท้จริง เน้นความจริงที่เป็นสิ่งประจักษ์ในชีวิตนี้ และละส่วนที่เป็นความเชื่อออกไป ภาพที่สะท้อนนี้ เป็นภาพพุทธศาสนาส่วนน้อยของสังคมที่ยังจำกัดอยู่ในหมู่ปัญญาชนธรรมยุติกนิกาย แต่ก็ก็เป็นภาพที่เป็นจุดริเริ่มของความเปลี่ยนแปลงความรู้ความเข้าใจ คติความเชื่อ และแนวทางการปฏิบัติที่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาของคนไทย ตั้งแต่นั้นจนถึงปัจจุบัน

5. ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้มีลักษณะเป็นงานวิจัยเชิงสำรวจ (survey research) เพื่อให้เห็นภาพรวม ของวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทยอย่างกว้างๆ ยังควรที่จะได้ศึกษาวรรณคดีแต่ละเรื่องแต่ละประเภท และแต่ละสมัย ให้ละเอียดยิ่งขึ้นต่อไป และควรจะศึกษาวรรณคดีบาลีเรื่องอื่นๆ ที่แต่งในประเทศไทยและยังไม่ได้ศึกษา เช่น วรรณคดีบาลีสายพระวินัยปิฎก และสายพระอภิธรรมปิฎก เป็นต้น

ผลงานวรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทย เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของบรรพชนไทยที่ควรแก่การอนุรักษ์รักษาและนำออกเผยแพร่ ผลงานเหล่านี้มีเป็นจำนวนมาก ควรจะได้มีการรวบรวมต้นฉบับ ตรวจสอบชำระ แปล ศึกษาวิเคราะห์ และพิมพ์เผยแพร่ ในลักษณะที่เป็นโครงการต่อเนื่อง จักเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อวิชาการสาขาวรรณคดีบาลี

โดยตรง และเป็นประโยชน์ต่อวิชาการแขนงอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ที่สำคัญคือจักเป็นประโยชน์
ต่อการอนุรักษ์ และเผยแพร่มรดกทางวัฒนธรรมอันมีคุณค่าของบรรพชนไทย ไปสู่ชนรุ่นหลัง
ทั้งในประเทศและต่างประเทศ

บรรณานุกรม

หนังสือภาษาไทย

- กรมศิลปากร. *จารึกสมัยสุโขทัย*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2526. (กรมศิลปากร
จัดพิมพ์ เนื่องในโอกาสฉลอง 700 ปีลายสือไทย พุทธศักราช 2526)
- กอ ญาณวิโร, พระอธิการ. *ประวัติพระบรมธาตุ (ทุ่งยั้ง) เวียงท้าวสามล และเวียง
เจ้าเงาะเมืองทุ่งยั้ง*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เฉลิมการพิมพ์, 2508.
- ข้อมูลประวัติศาสตร์เรื่องในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ
: โรงพิมพ์การช่าง, 2524. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นางพวง ปราบอั้งวะ [พวง เปรมาวิน] ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัด
โสมนัสวิหาร วันที่ 4 ตุลาคม 2524).
- คณะกรรมการแผนกตำราหมากฎราชวิทยาลัย (ตรวจชำระ). *มังคลัตถทีปนี แปลเล่ม 1*.
พระนคร : โรงพิมพ์หมากฎราชวิทยาลัย, 2501.
- คัมภีร์สารัตถสังคหะ*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, 2528.
- คำแปลมกุฎธรรม 4 ประการ แปลจากพระราชวินิจฉัยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว*. พระนคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเอง, 2478. (นายบุญเจียง ชิดสิน
พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ นางสิน ชิดสิน ณ วัดคอน ตำบลบ้านทวาย วันที่
1 มีนาคม 2478).
- โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น. *คัมภีร์ปริตตสังเขป*. กรุงเทพฯ :
มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ.
- _____ . *ชินมทานิทาน*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ.
- _____ . *บาลีสัมภารวิปากสูตร*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ.
- _____ . *ปฐมสมโพธิ*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ.
- _____ . *พระสารสังคหะ*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ.
- _____ . *พุทธาณุปริวัตต์*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ.
- _____ . *โลกสังฆฐานไตรตรคณคัมภีร์*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ.
- _____ . *เวสสันดรทีปนี*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ.
- _____ . *สัมปิณฑิตมทานิทาน*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. *คาถาธรรมบรรยาย*. พระนคร : โรงพิมพ์
โสภณนิพนธ์นคร, 2468. (พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ
โปรดให้พิมพ์เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2468).

- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. *พระบรมราโชวาทภาษามคธและคาถาธรรม-
บรรยาย*. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2473. (พระเจ้าบรม
วงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณวดี โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้า
จอมมารดาทรง รัชกาลที่ 4 ณ เมรุวัดเบญจมบพิตร เมื่อปีมะเมียพ.ศ.2473).
- . *ว่าด้วยการในพระพุทธศาสนาและคาถาธรรมบรรยาย*. พระนคร : กรม
ศิลปากร, 2514.
- จันทบุรีนฤนาท, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. *ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต
ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาท*. พระนคร : ห้างหุ้นส่วน
จำกัดคิวพร, 2513. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในคราวอายุครบ 5
รอบ หม่อมหลวงบัว กิติยากร ในพระบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ วันที่
25 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2512).
- ชาติกฤษณกลาย ทสโม ภาโค. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2465.
- นิพนธ์นิทาน เล่ม 1 ภาคภาษาบาลี*. กรุงเทพฯ : สหประชาพาณิชย์, 2530. หอสมุด
แห่งชาติ กรมศิลปากรจัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติในมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา
5 รอบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช 5 ธันวาคม 2530.
- นิพนธ์นิทาน เล่ม 2 ภาคภาษาไทย*. กรุงเทพฯ : สหประชาพาณิชย์, 2530. หอสมุด
แห่งชาติ กรมศิลปากรจัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติในมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา
5 รอบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช 5 ธันวาคม 2530.
- ชินวรสิริวัฒน์ (ผู้แปล). สมเด็จพระสังฆราช กรมหลวง. *ศีวิชัย*. พระนคร : มูลนิธิ
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2501.
- ชีวิตและผลงานของพระมหาหมื่นวฑฺฒินาโธ*. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์เวียงแก้วการพิมพ์,
2500.
- ฉาโธทยปกรณ (คัมภีร์ญาโณทัย). พระนคร : โรงพิมพ์การรถไฟ, 2506. (งานสมโภช
สุนทรณัฐสมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ วันที่ 22-23 มิถุนายน พ.ศ.
2506).
- ณัฐวุฒิ สุกขสิงคราม. *พระประวัติและพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมา
ณัฐชิโนรส*. พระนคร : โรงพิมพ์วัฒนาพานิช, 2505.
- ภูิกานาฬ. พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, 2458.
- คำรกราชานภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. *เรื่องประติษฐานพระสงฆ์สยาม
วงศ์ในลังกาทวีป*. ม.ป.ท. (พิมพ์แจกในงานพระศพพระสัมพันธวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าพรหมราช ปีมโรงอัฐศก พ.ศ.2459).
- คำรกราชานภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. *ตำนานคณะสงฆ์*. พระนคร :
วัชรินทร์การพิมพ์, 2513.

- ตำนานพระแก้วมรกตฉบับสมบูรณ์. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรบริการ, 2504.
- ตำนานมูลนิธิสภามหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคปริวรรต ลำดับที่ 9. ภาควิชาสังคมและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2519.
- คิณบาลชาดก. พระนคร : โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2470. (สิงห์โต ต้นโอ้ ให้พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในการทอดกฐิน ณ วันบน บางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา เนื่องอุทิศส่วนกุศลสนองคุณมารดาและบิดา)
- ธัญชัยบัณฑิต. พระนคร : โรงพิมพ์ ส. อรรถกถา, 2502.
- ชมรมกิตติมहासामी. สภุมมมงคลโศ. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : มหามกุฎราชวิทยาลัย, 2515.
- ธรรมธิเบศ, เจ้าฟ้า. พระมาลัยคำหลวง. พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย, 2508. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเจียน ผดุงเกียรติ ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม วันที่ 15 กุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2509).
- ธรรมปริชา (แก้ว), พระยา. ไตรภูมิโลกวิเนจยภกตา. 3 เล่ม. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2520.
- ธรรมมหาวิธานวัตร, พระ (ผู้ชำระ). มงคลกัปนี หรือมงคลสูตร 98 นิสสาร. พระนคร : โรงพิมพ์ลูก ส. อรรถกถา, 2515.
- นคร พันธุ์รงค์. วัฒนธรรมพื้นบ้านเมืองทุ่งยั้ง. ศูนย์สโโขทัยศึกษามหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, 2522.
- นาคะประทีป. สัมภารวิพาก. พระนคร : โรงพิมพ์ ส. อรรถกถา, 2504.
- นางนพมาศ. นางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์. พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2513.
- นิทานพระมาลัย. ธนบุรี : อมรการพิมพ์, 2515.
- นิทานพระมาลัย. พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2515.
- "บัญชีรายชื่อคัมภีร์จังหวัดต่างๆ ในลานนาไทย ดร.ฮาร์ลด์ ฮุนดีอูล และ นายสิงฆะวรรณลัย ยิมมาถ่ายใส่ไมโครฟิล์ม ตามโครงการวิจัยไทย-เยอรมัน เรื่องวรรณกรรมลานนาไทย ในความอุปถัมภ์ของมูลนิธิเยอรมันริเซอร์ชเฟรนด์เคชั่น ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ 2515 ถึง กันยายน 2517." (เอกสารโรเนียว).
- "บัญชีรายชื่อคัมภีร์วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่". พฤษภาคม, 2524 (เอกสารโรเนียว).
- ปริมาณชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. ประชุมสมโพธิภกตา. พระนคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2503.
- ประชาภิจักรจักร์, พระยา (แช่ม บุนนาค). พงศาวดารโยนก. พระนคร : สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, 2515.

ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 2. นครหลวงฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515. (คณะธรรมยุตนิพนธ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก [จวน อุฏฐายี] ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 17 มิถุนายน พุทธศักราช 2515).

ประชุมพระราชปจฉา ภาคปริณายก. ธนบุรี : โรงพิมพ์ดำรงธรรม, 2508. (คณะสงฆ์จังหวัดธนบุรี นิพนธ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระสังฆราชญาณโทยมหาเถระ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 20 พฤศจิกายน 2508).

ประชุมหนังสือเก่า ภาคที่ 1. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2459. (หม่อมเจ้าปิยภัคตินารถ ม.ช., ม.ส.ม., ท.จ.ว., ร.ม.ป.ร.5 นิพนธ์อุทิศส่วนกุศลสนองพระเดชพระคุณ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิศณุนาภนินาทร ปีมโรงอัฐศก พ.ศ.2459).

ประมวลหรือคัมภีร์โบราณและสมุดข่อยในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่. ภาคที่ 1. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2517.

ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4-พ.ศ.2475. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2525. (คณะกรรมการการจัดสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี จัดนิพนธ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี พุทธศักราช 2525).

ปัญญาสามิ, พระ. ศาสนวงศ์ หรือ ประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2507.

นางสาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามครและคำแปล. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, 2529. (นายเชียร บุณาค ผู้บุตรนิพนธ์แจกในงานปลงศพท่านเลื่อม ต.จ. ภรรยาพระยามนตรีสุริยวงศ์ [จีน บุณาค] ปีมโรงอัฐศก พ.ศ.2459).

พระคัมภีร์วีรสารัตถสังคหะ. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2512. (สหภูมิอยุธยาและศิษยานุศิษย์ จัดนิพนธ์ถวายในงานฉลองหิรัญยัญญุและทำบุญอายุพระวิสุทธีวงศ์จารย์ วัดเทพสุทัศนเทพวราาราม).

พระคาถาสรรเสริญพระธรรมวินัย พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 กัสสปสังยุตตาคคสูตร สมเด็จพระสังฆราชวัดราชประดิษฐ์ ทรงนิพนธ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, 2525. (มูลนิธิภูมิพลโลกิขุพิมพ์ขึ้นถวาย สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ [วาสนมหาเถระ] สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี 2525).

พระฎีกามาลัยเทวสูตร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นิยมวัฒนา,—).

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิวงศ์ (จาต).

พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2507.

พุทธชัยมงคล 8 (คำแปลบทนาหุ้) กับปาฐกถาเรื่องชัยชนะของพระนพทศเจ้า ของพันโทปิ่น มุกข์กันต์. พระนคร : 2502. (คณะศิษยานุศิษย์พิมพ์สนองพระองค์เนื่องในวันคล้ายวันเกิด ปีที่ 80 ท่านอาจารย์หลวงสอบถูกระบิล [เทียน เกตุญาติ] ณ โรงเรียนพาณิชย์การพระนคร 13 ธันวาคม 2502).

มงคลตฤททิปัญญา ทูตियो ภาโค. พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2529.

มงคลตฤททิปนิ ปจโม ภาโค. พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2528.

มงคลทิปนิ แปลเริ่มต้น. พิมพ์ครั้งที่ 3. พระนคร : โรงพิมพ์พิศาลบัณฑิต, 2470.

มหาชาติคำหลวง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2516.

เมธังกร, พระสังฆราช. โลกที่ปกสว. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2529.

แย้ม ประพัฒน์ทอง. "วรรณคดีบาลีในประเทศไทยในรอบสองศตวรรษรัตนโกสินทร์ศก." 2515. (เอกสารโรเนียว).

รายชื่อวัดและนิยายสงฆ์โบราณในเชียงใหม่ ภาคปริวรรต ลำดับที่ 7. ภาควิชาสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2518.

รายชื่อหนังสือโบราณล้านนา : เอกสารไมโครฟิล์มของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัย เชียงใหม่ ปี 2521-2529. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2529.

ราโชวาทชาดก. พระนคร : โรงพิมพ์สามมิตร, ร.ศ.126. (ศิษย์พิมพ์แจกอุทิศกุศลให้แก่ พระโอรยาวทรรกิจ [แก่น เปரியง]).

ลีไทย, พญา. ไตรภูมิภกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วง. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2520. (กรมศิลปากร จัดพิมพ์เนื่องในการประชุมสัมมนาเรื่องไตรภูมิพระร่วงในโอกาสฉลอง 700 ปี ลายสือไทย วันที่ 19-21 ธันวาคม 2526 ณ ห้องประชุม หอสมุดแห่งชาติ).

วันรัตน์, สมเด็จพระ. สังคิตยวงศ์ มงศาวดารเรื่องสังคายนามพระธรรมวินัย. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิพร, 2521. (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนจัดพิมพ์ถวายเป็นธรรมบรรณาการ โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ [กมลเถระ] วัดพระเชตุพน ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 1 เมษายน พุทธศักราช 2521).

วิทิศชาดก ว่าด้วยราชธรรม 98 ควหา. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2470.

(สมเด็จพระราชบิดุลาบรมพงศาภิมุข โปรดให้พิมพ์เมื่อปีเถาะ พ.ศ.2470).

คันทังสงเคราะห์. พระนคร : โรงพิมพ์ไท, 2468.

สงวน โชติสุขรัตน์. คนดีเมืองเหนือ. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : ป.นิคนาคะการพิมพ์, 2515.

สวคมนตรีแปลสิบสองตำนาน. กรุงเทพฯ : 2513. (อนุสรณ์ผลอากาศเอก เฟื่อง เฟื่อง
วุฒิชาญ ม.ว.ม. ป.ช. ท.อ. กองทัพอากาศ จัดพิมพ์เนื่องในงานพระ
ราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดพระศรีมหาธาตุ, 25 กันยายน 2513).

สัมโมหนิทาน. พระนคร : โรงพิมพ์ ส. ชรรณภักดี, 2501.

สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. **ตำนานพื้นเมือง
เชียงใหม่.** พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2514.

—————. **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 6 ตอนที่ 2.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบ
นายกรัฐมนตรี, 2517.

สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณ
คดี. **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3.** พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนาย
กรัฐมนตรี, 2508.

—————. **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4.** พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนาย
กรัฐมนตรี, 2513.

—————. คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. **ประชุมศิลา
จารึกภาคที่ 1.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2521.

สำนักนายกรัฐมนตรี, **ชุมนุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาคที่ 1.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนัก
ทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2511. (คณะรัฐมนตรีพิมพ์เป็นบรรณาการเนื่องใน
งานพระราชทานเพลิงศพพันเอก พระยาศรีวิสารวาจา ป.จ., ม.ป.ช.,
ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 8 มิถุนายน
2511).

สิริมังคลาจารย์, พระ. **จักกวางพิปนี.** กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2523.

ไสค์ดกกีมหานิทาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรสยาม, 2526. (งานออกเมรุ สมเด็จพระ
พระนุณาจารย์ [เสงี่ยม จันทสิริมหาเถร] วัดสุทัศน์เทพวราราม 17 ธันวาคม
2526).

อุคม รุ่งเรืองศรี. **วรรณกรรมล้านนา.** กรุงเทพฯ : โครงการตำรามหาวิทยาลัย
เชียงใหม่, 2528.

อันส์ เพนซ์. **คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนัก
เลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2517.

วิทยานิพนธ์ภาษาไทย

นพพร เคล้าดี. "จักกวางพิปนี กัณฑ์ที่ 6 : การตรวจสอบชำระ และ การศึกษาเรื่อง
วิเคราะห์." (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชา
ภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523).

- นิยชดา สารีภุติ. "ปัญญาสชาดก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย." (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524).
- บาลี พุทธรักษา. "จักกวัตถิปินี กัณฑ์ที่ 6." (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523).
- บุญหนา สอนใจ. "สังขยาปกาสปกกรณ์และฎีกา : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์." (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523).
- ผ่าน วงษ์อ้วน. "คัมภีร์รอนาคดวงส์ อุเทศที่ 1-10 : การตรวจชำระและศึกษาเชิงวิเคราะห์." (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522).
- วรศักดิ์ ศรีบุญ. "จักกวัตถิปินี กัณฑ์ที่ 4." (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522).
- วิชัย กุลชาบาล. "ทันตชาตุนิฮาน : การตรวจสอบชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์." (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525).
- สฤณณ จังกาจิตต์. "จักกวัตถิปินี กัณฑ์ที่ 1, 2, 3." (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520).
- สุภาพร มากแจ้ง. "มาเลยุยเทเวตุเถรวตฺถุ : การตรวจสอบชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์." (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521).
- อัญชลี ปิ่นรอด. "คัมภีร์มัทธบาทมวงคฺล : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์." (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525).
- เอื้อนทิพย์ นีระเสถียร. "การศึกษาเชิงวิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคในปัญญาสชาดก." (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524).

หนังสือภาษาต่างประเทศ

- มินจิ มหาสิริเชษย์ล. *ปฏิภักตถโมย*. ร่างกุ้ง : โรงพิมพ์หงสาวดี, 2499.
- Adikaram, E.W. *Early History of Buddhism in Ceylon*. Colombo : M.D. Gunasena, 1953.
- Bode. M.H. *Pali Literature of Burma*. London : Royal Asiatic Society, 1909.
- Buddhadatta, A.P. *Jinakālamāli*. London. Luzac & Company, Ltd., 1962.
- de Silva, Lily. *Paritta : A History and Religious Study of the Buddhist Ceremony for Peace and Prosperity in Sri Lanka*. Colombo : The Department of Government Printing, 1981.
- Geiger, Wilhelm. *Pāli Literature and Language*. Delhi : Oriental Books Reprint Corporation, 1968.
- . *The Mahāvamsa*. London : The Pali Text Society, 1964.
- Jaini, P.S. *Paññāsa - Jātaka or Zimme Paññāsa (in the Burmese Recension)*. Vol. I-II. London : The Pali Text Society, 1981-1983.
- Law, B.C. *A Manual of Buddhist Historical Traditions (Saddhamma - Sangaha)*. Calcutta, University of Calcutta, 1941.
- . *Dāṭhāvamsa*. Lahore : The Punjab Sanskrit Book Reprint, 1925.
- LeMay, R. *A Concise Dictionary of Buddhist Art in Siam*. Rutland, Vermont : Charles & Tuttle Company, Second edition, 1963.
- Malalasekera, G.P. *A Dictionary of Pāli Proper Names*. 2 vols. London : The Pali Text Society, 1960.
- . *The Pāli Literature of Ceylon*. Colombo : M.D. Gunasena & Co., Ltd., 1958.
- Norman, K.R. *Pāli Literature*. Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1983.
- Peltier, Anatole - Roges. *Tai Khoeun Literature*. Bangkok : Duang Kamoi, 1987.

Rhys Davids, T.W, and Stede, William (ed.). *The Pali Text Society's Pali - English Dictionary*. London : The Pali Text Society, 1959.

Trenckner, V. *A Critical Pāli Dictionary*. Copenhagen : The Royal Danish Academy of Sciences and Letters, 1948.

บทความภาษาต่างประเทศ

Denis, Eugène. "L'Origin Cingalaise Du P'rah Malay," *The Siam Society*. Volume of South East Asian Studies, Vol II. Bangkok : The Siam Society, 1965.

Martini, F. "Dasa - Bodhisatta - Uddesa," *Bullentin de l'École Française d'Extrême Orient*. 36, 2(1936).

Minayeff, J.P. "Ganda - Vamsa," *Journal of the Pali Text Society*. London : The Pali Text Society, 1886.

Oldenberg, H. "Catalogue of the Pāli Manuscripts in the India Office Library," *Pali Text Society Report*. London : The Pali Text Society, 1882.

Rhys Davids, T.W. "List of Pāli, Sinhalese and Sanskrit Manuscripts in the Colombo Museum," *Pali Text Society Report*. London : The Pali Text Society, 1882.

Saddhatissa, H. "Pali Literature from Laos," *Studies in Pali and Buddhism*. Delhi : B.R. Publishing Corporation, 1978. (A homage volume to the memory of Bikkhu Jagdish Kashyapa).

-----, "The Birth - Stories of the Ten Bodhisattas and the Dasabodhisattuppattikathā," *Sacred Books of the Buddhist*, Vol. XXIX. London : The Pali Text Society, 1975.

Stede W. "A Note on the Position of the Dāthavamsa in the History of Pali Literature," *The Punjab - Sanskrit Series* 7 (July 1924).

วิทยานิพนธ์ภาษาต่างประเทศ

Khemapalī, Maha Negara. "*The Critical Edition of Vessantaradīpanī*,"
(Ph.D. Thesis Submitted to Faculty of Arts, Magadh
University, 1975).

Likhitanon, Likhit. "*The Pali Literature of Thailand*." (Ph.D.
Thesis Submitted to Faculty of Arts, Magadh University,
1969).

Yamnadda, Saksri. "*The Maṅgalatthadīpanī : Chapters I and II*." (A
Dissertation in Oriental Studies presented to the Faculty
of the Graduate School of Arts and Sciences of the
University of Pennsylvania in Partial Fulfilment of the
Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy,
1970).